

COMITETUL DE REDACTIE :

MIRCEA PETRESCU-DIMBOVIȚA, *redactor responsabil* ;
VIRGIL MIHAILESCU-BIRLIBA, *secretar de redacție* ;
ALEXANDRU ANDRONIC, VASILE CHIRICA,
ION IONIȚA, VICTOR SPINEL, *membri*.

Desenele care ilustrează prezentul volum au fost executate de către
Waltraud Delibaș și Emilia Platon-Drumea. Fotografiiile s-au efectuat
în laboratorul foto al Universității „Al. I. Cuza”, Iași.

The Archaeology of Moldavia

XII

Археология Молдовы

XII

INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL”

Bd. K. Marx, 15

6600 Iași, România

SUMAR

STUDII ȘI MATERIALE

VASILE CHIRICA, <i>Unele observații cu privire la începuturile paleoliticului superior în zona Prutului Mijlociu</i>	11
ATTILA LÁSZLÓ, <i>Date noi privind tehnica de construcție a locuințelor neolitice</i>	23
SILVIA TEODOR, <i>Elemente celtice pe teritoriul est-carpatic al României</i>	33
SILVIU SANIE, <i>Cetățuia dacică de la Barboși (II)</i>	53
MARIUS ALEXIANU, <i>Răspîndirea amforelor cu inscripții pe teritoriul dacic liber din estul României (secolele II—III e.n.)</i> . .	105
VIRGIL MIHAILESCU—BÎRLIBA, VASILE URSACHI, <i>Tezaurul de monede romane descoperit la Traian, județul Neamț</i> . . .	117
VIORICA BUTNARIU, <i>Monedele romane postauréliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275—491). II. Perioada 324—383</i>	131
DAN GH. TEODOR, <i>Considerații privind fibulele romano-bizantine din secolele V—VII e. n. în spațiul carpato-dunăreano-pontic</i>	197
ALEXANDRU V. BOLDUR, <i>Teritoriul Moldovei față de principatele de Kiev și Halici</i>	225
VICTOR SPINEI și RODICA POPOVICI, <i>Săpăturile arheologice din necropola medievală de la Hudum (1987)</i>	233

NOTE

RODICA POPOVICI, <i>Două piese vestimentare din secolele VI—VII descoperite la Borniș-Neamț</i>	250
RUXANDRA MAXIM—ALAIABA, <i>Considerații preliminare cu privire la viața spirituală a locuitorilor Țării de la Gara Banca Vaslui din secolele IX—X</i>	253
ANDRZEJ MIKOŁAJCZYK, <i>Moldavian Coins in the 15th Century Poland</i>	263
VICTOR SPINEI, <i>Adnotări la o lucrare postumă a lui Gheorghe I. Brătianu</i>	273

RESTITUIRI

ION NESTOR, <i>Tendințe noi în istoriografia românească</i> . .	277
---	-----

CERCETĂRI INTERDISCIPLINARE

CORNELIA—MAGDA MANTU, <i>Metoda arheomagnetică și datarea siturilor arheologice</i>	281
FELICIA MONAH, <i>Noi determinări arheobotanice pentru Moldova</i> .	303

CRONICA

- VIRGIL MIHAILESCU—BÎRLIBA și VIOREL BUTNARIU, *Descoperiri monetare din Moldova. I* 311

RECENZII

- * * * *PACT 1983. First International Symposium ¹⁴C and Archaeology*, Groningen, 1981, 525 p. (Cornelia-Magda Mantu) 321
- * * * *Prospezioni archeologiche*, 10, Fondazione Lerici, 1986, 114 p. + 7 pl. (Cornelia-Magda Mantu) 322
- * * * *ARKEOIKUSKA*, 84, Vitoria-Gasteiz, f. a., 132 p. (Virgil Ștefan Nițulescu) 324
- J. LICHARDUS, M. LICHARDUS—ITTEN et G. BAILLOUD, J. CAUVIN, *La Protohistoire de l'Europe. Le Néolithique et le Chalcolithique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1985, 640 p. + 53 fig. (Dan Monah) 325
- * * * *THE NEOLITHIC OF EUROPE*, volume 1, *The World Archaeological Congress, 1—7 September 1986*, ed. Allen & Unwin, Southampton and London, 1986 (Nicolae Ursulescu) 326
- VLADIMIR DUMITRESCU, ALEXANDRA BOLÔMEY, FLOREA MOGOȘANU, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983 și VLADIMIR DUMITRESCU, *L'art préhistorique en Roumanie*, Ed. Meridiane, București, 1985 (Marius Alexianu) 327
- KALICZ NÁNDOR, *Kökori falu Aszódon*, Petőfi Múzeum, Aszód, 1985, 108 p. + 85 fig. (Nicolae Ursulescu) 328
- AMÁLIA MOZSOLICS, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985, 235 p. text + 286 pl. (Áthila László) 329
- ANDREI MIRON, *Das Gräberfeld von Horath. Untersuchungen zur Mittel- und Spätlätenzeit im Saar-Mosel-Raum*, in *Trierer Zeitschrift*, 49, 1986, p. 7—198 + 1 tab. + 1 hartă (Victor Spinei) 331
- N. A. FROLOVA, *The Coinage of the Kingdom of Bosphorus A. D. 69—238*, BAR International Series 56, Oxford, 1979, 249 p. + 63 pl. + 4 pl. (Virgil Mihailescu-Bîrliba) 331
- IOANA BOGDAN CĂTĂNICIU, *Evolution of the system of defence works in Roman Dacia*, BAR International Series 116, Oxford, 1981, 121 p. + 85 pl. (Virgil Mihailescu-Bîrliba) 332
- MAGDALENA TEMPELMANN—MACZYŃSKA, *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Römisch—Germanische Forschungen 43, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1985, XII + 339 p., 24 fig., 16 tab., 80 pl. și 3 anexe (Ion Ioniță) 335
- DIETRICH CLAUDE, *Der Handel im westlichen Mittelmeer während des Frühmittelalters. Bericht über ein Kolloquium der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas im Jahre 1980*, Abhandlungen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 144, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1985, 332 p. (Ion Ioniță) 337
- G. A. FYODOROV—DAVYDOV, *The Culture of the Golden Horde Cities*, BAR International Series 198, Oxford, 1984, 278 p. + 113 pl. (Victor Spinei) 338
- JULIE RICHTEROVÁ, *Středověké kachle. Muzeum hlavního města Prahy*, Praha, 1982, 173 p. (Rodica Popovici) 339
- PAVEL CHIHAIA, *Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, München, 1983, 213 p. (Victor Spinei) 340
- * * * *Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche existență și de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei*, Galați, 1987, 349 p. (Victor Spinei) 341

ALEXANDRU ANDRONIC, <i>Iași pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție</i> , Ed. Junimea, Iași, 1986, 142 p.+56 pl. (Emil Ioan Emandi)	642
--	-----

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, <i>Simpozionul internațional cu tema : „Calul și căruța în epoca fierului preromană din centrul și sud-estul Europei” (Olzenhausen, 11—15 decembrie 1984)</i> . . .	347
VICTOR SPINEL, <i>Călătorie de documentare în R. P. Bulgară (1986)</i>	348
VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA, <i>Stagiu de documentare în U.R.S.S.</i>	350

OBITUARIA

<u>NICOLAE VLASSA</u>	353
<u>ADRIAN C. FLORESCU</u>	357
<u>GRIGORE FOIT</u>	361

LISTA ABREVIERILOR	363
------------------------------	-----

SOMMAIRE

ÉTUDES ET MATÉRIAUX

VASILE CHIRICA, <i>Observations concernant le commencement du paléolithique supérieur dans la zone du Prut Moyen</i>	11
ATTILA LÁSZLÓ, <i>Nouvelles données concernant la technique de construction des habitations néolithiques</i>	23
SILVIA TEODOR, <i>Éléments celtiques sur le territoire est-carpatique de la Roumanie</i>	33
SILVIU SANIE, <i>La citadelle géto-dace de Barboși (II)</i>	53
MARIUS ALEXIANU, <i>La diffusion des amphores avec inscriptions dans le territoire des Daces libres de l'est de la Roumanie (IIème — IIIème s. de n.è.)</i>	105
VIRGIL MIHAILESCU—BÎRLIBA, VASILE URSACHI, <i>The Roman Coin Hoard Discovered at Traian, Neamț County</i>	117
VIOREL BUTNARIU, <i>Les monnaies romaines post-auréliennes dans les territoires carpato-danubiano-pontiques (les années 275—491). II. La période 324—383</i>	131
DAN GH. TEODOR, <i>Considérations concernant les fibules romano-byzantines des Ve—VIIe siècles n. è. dans l'espace carpato-danubiano-pontique</i>	197
ALEXANDRU V. BOLDUR, <i>Le territoire de la Moldavie par rapport aux Principautés de Kiev et de Halici</i>	225
VICTOR SPINEI and RODICA POPOVICI, <i>Archaeological Excavations at Hudum Medieval Necropolis (1987)</i>	233

NOTES

RODICA POPOVICI, <i>Deux pièces vestimentaires des VIe—VIIe siècles, découvertes à Bornis-Neamț</i>	250
RUXANDRA MAXIM—ALAIBA, <i>Considérations préliminaires concernant la vie spirituelle des habitants de l'établissement des IXe—Xe siècles Gara Banca—Vaslui</i>	253
ANDRZEJ MIKOŁAJCZYK, <i>Moldavian Coins in the 15th Century Poland</i>	263
VICTOR SPINEI, <i>Notes on one of Gheorghe I. Brătianu's Posthumous Works</i>	273

PAGES RÉIMPRIMÉES

ION NESTOR, <i>Nouvelles tendances dans l'historiographie roumaine</i>	277
--	-----

RECHERCHES INTERDISCIPLINAIRES

CORNELIA-MAGDA MANTU, <i>The Archaeomagnetic Method and the Dating of the Archaeological Sites</i>	281
FELICIA MONAH, <i>Nouvelles déterminations archéobotaniques en Moldavie</i>	303

CHRONIQUE

VICTOR MIHAILESCU-BÎRLIBA, VIOREL BUTNARIU, *Monetary Discoveries from Moldavia. I* . . . . .

311

COMPTES RENDUS

- * * * *PACT 1983. First International Symposium ¹⁴C and Archaeology*, Groningen, 1981, 525 p. (Cornelia-Magda Mantu) 321
- * * * *Prospezioni archeologiche*, 10, Fondazione Lerici, 1986, 114 p. + 7 pl. (Cornelia-Magda Mantu) 322
- * * * *ARKEOLIKUSKA*, 84, Vitoria-Gasteiz, f. a., 132 p. (Virgil Ștefan Nițulescu) 324
- J. LICHARDUS, M. LICHARDUS-ITTEN et G. BAILLOUD, J. CAUVIN, *La Préhistoire de l'Europe. Le Néolithique et le Chalcolithique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1985, 640 p. + 55 fig. (Dan Monah) 325
- * * * *THE NEOLITHIC OF EUROPE*, volume 1, *The World Archaeological Congress, 1-7 September 1986*, ed. Allen & Unwin, Southampton and London, 1986 (Nicolae Ursulescu) 326
- VLADIMIR DUMITRESCU, ALEXANDRA BOLOMEY, FLOREA MOGOȘANU, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983 et VLADIMIR DUMITRESCU, *L'art préhistorique en Roumanie*, Ed. Meridiene, București, 1985 (Marius Alexianu) 327
- KALICZ NÁNDOR, *Kőkori falu Aszódon*, Petöfi Múzeum, Aszód, 1985, 108 p. + 85 fig. (Nicolae Ursulescu) 328
- AMÁLIA MOZSOLICS, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kád and Gyermely*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985, 235 p. text + 286 pl. (Attila László) 329
- ANDREI MIRON, *Das Gräberfeld von Horath. Untersuchungen zur Mittel- und Spätlatènezeit im Saar-Mosel-Raum*, dans *Trierer Zeitschrift*, 49, 1986, p. 7-198 + 1 tab. + 1 carte (Victor Spinei) 331
- N. A. FROLOVA, *The Coinage of the Kingdom of Bosphorus A. D. 69-238*, BAR International Series 56, Oxford, 1979, 249 p. + 63 pl. + 4 pl. (Virgil Mihailescu-Bîrliba) 331
- IOANA BOGDAN CĂTĂNICIU, *Evolution of the system of defence works in Roman Dacia*, BAR International Series 116, Oxford, 1981, 121 p. + 85 pl. (Virgil Mihailescu-Bîrliba) 332
- MAGDALENA TEMPELMANN-MACZYŃSKA, *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Römisch-Germanische Forschungen 43, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1985, XII + 339 p., 24 fig., 16 tab., 80 pl. et 3 annexes (Ion Ioniță) 335
- DIETRICH CLAUDE, *Der Handel im westlichen Mittelmeer während des Frühmittelalters. Bericht über ein kolloquium der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas im Jahre 1980*, Abhandlungen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 144, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1985, 332 p. (Ion Ioniță) 337
- G. A. FYODOROV-DAVYDOV, *The Culture of the Golden Horde Cities*, BAR International Series 198, Oxford, 1984, 278 p. + 113 pl. (Victor Spinei) 338
- JULIE RICHTEROVA, *Středověké kachle. Muzeum hlavního města Prahy*, Praha, 1982, 173 p. (Rodica Popovici) 339
- PAVEL CHIHAIA, *Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, München, 1983, 213 p. (Victor Spinei) 340
- * * * *Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche existență și de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei*, Galați, 1987, 349 p. (Victor Spinei) 341

ALEXANDRU ANDRONIC, <i>Iași pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție</i> , Ed. Junimea, Iași, 1986, 142 p.+56 pl. (Emil Ioan Emandi)	342
--	-----

LA VIE SCIENTIFIQUE

MIRCEA PETRESCU—DÎMBOVIȚA, <i>Symposion internationale, „Pferd und Wagen der vorrömischen Eisenzeit Mittel- und Südosteuropas“</i> (Otzenhausen, 11—15 decembre 1984)	347
VICTOR SPINEI, <i>Voyage de documentation en R.P. de Bulgarie (1986)</i>	348
VIRGIL MIHAILESCU—BIRLIBA, <i>Stage de documentation en l'U.R.S.S.</i>	350

OBITUARIA

[NICOLAE VLASSA] . . .	353
[ADRIAN C. FLĂORESCU] .	357
[GRIGORE FOIT]	361

LISTE DES ABREVIATIONS .	363
--------------------------	-----

UNELE OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE PALEOLITICULUI SUPERIOR ÎN ZONA PRUTULUI MIJLOCIU

DE

VASILE CHIRICA

Problematica atît de complexă privind existența celor mai vechi locuiri aurignaciene din spațiul est-carpatic sau de pe întregul teritoriu al României constituie o constantă a preocupărilor arheologiei noastre din domeniul paleoliticului.

Fără intenția unui excurs în istoricul problemei, considerăm necesar să precizăm că cel puțin în ultimii ani, majoritatea lucrărilor elaborate de arheologii români tratează tocmai aceste aspecte ale epocii paleolitice. Ne referim la studiile cu caracter general¹ ori care au aspectul unor rapoarte de săpături², precum și la intervențiile din cadrul unor manifestări științifice cu caracter internațional³. La acestea se adaugă ultimele lucrări ale celor mai buni specialiști români din domeniul paleoliticului⁴. Așadar, la distanță de numai 107 pagini, prestigioasa publicație a Institutului de Arheologie din București a tipărit, în două numere consecutive, două studii cu aceeași tematică, dar cuprinzînd spații geografice care se întrepătrund, ambele de o certă valoare științifică, evidențiată mai cu seamă prin publicarea aproape în întregime a materialelor arheologice rezultate din propriile săpături. De altfel, trebuie să precizăm că și cele două stațiuni paleolitice de bază luate în discuție, respectiv Ripiceni-Izvor și Mitoc-Valea Izvorului, se găsesc în același sector — epigenetic — al Văii Prutului, la distanță de aproximativ 10 km una de alta. Între acestea se află stațiunea paleolitică de la Mitoc-Malul Galben, situată la 200 m sud de Valea Izvorului și la aproximativ 9,800 km nord de Ripiceni-Izvor, în ale cărei

¹ M. Bitiri, *Cu privire la începuturile paleoliticului superior în România*, în *SCIVA*, 16, 1965, 1, p. 5—16; idem *Considerații asupra prezenței unor forme de unelte bifaciale în așezările paleolitice din România*, în *SCIVA*, 16, 1965, 3, p. 431—440; Al. Păunescu, V. Chirica, *Cercetări arheologice recente în zona Prutului Mijlociu*, în *An. Ac. Române, Memoriile Secției de Științe Istorice*, seria IV, tom. II, 1977, București, 1979, p. 57—69; Al. Păunescu, *Evoluția istorică pe teritoriul României din paleolitic pînă la începuturile neoliticului*, în *SCIVA*, 31, 1980, 4, p. 519—545; Fl. Mogoșanu, *Paleolitic și epipaleolitic*, în VI. Dumitrescu, Al. Bolomey, Fl. Mogoșanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București, 1983, p. 29—55; Al. Păunescu, *Cronologia paleoliticului și mezoliticului din România în contextul paleoliticului central-est și sud european*, în *SCIVA*, 35, 1984, 3, p. 235—265; V. Chirica, *Unele probleme privind paleoliticul superior la est de Carpați*, în *Hierasus*, V. Botoșani, 1983, p. 7—35; idem, *Paleoliticul din zona Prutului Mijlociu*, în *Acta MM*, III—IV, Vaslui, 1984, p. 9—44; idem, *Locuiri aurignaciene pe terasele Prutului dintre Ripiceni și Miorcani. Relațiile lor cu locuirile contemporane de pe terasele Bistriței*, în *Mem. Antiq.*, IX—X, Piatra Neamț, 1985, p. 19—44.

² M. Bitiri, *Cîteva date cu privire la paleoliticul de la Mitoc—Valea Izvorului*, în *Studii și Materiale, Istorie*, III, Suceava, 1973, p. 27—35; M. Bitiri, M. Cărciumaru, *Atelierul de la Mitoc—Valea Izvorului și locul lui în cronologia paleoliticului României*, în *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 463—480; M. Bitiri, M. Cărciumaru, P. Vasilescu, *Paleoliticul de la Mitoc—Valea Izvorului, specificul culturii și mediul său natural*, în *Hierasus*, I, 1979, p. 33—42.

³ M. Bitiri, *Onacial'nom etape verhnogo paleolita v Rumynii in Stratigrafija i periodizacija paleolita vostočnoj i central'noj Evropy*, Moscova, 1965, p. 34—37; idem, *Paläolithische Blattspitzen in Rumänien*, în *Quartär*, 18, Bonn, 1967, p. 139—154; idem, *Le culture aurignacienne dans le Nord de la Roumanie*, în IXe Congrès UISPP, Coll. XVI, *L'Aurignacien en Europe*, Nice, 1976, p. 51—74; Fl. Mogoșanu, *L'Aurignacien du Banat*, ibidem, p. 75—97; M. Bitiri, M. Cărciumaru, *Le milieu naturel et quelques problèmes du développement du Paléolithique supérieur sur le territoire de la Roumanie*, în *L'Aurignacien et le Gravettien (Périgordien) dans leur cadre écologique*, Nitra, 1980, p. 65—75; V. Chirica, *Le Paléolithique supérieur à l'est des Carpates*, în X Congresso Internazionale UISPP, Mexico City, *Actas*, p. 212—226; idem, *La chronologie relative et absolue des habitats aurignaciens et gravettiens sur le territoire de la Roumanie*, în *World Archaeological Congress: The Pleistocene Perspective*, I, 1986, p. 1—24; idem, *La genèse et l'évolution des cultures du paléolithique supérieur dans la zone du Prut Moyen à la lumière des dernières recherches archéologiques*, în *Coll. Int., La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iași, 1987, p. 25—40; M. Cărciumaru, *Les cultures lithiques du Paléolithique supérieur en Roumanie. Chronologie et conditions du milieu*, în *Coll. Int., La signification culturelle des industries lithiques*, Liège, BAR, Int. Series, 239, Oxford, p. 235—255 etc.

⁴ Al. Păunescu, *Începuturile paleoliticului superior în Moldova*, în *SCIVA*, 38, 1987, 2, p. 87—100; M. Bitiri-Ciortescu, *Paleoliticul de la Mitoc—Valea Izvorului. Probleme privind începutul paleoliticului superior pe teritoriul României*, în *SCIVA*, 38, 1987, 3, p. 207—223.

sedimente credem că am identificat resturile primelor locuiri aurignaciene din sectorul epigenetic al Prutului Mijlociu.

În vederea argumentării acestei afirmații considerăm necesară prezentarea în paralel a caracteristicilor celor trei obiective arheologice, în scopul de a încerca să evidențiem poziția stratigrafică și geocronologică a nivelurilor aurignaciene ce-și dispută vechimea pe scara cronologică a începuturilor paleoliticului superior din spațiul intra- și extracarpatic al României, urmînd să punctăm și locul primului nivel aurignacian de la Cetățica I-Ceahlău.

Din punct de vedere geomorfologic, locuirile de la Ripiceni-Izvor se află cantonate în terasa inferioară, de 10–12 m a Prutului, în timp ce acelea de la Malul Galben, într-un coluviu, iar acelea de la Valea Izvorului aparțin cu probabilitate terasei de 50–70 m (T IV din schema geomorfologică⁹), dar în nici un caz terasei „inferioare înalte” sau „terasei I”⁶; pe o terasă înaltă, situată deasupra terasei mijlocii de pe partea dreaptă a Bistriței⁷ este amplasată locuirea de la Cetățica I-Ceahlău.

Din punct de vedere al stratigrafiei geologice, situația este diferită în fiecare stațiune, datorită condițiilor de sedimentare și a formei de relief. Astfel, la Ripiceni-Izvor, toate nivelurile de locuire umană, începînd cu Musterianul timpuriu și sfîrșind cu acelea aparținînd unor epoci postpaleolitice, se află cantonate în acumulativul unei terase inferioare, a cărei alcătuire geologică, constatată în imediata vecinătate a stațiunii, este următoarea: calcare recifale bugloviene la bază, apoi: argile și marne sarmatice, prundișuri și nisipuri cuaternare, luturi nisipoase și sol actual⁸. Considerațiile litologice și paleopedologice relevă, în profilul stratigrafic al săpăturilor sistematice: 1) existența unui strat inferior, cu o grosime de aproximativ 3 m, alcătuit din pietrișurile din baza oricărei terase, urmate de aluviuni cu textură nisipoasă și apoi cu textură mijlocie, peste care se suprapun aluviuni argiloase; 2) un depozit superior, de peste 7 m grosime, prezentînd toate caracteristicile loessului, fără a putea fi evidențiate soluri evolute pentru a fi considerate formațiuni reper⁹. În tabelele I–III se preconiza existența locuirii aurignaciene începînd cu adîncimea de 3,50 m¹⁰.

La Mitoc-Valea Izvorului, dacă stațiunea se află pe terasa a IV-a, aceasta ar trebui să aibă următoarea succesiune geologică: calcare recifale bugloviene, nisipuri și prundișuri de dimensiuni mijlocii, nisipuri cu granulație mai fină și apoi luturi loessoide¹¹. Pe baza săpăturilor arheologice și a sondajelor stratigrafice efectuate de M. Bitiri, M. Cărciumaru a identificat aici un strat lutos-slab nisipos, situat între 100–350–450 cm, urmat de cel nisipos-lutos, între 70–100 cm și de cel lutos-nisipos, între 70–50 cm, partea superioară a profilului fiind alcătuită de Orizontul A, negru-prăfos (cernoziomul)¹², precizîndu-se că materialele litice aparținînd paleoliticului superior se află dispersate într-o zonă „confuză din punct de vedere stratigrafic” și cu trăsături „heterogene ale depozitului înspre suprafață”, ceea ce demonstrează faptul că „în timpul sedimentării straturilor din această vreme s-au produs o serie de spălări ce au dus la amestecarea sedimentului și inclusiv a materialului arheologic”¹³.

La Mitoc-Malul Galben, prima secvență stratigrafică a fost furnizată prin cercetările întreprinse de N.N. Moroșan: sol vegetal, în grosime de 0,30 la 0,85 m, urmat de: 5,20 m loess tipic galben, 0,10 m sol fosil aparținînd paleoliticului superior, 1 m loess cu o structură asemănătoare celui de la partea superioară, 1,20 m loess nisipos ușor argilos¹⁴. Pe baza cercetărilor din anii 1956–1957 s-a stabilit că la baza terasei se află pietrișuri și nisipuri situate pe roca suport, alcătuită din bolovani de silix, după care urmează un sol fosil, mai închis la culoare, depuneri paralele ale unor argile de inundație, de culoare albăstrui, cu lentile de soluri fosile, apoi depuneri de loess, uniforme din punct de vedere al culorii și granulației, intercalate de straturi de sol aluvionar, benzi de nisipuri în alternanță cu luturi și, în sfîrșit, cernoziomul. Tot atunci s-a stabilit că baza acestei „terase” a fost sculptată în Mindell-Riss, benziile de argilă și soluri fosile aparțin interglaciațiunii Riss-Würm, iar depunerile ulterioare, Würmului¹⁵.

În 1978 au fost reluate cercetările în această mare stațiune paleolitică, ajungîndu-se pînă la nivelul de 10,50–10,65 m, observînd că, sub solul actual, gros de aproximativ un metru, se află un nivel de tranziție, galben-roșcat, sub care, între aproximativ 3,30–4,50 m se află mai multe benzi de nisipuri în alternanță cu argile, de grosimi variabile; urmează un pachet de loess tipic în grosime de circa șapte metri, avînd zone de pigmentație alcătuită din oxizi de fier; spre bază, două lentile cu mulți carbonați de calciu stabilesc înclinarea generală a întregului sediment. Cele patru niveluri de locuire aurignaciană se situează în solul galben-roșcat, între 8,70–10,65 m, mai închis la bază, sol ce ar putea aparține interstadiului Hengelo (Würm I–II).

⁶ V. Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei. Studiu geomorfologic*, București, 1968, p. 153.

⁷ M. Bitiri, *op. cit.*, 1987, p. 208.

⁸ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, *Le Paléolithique de Ceahlău, în Dacia*, N. S., X, 1966, p. 63.

⁹ V. Băcăuanu, *op. cit.* p. 151, fig. 56.

¹⁰ Al. Păunescu, Ana Conea, Marin Cărciumaru, Venera Codarcea, Al. V. Grossu, R. Popovici, *Considerații arheologice, geocronologice și paleoclimatice privind aşezarea Ripiceni-Izvor*, în *SGIV.A*, 27, 1976, 1, p. 9.

¹¹ *Ibidem*.

¹² V. Băcăuanu, *op. cit.*, p. 155 și urm.

¹³ M. Bitiri, M. Cărciumaru, *op. cit.*, 1978, p. 466, fig. 1; M. Bitiri-Ciortescu, *op. cit.*, p. 209.

¹⁴ M. Bitiri, M. Cărciumaru, *op. cit.*, p. 468.

¹⁵ N. N. Moroșan, *Le Pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord-Est*, în *AIGR*, XIX, București, 1938, p. 59.

¹⁶ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Cercetările de la Mitoc, în Materiale VI*, 1959, p. 12.

În sfârșit, a patra stațiune, cea de la Ceahlău-Cețățica I, a fost cercetată în următoarea stratigrafie geologică: sol vegetal (0,25—0,30 m grosime), loess galben, fin, prăfos, de 0,20—0,25 m grosime, sol fosil brun-roșcat cu desprinderi prismatice verticale, de 0,30—0,50 m grosime, loess galben-roșcat (pseudo-mycelian spre bază), de 1,40—1,50 m grosime, materiale rulate cu grosimea de 0,30 m și aluviunile din baza terasei, precizându-se faptul că primul nivel de locuire aurignaciană a fost identificat la adâncimea de 2,30—2,50 m, în depuneri rulate, aparținând interstadiului Würm I—II ¹⁶.

Stratigrafia arheologică este tot atât de diversificată ca și cea geologică, în funcție de condițiile de paleo-mediu și de situația geomorfologică, specifice nu numai fiecărui bazin hidrografic, ci și fiecărei microzone din sectorul epigenetic al văii Prutului. În felul acesta constatăm că la Ripiceni-Izvor și Mitoc-Valea Izvorului această situație pare a fi confuză și încă insuficient clarificată sub aspect arheologic. Astfel, în prima stațiune menționată au fost delimitate șase niveluri aparținând paleoliticului mijlociu, suprapuse de locuri atribuite Aurignacianului, Gravettianului și postpaleoliticului. Între ultimul nivel musterian și primul strat aurignacian a fost identificată o depunere sterilă arheologic și faunistic, în grosime ce variază de la 50—80 cm (în studiul din 1976) la 25—70 cm (în studiul din 1987). În ceea ce privește existența unuia sau a mai multor niveluri aurignaciene, studiile de până acum prezintă situații diferite. Astfel, în primul raport arheologic, se precizează, în planul săpăturilor, existența a trei niveluri aurignaciene, situate stratigrafic între 3,30—4,70 m ¹⁷. Tot aici a fost cartată singura vatră aurignaciană, identificată la adâncimea de 4,10 m (niv. II), dar se mai menționează faptul că între nivelurile musteriene V și VI a fost dezvelită o altă vatră aurignaciană ¹⁸. În ceea ce privește resturile faunistice și caracteristicile utilajului litic, se precizează existența resturilor de cal și urs în nivelul III, ca și o relativă sărăcie a uneltelor, care prezintă unele trăsături musteriene spre baza profilului ¹⁹. În 1970, în Anexa 4 a sint prezentate statistic tipurile de unelte aparținând Aurignacianului I (inferior) din stratul III, nivel I de la Ripiceni-Izvor ²⁰, dar acesta nu poate fi raportat la nivelul I a sau I b, identificate în ultimul studiu ²¹ și nici nu se precizează câte niveluri aurignaciene au fost depistate aici. În 1980 se precizează existența unei vetre de foc la nivelul aurignacian, fiind oferită și vîrsta acestui nivel ²². Un singur nivel aurignacian a fost semnalat și în studiul privind cercetările pluridisciplinare, din 1976, iar ca resturi faunistice, *Equus caballus fossilis*, *Bos s. Bison*, *Cervus elaphus* și *Sus scrofa*. Acest nivel are o grosime de 120—165 cm, iar din cele trei tabele reiese că din punct de vedere stratigrafic Aurignacianul a evoluat între 1,90—3,50 m ²³, în timp ce în sinteza publicată în 1987, grosimea celor două niveluri aurignaciene (I a și I b) variază între 25 și 50 cm. În sinteza publicată în 1984, stratul I b este considerat a fi primul nivel aurignacian timpuriu, a cărui parte superioară este datată la $28\,420 \pm 400$, vîrstă considerată ca verosimilă ²⁴, deși în studiile anterioare marja de incertitudine este de ± 700 de ani ²⁵. În sfârșit, în ultimul studiu sînt identificate cele două niveluri aurignaciene, I a și I b, a căror grosime variază între 0,20—0,25 și 0,50 m ²⁶, fără însă a fi precizat locul acestora în profilul arheologic al stațiunii. Așadar poziția stratigrafică a locuirilor aurignaciene de la Ripiceni-Izvor nu pare a fi precizată cu suficientă claritate. Există, se pare, unele neconcordanțe între minuțiozitatea cu care au putut fi delimitate două niveluri de locuire pe un profil de numai 0,20—0,50 m și diferențierile precizate în diverse studii cu privire la grosimea reală, stratigrafică, a acestor locuri de la începutul paleoliticului superior est-carpatic. O altă neconcordanță apare în ceea ce privește numerotarea nivelului sau nivelelor aparținând Aurignacianului: Strat III, nivel I (în 1970), nivel 8 (în 1976) și nivelurile I a și I b (în 1987).

La Mitoc-Valea Izvorului, autoarea cercetărilor precizează în fiecare studiu existența unui singur nivel de locuire, indentificînd chiar un *facies* de tip Mitoc, bazat pe unicitatea situației cînd într-un singur nivel de locuire există piese de certă tehnică și tipologie musteriană, alături de acelea aparținînd paleoliticului superior ²⁷, deși alți specialiști iau în discuție în primul rînd caracteristicile tipologice, delimitînd în felul acesta, două niveluri de locuire, unul aparținînd paleoliticului mijlociu și al doilea, celui superior ²⁸. Pe baza cercetărilor complexe, s-a estimat că materialul litic cel mai abundent aparține condițiilor deosebit de prielnice oferite de climatul din vremea interstadiului Ohaba, deci între aproximativ 1,90—0,80 m, dar fiind marcat de o deosebită probitate științifică, studiul din 1978 precizează

¹⁶ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 63.

¹⁷ Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni-Izvor*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 5—31.

¹⁸ *Ibidem*, pl. I și p. 9.

¹⁹ *Ibidem*, p. 21—22.

²⁰ Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 118.

²¹ *Idem*, *op. cit.*, 1987, p. 88—89.

²² *Idem*, *op. cit.*, 1980, p. 531.

²³ Al. Păunescu, Ana Conea, M. Cărciumaru, Venera Codarcea, Al. V. Grossu, R. Popovici, *op. cit.*, p. 7 și fig. 1—3.

²⁴ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1984, p. 238.

²⁵ Al. Păunescu, Ana Conea, M. Cărciumaru, Venera Codarcea, Al. V. Grossu, R. Popovici, *op. cit.*, p. 8; Al. Păunescu, *op. cit.*, 1980, p. 531.

²⁶ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1987, p. 87.

²⁷ Cf. studiile publicate de M. Bitiri în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 5—16; 16, 1965, 3, p. 431—449; *StMat Suceava*, IV, Suceava, 1973, p. 27—35; *Quartär*, 18, Bonn, 1967, p. 139—154 etc.

²⁸ Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul Botoșani*, I, București, 1976, p. 191; V. Chirica, *Așezările paleolitice de la Mitoc. Rezumatul tezei de doctorat*, Iași, 1980; Al. Păunescu, *op. cit.*, 1987, p. 98—99.

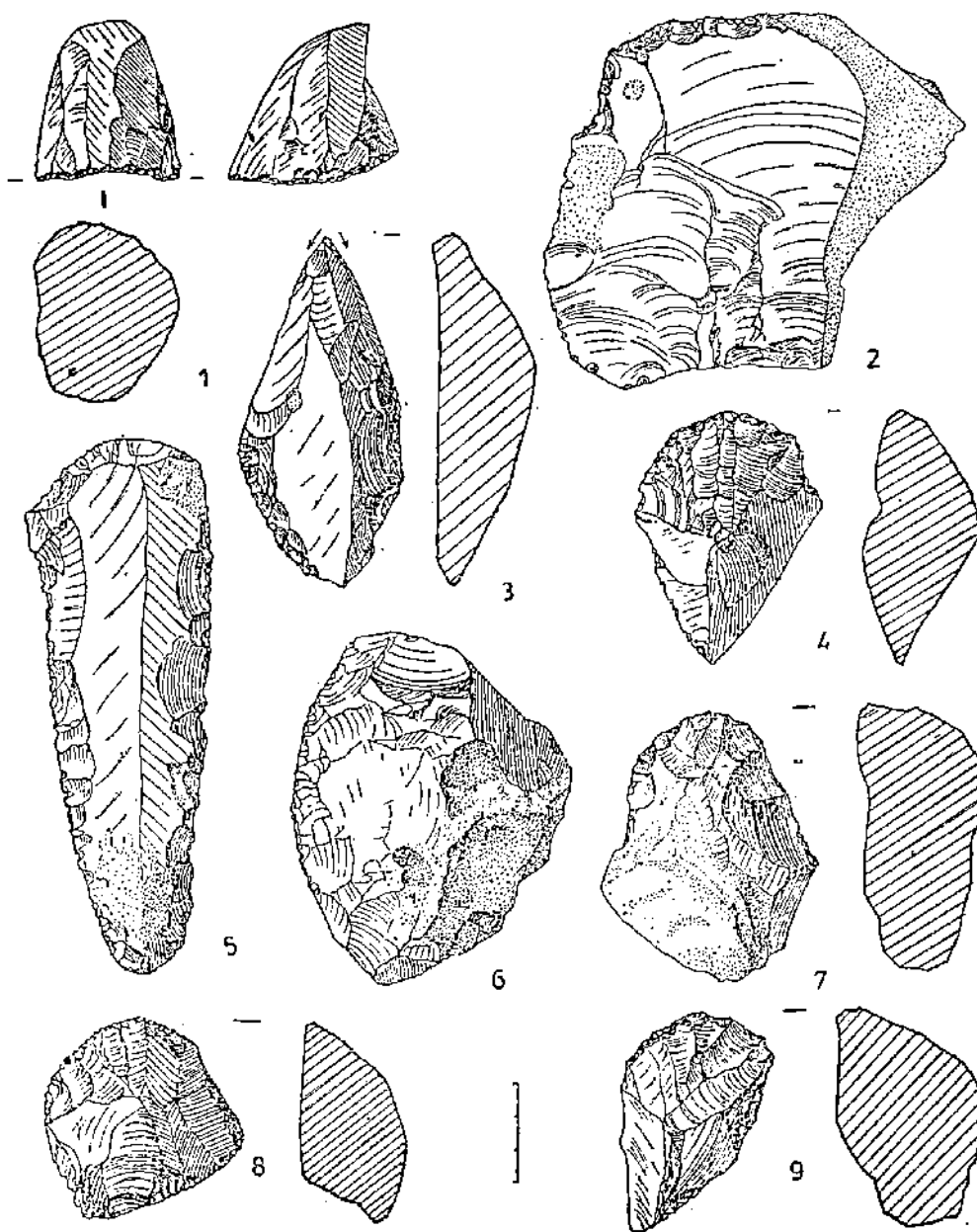

Fig. 1. Mitoc-Malul Galben. Aurignacian inferior. 1-9, Unelte din silex.

atît remanierile din partea superioară a profilului, cît și spălările care au determinat amestecarea materialului arheologic ²⁹.

La Mitoc-Malul Galben, încă N. N. Moroșan a observat, pe baza deschiderilor naturale, existența unor materiale litice aparținînd paleoliticului superior, sub adîncimea de 5 m ³⁰, iar cercetările din anii 1956-1957 au relevat suprapunerea Aurignacianului peste locurile musteriene, fără intermediul unui nivel steril arheologic și faunistic ³¹. Prin reluarea cercetărilor arheologice, putem cîștiga existența unui număr de patru niveluri arheologice aurignaciene, situate între 7,85 și 10,65, deși vatra de la adîncimea de 7,85 m este relativ izolată, fără material arheologic destul de concludent în strat ³². Stațiunea

²⁹ M. Bitiri, M. Cărciumaru, *op. cit.*, 1978, p. 468.

³⁰ N. N. Moroșan, *op. cit.*, p. 59-60.

³¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, N. Zaharia, *op. cit.*

³² Aceste aprecieri pot fi considerate încă preliminare,

datorită caracterului încă foarte restrîns al săpăturilor (circa 140 mp față de peste 3 600 mp la Ripiceni-Izvor, 475 mp la Mitoc-Valea Izvorului și 220 mp la Cetățica I - Ceahlău). Cf. și V. Chirica, *op. cit.*, 1987, p. 27.

de la Cetățica cuprinde două niveluri aurignaciene, dintre care primul, cu o grosime de 0,35—0,38 m, este atribuit paleoliticului superior timpuriu. Aurignacianul de aici este suprapus de alte trei niveluri de locuire aparținând Gravettianului.³³

Coroborarea observațiilor stratigrafice cu analiza temeinică, tehnico-tipologică a utilajelor litice, contribuie la o cit mai deplină înțelegere a caracteristicilor unui nivel de locuire umană paleolitică, a încadrării sale cit mai exacte din punct de vedere cultural și cronologic. În acest sens, cea mai completă analiză a utilajului litic a fost oferită de către Al. Păunescu, pentru cele două niveluri de locuire aurignaciană identificate în marea stațiune de la Ripiceni-Izvor³⁴. În acest cadru se remarcă preponderența tehnicii specifice paleoliticului mijlociu, prin faptul că uneltele cioplite pe așchii predomină față de acelea rezultate din prelucrarea lamelor. Pare a fi surprinzător de mare indicele Levallois. Dacă la indicele Levallois, calculat de autorul săpăturilor numai pentru unelte (30,50 % în ambele niveluri) se mai adaugă așchiile, lamele și virfurile Levallois, precum și piesele de certă factură musteriană (racloare, bifaciale) constatăm că în Aurignacianul de la Ripiceni-Izvor componenta musteriană este net superioară față de caracteristicile specifice paleoliticului superior, chiar și în fazele sale de început. De altfel, din succintele observații stratigrafice, se pare că nivelul steril ce desparte locuirile paleoliticului mijlociu de acelea aparținând următoarei etape, are aceeași grosime ca și cele două straturi aurignaciene. În această situație, poate nu ar fi exclus ca, măcar în parte, unele piese (racloare, denticulate, „encoche”) să aparțină, de fapt, nivelului VI musterian, cu atât mai mult cu cât, așa cum a remarcat și autorul cercetărilor, unele forme de unelte sînt asemănătoare cu acelea din nivelurile mai vechi, aparținând Musterianului. Prezența unor tipuri de unelte cu funcționalitate dublă, neincluse în lista-tip (racloarul-burin, burinul nucleiform-rabot), ca și a nucleelor discoidale ori globulare, imprimă întregului utilaj litic un pronunțat caracter arhaic, astfel că, în lipsa unor condiții stratigrafice atît de minuțios stabilite, materialele ar putea fi aproape în totalitate atribuite unei locuiri aparținând Musterianului final. De altfel, la această incertitudine contribuie și neconcordanțele de ordin stratigrafic ori cu privire la tipologia inventarului litic și a resturilor faunistice, ce pot fi constatate în diferitele studii elaborate de autorul cercetărilor³⁵.

Utilajul litic de la Mitoc-Valea Izvorului a fost, de asemenea, studiat și prezentat în mai multe studii³⁶, în care, ca și la Ripiceni-Izvor, se pot constata unele neconcordanțe tipologice. Mai întîi, s-a precizat, încă din 1978, că „spălările identificate la circa 80 și 110 cm au redus adîncimea la care se găsește stratul paleolitic și alături de numeroasele crotovine au făcut ca piese litice specifice acestuia să fie antrenate în straturile superioare și amestecate între materialele arheologice proprii altor epoci, după cum crăpăturile sau alte fenomene au înlesnit probabil uneori pătrunderea unor exemplare, în adîncime. În aceste condiții stratul paleolitic nu poate fi strict delimitat și nici subîmpărțit în niveluri reale”³⁷. Așa s-ar putea explica faptul că între 1978 și 1987, numărul burinelor a crescut de la 11 la 27, al bifacialelor, de la 10 la 32, al racloarelor, de la 8 la 10, rămînînd constant numărul gratoarelor (31), al lamelor și așchiilor trunchiate (12), al străpungătoarelor (7). Un alt tabel tipologic și statistic, realizat în 1980³⁸ cuprinde un număr diferit de tipuri specifice: 45 racloare (12,86 %), 40 așchii și lame denticulate sau cu scobituri retușate (11,43 %), 39 gratoare (11,14 %), 11 burine (3,14 %), 12 străpungătoare, dintre care 6 pe așchii și lame Levallois (3,43 %), 16 bifaciale (4,57 %), 115 piese denticulate (32,85 %), 343 piese (așchii, lame, virfuri) Levallois, la care se pot adăuga unelte cu funcționalitate dublă sau multiplă (gratoar-burin-racloar, racloar-burin, cuteauă la dos-racloar) etc. Pe baza caracteristicilor tehnico-tipologice am putut stabili atunci Indicele Levallois tipologic=44,53 %, Indicele racloar total=12,86 %, Indicele bifacial=4,57 %, stabilind că Grupele I—II, specifice paleoliticului mijlociu întrunesc un procentaj de 72,22 %, iar a III-a, atribuită paleoliticului superior, reprezintă doar 19,57 %³⁹. În această situație ar putea fi relativ ușor reperate două niveluri tehnico-tipologice, postulate de Al. Păunescu pe baza aceluiași criterii⁴⁰. Asupra unor elemente de incertitudine de la Valea Izvorului și-a manifestat opinia sa și Fl. Mogoșanu⁴¹, deși materiale tehnico-tipologice atît de diferite au fost identificate și în alte complexe paleolitice din Europa⁴². Pe de altă parte, dacă prezența unui număr atît de ridicat — 176 — de piese denticulate sau cu scobituri retușate (*encoche*) poate să constituie un indice de diferen-

³³ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, 1966, p. 63 și urm.; unde sînt semnalate patru niveluri de locuire, dintre care, două aparțin Aurignacianului și două Gravettianului; Al. Păunescu, *op. cit.*, 1987, p. 94.

³⁴ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1987, p. 88 și urm.

³⁵ Idem, *op. cit.*, 1965; Al. Păunescu, Ana Conca, M. Cărciumaru, Venera Codarcea, Al. V. Grossu, R. Popovici, *op. cit.*, p. 8; Al. Păunescu, *op. cit.*, 1984, p. 247—248; idem, *op. cit.*, 1987, p. 87 și urm.

³⁶ M. Bitiri, *op. cit.*, în SCIV, 16, 1965, 1, p. 6 și urm.; idem, *op. cit.*, în SCIV, 16, 1965, 3, p. 431 și urm.; idem, *op. cit.*, 1973, p. 27—35; M. Bitiri, M. Cărciumaru, *op. cit.*, 1978, p. 463 și urm.; idem, *op. cit.*, 1980, p. 65—73; M. Bitiri,

op. cit., 1987, p. 211; V. Chirica, *Așezările paleolitice de la Mitoc*, ms., 1980.

³⁷ M. Bitiri, M. Cărciumaru, *op. cit.*, 1978, p. 468—469.

³⁸ Acest tabel a fost întocmit pe baza informațiilor oferite de Al. Păunescu, care a studiat în detaliu întregul utilaj litic de la Valea Izvorului.

³⁹ V. Chirica, *op. cit.*, 1980, tabelul I și anexa 1.

⁴⁰ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1987, p. 98.

⁴¹ Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 41.

⁴² K. Valoch, *Le début du paléolithique supérieur en Moravie, in La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iași, 1987, p. 41—46.

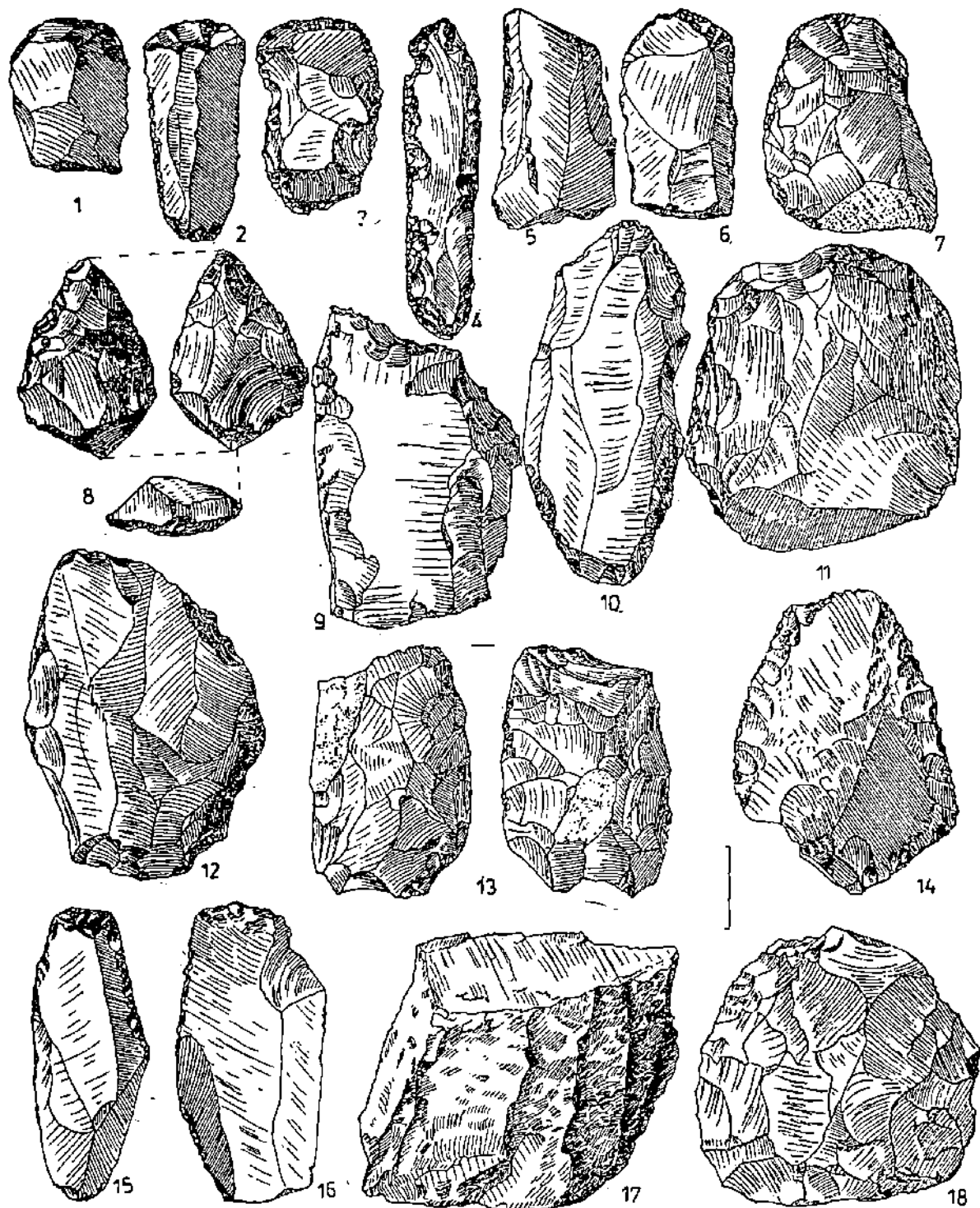

Fig. 2. Cetățica I—Ceahlău. Aurignacian inferior. 1—18, Piese litice (după C. S. Nicolăescu-Ploșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu).

tiere a paleoliticului mijlociu de cel superior, același principiu s-ar putea aplica în studierea și atribuirea culturală a celor două niveluri aurignaciene de la Ripiceni-Izvor, unde denticulatele și piescele cu *encoche* se află în număr total cvasiidentice cu cel de la Valea Izvorului — 177.

La Mitoc-Malul Galben, datorită caracterului încă restrins al săpăturilor, întocmirea unei liste-tip a uneltelor din nivelurile aurignaciene nu poate fi realizată, întrucât ar putea conduce la concluzii incerte. Pentru exemplificare, precizăm că la adâncimea de 10,50—10,65 m a fost identificat ipotetic primul strat aurignacian, dar numai prin două secțiuni (B 1-5 și D 1-5), deci în suprafață de numai 20 mp. În stadiul actual al cercetărilor, putem preciza doar că se remarcă nivelul de la 8,60—8,75 m, cu nu mai puțin de șapte gratoare carenate (identice cu acelea descoperite la 9,20 și 10,40 m), precum și acela de la 9,10—9,20 m, cu șase gratoare carenate, în timp ce au fost identificate doar trei racloare, toate la adâncimea de 9,55—9,65 m. Gratoarele carenate sînt cioplite pe așchii scurte și groase, dînd impresia unor nuclee epuizate și transformate în unelte prin retușele oblice, mai mărunte spre marginea activă a piesci și mai largi pe suprafața sa dorsală. Identitatea formelor de la 8,60—8,75 m cu acelea de la 10,50—10,65 poate crea impresia că, deși cele două niveluri sînt despărțite printr-o depunere de aproximativ 2 m, ar putea aparține aceluiași stadiu cultural și tehnico-tipologic. Alte gratoare carenate, dintre care unul dublu, sînt realizate pe lame masive, desprinse din nuclee de formă cvasiprismatică, în timp ce racloarele au ca suport tehnic așchiile desprinse din nuclee discoidale sau globulare. Evident, au fost descoperite și alte gratoare, majoritatea convexe (unul singur *à museau*), toate provenind din retușarea unor lame de dimensiuni medii. Precizăm însă faptul că un studiu detaliat, tehnic și tipologic va putea fi realizat numai după decaparea unei zone mai mari din suprafața de locuire, în urma căreia componența tipologică a utilajului va putea fi substanțial îmbogățită.

Lipsa unor piese bifaciale (în actualul stadiu al săpăturilor) ar putea crea impresia unei cezuri între locuirile musteriene și acelea aurignaciene, dar nu este exclus ca Musterianul de la Mitoc să aparțină unui facies în care astfel de forme erau necunoscute sau neutilizate, avînd în vedere lipsa totală a lor și în sondajele stratigrafice realizate aici în anii 1956 și 1957. Pe baza acestor considerente, prezența destul de numeroasă (în raport cu suprafața săpată) a gratoarelor carenate, la care se adaugă racloarele, forme specifice Aurignacianului de început, estimăm că din punct de vedere stratigrafic și tehnic, această etapă nu a fost contaminată de atît de numeroasele piese musteriene, ca la Valea Izvorului și Ripiceni-Izvor. Din acest punct de vedere, dacă la Malul Galben am identificat în mod cert o secvență de locuire de la începutul paleoliticului superior, și dacă descoperirile de la Valea Izvorului aparțin în *mod real* și în totalitate unei etape contemporane, frapază lipsa de omogenitate a două complexe tehnico-tipologice situate la distanță atît de mică unul de altul. Această lipsă de identitate, ca și precizarea că la Valea Izvorului destul de multe materiale (inclusiv piese cioplite bifaciale) au fost identificate și la suprafața solului, ori în stratul supus lucrărilor agricole, ar putea constitui un argument privind existența, deocamdată ipotetică, a unei așezări musteriene la Valea Izvorului, suprapusă de o locuire dintr-o etapă aurignaciană ce ar putea fi contemporană cu ultimul nivel atribuit acestei culturi de la Malul Galben, datat, ca și cel de la Ripiceni-Izvor, la aproximativ 28 000 de ani B. P.

În sfîrșit, a patra stațiune din spațiul est-carpatic al României, cu un prim nivel de locuire atribuit Aurignacianului de început, Cetățica I de la Ceahlău, conține, pentru această etapă a paleoliticului superior, un utilaj litic relativ sărac, a cărui componență nu comportă diferențieri notabile în funcție de lucrările în care studiul tehnico-tipologic a fost realizat cu multă pertinență⁴³. Așa cum am mai precizat⁴⁴, alături de nivelul I Aurignacian de la Malul Galben, cel similar de la Cetățica I pare să reprezinte, într-adevăr, prima locuire aurignaciană de pe teritoriul Moldovei.

Originea acestei locuiri de la Cetățica I comportă încă unele discuții. Astfel, dacă la Ripiceni-Izvor și Mitoc-Valea Izvorului atît de numeroasele piese de certă factură musteriană aparțin cu certitudine orizonturilor arheologice stabilite stratigrafic, și avînd în vedere faptul că (cel puțin la Ripiceni-Izvor) ele suprapun diverse locuiri din paleoliticul mijlociu, originea lor locală, dintr-un Musterian întîrziat, pare a fi în afara oricărui incertitudine. Aceași origine, stratigrafică și tehnico-tipologică o atribuim și primei locuiri aurignaciene de la Malul Galben, dar dintr-un alt facies musterian decît cel de tradiție acheuleană de debitaj Levallois. La Cetățica I-Ceahlău, originea culturală și tehnico-tipologică pare a fi tot cea musteriană, iar primul grup uman care a populat terasa Bistriței în acel loc a putut veni din două direcții diferite. Un prim loc de origine ar putea fi constituit de peșterile carpatice (unde, la nivelul Musterianului tehnica bifacială era bine cunoscută și utilizată), ce au fost părăsite, în cea mai mare parte, la sfîrșitul paleoliticului mijlociu. În interstadiul W 1—2, cînd condițiile climatice s-au ameliorat simțitor, obstacolul Carpaților Răsăriteni a putut fi depășit, iar depresiunea subcarpatică externă a oferit condiții de mediu deosebit de prielnice locuirii umane. Persistența tehnicii bifaciale, ca și utilizarea materiilor prime de origine locală, ar putea constitui un argument concludent în acest

⁴³ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu *op. cit.*, p. 63; Al. Păunescu, *op. cit.*, 1970, p. 120; idem, *op. cit.*, 1987, p. 95.

⁴⁴ V. Chirica, *op. cit.*, *ActaMM*, III—IV, 1981—1982, p. 15 și urm.; idem, în *MemAntiq*, IX—X, 1985, p. 30 și urm.; idem, în *Col. Int. La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, 1987, p. 26 și urm.

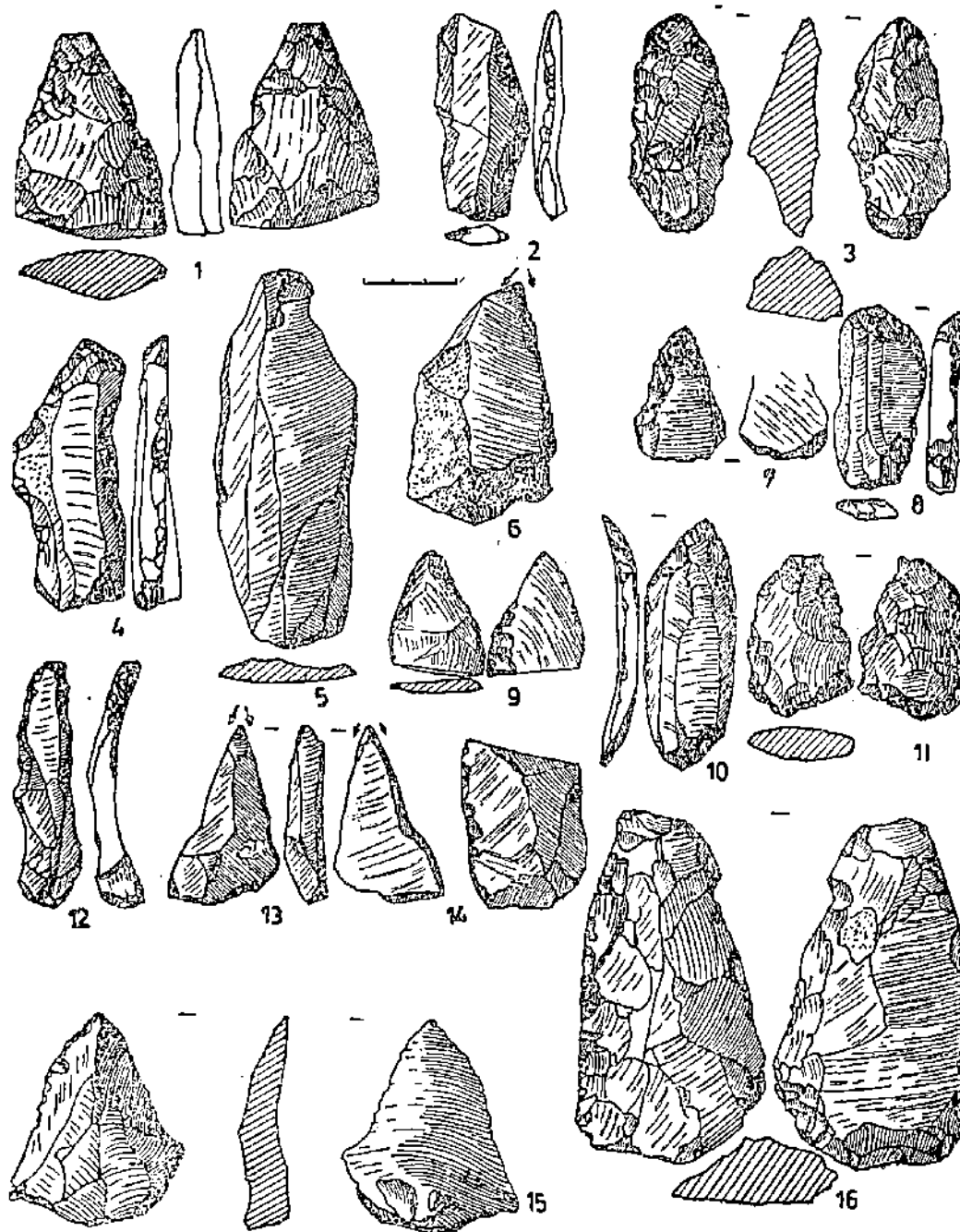

Fig. 3. Ripiceni—Izvor. Piese de silex. 1-2, 4-6, 9, 12-14, nivel aurignacian Ia ; 3, 7-8, 10-11, 15-16, nivel aurignacian Ib (după Al. Păunescu).

sens. Al doilea spațiu de origine l-ar putea constitui zona Prutului Mijlociu, atât de bogată în așezări aparținând paleoliticului Mijlociu. Acest al doilea loc de origine ar putea avea un grad mai mare de certitudine având în vedere faptul că printre rocile utilizate ca materie primă, Al. Păunescu menționează și „silexul cenușiu închis sau negricios”⁴⁵, ce ar putea să provină din depozitele de pe Prutul Mijlociu.

Un alt element deosebit de important îl constituie geocronologia locuirilor aflate în studiu, pe care o vom prezenta odată cu datele de cronologie absolută.

⁴⁵ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1987, p. 97.

După cum se știe, cu ocazia cercetărilor complexe, interdisciplinare asupra stațiunii de la Ripiceni-Izvor, locuirea aurignaciană de aici, stabilită stratigrafic într 1,90—3,50 m, a fost încadrată în oscilația climatică Herculană I, precizându-se că o vatră situată la *partea inferioară a stratului aurignacian*, a dat vîrsta de $26\,470 \pm 700$ i.e.n. — Bln-809 ($=28\,420 \pm 400$ B.P. — Bln — 809)⁴⁶. Ulterior această oscilație a fost paralelizată cu oscilația europeană Tursac⁴⁷, stabilindu-se aceeași vîrstă pentru locuirea aurignaciană de la Ripiceni-Izvor. Se ivesc însă o serie de neconcordanțe. Mai întîi, trebuie să precizăm că la vremea respectivă corelațiile propuse de M. Cărciumaru au fost corect stabilite, dar ulterior s-au adăugat noi serii de datări prin carbonul radioactiv, astfel că în prezent oscilația climatică Tursac pare să se dateze la $23\,180 \pm 1\,500$ B. P.⁴⁸. Poziția stratigrafică a vetrei aurignaciene diferă de la un studiu la altul. Astfel, în 1980, se precizează că vatra aparține *nivelului aurignacian*, iar în 1985 și 1987 se menționează că ea era situată la *partea superioară a nivelului I (I b)*. Pe de altă parte, dacă vatra în discuție a fost dezvelită la adîncimea de 4,10 m, iar nivelul aurignacian se situează stratigrafic între 3,50—1,90 m (pe baza profilelor publicate în 1976), rezultă că ea ar putea aparține stratului steril ce desparte orizonturile musteriene de acelea aurignaciene. În sfîrșit, admitînd că probele de cărbune au fost prelevate totuși din partea superioară a nivelului aurignacian I b, dar intrucît „cele două niveluri aurignaciene de la Ripiceni-Izvor au o grosime ce variază între 0,20—0,25 și 0,50 m”⁴⁹, pare dificil de admis că o atare depunere s-a efectuat în aproximativ patru mii de ani, pentru a situa începutul locuirii aurignaciene pe la 32 000 B. P. De altfel, dacă partea superioară a nivelului musterian IV din această mare stațiune se datează la $40\,200 \pm 1\,100$ B. P. (Gr.N—9210), și avînd în vedere că — 1 000

distanța stratigrafică între acesta și primul nivel aurignacian este de aproximativ 2,50 m, ar fi dificil de interpretat efectuarea unei astfel de depuneri geologice în aproximativ 8 000 de ani (distanță în timp între finalul nivelului IV musterian și începutul estimat al nivelului I aurignacian), în timp ce o depunere de numai 20—50 cm a putut avea loc circa 4 000 de ani, cu atît mai mult cu cît nu se precizează existența posibilă a unor procese de eroziune, spălare etc. a sedimentului sau de depunere accelerată, specifică unui coluviu, dar nu și unei terase.

La Mitoc-Valea Izvorului, începutul zonei de maximă concentrație a materialelor litice este sincron cu oscilația climatică Ohaba B, paralelizată cu Stiellfried B, iar datările ulterioare de C 14 converg spre exactitatea încadrării, dar această secvență este considerată posterioară locuirilor aurignaciene de la Bistricioara-Lutărîe și Dirțu-Ceahlău, fiind asimilată cu nivelurile gravettiene din cele două stațiuni⁵⁰. După cum se știe deja, Aurignacianul de la Dirțu și Bistricioara-Lutărîe (*anterioare* celui de la Valea Izvorului) se plasează între $25\,450 \pm 4\,450$ (Gx 9 415) și respectiv, $24\,100 \pm 1\,300$ — 2 850

(GrN — 10 529), iar Gravettianul din această ultimă așezare, la $23\,450 \pm 2\,000$ (Gx 8 727 — G)⁵¹. — 1 450

Intrucît determinările efectuate pe criterii geocronologice pot fi mai aproape de vîrsta reală a locuirii decît concluziile desprinse din studiul utilajului litic, rezultă că, așa cum a opinat și Al. Păunescu, al doilea nivel de la Valea Izvorului poate aparține unei etape de început a Aurignacianului mijlociu⁵².

La Mitoc-Malul Galben, în afara caracteristicilor oferite de utilajul litic (încă insuficient din punct de vedere cantitativ și al diversificării), sîntem în posesia a *numai* două datări certe de C 14: $28\,910 \pm 480$ B. P. (GrN — 12 636) pentru nivelul de la adîncimea de 7,85 m, și $31\,850 \pm 800$ B. P. (GrN — 12 637) pentru acela identificat la 8,70 m. În lipsa unor determinări granulometrice și polilogice (în curs de efectuare), estimăm că ultimul nivel aurignacian ar putea corespunde oscilațiilor climatice Denekamp I și II /Arcy-Kesselt (Denekamp, $12-28\,860 \pm 260$ — GrN — 4 528; Zelzate 3— $28\,200 \pm 700$ — GrN — 4 783; Karrestobel, niv. G — $28\,650 \pm 300$ — GrN — 5 085; Mauern, niv D — $28\,265 \pm 325$ — GrN — 6 059), Stillfried B (Stillfried B — $28\,340 \pm 220$ — GrN — 2 533; Dolní Věstonice, niv. II/3 — $28\,300 \pm 300$ — GrN — 2 092) sau Briansk (Molodova V/9 — $28\,100 \pm 1\,000$ și $29\,650 \pm 1\,320$ — Ig. 15 a și 15 b). Nivelul datat la $31\,850 \pm 800$ ar putea fi contemporan cu începutul acelorași oscilații climatice, ori cu straturile aurignaciene din stațiunile Quina ($31\,400 \pm 350$ — GrN — 1 493), Les Cottés, niv. E ($31\,200 \pm 410$ — Gr.N — 4 509), Istállóskő, niv. 8 ($31\,540 \pm 600$ — GrN — 1 501)⁵³ etc. În acest context considerăm că primul nivel aurignacian de la Mitoc-Malul Galben ar putea să aparțină oscilației climatice Hengelo (interstadiul W 1-2), deci unei perioade de timp cuprinsă, pe baza datărilor de C 14, între $35\,600 \pm 900$ B. P. și $39\,600 \pm 900$ B. P.⁵⁴

În ceea ce privește primul nivel de la Cetățica I-Ceahlău, pe baza similitudinilor tehnico-tipologice, acest ansamblu ar putea fi contemporan cu locuirile de la Ripiceni-Izvor și cu partea superioară a celor de la Malul Galben-Mitoc.

⁴⁶ Al. Păunescu, Ana Conea, M. Cărciumaru, Venera Codarcea, Al. V. Grossu, R. Popovici, *op. cit.*, p. 5 și urm.

⁴⁷ M. Cărciumaru, *Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, București, 1980, p. 114 și urm. M. Bitiri, M. Cărciumaru, *op. cit.*, 1980, p. 67, fig. 1.

⁴⁸ P. Allsworth-Jones, *The Szeletien and the transition from middle to upper Palaeolithic in Central Europe*, Oxford,

1986, tabel 1, nr. 47.

⁴⁹ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1987, p. 87 și urm.

⁵⁰ M. Bitiri, M. Cărciumaru, *op. cit.*, 1980, p. 67, fig. 1.

⁵¹ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1985, p. 240.

⁵² Idem, *op. cit.*, 1987, p. 99.

⁵³ P. Allsworth-Jones, *loc. cit.*

⁵⁴ *Ibidem*.

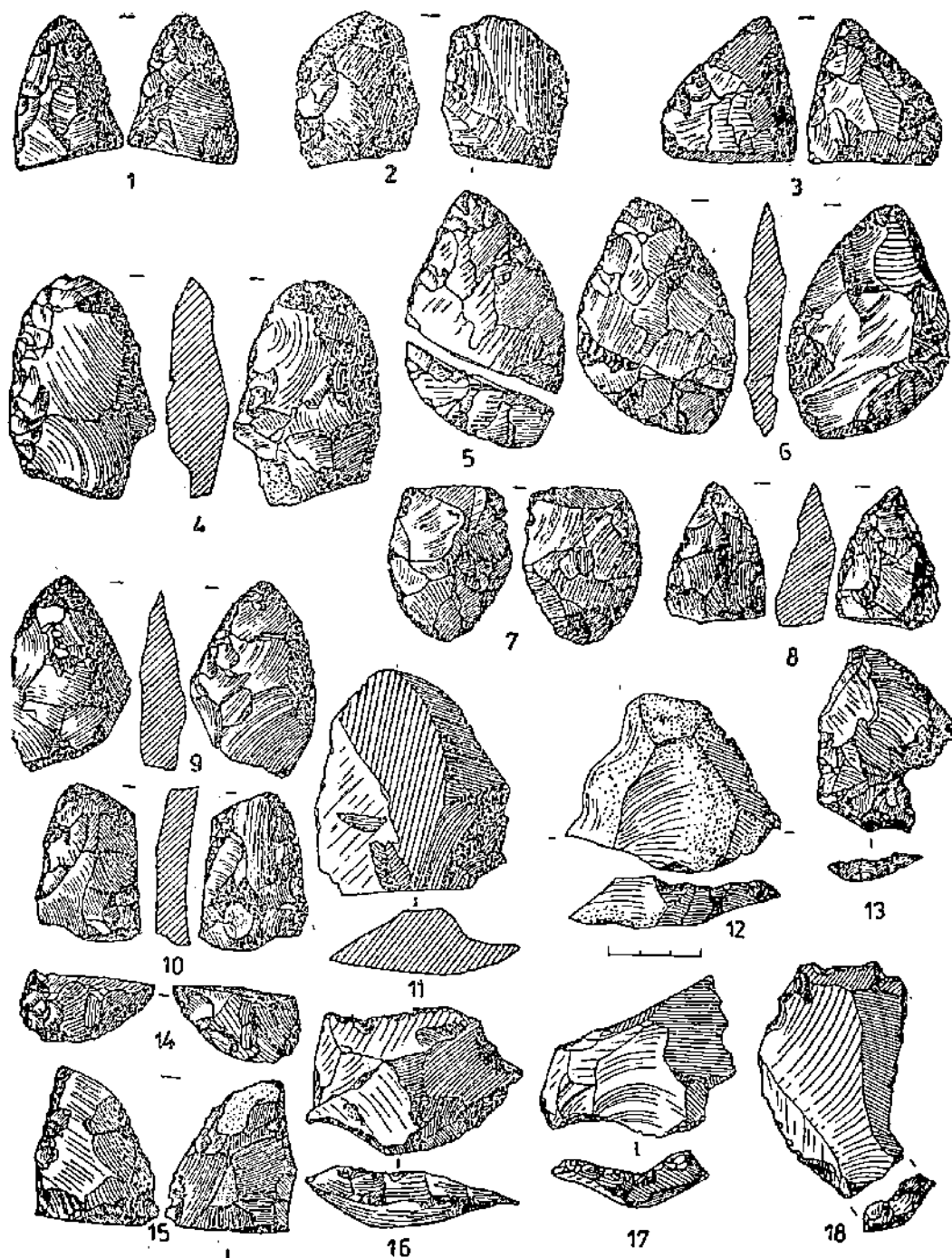

Fig. 4. Mitoc-Valea Izvorului. 1-10, 14-15, piese cioplite bifacial; 11-13, 16-18, așchii (după M. Bitiri-Ciortescu).

În concluzie, considerăm că se cuvine a fi apreciată justetea opiniilor formulate de Al. Păunescu cu privire la începuturile paleoliticului superior din spațiul est-carpatic, originea locală a sa, ca și plasarea perioadei în care a avut loc procesul de evoluție tehnico-tipologică și cultural-cronologică între paleoliticul mijlociu și cel superior, spre 35 000 de ani B. P.⁶⁵ În lipsa unor determinări detaliate cu privire la complexe arheologice aparținând paleoliticului superior din alte zone geografice ale țării,

⁶⁵ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1987, p. 99.

este dificil de precizat cu foarte multă certitudine căror etape le aparțin aşezările sau nivelurile de locuire respective. Pe baza unor minuţioase studii tehnico-tipologice, s-a precizat atribuirea posibilă a locuirilor de la Vădastra-Dealul Cişmelei-Măgura Fetelor şi Sădoveni-În Cot (La Stîncă) unor etape de început ale Aurignacianului din Cîmpia Română, respectiv Cîmpia Moldovei⁵⁶. În acest context apreciem că publicarea noilor rezultate la care s-a ajuns prin reluarea tuturor caracteristicilor (stratigrafie arheologică şi geologică, analiza tehnico-tipologică a utilajelor litice etc.) principalelor aşezări paleolitice din toate zonele geografice ale ţării ar permite o mai aprofundată cunoaştere a paleoliticului mijlociu şi superior, ca şi racordările cele mai juste cu locuirile contemporane din zonele învecinate teritoriului României, ceea ce ar contribui la stabilirea marilor arii şi faciesuri culturale europene. Astfel, prin publicarea exhaustivă a trăsăturilor pe care le comportă doar nivelele I a şi I b de la Ripiceni-Izvor, ori a întregului utilaj litic de la Mitoc-Valea Izvorului, s-a putut evidenţia existenţa unor similitudini cu unele aşezări din zona pruto-nistrieană, care conţin forme bifaciale. Din acest punct de vedere nu este lipsită de importanţă stabilirea unor largi spaţii geografice europene în care au avut loc etapele timpurii ale procesului de evoluţie culturală şi tehnico-tipologică dintre paleoliticul mijlociu şi cel superior. Includerea teritoriului dintre Carpaţi şi Prut într-un astfel de spaţiu ce mai cuprinde încă zona dintre Alpi şi Balcani⁵⁷ s-a putut face numai printr-o tot mai bună cunoaştere a paleoliticului românesc.

În acest cadru european se precizează că începuturile paleoliticului superior se caracterizează prin trei mari complexe litice, dintre care: a) industriile cu vîrfuri foliacee şi b) industriile aurignacoide pot fi recunoscute şi în staţiunile de pe Prut, de pe terasele Bistriţei sau chiar din alte zone geografice⁵⁸, a căror prezenţă este interpretată ca o origine a lor în paleoliticul mijlociu şi, respectiv, adaptarea grupelor umane la mediul natural, în noile condiţii ecologice. Precizînd însă faptul că, în general, pe plan continental începuturile Aurignacianului (considerat ca evoluţie culturală şi tehnico-tipologică) pot fi plasate între 38 000 şi 36 000 B. P. constatăm că îndeosebi cele două complexe: Ripiceni-Izvor şi Mitoc-Malul Galben se încadrează din toate punctele de vedere acestor caracteristici europene. Astfel, „Complexul Ripiceni-Izvor”, prin caracteristicile sale atât de pregnant musteriene constituie cea mai elocventă dovadă a evoluţiei locale. La rîndul său, „Complexul Malul Galben” prin numărul mare de gratoare carenate şi raboturi, ca şi prin cvasitotală absenţă a burinelor reprezintă fără îndoială, chiar şi în stadiul actual al cercetărilor, aceeaşi evoluţie din Musterianul de tradiţie Levallois, dar fără bifaciale; un argument în plus îl poate constitui vîrsta de 36 000—38 000 B. P. pe care o estimăm pentru nivelul aurignacian de la adîncimea de 10,65 m. Perioada de tranziţie între cele două etape paleolitice, stabilită de Al. Păunescu îşi dovedeşte justetea prin identitatea opiniilor exprimate de alţi specialişti⁵⁹.

Staţiunile din zona Prutului Mijlociu sau de pe terasele Bistriţei nu sînt singurele de pe teritoriul ţării, în care caracteristicile arhaice ale utilajelor litice prezintă elemente atât de pregnante. Ne referim la staţiunile din Banat, din ţara Oaşului sau chiar din Transilvania, ale căror prime straturi de cultură conţin destul de multe unelte de tradiţie musteriană în tehnică şi tipologie.

Aşezarea de la Gura Cheii-Rişnov — locuirea considerată musteriană întruneşte aceleaşi trăsături, dar reconsiderarea întregului complex ar putea aduce noi clarificări.

Din punct de vedere geologic, locuirea musteriană se află într-o serie de depuneri de culoare mai închisă la bază şi mai deschisă spre partea superioară, aparţinînd stadiului glaciatic Würm II.

Materialul arheologic recoltat cu prilejul sondajului din 1959 (pe o suprafaţă de 24 mp) este alcătuit din: opt aşchii cu talon diedru, unele retuşate oblic, altele cu retuşe fine de utilizare; patru vîrfuri musteriene, dintre care două retuşate; cinci lame, dintre care două macrolitice, retuşate; mai multe piese atipice, provenite prin cioplirea uneltelor. Deci, în acest strat, cu grosimea de 0,45—0,63 m, s-au găsit doar 17 piese relativ tipice şi 24 atipice⁶⁰, demonstrînd o locuire superficială, de foarte scurtă durată.

Pe baza cercetărilor ulterioare, efectuate în scopul recoltării probelor pentru determinări palinologice şi de radiocarbon, s-a constatat că această locuire, aparţinînd Musterianului final, s-a derulat în vremea oscilaţiei climatice Ohaba A şi a durat pînă la începutul oscilaţiei climatice Ohaba B⁶¹ perioadă de timp în care sînt încadrate majoritatea locuirilor aurignaciene de pe teritoriul României.

Cronologia absolută aduce alte precizări cu privire la această locuire, jumătatea superioară a nivelului II musterian fiind datată la 29 700±1 700 B. P. (GrN — 11 019) şi 30 450±300 B. P. (GrN — 14 400

⁵⁶ Ibidem, p. 98—99.

⁵⁷ K. Valoch, *Le début du Paléolithique supérieur en Moravie*, în *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iaşi, 1987, p. 42.

⁵⁸ J. Hahn, *Les industries aurignaciennes dans le bassin du Haut Danube*, IXe Congrès UISPP, Coll. XVI: *L'Aurignacien en Europe*, Nice, 1976, p. 10—29, idem, *Recherches sur l'Aurignacien en Europe Centrale et Orientale*, în *L'Anthropologie*, 74, 3—4, p. 195—220; J. K. Kozłowski, *Sur l'interprétation des unités taxonomiques du Paléolithique*

supérieur, în Coll. Int.: *L'Aurignacien et le Gravettien (Péri-gordien) dans leur cadre écologique*, Nitra, 1980, p. 129.

⁵⁹ P. M. Doluchanov, *Upper Pleistocene and Holocene Cultures of the Russian Plain and Caucasus: Ecology, Economy and Settlement Pattern*, *Advances in World Archaeology*, I 1982, p. 329 şi urm.; C. Gamble, *The Palaeolithic Settlement of Europe*, Cambridge University Press, 1986, p. 191, 375.

⁶⁰ C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, I. Pop, *Săpăturile din peştera Gura Cheii-Rişnov*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 113—118.

⁶¹ M. Căciuparu, *op. cit.*, 1980, p. 105.

13 008) ⁶², sfârșitul acestei locuiri putând fi plasat într-o etapă ulterioară celei precizate de analizele de C 14. Pe baza acestor observații, și luându-se în considerare încadrarea culturală inițială (Musterian întârziat) s-a emis opinia, corectă, privind existența unei contemporaneități între locurile aparținând paleoliticului mijlociu și celui superior din diverse zone geografice ale țării noastre ⁶³. În aceeași măsură însă, toate aceste date de ordin arheologic și geocronologic ar putea permite încadrarea locuirii respective la începuturile paleoliticului superior, în Aurignacianul inferior, deci în aceeași vreme în care au evoluat locurile de la Cetățica I-Ceahlău, Ripiceni-Izvor, Mitoc-Malul Galben și Bușag ⁶⁴. Precizăm că, la numărul relativ insuficient de unelte tipice descoperite în stratul de cultură atribuit Musterianului final de la Gura Cheii-Rișnov se adaugă natura materiei prime, care a imprimat acestui utilaj o notă de accentuată arhaicitate, caracter specific și altor locuiri în care s-au utilizat cuarțul și cuarțitele. În noua atribuire culturală pe care o propunem, avem în vedere faptul că nivelurile aurignaciene timpurii de la Cetățica I-Ceahlău și Ripiceni-Izvor, care conțin mai multe elemente de factură musteriană decît locuirea de la Gura Cheii-Rișnov, sînt încadrate tot în Würm II, iar datările de C 14 din această ultimă stațiune confirmă determinările geocronologice anterioare.

Încadrarea acestei descoperiri în noul cadru propus de noi ar putea constitui un nou argument privind plasarea începuturilor paleoliticului superior din România sub limita tradițională de aproximativ 30 000—32 000 de ani, spre 35 000—36 000 B. P., așa cum tinde să se accepte de către specialiștii români ⁶⁵ și din alte țări ⁶⁶.

OBSERVATIONS CONCERNANT LE COMMENCEMENT DU PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR DANS LA ZONE DU PRUT MOYEN

RÉSUMÉ

La genèse et l'évolution de l'Aurignacien sur le territoire de la Roumanie représente une constante dans les préoccupations des spécialistes roumains dans le domaine de l'archéologie du paléolithique. On a élaboré de nombreuses études, dans lesquelles l'on a pris en considération les observations concernant la stratigraphie géologique et archéologique, la technique et la typologie des outils, les complexes d'habitation, corroborées avec les résultats offerts par les disciplines complémentaires : les analyses palynologiques et de C 14 etc.

Le passage du paléolithique moyen à celui supérieur sur le territoire de la Moldavie ou de la Roumanie a été amplement analysé dans les deux dernières études publiées par Al. Păunescu et M. Bitiri-Ciortescu.

Si l'évolution locale de l'Aurignacien, à partir d'un fond mustérien tardif n'est plus mise en doute, les opinions des spécialistes sont partagées quant à la période temporelle et l'endroit où apparaissent les premières manifestations aurignaciennes. De la sorte, certaines études situent ce moment à Mitoc-Valea Izvorului, pendant l'oscillation climatique Ohaba B=Stieffried B, en précisant l'existence des certains processus d'érosion qui ont déterminé l'aspect disparate de l'outillage lithique. D'autres études prennent en considération l'habitation aurignacienne de Ripiceni-Izvor, datée le 28.420 ± 400 B. P. (Bln.—809) et celle de Cetățica I — Ceahlău considérée ca quelque sorte contemporaine à la première.

L'auteur analyse toutes les caractéristiques des habitations aurignaciennes qui se trouvent dans quatre stations: Ripiceni-Izvor, Mitoc—Valea Izvorului, Mitoc—Malul Galben et Cetățica I — Ceahlău dans le but d'identifier le niveau d'habitation le plus ancien, avec des éléments spécifiques pour la fin du paléolithique moyen et le commencement du paléolithique supérieur. Partant de ces analyses, l'on apprécie que le premier niveau d'habitation aurignacienne de la zone du Prut Moyen peut être considéré le niveau de Mitoc—Malul Galben, identifié à une profondeur de 10,50—10,65 m, et dont on estime la situation géochronologique pendant l'oscillation climatique Hengelo, ayant en vue le fait que d'autres couches de culture, situées à 7,85 et 8,70 m ont été datées à 28.910 ± 480 B. P. (GrN—12636) et à 31.850 ± 800 B.P. (GrN—12637). Vu l'analyse des outillages lithiques et des observations stratigraphiques, l'on considère que l'habitation de Cetățica I — Ceahlău (le niveau inférieur) pourrait être contemporain avec le premier niveau de Mitoc—Malul Galben. Aussi, on estime que le soi-disant „Moustérien tardif” de Gura Cheii—Rișnov, daté à 29.700 ± 1 700 B.P. (GrN—11019) et à 30.450 ± 300 B.P. (GrN—13008) pourrait également appartenir à l'une des premières habitations aurignaciennes, où l'on garde d'évidentes traditions mustériennes en technique et typologie, moins prégnantes qu'au premier niveau aurignacien de Ripiceni—Izvor.

Traduit par MICHAELA SPINEI

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Mitoc—Malul Galben. 1—9, Aurignacien inférieur. Outils en silex.

Fig. 2. Cetățica I—Ceahlău. 1—18, Aurignacien inférieur. Pièces lithiques (d'après C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu).

Fig. 3. Ripiceni—Izvor. Pièces en silex. 1—2, 4—6, 9, 12—14, niveau aurignacien Ia ; 3, 7—8, 10—11, 15—16, niveau aurignacien Ib (d'après Al. Păunescu).

Fig. 4. Mitoc—Valea Izvorului. 1—10, 14—15, pièces en silex—bifaces ; 11—13, 16—18, éclats (d'après M. Bitiri-Ciortescu).

⁶² Al. Păunescu, *op. cit.*, 1987, p. 99.

⁶³ M. Cărciumaru, *op. cit.*, 1980, p. 236 și urm.

⁶⁴ M. Bitiri, *Așezarea paleolitică de la Bușag (Date preliminare)*, în *Marmafia*, II, Baia Mare, 1971, p. 11 ; M. Bitiri, M. Cărciumaru, *Așezarea paleolitică de la Bușag și mediul său*

natural, în *Marmafia*, V—VI, Baia Mare, 1979—1981, p. 79 și urm.

⁶⁵ Al. Păunescu, *op. cit.*, 1987, p. 99.

⁶⁶ D. de Sonneville-Bordes, *Culture et milieux d'Homo sapiens sapiens en Europe*, Coll. Int. du C.N.R.S. Nr. 592, *Les processus de l'homínisation*, p. 115.

DATE NOI PRIVIND TEHNICA DE CONSTRUCȚIE A LOCUINȚELOR NEOLITICE

DE
ATTILA LÁSZLÓ

Reconstituirea modului de clădire și a înfățișării inițiale însăși a locuințelor neolitice cu platformă este o veche strădanie a cercetărilor arheologice, reactualizată ori de câte ori observații noi au pus (sau păreau să pună) problema într-o nouă lumină. Fără să ne oprim, acum, în ansamblul ei, asupra acestei probleme mult controversate în literatura de specialitate¹, vom prezenta și discuta doar unele din observațiile noastre mai importante, făcute cu prilejul săpăturilor efectuate în așezarea de tip Ariușd (—Cucuteni A) de la Malnaș Băi². Săpăturile fiind încă în curs, asupra problemelor ridicate aici vom reveni odată cu publicarea detaliată a locuințelor dezvelite la Malnaș.

Stabilirea precisă a formei, dimensiunilor și mai ales a structurii caselor este împiedicată de faptul că, în general, din locuințele de odinioară se păstrează doar o masă de chirpic ars (în care, adesea, nu au putut fi diferențiate nici lipiturile de podea de cele ale pereților prăbușiți³), în majoritatea cazurilor lipsind orice indiciu cu privire la situarea inițială a pereților laterali și despărțitori, la modul de susținere a acestora și a acoperișului. Într-adevăr, în cursul dezvelirii celor 44 de locuințe ale așezării de la Hăbășești, de pildă, nu a fost descoperită nici o groapă indicind locul parilor-furci ale casei⁴. Lipsa totală a acestor gropi, ca și faptul că pereții trebuiau să fie suficient de solizi pentru a susține greutatea acoperișului, l-au determinat pe Vladimir Dumitrescu să presupună — reluind o ipoteză mai veche a lui Hubert Schmidt — că pereții „erau construiți pe tălpici de lemn, care vor fi constituit un fel de ramă în jurul platformelor. În acești tălpici se vor fi înfipt furcile verticale de susținere a acoperișului, făcute din stâlpi de lemn pe care era întrețesută împletitura de nuiele, lipită apoi cu lut”⁵. Autorul citat adaugă că, desigur, este vorba de o ipoteză, „deoarece nici în această privință nu avem date certe”.

Această explicație este foarte plauzibilă și poate fi acceptată în situațiile în care se poate considera, cu mare probabilitate, că gropile lipsesc cu adevărat și neatestarea lor nu se datorează unor observații insuficient de atente ori unor metode neadecvate de săpătură⁶. Nu poate fi, astfel, întâmplător

¹ Fără a cita numeroasele rapoarte de săpături, în care este discutată și problema locuințelor, menționăm doar câteva lucrări, special consacrate acestei probleme: T. S. Passek, *Periodizaciia tripol'skikh poselenij*, MIA, 10, 1949, p. 7 și urm., p. 132 și urm.; Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 18—201 (în spec. 176—201); I. T. Dragomir, *Unele considerații cu privire la modul de construcție al locuințelor din așezările culturii Cucuteni—Tripolie*, în SCIV, 13, 1962, 2, p. 393—398; Iuliu Paul, *În legătură cu problema locuințelor de suprafață cu platformă din așezările culturilor Petrești și Cucuteni—Tripolie*, în SCIV, 18, 1967, 1, p. 3—24; Vl. Dumitrescu, *Cu privire la platformele de lut ars ale locuințelor unor culturi neolitice*, în ActaMN, V, 1968, p. 389—396; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 25—37.

² Cf. raportul nostru preliminar, *Șantierul arheologic Malnaș Băi, jud. Covasna*, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 124—126.

³ Cf. Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 177—179; I. Paul, *op. cit.*, p. 18—19; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, în ActaMN,

V, 1968, p. 391, 395.

⁴ Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 178, 185—187.

⁵ *Ibidem*, p. 187. Cf. și Hubert Schmidt, *Cucuteni in der obere Moldau, Rumänien*, Berlin—Leipzig, 1932, p. 6—7.

⁶ Vl. Dumitrescu subliniază că, la Hăbășești, solul cafeniu închis ar fi păstrat destul de bine urmele gropilor de pari — dacă ele ar fi existat (Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești* p. 178). I. Paul (*op. cit.*, p. 16) consideră, în schimb, că în majoritatea așezărilor Petrești compoziția și culoarea pământului (îndeosebi a straturilor de cultură) nu permitea o diferențiere atât de fină. Cele câteva gropi au fost semnalate datorită secționării lor în cursul săpăturii, mai ales dacă gropile respective pătrundeau până la pământul viu, de culoare mai deschisă. Pe de altă parte, autorul scoate în evidență și faptul că, până nu demult, însuși sistemul de săpătură aplicat în așezările Petrești nu era cel mai potrivit, căci abia cu prilejul cercetărilor de la Păuca (1965) a fost continuată săpătura sub nivelul resturilor de chirpic ale locuinței, pentru a surprinde, în plan și în profil, gropile piloților.

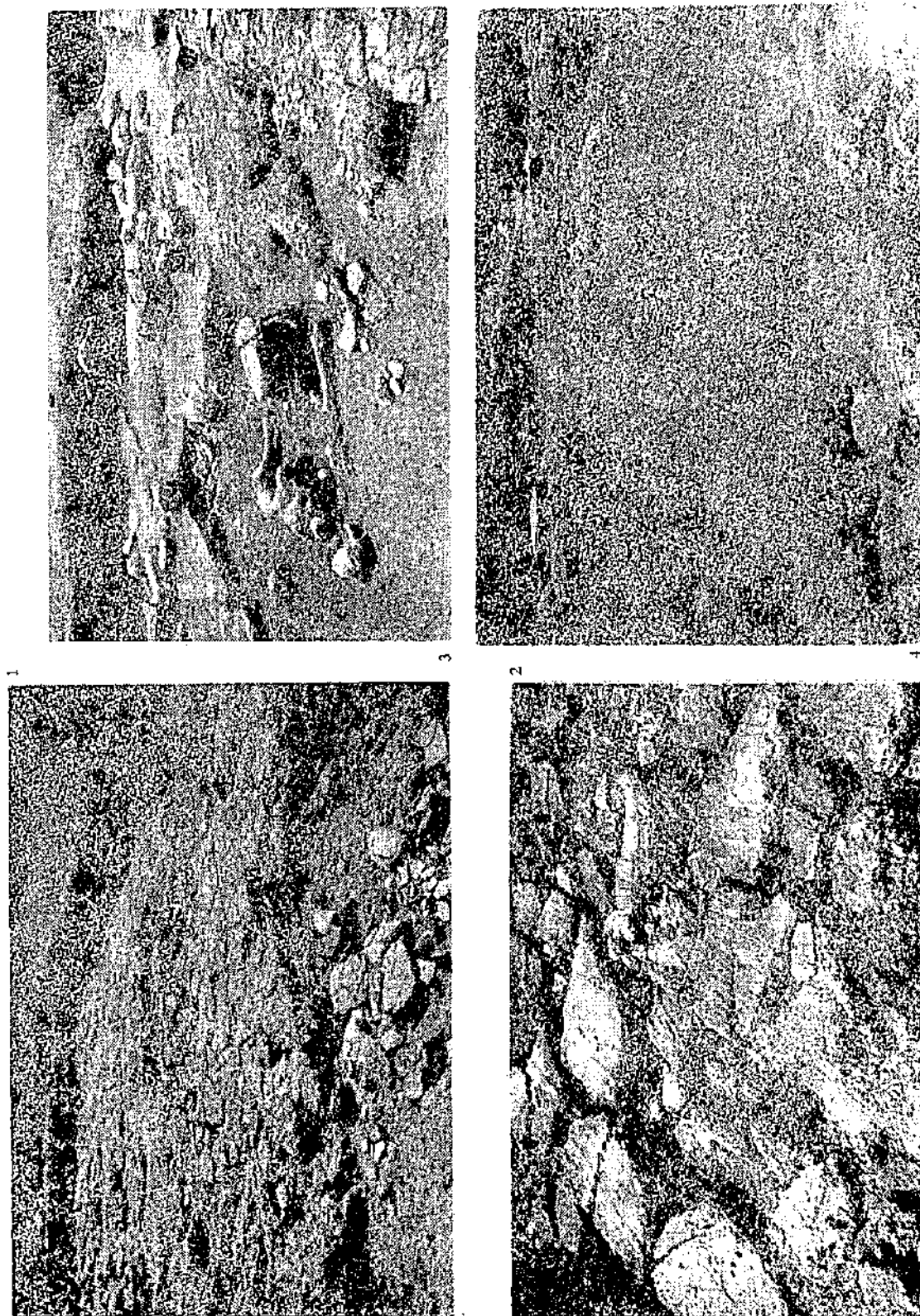

Fig. 1. Aspecte ale săpăturilor în caseta 1. 1, platforma locuinței 1 (nivelul IIIb); 2, fragmente de platformă, întoarse după demontare; 3, nivelul IIIa în curs de dezvelire; 4, platforma locuinței 2 (nivelul II) suprapusă de două vetre din nivelul III a. Se observă gropi de stâlpi din ștrul sudic și cel median. Pe mărtoșul din dreapta fig. 3-4 se văd resturile platformei locuinței 1.

faptul că în aria cucuteniană asemenea gropi au fost surprinse extrem de rar⁷, singura descoperire de acest gen mai semnificativă fiind aceea de la Tg. Berești, jud. Galați: patru gropi aliniate pe o distanță de 9 m, interpretate ca marcind furcile de bază ale peretelui sudic al unei locuințe din faza Cucuteni A⁸. În sud-estul Transilvaniei, la Ariușd, au fost surprinse, în schimb, zeci de gropi de stilpi, aliniate, care, coroborate cu alte observații, au permis reconstituirea a trei locuințe rectangulare, cu cite două încăperi și avind acoperișul în două ape, aparținind stratului VI, de „chirpic inferior”⁹. Mai recent, urmele unor gropi de stilpi au fost descoperite și în așezările culturii Petrești de la Pianul de Jos, Mihalț și, în deosebi, Păuca; pornind de la aceste observații Iuliu Paul a emis ipoteza potrivit căreia „în cazul platformelor de lut ars avem de-a face cu resturile unor locuințe construite pe piloți (picioare) de lemn la o oarecare distanță de sol”. Gropile sînt interpretate ca marcind locul acestor piloți și nu cel al parilor-furci (montanșilor)¹⁰.

*

În cursul săpăturilor noastre de la Malnaș am descoperit și cercetat două locuințe cu platformă, situate una deasupra celeilalte, aparținind nivelurilor III b (L 1) și II (L 2), între ele interpunindu-se nivelul III a, marcat în acest sector mai ales prin citeva vetre (fig. 1). Platforma L 1 a fost construită pe o sub construcție de lemn fasonate (grinzi, blăni), a căror suprafață netedă s-a imprimat pe partea inferioară a lipiturii de lut a podelei (fig. 1/2). Aceasta, bine arsă și bine conservată sub forma unei „plăci” groase, cu crăpături (fig. 1/1), a fost suprapusă de resturile prăbușite ale pereților și ale acoperișului. În schimb, podeaua L 2 a fost aflată, după dezvelirea depunerilor aparținind nivelurilor III a și b, într-o stare surprinzător de „curată”, dărămăturile fiind îndepărtate încă în timpul funcționării așezării, de locuitorii acesteia, înainte de a realiza construcțiile nivelului următor, III a. Cu aceeași ocazie, peste platforma L 2 a fost întins un strat de lut galben, gros în medie de 5–6 cm, care a putut fi observat foarte bine mai ales sub baza vetrelor din nivelul III a. Odată cu curățirea platformei s-a observat, de asemenea, că aceasta prezintă goluri aproximativ rotunde, aliniate în șiruri, delimitînd o incintă rectangulară împărțită în două (fig. 1/4)¹¹. Inițial am socotit că este vorba de urmele stilpilor aparținînd L 1, care ar fi străpuns platforma L 2, aflată dedesubt¹². Observațiile ulterioare au demonstrat însă că stilpii au făcut parte din structura L 2. S-a constatat, astfel, în mai multe cazuri, că golurile menționate ale platformei, corespunzînd locului stilpilor, erau umplute cu același lut galben, observat între podeaua locuinței și baza vetrelor din nivelul III a. S-a constatat, de asemenea, că una dintre aceste vetre suprapune parțial o groapă de stilp. Rezultă din aceste date că stilpii respectivi nu mai funcționau în perioada nivelului III a și, astfel, nu puteau să aparțină locuinței 1 din nivelul ultim, III b. Dar observațiile cele mai revelatoare cu privire la funcția stilpilor, la corelația dintre aceștia și platforma, la sistemul de construcție, în general, au fost făcute în cursul demontării resturilor locuinței și al urmăririi, în plan și în profil, a gropilor de stilpi, dintre care unele noi au fost depistate pe parcurs. Demontarea s-a făcut în etape, pe fișii, stabilite în funcție de șirurile de gropi de stilpi (care sînt dublați

⁷ În formularea ipotezei folosirii unor tălpici de lemn la construirea locuințelor din aria cucuteniană (ceea ce ar explica lipsa gropilor de stilpi) s-a avut în vedere faptul că „o bună parte din teritoriul de răspîndire a acestei culturi corespunde cu Podișul Sarmatic, în care roca apare chiar de la 1 m și ceva, și deci nu se puteau înfige furcile locuințelor” (Vl. Dumitrescu și colab., *Hădărești*, p. 177. Cf. și H. Schmidt, *Cucuteni*, p. 6–7; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, în *AdAMN*, V, 1968, p. 394).

⁸ Cele patru gropi au fost observate la intervale de 1,60–2,60 m în profilul unui șanț de control, trasat după ridicarea masei de chirpic a locuinței nr. I. I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 393–394, nota 3.

⁹ F. László *Ásatársok az erődsi őstelepén – Fouilles à la station primitive de Erőds*, în *Dolgozatok-Travaux*, V, Cluj, 2, 1914, p. 323–378, 401–414, fig. 79. Planul locuințelor a fost stabilit în funcție de cinci criterii: 1. suprafețele de podea lipită; 2. șirurile de gropi de stilpi; 3. resturile *in situ* ale bazei pereților laterali; 4. întinderea stratului de chirpic format din resturile pereților, acoperișului, vetrelor; 5. limita interioară a grămezilor de resturi menajere, depuse alături de locuințe (p. 323–324). În ceea ce privește gropile de stilpi din perimetrul L 1–3, au fost stabilite patru categorii: 1. porașe din stratul de „chirpic inferior” (VI), trec prin stratul de „terramare inferioară” (VII) și pătrund în solul viu (VIII); 2. apar tot în stratul VI, dar nu ajung pînă la VIII; 3. apar deja în „terramare mijlocie” (V), trec prin straturile VI–VII, ajung puțin și în VIII; 4. capătul inferior se adîncește în solul viu, dar cel superior nu atinge stratul VI (p. 324

și tabelul de la p. 335–336). Această diferențiere pe verticală este necesară, subliniază F. L., pentru a putea stabili „vîrsta” și funcția stilpilor, ca și raporturile dintre ele. (Este clar că nu pot aparține cu siguranță locuințelor 1–3 decît stilpii din categoriile 1–2; stilpii din categoria 3 sînt mai recentî, iar cei din categoria 4 sînt mai vechi. Este, de asemenea, evident că în așezările cu mai multe niveluri de locuire gropile de stilpi surprinse numai în solul viu nu ne dau nici o lămurire cu privire la nivelul căruia îi aparține construcția din care provin. Rezultă de aici importanța surprinderii gropilor de stilpi încă în nivelul din care pornesc).

¹⁰ I. Paul, *op. cit.*, p. 4, 6, 15–16. Autorul menționează că, în cazul locuinței de la Păuca, „gropile piloților au fost surprinse mai clar, atît în plan cît și în profil, abia după ce s-a adîncit săpătura sub stratul de cultură”.

¹¹ Pe fotografie se observă suprafața omogenă, netedă a platformei L 2, cu alveolările marcînd locul stilpilor din șirul sudic (în colțul din stînga jos a imaginii) și din șirul median (în mijlocul fotografiei). Se observă clar, cum deschizătura unor asemenea „gropi” este umplută cu o peliculă de lut galben. Peste platformă se văd două vetre, aparținînd nivelului IIIa. (Aceleași vetre, în cursul dezvelirii nivelului IIIa, pot fi observate și pe fig. 1/3). În colțul din dreapta sus a imaginii, suprapunînd parțial o vatră din nivelul IIIa, se vede martorul lăsat în marginea de nord a L 1 din nivelul IIIb. Același martor apare în dreapta fig. 1/3. Pe martor pot fi observate fragmente ale platformei L 1 (prezentată în fig. 1/1). Secțiunea prin șirul de stilpi (fig. 2/1; 3; 4/3) fost făcută imediat la nord de martorul menționat.

¹² A. László, *op. cit.*, p. 125.

Fig. 2. 1, secțiune prin șirul de gropi de stâlpi din marginea de nord a locuinței 2; 2, grupa de stâlpi nr. 3; 3, suportul de vas îngropat în colul de nord-vest al platformei locuinței 2. A : vatră din nivelul IIIa; B : maza platformei; C : baza platformei.

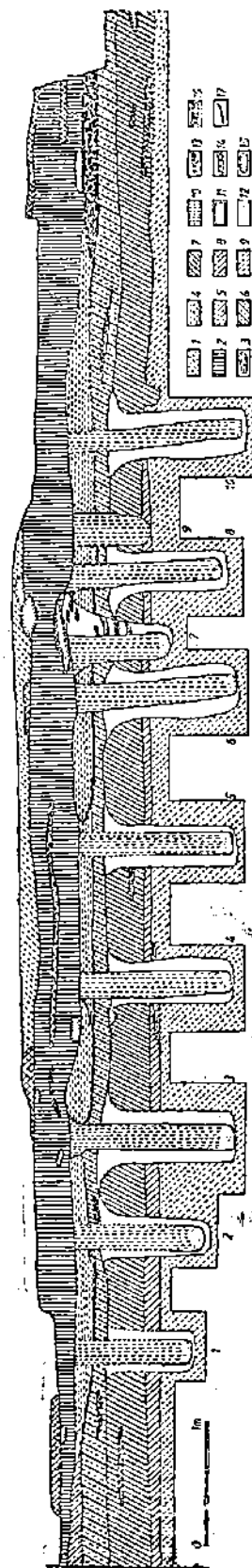

Fig. 3. Secțiune prin șirul de gropi de stâlpi din marginea de nord a locuinței 2. 1, resturile platformei locuinței 1 (nivelul IIIb); 2, nivelul IIIa; 3-4, platforma locuinței 2 (nivelul II); 5, nivelul II; 6, strat de nivelare; 7-8, nivelul I; 9, solul viu; 10, umplutura locului („gropii”) stâlpilor; 11, umplutura gropilor de plantare; 12, pământ de umplutură maroniu; 13, chirpic ars; 14, lipituri de vatră; 15, pietre; 16-17, urme de arsuri.

uneori), avînd ca scop final reconstituirea cît mai corectă a planului și a structurii, a tehnicii de construire a locuinței. Întrucît această operațiune complexă, necesînd multe observații de detaliu, încă nu a fost încheiată, în cele ce urmează ne propunem să prezentăm și să analizăm primul profil complet, obținut în urma secționării șirului de gropi de stilpi corespunzînd laturei nordice a locuinței 2 (fig. 2/1-2; 3; 4/3).

*

Marginea nordică a platformei L 2 se prezintă sub forma unei linii ondulate, neregulate, datorită deteriorării, spre extremități, a lipiturilor de lut. Este însă evident (ceea ce s-a constatat clar, deocîndată, și pentru latura vestică a locuinței) că platforma a depășit linia stilpilor, constituînd, în afara peretelui nordic, o bordură lată de cca 1 m, protejată și ea de acoperișul, respectiv streășina, suficient de lată, a casei. În această fișie întîlnim o lipitură groasă de 7—8 cm care se îngroașă în zona stilpilor pînă la 18—20 cm și care face corp comun cu ultima lipitură de podea din interiorul locuinței, realizată probabil cu ocazia refacerii casei. Această lipitură de lut, amestecată cu nisip, este arsă la cărămiziu deschis-portocaliu, chiar cu nuanțe gălbui, fără a se fi întărit și păstrat sub forma obișnuitelor plăci solide de chirpic ars. Așa se explică, de ce această lipitură, care constituie, de altfel, o masă compactă și bine păstrată (fig. 1/4), la demontare se fărîmîcează în bucăți amorfe. De pe suprafața platformei se desprind cu ușurință, în unele locuri, pelicule de cca 0,5 cm grosime, de același aspect ca și restul lipiturii, indicînd fătuirile succesive ale podelei. Partea inferioară a lipiturilor (care zac în această fișie peste un strat cu urme negre de arsură, gros de 1—3 cm) nu prezintă amprente de lemn, ele fiind așternute, după cît se pare, direct pe sol, amenajat în prealabil, după cum va rezulta din cele de mai jos.

Șirul de gropi de stilpi a fost secționat imediat la nord de matorul lăsat odată cu demontarea L 1 (cf. nota 11). Astfel, pe profilul pe care îl discutăm (fig. 3) poate fi urmărită întreaga succesiune stratigrafică, respectiv elemente ale tuturor nivelurilor așezării, apărînd clar poziția celor zece gropi de stilpi care au fost surprinse pe latura de nord a L 2. Dacă inițial, odată cu atestarea lor în plan, la nivelul platformei L 2, am considerat că gropile reprezintă locul montanților *înfipti*, urmărirea lor în continuare a dovedit că locuitorii așezării au folosit o tehnică mai avansată, după cunoștințele noastre neatestată încă în aria culturii Ariușd-Cucuteni-Tripole, care a permis *plantarea* trainică a stilpilor de susținere a pereților și acoperișului casei. Astfel, atîngînd nivelul I, am constatat, în plan și în profil, că locul („groapă”) stilpilor se află în cite o altă groapă, ceva mai largă, care a fost adîncită pînă în pămîntul viu. Întreaga operațiune de fixare a stilpilor poate fi reconstituită, deci, în felul următor. Mai întîi s-a săpat, pornind de la limita superioară a nivelului I, o groapă rotundă cu pereții și cu fundul aproximativ drept, cu diametrul de 35—45 cm, lărgită în formă de pilnie în partea superioară, și adîncă, în general, de 1—1,10 m. Mai puțin adînci sînt gropile 1 și 2, de 0,75 și 0,90 m, precum și gropile 7 și 9, săpate ulterior, asupra cărora vom reveni mai jos. În aceste gropi inițiale, „de plantare”, au fost așezați apoi stilpii, bătătorind bine în jurul lor lutul galben scos din solul viu și reintrodus în gropi. Locul stilpilor se distinge atît în plan cît și în profil, datorită pămîntului de umplutură de culoare mai închisă și de o structură afinată, infiltrat după putrezirea lemnului. Spre fund, umplutura apare adesea în nuanțe maronii, datorită resturilor lemnoase descompuse, antrenate în jos¹³. Judecînd după forma și dimensiunile cavității stilpilor, aceștia erau constituiți din trunchiuri de copaci nefasonate (dar, după cît se pare, cojite), neascuțite la capăt; cu un diametru de 18—20 (maximum 22 cm), doar stilpii 8 și 10 fiind de numai 16—17 cm grosime. Stilpii au fost plantați la intervale relativ regulate, distanța dintre stilpii 3 și 4, 4 și 5, 5 și 6, 8 și 10 fiind, astfel, de cca 1 m, între 1 și 2, 6 și 8 de 0,75—0,80 m, între 2 și 3 de cca 0,60 m. Lungimea totală a șirului de stilpi, marcînd latura nordică a L 2 este de cca 7,50 m. Densitatea stilpilor asigură, credem, o bună stabilitate peretelui, ca și acoperișului, pe care îi susține¹⁴.

¹³ Datorită obțurării cu fragmente de lipituri a capătului superior al locului stilpilor se poate întîmpla ca acesta să rămînă gol după putrezirea lemnului. Astfel, pe latura de sud a locuinței am întîlnit o groapă în care locul stilpului (introdus pînă la o adîncime de 1,40 m față de nivelul platformei) a rămas parțial gol, umplîndu-se numai partea sa inferioară, pe o porțiune de cca 0,50 m, cu pămînt de culoare închisă, cu nuanțe maronii.

¹⁴ Menționăm, pentru comparație, că cele 55 „gropi” de stilpi, descoperite la Ariușd și cuprinse într-un tabel de F. László, *op. cit.*, p. 335—336, au o adîncime ce variază între 0,25 și 1,75 m (22 au adîncimea sub 0,75 m, 17 peste 1 m și numai 4 peste 1,25 m). În ceea ce privește diametrul stilpilor, acesta variază între 9 și 35 cm, dar numai 10 avînd o grosime mai mică de 20 cm și 7 depășind 35 cm. Distanța dintre stilpi, în cazul locuințelor 1—3, nu depășește, de cele mai multe ori, 1 m și nu atinge în nici un caz 2 m (*ibidem*,

fig. 79). Potrivit observațiilor lui I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 393—394, nota 3, furcile peretelui sudic al locuinței I de la Tg. Berești (așezare Cucuteni A), avînd diametrul de 35—65 cm (I), au fost adîncite pînă la 0,70—0,90 m și fixate la intervale de 1,60—2,60 m. În cazul L 1 de la Păuca (cultura Petrești), cei patru piloți de pe latura îngustă de sud-est aveau diametrul de 20—38 cm și adîncimea de 1,60—1,80 m față de nivelul de călcare neolitic, fiind fixați la intervale de cca 2 m. Se mai menționează că unii stilpi au o adîncime de numai 0,90, respectiv 0,40 m (I. Paul, *op. cit.*, p. 16—17. Conform fig. 10, distanța dintre stilpii de pe laturile lungi ale locuinței depășea pe cea indicată pentru latura îngustă de sud-est). În sfîrșit, cu ocazia degajării locuinței 4 din cuprinsul așezării Precucuteni II de la Ghigoști-Trudești s-a observat că unul din pereți, prăbușii în interior, păstra pe o lungime de 5—7 m urmele furcilor înfipte la distanțe ce variau între 1—1,20 m (S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 29).

Fig. 4. 1—2, podeaua locuinței 2 (nivelul II) în cursul demontării. Vase, fragmente ceramice și de chirpic, încorporate în masa platformei; 3, gropile de stâlpi 3—8 din marginea de nord a locuinței 2.

După ce stâlpii au fost fixați, locul viitoarei case a fost amenajat, nivelat, depunându-se un strat de pământ lutos, gros de 10—15 cm, care apare în profil peste nivelul I și peste gropile de plantare, străpuns doar de „gropile” corespunzând locului stâlpilor. Peste acest strat de nivelare s-a construit, în sfârșit, platforma locuinței, ca și casa însăși, elementele purtătoare ale întregii ei structuri constituind stâlpii, fixați după procedeul descris mai sus.

Odată cu depunerea stratului de nivelare și realizarea platformei stâlpii au devenit și mai stabili, partea lor îngropată atingând adâncimea de 1—1,40 m (socotită de la suprafața platformei). S-a putut întâmpla, totuși, ca, datorită suprasolicitării, unii stâlpi să înceapă la un moment dat să cedeze, să nu-și mai îndeplinească întru totul funcția. În cazul nostru se observă, de pildă, înclinarea spre est a stâlpilor 6, 8 și 10, din zona colțului nord-vestic al locuinței. În asemenea situații a devenit necesară întărirea structurii casei prin introducerea unor stâlpi secundari, de sprijin¹⁵. Credem că în felul acesta trebuie interpretați și stâlpii 7 și 9 din marginea de nord a L 2. Ambii au fost introduși de la suprafața platformei, fiind, deci, fixați după o anumită perioadă de funcționare a acestora, probabil cu ocazia refacerii casei. Stâlpul 7, un trunchi de copac de cca 20 cm grosime, a fost fixat în marginea estică a unei gropi de plantare, largi de 30—40 cm și adânci de cca 0,80 m, care, străpungind platforma, stratul de amenajare și nivelul I, pătrunde puțin și în solul viu. În umplutura gropii de plantare se observă fragmente de lipituri depuse în pelicule, provenite probabil din platforma L 2. Amplasarea stâlpului 7 nu în mijlocul ci în marginea estică a gropii de plantare ar putea să se datoreze și unei operațiuni mai puțin atente, dar nu putem exclude nici posibilitatea ca prin aceasta s-a urmărit apropierea lui de stâlpul 6, pe care-l dublează. Stâlpul 9, amplasat în imediata apropiere a stâlpului 8, întrecând marginea vestică a deschizăturii gropii de plantare a acestuia, pătrunde până la baza nivelului I, fără a intra în solul viu. Spre deosebire de toți stâlpii discutați mai sus, locul acestuia este marcat printr-o cavitate simplă, cu diametrul de 25—28 cm, umplută cu un pământ omogen de culoare închisă, fără să se distingă și o inițială groapă de plantare. Se pare, deci, că stâlpul a fost înfipt direct, prin batere, ceea ce ar putea explica și adâncimea mică, de numai 0,65 m, până la care a reușit să fie introdus.

Recapitulând datele și observațiile prezentate mai sus, etapele construirii casei pot fi reconstituite în felul următor. Prima operațiune a constat în fixarea, cu ajutorul unor gropi de plantare, a stâlpilor, conform planului viitoarei locuințe. A urmat amenajarea locului prin depunerea unui strat de pământ lutos, de nivelare. Abia după aceea s-a trecut la construirea platformei, la realizarea rețelei de pari și nuiile împletite a pereților, lipită apoi cu pomostea, și la executarea acoperișului, în două ape. Din lipsă de indicii sigure, nu putem stabili, deocamdată, ordinea ultimelor operațiuni: a fost construită mai întâi platforma și apoi pereții și acoperișul, sau, după amenajarea locului s-a trecut la îmbinarea întregului schelet lemnos al casei, susținut de stâlpii, urmând abia după aceea lipirea cu lut a podelei și a pereților? Având în vedere aspectele tehnice ale desfășurării acestor operațiuni, socotim mai fi-rească cea de a doua posibilitate. Este sigur, în orice caz, că în momentul realizării podelei stâlpii stăteau deja în picioare (fapt ce nu poate fi neglijat nici atunci când se judecă posibilitatea arderii intenționate a platformelor)¹⁶.

*

Înainte de a încheia, revenim asupra funcției stâlpilor pentru a sublinia încă o dată că toate observațiile duc spre concluzia că aceștia au servit ca montanți care susțineau pereții și pe care se sprijinea acoperișul casei; nimic nu pledează pentru interpretarea lor (conform ipotezei deja menționate a lui Iuliu Paul¹⁷, ca piloți aparținând unei locuințe cu platformă, construită la o anumită distanță de sol. Fără să analizăm, acum, această ipoteză (discutată și respinsă, în fond, de Vladimir Dumitrescu¹⁸), reamintim că, la Malnaș, peste nivelul I (și peste gropile de plantare ale stâlpilor L 2) a fost așternut un strat de pământ lutos, de amenajare, și nu avem nici un motiv să ne îndoim că rostul acestei depuneri a fost tocmai nivelarea terenului de sub platformă, la care aceasta din urmă aderă perfect¹⁹. Apoi,

¹⁵ Asemenea stâlpi auxiliari au fost observate atât la Ariușd (F. László, *op. cit.*, p. 338 și fig. 79; stâlpii nr. 120, 125, 116 și 112 de pe latura vestică a L 2), cit și la Păuca (I. Paul, *op. cit.*, p. 18; stâlpii nr. 8, 10—12, mai puțin adânci).

¹⁶ Specialiștii care admit arderea intenționată a platformelor consideră că această operațiune trebuia să precedă ridicarea pereților. Cf. Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 182—187; S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 33—34.

¹⁷ I. Paul, *op. cit.*, p. 3—24.

¹⁸ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, în *Acta MNV*, 1968, p. 389—395. Argumente noi (calculul privind greutatea platformelor și rezistența piloților) împotriva acestei ipoteze au fost puse în discuție și de S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 34—35.

¹⁹ De altfel, unul din argumentele invocate în favoarea ipotezei locuințelor construite pe piloți de lemn a fost aceea că „nu s-a putut observa niciodată o nivelare sau o amenajare prealabilă a terenului pe care a fost construită locuința” (I. Paul, *op. cit.*, p. 8). În realitate, amenajarea prealabilă a terenului a fost observată și în cazul altor așezări. La Ariușd, de pildă, s-a observat că înainte de a începe construirea propriu-zisă a L 2 nu numai că suprafața stratului VII, de „terramare inferioară” (deci nivelul de călcare) a fost îndreptat, dar din loc în loc a fost depus și lut galben, în grosime de 10—15 cm. Lipitura podelei urmează peste această suprafață amenajată (F. László, *op. cit.*, p. 339). Nivelarea prealabilă a terenului este remarcată și în legătură cu locuințele cu platformă din faza Precucuteni III (S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 33—34).

se dovedește și aici importanța surprinderii „gropilor” de pari încă la nivelul platformei: faptul că *toți* stâlpii (inclusiv cei auxiliari, introduși ulterior) au străpuns podeaua locuinței este un indiciu elocvent că aceștia nu puteau constitui suportul pentru o platformă „suspendată”, servind numai la susținerea pereților și a acoperișului unei locuințe cu podeaua fixată la sol²⁰. Este, de asemenea, evident — chiar și pur teoretic — că o casă construită pe piloni presupune existența unei podine („suspendate”) formată din birne sau loazbe, peste care, în cazul locuințelor cu platformă, a fost așternut și un strat de pomesteală. Or, demontând resturile L 2 de la Malnaș nu au putut fi identificate urme certe de lemnărie, nici în cazul platformei inițiale, nici sub lipiturile de podea, marcind refacerea casei²¹. În cazul unei locuințe construite pe piloni, odată cu distrugerea casei s-ar fi prăbușit și platforma, sfărâmându-se. Platforma L 2 însă, în ciuda faptului că nu este arăsat puternic, s-a conservat bine, sub forma unei mase compacte, cu suprafața netedă, doar marginile ei fiind deteriorate. Dar este și mai grăitor faptul că vasele îngropate ritual în masa platformei, probabil cu ocazia refacerii casei, s-au păstrat *in situ*, unele nevătămate, altele crăpindu-se doar sub presiunea pământului (fig. 2/3 ; 4/1-2). Remarcăm în mod deosebit suportul de vas, înalt de cca 30 cm, așezat în picioare și acoperit perfect de ultima lipitură de podea, descoperit în aceeași poziție, în colțul de nord-vest al locuinței, ceea ce exclude o prăbușire a platformei.

*

Modul de fixare a stîlpilor în pămînt — important pentru orice construcție de lemn în cazul căreia nu se recurge la montarea parilor de susținere în tălpi — nu i-a preocupat în mod deosebit pe cercetătorii arhitecturii primitive ori tradiționale. Se lasă înțelese, în general, că stîlpii ar fi fost înfiți direct (prin batere)²². Înainte de inventare a unor mecanisme oricît de simple de batere, o astfel de implantare a stîlpilor pînă la adîncimea necesară stabilității lor, ca și asigurarea pe parcursul întregii operațiuni a poziției verticale, a trebuit să fie foarte dificilă. Metoda de fixare a stîlpilor cu ajutorul unor gropi de plantare, observată în cazul L 2 de la Malnaș, înlătură aceste greutăți. Ea permite îngroparea stîlpilor de susținere chiar și în cazul unor soluri compacte, greu de pătruns, pînă la adîncimea necesară fixării lor trainice și în poziția dorită, asigurînd soliditatea întregii construcții. Alături de adîncimea adecvată, trebuie remarcat și diametrul foarte mic al gropilor de plantare, ce depășește numai cu puțin pe cel al stîlpilor, asigurînd fixarea strînsă a acestora. La stabilitatea stîlpilor a contribuit, apoi, în mod substanțial, și umplutura de lut bine bătătorită a gropilor. Cît de rezistentă este această umplutură, ne dovedesc cazurile în care ea s-a păstrat aproape intact, fără a se surpa, în ciuda faptului că locul stîlpului a rămas gol după putrezirea lemnului²³. Desigur, săparea unor gropi atît de adînci și înguste a necesitat o tehnică specială și multă îndemînare. Aplicarea cu succes a metodei conform unui plan dinainte stabilit dovedește, totodată și capacitatea oamenilor neolitici de planificare și de organizare a muncii. Din lipsă de date suficiente nu putem preciza, deocamdată, răspîndirea în timp și în spațiu a metodei fixării stîlpilor cu ajutorul gropilor de plantare²⁴. Nu este exclus ca stîlpii să fi fost îngropați și în alte așezări prin același procedeu, fără ca „groapa” stîlpului să fi fost distinsă de groapa îngustă de plantare. În orice caz, metoda prezentată aici — nicidecum unică²⁵ — ilustrează căutările constructorilor neolitici de a găsi soluțiile tehnice cele mai adecvate scopurilor și posibilităților lor.

²⁰ I. Paul, *op. cit.*, p. 18, consideră că „Piloții îngropați la adîncimi mai mici sînt situați lîngă piloții îngropați mai adînc și se pare că au fost fixați ulterior, în momentul cînd dintr-un motiv sau altul platforma a început să cedeze. Ei constituie, după părerea noastră, piloți auxiliari de sprijin care ajungeau numai pînă sîub platformă (sl. n. A. L.), pe cînd cei îngropați la mare adîncime se înălțeau pînă la acoperiș, constituind scheletul de bază al întregii construcții”.

²¹ În legătură cu existența unor platforme fără substrucție de lemnărie vezi Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 389—390 ; S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 25 și urm. I. Paul, *op. cit.*, p. 16 și nota 21, contestă și reconstituirea caselor de la Ariușd, considerînd că și aici ar fi vorba de locuințe cu platformă, construite pe piloți, la o anumită distanță de sol. Trebuie însă ținut seama de faptul că podeaua locuințelor de la Ariușd nu a avut o substrucție de lemn și însăși lipitura de lut (în amestec cu pleavă) a podelei a fost foarte subțire, de cca 1 cm. Cf. F. László, *op. cit.*, p. 339.

²² Vezi, de pildă, F. László, *op. cit.*, p. 369 ; Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 177, precum și Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj, 1978, p. 100.

²³ Cf. nota 13.

²⁴ O tehnică asemănătoare ca principiu cu cea observată la Malnaș a mai fost atestată la L 1 din cuprinsul așezării Petrești de la Păuca. Aici „piloții” au fost așezați de obicei lîngă una din laturile înguste ale unor „șanțuri de plantare” (în realitate niște gropi de formă alungită, neregulată, oarecum oval-dreptunghiulară în plan), care au fost apoi umplute cu pămînt bătătorit. Cf. I. Paul, *op. cit.*, p. 16—17 și fig. 10 (schită-plan). Depășind mult dimensiunile „piloților” fixați în ele, „șanțurile” de plantare descoperite la Păuca nu asigurau, probabil, aceeași stabilitate stîlpilor ca gropile observate la Malnaș. Dispuse în dezordine, ele trădează, totodată, un grad inferior de planificare și organizare a muncii. Pe schița menționată „șanțuri” de plantare apar numai în dreptul „piloților” nr. 1—3, 5 și 13, astfel nu ne este clar dacă și stîlpii nr. 4, 6—12 și 14, marcați doar printr-un punct, au fost fixați prin același procedeu sau, eventual, prin simplă batere ? În legătură cu aceste „șanțuri” de plantare vezi și observațiile lui Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 393.

²⁵ În lipsa urmei în pămînt a stîlpilor, sîntem nevoiți să admitem că și în cazul L 1 de la Malnaș furcile de susținere a pereților și a acoperișului au fost fixate în tălpi de lemn, aîdîma locuințelor din aria cucuteniană.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA TECHNIQUE DE CONSTRUCTION DES HABITATIONS NÉOLITHIQUES

RÉSUMÉ

Dans le présent travail nous mettons en discussion quelques-unes de nos observations plus importantes, concernant les habitations, faites durant les fouilles archéologiques effectuées dans l'établissement de type d'Ariuşd (Cucuteni A) de Malaş Băi, au sud-est de la Transylvanie. Dans cet établissement ont été étudiées deux habitations (L 1 et L 2), la première appartenant au niveau dernier, IIIb, et la deuxième au niveau II ; entre eux s'interpose le niveau IIIa, marqué par quelques foyers (fig. 1/1-4). Après son nettoyage, on a observé que la plate-forme L 2 présente de petits creux approximativement ronds, alignés en rangs, délimitant une enceinte rectangulaire, divisée en deux ; les traces des poteaux en bois qui ont soutenu les parois et le toit, à deux pentes, de la maison (fig. 1/4). Même le premier profil complet, obtenu à la suite du sectionnement du rang de trous de poteaux correspondant au côté Nord de L2, nous a permis de faire des précisions intéressantes sur la manière de construire l'habitation et spécialement sur la technique de fixer les poteaux (fig. 2/1-2; 3; 4/3). Ainsi, on a pu établir que les poteaux ont été mis chacun dans une fosse („d'implantation“), creusée de la limite supérieure du niveau I et approfondie jusqu'au sol vierge, remplie autour du poteau avec de l'argile bien foulée. L'opération tout entière a commencé donc par le piochage des fosses d'implantation, respectivement par la fixation des poteaux de soutien, conformément au plan établi d'avance de la maison. Les fosses d'implantation ont les parois et le fond approximativement droits, le diamètre de 35-45 cm et la profondeur de 1-1,10 m. Moins profonds sont les fosses no. 1 et 2, de 0,75 et 0,90 m, ainsi que les fosses no. 7 et 9, plus récents, de 0,80 et 0,65 m. Les poteaux (dont la place a été remplie avec de la terre ameublie, de couleur plus foncée) avaient le diamètre de 18-20 cm, seuls les poteaux no. 8 et 10 avaient uniquement 15-17 cm de grosseur. Les poteaux ont été plantés à des intervalles presque réguliers, d'environ 1 m, seuls les poteaux no. 1 et 2, 2 et 3, 6 et 8 étant plus rapprochés (0,60-0,80 m). Cette densité des poteaux a assuré une bonne stabilité de la paroi et du toit qu'ils soutenaient. Après avoir fixé les poteaux, la place de la future maison a été aménagée par la déposition d'une couche de terre argileuse, grosse de 10-15 cm, qui apparaît en profil au-dessus du niveau I et au-dessus des fosses d'implantation, étant percée uniquement par les trous des poteaux. Au-dessus de cette couche de nivellement on a construit, enfin, la plate-forme de l'habitation, comme la maison même. Les poteaux no. 7 et 9, qui commencent à la surface de la plate-forme, peuvent être interprétés comme des poteaux secondaires, d'appui, ayant la fonction de renforcer le coin de Nord-Ouest de la maison, où les poteaux no. 6, 8 et 10 se sont mis à céder, en s'inclinant vers l'Est. Il paraît que, à la différence des autres, le poteau no. 9 a été enfoncé directement, par frappement, ce qui expliquerait aussi la petite profondeur à laquelle on a réussi à l'introduire.

Nous finissons en soulignant que toutes les observations mènent à la conclusion que la fonction des poteaux a été de soutenir les parois et même le toit ; rien ne plaide en faveur de leur interprétation comme pilotis de certaines habitations à plate-forme, construites à une certaine distance du sol (voir l'hypothèse de Iuliu Paul, *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 3-24). Nous mentionnons encore que, dans ce dernier cas, avec la destruction de l'habitation, les plate-formes se seraient effondrées et brisées en tombant d'une certaine hauteur. Or, la plate-forme L 2 de Malaş s'est conservée sous la forme d'une masse compacte, à la surface lisse (fig. 1/4). Bien davantage, les vases enterrés rituel dans la masse de la plate-forme ont été gardés *in situ*, certains d'entre eux se brisant seulement sous la pression de la terre.

La méthode d'emplacement des poteaux à l'aide de certains fosses d'implantation très étroits et suffisamment profonds a permis la fixation serrée, solide des poteaux même dans le cas de sols compacts, difficiles à pénétrer. Cette technique, appliquée conformément à un plan établi d'avance, prouve l'habileté et la capacité d'organisation du travail des hommes du néolithique.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Aspects des fouilles dans la cassette 1. 1: La plate-forme de l'habitation 1 (niveau IIIb); 2: Fragments de plate-forme, tournés après le démontage. On observe sur leur partie inférieure (vers le sol) des empreintes de bois façonnés (mardriers, poutres); 3: Le niveau IIIa pendant le dégagement; 4: La plate-forme de l'habitation 2 (niveau II), superposée par deux foyers appartenant au niveau IIIa. On observe aussi les rangs sud et médian des creux de poteaux. Sur le paroi-témoin de droite des fig. 3-4 on voit les restes de la plate-forme de l'habitation 1.

Fig. 2. 1: Section à travers le rang de creux de poteaux du côté Nord de l'habitation 2; 2: La fosse du poteau no. 3; 3: Vase-support enterré dans le coin Nord-Ouest de la plate-forme de l'habitation 2. A, foyer de niveau IIIa; B, la masse de la plate-forme de l'habitation 2; C, la base de la même plate-forme.

Fig. 3. Section à travers le rang de creux de poteaux du côté Nord de l'habitation 2. 1, reste de la plate-forme de l'habitation 1 (niveau IIIb); 2, niveau IIIa; 3-4, plate-forme de l'habitation 2 (niveau II); 5, niveau II; 6, couche de nivellement; 7-8, niveau I; 9, terre vierge; 10, terre de remplissage de la place (du creux) des poteaux; 11, terre de remplissage des fosses d'implantation; 12, terre de remplissage brunâtre; 13, torchis calciné; 14, restes de foyers; 15, pierres; 16-17, traces de brûlure.

Fig. 4. 1-2: La plate-forme de l'habitation 2 durant le démontage. Vases, fragments céramiques et de torchis calciné incorporés dans la masse de la plate-forme; 3: Les creux de poteaux no. 3-8 du côté Nord de l'habitation 2.

ELEMENTE CELTICE PE TERITORIUL EST-CARPATIC AL ROMÂNIEI

DE

SILVIA TEODOR

În cadrul multiplelor contacte cu diferite civilizații și populații, problema legăturilor culturale dintre geto-dacii de la răsărit de Carpați și regiunile europene, prezintă o importanță aparte atât pentru evoluția culturii materiale autohtone din aceste teritorii ale vechii Dacii, cât și pentru precizarea unor elemente și influențe celtice din conținutul ei.

Datorită numărului redus în trecut, a unor vestigii celtice pe teritoriul de la est de Carpați, ca de altfel și în alte zone ale țării, anumite aspecte ale relațiilor geto-dacilor cu civilizația celtică nu au fost studiate decît tangențial și incomplet.

În urma unei analize detaliate a civilizației epocii fierului de pe teritoriul României, V. Pârvan a fost primul care a cercetat legăturile culturale dintre geto-dacii și regiunile central europene, subliniind încă de la început cu justificat temei, însemnătatea pe care acestea le-au putut avea în contextul fenomenelor de aculturație ce au avut loc în spațiul carpato-dunăreano-pontic în general¹. Referitor la teritoriile răsăritene ale vechii Dacii, deși V. Pârvan le-a inclus în aria de influență a civilizației celtice localizînd totodată aici tribul celtic al britogalilor, în monumentală sa lucrare privitoare la civilizația getică, nu a consemnat decît descoperirile celtice de la Ichimeni, jud. Botoșani².

Pe măsură ce, ulterior, s-au întreprins în toată țara numeroase cercetări arheologice, numărul vestigiilor celtice a sporit considerabil, oferind noi posibilități de a fi precizate căile de pătrundere și regiunile în care celții s-au stabilit în deosebi în cele ale Transilvaniei, cronologia elementelor culturale vehiculate de ei, precum și consecințele contactelor cu civilizația geto-dacică.

În acest sens, I. Nestor a considerat, de exemplu, că în regiunile de vest ale Daciei, se pot deosebi clar două grupuri de celți care au pătruns și s-au stabilit, aproximativ pe la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n. primul pe văile Mureșului și Tîrnavelor, iar al doilea pe valea Someșului, într-o perioadă mai tîrzie, zone în care s-a constatat că sînt concentrate și cele mai multe descoperiri de factură celtică³. După cîteva decenii, de la precizările menționate mai sus, ca urmare a acumulării unor noi vestigii celtice, Vl. Zirra, ocupîndu-se de pătrunderea și răspîndirea celților în Dacia punînd accentul tot pe teritoriul Transilvaniei, a deosebit aici șase grupuri regionale cu unele diferențieri cronologice între ele, delimitate între sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. cînd pot fi documentați cei mai vechi celți în bazinul Mureșului mijlociu și pînă în secolul I î.e.n., în vremea regelui Burebista, cînd ultimele lor resturi sînt asimilate în masa autohtonilor geto-daci⁴. Concomitent, Vl. Zirra a precizat și cronologia multora din elementele culturale celtice cunoscute în regiunile extracarpătice ale României⁵.

În ceea ce privește regiunile de la est de Carpați, descoperirile celtice în totalitatea lor, nu au făcut pînă în prezent obiectul unui studiu special, deși prezența unor astfel de vestigii fuseseră aici mai demult semnalată prin publicarea unor asemenea descoperiri aflate în cadrul cîtorva așezări și necropole geto-dacice și îndeosebi în complexe de cultură Poienești-Lukașovka⁶.

Cele mai multe din elementele celtice atestate în aceste părți ale Daciei au fost descoperite într-o serie de complexe de locuire bine determinate, astfel că ele au putut fi analizate și încadrate

¹ V. Pârvan, *Getica*, 1926, p. 65—67; 695—696.

² Idem, p. 485—515, pl. XXXVI/1.

³ I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaș*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 154—182.

⁴ Vl. Zirra, *Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 178—222; idem,

Quelques nouveaux problèmes concernant les Celtes en Roumanie, în *Celticum*, XX, 1971.

⁵ Idem, *op. cit.*, în *Dacia*, p. 222—238.

⁶ A. László, *Elemente keltischen Ursprungs in der dakisch-getischen Siedlung von Băiceni*, în *AȘU Iași*, XV, 1969, 1, p. 90, fig. 1—2; S. Teodor, *Așezarea de epocă latène de la Botoșana, jud. Suceava*, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, p. 181—229.

corespunzător, evidențiindu-se că au circulat în regiunile respective între sfârșitul secolului al IV-lea și până în secolul I î.e.n., frecvența lor variind în funcție de anumite zone geografice precum și de la o etapă cronologică la alta.

Luind în considerare întregul ansamblu de descoperiri de factură sau influență celtică cunoscute până acum pe teritoriul Moldovei, ele pot fi grupate în următoarele categorii: unelte, ceramică, arme și piese de harnașament, obiecte vestimentare și de podoabă, reprezentări plastice.

a. *Unelte*. Pe teritoriul de la est de Carpați numărul uneltelor de factură sau influență celtică, lucrate sau în curs de prelucrare, din fier, este destul de mare, astfel de vestigii fiind cunoscute atât prin descoperiri izolate cit și în depozite. Cele mai multe exemplare provin din cunoscutele depozite de la Negri, jud. Bacău⁷, Oniceni, jud. Neamț⁸ și Lozna, jud. Botoșani⁹. Astfel, depozitele de la Negri și Oniceni conțineau deosebi bare triunghiulare cu partea superioară tubulară (aproximativ treisute cinci zeci de exemplare) considerate de unii specialiști brăzdare, având analogii apropiate în așezările oppidane de la Manching¹⁰, Pohanska¹¹, Galič-Lovačka¹² și altele, precum și câteva zeci de bare dreptunghiulare, cu capetele de asemeni tubulare, considerate lingouri sau piese semifabricate. Alte trei virfuri de aproximativ aceeași formă și mărime s-au descoperit izolat la Ichimeni¹³, Miorcani¹⁴ și în așezarea din secolul II î.e.n. de la Lozna-Hlibicioc¹⁵ (Fig. 1/1-8). Cele mai multe din barele de la Negri și Oniceni sînt asemănătoare cunoscutelor „Stumpfer Barren” și „Spitzer Barren”, întîlnite frecvent în general tot în depozite, în numeroase locuri din Europa Centrală¹⁶. Ele au fost datate de la sfîrșitul hallstattului și pînă în epoca decăderii celților, odată cu cucerirea romană cronologia lor variind în funcție de încadrările complexelor arheologice în care au fost descoperite.

Spre deosebire de depozitele de la Negri și Oniceni, care conțineau mai ales bare, cel de la Lozna, descoperit într-o turbărie la 2,80 m adîncime, era constituit din piese mult mai diversificate, predominînd unelte agricole și de fierărie. Printre acestea din urmă, atrag în mod special atenția, două vatraie de dimensiuni mari, dintre care unul cu tija răsucită (fig. 1/9), un ciocan de formă paralelipipedică, destinat unor activități speciale de prelucrare a fierului (fig. 1/11), două menghine de tipuri deosebite, pile și alte piese, care nu-și găsesc analogii printre numeroasele unelte, cu aceeași destinație, întîlnite la geto-daci.

În schimb, astfel de obiecte meșteșugărești au fost descoperite în multe așezări celtice, cum sînt cele de la Velem St. Vid¹⁷ și Manching¹⁸ sau în depozitele și așezările întărite de pe teritoriul Cehoslovaciei¹⁹.

De asemenea și toporul „à douille” din depozitul de la Lozna (fig. 1/10) se deosebește de exemplarele cu înmănușare verticală întîlnite în unele din centrele de la est de Carpați, cum sînt cele de la Bunești, jud. Vaslui²⁰ sau Poiana, jud. Galați²¹, avînd însă multiple identități cu piesele documentate în diferite obiective celtice mai ales din Europa de Vest²² și Cehoslovacia²³ dar și în sud-vestul Poloniei și vestul Ucrainei, unde au fost de asemenea documentate numeroase elemente celtice din ultimile secole î.e.n.²⁴

Ca urmare a cercetărilor efectuate pînă în prezent și a analizei comparative cu descoperirile din restul teritoriului României s-a putut constata că în vestul Daciei, în numeroasele așezări celtice de aici, nu sînt cunoscute unelte de tipul celor atestate în regiunile de la est de Carpați ci doar de certă factură geto-dacică.

⁷ I. Antoanescu, *Depozitul carpatic de la Negri și implicațiile sale istorice*, în *Carpica*, I, 1968, p. 189-197, fig. 1-9.

⁸ S. Teodor, *Aspecte ale activității meșteșugărești în Dacia est-carpatică pînă la Burebista*, (Depozitul de la Oniceni-Neamț), în *SAA*, I, 1983, p. 94-102, fig. 1-4.

⁹ S. Teodor, P. Sadurschi, *Dépôt d'outils en fer d'époque La Tène de Lozna, dép. de Botoșani*, *Inventaria Archaeologica*, XI, 1979; S. Teodor, *Das Werkzeugdepot von Lozna (Kr. Botoșani)*, în *Dacia*, N.S., XXIV, 1980, p. 133-150.

¹⁰ G. Jacobi, *Verzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*, *Die Ausgrabungen in Manching*, V, 1974, pl. 27/470-478.

¹¹ J. Paulík, *Řeltské hradisko Pohanska v plaveckom podhradí*, 1976, pl. LIV/1-6.

¹² V. I. Bidzilia, *Poselenija Galič-Lovačka*, în *Archeologija*, Kiev, 1964, XVII, p. 92-141, pl. 1/1-3; idem, *Istoriya kulturi zakarpattia na ruběži našoj ere*, Kiev, 1971, fig. 10; 11; 16/8.

¹³ V. Părvan, *op. cit.*, p. XXXVI/1.

¹⁴ Piesa se află în colecția DPCN Bacău, informații de la prof. Arcadie Mihăescu.

¹⁵ Săpături S. Teodor, 1980-1983. Material inedit.

¹⁶ O. K. Kleeman, *Stand der archäologischen Forschung über die eisernen Doppelpyramiden-(Spitz) Barren*, în *Archiv für das Eisenhüttenwesen*, 32, 1961, 9, p. 581-585; idem, *Der erste Fundvorgeschichtlicher Eisenbarren in Franken*, în *Mainfränkischen Jahrbuch für Kunst und Geschichte*, 18, 1966, p. 3-16; Wilhelm Rädker, Fr. Karl Naumann, *Untersuchung Vor- oder frühgeschichtlichen Spitzbarren*, în *Archiv für das Eisenhüttenwesen*, 32, 9, 1961, p. 587-595.

¹⁷ K. Miske, *A Velem Szt Vidloóstelep*, Viena, 1907, pl. 52/16, 17.

¹⁸ G. Jacobi, *op. cit.*, pl. 30/533-546.

¹⁹ J. Paulík, *op. cit.*, pl. LII/4.

²⁰ V. V. Bazarciuc, *Cetatea geto-dacică de la Bunești, jud. Vaslui*, în *SCIVA*, 34, 1983, 3, p. 252-257, fig. 1-7.

²¹ R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Basse-Moldavie*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 147, fig. 3/6.

²² J. Dechelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, II, 1927, fig. 639/2-6.

²³ J. Paulík, *op. cit.*, pl. XLVII/3.

²⁴ Z. Wozniak, *Osadnictwo celtyckie w Polsce*, 1970, pl. 40/4, 5.

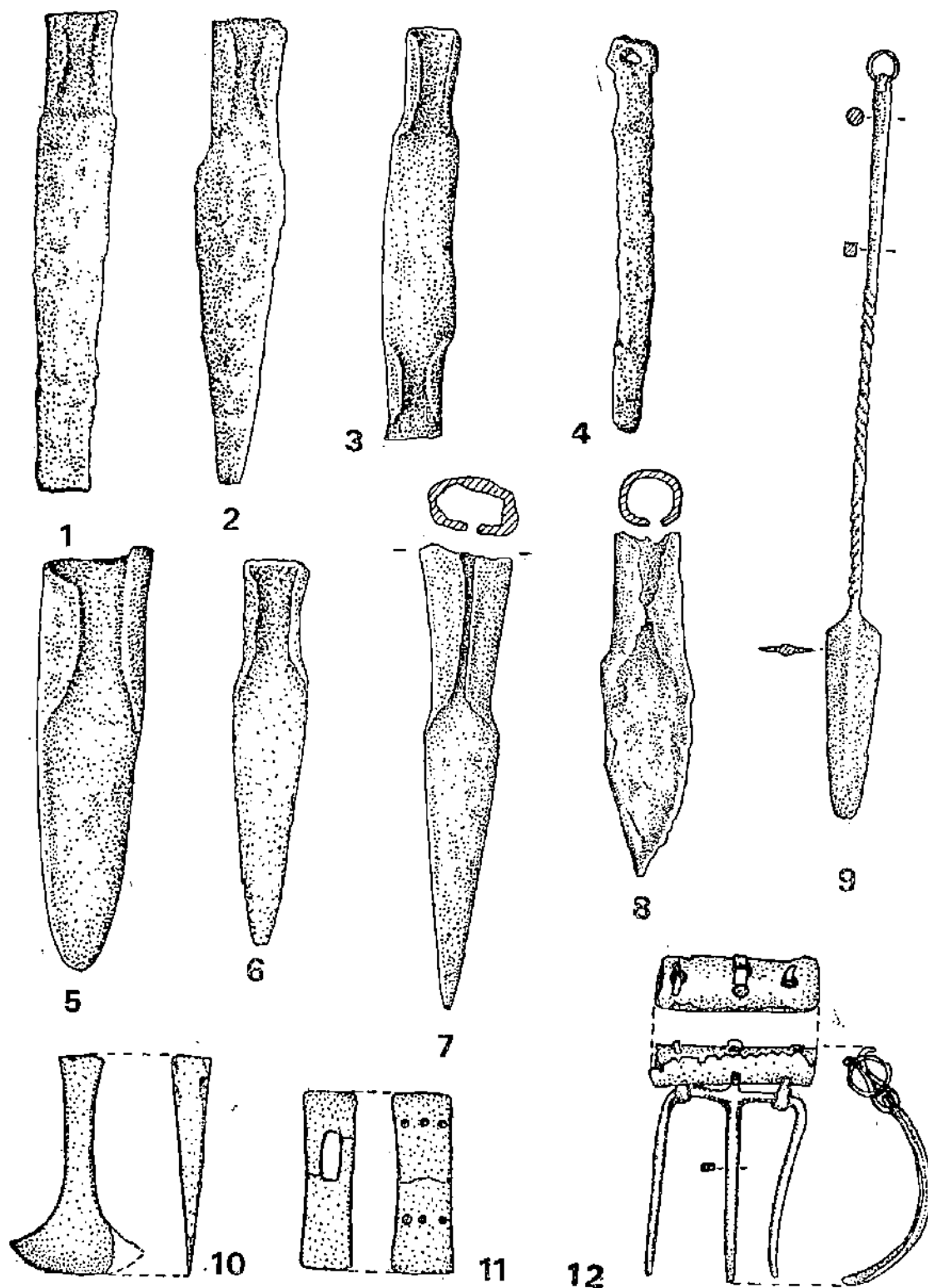

Fig. 1. Unelte și alte obiecte din fier descoperite la : 1-4, Negri ; 5, Ichimani ; 6, Oniceni ; 7, Lozna-Hlibicioc ; 8, Miorcani ; 9-10, Depozitul de la Lozna. 1-4, 6 = circa 1/5 ; 5, 7-8, 10 - 12 = circa 1/4 ; 9 = circa 1/6.

Tipologia principalelor unelte descoperite în așezările geto-dacice este mult deosebită de aceea a pieselor de factură celtică aflate în depozitele amintite de pe teritoriul Moldovei²⁵, ceea ce facilitează în mare măsură departajarea descoperirilor autohtone de cele alogene.

b. *Ceramica*. Producția ceramică de factură sau de influență celtică în regiunile de la est de Carpați este, în general, destul de puțin numeroasă, fiind ilustrată până în prezent, doar prin fragmente provenite de la diverse tipuri de vase. Analiza resturilor descoperite relevă faptul că, fără excepție, vasele au fost lucrate la roată și că provin din două categorii distincte în ceea ce privește compoziția pastei, tehnica de lucru și ornamentele.

Prima categorie o constituie olăria lucrată din pastă fină, de culoare cenușie, având suprafața netedă și acoperită cu angobă lustruită. Fragmentele descoperite provin din vase de tip castron cu marginea îngroșată la exterior, ușor evazată și corpul tronconic. Descoperiri de acest fel sînt cunoscute la Glăvănești, jud. Iași, Zvoriștea, jud. Suceava și Băiceni „Cetățiuie”²⁶ (fig. 2/2, 5, 7, 10). Două fragmente de vase aflate într-o groapă cercetată la Zvoriștea prezentau la partea lor superioară un decor realizat prin stampilare. Într-un caz, decorul era format dintr-un șir de dreptunghiuri, conținînd ca motiv secundar în interior romburi, întrerupte de cercuri concentrice (fig. 2/10), iar în celălalt caz din șiruri de cercuri incizate și excizate, situate pe partea interioară a buzei.

Deși această categorie ceramică este bine documentată în așezări și necropole din Transilvania, unele din motivele decorative atestate la Zvoriștea (dreptunghiurile, de exemplu) nu sînt întîlnite aici, vasele lucrate din astfel de pastă fiind ornamentate îndeosebi cu șiruri de bastonașe, semilune, benzi de cercuri concentrice, ghirlande etc.²⁷. Aceleași elemente ornamentale se întîlnesc și în alte teritorii cu intensă locuire celtică, fără a fi însă documentat și decorul amintit format din dreptunghiuri.

A doua categorie ceramică de factură celtică de pe teritoriul Moldovei este lucrată din pastă în compoziție cu grafit, fragmentele ceramice provenind din vase de dimensiuni mijlocii, în formă de „butoiuș”, avînd pereții bombași în apropierea buzei și marginea inelară, îngroșată și puțin răsfrîntă. Cele mai multe fragmente prezintă pe suprafața exterioară un decor striat, executat cu pieptenele, situat de regulă mai jos de linia adîncită care separă buza vaselor de corpul propriu-zis (fig. 2/1, 3-4, 6, 9, 11). Decorul striat este diferit de la un vas la altul, liniile realizate fiind mai adînci sau mai superficiale, mai dese sau mai rare. Unele fragmente lucrate din această pastă cu grafit sînt lipsite de decorul striat, în schimb prezintă pe suprafețele exterioare asperități mărunte asemănătoare unei barbotine (fig. 8).

Fragmente de vase lucrate din pastă cu grafit au fost descoperite în mai multe așezări datînd din perioada secolelor III—II î.e.n., cum sînt de exemplu cele de la Botoșana, Ciurea, Lozna-Hlibicioc, Borosești și altele, unde au apărut întotdeauna în asocierie cu ceramică geto-dacică, dar și cu olărie de factură grecească sau bastarnică²⁸.

Ceramica lucrată din pastă cu grafit este atestată în deosebi în așezările celtice și mai rar în necropole, fiind utilizată de obicei pentru uz gospodăresc. În general, ceramica lucrată din această categorie de pastă este puțin frecventă pe teritoriul Transilvaniei²⁹. În cimitirul de la Ciumești, a fost descoperit doar un singur vas de acest fel (M. 3), datat în prima jumătate a secolului II î.e.n., prin asociere cu o fibulă prevăzută cu sfere pe picior³⁰. Asemenea tipuri de vase sînt bine documentate în schimb pe teritoriul Ungariei, Cehoslovaciei, Ucrainei Subcarpatice sau în alte locuri, în așezări și necropole aparținînd din punct de vedere cronologic Latênului C³¹.

Din punct de vedere cronologic, ceramica lucrată din pastă fină, cu suprafețele netede și lustruite, luînd în considerare asocierile la Glăvănești și Băiceni-Cetățiuia” cu unele elemente mai certe de datare (fibule Latène B₂/C), poate fi atribuită unei perioade mai timpurii decît aceea în care se difuzează categoria lucrată din pastă cu grafit. O astfel de datare este asigurată și de analogiile directe cu descoperirile din numeroasele așezări și necropole din Ungaria, Cehoslovacia sau din alte locuri, unde ceramica din pastă fină apare frecvent în complexele celtice împreună cu fibule, brățări, arme și alte obiecte caracteristice latênului mijlociu B₂³².

c. *Arme și piese de harnășament*. Alături de unelte și ceramica celtică menționate mai sus, pe teritoriul est-carpatic s-au descoperit și o serie de arme și piese de harnășament care, după caracte-

²⁵ I. Glodariu, E. Iaroslavski, *Civilizația fierului la daci*, 1979, Cluj-Napoca, p. 36—103.

²⁶ I. Nestor și colab., *Săpăturile de pe șantierul Valea Jiției (Iași-Botoșani-Dorohoi)* în anul 1950, în SCIV, 2, 1951, 1, p. 66—67; Vl. Zîră, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, fig. 23/53—55; M. Igoat, *Vestigiile geto-dacice de la Zvoriștea și semnificația lor*, în *StMatSuceava*, X, 1983, p. 393—409, fig. 2, pl. IX; A. László, *op. cit.*, fig. 2.

²⁷ Vl. Zîră, *Un cimitir celtic din nord-vestul țării, Ciunești*, I, Baia Mare, 1967, p. 97—99, fig. 45.

²⁸ S. Teodor, în SCIVA, 31, 1980, 2, p. 229, fig. 27/8; idem, *Săpăturile arheologice de la Ciurea, jud. Iași*, în *Arh Mold*, XI, 1987, p. 91, fig. 22; S. Teodor, P. Sadurschi, *Așezarea din cea de a doua epocă a fierului de la Lozna, jud.*

Botoșani, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 229; M. Babeș, V. Mihăilescu-Birlița, *Germanische latènezeitliche „Feuerbüche“ aus der Moldau*, în 51—52. *BerRGZM*, 1970—1971, p. 186.

²⁹ Vl. Zîră, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 179—206.

³⁰ Vl. Zîră, *Un cimitir celtic...* p. 100, fig. 8 M 3/IX.

³¹ O. Parét, *Der Graphit in Vorgeschichtliche Europa*, în *Sudeta*, V, 1928, caet I, p. 34; I. Hunyady, *Kelták a Kárpátmedencében*, în *DissPann*, II, 1944, pl. LXXV/3, 6; B. Benadik, *Die Graphitheramien in latènezeitliche Gräber in der Slowakei*, în *SlovArch*, IX, 1961, 1—2, p. 208; V. I. Bidzilia, *Istoriia kulturi...* p. 90—94, fig. 44/1—13.

³² J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, V, 1956, p. 535—539 (rezumat în limba germană); V. I. Bidzilia, *Istoriia kulturi...* p. 87—90, fig. 42/1—10.

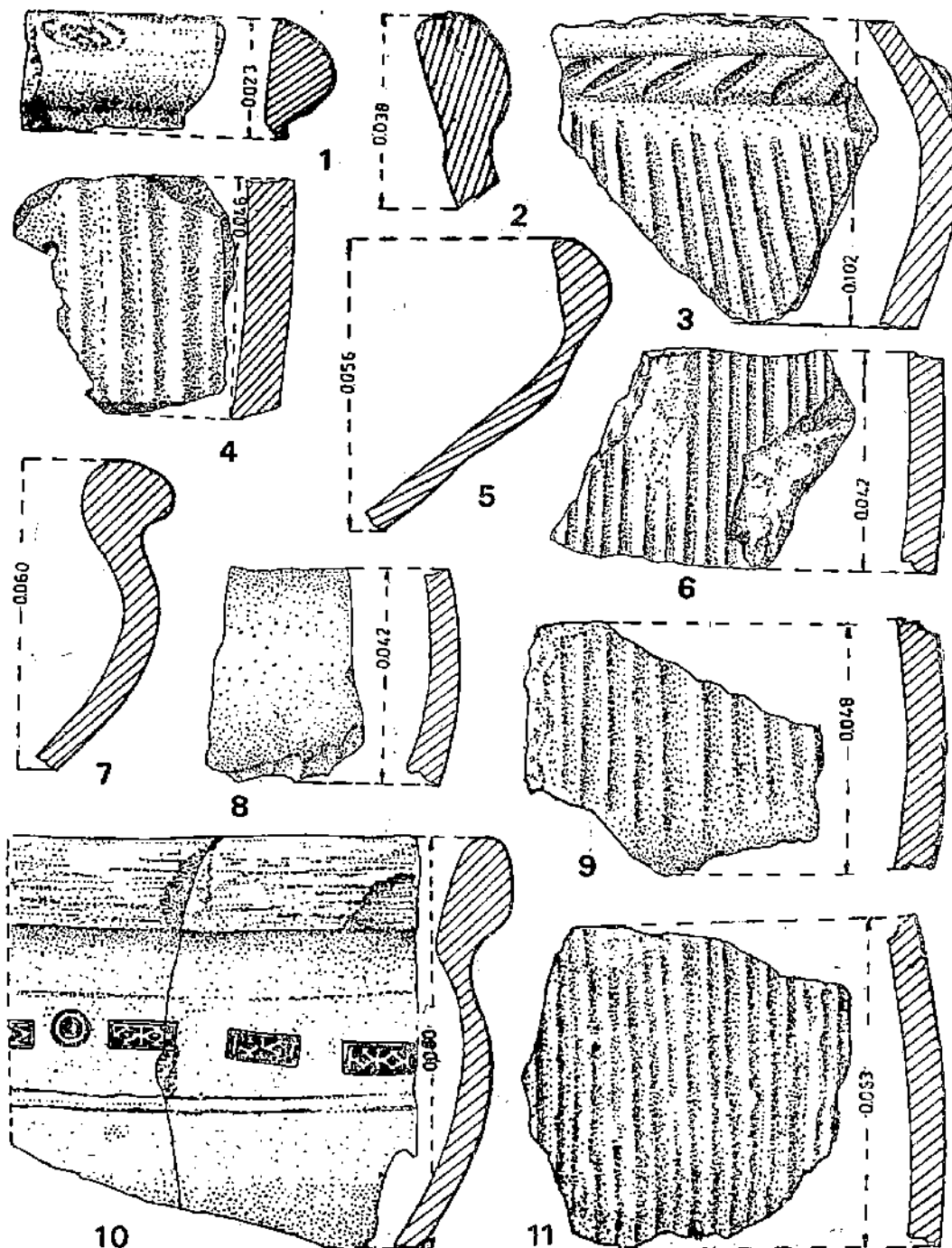

Fig. 2. Ceramică celtică descoperită la: Băiceni-Mlada (1); Hotoșana (11); Clurea (3); Glăvănești (2, 5, 7); Mîtoc (8); Lozna-Hlibicioc (4); Poiana (9); Tîrpești (6); Zvorîștea (10).

risticele lor trebuie considerate de aceeași factură. Ele au fost descoperite fie în așezările întărite, cum sînt cele de la Bunești și Fedestî, județul Vaslui, datate în secolele IV—III î.e.n. fie în unele așezări geto-dacice din secolele III—II î.e.n., precum și în aria culturii Poienestî-Lukașovka³³. Dintre aceste descoperiri o anumită importanță o prezintă virfurile de lance sau sulîță, săbiile, cuțitele de luptă, zăbale și altele.

³³ V. V. Bazarciuc, în *SCIIVA*, 34, 1983, 3, p. 255, fig. 4/7; G. Coman, *Statornicie, continuitate*, 1980, p. 234—235, fig. 169/6, 7; S. Teodor, în *SCIIVA*, 31, 1980, 2, fig.

11/1—4; idem, în *Dacia*, N.S. XXIV, 1980, fig. 8/3; idem, *Săpăturile de la Budeni, com. Dolhasca, jud. Suceava*, în *StMatSuceava*, V, 1978, fig. 10/1.

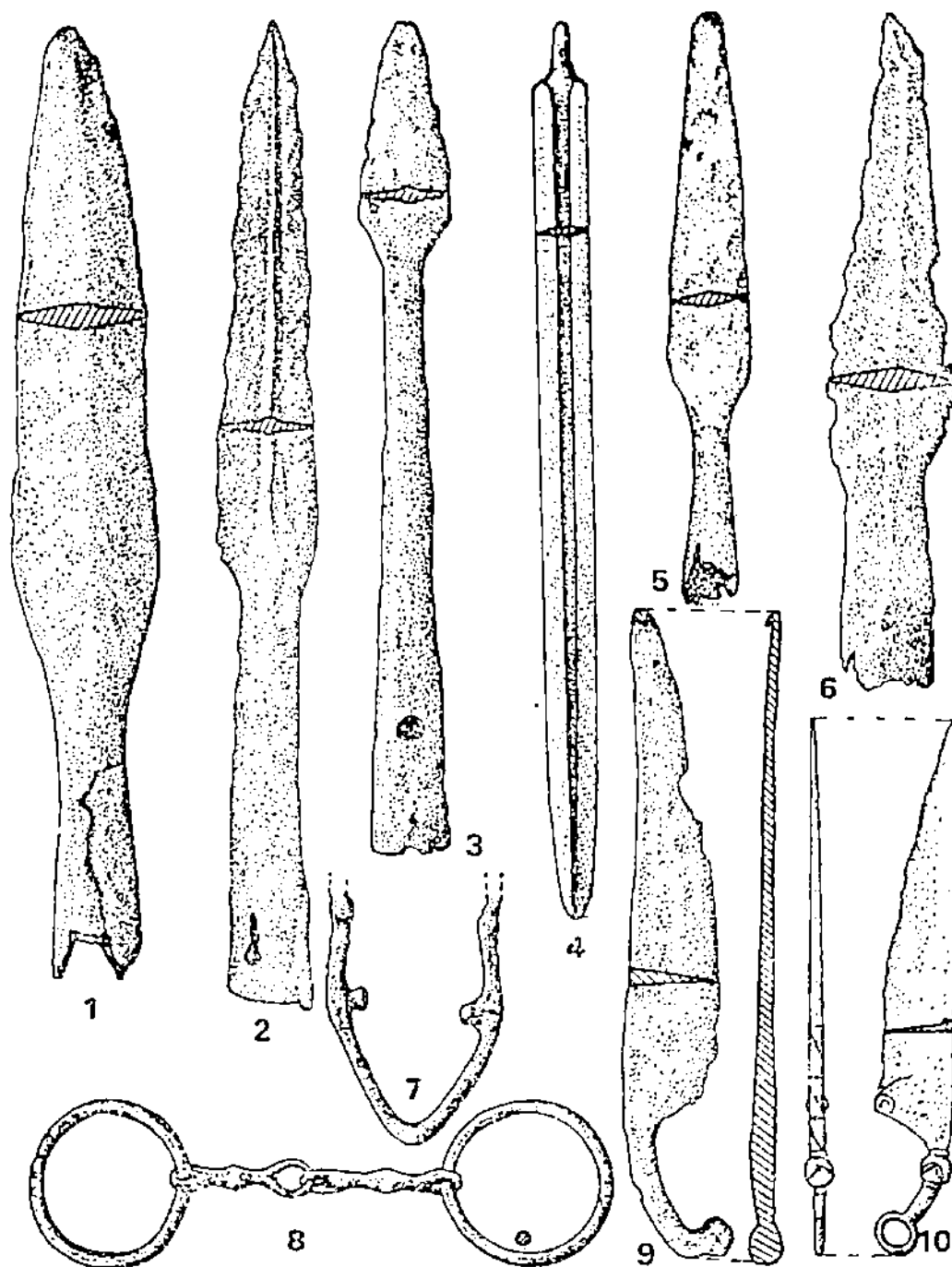

Fig. 3. Arme și piese de harnășament descoperite la Lozna (1, 8, 10); Fedești (2); Botoșana (3, 6); Corni (4); Budeni (5); Dunești (7); Hirtop (9). 2-3, 6-7 = circa 1/1,50; 1, 5, 8, 10 = 1/5; 4 = circa 1/6; 9 = circa 2/4.

În ceea ce privește virfurile de lance se întâlnesc exemplare cu virful lung și relativ lat, de secțiune romboidală cu manșon tubular de fixare scurt, ca cele aflate în așezarea din secolul II î.e.n. de la Botoșana și Lozna (loc necunoscut în zona turbăriei) (fig. 3/1, 6), exemplare cu virful în forma frunzei de salcie prevăzute cu nervură mediană ușor applatizată cum sînt piesele descoperite la Budeni, jud. Suceava și din depozitul menționat de la Lozna (fig. 3/5) precum și exemplare cu virful de formă rombică, scurt, prevăzut cu tub de înmănușare lung, ușor conic, aflate în așezările de la Fedești, Bunești și Botoșana (fig. 3/2-3).

Asemenea virfuri de lance, descoperite în așezări, în marea majoritate a cazurilor în asocieri cu ceramică geto-dacică și cu amfore grecești unele șampilate sînt relativ bine încadrate cronologic în intervalul cuprins între ultimile decenii ale secolului IV și sfîrșitul secolului II i.e.n. Exemplarul găsit în depozitul de la Lozna poate fi datat, în funcție de cronologia pieselor cu care se afla împreună, la sfîrșitul secolului II și începutul secolului I i.e.n. corespunzător latênului C/D ³⁴.

În general, virfuri de lance au fost descoperite în așezări dar mai ales în morminte celtice de luptători, în toată perioada La Tène și pe o arie geografică destul de întinsă. În Transilvania asemenea arme sînt atestate în morminte de războinici, cum sînt cele de la Apahida ³⁵, Ciumești ³⁶, Papiu Ilarian ³⁷ și altele fiind atribuite perioadei tîrzii corespunzătoare latênului C.

O altă armă care după unele din caracteristicile sale a fost considerată de proveniență celtică este sabia din fier descoperită la Corni, jud. Botoșani ³⁸. Ea are tija de minier de secțiune lenticulară, iar lama lungă cu virful ușor rotunjit, prevăzut pe ambele părți cu canale de scurgere a singelui (fig. 3/4). Exemplarul prezintă analogii în descoperirile celtice din Transilvania putînd fi astfel datată în perioada Latène C ³⁹. Tot de proveniență celtică au fost considerate, ca fiind și alte două exemplare descoperite întimplător în condiții puțin cunoscute, unul la Dumestii Noi, jud. Vaslui ⁴⁰ și altul la Tîrgu Ocna, jud. Bacău ⁴¹ și atribuite cronologic tot perioadei latène tîrziu.

Alături de piesele menționate trebuie semnalată prezența unei buterole, descoperită în așezarea din secolul III i.e.n. de la Bunești ⁴² (fig. 3/7), prezentînd o formă simplă, apropiată de unele piese atestate în necropolele celtice din Transilvania ⁴³ sau din cimitirul de la Karaburma din Iugoslavia unde sînt asociate cu fibule cu sfere pe arc de tip latène mijlociu ⁴⁴.

O altă serie de arme de factură celtică documentate pe teritoriul Moldovei o constituie cuțitele de luptă. Pînă în prezent se cunosc numai două exemplare, unul găsit în depozitul de la Lozna ⁴⁵; cel de al doilea provenit probabil dintr-un mormînt descoperit la Hîrtop, jud. Suceava ⁴⁶. Cuțitul de la Lozna este de dimensiuni mari cu lama dreaptă și muchia relativ lătită, iar minierul ușor curbat este terminat într-o verigă. Între lamă și minier se află o bilă de dimensiuni mari, iar în capătul dinspre minier al tăișului o proeminență sferică. Pe muchia lamei și pe bila ce o desparte de minier se află un decor adîncit în zig-zag (fig. 3/10).

Mai multe cuțite de luptă asemănătoare exemplarului de la Lozna s-au descoperit în necropolele scordisce din Pannonia și Iugoslavia, îndeosebi în morminte de luptători cum sînt cele de la Karaburma, Donji Grad și altele ⁴⁷. Numărul destul de mare a unor asemenea arme a permis clasificarea lor pe tipuri după unele detalii ale formelor, dimensiuni și ornamente ⁴⁸. În Transilvania un cuțit apropiat ca formă cu cel de la Lozna s-a descoperit la Sic, jud. Cluj împreună cu fragmente dintr-o fibulă de bronz, putînd fi astfel încadrat în perioada Latène C₁—C₂ ⁴⁹.

Al doilea exemplar de cuțit de luptă din Moldova descoperit la Hîrtop este de dimensiuni mai mici, cu lama ușor arcuită spre minier care se termină cu o bilă. Virful destul de ascuțit a fost indoit din vechime (fig. 3/9). Tipologic el face parte dintr-o serie mai numeroasă de cuțite de luptă descoperite în mormintele celtice relativ tîrzii, cum sînt cele de la Papiu Ilarian ⁵⁰ și Aiud ⁵¹ în Transilvania, precum și în altele scoase la iveală în Cehoslovacia. ⁵²

Tot o armă ar putea fi considerat și tridentul descoperit în depozitul de la Lozna, de un tip aparte prevăzut cu manșon de fixare pentru tijă (fig. 1/12) ⁵³ avînd analogii în unele morminte scor-

³⁴ J. Todorovič, *Kelti u Jugoistočnoj Evropi*, 1968, p. 69, fig. 61/1; V. I. Bidzilia, *op. cit.*, în *Arheologija Kiev*, fig. 4/37—40.

³⁵ St. Kóvácz, *La station préhistorique et le cimetière de l'époque La Tène d'Apahida*, în *Dolgozatok*, Cluj, II, p. 66, fig. 49/1.

³⁶ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic...* p. 80, fig. 12, pl. XII, XIV.

³⁷ I. H. Crișan, Z. Milea, *Descoperiri celtice la Papiu Ilarian (jud. Mureș)*, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 68, pl. I/5; II/5.

³⁸ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul XVIII*, 1970, p. 299; Vl. Zirra, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 232, fig. 23/52.

³⁹ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic...* p. 78—79 și nota 105, pl. XIII. Referitor la sabia descoperită la Corni Vl. Zirra presupune că ar fi o imitație locală. Cf. *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 232.

⁴⁰ M. Petrescu-Dimbovița, E. Bold, M. Dinu, *Cercetări arheologice în podișul central moldovenesc*, în *AȘUIași*, 1955, 1—2, p. 23.

⁴¹ I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22. *BerRGK*, 1933, p. 156, nota 646.

⁴² V. V. Bazarciuc, *O nouă descoperire geto-dacică în*

podîșul central moldovenesc, în *ActaMN*, V—VI, 1984, pl. IV/1.

⁴³ K. Horedt, *Zwei keltische Grabfunde aus Siebenbürgen*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 192, fig. 2/2; Vl. Zirra, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, fig. 3/29.

⁴⁴ J. Todorovič, *Classification des épées dans les Balkans et en Pannonie du Sud*, în *ArchJugoslaviika*, VI, 1965, p. 71 și urm.

⁴⁵ S. Teodor, în *Dacia*, N. S., XXIV, 1980, p. 138, fig. 8/2.

⁴⁶ N. Ursulescu, St. Manea, *Evoluția habitatului din bazinul Sornuzului Mare în zona comunei Preotești*, în *StMat-Suceava*, VIII, 1981, p. 176—177, fig. 3/2; 4/1.

⁴⁷ J. Todorovič, *Kelti u Jugoistočnoj...* p. 71—72, fig. XIV/13, 14; XXXIII/2; XLIV/8; XLV/12.

⁴⁸ Idem, *Klasifikacija i determinacija keltških Kopalja*, în *Vesnik Vojnog muzeja*, 10, 1963.

⁴⁹ M. Roska, *A Keltisk Erdelyben*, în *Közlemények*, V, 1—2, 1944, p. 70; Vl. Zirra, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 200, fig. 16/21.

⁵⁰ I. H. Crișan, Z. Milea, *op. cit.*, p. 68, pl. 1/4; II/10.

⁵¹ V. Zirra, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 179—182, fig. 1/16.

⁵² J. Filip, *op. cit.*, pl. CXXVIII/21.

⁵³ S. Teodor, în *Dacia*, N. S., XXIV, 1980, fig. 9/4.

disce de războinici, cum sînt cele de la Karaburma (M. 172 și 222) unde sînt însoțite de lăncii și alte piese de armament caracteristice ⁵⁴.

În ceea ce privește piesele de harnașament de factură celtică, pînă în prezent pe teritoriul de la est de Carpați se cunoaște doar o zăbală, aflată în depozitul de la Lozna ⁵⁵. Ea este formată din două bare terminate înelar, legate între ele, prevăzute la capetele laterale cu cite o verigă de dimensiuni mari de care se lega friul (fig. 3/8). Inițial piesa a fost acoperită cu o foiță de bronz, păstrată parțial, aplicată probabil pentru protejarea fierului și poate și în scop estetic.

Zăbale de același tip se cunosc în Transilvania la Dipșa și Aiud în complexe latene C ⁵⁶, precum și în obiective din alte zone de locuire celtică ⁵⁷.

Deși nu fac parte din categoria armelor și pieselor de harnașament menționăm totuși alături de acestea și citeva fragmente de șine de roți, din fier, descoperite în depozitul de la Lozna ⁵⁸. Ele sînt de forma unor bare de 2 mm grosime, lungi de 70—80 cm, părțile laterale fiind ușor îndoite pentru a fi mai bine fixate pe obadă. Analogii apropiate sînt întîlnite în Transilvania în mormintele conținînd resturi de car de la Toarcia și Curtuișeni ⁵⁹, precum și în oppidumul de la Manching ⁶⁰ sau depozitul de la Kappel ⁶¹.

d. *Obiecte de port și podobă.* Din această categorie de obiecte de caracter celtic descoperite la est de Carpați fac parte fibulele și brățările. În acest teritoriu s-au descoperit un număr relativ mare de fibule aflate atît în așezări cit și în necropole unele exemplare fiind recuperate prin cercetări de suprafață. Aceste piese vestimentare lucrate din argint, fier și mai ales din bronz prezintă o mare varietate de forme putînd fi grupate în mai multe tipuri bine distincte.

Astfel, într-o primă grupă pot fi incluse fibulele din bronz cu curbura arcului mare și piciorul liber, mult ridicat apropiat de arc dar neprins de aceasta. La unele fibule arcul este decorat cu creștături sau proeminențe ca la cele descoperite la Ichimeni ⁶² și Trușești ⁶³, jud. Botoșani și Poiana, jud. Galați ⁶⁴. Alte exemplare au piciorul prevăzut cu proeminențe și bile sferice, astfel de piese fiind atestate la Băiceni-Cetățuie ⁶⁵, Bunești ⁶⁶ și Glăvănești ⁶⁷ (fig. 4/1-6, 9-10, 13). Aria de răspîndire a acestui tip de fibulă este relativ întinsă cuprinzînd un vast teritoriu în Europa Centrală și de vest, dar și în estul și sud-estul ei, unde au fost folosite cu precădere în perioada mijlocie a civilizației latene celtice, din secolele IV—III î.e.n. ⁶⁸. Pe teritoriul Daciei fibulele de acest tip s-au descoperit în necropolele din grupele Pecica-Arad și Mediaș-Aiud-Bratei ⁶⁹ și sporadic în alte subgrupe stabilite pe teritoriul Transilvaniei precum și la Govora și Ostrovul Corbului în Oltenia ⁷⁰, Sărata Monteoru, Alexandria și altele în Muntenia ⁷¹.

O altă grupă o alcătuiește fibulele din bronz sau fier cu piciorul ridicat și apropiat sau lipit de arc, avînd resortul cu patru spire și coardă exterioară. Piciorul și uneori arcul este prevăzut cu una sau mai multe sfere mai mari sau mai mici, uneori alungite. O fibulă descoperită izolat la Costina, jud. Suceava ⁷² a fost lucrată din argint, fiind puternic arsă secundar. Ea are piciorul prevăzut cu o sferă mare și una mai mică în locul de îmbinare cu arcul, pe aceasta din urmă aflîndu-se alte patru proeminențe (fig. 5/1).

Alte fibule, întregi sau fragmentare, din aceeași grupă lucrate din bronz sau fier s-au descoperit la Băiceni-Cetățuie ⁷³, Bunești ⁷⁴, Poiana ⁷⁵ și Căbești ⁷⁶, în complexe din secolul III î.e.n. (fig. 4/7-8, 11—12, 15—16; 2/10, 12).

⁵⁴ J. Todorovič, *Praistorijska Karaburma*, I, 1972, M 172/9, pl. XXXVIII; M 222/8, pl. XXXIX.

⁵⁵ S. Teodor, în *Dacia*, N. S., XXIV, 1980, fig. 8/4; 10/3, 5—6.

⁵⁶ Vl. Zîră, *Latènezeitliche Trensen in Rumänien*, în *Hamburger Beiträge zur Archäologie*, 8, 1971, p. 115—171; idem, *Descoperiri celtice de la sfîrșitul latînului mijlociu în depresiunea Distrei*, în *File de istorie*, III, 1974, p. 146—147.

⁵⁷ I. Hunyady, *op. cit.*, p. 123, fig. 7/4.

⁵⁸ S. Teodor, în *Dacia*, N. S., XXIV, 1980, fig. 10/3, 5—6.

⁵⁹ M. Roska, *Sépulture celtique à char de Erkörtöllyes*, în *Közlemények*, 2, 1942, I, p. 84; K. Horedt, *op. cit.*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1942, p. 192, fig. 2/1.

⁶⁰ G. Jacob, *Manching*, V, fig. 55/835—841.

⁶¹ F. Fischer, *Urkunde zur Vor- und Frühgeschichte aus Südwürttemberg Hohenzollern*, 1, Stuttgart, 1939, p. 32, fig. 15/46.

⁶² V. Părvan, *Getica*, pl. XXXVII/1.

⁶³ M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 27, fig. 20.

⁶⁴ R. Vulpe, *Șantierul Poiana*, în *SCIV*, III, 1952, p. 193—194, fig. 25/2; idem, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 159, fig. 5/5.

⁶⁵ H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau*, 1932, p.

45, 63, fig. 30/17—18, 20—22.

⁶⁶ V. V. Bazarciuc, în *SCIV*, 34, 1983, 3, p. 267, fig. 20/1—3, 5.

⁶⁷ I. Nestor și colab. în *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 66—67.

⁶⁸ J. Filip, *op. cit.*, pl. XXXV/23.

⁶⁹ Vl. Zîră, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 179—182, 189.

⁷⁰ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, în *AO*, XVIII, 1939, p. 355—356, fig. 254; idem, *Les Celtes et la civilisation La Tène chez les Gêto-Daces*, în *Bull. Inst. of Archaeology*, Londra, 1967, p. 82, fig. 4.

⁷¹ I. Nestor și colab., *Șantierul arheologic Sărata-Monteoru*, în *SCIV*, VII, 1955, 3—4, p. 106, fig. 1—2; A. D. Alexandrescu, *La nécropole Gète de Zimnicea*, în *Dacia*, N. S., XXIV, 1980, p. 50, fig. 49/4—11.

⁷² Piesa se află în colecția T. Bița din Pașcani.

⁷³ H. Schmidt, *op. cit.*, fig. 30/22.

⁷⁴ V. V. Bazarciuc, *Celata geto-dacică de la Bunești-Dealul Bobului*, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 167, fig. 11/1; idem, în *SCIV*, 34, 1983, 3, fig. 20/4.

⁷⁵ Radu și Ec. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 328, fig. 108/15—16; Radu Vulpe și colab., *Activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci 1950*, în *SCIV*, II, 1951, 1, fig. 24/3.

⁷⁶ C. Buzdugan, *O nouă așezare getică în bazinul Zeletinului*, în *Carpica*, I, 1968, p. 97, fig. 2/3.

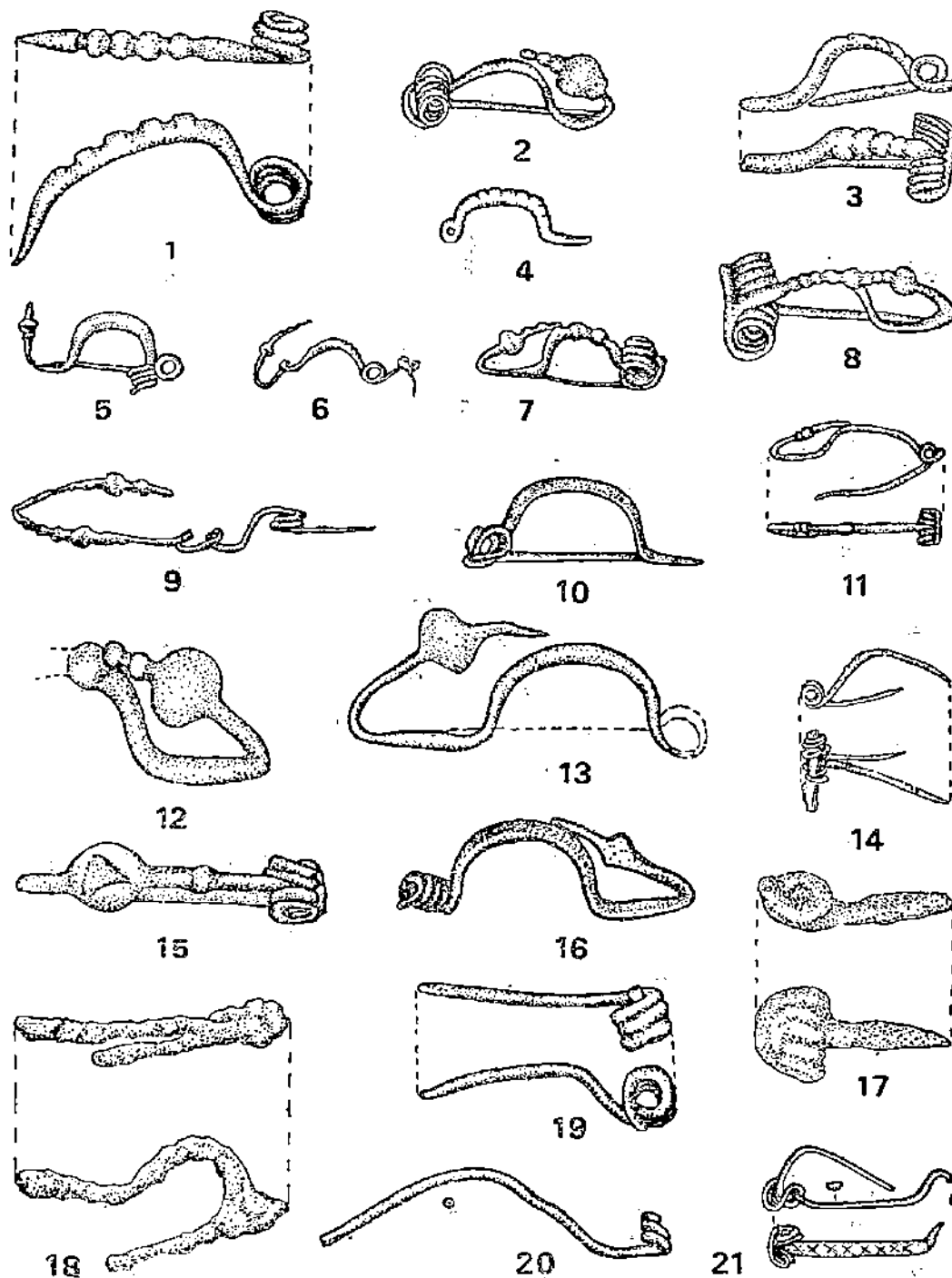

Fig. 4. Fibule descoperite la : Trușești (1) ; Băiceni-Cetățuia (2, 8, 10) ; Poiana (3, 11, 15) ; Ichimeu (4) ; Bunești (5-7, 9, 12-13) ; Lozna-Hilibicioc (14, 17, 19) ; Căbești (16) ; Cucorâni (18) ; Botoșana (20) ; Răducăneai (21).

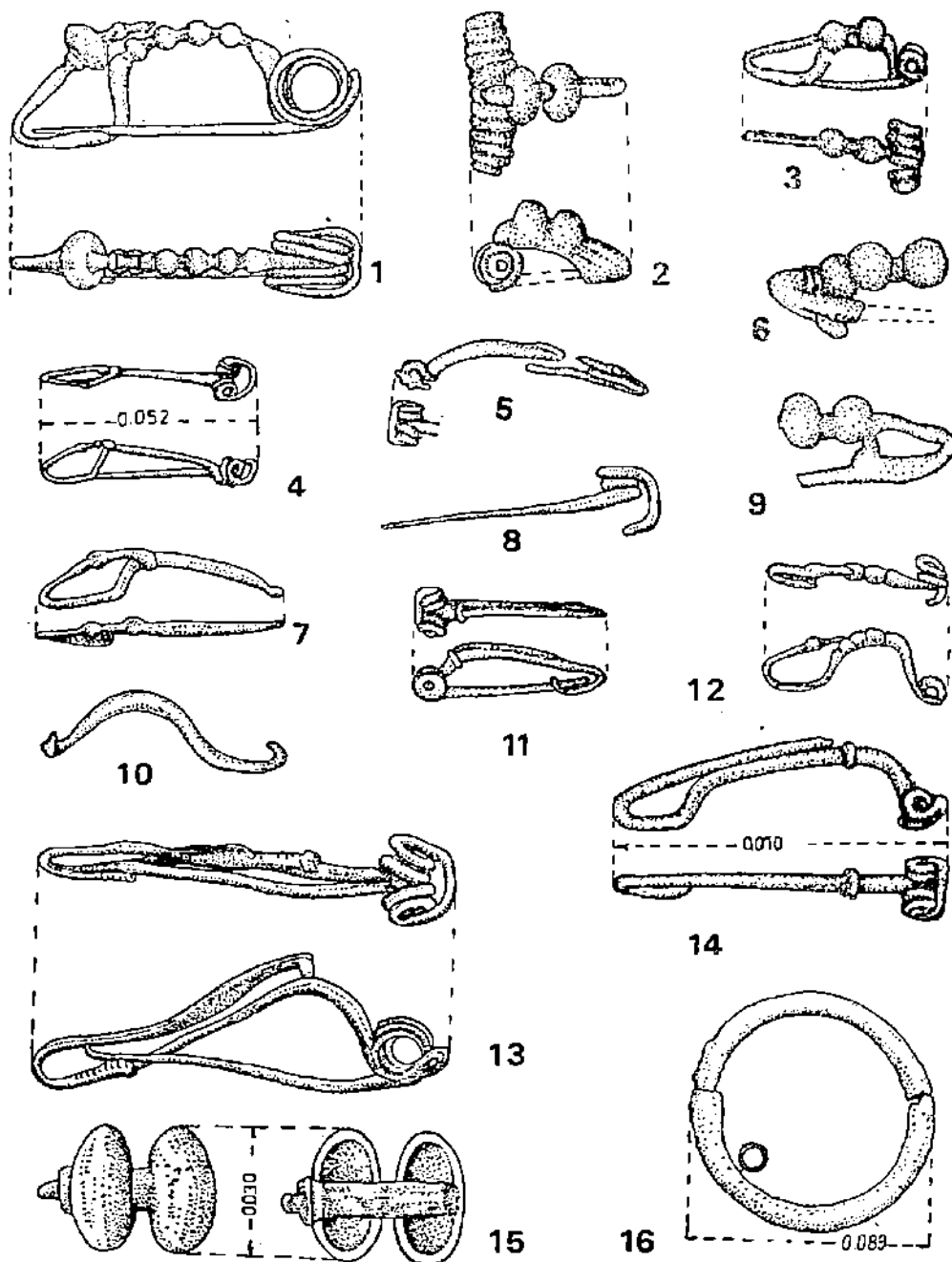

Fig. 5. Obiecte de port și podoabă descoperite la Costina (1); Poienești (2—3, 5—6, 9, 11); Dănești (4); Polana (7, 8, 12); Băiceni-Cetățuia (10); Sadoveni (13); Hăbășești (14); Horodiștea (15); Glăvănești (16).

În unele aşezări geto-dacice din secolul II î.e.n. şi în special în cadrul aşezărilor şi necropolelor din grupul Poieneşti-Lukaşovka s-au descoperit şi fibule din bronz şi fier cu corpul alungit şi piciorul prins de arc printr-un manşon. Locul de prindere al piciorului se află pe partea înaltă a arcului cu tendinţa de a se apropia tot mai mult de partea sa finală, în apropiere de resort. Unele fibule au piciorul prevăzută cu sfere mici şi uneori alungite, cele mai multe însă sînt simple, fără ornamente. Un număr mai mare de fibule din fier din această grupă s-au descoperit în necropola de la Poieneşti, jud. Vaslui⁷⁷ împreună cu fibule de tip german (fig. 4/2-3, 5-6, 9, 11). Alte fibule de acelaşi fel s-au descoperit la Dăneşti, jud. Vaslui⁷⁸, Hăbăşeşti, jud. Iaşi⁷⁹ şi Sadoveni, jud. Botoşani⁸⁰ (fig. 5/4, 13-14) prezentînd numeroase analogii cu exemplare din complexe Latene D atestate atît pe teritoriul Daciei⁸¹ cît şi în afara sa⁸².

În cîteva aşezări din secolul II î.e.n. ca cele de la Lozna-Hlibicioc⁸³, Botoşana⁸⁴, Cucorani⁸⁵ sau Răducăneni⁸⁶ s-au descoperit numai fibule fragmentare din care se păstrează, de cele mai multe ori doar arcu şi resortul, care este format din patru spire, cu coarda exterioară şi rareori fragmente de arc (fig. 4/14, 17-21; 5/8). Aceste piese cu unele trăsături caracteristice fazei tirzii a orizontului Dux de pe teritoriul Cehoslovaciei amintesc şi de unele forme cu influenţe central europene din cadrul culturii Poieneşti-Lukaşovka⁸⁷.

În ultimul secol î.e.n. în unele aşezări cum sînt cele de la Poiana, Răcăţau şi Brad, alături de fibulele geto-dacice s-au descoperit şi exemplare cu corpul alungit, aşa numita fibulă de tip „linguriţă”⁸⁸, care au unele caracteristici asemănătoare fibulelor de tip Nauheim din perioada celtică tirzie.

Brăţări. Pe teritoriul est-Carpatic al României sînt documentate două tipuri de brăţări care prin caracteristicile lor pot fi considerate de factură celtică.

În primul tip sînt incluse brăţările simple în forma unor verigi tubulare aflate în exclusivitate, la est de Carpaţi, în morminte de înhumăţie. Astfel, într-un mormînt cercetat în anul 1950 la Glăvăneşti, jud. Iaşi⁸⁹, o astfel de brăţară din fier se afla la piciorul sting al scheletului (fig. 5/16), iar într-un alt mormînt cercetat la Ionăşeni, jud. Botoşani⁹⁰ o brăţară tubulară dar din bronz era lingă mina stingă⁹¹. O altă brăţară fragmentară de formă tubulară a mai fost menţionată în satul Dăneşti, jud. Vaslui fiind descoperită împreună cu alte resturi de locuire latene⁹².

Brăţări de acest tip lucrate din fier sau bronz s-au descoperit şi în Transilvania în morminte de incinerăţie Latene C fiind considerate mai vechi decît brăţările decorate cu nodozităţi sau cele cu semiove⁹³. În Ungaria⁹⁴, Boemia şi Moravia⁹⁵, brăţări simple, tubulare de acelaşi tip s-au găsit tot în mormintele de înhumăţie cît şi de incinerăţie datînd dintr-o perioadă cuprinsă între secolele IV şi II î.e.n., fiind asociate uneori şi cu brăţările decorate mamelonat sau cu semiove mari⁹⁶.

Un alt tip de brăţară celtică a fost descoperită la Horodiştea, jud. Botoşani. Din această brăţară se păstrează un fragment alcătuit din două semiove nedecorate, de mărime mijlocie. El face parte dintr-o brăţară formată probabil din şapte asemenea semiove (fig. 5/15)⁹⁷.

Acest tip de brăţări s-au descoperit în unele morminte celtice din nordul Transilvaniei⁹⁸ fiind deosebit de numeroase mai ales în Ungaria, Boemia şi Moravia în complexe datînd din secolul II î.e.n.⁹⁹.

⁷⁷ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti din 1949*, în *Materiale*, I, 1954, p. 490-493, fig. 105/1-2; 108; 179/2; 339/1-3; 340; M. Babeş, N. Miriţoiu, M. Istrati, G. Coman, *Raport preliminar privind reluarea săpăturilor de la Poieneşti-1970*, în *ActaMM*, II, 1980, p. 38, fig. 2/1-2.

⁷⁸ E. Zaharia, C. Buraga, *Cercetări de suprafaţă în comunele Dăneşti, Rebricea şi Tăcuta (jud. Vaslui)*, în *ActaMM*, I, 1979, p. 345, fig. 2/6.

⁷⁹ V. Dumitrescu, *Hăbăşeşti*, 1954, p. 487, fig. 51/7.

⁸⁰ P. Sadurschi, „Troianul” Moldovei de sus, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 321, fig. 6.

⁸¹ C. S. Niculăescu-Plopşor, *Antiquités celtiques en Oltenie în Dacia*, XI-XII, 1945-1947, p. 21-23.

⁸² J. Filip, *op. cit.*, p. 526, pl. CXXVI/1-26; J. Todoro-viţ, *Kelti u Jugoistočnoj...*, p. 122-124, pl. LIII-LV.

⁸³ S. Teodor, P. Sadurschi, *op. cit.*, în *Materiale*, Tulcea, 1980, fig. 10/1-3.

⁸⁴ S. Teodor, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, fig. 16/3.

⁸⁵ S. Teodor, *op. cit.*, în *ArchMold*, VIII, 1975, fig. 31/2.

⁸⁶ D. Teodor, *Săpăturile de la Răducăneni*, în *Materiale*, VIII, 1960, p. 724.

⁸⁷ Iu. V. Kuharenko, *Rasprastraneni latenskih vesčej na territorii vostočnoj Evropy*, în *SA*, 1959, I, p. 32-42; M. Feugère, *Les fibules en Gaule méridionale*, Paris, 1985, p. 186-196.

⁸⁸ R. Vulpe şi colab., *op. cit.* în *SCIV*, III, 1952, fig. 25/3-4; V. Căpitanu, *Fibule de tip latène descoperite în aşezarea de tip „Dava” de la Rădăţiu, com. Horgeşti, jud. Bacău*, în *Carpica*, XVI, 1984, p. 64-66, fig. 10.

⁸⁹ I. Nestor şi colab., în *SCIV*, 2, 1951, 1 p. 66-67, fig. 13.

⁹⁰ V. Zîrca, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 231.

⁹¹ R. şi Ec. Vulpe, *op. cit.* în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 344, fig. 126/1; E. Zaharia, C. Buraga, *op. cit.*, p. 247.

⁹² D. Popescu, *Le bracelet celtique d'Uroiu*, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 184-188.

⁹³ L. Horváth, *The surroundings of Keszthely*, în *Corpus of Celtic finds in Hungary*, I, Transdanubia, I, 1987, p. 99, pl. XVI/2.

⁹⁴ J. Filip, *op. cit.*, pl. VII/4; XX/8; XXX/5.

⁹⁵ Idem, p. 527.

⁹⁶ N. Zaharia, E. Zaharia, *Contribuţii privind rezultatele unor cercetări arheologice în cîmpia Jijiei Superioare din judeţul Botoşani*, în *Hierarh*, I, 1974, p. 139, fig. 2/8.

⁹⁷ V. Zîrca, *Un cimitir celtic...* pl. XXIV (Dîneşti 1965); idem, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, fig. 20/3; D. Popescu, *op. cit.* p. 183-188, fig. 4.

⁹⁸ J. Filip, *op. cit.*, p. 528-529, pl. XXX/6; LXXXV/2, 4; LVII/4, 9, 11; L. Horváth, *op. cit.* pl. XIV/8-9; Eva Vadász, *Románrom county II*, în *Corpus of Celtic finds in Hungary*, p. 232, pl. III/10, 12.

c. *Reprezentări plastice. Figurine antropomorfe.* Pe teritoriul Moldovei, ca dealtfel și în alte zone ale Daciei se cunosc puține piese care să poată fi puse în legătură cu pătrunderea din lumea celtică a unor influențe în domeniul reprezentărilor plastice. În ceea ce privește plastica antropomorfă, două piese descoperite în județul Iași și alta în județul Vaslui atrag în mod deosebit atenția. Prima dintre acestea este un pandantiv, reprezentând o față umană, descoperit la Buțuluț, fost cartier în municipiul Iași⁹⁹. Piesa a fost lucrată prin turnare din bronz, are o grosime de 2 mm, este goală în interior și bombată în dreptul nasului și obrazilor. Ochii sint redați prin două linii drepte care pornesc lateral de la baza nasului și tot astfel gura (fig. 6/1). O mască de bronz cu trăsături apropiate s-a descoperit în oppidumul celtic de la Heidetränk, fiind datată în secolul II î.e.n.¹⁰⁰ iar alta la Pekari, într-un complex celtic din Ucraina de Vest¹⁰¹.

Cea de a doua piesă descoperită într-un loc necunoscut pe teritoriul satului Băiceni este tot un pandantiv reprezentând un personaj uman, probabil o femeie¹⁰². și această piesă este turnată în bronz avind grosimea de 2 mm și înălțimea de 4,8 cm. Măinile ușor depărtate de corp sint răsucite în interior în forma unor volute, picioarele fiind întinse, ușor desfăcute cu virfurile depărtate (fig. 6/2) sugerind mai curind faldurile unei rochii. Fața personajului, de formă ovală, mult alungită se aseamănă cu aceea a unei figurine, lucrată în aceeași tehnică, descoperită la Mala Bidan în Ucraina de vest¹⁰³ precum și cu chipul personajului de pe o stelă funerară celtică găsită izolat la Hirzenheim Dillkreiș¹⁰⁴.

O altă piesă antropomorfă, cu caracteristici străine plasticii geto-dacice din a doua epocă a fierului, este un pandantiv din pastă sticloasă descoperit prin cercetări de suprafață în zona unei așezări din secolele IV—III î.e.n. din satul Țifu, com. Banca, jud. Vaslui¹⁰⁵. Piesa redă un cap uman în „ronde bosse” avind ochii relativ exoftalmici de culoare albă și albastră, sprincenele în relief tot de culoare albastră și pe frunte o diademă ondulată de aceeași culoare, redată de asemenea în relief (fig. 6/3). În partea de deasupra a capului, piesa este prevăzută cu o verigă de agățat, iar în spate, mai sus de ceafă, cu o mică proeminență. Pasta din sticlă din care a fost modelată piesa are un aspect impur, de culoare lăptoasă, predominind albastrul de la detaliile feței. În lumea celtică în general, se cunosc mai ales capete cioplite în piatră sau din bronz și lemn, de dimensiuni relativ mari aflate în anumite locuri de cult, iar unele au fost incastrate în stele funerare, reprezentind zeiități sau eroi¹⁰⁶. Capete de piatră, de dimensiuni mari sint cunoscute pe teritoriul Poloniei și au fost puse în legătură cu existența unor zone sacre ale celtilor, documentate în ultimele secole î.e.n. mai ales în sudul Poloniei¹⁰⁷.

În afară de figurinele descrise mai sus, în aria de răspândire la est de Carpați a culturii Poienești-Lukašovka sint cunoscute de asemenea, două figurine umane din bronz, una descoperită la Dănești, jud. Vaslui¹⁰⁸ iar cealaltă la Lukašovka în R.S.S. Moldovenească¹⁰⁹, ambele vădind trăsături redade foarte naturalist, tehnică care sugerează o puternică influență culturală celtică, pusă în evidență în-deosebi în regiunile locuite temporar de populații alogene ca urmare a migrației germanice.

Figurine zoomorfe. În așezările geto-dacice ca și în cele din aria culturii Poienești-Lukašovka, s-au descoperit frecvent figurine din ceramică, reprezentind diferite animale. Dintre acestea unele, prin anumite caracteristici au fost considerate de proveniență sau influență celtică, în această categorie fiind incluse figurinele reprezentind porci descoperite în așezările din secolele III—II î.e.n. de la Băiceni-Mlada¹¹⁰ și Botoșana¹¹¹ sau un urs din așezarea de la Cucorani¹¹² (fig. 6/4—7).

După cum s-a amintit mai sus, în aceste obiective s-au mai descoperit și alte elemente celtice cum sint fibulele, ceramică și arme, încit figurinele din lut ars reprezentind animale, în special porcul, pot fi socotite de aceeași factură.

Figurine reprezentind animale, în special porci mistreți, lucrate din ceramică sau bronz s-au descoperit și în alte locuri pe teritoriul Daciei¹¹³ precum și în obiective celtice din centrul Europei¹¹⁴.

⁹⁹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 174, pl. XVI/27.

¹⁰⁰ A. și M. Müller-Karpe, *Neue latènezeitliche Funde aus dem Heidetränk-Oppidum im Taunus*, în *Germania*, 55, 1977, p. 37, fig. 1/1, pl. 8/2.

¹⁰¹ D. A. Macinski, *O kulture srednego podneprovja na rubaže skifskogo i sarmatskogo periodov*, în *KS*, 1972, 133, p. 3—9, fig. 1/6.

¹⁰² Piesa se află în colecția T. Bița din Pașcani.

¹⁰³ P. Szova-Gmitrov, *Nové laténske nálezy na Zakarpatskej Ukrajině în SlovArch*, VI, 1, 1958, fig. 3/1—2; V. I. Bidzilia, *op. cit.*, p. 84, fig. 36.

¹⁰⁴ M. Schoppa, *Ein keltischer Steinpfeller von Hirzenheim Dillkreiș*, în *Germania*, 36, 1958, p. 153—154, p. 1/2.

¹⁰⁵ G. Coman, *Statornicie, continuitate*, p. 59, fig. 126/3.

¹⁰⁶ D. Bercea, *Lumea celtilor*, 1970, p. 186—187; A. Ross, *A Celtic Three-faced Head from Wiltshire (c. 1st Dorset)*, în *Antiquity*, 41, 1967, p. 161; idem, *Pagan Celtic Britain*, în *Iconography and tradition*, Londra 1967.

¹⁰⁷ J. Rosca Przeworska, *Granodiorytowa rzeźbiarstwo (cin*

ronde bosse) z Malopolski, în *ArchPolshi*, XVIII, 1973, 2, p. 369—387.

¹⁰⁸ E. Zaharia, C. Buraga, *op. cit.*, p. 247, fig. 6.

¹⁰⁹ G. B. Fedorov, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S. referitoare la I-I mileniu al e. n.*, în *SCIIV*, X, 1959, 2, p. 374, fig. 1/1—2.

¹¹⁰ A. László, *Așezarea dacico-getică de la Băiceni*, în *ArchMold*, VI, 1969, fig. 19/3, 6; idem, în *ASUIași*, p. 90, fig. 1/1—3.

¹¹¹ S. Teodor, *op. cit.*, în *SCIIVA*, 31, 1980, 2, p. 217, fig. 16/6.

¹¹² S. Teodor, *op. cit.* în *ArchMold*, VIII, 1975, p. 136, fig. 32/4.

¹¹³ M. Macrea, N. Lupu, O. Floca, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, 1966, fig. 15; M. Turcu, *Geto-dacii din Cimpia Munteniei*, 1979, pl. XXV/5; S. Sanie, *Plastica și unele aspecte ale cultelor și credințelor geto-dacice*, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 186, pl. V/1 a-c.

¹¹⁴ J. Filip, *op. cit.*, fig. 91; 92/1—2; pl. CXXVII/6; P. Szova-Gmitrov, *op. cit.*, fig. 3/3.

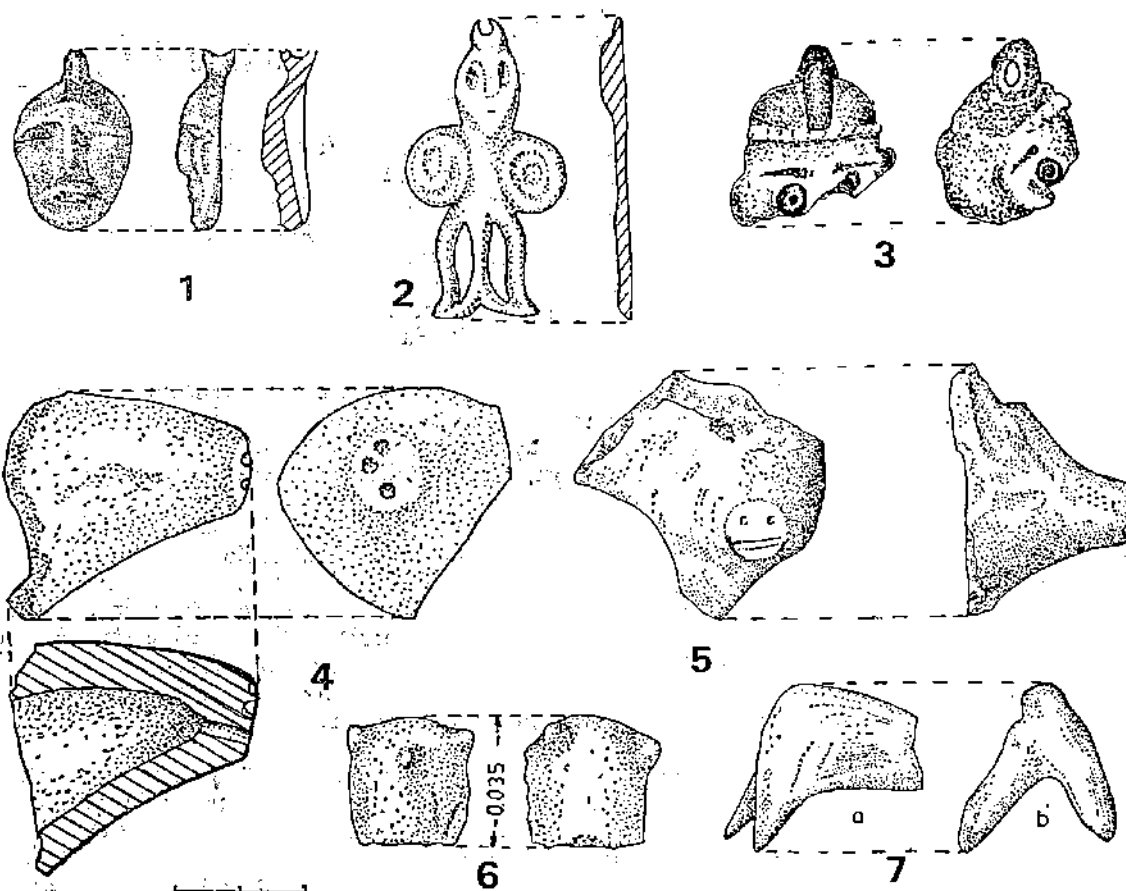

Fig. 6. Figurine din bronz (1, 2), lut ars (4-7) și sticlă (3) descoperite la Iași-Bușuluc (1); Băiceni (2, 5, 7); Țifu (3); Botoșana (4, 6).

Porcul mistreț ca și alte animale ale pădurii (cerbi, urși) au fost considerate sacre în lumea celtică, ca dealtfel și alte elemente ale naturii (arbori, păsări etc.), simbolizînd o serie de divinități și credințe, cu o importanță aparte în bogatul panteon al religiei celtice¹¹⁵.

*

Din prezentarea diferitelor categorii de descoperiri celtice, scoase la iveală pe teritoriul de la est de Carpați, reiese cu destulă claritate că, deși acestea sînt relativ variate, numărul lor nu este totuși prea mare, fapt oarecum firesc deoarece, spre deosebire de alte regiuni ale vechii Dacii, în cele ale Moldovei nu au fost pînă în prezent atestate decît foarte puține complexe celtice bine determinate etno-cultural.

Cu excepția depozitelor amintite, descoperirile de factură sau influență celtică de la est de Carpați au apărut sporadic și uneori izolat în așezările populației geto-dacice, ceea ce arată că în realitate avem de-a face doar cu elemente de cultură materială, a căror prezență aici s-a datorat, în principal, fie legăturilor dintre geto-daci și grupurile celtice stabilite în regiunile vecine, fie difuzării lor de către bastarni¹¹⁶. Din acest motiv, precizarea tipologiei și cronologiei lor nu poate fi întreprinsă decît în strînsă legătură cu evoluția complexelor celtice din regiunile unde acestea sînt concentrate în număr relativ mare, cum sînt cele ale Europei Centrale, precum și din anumite părți ale Transilvaniei.

Ținînd cont de cronologia acestora, prin analogii directe, se poate aprecia că cele mai vechi vestigii celtice de la est de Carpați aparțin perioadei de la sfîrșitul secolului al IV-lea și prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n., fiind grupate geografic, deocamdată numai în nordul acestui teritoriu. Din această primă grupă fac parte fibulele descoperite la Trușești și Ichimeni, două din fibulele de la Cucuteni-„Cetățuia”, brățările tubulare de la Glăvănești și Ionășeni, precum și ceramica decorată de la Zvoriștea.

¹¹⁵ D. Berciu, *op. cit.*, p. 202-204.

¹¹⁶ R. Vulpe, *Le problème des Bastarnes à la lumière des*

découvertes archéologiques en Moldavie, în *NÉH*, I, 1955, p. 103-119.

Cum în această perioadă sînt atestate și primele pătrunderi ale unor grupuri de celți în Transilvania și stabilirea lor temporară aici, nu ar fi exclus ca vestigiile descoperite le est de Carpați amintite mai sus, să fi fost difuzate, fie ca urmare a relațiilor ce s-au putut stabili curînd între geto-daci și noii veniți, fie chiar ca o consecință a infiltrării citorva grupuri mai mici de celți în zonele de nord ale Moldovei.

O altă grupă de vestigii de factură sau influență celtică poate fi raportată evenimentelor istorice care au avut loc în aceste regiuni ale Daciei și în zonele vecine, la sfîrșitul secolului al III-lea.

După cum se știe în această vreme s-a produs o mare expansiune a triburilor celtice dinspre nord către Silezia, sud-estul Poloniei și Ucraina de vest¹¹⁷. Unele grupuri desprinse din acest conglomerat de populație celtică, îndreptate spre gurile Dunării, zonele Nistrului și Crimeia, au pătruns și în regiunile de la est de Carpați. Izvoarele scrise menționează existența chiar a unor așezări celtice pe Nistru, ca cele de la Erractum și Carrodunum¹¹⁸, iar tribul celtic al Britogalilor, pe care Ptolemeu îl consideră cel mai răsăritean, a fost localizat de V. Pârvan la est de Carpați¹¹⁹.

În legătură cu această perioadă de expansiune celtică în zonele de răsărit ale Europei, pot fi puse și o serie de vestigii descoperite în Moldova, mai ales unele obiecte vestimentare și de podoabă, cum ar fi brățara cu semiove de la Horodiștea și fibula de la Costina găsite izolat, precum și alte fibule din bronz sau fier scose la iveală în diferite așezări geto-dacice, cum sînt cele cu arcu mai pușin înalt și cu sfere pe picior, descoperite la Bunești, Poiana și Căbești așezări care cunosc o deosebită dezvoltare din punct de vedere economic.

Cele mai multe și mai variate elemente celtice aparțin însă secolului al II-lea și începutul secolului I î.e.n., corespunzătoare în parte și pătrunderii și staționării bastarnilor în aceste regiuni ale Daciei. Asemenea vestigii de factură celtică cum sînt obiectele vestimentare și de podoabă, unelte și arme din fier, ceramică sau reprezentări plastice, sînt documentate îndeosebi în cadrul civilizației de tip Poienești-Lukašovka, apărută în urma sintezei culturale rezultată din relațiile strînse care au existat între geto-daci și noii veniți, bastarnii, stabiliți în anumite zone ale Moldovei.

De aceea este posibil ca o parte din aceste vestigii să fi fost vehiculate de către bastarni, grupurile lor deplasîndu-se aici din teritoriile vecine de la nord, unde au putut avea loc o serie de contacte între aceștia și celții stabiliți acolo.

O altă parte din elementele de factură celtică ar putea fi puse în legătură și cu unele evenimente politice petrecute în regiunile Dunării de Jos, care au avut ca rezultat, printre altele și dizlocarea unor grupuri de scordisci de la sudul fluviului și extinderea lor, în deosebi în zonele Olteniei, dar și în unele părți ale teritoriului extra carpat, printre care și cel al Moldovei¹²⁰. În felul acesta s-ar putea explica multe din elementele Latène tîrzie de caracter scordisc de la est de Carpați ca cele documentate de exemplu în depozitul de la Lozna.

Așa cum am arătat, un interes aparte îl prezintă componența depozitelor menționate de la Negri, Oniceni și Lozna, datînd din secolul II î.e.n., depozite care conțin o serie de unelte sau piese semifabricate cu o anumită importanță în economia comunităților geto-dacice din vremea respectivă.

Este în general cunoscut faptul că, în cadrul ocupațiilor lor principale, agricultura și meșteșugurile, geto-dacii au folosit pe lîngă uneltele de creație proprie și unele de proveniență sau inspirație celtică. În acest context o însemnătate deosebită o au piesele semifabricate (barele dreptunghiulare mai ales), care puteau fi transformate în atelierele locale în unelte și arme.

Unele bare din fier, de tipul acelor descoperite la Negri și Oniceni s-au folosit în lumea celtică nu numai ca materie primă ci și ca mijloc de schimb, realitate consemnată ca atare și în izvoarele scrise ale vremii¹²¹.

Prin urmare, prezența pe teritoriul de la est de Carpați a unui număr considerabil de astfel de bare (336 la Negri și 19 la Oniceni) s-ar putea explica și prin existența unor schimburi între celți și geto-daci, acoperîndu-se și prin această cale necesitatea obținerii fierului ca materie primă pentru producerea uneltelor și armelor, cu atît mai mult cu cît regiunile răsăritene ale Daciei erau lipsite de resurse de minereu de fier.

Pe de altă parte, depozitul din turbăria de la Lozna după cum s-a arătat, deși conținea piese destul de variate, mai ales unelte agricole și de fierărie, precum și cîteva arme, cu analogii apropiate sau identice într-o arie relativ bine delimitată cuprinzînd zona de nord a Iugoslaviei, Pannonia, Boemia și Moravia, arată clar că se importau din lumea celtică pe lîngă bare semifabricate și piese deja finite.

Armele și piesele de harnașament indică și anumite legături cu celții de pe teritoriul Transilvaniei, în special cu grupurile tîrzii din zona de podiș, cunoscute prin obiectivele cercetate la Apahida, Papiu Ilarian, Galații Bistriței și altele, unde se întrebunțau tipuri asemănătoare de zăbale, cuțite de

¹¹⁷ D. Berciu, *Lumea celtică*, 1970, p. 80-82.

¹¹⁸ Claudiu Ptolemeu, *Geographia*, III, 5, 15.

¹¹⁹ V. Pârvan, *op. cit.* p. 65; Claudiu Ptolemeu, III,

10, 7.

¹²⁰ V. Pârvan, *op. cit.* p. 64-65, 71-73.

¹²¹ Caesar, *De bello Gallico*, V, 12.

luptă sau virfuri de lance cu cele descoperite în Moldova, ceea ce dovedește că geto-dacii au folosit uneori, pe lângă armele lucrate în propriile ateliere și altele procurate din lumea celtică. Este însă posibil, ca unele din aceste virfuri de lance să fi fost vehiculate de bastarni, care le-au putut folosi ca urmare a contactelor cu lumea celtică din nord, cu atât mai mult cu cât unii dintre ei sînt menționați de izvoarele scrise ca fiind mercenari în slujba unor șefi sud-dunăreni¹²².

Sintetizînd concluziile care se desprind din analiza tuturor descoperirilor de factură sau influență celtică cunoscute în regiunile de la est de Carpați reiese cu destulă claritate că, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor nu putem vorbi de o prezență celtică efectivă și de mai lungă durată în aceste părți ale Daciei. Prin urmare nici presupunerea că tribul britogalilor ar fi locuit o anumită vreme în acest spațiu nu poate fi concret susținută pe baza unor descoperiri arheologice convingătoare.

Prezența elementelor de factură sau influență celtică pe teritoriul Moldovei s-a datorat doar contactelor firești care s-au putut infiripa între geto-dacii de aici și lumea celtică din vecinătate, neexcluzînd nici posibilitatea ca unele din acestea să fi fost tranzitate de alte populații, pătrunse temporar aici, cum au fost bastarnii.

Asemenea elemente culturale au putut pătrunde, așa cum s-a arătat în etape, prin trei căi principale, dinspre lumea celtică din nord, dinspre vest din Transilvania prin pasurile Carpaților Orientali și dinspre sudul Dunării, fără a avea posibilitatea, în stadiul actual al cercetărilor, de a stabili cu mai multă precizie ponderea uneia sau altele din aceste zone de influență.

Se poate deci aprecia, cu justificat temei, că în regiunile de răsărit a vechii Dacii, civilizația celtică nu a jucat nici un rol politic, militar sau etno-cultural. În ciuda unor însemnate progrese înregistrate în dezvoltarea forțelor de producție la celți cultura lor materială nu a putut influența evoluția societății locale la est de Carpați, care în această vreme se afla într-un stadiu destul de avansat de dezvoltare, după cum o demonstrează clar însăși conținutul civilizației geto-dacice. În acest context se înțelege că, eventual, chiar dacă au fost posibile unele infiltrări de grupuri celtice și în regiunile răsăritene ale Daciei, ele nu au putut decît în mică măsură să-și facă simțită aici prezența, fiind curînd și total asimilate în masa compactă a populației geto-dacice.

Lumea celtică de la periferia zonelor ei de expansiune din această parte a Europei de sud-est nu a avut nici posibilitatea și nici vigoarea necesară pentru a se integra efectiv și durabil în societatea geto-dacică de la est de Carpați.

Marea masă a triburilor geto-dacilor din Moldova, ca și a celorlalte din restul Daciei în secolele III—II î.e.n. se afla pe calea unor profunde și continui transformări care în cele din urmă au pregătît baza unificării social-economice și culturale, care se va desăvîrși în secolul următor*.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

1 BĂICENI, com. Cucuteni, jud. Iași.

a. „Cetățuia”. Săpături arheologice 1909—1910 și 1961—1970. Așezare cu resturi sporadice de epocă LaTène dintre care sînt menționate vase întregi și fragmentare lucrate la roată din pastă cu grafit de culoare ocrușie închisă cu suprafața lustruită; o fibulă de bronz de tip Latène timpuriu (B₂) și trei fibule din fier de schema Dux (Latène B₂ și C₁).

b. „Mlada”, prin săpături arheologice, 1965—1966 s-au descoperit două figurine zoomorfe, una reprezentînd un porc și un fragment de vas cu grafit.

c. În colecția T. Bița din Pascani se află un pandantiv din bronz turnat, care reprezintă o figurină umană, descoperit întâmplător pe teritoriul satului Băiceni.

Cf. H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau*, Berlin, 1932, p. 45, 63, pl. 30/17—18, 20—21; 36/1a-b; A. László, în *ArchMold*, VI, 1969, p. 79, fig. 19/3, 6; idem, în *ASU Iași*, XV, 1969, 1, p. 89—90, fig. 1/1—3; 2; VI. Zirra, în *Dacia*, NS, XV, 1971, fig. 23/33, 35, 43.

2 BOROȘEȘTI, com. Scînteia, jud. Iași.

„La Picior”. Săpături arheologice 1968—1978 cu întreruperi. Așezare din secolele IV—III î.e.n.; așezare și necropolă din secolele III—II î.e.n. În unele locuințe de

suprafață se aflau fragmente de vase cu grafit în pastă. În mormîntul 136 se afla un fragment dintr-o brățară spiralică din bronz și în apropiere o brățară tubulară din fier iar în mormîntul 138, un fragment dintr-o brățară din fier alcătuită din patru fire lipite.

Informații Mircea Babeș, 1978.

3 BOTOȘANA, com. Botoșana, jud. Suceava.

„La Cruce”. Săpături arheologice 1962—1972. Așezare din secolul II î.e.n. Din diferite complexe și passim s-au descoperit fragmente de vase cu grafit, patru virfuri de lance din fier, un fragment de fibulă din bronz, Latène II, o figurină de urs, alta de porc și un bulgăre de grafit.

Cf. S. Teodor, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, p. 229, fig. 11/1—4; 16/6; 17/7; 27/8.

4 BUDENI, com. Dolhasca, jud. Suceava.

„Cantonul Sîltic”. Săpături arheologice 1972—1973. Așezări din secolele IV—III și III—II î.e.n. cu ceramică geto-dacică și bastarnică. Izolat s-a descoperit un virf de lance din fier în forma frunzei de salcie.

Cf. S. Teodor, în *StMatSuceava*, V, 1978, p. 143—146, fig. 10.

¹²² Cassius Dio, *Istoria Romana*, XXXVIII, 10, 3; LI, 23, 3—4.

* Materialele ilustrate în prezentul studiu au fost produse după lucrările următorilor: I. Antonescu, V. Bazar-

ciuc, C. Buraga, C. Buzdugan, G. Coman, M. Ignat, A. László, Ș. Mantu, I. Nestor, V. Părvan, M. Petrescu-Dimbovița, P. Șadurschi, H. Schmidt, N. Ursulescu, R. Vulpe, E. Zaharia, N. Zaharia, VI. Zirra.

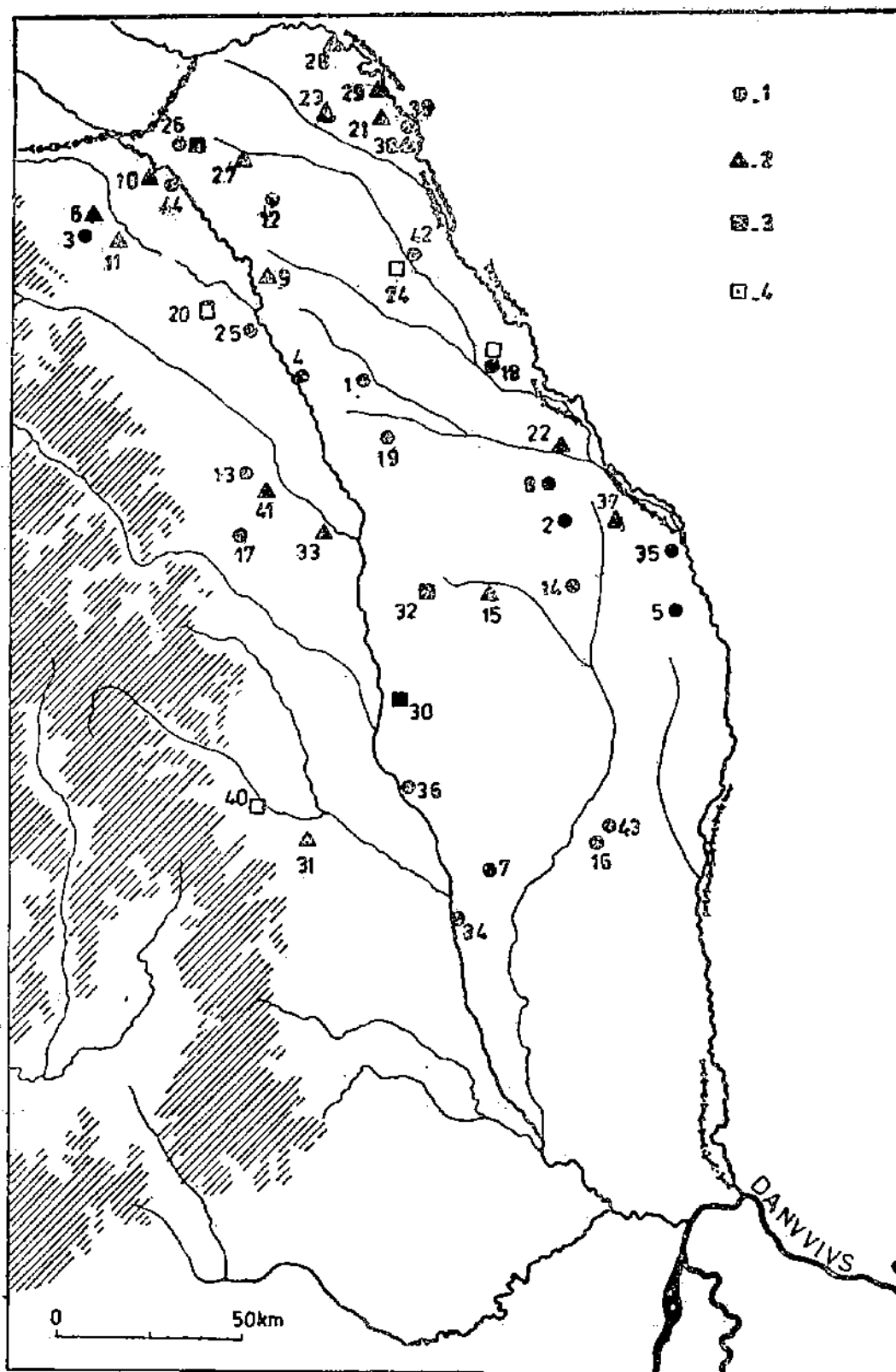

Fig. 7. Harta descoperirilor de factură celtică de pe teritoriul est carpatic: 1, aşezări; 2, descoperiri izolate; 3, dep. 4, morminte. 1, Băiceni; 2, Boroseşti; 3, Botoşana; 4, Budeni; 5, Buneşti; 6, Caşvava; 7, Căbeşti; 8, C. 9, Corni; 10, Corpaci; 11, Costina; 12, Cucorani; 13, Davideni; 14, Dăneşti; 15, Dumăeşti Noi; 16, Fe. 17, Gheleşti; 18, Glăvăneşti; 19, Hăbăşeşti; 20, Hîrtop; 21, Horodiştea; 22, Iaşi; 23, Ichimeni; 24, Ion. 25, Liteni; 26, Lozna; 27, Mateeni; 28, Miorcani; 29, Mitoc; 30, Negri; 31, Oltuz; 32, Oniceni; 33, Poiana (Duk. 34, Poiana (Nicoreshti); 35, Poienesti; 36, Răcăţan; 37, Răducăneni; 38, Ripiceni; 39, Sadoveni; 40, Tîrgu. 41, Tîrpeşti; 42, Truşeşti; 43, Ţîlu; 44, Zvorîştea.

- 5 BUNEȘTI, com. Bunești-Averesti, jud. Vaslui.
„Dealul Bobului”. Săpături arheologice 1978–1988. Așezare fortificată din secolele IV–III î.e.n. În diferite complexe de locuire și în stratul de cultură s-au descoperit mai multe fibule celțice de tip Latène mijlociu, topoare de fier „à double”, virful de lance și o buțelă.
- Cf. V. V. Bazarciuc, în *Materiale*, Tulcea 1980, p. 167, fig. 1/1; idem, în *Materiale*, București, 1983, p. 214, fig. 3/6; idem, în *SCIVA*, 34, 3, 1983, p. 267, fig. 1–7; 20/1–5; idem, în *Materiale*, București, 1986, p. 98, fig. 9/4–8; idem în *ActaMM*, V–VI, 1984, pl. IV/1.
- 6 CAȘVANA, com. Cașvana, jud. Suceava.
Circa 2 km sud de sat, pe malul stîng al pîrului Cașvana. Cercetări de suprafață. Ceramică geto-dacică, bastarnică și celțică (din pastă cu grafit) dintr-o așezare de tip Poienești-Lukașovka.
- Informații de la M. Andronic, Suceava 1987.
- 7 CĂBEȘTI, com. Podu Turcului, jud. Vaslui.
„Cocina-Dămăcușă”. Săpături arheologice. Așezare din secolele III–II î.e.n. în cuprinsul căreia a fost descoperită o fibulă de bronz cu sferă pe picior, de tip Latène mijlociu.
- Cf. C. Buzdugan, în *Carpica*, I, 1968, p. 97–98, fig. 2/3.
- 8 CIUREA, com. Ciurea, jud. Iași.
„Dealul Chihău”. Săpături arheologice 1951–1952, 1981–1982.
- Așezare din secolele III–II î.e.n. În locuințe și passim s-au descoperit fragmente de vase cu grafit, cu pereții striati și marginea îngroșată.
- Cf. S. Teodor, în *ArchMold*, XI, 1987, p. 91, fig. 22.
- 9 CORNI, com. Corni, jud. Botoșani.
„Hrubă”. Descoperire izolată. Sabie din fier cu limba de miner plată, lama lată mai îngustă spre virf, prevăzută cu două nervuri paralele.
- Cf. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova, de la paleolitic pînă în secolul XVIII*, 1970, p. 299; VI. Zirra, în *Dacia*, N. S. XV, 1971, p. 232, fig. 23/52.
- 10 CORPACI, com. Zamostea, jud. Suceava.
„Vatra satului”. Cercetări de suprafață. Împreună cu ceramică geto-dacică s-au adunat și câteva fragmente de vase cu grafit și suprafața striată.
- Informații de la M. Andronic, Suceava 1987.
- 11 COSTÎNA, com. Todirești, jud. Suceava.
„Vatra satului”, loc necunoscut. Descoperire izolată, 1972. Fibulă de argint, trecută prin foc, de schemă Dux, cu arcuș perlat și piciorul liber prevăzută cu o bilă mare și trei mici.
- Colecția T. Bița, Pașcani.
- 12 CUCORĂNI, com. Mihail Eminescu, jud. Botoșani.
„Medeleni”. Săpături arheologice 1964–1970. Așezare din secolele III–II î.e.n. În bordeiul 14 se afla o fibulă fragmentară din fier latène mijlociu, în bordeiul 15 o figurină zoomorfa din lut reprezentînd un porc iar în groapa 21, un bulgăre de grafit.
- Cf. S. Teodor, în *ArchMold*, VIII, 1975, p. 128–129, 132, fig. 31/2; 32/4.
- 13 DAVIDENI, com. Tîbucani, jud. Neamț.
„La izvoare Spiesti”. Săpături arheologice 1969–1973. Așezare din secolele III–II î.e.n. Printre alte descoperiri aparținînd culturii Poienești-Lukașovka se aflau o fibulă întreagă și alta fragmentară, din bronz patinat, de schemă latène mijlociu.
- Informații de la I. Mitrea, Bacău, 1974.
- 14 DĂNEȘTI, com. Dănești, jud. Vaslui.
a. „La Meri”. Cercetări de suprafață. Așezare de epocă Latène în care s-a descoperit un fragment de vas cu grafit, o fibulă de bronz de tip Latène C₁ și un fragment de brățară tubulară din fier.
b. „La Cimitir”, descoperire izolată. Figurină antropomorfa din bronz.
- Cf. E. Zaharia, C. Huraga, în *ActaMM*, 1, 1979, p. 247 fig. 2/6.
- 15 DUMESTII NOI, com. Dumesti, jud. Vaslui.
„Vatra satului”, loc necunoscut. Descoperire întâmplătoare 1923. Sabie de fier de tip Latène C.
- Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, E. Bold, M. Dinu, în *AȘU Iași*, 1–2, 1955, p. 23.
- 16 FEDEȘTI, com. Șuletea, jud. Vaslui.
„Cetățuia”. Cercetări de suprafață, 1964. La circa 400 m vest de așezarea fortificată s-au descoperit fragmente ceramice lucrate la roată și două virful de lance din fier.
- Cf. G. Coman, *Statornicie, continuitate*, 1980, p. 234–

235, fig. 169/6–7. Materiale inedite în muzeul de istorie din Vaslui.

- 17 GHELĂEȘTI, com. Birgăuani, jud. Neamț.
„Vatra satului”. Săpături arheologice 1969–1972. Așezare de epocă Latène în care, împreună cu materiale caracteristice culturii Poienești-Lukașovka se aflau și fragmente de vase cu grafit.
- Cf. M. Babeș, V. Mihăilescu-Bîrliba, în 51–52. *BerRGH*, 1970–1971, p. 186.
- 18 GLĂVĂNEȘTI, com. Andrieșeni, jud. Iași.
a. „Movila II”. Săpături arheologice 1949–1950. Într-un mormînt de înhumatie cercetat în anul 1950 se afla o brățară tubulară din fier, ceramică cenușie lucrată la roată și fragmente de sticlă.
b. În inventarul unei locuințe adîncite, printre alte materiale geto-dacice, se afla un fragment de fibulă de schemă Latène B și fragmente de vase cu grafit. Tot de la Glăvănești provine un brăzdar de fier de formă triunghiulară.
- Cf. I. Nestor și colab. în *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 66–67, fig. 13. Informații suplimentare de la A.D. Alexandrescu, București, 1967.
- 19 HĂBĂȘEȘTI, com. Strunga, jud. Iași.
Săpături arheologice 1949–1950. Resturile sporadice ale unei locuințe geto-dacice constînd din fragmente de vase și o fibulă din fier de schemă Latène D₁.
- Cf. V. Dumitrescu, *Hăbășești*, 1954, p. 487, fig. 51/7.
- 20 HÎRTOP, com. Preotești, jud. Suceava.
„Sub Plopi”. Descoperire întâmplătoare 1975. Mormînt de înhumatie (?), din care s-a recuperat un cuțit de lovit de tip celtic, cu virful îndoit.
- Cf. N. Ursulescu, St. Manea, în *StMatSuceava*, VIII, 1981, p. 176–177, fig. 3/2; 4/1.
- 21 HORODIȘTEA, com. Păltiniș, jud. Botoșani.
„Poalele dealului Păltiniș”. Descoperire întâmplătoare 1966. Brățară fragmentară din bronz de mărime mijlocie, de tipul cu semiove din Latène C₁.
- Cf. N. Zaharia, E. Zaharia, în *Hierarus*, I, 1974, p. 139, fig. 2/8.
- 22 IAȘI, jud. Iași.
„Bupluc” (fost cartier al orașului). Descoperire izolată. Pandantiv din bronz, turnat, reprezentînd masca unei fețe umane.
- Cf. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova, de la paleolitic pînă în sec. XVIII*, p. 174, pl. XVI/27.
- 23 ICHIMENI, com. Avrămeni, jud. Botoșani.
Loc necunoscut. Descoperire întâmplătoare. Mai multe obiecte de fier de factură celțică printre care un brăzdar de formă triunghiulară, o fibulă fragmentară, din bronz latène B₃ și o psalie.
- Cf. V. Părvan, *Gelica*, 1926, pl. XXXVI/1.
- 24 IONĂȘENI, com. Trușești, jud. Botoșani.
„Tîntirim”. Săpături arheologice în așezare neolitică. Izolat s-a descoperit un mormînt de înhumatie cu scheletul culcat pe dreapta. În inventar se afla o brățară tubulară din bronz, alte podoabe din fier fragmentare și ceramică geto-dacică lucrată cu mina.
- Cf. VI. Zirra, *op. cit.* în *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 231.
- 25 LITENI, com. Liteni, jud. Suceava.
„La Humărie”. Săpături arheologice, 1980. Așezare din secolele III–II î.e.n. cu locuințe de suprafață și adîncite în care se afla ceramică geto-dacică și bastarnică. Se menționează o fibulă din bronz fragmentară, probabil Latène mijlociu.
- Informații de la Mircea Ignat, Suceava, 1984.
- 26 LOZNĂ, com. Dersca, jud. Botoșani.
a. „Turbărie”. Descoperire întâmplătoare, 1975, săpături arheologice 1976–1978. Depozit de unelte, arme și alte obiecte din fier.
b. „Hibicioc”, săpături arheologice 1979–1983. Așezare de epocă latène în care se aflau și fragmente de vase cu grafit, două fibule din bronz și una din fier și un brăzdar de formă triunghiulară.
- Cf. S. Teodor, P. Sadurschi, *Inventaria Archaeologica*, XI, 1979; S. Teodor, în *Dacia*, N. S., XXIV, 1980, p. 133–150, fig. 1–13; S. Teodor, P. Sadurschi, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 229, fig. 10/1, 3. Săpăturile din anii 1980–1983 sînt inedite.

- 27 MATEENI, com. Dămăcheeni, jud. Botoșani. „Școala generală”. Descoperire izolată. Topor din fier „à double” care se află în muzeul din Botoșani. Informații de la P. Sadurschi, Botoșani, 1975.
- 28 MIORCANI, com. Miorcani, jud. Botoșani. Vatra satului. Descoperire izolată. Brăzdar din fier de formă triunghiulară, alungită. Informații de la A. Mihăilescu, 1975.
- 29 MITOC, com. Mitoc, jud. Botoșani. „Pirul lui Istrati”. Săpături arheologice 1973. În caseta 1, la 1 m adâncime se află un fragment de vas din pastă cu grafit cu suprafața aspră. Informații de la V. Chirica, Iași, 1975.
- 30 NEGRI, com. Negri, jud. Bacău. „Dealul Moga” din apropierea satului Călinești. Descoperire întâmplătoare, 1965. Depozit de obiecte din fier format din 314 bare triunghiulare în forma brăzdarelor celtice, 22 bare dreptunghiulare, 16 bare perforate la extremități și 46 lanțuri formate din verigi ovale aplatizate, unele ornamentate. Cf. I. Antonescu, în *Carpathica*, I, 1968, p. 189—197, fig. 1—9.
- 31 OITUZ, com. Oituz, jud. Bacău. „Bitea”. Descoperire izolată. Fragment dintr-un vas cu grafit în pastă și suprafața striată. Informații de la C. Keitel, Oituz, 1966.
- 32 ONICENI, com. Oniceni, jud. Neamț. Loc necunoscut. Descoperire izolată de la sfârșitul secolului XIX. Depozit format din 19 bare de fier de formă triunghiulară în forma brăzdarelor celtice. Cf. S. Teodor, în *SAA*, I, 1983, p. 94—102, fig. 1—4.
- 33 POIANA, com. Dolcești, jud. Neamț. „Varnița”. Descoperire izolată. Fragment de vas cu grafit ornamentat cu striuri verticale. Informații de la G. Bichir, București, 1970.
- 34 POIANA, com. Nicorești, jud. Galați. „Cetățuie”. Săpături arheologice 1926—1987 cu întreruperi. Pe întreaga suprafață cercetată s-au descoperit mai multe fibule celtice de tipuri diferite, brățări cu proeminențe, virfuri de lauce, fragmente de vase cu grafit, topor „à double” și altele. Cf. Radu și Ecaterina Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 328, fig. 108/15—16; 126/1; R. Vulpe și colab., în *SCIV*, II, 1951, I, fig. 24/3; idem, în *SCIV*, III, 1952, p. 193—194, fig. 25/2; R. Vulpe, în *Dacia*, N.S. 1, 1957, p. 150, fig. 3/5.
- 35 POIENEȘTI, com. Poienest, jud. Vaslui. „Dealul Teilor”. Săpături arheologice 1949 reluate în 1970. Necropolă din secolele II—I î.e.n. În unele morminte se aflau și fibule de factură celtică, simple cu picior rotunjit, trapezoidal sau cu sfere. Cf. Radu Vulpe în *Materiale*, I, 1953, p. 423, fig. 105/1—2; 108; 215/2; 339/2—3; M. Babeș, N. Mirițoiu, M. Istrati, G. Coman, în *ActaMM*, p. 38, fig. 2/1—2.
- 36 RĂCĂTAU, com. Horgești, jud. Bacău. „Cetățuie”. Săpături arheologice 1960—1987. Printre fibulele descoperite în stratul aparținând secolelor II—I î.e.n.

se aflau și unele fragmente de la tipuri Latene tirzii de stil Naneheim.

- Cf. V. Căpitanu, în *Carpathica*, XAI, 1986, fig. 10.
- 37 RĂDUCĂNENI, com. Răducăneni, jud. Iași. „Hâmeiosul”. Sondaj arheologic 1968. Așezare din secolele III—II î.e.n. din care s-au adunat fragmente ceramice geto-dacice și bastarnice și o fibulă de bronz Latene mijlociu. Cf. D. Teodor, în *Materiale*, VIII, 1960, p. 724.
- 38 RIPICENI, com. Ripiceni, jud. Botoșani. „La Izvor”. Săpături arheologice în așezarea paleolitică. Izolat s-au descoperit urme ale unei așezări geto-dacice și o fibulă de bronz de tip Latene mijlociu. Cf. A. Păunescu, V. Chirica, P. Sadurschi, *Reperoriu Botoșani*, I, 1976, p. 227.
- 39 SADOVENI, com. Manoleasa, jud. Botoșani. „Valea Hotarului”. Săpături arheologice la valul de pământ numit „Troian”. Izolat s-a descoperit o fibulă de bronz, tip Latene C₂. Cf. P. Sadurschi, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 321, fig. 6.
- 40 TÎRGU OCNA, oraș Tîrgu Ocna, jud. Bacău. Loc necunoscut. Descoperire izolată 1927. Unul sau două morminte de incinerare pe care M. Roska le-a considerat celtice. Se menționează o sabie din fier descoperită în unul din aceste morminte. Cf. M. Roska, în *Rözetmenyek*, V, 1—2, 1944, p. 74—75; A. László, în *ASUIași*, XV, 1969, p. 93.
- 41 TÎRPEȘTI, com. Tîrpești, jud. Bacău. „Ripa lui Bodai”. Săpături arheologice. Resturi sporadice ale unor complexe de epocă latene printre care se afla un fragment de vas cu grafit în pastă și cu suprafața striată. Informații de la S. Marinescu, București, 1980.
- 42 TRUȘEȘTI, com. Trușești, jud. Botoșani. a. „Cuha”. Săpături arheologice, 1954. În secțiunea XX s-au găsit fragmente de vase din pastă cu grafit. b. „Tugueta”. Prin cercetări de suprafață în apropierea așezării neolitice s-a descoperit o fibulă de bronz de tip Latene B₂.
- Cf. M. Petrescu-Dimbovița și colab., în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 27 fig. 20.
- 43 ȚIFU, com. Banca, jud. Vaslui. Cercetări de suprafață. Pandantiv din pastă sticloasă reprezentând un cap uman. Ochii sînt proeminenți, de culoare albă și albastră, sprincene în relief albastru, nasul și urechile în relief. Deasupra frunții se află o diademă în relief albastră și o verigă pentru agățat. Cf. G. Coman, *Sialornicie, continuitate*, 1980, p. 59, fig. 126/3.
- 44 ZVORIȘTEA, com. Zvoriștea, jud. Suceava. „Bahnă”. Săpături arheologice 1969—1978. Din stratul aparținând epocii Latene, în gropile 4, 18, 25, 26 se aflau fragmente de castroane celtice, lucrate la roată din pastă cenușie. Două fragmente sînt decorate cu cercuri concentrice și dreptunghiuri incizate și excizate. Cf. M. Ignat în *StMatSuceava*, X, 1983, p. 393—409, fig. 2, pl. IX.

ÉLÉMENTS CELTIQUES SUR LE TERRITOIRE EST-CARPATIQUE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

Dans la première partie du travail on rappelle les études les plus importantes élaborées par les archéologues roumains, où l'on traite les problèmes concernant la présence des Celtes sur le territoire de la Roumanie, études dans lesquelles la territoire de la Transylvanie a une importance particulière, étant documentée là une présence celtique effective.

En ce qui concerne la territoire est-carpatique, les éléments d'origine celtique ont été rappelés seulement en passant dans la plupart de ces études, et en 1969 à l'occasion de la publication des découvertes celtiques de Băiceni, dép. de Iași où s'est rapporté aussi à d'autres découvertes du territoire de la Moldavie.

Fondée sur un corpus qui comprend toutes les découvertes celtiques connues jusqu'à cette date sur le territoire de la Moldavie (fig. 7), l'auteur fait certaines considérations se rapportant au stade actuel des connaissances concernant le contenu de ces découvertes, ainsi que les voies et les étapes de leur pénétration dans différentes zones de ce territoire.

Les découvertes d'origine celtique connues dans le territoire dont nous nous occupons ont été groupées dans les catégories suivantes : outils, céramique, armes et pièces de harnachement, objets vestimentaires et de parure, représentations plastiques.

En ce qui concerne les outils, on a observé qu'ils se sont trouvés surtout dans des dépôts isolés et seulement d'une manière sporadique dans des complexes d'habitation. Deux de ces dépôts découverts à Negri, dép. de Bacău et Oniceni, dép. de Neamț contiennent des barres massives en fer, certaines d'entre elles de forme triangulaire, qui ont été considérées des socs et d'autres en forme quadrilatère ayant les extrémités tubulaires, envisagés comme des lingots ou pièces semifabriquées (fig. 1/1-8).

Des barres semblables ont été découvertes fréquemment dans l'Europe centrale.

Un autre dépôt contenant des outils, armes et autres objets a été découvert dans une tourbière de la proximité du village Lozna dép. de Botoșani (fig. 1/9-12). Les pièces de ce dépôt ont des analogies dans le monde celtique tout entier, spécialement dans les zones proches de notre pays, en Pannonie, Tchecoslovaquie et l'Ukraine sous-carpatique, et se distinguent du point de vue typologique des découvertes des établissements gëto-daces.

La céramique découverte sur le territoire de la Moldavie, en général en état fragmentaire, fait partie de deux catégories; a) céramique travaillée en pâte fine, de couleur grise avec des surfaces polies. Quelques fragments proviennent d'écuelles, certains d'entre eux étant ornements d'un décor imprimé (fig. 2/2, 5, 7, 10); b) la deuxième catégorie céramique est travaillée de pâte mêlée de graphite, les fragments découverts d'habitude dans les établissements gëto-daces des IIIe-IIe siècles av.n.è. proviennent des vases en forme de tonneau à rebords annulaires et le corps décoré avec le peigne (fig. 2/1, 3-4, 6, 8-9, 11).

Des analogies pour les deux catégories céramiques sont attestées dans les établissements et nécropoles du territoire de la Transylvanie et surtout de l'Europe centrale.

À côté des outils et de la céramique on a encore découvert des armes et des pièces de harnachement, qui, selon certains détails, sont considérées d'origine celtique. On décrit trois types de pointes de lance (fig. 3/1-3, 5-6) une épée (fig. 3/4) deux couteaux de combat (fig. 3/9, 10), une bouterolle (fig. 3/7), un mors (fig. 3/4) et des fragments de bandages de roues. Pour chacune de ces catégories on a mentionné les analogies du territoire de la Transylvanie et des pays voisins.

Un autre groupe de pièces d'origine celtique découvert sur le territoire est-carpatique sont les objets vestimentaires et de parure dont en nombre plus grand sont les fibules en bronze et en fer de plusieurs types (fig. 4/1-21; 5/1-14) et de même deux types de bracelets (fig. 5/15-16). Ils ont été découverts dans des établissements et tombeaux de la période latène moyen et tardive.

Parmi les représentations plastiques on a présenté des figurines anthropomorphes (fig. 6/1-3) et zoomorphes (fig. 6/4-7). De la première catégorie font partie un masque-pendatif et un personnage féminin, les deux en bronze coulé et une tête (pendantif) en pâte de verre blanchâtre avec tous les détails rendus en relief à la couleur bleue. On a fait des analogies avec les représentations de déités et héros découverts dans le monde celtique, travaillés de même en bronze, ainsi qu'avec différents autres monuments en pierre ou en bois découverts en Europe centrale et d'ouest.

Les figurines zoomorphes présentées représentent surtout des porcs, étant découvertes toutes dans des établissements gëto-daces des IIIe-IIe siècles av.n.è.

On remarque de la présentation des différentes catégories d'objets le fait qu'ils ont été attestés, à l'exception des trois dépôts, dans les établissements de la population gëto-dace et uniquement en deux cas dans des tombes d'inhumation (Glăvănești et Ionășeni).

Les plus anciens éléments d'origine celtique à l'est des Carpates appartiennent à la fin du IVe siècle et la première moitié du IIIe siècle av.n.è., étant groupés géographiquement surtout au nord de ce territoire (les fibules de Trușești, Ichimeni et Cucuteni et les bracelets tubulaires de Glăvănești et Ionășeni). Leur présence ici peut être mise sur le compte de certaines relations avec les groupes celtiques du territoire de la Transylvanie ou comme une conséquence de quelques infiltrations sporadiques.

Au milieu du IIIe siècle ont lieu des pénétrations de quelques éléments celtiques en Moldavie en même temps que l'expansion vers l'est des tribus celtiques du nord, vers la Silésie, le sud-est de la Pologne et l'Ukraine d'ouest. Certains groupes dirigés le long du Dniester vers les bouches du Danube et la Crimée ont pénétré partiellement aussi dans les régions orientales de la Dacie comme il en résulte également des sources écrites (Ptolémée III, 5, 15; 10, 7).

En rapport avec ces pénétrations peuvent être considérées aussi quelques découvertes celtiques du territoire de la Moldavie, comme celles de Costina, Horodiștea, Bunești, Poiana et Căbești.

La majorité et les plus variés vestiges celtiques appartiennent au IIe siècle et au commencement du Ier siècle av.n.è., et correspondent partiellement avec la pénétration en ces régions de tribus bastarniques. Différents objets vestimentaires, outils, armes, céramique et certaines représentations plastiques sont documentés surtout dans le cadre de la culture Poienestii-Lukașovka étant considérés comme véhiculés par les Bastarnes.

Parmi les vestiges celtiques attestés à l'est des Carpates il y en a quelques-uns, découverts spécialement dans le dépôt de Lozna, qui peuvent être dus à certains rapports avec les groupes scordisques du sud-ouest de la Dacie.

Dans le stade actuel des recherches on ne peut pas parler d'une présence celtique effective et d'une plus longue durée dans les parties de l'est de la Dacie, les éléments celtiques découverts dans ce territoire étant une conséquence des contacts naturels entre les Gëto-Daces et le monde celtique des environs.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. Outils et d'autres objets en fer découverts à : Negri (1-4); Ichimeni (5); Oniceni (6); Lozna-Hilibicioc (7); Miorcani (8); Lozna-dépôt (9-10). 1-4, 6 = environ 1/5; 5, 7-8, 10-12 = environ 1/4; 9 = environ 1/6.
- Fig. 2. La céramique celtique découverte à : Băiceni-Mlada (1); Botoșana (11); Ciurea (3); Glăvănești (2, 5, 7); Miroc (8); Lozna-Hilibicioc (4); Poiana (9); Tirpești (6); Zvorîștea (10).
- Fig. 3. Armes et pièces de harnachement découvertes à Lozna (1, 8, 10); Fedestii (2); Botoșana (3, 6); Corni (4); Budeni (5); Bunești (7); Hîrtop (9). 2-3, 6-7 = environ 1/1,50; 1, 5, 8, 10 = environ 1/3; 4 = environ 1/6; 9 = environ 2/4.
- Fig. 4. Les fibules découvertes à Trușești (1); Băiceni-Cetățuia (2, 8, 10); Poiana (3, 11, 15); Ichimeni (4); Bunești (5-7, 9, 12-13); Lozna-Hilibicioc (14, 17, 19); Căbești (16); Cucorani (18); Botoșana (20); Răducăneni (21).
- Fig. 5. Objets vestimentaires et de parure découverts à Costina (1); Poienestii (2-3, 5-6, 9, 11); Dănești (4); Poiana (7, 8, 12); Băiceni-Cetățuia (10); Sadoveni (13); Hăbășești (14); Horodiștea (15); Glăvănești (16).
- Fig. 6. Figurines en bronze (1, 2), terre cuite (4-7) et verre (3) découvertes à Iași-Buțuluc (1); Băiceni-Mlada (2, 5, 7); Țifu (3); Botoșana (4, 6).
- Fig. 7. Carte de découvertes de facture celtique du territoire est-carpatique. 1, l'établissements; 2, découvertes isolées; 3, dépôts; 4, les tombeaux. 1, Băiceni; 2, Borosești; 3, Botoșana; 4, Budeni; 5, Bunești; 6, Cașvana; 7, Căbești; 8, Ciurea; 9, Corni; 10, Corpaci; 11, Costina; 12, Cucorani; 13, Davideni; 14, Dănești; 15, Dumestii Noi; 16, Fedestii; 17, Ghelăiești; 18, Glăvănești; 19, Hăbășești; 20, Hîrtop; 21, Horodiștea; 22, Iași; 23, Ichimeni; 24, Ionășeni; 25, Litei; 26, Lozna; 27, Mateeni; 28, Miorcani; 29, Mitoc; 30, Negri; 31, Oituz; 32, Oniceni; 33, Poiana (Dulcești); 34, Poiana (Nicorești); 35, Poienestii; 36, Răcățanu; 37, Răducăneni; 38, Ripiceni; 39, Sadoveni; 40, Tîrgu Ocna; 41, Tirpești; 42, Trușești; 43, Țifu; 44, Zvorîștea.

CETĂȚUIA GETO-DACICĂ DE LA BARBOȘI (II)*

DE

SILVIU SANIE

b. Locuințe ; c. Gropi ; d. Sanctuarul, e. Locuirea geto-dacică în afara cetățuii

b. După descoperirea *nivelurilor* de locuire dacică, obiectiv realizat de cercetările colectivului condus de profesorul Nicolae Gostar prin săpăturile care au urmat, s-a încercat delimitarea complexelor romane, în ideea de a reconstitui, în timp, planul *castellum*-ului de pe Tirighina și apoi cel al cetățuii dacice peste care a fost construit.

Abandonarea pentru un timp îndelungat, mai mult de un deceniu, a cercetărilor din *castellum* pentru efectuarea săpăturilor în *castru*, în *așezarea civilă* romană, în *necropolă*, ca și unele intervenții de salvare în perimetrul Barboșilor au aminat rezolvarea cel puțin parțială a felurilor propuse. Utilitatea săpăturilor în obiectivele sus-amintite, inclusiv pentru mai buna înțelegere a stratigrafiei de pe promontoriu este indiscutabilă. Cercetările din preajma înălțimii cu cele două importante obiective au oferit noi date despre locuirea romană și continuitatea locuirii dacice și un interesant material științific. Spre deosebire de promontoriul atât de răscolit de căutătorii de comori, de cei care-l transformaseră într-o comodă carieră, de tranșeele militare, de arheologii amatori, în zona înconjurătoare sînt și suprafețe foarte puțin deranjate.

Săpăturile de pe promontoriu rezolvă într-un ritm lent unele obiective ale cercetării cetățuii dacice pentru că în fiecare campanie apar segmente de ziduri, pavaje din nivelurile romane care nu pot fi sacrificate pentru posibilele complexe dacice care le-ar suprapune. Adeseori vestigiile romane semnificative, construcții cu ziduri cu mortar, fragmente arhitectonice sînt segmentate, dispersate pe suprafața înălțimii și nu aparțin aceluiași niveluri.

Dacă materialele arheologice, diferite ca valoare, sînt abundente în fiecare campanie, dezvelirea integrală a complexelor, mai ales a celor dacice, comportă maxime dificultăți și nu se soldează de obicei cu rezultatele dorite. Protecția nivelurilor superioare este doar aparentă căci nivelările, fundațiile unor ziduri, gropile romane și gropile moderne pentru piatră, reduc mult suprafețele explorabile sistematic ale locuințelor.

În fața în care cunoașterea stratigrafiei era esențială, proveniența materialelor dacice a fost notată pe secțiuni și adîncimi, gropi, tendința și posibilitatea dezvelirii mai substanțiale a locuințelor dacice, de însemnare a inventarelor lor este de dată mai recentă. Prin săpăturile pornite prin casete cuprinzînd și locul unor deranjamente moderne ce păreau a nu afecta locuirea dacică s-a încercat eliberarea unor suprafețe cit mai mari fără a fi pînă acum posibilă degajarea integrală a unei locuințe sau aflarea vreunui spațiu mai întins care să fie total nederanjat.

Tipurile de locuință. Încă în profilul secțiunii a V-a începută în anul 1964 s-a putut constata existența ambelor tipuri de locuință cunoscute în cele mai multe așezări din epoca clasică : 1. Bordeic (locuințe adîncite) ; 2. Locuințe de suprafață.

1. *Bordeicul* semnalat în cel mai vechi nivel dacic a rămas deocamdată singurul cunoscut, toate celelalte locuințe aparținînd celui de al doilea tip. Adîncimea era de 0,85 m și lungimea 3,9 m, materialele recoltate nu erau deosebite de cele provenite din alte complexe.

2. *Locuințele de suprafață* au fost descoperite în S I, II, III, Cas I, II, III, IV. În Caseta IV, în cursul campaniilor din anii 1980—1982 au fost semnalate și cercetate parțial L₁N, L₂S, L₃S, L₄N, L₅N, L₆N și L₇N situate în zonele de nord și de sud ale casetei atît în primul (L₃S, L₆N) cit și în cel de al II-lea nivel dacic.

* Partea I-a în *Ark Mold*, XI, 1987, p. 103—111

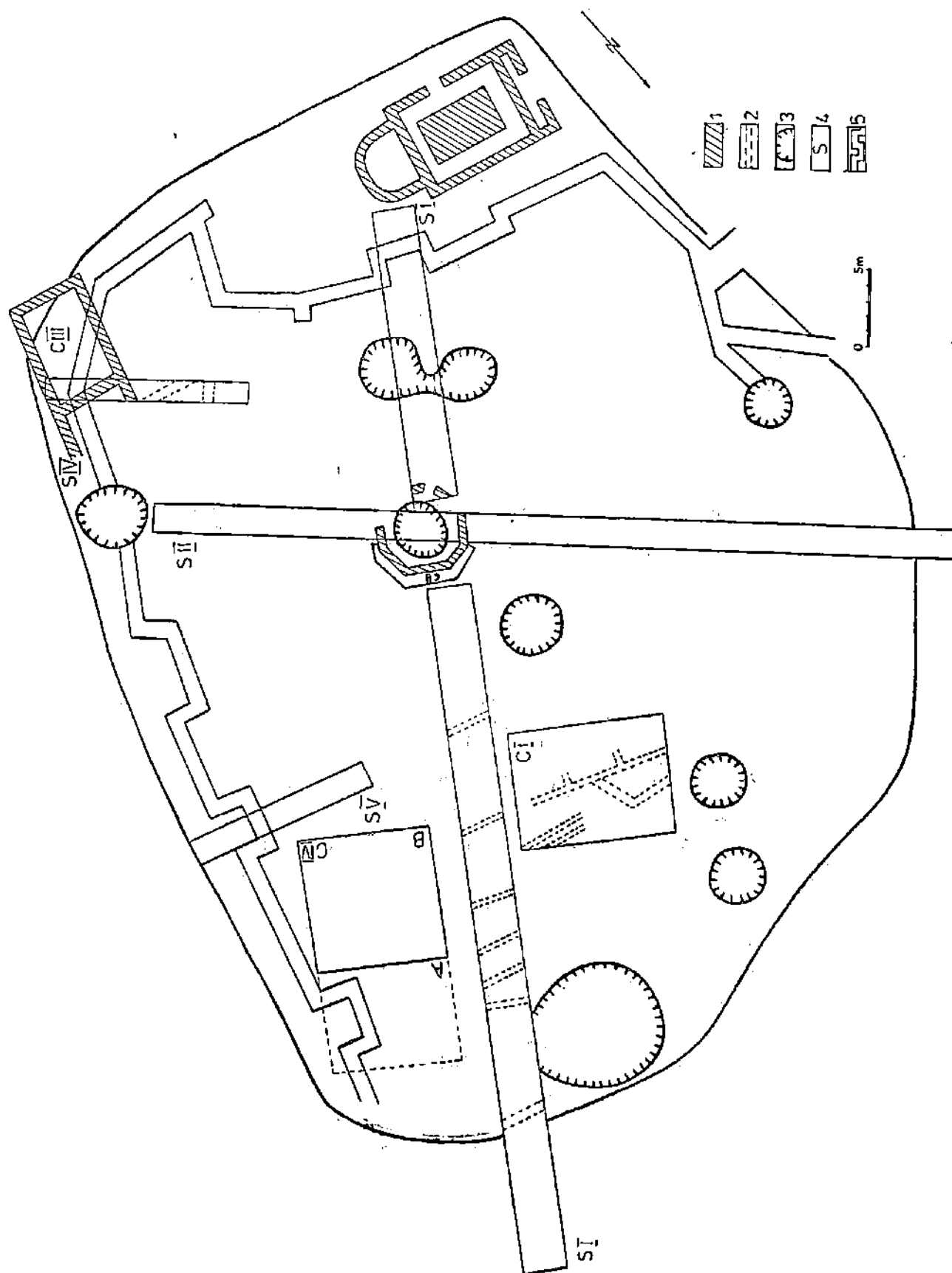

Fig. A. Planul general al săpăturilor efectuate în zona nord-estică a înălținii Tirighina.

1 — ziduri; 2 — urme de ziduri; 3 — gropi; 4 — secțiuni; 5 — șanțuri militare săpate în anii 1916—1918 (Completare la N. Gostar, Materiale. VIII, 1962, p. 509, fig. 4).

La fel ca în majoritatea așezărilor și cetăților dacice cu mai multe niveluri de locuire¹, și la Barboși încercările de delimitare integrală a locuințelor, de stabilire sigură a grupării lor, au fost infructuoase, dar pe parcursul săpăturilor au putut fi consemnate numeroase observații utile.

Suprafețele dezvelite sînt diferite pentru fiecare din locuințele amintite — exemplu: $2,00 \times 0,8$ m — L_2S ; $1,8 \times 2,00$ m — L_3S ; $4,00 \times 3,80$ m la L_4N etc., fără a cunoaște deocamdată dacă reprezintă întreaga încăpere. Locuințele aveau o formă patrulateră.

Din locuința de suprafață L_4N a putut fi cercetată doar o suprafață restrînsă, aproximativ 4,4 m.p., situată între actualul profil vestic din preajma S_1 și un zid de piatră cu mortar, foarte prost conservat, la sud-est. Zidul aparține celui de al II-lea nivel roman ($V=R_2$).

Pe suprafața locuinței sînt puternice urme de arsură și cărbune. Către latura sud-estică au fost delimitate 6 gropi rotunde ($d=0,20$ m) și rectangulare ($0,25-0,35$ m). Posibil ca grupul acestor gropi de stîlpi să continue într-o dispunere circulară (Cf. Plan zona nord-vestică a casei IV).

În interiorul spațiului delimitat de aceste mici gropi la extremitatea sud-vestică a locuinței se află și o groapă în interiorul căreia au fost găsite fragmente din trei amfore, o parte dintr-o rîșniță lucrată din rocă sedimentară, un fragment din gitul unui balsamarium.

Pe suprafața locuinței au fost găsite: fragmente de ceramică dacică lucrată la roată din pastă cenușie (cană și fructieră) și roșetică (ceașcă), fragmente de amforă cu torți bifide și plate precum și fragmente de țigle grecești. Menționăm între fragmentele ceramicii dacice lucrate cu mîna și vase „tip Ciolănești” cu fundul concav.

Continuarea în viitor a cercetării spre sud este problematică dar nu total exclusă iar spre vest, cel puțin pe direcția actuală, nu ridică dificultăți deosebite.

Suprafața locuinței L_4N este străpunsă de o groapă foarte bogată care coboară dintr-o locuință dacică din D_2 .

Locuința L_4N este situată la 0,80 m de L_4N și dispusă paralel față de aceasta. Urmele puternicului incendiu prin care a sfîrșit locuința sînt vizibile atît la podeaua locuinței, la grosimea chirpicului și la grinzile carbonizate, foarte probabil de la stîlpii de susținere ai acoperișului. (Cf. Planul cu zona nord-vestică a Casei IV).

Doar o mică parte din zona vestică a locuinței, aproximativ 4 m.p. a scăpat nederanjată de nivelurile superioare. În acel spațiu, în afara materialului ceramic asemănător celui amintit la locuința L_4N , au fost găsite monedele 17 și 18. A fost delimitată pe latura nord-vestică groapa unuia dintre stîlpii locuinței.

Pe latura sudică a fost cercetată Gr. în interiorul căreia a fost găsită ceramică dacică lucrată la roată și cu mîna, un chiup de mari dimensiuni, fragmente de amfore, oase de animale mici și mijlocii, foarte multe oase de pește. De remarcat o fructieră restaurabilă decorată pe margine și în interior cu un decor în zig-zag obținut prin lustruire. Partea estică a locuinței a fost distrusă de fundațiile zidurilor romane.

Dacă cele două locuințe L_4N și L_6N se află la adîncimea de 2,35 m, cea de a treia locuință parțial explorabilă L_7N este situată către latura estică la adîncimea de 3,25 m. Locuința este adosată la val și palisadă (Cf. Plan). Doar pe latura sudică au fost suprafețele nederanjate. În gropile aflate la malul sudic și din cea situată în preajma palisadei au fost găsite: ceramică dacică lucrată cu mîna și la roată, fragmente de amfore, oase de animale mici și mijlocii, foarte multe oase de pește.

Piese de bronz și fier sînt într-o stare de conservare foarte proastă din cauza umidității sporite.

Dimensiunilor maxime susmenționate nu le corespunde și o suprafață echivalentă accesibilă pentru cercetarea locuințelor dacice, fundațiile zidurilor romane și gropile din nivelurile superioare reducînd sau distrugînd acest spațiu. Oricum se constată existența unor locuințe destul de mari, de vreme ce L_4N urmează abia să fie delimitată atît pe latura ei vestică cît și cea sudică.

Locuințele erau construite din lemn, pari și nuiele peste care se aplica lutuiala. Chirpicul, rezultat al puternicului incendiu prin care a sfîrșit așezarea dacică, păstrează amprente ale acestor materiale de construcție.

Cît privește acoperișul, fără a dispune de gruparea stîlpilor de susținere, putem doar presupune că era de tipul „în două ape”. Acoperirea locuințelor cu paie sau stuf era probabil cea mai obișnuită. La Barboși au fost găsite și țigle de culoare roz-gălbui, cu nervură „țigle grecești”, (Pl. XXII/2) fiind deocamdată singura așezare dacică din Moldova în care existau și cîteva locuințe acoperite cu țigle. La Popești² și mai ales în cetățile și așezările dacice din Transilvania³ numărul locuințelor acoperite cu țigle asemănătoare celor grecești este foarte mare.

¹ Brad—V. Ursachi, *Cetatea dacică de la Brad*, în *Thracodacia*, VIII, 1987, 1—2, p. 100—126; Poiana — R. Vulpe, *Șantierul arheologic Poiana*, jud. Tecuci, în *SCIV*, I, 1950, p. 47—52; II, 1951, I, p. 177—216; III, 1952, 1—2, p. 191—230; Răcățiu — V. Căpitanu, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcățiu*

(jud. Bacău), în *Carpica*, VIII, 1976, p. 42—120.

² R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 31.

³ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 67—69.

Vetrele de formă eliptică sau aproape circulară, cu diametrele de 0,7—1,00 m, se ridică cu 0,15—0,25 m peste podeaua locuinței, crusta groasă, asemănătoare unei calote având cel puțin la baza circumferinței un postament de pietre de riu sau concrețiuni calcaroase adeseori de forme bizare au fost surprinse în mai multe secțiuni. Două dintre vetrele descoperite în locuințele amintite erau dispuse către colțul sud-vestic al încăperilor. În L₁N, spre colțul nord-vestic a fost găsit un cuptoraș (0,54 × 0,28 × 0,15 m) distrus de o nivelare.

Inventarul locuințelor este de o mare diversitate. Elementul comun și general îl reprezintă ceramica lucrată cu mina și la roată (cățui, oale borcan, cești, căni cu o toartă, străchini, fructiere, strecurători, capace etc.), ceramica de import elenistică și romană, mai ales amforele. Aproape fiecare locuință are și materiale deosebite.

În L₁N au fost găsite: o rișniță din tuf vulcanic (*meta*) de dimensiuni reduse, doar 27,5 cm, un vas cu grâu carbonizat, o fibulă cu corpul în formă de linguriță, cuțitașe și un fragment de marmură cu o inscripție grecească. Degajarea suprafețelor din preajma locului descoperirii inscripției nu au dus la descoperirea altor părți ale epigrafei.

Din L₁S provin între altele o toartă de caserolă a cărei inscripție P.CIPPI POLYBI indică proveniența dintr-un atelier sud italic, un git de amforă cu inscripție și o monedă tomitană din perioada autonomiei.

Dintre descoperirile din L₁S se cuvin a fi amintite: o fibulă de tipul celor „puternic profilate” și un fragment din gîtul unei amfore având însemnări cu vopsea neagră.

În L₁N au fost găsite: fragmente de țigle grecești, o gresie de formă specială (piatră de ascuțit și greutate), un fragment din gîtul unei amfore cu inscripție, două mici creuzete unul din ele cu urme de argint, pietre de ascuțit, rondoale, o fibulă, mărgelile, o monedă din epoca autonomiei Histrici și o figurină antropomorfă, (Pl. V/1) singura descoperită pînă în prezent la Barboși.

Între materialele dacice descoperite în complexele amintite lipsesc deocamdată piesele metalice mari, uneltele și armele. De altfel, cu excepția unor cuțite, mici sfredele, cuițe, scoabe, bucăți de metal cu destinație nedeterminată, asemenea obiecte nu au fost semnalate și în alte suprafețe care au atins și nivelul dacic. Foarte posibil ca zona marilor ateliere metalurgice să fie situată în afara acropolei, creuzetele găsite fiind pentru confecționarea obiectelor de podoabă.

c. La fel ca în majoritatea așezărilor dacice din zonele de podiș și cimpie și în cetățuia dacică de pe înălțimea Tirighina gropile sînt relativ numeroase (Cf. Profil mal nord 1982 etc.). Datorită adîncimii de la care pornesc (—1,80, 2,40, 3,10 m) și la care se termină unele dintre ele (3,00, 3,50, 4,20, 5,00 m) și a spațiului restrîns, în foarte puține cazuri a fost posibilă explorarea lor integrală fără a periclita integritatea complexelor din nivelurile superioare.

Gropile au fost semnalate atît în interiorul cît și în preajma locuințelor. Ele au o formă aproape cilindrică cu extremitatea inferioară alveolată, formă de pară sau de *pîlnie* întoarsă și forme compozite.

Dimensiunile gropilor oscilează în general între 0,60—2,20 m lățime și 0,55—1,80 m adîncime.

Conținutul acestor complexe închise este de mare varietate. Exemplificăm prin gropi din diferite suprafețe ale cetățuiei cercetate în diverse campanii. În groapa A/59 din Cas. I/1959 au fost găsite: o amforă cu toartă bitubulară lucrată din pastă albicioasă căreia îi lipsesc doar extremitățile gîtului și toartelor, 2/3 dintr-o amforă de dimensiuni mijlocii (0,60 m) lucrată din pastă roșietică, fragmente de ceramică dacică lucrată cu mina și la roată, cenușă și oase. În aceeași groapă a fost găsită o monedă (*subaeratus*) din timpul lui Vespasianus.

În groapa A/1961 situată în direcția M 16-18 au fost găsite: un creuzet întreg, fragmente ceramice din vase lucrate cu mina și la roată, cărbune, chirpic cu urme de pleavă în compoziție, fragmente de amfore elenistice.

În groapa C/63 din S I/1963 din preajma sanctuarului (Cf. Pl. F) provin: ceașca cu torțile în formă de capitel, tip Boscureale (Cf. descoperiri de materiale de import), o monedă romană republicană, cuițe cu capul lat și fragmente ceramice dacice și de amfore — una aproape întreagă —, chirpic ars și nears, fragmente de vatră, oase de animale, melci, zgură, cărbune.

Groapa D/64 din S V/1964 care apare sub nivelul *aggerului* către peretele de sud al secțiunii, începe la —2,20 m conține un strat gros de cenușă, un vas dacic lucrat la roată aproape întreg, multe fragmente ceramice dacice lucrate cu mina și la roată, bucăți de fier, amfore elenistice și romane, oase de animale.

În peretele nordic al secțiunii I 1964 la adîncimea de 1,80 m începe o groapă D/64 cu diametru de 1,00 m care a fost cercetată pînă la adîncimea de 3,50 m. Au fost găsite vase dacice și fragmente de amfore elenistice și romane.

Una din gropile cercetate în penultima campanie C/82 din Cas IV/1982 (vezi Profil mal nordic) pornește din cel mai nou nivel dacic (III=D₁) are o formă de sac, inițial aproape cilindrică cu extremitatea inferioară alveolată deviată spre vest, a avut foarte multă ceramică dacică lucrată la roată, două cățui, una dintre ele aproape întreagă, fragmente dintr-un vas mare de provizii, bucăți de chirpic, posibil și de vatră, fragmente din 3 amfore, oase de animale mijlocii și de pește.

Sînt și gropi mici și mijlocii cu un conținut modest (Ex. 8/82).

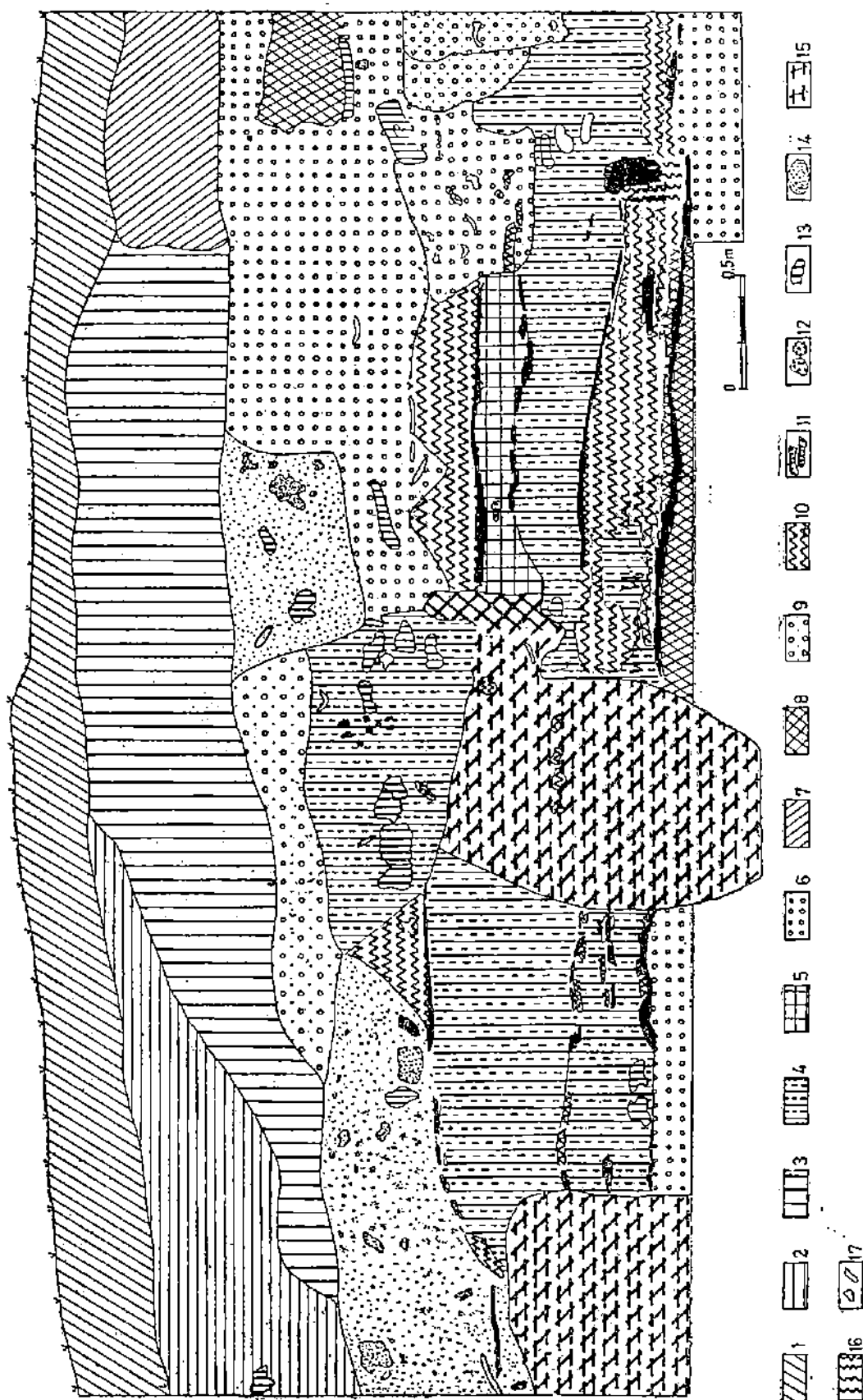

Fig. D. Segment din profilul malului vestic al Casei IV.

1 - sol vegetal ; 2 - pământ deranjat ; 3 - pământ galben amestecat cu pietricele de mortar ; 4 - pământ galben cenușu pigmentat ; 5 - pământ galben cenușu ; 6 - pământ cenușu fără urme arheologice ; 7 - pământ negru ; 8 - pământ galben ; 9 - pământ cenușu cu urme de mortar ; 10 - chirpic ; 11 - chirpic ; 12 - cărune ; 13 - pietre ; 14 - mortar ; 15 - gropi ; 16 - cenușă ; 17 - ceramică.

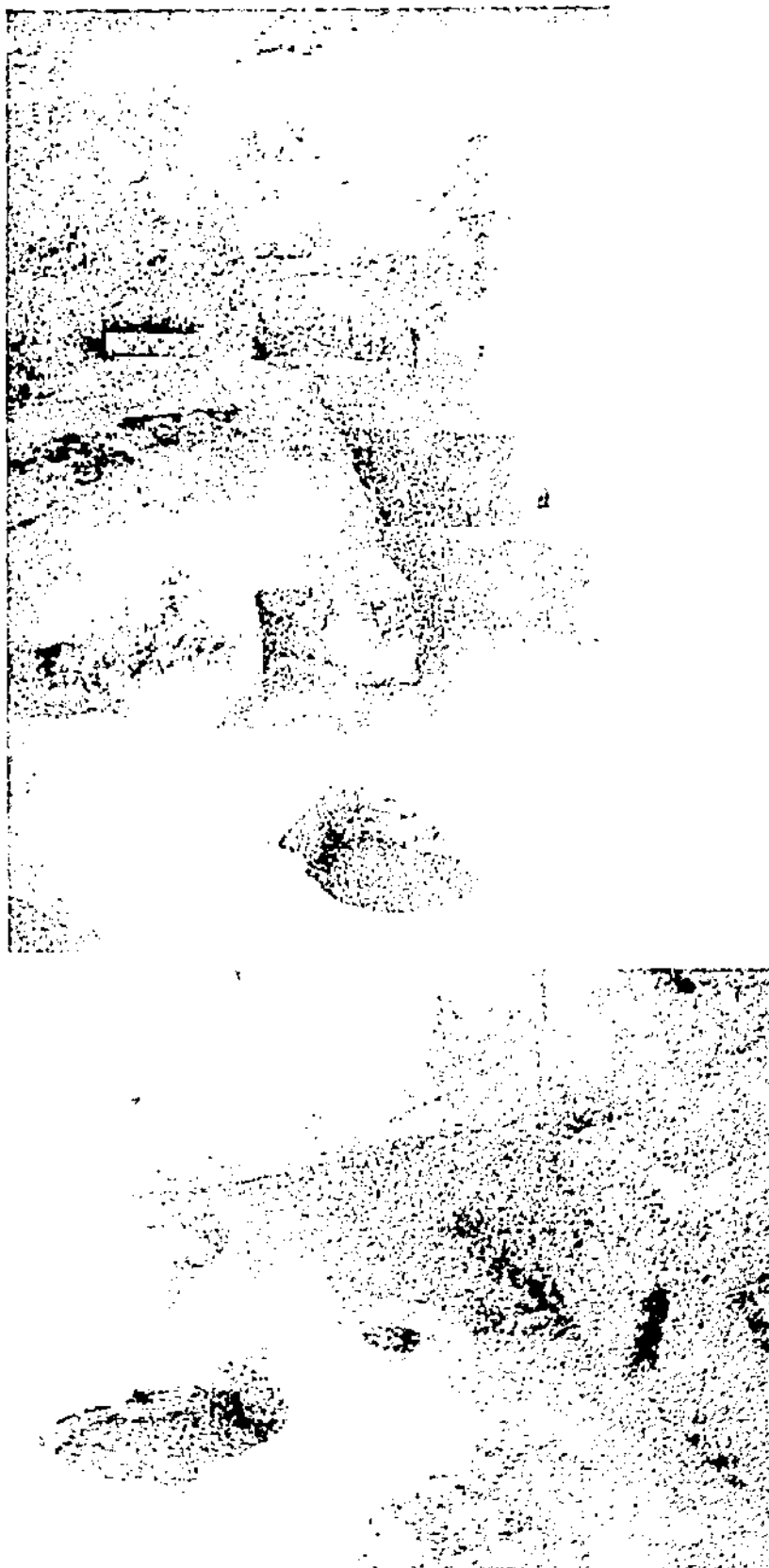

Fig. E. Caseta IV — segment din profilul malului vestic (1) și segment din profilul malului nordic și al palisadei

Dintre cele şapte gropi din nivelurile dacice cercetate în campania anului 1983, unele amintite la descoperirea locuinţelor, menţionăm *gropi* A, B şi G/1983. Gropile descrise sînt din locuinţe şi aparţin fiecare unui alt nivel dacic.

Gr. A/1983 porneşte din cel mai recent nivel dacic dintr-o locuinţă L₁N distrusă de primul nivel de locuire romană şi coboară sub nivelul locuinţei L₁N (vezi Profilul malului vestic). Groapa are o formă asemănătoare unui butoi (în max. 1,30 m; d. 0,60 m; d. max. 1,00). În *Gr. A/1983* au fost găsite: o amforă întreagă, lucrată din pastă alb gălbuie, cu gîtul larg, torţi bifide, corpul fusiform, fundul în formă de ghindă (în 0,80 m; d. umăr 0,20; d. max. gît 0,10 m) asemănătoare cu alt exemplar deja publicat; fragmente din alte patru amfore lucrate din pastă roşietică două cu torţi plate cu adîncitură mediană şi două cu torţi cilindrice. Ceramica dacică lucrată cu mîna este reprezentată prin două oale borcan întregi, o cătuie; fragmente din oale ornate cu briu alveolar şi cu decör incizat în formă de brăduţ. Ceramica lucrată la roată este ilustrată printr-un castron, două strecurători, o oală fragmentară. Din *Gr. A/1983* mai provin bucăţi de vatră, trei greutăţi de formă piramidală, trei pietre de ascuţit, o piatră de lustruit vase, o greutate de formă eliptică cu două găuri laterale, confecţionată dintr-un vas mare de provizii. Este groapa care a furnizat cele mai multe vase întregi şi întregibile.

Din *Gr. B/1983* situată la extremitatea sudică a locuinţei L₁N (vezi Profilul malului vestic) (0,70 × 0,40 × 0,50 m) au fost recoltate fragmente din trei amfore din pastă roşietică cu gîtul larg şi

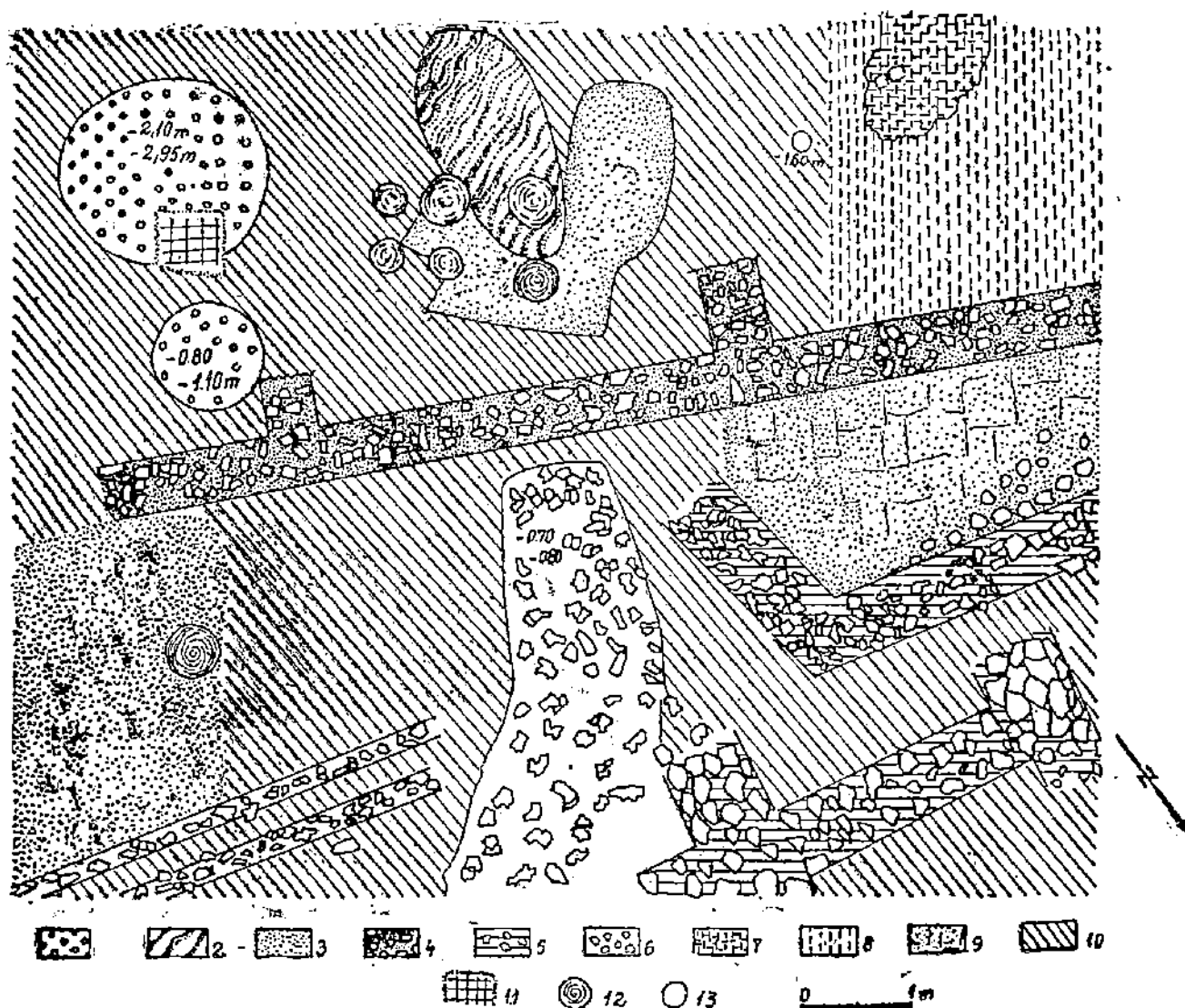

Fig. F. Planul Casetei I-a. 1 — groapă dacică; 2 — vatră; 3 — podea sanctuar; 4 — zid sec; 5 — zid cu mortar; 6 — pietre; 7 — figle mici; 8 — pavaaj de cărămizi; 9 — podea locuinţă dacică; 10 — argilă; 11 — groapă romană; 12 — amprente tamburi lemn; 13 — groapă par.

Fig. E. Caseta IV — segment din profilul malului vestic (1) și segment din profilul malului nordic și al palisadei (2).

Dintre cele șapte gropi din nivelurile dacice cercetate în campania anului 1983, unele amintite la descoperirea locuințelor, menționăm *gropile A, B și G/1983*. Gropile descrise sînt din locuințe și aparțin fiecare unui alt nivel dacic.

Gr. A/1983 pornește din cel mai recent nivel dacic dintr-o locuință L₁N distrusă de primul nivel de locuire romană și coboară sub nivelul locuinței L₁N (vezi Profilul malului vestic). Groapa are o formă asemănătoare unui butoi (în max. 1,30 m ; d. 0,60 m ; d. max. 1,00). În *Gr. A/1983* au fost găsite : o amforă întreagă, lucrată din pastă alb gălbuie, cu gîtul larg, torți bifide, corpul fusiform, fundul în formă de ghindă (în 0,80 m ; d. umăr 0,20 ; d. max. gît 0,10 m) asemănătoare cu alt exemplar deja publicat ; fragmente din alte patru amfore lucrate din pastă roșietică două cu torți plate cu adîncitură mediană și două cu torți cilindrice. Ceramica dacică lucrată cu mina este reprezentată prin două oale borcan întregi, o căluie ; fragmente din oale ornate cu briu alveolar și cu decor incizat în formă de brăduș. Ceramica lucrată la roată este ilustrată printr-un castron, două strecurători, o oală fragmentară. Din *Gr. A/1983* mai provin bucăți de vatră, trei greutateși de formă piramidală, trei pietre de ascuțit, o piatră de lustruit vase, o greutate de formă eliptică cu două găuri laterale, confecționată dintr-un vas mare de provizii. Este groapa care a furnizat cele mai multe vase întregi și întregibile.

Din *Gr. B/1983* situată la extremitatea sudică a locuinței L₁N (vezi Profilul malului vestic) (0,70×0,40×0,50 m) au fost recoltate fragmente din trei amfore din pastă roșietică cu gîtul larg și

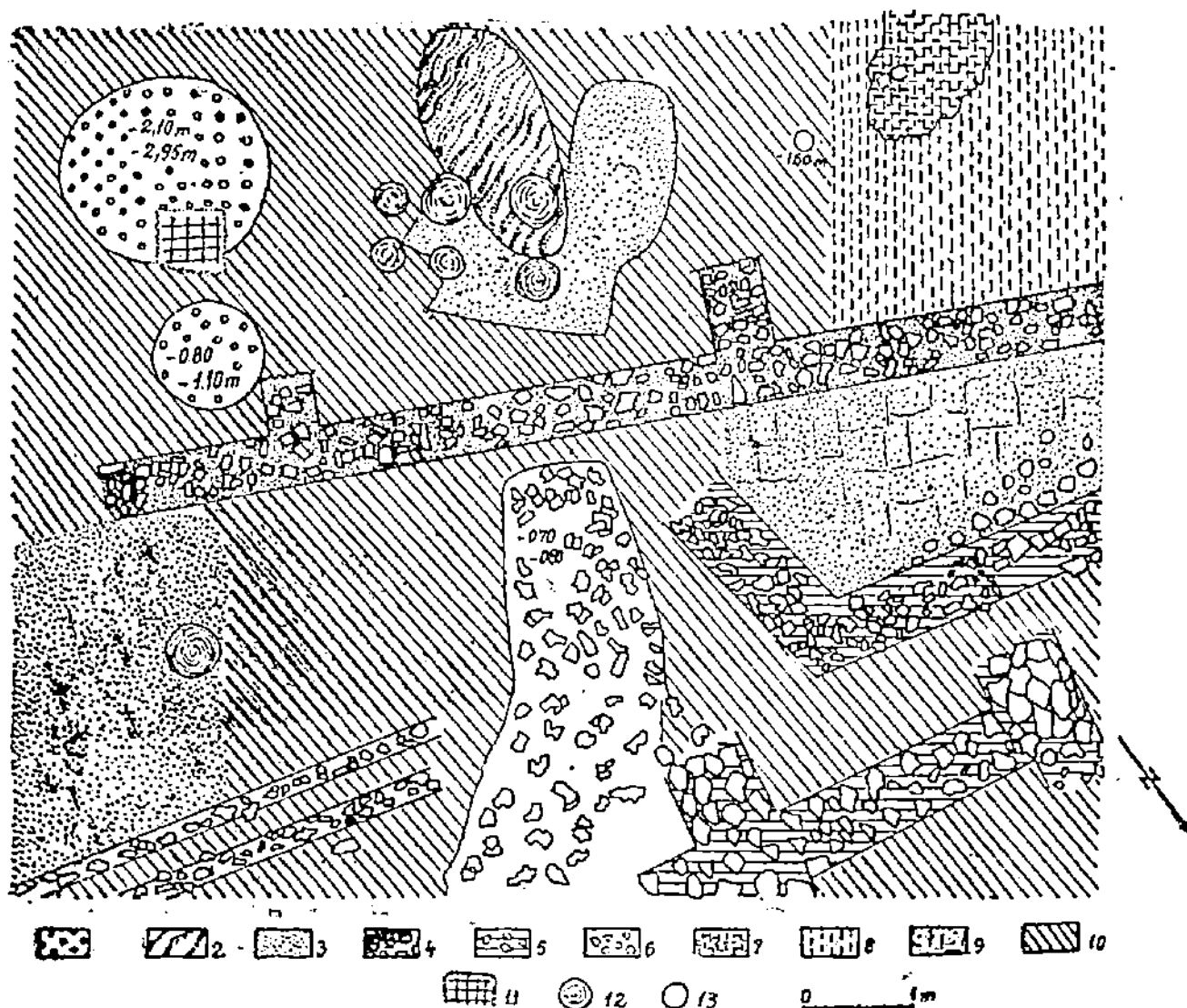

Fig. F. Planul Casetei 1-a. 1 - groapă dacică; 2 - vatră; 3 - pavaj de cărămidă; 4 - zid sec; 5 - zid cu mortar; 6 - pietre; 7 - șigle mici; 8 - pavaj de cărămidă; 9 - pavaj de cărămidă; 10 - argilă; 11 - groapă romană; 12 - amprente tambari lemn; 13 - groapă par.

marginea profilată; jumătate de rișniță din rocă sedimentară, un fragment de ceramică cenușie, un gît de balsamarium și unul de sticlă de culoare violet.

Prin *groapa G/1983* din cel mai timpuriu nivel dacic nivelul depunerilor de pe înălțimea Tiri-gina a atins 5,00 m. Gr. G are o formă asemănătoare unei pilni întoarse cu dimensiunile $1,10 \times 1,90 \times 2,20$ m. Conținutul: o amforă fragmentară de mari dimensiuni din pastă albicioasă, cu gîtul larg și torți bifide care s-a dovedit a fi întregibilă; fragmente de țigle grecești, fragmente de oale borcan cu creștături pe marginea retezată și butoni cilindrici; o cățuie fragmentară; fragmente dintr-o fructieră lucrată din pastă roșietică acoperită cu angobă albă peste care sînt pictate cu vopsea roșie două briuri în zigzag (marginea cupei și o parte din suport), o fusaiolă plată, lenticulară; un vâscior cilindric; două greutateți tronconice; fragmente de creuzete vitrificate, cu urme de argint, o pastilă de argint; bucăți de tablă de fier în stare proastă de conservare; un mic pumnal; segmente de garnituri pentru scut (?) de bronz cu profilul în formă de U; pietre, oase de animale mici și mijlocii și foarte multe oase de pește.

La 5,00 m a fost găsită o posibilă monedă în stare foarte proastă de conservare dintr-un aliaj de argint și aramă⁴.

Destinația. Luînd în considerare doar conținutul gropilor, stabilirea destinației lor este dificilă. Gropile de mari dimensiuni, atît cele în formă de pilnie întoarse cît și cele cilindrice sînt săpate îngrijit, au urmele fătuilei și mai ales a unor arderi intenționate prin care se forma o crustă protectoare împotriva umezelii solului și parțial a rozătoarelor. Informații ale istoricilor antici⁵ privind obiceiul păstrării grînelor în gropi la traci și la vechii germani pot constitui temeiul unei interpretări similare și pentru o categorie de gropi descoperite în așezările dacice. Destinația inițială de gropi pentru *provizii*, pentru care s-au putut invoca texte antice este confirmată de săpăturile arheologice⁶. Cereale carbonizate au fost găsite și în cuprinsul unor gropi din cetățuia de la Barboși. Gropile erau de asemeni mai puțin expuse incendiilor care, dată fiind densitatea locuințelor și materialele din care erau construite erau probabil frecvente. Degradarea gropilor de provizii după cîțiva ani de folosire conducea la schimbarea destinației devenind ceea ce numim *gropi pentru resturi menajere*. Conținutul gropilor este de o mare diversitate și nu totdeauna obiectele descoperite în ele sînt degradate, inutile, adică justifică aruncarea lor. În inventarul unor gropi au fost găsite monede, creuzete, piese metalice, vase întregi locale și de import, care, dacă nu admitem c-au fost aruncate întimplător „din greșală” urmează să acceptăm că ele au avut și rosturi care nu le putem explica în întregime. Sînt gropi care reunesc funcția *gropilor de vatră*, prin cantitatea de cenușă, oase cu cea a *gropilor* în care erau aruncate rămășițele vetrelor cum au fost găsite în așezări dacice și daco-carpice⁷. Un cult al focului „sfînțenia” acestui mic Soare, fiind izvorul probabilei interdicții de aruncare a rămășițelor de vetre. Gropi cu destinație strict și clar cultu-ală nu au fost găsite pînă acum.

Istoricul și arheologul I. H. Crișan, remarcînd extrema raritate a cuptoarelor de ceramică în raport cu abundența ceramicii a avansat ipoteza că unele gropi au putut suplini cuptoarele⁸.

Cantitatea mare de ceramică de culoare închisă descoperită la Barboși și raritatea celei obținute prin ardere oxidantă, grosimea crustei de arsură a unor gropi ne determină să sprijinim ipoteza existenței unor *gropi pentru ars ceramica*. Principalele ateliere de olărie de la Barboși vor fi fost desigur în luncă, la sud de cetățuie.

d. *Sanctuarul*. (Autori: N. Gostar, S. Sanie, I. T. Dragomir, Ș. Sanie). Între cele mai importante rezultate din campania arheologică a anului 1963 s-a înscris descoperirea unui sanctuar.

Pe latura de sud a Casetei I, la adîncimea de 1,80 m, un complex din nivelul dacic prezenta cîteva elemente neîntîlnite pînă la acea dată. Pe suprafața unei podele de lut ars de culoare roșietică au fost observate șase pete galbene circulare. Prezența lor era o dovadă că pe locurile respective s-au aflat 6 tamburi de lemn (baze de coloane). După incendierea complexului în care se aflau, în gropile săpate pentru fixarea tamburilor a intrat pămîntul galben al nivelului.

Cele 6 amprente de stilpi formează două mici alinamente orientate pe direcția nord-vest—sud-est. Cele de pe latura sudică au dimensiunile: de 0,50, 0,40 și 0,35 m cu o distanță între ele de 0,30 m respectiv 0,15 m iar cele de pe latura nordică, ceva mai mici între 0,30—0,26 m și situate la distanța de 0,60 m și respectiv 0,20 m una de alta. Tamburii se află într-o oarecare aliniere. Pe fățuiala din apropierea tamburilor au fost găsiți cărbuni de lemn. Chirpicul masiv din partea de nord provenea de la nivelarea romană. Tot din cel mai vechi nivel roman coborau trei gropi de par cu diametrul de 8 cm. În nivelul dacic sînt două gropi rotunde cu diametrul de 12 cm și alta pătrată (Pl. G.). Pe supra-

⁴ Pînă la redactarea lucrării s-a stabilit cu certitudine doar că nu este monedă dacică.

⁵ Tacitus, *De origine et situ Germanorum*, XVI, 3; Plinius, *Naturalis historia*, VIII, 30, 306.

⁶ Observații interesante privind amenajarea acestor gropi sînt expuse de I. Glodariu, în M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, p. 36—37.

⁷ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 25—27; S. Sanie, Ș. Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași)*, în *Cercet. Ist.*, IV, 1973, p. 69.

⁸ I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1976, p. 82—83; cf. și S. Sanie, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 90; „...nu a fost găsit încă nici un cuptor de ars oale ci doar o groapă în care au fost arse oale lucrate cu mină”.

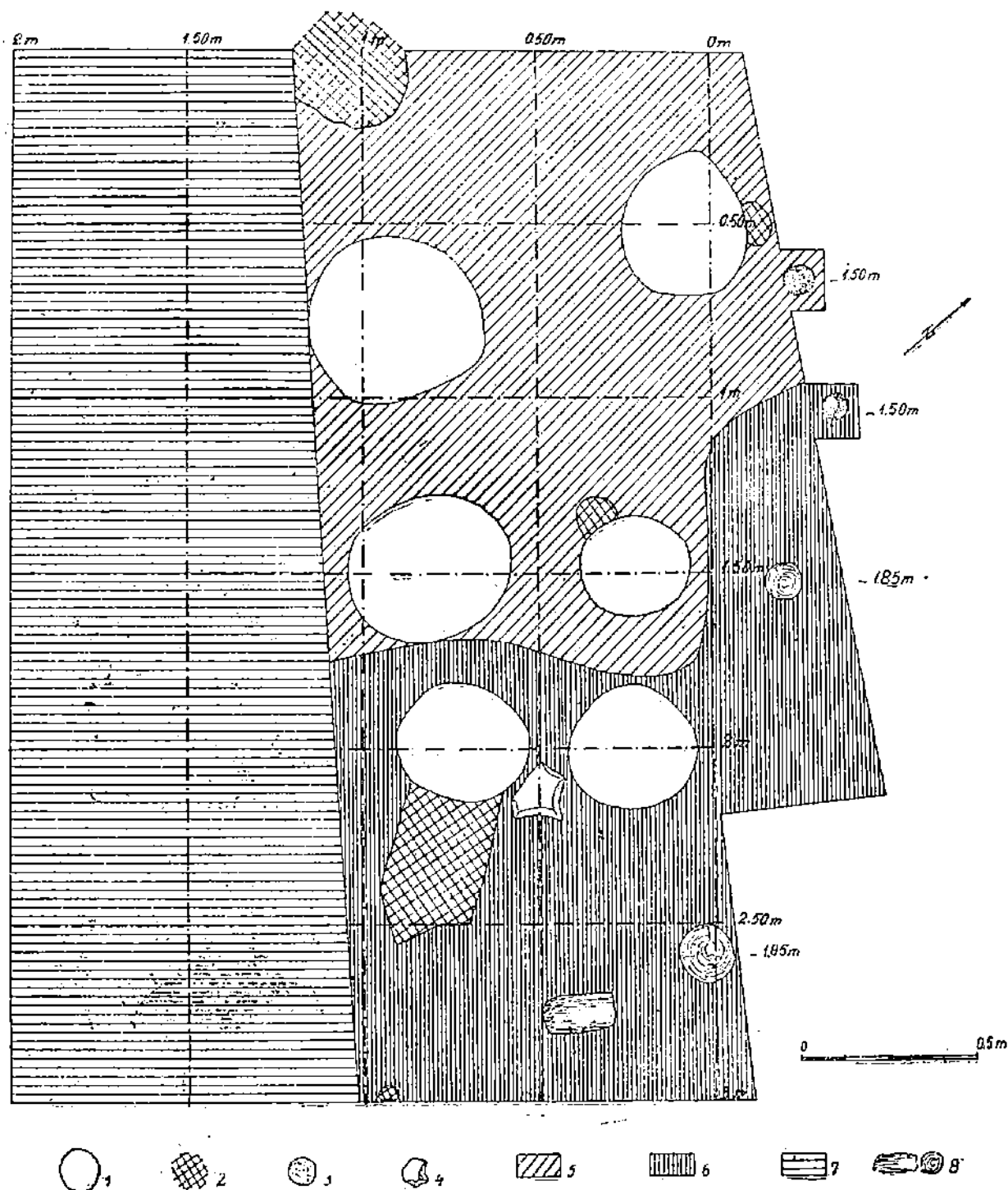

Fig. G. Sanctuarul din Caseta I-a. 1 — amprente tamburi lemn ; 2 — cărbune de lemn ; 3 — gropi de pari din nivel roman ; 4 — piatră de stîncă ; 5 — pomosteală ; 6 — lut bătut și ars ; 7 — sol cu depuneri arheologice ; 8 — birnă și urme de birnă

fața citorva amprente de tamburi a fost găsită cenușă. Groapa tamburului ultim de pe linia nordică are adâncimea de 0,05 m și locul tamburului este clar imprimat în lut.

Întregul grup de tamburi pare să fi fost ridicat cu aproximativ 0,10 m față de restul locuințelor. În apropierea zidului din nivelul de la adâncimea de 1,80 m (D₂) apare chirpic cu urme de nuielă și de pleavă, fragmente de amfore din sec. I î.e.n. și din vase dacice. Sub chirpic la adâncimea de 2,10 m apare o parte din podeaua și vatra unei locuințe dacice și urmele a două birne cu diametrul de 0,16 m. În colțul nord-vestic, la adâncimea de 1,80 m poate fi observat un strat de chirpic ars cu grosimea de 10 cm sub care apare un strat de pământ negru ars și unul de pământ galben amestecat cu cenușă, toate indicând puternicul incendiu.

Între zidurile A și B (vezi Planul) nivelul dacic a fost surprins la -1,70 m printr-un strat de chirpic gros de 0,30—0,40 cm și apoi la adâncimea de 2,10 m podeaua locuinței dacice de culoare roșie-cenușie.

Pe latura de est nivelul dacic începe la adâncimea de 1,60 m printr-un strat de chirpic gros de 0,30 m, care suprapune podeaua de lut, ajuns la culoare roșie. În această zonă a fost găsită amprenta unui tambur cu diametrul de 0,40 m adâncimea gropii fiind de 0,10 m.

În colțul sud-estic a fost explorată groapa C/63 al cărei conținut a fost amintit cu prilejul prezentării gropilor. O parte din suprafața ei este intersectată de o groapă de formă rectangulară din nivelurile romane.

Descoperirea sanctuarului a fost menționată succint într-un raport colectiv asupra descoperirilor de la Barboși⁹ și fără o descriere amplă și o ilustrare în lucrarea profesorului N. Gostar asupra unor cetăți dacice moldave¹⁰.

Lipsa totală a pietrei ar fi putut crea incertitudini asupra destinației complexului mai ales că la multe vetre și cuptoare găsite în locuințele din cetățuia dacică au fost găsite pietre de riu și concrețiuni calcaroase de dimensiuni mijlocii (unele peste 30 cm).

Faptul că și la cele mai multe sanctuare de piatră doar baza (tamburul) era de piatră iar coloana propriu zisă de lemn amplifică verosimilitatea atribuirii. Destinația de sanctuar al complexului a fost de altfel imediat omologată¹¹ fără a cunoaște vreo contestare.

La Pecica a fost găsit de asemeni un sanctuar cu tamburi de lemn însă de formă circulară¹², au urmat descoperirile de la Dolincan-Hotin¹³ și Brad¹⁴ astfel că sanctuarul de la Barboși n-a rămas izolat între descoperirile de acest tip cunoscute în lumea dacică.

Fără a surprinde toate gropile stilpilor care susțineau acoperișul, date fiind dimensiunile restrinse ale complexului, doar interdicția presupusă pentru sanctuarele unor divinități urano-solare ar fi împiedicat acoperirea sa. Problema acoperirii sanctuarelor ca și relațiile între locul, forma sanctuarelor și atributele zeilor venerați rămâne încă nerezolvată¹⁵.

Faptul că se afla în interiorul cetății, ca o „capelă”, un fel de *sacellum*, dimensiunile modeste, plasarea într-o zonă cu complexe nediferențiate de restul suprafețelor cetății, cu locuințe și gropi ne determină să considerăm că era doar unul din lăcașurile de cult ale dacilor din așezarea de la Barboși.

Sanctuarul posibil să fi existat pe latura nordică și vestică a înălțimii Tirighina sau în afara cetății, dar mormintele romane, terasări ulterioare, numeroase și profunde, fac puțin probabilă descoperirea lui.

În cursul cercetărilor arheologice din anul 1982 în Caseta IV situată la est într-o locuință a fost găsită o figurină antropomorfă prima descoperită la Barboși și în același timp prima într-o așezare în care este cunoscut un sanctuar¹⁶.

6. *Locuirea dacică în afara cetății.* Cetățuia de pe promontoriul Tirighinei constituia o acropolă pentru așezarea dacică de la Barboși. Extinderea spre sud-vest a orașului Galați, Cătușa și Barboșii sînt deja înglobate în municipiul dunărean, calea ferată, locuințele, atelierele C.F.R.-ului, stații și instalații ale Combinatului Siderurgic lasă destul de puține spații pentru explorarea așezării dacice.

Descoperirea tezaurului cu cei 517 denari romani republicani și imperiali într-o zonă din preajma vărsării Siretului în Dunăre nu putea constitui un jalon sigur pentru stabilirea limitelor sud-estice ale așezării geto-dacice date fiind numărul mare de tezaure monetare găsite în afara perimetrului așe-

⁹ N. Gostar, I.T. Dragomir, S. Sanie, Ș. Sanie, *Castellum și castrul roman de la Barboși în Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, decembrie 1964*, I, București 1971, p. 418, foto p. 424, fig. 2.

¹⁰ N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 33.

¹¹ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 212.

¹² I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 98 și urm.

¹³ G. I. Smirnova, *Sanctuarul de lângă satul Dolincan din regiunea Nistrului mijlociu, SCIVA*, 27, 3, 1976, p. 309—312.

¹⁴ V. Ursachi, *Sanctuarul din cetatea dacică de la Brad, com. Negri, jud. Bacău*, în *MemAntiq.*, XII—XIV, 1986, p. 102—104.

¹⁵ I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975, p. 387 și urm.

¹⁶ În prezent au mai fost descoperite figurine la Brad unde sînt cunoscute și două sanctuare.

zărilor. Profesorul Gheorghe Ștefan considera că așezarea getică care a precedat acel, presupus deocamdată, emporion greco-get s-ar fi aflat la sud de promontoriul Tirighinei¹⁷.

Cu prilejul publicării primelor dovezi de locuire dacică în mediul roman s-a menționat că materiale dacice au fost găsite, în cantități diferite, în toate complexele cercetate. Pentru unele zone urma să se stabilească cu precizie ce aparținca unui nivel dacic anterior și fusese antrenat cu prilejul amenajării construcțiilor din nivelurile romane și ce reprezintă „locuire dacică în epocă romană”¹⁸.

Între suprafețele explorate un loc deosebit îl ocupă acele săpături care au depășit adâncimile la care în mod obișnuit apare nivelul dacic.

1. *Secțiunea I-a Zid* — 1970 de 8,00 × 3,00 m, a fost săpată către piciorul pantei sudice a promontoriului, în curtea locuitorului Alexandru Trandafir. Cercetările au dus la descoperirea unui zid lucrat în tehnica „opus incertum” pe o distanță de 4,00 m având înălțimea de 1,95 m și lățimea de 0,85 m. Fundațiile zidului coborau la adâncimea de 3,50 m. Din S I Zid au fost recoltate țigle (una cu ștampila LEG V MAC), cărămizi, ceramică, amfore, ceramică dacică lucrată cu mina și la roată.

Ceramica dacică a apărut pe tot parcursul cercetării dar la temelia zidului s-a constatat stratul de arsură și ceramică dacică, indiciu că zidul suprapune unul din nivelurile dacice. Situată între conducta de alimentare cu apă de la Siret a Combinatului și casa locuitorului Al. Trandafir, secțiunea n-a putut fi lărgită în nici o direcție pentru a putea obține o suprafață mai mare în vederea cercetării complexului dacic suprapus.

2. La vest de *castellum* a fost cercetată necropola romană de la începutul secolului II e. n., anterioară construirii castrului, castrul, locuirea civilă și necropola tirzie din limitele și mai rar din fostul perimetru al castrului.

Despre locuirea dacică în epoca romană, am mai scris¹⁹ iar ceramica descoperită a fost comparată cu cea dacică „clasică”²⁰. În sectoarele care au coborât sub — 1,80 m sînt doar cele cu morminte tumulare dar în cele mai multe zone n-au fost atinse încă nivelurile cele mai vechi.

3. Într-o secțiune de 10 × 1,50 m, S II — 1970 deschisă în grădina locuitoarei Sorica Marcu pentru a delimita latura sud-vestică a necropolei, au fost găsite alături materiale romane și dacice lucrate la roată și cu mina inclusiv cătuși aflate în nivelul roman la adâncimea de 1,15 m.

Aceeași zonă a fost cercetată prin S III — 1970 de 10 × 1,50 m la extremitatea vestică a grădinii Soricăi Marcu și casa lui I. Fotachi pe latura sudică a castrului (casa lui Fotachi este pe linia zidului vestic al castrului) la piciorul pantei, precum și prin S II-A și S II-B. Ceramica dacică apare în majoritatea complexelor dar nivelurile romane coboară pînă la adâncimea de 3,00 m cu temelii care au fost păstrate și consolidate.

4. În cursul campaniilor arheologice din anii 1979—1980 desfășurate la sud de *castellum*, în curtea depozitului ISAF, a fost posibilă explorarea unei suprafețe mai întinse. Săpăturile începute printr-o secțiune de 18,00 × 2,00 m și continuate printr-o casetă de 9,00 × 9,00 m, au dus la descoperirea unor ziduri și fundații ale unor edificii din așezarea civilă.

Zidurile apar la adâncimea de 1,45 m de la nivelul actual de călcare coboară pe mari porțiuni pînă la 3,35 m, adâncime de la care începe fundația din pietre de dimensiuni mici și mijlocii de la 0,10 m la 0,25 m. De la 4,05 m încep nivelurile dacice. Sub adâncimea zidului și fundației apare *stratul de culoare neagră cu materiale dacice*, nivelul dacic în porțiunea care a putut fi explorat nu poartă urmele puternicului incendiu ca pe cetățuie. În același timp ceramica descoperită este caracteristică secolelor II î.e.n. — I e.n. indicînd o locuire contemporană cu cea de pe cetățuie.

Dacă existența nivelului dacic este foarte clară, sigură, explorarea sa sistematică sub adâncimea de 4,25 m s-a dovedit a fi imposibilă în situația nivelului Siretului a cărui albie pare să se fi înălțat mult, ca și din cauza pînzilor de apă.

Fără a contesta posibilitatea descoperirii aceluia emporium geto-grec care s-ar afla la picioarele colinei unde se întinde astăzi calea ferată²¹ trebuie menționat că cercetările desfășurate în ultimii ani n-au confirmat încă acea ipoteză²². În prezent relativ micul promontoriu cu fortificațiile sale se constituie într-o acropolă a unei așezări destul de întinse.

Materiale arheologice recoltate

- A. Ceramica. a) Ceramica dacică lucrată cu mina;
- b) ceramica dacică lucrată la roată; c) obiecte și unelte de lut.
- B. Piese de metal. a) Unelte; b) arme; c) podoabe.
- C. Tezaure și monede izolate; D. Importuri elenistice și romane.

¹⁷ Gh. Ștefan, *Nouvelles découvertes dans le „Castellum” romain de Barboși (près de Galați)*, în *Dacia*, V—VI, 1938, p. 341.

¹⁸ S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei*, I, Iași, 1981, p. 91 și urm.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 93—94.

²¹ Suprafața explorată în acea zonă a fost totuși foarte restrînsă.

²² Excepție face, așa cum s-a amintit, fibula fragmentară care ar putea fi eventual și de tip Glasinac. Cf. S. Sanie, *Cetățuia geto-dacică de la Barboși (I)*, în *ArchMold*, XI, 1987, p. 105.

A. *Ceramica*. Cuantumul ceramicii în ansamblul descoperirilor din orice așezare sau cetate geto-dacică, multiplele domenii pentru care oferă date importante (aspecte tehnice, gust artistic, nivel de trai, originalitate și influențe etc.) explică locul însemnat care-l ocupă în contextul oricăror lucrări asupra lumii geto-dacice inclusiv în perioada ei „clasică”.

Distrugerea cetății dacice de către romani urmată de nivelarea întregului promontoriu pe care a fost amenajat *castellum*-ul, gropile din nivelurile romane au contribuit la deranjarea multor complexe de locuire și la fragmentarea materialului ceramic. Spre deosebire de celelalte cetăți și așezări dacice din Moldova, la Barboși materialul dacic întreg și întregibil este mai restrins numeric dar fragmentele, ilustrează convingător existența aceleiași varietăți a ceramicii în secolele II î.e.n. — I e.n.

Publicarea exhaustivă a materialelor ceramice rămâne un deziderat și pentru perioada previzibilă, dispunem și de puține complexe cu întreaga ceramică restaurată, avem rare situații pentru care pot fi întocmite statistici ale frecvenței formelor de vase. Rămân totuși destule aspecte esențiale, pentru cunoașterea cărora există o valoroasă bază documentară de analiză.

Diferențierea ceramicii geto-dacice după *modul de confecționare* (cu mîna sau la roată) continuă să fie obișnuită la publicarea acestei categorii de materiale.

Împărțirile posibile în funcție de destinație: *ceramica de uz casnic* (vase pentru pregătirea mâncării, vase pentru servitul mâncării, vase pentru păstratul băuturilor, al proviziilor etc.); *ceramica decorativă*; *funerară*, de cult sînt neuzitate în literatura noastră arheologică.

Dacă separarea ceramicii care contribuie la înfrumusețarea ambianței locuințelor ar fi mai lesnicioasă, se știe că unele vase de forma unor căni sau amfore, prin larga lor utilizare ca urne funerare au primit cu precădere această denumire. Cercetînd formele de vase descoperite într-o necropolă pot fi constatate frecvențe diferite a vaselor cu ofrande, strictețea ritualului, în limitele unor posibilități economice sensibile apropiate nu impunea deci depunerea aceluiași număr și acelorași forme de vase și ofrande. Pînă în prezent nu se cunosc în mediu dacic forme de vase descoperite numai în morminte, comparabile, de exemplu, ca destinație cu *lacrimaria* romane. Vasele de ofrandă din puțul de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman) de exemplu, cu toată relativa lor uniformitate prezintă totuși tipuri care au fost găsite în locuințe la Barboși, Poiana, Brad, Răcătău etc.

Dacă vasele tronconice cu toartă, ceștile opaiț erau în primul rînd „afumători” — cățui, întrebuințarea era prioritară nu exclusivă.

„Fructierele” (vasele cu suport) unele frumos ornamentate cu decor obținut prin lustruire sau pictate, au avut cu siguranță și o destinație culturală. Vasele pentru libații ilustrate pe reprezentări din Orient au această formă²³.

Din puzderia de vase miniaturale de forme foarte diferite considerate a fi jucării sau recipiente pentru produse farmaceutice unele vor fi avut și destinație culturală.

Rhytonul cu sigură întrebuințare culturală este puțin cunoscut, prin piese ceramice întregi. Erau probabil preferate *rhyta* din coarne ornamentate, accesibile celor mai puțin înstăriți și cele din metale prețioase.

În această situație se poate constata dificultatea renunțării la clasificarea cea mai uzitată cînd și pentru o categorie la care, aparent, separarea putea fi făcută fără probleme deosebite, recipientele nu au destinație unică, ci, cel mult, preferențială.

Cercetarea ceramicii geto-dacice dispune în momentul de față de două lucrări de bază datorate cercetătorilor I. H. Crișan²⁴ și E. Moscalu²⁵ și de numeroase note, rapoarte de săpături și studii.

Pentru secolele II î.e.n. — I e.n., vom apela doar la prima dintre cărți. Deși I. H. Crișan menționa încă din subtitlul lucrării sale „cu privire specială la Transilvania” el a utilizat pe larg descoperirile lui Radu și Ec. Vulpe de la Poiana (jud. Galați), cartea sa rămîne o lucrare temeinică care-și păstrează utilitatea.

Contribuțiile ulterioare din spațiul est-carpatic vin din publicarea unor importante descoperiri și sînt datorate lui A. Buzilă²⁶, V. Căpitanu²⁷, V. Ursachi²⁸, S. Sanie²⁹, Ș. Sanie, iar pentru celelalte provincii situate în spațiul getic din monografii sau studii datorate lui C. Preda³⁰, S. Dumitrașcu³¹, I. Glodariu³², M. Babeș³³, C. M. Tătulea³⁴, N. Conovici³⁵ ș.a.

²³ J. Teixidor, *The Pantheon of Palmyra*, Leiden, 1979, pl. XXX.

²⁴ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică, Cu privire specială la Transilvania*, București, 1969.

²⁵ E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983.

²⁶ A. Buzilă, *Despre ceramica daco-getică lucrată cu mîna de la Bîlca Doamnei, Piatra Neamț*, în *MemAntiq.*, II, 1970, p. 237—250; idem, *Despre ceramica lucrată cu roata de la Bîlca Doamnei, Piatra Neamț*, în *MemAntiq.*, IV—V, 1972—1973, p. 93—114.

²⁷ V. Căpitanu, *op. cit.*

²⁸ V. Ursachi, *art. cit.*, în *Thraco-dacia*, VIII.

²⁹ S. Sanie, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 61—92.

³⁰ C. Preda, *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior*, București, 1986.

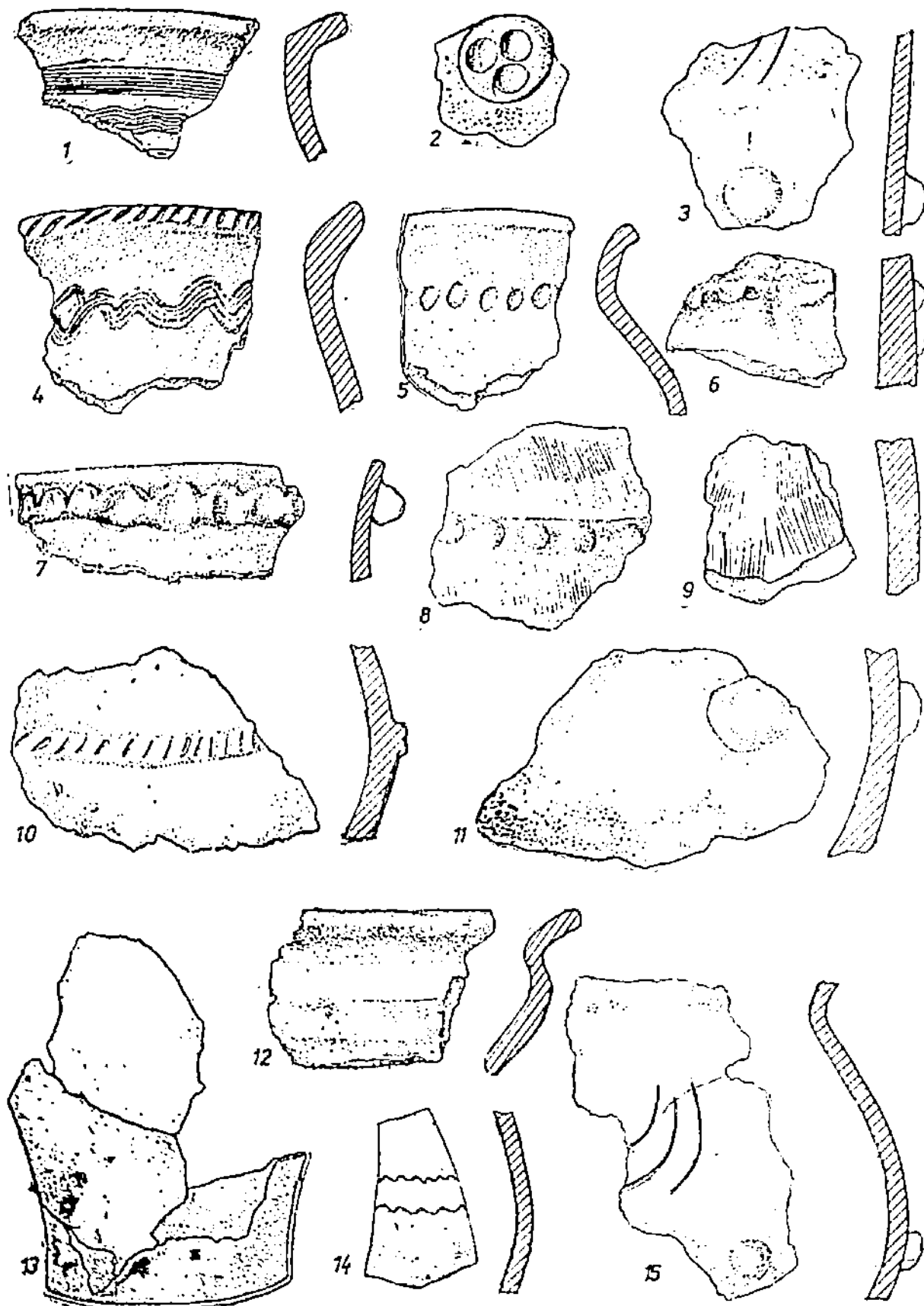
³¹ S. Dumitrașcu, *Utilitate și artă în ceramica geto-dacică din Crișana, Carpica*, 12, 1980, p. 45—53.

³² I. Glodariu, *Contribuții la cronologia ceramicii dacice în epoca Latène tîrzie*, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 146—165.

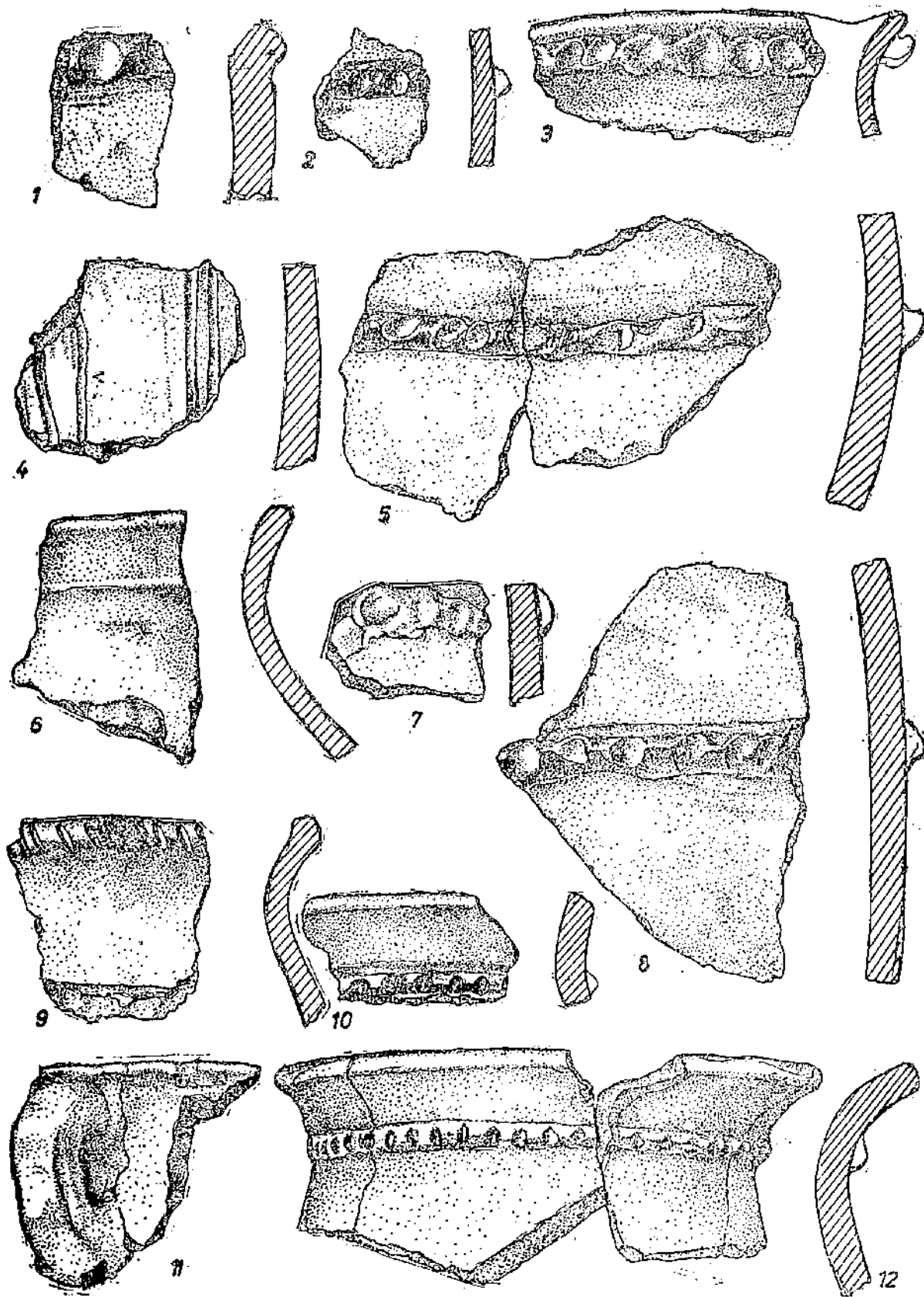
³³ M. Babeș, *Unele geto-dacice pentru modelarea ceramicii*, în *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 23—31.

³⁴ C. M. Tătulea, *Așezarea geto-dacică fortificată de la Bîzdina, jud. Dolj. Considerații preliminare*, în *Thraco-dacia*, V, 1984, 1—2, p. 92—110.

³⁵ N. Conovici, *Cupele cu decor în relief de la Crăsan și Copuzu*, în *SCIVA*, 29, 1978, 2, p. 165—184.

Pl. I. Ceramică lucrată cu mîna (1-13, 15) și la roată (14).

Pl. II. Ceramică lucrată cu mina.

Aşa cum s-a amintit împărţirile „clasice” ceramică lucrată „cu mina” şi „la roată” cu divizarea în categorii şi menţionarea degresantului rămâne cea mai frecventă şi va fi adoptată şi cu acest prilej.

În stadiul actual al cercetărilor, cu toată cantitatea imensă a materialului ceramic nu poate fi prezentat cel puţin un cuptor pentru ars ceramica ci doar menţiuni asupra unor posibile cuptoare necercetate sistematic.

Observaţiile asupra aspectului ceramicii indică utilizarea atât a arderii înăbuşite cit şi a celei oxidante sau a unei medii a celor două moduri de ardere. Concluziile nu sînt totdeauna convingătoare. Oricum, arderea ceramicii şi în gropi este pe deplin confirmată. Analizele moderne, chimice, fizice etc. a materialelor sau a degresanţilor sînt încă foarte rare.

Ca în toate lucrările despre ceramică vor fi menţionate *forma, decorul*, în măsura în care este posibil, aspecte cantitative.

Pasta. a) *Ceramica lucrată cu mina*, avînd la exterior o culoare care merge de la brun la cărămiziu cu diferite nuanţe, cu ardere în general incompletă este lucrată din pastă în compoziţia căreia mai apar: 1 — mică şi cioburi pisate; 2 — mică, micropundşuri şi cioburi pisate; 3 — cioburi pisate; 4 — calcar, micropundşuri şi cioburi; 5 — bucăţi de calcar. Cîteva vase şi obiecte (fusaiole) sînt lucrate cu mina dintr-o pastă de culoare neagră la exterior.

b) *Ceramica lucrată la roată* este confecţionată din pastă fină, bine arsă. Vasele lucrate la roată sînt cele mai multe de culoare cenuşie de diferite nuanţe şi din pastă de culoare cărămizie.

Formele. a) Între cele 38 părţi reprezentative de vase lucrate cu mina au putut fi sigur stabilite doar patru forme de recipiente: *oale borcan* (86,44 %); *căţui* (7,90 %), *fructiere* (2,63 %) şi *capace* (2,63 %) a căror frecvenţă ar putea eventual să oglindească o situaţie apropiată de realitate. Numărul fragmentelor atipice cercetate, valoroase mai ales sub raport statistic este de 819.

Dacă formele de vase sînt puţine, ornamentica lor prezintă aproape întreaga diversitate a ceramicii dacice.

Redactarea unor capitole ale lucrării paralel cu desfăşurarea săpăturilor au determinat întocmirea anuală a unor adăugiri. Cu prilejul prezentării ceramicii am păstrat aceste analize statistice pe loturi menţionînd şi principalele descoperiri ale ultimei campanii.

Ornamentele în relief sînt reprezentate prin: *briul de alveole* şi *butoni*. Briurile de alveole sau cele crestate au diverse dispuneri pe corpul vaselor: sub buză (Pl. I/7, II/3, 10, 12 VI/4); pe umerii (Pl. III/1) sau pe direcţia curburii lor maxime (Pl. VI/8; VIII/6). Decor de nervuri (Pl. V/8, VII/7).

Butonii apar izolaţi (Pl. I/11; III/6; V/3, 7 XXIII/8), în asociere cu ornamente incizate (Pl. I/3, 15; III/4) sau în relief (Pl. I/6; II/7; VI/5; 6 bis etc.), sau alături de ornamente incizate şi în relief (Pl. IV/6). În sfîrşit, butonii sînt ornaţi cu 1—3 alveole sau incizii (Pl. I/2; IV/6; V/2, 4 etc.).

Ornamente incizate care apar pe vasele borcan sînt şi ele numeroase: *striuri* simple (Pl. I/9; V/5) sau combinate cu briu de alveole (Pl. I/8) sau cu linii curbe (Pl. III/12); *benzi de linii orizontale* (Pl. I/1; IX/5 etc.); *benzi de linii în val* (Pl. I/4; VIII/8; IX/4); *linii curbe, verticale* sau *unghiulare* (Pl. I/3, 15; II/4; III/7, 12) şi *reticulare* (Pl. VII/3). Incizii în formă de creangă de brad (Pl. VIII/5). În sfîrşit, tot incizii sînt acele *crestături* pe buză care formează briuri (Pl. I/4; II/9; III/2, 5). Unele ornamente incizate apar combinate împreună cu cele în relief.

Poate fi semnalată şi o linie de alveole (Pl. I/5), săpată direct pe corpul vasului, nu pe briu, ornament frecvent pe ceramica din etapele anterioare celei de a doua epoci a fierului.

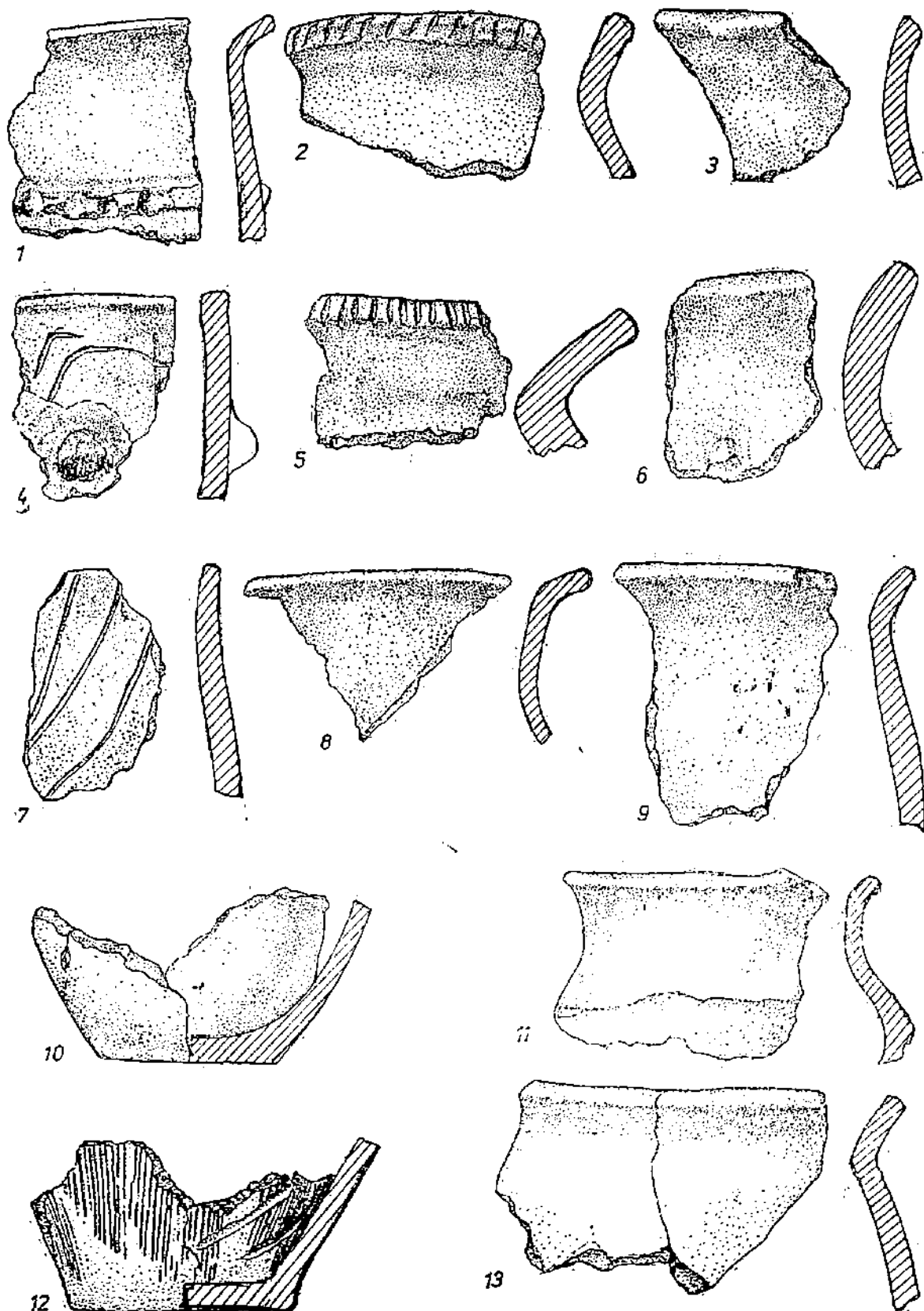
b) Între cele 69 de vase şi fragmente reprezentative lucrate la roată, formele ceramice sînt de o diversitate mai mare: *fructiere* (43,47 %); *străchini* (18,84 %); *oale* şi *chiupuri* (15,94 %); *căni* (8,69 %); *capace* (5,79 %); *căniţe* (4,34 %); *strecurători* (2,89 %).

Frecvenţa reală a formelor de vase putea fi diferită de procente constatate. Astfel, la fructiere în afara exemplarului întreg sînt 10 suporturi şi 20 fragmente de cupă. Pentru 3 fragmente nu poate fi total exclusă posibilitatea de a fi fost părţi ale unor străchini. De asemenea, pentru unele jumătăţi inferioare ale unor vase considerate a fi oale există şi posibilitatea ca ele să fi aparţinut unor căni, recipiente cu capacităţi variabile şi forme asemănătoare. Raportul statistic ar putea fi de asemenea modificat de fragmentele atipice.

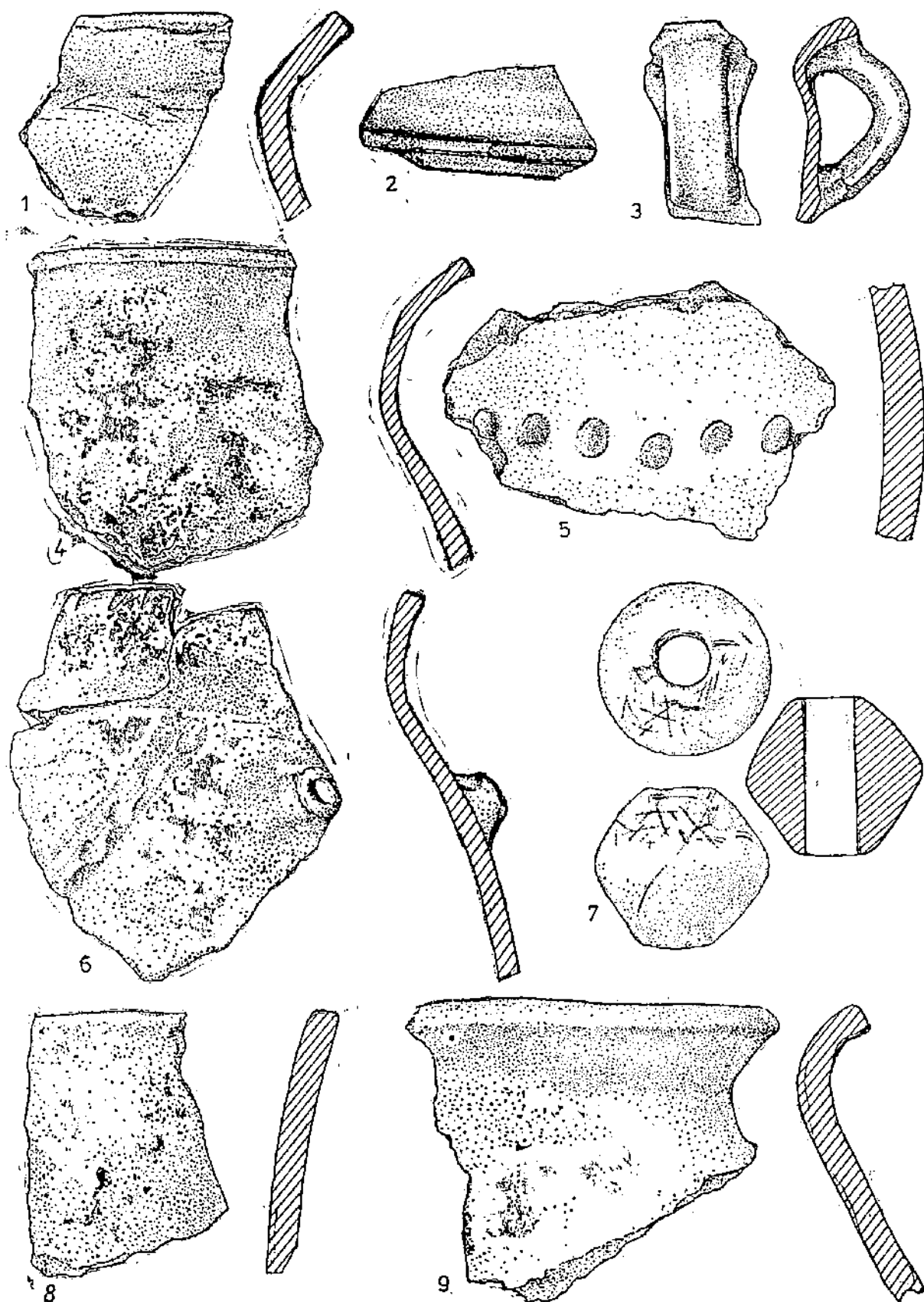
Fructierele prezintă în general caracteristicile cunoscute ale acestor vase în epoca clasică. Predomină tipul IV în clasificarea lui I.H. Crişan²⁶. Fructiere cu buzele răsfrinte, late unele faţetate cele mai multe păstrează orizontalitatea sau se termină oblic (Pl. XI/8; XIII/7; XIV/4; XV/3; XVIII/3). Cupele sînt tronconice dar şi cu carenă (Pl. XII/4; XIII/1; XIX/3). Suporturile se termină profilat şi sînt relativ scunde în raport cu înălţimea celor mai multe exemplare cunoscute în epoca clasică (Pl. VII/1, 2, 5; XII/1—3; XIV/8). Impresionantă rămîne varietatea decorului.

Străchinile lucrate mai ales din pastă cenuşie, după fragmentele de care dispunem sînt de tipul cu peretele arcuit spre interior (Pl. XVI/6; XX/14; XXI/1, 4), cu carenă la umăr; cu buza uşor răs-

²⁶ I. H. Crişan, *Ceramica*, p. 167—168.

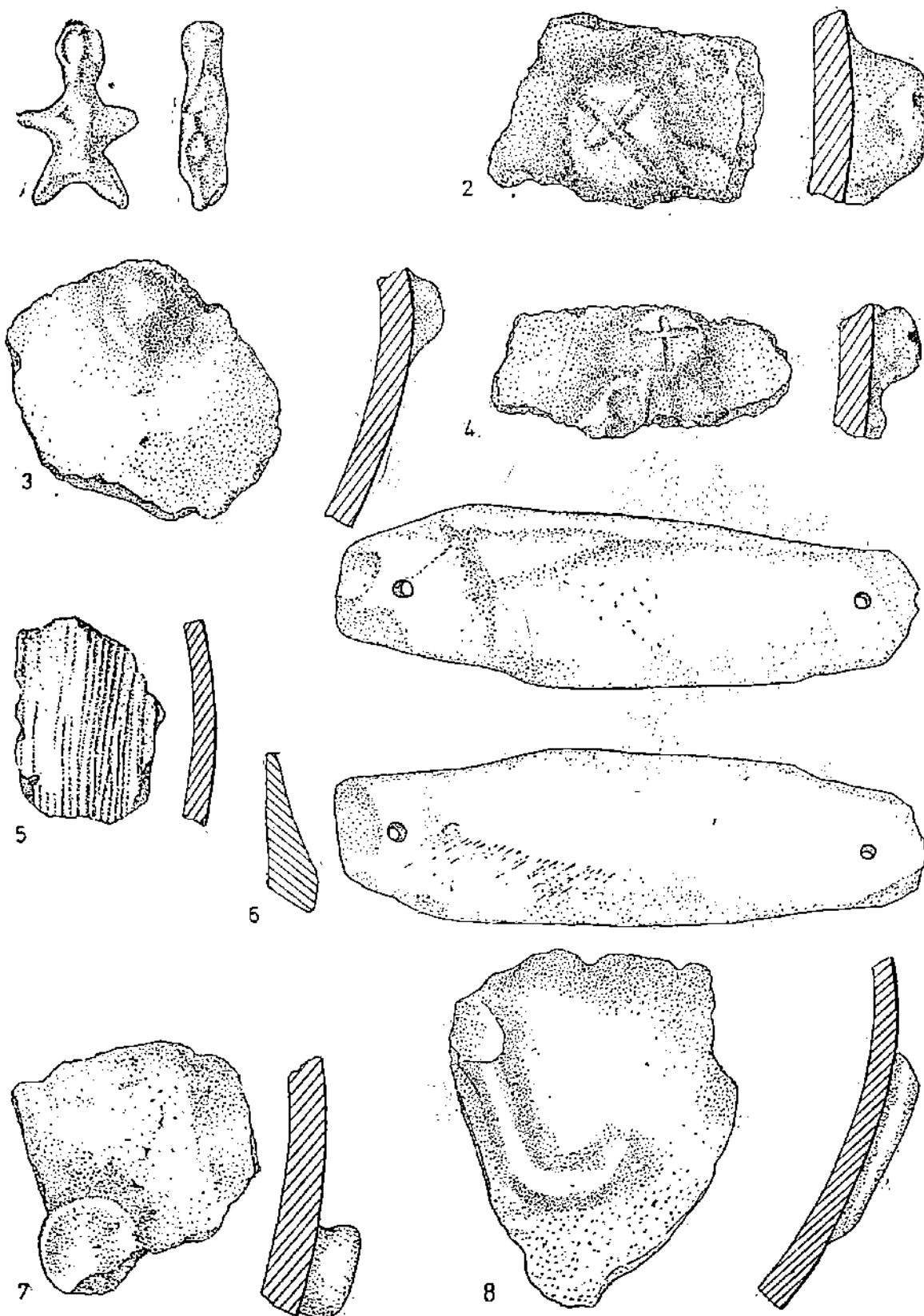

Pl. III. Ceramică lucrată cu mîna.

Pl. IV. Ceramică lucrată cu mina (1, 3, 4-6, 8, 9) ; la roată (2) și o fusaiolă (7).

Pl. V. Figurină antropomorfă (1); ceramică lucrată cu mîna (2-5, 7, 8) și un obiect de piatră (6).

frintă și îngroșată la extremități (Pl. XVI/10; XXI/5), corpul emisferic sau tronconic (Pl. XI/7), iar unele se termină cu un inel de susținere (Pl. XXI/2). Citeva fragmente pot fi confundate cu cupele fructierelor. Unele exemplare sînt ornamentate cu un decor obținut prin lustruire.

Căniile fragmentare descoperite indică și existența unor exemplare de lux conform clasificării adoptate de I.H. Crișan³⁷, cunoscutele căni cu o toartă, corpul oval, buza rotunjită, gîtul scurt. Ambele tipuri sînt ornamentate mai ales cu un decor lustruit (Pl. XIV/3; XVI/1, 4, 7, 9; XVII/9; XXI/3).

Oalele simple sau cele cu una sau două torți, lucrate din pastă cenușie, au corpul emisferic, gîtul drept, torțile bandate puțin suprainălțate și se termină cu un inel de susținere (Pl. XVI/2; XVIII/8; XIX/2, 8, 10; XX/1, 2, 9; 15). Dispunem doar de două exemplare întregi (Pl. IX/2, 4; XXVII/2, 3), fragmentele sînt foarte numeroase ca și varietatea ornamenticii, decorul fiind plasat de regulă pe jumătatea superioară a vaselor³⁸.

Capacele, exemplarele de care dispunem sînt de tipul cu buton; tronconice simple (Pl. XXV/3) sau prevăzute cu un prag (Pl. XXIV/5, 7) pentru aderența la partea interioară a vasului sau cilindrice cu toartă (Pl. XXV/7). Unele dintre ele sînt frumos ornamentate cu un decor obținut prin lustruire (Pl. XI/4; XX/8) sau pictat (Pl. XX/7).

Strecurătorile relativ puține, doar două exemplare întregi și unele fragmente, au forma conică cele mai multe și rar emisferică (Pl. XIII/5, 8; XIX/6).

Cănițele imită forme elenistice și romane care vor fi detaliat descrise la ceramica de import (Pl. XVII/7; XIX/4).

În ceea ce privește ornamentica — ceramica lucrată la roată este mai bogată decît cea lucrată cu mîna.

A. *Decorul în relief*, constatat rar la unele fructiere (Pl. XIV/8; XV/3, 5) și cănițe (Pl. XVII/7) este ilustrat prin profilări și nervuri.

B. *Ornamentele obținute prin lustruire* sînt de o rară diversitate: a) benzi în zig-zag, simple sau duble, apar pe suporturile și cupele fructierelor sau pe străchini (Pl. XIII/2—4, 6, 7; XI/2; XIV/1; XV/2); b) linii horizontale (Pl. XI/3, 10; XIV/8; XV/1, 3); c) linii verticale (Pl. XI/1, 10; XIV/2; XVI/9; XVII/7; XVIII/8); d) linii oblice (Pl. XI/10; XVII/2); e) decor triunghiular (Pl. XI/2); f) decor reticular (Pl. XI/9; XIV/2; XV/4; XIX/1; XX/1); g) puncte încadrate de benzi circulare (Pl. XIII/1); h) val (Pl. XIII/7; XVII/4; XIX/3, 7); i) bandă circulară care încadrează un X (Pl. XX/8). Aceste decoruri apar în combinații diverse.

C. *Ornamente incizate*: a) val (Pl. I/14); b) val și benzi de linii horizontale (Pl. XVII/1, 3, 5; XX/6).

D. *Ornamente pictate*: a) linii horizontale de vopsea albă pe un capac (Pl. IV/7) și pe un vas. Fructieră cu decor de linii horizontale și linii în zig-zag (Pl. XII/1, 2, 5).

a) 1. Fragment din cupa unei fructiere, lucrată cu mîna din pastă grosieră, avînd în compoziție mică și cioburi pisate ca degresanți. Arderea incompletă pe de o parte și arderea secundară pe de altă parte dau fragmentului un aspect bicolor negru și brun roșcat. Pasta, lățimea buzei și evazarea mare sînt caracteristice sfîrșitului secolului II î.e.n. și începutului secolului I î.e.n. (l — 7,3 cm; l — 5,3 cm). La interior prezintă un decor de linii horizontale. — 2,80 m. MIG.

2. Fragment de fructieră cu buza evazată orizontal și corpul emisferic, lucrată din pastă gălbuie arsă incomplet, miezul negru, acoperită pe suprafața interioară cu un slip negru. — 2,10 m. MIG.

3. Fragment de castron (14×9,5×0,95 cm), lucrat din pastă grosieră, cu nisip, mică, pleavă bucățele de ceramică în compoziție ca degresant, ardere incompletă neagră la interior, de culoare brună, lustruit neuniform. Profilul acesta este caracteristic secolului II î.e.n., frecvent la fructiere și castroane în această perioadă (Pl. XIV/5). L.N.

4. Fragment de castron (20×17×0,9 cm) din L₂S, lucrat din pastă grosolană, cu nisip, mică și bucățele de ceramică în compoziție. Datorită arderii incomplete aproximativ jumătate din grosime are culoarea neagră și jumătate o culoare roșie. Întreaga suprafață acoperită cu un slip de culoare neagră este lustruită. Marginea evazată foarte lată (8,7 cm) este lustruită oarecum neglijent cu încercări de a compune ca roaie, atît la interior cît și la exterior. Secolul II î.e.n.

5. *Castron* lucrat cu mîna din pastă de culoare brună, de formă tronconică cu marginea ușor evată, tip răspîndit și în secolele anterioare „epocii clasice” (l — 20,9 cm; D. g — 21,5 cm; D. f. — 9,5 cm) (Pl. XXIII/5).

Oale. 6. Fragmente din corpul unei oale borcan de mari dimensiuni (l. — 8 cm; l — 23 cm; f. — 16,5 cm; l. — 10 cm etc.) lucrate cu mîna din pastă de culoare brună la exterior păstrînd miezul de culoare neagră sau cenușie datorită arderii incomplete. Oala are buza mult evazată și retează drept, corpul ornamentat cu briuri alveolare de mică înălțime, lucrate neglijent, plasate sub buză și pe linia diametrului maxim al corpului vasului (Pl. II/5, 8, 12). IIA, inv. III — 1115.

7. Fragment de vas borcan lucrat cu mîna din pastă densă cu cioburi pisate ca degresant. Vasul are buza evazată crestată cu incizii oblice, iar sub buză este ornamentat cu trei rînduri de valuri incizate. Vasul îngrijit lucrat la exterior, și mai neglijent la interior prezintă urme de ardere secundară (l — 5,3 cm; l — 9,4 cm); (Pl. I/4). IIA, inv. 1364.

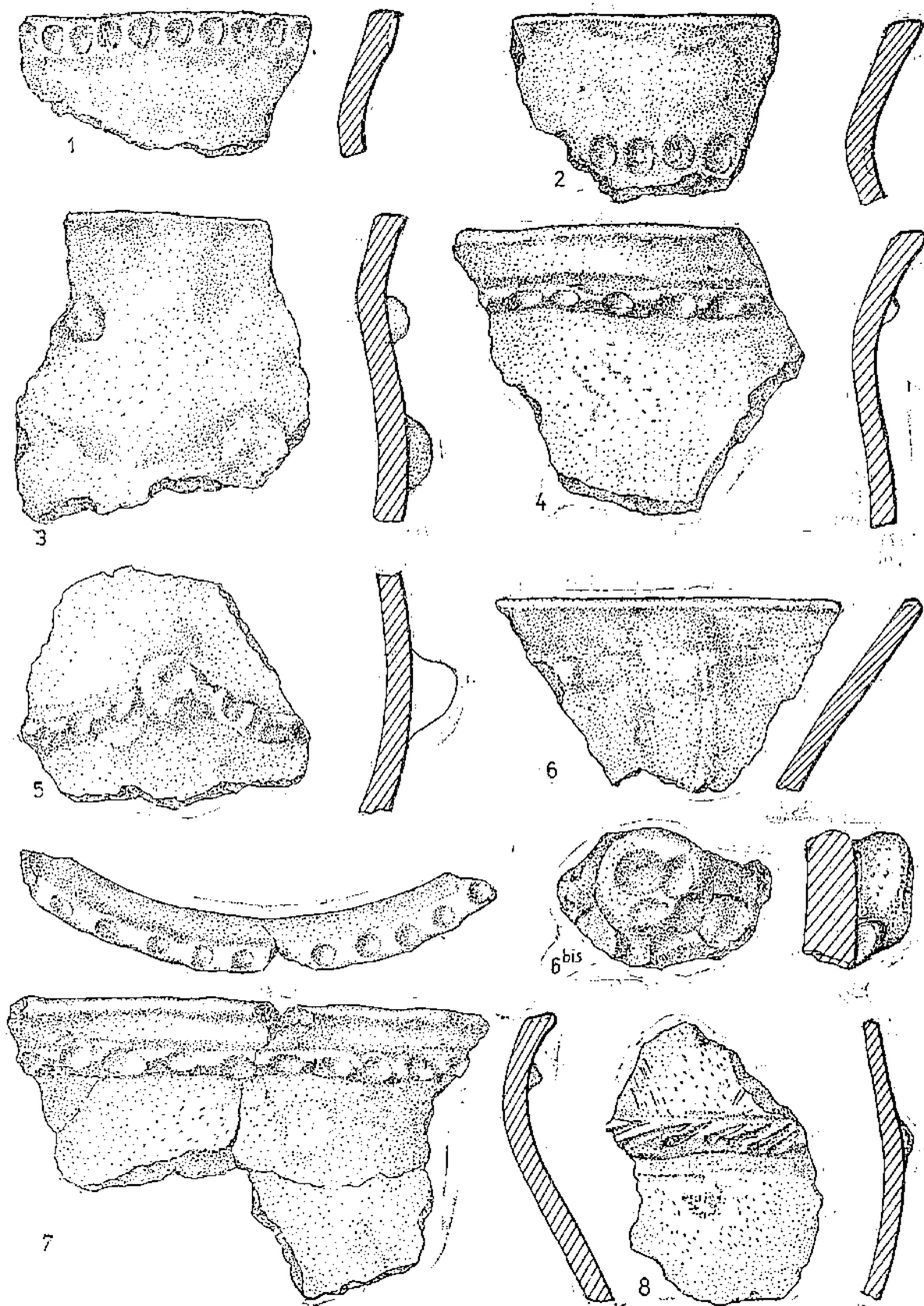
8. Fragment dintr-un vas borcan cu puternice urme de ardere secundară. Vasul lucrat cu mîna din pastă cu microprundișuri în compoziție, are buza aproape verticală retează și ornată cu creștături oblice (l — 9,35 cm; l. — 5,5 cm) (Pl. III/2). IIA, inv. 1363.

9. Fragment dintr-un vas borcan lucrat cu mîna din pastă densă, bine arsă avînd ca degresant cioburi pisate (Pl. I/1). Vasul are buza evazată retează drept, iar corpul vasului începînd de sub buză este acoperit de un ornament format din 7 rînduri de incizii orizontale și alte 6 rînduri de incizii în val și în continuare o parte a unui grup de incizii orizontale (l. — 5 cm; l. — 7,6 cm).

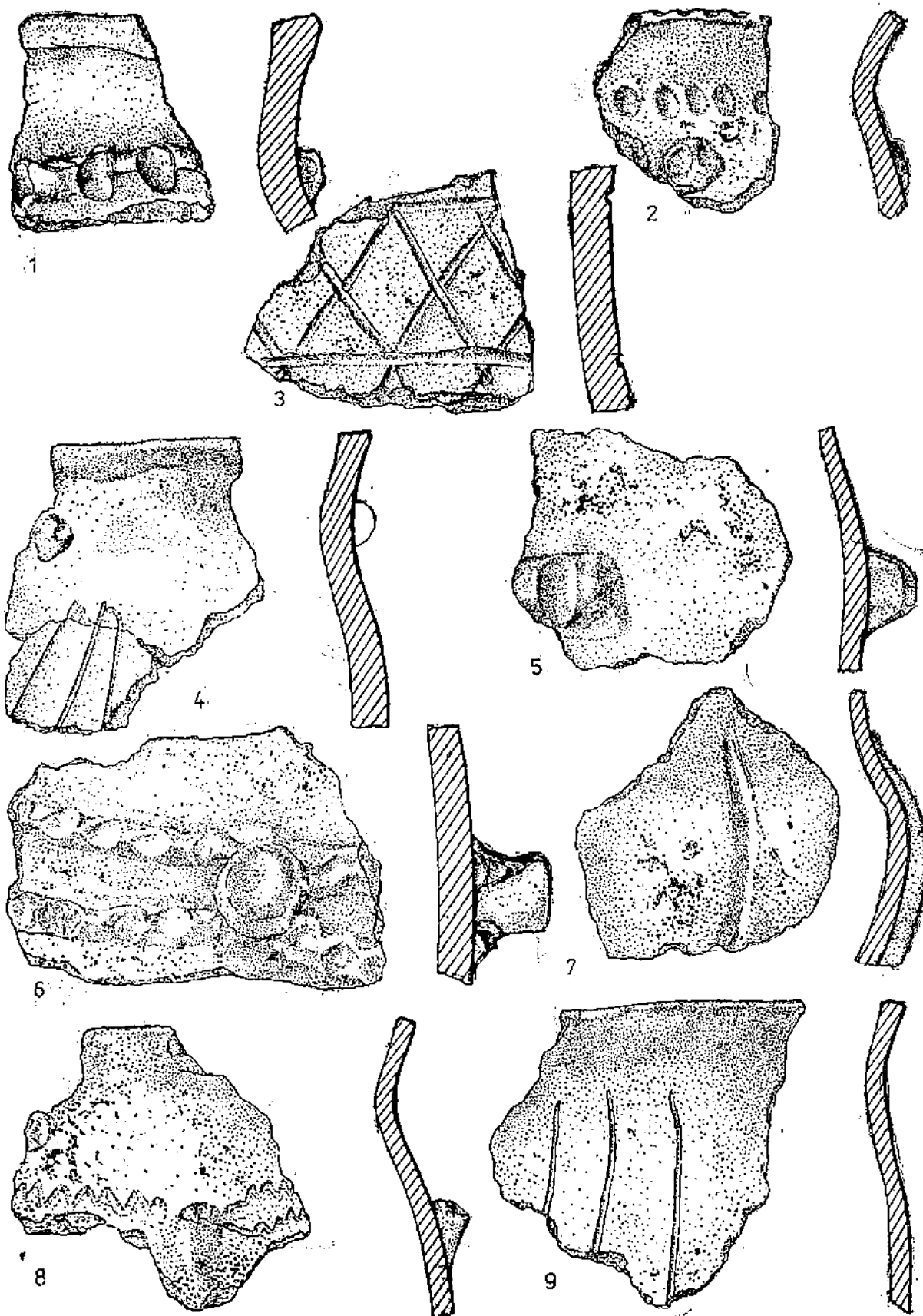
10. Fragment dintr-un vas borcan (?) lucrat cu mîna din pastă grosieră de culoare brun roșcată la exterior, arsă incomplet, cu mică și microprundișuri în compoziție (l. — 6,8 cm

³⁷ *Ibidem*, p. 122 — 124.

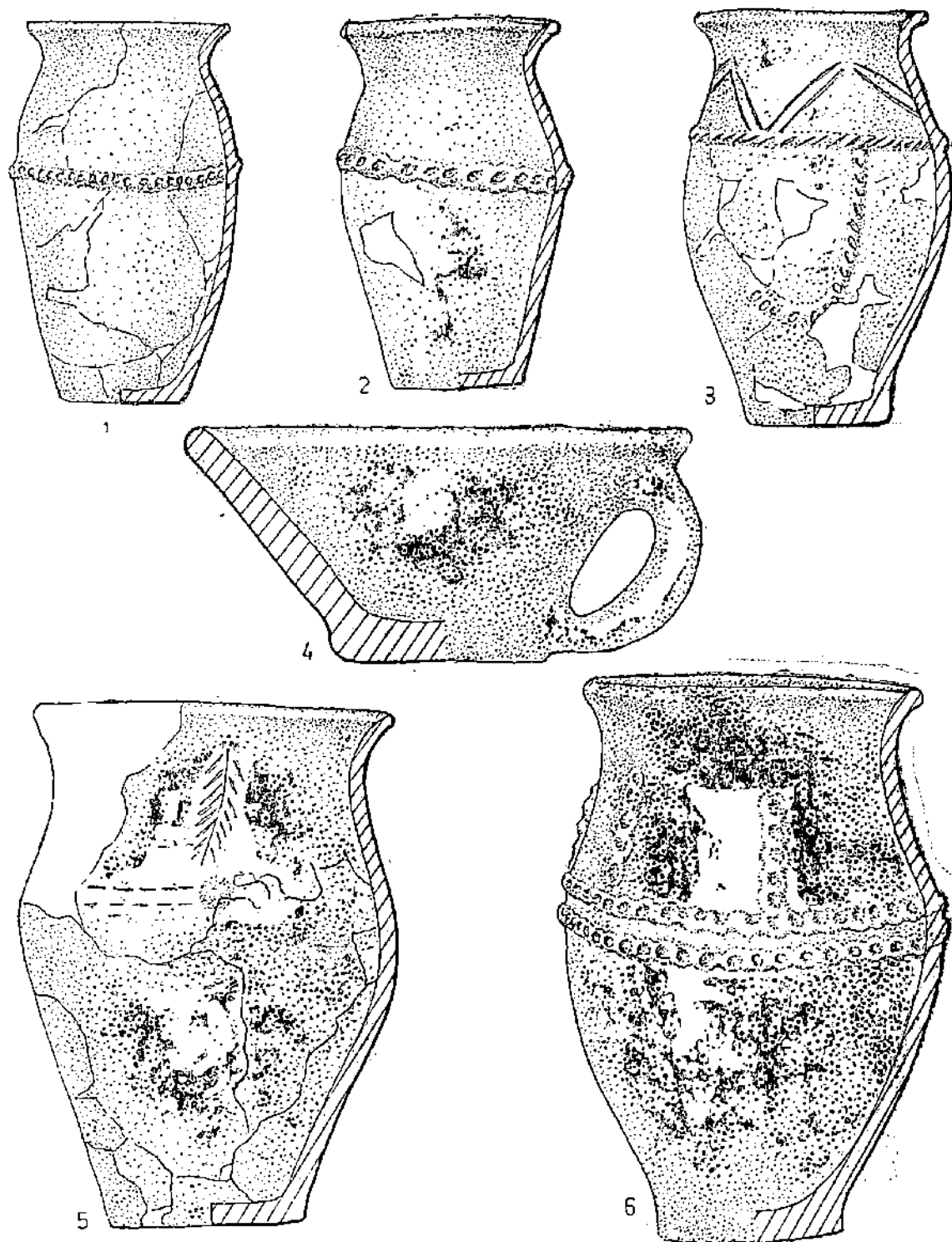
³⁸ *Ibidem*, p. 186 — 188.

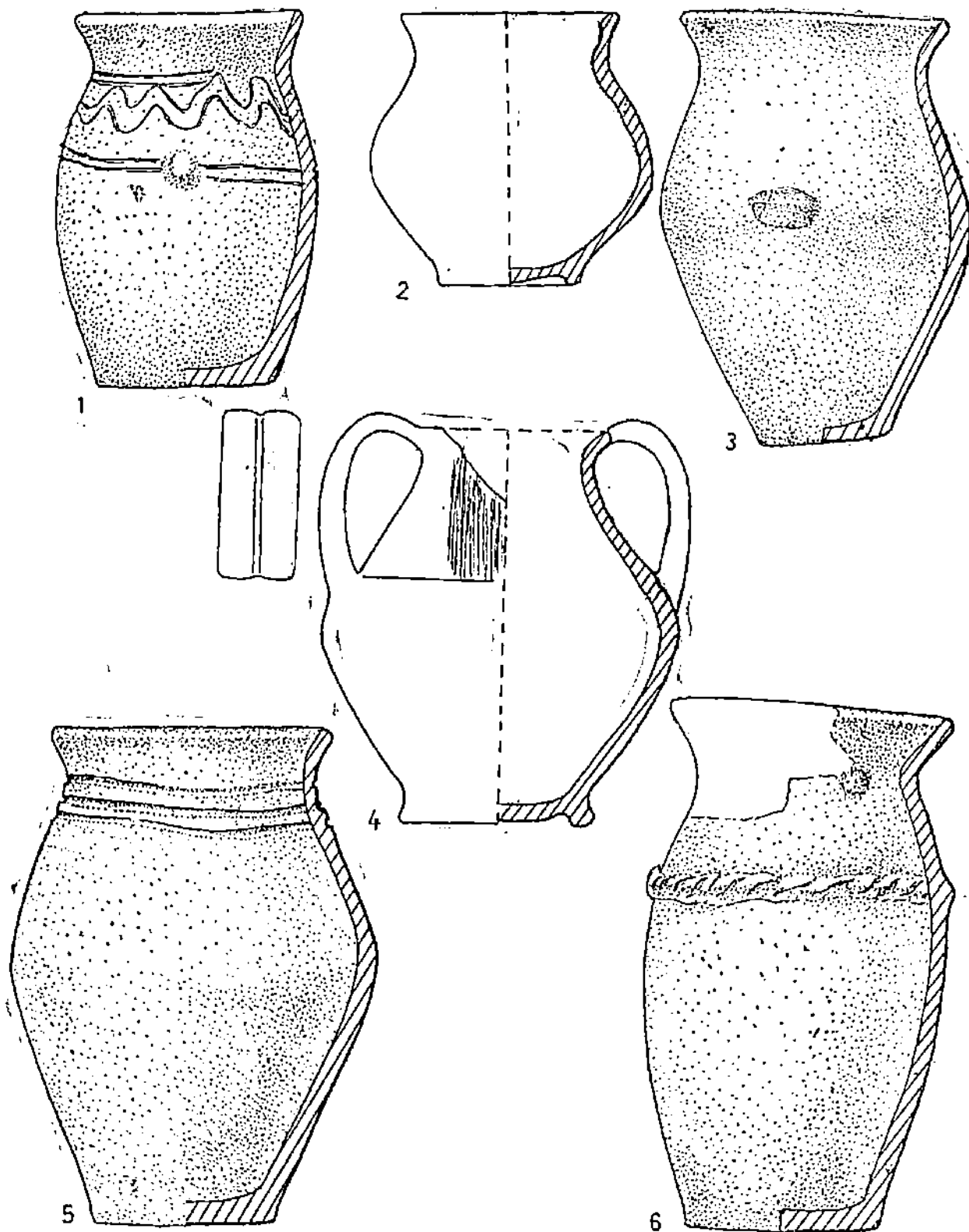
Pl. VI. Ceramică lucrată cu mîna.

Pl. VII. - Ceramică lucrată cu mîna.

Pl. VIII. Oale borcan (1-3, 5, 6) și o căfuie (4) lucrate en mină.

Pl. IX. Vase lucrate cu mîna (1, 3, 5, 6) și la roată (2, 4).

1. — 8,2 cm). Pe corpul vasului apar două grupuri a câte două mici caneluri (0,4 cm) dispuse vertical (Pl. II/4). IIA, inv. II-2 777.

11. Partea inferioară cu fundul ușor concav, a unui *vas borcan* lucrat cu mina din pastă cu cioburi pisate în compoziție (Pl. III/12). Aproape întreaga suprafață exterioară a fragmentului este acoperită cu grupuri de 5–6 linii incizate dispuse vertical a unui decor pectinat și câteva incizii oblice mai late (I. — 5,9 cm; l. 11,6 cm).

12. Fragment dintr-un *vas borcan* lucrat cu mina din pastă cu microprundișuri și cioburi pisate în compoziție, arsă incomplet. Vasul are buza verticală retezată și este ornat la exterior cu 3 linii incizate (I. 7,5 cm; l. — 4,5 cm) (Pl. III/7). IIA, inv. III-442.

13. Fragment dintr-un *vas borcan* lucrat cu mina din pastă densă cu cioburi pisate în compoziție (Pl. III/8). Vasul ars incomplet de culoare brun roșcată are suprafața exterioară lăisă și buza mult evazată.

14. Fragment dintr-un *vas borcan* lucrat cu mina, din pastă avind ca degresant cioburi pisate. Vasul are buza răsfrintă subțiată spre extremitate și este ornamentat cu briu alveolar plasat pe diametrul maxim. IIA, inv. II-2 777.

15. Fragment din partea superioară a unui *vas borcan* cu buza ușor răsfrintă, crestată cu incizii paralele, verticale (Pl. III/5). IIA, inv. III-1 174.

16. Fragmente dintr-un *vas borcan*, lucrat cu mina din pastă de culoare brun închisă cu cioburi în compoziție, cu buza verticală în prelungirea pereților vasului (Pl. III/4). Vasul este ornamentat cu incizii unghiulare în forma lui L întors și cu protuberanțe dispuse aproximativ pe mijlocul vâsciorului.

17. Fragment dintr-un *vas borcan* (Pl. II/9), lucrat cu mina din pastă cărămizie, ornamentat cu creștături pe buză (I. — 7,1 cm; l. — 7,1 cm). IIA, inv. II-2 748.

18. Fragment din partea superioară a unui *vas borcan*, lucrat cu mina din pastă aspră de culoare brună cu cioburi în compoziție (Pl. III/13). Buza evazată este retezată drept, iar suprafața exterioară a vasului este nedecorată (I. — 11,7 cm l. — 6,7 cm). IIA, inv. II-1 174.

19. Fragment din partea superioară a unui *vas borcan* (I. — 8,7 cm; l. — 7,8 cm), lucrat din pastă de culoare brună ca și fragmentul precedent (Pl. III/11). IIA, inv. III-11 74.

20. Fragment dintr-un *vas borcan*, lucrat din pastă de culoare roșietică, dură, cu calcar și multă mică în compoziție. Vasul are buza mult evazată și rotunjită la extremitate (Pl. III/8). IIA, inv. III-1 174.

21. Fragment din jumătatea inferioară a unui *vas borcan* lucrat cu mina dintr-o pastă cu bucățele de calcar în compoziție, ars neuniform. Culoarea vasului este brun roșcată la exterior și neagră la interior (Pl. I/13). IIA, inv. III-2 782.

22. Fragment din jumătatea superioară a unei *oale borcan*, lucrată cu mina din pastă de culoare brună (I. — 11,5 cm; l. — 8 cm). Oala are buza foarte puțin răsfrintă terminată orizontal, corpul aproape globular ornat pe unier cu grupuri de trei incizii în forma literei „J”, iar pe direcția diametrului maxim cu butoni (Pl. I/15). Vasul a fost găsit în Gr. C, în anul 1963, împreună cu fragmente de oale diferite și oase. MIG.

23. Fragment de *oală borcan*, lucrată cu mina din pastă cu calcar, microprundișuri și cioburi în compoziție (I. — 7 cm; l. — 7,2 cm). Fragmentul, găsit în Gr. C/63, are un decor combinat, fiind ornat cu briu alveolar încadrat de șiruri de striuri oblice (Pl. I/8). MIG.

24. Fragment de *oală* cu buza puțin răsfrintă terminată orizontal și cu suprafața corpului lăisă. Gr. C/1963. MIG.

25. Fragment de *oală*, lucrată cu mina, asemănătoare prin aspect și decor cu nr. 22, incizie în formă de „J” și buton. Găsit tot în Gr. C/1963. MIG.

26. Partea inferioară a unui *vas borcan*, lucrat cu mina din pastă roșietică avind ca degresant cioburi pisate. Vasul are fundul plat (I. — 11,2 cm; D. f. — 7,5 cm) (Pl. III/10). — 2,60 m. MIG.

27. Fragment *oală borcan*, lucrată cu mina din pastă friabilă de culoare brun roșcată. Buza puțin răsfrintă este retezată drept la extremitate. Sub buză vasul este ornat cu un șir de alveole (Pl. VI/1). S I, — 2,60 m. MIG.

28. Fragment (I. — 11,5 cm; l. — 8,8 cm; gr. 1,1 cm) dintr-un *vas borcan* de culoare roș gălbuie, lucrat cu mina

din pastă friabilă, arsă incomplet, cu cioburi de vase cenușii lucrate la roată ca degresant (P. I/11). Fragmentul are pe linia curburii maxime un buton. S I, — 3,00 m, MIG.

29. Fragment dintr-un *vas borcan*, lucrat din pastă asemănătoare cu fragmentul precedent (I. — 6,2 cm; l. — 9,5 cm; gr. 0,7 cm) ornat pe direcția diametrului maxim cu briu crestat apropiat de formă celui alveolar (Pl. I/10). S I, — 2,60 m, MIG.

30. Fragment dintr-un *vas* lucrat cu mina, din pastă asemănătoare cu a fragmentelor precedente, ornamentat cu buton decorat cu 3 alveole (I. — 4,3 cm) (Pl. VI/6). S I, — 2,60 m, MIG.

31. Fragment (I. 6 cm; l. — 4,5 cm; gr. 1,0 ac) dintr-un *vas* cu pereții drepi, lucrat cu mina din pastă asemănătoare cu a fragmentelor anterioare (Pl. IV/8). — 1,90 m, MIG.

32. Fragment din jumătatea superioară a unei *oale* (10×11×0,7 cm), lucrată cu mina din pastă de culoare brun roșcată, cu nisip, mică și microprundișuri în compoziție, arsă incomplet cu marginea retezată și ușor evazată (Pl. VII/8). Vasul este ornamentat cu butoni sub margine și cu benzi incizate duble în zigzag care pornesc de la butonii dispuși pe umărul vasului. L₂N.

33. Fragment din jumătatea superioară a unei *oale* de mari dimensiuni (17,5×10×0,8 cm), lucrată din pastă avind bucățele de ceramică ca degresant, arsă incomplet, brun roșcată cu nuanțe până la negru la exterior. Fragmentul este ornat cu briu alveolar sub margine și cu alveole pe margine (Pl. VI/7). L₂N. — 2,00 m.

34. Fragment din jumătatea superioară a unei *oale borcan*, de mici dimensiuni (7×7×0,7 cm), lucrată din aceeași pastă cu fragmentul precedent. Oala are marginea retezată orizontal și ușor evazată și este ornată cu butoni pe margine și umăr. (Pl. VI/3).

35. Fragment din jumătatea superioară a unei *oale borcan* (10×10×0,65 cm), lucrată din pastă cu bucățele de calcar în compoziție, arsă oxidant, ornată la exterior cu grupuri de 3 linii paralele incizate (Pl. VII/9). L₂N.

36. Fragment de la curbura maximă a unei *oale* (8×5,2××0,7), lucrată din pastă cu microprundișuri și bucățele de calcar în compoziție. Fragmentul este ornat cu un decor în relief, de la un buton cilindric pornesc două briuri alveolare dispuse orizontal (Pl. VII/6). L₂N.

37. Fragment (5,5×4×0,7 cm) dintr-o *oală*, lucrată din pastă similară fragmentului anterior, ornat cu decor în relief: buton cilindric cu X incizat (Pl. V/2).

38. Fragment (6,5×2,5×0,7 cm) dintr-o *oală* lucrată din pastă similară cu fragmentul anterior, ornat cu decor în relief — buton cilindric (Pl. V/7). — 1,80–2,40 m.

39. Fragment (9,5×6×0,55 cm) dintr-o *oală borcan*, lucrată din același tip de pastă cu fragmentul anterior, cu marginea evazată retezată oblic și cu alveole sub margine (Pl. VI/2).

40. Fragment de *oală* de mici dimensiuni (9,5×8,5××0,5 cm), lucrată din pastă similară cu fragmentul anterior. De la partea superioară a oalei pornește o nervură conică către fundul vasului (Pl. VII/7). L₂S. MIG.

41. Fragment de *oală* (7,6×6×0,6 cm), lucrată din pastă similară cu fragmentul anterior, ornată cu alveole pe margine și butoni plăți pe umărul vasului (Pl. VII/2). MIG.

42. Fragment (7×5,5×0,6 cm) din jumătatea superioară a unei *oale* lucrată din pastă densă, bine arsă, cu nisip și mică în compoziție. Vasul are sub margine un decor incizat reticular încadrat de două linii orizontale (Pl. VII/3). MIG.

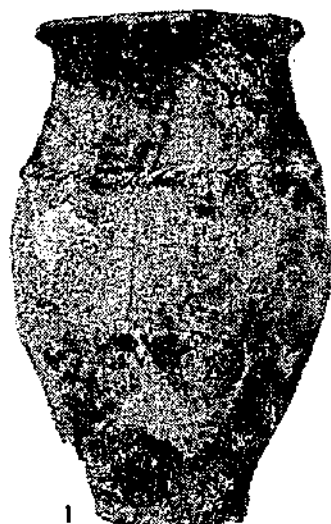
43. Fragment (9,7×6,5×0,6 cm) dintr-o *oală borcan* de mici dimensiuni, lucrat din pastă arsă oxidant cu mult calcar în compoziție, ornamentat cu un briu în relief cu incizii oblice (Pl. I/10).

44. Fragment (7,5×9×0,6 cm) dintr-o *oală borcan*, pasta similară fragmentului anterior dar arderea incompletă. Fragmentul are o apucătoare (Pl. VIII/5).

45. Fragment de *oală* cu buton cilindric cu 3 alveole. Pasta este similară fragmentului 41 (Pl. VI/6 bis).

46. Fragment de *oală* de dimensiuni mijlocii (9×8×1,2 cm), lucrat din pastă similară fragmentului anterior, ornat cu buton conic (Pl. I/11).

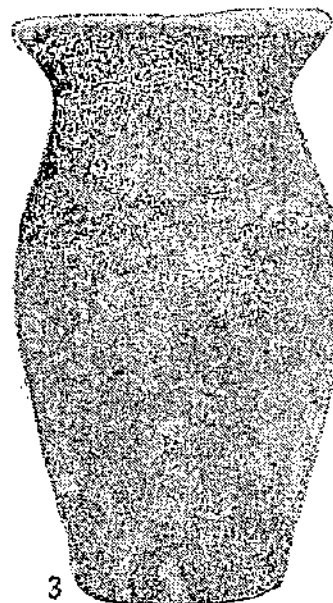
47. Fragment (10×9×0,8 cm) dintr-o *oală* de dimensiuni mijlocii, lucrat din pastă cu cioburi și bucățele de calcar în compoziție. Marginea oblică este puțin evazată. Vasul este

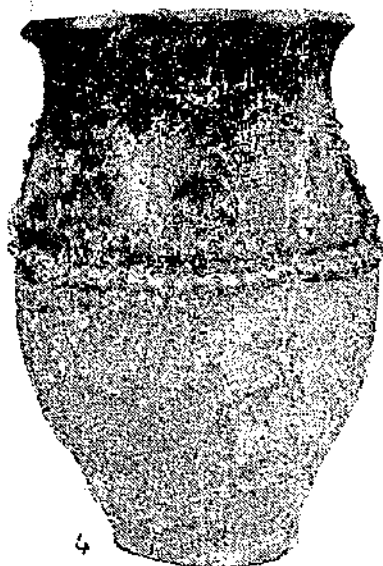
1

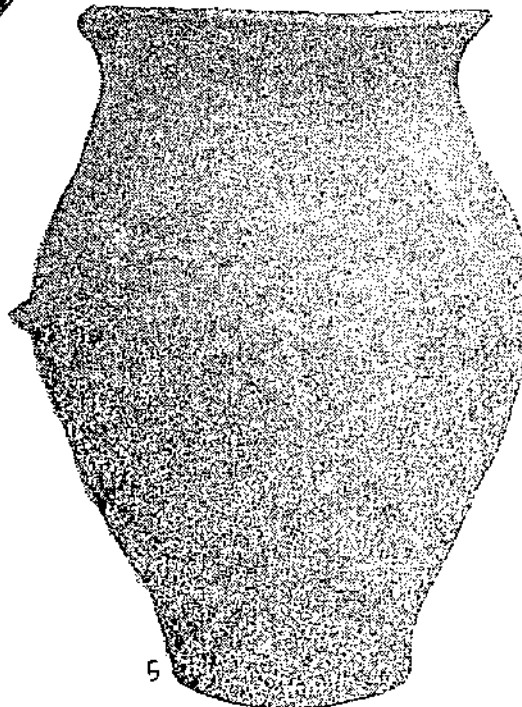
2

3

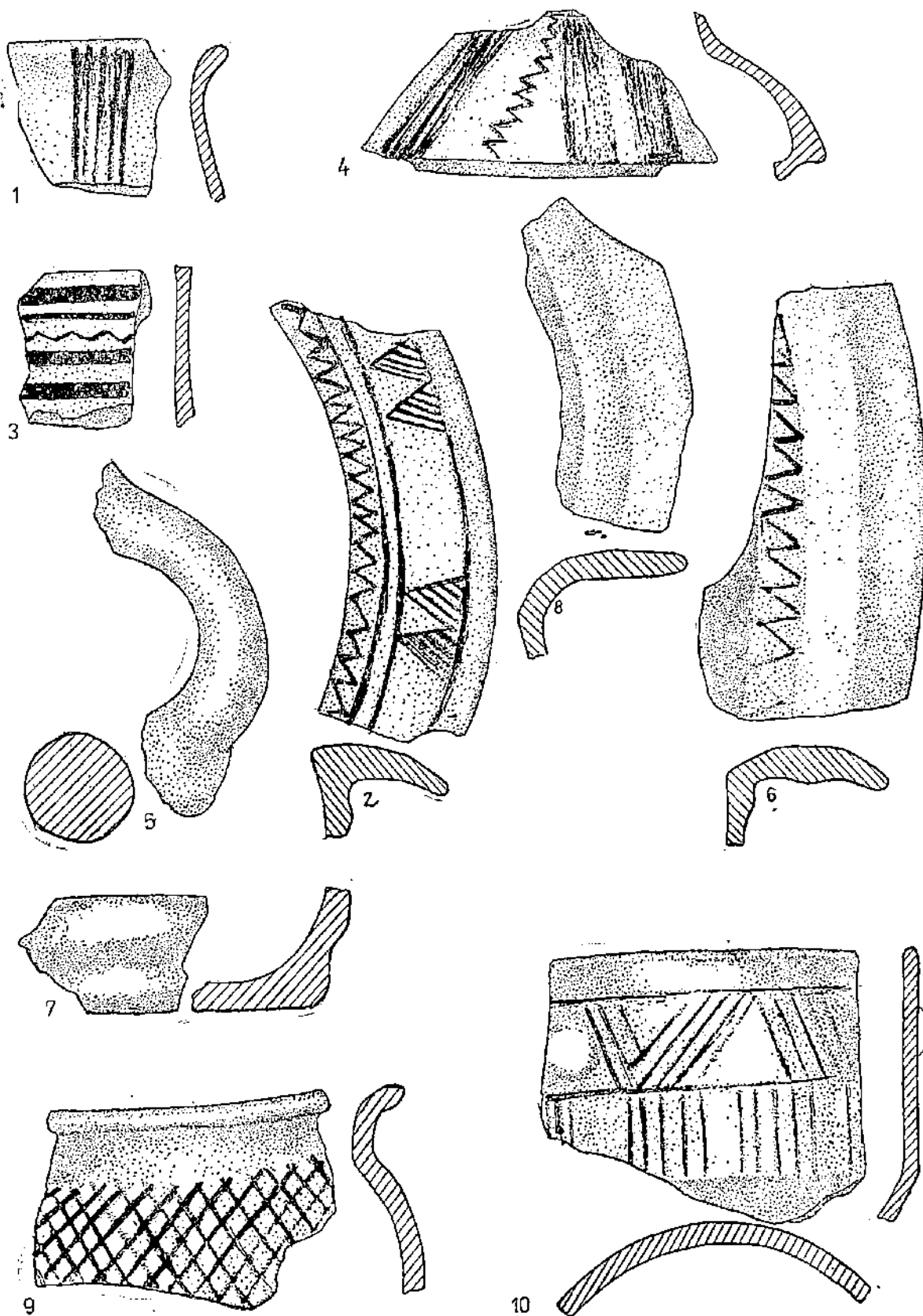
4

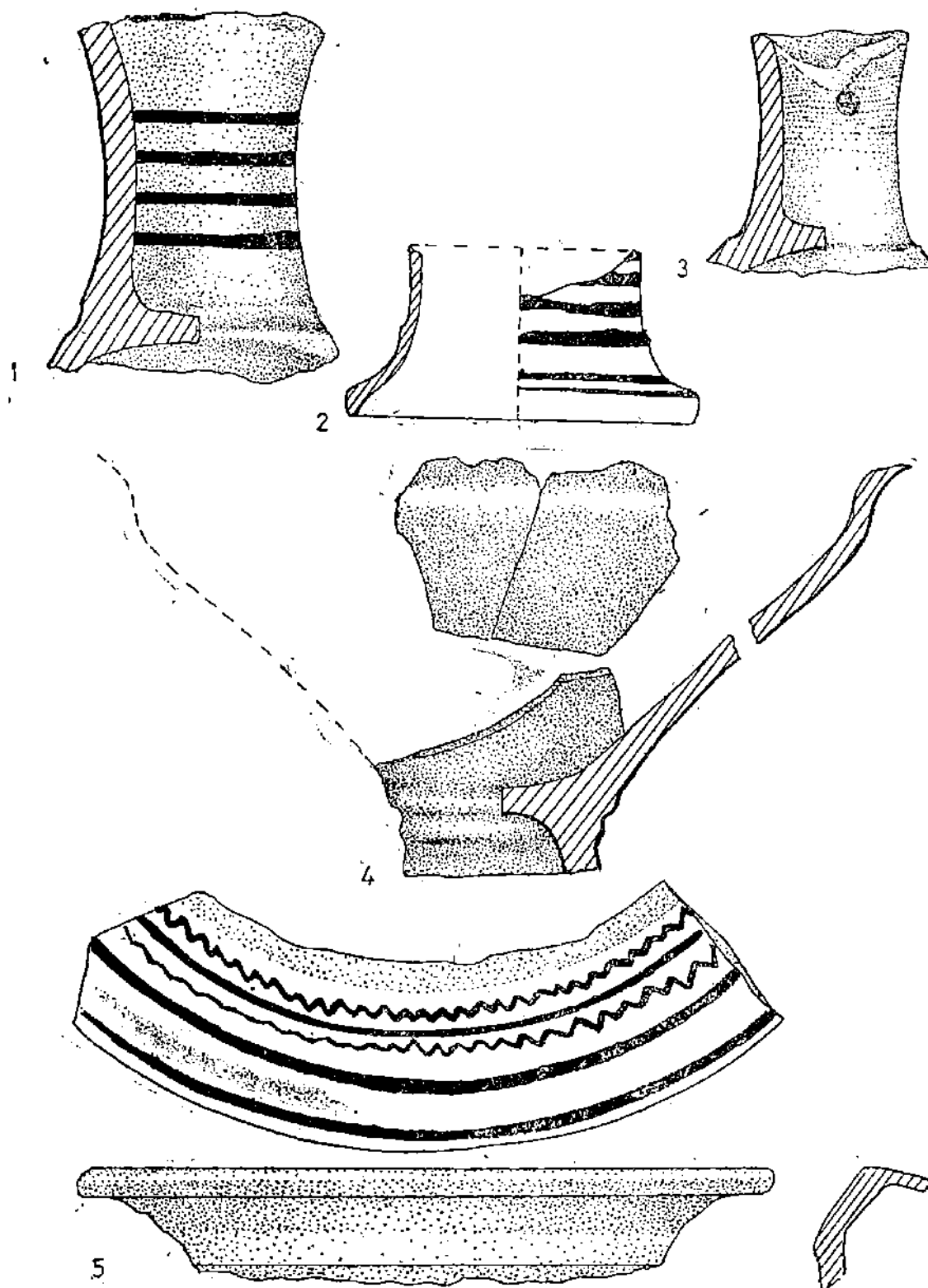
5

Pl. X. Vase lucrate cu mîna.

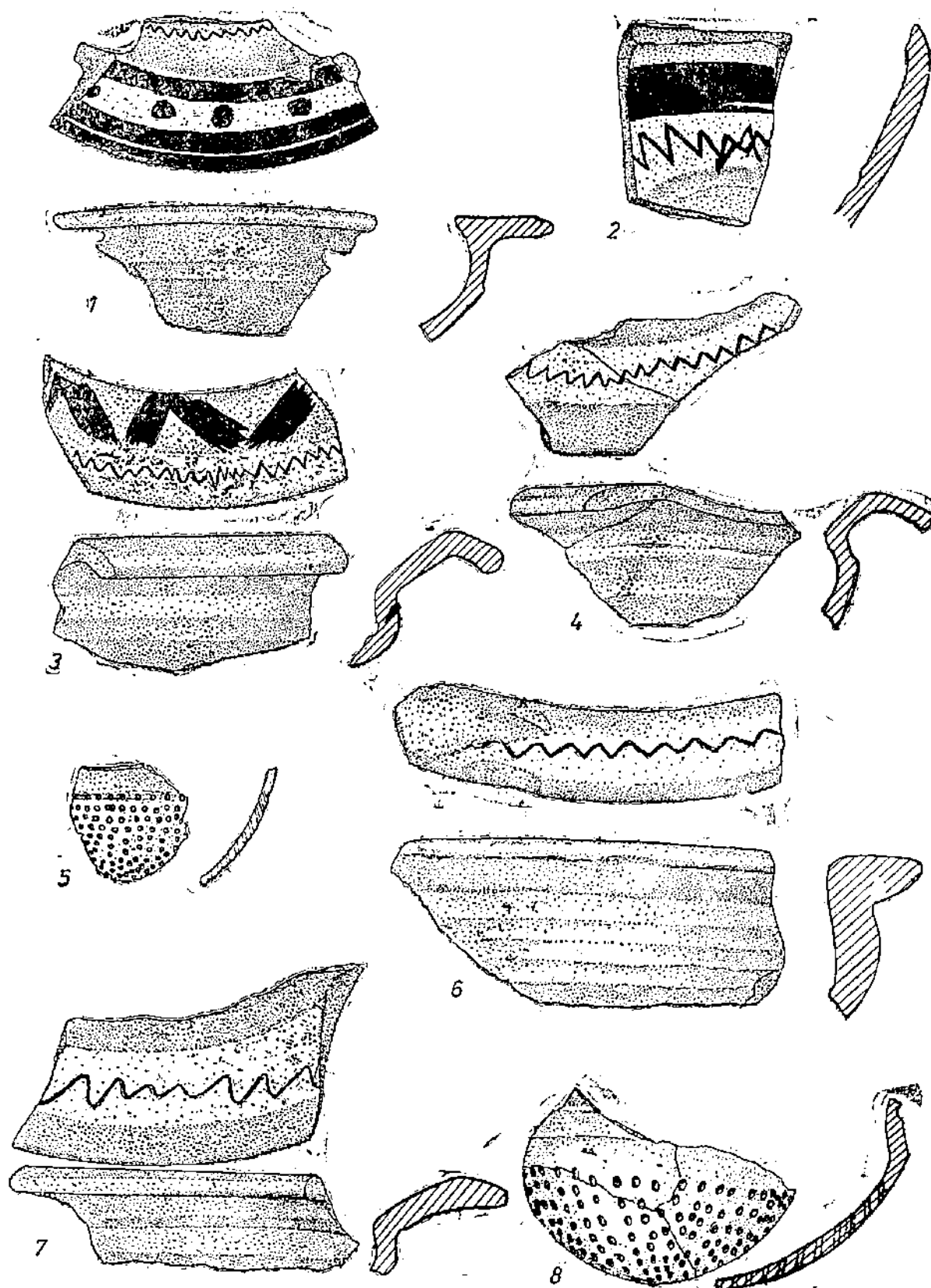

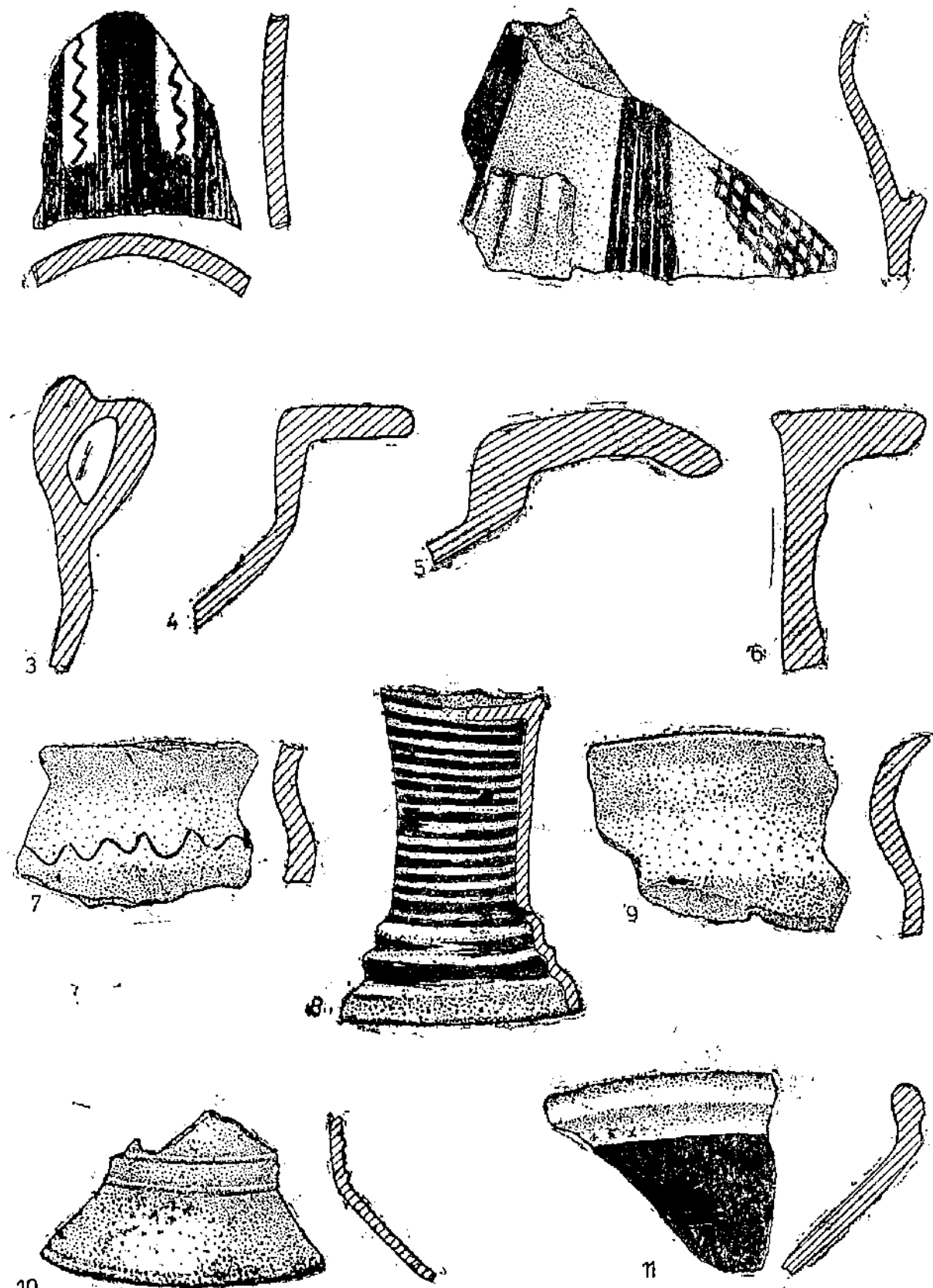
Pl. XI. Ceramică lucrată la roată (1-4, 6-10) și cu mîna (5).

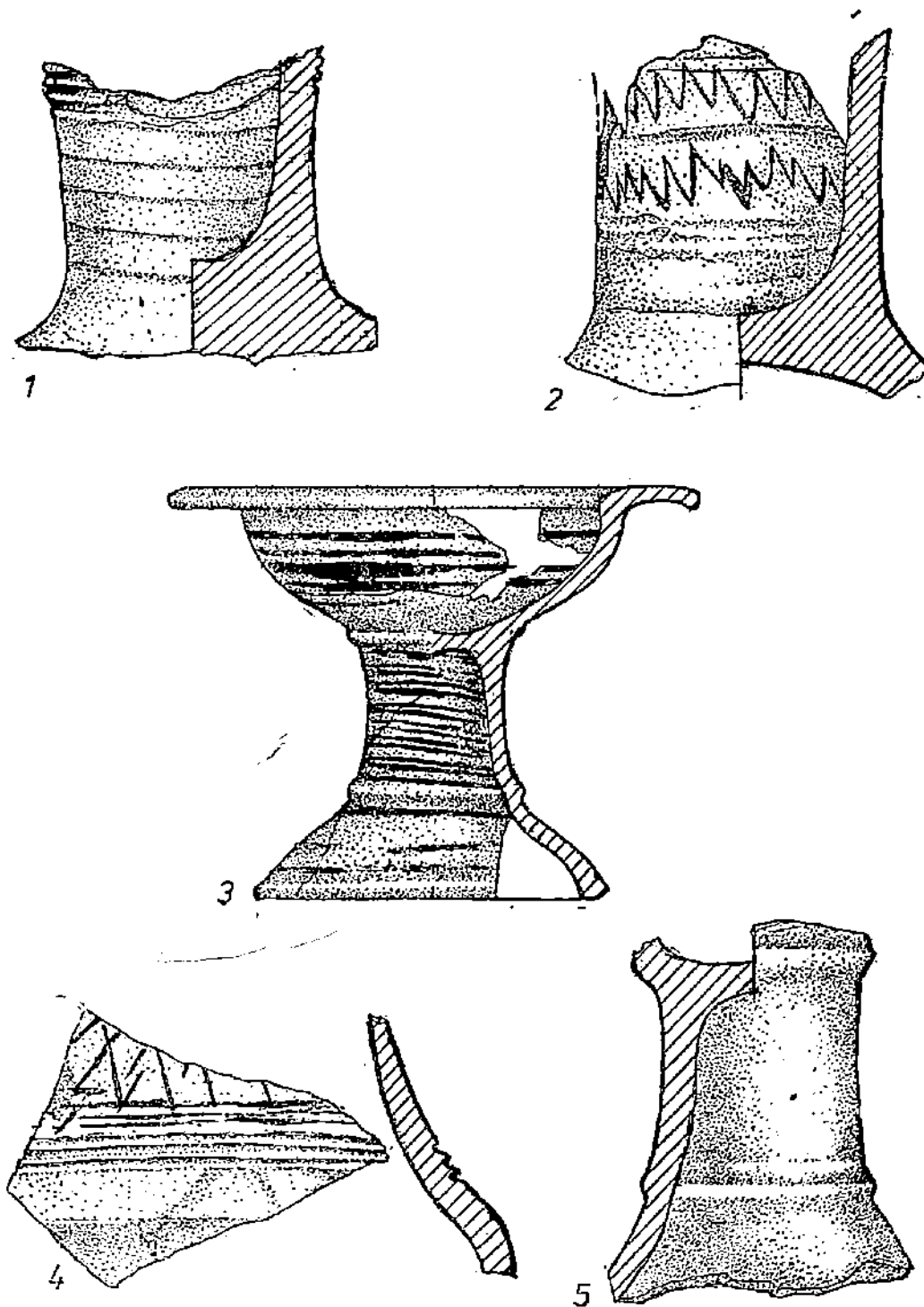
Pl. XII. Fragmente de fructieră cu decor pictat (1, 2, 5) și neornamentate (3, 4).

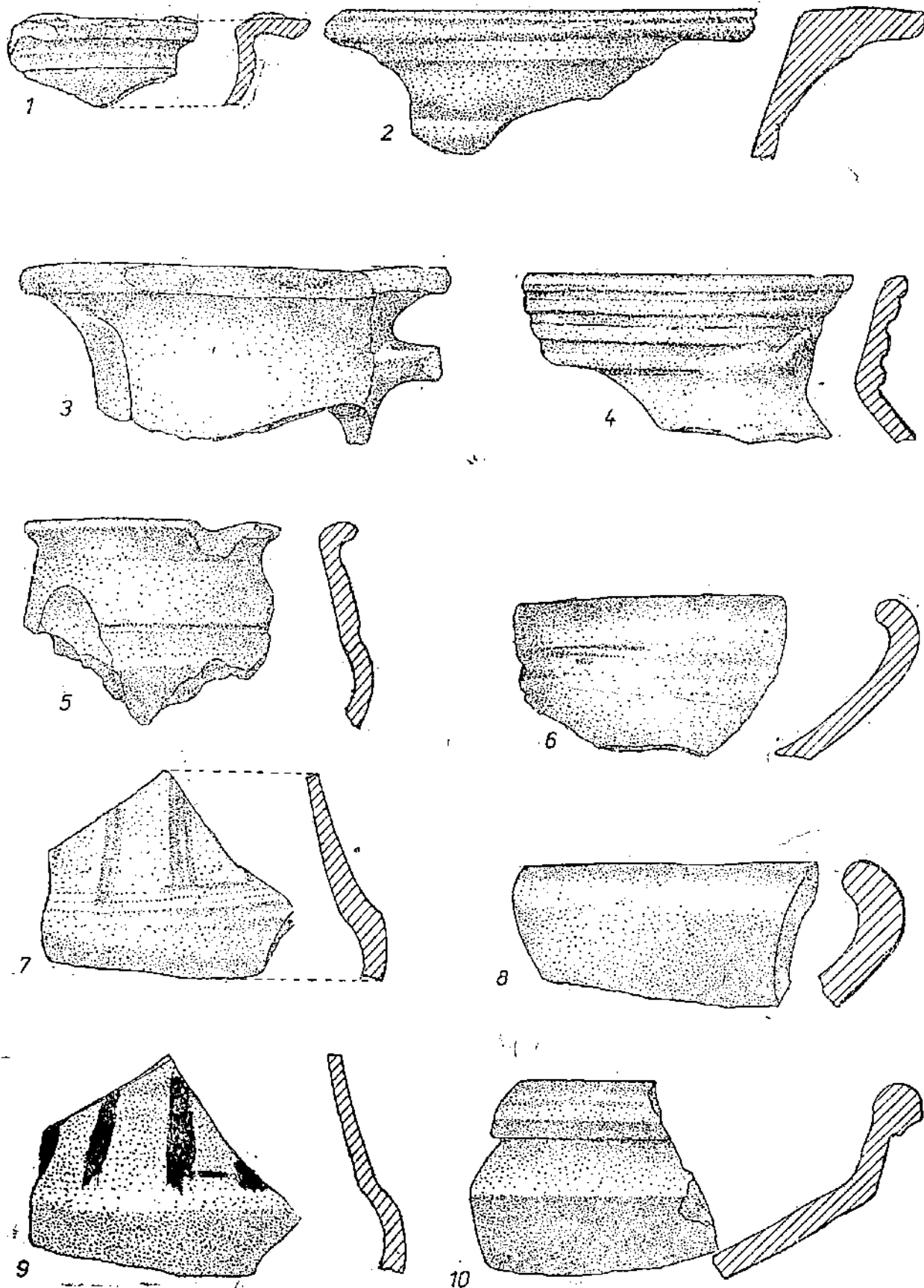
Pl. XIII. Fragmente de fructiere (1-4, 7), strecurători (5, 8) și castron (6) lucrate la roată.

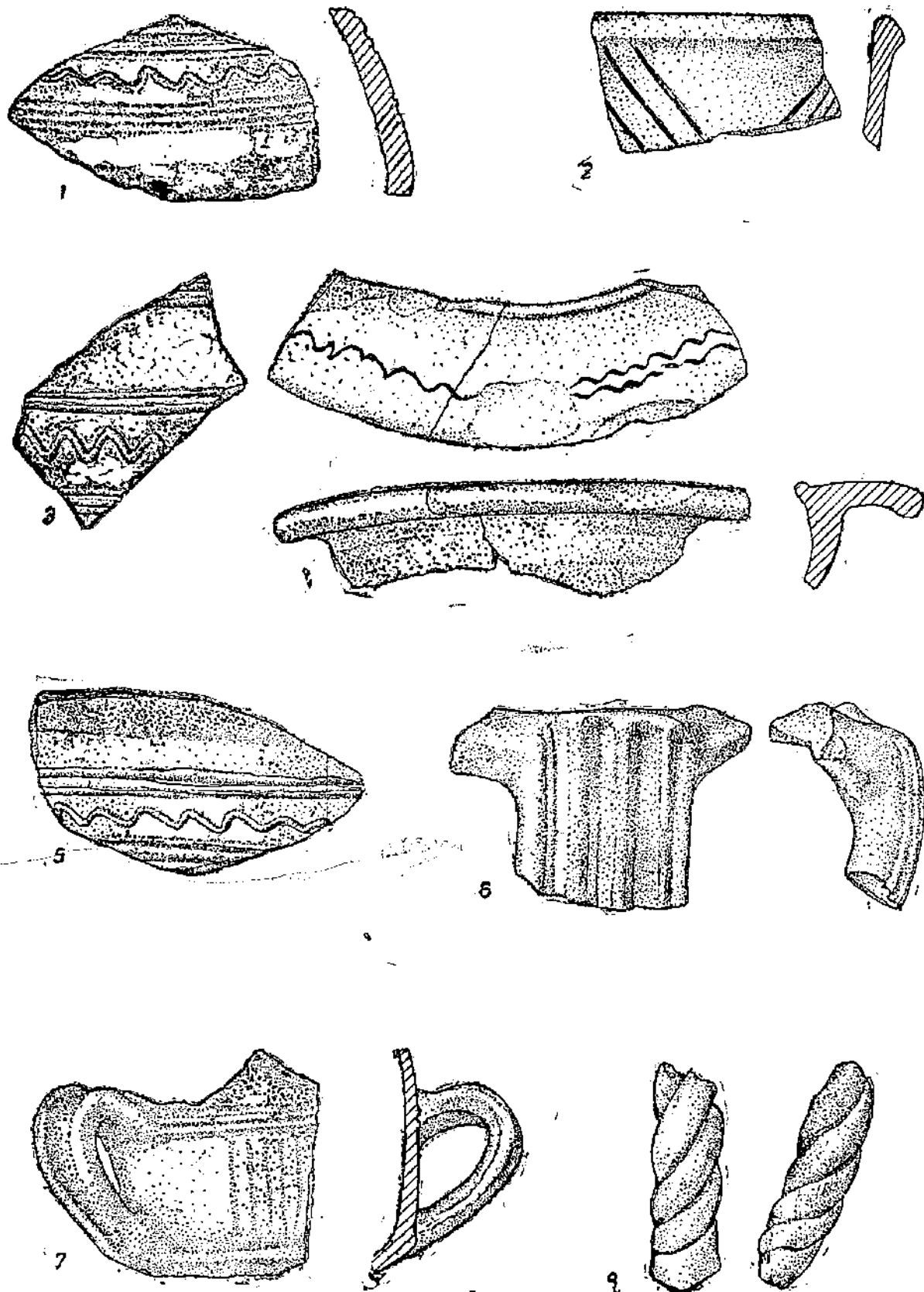
Pl. XIV. Fragmente de ceramică lucrate la roată (1-6, 8, 10, 11) și cu mîna (7, 9).

Pl. XV. Fructieră (3), suporturi de fructieră (1, 2, 5), fragment de cană (4), lucrate la roată.

Pl. XVI. Ceramică lucrată la roată.

PL. XVII. Ceramică lucrată la roată.

ornat cu butoni plați dispuși sub marginea vasului și linii incizate oblice pe corpul vasului (Pl. VII/4).

48. Fragment dintr-o *oală* ($7,5 \times 6,5 \times 0,6$ cm), lucrată din pastă similară fragmentului 35. Sub marginea vasului retezată și puțin evazată se distinge un briu în relief (Pl. VII/1).

49. Fragment dintr-o *oală* de dimensiuni mijlocii ($15,2 \times 12 \times 0,6$ cm), lucrată din pastă similară fragmentului anterior, cu creștături oblice pe marginea puțin evazată, ornamentată cu un briu în relief dispus oblic pe corpul vasului și cu butoni cilindrici cu alveole (Pl. IV/6).

50. Fragment dintr-o *oală* de mici dimensiuni ($7 \times 5 \times 6,5$ cm) lucrată din pastă asemănătoare cu fragmentul 32. Fragmentul este ornamentat la exterior cu linii incizate paralele, decor obținut cu pieptenele (Pl. V/6). L₄N.

51. Fragment ($9,5 \times 4 \times 1,5$ cm) din corpul unei *oale*, lucrată din pastă similară fragmentului anterior, ornamentată cu buton cilindric având incizat un X și briu alveolar (Pl. V/4). L₄N.

52. Fragment ($5 \times 10 \times 0,7$ cm), lucrat din pastă similară fragmentelor anterioare, din partea superioară a unei *oale* cu alveole la extremitatea marginii oblice (Pl. I/5). L₄N.

53. Fragment de *oală* ($8,5 \times 9,5 \times 1,00$ cm), lucrat din pastă similară fragmentului anterior, ornat la exterior cu buton conic și briu alveolar (Pl. VI/5). L₄N.

54. Fragment ($6 \times 5,5 \times 0,7$ cm) din corpul unei *oale*, lucrată din pastă similară fragmentului anterior. La exterior este ornat cu buton cilindric plat (Pl. V/7).

55. Fragment dintr-o *oală borcan* de dimensiuni mijlocii ($12 \times 10 \times 0,7$ cm) lucrată din pastă densă cu mică și pietricele, arsă incomplet, este acoperită cu slip, lustruită și ornată cu decor în formă de ancoră.

56. Fragment ($10 \times 10,5 \times 0,6$ cm) de *oală borcan*; lucrată din pastă similară fragmentului 35, are marginea retezată oblic și suprafața lăisă (Pl. IV/1).

57. Fragment de *oală* ($10,5 \times 12 \times 1,00$ cm) similară fragmentului anterior.

58. Fragment ($8 \times 13 \times 1,00$ cm) dintr-o *oală* de mari dimensiuni, pastă grosieră, arsă oxidant, decorată cu alveole (Pl. IV/5). L₄N.

59. Fragment de *oală* ($7 \times 6,5 \times 0,6$ cm) cu marginea retezată oblic, evazată, lăisă la exterior (Pl. III/9).

60. Fragment de *oală*, lucrată din pastă similară fragmentului 32 ($9,5 \times 13,5 \times 0,65$ cm). Fragmentul are o parte dintr-un ornament în formă de ancoră (Pl. V/8).

61. *Oală borcan* (I. — 17,5 cm; D. max. 15 cm; D. g. — 11,5 cm; D. f. — 9,00 cm), lucrată din pastă de culoare brun roșcată la exterior și neagră, arsă incomplet la interior, cu marginea puțin evazată, rotunjită, ornată pe umăr cu două linii horizontale incizate, patru benzi în val și din nou trei linii horizontale, trei butoni cilindrici dispuși simetric la 10–12 cm unul de celălalt. Cas. IV — L₄N Gr. A/1983. (Pl. IX/1 și XXIII/1). MIG.

62. *Oală borcan* lucrată din aceeași pastă cu vasul precedent (I. — 19,5 cm; gr. 0,5). Sub marginea aproape verticală apare un decor incizat: trei linii horizontale paralele. Este printre exemplarele cu pereții subțiri și o formă care reapare după trei secole. Cas. IV — Gr. A/1983, L₄N (Pl. IX/5).

63. *Oală borcan* lucrată din aceeași pastă ca vasele precedente. Are marginea ușor evazată și este ornamentată pe umăr cu un decor în relief format din două briuri alveolare paralele dispuse orizontal și șase segmente verticale, perpendiculare pe ele care merg pînă sub margine (Pl. VIII/6; X/4). Cas. IV — Gr. A/1983, L₄N. MIG.

64. *Oală borcan* fragmentară în formă de pepene, lucrată din aceeași pastă cu oalele precedente (I. — 17 cm; l. — 16 cm; gr. 0,7 cm). Vasul este ornamentat cu butoni plași sub margine și un briu crestat pe umărul vasului deasupra diametrului maxim. Cas. IV — Gr. A/1983, L₄N.

65. *Vâscior* lucrat din pastă roșetică densă (I. — 9,3 cm; D. g. 4,8 cm; D. f. 3,2 cm; D. max. 5,3 cm). Vâsciorul are marginea evazată, corpul bitronconic ornamentat pe linia diametrului maxim cu 4 protuberanțe și fundul plat. Lipsește doar o parte din margine (Pl. XXIII/2). Cas. IV — Gr. A/1983 L₄N.

66. *Vâscior* cilindric lucrat din pastă roșetică bine frământată, dar arsă incomplet (I. — 4,2 cm; D. g. — 4,2 cm; D. f. — 3,8 cm, gr. 0,9 cm; adâncime 3 cm), cu fundul plat

și marginile rotunjite. Inciziile de pe suprafața exterioră par accidentale. (Pl. XXVI/6). Cas. IV — Gr. A/1983, L₄N.

67. Vas lucrat cu mina din pastă de culoare brun roșcată avind la exterior un slip lustruit. Vasul are marginea evazată, forma bitronconică cu apucători plasate pe direcția diametrului maxim și fundul plat (Pl. IX/1; X/5). Vasele de acest tip sînt atestate pe o perioadă îndelungată (sec. V î.e.n.—I e. n.). A fost găsit în L₄N la — 2,20–2,40 m, și are dimensiunile următoare: I. — 0,40 m; D. max. 0,28 m. MIG.

68. *Oală borcan*, lucrată cu mina (în. 32,7 cm; d. gurii 23,2 cm; d. fund 13 cm), decorată între margine și d. max. cu ornamente incizate de forma unor crengi de brad cu vârful în jos (în. 8 cm), patru apucători (în. 3,5 cm) și între ele, incizate, linii horizontale întrerupte. Vasul, descoperit într-o groapă din L₄N se numără printre cele mai frumoase exemplare lucrate cu mina găsite în cetățuie (Pl. VIII/5; XXIII/3).

69. *Oală borcan* de culoare brună cu urme de ardere secundară (I. — 23,5 cm; D. max. — 14,8 cm; D. f. — 9,2 cm) ornată cu patru butoni sub marginea puțin evazată și retezată și cu briu alveolar deasupra diametrului maxim (Pl. X/6). L₄N.

70. *Oală borcan* (I. — 20,4 cm; D. gurii 12,2 cm; D. f. 9,2 cm), ornat cu briu alveolar pe direcția diametrului maxim (Pl. VIII/2). L₄N.

71. Vas din pastă de culoare brună (I. — 21 cm; D. g. 14,3 cm; D. f. 10 cm; D. max. 15,5 cm) ornat cu briu alveolar pe direcția diametrului maxim (Pl. VIII/1).

72. *Oală borcan* cu marginea puțin evazată (I. — 31,5 cm; D. g. — 17,4 cm; D. f. 10,4 cm) cu briu alveolar pe direcția diametrului maxim. L₄N.

73. *Oală borcan* de culoare brună la exterior prezintă urmele arderii secundare are marginea ușor evazată și rotunjită la extremități (în. 26,5 cm; d. gurii 10,8 cm; d. fund 10,2 cm). Oala este ornamentată cu linii incizate dispuse unghiular în spațiul cuprins între margine și umărul vasului marcat printr-un briu crestat de la care coboară către partea inferioară trei briuri alveolare în forma literei J (Pl. VIII/3 și X/1). O ornamentare similară nu a mai fost regăsită pe alte recipiente. Gr. G—L₄N.

74. *Oală* de formă ovoidală, de culoare brun închis la exterior (I. — 24 cm; D. g. — 10,2 cm; D. f. 7,8 cm) cu marginea dispusă unghiular și rotunjită la extremitate (Pl. X/2). Dintre vasele de acest tip, cu corpul bombat, de veche tradiție getică este singurul exemplar întreg.

Cățuie. 75. Cățuie fragmentară, tronconică, aproximativ jumătate inferioară cu o parte din toarta rotundă, lucrată din pastă cu cioburi și mică în compoziție (I. — 3,9 cm; l. — 6,8 cm). IIA, inv. III-2758.

76. Cățuie fragmentară, aproximativ 3/4, ușor restaurabilă, lucrată din pastă densă (I. — 6,2 cm; D. g. — 12,5 cm; D. f. — 6,3 cm). Toarta în bandă cu o ușoară șanțuire mediană, suprafața exterioră neornamentată, fundul plat, marginea subțire (Pl. VIII/4; XXIII/7). Prezintă urme de ardere la interior și ardere secundară. Cas. IV, Gr. A/1983.

77. Cățuie de culoare brun roșcată, cu toarta bandată prinsă către bază și sub buză (I. 8 cm; D. g. — 13 cm; D. f. 6,3 cm). L₄N.

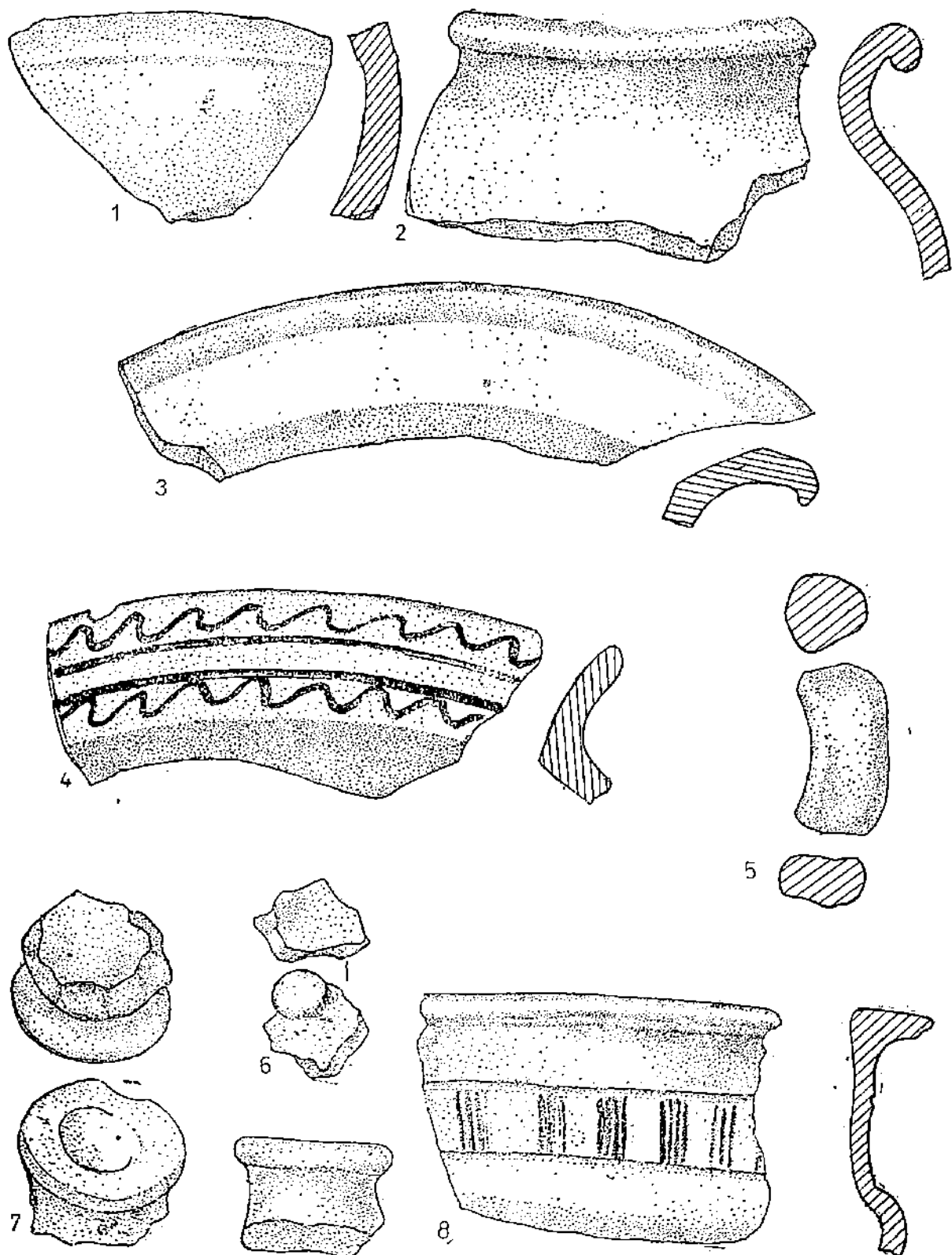
78. Cățuie de formă tronconică cu pereții arcuți (I. 3,5 cm; D. g. — 6,1 cm; D. f. 3 cm) lucrată din pastă cu mică și cioburi pisate ca degresant de culoare brun roșcată, avind toarta fragmentară cu secțiunea în formă de elipsă.

Capace. 79. Capace tronconic lucrat cu mina din pastă de culoare brun roșcată la exterior, cu cioburi pisate ca degresant (I. — 4,5 cm; l. max. 5,5 cm). Capacul are un buton abia schițat prin terminarea cilindrică la 1 cm de extremitatea superioară (Pl. XXV/3). MIG.

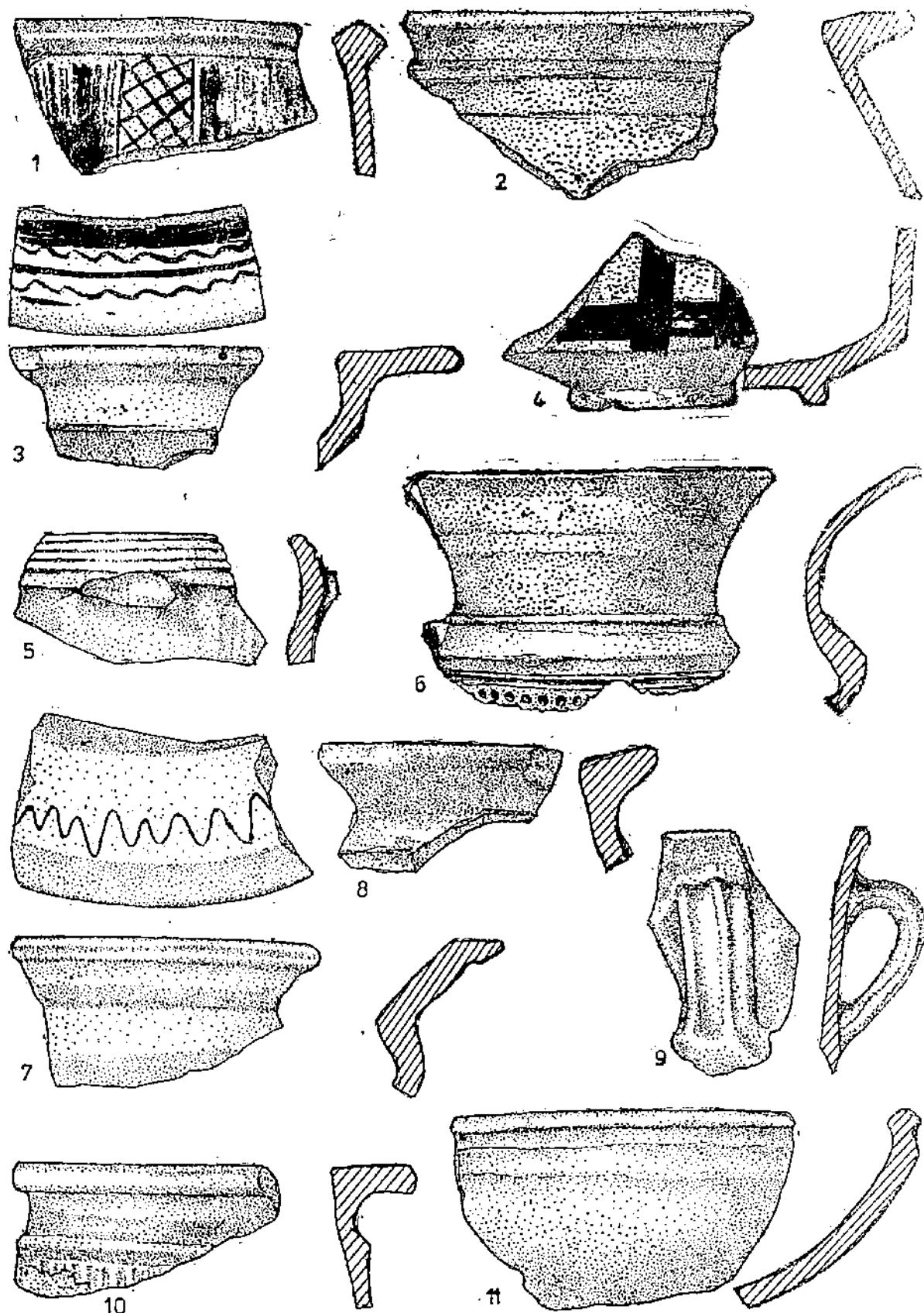
80. Capace fragmentar lucrat din pastă cu cioburi pisate ca degresant, de culoare brun roșcată. Capacul de formă cilindrică (I. — 1,8 cm; D. max. 10,5 cm) cu marginile ușor supraînălțate și cu toarta păstrată parțial este de un tip cunoscut în așezările dacice (Bitca Doamnei, Poiana), dar cu o răspindire restrinsă (Pl. XXV/7).

81. Fragment din cupa unei *fructiere*, lucrată la roată din pastă de culoare cenușie densă și bine arsă, cu marginea răsfriată oblic și apoi orizontal. Vasul are la exterior culoarea cenușie iar la interior cenușiu închis către negru. Buza este ornamentată cu un decor unghiular obținut prin

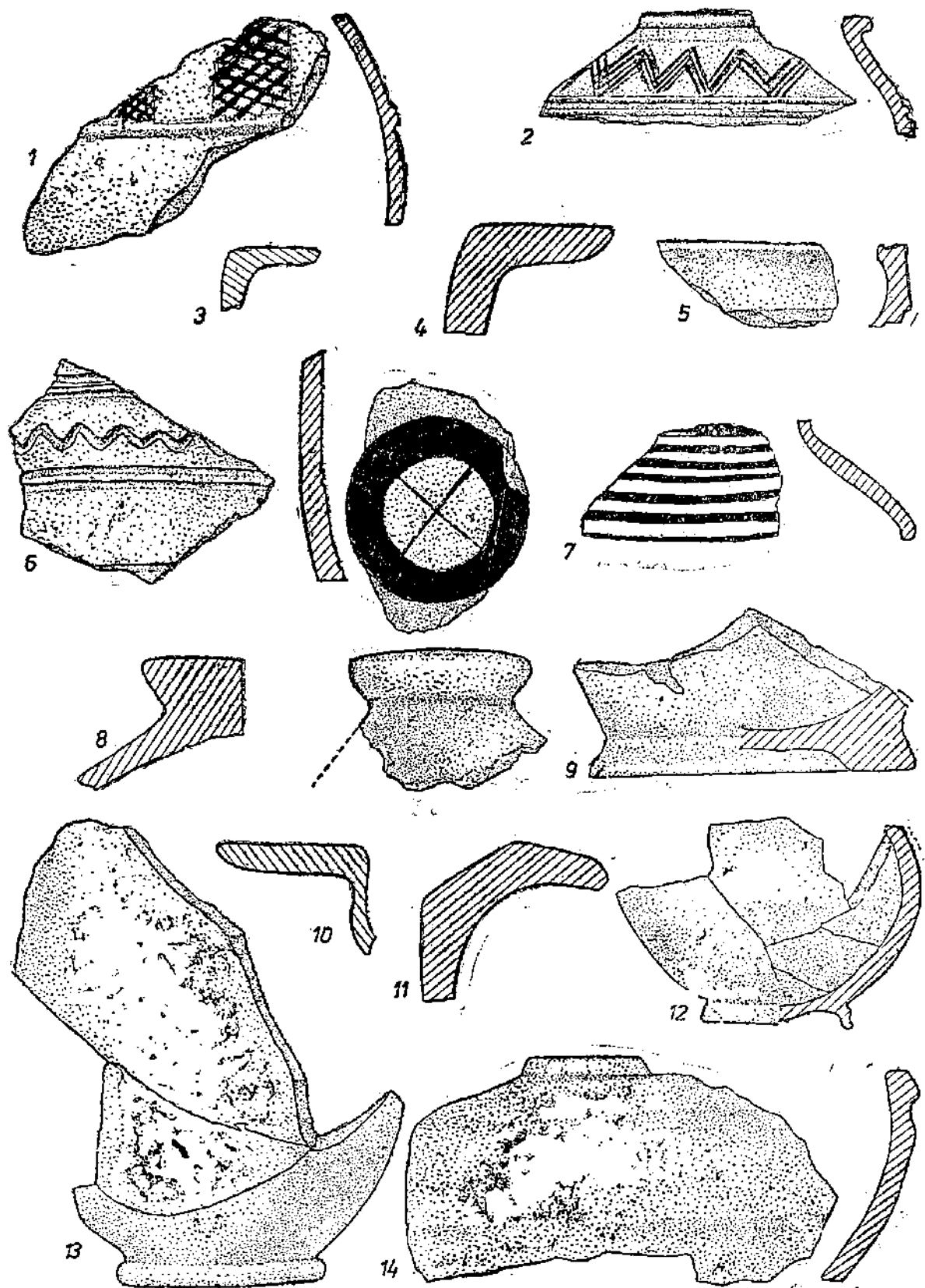

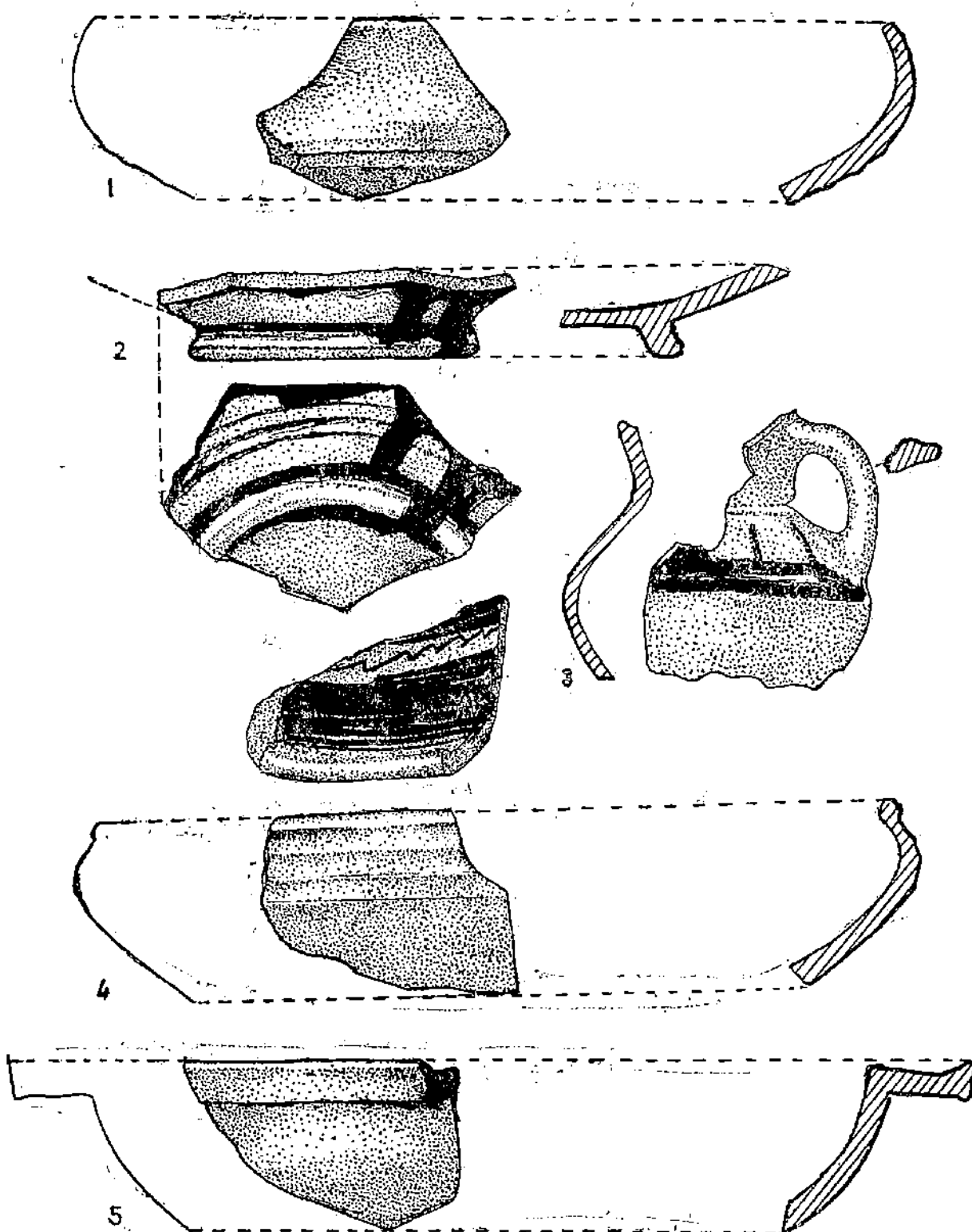
Pl. XVIII. Ceramică lucrată cu mina (1, 2, 5-7) și la roată (4, 8).

Pl. XIX. Ceramică lucrată la roată.

Pl. XX. Ceramică lucrată la roată.

Pl. XXI. Căramică lucrată la roată.

lustruire, bandă lată pe latura interioară și un decor în zigzag îngust, mai puțin uniform, la partea exterioară (Pl. II/3). IIA, inv. III-958.

82. Fragment de *fructieră*, lucrată din pastă cenușie cu buza decorată cu un ornament în zigzag executat mai neglijent (Pl. XIII/4). Profilul buzei are o formă asemănătoare fragmentului precedent. IIA, inv. III-956.

83. Fragment *cupă fructieră*, lucrată din pastă de culoare cenușie, acoperită neuniform cu un slip de culoare cenușie închisă. Cupa are marginea lată (4,8 cm) ornată cu un decor format din două benzi în zigzag lustruite (Pl. XVII/4). Peretele cupei puțin supraînălțat este curbat imediat sub buza. IIA, inv. III-956.

84. Fragment de *fructieră*, lucrată din pastă cenușie. Buza răsfirintă a fructierei pornește oblic și se termină orizontal (Pl. XIII/6). Pe porțiunea oblică este ornamentată cu un decor în zigzag obținut prin lustruire (I — 4,8 cm; I — 10,3 cm). Din aceeași fructieră mai sînt 3 fragmente. IIA, inv. III-964.

85. Fragment din corpul unei *fructiere* (?), lucrată din pastă cenușie, acoperită cu un slip de nuanță cenușie închisă. Cupa este ornamentată la interior cu un decor de benzi orizontale obținute prin lustruire și interspațiile cu un decor în zigzag, dublat pe o porțiune formînd două triunghiuri cu vîrfurile unite (Pl. XI/2). IIA, inv. III-964.

86. Fragment de *fructieră*, lucrată din pastă de culoare cenușie densă, acoperită cu slip de culoare cenușie o nuanță mai închisă. Buza, potrivită ca mărime (3,05 cm), țesită la extremitate este ornamentată cu două benzi circulare care încadrează 4 puncte circulare pe porțiunea păstrată. La interiorul cupei poate fi observat un decor în zigzag. Întregul ornament e obținut prin lustruire (Pl. XIII/1). IIA, inv. III-963.

87. Suport de *fructieră*, fragmentar, lucrat din pastă cenușie bine arsă, acoperit cu un slip de culoare cenușie închisă (Pl. XV/5). Suportul este deteriorat către bază, unde are o nervură circulară în relief și la începutul corpului cupei (I — 8,3 cm; d. bazei 7,7 cm; d. sup. 5,3 cm; gr. peretelui 0,5 cm). IIA, inv. III-961.

88. Suport de *fructieră*, lucrat din pastă cenușie, arsă neuniform (I — 6,2 cm; I — 7,9 cm; s. 6,3 cm; gr. peretelui 1 cm). Suportul este ornamentat cu un decor format din 7 benzi obținute prin lustruire și către bază cu caneluri, două vizibile și în starea actuală a suportului (Pl. XV/1). IIA, inv. III-961.

89. Suport de *fructieră*, lucrat din pastă cenușie densă și bine arsă (I — 7,4 cm; D. max. 7,6 cm), spart către bază. Cilindrul este decorat cu două șiruri de ornamente în zigzag, iar centrul cupei fructierei era ornăat cu un cerc, ambele obținute prin lustruire (Pl. XV/2). IIA, inv. III-961.

90. Fragment din jumătatea inferioară a unui suport de *fructieră*, lucrată din pastă cenușie, acoperită cu un slip de culoare cenușie închisă, prevăzut cu o nervură circulară (I — 4,2 cm; d. max. 8,25 cm, gr. peretilor 1,1 cm) (Pl. XIV/10). MIG.

91. Fragment suport *fructieră*, lucrată din pastă cenușie, ornamentat cu un decor obținut prin lustruire (I — 2,3 cm; I — 6,3 cm) IIA, inv. III-961.

92. Fragment de buza de *fructieră* care pornește oblic de la interior, continuă orizontal și are extremitatea rotunjită (Pl. XIV/4). MIG.

93. Fragment din buza unei *fructiere*, lucrate la roată din pastă cenușie. — 2,30 m. MIG.

94. Fragment din cupa unei *fructiere*, lucrată din pastă cenușie acoperită cu un slip negru (I — 5,5 cm; I — 15,3 cm; gr. 0,95 cm). Buza răsfirintă este ornată cu un decor în zigzag. (Pl. XI/6). IIA, inv. III-956.

95. Fragment din partea superioară a unei cupe de *fructieră*, lucrată din pastă cenușie cu multă mică în compoziție, acoperită cu un slip de culoare cenușie închisă la interior (I — 4,6 cm; gr. 0,85 cm). Buza pornește oblic și se termină orizontal. IIA, inv. III-965.

96. Fragment din partea superioară a unei *fructiere*, lucrată din pastă cenușie, cu buza care pornește oblic și se termină orizontal (lg. 13 cm; I. 4,15 cm; gr. 0,8 cm). IIA, inv. III-956.

97. Fragment din partea superioară a unei *fructiere*, lucrată din pastă cenușie, cu buza care pornește oblic și se termină orizontal decorată prin lustruire cu o linie în zigzag. Fragmentul a răcut probabil lîngă bucăți de fier astfel că a căpătat acum culoarea roș-gălbui la interior (I. — 36 cm; gr. 1,00 cm). IIA, inv. III-956.

98. *Fructieră*⁸⁹ din pastă fină, de culoare cărămizie, acoperită cu un slip roșu, cu picior înalt, cupa emisferică nu prea adîncă și buza lată, răsfirintă oblic spre exterior. Linii circulare obținute prin lustruire decorează piciorul (Pl. XV/3). IIA, inv. IV-2 281.

99. Fragment de *fructieră*, lucrată din pastă roșetică (lg. max. 23 cm; gr. 0,8 cm) acoperită cu o angobă albă peste care sînt pictate dungi roșii care mărginesc două brîuri în zigzag. Un fragment din suportul aceleiași fructiere păstrează doar dungile orizontale. Sînt singurele fragmente de ceramică dăcică pictată aflate la acest prim nivel (Pl. XII/5 și XXVII/4).

100. Fragment (I. — 5 cm; lg. 11 cm; gr. 0,5 cm) din partea superioară a unei *străchini* lucrate din pastă cenușie cu buza puțin evazată, orizontală și rotunjită la extremități. Fragmentul este ornamentat la exterior cu un decor obținut prin lustruire, format din benzi în zigzag încadrate de benzi orizontale, iar la exterior cu trei caneluri (Pl. XXI/4). — 2,30 m. MIG.

101. Fragment dintr-o *străchină*, lucrată la roată din pastă cenușie, culoare mai închisă, dură (I. — 8,3 cm; lg. max. 17 cm; gr. 0,6 cm), cu buza puțin evazată, rotunjită și cu caneluri sub buza (Pl. XVI/10). S. I, Gr. I, MIG.

102. Fragment din partea inferioară a unei *străchini* terminată cu inel de susținere, lucrată la roată din pastă cenușie (D. max. 9,9 cm; I. — 2,45 cm; gr. 0,7 cm), cu un slip negru la interior unde este decorată prin lustruire cu cercuri concentrice din benzi formate din 3 linii (Pl. XXI/2). IIA, inv. III-955.

103. Fragment din partea superioară și începutul jumătății inferioare a unei *străchini*, lucrată din pastă cenușie cu calcar în compoziție (I. — 3,95 cm; I. — 10 cm; gr. 0,6 cm). Buza îngustă este rotunjită la extremități. IIA, inv. III-959.

Castroane. 104. Fragment dintr-un *castron* (Pl. XVI/8), lucrat din pastă cenușie densă și bine arsă, cu corpul tronconic și buza rotunjită întoarsă spre interior (I. — 5,3 cm; I. — 9,2 cm). IIA, inv. III-951.

105. Fragment de *castron*, lucrat din pastă cenușie, compactă, arsă incomplet, acoperit cu slip de culoare cenușie închisă, la exterior. Castronul are umărul carenat, iar buza rotunjită la extremitatea superioară coboară unghiular (Pl. XVI/10). La partea inferioară are dungi orizontale negre obținute prin lustruire. IIA, inv. III-1225.

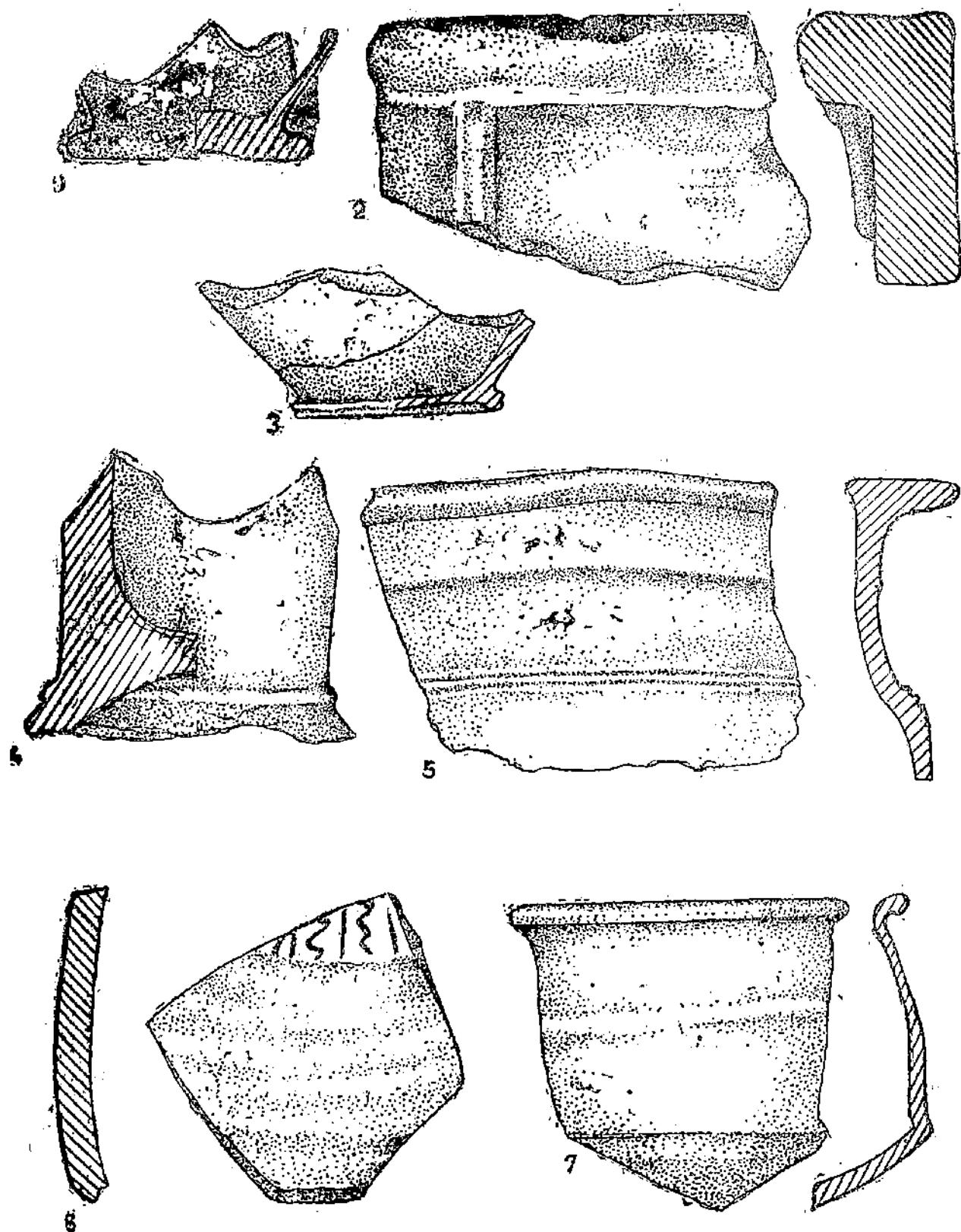
106. Fragment de *castron*, lucrat din pastă de culoare cenușie densă, bine arsă, acoperit la exterior cu un slip de culoare neagră (12×9×1 cm), marginea trasă spre interior, ușor rotunjită și cu canelură la exterior (Pl. XIX/11).

Căni. 107. Fragment de toartă torsadată, lucrată din pastă cenușie, fină și bine arsă (I. — 7,2 cm; D. — 2,1 cm), obișnuit, parte a unei *căni* (Pl. XVII/8). IIA, inv. III-450.

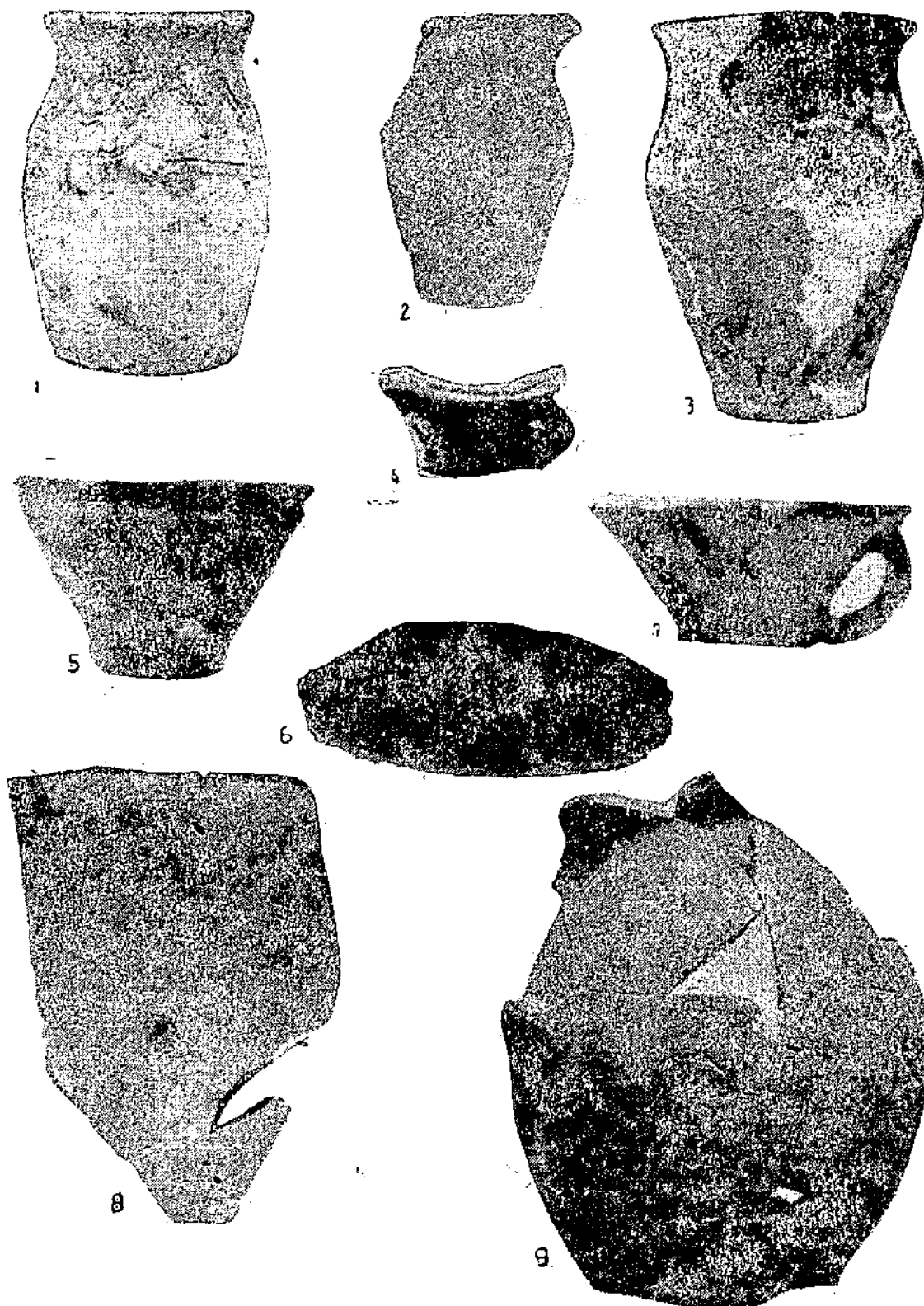
108. Fragment din partea superioară a unei *căni* de dimensiuni mijlocii cu gîtul larg (D. — 13,2 cm), buza orizontală ușor rotunjită și o parte dintr-o toartă bandată (I. — 5,1 cm). Vasul este acoperit la exterior cu un slip de culoare cenușie închisă (Pl. XVI/3). IIA, inv. III-962.

109. Fragment de *cană*, lucrată din pastă cenușie bine arsă acoperită cu slip de culoare cenușie închisă (Pl. XVII/8). Cana are buza rotunjită la extremitate și coboară unghiular, iar corpul este ornamentat cu grupuri a câte 3 linii oblice (I. — 3,05 cm; I. — 5,4 cm). IIA, inv. III-2 786.

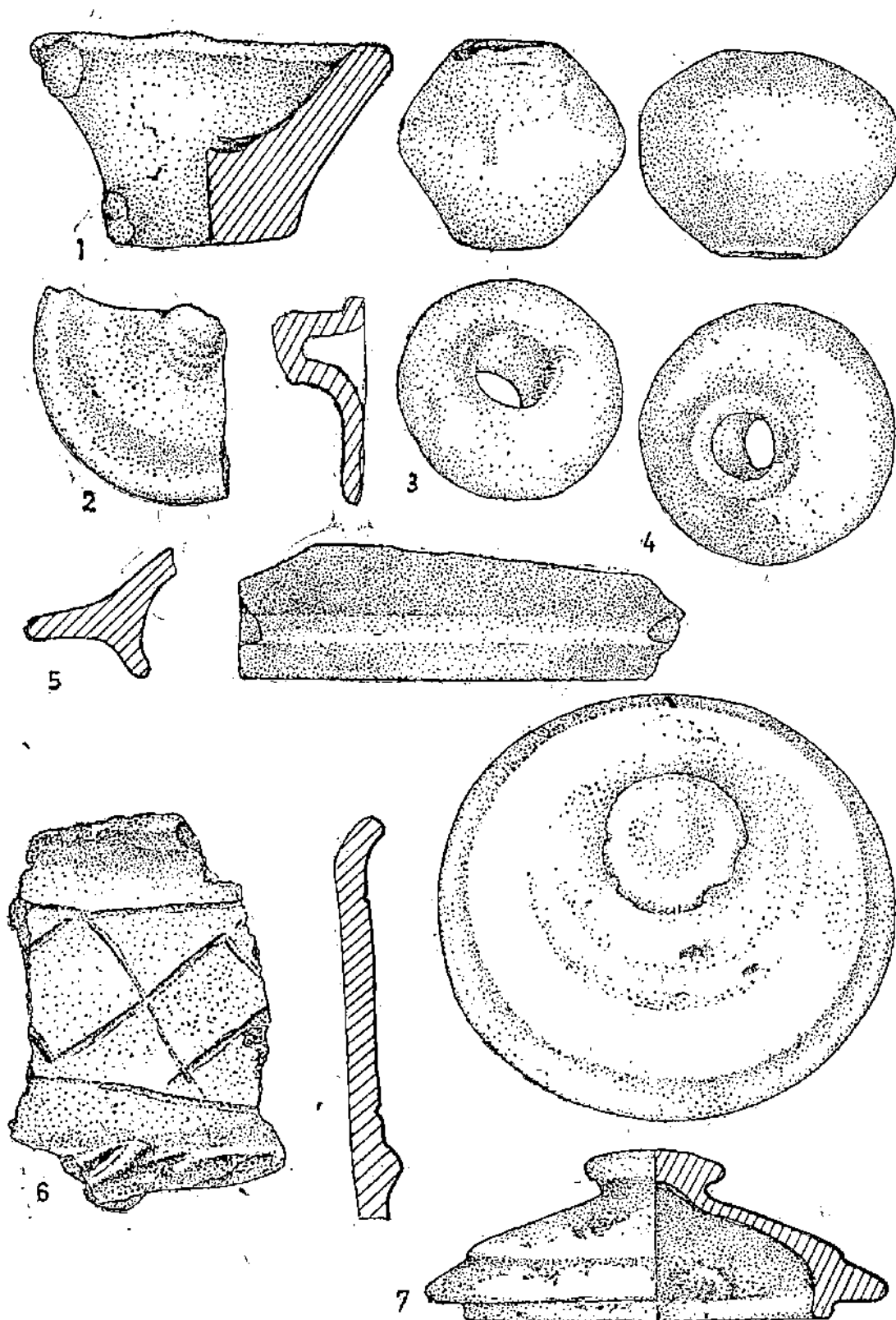
⁸⁹ N. Gostar, *Săpăturile și sondajele de la Șendreni-Barboși (r. Galați)*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 507, fig. 2/2.

Pl. XXII. Ceramică lucrată la roată (1, 3, 4-7) și fragment de țiglă (2).

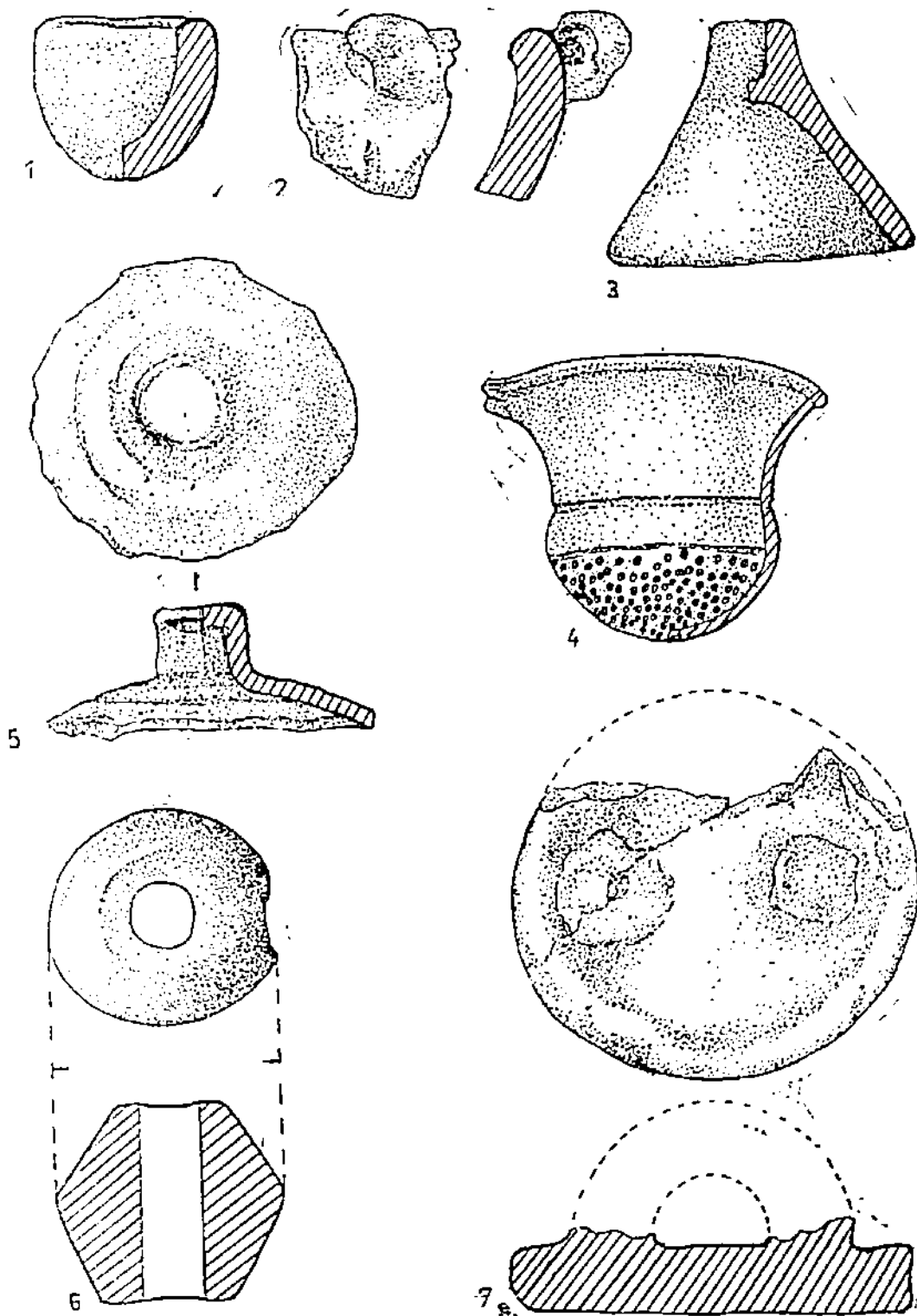

Pl. XXIII. Oale întregi și fragmente (1—3, 8, 9), cățui (4, 7) și castron (5) lucrate cu mîna și la roată (9) și o greutate confecționată dintr-un vas lucrat la roată.

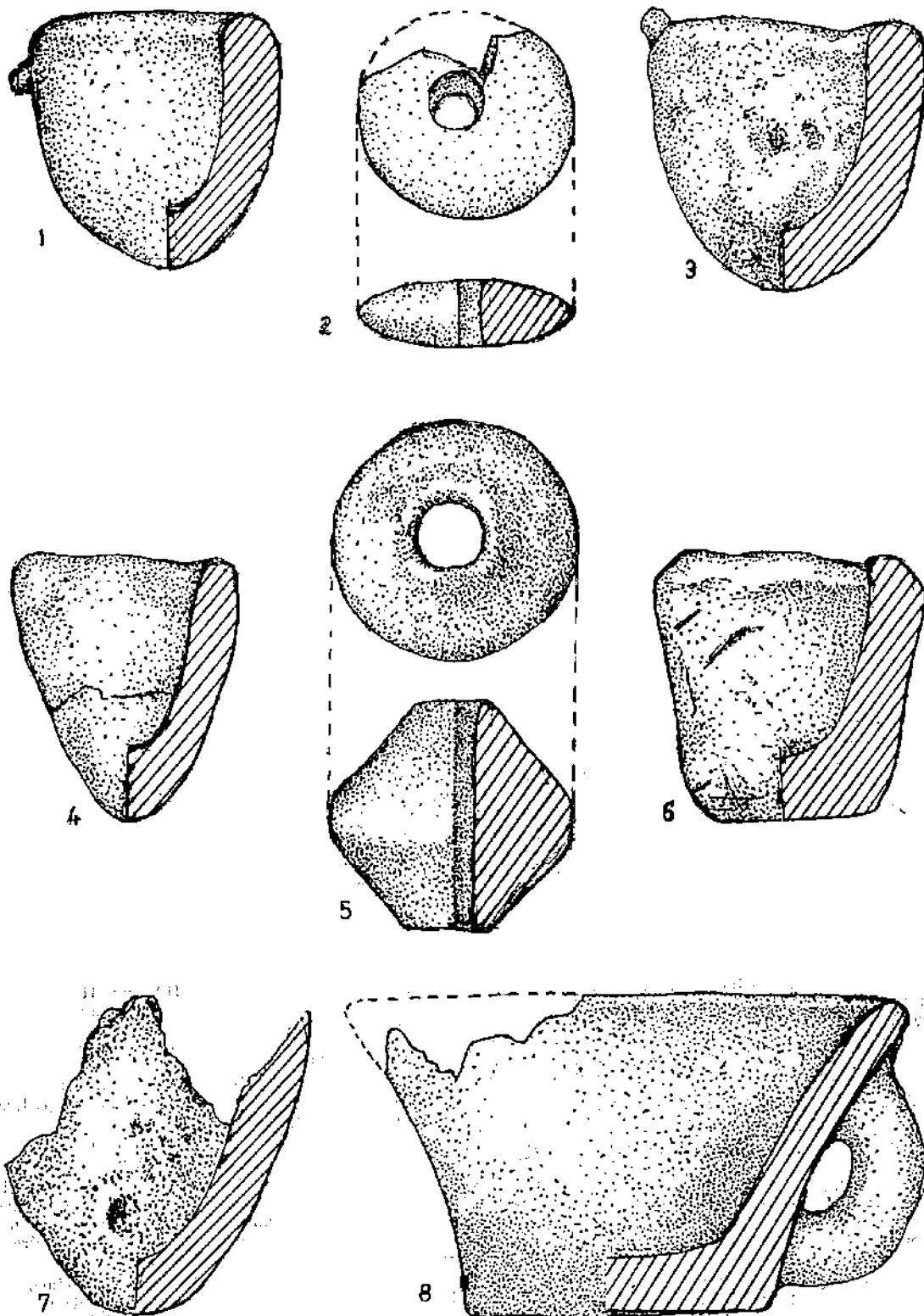

Pl. XXIV. Cățuie (1); căpace (2, 5, 7); fusaiole (3, 4) și fragment de oală lucrată cu mîna (6).

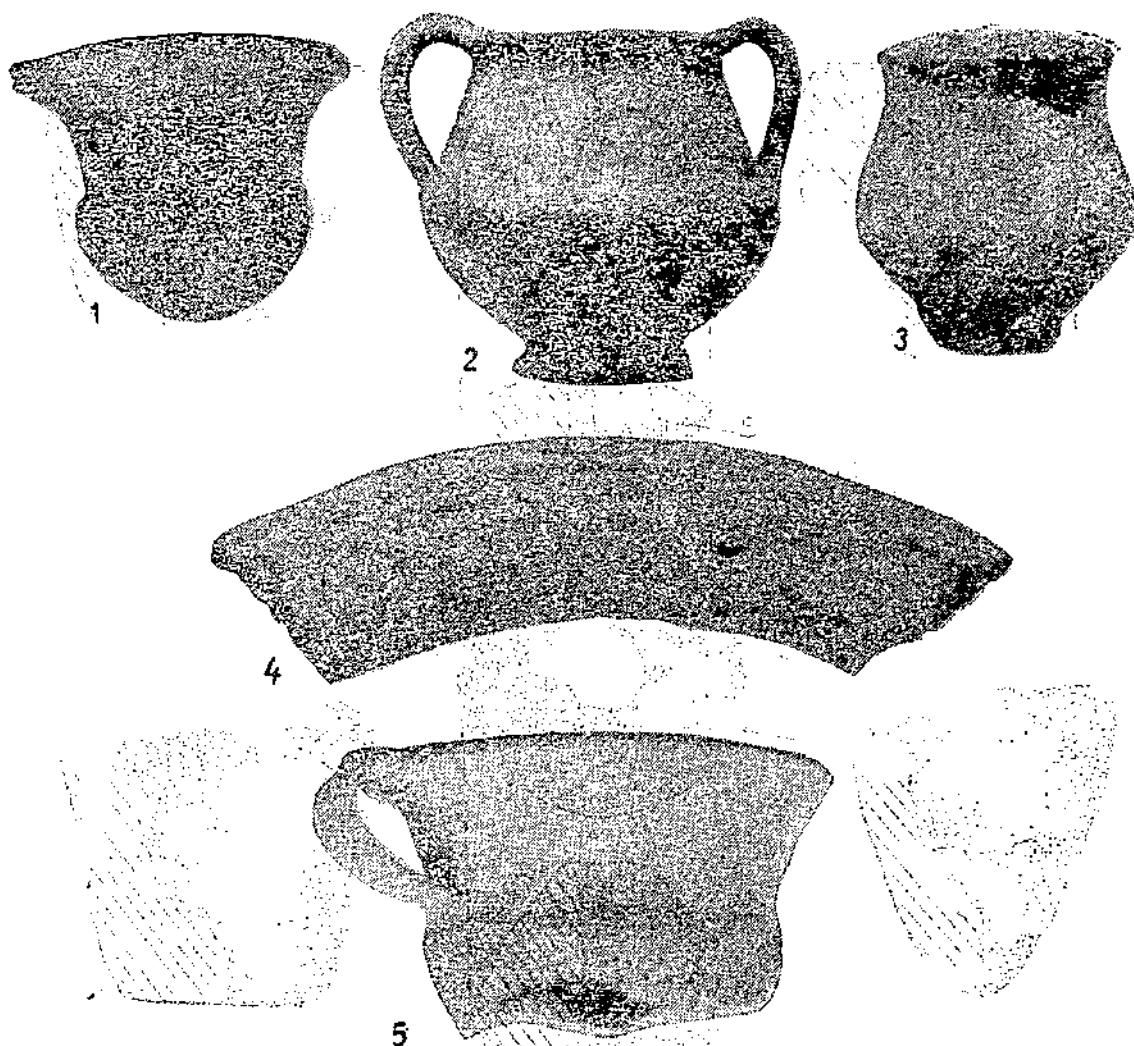

Fi. XXV. Creuzete (1, 2); capace (3, 5, 7); strecurătoare (4) și o fuzaiolă (6).

Pl. XXVI. Creuzete (1, 3, 4, 7); fusainole (2, 5); văscior (6) și cățuie (8).

Pl. XXVII. Ceramică lucrată la roată.

110. Fragment din partea superioară a unei *căni* lucrate la roată din pastă cenușie bine arsă. Buza ușor răsfrântă și rotunjită are la exterior 3 caneluri. Fragmentul păstrează o parte din toarta prinsă sub buza (Pl. XVI/4).

111. Fragment de *căni* (?), lucrată din pastă densă de culoare cenușie de o nuanță mai închisă la exterior. Buza relativ îngustă (2,8 cm) este ornată cu un decor de linii orizontale obținute prin lustruire. IIA, inv. III-956.

112. Fragment dintr-o *căni*, lucrată la roată din pastă cenușie, decorată cu două rânduri de incizii în formă de val (Pl. I/14). MIG.

113. Fragment din partea inferioară cu inelul de susținere a unei *căni* (?), lucrată la roată din pastă cenușie (Pl. XX/12). — 2,45 m, MIG.

114. Fragment din partea superioară a unei *căni* (I. — 7,2 cm; l. — 8,3 cm; gr. 0,45 cm) lucrată din pastă cenușie cu un slip negru la exterior, decorată pe gît cu o bandă orizontală și două verticale (Pl. XXI/3). IIA, inv. II-2786.

115. Fragment din partea superioară a unei *căni* (I. — 9,4 cm; l. — 8,2 cm; gr. 0,6 cm), de culoare cenușie închisă, cu gîtul cilindric, corpul emisferic cu toarta bandată cu canelură mediană, lucrată din pastă cu miezul de culoare roșietică. La exterior, vasul este decorat cu benzi late verticale, iar interspațiile cu o linie în zigzag cu aceeași dispunere verticală. IIA, inv. III-952.

116. Fragment din partea superioară a unei *căni* lucrate la roată din pastă cenușie (I. — 4,6 cm; l. — 6,2 cm; gr. 0,4 cm), decorată pe gît cu 3 incizii orizontale și un decor reticular obținut prin lustruire. IIA, inv. III-170.

117. Fragment din partea superioară a unei *căni*, lucrată la roată din pastă cenușie, cu buza eșazată, rotunjită la exterior și decorată sub buza cu o linie lustruită în zigzag. IIA, inv. III-953.

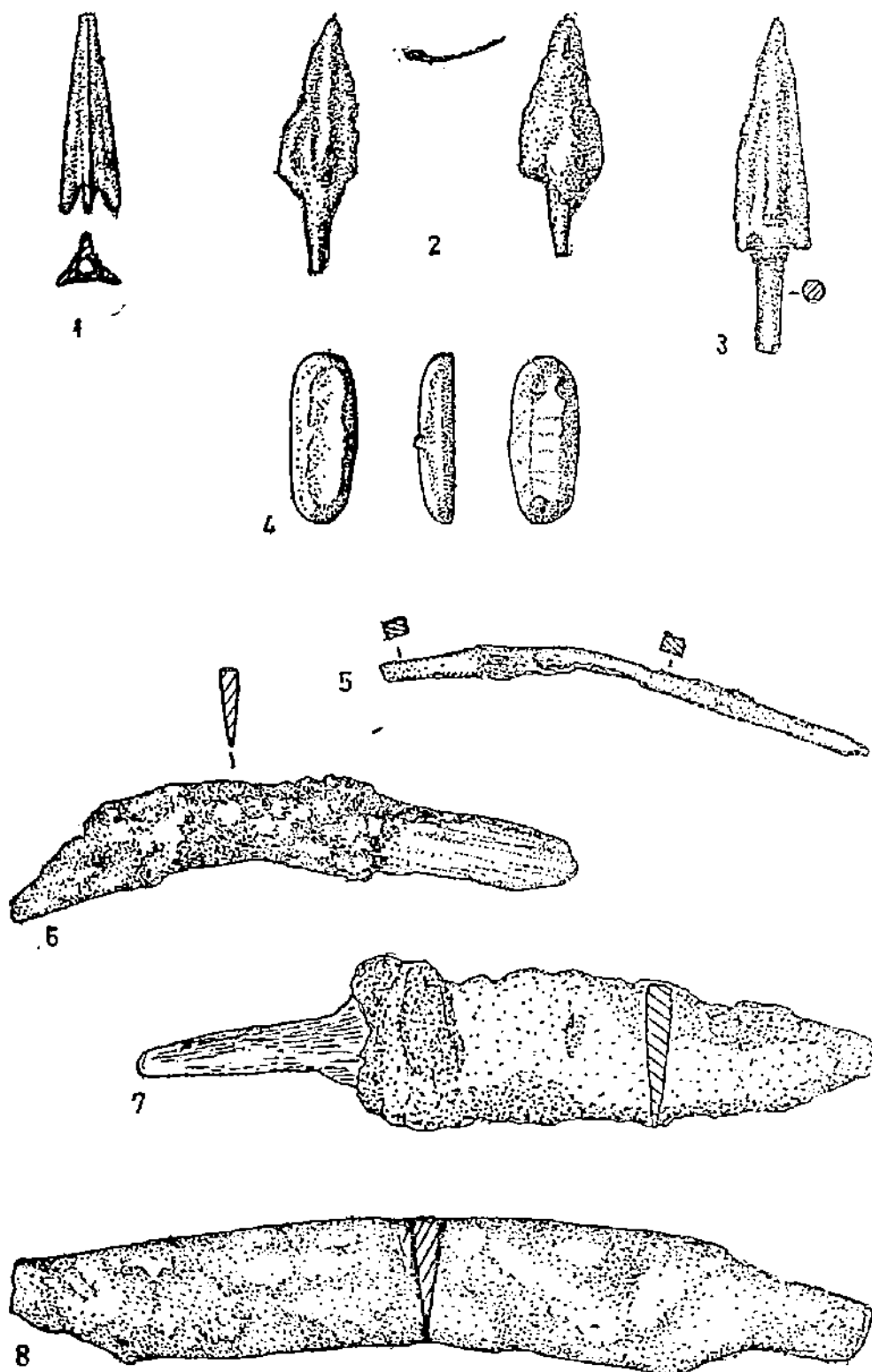
118. Toartă de *căni*, bandată cu canelură mediană, lucrată din pastă cenușie (lg. 9,8 cm; l. — 4,15 cm; gr. 1,05 cm). IIA, inv. III-968. (Pl. XIX/3).

119. Trei fragmente dintr-o *căni* de dimensiuni mijlocii, lucrată la roată din pastă cenușie. IIA, inv. III-954.

Oale. 120. Fragment din partea superioară a unei *oale*, lucrată la roată din pastă brud-roșcată, densă și bine arsă (7×9,5×0,6 cm). Fragmentul este ornamentat cu o nervură în relief și un decor reticular obținut prin lustruire. S V, — 1,90 m, MIG.

121. Oală fragmentară, aproximativ o treime, lucrată la roată din pastă cenușie. Vasul are inel de susținere și corpul aproape globular. — 2,40 m; MIG.

122. Fragment din partea superioară a unei *oale*, lucrată la roată din pastă cenușie. Oală are buza orizontală rotunjită la bază, gîtul înalt și este ornamentată pe umăr cu 3 nervuri orizontale.

Pl. XXVIII. Arme, unelte și obiecte de fier (1-3, 6-8) ; argint (4) și bronz (5)

Pl. XXIX. Unelte și obiecte de fier (1, 2, 4-8) și bronz (3).

123. Fragment din partea inferioară a unei *oale* cu inel de susținere, lucrată din pastă cenușie. Gr. 1, MIG.

124. Fragment din partea inferioară a unei *oale* terminată cu inel de susținere, lucrată la roată din pastă cenușie ($4,4 \times 5,6 \times 0,7$ cm). IIA, III-965.

125. Fragment de *oală*, lucrată la roată din pastă roșie-tică cu bucățele de calcar în compoziție ($8,2 \times 8,35 \times 0,55$ cm), decorată la exterior cu benzi de linii orizontale care încadrează o linie în val (Pl. XX/6), IIA, inv. III-1764.

126. Fragment din partea superioară a unei *oale*, lucrată la roată din pastă cenușie ($5,5 \times 8 \times 0,65$ cm), cu buza evazată și două șanțuri orizontale sub buza. IIA, inv. III-967.

127. Fragment ($5,3 \times 9,2 \times 0,55$ cm) din partea inferioară cu inelul de susținere a unei *oale* lucrată din pastă cenușie Pl. XXII/3). IIA, inv. III-965.

128. *Văscior* lucrat din pastă cenușie (în. 9 cm; d. gură 7,4 cm; d. fund 3,8 cm) cu marginea evazată, corp bitronconic, ornamentat la jumătatea superioară cu un decor de linii oblice obținut prin lustruire. Starea de conservare submediocră. Cas. IV, L₁N.

129. *Oală* cu două torși, lucrată la roată din pastă cenușie (în. 14,2 cm; d. gură 10 cm; d. fund 6,8 cm). Vasul are inel de susținere și jumătatea inferioară în forma unui bol emisferic, iar partea superioară tronconică, marginea evazată, toarta din buza și prezintă urmele unei găuriri pentru reparații (Pl. IX/4; XXVII/2). L₄N.

130. *Vas* lucrat la roată din pastă cenușie, cu inel de fixare și corpul aproape bitronconic rotunjit pe direcția diametrului maxim, mult distrus. (I. 9,5 cm; D. g. — 7,3 cm

D. f. — 3,5 cm) (Pl. IX/2, XXVII/3). L₂N.

Capace. 131. Fragment de *capac* conic (Pl. XX/7), lucrat din pastă de culoare cărămizie, arsă neuniform, acoperit cu vopsea albă și apoi cu 6 dungi concentrice (I. — 4,2 cm; l. — 5,4 cm). Posibil piesă de import. IIA, III-410.

132. Fragment de *capac* cu buton, lucrat din pastă cenușie, cu mică în compoziție și arsă neuniform (Pl. XX/1). Pe buton este cruciat un spațiu circular pe care este lustruit un semn în forma literei X. Întreaga suprafață exterioară are o nuanță mai închisă (I. — 2,4 cm; l. — 6,6 cm). IIA.

133. *Capac* cu buton, lucrat la roată relativ neglijent, din pastă dură, albicioasă (I. — 3,3 cm; l. — 8,3 cm). IIA, inv. III-1167.

134. *Capac* cu buton, fragmentar (Pl. XXV/5), lucrat din pastă cărămizie (I. 3,5 cm; l. — 10,2 cm). *Capacul* a fost găsit la — 3,00 m în canalul actualei conducte de aducțiune Priză-Siret. IIA, inv. III-1758.

135. *Capac* (Pl. XXIV/7) cu guler, lucrat la roată din pastă de culoare cărămizie (I. 3,9 cm; l. — 10,3 cm). IIA, inv. III-960.

136. Fragment de *capac* cu guler, lucrat din pastă de culoare cenușie, densă, bine arsă. La exterior ornat cu un decor lustruit de benzi late și linii în zigzag (Pl. XI/4).

Strecurători. 137. Fragment de *strecurătoare* lucrată din pastă cenușie deschisă, densă și bine arsă. S-a păstrat aproximativ o treime din partea inferioară, emisferică a vasului și începutul cilindric ușor evazat al părții superioare, despărțite între ele printr-o canelură (I. — 7,9 cm; l. — 10 cm). Fragmentul prezintă urme de ardere secundară (Pl. XIII/8). IIA, III-448.

138. Fragment dintr-o *strecurătoare* (8,5 × 13,5 × 0,5 cm), lucrată din pastă de culoare cenușie, densă, bine arsă, acoperită la exterior cu un slip de culoare mai închisă, cu o nervură în relief pe direcția marginii superioare puțin evazate și două incizii înainte de zona conică găurită. Păstrează urmele torții și la interior al unei găuriri mai neglijente (Pl. XIX/6).

139. *Strecurătoare* lucrată din pastă cenușie, densă și bine arsă (I. — 11,6 cm; D. max. 14 cm). Jumătatea superioară cilindrică cu marginea evazată, partea inferioară emisferică. O nervură orizontală în zona în care începe suprafața găurită. Nu a avut torți. (Pl. XXV/4; XXVII/1). Cas. IV, Gr. A/1983.

c. **Obiecte și unelte de lut. Figurină antropomorfă** (4,6 × 2,6 × 1,1 cm) caracterizată prin forma eliptică a capului, redarea schematică, trunchiată a brațelor întinse orizontal și a picioarelor depărtate, prin protuberanțe unghiulare. Două mici alveole pe figură suplinesc redarea trăsăturilor fizionomice. În clasificarea operată asupra plasticii geto-dacice⁴⁰ figurina de la Barboși s-ar încadra la tipul I⁴¹ (Pl. V/1).

Fusaiiolele au următoarele forme: bitronconice, cele mai numeroase, aproape globulare și lenticulare.

1. *Fusaiolă* bitronconică (I. — 3,45 cm; D. max. 4,95 cm; D. secțiunii mediane 0,8 cm), lucrată din pastă cenușie cu mică în compoziție. *Fusaiola* găsită în L₂N are unele semne incizate (Pl. IV/7).

2. *Fusaiolă* din pastă cenușie, densă, acoperită cu angobă neagră lustruită ce are (I. — 3,45 cm; D. max. 4,5 cm; D. int. 1,05 cm), forma elipsoidală și capetele retezate (Pl. XXIV/4).

3. *Fusaiolă* fragmentară, de formă lenticulară cu gaura aproximativ centrală (D. 3,5 cm; l. max. — 1,00 cm) găsită la — 4,90 m în gr. G/1985 (Pl. XXVI/2).

4. *Fusaiole* bitronconice cu mijlocul rotunjit (Pl. XXIV/3), (I. 3,5 cm) sau cu bitronconismul mai pronunțat (Pl. XXVI/5 — I. — 3,7 cm și XXV/6 — I. — 3,6 cm).

Grențăfile, utilizate la plasele de pescuit sau la războaiele de țesut sint confecționate din lut, din pereții unor chiupuri și din piatră.

a) *Grențăfile* din lut ars (au fost găsite și trei exemplare nearse) au forma conică sau piramidală cu perforație către extremitatea superioară.

140. *Strecurătoare* fragmentară lucrată din aceeași pastă ca precedentă (I. — 12,5 cm; l. max. 8,7 cm). Partea superioară cilindrică cu marginea evazată are pe linia în care începe jumătatea emisferică două dungi în relief. Toarta bandată trasă din margine are partea inferioară pe linia diametrului maxim. (Pl. XXVII/5). Cas. IV, Gr. A/1983.

141. *Strecurătoare* fragmentară lucrată la roată din pastă cenușie, cu toarta prinsă de margine și baza cilindricului pe direcția celor două linii orizontale incizate care marchează începutul bolului emisferic găurit (I. — 12,3 cm; D. g. — 17,5 cm). L₂N.

142. *Strecurătoare* lucrată la roată din pastă cenușie, are lipsă toarta și jumătatea superioară, dar bolul este aproape complet (I. — 11 cm; D. g. — 14 cm). L₂N.

Cânițe. 143. Fragment, aproximativ o pătrime dintr-o *câniță* lucrată din pastă cenușie (I. 7,9 cm; l. 8,3 cm). Corpul *câniței*, cilindric la partea superioară și tronconic către bază, are o canelură pe direcția locului de prindere a toartei și este ornat cu 4 dungi verticale obținute prin lustruire. Toarta bandată are o canelură mediană (Pl. XVII/7). *Cânița* a fost acoperită la exterior cu un slip de culoare cenușie închisă. IIA, inv. III-176.

144. Fragment de *câniță* (5,7 × 7,5 × 0,6 cm) lucrată din pastă similară fragmentului 138, păstrează o parte din inelul de fixare, fundul tronconic și corpul cilindric, acoperit cu slip negru și lustruit cu benzi late, orizontale și verticale (Pl. XIX/4).

145. Fragment de *câniță* (8,5 × 4,00 × 0,75 cm), cu marginea dreaptă cu 4 incizii orizontale, toarta eliptică în secțiune. *Cânița* este ornată prin lustruire cu linii verticale (Pl. XIX/5).

Chiup. 146. Fragment de vas provizii, *chiup* (6,2 × 10 × 0,8 cm), lucrat din pastă cenușie cu mică și calcar în compoziție, ornamentat la exterior cu benzi de linii orizontale care încadrează o incizie în val (Pl. XVII/1). IIA, inv. III-969.

147. Vas fragmentar, restaurabil, lucrat la roată din pastă cenușie cu o nuanță mai închisă având o formă intermediară între kratoarele grecești și vasele în formă de clopot, mai apropiată însă de primele. Vasul are gura largă, extremitatea marginii rotunjită și un ornament în relief serpentiform în forma literei Ω cu un buton pe direcția curburii maxime (Pl. XXIII/9). Vasul (I. — 0,40 m; D. max. 0,33 m) a fost descoperit în L₂N împreună cu materiale din secolele I e.n.

b) *Grențăfile* confecționate din pereții unor mari vase de provizii au formă de elipsă, fiind găurite către extremități.

Creuzet. 1. *Creuzet* întreg, lucrat dintr-o pastă de culoare neagră cu bucăți de calcar în compoziție, corpul în forma unei calote sferice, singurul cu această formă și cel mai mic dintre creuzete, are suprafața exterioară vitrifiată. *Creuzetul* (Pl. XXV/1) a fost găsit în L₂N, — 2,15 m (D. 3,4 cm; l. — 2,9 cm; gr. 0,75 cm).

2. Fragment de *creuzet* descoperit în același complex cu exemplarul precedent, are suprafața exterioară vitrifiată cu o protuberanță pentru prindere (Pl. XXV/2). Fragmentul are următoarele dimensiuni: I. — 3,1 cm; l. — 2,8 cm; gr. 1,1 cm.

3. *Creuzet* de formă conică, lucrat din pastă de culoare neagră cu calcar în compoziție, care păstrează urmele modelării și prinderii. *Creuzetul* are întreaga suprafață exterioară puternic vitrifiată. Descoperit în L₂N-1983, la — 2,60 m *creuzetul* are următoarele dimensiuni: I. 4,35 cm; D. max. 4,25 cm; gr. 0,95 cm (Pl. XXVI/4).

⁴⁰ S. Sanic, *Din istoria culturii spirituale a geto-dacilor*, p. 57 (ns).

⁴¹ Idem, *Plastica și unele aspecte ale cultelor și credințelor geto-dacilor*, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 175.

4. *Creuzet* fragmentar, jumătatea superioară cu marginea rotunjită. Creuzetul lucrat din pastă densă de culoare neagră cu bucățele de calcar ca degresant, are suprafața exterioră vitrifiată (Pl. XXVI/3). Descoperit în Gr. A/1983 fragmentul are următoarele dimensiuni: l. — 4,65 cm; l. — 4,6 cm.

5. *Creuzet* de formă conică, lucrat din pastă densă de culoare neagră, cu calcar ca degresant, cu aproape întreaga suprafață exterioră puternic vitrifiată (Pl. XXVI/1). Desc-

perit în L₅N, 1983, creuzetul are următoarele dimensiuni: l. — 4,2 cm; D. max. 4,05 cm; gr. 1,05 cm.

6. *Creuzet* fragmentar, jumătatea inferioară, de formă conică, lucrat din pastă de culoare închisă. Fragmentul păstrează urmele metalului turnat care a străpuns porii creuzetului uzat de întrebuințarea excesivă. Descoperit în Gr. D/1983 fragmentul are următoarele dimensiuni: l. — 3,35 cm; gr. 1,2 cm (Pl. XXVI/7).

B. *Piese de metal.* a) *Unelte.* În colțul nord-estic al cetății au fost descoperite un număr însemnat de materiale — creuzete fragmentare și întregi cu urme de argint, o pastilă de argint, multe piese metalice — care indică prezența unor ateliere de fierărie și ale bijutierilor.

Ciocan (l. — 10,2 cm; l. — max. 15 cm) cu brațele egale, corpul paralelipipedic îngroșat în partea centrală, curbat spre direcția cozii (Pl. XXIX/8). Capetele ciocanului par să fi fost unul rotunjit, celălalt lăsat. Este un tip de ciocan răspândit, apropiat de cele clasificate în recenta lucrare asupra civilizației fierului la tipul II, varianta b⁴², printre ciocanele utilizate cu precădere, dar nu exclusiv în orfăvrie. Starea de conservare mediocră.

Daltă de fier de formă paralelipipedică, dreptunghiulară în secțiune cu subțiere progresivă către tăiș. Asemănătoare cu cele incluse în tipul I din clasificarea lui I. Glodariu și E. Iaroslavschi⁴³. Starea de conservare sub mediocră. Descoperită în Gr. G/1983 daltă are următoarele dimensiuni: l. 7,2 cm; l. — 2,2 cm; gr. 0,8 cm (Pl. XXIX/7).

Daltă de fier de formă paralelipipedică (l. — 5,7 cm) mai groasă spre tăiș (0,6 cm) îngustându-se la partea de baterie (0,2 cm) prinsă probabil într-un miner de lemn (Pl. XXIX/1). A fost găsită în Gr. G/1983 împreună cu alte unelte și bucăți de fier cu utilizare mai greu de stabilit. Starea de conservare mediocră.

Cuțit de fier descoperit în Gr. G/1983, cu lama de 8,05 cm și minerul de 3,35 cm (Pl. XXIX/5; XXVIII/7). Dispunerea simetrică la extremitatea superioară, ca o gardă (0,75 ×

× 2,45 cm), ar putea sugera că piesa încă neresaurată este un mic pumnal.

Daltă de bronz (lg. 7,5 × 2,5 × 2,2 cm) rectangulară, subțiată spre tăiș (Pl. XXIX/3; XXVIII/5). L₅N.

Cuțit de fier, cu lama triunghiulară în secțiune, lungă de 10,9 cm și limba de prindere subțiată, păstrată doar pe o lungime de 2,1 cm. Cuțitul în stare de conservare mediocră este acoperit și de calcar (Pl. XXVIII/8). — 1,70 cm.

Cosor de mici dimensiuni (lg. totală 8,7 cm) cu lama curbă (lg. 5,45 cm; l. — 1,6 cm). Prinderea la miner din care se mai păstrează bucăți de lemn se făcea printr-o limbă rotunjită la extremitate (Pl. XXVIII/6).

B) *Obiecte.* *Tablă* de fier de formă eliptică (lg. 7,8 cm); gr. 0,2 cm; l. max. 1,3 cm) perforată în partea centrală (Pl. XXIX/4). Ar fi putut servi ca gardă la o sabie, piesă de fixare la cuțitoaie, coasă etc. Starea de conservare mediocră. Descoperită în Gr. G/1983.

Pastilă de argint de formă elipsoidală obținută prin baterie (l. — 2,7 cm; l. — 1,1 cm; gr. 0,6 cm) descoperită în Gr. G/1983 (Pl. XXVII/4). Această piesă am corelat-o cu o stanță monetară care va face obiectul unei prezentări amănunțite.

Piron de fier (ln. 8,5 cm) cu floarea rotundă, găsit în Gr. G/1983. Starea de conservare mediocră (Pl. XXIX/6).

LA CITADELLE GÊTO—DACE DE BARBOȘI (II)

RÉSUMÉ

Dans la deuxième partie de l'étude „La citadelle gête-dace de Barboși” (la première partie dans *Arh. Mold.*, XI, 1987, p. 103—111), l'auteur continue la description de certains complexes (b), *habitations*; (c) *fossés*; d) *saculaire*, la mention des points avec: 1) *des découvertes gête-daces en dehors de la citadelle* et une ample présentation des matériaux récoltés. Dans cette partie du travail ont été incluses la *céramique* — a) travaillée à la main et b) à la roue et les autres objets en argile ainsi qu'une première partie des outils et des objets en métal.

A l'exception d'une seule hutte (la profondeur 0,85 m; l. 3,9 m) découverte en SV-1964, toutes les autres *habitations* sont de surface. Les habitations de surface ont été découvertes dans S I, II, III, Cns I, II, III, IV. Dans la cassette IV, au cours des campagnes de 1980-82 ont été signalées et étudiées particulièrement L₁N, L₂S, L₃S, L₄N, L₅N, L₆N, et L₇N situées dans les zones de nord et de sud de la cassette tant dans le premier (L₂S, L₃N) que dans le deuxième niveau dace.

Les surfaces découpées sont différentes pour chacune des habitations rappelées — par exemple: 2,00 × 0,8 m; — L₂S; 1,8 × 2,00 m — L₃S; 4,00 × 3,80 m la L₄N etc., sans savoir pour l'instant si elles représentent toute la chambre. Les habitations avaient une forme quadrilatère. On mentionne les âtres, les fossés et les matériaux trouvés dans les habitations.

Les habitations étaient construites en bois, pieux et branchages sur lesquels on appliquait la couche d'argile. La brique en torchis, résultat du puissant incendie par lequel a pris fin l'établissement dace, garde les empreintes de ces matériaux de construction. Quant au toit, sans disposer du groupement des poteaux de soutien nous ne pouvons que supposer qu'il était du type „en deux pantes”.

Les âtres de forme elliptique ou presque circulaire aux diamètres de 0,7—1,00 m s'élèvent avec 0,15—0,25 m au dessus du plancher de l'habitation, semblable à une calotte ayant au moins à la base de la circonférence un socle en pierres ou concrétions calcaires souvent de forme bizarres.

L'inventaire des habitations est d'une grande diversité. L'élément commun et général est représenté par la *céramique* travaillée à la main et à la roue (cassolettes, casseroles, pots, tasses, pots à eau à une seule anse, écuelles, couvercles etc.), de la *céramique* d'importation hellénique et romaine, surtout, des amphores. Presque chaque habitation a aussi des matériels particuliers.

Les fossés ont été signalés tant à l'intérieur qu'aux environs des habitations. Ils ont une forme presque *cylindrique* à l'extrémité inférieure alvéolée, forme de poire ou d'entonnoir renversé et formes composites. Le contenu de ces complexes fermés

⁴² I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1983, p. 98.

⁴³ *Ibidem*, p. 89.

est d'une grande variété. Leur destination : 1) fossés de provisions ; 2) fossés pour les restes ménagers ; 3) fossés d'âtre ; 4) fossés pour brûler la céramique.

Parmi les plus importants résultats de la campagne archéologique de 1963 on peut citer la découverte d'un sanctuaire. Sur le côté sud de la Cassette I, à la profondeur de 1,80 m, un complexe du niveau dace présentait quelques éléments qu'on n'avait pas rencontrés jusqu'à cette date.

Les 6 empreintes de poteaux forment deux petits alignements orientés sur la direction nord-ouest-sud-est. Celles du côté sud ont les dimensions suivantes : de 0,50, 0,40, et 0,35 m avec une distance entre elles de 0,30 m respectivement 0,15 m et celles du côté nord, plus petites, entre 0,30—0,26 m et situées à la distance de 0,60 m et respectivement 0,2 m, l'une de l'autre. Le manque total de la pierre aurait pu créer des incertitudes sur la destination du complexe.

Le fait qu'il se trouvait à l'intérieur de la cité, comme une „chapelle“, une sorte de *sacellum*, les dimensions modestes, l'emplacement dans une zone à complexes non distincts du reste des surfaces de la cité, à habitations et fossés nous détermine à considérer qu'il s'agissait d'un des lieux de culte des Daces de l'établissement de Barboși.

La céramique. A la différence des autres cités et établissements daces de la Moldavie, à Barboși le matériel dace entier et à achever est plus restreint du point de vue numérique mais les fragments illustrent d'une manière convainquante l'existence de la même variété de la céramique dans les IIe siècle av.n.è. — I^e siècle n.è. La différenciation de la céramique gëto-dace selon le mode de confectionnement (à la main ou à la roue) a été adoptée à cette occasion également. De même, on a mentionné la forme et le décor de la céramique.

Objets et outils en argile. On a décrit la première figurine anthropomorphe découverte à Barboși. Parmi les outils on a présenté les fusaiotes, les poids pour filet de pêche et le métier à tisser et les creusets.

Pièces en métal. Outils. Dans le coin nord-est de la cité on a découvert beaucoup de pièces en métal qui indiquent la présence de quelques ateliers de forgerons et de bijoutiers (marteau, ciseaux, couteaux).

Traduit par ECATERINA BELICOV

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. A. Le plan général des fouilles effectuées dans la zone nord-est de la hauteur Tirighina.
1 — murs ; 2 — traces de murs ; 3 — fosses ; 4 — sections ; 5 — tranchées militaires creusées en 1916—1918 (N. Gostar, *Materiala*, VIII, 1962, p. 509, fig. 4 complétée avec de nouvelles fouilles).
- Fig. B. Le plan de la cassette IV—1981.
1 — mur avec de terre ; 2 — mur avec le mortier ; 3 — pierres ; 4 — argile.
- Fig. C. Des parties de complexes gëto-daces étudiés dans la zone nord-ouest de la cassette IV.
1 — pierres ; 2 — planches de l'habitation ; 3 — argile ; 4 — céramique ; 5 — fosses ; 6 — fond de la fosse ; 7 — palissade ; 8 — bois carbonisé.
- Fig. D. Segment du profil du mur ouest de la cassette IV.
1 — sol végétal ; 2 — terre dérangée ; 3 — terre jaune mêlée de cailloux de mortier ; 4 — terre jaune grise pigmentée ; 5 — terre jaune grise ; 6 — terre grise sans traces archéologiques ; 7 — terre noire ; 8 — terre jaune ; 9 — terre grise à traces de mortier ; 10 — brique en torchis ; 11 — os ; 12 — charbon ; 13 — pierres ; 14 — mortier ; 15 — fossés ; 16 — cendre ; 17 — céramique.
- Fig. E. Cassette IV — segment du profil du mur d'ouest (1) et segment du profil du mur nord et de la palissade (2).
- Fig. F. Plan de la 1ère cassette. 1 — fossé dace ; 2 — âtre ; 3 — plancher sanctuaire ; 4 — mur sans mortier ; 5 — mur à mortier ; 6 — pierres ; 7 — petites tuiles ; 8 — pavage de briques ; 9 — plancher habitation dace ; 10 — argile ; 11 — fosse romaine ; 12 — empreintes tambours bois ; 13 — fossé pieu.
- Fig. G. Le sanctuaire de la 1ère cassette. 1 — empreintes des tambours bois ; 2 — charbon de bois ; 3 — fossés de pieux du niveau romain ; 4 — pierre de roc ; 5 — plate forme du plancher ; 6 — argile battue et brûlée ; 7 — sol à dépôts archéologiques ; 7 — poutre et traces de poutre.
- Pl. I. Céramique travaillée à la main (1—13, 5) et à la roue (14).
- Pl. II. Céramique travaillée à la main.
- Pl. III. Céramique travaillée à la main.
- Pl. IV. Céramique travaillée à la main (1, 3, 4—6, 8, 9) ; à la roue (2) et un fusaiote.
- Pl. V. Figurine anthropomorphe (1) ; céramique travaillée à la main (2—5, 7, 8) et un objet en pierre (6).
- Pl. VI. Céramique travaillée à la main.
- Pl. VII. Céramique travaillée à la main.
- Pl. VIII. Cruche pot (1—3, 5, 6) et une tasse (4) travaillées à la main.
- Pl. IX. Vases travaillés à la main (1, 3, 5, 6) et à la roue (2, 4).
- Pl. X. Vases travaillés à la main.
- Pl. XI. Céramique travaillée à la roue (1—4, 6—10) et à la main (5).
- Pl. XII. Fragments de vase à fruits à décor peint (1, 2, 5) et sans ornements (3, 4).
- Pl. XIII. Fragments de vase à fruits (1—4, 7), passoirs (5, 8) et jatte (6) travaillés à la roue.
- Pl. XIV. Fragments de céramique travaillés à la roue (1—6, 8, 10, 11) et à la main (7, 9).
- Pl. XV. Vase à fruits (3), supports de vases à fruits (1, 2, 5), fragment cruche (4), travaillés à la roue.
- Pl. XVI. Céramique travaillée à la roue.
- Pl. XVII. Céramique travaillée à la roue.
- Pl. XVIII. Céramique travaillée à la main (1, 2, 5—7) et à la roue (4, 8).
- Pl. XIX. Céramique travaillée à la roue.
- Pl. XX. Céramique travaillée à la roue.
- Pl. XXI. Céramique travaillée à la roue.
- Pl. XXII. Céramique travaillée à la roue (1, 3, 4—7) et fragment de tuile (2).
- Pl. XXIII. Pots entiers et fragmentaires (1—3, 8, 9), tasses (4, 7) et jatte (5) travaillées à la main et à la roue (9) et un poids confectionné d'un vase travaillé à la roue.
- Pl. XXIV. Tasse (1), couvercles (2, 5, 7), et fragment de céramique travaillés à la main (6).
- Pl. XXV. Creusets (1, 2), couvercles (3, 5, 7), passoirs (4) et une fusaiote.
- Pl. XXVI. Creusets (1, 3, 4, 7), fusaiotes (2, 5), petit vase et tasse (8).
- Pl. XXVII. Céramique travaillée à la roue.
- Pl. XXVIII. Armes, outils et objets en fer (1—3, 6—8), argent (4) et bronze.
- Pl. XXIX. Outils et objets en fer (1, 2, 4—8) et bronze (3).

RĂSPÎNDIREA AMFORELOR CU INSCRIȚII ÎN TERITORIUL DACIC LIBER DIN ESTUL ROMÂNIEI

DE

MARIUS ALEXIANU

Lucrările de sinteză referitoare la civilizația dacilor liberi de la răsărit de Carpați au acordat atenția cuvenită studierii amforelor¹, în contextul comerțului cu lumea romană², subliniindu-se că acestea reprezintă categoria de produse romane cea mai des întâlnită, fiind prezente în toate așezările³. Această din urmă remarcă este edificatoare pentru amplitudinea foarte mare la care ajunseseră relațiile comerciale daco-romane în acea parte care a rămas neinclusă în hotarele provinciei Dacia. O problemă distinctă o ridică amforele cu inscripții descoperite în această zonă. Dacă, neîndoiește, amforele cu inscripții reprezintă un caz particular al răspîndirii amforelor în general, informațiile obținute ca urmare a tentativelor de descifrare a lor se dovedesc deosebit de importante pentru surprinderea diferitelor aspecte legate de desfășurarea comerțului, respectiv originea, direcția principalelor axe de trafic, în unele cazuri cronologia diverselor tipuri de amfore⁴, cu implicații privind încadrarea cronologică a așezărilor în care acestea au fost date la iveală, numele producătorilor, transportatorilor, negustorilor, conținutul și calitatea mărfurilor aduse prin intermediul acestui tip de recipiente etc.

Istoricul cercetării amforelor cu inscripții în teritoriul dacic liber, ale cărui limite la răsărit de Carpați au fost precizate de Ion Ioniță⁵, nu datează de multă vreme. Dar descoperirile de asemenea amfore, din ce în ce mai numeroase de la o etapă la alta, impun permanente reconsiderări. În 1968, profesorul Dumitru Tudor menționa numai două așezări (Pleșești și Tîrpești) unde fuseseră descoperite cite o amforă cu inscripție⁶. Preocupat de determinarea parametrilor difuziunii elementelor de civilizație romană în teritoriile est-carpătice, Silviu Sanie și colaboratorii au întocmit pentru prima dată un repertoriu al inscripțiilor pe amfore de pe întreg teritoriul antic al Moldovei din sec. II—III, în care menționează pentru zona rămasă sub stăpînirea populației autohtone un număr de 12 inscripții provenind din 8 așezări⁷. Reluind această problemă, Silviu Sanie include în repertoriul actualizat publicat în 1981 un număr de 14 amfore cu inscripții provenind din 10 așezări, cu unele omisiuni, parte din ele datorate nepublicării, publicării relativ concomitente cu repertoriul actualizat sau publicării în străinătate⁸. Dar, în scurtul interval de timp scurs de la publicarea acestui ultim repertoriu, numărul inscripțiilor pe amfore descoperite în teritoriul dacic liber de la est de Carpați a crescut considerabil, de peste patru ori. Faptul se datorează extinderii cercetărilor arheologice sistematice în așezări doar semnalate anterior, luării în considerare a omisiunilor, precum și descoperirii în trei puncte învecinate, aparținînd probabil unei așezări de tip răsărit, situate la extremitatea estică a satului Vlădiceni, a unui număr de 20 fragmente de amfore cu inscripții⁹.

Datorită creșterii impresionante a numărului acestor artefacte cu valoare atât arheologică cit și epigrafică și a caracterului specific al difuziunii într-un teritoriu neinclus în granițele provinciale ale imperiului roman, considerăm că se impune realizarea unui repertoriu distinct al inscripțiilor pe amfore în teritoriul dacic liber din spațiul dintre Carpați și Prut. În alcătuirea repertoriului am optat pentru criteriul

¹ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București 1973, p. 90—92.

² V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, cap. *Le commerce romain à l'est de Carpathes*, București, 1980, p. 222—234. IV

³ I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1983, p. 73.

⁴ S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.—sec. III e.n.)*, Iași, 1981, p. 138.

⁵ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 52—53, fig. 1 și 2.

⁶ D. Tudor, în *Arh. Mold.*, V, 1967, p. 73, nr. 140; idem, în *Apulum*, 7, 1968, p. 395.

⁷ S. Sanie, I. T. Dragomir, Ș. Sanie, *Noi descoperiri de ceramică romană cu inscripție în Moldova*, în *SCIVA*, 26, 1975, 2, p. 189—207.

⁸ S. Sanie, *op. cit.*, p. 138—146, pl. 34.

⁹ Săpături arheologice conduse de Marius Alexianu în anii 1985—1987.

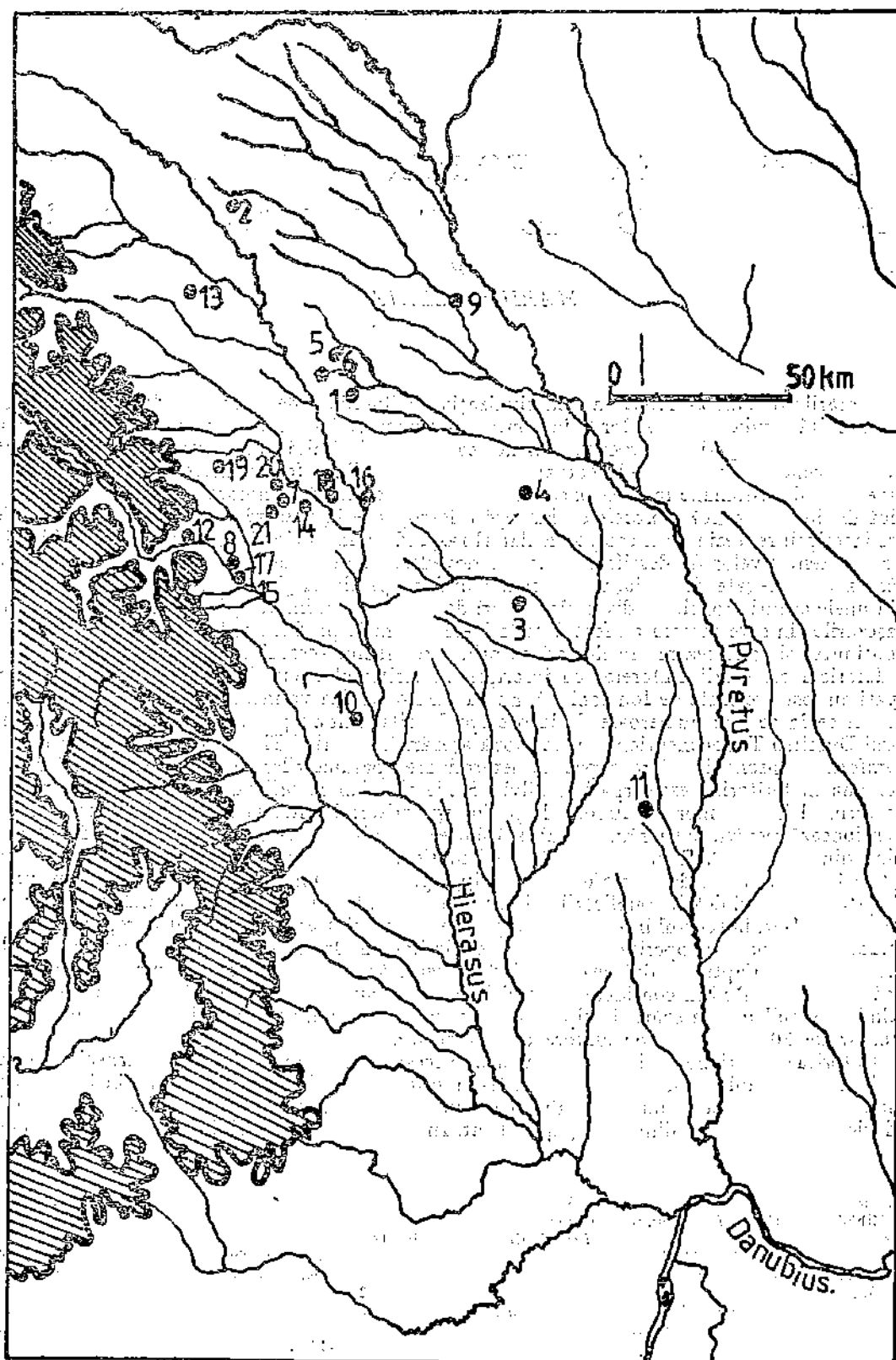

Fig. 1. Harta răspîndirii amforelor cu inscripții în teritoriul dacic liber din estul României.

disponerii în ordinea localităților, dat fiind faptul că astfel se pot urmări cu ușurință numărul inscripțiilor descoperite până în prezent în fiecare așezare, precum și direcțiile de răspândire a acestora. Pentru amforele cu inscripții deja publicate, am reținut numai informațiile strict necesare, un spațiu mai extins acordând, cum era și firesc, celor inedite. Ilustrația este compusă numai din inscripțiile pe amfore nepublicate până în prezent, provenind din săpături proprii sau în colaborare ori din identificările noastre.

Reperoriul inscripțiilor pe amfore din teritoriul dacic liber din estul României (secolele II—III e.n.)

1. BĂICENI (com. Cucuteni, jud. Iași)
  1. Inscripție stampilată în relief ΔΙΟΜ pe un gît de amforă fragmentar. Silviu Sanie întregeste Διομήδης. *Bibl.* S. Sanie, *Civilizația romană...*, p. 139, nr. 5, pl. 35/4.
  2. Inscripții stampilate în relief π și π pe un gît de amforă păstrat fragmentar. *Bibl.* S. Sanie, *op. cit.*, p. 140, nr. 13, pl. 36/5.
2. CUCORANI (com. Mihai Eminescu, jud. Botoșani)
  3. Inscripție stampilată în relief ΔΟΤΡ pe un gît de amforă. S. Sanie propune lectura Γόδοτος. *Bibl.* S. Teodor, în *ArkMold*, VIII, 1975, p. 151, fig. 43/3; S. Sanie, *op. cit.*, p. 139 nr. 8.
  4. Inscripție incizată înainte de ardere ωπ. S. Sanie presupune o valoare numerică, respectiv 880. *Bibl.* S. Teodor, *Ark. Mold*, VIII, 1975, p. 151, fig. 43/6; S. Sanie, *op. cit.*, p. 183, nr. 29.
3. DELEA (com. Zăpodeni, jud. Vaslui)
  6. Inscripție stampilată în relief ΣΟΜ pe o amforă întregă. Inscripție identică cu precedenta pe o amforă similară. Lectura pe care o propunem este Σουένος. Cum nu a fost publicat un desen al inscripției, aceasta ar putea fi și ΣΟΜ atestată pe coasta nord-pontică¹⁰. *Bibl.* Ghenuță Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, fig. 132/6—7.
4. DUMBRAVA (com. Ciurea, jud. Iași)
  7. Inscripție scrisă cu vopsea roșie ΒΑ. S. Sanie întregeste Βασίλειος. *Bibl.* S. Sanie, S. Sanie în *Cercet. Ist.*, IV, 1973, p. 75, fig. 12/14; S. Sanie, *op. cit.*, p. 143, nr. 30, pl. 37/9.
5. HIRLAU (jud. Iași)
  8. Inscripție stampilată în relief Ηοτνρ pe un gît de amforă fragmentar. S. Sanie semnalează analogii la nord de Olbia, la horodiștea Kozirkoe și la Barboși. *Bibl.* S. Teodor, St. Cheptea, în *Cercet. Ist.*, VIII, p. 231, fig. la-b; S. Sanie, *op. cit.*, p. 141, nr. 16, pl. 33/7.
6. HIRTOAPE (com. Vinători, jud. Iași)
  9. Fragment de toartă de amforă la baza căreia se află imprimată prin stampilare inscripția în relief Φ. Inscripții similare sînt cunoscute la Tirpești (vezi infra nr. 32), Vlădiceni (vezi infra nr. 47) și pe coasta nord-pontică¹¹. *Bibl.* V. Chirica, M. Tănăsachi, *Repertoriul Iași*, Iași, 1985, II, p. 450, fig. 51/23.
7. HOMICENI (com. Birgăoani, jud. Neamț)
  10. Inscripție cu vopsea roșie, dispusă în două rînduri K/IC, pe un gît de amforă. Litera K are valoarea numerică 20. Literele IC ar putea reprezenta începutul cuvîntului Ιεοχαιλῆς (care se ridică pînă la virf) sau Ιεχαλῆος (uscăt).
  11. Fragment de amforă pe care se află scrise cu vopsea roșie literele ΝΑ între care se află o jumătate de liniuță, care ar putea indica litera Η în ligatură. În acest caz propunem lectura νηλιεῖς (ireproșabil).
  12. Fragment de amforă pe care a fost scrisă cu vopsea roșie litera π, păstrată parțial din cauza rupturii. Litera mai este atestată pe fragmentele de amforă de la Măgura (vezi infra nr. 19) și Kozirkoe¹².
  13. Fragment de amforă cu o inscripție cu vopsea roșie ilizibilă, aplicată pe un grafito.
  14. Amforă-ucior păstrată fragmentar, de tip a³ după clasificarea lui Gh. Bichir¹³. Sub cărenă se află inscripția incizată după ardere +. Editorul semnalează o analogie la Kozirkoe.
  15. Amforă fragmentară de tip identic cu precedenta, cu un semn grafic, considerat sarmatic, incizat după ardere. *Bibl.* E. Petrișor, *Așezarea carpică de la Homiceni, jud. Neamț, în MemAntig*, XV—XVII, 1987, p. 99—114.
8. IZVOARE (com. suburb. Dumbrava Roșie, mun. Piatra Neamț, jud. Neamț)
  6. Gît de amforă de culoare roz, în compoziția pastei nisip cu bobul mijlociu, descoperit în așezarea dacilor liberi identificată în 1984 în zona B a stațiunii arheologice de aici (săpături conduse de Victor Spinei și M. Alcxianu). La baza gîtului, lateral spre una din torți se află scrisă cu vopsea roșie litera Υ (i = 2,4 cm) (fig. 2/5). În afară de valoarea numerică (Υ = 400), această literă ar putea indica prezența unui lichid (în greacă ὑγρός are și înțelesul de „lichid”). În partea superioară a gîtului se văd urmele altei inscripții ilizibile scrise cu vopsea roșie. Fragmentul respectiv a fost descoperit la —0,90 m într-o locuință (L 9) adîncită în pămînt.
  7. Gît de amforă fragmentar, de culoare roz, cu pastă avînd în compoziție nisip cu bobul mijlociu și pigmentații negre. Aproximativ în zona mediană a fost incizată după ardere litera Η fig. 2/4, adică Ν. Fragmentul a fost descoperit întimplător în zona B a stațiunii Izvoare, fiind recuperat din colecția Școlii generale din localitate.
9. IJIA (com. Albești, jud. Botoșani)
  18. Amforă întreagă, cu două „rozete” identice englige stampilate, interpretate ca fiind marca olarului. *Bibl.* O. L. Șovan, P. Șadurschi, în *Hieraxus*, 1981, p. 51—62, pl. V/3.
10. MĂGURA (com. suburb., mun. Bacău, jud. Bacău)
  19. Fragment de amforă pe care a fost incizată înainte de ardere litera π, a cărei valoare numerică este 80. Poate reprezenta și începutul numelui olarului. Litera π mai este atestată la Homiceni (vezi supra nr. 12) și Slobozia (vezi infra nr. 29) unde însă este pictată. *Bibl.* V. Mihăilescu-Bîrlîba, I. Mitrea, *Tezaurul de la Măgura-Bacău*, Muzeul de istorie Bacău, 1977, p. 20, fig. XI/4.
11. MURGENI (com. Murgeni, jud. Vaslui)
  20. Fragment dintr-un vas „lucrat din pastă foarte asemănătoare amforelor cu mult nisip și mică în compoziție”, descoperit în punctul Ilișoia. Inscripția VINCE a fost scrisă cu vopsea roșie. Lectura propusă de editori este ori VINCENTIA ori o formă a verbului vinco-ere. *Bibl.* S. Sanie, I. T. Dragomir, S. Sanie, în *SCIYA* 26, 1975, 2, p. 204, nr. 48, fig. 2/2.
12. PIATRA NEAMȚ (jud. Neamț)
  21. Fragment de amforă de culoare crem, cu pasta avînd în compoziție nisip fin și rare pigmentații negre ori maro. Fragmentul a fost depistat cu prilejul unei exami-

¹⁰ E. M. Staerman, *Keramiceskaja klejma iz Tiri*, în *RS*, XXXVI, 1951, p. 42, pl. 6/190, 198.

¹¹ V. V. Kropotkin, *Rimskie importnye izdelija v vostočnoj Evrope*, Moscova 1970, p. 45, nr. 42, fig. 63/1.

¹² A. V. Burakov, *Kozyrskoe gorodište rubija i pervyh stoletij našej ery*, Kiev, 1976, fig. 4/9.

¹³ Gh. Bichir *op. cit.*, p. 91.

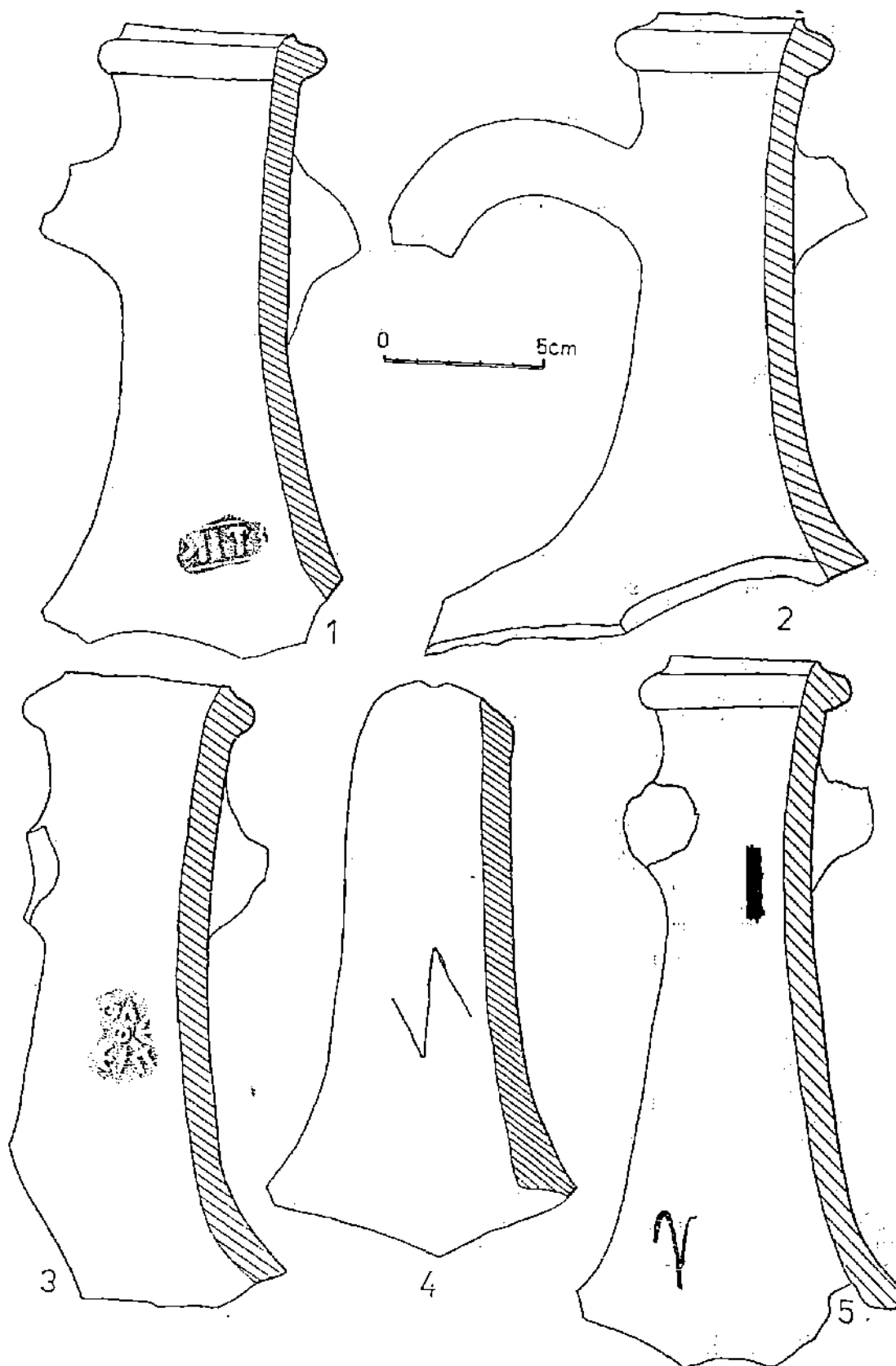

Fig. 2. Fragmente de amfore cu inscripții descoperite la Vlădiceni (1–3) și Izvoare (4–5).

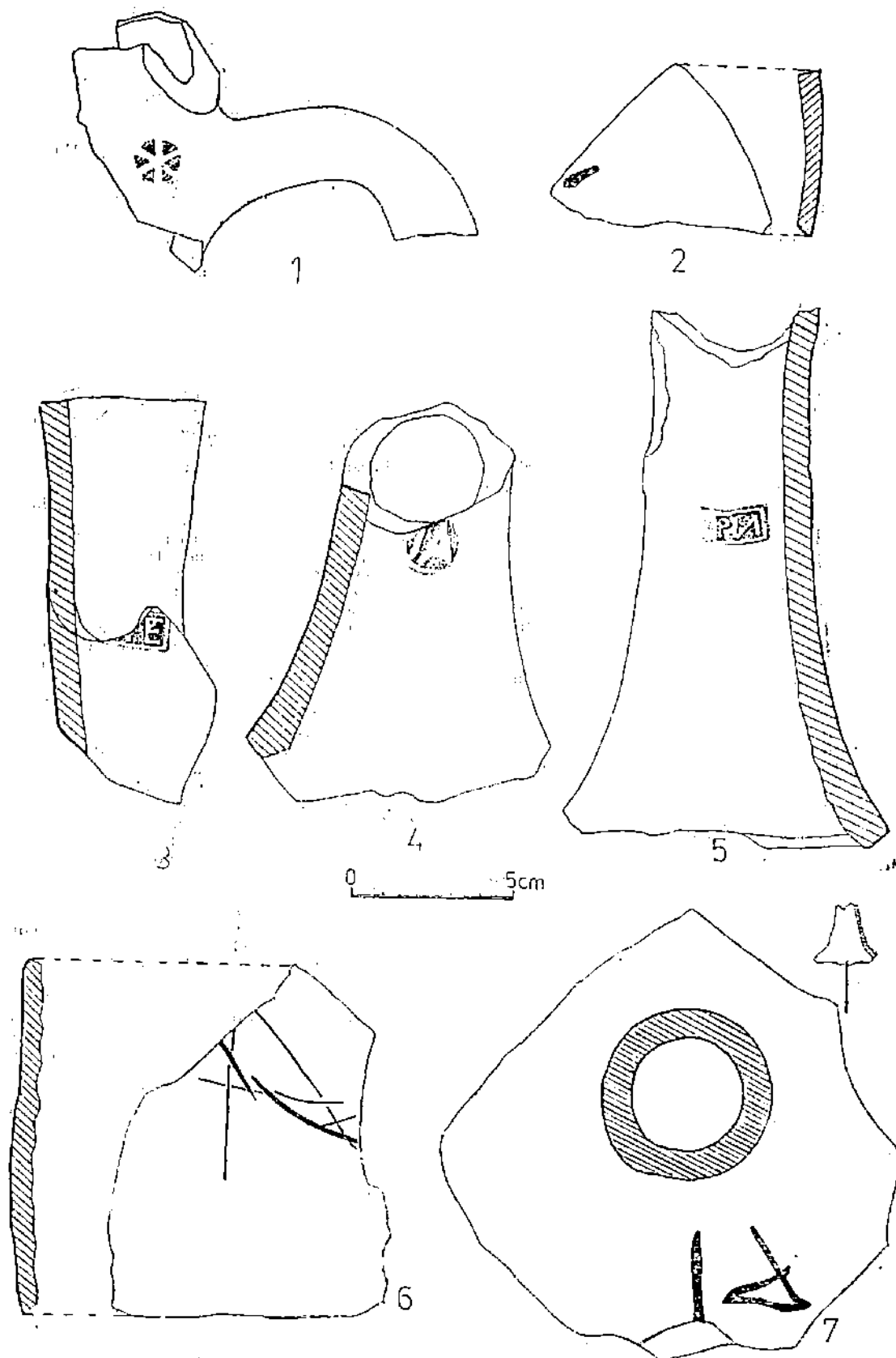

Fig. 3. Fragmente de amfore cu inscripții descoperite la Vlădiceni.

- nări a materialului arheologic din așezarea dacilor liberi de la Dărmănești¹⁴. La baza fragmentului au fost incizate înainte de ardere literele CII, ultima fiind trasată oblic (fig. 5/3). Literele au următoarele înălțimi: C = 0,4 cm; I : 0,7 cm; I = 0,6 cm.
13. PLEȘEȘTI (com. Vulturești, jud. Suceava)
  22. Pe un gît de amforă se găsește inscripția în relief ștampilată ΔΙΟΜ. D. Tudor întregește cu rezerve ΔΙΟΜ (ἡδύ-
κου) și semnalează analogii pe coasta nord-pontică la Tyras și Gorodiștea Ghilovska, lângă Tanais. O inscripție ștampilată în relief ΔΙΟΜ a apărut ulterior la Băiceni (vezi supra, nr. 1).
Bibl. D. Tudor, în *ArchMold.*, V, p. 73, nr. 140, fig. 7/151; idem, în *Apulum*, 7, p. 396, fig. 2; S. Sanie, *op. cit.*, p. 145, nr. 11.
  14. POIANA (com. Dulcești, jud. Neamț)
  23. Gît de amforă aparținînd grupei D, tip a/l, după clasificarea lui Gh. Bichir. În zona de prindere a torșilor a fost incizată după ardere litera A. Valoarea numerică a acestei litere este 20.
Bibl. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 92, fig. 19.
  24. La baza unui gît de amforă de același tip cu precedentă se află incizată înainte de ardere literele MY.
Bibl. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 92, fig. 17; S. Sanie, *op. cit.*, p. 145, nr. 27.
  25. La baza unui gît de amforă de același tip cu precedentă se află litera C (Σ de formă lunară) scrisă cu vopsea roșie.
Bibl. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 93, fig. 18/1.
  26. Fragment de amforă cu o inscripție ilizibilă scrisă cu vopsea roșie.
Bibl. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 91, fig. 18/2.
  15. ROZNOV (com. Roznov, jud. Neamț)
  27. Pe un gît de amforă a fost incizată litera C (Σ lunar) și pictată cu vopsea roșie litera Γ. Silviu Sanie propune pentru aceasta din urmă lectura [Λυγός] [olvoç].
Bibl. S. Sanie, *op. cit.*, p. 142, nr. 20, pl. 35/3.
  16. SĂBĂOANI (com. Săbăoani, jud. Neamț)
  28. Se menționează descoperirea unui fragment de amforă cu o inscripție pictată cu vopsea roșie.
Bibl. I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1983, p. 74.
  17. SLOBOZIA (com. Roznov, jud. Neamț)
  29. Pe un gît de amforă este pictată cu vopsea roșie litera Π.
Bibl. C. Scorpan, *Date noi cu privire la carpi*, în *Scutuna de comunicări științifice a muzeelor de istorie*, 1964, II, București, p. 84, fig. 2/15.
  30. Se menționează „un semn în formă de X” pictat cu vopsea roșie pe o amforă.
Bibl. C. Scorpan, *op. cit.*, p. 84; idem, în *MemAntiq.*, IV—V, 1972—1973, 1975, p. 116.
  18. TĂMĂȘENI (com. Tămășeni, jud. Neamț)
  31. Se menționează descoperirea unui fragment de amforă cu o inscripție pictată cu vopsea roșie.
Bibl. I. Ioniță, *ibidem*.
  19. TÎRPEȘTI (com. Petricani, jud. Neamț)
  32. Pe un fragment de amforă este pictată cu vopsea roșie litera Θ, urmată de o hastă de la altă literă. Datorită caracterului fragmentar al inscripției, orice conjectură este hazardată.
Bibl. S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești*, BAR, Oxford, 1981, p. 116, fig. 238/4.
  33. La baza unui gît de amforă sînt incizate înainte de ardere literele clar latine TI. Poate fi începutul unui antroponim ca Tiberius, Titus, Titianus etc.
Bibl. S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 116, fig. 235/3; 240/5.
  34. La baza uneia din torșele unei amfore întregi, într-un cartuş oval (diametrele = 2,7 × 2 cm), se află litera ștampilată în relief Φ. O inscripție ștampilată asemănă-
- toare, descoperită pe coasta nord-pontică, publică V. V. Kropotkin, care o citește Θ¹⁵. Această lectură este puțin probabilă întrucît litera Θ are întotdeauna liniuța internă plasată orizontal. Este clar că orientarea cartuşului ca și a literei este longitudinală pe toată. În zona dintre Carpați și Prut inscripții similare sînt cunoscute la Hirtoape (vezi supra nr. 9) și Vlădiceni (vezi infra nr. 49).
Bibl. S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 116, fig. 235/2, 239/1.
35. La baza unui fragment de toartă se află inscripția ștampilată în relief XPYM, încadrată într-un cartuş dreptunghiular.
Bibl. D. Tudor în *Apulum*, 7, 1968, p. 396, fig. 2; S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 116, fig. 235/la—b; S. Sanie, *op. cit.*, p. 145, nr. 2.
  20. VĂLENI (com. Botești, jud. Neamț)
  36. Fragment de amforă cu inscripția ștampilată engliză ΘA.
Bibl. S. Sanie, *op. cit.*, p. 145, nr. 21.
  37. La baza unui gît de amforă se află inscripția ștampilată engliză din care se păstrează doar literele de început ΠA. S. Sanie citește ΠA.
Bibl. V. Ursachi, în *Carpica*, 1, 1968, p. 122, fig. 6/1; idem, în *Materiale*, IX, 1970, p. 268, fig. 4; S. Sanie, *op. cit.*, p. 141 și p. 146, nr. 33.
  21. VLĂDICENI (com. Birgăoani, jud. Neamț)
  38. Pe un gît de amforă fragmentar, cu pastă roz-gălbui, cu mici pigmentații negre în compoziție, în zona de prindere a torșilor, a fost imprimată prin ștampilare o rozetă cu șase spițe în relief (fig. 3/1). Este dificil de precizat dacă ne aflăm în fața unui semn pur grafic sau dacă e vorba de monogramul lui Christos. Ștampile asemănătoare sînt semnalate la Kobjakovo Gorodiște, Tanais și Olbia¹⁶.
  39. Pe un gît de amforă lucrat din pastă fină, avînd ca degresant nisip cu bobul mic, păstrat fragmentar, în zona de prindere a torșilor se află semnul ștampilat engliză X. Este greu de precizat dacă este vorba de un semn grafic, reprezentînd marca olarului sau de litera grecească x (fig. 4/4). O inscripție de același tip, dar închisă într-un cerc, este cunoscută la Tanais¹⁷.
  40. Gît de amforă păstrat fragmentar, de culoare roz, cu nisip fin și pigmentații negre în compoziția pastei. În partea superioară a fragmentului se află semnul ștampilat engliză X (fig. 4/6).
  41. Gît de amforă, din pastă de culoare roz, cu degresant nisip cu bobul mare. Puțin mai jos de locul de prindere a torșilor, într-un cartuş dreptunghiular (l = 1 cm; l = 4 cm) imprimat inegal se disting cu claritate literele ștampilate în relief P și N (intors) (fig. 3/5). Prima literă, extrem de slab imprimată, este, după toate probabilitățile A. Literele au înălțimea de 0,6 cm. Cele trei litere pot reprezenta începutul unei întregi serii de antroponime dintre care menționăm Ἀρῶν, Ἀρῆστρες, Ἀρῆστος, Ἀρῶστος¹⁸ ori Ἀρῶδης, Ἀρῆς¹⁹ etc.
  42. Fragment de amforă din pastă cu mult nisip cu bobul mijlociu, în compoziție și cu pigmentații negre. Într-un cartuş pentru care putem preciza numai înălțimea de 1 cm, se află litera ștampilată în relief E (l = 0,8 cm) (fig. 5/2), evident începutul unui antroponim.
  43. Gît de amforă fragmentar, din pastă roz, cu degresant nisip cu bobul mare și rare microprundișuri. Într-un cartuş ușor oval (diametrele 1,5 × 1,8 cm), se disting cu claritate literele în relief ΙΑ, imprimate prin ștampilare (fig. 3/4). Există multe antroponime ce încep cu acest grup de litere: Ιαυ, Ιαϕ, Ιαυοϕ Ιατόν Ιασοϕ Ιαυαϕ Ιαϕαϕαϕ²⁰ etc.
O inscripție ștampilată, dar într-un cartuş dreptunghiular, cu Ιατόν publică E. M. Ștaerman²¹.

¹⁴ A. Nișu, I. Zamosteanu, M. Zamosteanu, în *Materiale*, VI, 1959, p. 370; C. Matasă, I. Zamosteanu, M. Zamosteanu, în *Materiale*, VII, 1961, p. 344—346.

¹⁵ V. V. Kropotkin, *op. cit.*, p. 45, nr. 41, fig. 63/1.

¹⁶ *Ibidem*, p. 11.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Praga, 1964, p. 95.

¹⁹ W. Pape-G. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig, 1875, vol. I, p. 141.

²⁰ L. Zgusta, *op. cit.*, p. 188—189.

²¹ E. M. Ștaerman, *op. cit.*, p. 40, fig. 5/165.

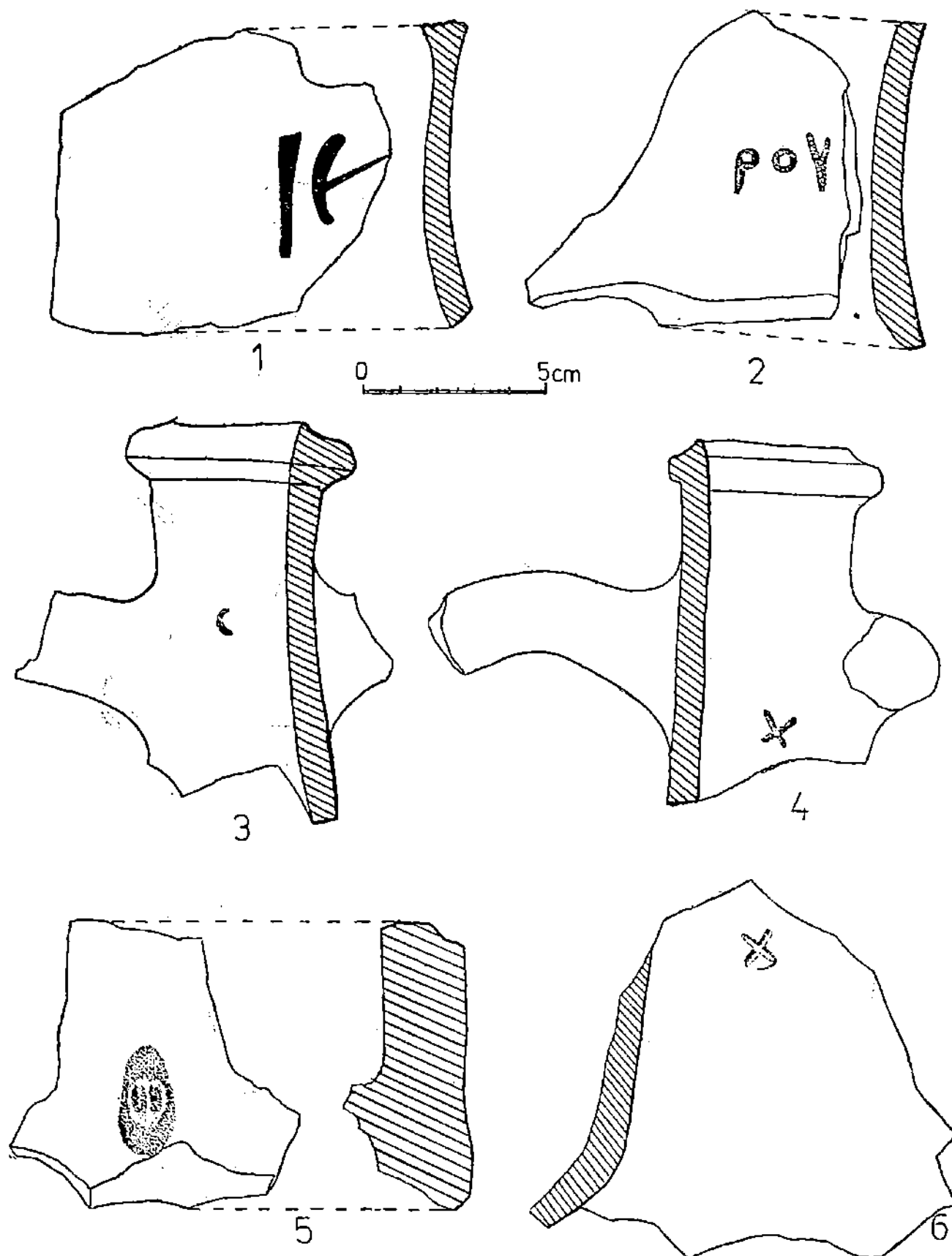

Fig. 4. — Fragmente de amfore cu inscripții descoperite la Vlădiceni.

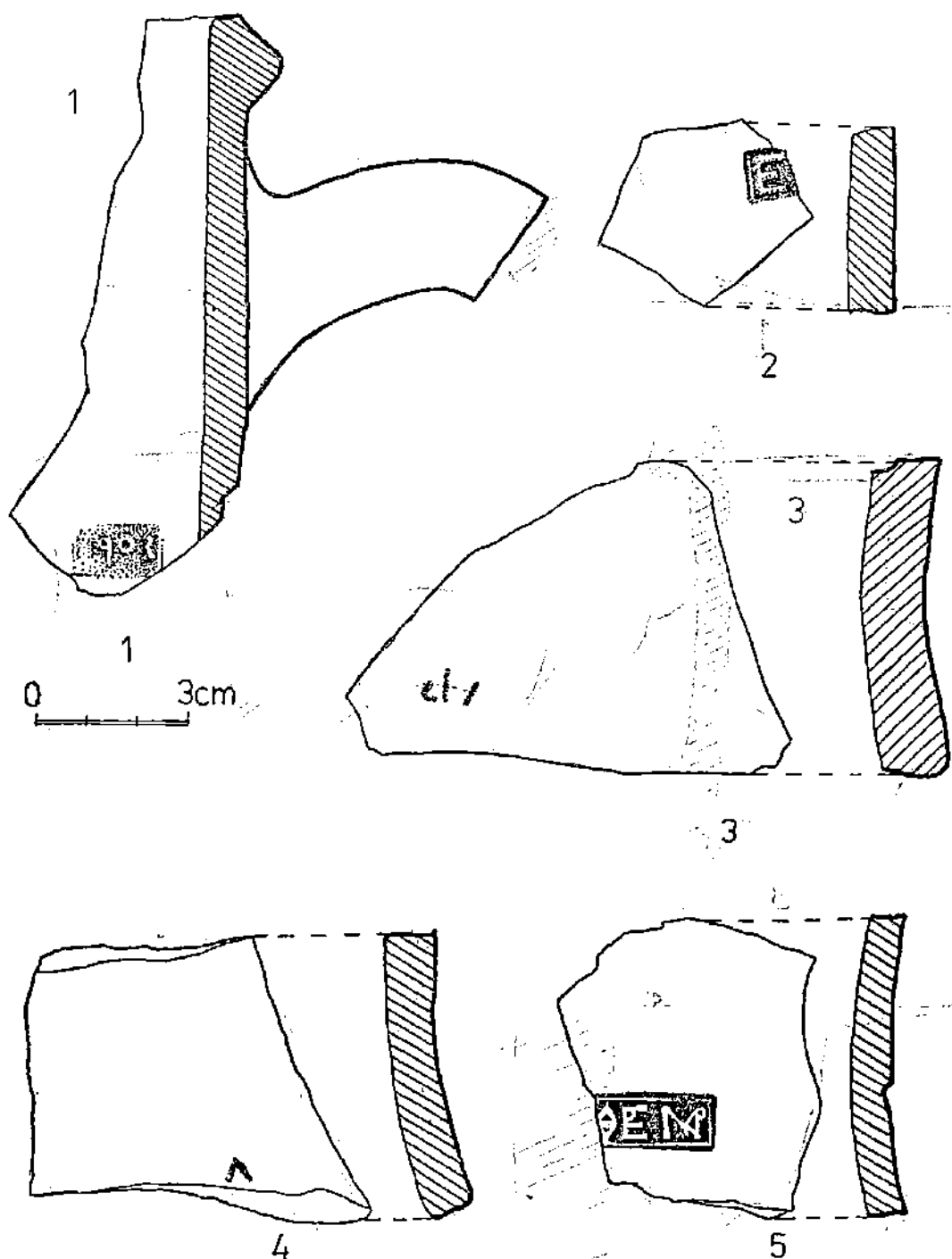

Fig. 5. — Fragmente de amfore cu inscripții descoperite la Vlădiceni (1,2, 4,5) și Piatra Neamț (3).

44. Fragment de amforă din pastă caolinică, cu pigmentații negre. Într-un cartuș dreptunghiular, la care nu s-a putut stabili decât înălțimea de 1,1 cm, se distinge cu ușurință o inscripție ștampilată în relief (fig. 5/5). Litera E este scrisă în ligatură cu P, iar M cu Δ și P. Ștampila a fost aplicată răsturnat pe vas. Înălțimea literelor = 0,7 cm. Singurul antroponim grecesc ce conține toate aceste litere este *Θέρμανδος*²².
45. Gît de amforă din pastă roz, cu degresant nisip cu bobul mare. La baza gîtului, într-un cartuș relativ dreptunghiular, cu unul din capete neîmprimat, se distinge cu greutate inscripția în relief ștampilată KIT, litera K fiind întoarsă (fig. 2/1). Propunem lectura *ΚΙΤΡΕΧΟΥΔΕΙΣ*, antroponim atestat în Pamfilia²³.
46. Gît de amforă din pastă cărămizie, friabilă, cu nisip cu bobul mare și pigmentații negre în compoziție. Într-un cartuș oval, îngustat la mijloc (diametrele 2,9 × 2,0 cm) se poate distinge destul de greu o inscripție în relief ștampilată (fig. 2/3). În centru litera Φ, înconjurată de O, A, E, I, II. Nu este clar dacă zona îngustată a car tușului nu este constituită, de fapt, din alte două litere, cea din dreapta putînd fi E sau O. Literele au în general înălțimea de 0,5 cm.
47. Fragment de amforă cu o angobă gălbuie la exterior. Pasta este cărămizie, cu degresant nisip cu bobul mare. Într-un cartuș dreptunghiular (l = 1,1 cm) se distinge ultima literă E, scrisă în ligatură cu P, a unei inscripții ștampilate în relief (fig. 5/2). Din litera precedentă nu s-a păstrat decât o halfă ce pare a proveni de la Y. Ștampila a fost aplicată răsturnat pe vas.
48. Gît de amforă fragmentar, din pastă roz, cu degresant nisip cu bobul mare și pigmentații negre. Într-un cartuș dreptunghiular extrem de slab imprimat se poate observa cu mare greutate o inscripție ștampilată în relief, fie *ΠΡΟΣ* fie *ΗΡΟΣ* (fig. 5/1).
49. La baza unei torți fragmentare de culoare roz, cu degresant nisip cu bobul mijlociu și pigmentații negre, se află încadrată într-un cartuș oval, litera ștampilată în relief Φ (fig. 4/5), destul de slab imprimată.
50. Fragment de amforă din pastă cărămizie cu degresant nisip cu bobul mare și pigmentații negre și maro. La baza fragmentului se află, incizată înainte de ardere, litera A (fig. 5/4).
51. Fragment de amforă din pastă caolinică, cu degresant nisip fin și pigmentații negre. La mijlocul fragmentului se observă literele ștampilate engleze, mult adiacente, POY (fig. 4/2). La Barboși s-au descoperit 2 inscripții cu aceleași litere, ștampilate însă în relief, pe care Silviu Sanie le citește, în baza unei analogii de la Orlea, *Πούπος*²⁴. Această lectură, binînțeles, o propunem și noi. Antroponimul respectiv a fost preluat din onomastica latină. De remarcat că unul din cele două fragmente de amfore cu această inscripție de la Barboși a fost descoperit într-un nivel post Filip Arabul²⁵.
52. Gît de amforă fragmentar, din pastă roz, cu degresant nisip cu bobul mare și pigmentații negre și maro. În zona de prindere a torților este situată litera ștampilată engleză C(S) de formă lunară (fig. 4/3). Silviu Sanie publică amfore cu inscripții similare în teritoriul dacic liber la Roznov și Dulcești, aceasta din urmă fiind un *titulus pictus*, precum și la Barboși²⁶.
53. Gît de amforă din pastă caolinică, cu degresant nisip cu bobul mic. În zona de prindere a torților este imprimată în pasta moale o semilună subțire (fig. 2/2) fie cu o unghia, fie prin ștampilare.
54. Fragment de amforă din pastă roz, cu degresant nisip cu bobul mijlociu și cu pigmentații negre. Pe el sînt scrise cu vopsea roșie literele grecești IE (fig. 4/1) ce pot fi începutul unui antroponim. Onomastica grecească începînd cu aceste litere este prea bogată pentru a ne opri asupra vreunei conjecturi. Menționăm, totodată, că valoarea numerică a acestor două litere este 15.
55. Gît de amforă păstrat fragmentar, de culoare cărămizie, cu nisip fin și pigmentații negre în pastă. În zona de trecere spre corp se află scrise cu vopsea roșie literele P(?)I. Inscripția a fost scrisă răsturnat față de poziția firească a amforei (fig. 3/7).
56. Fragment de amforă din pastă caolinică fină, cu pigmentații negre. Se observă hasta unei litere pictate cu vopsea roșie (fig. 3/2).
57. Fragment de amforă de culoare crem cu nisip fin în compoziția pastei. Se observă incizii de linii drepte sau curbe intersectate (fig. 3/6). Asemenea semne incizate sînt întâlnite la Kozirkoe, încercîndu-se chiar descifrarea semnificației lor, respectiv litera A sau schițarea unei locuințe²⁷.

Cum problematica suscitată de prezența amforelor în teritoriul dacic liber este deja cunoscută²⁸, nu vom mai insista asupra ei, rămînîndu-ne să relevăm pertinenta istorică a informațiilor conținute în inscripțiile pe amfore. Repertoriul de față confirmă concluziile formulate de Silviu Sanie²⁹ bazate pe un material documentar mult mai redus numeric. Totodată, prin lărgirea ariei descoperirilor, s-a ivit posibilitatea obținerii unor date noi privind anumite aspecte ale comerțului, în principal cu ulei de măsline și vin în această zonă, precum și a nuanțării încheierilor anterioare.

Inscripțiile nou incluse în repertoriu prezintă și ele analogii mai mult sau mai puțin strînse cu zona litoralului nord-pontic, respectiv Tanais, Olbia, Kozirkoe, Tyras (vezi inscripțiile de la nr. 12, 14, 19, 29, 34, 38, 39, 40, 43, 51, 52, 57), analogii care sugerează proveniența amforelor din acest teritoriu cunoscut prin activitatea intensă a unor centre de producție ceramică. Desigur, aceste analogii nu oferă, la rigoare, indicii sigure asupra centrelor de producție, dat fiind faptul că unele caracteristici ale inscripțiilor sînt cunoscute și în alte puncte ale coastelor Mării Negre sau pe țărmurile Asiei Mici, ca să ne referim numai la zone mai apropiate. Considerăm, de aceea, că numai o analiză tehnologică de tip comparativ efectuată pe scară largă, asupra compoziției pastei amforelor din teritoriul dacic liber și a celor provenind din centrele prezumate de producție poate aduce argumente decisive la stabilirea originii acestor importuri. Neîndoielnic, stabilirea centrelor de producție a amforelor nu înseamnă automat identificarea punctelor de proveniență a mărfurilor transportate. Ținînd seama de natura acestora — ele nu puteau să-și aibă originea în zona nord-pontică, cel puțin în cazul uleiului — putem presupune efectuarea unui comerț de tranzit în importantele centre de pe litoralul nordic al Mării Negre; mărfurile fiind ulterior transportate în recipiente de producție locală.

²² W. Pape-G. Benseler, *op. cit.*, vol. I, p. 497.

²³ L. Zgusta, *op. cit.*, p. 235.

²⁴ S. Sanie, *op. cit.*, p. 140, nr. 10, f. 141, nr. 19.

²⁵ *Ibidem*, p. 140, nr. 10.

²⁶ *Ibidem*, p. 142, nr. 21.

²⁷ A. V. Burakov, *op. cit.*, fig. IV 14—17.

²⁸ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 90—92; V. Mihăilescu-Birliba, *op. cit.*, p. 226—227; S. Sanie, *op. cit.*, p. 130, 135—138; Ion Ioniță, *op. cit.*, p. 73—74.

²⁹ S. Sanie, I. T. Dragomir, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 204—205; S. Sanie, *op. cit.*, p. 146.

TABEL CU INSCRIPȚIILE PE AMFORE DIN TERITORIUL DACIC LIBER
DIN ESTUL ROMÂNIEI (SECOLELE II—III E.N.)

Nr. localit.	Nr. înscr.	Localitate	Inscripție	Tip	Nr. localit.	Nr. înscr.	Localitate	Inscripție	Tip
1	1	Băiceni	ΔIOM	în relief	18	31	Tămășeni	inedită	tituli picti
	2	Băiceni	ΠΕ și Π	în relief		32	Tirpești	Θ	tituli picti
2	3	Cucorâni	ΑΟΓΡ	în relief		33	Tirpești	ΤΙ	incizată
	4	Cucorâni	ωΠ	incizată	19	34	Tirpești	Φ	în relief
	5	Delea	ΣΟΜ	neprecizată		35	Tirpești	ΧΡΥΜ	în relief
3	6	Delea	ΣΟΜ	neprecizată		36	Văleni	ΘΑ	englifă
4	7	Dumbrava	ΒΑ	tituli picti	20	37	Văleni	ΠΑ	englifă
5	8	Hîrlău	ΠΟΝΤΗΡ	în relief		38	Vlădiceni	⊕	în relief
6	9	Hîrtoape	Φ	în relief		39	Vlădiceni	Χ	englifă
	10	Homiceni	Κ/ΙC	tituli picti		40	Vlădiceni	Χ	englifă
	11	Homiceni	ΝΑ	tituli picti		41	Vlădiceni	(Α) ΠΝ	în relief
	12	Homiceni	Π	tituli picti		42	Vlădiceni	Ε....	în relief
7	13	Homiceni	ilizibilă	tituli picti		43	Vlădiceni	ΙΑ	în relief
	14	Homiceni	+	incizată		44	Vlădiceni	ΘΕΡΜΑΡ	în relief
	15	Homiceni	„Semn sarmatic”	incizată		45	Vlădiceni	ΚΙΤ	în relief
	16	Izvoare	Υ/ιλιζibilă	tituli picti	21	46	Vlădiceni	ολφειπ	în relief
8	17	Izvoare	Η	incizată		47	Vlădiceni	—EP	în relief
9	18	Jiția	◇ ◇	englifă		48	Vlădiceni	(II) ΡΟΕ	în relief
10	19	Măgura	Π	incizată		49	Vlădiceni	Φ	în relief
11	20	Murgeni	VINCE	tituli picti		50	Vlădiceni	Λ	incizată
12	21	Piatra Neamț	CIH	incizată		51	Vlădiceni	ΡΟΥ	englifă
13	22	Pleșești	ΔIOM	în relief		52	Vlădiceni	С	englifă
	23	Poiana	Λ	incizată		53	Vlădiceni	Γ	englifă
14	24	Poiana	MY	incizată		54	Vlădiceni	ΙΕ	tituli picti
	25	Poiana	C	titulus pictus		55	Vlădiceni	ΠΙ	tituli picti
	26	Poiana	ilizibilă	tituli picti		56	Vlădiceni	ilizibilă	tituli picti
15	27	Roznov	C/F	incizie/titulus pictus		57	Vlădiceni	linii interesec-tate	incizată
16	28	Săbăoani	inedită	tituli picti					
17	29	Slobozia	Π	titulus pictus					
	30	Slobozia	Χ	titulus pictus					

Analiza cartografică a repartizării amforelor cu inscripții după tipul acestora (inscripții stampilate, în relief sau englife, inscripții pictate cu vopsea) a condus la formularea ipotezei existenței unor zone de desfacere, puse acestea, la rândul lor, în legătură cu unele mici formațiuni teritoriale ale dacilor liberi³⁰. Nu trebuie însă să uităm faptul că amforele cu inscripții nu reprezintă decât un caz particular al amforelor în general, produsele de acest tip, așa cum s-a remarcat pe bună dreptate, fiind prezente în toate așezările dacice din sec. II—III e. n. de la răsărit de Carpați. Descoperirea mai frecventă a amforelor cu inscripții în anumite zone reflectă mai degrabă gradul de populare diferit al teritoriului de către dacii liberi, ale căror așezări cunosc cea mai mare concentrare îndeosebi în Moldova centrală și subcarpatică³¹. Noile inscripții incluse în repertoriu provin și ele, în marea lor majoritate, tot din această zonă și considerăm că acest fapt nu poate fi pus numai pe seama hazardului. Direcțiile principale ale comerțului cu ulei și vin sînt date de cursurile Siretului, cea mai importantă arteră hidrografică a Moldovei, și Prutului, de unde amforele pătrundeau de-a lungul afluenților lor pînă în cele mai îndepărtate așezări. Descoperirea unor inscripții identice sau relativ asemănătoare probează faptul că amforele produse în același atelier ajungeau în zone diferite din teritoriul dacic liber sau în puncte de destinație situate pe aceeași direcție. Astfel, inscripțiile stampilate ΔIOM se întîlnesc de o parte și de alta a cursului superior al Siretului, la Băiceni și Pleșești (vezi nr. 1 și 22), iar inscripțiile stampilate cu Φ sînt atestate pe partea dreaptă a riului Moldova, la Tirpești și Vlădiceni (vezi nr. 34 și 49), dar și la Hirtoape (vezi nr. 9) în podișul Moldovei. Ca stațiune comercială din imperiu care favoriza difuziunea amforelor în teritoriul dacic liber trebuie să menționăm în primul rînd importantul centru de depozitare

³⁰ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 73.

³¹ Gh. Bichir, *Archaeology and History of the Carpi*, BAR, Oxford, 16 (II), 1976, map 1.

și desfacere a mărfurilor elenistice și romane de la Barboși care asigura legătura cu „nucleul de romanitate veritabilă” din zona nord-pontică³². O altă problemă, deosebit de importantă, este pusă de realitatea intensității comerțului întreținut, subliniem, de așezările *rurale* din teritoriul dacic liber cu lumea romană. Deși pînă în prezent nu s-au publicat statistici riguroase privind numărul de amfore descoperite în aceste așezări, chiar estimările globale relevă un procentaj foarte mare ce atinge valori de 15–20 % din totalul produselor ceramice. Această situație nu poate reflecta decît un stadiu înfloritor al economiei rurale a dacilor liberi ale căror ofertă de produse, desigur variată și bogată, prezenta interes pentru negustorii din imperiu, prin avantajele oferite, chiar în condițiile comerțului de lungă distanță³³ *extra fines imperii*. Descoperirea unui număr impresionant de amfore romane, inclusiv cu inscripții, de pildă la Vlădiceni, sugerează existența unor puncte de desfacere și de schimb în așezările rurale ale dacilor liberi care funcționau o perioadă îndelungată de timp, acoperind necesitățile unei întregi zone.

Dacă admitem că unele inscripții cu *tituli picti* sau incizate după ardere pot indica nume de negustori sau transportori (vezi nr. 4, 25, 54, 55), aceștia erau greci, cunoscut fiind faptul că prioritatea vieții comerciale în spațiul pontic era deținută de populația elenofonă³⁴. Judecînd după inscripțiile ștampilate sau incizate înainte de ardere, producătorii amforelor aparțineau, de obicei, aceleiași populații. Printre ei semnalăm totodată prezența unor antroponime latine (vezi nr. 33) sau a unor antroponime latine asimilate de onomastica greacă (vezi nr. 51), fapt de natură să ridice problema utilizării limbii latine și în zonele de limbă greacă ale imperiului roman. De remarcat, în altă ordine de idei, că, dacă de obicei antroponimele aparțin fondului onomastic general grecesc, unele sînt specifice Asiei Mici (vezi nr. 41, 43 și 45).

Inscripțiile de pe amfore conțin în unele cazuri valoroase indicii cronologice, utile și pentru datarea așezărilor dacilor liberi în care au fost descoperite. Silviu Sanie remarcase deja faptul că inscripțiile de la Băiceni (nr. 1 și 2) și Pleșești (nr. 22) au corespondente la Barboși în nivele post Filip Arabul³⁵. Noile inscripții pe amfore incluse în repertoriu confirmă aceste sincronisme. Astfel, amfora cu inscripția ștampilată POY (chiar dacă englifă, vezi nr. 51) sugerează tot o datare post Filip Arabul, datorită inscripției cu text similar, dar ștampilată în relief, de la Barboși³⁶.

În sfîrșit, remarcăm că unele dintre inscripțiile cu *tituli picti*, deși cu o valoare considerabil mai redusă din cauza naturii însemnărilor, notează diferite numere ale căror referențialitate nu poate fi stabilită, dar și indicații privind conținutul amforelor (vezi nr. 16) sau calitatea acestuia (vezi nr. 11).

Alcătuirea repertoriului actualizat distinct al inscripțiilor pe amfore din teritoriul dacic liber dintre Carpați și Prut prezintă o importanță aparte, întrucît pentru istoria economică a populației autohtone, oferind și însemnate indicii pentru datarea așezărilor. Nu ne îndoim că intensificarea cercetărilor arheologice și publicarea inscripțiilor încă inedite³⁷ vor deschide și mai largi perspective epigrafiei ceramice pentru secolele II–III din acea zonă a Moldovei rămasă sub autoritatea populației autohtone³⁸.

LA DIFFUSION DES AMPHORES AVEC INSCRIPTIONS DANS LE TERRITOIRE DACIQUE LIBRE DE L'EST DE LA ROUMANIE (IIème–IIIème s. de n. è.)

RÉSUMÉ

Les ouvrages de synthèse sur la civilisation des Daces libres à l'est des Carpates ont souligné l'importance de l'étude des amphores, produits romains qui ont été découverts dans tous les établissements, ce qui prouve l'amplitude des relations commerciales daco-romaines dans une zone située *extra fines imperii*. Si les amphores avec inscriptions ne représentent, certainement, qu'un cas particulier des amphores en général, elles contiennent des informations supplémentaires quant aux divers aspects du commerce.

En ce qui concerne les amphores avec inscriptions découvertes dans le territoire dacique libre, leur nombre a augmenté d'une étape à l'autre des recherches archéologiques. Si en 1968 on connaissait seulement deux amphores de ce type (voir la note no. 6), en 1975 Silviu Sanie et colab. (voir la note no. 7) mentionnaient 12 amphores avec inscriptions provenant des 8 établissements, pour qu'en 1983 leur nombre s'élève à 14 provenant des 10 établissements, comme il résulte du répertoire publié par Silviu Sanie (voir les notes 4 et 8). Depuis cette dernière date, leur nombre a augmenté de plus de quatre fois.

Compte tenu de cette situation, on a dressé un répertoire distinct des amphores avec inscriptions pour le territoire dacique libre de l'est des Carpates, car les répertoires antérieurs ne faisaient aucune différence entre ce territoire et le territoire romain. Le répertoire comprend 57 inscriptions sur amphores (voir le tableau synoptique) provenant de 21 établissements. On y a inclu toutes les nouvelles découvertes publiées, les omissions du répertoire antérieur et les découvertes inédites de Izvoare, Piatra Neamț

³² S. Sanie, *op. cit.*, p. 73 și 227.

³³ V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 232.

³⁴ S. Sanie, *op. cit.*, p. 84.

³⁵ S. Sanie și colab., *op. cit.*, p. 205.

³⁶ S. Sanie, *op. cit.*, p. 140, nr. 10.

³⁷ R. Popovici, de pildă, ne-a comunicat că în așezarea dacilor liberi de la Borniș, com. Dragomirești, jud. Neamț,

au fost descoperite recent cîteva inscripții pe amfore.

³⁸ Tratarea fragmentelor de amfore cu inscripții provenind de la Izvoare, Dărmănești și Vlădiceni a fost efectuată de Melania Teodosiu din cadrul Laboratorului de conservare-restaurare a Muzeului de istorie Piatra Neamț. Desenele au fost executate cu acuratețe de Mircea Ciacăru. Ambilor le adresăm mulțumirile noastre.

et de Vlădiceni. Ce dernier établissement a livré jusqu'à ce jour 20 fragments d'amphores avec inscriptions. L'illustration comprend seulement les amphores avec inscriptions inédites, auxquelles on accorde un commentaire élargi qui inclut, quelquefois des tentatives de déchiffrement.

Beaucoup d'inscriptions sur amphores découvertes dans le territoire dacique libre présentent des analogies dans la zone du littoral nord-pontique (Tanais, Olbia, Kozirko, Tyras), ce qui suggère leur provenance. Cependant, on souligne que seulement une analyse technologique comparative de la pâte céramique des amphores découvertes dans le territoire dacique libre et des amphores en provenance des centres présumés de production peut offrir des certitudes. Quant à leur direction de diffusion, on relève que la plupart des amphores avec inscription sont signalées dans la Moldavie centrale et subcarpatique où les établissements des daces libres connaissent la plus grande concentration. Le commerce par l'intermédiaire des amphores était facilité par les artères fluviales du Siret et du Prut, d'où, tout au long de leurs affluents, les amphores arrivaient jusqu'aux coins les plus éloignés.

Compte tenu du fait que la plupart des inscriptions (timbres amphoriques en plein relief ou en creux, *tituli picti* ou *graffiti*) sont écrites en grec, il en résulte que les producteurs, les commerçants et les transporteurs appartenaient à la population hellénique qui détenait la priorité dans la vie économique et commerciale. Cependant, il y a aussi des noms latins (voir no. 33), même si écrits en grec (voir no. 51). Si, d'habitude, les antroponymes appartiennent au fond onomastique commun grec, quelques-uns sont spécifiques pour l'Asie Mineure (voir no. 43 et 45).

Les découvertes des amphores avec la même inscription dans le territoire dacique libre et à Barboși, dans le territoire romain, peuvent être utilisées comme précieux éléments de datation. Il faut mentionner que les inscriptions de Barboși ont été découvertes dans des niveaux, bien précisés par des monnaies, post Philippe l'Arabe. Dans ces circonstances, les amphores avec inscriptions s'avèrent être utiles, à leur tour, pour la datation des établissements des Daces libres.

Le nombre toujours croissant des amphores avec inscriptions découvertes ces derniers temps relève, lui aussi, les fortes relations commerciales des Daces libres avec le monde romain.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Carte de la diffusion des amphores avec inscriptions dans le territoire dacique libre, de l'est de la Roumanie.

Fig. 2. Fragments d'amphores avec inscriptions découverts à Vlădiceni (1-3) et Itzvoare (4-5).

Fig. 3. Fragments d'amphores avec inscriptions découverts à Vlădiceni.

Fig. 4. Fragments d'amphores avec inscriptions découverts à Vlădiceni.

Fig. 5. Fragments d'amphores avec inscriptions découverts à Vlădiceni (1, 2, 4, 5) et Piatra Neamț (3).

TEZAURUL DE MONEDE ROMANE DESCOPERIT LA TRAIAN, JUDEȚUL NEAMȚ

DE

VIRGIL MIHAILESCU-BIRLIBA, VASILE URSACHI

Ca și în numeroase alte cazuri, descoperirea tezaurului de la Traian (comuna Săbăoani, județul Neamț) se datorează unei întâmplări, care a condus nu numai la recuperarea aproape în totalitate a monedelor, ci și la intrarea lor în colecția Muzeului de Istorie Roman (Nr. Inv. 22 064—22098). Din informațiile furnizate de localnici, ca și de către descoperitor, depozitul respectiv a apărut pe malul unui iaz, care se află la o distanță de aproximativ 500—600 m nord-est de satul Traian. Iazul respectiv a fost amenajat în anul 1986 de către Ferma Traian, care aparține de I.A.S. Roman. Monedele tezaurului au fost găsite și adunate din pământul de pe malul iazului, în zilele de 18 și 19 mai 1986, de către elevul Herbiceanu Ioan din satul Traian. Ulterior, de la acest școlar—depozitul monetar a fost preluat în întregime și predat aproape intact¹ muzeului din Roman de către un alt elev, Eva Emilian, de la Liceul nr. 2 Roman.

Cercetările de teren, ca și datele strinse de la cei implicați, au lămurit proveniența și condițiile de descoperire a monedelor. Acestea se aflau împrăștiate pe o suprafață relativ restrinsă, de aproximativ 0,5 m², ceea ce indică o oarecare concentrare și deci apartenența lor la una și aceeași descoperire. Este posibil ca piesele tezaurului să fi fost adăpostite într-o pungă confecționată dintr-un material perisabil, descompus de-a lungul timpului, după cum se poate presupune că monedele sudate între ele prin oxidare alcătuiau un bulgăre desprins dintr-un depozit mult mai mare și care, cu toate încercările făcute, nu a putut fi surprins pe teren. Această a doua ipoteză ar putea fi susținută și de faptul că pământul în care s-au găsit monedele — a fost purtat de lama unui buldozer dinspre sud-estul iazului spre zona unde au fost depistate de către amintitul elev; aici, adăugăm noi, se află mai multe izvoare, care alimentează cu apă această acumulare artificială. Însă, ne grăbim să anticipăm, părerea noastră — ținând seama de structura omogenă a depozitului — este că prima ipoteză pare a fi cea veridică. Însă, totuși tezaurul provine dintr-o cu totul altă parte decît locul unde a fost găsit. Mai menționăm și faptul că — împreună cu cele 36 de monede, din care era alcătuit inițial depozitul, s-a mai descoperit și o bucată de sîrmă, lungă de aproximativ 30 cm și „nu prea groasă”, dar care a fost aruncată — ca fiind lipsită de interes — și, deci pierdută de către descoperitor².

Locul unde s-a făcut descoperirea de față — se află plasat în interfluviul Siret-Moldova, la capătul extrem sudic al Podișului Sucevei, aici acesta devenind tot mai lîn și luînd aspectul unui șes, ușor înclinat spre lunca Siretului, pentru a se confunda cu aceasta la un moment dat. Terenul mînos și bogat în surse de apă a favorizat din cele mai vechi timpuri existența a numeroase locuri umane, chiar în imediata apropiere a punctului unde s-a găsit tezaurul — fiind depistată o așezare dacică din secolele II—III e.n., ca și un cuptor de ars ceramică, datînd — se pare — din secolul al XIV-lea³. De asemenea, pe toată terasa secundară a Siretului, unde, de altfel, se află și locul descoperirii noastre, au mai fost găsite și alte stațiuni antice, atît din secolele II—III e.n., cît și din veacul al IV-lea.

¹ Cu acest prilej — s-a pierdut în mod regretabil una din piesele tezaurului, care a intrat — după cît se pare — în posesia unuia din profesorii liceului amintit. Însă, grija față de descoperire, promptitudinea predării acesteia uneia din instituțiile specializate și buna credință de care au dat dovadă cei doi elevi, Herbiceanu Ioan și Eva Emilian, trebuie remarcate în chip deosebit, iar informațiile furnizate de către ei, ca și ajutorul dat în cercetarea de teren care a urmat, au fost de un real folos în publicarea acestei importante

descoperiri. Pentru toate acestea — aducem mulțumirile noastre celor doi elevi amintiți, care au dat un frumos și demn de urmat exemplu și pentru alți școlari, care vor avea ocazia să se întîlnească cu asemenea vestigii ale trecutului.

² Herbiceanu Ioan ne-a declarat că sîrma era confecționată dintr-un metal „de culoare albă” (argint?).

³ Din acest loc — elevul Eva Emilian a strîns o mare cantitate de ceramică medievală pe care a predat-o muzeului din Roman.

După cum am menționat, la început — s-au recuperat 36 monede de bronz; însă, mai târziu, la muzeul din Roman s-au prelat doar 35 de exemplare. Ele erau acoperite cu oxid, starea lor de conservare fiind variată. Astfel, dacă unele prezintă o uzură avansată și sînt chiar fragmentate, altele, dimpotrivă, sînt destul de bine păstrate. Ceea ce ni se pare însă important de relevat este că, la toate piesele acestui mic depozit — au putut fi identificați emitenții, precum și monetăriile, cu excepția a două exemplare în acest din urmă caz.

Structura tezaurului. Cele 35 de monede se eșalonează între anii 351—355 și 364—375 e.n., acoperind un interval de timp relativ restrîns, de aproximativ un sfert de secol. Ele au fost emise de către Constantius II (7), Iulianus caesar (2), Valentinianus I (11) și Valens (15) în monetăriile din Siscia (2), Thessalonica (2), Heraclea Thracica (2), Constantinopol (15), Nicomedia (3) și Cyzicus (9), în două cazuri neputîndu-se face identificarea centrului de batere.

După cum se poate observa, în tezaurul de la Traian predomină emisiunile lui Valentinianus I și Valens (74,29%), ceea ce confirmă încheierile mai vechi, potrivit cărora — în acumulările sfîrșite înainte de 378 — monedele din perioada 364—375 sînt preponderente⁴. Un al doilea mare grup de monede aparține sfîrșitului domniei lui Constantius II, în care se includ și cele două piese de la Iulianus caesar (25,71%). Lipsesc complet emisiunile din anii 361—364 e.n. Departe de a fi un fapt surprinzător — după cum o dovedesc și descoperirile de la Dierna și din Dobrogea⁵ —, acest *hiatus* poate fi înțeles nu numai ca efect al unei scăzute penetrații a monedelor lui Iulianus în provincie⁶, ci și ca o consecință a unei eventuale selectări și excluderi după 364 a emisiunilor respective. Situația întîlnită pe *limes*-ul Dunării inferioare se aseamănă cu cea de la Dunărea mijlocie, din provinciile Pannonia Prima și Valeria⁷, sau chiar de pe toată linia de apărare dunăreano-renală⁸, peste tot — monedele lui Valentinianus I și ale casei sale dominînd circulația monetară după 364; dar mai cu seamă după 366, cînd încep marile lucrări de întărire a frontierei⁹.

Monetării. Doar la 33 de piese a fost posibilă determinarea centrelor de emisie. Siscia este reprezentată prin două exemplare (nr. 1—2), unul dintre acestea rămînînd sub semnul incertitudinii (nr. 1). Cu toate că se datează potrivit cataloagelor în anii 364—367, vom încerca să aducem și alte precizări cronologice. Astfel, nr. 1 din *Catalogul tezaurului de la Traian* se pare că a fost emis în anii 364—365, cu toate că nu există un tip identic la V. Lányi¹⁰, ceea ce face oarecum nesigură identificarea noastră, după cum am mai menționat. A doua piesă bătută la Siscia (nr. 2) ar putea aparține emisiunii a 3-a, datată în 366 (?), după cum stabilește cercetătoarea centrului monetar respectiv¹¹. Cele două monede bătute la Siscia, găsite în tezaurul de la Traian, prezintă un indice scăzut al frecvenței relative

TABELUL I

Nr. crt.	Monetării	Frecvența absolută			Total	Frecvența relativă			Total
		353/354— 357/358	358— 364	364— 375		353/354— 357/358	358— 364	364— 375	
1	Siscia	—	—	2	2	—	—	8,33%	6,06%
2	Thessalonica	1	1	1	3	16,66%	—	4,166%	6,06%
3	Heraclea Thracica	1	—	1	2	16,66%	—	4,166%	6,06%
4	Constantinopol	2	3	10	15	33,33%	100%	41,66%	45,45%
5	Nicomedia	1	—	2	3	16,66%	—	8,33%	9,09%
6	Cyzicus	1	—	8	9	16,66%	—	33,33%	27,27%
	Total	6	3	24	33	99,97%	100%	99,98%	99,99%

⁴ J.-P. Callu, *Rôle et distribution des espèces de bronze de 348 à 392*, în *Imperial Revenue, Expenditure and Monetary Policy in the Fourth Century A. D. The Fifth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History*, ed. C. E. King, BAR International Series 76, Oxford, 1980, p. 41—42; R. Ocheșeanu, *Cîteva descoperiri monetare din secolul IV e. n. în Scythia Minor*, în *Pontica*, XVII, 1984, p. 145 și tabelul II, p. 144.

⁵ M. Chișescu și Gh. Poenaru Bordea, *Contribuții la istoria Diernei în lumina descoperirilor monetare din săpăturile arheologice din 1967*, în *BSNR*, LXXV—LXXVI, 1981—1982 (1983), 129—130, p. 194—195, tabelul II; R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 144.

⁶ R. Ocheșeanu, *loc. cit.*

⁷ S. Soproni, *Über den Münzumschlag in Pannonien zu*

Ende des 4. Jahrhunderts, în *Folia Arch.*, XX, 1969, p. 73—74.

⁸ Tezaurile dintre 367—378 cuprind un număr destul de ridicat de emisiuni valentinlene (23,27%—92,36%) (cf. J.-P. Callu, *op. cit.*, p. 58 și tabelul 3, p. 63).

⁹ V. Lányi, *The Coinage of Valentinian I in Siscia*, în *Acta ArchHung.*, XXI, 1969, p. 42—43, fig. 12 și p. 43; P. Kos, *The Monetary Circulation in the Southeastern Alpine Region ca. 300 B.C.—A.D. 1000*, *Studia*, 24, Ljubljana, 1986, p. 147 și 158; deși J.-P. Callu (*op. cit.*, p. 49—50) socotește că Orientul nu s-a asociat la politica monetară a lui Valentinianus I, întrucît avea o frontieră mai mică de apărare pe Dunăre, evidența descoperirilor pare a pune sub semnul întrebării această concluzie.

¹⁰ V. Lányi, *op. cit.*, fig. 1, p. 34 și 35.

¹¹ *Ibidem*, fig. 1, p. 34.

(6,06%). Reprezentarea slabă a Sisciei a putut fi constatată și în cadrul descoperirilor de la Sucidava¹² sau din Scythia Minor¹³. Însă — dacă pătrunderea monedelor Sisciei la Dunărea de Jos este destul de firavă, nu același lucru se poate spune și despre prezența lor la vest de Olt. La Orlea¹⁴ și Dierna¹⁵ emisiunile Sisciei au un grad mare de reprezentativitate, ca — de altfel — peste tot în vestul Peninsulei Balcanice¹⁶.

Și monedele provenite din Thessalonica și Heraclea Thracica (ambele cu un indice al frecvenței relative de 6,06%) nu sînt mai bine reprezentate. Constatări asemănătoare s-au făcut și în ceea ce privește Dobrogea¹⁷, spre deosebire însă de zona care începe de la Sucidava, unde se cunoaște o prezență mai ridicată a celor două monetării¹⁸.

Provenind din centrele de emisie de la Thessalonica și Heraclea Thracica, două exemplare, părăind a fi variante, necesită câteva lămuriri suplimentare. Primul dintre ele, bătut la Thessalonica pentru Valentinianus I, are o siglă care nu apare în cataloagele consultate (nr. 4)¹⁹. Al doilea, emis de Heraclea Thracica (nr. 6), poate fi datat doar în anii 364—366, deoarece aici, mai tirziu, nu funcționează decît două *officinae*²⁰; cu toate acestea, *officina* a 3-a, a cărei existență este atestată de piesa noastră, nu apare în *RIC*.

Aceste două monetării au mai furnizat două monede interesante pentru tezaurul de la Traian. Sînt piese care au pe revers, în cîmp, spre stînga, litera M (nr. 3 de la Thessalonica și nr. 5 de la Heraclea Thracica). Este cunoscut că asemenea monede aparțin tipului FTR — *falling horseman* —, care a avut o expansiune maximă între 353 și sfîrșitul primăverii anului 357. „Sporadica folosire a literei M” de către tipul FTR poate semnifica o valoare, după cum sugera acum mai bine de două decenii J.P.C. Kent²¹; revenind asupra acestei chestiuni, cu prilejul editării volumului corespunzător din *RIC*, savantul englez observă că — la ultimele două emisiuni ale lui Constantius II — se constată reduceri succesive de greutate, prima dintre grupe fiind marcată cu sigla M, ceea ce ar putea reprezenta 1/1 000 parte dintr-un *solidus*, cu o intenție de supraevaluare de aproximativ 4 ori²². De aceea, în acest caz cele două monede bătute pentru Constantius II și Iulianus caesar pot fi datate în anii 357—358, după cum sînt de părere și numismații români²³.

În tezaurul de la Traian cea mai bine reprezentată este monetăria din Constantinopol, indicele frecvenței sale relative atîngînd 45,45% (tabelul I). În urma studierii circulației monetare din Dobrogea²⁴, de la Sucidava²⁵, Dierna²⁶ și din vestul Peninsulei Balcanice²⁷, se poate urmări ușor descrescerea prezenței emisiunilor constantinopolitane de la răsărit spre apus. Așadar, ca și la primele monetării analizate, și de această dată se poate sesiza că, prin proveniența monedelor componente, tezaurul nostru aparține zonei de la răsărit de Sucidava, în speță — Scythiei Minor. Și pentru emisiunile Constantinopolului din depozitul de la Traian se constată existența unor variante la cataloagele de identificare utilizate: nr. 10, Constantius II, cu legenda reversului sub forma FELTEMPR—EPARATIO, necunoscută ambelor cataloage folosite; nr. 15, 19 și 20, cu un punct în cîmp, pe revers, tip neconsemnat în *LRBC*; nr. 18, cu o stea în cîmp, pe revers, nu există în *LRBC*; nr. 21, cu ramură în cîmpul reversului și punct după exergă, este un tip nou pentru ambele cataloage.

Un indice de reprezentativitate nu prea ridicat (9,09%), dar mai mare decît la Siscia, Thessalonica sau Heraclea Thracica, se constată pentru emisiunile Nicomediei. Și de această dată, fără a mai intra în detalii, se poate face o paralelă cu descoperirile menționate pentru celelalte monetării, concluziile fiind — în multe privințe — asemănătoare.

Monetăria din Cyzicus are un indice mare al frecvenței relative (27,27%), ceea ce o plasează în cadrul descoperirii de la Traian, imediat după Constantinopol. De asemenea, și în acest caz — se poate observa asemănarea cu depozitele dobrogene²⁸, în timp ce, pe măsură ce înaintăm spre Dunărea

¹² Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, *Contributions à l'histoire du Bas-Danube à la lumière des deux trésors monétaires des IVe—Ve siècles, découvertes à Celein, în Dacia*, N. S., XIV, 1970, tabelul 3, p. 269 și 270.

¹³ R. Ocheșanu, *Un depozit de monede romane descoperit în Constanța*, în *BSNR*, LXVII—LXIX, 1973—1975, nr. 121—123, p. 108; idem, în *Pontica*, XVII, 1984, p. 143—146, precum și tabelele II—III de la p. 145.

¹⁴ M. Chișescu și Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 199.

¹⁵ *Ibidem*, tabelul II, p. 194—195 și 199; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte des 4. Jahrhunderts aus dem Banat*, Lugoj, 1974, p. 49 și 99, tabelul II.

¹⁶ R. Matijašić, *A Late Roman Hoard from Banjole (Istria, Yugoslavia)*, în *Coin Hoards*, VII, 1981, p. 230.

¹⁷ Pentru perioada 364—378 la Thessalonica și Heraclea Thracica s-au calculat frecvențele relative de 7,40 și, respectiv, 3,70 (Cf. R. Ocheșanu, în *Pontica*, XVII, 1984, p. 145, tabelul III și p. 146).

¹⁸ Vezi descoperirile de la Sucidava, Orlea, Dierna (Cf.

Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, *op. cit.*, p. 280; M. Chișescu și Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 194—195, tabelul II și p. 199; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 49 și 99, tabelul I) și Banjole (Cf. R. Matijašić, *op. cit.*, p. 230).

¹⁹ Ar putea aparține grupelor 7—14 din clasificarea lui Miloje R. Vasić (Cf. *Numismatiker*, 5, 1982, p. 54 și tabelul I).

²⁰ R.A.G. Carson și J.P.C. Kent, în *LRBC*, II, p. 83.

²¹ J.P.C. Kent, *Fel. Temp. Reparatio*, în *NC*, VII s., VII, 1967, p. 88.

²² J.P.C. Kent, în *RIC*, VII, Londra, 1981, p. 65.

²³ R. Ocheșanu, în *Pontica*, XVII, 1984, p. 135 și 144.

²⁴ *Ibidem*, p. 145, tabelul III.

²⁵ Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, *op. cit.*, p. 282.

²⁶ E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 49 și 99, tabelul II; M. Chișescu și Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 194—195, tabelul II și p. 199.

²⁷ R. Matijašić, *loc. cit.*; P. Kos, *op. cit.*, p. 165, tabelul C.

²⁸ R. Ocheșanu, în *Pontica*, XVII, 1984, p. 145, tabelul III și p. 146.

TABELUL II

	SIS CIA			THESSALONICA			HERACLEA THRACICA			CONSTANTINOPOL			NICOMEDIA			CYZICUS		
	GLORIA ROMANORUM	FEL TEMP REPARATIO	SECURITAS REPUBLICAE	FEL TEMP REPARATIO	SECURITAS REPUBLICAE	FEL TEMP REPARATIO	SECURITAS REPUBLICAE	FEL TEMP REPARATIO	PRES REPUBLICAE	SECURITAS REPUBLICAE	GLORIA ROMANORUM	FEL TEMP REPARATIO	SECURITAS REPUBLICAE	GLORIA ROMANORUM	FEL TEMP REPARATIO	SECURITAS REPUBLICAE	RESTITUTIO	GLORIA ROMANORUM
151-153						(CON(SA?) CONSF *						(CON(SA?) CONSF *			SMNS			
155-161		M I (SMIT)SE		M I (SMIT)SE		(CON(SA?) CONSF *												
161-162																		
164-167	(ASISC?) BSISC		R I SMTSB		SMHT					CONSPA CONSA CONSA(A) CONSP(?)	CONSA(A) CONSA		SMINA?				SMKB	
166-175										CONSA CONSA CONSA CONSA						SMKA SMKB SMKA		SMKA
171-175										CONSA CONSA CONSA CONSA								SMKA

superioară, emisiunile din Cyzicus devin tot mai puțin numeroase. O problemă aparte o constituie varianta emisă pentru Valentinianus I (nr. 27), care are un modul mare, legenda aversului greșită (lipsa literei E) și capul împăratului de pe revers îndreptat spre stînga; toate aceste caracteristici ne determină să considerăm moneda respectivă drept imitație.

Cu tot numărul mic de monede pe care le are, tezaurul de la Traian trebuie urmărit și din punctul de vedere al reprezentativității, indicele frecvenței sale relative indicînd următoarea ordine: I. Constantinopol; II. Cyzicus; III. Nicomedia; IV—VI. Siscia, Thessalonica și Heraclea Thracica. Este o succesiune care se apropie foarte mult, așa cum am mai subliniat, de cea stabilită pentru Scythia Minor.

Tipuri. S-au identificat 5 tipuri monetare în tezaurul de la Traian: *Securitas Reipublicae* 14 ex. (40%), *Gloria Romanorum* 11 ex. (31,43%), *FTR* 8 ex. (22,86%), *Spes Reipublicae* 1 ex. (2,86%) și *Restitutor Reipublice* 1 ex. (2,86%) (vezi și tabelele I—II). Pentru prima perioadă (351/355—361/364) se constată preponderența tipului *FTR* (8 ex.) în comparație cu *Spes Reipublicae* (1 ex.). Exemplarul ultim amintit aparține speciei *AE₄* (nr. 9), singurul moduli de acest gen în cadrul descoperirii noastre. Este știut că, după 358, cînd nu se mai bate *FTR*, se crează *siliqua* ușoară de argint și noul tip de modul mic, *Spes Reipublicae*, care reprezintă instrumentul principal al noii politici monetare ²⁹.

Din prima perioadă a tezaurului de la Traian există 8 exemplare *FTR*, dintre care 7 aparțin tipului *falling horseman*. Apărut — cel mai devreme — în a doua jumătate a anului 347, *Fel. Temp. Reparatio* nu este bătut în monetăriile orientale înainte de 348, între 353 și 357, în cadrul său fiind preponderent tipul *falling horseman* ³⁰. Datele pe care le avem pentru frontiera Rin-Dunăre ³¹, Dierna ³² și Dobrogea ³³ înfățișează, în cadrul descoperirilor similare, un indice variabil de reprezentativitate a acestui tip, cei mai apropiați parametri, în cazul descoperirii noastre, manifestîndu-se tot în Scythia Minor.

A doua mare perioadă cunoscută de tezaurul de la Traian este între 364/367 și 367/375, cînd se documentează și cele trei tipuri amintite mai sus (tabelul III): *Securitas Reipublicae* (40%), *Gloria Romanorum* (31,43%) și *Restitutor Reipublice* (2,86%). Indicele mare de reprezentativitate înfățișat de tipurile *Securitas Reipublicae* și *Gloria Romanorum* este foarte apropiat și de această dată cu situația din Dobrogea, deși — în cazul nostru — se poate observa o ușoară superioritate a ultimului. ³⁴ Cronologic, se consideră că specia *AE₄* — *Restitutor Reipublice* — este cea mai veche, deoarece ea continuă un tip ultim al lui Iovianus ³⁵, abia după aceasta — urmînd noile module *AE₄* — *Securitas Reipublicae* și *Gloria Romanorum*, cînd are loc și mărirea numărului de *officinae*, de la 2 la 4; în această situație, nr. 6 de la Traian, cu Γ în exergă, nu ar trebui să constituie o variantă la *RIC* ³⁶. Mai adăugăm, că — dintre cele 2 tipuri ulterioare lui *Restitutor Reipublice*, *Gloria Romanorum* precede, după cîte se pare, pe *Securitas Reipublicae* ³⁷.

Totodată, subliniem că nu constituie ceva excepțional situația întîlnită la Traian, unde tipurile *Securitas Reipublicae* și *Gloria Romanorum* sînt preponderente — comparativ cu *FTR* și *Spes Reipublicae* — și în alte tezaure valentinieni făcîndu-se aceeași constatare ³⁸.

Greutatea. Deși statistic, abia de la un număr de 150 de monede în sus — se poate întreprinde o discuție serioasă privind greutatea într-un tezaur ³⁹, socotim că nu este inutil să facem totuși cîteva observații și asupra acestui aspect. Media ponderală pentru cele 35 de monede este de 1,86 g, greutatele

TABELUL III

Perioada	Frecvența absolută a tipurilor					Total	Frecvența relativă a tipurilor					Total
	FTR	Spes reip.	Gloria Rom.	Securitas reip.	Restitutor reip.		FTR	Spes reip.	Gloria Rom.	Securitas reip.	Restitutor reip.	
351/355—355/361	8	1	—	—	—	9	88,89%	11,11%	—	—	—	25,71%
364/367—367/375	—	—	11	14	1	26	—	—	42,31%	53,84%	3,85%	74,29%
Total	8	1	11	14	1	35	22,86%	2,86%	31,43%	40%	2,86%	100,00%

²⁹ J.-P. Callu, *op. cit.*, p. 45.

³⁰ J.P.C. Kent, *op. cit.*, p. 84—88.

³¹ J.-P. Callu, *op. cit.*, p. 63, tabelul 3: în tezaurele valentinieni dintre 367—378, de pe lînce-ul Rin-Dunăre, *FTR* apare în proporție de 2,80%—34,70%.

³² E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 90—91: dintr-un total de 730 exemplare, tezaurul I de la Orșova-Dierna conține 713 piese de tip *FTR*, din care 710 *falling horseman*.

³³ Indicele de reprezentativitate, apropiat de cel al desco-

peririi noastre, este de 24,17% (Cl. R. Ocheșanu, *op. cit.*, p. 144).

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ R.A.G. Carson și J.P.C. Kent, în *LRBC*, II, p. 42.

³⁶ J.W.E. Pearce, în *RIC*, IX, Londra, 1951, p. 189.

³⁷ R.A.G. Carson și J.P.C. Kent, *op. cit.*, p. 42.

³⁸ J.-P. Callu, *op. cit.*, p. 42.

³⁹ M. Vasić, *Le trésor de Boljetin (IVe siècle)*, în *Sirmium*, VIII, Collection de l'École Française de Rome, Rome-Belgrade, 1978, p. 139.

lor variind între 0,82 g (nr. 29 și nr. 34) și 3,08 g (nr. 30). Piesa cu cea mai ridicată greutate este o emisiune din Cyzicus, pentru Valens, aparținând seriei timpurii cu N—S în legenda aversului⁴⁰ și tipului Securitas Reipublicae. De altfel, și în ansamblu — această monetărie atinge, în comparație cu celelalte centre de batere, și cea mai mare greutate medie: 2,04 g. Urmează în ordine, Constantinopol (1,95 g), Siscia (1,91 g), Nicomedia (1,82 g), Heraclea Thracica (1,59 g) și Thessalonica (1,245 g). Este vizibilă media ponderală ridicată la monetăriile cele mai bine reprezentate în tezaur (Constantinopol și Cyzicus), dacă nu cumva trebuie să avem în vedere și o caracteristică a activității centrelor respective de emisiune.

În ceea ce privește greutatea medie a tipurilor, dacă le excludem pe cele înregistrate cu un singur exemplar (Spes Reipublicae și Restitutor Reipublice), avem următoarea succesiune: Securitas Reipublicae cu 1,92 g, Gloria Romanorum cu 1,83 g și FTR cu 1,80 g. Tipul FTR cu M pe revers atinge o greutate medie de 1,40 g, dar acest calcul devine superfluu, dacă ținem seama că — la Traian — există numai 2 exemplare de acest gen⁴¹. Pe de altă parte, se mai observă că, deși ponderea medie a emisiunilor valentinienice (1,91 g) este mai ridicată decât a celor anterioare (1,79 g), ea se află foarte îndepărtată de cea standard, de 2,60 g⁴².

Axul. O scurtă privire aruncată asupra *Catalogului* monedelor de la Traian ne relevă că — în cea mai mare parte — axele sînt corecte, ceea ce denotă o bună organizare a monetăriilor. Doar în cazul Sisciei — se poate sesiza o oarecare lipsă de grijă cu prilejul baterii, deși — și de această dată — trebuie să ținem seama de numărul mic de exemplare prezente în tezaur.

Considerații numismatice și istorice. După cum s-a putut vedea, cele mai vechi monede de la Traian se datează între 351 și 355, ceea ce pare să confirme, ca și în alte cazuri⁴³, faptul că acumularea a început după anul 354, cînd are loc demonetizarea pieselor de modul AE₂⁴⁴. De asemenea, așa cum am arătat, nucleul principal îl alcătuiesc monedele valentinienice (74,29%), fenomen care corespunde tendinței generale înregistrate la tezaurile contemporane⁴⁵. Tezaurul de la Traian se încheie cu emisiuni din anii 367—375, ceea ce indică un sfîrșit al acumulării în această vreme sau în anii imediat următori. Depozitele monetare care se termină cu emisiuni din anii 375—378, sînt destul de numeroase atît în Imperiul Roman, cît și în *barbaricum*. Dacă în părțile apusene ale imperiului această stare de lucruri este pusă pe seama încetării lucrărilor de la frontiere — în urma morții lui Valentinianus I⁴⁶, ca și a tulburărilor provocate în această vreme de invaziile quade și sarmate, care au afectat și zona de dincolo de *limes*⁴⁷, în Peninsula Balcanică și, în general, în Orient, încheierea acumulărilor și îngroparea unui număr mare de tezaur se datorează războaielor cu perșii și vizigoții, ultimul, sfîrșit — de altfel — prin dezastrul din 378, de la Adrianopol.

Cercetarea structurii tezaurului de la Traian, ca și a altor aspecte numismatice pe care le ridică această descoperire, a relevat profunde sa asemănare cu situația din Scythia Minor. Dacă la aceasta mai adăugăm și faptul că, pînă în momentul de față — nu avem dovezi despre o reală circulație a monedei de bronz din această vreme în spațiul est-carpatic și care să explice prezența depozitului nostru, putem face presupunerea că acumularea a avut loc înainte de anii 375—378, undeva în sudul Dunării⁴⁸, de unde a fost însoțită și adusă în ținutul nostru. Raritatea descoperirilor asemănătoare la nordul Pontului Euxin, dintre care amintim doar pe cele mai apropiate de la Černeev, Krilos (Ivano-Frankovsk, U.R.S.S.)⁴⁹ și Zabolotov⁵⁰, — spre deosebire de cele compuse din metale prețioase, mult mai numeroase — constituie un argument suplimentar pentru ipoteza pe care am avansat-o mai sus.

Pe de altă parte însă, fenomenul îngropării depozitelor monetare similare este mult mai vast în teritoriul fostei provincii Dacia, ca și pe *limes*-ul nord-dunărean⁵¹. În acest context, trebuie subliniată importanța descoperirii de la Traian, care individualizează și pe această cale apuseană a culturii Sîntana de Mureș—Černjachow.

⁴⁰ R.A.G. Carson și J.P.C. Kent, în *LRBC*, II, p. 42.

⁴¹ Chiar și în acest caz, monedele tezaurului nostru se încadrează în limitele tabelului întocmit pentru 138 de exemplare înregistrate de către J.P.C. Kent (în *RIC*, VIII, Londra, 1981, p. 70, Weight Frequency Tables).

⁴² R. Delmaire și C. Seillier, *Trésor de monnaies romaines d'époque valentinienne dans une tombe à Vron (Somme)*, în vol. *Trésors monétaires*, III, Paris, 1981, p. 79.

⁴³ Tezaurile Hirşova — împrejurimi (J. Constanța) și Dobrogea, *passim* (Cf. R. Ocheșanu, în *Pontica*, XVII, 1984, p. 135 și 144).

⁴⁴ Din 352 se reia baterea pe scară largă a speciei AE₃, tipul — *cavalier*, pentru ca, începînd din primăvara anului 354 și pînă în 358, monopolul emiterii să-l aibă tipul *Fel. Temp. Reparatio*, cu acest prilej — înlătărindu-se specia AE₂ (cu 2 moduli, de 1/60 și 1/72) apărută în 348 (Cf. J.-P. Callu, *op. cit.*, p. 44—45). În aceste condiții, începutul acumulării monedelor tezaurului nostru se înscrie în timp după intervalul 348—354, întrucît lipsesc piesele de modul AE₂.

⁴⁵ J.-P. Callu, *op. cit.*, p. 42—43.

⁴⁶ S. Soproni, *op. cit.*, p. 71—74; V. Lányi, *op. cit.*, p. 43; R. Matjašić, *op. cit.*, p. 230; J.-P. Callu, *op. cit.*, p. 50.

⁴⁷ M.R. Alfeldt, *Fragen des Münzumlaufs im 4. Jahrhundert n. Chr.*, în *JNG*, 13, 1963, p. 75—104.

⁴⁸ Tezaurile ulterioare au o altă structură a numerarului (Cf. R. Ocheșanu, *op. cit.*, p. 143 și nota 15).

⁴⁹ M. Iu. Brajčevskij, *Rimska moneta na territorij Ukrainj*, Kijiv, 1959, p. 167—169 (nr. 606 și 582).

⁵⁰ V. V. Kropotkin, *Kladby rimskih monet na territorij SSSR*, Moskva, 1961, *SAL*, G₄, p. 75—76, nr. 897.

⁵¹ Cipău, Gornea, Viespești, Tibiscum, Redea, Săpata de Jos (Cf. C. Preda, *Circulația monedelor romane postvalentinienice în Dacia*, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 463, 468, 471, 478—479 și 481), Romanati — fostul județ (Cf. B. Mitrea, în *SCIVA*, 30, 1979, 1, p. 63—77; C. Știrbu, în *CercetNum*, 3, 1980, p. 152—153; R. Ocheșanu, în *BSNR*, LXXVII—LXXIX, 1983—1985 (1986), 131—133, p. 159—167); pentru Sucidava, Orlea și Dierna, vezi: Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, *loc. cit.*; M. Chițescu și Gh. Poenaru Bordea, *loc. cit.*; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*

Îngroparea tezaurului de la Traian a putut avea loc la o dată, pe care, deși nu o putem preciza cu exactitate, se plasează totuși într-o perioadă posterioară războiului din 378, fiind legată probabil de perturbările provocate în răsăritul Europei de migrația hunilor; însă, ținând seama de numărul de bronz din care este alcătuit depozitul nostru, ascunderea sa nu s-a putut petrece la prea mulți ani după evenimentele amintite.

CATALOGUL MONEDELOR

I. SISCIA

Valentinianus I

1. AE₃; ♂; 1,44 g; 16×15 mm. C: foarte slabă, ruptă marginal.

(DNVALE)N(TIN)I-(ANVSPFAVG)/GLO(RIARO)-MANO-(RVM). În exergă $\frac{1}{\text{ASISC}}$.

LRBC, II, p. 72, anii: 364–367.

RIC, IX, p. 146, nr. 5 (a), 1 (A), anii: 28 martie 364–24 august 367.

Valens

2. AE₃; ♂; 2,38 g; 18,5×17 mm. C: foarte bună.

DNVALEN-SPFAVG/GLORIARO-MANORVM (*christian lung în mina stângă a împăratului, pe revers*).

În exergă $\frac{2}{\text{BSISC}}$.

LRBC, II, p. 72, nr. 1280, anii 364–367.

RIC, IX, p. 146, 5 (b), 2 (A), anii: 28 martie 364–24 august 367.

II. THESSALONICA

Julianus

3. AE₃; ♂; 1,37 g; 16 mm. C: foarte slabă; ruptă marginal.

(DNCLIVL)IANVSNBOCAES/FELTEMPR-EPARA(TIO)

În exergă $\frac{M}{\text{(SM)T(S)E}}$.

LRBC, II, p. 78, nr. 1685, anii: 355–361.

RIC, VIII, p. 421, nr. 210, anii: 6 noiembrie 355–vară 361.

Valentinianus I

4. AE₃; ♂; 1,12 g; 15 mm. C: foarte slabă; lipsă aproximativ 1/3.

(DNVALENTINI-ANVSPFAVG)/(SECVRITA)S-R(EIPVBLICAE). În exergă $\frac{8}{\text{SMTSB}}$.

LRBC, II, p. 79, variantă, anii: 364–367.

RIC, IX, p. 176, nr. 18 (a), 1 (A), variantă, anii: 25 februarie 364–24 august 367.

III. HERACLEA THRACIA

Constantius II

5. AE₃; ♂; 1,43 g; 17×15 mm. C: foarte slabă, parțial ilizibilă.

(DNCONSTAN-TIVSPFAVG)/FELTEMP-(REP)ARA-

(T)IO. În exergă $\frac{M}{\text{SNNI}}$.

LRBC, II, p. 83, nr. 1902, anii: 355–361.

RIC, VIII, p. 437, nr. 93, anii: 6 noiembrie 355–3 noiembrie 361.

Valentinianus I

6. AE₃; ♂; 1,75 g; 16 mm. C: slabă, ruptă marginal, lipsește un fragment.

DNV(ALENTINI)-(AN)VSP(FAVG)/(S)EC(V)RITA(S-REIPVBLICAE). În exergă $\frac{8}{\text{SMHT}}$.

LRBC, II, p. 84, nr. 1921 sau 1934, anii: 364–367.

RIC, IX, p. 192, nr. 5 (a), 1 (A), variantă cu T în exergă, anii: 25 februarie 364–24 august 367.

IV. CONSTANTINOPOL

Constantius II

7. AE₃; ♂; 1,15 g; 16×15 mm. C: foarte slabă.

DNCON(STAN)-TIVS(PFAVG)/(FELTEMPRE-PA-RATIO). În exergă $\frac{1}{\text{(C)ON(SA)I}}$.

LRBC, II, p. 87, nr. 2039, anii: 351–354.

RIC, VIII, p. 458, nr. 118, anii: 15 martie 351–6 noiembrie 355.

8. AE₃; ♂; 2,22 g; 18×16 mm. C: bună, cu rupturi marginale.

DNCONSTAN-TIVSPFAVG/FELTEMPR-EPARATIO.

În exergă $\frac{1}{\text{CNOST}}$.

LRBC, II, p. 87, nr. 2041, anii: 351–354.

RIC, VIII, p. 458, nr. 118, anii: 15 martie 351–6 noiembrie 355.

9. AE₃; ♂; 1,31 g; 17×16 mm. C: satisfăcătoare; ruptă în două fragmente.

DNCONSTAN-TIVSPFAV(G)/SPESREI-P(VB)LICE.

În exergă $\frac{1}{\text{CON(SA)I}}$.

LRBC, II, p. 87, nr. 2053 (?), anii 355–361.

RIC, VIII, p. 461, nr. 149 (?), anii: 6 noiembrie 355–3 noiembrie 361.

10. AE₃; ♂; 2,18 g; 15,5 mm. C: foarte slabă, parțial ilizibilă.

(DNCONSTAN-T)IVSPFAVG/(FELTEMPR-EPA)RATIO.

În exergă $\frac{1}{\text{(CON)SA}}$.

LRBC, II, p. 87, variantă, anii: 355–361.

RIC, VIII, p. 460, nr. 135, variantă, anii: 6 noiembrie 355–3 noiembrie 361.

Julianus

11. AE₃; ♂; 1,50 g; 17×16 mm. C: slabă, ruptă marginal, lipsind aproximativ 1/8.

(DNCLIV)LIANVSNBOCAE(S)/(FELTE)MPR-E-

PAR(ATIO). În exergă $\frac{1}{\text{CONS(A?)}}$.

LRBC, II, p. 87, anii: 355–361.

RIC, VIII, p. 460, nr. 136, anii: 6 noiembrie 355–3 noiembrie 361.

Valentinianus I

12. AE₃; ♂; 1,56 g; 17×15 mm. C: bună.

(DNVALENTINI-ANVSPFAVG/SECVRIT(AS)-REI-

PVBLICAE. În exergă $\frac{1}{\text{CONSPA}}$.

LRBC, II, p. 87, nr. 2072, anii: 364–365.

RIC, IX, p. 215, nr. 21 (a), 1 (A), 1, anii: 25 februarie 364–24 august 367.

13. AE₃; ♂; 1,76 g; 19×18 mm. C: bună; ruptă marginal.

DNVALENTINI-ANVSPFAVG/SECVRITAS-REI-

PVBLICAE. În exergă $\frac{1}{\text{CONSA}}$.

LRBC, II, p. 87, nr. 2076, anii: 364–365.

RIC, IX, p. 215, nr. 21 (a), 1 (A), 3, anii: 25 februarie 364–24 august 367.

14. AE₃; ♂; 2,37 g; 17,5×15,5 mm. C: slabă.

DNVALENTI(NI)-ANVSPFAVG/SECVRITAS-(R)EI-

PVBLICAE. În exergă $\frac{1}{\text{CON(SA)I}}$.

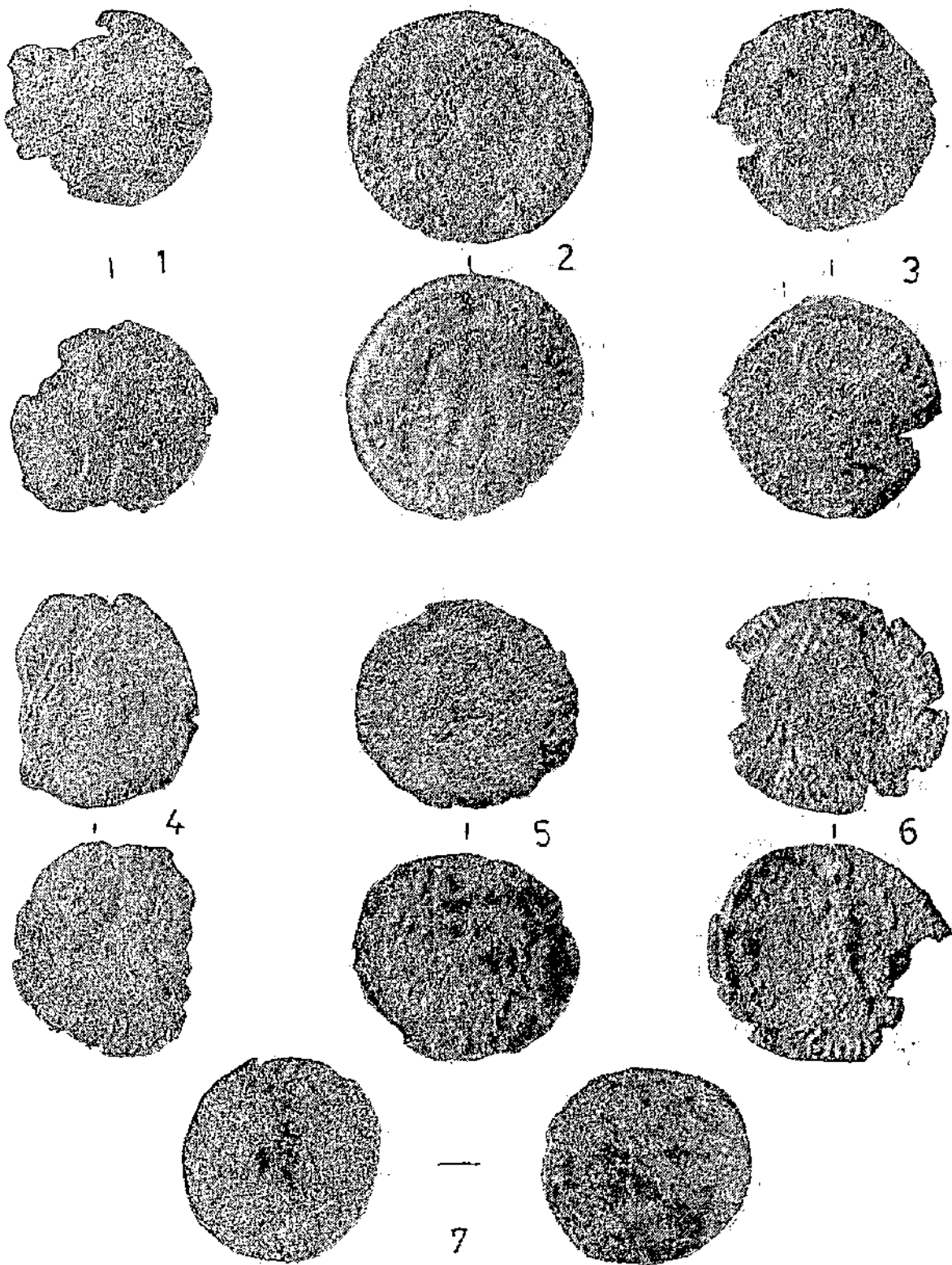
LRBC, II, p. 87, nr. 2076, anii: 364–365.

RIC, IX, p. 215, nr. 21 (a), 1 (A), 3, anii: 25 februarie 364–24 august 367.

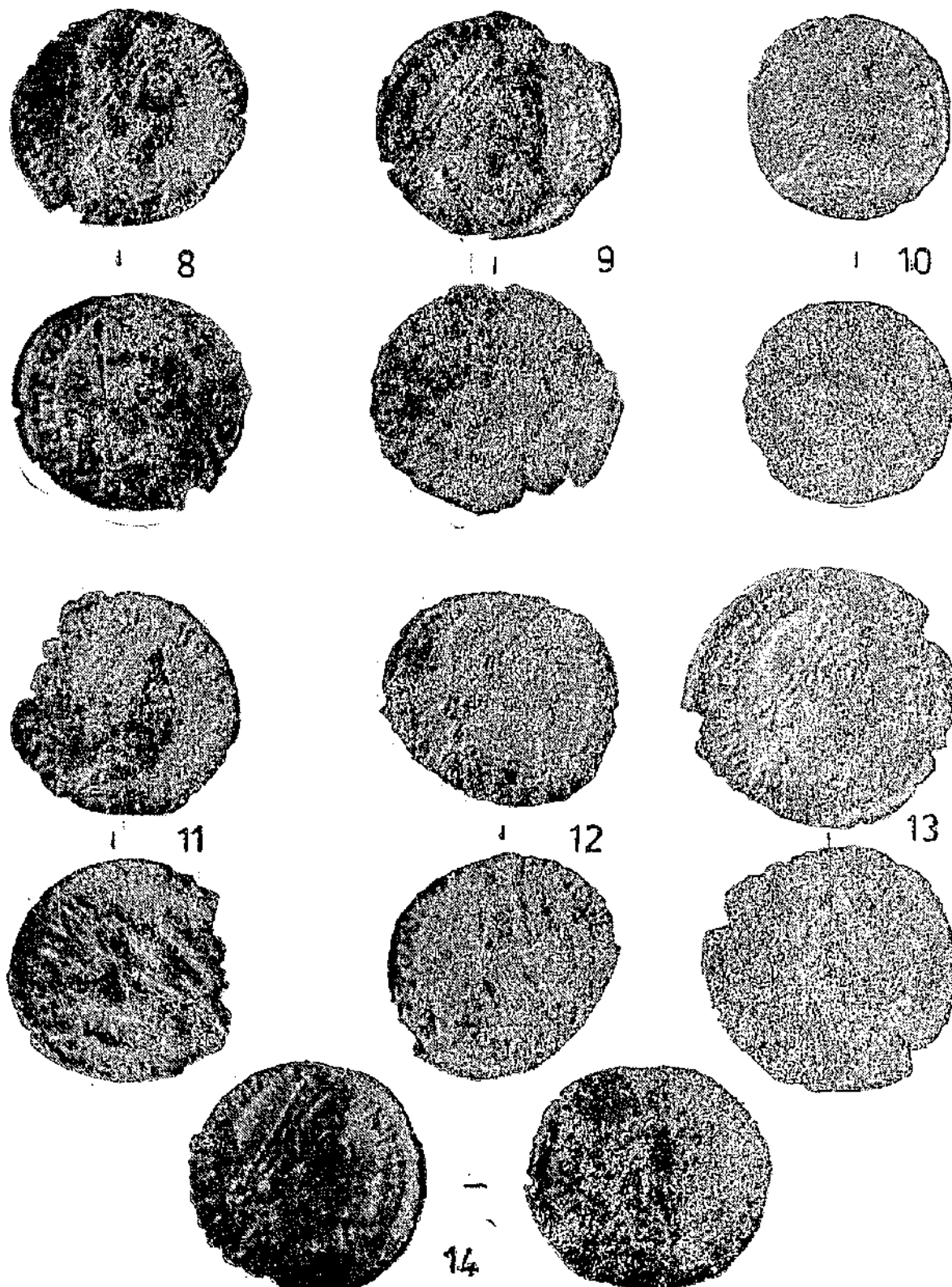
15. AE₃; ♂; 1,45 g; 18×17 mm. C: bună; ruptă marginal.

DNVALENTINI-ANVSPFAVG/SECVRITAS REIPV-

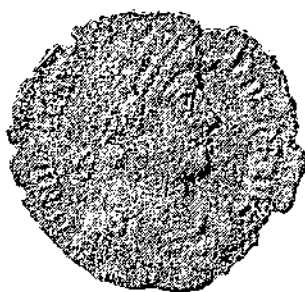
BLICAE. În exergă $\frac{1}{\text{CONSA}}$.

Pl. I. Monede din tezaurul de la Traian (5/2).

Pl. II. Monede din tezaurul de la Traian (5/2).

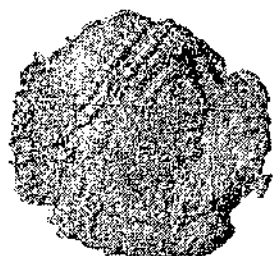
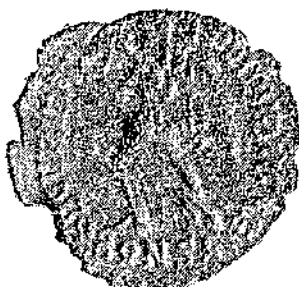
15

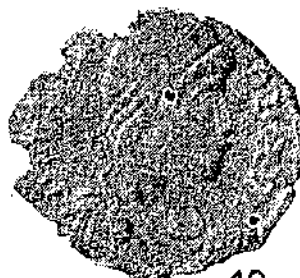
16

17

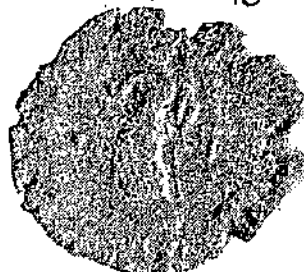
18

19

20

21

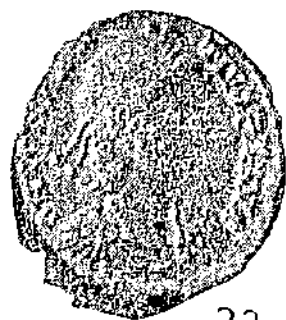

Pl. III. Monede din tezaurul de la Traian 5/2).

LRBC, II, p. 88, variantă, anii: 367–375.
 RIC, IX, p. 221, nr. 42 (a), 1 (A), 8, anii: 24 august 367–17 noiembrie 375.
Valens
 16. AE₃; ↓; 2,39 g; 17×15 mm. C: satisfăcătoare; ruptă marginal.
 DNVALENS – PFAVG/GLORIARO – MANORVM. În exergă $\overline{\text{CONS(A)}}$.
 LRBC, II, p. 87, nr. 2 075, anii: 364–365.
 RIC, IX, p. 214, nr. 16 (c), 2^b (A), 3, anii: 25 februarie 364–24 august 367.
 17. AE₃; ↓; 2,82 g; 18×17 mm. C: satisfăcătoare.
 DNVALENS – PFA(VG)/GLORIARO – MANORVM. În exergă $\overline{\text{CONSA}}$.
 LRBC, II, p. 87, nr. 2 075, anii: 364–365.
 RIC, IX, p. 214, nr. 16 (c), 2^b (A), 5, anii: 25 februarie 364–24 august 367.
 18. AE₃; ↓; 1,75 g; 16×15 mm. C: foarte slabă; ruptă marginal.
 (D)NVALE(NS-P)FAV(G)/(SECVRITAS – REIP)VBLI-(CAE). În exergă $\overline{\text{(C)ONS(T?)}}$.
 LRBC, II, p. 87, nr. 2 077, variantă, anii: 364–365.
 RIC, IX, p. 216, nr. 21 (c), 2 (A), 10, anii: 25 februarie 364–24 august 367.
 19. AE₃; ↓; 2,27 g; 18×16 mm. C: foarte slabă; parțial ilizibilă, cu rupturi marginale.
 DNVAL(EN-S)PFAVG/(SECVRITAS – REIPVBLICAE. În exergă $\overline{\text{(CO)N(SA?)}}$.
 LRBC, II, p. 87, nr. 2 109, variantă, anii: 367–375.
 RIC, IX, p. 221, nr. 42 (b), 2^a (A), 7, anii: 24 august 367–17 noiembrie 375.
 20. AE₃; ↓; 2,23 g; 17 mm. C: slabă; ruptă marginal.
 (DN)VALENS – PFAVG/SE(C)VR(ITAS) – REIPVBLI-(C)AE. În exergă $\overline{\text{CONSB}}$.
 LRBC, II, p. 87–88, variantă, anii: 364–375.
 RIC, IX, p. 221, nr. 42 (b), 2 (A), 8, anii: 24 august 367–17 noiembrie 375.
 21. AE₃; ↓; 2,35 g; 17,5×16 mm. C: bună. Observații: pare a fi fost surâpă pe avers.
 DNVALENS – PFAVG/SECVRITA(S – REIP)VBLICAE. În exergă $\overline{\text{CONST}}$.
 LRBC, II, p. 87–88, variantă, anii: 364–375.
 RIC, IX, p. 215–221, variantă, anii: 364–375.
 V. NICOMEDIA
Constantius II
 22. AE₃; ↓; 2,01 g; 19×17 mm. C: bună; puțin ruptă marginal.
 DNCONSTAN – TIVSPFAVG/FELTEMPRE – PARATIO. În exergă $\overline{\text{SMNS}}$.
 LRBC, II, p. 92, nr. 2 309, anii: 351–354.
 RIC, VIII, p. 479, nr. 96, anii: 15 martie 351–6 noiembrie 355.
Valens
 23. AE₃; ↓; 1,42 g; 16,5 mm. C: foarte slabă; ruptă marginal.
 DNVA(L)EN – SP(F)AVG/(GLORIAR)O – MANORV(M). În exergă $\overline{\text{(S)MNT}}$.
 LRBC, II, p. 93, nr. 2 326, anii: 364–365.
 RIC, IX, p. 252, nr. 9 (b), 2^a (A), 3, anii: 28 martie 364–24 august 367.
 24. AE₃; ↓; 2,04 g; 18×16 mm. C: slabă, ruptă marginal.
 (D)NVALEN – SPFA(VG)/(S)ECVRITAS – (RE)IPVB-(LICAE). În exergă $\overline{\text{SM(NA?)}}$.
 LRBC, II, p. 93, nr. 2 329, anii: 364–365.

RIC, IX, p. 252, nr. 12 (c), 2^b (A), 1, anii: 25 martie 364–24 august 367.
 VI. CYZICUS
Constantius II
 25. AE₃; ↓; 2,50 g; 15,5 mm. C: slabă.
 (DNC)ONSTAN – (TIVSPFAVG)/(FELTEMP – R)EPA-RATIO. În exergă $\overline{\text{(S)MKA}}$.
 LRBC, II, p. 96, nr. 2 496, anii: 351–354.
 RIC, VIII, p. 498, nr. 104, anii: 351–355.
Valentinianus I
 26. AE₃; ↓; 1,01 g; 17×15 mm. C: foarte slabă; ruptă în 3 fragmente.
 (DNVALENTINI – ANVS)PFAV(G)/(SECVRITAS – REIPV)BLICAE. În exergă $\overline{\text{SMK A}}$.
 LRBC, II, p. 97, nr. 2 519 sau 2 529, anii: 364–375.
 RIC, IX, p. 241, nr. 11 (a), 1 (A), 4, anii: 25 februarie 364–24 august 367 sau nr. 13 (a), 1 (A), anii: 24 august 367–17 noiembrie 375.
 27. AE₃; ↓; 2,61 g; 21×20 mm. C: bună.
 DNVALENTINI[sic] – (A)NV(S)PFAVG/RESTITV – TOR-REIP. În exergă $\overline{\text{SMKB}}$.
Imitație: pe avers, legenda are lipsă litera E; pe revers, capul împăratului este îndreptat spre stînga; modul mare.
 LRBC, II, p. 97, nr. 2 515, variantă, anii: 364–365.
 RIC, IX, p. 240, nr. 10 (a), 1 (A), 2, variantă, anii: 25 februarie 364–24 august 367.
 28. AE₃; ↓; 2,18 g; 18 mm. C: bună; puțin ruptă marginal.
 DNVALENTINI – ANVSP(F)A(VG)/GLORIARO – MANORVM. În exergă $\overline{\text{SMKA}}$.
 LRBC, II, p. 97, nr. 2 526, anii: 367–375.
 RIC, IX, p. 241, nr. 12 (a), 1 (A), anii: 24 august 367–17 noiembrie 375.
Valens
 29. AE₃; ✓; 0,82 g; 16,5×13 mm (păstrată). C: foarte slabă, lipsă aproximativ 2/5.
 (DNVA)LEN – SPFAVG/GL(ORIARO – MANO)RVM. În exergă $\overline{\text{SMK T}}$.
 LRBC, II, p. 97, anii: 364–375.
 RIC, IX, p. 240, nr. 8 (b), 2 (A), 3, anii: 25 februarie 364–24 august 367 sau p. 241, nr. 12 (b), 2 (A), anii: 24 august 367–17 noiembrie 375.
 30. AE₃; ↓; 3,08 g; 18 mm. C: satisfăcătoare; puțin ruptă marginal.
 DNVALEN – SPFAVG/SECVRITAS – REIPVBLICAE. În exergă $\overline{\text{SMKB}}$.
 LRBC, II, p. 97, nr. 2 520, anii: 364–365 sau nr. 2 530, variantă, anii: 367–375.
 RIC, IX, p. 241, nr. 11 (b), 2 (A), 2, anii: 25 februarie 364–24 august 367 sau nr. 13 (b), 2 (A), 2, anii: 24 august 367–17 noiembrie 375.
 31. AE₃; ↓; 2,07 g; 19×18 mm. C: slabă.
 DNVA(LE)N – SPFAVG/(SE)CVRITA(S) – REIPVBLI-(C)AE. În exergă $\overline{\text{SMKA}}$.
 LRBC, II, p. 97, nr. 2 520 sau nr. 2 530, anii: 364–375.
 RIC, IX, p. 241, nr. 11 (b), 2 (A), 1 sau nr. 13 (b), 2 (A), 1, anii: 25 februarie 364–17 noiembrie 375.
 32. AE₃; ↓; 2,45 g; 17,5×16,5 mm. C: satisfăcătoare
 DNVALEN – SPFA(VG)/GLORIARO – MANORVM. În exergă $\overline{\text{SMKA}}$.
 LRBC, II, p. 97, nr. 2 518 sau nr. 2 527, anii: 364–365 sau 367–375.
 RIC, IX, p. 240, nr. 8 (b), 2 (A), 1, anii: 25 februarie 364–24 august 367 sau p. 241, nr. 12 (b), 2 (A), 1, anii: 24 august 367–17 noiembrie 375.
 33. AE₃; ↓; 1,65 g; 19×17 mm. C: bună; ruptă marginal.

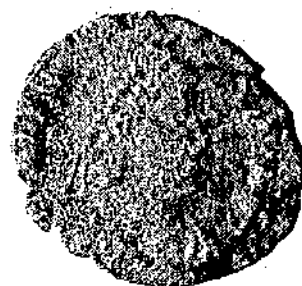

22

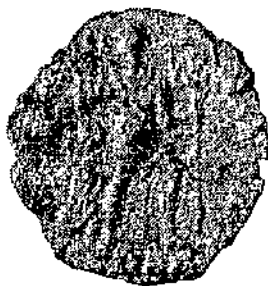
23

24

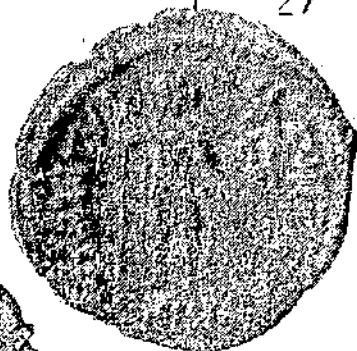
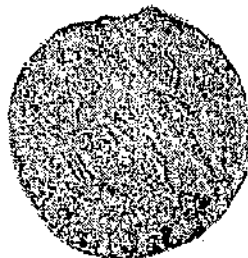
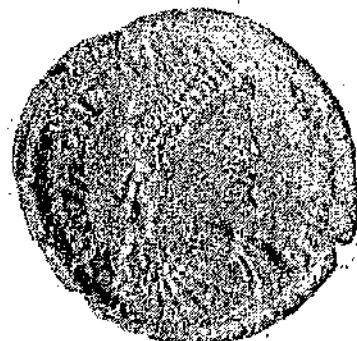
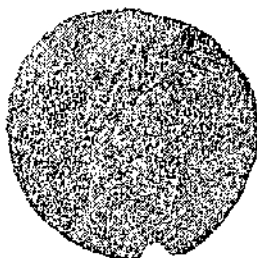
25

26

27

28

Pl. IV. Monede din tezaurul de la Traian ((5/2).

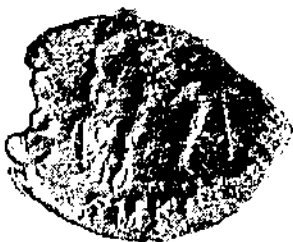
| 29

| 30

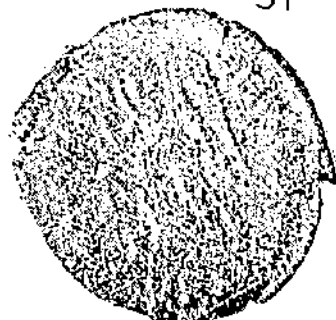
| 31

| 32

| 33

| 34

— 35

Pl. V. Monede din tezaurul de la Traian (5/2).

DNVALEN—SPFAVG/GLORIARO—MANORVM. În
exergă ———.
SMKA Δ
LRBC, II, p. 97, nr. 2 518 sau nr. 2 527, anii: 364—375.
RIC, IX, p. 240, nr. 8 (b), 2 (A), 3, anii: 25 februarie
364—24 august 367 sau p. 241, nr. 12 (b), 2 (A), 3, anii:
24 august 367—17 noiembrie 375.
ATELIERE NEPRECIZATE
Valentinianus I
34. AE₃; | ; 0,82 g; 18 mm. C: foarte slabă; ruptă în

2 fragmente, lipsind aproximativ 2/5.
(DNVALENTINI)—ANVSPFAVG/(GLORIARO—MA-
NORVM). Exerga ruptă. Anii: 364—375.
Valens
35. AE₃; | ; 1,80 g; 18×16,5 mm. C: slabă; ruptă
marginal.
DNVALE (NS—P)FAV(G)/(GLORIARO)—MANOR(VM).
În exergă ———, restul rupt.
Anii: 364—375.

THE ROMAN COIN HOARD DISCOVERED AT TRAIAN, NEAMŢ COUNTY

SUMMARY

The hoard was accidentally discovered in 1986 on the territory of Traian village and belongs to the Roman museum collection (No. Inv. 22,064—22,098). The find-spot is in the centre of Moldavia, north of the Roman town, between the Siret and the Moldova rivers. Many other ancient sites of the IInd, the IIIrd and the IVth centuries have been discovered nearby, as well as a mediaeval settlement of the XIVth century.

The structure. The hoard had 36 bronze coins but one has been lost. The coins date from 351—355 and to 364—375, being issued for the following emperors: 7 Constantius II, 2 Julian Caesar, 11 Valentinian I and 15 Valens. The issues of Valentinian I—Valens prevail (74.29%). So the deposit belongs to Valentinian group hoards (the footnote 4). The second group of coins are from Constantius II period (25.71%). The coins dated 361—364 are absent, just like in the discoveries of Dierna and Dobrogea (the footnotes 5—6). In other parts, for example in the provinces of Pannonia Prima, Valeria and throughout the Rhine—Danube, times monetary circulation after the year 364 is dominated by Valentinianic issues (the footnotes 7—9).

Mints. The coinage places of 33 coins have been identified: Siscia 2, Thessalonica 2, Heraclea Thracica 2, Constantinople 15, Nicomedia 2 and Cyzicus 9.

One of the two coins issued at Siscia is doubtful (no. 1). It dates to 364—365 and it is a variant at V. Lányi's catalogue (the footnote 10). Siscia is little represented in the hoard of Traian (6.06%, table I) as well as in the discoveries of Sucidava and Scythia Minor (the footnotes 12—13). The coins issued at Siscia are in a greater number in the west of the Olt River, at Orlea, Dierna as well as in the west of Balkanic Peninsula (the footnotes 14—16).

The coins issued at Thessalonica and Heraclea Thracica are also few (6.06%) as well as in Dobrogea (the footnotes 17—18). The coins from *Catalogue* no. 4 (Thessalonica) and no. 6 (Heraclea Thracica) are variants. The coin no. 6 dates to 364—366, *officina* the 3rd, but *RIC* mentions only 2 *officinae*. The coins of *Catalogue* no. 3 (Thessalonica) and no. 5 (Heraclea Thracica) have the latter M on the reverse, in the field. They date to 357—358 (the footnotes 20—22).

Most of the coins of the Traian hoard were issued at Constantinople (45.45%, table I). These dates are similar to those of Scythia Minor; the coins issued at Constantinople decrease at Sucidava, Dierna and towards the west of Balkanic Peninsula (the footnotes 23—26). The coins of *Catalogue* no. 10, 15, 18, 19, 20 and 21 are variants.

Nicomedia is better represented than other mints (9.09%) but Cyzicus is at a still higher level (27.26%). This time the situation is also similar to that of Dobrogea (the footnote 27). The coin of *Catalogue* no. 27 may be an imitation (the letter E on the obverse is absent—VALNTINIANUS; large modul; on the reverse, the head of the emperor to left).

In the Traian hoard the mints are represented in the following order: I. Constantinople; II. Cyzicus; III. Nicomedia; IV—VI. Siscia, Thessalonica and Heraclea Thracica.

Types. There are five monetary types in the hoard: 8 FTR (22.86%), 1 Spes Reipublicae (2.86%), 1 Restitutor Reipublice (2.86%), 14 Securitas Reipublicae (40%), 11 Gloria Romanorum (31.43%, tables I—II). All the coins are AE₃ except no. 9 (Spes Reipublicae) which is AE₄. The incidence of monetary types is similar to that in the Dobrogea hoard (the footnotes 29—33). As in other Valentinian hoards the preponderance of Securitas Reipublicae and Gloria Romanorum types is not surprising (the footnote 37).

The weight. The weight of the coins varies between 0.82 g and 3.08 g and the average weight of the 35 coins is 1.86 g. The average weight of the coins (according to the source of the coins) is the greatest among issues of Cyzicus (2.04 g). Next comes Constantinople (1.93 g), Siscia (1.91 g), Nicomedia (1.82 g), Heraclea Thracica (1.59 g) and Thessalonica (1.245 g). The average weight (according to the types) is greater among Securitas Reipublicae issues (1.92 g); next comes Gloria Romanorum (1.83 g) and FTR (1.80 g). The average weight of Valentinianic coins (1.91 g) is greater than the previous ones (1.79 g) being far from the standard weight (the footnotes 40—41).

Numismatic and historical considerations. The accumulation began after 354, when the demonetizing of AE₂ type took place (the footnotes 42—43). Just as in other hoards of the same period, the Valentinianic coins are the main nucleus (74.29%) (the footnote 44). The hoard ends with coins of the years 367—375. Many hoards are known which end in 375—378, a phenomenon due to the following causes: in the west, the death of Valentinian I, the ceasing of works on the borders and the invasions by the *Quadi* and *Sarmatae*; in the east, wars with the Persians and Visigoths, the latter concluded by the disaster at Adrianople (378) (the footnotes 45—46).

A complex analysis of the Traian hoard revealed that it comes from the south of the Danube probably from Scythia Minor and it was brought in the find-spot (the footnote 47). Valentinian hoards of bronze coins are not numerous in the east of Europe (the footnotes 48—49), but such discoveries are very numerous on the territory of Roman Dacia (the footnote 50). The burial of the hoard of Traian took place at an uncertain date after 378, being connected with the Hunnish migration.

Translated by MARIA MIHAILESCU-BÎRLIBA

FIGURES EXPLANATIONS

Pl. I—V. Coins of the Traian hoard (5/2).

MONEDELE ROMANE POSTAURELIENE ÎN TERITORIILE CARPATO-DUNĂREANO-PONTICE (ANII 275—491).

II. Perioada 324—383

DE

VIOREL M. BUTNARIU

Continuarea investigațiilor¹ asupra materialului numismatic provenit din teritoriile fostei provincii Dacia, aria culturii Sântana de Mureș-Cernjachov și provincia Scythia Minor a permis stabilirea limitelor cronologice a perioadei următoare, care debutează în împrejurările restaurării monarhiei imperiale și a impunerii unui sistem monetar unitar în imperiu și se încheie în deceniul nouă al secolului IV, aproximativ anii 381/383. După această dată descoperirile numismatice din teritoriile sus menționate sugerează schimbări fundamentale în penetrația monetară.

Repertoriul monedelor descoperite izolat și în tezaure, întocmit după criteriile stabilite², cuprinde peste 10 000 exemplare provenite din 463 localități. Cum era de așteptat, emisiunile de bronz continuă a fi cele mai numeroase, urmate de cele de argint și de aur. Unele investigații de amănunt asupra întregului volum de informații nu sînt posibile în stadiul actual al cercetării deoarece numeroase piese au rămas sumar examinate, iar unele tezaure au fost recuperate parțial sau pierdute. De aceea, lucrarea se bazează pe informații sigure, oferite în special de materialul numismatic bine datat³.

Un lot considerat reprezentativ pentru evidențierea penetrației monedelor la nordul Dunării de Jos între 324—383 cuprinde +766 piese, ce provin din teritoriile carpato-dunărene și regiunile limitrofe situate între bazinul mijlociu al Dunării, izvoarele Vistulei, cursul Niprului și nordul Mării Negre. Aceste emisiuni, din care +710 AE, 48 AR și 8 AV, au fost utilizate la alcătuirea unei statistici de frecvență cronologică în care numerele de ordine corespund celor din repertoriu, în paranteze fiind menționat numărul de exemplare⁴.

- 324—330 : 4(1), 24 (1)*, 27 (1), 29 (4), 53 (2), 79 (1), 86 (1), 89 (2), 89a (1), 114 (4), 117 (1)*, 121 (1), 127 (1), 131 (1), 132 (?), 144 (3), 148 (1), 151 (2), 197 (1), 218 (2), 219 (3), 310 (1), 330 (1), 337 (1), 360 (1), 363 (1), 367 (3), 370 (1); total +44 (+42 AE, 2 AR).
- 330—340 : 7 (3), 22 (1), 27 (1), 29 (4), 31 (1), 40 (1), 51 (2), 58 (1), 59 (3), 66 (2), 70 (2)*, 72 (1), 73 (1), 74 (2), 75 (1), 79 (1), 85 (1), 86 (2), 87 (1)*, 89 (42), 93 (1), 95 (2), 97 (1), 104 (2), 106 (1), 114 (5), 121 (5), 129 (1), 132 (?), 133 (3), 136 (1), 137 (1), 138 (1), 140 (1), 144 (1), 146 (2), 148 (1), 149 (1), 151 (1), 159 (1), 173 (2), 176 (1), 185 (1), 186 (1), 190 (2), 194 (1), 197 (4), 202 (1), 211 (1), 218 (36), 292 (1), 294 (1), 302 (1), 316 (1), 320 (1), 330 (1), 334 (1), 349 (1), 356 (2), 357 (1), 358 (1), 363 (1), 370 (1), 371 (1), 372 (1), 373 (1), 378 (2), 382 (1), 388 (1); total +177 (+175 AE, 2 AR).
- 340—348 : 4(1), 11(1)*, 19 (1)**, 29 (1), 59 (1), 73 (1), 82 (1)*, 89 (23), 89 (1)*, 95 (1), 108 (1)*, 114 (1), 125 (1), 132 (?), 133 (1), 138 (1)*, 139 (2)*, 148 (1), 159 (1), 160 (1), 167 (1), 173 (1), 176 (5), 197 (4), 198 (1), 209 (1)*, 218 (23), 288 (1), 292 (1), 296 (1), 302 (1), 304 (1), 319 (1), 336 (1), 338 (1)*, 347 (1), 368 (1), 375 (1), 378 (2); total +92 (+83 AE, 8 AR, 1 AV).
- 348—354 : 5 (1), 13 (1), 19 (1)*, 19 (1)**, 23 (1), 24 (1)*, 29 (1)*, 33 (1), 35 (1)*, 38 (1)*, 48 (1)*, 50 (6), 55 (1), 59 (5), 60 (1)*, 65 (1), 67 (1), 70 (1)*, 76 (1), 79 (4), 88 (1), 89 (38),

¹ Desenele au fost executate de Emilia Drumea de la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași. Din ilustrație s-a renunțat la valurile de pământ din vestul României; vezi Uwe Fidler, în *Archäologische Korrespondenzblatt*, 16, 1986, p. 458.

² bis VioREL M. Butnariu, în *ArchMold*, XI, 1987, p.

113—140.

³ Amintim cu acest prilej că emisiunile datate anterior 341—346 și 346—350 au fost redatate după RIC, VIII (J.P.C. Kent, *The Roman Imperial Coinage*, VIII, London, 1981).

⁴ Pentru emisiunile de argint am folosit un asterisc, iar pentru cele de aur, două.

- 92 (1), 96 (1)*, 100 (1), 103 (1)*, 107 (18), 114 (2), 122 (1), 123 (1), 124 (1)*, 132 (?), 137 (1), 139 (1)*, 142 (1)*, 143 (+2), 150 (1)*, 154 (1), 155 (1)*, 158 (1), 159 (1)*, 161 (1), 164 (1), 167 (1), 171 (1)*, 173 (1), 190 (23), 197 (1), 201 (1)*, 203 (1)*, 207 (1), 210 (1)*, 211 (1)*, 212 (1)*, 218 (11), 287 (1)*, 294 (1), 295 (1)*, 297 (1)*, 301 (1)*, 303 (1), 309 (1)*, 309 (1)*, 353 (1)*, 377 (1), 385 (?); total +167 (+136 AE, 26 AR, 4 AV).
- 348—358 (tip FTR): 19 (1), 29 (1), 39 (1), 115 (1), 121 (1), 127 (2), 148 (1), 164 (1), 191 (6), 195 (1), 197 (4), 303 (1), 350 (1), 364 (1), 377 (5), 378 (1), 381 (1); total +30 AE.
- 355—361: 29 (6), 40 (1), 47 (1), 50 (4), 56 (1)*, 59 (1), 79 (3), 86 (3), 89 (19), 120 (1)*, 132 (?), 143 (+7), 167 (1), 169 (1), 181 (1), 183 (1), 190 (2), 199 (1), 218 (27), 340 (1); total +82 (+81 AE, 2 AR).
- 361—364: 35 (1)*, 46 (1), 50 (1)*, 62 (1)*, 86 (1), 89 (4), 132 (1 ?), 144 (1), 218 (1); total +12 (+9 AE, 2 AR, 1 AV).
- 364—367: 9 (1), 14 (1)*, 29 (1), 59 (2), 79 (1), 80 (1), 89 (33), 95 (1), 107 (1), 114 (1), 132 (?), 164 (1), 169 (1), 174 (1), 193 (1), 197 (1)*, 218 (7), 218 (1)*, 361 (1)*; total +66 (+63 AE, 2 AR, 1 AV).
- 367—375: 24 (1)*, 27 (1), 29 (2)*, 50 (1), 79 (1), 89 (30), 101 (1), 127 (1), 114 (1), 132 (?), 139 (1)*, 141 (1)*, 167 (1), 179 (1)*, 211 (1), 214 (1)*, 218 (20); total +66 (+62 AE, 4 AR).
- 375—378: 89 (4); total 4 AE.
- 378—383: 50 (1), 89 (15), 99 (1), 157 (1)*, 187 (1), 190 (1), 196 (1), 218 (3), 315 (1), 351 (1); total 26 (25 AE, 1 AV).

O atenție specială am acordat tezaurelor cu emisiuni de bronz (anexa 1), care, provenite din aceleași regiuni, oferă date utile și sugestive asupra ritmului de acumulare, fenomen ce trebuie judecat drept complementar celui de penetrație monetară, iar depozitele de *siliquae* și *argentei* (anexa 2) permit, prin structurile lor, o judecare mai nuanțată a raporturilor politice și militare ce au existat între imperiu și populațiile de la nordul Dunării de Jos.

Materialul numismatic ce alcătuiește *lotul Dobrogea* (anexa 3) a permis evidențierea unor particularități a circulației monetare într-un teritoriu aflat între granițele imperiului. În baza datelor oferite de cele aproximativ 1175 emisiuni de bronz descoperite izolat în așezări rurale, orașe și cetăți din Scythia Minor^{31*}, din care 983 precis datate, am calculat, pentru fiecare loc de descoperire, indicele de reprezentativitate raportat la totalul emisiunilor cunoscute din acel punct arheologic (a), și indicele de reprezentativitate a aceluiași număr de emisiuni în raport cu totalul celor aflate în acel interval de timp pe piața provinciei (b).

Cartarea descoperirilor izolate și a depozitelor monetare ne-a permis estimarea unor trăsături generale ale penetrației și acumulării monedelor romane între 324—383 în teritoriile carpato-dunărene (harta 1). Remarcăm concentrarea a peste 70% din numerarul de bronz găsit izolat în aria fostei provincii Dacia, teritoriu din care provin și cele mai numeroase tezaure cu emisiuni similare. Descoperirile de *siliquae* sunt relativ puține și se concentrează între cursul Tîrnavei Mari și bazinul superior al Oltului. O altă zonă de concentrare a emisiunilor de bronz cuprinde bazinele superioare ale Vistulei și Nistrului.

În aria culturii Sintana de Mureș-Cernjachov monedele de bronz sunt mai puțin numeroase și se concentrează între cursul Oltului și bazinul inferior al Dunării și Nistru. Din același areal provin numeroase *siliquae* aproximativ 50 exemplare descoperite izolat și peste 400 acumulate în tezaure, la care se adaugă câteva emisiuni de aur. Din regiunile situate între Nistru și Nipru descoperirile de monede din perioada 324—383 sînt rare și provin numai din regiunile de silvostepă.

Această diversitate a tipurilor monetare, cit mai ales concentrarea lor predilectă în unele regiuni după criterii cronologice și metalul din care au fost alcătuite, sugerează o strînsă corelație între anii de emisiune, metal și aria geografică de penetrație și acumulare, ceea ce impune o judecare nuanțată a materialului numismatic pe etape.

³¹ bis Amintim cu acest prilej unele emisiuni de argint și de aur descoperite izolat, majoritatea rămase inedite. Informația o datorăm lui R. Ocheșanu, pe care îl asigurăm și pe această cale de recunoștința noastră. Apud R. Ocheșanu, A. Vertan, *Monede de aur și de argint din secolele IV—V e.n. descoperite în Dobrogea*, mss.: *Cantia* — „CIMBRIANAE”?, com. Lipișta, jud. Constanța: 1 AR Valens, 367—375, ANT; RIC, IX, 34 b 3; *Cochirleni*, com. Rasova, jud. Constanța: 1 AR Valens, 364—367, CON; RIC, IX, 13 d 16; *Constanța* — „TOMIS”, jud. Constanța: 1 AR Constantius II, 351—355, SIRM; RIC, VIII, 17; 1 AR Constantius II, 355—361, SIRM; RIC, VIII, 68; 1 AR Constantius II, 351—355, CON; RIC, VIII, 102; 3 AR Constantius II, 351—355, CON; RIC, VIII, 104 (una perforată); 1 AR Constantius II, 351—

355, NIC; RIC, VIII, 81; 1 AR Valens, 367—375, CON; RIC, IX, 38 b (cu agățătoare); 1 AR Valens, 364—366, CON; RIC, IX, 13 d 8; *Hirșova* — „CARSIUM”, jud. Constanța: 1 AR Constantius II, 351—361, *Isaceia* — „NOVIODVNUM” jud. Tulcea: 1 AV Constantius II; 1 AV Iulianus, 361—363; RIC, VIII, 96 sau 100 (Oct. Iliescu, *Caiet selectiv...*, 8, 1963, p. 330, nr. 316); 1 AV Valens, 367—375, CON; RIC, IX, 26 b 2 (*Ibidem*); 1 AR Valens, 367—375, CON; RIC, IX, 38 b. *Mahmudia* — „SALSOVIA”, jud. Tulcea: 1 AV Valentinian I, CON. *Mangalia* — „CALLATIS”, jud. Constanța: 1 AR Constantius II, 355—361, SIRM; RIC, VIII, 66. *Telișta*, com. Frecăței, jud. Tulcea, villa rustica: 1 AR Valens, 367—375, ANT; RIC, IX, 34 u 1 sau 34 d 1 (V. H. Bauman, în *Peuce*, 9, 1984, p. 61, nr. 39).

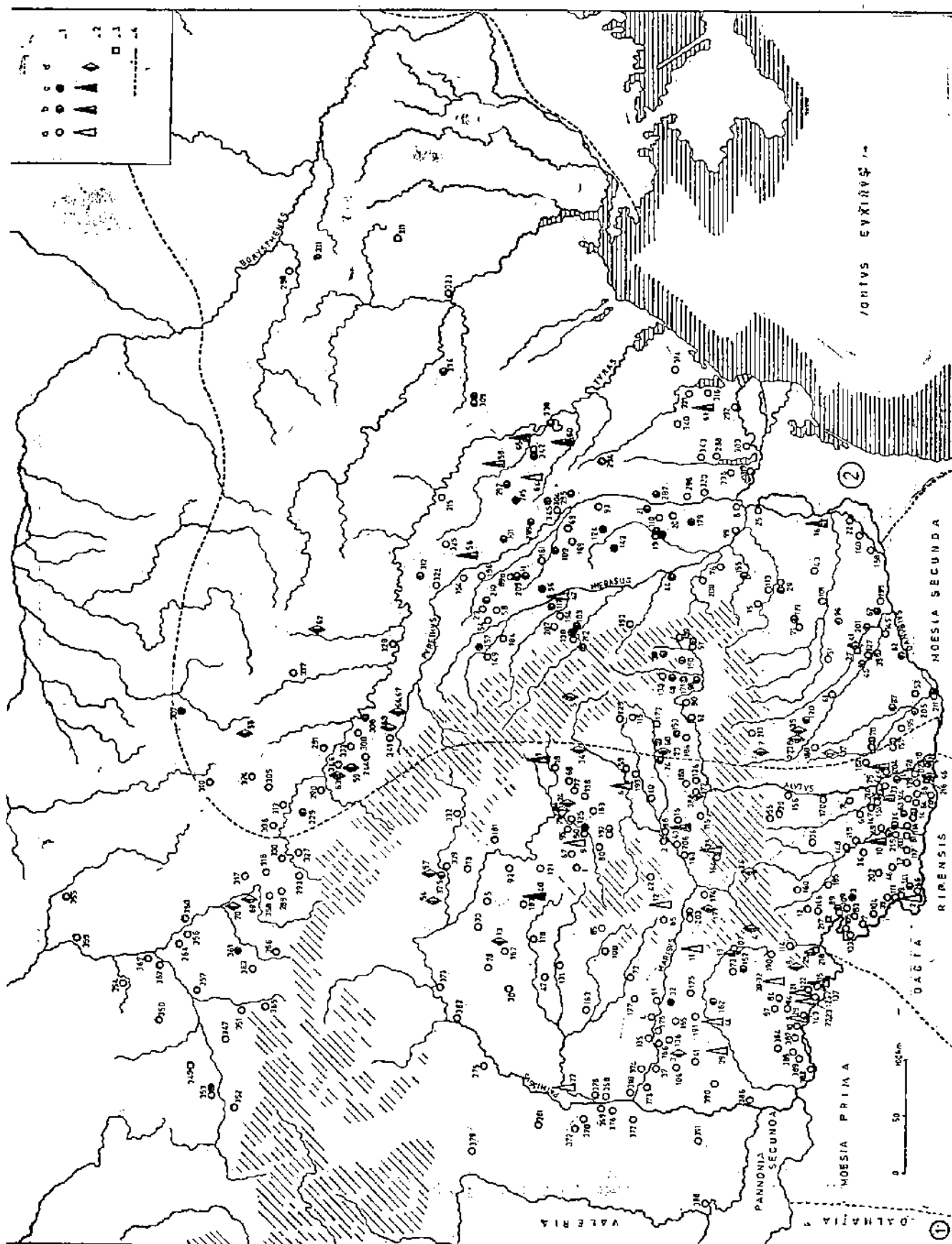

Fig. 1. Răspândirea monedelor romane postaureliene din perioada 324-383. a : bronz ; b : argint ; c : aur ; d : tezaure mixte. 1 - descoperiri izolate ; 2 - tezaure ; 3 - cetăți, orașe ; 4 - aria culturii Sântana de Mureș-Cernăuș.

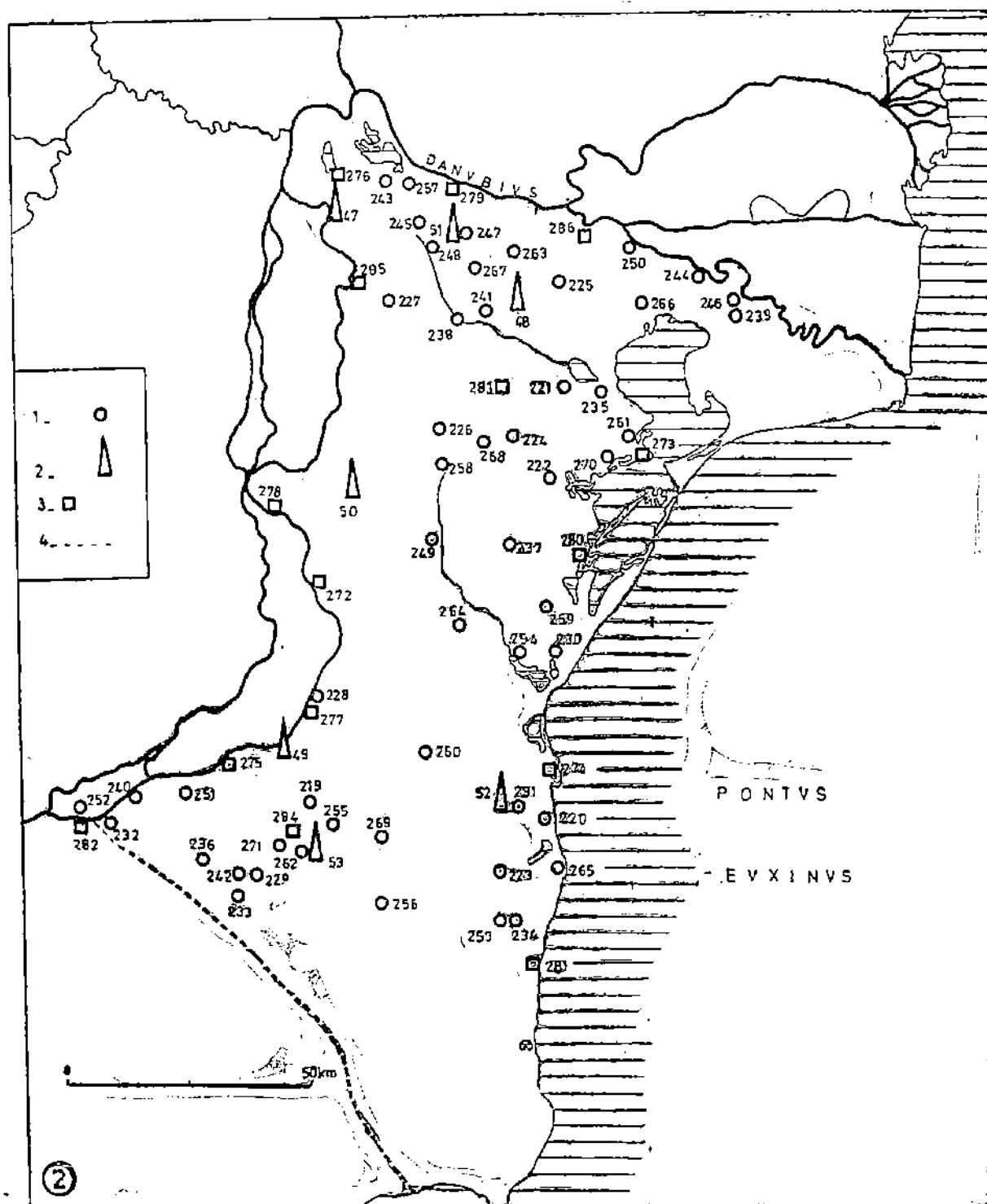

Fig. 2. Răspindirea monedelor romane postăureliene de bronz din perioada 324–383 în provincia Scythia Minor. 1—descoperiri izolate; 2 — tezaure; 3 — cetăți, orașe; 4 — graniță de provincie,

În urma coroborării datelor din tabelele alcătuite pentru descoperirile monetare izolate cu cele oferite de tezaure reiese că între 324—330 penetrația monedelor romane în regiunile carpato-dunăreano-pontice a fost redusă. După 330, transformarea sistemului monetar al imperiului, în urma reducerii ponderale a emisiunilor de bronz de la 3,36 g la 2,45 g⁴, a permis emiterea de exemplare cu modul micșorat de tip GLORIA ROMANORUM, URBS ROMA și CONSTANTINOPOLIS, descoperite în număr mare în aceste regiuni. Cum era de așteptat, numărul emisiunilor de bronz descoperite izolat și în tezaure înregistrează o sensibilă scădere între 340—348, ani socotiți grei pentru imperiu. Acum se remarcă apariția în aria culturii Sântana de Mureș-Cernjachov a emisiunilor de argint, mai numeroase în comparație cu etapa precedentă, provenite din câteva descoperiri izolate și din tezaurele de la Brănești și Budei⁵. După reforma monetară din 348⁶ asistăm la un reviriment în penetrația emisiunilor de bronz dateate 348—361, astfel că numărul emisiunilor de bronz se triplează în raport cu frecvența celor dateate 340—348, provenite din aceleași teritorii. De asemenea, depozitele monetare din Banat, ca cel de la Jupa⁷, sau descoperite la sud de cursul Nerei, Dalboșeț⁸, Gornea⁹, Moldova Nouă¹⁰, Moldova Veche¹¹, Orșova¹², înregistrează cea mai ridicată acumulare între 348—361. Pentru regiunile nord-dunărene aflate în aria culturii Sântana de Mureș-Cernjachov reține atenția numărul ridicat de *siliquae* provenite din descoperiri izolate și a celor intrate în alcătuirea tezaurelor de la Chișinău¹³, Holmskoe¹⁴ și Orhei¹⁵, dateate 351—355, la care se adaugă descoperirile similare din sud-estul Transilvaniei și tezaurele de la Redca¹⁶, Ungurei¹⁷ și Zamosc¹⁸, alcătuite în majoritate din emisiuni de tip VOTIS/XXX/MVLTI/XXXX. Pentru intervalul 361—364 remarcăm gradul scăzut de reprezentativitate a monedelor lui Iulian și Iovian. Între 364—367 asistăm la înmulțirea descoperirilor de monede de bronz atât la nordul Dunării de Jos cât și în provincia Scythia Minor, interval socotit ca dată *post quem* pentru numeroase tezaure cu monede de bronz, iar pentru cele de *siliquae* de la Gura Ialomiței¹⁹, Viespești²⁰ și cel provenit din județul Constanța²¹, marchează la Dunărea de Jos ultima perioadă de frecvență ridicată în acumularea argintului. Anii 367—375 datează un număr aproape constant de folliși, dar indicele monede/an este sub valoarea anilor anteriori. Între 375—378 datează doar 4 exemplare de bronz, iar pentru intervalul 378—383 deținem informații pentru un număr redus de emisiuni cu datare sigură.

Aceste estimări sumare asupra frecvenței emisiunilor romane de bronz, argint și aur în teritoriile carpato-dunăreano-pontice cât și în regiunile limitrofe, în ciuda dificultăților de datare a unui numeros material numismatic, ne-au permis să delimităm perioada 324—383 în trei etape a căror cronologie absolută corespunde unor momente importante din activitatea atelierelor monetare și unor evenimente politico-militare petrecute în imperiu: 324—348, de la restaurarea monarhiei imperiale și impunerea unui sistem monetar unitar până la reforma monetară din 348 și încetarea războiului civil în imperiu; 348—366/7 este a doua etapă care se încheie cu începutul fortificării limesului pannonic

⁴ G. Depeyrot, în *SNR*, B. 62, Bern, 1983, p. 55.

⁵ A. A. Nudelman, *Topografia kladov i nachodok edinykh tnych monet (Arheologičeskaja karta Moldavskoj SSR, 8) Chișinău*, 1976, p. 50 (4) și 57—58 (8). Emisiuni de tip Cohen, VII, 150=PAX AVGVSTORVM, RIC, VIII, 161—163, 170, anii 342—343, 347 pentru TREV, dar cronat atribuite atelierelor Antiochia, Cyzic și Sirmium. Vezi și Jean-Pierre Callu, în *BAR International Series*, 76, 1980, p. 177.

⁶ Eug. Chirilă, în volumul *Omagiul lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, 1960, p. 61—66; J.P.C. Kent, în *NC*, seria a VII-a, 1967, p. 83—90; Jean-Pierre Callu, în *Actes du 8me Congrès International de Numismatique, New-York-Washington, Septembre 1973 — Proceeding of the 8th International Congress of Numismatics, New-York-Washington, September 1973, Paris-Bâle*, 1976, p. 227; idem, în *BAR*, 76, 1980, p. 44—45.

⁷ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966, p. 175 (94); Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte des 4. Jahrhunderts aus dem Banat*, Lugoj, 1974, p. 5—15, 47; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 470—471.

⁸ N. Gudea, în *Tibiscus*, 2, 1977, p. 53—60; Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 72 (6); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 465.

⁹ N. Gudea, în *Banatica*, 1, 1971, p. 139—140; B. Mitrea, în *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 148; Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 73 (10); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468.

¹⁰ I. Miloia, în *Analele Banatului*, 2, 1929, 3, p. 63—64; D. Protase, *Problema continuității*, p. 175 (99); B. Mitrea, în *Dacia*, N. S., 10, 1966, p. 410; Eug. Chirilă, N. Gudea,

I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 73 (11 b); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 473.

¹¹ B. Mitrea, în *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 221; idem, în *Dacia*, N.S., 6, 1962, p. 537; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 473; D. Bălănescu, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 375—385.

¹² Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 17—47; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 475.

¹³ A. A. Nudelman, *Topografia*, p. 53—54 (9).

¹⁴ E.S. Stoljarik, în *Vizantijskij vremennik*, 47, 1986, p. 219—221.

¹⁵ V. V. Kropotkin, *Arheologija SSSR*, G 4—4, 1961, p. 95 (1355).

¹⁶ B. Mitrea, în *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 152 (43); Oct. Iliescu, *Caiet selectiv de informare asupra creșterii colecțiilor Bibliotecii Academiei R.P.R.*, 6/1962, p. 304—305; idem, în *RRH*, 4, 1965, p. 341—344; D. Protase, *Problema continuității*, p. 182 (145); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.

¹⁷ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 38 (45); B. Mitrea, în *SCN*, 3, 1960, p. 579; D. Protase, *Problema continuității*, p. 170—171 (65); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 483.

¹⁸ A. Kunisz, *Znaleziska monet rzymskich z Malopolski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1985, p. 253 (320/1).

¹⁹ I. Mititelu, în *SCN*, 1, 1957, p. 133—147; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468; C. Deculescu, în *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 228; R. Ocheșanu, în *Pontica*, 17, 1984, p. 146—150.

²⁰ C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 484, nota 370; C. Știrbu, în *MuzNat*, 3, 1976, p. 193—204; B. Mitrea, în *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 594 (259).

²¹ R. Ocheșanu, în *Pontica*, 17, 1984, p. 146—150.

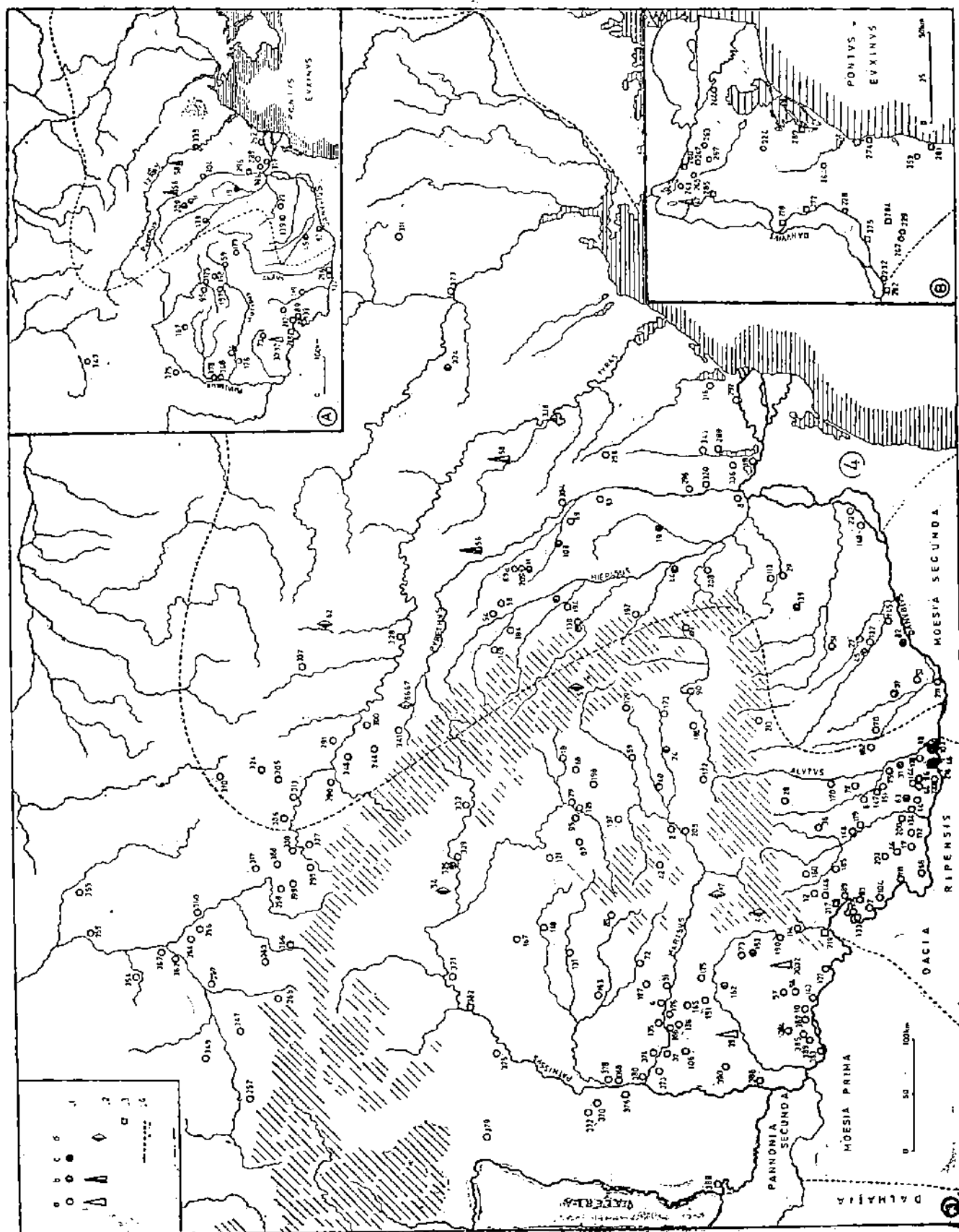

Fig. 3. Răspândirea monedelor romane pastorelene din etapa 324-348. a: bronz; b: argint; c: aur. 1 - descopiri izolate; 2] - tezaure; 3 - cetăți, orașe; 4 - aria culturii Sântana de Mureș-Cerjachov; A, B: anii 340-348.

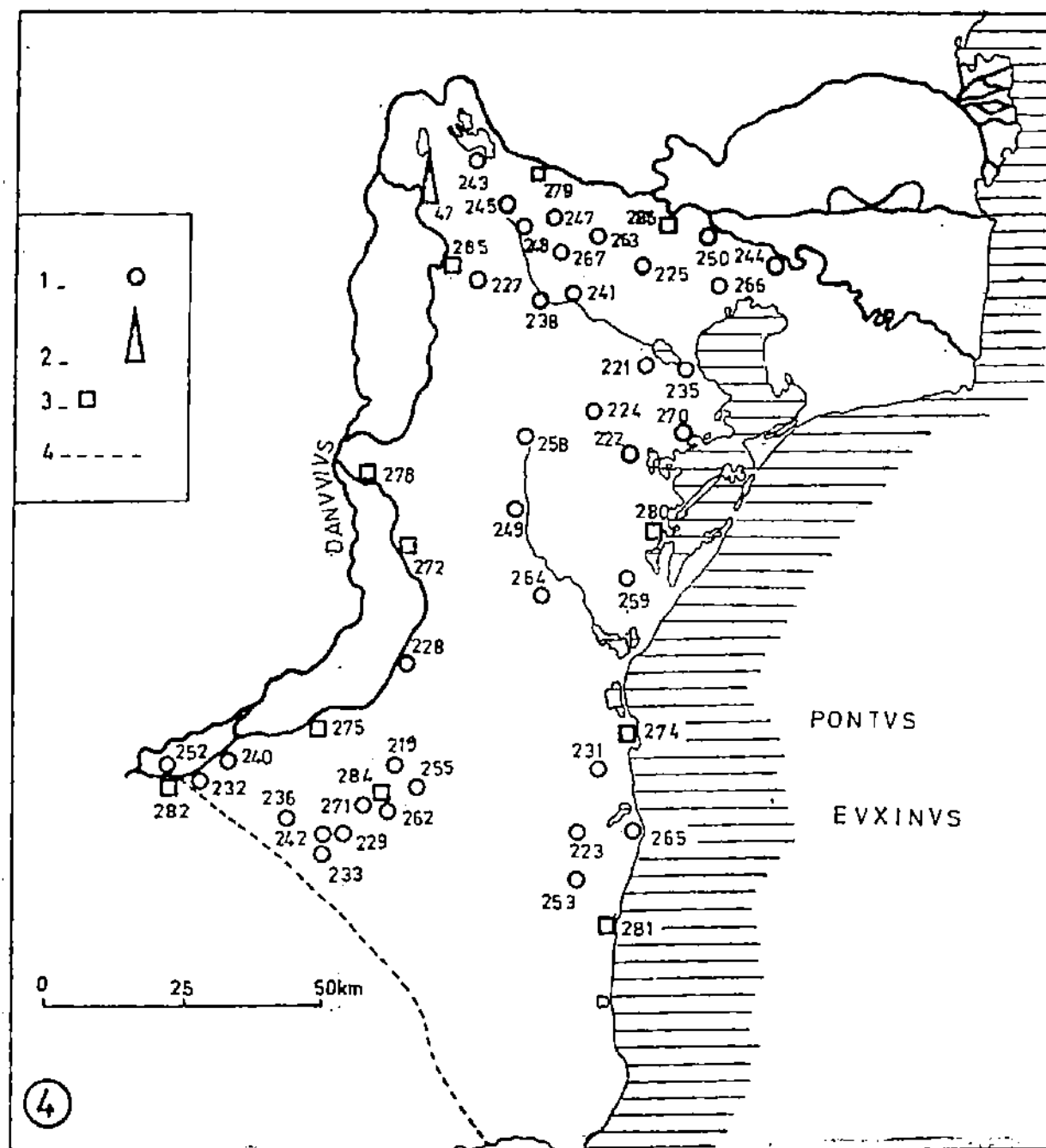

Fig. 4. Răspândirea monedelor romane postaureliene de bronz din etapa 324-348 în provincia Scythia Minor. 1 - descoperiri izolate; 2 - tezauro; 3 - cetăți, orașe; 4 - graniță de provincie.

de către Valentinian I²² și încetarea emiterii monedelor de tip *aes* 3 în atelierile orientale²³; 367-383 este ultima etapă a cărui final corespunde sfârșitului domniei lui Gratian și inaugurarea unei politici concesive a imperiului la Dunărea de Jos, în urma căreia descoperirile de monede din teritoriile carpatodunărene sugerează schimbări fundamentale.

I. *Etapa 324-348* cuprinde emisiuni Constantin I, Helena, Crispus, Constantinus II, Constans și Constantius II. Materialul monetar provenit din fosta provincie este numeros și bine reprezentat pe microregiuni. Prima, situată între bazinul inferior al Oltului și cursul Dunării între Drobeta și Sucidava concentrează aproximativ 500 exemplare provenite din 36 localități, din care majoritatea descoperite

²² S. Soproni, în *FelArch*, 20, 1969, p. 73.

²³ J.W.E. Pearce, *RIC*, IX, p. 189, 200-201, 237, 248-249, 264, 296.

la Drobeta, Orlea, Sucidava și castrul de la Hinova. Demn de remarcat este numărul mare de emisiuni a căror arie de răspindire depășește sectorul Jiu-Olt, areal în care se găseau concentrate în etapa 311—324. De asemenea, subliniem proveniența descoperirilor, aproape în exclusivitate, din Cimpile Blahniței și Romanafului și doar în număr extrem de redus din regiunile ce cuprind Piemontul Bălăciței și Olteului, a căror linie de separație cu Cimpia Oltenei se confundă în teren cu valul de pământ numit „Brazda lui Novac”.

A doua regiune din care provin numeroase descoperiri monetare, circa 160 exemplare din 37 localități, se circumscrie bazinului inferior al Mureșului și cursului Dunării de la vărsarea Tisei până la Cazane. Materialul numismatic provenit din acest perimetru se concentrează în apropierea Dunării, unde, aproximativ 40% din emisiuni provin de la Dierna, și pe cursul inferior al Mureșului.

Emisiunile descoperite în interiorul arcului carpatic cuprind aproximativ 80 de exemplare provenite din 28 localități. Cele mai numeroase se concentrează în Cimpia Fizeșului și Podișul Timaveilor, regiuni în care monedele postaureliene din etapa 311—324 lipsau.

În aria fostei provincii, monedele de argint descoperite izolat sînt rare. Amintim cu acest prilej două exemplare Constantinus II Caesar provenite de la Caracal²⁴ și Daneți²⁵, o monedă de la Constantinus I descoperită la Sacoșul Turcesc²⁶, una Constans la Reșița²⁷, iar din necropola de la Bratei²⁸ o emisiune Constantinus II.

Acumulările de monede în tezaure au constituit urmarea firească a penetrației de numerar în aceste regiuni. Un amănunt care trebuie avut în vedere este acela că în numeroase tezaure provenite în special din regiunile intracarpatică, cum sînt cele de la Hunedoara²⁹, Laslea³⁰, Pasul Vulcan³¹, Reghin³², sau din imediata apropiere a cursului Dunării, Borlova³³, Dalboșet³⁴, Islaz³⁵, Orșova³⁶ și Sucidava³⁷, numerarul de bronz din această perioadă este prezent alături de vechile emisiuni de argint din secolele I—II.

Grupa tezaurelor a căror emisiuni *terminus post quem* datează 324—348 este alcătuită din cele provenite de la Borlova, Hunedora, Sucidava și Islaz, alături de care depozitele Răcășdia I³⁸ și III³⁹ și Sinmartinul Sirbesc⁴⁰ conțin numai emisiuni romane de bronz datate 324—348.

O altă regiune ce a stat în atenția noastră cuprinde bazinul superior al Vistulei și cursul superior al Nistrului. De remarcat că materialul numismatic al cărui teritoriu de răspindire înaintea în aria culturii Sintana de Mureș-Cernjachov pînă pe cursul mijlociu al Nistrului, provine aproape în exclusivitate din atelierele occidentale ale imperiului.

Descoperirile monetare din aria culturii Sintana de Mureș-Cernjachov sînt mai puțin numeroase comparativ cu teritoriul fostei provincii și apar concentrate în Cimpia Teleormanului, Cimpia Moldovei și Podișul Sucevei. În interfluviul Nistru-Prut emisiunile de bronz sînt mai numeroase în regiunea bazinului superior al Nistrului și zona lacului Ialpuș. Demnă de remarcat este apariția în Podișul,

²⁴ B. Mitrea, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 575 (42); idem, în *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 379 (42); D. Protase, *Problema continuității*, p. 183—184 (158); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 461; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 206.

²⁵ C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 465; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 209; B. Mitrea, în *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 584 (168).

²⁶ D. Protase, *Problema continuității*, p. 177 (116); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 479.

²⁷ O. Göhl, în *NK*, 9, 1910, p. 134; C. Moisil, în *BSNR*, 15, 1920, p. 80—81; D. Protase, *Problema continuității* p. 177(115); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.

²⁸ B. Mitrea, în *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 219 (21); D. Protase, *Problema continuității*, p. 182 (151); D. Popescu, în *Dacia* N. S., 14, 1970, p. 451; L. Bărcu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (cimitirul nr. 1 de la Bratei)*, București, 1973, p. 76—77; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 460.

²⁹ O. Göhl, în *NK*, IV, 1905, p. 46; *Ibidem*, V, 1906, p. 136—139 (cu precizarea că emisiunile lui Constans nu aparțin tezaurului); K. Horedt, *Contribuții*, p. 33 (22); D. Protase, *Problema continuității*, p. 165 (29); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 469.

³⁰ B. Mitrea, în *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 478 (64); idem, în *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 342; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 471.

³¹ C. Gooss, în *AVSL*, 15, 1976, p. 338; M. Macrea, în *AISC*, 3, 1941, p. 303; K. Horedt, *Contribuții*, p. 39 (48); D. Protase, *Problema continuității*, p. 171 (68); C. Preda, 1975, 4, p. 475.

³² K. Horedt, *Contribuții*, p. 34—35 (32); D. Protase,

în *SCN*, 1, 1957, p. 158—159, nota 4; idem, *Problema continuității*, p. 167 (46); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.

³³ I. Berkeszi, în *Délművel.*, 1907, p. 11; D. Protase, *Problema continuității*, p. 173; Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 72 (5); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 459.

³⁴ N. Gudea, în *Tibiscus*, 2, 1977, p. 53—60; Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 72 (6); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 465.

³⁵ B. Mitrea, în *SCN*, 5, 1970, p. 305—326; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 96—97.

³⁶ Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 17—47; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 475.

³⁷ Oct. Toropu, E. Nicolescu, în *Comunicări, Seria numismatică*, 3, Centrul din Craiova al Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S.R., Craiova, 1968, p. 3—12; Gh. Poenaru Bordea, *SCN*, 6, 1975, p. 88—92; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 462; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 207.

³⁸ B. Mitrea, în *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 382 (64); idem, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 578 (64); D. Protase, *Problema continuității*, p. 183 (155); Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 74 (17); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477; N. Gudea, în *ActaMN*, 12, 1975, p. 183—190.

³⁹ D. Bălănescu, N. Gudea, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 485—488.

⁴⁰ I. Berkeszi, în *Délművel.*, 1907, p. 37; D. Protase, *Problema continuității*, p. 177 (121); Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 74 (18); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 480.

Central Moldovenesc și pe cursul Răutului a emisiunilor de argint, datate 340—350 și a căror concentrare în zonă este pentru prima oară evidentă dacă avem în vedere și depozitele monetare de la Brănești și Budei.

La aceste observații preliminară asupra penetrației și acumulării de monedă în teritoriile carpato-dunărene și regiunile limitrofe trebuie de adăugat remarcă că afluxul de monedă venită din imperiu la nordul Dunării, ori ajunsă în Podișurile Poloniei Mici și Lublinului până în preajma Podișului Podoliei, a diferit de la o etapă la alta. Așa cum reiese din statistica de frecvență cronologică a emisiunilor dateate, anii 330—340 sînt cei mai bine reprezentanți printr-un număr mare de monede, descoperite izolat sau intrate în alcătuirea majorității tezaurelor din teritoriile fostei provincii. După numărul redus al emisiunilor din anii 340—348 rezultă că penerația monedelor de bronz în acest interval a slăbit considerabil, fapt sugerat, alături de statistica noastră, de imaginea ce o dezvăluie cartarea descoperirilor numismatice. Se poate remarcă extrema raritate a emisiunilor de bronz în Oltenia și Banat, reducerea simțitoare a numărului de exemplare provenite din Cimpia Fizeșului și dispariția lor din regiunea subcarpatică. În aria culturii Sintana de Mureș-Černjachov asistăm la o restrîngere a teritoriului de receptare doar în imediata apropiere a gurilor Dunării, însoțită de apariția, predilectă în Cimpia Teleormanului, Podișul Central Moldovenesc și pe cursul Răutului, a monedelor de argint emise de Constans și Constantius II.

Materialul numismatic intrat în alcătuirea *lotului dobrogean* cuprinde 531 emisiuni (45,8%) din total) și provine din 49 localități. Deoarece în statistica noastră am recurs la calcule ce redau în modul cel mai simplu doar proporții numerice, iar la calcularea indicilor de reprezentativitate nu s-a ținut seamă de puterile diferite de cumpărare a monedelor, ne rezumăm doar la unele observații sumare asupra răspîndirii descoperirilor izolate în raport cu frecvența monedelor din stațiuni.

O regiune cu mare concentrare de numărare descoperit izolat cuprinde Podișul Niculițel și Depresiunea Nalbant, în care anii 324—330 sînt reprezentați doar prin emisiuni descoperite la Isaccea — „NOVIODUNUM”. Numărul exemplarelor sporește de aproximativ 8 ori pentru intervalul 330—340, pentru ca între 340—348 aria descoperirilor să se restrîngă la arealul Podișului Niculițel, regiune în care, probabil, trebuie căutată proveniența materialului numismatic din zona lacului Ialpug.

A doua regiune cuprinde Podișul Visternei și Glacialul Babadagului, cu o prelungire spre sud în Podișurile Istriei și Mangaliei, iar spre nord-vest pe Valea Casimcei. Proporțiile între numărul de emisiuni dateate 324—330—340—348 se păstrează în linii mari aceleași, dar nu trebuie neglijat că 75% din materialul numismatic provine de la Histria, Tomis și Callatis. De altfel, anii 340—348 vor fi și în acest caz slab reprezentanți, numai 28 exemplare, din care 2 ex. la Histria, 5 ex. la Tomis și 8 ex. la Callatis.

Podișul Oltinei cu o prelungire spre nord pe malul drept al brațului Borcea conturează a treia regiune ce concentrează peste 160 emisiuni, din care 50% provin de la Tropaeum Traiani (37 ex.), Capidava (14 ex.), Dunăreni — „SUCIDAVA” (13 ex.), Hirșova — „CARSIUM” (17 ex.) și Ostrov — „DUROSTORUM” (1 ex.). De remarcat că anii 340—348 sînt reprezentați atît de materialul numismatic provenit din aceste cetăți (14 ex.) cît și din cîteva puncte, ce totalizează 16 ex.

II. Din *etapa 348—367* provin monedele atribuite ultimilor caesari și auguști ai dinastiei constantinice, Constans, Constantius II, Constantius Gallus, Magnentius, Iulian, împăratului Iovian și primilor împărați din epoca valentiniană, Valentinian I și Valens.

Răspîndirea emisiunilor dateate 348—367 reflectă schimbările înregistrate în penetrația monetară din etapa anterioară, îndeosebi din anii 340—348. Astfel, pentru aria fostei provincii Dacia remarcăm raritatea punctelor cu descoperiri izolate între bazinul inferior al Oltului și cursul Dunării între Drobeta și Sucidava, regiune din care peste 90% din emisiuni provin din zona capetelor de pod de la Sucidava și Drobeta.

O atenție specială trebuie acordată Banatului. Așa cum remarcăm, după 340 emisiunile provenite din bazinul inferior al Mureșului și din Cimpia Banatului își restrîng aria de penetrație la sud de cursul Nerei.

În regiunile intracarpatiche numărul monedelor înregistrează o creștere sensibilă în comparație cu anii 324—348, la care se adaugă repartizarea descoperirilor pe regiuni după metalul din care au fost emise. Remarcăm, ca o imagine globală a etapei, concentrarea celor mai numeroase monede de bronz în Podișul Someșan și Podișul Silvaniei și a celor de argint între Podișul Tirnavelor și cursul superior al Oltului.

Grupa tezaurelor a căror emisiuni *terminus post quem* datează 348—367 cuprinde atît depozite cu monede din perioada provinciei cît și acumulări posterioare retragerii aureliene. După răspîndire, se remarcă o primă concentrare în Banat, unde acumulările cele mai numeroase datează 348—354, sau mai larg, 348—361. Cu excepția tezaurului II de la Răcășdia⁴¹, toate provin din descoperiri situate la sud de cursul Nerei, ce dovedește că restrîngerea spațiului de penetrație masivă a monedelor a avut

⁴¹ N. Gudea, în *ActaMN*, 18, 1981, p. 483—490.

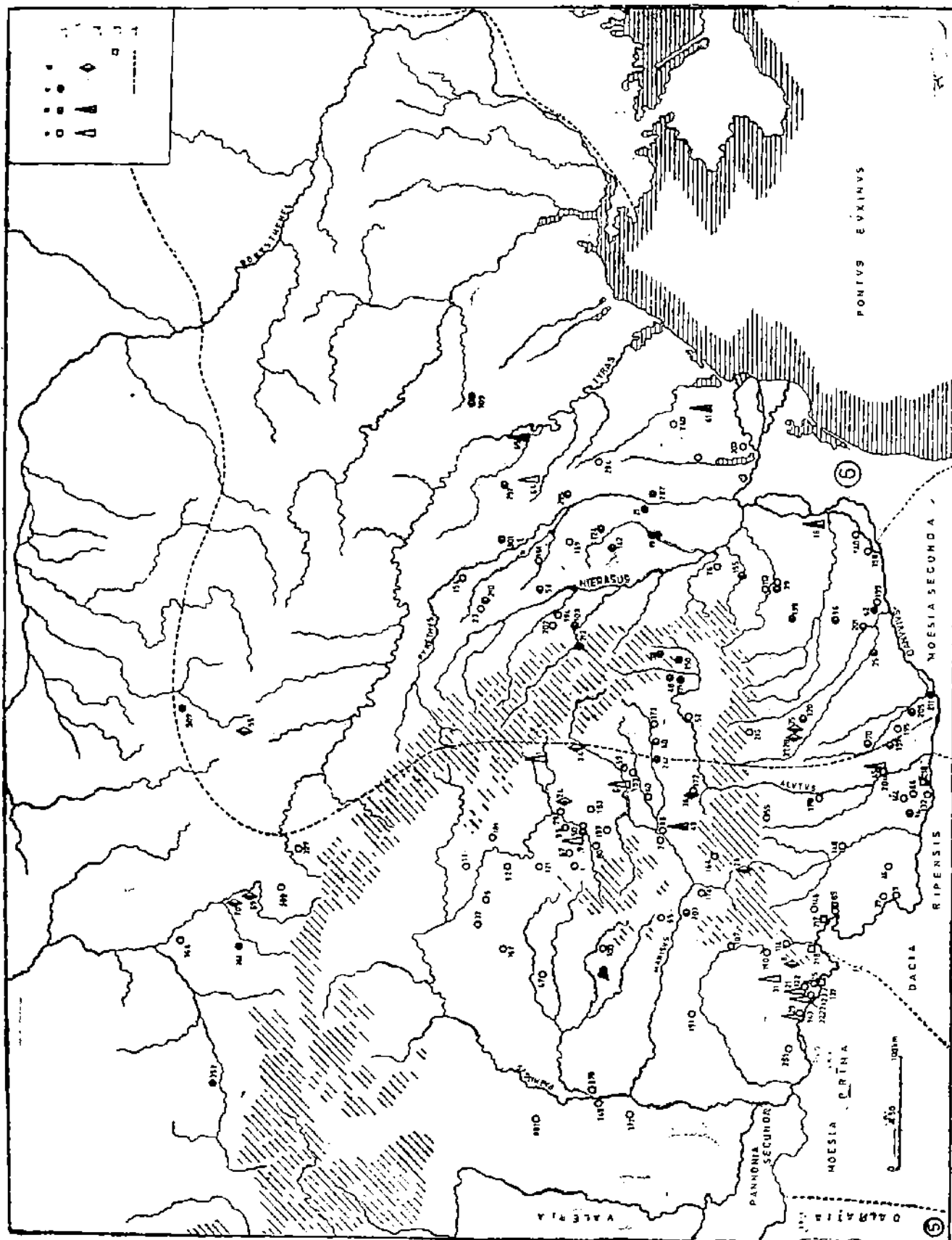

Fig. 5. Răspândirea monedelor romane postauréliene din etapa 348—367. a: bronz; b: argint; c: aur; d: tezaur mixte; 1 — descoperiri izolate; 2 — tezaur; 3 — cetăți, orașe; 4 — aria culturii Sîntana de Mureș-Cernăuț.

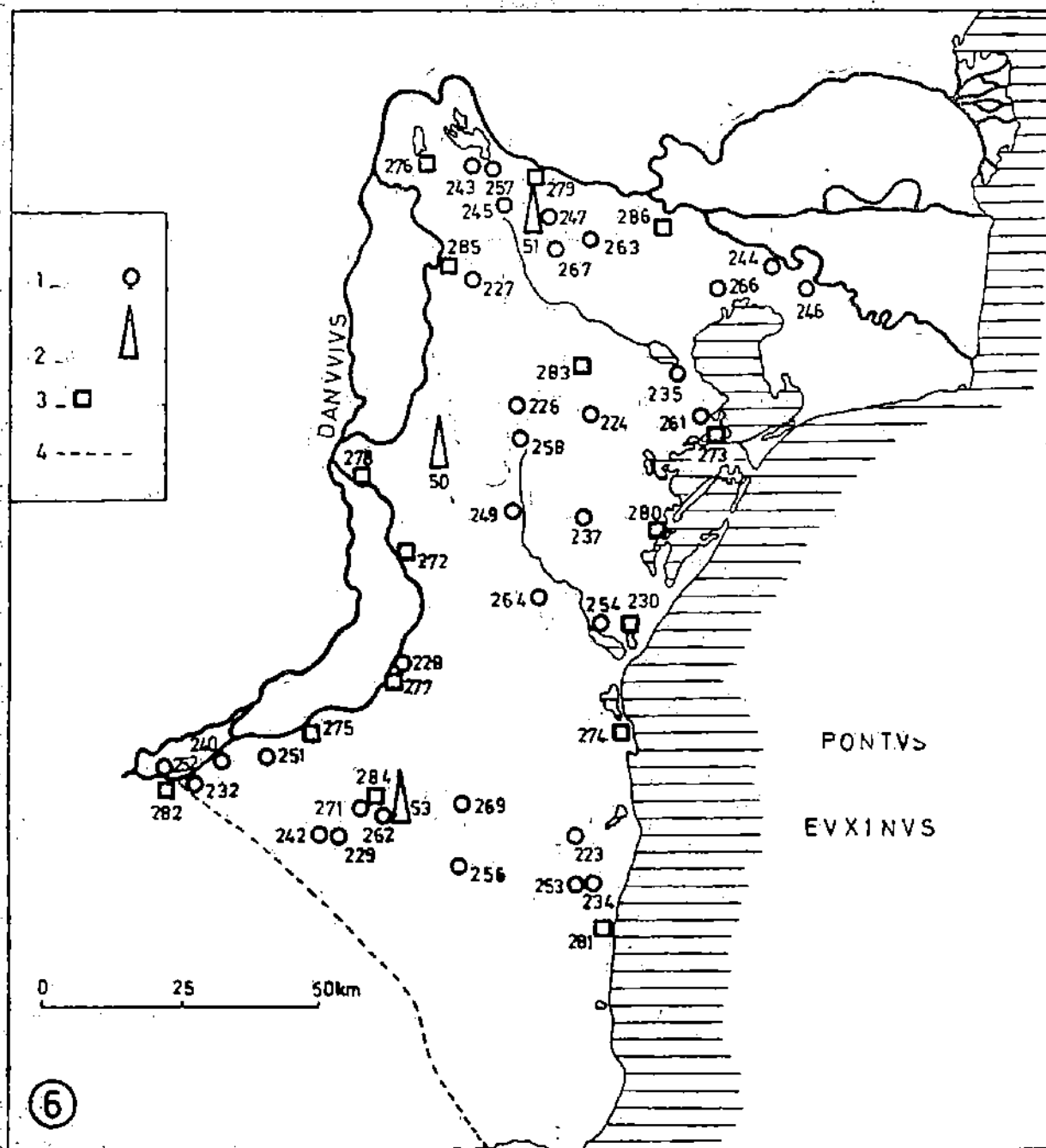

Fig. 6. Răspândirea monedelor romane postaureliene de bronz din etapa 348—367 în provincia Scythia Minor. 1 — descoperiri izolate; 2 — tezaure; 3 — cetăți, orașe; 4 — graniță de provincie.

drept consecință firească reducerea acumulării de numerar doar la această regiune. Singurul tezaur ce cuprinde emisiuni din secolele I—II provine de la Dalboșeț, depozit a cărui structură cuprinde 73 % emisiuni datate 348—361.

Tezaurele cu emisiuni din perioada provinciei provenite din Transilvania, cum sînt cele de la Nireș⁴², Pasul Vulcan și Reghin, conțin doar cîteva monede postaureliene din bronz, dintre care nu lipsesc cele de tip *FTR*. La rîndul lor, depozitele alcătuite numai din emisiuni postaureliene, Anieș⁴³,

⁴² D. Protase, în *SCN*, 1, 1957, p. 149—171; K. Horedt, *Contribuții*, p. 33 (27); D. Protase, *Problema continuității*, p. 166 (39); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 473.

⁴³ B. Bașotă, în *Arhiva Someșeană*, 26, Năsăud, 1939, p. 79—80; K. Horedt, *Contribuții*, p. 29 (4); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 458.

Cipău⁴⁴ și Deușu⁴⁵, reflectă aceeași acumulare redusă de numerar, a cărui datare între 348—354 stabilește un interval de penetrație mai ridicată a monedelor în regiunile intracarpătice.

Alături de tezaurele cu emisiuni de bronz trebuie remarcat depozitul de *siliquae* provenit de la Ungurei⁴⁶, ce poate fi socotit, prin structura avută, un caz particular pentru regiunile fostei provincii.

Emisiunile descoperite izolat și în tezaure ce provin din regiunile subcarpatice sugerează aceeași reducere a ritmului de penetrație și acumulare a monedelor, a căror arie de răspândire cuprinde numai bazinul superior al Vistulei, unde alături de emisiunile din secolele II—III, acumularea monedelor datate 348—361 a fost extrem de redusă.

Spre deosebire de ținuturile fostei provincii Dacia, răspândirea emisiunilor postareluiene din această etapă în aria culturii Sintana de Mureș-Cernjachov oferă o imagine diferită. Alături de monedele de bronz, din care peste 60 % provin din tezaurul de la Lucașovca⁴⁷, a căror arie de răspândire nu depășește spre est cursul Nistrului, se remarcă apariția, îndeosebi în regiunile sud și est-carpătice, a unui număr apreciabil de *siliquae*, cele mai numeroase intrate în alcătuirea tezaurelor de la Holmskoe⁴⁸, Orhei⁴⁹, Gura Ialomiței⁵⁰ și Viespești⁵¹, ultimul situat în imediata vecinătate a arealului acestei culturi.

O atentă corelare a datelor oferite de materialul numismatic al etapei, anii de emisiune, metal și arie de răspândire, ne conduce la o mai nuanțată apreciere a fenomenelor monetare dar și politice desfășurate în regiunile carpato-dunărene. O primă observație se raportează la anii 351—355 (harta nr. 7) pentru care răspândirea emisiunilor de bronz și argint delimitează clar două regiuni distincte. Prima cuprinde sudul Banatului, depresiunea Bistra-Timiș-Cerna, Podișul Someșan și Podișul Silvaniei, din care provin monede izolate de bronz și tezaure alcătuite din emisiuni similare de la Anieș, Deușu și Nireș. A doua regiune în care sînt concentrate predilect peste 200 de *siliquae*, descoperite izolat și intrate în componența tezaurelor de la Holmskoe, Orhei și Ungurei cuprinde spațiul situat între bazinul mijlociu al Mureșului și cursul superior al Oltului, Cîmpilele Teleorman, Bărăgan și Buzău, Podișul Birladului și interfluviul Prut-Nistru.

Materialul numismatic ce ilustrează intervalul 364—367 provine din aria fostei provincii din descoperiri izolate de bronz situate în imediata apropiere a Dunării și concentrate în Cîmpia Transilvaniei, la care se adaugă tezaurele de la Gornea⁵² și Cipău⁵³.

În aria culturii Sintana de Mureș-Cernjachov se remarcă încetarea pătrunderii bronzului, reprezentat doar prin descoperirile izolate din împrejurimile Buzăului⁵⁴ și de la Șcinteia (Iași)⁵⁵. Acest fenomen, deloc întimplător, este însoțit de apariția în Cîmpia Dunării a tezaurelor de *siliquae* provenite de la Gura Ialomiței și Viespești, a căror emisiuni *terminus post quem* datează, după Pearce⁵⁶ și U. Bansa⁵⁷, 365—366.

Lotul dobrogean alcătuit din emisiuni descoperite izolat, datate 348—367, totalizează peste 376 exemplare provenite din 48 localități, adică cu 13,40 % mai puțin decît în etapa anterioară. Și pentru această etapă trebuie de remarcat distribuția materialului numismatic pe micoregiuni. Prima cuprinde Podișul Niculițel și Depresiunea Nalbant din care provine aproximativ 22 % din emisiunile descoperite izolat. Podișurile Babadagului și Istriei jalonează o altă grupare ce reprezintă 11,7 % din materialul numismatic. Malul drept al brațului Borcea și Podișul Dobrogei de Sud concentrează restul monedelor izolate ce însumează peste 65 % din lotul etapei, în care emisiunile descoperite la TROPAEUM TRAIANI, TOMIS și CALLATIS reprezintă aproximativ 15 %.

În stadiul actual al cercetării, informațiile de care dispunem pentru emisiunile datate 351—354 ne permit observația că materialul monetar provenit din Podișul Niculițel este de aproape 3,5 ori mai numeros în așezări rurale față de cel descoperit în mediul urban. Cu toate acestea circulația monedelor de bronz s-a oprit la această regiune, fără a trece la nord de gurile Dunării decît în număr extrem de

⁴⁴ B. Mitrea, în *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 150 (31); N. Vlăssă, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 510—512; D. Protase, *Problema continuității*, p. 162—163 (11) și nota 413 cu precizarea că este vorba de un singur tezaur și nu de două; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 463, unde menționează două tezaure.

⁴⁵ D. Protase, în *AIAC*, 1976, extras, p. 3—6; B. Mitrea, *Dacia*, N. S., 23, 1979, p. 366 (43); idem, în *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 584 (173).

⁴⁶ K. Horedt, *Contribuții*, p. 38 (45); B. Mitrea, în *SCN*, 3, 1960, p. 579; D. Protase, *Problema continuității*, p. 170—171 (65); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 483.

⁴⁷ V. V. Kropotkin, *Archeologija SSSR*, G 4—4, 1961, p. 95 (1 350); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 471; A. A. Nudelman, *Topografija*, p. 53—54 (9).

⁴⁸ E. S. Stolițariț, în *Vizantijskij vremennik*, 47, 1986, p. 219—221.

⁴⁹ V. V. Kropotkin, *Archeologija SSSR*, G 4—4, 1961, p. 93, (1 353); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 474.

⁵⁰ I. Mititelu, în *SCN*, 1957, p. 133—147; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468; C. Deculescu, în *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 228; R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 17, 1984, p. 146—150.

⁵¹ C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 484, nota 370; C. Știrbu, în *MuzNaț*, 3, 1976, p. 193—204; B. Mitrea, în *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 594 (259).

⁵² N. Gudea, în *Banatica*, 1, 1971, p. 139—140; B. Mitrea, în *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 148; Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratau, *Drei Münzhorie*, p. 73 (10); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468.

⁵³ Vezi nota 44.

⁵⁴ B. Mitrea, în *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 146—147; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 460; B. Mitrea, D. Ionescu, în *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 622 (93).

⁵⁵ Inedite; informație îng. Horia Mitroiu, Iași.

⁵⁶ J.W.E. Pearce, *RIC*, IX, 1968, p. 200.

⁵⁷ O. Ulrich Bansa, în *Numismatica e Antichita Classiche*, 2, 1973, p. 169.

redus. Podișurile Babadagului și Istriei cuprind un număr redus de emisiuni izolate, doar 3,7% din lotul etapei. Monedele provenite din a treia regiune sînt de două ori mai numeroase în mediul urban spre deosebire de cele descoperite în mediu arheologic neprecizat.

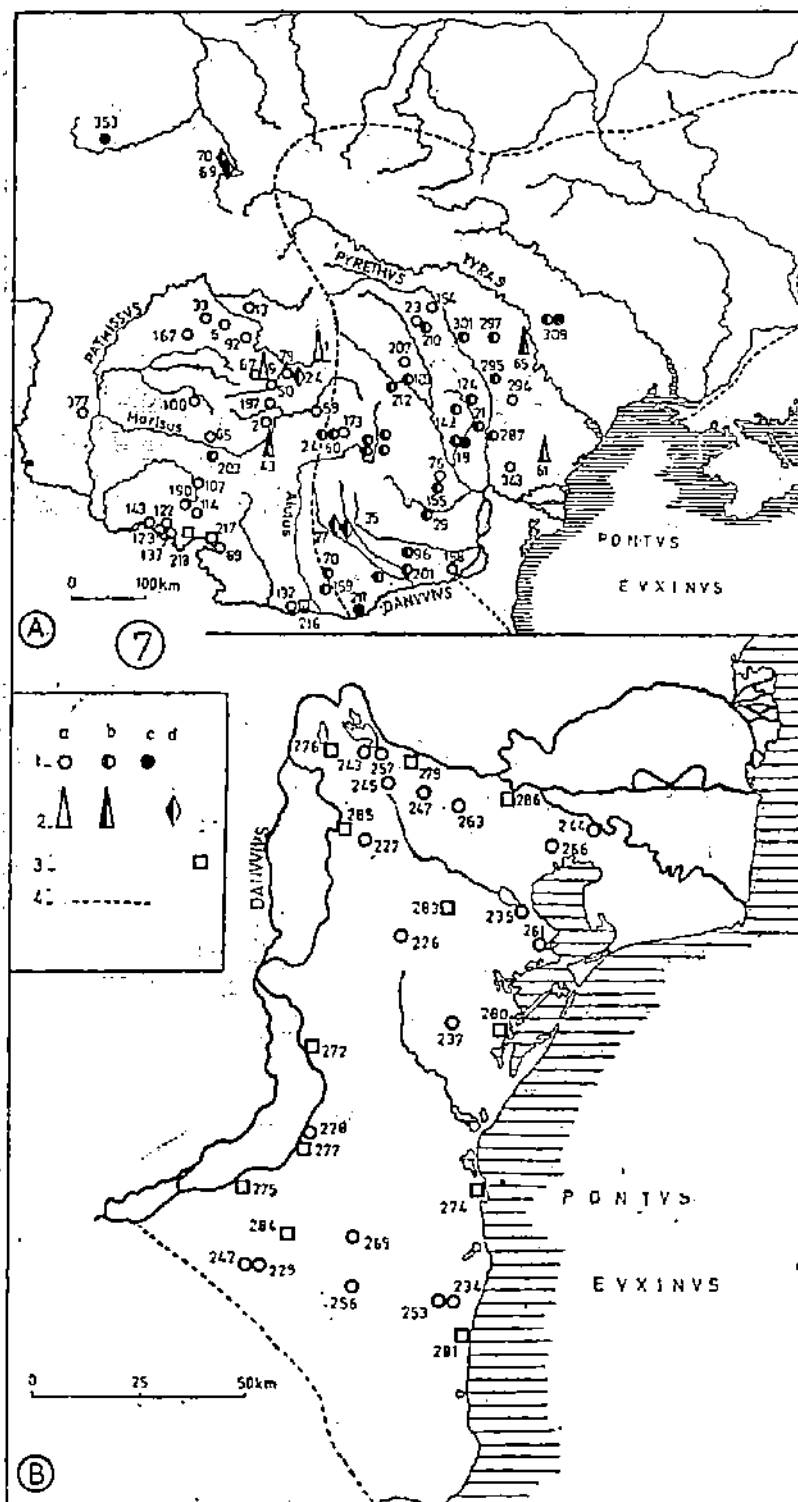

Fig. 7. Răspîndirea monedelor romane postaureliene din etapa 351-355, a: bronz; b: argint; c: aur; d: tezaure mixte; 1 - descoperiri izolate; 2 - tezaure; 3 - cetăți, orașe; 4 - aria culturii Sântana de Mureș-Cernjachev. A, Regiunile carpato-dunărene-niproviene; B, Scythia Minor.

În urma cartografierii descoperirilor izolate din anii 364—367 se constată menținerea unei ușoare concentrări a materialului numismatic în Podișul Niculiței și Podișul Oltinei și o reducere substanțială a celor provenite din alte regiuni.

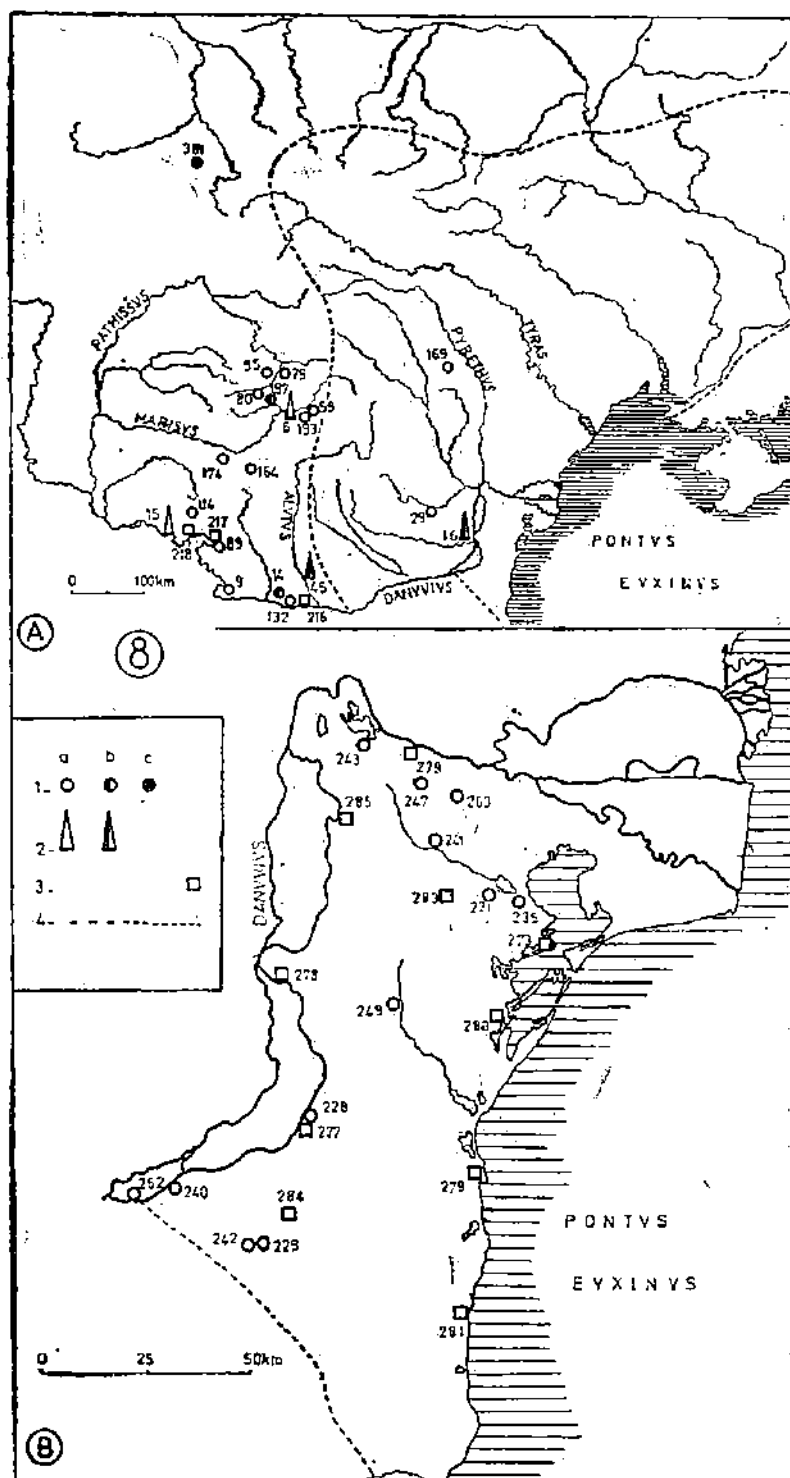

Fig. 8. Răspândirea monedelor romane post-aureliene din etapa 364—367. a : bronz ; b : argint ; c : aur. 1 — descoperiri izolate ; 2 — tezaure ; 3 — cetăți, orașe ; 4. — aria culturii Sântana de Mureș-Cernjachov. A. Regiunile carpato-dunărene-nilproviene ; B. Scythia Minor.

III. *Etapa 367—383* cuprinde emisiunile împăraților Valentinian I, Valens, Gratian și Theodosius I (pentru anii 378—383). Tabloul descoperirilor numismatice din aria fostei provincii Dacia, ce oferă imaginea reducerii mai accentuate a penetrației de monede la nordul Dunării de Jos, se deosebește cu puțin de situația înregistrată pentru anii 364—367, cu deosebire pentru Oltenia, unde consemnăm prezența tăzaurelor de siliquae de la Drănic⁵⁸ și Redea⁵⁹, și Banat. Din regiunile intracarpatiche cunoaștem doar 9 (?) exemplare de bronz și unul de argint provenite din șase descoperiri cu material sigur datat, situate în depresiunea Alba Iulia-Turda, Dealurile Feleacului, respectiv pe cursul Tirnavei Mari. Demnă de remarcat, pentru spațiul situat între cursul Mureșului și Olt, Podișul Tirnavelor, Podișul Hirtibaciului și Depresiunea Făgărașului, este încetarea pătrunderii emisiunilor de bronz după 364—367.

Acumularea emisiunilor postaureliene în tezaure a constituit un fenomen caracteristic și pentru această etapă. În legătură cu depozitele de la Galošpetreu⁶⁰, Gherla⁶¹, Jupa, Laslea și Pasul Vulcan, a căror emisiuni *terminus post quem* nu depășesc anul 383, trebuie subliniat caracterul lor mixt, fiind alcătuite din emisiuni ce datează din perioada provinciei cit și postaureliene. Singurul depozit constituit din monede de aur și obiecte de podoabă provine de la Șimleul Silvaniei⁶², structură ce îl deosebește total de grupa tezaurelor amintite.

În aria culturii Sintana de Mureș-Cernjachov remarcăm „revenirea” emisiunilor de bronz în număr redus în Cîmpia Bărăganului și ținuturile septentrionale ale regiunilor est-carpătice, dar fără a depăși spre est cursul Nistrului. Emisiunile de aur și argint sînt rare și provin din aceleași regiuni. Tezaurele a căror monede *terminus post quem* aparțin etapei provin de la Krilos⁶³, cu un conținut mixt, și de la Traian-Săbăoani⁶⁴, ce pare a fi o acumulare de secol IV.

Materialul numismatic sigur datat ce aparține etapei, așa cum reiese din tabelul de frecvență cronologică și în urma cartografierii lui, sugerează imaginea unei reduceri progresive a numărului monedelor de bronz, a căror penetrație la nordul Dunării de Jos a înregistrat și ani de stagnare. Astfel, după intervalul 367—375, cînd numărul emisiunilor sigur dateate se apropie de cel înregistrat pentru anii 364—367, dar cu un indice monede/an mai redus, asistăm la o adevărată golire a teritoriilor carpato-dunărene de monede între 375—378. După această dată penetrația monedelor romane la nordul Dunării este ilustrată doar prin cîteva descoperiri situate în apropierea liniei Dunării și Podișul Transilvaniei pentru fosta provincie Dacia, fie de un număr extrem de redus de monede provenite din aria culturii Sintana de Mureș-Cernjachov.

Lotul dobrogean al etapei conține 78 monede datate cert (6,74 % din total) provenite din 19 localități. Cele mai numeroase emisiuni se concentrează în Podișul Niculiței și Podișul Țolținei și datează 367—375. După această dată asistăm la golirea teritoriului de emisiuni pentru intervalul 375—378, iar pentru anii 378—383 sînt prezente doar cîteva descoperiri în Podișul Țolținei și la Histria.

Observațiile formulate pe scurt asupra răspîndirii monedelor postaureliene, în urma stabilirii etapelor de penetrație și teaurizare a materialului numismatic în regiunile carpato-dunăreano-pontice, chiar dacă ne dezvăluie aspecte neașteptate în ce privește repartitia lor geografică, nu le putem socoti definitive și complete. În stadiul actual al documentării nu dispunem de informații suficiente pentru un număr mare de emisiuni de bronz și argint ale împăraților Constantius II, Valentinian I și Valens în vederea încadrării lor certe în una din etapele stabilite. De aceea, unele observații asupra frecvenței materialului numismatic pe regiuni vor avea în vedere doar monedele descoperite izolat și în tezaure ce au permis cartografierea lor în urma unei datări sigure fapt ce impune ca restul emisiunilor ce au contribuit doar la repertorierea globală a informațiilor de care dispunem, să rămînă în sarcina cercetărilor numismatice viitoare în vederea repunerii lor în circuitul științific cu datele necesare.

Proveniența monedelor romane din bronz din ruinele fostelor castre și centre urbane, cit și din numeroase centre rurale, situate în regiunile părăsite de armata și administrația romană, este un fapt îndeobște cunoscut și demonstrat, ce constituie totodată o mărturie eleventă a vieții populației autohtone în aceleași centre de locuire⁶⁵.

⁵⁸ B. Mitrea, în *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 147 (56); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 466; Gh. Popilian, în *SCN*, 6, 1975, p. 229—232; D. Tudor, *OR*⁴, p. 119; B. Mitrea, în *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 585 (178).

⁵⁹ B. Mitrea, în *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 152 (43); Oct. Iliescu, *Caiet selectiv*, 6/1962, p. 304—305; idem, în *RRH*, 4, 1965, p. 341—344; D. Protase, *Problema continuității*, p. 182 (145); C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.

⁶⁰ Z. Szekely, în *SCN*, 1, 1957, p. 472 (III); Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 126 (53/1).

⁶¹ Eug. Chirilă și colab., în *ActaMP*, 3, 1979, p. 525—527.

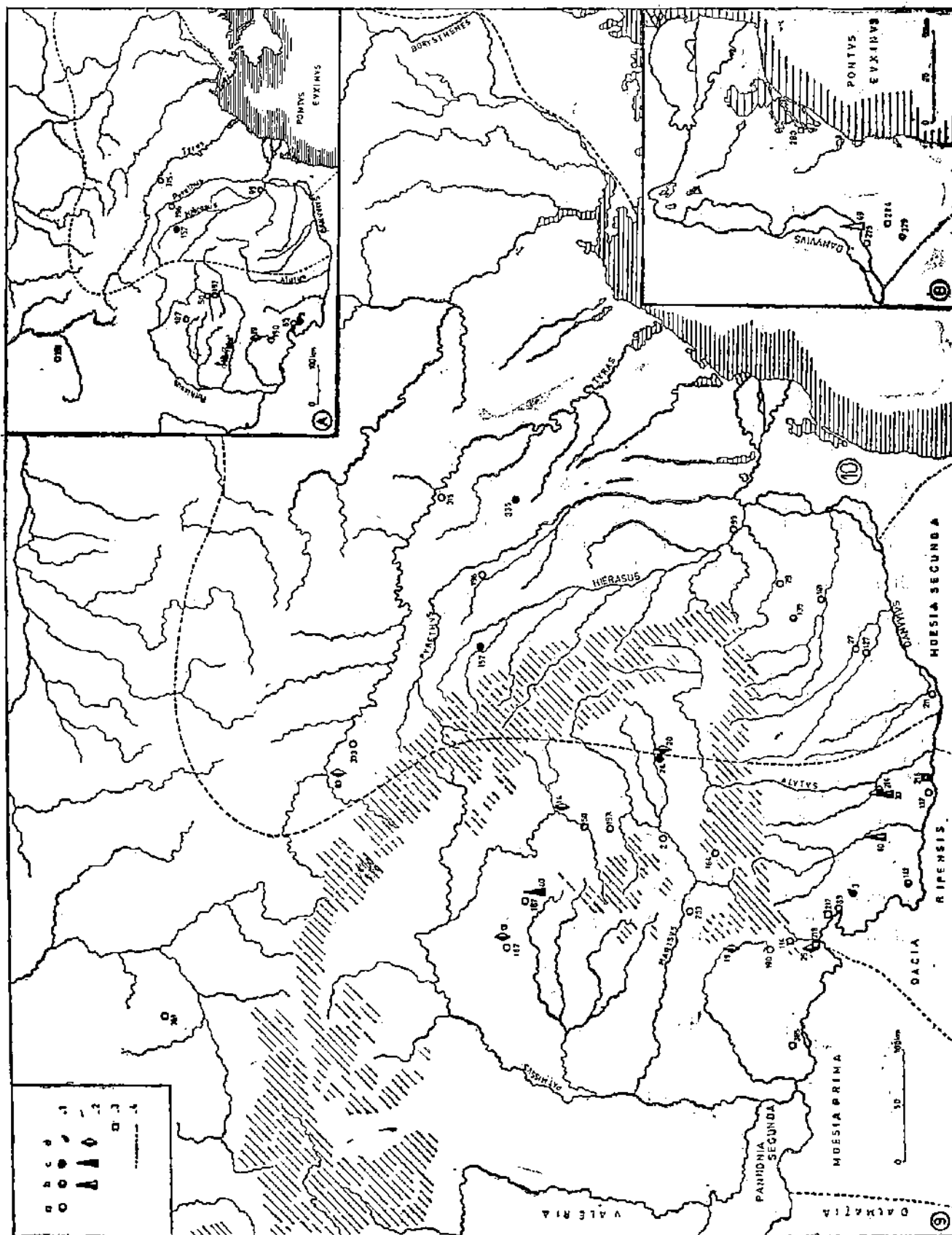
⁶² L. Huszár, în *FolArch*, 3—4, 1941, p. 138—144; N. Vlăssă, în *SCIV*, 20, 1969, 1, p. 151—159; S. Dumitrașcu, *Tezaurul de la Tădăeni, Oradea*, 1973, p. 49, nota 21; C.

Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 481; Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 186—187 (X1).

⁶³ A. Kietlińska, *Monety starożytnie w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Materiały starożytne*, V. II, Varșovia, 1957, p. 280—281; V. V. Kropotkin, *Archeologia SSSR*, G4—4, nr. 1 138.

⁶⁴ V. Mihăilescu Birliaba, V. Ursachi, în *Arh Mold*, 12, 1988, p. 117—130.

⁶⁵ Menționăm aici doar cîteva sinteze, în care pot fi găsite ample referiri bibliografice: M. Macrea, în *ATSC*, 3, 1936—1940, p. 271—305; idem, în volumul *Omagiu profesorului Ioan Lupăș*, București, 1943, p. 912—921; K. Horedt, *Contribuții*, p. 11—40; D. Protase, *Problema continuității*; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 441—457; Oct. Toropu, *Romanitatea tirică*.

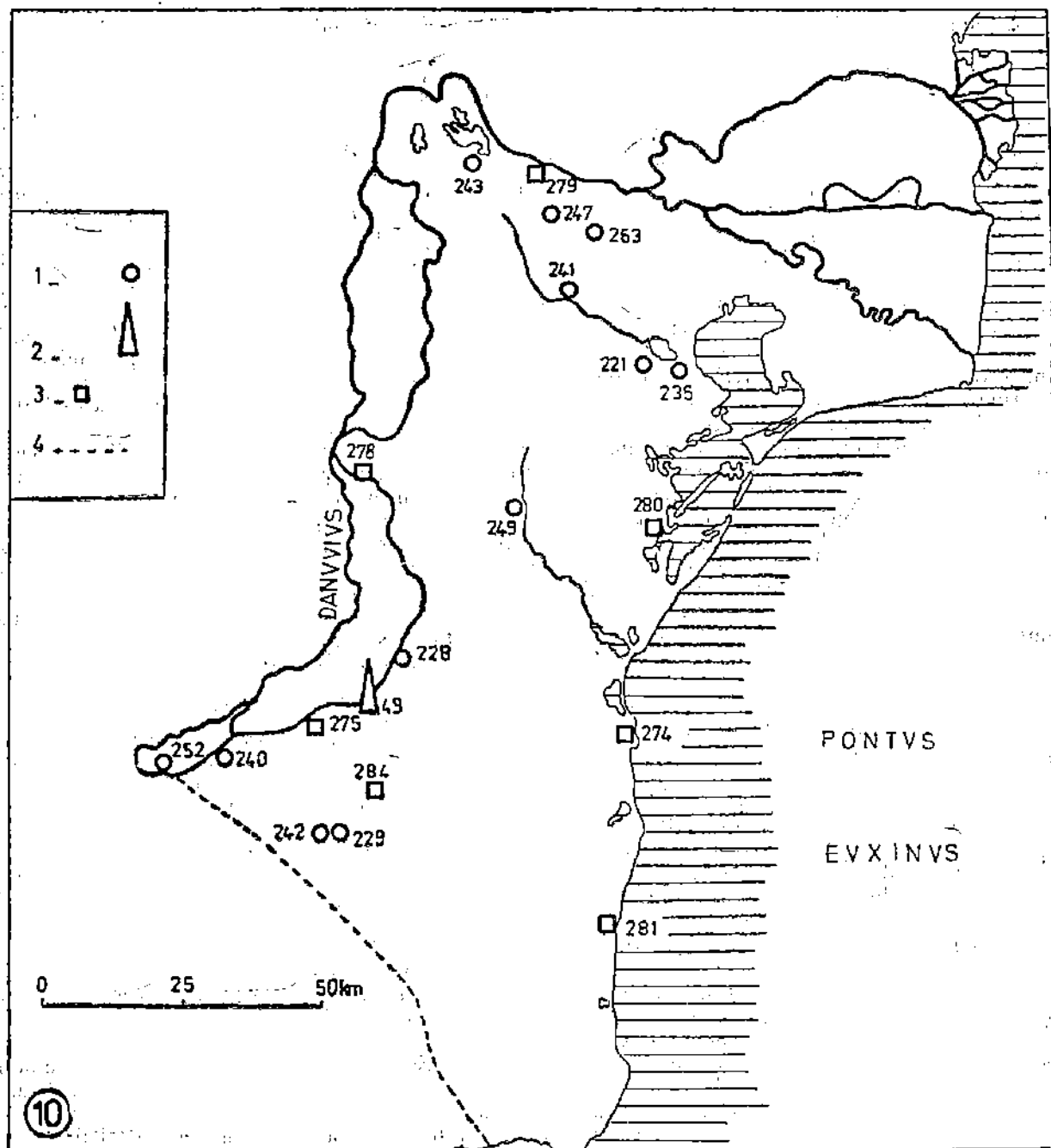

Fig. 10. Răspîndirea monedelor romane postaureliene de bronz din perioada 367—383 în provincia Scythia Mîndr., 1 — descoperiri izolate; 2 — tezaure; 3 — cetăți, orașe; 4 — graniță de provincie.

Extinderea observațiilor asupra ariei culturii Sintana de Mureș-Cernjachov aduce în discuție elemente distincte ce deosebesc acest teritoriu, sub raportul penetrației și acumulării, de cel al fostei provincii. De aceea, în analiza particularităților înregistrate de concentrarea monedelor pe micro-regiuni va trebui de avut în vedere evoluția internă a societății daco-romane cit și raporturile existente între autohtoni, migratori și imperiu, plecîndu-se de la o departajare clară a monedelor de bronz ce pătrund din imperiu pe calea schimbului de cele din argint ajunse la nordul Dunării de Jos ca stipendii. Astfel, în judecarea unor fenomene complexe și regionale de penetrație și acumulare de monedă, desfășurate firesc atunci cînd necesităților locale de numerar le-a corespuns un aflux al emisiunilor de bronz, sau dimpotrivă, reducerea ori încetarea activității monetare a officinelor au făcut simțită lipsa monedelor, materialul numismatic de bronz constituie un izvor cronologic concludent, ce permite datarea, uneori cu certitudine, a evenimentelor. De aceeași importanță se bucură emisiunile de argint

pentru stabilirea perioadelor în care pretențiile unor populații stipendiate au putut fi satisfăcute de curtea imperială sau refuzate pe calea armelor.

Dintre emisiunile de bronz datate 324–330 ce provin din regiunile carpato-dunăreano-pontice sînt de semnalat surprinzător de puține exemplare descoperite izolat cit și acumulate în tezaure. Situația își găsește explicația în consecințele imediate ale suprimării de către Constantin I a emisiunilor de tip IOVI CONSERVATORI XIII⁶⁶, ce păstrau norma ponderală de 1/96 dar aveau valoarea nominală de 12,5 denari, rămînînd în circulație în imperiu emisiunile din 318 cu valoare nominală de 25 denari ca unitate de cont, cit și piesele grele de 1/60, anterioare anului 313, dată la care emiterea lor a încetat⁶⁷. Lipsa monedelor constantiniene din anii 324–330 din tezaurele de la Anieș (?), Dalbășeș, Deușu, Galospetreu, Gornea, Jupa, Laslea, Răcășdia I și III și Rincăciur reflectă tocmai insuficiența numeralului din acești ani pătruns la nordul Dunării de Jos. Prezența doar a citorva exemplare în tezaurele de la Cipău, Gherla, Islaz, Moldova Veche și Răcășdia II nu schimbă cu mult situația, dacă avem în vedere că depozitele de la Brigetio⁶⁸, Gölle⁶⁹, Kaszok⁷⁰, Oregcsen⁷¹, Perbal⁷² și Veszprem⁷³ provenite din provincia romană Valeria sînt asemănătoare în ce privește acumularea acestor emisiuni.

Situația pare să se amelioreze după 328, dată la care se termină construirea podului de la Sucidava⁷⁴, dar ponderea materialului numismatic din așezarea civilă în raport cu cel provenit de pe cetățuie va fi în creștere abia după 330⁷⁵, ceea ce poate sugera că penetrația monetară s-a limitat o vreme doar la un centru ce controla o cale de acces și nu un teritoriu.

Materialul numismatic devine numeros în spațiul carpato-pontic după reforma din 330 ce a creat piese de bronz cu normă ponderală 1/120⁷⁶. Creșterea sensibilă a prețurilor în imperiu⁷⁷, ca urmare a inflației provocate de reducerea normei ponderale a emisiunilor de bronz, ar putea fi sesizată în tabloul oferit de indicii de reprezentativitate (b) ai emisiunilor din *lotul dobrogean*, datate 330–340.

Evenimentele politico-militare de la Dunăre petrecute în anii 328–332 își găsesc și ele o reflectare firească în tabloul descoperirilor monetare și structura tezaurelor. Astfel, noua strategie romană de apărare în adîncime, concretizată militar prin construirea podului de la Sucidava⁷⁸ (328) și campaniile împotriva goților și sarmaților (332) au deschis calea penetrației masive de numerar mărunt la nordul Dunării. Cu toate că tratatul încheiat cu goții în anul 332 constituia prima legiferare oficială a relațiilor imperiului cu populațiile germanice de la nordul Dunării de Jos, ce căpătau statutul de foederati⁷⁹, harta răspîndirii descoperirilor monetare se remarcă printr-o surprinzătoare raritate a emisiunilor de argint și aur la est de Carpați dar mai ales în Cîmpia Munteniei. Acest fenomen ar părea firesc dacă avem în vedere că victoriile din 332 au fost comemorate și pe legende ce apar pe monedele emise de Constans Caesar, cit și pe medalioanele bătute pentru Constantin I, dar cognomenul de GOTHICUS MAXIMUS a fost atribuit numai acestuia din urmă, nu și fiilor⁸⁰. Putem deduce că împăratul a refuzat respectarea clauzei tratatului prin care se stipula dreptul uniunii germanice de a primi *annonae foederatice*, atît timp cît pacea a fost impusă cu armele.

Anii 340–348 au constituit o perioadă grea pentru imperiu. Pentru regiunile carpato-dunărene harta descoperirilor monetare se caracterizează prin reducerea simțitoare a emisiunilor de bronz, reprezentate mai ales prin cele de tip VICTORIAE DD AVGG Q NN. Datarea acestui tip de emisiuni ce alcătuiesc majoritatea numeralului etapei mai suscită unele controverse⁸¹, dar, poate mai important de subliniat pentru situația înregistrată la Dunărea de Jos, este scăderea vertiginoasă a numărului de exemplare din *lotul dobrogean*. Cauza acestui fenomen simptomatic trebuie căutată în imperiu și apoi coroborată cu apariția în aria culturii Sîntana de Mureș-Cernjachov a unui orizont arheologic de *siliquae* provenite din descoperiri izolate și tezaure, ce ar putea semnifica o primă stipendiere a triburilor germanice în împrejurările în care scăderea capacității defensive a imperiului a impus acestuia concentrarea forțelor de pe limes în jurul capetelor de pod prin renunțarea la controlul militar asupra regiunilor învecinate. Adoptarea unor astfel de măsuri ar putea explica reducerea masivă a descoperirilor monetare în Oltenia și Banat, regiuni mai puțin expuse unui pericol iminent.

Perioada 348–367 se remarcă prin schimbări notabile în tabloul răspîndirii materialului numismatic (care pe ansamblu păstrează aceeași imagine pentru Oltenia), dar pe etapă se caracterizează printr-o regrupare a descoperirilor monetare pe regiuni după metalul ce le alcătuiește.

⁶⁶ Jean-Pierre Callu, in *Actes du 8me Congrès International de Numismatique, New-York-Washington, Septembre 1973—Proceeding of the 8th International Congress of Numismatics, New-York-Washington, September 1973*, Paris-Bâle, 1976, p. 236.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 227–242.

⁶⁸ Bloné Sey Katalin, in *FoLArch*, 25, 1975, p. 147–150.

⁶⁹ *Ibidem*, 20, 1969, p. 63–68.

⁷⁰ NaNK, 66–67, 1967–1968, p. 3–22.

⁷¹ NK, 41, 1941, p. 95–96.

⁷² Biró Sey Katalin, in *FoLArch*, 34, 1983, p. 123–137.

⁷³ NK, 42, 1909, p. 117–136; NK, 40–41, 1961–1962, p. 29–48.

⁷⁴ D. Tudor, *OR*, p. 416–422.

⁷⁵ Gh. Poenaru Bordea, in *SCN*, 6, 1975, p. 69–79, 84.

⁷⁶ G. Depeyrot, in *SNR*, B. 62, Bern, 1983, p. 55.

⁷⁷ A. Ravetz, in *NC*, 1964, p. 201–231; R.A.G. Carson, A. M. Burnett, *British Museum Occasional Papers*, 5, 1979, p. 41–98.

⁷⁸ L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, München, 1969, p. 227.

⁷⁹ A. Arnaldi, in *PULPUDEVA. Semaines Philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace*, Plovdiv, 3–17 octobre 1980, Sofia, 1983, p. 229–231.

⁸⁰ G. Depeyrot, in *SNR*, B. 62, Bern, 1983, p. 56–57.

Revirimentul înregistrat în penetrația monedelor de bronz la nordul Dunării ar putea reprezenta un reflex al reformei din 348, ce a impus în ambele părți ale imperiului trei module de tip FEL TEMP REPARATIO: 1/60, 1/72 — *aes* 2 (*pecunia maiorina*) și 1/120 — *aes* 3 (*centenionalis*)⁶¹. Anul emiterii primelor monede de acest tip, a căror legendă de pe revers putea exprima inițierea unui program politic general⁶², fie intenția de stabilizare monetară⁶³, ori se referea la a XI-a aniversare a centenarului Romei⁶⁴, a coincis cu momentul împăcării celor doi împărați, Constans și Constantius II. Cu toate că în primăvara anului 354 modulele de tip *aes* 2 FEL TEMP REPARATIO au fost demonetizate⁶⁵, tipul *aes* 3 FEL TEMP REPARATIO a continuat să reprezinte principalul instrument monetar de finanțare a limesului până în 358, dată la care modulele de tip *aes* 4 SPES REIPUBLICAE au fost create în același scop⁶⁶. Faptul se dovedește în cazul sectorului situat în fața Banatului, unde câteva tezaure, de la Dalboșeș, Jupa, Moldova Veche, Orșova I, înregistrează cele mai mari concentrații de numerar în intervalul 351—361. Efectul acestei penetrații și acumulări masive de monedă, desfășurată, așa cum s-a arătat, la sud de cursul Nerei, este ușor de sesizat în regiunile intracarpate, și justifică observația mai veche asupra provenienței din sectorul Banatului a descoperirilor numismatice din Transilvania⁶⁷.

Răspindirea monedelor de argint, izolate și în tezaure, conturează, pentru această perioadă, alături de monedele de bronz o imagine sugestivă îndeosebi pentru anii 351—355 și 364—367.

În prima etapă asistăm la o departajare clară între aria de răspindire a bronzului, provenit din sectorul din fața Banatului și argintul ce este definitiv ariei culturii Sintana de Mureș-Cernjachov. Prezența *siliquae*-lor de tip VOTIS/XXX/MVTIS/XXXX și în sud-estul Transilvaniei, sector în care moneda de bronz este rară, ar putea indica o penetrație a triburilor germanice în regiune la o dată cu puțin ulterioară emiterii acestui tip de *siliquae*. Numărul relativ mare a unor astfel de emisiuni, mai ales în tezaure, ar putea constitui dovada că imperiul a recurs în continuare, pentru siguranța sectorului dunărean cuprins între Sucidava și gurile fluviului, la stipendierea triburilor germanice. Sectorul din fața provinciei Moesia Prima înregistrează pentru anii 351—361 aceeași restrângere a materialului numismatic la sud de cursul Nerei, însoțită de sporirea fără precedent a numeralului de bronz provenit îndeosebi din tezaure, în care cele mai numeroase emisiuni din acești ani sînt de tip *aes* 3 FEL TEMP REPARATIO și *aes* 4 SPES REIPUBLICAE⁶⁸.

Intervalul 364—367 a fost apreciat drept ultima etapă de penetrație masivă a monedelor de bronz la nordul Dunării de Jos. Tabloul răspindirii acestor emisiuni sugerează că, spre deosebire de teritoriile fostei provincii, în care se fac prezente, în aria culturii Sintana de Mureș-Cernjachov sînt extrem de rare și apar însoțite doar de tezaurele de *siliquae* de la Gura Ialomiței și Vicspești. Redatarea emisiunilor *terminus post quem* între martie — 28 septembrie 365, după cronologia lui Ulrich Bansa⁶⁹, a prilejuit lui R. Ochoșeanu, odată cu publicarea depozitului de *siliquae* și *argentei* descoperit într-o localitate rămasă necunoscută din actualul județ Constanța, punerea lor în legătură cu mișcările goților chemați în sprijin de Procopius⁷⁰. Ascunderea acestor tezaure a putut avea loc între anii 369—378, dar nu mai târziu de 383, dacă avem în vedere că în depozitele de la Redea, Săpata de Jos și Drănic ultimele *siliquae* nu depășesc anii 375, respectiv 378. Așadar, între 367—378 descoperirile numismatice de la nordul Dunării de Jos, în special din aria carpato-dunăreană a culturii Sintana de Mureș-Cernjachov, dar nu mai puțin și structura lotului *dobrogean*, reflectă aproape cu fidelitate evenimentele ce au putut influența penetrația monedelor în aceste regiuni. Demnă de consemnat este puternica tendință de scădere a penetrației monedelor de bronz în urma ponderii scăzute ce au căpătat-o atelierele orientale în emiterea modulelor *aes* 3 după 367. Data a fost precedată de tulburările provocate în imperiu de rebeliunea lui Procopius, de care nu a rămas străină creșterea presiunii goților la Dunăre. Asemenea tulburări, cărora le-au urmat campaniile romane la nordul fluviului, drept represalii împotriva goților⁷¹, au creat o adevărată barieră în calea pătrunderii la nordul Dunării a monedei mărunte. După încheierea tratatului de la Noviodunum⁷², ce avea darul de a normaliza raporturile dintre imperiu și uniunea germanică, au fost întrerupte subsidiile iar schimburile comerciale erau limitate la două târguri, singurul canal ce a mai alimentat regiuni restrinse ale fostei provincii Dacia l-a constituit plata salariilor pentru trupele limesului pannonic finanțat de atelierele Sisciei.

⁶¹ Jean-Pierre Callu, *BAR International Series*, 76, 1980, p. 44—45.

⁶² Eug. Chirilă, în volumul *Omagiul lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, 1960, p. 63. ed. 193 Cercetări arheologice în Moldova I. 41/2—8T rol 5 fila 240—250 Mariana.

⁶³ O. Seeck, în *ZfN*, XVII (1890), p. 153.

⁶⁴ H. Mattingly, în *NC*, seria V, LI (1933), p. 182.

⁶⁵ Jean-Pierre Callu, *BAR International Series*, 76, 1980, p. 45.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 45.

⁶⁷ Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*,

p. 71—99.

⁶⁸ Staționarea împăratului la Sirmium, în iarna anului 359 s-a datorat agitațiilor petrecute în lumea sarmaților și cavaților, ce au întreprins incursiuni în Pannonia Secunda și Moesia Prima (Amm. Marcellinus, XVII, 11, 5; 12, 1—20). Abundența materialului numismatic din anii 351—361 provenit din sectorul dunărean situat în fața Banatului ar putea fi pusă în legătură cu aceste evenimente.

⁶⁹ O. Ulrich Bansa, *op. cit.*

⁷⁰ R. Ochoșeanu, în *Pontica*, 17, 1984, p. 146—150.

⁷¹ Amm. Marcellinus, XXVII, 5, 1—6.

⁷² *Ibidem*, XXVII, 5, 7—10, Themistios, X, 133—140.

Situația creată în 369 a fost anihilată la scurt timp de invazia hunică. Violența șocului provocat în lumea germanică cit și ecourile lui în imperiu au determinat la Dunărea de Jos profunde restructurări politice, demografice și economice. Acestea din urmă sînt evidențiate prin încetarea pătrunderii monelelor din imperiu, la care se adaugă drept o altă cauză imediată, încetarea finanțării limesului pannonic în urma morții împăratului Valentinian I⁹².

Seria emisiunilor orientale de tip *aes* 3 a fost reluată din 378, dar evenimentele de la Dunăre, prelungite pînă în 382, au constituit principala cauză a unei penetrații restrinse de numerar atît pentru teritoriul Scythiei Minor cit și la nordul Dunării în regiuni mai puțin afectate temporar de noii stăpînituri, cum este cazul fostei provincii Dacia. În aria culturii Sintana de Mureș-Cernjachov raritatea emisiunilor de bronz descoperite întîmplător denotă slaba lor penetrație, împrejurări în care emisiunile izolate de la Românești⁹⁴ și Suhuluceni⁹⁵ ar putea dovedi predilecția noilor factori politici din regiunile carpato-dunărene pentru acest metal. Penetrația lor masivă la nordul Dunării, pe altă cale decît cea a schimburilor comerciale, se va desfășura însă după primirea vizigoților în imperiu cu statut de *foederati*⁹⁶ și în condițiile demonetizării argintului⁹⁷.

Tabloul oferit de răspîndirea descoperirilor numismatice din teritoriile carpato-dunărene-pontice, îndeosebi pe teritoriul fostei provincii Dacia, la care am adăugat cîteva observații asupra principalelor cauze de natură economică și politică ce le-au conturat, va fi însoțit în încheiere de unele concluzii, fără a avea pretenția unei rezolvări definitive a problematicei aflate în discuție. Ele au în vedere unele teritorii, ce cuprind Cimpia Română și Banatul, în care noul sistem defensiv roman de apărare în adîncime ar fi presupus avansarea frontierei romane la nord de fluviu.

Cercetările arheologice mai vechi și de dată recentă au dus la descoperirea unui numeros și variat material arheologic de factură romană provenit din numeroase așezări, necropole și castre, dar deocamdată aliniamentul noii frontiere stabilite în urma unei anumite reveniri romane la nordul Dunării rămîne greu de precizat. De asemenea, unele încercări de a atribui ridicarea valului de pămînt numit „Brazda lui Novac” lui Constantin cel Mare⁹⁸ sînt încă neconcludente și nu întotdeauna confirmate de realitățile arheologice. De altfel, așa cum s-a arătat, materialul numismatic provenit din Cimpia Română pune sub semnul întrebării ipoteza referitoare la recucerirea romană a teritoriului corespunzător de la nord de fluviu cit și cea despre utilizarea valului de pămînt în sistemul defensiv al imperiului⁹⁹.

După 275, în condițiile refortificării *limesului* dunărean între vărsarea Tisei în Dunăre și ieșirea acesteia din Porțile de Fier la Drobeta, importanța strategică a sectorului bănățean a sporit considerabil. Izvoarele arheologice, nu întotdeauna concludente, sînt completate de cele numismatice care „constituie acum singura categorie de izvoare care permit concluzii” în privința interesului imperiului pentru teritoriul Banatului la care nu a renunțat cit timp a dispus de forțele necesare păstrării lui¹⁰⁰. Cantitatea apreciabilă de monedă, aproximativ 40 000—45 000 de piese datate 275—400, provenite din peste 82 localități și 27 tezaure este tipică unei provincii a imperiului¹⁰¹ și ar putea constitui o dovadă a recuceririi sau păstrării acestei praetenturi în întregime. Dar, așa cum s-a subliniat, materialul numismatic se concentrează mai ales de-a lungul fluviului, iar informațiile de care dispunem dovedesc că după 348 a avut loc o restrîngere a zonei de penetrație monetară în sectorul cuprins între fluviu și cursul Nerei. Această realitate sugerată de răspîndirea materialului numismatic în regiune, și mai ales de structura tezaurilor monetare, impune prudență în avansarea ideii de stăpînire romană asupra întregului teritoriu al Banatului pe tot parcursul secolului IV.

De asemenea, socotim important de precizat că imaginea ce ne oferă materialul numismatic de bronz din perioada 324—383, descoperit în regiunile carpato-dunărene, reflectă doar în parte circulația monetară din imperiu și se datorează mai ales unei penetrații „filtrate” de zona *limesului*, care primea la rîndul ei, sub forma soldelor pentru armată, doar anumite tipuri de numerar. Această observație, sugerată în stadiul actual al documentării de puține informații, ar putea fi întărită abia atunci cînd se va cunoaște, în urma unei cercetări minuțioase, între materialul numismatic provenit din zona *limesului*, situat temporar pe poziții avansate la nord de fluviu, fapt ce va permite comparații utile cu tipurile de emisiuni descoperite în alte regiuni de la nordul Dunării, iar republicarea unor depozite monetare și o analiză globală asupra acestei categorii de izvoare ar constitui un real progres în evidențierea fenomenului de teaurizare desfășurat în aceste regiuni.

⁹² S. Soproni, în *FoA*, 20, 1969, p. 69—78.

⁹⁴ M. Ignat, în *StMat Suceava*, 4, 1977, p. 86—87 (17); B. Mitrea, în *Dacia*, N.S., 23, 1979, p. 376 (77).

⁹⁵ A. A. Nudelman, *Očerki istorii monetnogo obrašeniia v Dnestrovsko-prutskom regione*, Chișinău, 1985, p. 169 (30).

⁹⁶ R. Harhoiu, în volumul Al. Odobescu, *Tezaurul de la Pietroasa (Opere, IV)* ed. M. Babeș, 1976, p. 1031.

⁹⁷ Jean-Pierre Callu, *BAR International Series*, 76, 1980, p. 156—187.

⁹⁸ D. Tudor, în *RIR*, 11—12, 1941—1942, p. 943 și urm.; id m, *OR*, p. 248; Cr. M. Vlădescu, în *SMMLM*, 12, 1979,

p. 155; L. Bărzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 54—55.

⁹⁹ Pentru atribuirea valului, a se vedea mai recent Constantin C. Petolescu, în *Thracodacica*, V, 1984, 1—2, p. 187—188.

¹⁰⁰ N. Gudea, *Limesul roman în fața Banatului de la retragerea romanului din Dacia pînă la sfîrșitul secolului VI (275—602)*, Rezultatul tezei de doctorat, Cluj-Napoca, 1978, p. 9—10.

¹⁰¹ Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhodte*, p. 71—81.

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR MONETARE

A. DESCOPERIRI IZOLATE

I. R. S. România

AGHIREȘU (jud. Cluj); „în așezarea romană”.

1) 1 AE Iulianus.

M. Macrea, *AISC*, 3, 1936–1940, p. 300; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII*, București, 1958, p. 27 (în continuare *Contribuții*); D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966, p. 160 (1) (în continuare *Problema continuității*); C. Preda, *SCIVA* 26, 1975, 4, p. 457.

ALBA IULIA — „APULUM” (jud. Alba); pe teritoriul orașului și în cimitirul antic; 1898–1915.

2) Emisiuni de bronz: Constantinus I (?), Constantinus II (1), Constans (4), Constantius II (12), Constantius Gallus (1), Iulianus (1), Valentinianus I (3), Valens (1), Gratian (1). *ArchKözl.*, 10, 1867, 1, p. 132; K. Horedt, *Contribuții*, p. 27–29(3); I. Winkler, *ActaMN*, 2, 1965, p. 217–218 (9); D. Protase, *Problema continuității*, p. 160–162; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 457; M. Blăjan, *Apulum*, 22, 1985, p. 96–98.

ALMĂJEL (com. Vlădoaia, jud. Mehedinți).

3) 1 AV Gratian; CONOB; 4,39 g; perforat; Inst. arh. București, inv. 799.9.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 22, 1978, p. 365 (22).

ARAD (jud. Arad).

4) 1 AE Constantinus II, 324–325; TREV; Coh., 167 = RIC, VII, 456.
1 AE Constans, 347–348; THE; LRBC, I, 860 (anii 341–346) = RIC, VIII, 100.
1 AE Valentinianus I, 364–375; HER TR; coh., 4. În așezarea dacilor liberi de la Arad–Ceala: emisiuni de bronz Constantinus II (1) și Valens (1).
D. Popescu, *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 579; B. Mitrea, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 469; D. Popescu, *Dacia*, p. 1965, p. 495 (35) B. Mitrea, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 612 (35); H. I. Crișan, *Apulum*, 7/I, 1968, p. 243; B. Mitrea, *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 146; idem, *Dacia*, N.S., 17, 1973, p. 410 (43); L. Mărghitan, *Ziridava*, 3–4, 1974, p. 94–95; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 458; Al. Sășianu, *Moneda antică din vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980, p. 4 (89) (în continuare *Moneda antică*).

ARDUD (jud. Satu Mare).

5) 1 AE Constantius II, 351–354; SIS; LRBC, II, 1218.
Eug. Chirilă, V. Lucăcel, *ActaMP*, 3, 1979, p. 137 (1); Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 5 (89); B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 385 (93).

BALȘ (jud. Olt); pe fosta moșie Racovița, lângă gară.

6) Emisiuni de bronz: Constantinus I, Constans, Constantius II; CNARSR, inv. 34308.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 382; D. Protase, *Problema continuității*, p. 179–180 (133); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 458; D. Tudor, *OR*, 1978, p. 228.

BALTA VFRDE (com. Gogoșu, jud. Mehedinți).

7) „La mormini”; 1938–1940. 1 AE Constantinus I, 1, 326; HER; 2,40 g; 18 mm; RIC, VII, 82.
A. Smaranda, *BSNR*, 129–130, 1980–1982, p. 458 (III/2). La „Cîmpul Decului”; emisiuni de bronz: Constantinus I (3); URBS ROMA (2); Constantinus II Caesar, 2, 21 g și 17,8 mm, Coh., 17.
D. Berciu, E. Comșa, *Materiale*, 2, p. 401; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 458; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie și strădromului în Dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 203 (în continuare *Romanitatea țirzie*).

BARBOȘI — oraș GALAȚI (jud. Galați); 1966.

8) 1 AE Constantinus I;
1 AE epoca constantiniană.
D. Popescu, *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 530 (63); B. Mitrea, *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 176 (42); idem, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 452 (42); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 458; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les*

daces orientaux, București, 1980, p. 253 (18) (în continuare *La monnaie*).

BASARABI (jud. Dolj).

9) 1 AE (?) Procopius.

Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, repertoriu, anexa 7.

BAZIAȘ (com. Socol, jud. Caraș-Severin).

10) 2 AE Constantinus I.

2 AE Constantinus II; Muz. Timișoara.

I. Berkeszi, *Délméreml.*, 1907, p. 3; D. Protase, *Problema continuității*, p. 173 (74); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 458.

BĂDENI (com. Scobinți, jud. Iași).

11) 1 AR Constans, 340–350; SIS; 3,1 g; 18,5 × 19,2 mm; RIC, VIII, 171.

Informație prof. Scarlat Aurel, Hirișu; în col.; determinată de V. Mihăilescu-Bîrliba; inedită.

BĂSEȘTI (com. Bîlvănești, jud. Mehedinți); la „Șesul”.

12) 1 AE Constantinus II Caesar, 234–337.

Al. Bărcăcilă, *ACMT*, 1915, p. 172; D. Tudor, *OR*, 1958, p. 179; D. Protase, *Problema continuității*, p. 180 (134); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 458.

BĂTARCI (jud. Satu Mare).

13) 1 AE Constantinus II, 351–354; SIRM; LRBC, II, 1954.

Eug. Chirilă, V. Lucăcel, *ActaMP*, 3, 1979, p. 137 (4); Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 10 (91); B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 385 (86).

BECHET (jud. Dolj).

14) Emisiuni de bronz: Constantinus I (2?); Constantius (1); Iulian, THE (1).

1 AR Procopius, 365–366.

În col. P. Ștefănescu și C. Lupescu, Craiova.

B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 581 (135).

BERCA (jud. Buzău), 1976.

15) 1 AE Constantinus II.

V. Drimboceanu, I. Rusu, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 610 (3).

BERGHIN (jud. Alba).

16) 1 AE Constantius II.

Programm d. ev. Gymnasium Hermanstadt, 1866–1867, Sibiu, 1867, p. 29; K. Horedt, *Contribuții*, p. 29 (5); D. Protase, *Problema continuității*, p. 162 (6); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 459.

BISTREȚ (jud. Dolj); în ruine romane.

17) Emisiuni de bronz: Constantinus I (4?), Constans (2), Constantius II (?), Valentinian I (1).

D. Protase, *Problema continuității*, p. 180 (135); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 459.

BISTRITA (jud. Bistrița-Năsăud); 1934.

18) Emisiuni de bronz: Constantinus I (1), Constantius II

(6). I. Winkler, *File de istorie*, I, 1971, p. 347; B. Mitrea, *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 146; idem, *Dacia*, N.S., 17, 1973, p. 410; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 459.

BÎRLAD (jud. Vaslui).

19) Înainte de 1914. 1 AE Constantius II, 348–361; tip FTR; în col. T. Pamfilie.

C. Moisil, *CrestColec.*, 1914, p. 28–29 (220); V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 255 (32).

În așezarea de la Valea Seacă:

În locuința 16; 1975. 1 AR Constantius II, 351–355; SIS (?); 3, 05 g; tip VOTIS/XXX/MVLIS/XXXX; Muz. Birlad, inv. 6378.

V. Palade, *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 252.

În necropola de la Valea Seacă; 1978.

M. 501. 1 AV Constantius II, 352–355; AQU; 4,71 g; 23 mm; Coh., 112 = RIC, VIII, 179 (dar Coh., 114); transformată în medalion; Muz. Birlad, inv. 7040.

M. 507. 1 AV Constans, 347–348; TREV; 4,28 g; 22 mm; Coh., 165 = RIC, VIII, 138 (dar Coh., 171); transformată în medalion; Muz. Birlad, inv. 7039.

V. Palade, *Materiale* — Oradea, 1979, p. 269; idem, *SCIVA*, 32, 1981, 2, p. 205–216, fig. 1 (2a, b și 4a, b).

- M 520. 1 AE Constantius II; puternic tocită și perforată. V. Palade, *Materiale* — Tulcea, 1980, p. 415.
- BÎZANU — oraș BEREȘTI (jud. Galați).
- 20) Emisiune de bronz Constantius II (?)
M. Prescu-Dimbovița, *Dacia*, N.S., 7-8, 1937-1940, p. 435; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 338 (în continuare *Așezări*); B. Mitrea, *BSNR*, 124-128, 1976-1980, p. 581 (139). V. Mihăilescu-Bîrliba, *La momais*, p. 254 (23).
- BOGDĂNEȘTI (com. Fălcu, jud. Vaslui); M. 125 de înhumăție.
- 21) 1 AR Constantius II; imitație de tip VOTIS XXX MVLTI XXXX; informații suplimentare V. Palade. C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 449 (nota 36) și p. 459 (nota 102).
- BORDEA (jud. Călărași); 1968-1969.
- 22) 1 AE Constantius I, 335-337; ANT. A. Atanasiu, *SCN*, 5, 1971, p. 390 (6).
- BOTOȘANI (jud. Botoșani).
- 23) 1 AE Constantius II, 351-355; HER; 4,59 g; 19 x 22 mm; RIC, VIII, 86. Inf. L. Șovan; determinată V. Mihăilescu-Bîrliba; inedită.
- BRATEI (jud. Sibiu); „La Zăvoi”, necropola I; 1969.
- 24) M 259. 1 AR Constantius II, 328; NIC; 2,51 g; 21 mm; Coh., 338, tip VOT/V/MVLT/X.
M 227. 1 AR Constantius II, 351-355; SIRM; 3,39 g; 22 mm; Coh., 341, tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
M 228. 1 AR Valens, 373; ANT; Coh., 96, tip VOT X MVLT XX. B. Mitrea, *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 219 (21); D. Protase, *Problema continuității*, p. 182 (151); D. Popescu, *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 451; L. Bârză, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV-V (cimitirul nr. 1 de la Bratei)*, București, 1973, p. 76-77; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 460.
- BRĂILIȚA — Oraș Brăila (jud. Brăila); pe marginea terasei de la vadul Catagației.
- 25) 1 AE Constantius II.
N. Harfuche, *Istros*, 1, 1980, p. 310.
- BREASTA — fost Crețești (jud. Dolj); la „Biserica părăsită”.
- 26) 1 AE Constantius II.
In col. prof. C. Stroe, Craiova.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 460; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 209; B. Mitrea, *BSNR*, 124-128, 1976-1980, p. 583 (162).
- BUCUREȘTI (A. S. Ilfov).
- 27) 1 AE Constantius I, 335-337; SIS; 2,01 g; 17 mm; LRBC, I, 759; Inst. arh. București, inv. 819. Informație E. Nicolae; inedită.
1 AE Constantius I, 324-325; CYZ.
1 AE Constantius I.
1 AE Valentinian I.
C. Moisil, *BSNR*, 10, 1913, p. 63; B. Mitrea, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 613; idem, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 496 (38); idem, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 420; idem, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 407 (20); idem, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 146; C. Petolescu, *Apulum*, 10, 1972; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 460.
Cartier Crîngas. 1 AE Valentinian I.
Vl. Zirra, M. Tudor, *SRIR*, I, 1954, p. 315. Cartier Tei.
1 AE Valens.
D. V. Rossetti, *Germania*, 1934, p. 207.
București — „Tobac”. 1 AE Valentinian I, 367-SIS; SIS; 2,70 g; 19 mm; LRBC, II, 1390. Inst. arh. București, inv. 678.
Identificare Gh. Poenaru Bordea; informație E. Nicolae Inedită.
- BUNEȘTI (com. Bunești, jud. Vâlcea).
- 28) 2 AE Constantinus I.
Inf. D. Borciu. B. Mitrea, *BSNR*, 124-128, 1976-1980, p. 582 (149).
- BUZĂU (jud. Buzău); imprejurimi.
- 29) 3 AE Constantinus I, 328; HER; RIC, VII, 169.
1 AE Constantius I, 329-330; CYZ; 3,17 g; 19 mm; RIC, VII, 58, t. gen.
1 AE Constantius I, 330-335; CON; 2,40 g; 19 mm.
- 1 AE CONSTANTINOLIS, 330-333; THE; 2,14 g; 18 mm; RIC, VII, 224.
1 AE Constantinus II, 330-335; CYZ; 2,03 g; 16 mm.
1 AE Constantinus I după aprilie 340; CYZ; 2,45 g; 19 mm; RIC, VIII, 34.
1 AE Constantinus II; CON; 1,66 g; 17 mm.
1 AE Constantinus II, 348-361; CON; 3,59 g; 21 mm.
1 AE FTR, 348-361; SIC; LRBC, II, 881 și urm.
6 AE Constantius II, 355-361; NIC; LRBC, II, 2315-2316.
1 AE Constantinus II, 330-335.
1 AR Constantius II, tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
1 AE Procopius, 365-366; Coh., 9.
1 AE Valentinian I, 364-367; CON; RIC, IX, 16(a).
1 AE Valentinian I, 364-367; CON; RIC, IX, 21(a).
2 AE Valentinian I, 364-367; NIC; RIC, IX, 21(a).
1 AE Valens, 364-367; HER; RIC, IX, 3(a).
1 AE Valens, 364-367; ALE; RIC, IX, 8(a).
1 AE Valentinian I, 364-367.
1 AE Valentinian I, 364-365; CON; LRBC, II, 2068.
1 AE Valentinian I, 367-375; HER; LRBC, II, 1936.
1 AE Valens, 364-367; CON; RIC, IX, 16(a).
1 AE Valens, 367-375; CON;
B. Mitrea, *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 146-147; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 460; B. Mitrea, D. Ionescu, *BSNR*, 124-128, 1976-1980, p. 622 (93).
- CADEA (com. Săcuieni, jud. Bihor).
- 30) 1 AE Constantius II, AQU.
Eugen Chirilă și colab., *Acta MN*, 8, 1971, p. 569; C. Preda.
SCIVA, 26, 1975, 4, p. 460; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 385 (105).
- CARACAL (jud. Olt).
- 31) 1 AR Constantius II, 335-336; THE; RIC, VII, 216.
B. Mitrea, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 575 (42); idem, *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 379 (42); D. Protase, *Problema continuității*, p. 183-184 (158); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 461; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 206.
- CARANI (jud. Timiș).
- 32) 1 AV Constantius II.
I. Berkeszi, *Délmérenl.*, p. 28; D. Protase, *Problema continuității*, p. 173 (82); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 461.
- CAREI (jud. Satu Mare).
- 33) 1 AE Constantius II, 351-355; SIRM; tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
Gh. Lăzin, *StCom Satu Mare*, 1, 1969, p. 111; Eug. Chirilă, și colab., *Acta MN*, 7, 1970, p. 509; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 477 (52); Eug. Chirilă, *StCom Sibiu*, 18, 1974, p. 136 (7); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 461; B. Mitrea, *BSNR*, 121-123, 1973-1975, p. 321 (61); Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 25 (100), pl. XXVIII/11.
- CASTRANOVA (jud. Dolj).
- 34) 1 AR Valens.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 461; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 206.
- CĂLUGĂRENI (SAIfov).
- 35) 1 AR Constantius II, 351-355; SIRM, tip VOTIS, XXX/MVLTIS/XXXX.
1 AR-Julian, 361-363; CON; 1,98 g; 20 mm; RIC, VIII, 159, tip VOT/X/MVLT/XX.
B. Mitrea, *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 198; idem, *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 385 (45); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 461.
- CĂPRENI (jud. Gorj).
- 36) 1 AE Constans.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 461; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 206; B. Mitrea, *BSNR*, 124-128, 1976-1980, p. 582 (152).
- CENAD (jud. Timiș).
- 37) Emisiuni Constantinus I și Constantius II?
Muzeul Timișoara, inv. 563-564.
I. Berkeszi, *Délmérenl.*, p. 13; D. Protase, *Problema continuității*, p. 174 (84); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 462.

- CERNATU (jud. Covasna).
38) 1 AR Constantinus II, 351–355; tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
B. Mitrea, *SCIV*, 23, 1972, I, p. 143; idem, *Dacia*, N. S., 16, 1972, p. 369 (61); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 462.
- CEȚATE (jud. Dolj); 1967.
39) 1 AE Constantinus II, 348–361; THE; Coh., 38, tip FTR. B. Mitrea, *SCIV*, 22, 1971, I, p. 127; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 462; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 208.
- CEȚATEA DE BALTĂ (jud. Alba); în așezare cu urme romane.
40) 1 AE Constantinus II, 355–357; HER; LRBC, I, 935.
1 AE Constantius II, 355–361; SIS; LRBC, II, 1228. Muzeul Tîrnăveni.
Eug. Chirilă și colab., *SICom Sibiu*, 18, 1974, p. 135 (8, 9); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 462.
- CHIECEA (jud. Timiș).
41) 1 AE Constantius II.
Muzeul Timișoara, inv. 2823.
TRĚT, 9, 1893, p. 130; D. Protase, *Problema continuității*, p. 174 (85); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 462.
- CIB (com. Almașu Mare, jud. Alba).
42) 1 AE Constantinus II.
Al. Popa, *Apulum*, 4, 1961, p. 272; M. Blăjan, *Apulum*, 1985, p. 99.
- CIOCILE (jud. Brăila).
43) 1 AE Constantius II.
În colecția școlii din localitate.
N. Harjuche, *Istros*, I, 1980, p. 315.
- CIORANI (com. Pufești, jud. Vrancea; la „Fîntina de cîmp”).
44) 1 AR Constantinus I (argintat); 1,50 g; 17 mm; Muzeul de istorie Bacău, inv. 8694.
R. Vulpe și colab., *SCIV*, 3, 1952, p. 211; B. Mitrea, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 333 (3); idem, *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 467 (3); 4. Căpitanu, *Carpathica*, 4, 1971, p. 293; V. Mihăilescu-Bîrliba, *MemAntiq.*, 2, 1970, p. 327; idem, *La monnaie*, p. 259 (59).
- CIOROGÎRLA (jud. Giurgiu).
45) 1 AR Constantius II, 340–350; CON; Coh., 68 = RIC, VIII, 58; tip VOT/XV/MVLT/XX.
Donată în 1947 la Inst. arh. București.
B. Mitrea, *Dacia*, N. S., 7, 1963, p. 593 (24); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 463.
- CIOROIU NOU (com. Cioroiași, jud. Dolj); „pe ruinele vechii cetăți romane”.
46) Emisiuni de bronz: Constantinus I, Constantinus II, Constantius II, Iulian, Jovian, Valens.
D. Tudor, *Materiale*, 8, 1962, p. 552; D. Protase, *Problema continuității*, p. 183 (153); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 463; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 208; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 583 (157).
- CIULEȘTI (com. Spînuș, jud. Bihor).
47) 1 AE Constantius II, 355–361; SIS; LRBC, II, 1234.
Eug. Chirilă, V. Lucăcel, *ActaMP*, 3, 1979, p. 137 (109); Al. Săstianu, *Moneda antică*, p. 188–189 (158).
- CILNIC (com. Valea Crișului, jud. Covasna); 1920.
48) 1 AR Constantius II, 351–355; SIRM; 2,70 g; 420 mm; Coh., 343, tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX. Muzeul Sf. Gheorghe.
Z. Székely, *SCN*, I, 1957, p. 471–472; K. Horedt, *Contribuții*, p. 39 (50); D. Protase, *Problema continuității*, p. 163 (13); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 463.
- CÎRCEA (com. Coșoveni, jud. Dolj).
49) Emisiuni de bronz: Valentinian I (I), Valens (I). În colecția prof. C. Stroe, Craiova. Inf. Ch. Popilian.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 463; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 208–209.
- CLUJ-NAPOCA — „NAPOCA” (jud. Cluj).
50) 1 AE Constantinus Gallus; SIS.
2 AE Constantius II, 351–354; SIS.
3 AE Constantius II, 351–354; SIRM.
1 AE Constantius II, 355–361; SIS.
3 AE Constantius II, 355–361; SIRM.
1 AE Valentinian I, 367–375; SIS.
1 AE Gratian, 378–383; SIS.
- În colecție particulară. Eug. Chirilă, I. Chișor, *ActaMP*, 2, 1972, p. 54 (39–46, 48–51).
Cluj-Someșeni; la punctul „Gaț”; 1941.
1 AR Jovian, 363–364; ANT.; Coh., 22.
K. Horedt, *Contribuții*, p. 39 (3); I. Mitrofan, *ActaMN*, 2, 1965, p. 666; D. Protase, *Problema continuității*, p. 163 (15); D. Radu, *ActaMN*, 4, 1967, p. 497; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 464.
- COCIOC (com. Periss, Sălaj).
51) 2 AE tip VRHS ROMA, 330–335.
B. Mitrea, *SCIV*, 11, 1960, I, p. 192; idem, *Dacia*, N. S., 4, 1960, p. 591 (14); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 464.
- COMANA DE SUS (com. Comana de Jos, jud. Brașov); 1949.
52) 1 AE Constantius II, 348–361; SIRM; tip FTR.
K. Horedt, *SCIV*, 1950, p. 124; idem, *Materiale*, 1, 1953, p. 786; idem, *Contribuții*, p. 31 (12); D. Protase, *Problema continuității*, p. 163 (16); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 464.
- CONTEȘTI (jud. Teleorman); „La roată”; 1971.
53) 1 AE Constantinus I, 327–329; HER; 2, 16 g; 18 mm; RIC, VII, 90.
1 AE Constantinus II, 326–328; 3,56 g; 19,5 mm; RIC VII, 157.
C. Boia, *CercetNum.*, 3, 1980, p. 139 (9–10/37).
- CORNÎ (jud. Botoșani); în curtea școlii.
54) 1 AE Constantinus I.
B. Mitrea, *SCIV*, 23, 1972, I, p. 143 (64); idem, *Dacia*, N. S., 16, 1972, p. 369 (64); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 464; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 260 (67).
- COSTEȘTI (jud. Vilcea).
55) 1 AE Constantius II, 348–351; CON; 5,10 g; 23 mm; LRBC, II, 2026 = RIC, VIII, 82, tip FTR-FH.
B. Mitrea, *SCIV*, 22, 1971, I, p. 128 (61); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 464; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 209.
- COTNARI (jud. Iași); 1972.
56) 1 AER Constantius II, 355–361; NIC; 1,90 g; 18 × 19 mm; Coh., 342 = RIC, VIII, 103, tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
Informație Gh. Enache, Iași, înedită.
- COVASNA (jud. Covasna); între Covasna și Zagon.
57) 2 AE Constantius II.
1 AR Donatianus II.
Donăție C. Zathurezki, Muzeul Sf. Gheorghe.
G. Téglás, *ErđMúz.*, 19, 1902, p. 151; D. Protase, *Problema continuității*, p. 163–164 (18); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 464.
- CRISTEȘTI (com. Cristești, jud. Botoșani); la punctul „Ursoaia” în așezare Sîntana de Mureș-Cernjachov; 1977.
58) 1 AE Constantius II Caesar, 330–335; perforată.
Al. Păunescu, *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 508 (13); B. Mitrea, *Dacia*, N. S., 254, 1980, p. 375, (91).
- CRISTEȘTI (jud. Mureș); în așezarea romană.
59) 1 AE tip CONSTANTINOPOLIS, 330–335; THE; LRBC, I, 839.
1 AE Constantius II, 330–335; NIC; LRBC, I, 1118.
1 AE Constantius II, 335–337; SIS; LRBC, I, 756.
1 AE Constans, 347–348; THE; LRBC, I, 860 = RIC, VIII, 100.
1 AE Constantius II, 351–354; SIRM; LRBC, II, 1603.
1 AE Constantius II, 351–354; THE; LRBC, II, 1683.
1 AE Constantius II, 351–354; CYZ; LRBC, II, 2496.
1 AE Constantius II, 351–354; CON; LRBC, II, 2039.
1 AE Constantius Gallus, 351–354; CON; LRBC, II, 2040.
1 AE Constantius II, 355–361; SIRM; LRBC, II, 1609.
2 AE Valentinian I, 364–367; SIS; LRBC, II, 1274 și 1269. Z. Székely, *SCN*, 2, 1958, p. 471; K. Horedt, *SCIV*, 4, 1953, 1–2, p. 298; *ibidem*, 6, 1955, 3–4, p. 676; idem, *Contribuții*, p. 32; D. Protase, *Problema continuității*, p. 164 (10); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 465; A. Zrinyi, *Marisia*, 6, 1976, p. 135; Eug. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul județean Mureș*, Tg. Mureș,

- 1980, p. 28.
- CRÎȘ (com. Daneș, jud. Mureș).
- 60) 1 AR Constantius II, 351–355; SIRM: Coh., 342, tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX; Muzeul Tg. Mureș. „România liberă”, 33, 1975, 9655/8 nov; V. Lazăr, *Marișlia* 5, 1975, p. 379–380; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 583 (163); Eng. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *op. cit.*, p. 28.
- CRÎNGAȘI (jud. Dimbovița); în așezare Sintana de Mureș-Cernjachov.
- 61) 1 AE Valentinian I.
I. Ioniță, *ArhMold.*, 4, 1966, p. 209.
- CURCANI (jud. Călărași); într-o vic; 1936–1938.
- 62) 1 AV Jovian; CON.
1 AV Valens, CON.
CNBARSR, inv. 317, 318.
B. Mitrea, *SCIVA*, 12, 1961, 1, p. 150; idem, *Dacia*, N. S., 5, 1961, p. 598; idem, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 576; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 465.
- DANETI (jud. Dolj); la „Braniste”.
- 63) 1 AR Constantius II Caesar, 324–337; SIRM. În colecția profesor Al. Dinu, Craiova.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 465; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 209; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 584 (168).
- DĂBULENI (jud. Dolj).
- 64) 1 AE Constantinus I.
În colecție Tr. Pană, Dăbuleni.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 465; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 209; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 584 (170).
- DEALU MARE (com. Vălișoara, jud. Hunedoara).
- 65) 1 AE Constantius II, 351–354; SIRM.
Eug. Chirilă, V. Lucăcel, *ActaMP*, 3, 1979, p. 137 (13); B. Mitrea, *Dacia*, N. S., 25, 1981, p. 385 (119).
- DEȘA (jud. Dolj); din castru și așezarea sa civilă.
- 66) Emisiuni Constantinus I, Constans, Constantius II.
D. Protase, *Problema continuității*, p. 181 (138); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 466; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 209.
- DEUȘU (com. Chinteni, jud. Cluj); într-o așezare romană.
- 67) 1 AE Constantinus II; HER.
2 AE Constantius II, 330–335; CYZ.
1 AE Constantinus II, 351–354; SIRM.
B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 584 (173).
- DIPȘA (com. Galați Bistriței jud. Bistrița-Năsăud).
- 68) Emisiuni de bronz: Constantinus I (?), Constans (2), Constantius II (1); Valentinian I (1), Valens (5). În colecția preotului T. Georgiu, Dipșa.
K. Horedt, *Contribuții*, p. 40 (4); D. Protase, *Problema continuității*, p. 164 (21); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 466.
- DOBROVĂȚ (jud. Iași); în așezare Sintana de Mureș-Cernjachov.
- 69) 1 AE Constantinus I.
Informație N. Pușcașu, Iași. Inedită.
- DRĂCSANI (com. Drăcșenei, jud. Teleorman).
- 70) 1 AE Constantius II; SIRM; 18 mm.
1 AE Constantius II; HER; 17.5 mm.
1 AR Constantinus II, 351–355; SIRM; tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
2 AR Constantius II, 331; NIC; tip VO/TIS/V.
În colecția inv. Anton Popescu. Muzeul Teleorman păstrează estampaje.
B. Mitrea, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 143–144; idem, *Dacia*, N. S., 16, 1972, p. 369 (68); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 466; C. Beda, *Cercet. Num.*, 3, 1980, p. 139 (38/5–7).
- DULBANU (com. Amaru, jud. Buzău).
- 71) 1 AE Constantius II. Donată în 1958 Muzeului Prahova.
V. Drimboceanu, I. Rusu, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 610 (5).
- DULCELE (com. Gurahonț, jud. Arad).
- 72) 1 AE Constantinus II, 330–335; THE.
Eug. Chirilă, V. Lucăcel, *ActaMP*, 3, 1979, p. 138 (17).
- DULEU (com. Firilig, jud. Caraș-Severin); la „Seliște”.
- 73) 1 AE Constantinus I.
1 AE Constantius II, 330–335; CYZ.
- 1 AE Constans, 347–348; THE = 341–346, tip LRBC.
D. Bălănescu, *SCN*, 8, 1984, p. 180 (6).
- ENOȘEȘTI – „ACIDAVA” (com. Piatra Olt., jud. Olt); lângă castrul roman; 1946.
- 74) 1 AE Constantinus I, 330–333; THE; 1,87 g; 19 mm; RIC, VII, 183.
1 AE Constantinus II, 330–335; CYZ; LRBC, I, 1215 = RIC, VII, 68.
Inst. arh. București, inv. 192/4–5.
D. Protase, *Problema continuității*, p. 181 (139); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 466; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 211; Cr. C. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordeacă, *SMMIM*, 11, 1978, p. 141.
- FĂRCAȘELE (jud. Olt).
- 75) 1 AE Constantinus I, 326–328; Coh., 454. În colecția Centrului din Craiova al Academiei de Șt. Sociale și Politice al R.S.R.
B. Mitrea, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 576 (48); idem, *Dacia*, N. S., 8, 1964, p. 48; D. Protase, *Problema continuității*, p. 184 (159); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 467; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 211.
- FOCȘI (jud. Vrancea); din mormint sarmatic (?)
- 76) 1 AE Constantinus II, 354; Coh., 44, t. gen.; FTR; Muz. Focșani.
Gh. Untaru, S. Morintz, *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 160–162; V. Mihăilescu-Birliba, *MemAntig*, 2, 1970, p. 331; idem, C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 467; „La monnaie”, p. 265 (105).
- FÎNTÎNELE (com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud); într-un mormint.
- 77) 1 AE Constantius II.
H. I. Crișan, *Dacia*, N. S., 19, 1975, p. 285 (79); B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 585 (181).
- GALOȘPETREU (jud. Bihor); la punctul „Gat-telep”; 1938.
- 78) 1 AE Valens; 3,6 g; 19 mm; Coh., 47.
Z. Székely, *SCN*, 1, 1957, p. 272–473; Gh. Lazin, *StComSatu Mare*, 1, 1969, p. 112; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 467.
- GHERLA (jud. Cluj).
- 79) Din albia râului Someș.
1 AE Constantius II, 351–354; SIS; LRBC, II, 1222.
Eug. Chirilă, I. Chifor, *StComSibiu*, 19, 1975, p. 49 (67); B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 586–587 (182). *Pe locul castrului roman*; 1960–1961.
1 AE Constantius II; Coh., 44, tip FTR.
2 AE Valens, Coh., II, 46.
D. Protase, *Problema continuității*, p. 165 (25); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 467.
„Sub coastă”; 1976.
1 AE Constantius II, 234–330; THE.
1 AE Constantinus I, 330–335; NIC.
1 AE Constans, 348–350; SIS.
1 AE Constantius II, 351–354; CON.
1 AE Constantius II, 352–354; ROMA.
2 AE Constantius II, 355–360; AQU.
1 AE Constantius II, 355–361; CYZ.
1 AE Valentinian I, 364–367; SIS.
1 AE Valentinian I sau Valens, 367–375; ARL.
1 AE Gratian, 367–375.
Muzeul de istorie Gherla.
Eug. Chirilă, I. Chifor, *ActaMP*, 3, 1979, p. 142 (24–26); *ibidem*, 4, 1980, p. 246 (45–50).
- GILĂU (com. Gilău, jud. Cluj); pe teritoriul comunei.
- 80) 1 AE Constans.
3 AE Constantius II.
1 AR Constantius II.
1 AE Valentinian I, 364–367; SIS; LRBC, II, 1257.
Eug. Chirilă, *StComSibiu*, 18, 1974, p. 136 (15); D. Isac, *ActaMN*, 15, 1978, p. 253; B. Mitrea, *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 375 (109).
- GÎNGIOVA (jud. Dolj).
- 81) 1 AE Constantius II.
Muzeul de istorie Craiova, inv. 13808.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 467; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 211; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 526 (184).

GIURGIU (jud. Giurgiu).

- 82) 1 AR Constantius II, 340–350; tip VOT/XX/MVLT/XXX.
B. Mitrea, *Dacia*, N. S., 6, 1962, p. 537; (29); idem, *SCIVA*, 13, 1962, 1, p. 220; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 467; M. Ionescu, *BSNR*, 121–123, 1973–1975, p. 331 (8).

GOGOȘU (jud. Mehedinți).

- 83) 1 AE Constantinus I, Muzeul Drobeta-Turnu Severin, inv. 2164.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 211; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 586 (185).
În stratul de arsură al unei locuințe: 1 AE Constantius II I. Stînga, *Drobeta*, 4, 1980, p. 122.

GREONI (jud. Caraș-Severin).

- 84) 1 AE Constantius II.
Eug. Chirilă, N. Gudca, *Apulum*, 10, 1972, p. 715; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468.

GURANI (com. Pietroasa, jud. Bihor).

- 85) 1 AE Constantinus II, 330–340, Muzeul de istorie Oradea, inv. 111/1b din 1905.
B. Mitrea, *Dacia*, N. S., 11, 1967, p. 387 (53); idem, *SCIV*, 18, 1967, 2, p. 199; Gh. Lazin, *Aluta*, 2, 1970, p. 110; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468; Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 129 (29, II).

GURĂ PADINII (jud. Olt); pe teritoriul comunei.

- 86) 1930. 1 AE Constantinus I, 326–328; SIS; 2,51 g; 19,3 mm; Inst. arh. București, inv. 495.
1946. 1 AE tip VRBS ROMA, 330–335, CYZ.
1946. 1 AE Constantius II, 330–340; THE; tip GLORIA EXERCITVS.
1946. 1 AE Constantius II, 353–361; SIRM.
1946. 1 AE Constantius II, 353–361; tip FTR.
1946. 1 AE Constantius II, 353–361; THE; tip FTR.
1946. 1 AE Jovian, 363–364; tip VOT/V/MVLT/X.
Inst. arh. București, inv. 225.
D. Tudor, *OR*, p. 104 și 188; D. Protase, *Problema continuității*, p. 181 (140); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468.

GURUENI (com. Măgura, jud. Teleorman); 1964.

- 87) 1 AR Constantius II Caesar, 335–336; THE; 2,91 g; 20 mm; RIC, VII, 246; Muzeul Alexandria.
B. Mitrea, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 422; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468.

HĂPRIA (jud. Alba); 1962.

- 88) 1 AE Constans, 348–350; AQU; Coh., 18, tip FTR. Muzeul de istorie Transilvaniei Cluj-Napoca, inv. I. Mitrofan, *Apulum*, 5, 1964, p. 99; D. Protase, *Problema continuității*, p. 183 (154); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468; M. Blăjan, *Apulum*, 22, 1985, p. 99.

HINOVA (jud. Mehedinți); în zona castrului roman.

- 89) 1 AE Constantius II, 324–330; HER; 1,75 g; 13 mm; LRBC, I, 377.
1 AE Constantinus I, 326–330; CON; 2,74 g; 19 mm; LRBC, I, 1004.
2 AE Constantinus I, 330–335; 2,38 g; 18 mm și 0,59 g; 15 mm; tip GLORIA EXERCITVS (2 st).
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; THE; 1,13 g; 17 mm; LRBC, I, 839.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; CON; 1,15 g; 17,5 mm; LRBC, I, 1009.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; NIC; 2,02 g; 18 mm; LRBC, I, 1121.
2 AE VRBS ROMA, 330–335; SIS; 2 g; 17 mm și 2,25 g; 19 mm; LRBC, I, 750.
2 AE VRBS ROMA, 330–335; THE; 2,15 g; 17,5 mm și 2,02 g; 20,5 mm; LRBC, I, 838.
1 AE Constantinus II, 330–335; SIS; 2,26 g; 18 mm; LRBC, I, 748.
1 AE Constantinus II, 330–335; HER; 2,62 g; 17 mm; LRBC, I, 912.
1 AE Constantius II, 330–335; CYZ; 1,86 g; 18 mm; LRBC, I, 1241.
1 AE Constantius II, 330–335; CYZ; 2,16 g; 20 mm; LRBC, I, 1223.
1 AE Constantius II, 330–335; HER; 2,20 g; 17 mm; LRBC, I, 841.

- 1 AE Constantinus I, Constans sau Constantius II, 330–335; CON; 2,12 g; 17 mm; LRBC, I, 1017–1020.
1 AE Delmatus, 330–335; CYZ; 1,29 g; 15 mm; LRBC, I, 1257.
1 AE Constantinus II, 334–341; NIC; 1,45 g; 15,5 mm; LRBC, I, 1135.
9 AE Constantinus I sau filii, 335–341; tip GLORIA EXERCITVS (1 st).
1 AE Constantius II, 335–341; 1,24 g; 14,5 mm; tip GLORIA EXERCITVS (1 st).
1 AE Constans sau Constantius II, 335–341; 0,50 g; 14,5 mm; tip GLORIA EXERCITVS (1 st).
1 AE Constantinus II, 335–337; TREV; 1,55 g; 15 mm; LRBC, I, 88.
1 AE Constantinus I, 335–337; THE; 1,35 g; 16,5 mm; LRBC, I, 845.
1 AE Constantinus I, 335–337; CON; 1,52 g; 15 mm; LRBC, I, 1024.
1 AE Constans, 335–337; THE; 2 g; 17 mm; LRBC, I, 856.
1 AE VRBS ROMA, 335–337; ROMA; 1,15 g; 16 mm; LRBC, I, 1571.
1 AE Delmatus, 335–337; SIS; 1,18 g; 16 mm; LRBC, I, 764.
1 AE Delmatus, 335–337; THE; 1,52 g; 18 mm; LRBC, I, 851.
1 AE Constantius II, 337–339; CYZ; 1,01 g; 16 mm; LRBC, I, 1274.
1 AE Constantinus I, 337–341; HER; 1,57 g; 15 mm; LRBC, I, 945 (tip VRBS ROMA).
1 AE Constantinus I, 337–341; CYZ; 0,71 g; 15 mm; LRBC, I, 1374.
1 AE Constans, 337–341; SIS; 1,47 g; 15 mm; LRBC, I, 775.
1 AE Constantius II, 337–341; AQU; LRBC, I, 681.
1 AE Constantius II, 337–341; THE; 15,5 mm; 1,40 g; LRBC, I, 858.
1 AE Constantinus II, 337–341; HER; 1,17 g; 17 mm; LRBC, I, 945.
2 AE Constans, 347; SIS; 1,16 g; 15 mm și 1,81 g; 17 mm; LRBC, I, 791 = RIC, VIII, 183.
4 AE Constantinus I, 340–348; tip VN/MR.
2 AE Constans sau Constantius II, 340–348; tip VICTORIA DD AVGG Q NN.
2 AE Constantinus I, 347–348; CON; 1,16 g; 17 mm și 1,42; 13,5 mm; LRBC, I, 1063 = RIC, VIII, 68.
2 AE Constans, 347–348; AQU; 0,75 g; 16 mm și 1 g; 15 mm; LRBC, I, 711 și 713 = RIC, VIII, 87 și 89.
7 AE Constans, 347–348; LRBC, I, 860, 863 și 864 = RIC, VIII, 100, 105 și 106.
2 AE Constans, 347–348; THE; LRBC, II, 1633 și 1639 = RIC, VIII, — și 109.
1 AE Constantius II, 347–348; SIS; 0,72 g; 15 mm; LRBC, II, 790 = RIC, VIII, 182.
1 AE Constantius II, 347–348; THE; 1,42 g; 18 mm; LRBC, II, 1637.
1 AE Constantius II, 348–351; CON; 4,48 g; 24 mm; LRBC, II, 2024 = RIC, VIII, 79.
1 AE Constans, 348–350; SIS; 1,85 g; 19 mm; LRBC, II, 1126 = RIC, VIII, 215.
1 AE Constantius II, 348–350; SIS; 2,37 g; 18,5 mm; LRBC, II, 1123 = RIC, VIII, 227.
1 AE Constantius II, 348–350; SIS; 2,95 g; 19 mm; LRBC, II, 1125 = RIC, VIII, 229.
1 AE Constantius II, 348–350; SIS; 2,59 g; 17 mm; LRBC, II, 1125 sau 1139 = RIC, VIII, 229 sau 197.
1 AE Constantius II, 348–350; SIS; 2,90 g; 17,5 mm; LRBC, II, 1135 = RIC, VIII, 243.
1 AE Constantius II, 348–350; SIS; 4,30 g; 22 mm; LRBC, II, 1145 = RIC, VIII, 202.
1 AE Constantius II, 340–350; THE; 4,66 g; 25 mm; Coh., 192 = RIC, VIII, 82–84.
1 AE Constantius II sau Constantius Gallus, 348–350; SIS; 1,38 g; 22 mm; LRBC, II, 1156–1158 = RIC, VIII, 257–258.
3 AE Constantius II, 348–351; tip FTR.
1 AE Constantius II, 351–354; SIS; 2,15 g; 18 mm; LRBC, II, 1218.

- 2 AE Constantius II, 351–354; SIRM; 3,62 g; 20 mm și 4,12 g; 24 mm; LRBC, II, 1601.
- 1 AE Constantius II, 351–354; SIRM; 2,33 g; 18 mm; LRBC, II, 1603.
- 1 AE Constantius II, 351–354; SIRM; 1,78 g; 19 mm; LRBC, II, 1612.
- 1 AE Constantius II, 351–354; THE; 1,58 g; 24 mm; LRBC, 1681.
- 1 AE Constantius II, 351–354; NIC; LRBC, II, 2306.
- 2 AE Constantius II, 351–354; tip FTR.
- 2 AE Constantius II sau Constantius Gallus, 351–354; LRBC, II, 2039–2040 și 2043–2044.
- 1 AE Constantius II sau Constantius Gallus, 351–354; CYZ; 2,35 g; 16,5 mm; LRBC, II, 2497 sau 2497.
- 10 AE Constantius II sau Constantius Gallus, 351–354, tip FTR.
- 1 AE Constantius Gallus, 351–354; SIS; 2,17 g; 17,5 mm; LRBC, II, 1219.
- 1 AE Constantius II sau Constantius Gallus, 351–354; THE; 1,77 g; 17,5 mm; LRBC, II, 1681 sau 1682.
- 3 AE Constantius Gallus, 351–354; tip FTR.
- 1 AE Constantius II, 355–361; SIS; 3,12 g; 21 mm; LRBC, II, 1225.
- 1 AE Constantius II, 355–361; SIS; 2,83 g; 17 mm; LRBC, II, 1234.
- 1 AE Constantius II, 355–361; SIS; 1,53 g; 17 mm; LRBC, II, 1250.
- 2 AE Constantius II, 355–361; THE; 0,80 g; 18 mm și 1,08 g; 18 mm; LRBC, II, 1689.
- 1 AE Constantius II, 355–361; CYZ; 1,55 g; 15 mm; LRBC, II, 2506.
- 2 AE Constantius II, 355–361; tip FTR.
- 1 AE Constantius II, 355–361; tip SPES REIPVBLICE.
- 2 AE Constantius II sau Iulian, 355–361; LRBC, II, 2053–2054 și 2054–2055; CON.
- 1 AE Iulian, 355–361; SIRM; 2,03 g; 19 mm; LRBC, II, 1611.
- 1 AE Iulian, 355–361; SIRM; 1,80 g; 16 mm; LRBC, II, 1616.
- 2 AE Iulian, 355–361; tip FTR.
- 2 AE Iulian, 355–361; tip SPES REIPVBLICE.
- 2 AE Constantius II sau Iulian, 355–361; tip SPES REIPVBLICE.
- 1 AE Iulian, 361–363; ARL; 8,28 g; 26 mm; LRBC, II, 469.
- 1 AE Iulian, 361–363; THE; 5,05 g; 27,5 mm; LRBC, II, 1693.
- 1 AE Iulian, 361–363; THE; 8,40 g; 28,5 mm; LRBC, II, 1696.
- 1 AE Iulian, 361–363; THE; 2,50 g; 21 mm; LRBC, II, 1697.
- 1 AE Iulian, 361–363; 2,58 g; 19 mm; VOT/X/MVLT/XX.
- 1 AE Valentinian I, 364–365; CON; 2,50 g; 18,5 mm; LRBC, II, 2068.
- 1 AE Valens?, 364–365 sau 367–375; CYZ; 1,01 g; 18 mm; LRBC, II, 2518 sau 2526.
- 1 AE Valentinian I, 364–367; SIS; 1,38 g; 18,5 mm; LRBC, II, 1271.
- 5 AE Valentinian I, 364–367; SIS; LRBC, II, 1273.
- 1 AE Valentinian I, 364–367; SIS; 1,33 g; 18 mm; LRBC, II, 1274.
- 1 AE Valentinian I, 364–367; SIS; 2,80 g; 19,5 mm; LRBC, II, 1277.
- 1 AE Valentinian I, 364–367; SIS; 1,58 g; 18 mm; LRBC, II, 1292.
- 1 AE Valentinian I, 364–367; SIS; 2,39 g; 18 mm; LRBC, II, 1296.
- 1 AE Valentinian I, 364–367; SIS; 2,13 g; 18,5 mm; LRBC, II, 1297.
- 1 AE Valentinian I, 364–367; THE; 1,85 g; 19 mm; LRBC, II, 1702.
- 1 AE Valentinian I, 364–367; HER; 1,71 g; 17,5 mm; LRBC, II, 1921.
- 1 AE Valentinian I sau Valens 364–367; THE; 1,82 g; 16,5 mm; LRBC, II, 1708 sau 1709.
- 1 AE Valens, 364–367; SIS; 2,26 g; 19 mm; LRBC, II, 1274.
- 2 AE Valens, 364–367; SIS; 1,59 g; 18 mm și 1,81 g; 18,5 mm; LRBC, II, 1276.
- 2 AE Valens, 364–367; SIS; 1,94 g; 17 mm și 2,13 g; 20 mm; LRBC, II, 1285.
- 1 AE Valens, 364–367; SIS; 1,68 g; 18 mm; LRBC, II, 1293.
- 4 AE Valens, 364–367; THE; LRBC, II, 1705.
- 2 AE Valens, 364–367; THE; LRBC, II, 1707.
- 1 AE Valens, 364–367; THE; LRBC, II, 1709.
- 1 AE Valens, 364–367; ROMA; 1,78 g; 18 mm; LRBC, II, 707.
- 1 AE Valens, 364–367; AQU; 1,38 g; 17 mm; LRBC, II, 966.
- 1 AE Valens, 364–367; AQU; 1,47 g; 19 mm; LRBC, II, 970.
- 1 AE Valens, 364–367; AQU; 1,75 g; 18 mm; LRBC, II, 976.
- 6 AE Valentinian I, 364–375; tip GLORIA ROMANORUM (8).
- 4 AE Valentinian I, 364–375; tip SECVRITAS REIPVBLICAE.
- 2 AE Gratian, 364–375; SIS; LRBC, II, 1304.
- 1 AE Valentinian I, Valens sau Gratian, 364–375; AQU; 1,75 g; 17 mm; LRBC, II, 992–995.
- 1 AE Valens, 367–375; ARL; 1,90 g; 18 mm; LRBC, II, 504.
- 1 AE Gratian, 367–375; Roma, 2,42 g; 19 mm; LRBC, II, 714.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; SIS; 1,70 g; 17 mm; LRBC, II, 1299.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; SIS; 2,16 g; 18,5 mm; LRBC, II, 1327.
- 2 AE Valentinian I, 367–375; SIS; 2,24 g; 17 mm; și 1,55 g; 17 mm; LRBC, II, 1331.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; SIS; 1,99 g; 18 mm; LRBC, II, 1349.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; SIS; 2,14 g; 18 mm; LRBC, II, 1418.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; SIS; 1,77 g; 18 mm; LRBC, II, 1430.
- 1 AE Valens, 367–375; SIS; 2,23 g; 17,5 mm; LRBC, II, 1318.
- 2 AE Valens, 367–375; SIS; 1,93 g; 16 mm; LRBC, II, 1334.
- 1 AE Valens, 367–375; THE; 2,10 g; 19 mm; LRBC, II, 1795–1812.
- 1 AE Valentinian I sau Valens, 367–375; SIS; 1,45 g; 17 mm; LRBC, II, 1308 sau 1309.
- 1 AE Gratian, 367–375; SIS; 1,74 g; 18 mm; LRBC, II, 1387.
- 3 AE Valentinian I, 367–375; THE; LRBC, II, 1731, 1739 și 1780.
- 1 AE Valens, 367–375; THE; 2,20 g; 17 mm; LRBC, II, 1729, 1734 sau 1736.
- 1 AE Valens, 367–375; THE; 2,37 g; 17 mm; LRBC, II, 1753.
- 1 AE Valens, 367–375; THE; 2,74 g; 18 mm; LRBC, II, 1781.
- 1 AE Valentinian I, Valens sau Gratian, 367–375; THE; 1,30 g; 16 mm; LRBC, II, 1728–1730.
- 2 AE Gratian, 367–375; THE; LRBC, II, 1730 și 1748.
- 1 AE Gratian, 367–375; CON; 2,75 g; 16 mm; LRBC, II, 2114.
- 1 AE Valens, 367–375; CON; 1,20 g; 17 mm; LRBC, II, 2095.
- 1 AE Valentinian I, Valens sau Gratian, 367–375; CON; 0,99 g; 14 mm; LRBC, II, 2094–2096.
- 1 AE Valentinian I, 367; CON; 1,18 g; 18 mm; RIC, IX, 13 (a), 2.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; ALE; 1,60 g; 15 mm; LRBC, II, 2862.
- 1 AE Valentinian I sau Valens, 367–375; tip GLORIA ROMANORUM (8).
- 1 AE Gratian, 375–376; THE; 2,10 g; 17 mm; LRBC, II, 1810.
- 1 AE Gratian, 375–378; ROMA; 2,05 g; 17,5 mm; LRBC, II, 731.

- 1 AE Valens, 275–378; THE; 1,87 g; 18 mm; LRBC, II, 1809.
 1 AE Gratian, 375–378; THE; 2,07 g; 17,5 mm; LRBC, II, 1810.
 8 AE Valens, 364–378; tip GLORIA ROMANORUM.
 10 AE Valens, 364–378; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
 9 AE Valentinian I, Valens sau Gratian, 364–378; tip GLORIA ROMANORUM.
 18 AE Valentinian I, Valens sau Gratian, 364–378; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
 1 AE Valens, 367–378; HEB; 1,92 g; 20,5 mm; LRBC, II, 1719.
 1 AE Gratian, 376–383; AQU; 4,76 g; 24 mm; LRBC, II, 1067.
 4 AE Gratian, 378–383; SIS; LRBC, II, 1512.
 2 AE Valentinian II, 378–383; SIS; LRBC, II, 1513.
 1 AE Valentinianus II, 378–383; SIS; LRBC, II, 1516.
 3 AE Valentinian II, 378–383; SIS; LRBC, II, 1526.
 1 AE Gratian, Valentinian II sau Theodosius I, 378–383; SIS; 4,70 g; 23,5 mm; LRBC, II, 1512–1514.
 1 AE Theodosius I, 378–383; THE; 4,06 g; 24 mm; LRBC, II, 1826.
 1 AE Valentinian II, 378–383; ANT; LRBC, II, 2705.
 1 AE Valentinian II, 378–383; NIC; 4,89 g; 25 mm; LRBC, II, 2349.
 1 AE Gratian, 378–383; 0,65 g; 14,5 mm; VOT/XV/MVLT/XX.
 M. Davidescu, I. Stîngă, *Drobeta*, 6, 1985, p. 75–102.
HIRLAU (jud. Iași).
 89 a) 1 AE Constantinus I, 324–330; CYZ; 18,8 mm; LRBC, I, 1158.
Inedită; informație A. Scariat, Hirlean, în colecție.
HOGHIȚ (jud. Brașov).
 90) 1 AE VRBC ROMA, 330–335.
 Eug. Chirilă, N. Gudea, Gh. Moldovan, *Tezaur și descoperiri monetare din Muzeul municipal, Sighișoara, Sighișoara*, 1972, p. 13.
HORIA (jud. Arad); în perimetrul unei așezări de secol IV.
 91) 1 AE Constantinus I.
 2 AE Constantius II.
 Muzeul de istorie Lipova.
 B. Mitrea, *SCIVA*, 15, 1964, 4, p. 567; Gh. Lazin, *Alina*, 1, 1970, p. 111 (18); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 469; Al. Săsiannu, *Moneda antică*, p. 186 (151).
HOROD (com. Horod, jud. Satu Mare).
 92) 1 AE Constantius II, 351–354; SIS; LRBC, II, 1218.
 Eug. Chirilă, V. Lucăcel, *ActaMP*, 3, 1979, p. 138 (20); Al. Săsiannu, *Moneda antică*, p. 130 (64); B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 386 (127).
HUȘI (jud. Vaslui).
 93) 1 AE VRBS ROMA, 330–335.
 2 AE Constantius II Caesar.
 1 AE Valentinian I.
 Informație I. Bauman; Muzeul de istorie Vaslui.
 C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 469.
IAM (com. Berliște, jud. Caraș-Severin); „La Castel și Pripor”.
 94) Emisiuni de bronz: Constantinus I și Constans.
 D. Protase, *Problema continuității*, p. 171 (91); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 469.
ICLOD (jud. Cluj).
 95) 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; LRBC, I, 839.
 1 AE Constantius II, 337–341; SIS; LRBC, I, 776–778.
 1 AE Constans, 347–348; THE; LRBC, I, 860 = RIC, VIII, 100.
 1 AE Constantius II, 351–361; tip FTR–FH².
 1 AE Valens, 364–367; SIC; LRBC, II, 1295.
 Eug. Chirilă, I. Chifor, *ActaMP*, 2, 1978, p. 54 (59–63).
ILEANA (jud. Ialomița); „La Potcoava”.
 96) 1 AR Constantius II; tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
 C. Petolescu, *Apulum*, 10, 1972, p. 193 (17); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 470.
ILIDIA (com. Ciclova Română, jud. Caraș-Severin); la „Cetate”.
 97) 1 AE Constantius, 337–341; SIS; LRBC, I, 770.
 D. Bălănescu, *SCN*, 8, 1984, p. 130 (9).
ILIENI (jud. Covasna); lângă pădure.
 98) 1 AR Constantius II.
 Informație Z. Székely, K. Horod, *Contribuții*, p. 33 (23); D. Protase, *Problema continuității*, p. 166 (32); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 470.
INDEPENDENȚA (com. Independența, jud. Galați).
 99) 1 AE Theodosius I, 378–383; SIS; 21 x 22 mm; LRBC, II, 1521.
 Informație Apetri Nunoris; în colecția lui Maxim Gavril din Iași. *Inedită*.
IOANIȘ (com. Finiș, jud. Bihor).
 100) 1 AE Constantius II, 351–354; SIS.
 Eug. Chirilă, V. Lucăcel, *ActaMP*, 3, 1979, p. 138 (21); B. Mitrea, *Dacia*, N. S., 25, 1981, p. 386 (132).
ION ROATĂ (jud. Ialomița).
 101) 1 AE Gratian, 367–375; tip GLORIA ROMANORUM.
 B. Mitrea, *Dacia*, N. S., 23, 1979, p. 373 (56).
ISLAZ (jud. Teleorman).
 102) 1 AE Constantinus I.
 1 AE Constantius II Caesar.
 D. Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 56 (7); B. Mitrea, *SCN*, 5, 1970, p. 322; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 470.
IZVOARE (com. Dumbrava Roșie, jud. Neamț); la fund de așezarea aferentă; 1938.
 103) 1 AR Constantius II, 351–355; SIRM; Coh., 342, tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
 Muzeul de istorie Piatra Neamț, inv. 783.
 R. Vulpe, *Izvoare*, 1957, p. 316–317, fig. 332; *Studii*, 2, 1949, I, p. 129 se menționează o emisiune Constantinus I; I. Ioniță, *ArchMold.*, 4, 1966, p. 209; V. Mihăilescu-Bîrliba, *MemAntiq.*, 2, 1970, p. 331 (121); idem, *La monnaie*, p. 269 (136); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 470; Gh. Diaconu, *SCIVA*, 34, 1983, 3, p. 236.
IZVOARELE (com. Grăia, jud. Mehedinți).
 104) 1 AE VRBS ROMA.
 1 AE CONSTANTINOPOLIS.
 1 AE Constantius II.
 C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 470.
IZVORU FRUMOS (com. Burila Mare, jud. Mehedinți).
 105) „În jurul cetății”; 1 AE Constans. Muzeul de istorie Porțile de Fier, inv. 822.
 1 AE Constans; Muzeul de istorie Drobeta-Turnu Severin, inv. 2323.
 D. Tudor, *OR*, p. 281; M. Davidescu, *Drobeta în secolele I–VII e.n.*, p. 204; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 470; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 212; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 586 (194).
JIMBOLIA (jud. Timiș).
 106) 1 AE VRBC ROMA; în colecția Sig. Ormós.
 I. Berkeszi, *Délmérem.*, p. 49; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 10, 1966; p. 410 (35); D. Protase, *Problema continuității*, p. 174 (93); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 470.
JUPA – „TIBISCUM” (jud. Caraș-Severin); pe malul Timișului, pe locul așezării civile de lângă castru.
 107) 1 AE Constans, 348–350; CON; LRBC, II, 2014 = RIC, VIII, 88.
 1 AE Constantius II, 351–354; CON; LRBC, II, 2033.
 1 AE Constantius II, 351–354; SIRM; LRBC, II, 1601.
 2 AE Constantius II, 351–354; THE; LRBC, II, 1677.
 4 AE Constantius II, 351–354; SIRM; LRBC, II, 1605.
 1 AE Constantius II, 351–354; SIRM; LRBC, II, 1613.
 1 AE Constantius II, 351–354; CON; LRBC, II, 2043.
 2 AE Constantius II, 351–354; TEH; LRBC, II, 1681.
 1 AE Constantius II, 351–354; HEB; LRBC, II, 1900.
 1 AE Constantius Gallus, 351–354; COB; LRBC, II, 2034.
 1 AE Constantius II, 351–354; SIRM; LRBC, II, 1602.
 1 AE Constantius Gallus, 351–354; SIS; LRBC, II, 2034.
 1 AE Constantius Gallus 351–355; SIRM; LRBC, II, 1611.
 1 AE Iulian, tip FTR–FH²; uzat.
 1 AE Valentinian I, 364–367; SIS; LRBC, II, 1336.
 N. Gudea, *Banatica*, 1, 1971, p. 141; B. Mitrea, *SCIV*,

- 24, 1973, 1, p. 148; idem, *Dacia*, N.S., 17, 1973, p. 412 (63); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 471.
- LEȚCANI (jud. Iași); în necropola Sintana de Mureș-Cernajachov; 1966.
- 108) M 21. 1 AR Constantius II, 340–351; 3,01 g; Coh., 340, tip VOTIS/XXV/MVLTIS/XXX; cu un mic cerc prins de ambele fețe. C. Bloșu, *MemAntiq.*, 1, 1969, p. 167–168; B. Mitrea, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 342–343 (65); idem, *Dacia* N.S., 14, 1970, p. 478–479 (65); V. Mihăilescu-Birliba, *MemAntiq.*, 2, 1970, p. 331; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 471; C. Bloșu, *ArchMold*, 8, 1975, p. 235–236, fig. 18/8; V. Mihăilescu-Birliba, *La monnaie*, p. 269 (139).
- LIVEZILE – fost Broscari (jud. Mehedinți).
- 109) 1 AE Constantius II; Muzeul de istorie, Drobeta-Turnu Severin inv. 2474.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 471; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 206; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 587 (196).
- LUPEȘTI (com. Mălușteni, jud. Vaslui); în așezare Sintana 110) de Mureș-Cernajachov.
1 AE Constantius II.
Informație V. Palade; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 471.
- MAGLAVIT (jud. Dolj).
- 111) 2 AE Constantinus I; CON; CYZ.
2 AE Constantius II.
1 AR Constantius II.
1 AE Valentinian I.
În colecția prof. V. Cioacă.
D. Tudor, *OR*, p. 183; D. Protase, *Problema continuității*, p. 181 (142); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 471; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 213; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128; 1976–1980, p. 587 (197).
- MĂCEȘU DE JOS (jud. Dolj).
- 112) 2 AE Constantinus I; CON; SIS.
În colecția Al. Dinu, Craiova.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 472; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 213; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 587 (198).
- MĂRĂCINENI (jud. Buzău).
- 113) 2 AE Constantius II.
1 AE Iulian.
Muzeul de istorie Buzău, din 1953.
C. Preda, *SCN*, 2, 1958, p. 465 (5); idem, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 472.
- MEHADIA (com. Mehadia, jud. Caraș-Severin); din zona castrului.
- 114) 3 AE Constantinus I, 324–330; NIC; LRBC, I, 1103, 1107, 1109.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; HER; LRBC, I, 903.
1 AE URBC ROMA, 330–335; CON; LRBC, I, 1013.
1 AE Crispus, 324–325; NIC; LRBC, I, 1095.
2 AE Constantius II, 330–335; THE; LRBC, I, 837, 841.
1 AE Constans, 335–337; THE; LRBC, I, 848.
1 AE Constantius II, 348–350; SIS; LRBC, II, 1133 = RIC, VIII, 240.
1 AE Constantius II, 350; NIC; LRBC, II, 1167.
1 AE Constantius II, 351–354; SIS; LRBC, II, 2300.
1 AE Valentinian I, 364–367; SIC; LRBC, II, 1281.
1 AE Valens, 367–375; SIC; LRBC, II, 1299.
N. Gudea, *SCIVA*, 26, 1975, 1, p. 149; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 20, 1976, p. 290 (86); Eug. Chirilă, N. Gudea, Gh. Moldovan, *Tezaur și descoperiri monetare din Muzeul municipal Sighișoara*, Sighișoara, 1972, p. 14–15.
- MEDIȘORUL MARE (com. Șimonești, jud. Harghita).
- 115) 1 AE Constantius II; Coh., 45, tip FTR.
2 AE Valentinian I, 364–375.
B. Mitrea, *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 151 (40); idem, *Dacia*, N.S., 3, 1961, p. 590 (40); D. Protase, *Problema continuității*, p. 166 (35); Z. Székely, *SCN*, 4, 1968, p. 456; idem, *Aluda*, 1, 1969, p. 9; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 472.
- MERCUREA (jud. Sibiu).
- 116) 1 AE Valentinian I. Muzeul Brukenthal, inv. 387/1918.
D. Protase, *Problema continuității*, p. 166 (36); C. Preda,
- SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 472.
- MIROȘLOVEȘTI (jud. Iași); „sub gorgane”; 1971.
- 117) 1 AR Constantius II, 226–227; SIS; 1, 10 g; 17 mm; Coh., 250 = RIC, VI, 212.
Oct. Luchian, *BSNR*, 121–123, 1973–1975, p. 335 (10).
- MIȘCA (com. Chișlaz, jud. Bihor).
- 118) 1 AE Constantinus I. Muzeul de istorie Țara Crișurilor, Oradea, din 1904.
B. Mitrea, *SCIV*, 18, 1967, 1, 1967, 1, p. 199; idem, *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 387 (56); Gh. Lazin, *Aluda*, 2, 1970, p. 111; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 472.
- MOFLENȚI – mun. Craiova (jud. Dolj).
- 119) 3 AE Constantinus I (Constantinus Divus – I).
1 AE Constantius II.
O. Stoică, *Mitropolia Olteniei*, 24, 1972, 9–10, p. 710 (6); Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 209; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 588 (205).
- MOGOȘANI (jud. Dimbovița); în necropola Sintana de Mureș-Cernajachov; 1966?
- 120) M 59. 1 AR Iulian, 355–361?; perforată.
Gh. Diaconu, *Mogoșani. Necropola din secolul IV e.n.*, Tîrgoviște, 1970, p. 28; B. Mitrea, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 145; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 472.
- MOIGRAD – „POROLISSUM” (com. Mirșid, jud. Sălaj); din zona fostului municipiu roman.
- 121) 2 AE Constantinus I, 330–337; tip GLORIA EXERCITUS (Coh., 243 și 254).
1 AE CONSTANTINOPOLIS.
1 AE URBS ROMA.
1 AE Crispus.
1 AE Constans, Coh., 54.
6 AE Constantinus II.
1 AE Constantius II Caesar, 330–337; Coh., 104.
1 AE Constantius II Caesar, 328–333; Coh., 129.
1 AE Constantius II; Coh., 46, tip FTR.
2 AE Valentinian I; Coh., 12, tip GLORIA ROMANORUM.
1 AE Valens; Coh., 11, tip GLORIA ROMANORUM.
Oct. Floca, *Sargetia*, 2, 1941, p. 166; D. Protase, *Problema continuității*, p. 119 (13) și 166 (38); I. Winkler, *ActaMIV*, 1, 1964, p. 218; Al. V. Matei, *ActaMP*, 3, 1979, p. 478; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 386 (147).
- MOLDOVA NOUĂ (jud. Caraș-Severin).
- 122) 1967. 2 AE Constantius II.
1967. 1 AE Constantius Gallus.
1967. 1 AE Iulian.
B. Mitrea, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 423; *ibidem*, 23, 1972, 1, p. 145; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 473.
- MOLDOVA VECHE – Oraș Moldova Nouă (jud. Caraș-Severin); la 500 m de punctul Vinograda; 1981.
- 123) 2 AE epoca constantiniană, 315–360.
1 AE Constantius Gallus, 351–354; CON; LRBC, II, 2034.
D. Bălănescu, *Banatica*, 6, 1981, p. 147–148.
- MUNTENII DE JOS (jud. Vaslui); 1971.
- 124) 1 AR Constantius II, 351–355; SIRM; Coh., 342, tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX. În colecția E. Ciubotaru.
B. Mitrea, *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 149 (70); idem, *Dacia*, N.S., 17, 1973, p. 413 (70); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 473; V. Mihăilescu-Birliba, *La monnaie*, p. 272 (160).
- NICULA (com. Fizeșu Gherlii, jud. Cluj).
- 125) 1 AE Constans, 340–348; SIS; LRBC, I, 793 = RIC, VIII, 185. Muzeul Cherla.
Eug. Chirilă, I. Chifor, *ActaMP*, 2, 1978, p. 54 (68).
- NOU (com. Roșia, jud. Sibiu); la cota 606, la nord de „Huță”.
- 126) 2 AE Valens. Donat de R. Theil la Muzeul Brukenthal; nr. de intrare 5/27.02.1891.
K. Horedt, *Contribuții*, p. 34 (28); D. Protase, *Problema continuității*, p. 166 (40); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, 474.
- NOVACI (jud. Giurgiu).
- 127) 1 AE Constantius II Caesar, 324–330; SIS; Coh., 167.
2 AE Constantius II, 348–361; Coh., 45, tip FTR.
1 AE Valens, 367–375; SIS; LRBC, II, 1303.
Inst. arh. București, inv. 935/1959.
Informații suplimentare Gh. Poenaru Bordea. C. Preda,

- SCN, 3, 1960, p. 473 (20); B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 588; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 474.
- OBÎRȘIA NOUĂ** (com. Obîrșia, jud. Olt).
- 128) 1 AE Constantius II. În colecția prof. Em. Diaconescu din localitate.
La „Curtea conacului”. 1 AE Constantius II Caesar; CYZ. În colecția muzeului sătesc.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 474; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 213.
- OCNA DE JOS** (com. Ceneș, jud. Harghita); înainte de 1939.
- 129) 1 AE URBS ROMA, 330–335; THE. În colecția particulară.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 9, 1965, 3, p. 497 (53); idem, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 614 (53); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 474.
- OLTENI** (com. Bodoc, jud. Covasna); în ruinele castrului.
- 130) 3 AE Constantius II.
K. Horedt, *Contribuții*, p. 34; D. Protase, *Problema continuității*, p. 167 (43); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 474.
- ORADEA** (jud. Bihor).
- 131) Împrejurimi. 1 AE Crispus.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 387 (60); idem, *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 199; Gh. Lazin, *Aluta*, 2, 1970, p. 111; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 474.
La „Pusta Mișca”, în așezare de secol IV. 1 AE Constantinus I. Muzeul Țara Crișurilor Oradea, inv: 282/3a/1904.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 387; Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 141 (86/XXIII).
- ORLEA** (jud. Olt); de pe teritoriul așezării.
- 132) 58 AE Constantinus I; TREV (1); ROMA (2); SIS (1); THE (20); HER (3); CON (6); NIC (7); CYZ (8).
21 AE Constantinus II.
114 AE Constans.
55 AE Constantius II.
1 AE Constantius Gallus.
6 AE Iulian.
1 AE Iovian.
1 AE Valentinian I.
7 AE Valens.
1 AE Procopius.
De pe grindul „Grădiștea”: aproximativ 20 AE Constantinus I — Valens se află în colecția C. Lupescu, Craiova.
B. Mitrea, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 423; I. Winkler, C. Băloi, *Acta MN*, 8, 1971, p. 165; *ibidem*, 10, 1973, p. 181–212; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 474; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 214.
- OSTROVU MARE** (com. Gogoșu, jud. Mehedinți).
- 133) 1 AE Constantinus I, 330–335; CYZ; tip GLORIA EXERCITUS.
1 AE URBS ROMA, 330–335; 20 mm.
1 AE Constantius II Caesar, 330–337; SIS; tip GLORIA EXERCITUS.
1 AE Constans, 347–348; tip VICTORIA DD AVGG Q NN.
1 AE Valentinian I, 364–375; 14 mm; HER; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
Al. Bărcăciă, *SCN*, 1, 1957, p. 420; D. Protase, *Problema continuității*, p. 183 (156); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 475; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 214.
În tumul de incinerare; 1 AE Constans.
M. Davidescu, *Drăbeta în secolele I–VII e.n.*, p. 206.
- OSTROVENI** (jud. Dolj).
- 134) 1 AE Constans; THE. În colecția Al. Dinu, Craiova.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 475; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 214; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 589 (215).
- PECICA** (jud. Arad).
- 135) 2 AE Constantinus I.
B. Mitrea, *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 179; Gh. Lazin, *Aluta*, 2, 1970, p. 111 (25); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476; Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 143 (92/VIII).
- PESAC** (jud. Timiș).
- 136) 2 AE Constantinus I.
1 AE Constantius II Caesar, 330–337; Coh. 1904, tip GLORIA EXERCITUS.
Al. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1943, p. 48; D. Protase, *Problema continuității*, p. 176 (109); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476.
- PESCARI** (jud. Caraș-Severin).
- 137) 1 AE URBS ROMA, 330–335; CON; LRBC, I, 1008. În colecția Iosif Bălea din Ilidia.
D. Bălănescu, *SCN*, 8, 1984, p. 131 (15).
1 AE Constantius II.
1 AE Constantius Gallus.
1 AE Valentinian I.
Eug. Chirilă, N. Gudea, *Apulum*, 10, 1972, p. 716; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476.
- PIATRA NEAMȚ** (jud. Neamț).
- 138) 1 AE Constantius II, 330–335; CYZ; LRBC, I, 1227–1229.
1 AR Constans, 340–350; AAU; RIC, VIII, 37.
Muzeul de istorie Piatra Neamț.
1. Minea, *BSNR*, 81–82, 1933–1934, p. 108; C. Mătăsă, B. Mitrea, *SCN*, I, 1957, p. 476; B. Mitrea, *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 221; V. Mihăilescu-Bîrlîba, *Mem. Antiq.*, 2, 1970, p. 320 (46); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476; V. Mihăilescu, *La monnaie*, p. 275 (176).
- PIETROASELE** (jud. Buzău); în morminte de înhumare.
- 139) În morminte de înhumare, la 1 km S–V de castru.
1 AR Constantius II; 340–351; tip VOTIS/XV/MVLTIS/XX.
1 AR Constantius II, 342; tip VOTIS/XX/MVLTIS/XXX.
1 AR Constantius II, 350–351; SIS; tip VICTORIA CAESARIS.
În așezare: 1 AR Valens, 367–375; CON; VOT/X/MVLT/XX.
Gh. Diaconu, M. Tzony, M. Constantinescu, V. Drimbocanu, *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 201–220, (fig. 23/1–4).
- PIETROIU** (jud. Ialomița); 1958.
- 140) 1 AE Constantinus I, 330–335; ANT; 2,8 g; 19 mm; LRBC, I, 1356. Muzeul Călărași.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 380 (73); idem, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 343–344; A. Atanasiu, *SCIV*, 22, 1971, p. 390; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476.
- PISCU VECI** (com. Piscu Vechi, jud. Dolj).
- 141) 1 AR Valens, 367–375; ANT; 1,75 g; RIC, 34d.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 22, 1978, p. 365 (61).
- POTENEȘTI** (jud. Vaslui); din așezarea Sîntana de Mureș-Černjachov instalată pe suprafața necropolei carpice și sarmate; 1936–1939.
- 142) 1 AR Constantius II, 351–355; SIRM; tip VOITS/XXX/MVLTIS/XXXX.
1 AB Constantius II.
C. Chodaru, *AA*, 13–14, 1937–1938 (1938), p. 54–55; R. Vulpe și colb., *SCIV*, I, 1950, 1, p. 45; R. Vulpe, *Materiale*, 1, 1953, p. 219, 308–310, 453; Gh. Bichir, *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 214; V. Mihăilescu-Bîrlîba, *Mem. Antiq.*, 2, 1970, p. 329; D. Protase, *Ritmurile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 152; Gh. Bichir, *Cultura carpatică*, București, 1973, p. 129; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476; V. Mihăilescu-Bîrlîba, *La monnaie*, p. 278–279 (206).
În așezare Sîntana de Mureș-Černjachov. 1 AE Constantius II Caesar?; puternic tocită; identificată după mulaj. Informație M. Babeș. Inedită.
- POJEJENA** (jud. Caraș-Severin); 1969.
- 143) 3 AE Constans.
64 AE Constantius II (din care 2 AE, 355–361; SIS; LRBC, II, 1234 și SIRM; LRBC, II, 1613).
1 AE Constantius Gallus, 352–354; AQU; LRBC, II, 925.
1 AE Constantius Gallus, 351–354; HER; LRBC, II, 1890.
5 AE Iulian (din care 1 AE, 355–361; SIRM; LRBC, II, 1611). I. Berkeš, *Délméreni.*, p. 35; D. Protase, *Problema continuității*, p. 177; N. Gudea, *Banatica*, I, 1971, p. 142; B. Mitrea, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 145; *ibidem*, 24, 1974, 1, p. 150; Eug. Chirilă, N. Gudea, *Apulum*, 10, 1972, p. 716; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477.
- POTELU** (com. Ianca, jud. Olt).
- 144) 2 AE Crispus; THE; SIS.

- 1 AE Helena.
1 AE CONSTANTINOPOLIS.
1 AE Constantius II Caesar; SIS.
5 AE Constantius II (3 - THE; 2 - ?).
1 AE Iulian; CON.
1 AE Iovian.
1 AE Valentinian I.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 215; B. Mitrea, *BSNR*, 124-128, 1976-1980, p. 590 (224).
- PRUNDU** (jud. Giurgiu).
145) 1 AE Constantius II; în colecția școlii generale din localitate. Eug. Comșa, *SCIV*, 5, 1954, 3-4, p. 586-587; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477.
- PUȚINEI** (com. Izvorul Birzii, jud. Caraș-Severin).
146) 12 AE Constantius II.
2 AE CONSTANTINOPOLIS.
1 AE Constantius II; Coh., 31, tip FTR.
1 AE Valentinian I.
I. Chirila, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Mînzhoite*, p. 79; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477; D. Benea, *SMM-IM*, 10, 1977, p. 41 și 43; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 23, 1979, p. 347 (73); M. Davidescu, *Drobeta în secolele I-VII e.n.*, 1980, p. 184.
- RACOVITA** (com. Mărgăritești, jud. Olt).
147) Emisunt de bronz: Constantius I (3?), Constantius (2), Constantius II (2). La CNARSR din 1963.
I. Dimian, *SCN*, 1957, p. 200; B. Mitrea, *SCN*, 2, 1958, p. 493; idem, *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 382 (63); idem, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 578; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 215; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477.
- RĂCARI** - „SALDAE” (com. Brădești, jud. Dolj); în zona castrului.
148) 1 AE Constantinus I, 340-348; tip VN/MR.
1 AE Constantinus I, 335-340; tip GLORIA EXERCITUS (1 st).
1 AE Constantinus I, 324-330; Coh., 188.
1 AE Constantius II; tip FTR, Coh., 45.
1 AE Valens; Coh., 11, tip GLORIA ROMANORUM.
D. Tudor, *Apulum*, 5, 1964, p. 253; D. Protase, *Problema continuității*, p. 181 (144); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477.
- RĂDĂUȚI** (jud. Suceava).
149) 1 AE Constantius II, 337-341; NIC; 1,32 g.
I. Mitrea, *Carphica*, 5, 1973, p. 122 (36); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477; V. Mihăilescu-Birliba, *La monnaie*, p. 280 (216).
- RECI** (jud. Covasna); în așezarea de sec. IV, la punctul „Telek”.
150) 1 AR Constantius II, 351-355; Coh., 342, tip VOTIS/XXX/MVLITIS/XXXX.
D. Popescu, *SCIV*, 10, 1959, 1, p. 147; Z. Szekely, *SCN*, 3, 1960, p. 557; idem, *Materiale*, 7, 1961, p. 181; idem, *Aluta*, 1, 1969, p. 12; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477; B. Mitrea, *SCIVA*, 30, 1979, 1, p. 74.
- REȘCA** - „ROMULA” (jud. Olt).
151) 1 AE Constantinus I, 326-328; SIS; Coh., 454 = RIC, VII, 200.
4 AE Constantinus II.
1 AE Constantius, 330-337; Coh., 46, tip GLORIA EXERCITUS.
1 AE Constantius II Caesar, 324-330; SIS; Coh., 167 = LRBC, I, 727.
C. Schuckard, *AEM*, 9, 1855, p. 230; D. Protase, *Problema continuității*, p. 182 (140); B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 596 (37); idem, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 171; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.
- REȘIȚA** (jud. Caraș-Severin).
152) 1 AR Constantius.
O. Göhl, *Namkölz*, 9, 1910, p. 134; C. Moisil, *BSNR*, 15, 1920, p. 80-81; D. Protase, *Problema continuității*, p. 177 (115); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.
- REȚIȘ** (com. Brădeni, jud. Sibiu).
153) 1 AV Constantius II?
G. Gooss, *AVSL*, 13, 1876, p. 335; K. Horedt, *SCIV*, 1, 1950, 1, p. 124; idem, *Materiale*, 1, 1953, p. 786; idem, *SCIV*, 7, 1956, 3-4, p. 398; idem, *Contribuții*, p. 35 (33); D. Protase, *Problema continuității*, p. 167 (47).
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 398.
- RIPICENI** (com. Ripiceni, jud. Botoșani); la „Izvor”, în str. de locuire de sec. IV; 1974.
154) 1 AE Constantius II, 351-354; CYZ; LRBC, II, 2488; perforată. Inst. arh. București, inv. 1798.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478; Al. Pănescu, *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 506 (5); B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 376 (123).
- RÎMNICU SĂRAT** (jud. Buzău).
155) 1 AR Constantius II, 351-355; SIRM; Coh., 342; tip VOTIS/XXX/MVLITIS/XXXX.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 456 (72); idem, *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 179, fig. I/9; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478; B. Mitrea, *SCIVA*, 30, 1979, 1, p. 74.
- RÎURENI** (jud. Vâlcea).
156) 4 AE Constantius II; HER (2).
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 6, 1962, p. 538 (38); idem, *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 221 (38); D. Protase, *Problema continuității*, p. 182-183 (152); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.
- ROMĂNEȘTI** (com. Grănicești, jud. Suceava); 1975.
157) 1 AV Theodosius I, 378-383; TREV; RIC, IX, 50; 4,46 g. Muzeul de istorie Suceava, inv. 11. Identificată Oct. Iliescu, M. Ignat, *SIMatSuceava*, 4, 1977, p. 86-87 (17); B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 23, 1979, p. 376 (77).
- ROȘETI** (jud. Călărași); din așezare; 1968.
158) 1 AE Constantius II, 351-354; CYZ; 2,82 g; 18 mm; LRBC, II, 2496. Identificare Gh. Poemaru Bordea. Inst. arh. București, inv. 1423.
B. Mitrea, *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 132 (95); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.
- ROȘIORII DE VEDE** (jud. Teleorman).
159) 1 AR Constantius II, 351-355; Coh., 341, tip VOTIS/XXX/MVLITIS/XXXX. Muzeul Roșiorii de Vede. „Pe deal în vîi”. 1 AE URBS ROMA, 330-335; SIS; Coh., 20.
„Lunca Vedei”. 1 AE Constantius, 347-348; THE; Coh., 149; 1 AE Valentinian I, 364-375; SIC; Coh., 12.
B. Mitrea, *SCIV*, 16, 1963, 3, p. 615 (58) și 616 (59); idem, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 498 (58); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478; B. Mitrea, *SCIVA*, 30, 1979, 1, p. 74.
- RUNCU** (com. Runcu, jud. Gorj).
160) 1 AE Constantius I.
1 AE Constantius II, 347-348; THE.
În colecția prof. V. Stănculescu, Runcu.
Oct. Toropu, *Romanitatea*, p. 215; B. Mitrea, *BSNR*, 124-128, 1976-1980, p. 591 (230).
- RUȘI** (com. Belcești, jud. Iași).
161) 1 AE Constantius II și Constantius, 348-351; CON; 3,60 g; RIC, VIII, 86. Informație Gh. Enache, Iași. În colecție. Identificare V. Mihăilescu-Birliba. *Inedită*.
- SACOȘU TURCESC** (jud. Timiș).
162) 1 AR Constantinus I. Muzeul de istorie Timișoara.
D. Protase, *Problema continuității*, p. 177 (116); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 479.
- SALONTA** (jud. Bihor); la sfîrșitul secolului XIX; la „Pusta Culișer”.
163) 1 AE Constantinus I.
Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 152 (103/VI).
- SARMIZEGETUSA** - „ULPIA TRAIANA” (jud. Alba).
164) 1 AE Constantius II, 348; THE; Coh., 45.
1 AE Iulian; NIC.
1 AE Valentinian I, 364-367; SIS; RIC, IX, 7(a).
1 AE Gratian.
Muzeul de istorie Alba Iulia.
B. Jánó, *A szárszárasi ref. Kín-Kollegium éremtára*, Orăștie-Szászárós, 1910, p. 86-87 (449), 89 (478); K. Horedt, *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, 1956, p. 104; idem, *Contribuții*, p. 36; I. Winkler, *SCN*, 2, p. 408; D. Protase, *Problema continuității*, p. 168 (48); I. Winkler, *Sargetia*, 11-12, 1974-1975, p. 29; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 479.
- SATCHINEZ** (jud. Timiș).
165) 11 AE Constantinus I.
3 AE Constantius II.
Muzeul de istorie Timișoara, inv. 881, 973-975, 1018-1021. I. Berkeszi, *Dílméremek*, p. 24; *Analele Banatului*

- 2, 1929, 3, p. 59—60; D. Protase, *Problema continuității*, p. 177 (177); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 479.
- SATU MARE (com. Secusigiu, jud. Arad.).
- 166) 12 AE Constantinus I. Muzeul de istorie Timișoara, inv. 987.
- TRĂT, 27, 1911, p. 161; D. Protase, *Problema continuității*, p. 177 (188); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 479.
- ȘĂCUIENI (jud. Bihor).
- 167) 1 AE Constans sau Constantius II, 347—348; SIC; RIC, VIII, 183.
- 1 AE Constantius Gallus, 351—354; SIS; LRBC, II, 1219.
- 1 AE Constantius II, 355—361; SIC; LRBC, II, 1228.
- 1 AE Constantius II; 3,70 g; 21 mm; HER; tip FTR; fals; pentru analogie LRBC, II, 1893.
- 1 AE Valens, 367—375; SIS; LRBC, II, 1300.
- Muzeul Săculeni.
- Eug. Chirilă și colab., *ActaMN*, 8, 1971, p. 569 (24); idem, *StComSibiu*, 18, 1974, p. 138 (32); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 479; Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 157—158 (17—20).
- SĂLIȘTEA — fost Cloara (jud. Alba).
- 168) 1 AR Constantius II; SIRM.
- K. Horedt, *Contribuții*, p. 31 (10); D. Protase, *Problema continuității*, p. 162 (10); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 479; M. Blăjan, *Apulum*, 22, 1985, p. 100.
- SCÎNTEIA (com. Scintela, jud. Iași).
- 169) 1 AE Iulian, 355—361; HER; LRBC, II, 1906; 1,50 g; 14 mm.
- 1 AE Valens, 364—367; THE; LRBC, II, 1707; 3,05 g; 18 mm. Informație ing. Horia Mitroiu, Iași; în colecție. *Inedite*.
- SCUNDU (jud. Vilcea).
- 170) 2 AE Constantinus I
- 1 AE Constantius II
- 1 AE Iovian
- 1 AE Valens
- Muzeul de istorie Drăgești.
- SFÎNTU GHEORGHE (jud. Covasna); la punctul „Virful cu fragi”.
- 171) 1 AR Constantius II, 351—355; Coh., 342, tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
- K. Horedt, *Contribuții*, p. 37 (37); Z. Szekely, *SCN*, 1, 1957, p. 472; D. Protase, *Problema continuității*, p. 168 (51); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 480.
- SIBIU (jud. Sibiu).
- 172) 1 AE Iulian Caesar; 2,14 g; 17 mm; tip FTR.
- B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 410—411 (39); idem, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 423; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 480.
- Gusterița. 1 AE Constantinus I. Muzeul de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.
- M. Macrea, *ATSC*, 3, 1936—1940, p. 300; K. Horedt, *Contribuții*, p. 32 (20); D. Protase, *Problema continuității*, p. 32 (20); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468.
- SIGHIȘOARA (jud. Mureș).
- 173) La punctul „Kulturberg”. 1 AE Constans, 347—348; SIS; RIC, VIII, 185.
- La „Pirul Hotarului”, în morminte de înhumare; 1969—1970. M. 31. 1 AE Constantinus I, 337—341; NIC; LRBC, I, 1132 sau HER; LRBC, I, 943.
- M 37. 1 AE Constantinus II, 330—335; THE; LRBC, I, 836.
- M 31. 1 AE Constantius II, 351—354; SIS; LRBC, II, 1210.
- A. Zrinyi, *Marisia*, 6, 1976, p. 145; M. Babeș, *Dacia*, N.S., 15, 1971, p. 387; Eug. Chirilă, N. Gudea, Gh. Moldova, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul municipal Sighișoara*, Sighișoara, 1972, p. 25—30.
- SIMERIA (jud. Hunedoara).
- 174) 1 AE Valentinian I, 364—367; SIS; LRBC, II, 1298.
- Eug. Chirilă, V. Lucăcel, *ActaMP*, 3, 1979, p. 138 (31).
- B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 387 (160).
- SÎNANDREI (jud. Timiș); 1872.
- 175) 1 AE Constantinus I.
- I. Berkeszi, *Dălmăreni*, p. 37; D. Protase, *Problema continuității*, p. 177 (120); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 480.
- SÎNPETRU GERMAN (jud. Arad); în morminte; 1962.
- 176) 1 AE Constantinus I, 330—337; tip GLORIA EXERCITUS.
- 3 AE Constans, 347—348; THE; tip VICTORIAE DD AVGG Q NN.
- B. Mitrea, *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 471; idem, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 411 (40); idem, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 423; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 480.
- SÎNTANA (jud. Arad); 1934?
- 177) 4 AE Constans și Constantius II.
- B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 382 (68); idem, *SCIV*, 13, 1964, 4, p. 579; idem, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 411 (41); idem, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 423; Gh. Lăzin, *Aluta*, 2, 1970, p. 112; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 480; Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 160 (115).
- SLĂVENI (com. Gostavăț, jud. Olt); 1971.
- 178) 1 AE Constantius I. Căesar; SIS.
- Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 216; B. Mitrea, *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 591 (239).
- SMULȚI (jud. Galați).
- 179) 1 AR Valens, 367—375; ANT; 2,12 g; 19 mm; RIC, IX, 33 (d).
- C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 481; B. Mitrea, *BSNR*, 121—123, 1973—1975, p. 102 (27).
- STÎRCI — oraș Costești (jud. Argeș).
- 180) 3 AE Constantius II
- B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 376 (131)
- SATU MARE (jud. Satu Mare); 1965.
- 181) 1 AE Constantius II, 355—361; SIRM; LRBC, II, 1612.
- B. Bader, *StComSatuMare*, 3, 1975, p. 351; B. Mitrea, *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 591 (232).
- STOICĂNEȘTI (com. Slivilești, jud. Olt).
- 182) 2 AE Constantinus I.
- 1 AE Constans.
2. Constantius II.
- CNARSR, 1148/1955
- Gh. Vidu, *RevMuz*, 7, 1970, 4, p. 374—375; B. Mitrea, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 145; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 481; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 216; D. Tudor, *OR*, 1, p. 231.
- SUATU (com. Suatu, jud. Cluj).
- 183) 1 AE Constantius II, 355—361; SIRM; LRBC, II, 1612.
- Eug. Chirilă, V. Lucăcel, *ActaMP*, 3, 1979, p. 138 (33); B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 387 (162).
- SUCEAVA (jud. Suceava).
- 184) Constantinus I (fără precizări).
- L. Mînea, *BSNR*, 27—28, 1933—1934, 81—82, p. 105; V. Mihăilescu-Birliba, *MemAntiq.*, 2, 1970, p. 314; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 481; V. Mihăilescu-Birliba, *La monnaie*, p. 284, (481).
- SURA (com. Slivilești, jud. Gorj).
- 185) 6 AE Constantinus I.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS.
- 1 AE Constans.
- 9 AE Constantius II.
- Muzeul Drobeta-Turnu Severin.
- Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 216; B. Mitrea, *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 592—593 (247).
- ȘOARȘ (jud. Brașov).
- 186) 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330—335; SIS; 1,92g; 18 mm.
- Inst. arh. București, inv. 348; donație I. Pârlogea în 1953.
- C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 481.
- ȘOIMUȘENI (com. Letea, jud. Sălaj); 1958.
- 187) 1 AE Theodosius I, 378—383; NIC; Coh., 27.
- Muzeul de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.
- B. Mitrea, *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 452; idem, *Dacia*, N.S., 5, 1961, p. 591; N. Vlăssă, *SCIV*, 15, 1964, 1, p. 118; D. Protase, *Problema continuității*, p. 169 (57); Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 187—188 (156).
- ȘURA MARE (jud. Sibiu).
- 188) 1 AE Valens. În colecția M. J. Aekner din 1848.
- K. Horedt, *Contribuții*, p. 38; D. Protase, *Problema continuității*, p. 169; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 482.
- TAMAȘFALĂU (com. Zăbala, jud. Covasna).
- 189) 1 AE Constans.

- D. Protase, *Problema continuității*, p. 169 (59); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 482.
- TEREGOVA (jud. Caraș-Severin); din castru și așezarea civilă.
- 190) 1 AE URBS-ROMA, 330—335; LRBC, I, 838.
1 AE Constantinus I, 335—341; HER, tip GLORIA EXERCITUS
1 AE Constantius II, 352—354; ROMA; LRBC, II, 674.
1 AE Constantius Gallus, 351—354; SIRM; LRBC, II, 1598
2 AE Constantius II, 351—354; SIRM; LRBC, II, 1603.
1 AE Constantius II, 351—354; CON; LRBC, II, 2037.
1 AE Constantius II, 351—354; CON; LRBC, II, 2039.
1 AE Constantius II, 351—354; CYZ; LRBC, II, 2494.
16 AE Constantius II, 351—354; tip FTR-FH₂.
1 AE Iulian, 355—361; SIS; LRBC, II, 1235.
1 AE Iulian, 355—361; SIRM; LRBC, II, 1611.
1 AE Valentinian I, 378—383; SIS; LRBC, II, 1520.
Eug. Chirilă, I. Stratan, *StComSibiu*, 19, 1975, p. 85;
B. Mitrea, *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 593 (254).
- TIMIȘOARA (jud. Timiș).
- 191) 1 AE Constantinus I.
1 AE Constans.
6 AE Constantius II (1—tip FTR).
1 AE Valentinian I?
I. G. Seidl, *AKÖG*, 15, 1855, p. 317; C. Moisil, *BSNR*, 15, 1920, p. 80; B. Mitrea, *SCIV*, 1965, 3, p. 616;
D. Protase, *Problema continuității*, p. 178 (124);
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 482.
- TÎRGU OCNA (jud. Bacău).
- 192) 1 AE Constantinus I. În colecția Iacobovici, Tg. Ocna.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 482.
- TÎRNĂVENI (jud. Mureș).
- 193) 1 AE Valentinian I, 364—367; SIRM; LRBC, II, 1627.
Eug. Chirilă și colab., *StComSibiu*, 18, 1974, p. 138; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 482.
- TÎRPEȘTI (com. Petricani, jud. Neamț); din zonă; 1960—1966.
- 194) 1 AE Constantinus II, 330—335; CYZ; LRBC, I, 1237—1240.
1 AE Iulian.
Muzeul Tîrpești.
V. Mihăilescu-Birliba, *La monnaie*, p. 286 (253).
- TROIANUL (jud. Teleorman); „pe Urhul”; 1961.
- 195) 1 AE Constantius II; tip FTR.
Muzeul de istorie Roșorii de Vede.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 495 (36); *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 612 (36); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 482.
- TRUȘEȘTI (com. Trușești, jud. Botoșani).
- 196) 1 AE Valentinian II; 378—383; SIS.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 22, 1978, p. 367 (74).
- TURDA — „POTAISSA” (jud. Cluj).
- 197) În castru
3 AE Constantius II, 348—361; tip FTR; AQU (3).
1 AE Gratian, 367—378; 1,80 g; 16 mm; Coh., 23.
„Dealul Cetății”
1 AR (argenteus) Valens; 20 mm; Coh., 87—88.
Strada Cheii
1 AE Constans, 347—348; SIS; 1,42 g; 16,5 mm;
tip VICTORIAE DD AUGG Q NN.
Tîrgu de vite
1 AE Constantius II; 19 mm; Coh., 104.
Passini
1 AE Constantinus I, 326—328; THE; Coh., 454 = RIC, VIII, 153; 2,57 g; 20 mm.
1 AE Constantinus I; 1,50 g; 14 mm.
1 AE Constantius II, 330—335; CYZ; 2,45 g; 18 mm; Coh. 122.
1 AE Constantinus II, 330—340; 0,55 g; 14 mm; Coh. 98, tip GLORIA EXERCITUS.
1 AE Constantinus II, 330—340; 1,65 g; 17 mm; Coh., 116, tip GLORIA EXERCITUS.
1 AE Constans, 220—340; NIC; 1,03 g; 15 mm; Coh., 60, tip GLORIA EXERCITUS.
1 AE Constans; 1,20 g; 16 mm; Coh., 106.
1 AE Constans, 347—348; 1,20 g; 15,5 mm; Coh., 197; tip VOTIS/XV/MVLTIS/XX.
2 AE Constantius II, 347—348; Coh., 293, tip VICTORIAE DD AUGG Q NN.
1 AE Constantius II; 1,90 g; 16 mm; Coh., 310.
1 AE Constantius II, 348—361; 5,90 g; 23 mm; Coh., 38, tip FTR.
1 AE Constantius Gallus, 351—354; 1,75 g; 17,5 mm; Coh., 10.
1 AE Valens; 1,90 g; 17,5 mm; Coh., 11.
1 AE Valens; 2,05 g; 17 mm; Coh., 68.
1 AR (siliqua) Valens, 364—367; CON; 2,40 g; 20,5 mm; Coh., 88 — RIC, IX, 13(b), tip VOT/V.
D. Protase, *Problema continuității*, p. 170 (62); I. Winkler, A. Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1973, p. 66, 89—90; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 482.
- ȚAGA (jud. Cluj).
- 198) În bordeiul nr. 10. La punctul „Hrube”; 1966.
1 AE Constans, 347—348; THE; Coh., 176, tip VICTORIAE DD AUGG Q NN.
D. Popescu, *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 532; B. Mitrea, *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 180; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 483.
În mormint de înmormântare (sec. V); 1968.
1 AE Constans, 347—348; THE; tip VICTORIAE DD AVGG Q NN.
Eug. Chirilă, I. Chifor, *ActaMP*, 1, 1977, p. 183.
- ULMENI (jud. Călărași); împrejurimi.
- 199) 1 AE Constantius II, 355—361; 1,56 g; 14 mm; tip SPES REIPUBLICAE.
C. Preda, *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 242 (11).
- VALEA STANCIULUI (jud. Dolj).
- 200) 1 AE Constantinus I; SIS.
1 AE Constantius II Caesar; CYZ.
Muzeul sătesc.
Oct. Toropu, *Romanitatea țării*, p. 216; B. Mitrea, *BSNR*, 124—128, 1976—1980, p. 593 (256).
- VASILĂȚI (jud. Călărași).
- 201) 1 AR Constantius II; tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
Informație Done Ștefănescu, Muzeul de Istorie Oltenița.
B. Mitrea, *SCIV*, 30, 1979, 1, p. 74.
- VERBIȚA (jud. Dolj); în așezare, la punctul „Eleșteu”; 1950.
- 202) 1 AE Constantius II, 337—339; CYZ; 1,52 g; 15 mm; LRBC, I, 1279; Inst. arh. București, inv. 828.
D. Berciu, *Materiale*, 5, 1959, p. 75; *ibidem*, 6, 1960, p. 87—89; D. Protase, *Problema continuității*, p. 131 (28) și 182 (150); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 484;
D. Tudor, *OR*, p. 226, 456.
- VETEL (com. Vețel, jud. Hunedoara).
- 203) În așezare; 1966—1968.
1 AR Constantius II, 351—355; NIC; tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
1 AE Gratian, 367—383; tip GLORIA ROMANORUM (8).
L. Mărghitan, *RevMuz*, 6, 1969, p. 533; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 15, 1971, p. 409.
- VIESPEȘTI (com. Sprincenata, jud. Olt).
- 204) 1 AE Iulian.
C. Știrbu, *MuzNaț*, 3, 1976, p. 193.
- VIIȘOARA (com. Vișoara, jud. Teleorman).
- 205) 1 AR Constantius II. Inst. arh. București, inv. 800, 58.
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 22, 1978, p. 367 (78).
- VINȚU DE JOS (jud. Alba); Strada Gării, 148; 1969.
- 206) 1 AE Constantinus I; Muzeul Unirii, inv. 6037.
M. Blăjan, *Apulum*, 22, 1985, p. 101.
- VÎNĂTORI (jud. Neamț); 1972?
- 207) 1 AE Constantius II și Constantius Gallus, 351—354; THE; 4,08 g; LRBC, II, 1677—1678. Muzeul de istorie Tîrgu Neamț. V. Mihăilescu-Birliba, *La monnaie*, p. 288 (269).
- VÎRTEȘCOIU (jud. Vrancea); la suprafața necropolei carpace; înainte de 1929.
- 208) 1 AE Constantinus I.
Gr. Anifescu, *AA*, 3, 1929, p. 21; I. L. Neagu, *AA*, 5—6, 1930, p. 45—51; O. Tatrăli, *AA*, 9—10, 1933—1934, p. 54; Gh. Bichir, *Danubius*, 1, 1967, p. 116;

- V. Mihăilescu-Bîrliba, *MemAntiq.*, 2, 1970, p. 328;
D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*,
1971, p. 162; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 288
(270).
- ZAGAVIA** (com. Scobinți, jud. Iași).
209 1 AR Constantius II, 340–348; 3 g; 19 mm; tip
VOT/XX/MVLT/XXX.
Inedită; informație A. Scarlat, Hirleu; în colecție.
- ZĂICEȘTI** (com. Bălușeni, jud. Botoșani).
210 1 AR Constantius II, 351–354; Cho., 290 = tip
VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
Al. Păunescu, *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 508 (13); B. Mitrea,
Dacia, N.S., 24, 1980, p. 376 (138).
- ZIMNICEA** (jud. Teleorman).
211 1949. 1 AV Constantius II, 350–355; THE; Coh.,
122 = RIC, VIII, 150.
1 AE Constantius II, 335–340; HER; 1,5 g; 12,2 mm;
LRBC, I, p. 23. Inst. arh. București, inv. 1333.
1967. 1 AE Gratian, 367–375; HER; LRBC, II, 1938.
B. Mitrea, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 424; *ibidem*, 18, 1967,
1, p. 200–201; *ibidem*, 19, 1968, 1, p. 181; C. Preda,
SCIVA, 26, 1975, 4, p. 484; C. Beda, *CercetNum*, 3,
1980, p. 141 (47 d).
- BANAT** (regiune).
1 AE Constans.
TRÉT, 3, 1987, p. 103, 120; TRÉT, 4, 1888, p. 145–
146; D. Protase, *Problema continuității*, p. 171 (70);
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 484.
- BIHOR** (județ).
În colecțiile Muzeului de istorie Oradea: emisiuni de la
Constantinus I, Constantius II, Iulian, Valentinian I și
Valens. B. Mitrea, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 613; Gh. Lazin,
Aluta, 2, 1970, p. 110; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975,
4, p. 484.
- MEHEDINȚI** (județ).
Emisiuni de bronz. Constantinus I (5), Constantinus II
(7), Constantius II (11), Constans (1), Valentinian I
(1), Valens (2). Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 213;
B. Mitrea, *BSNR*, 124–128 (1976–1980), p. 587–588
(203).
- MEHEDINȚI** (fostul județ).
În colecțiile Inst. arh. București, inv. 1006 se păstrează
4 emisiuni de bronz, care, după etichetele de la Expozi-
ția din 1906, ce se păstrează în plicuri, provin din
fosta comună Amară, din colecțiile lui Iovan Ispas
(2) și Spireanu (2). Informație Gh. Poenaru Bordea.
1 AE Constantinus II, 330–335; THE; 2,19 g; 18,5 mm;
LRBC, I, 841.
1 Constantinus II, 330–335; HER; 2,05 g; 17 mm;
LRBC, I, 906.
1 AE Constans, 337–341; SIS; 1,68 g; 17,6 mm;
LRBC, I, 781.
1 AE Helena, 337–341; CON; 0,98 g; 16,5 mm; LRBC,
I, 1046.
C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 458 se menționează
localitatea *Arama* (com. Coarnele Caprei, jud. Iași);
B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 580 (127)
se referă la localitatea *Amara* (com. Amara, jud. Ia-
lomița).
- MOLDOVA** (regiune).
Printre numeroasele monede romane de argint aflate
în colecția lui I. Ghica, cu mențiunea că provin din
Moldova, au fost identificate și emisiuni Constantin cel
Mare.
J. F. Neigebauer, *Dacien. Aus den Ueberresten des klas-
sischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Sieben-
bürgen*, Brașov, 1851, p. 296; V. Mihăilescu-Bîrliba,
La monnaie, p. 288 (276). O imitație după un miliarenses
Constantius II, 3,80 g, Coh., VII, 341–342, cu semne
runice.
D. Tudor, *SCȘIasi*, 2, 1951, 3–4, p. 589–596; V. Mi-
hăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 289 (278).
- MUREȘ** (județ).
1 AE Constantinus I, 324–325; SIS; RIC, VII, 183.
1 AE Constantinus I, 325–326; HER; RIC, VII, 69.
1 AE Constantius II, 330–335; ARL; LRBC, I, 370.
1 AE URBS ROMA, 330–335; ARL; LRBC, I, 371.
1 AE Constantius II, 347–348; AQU; RIC, VIII, 78.
1 AE Valens; AQU.
1 AE Constans, 347–348; ROMA; RIC, VIII, 81.
1 AE Constantius II, 352–354; ROMA; LRBC,
II, 670.
1 AE Constantinus I, 330–335; SIS; LRBC, I, 742.
2 AE Constantius II, 330–335; SIS; LRBC, I, 749.
1 AE Constans, 335–337; SIS; LRBC, I, 757.
1 AE Constantinus I, 335–337; SIS; LRBC, I, 759.
1 AE Constantius II, 347–348; SIS; RIC, VIII, 182.
2 AE Constantius II, 347–348; SIS; RIC, VIII, 184.
1 AE Constantius II, 347–348; SIS; RIC, VIII, 194.
1 AE Constantius II, 351–354; SIS; LRBC, II, 1218.
1 AE Constantius II, 351–354; SIS; LRBC, II, 1222.
3 Constantius II, 351–354; SIS; LRBC, II, 1236.
1 AE Valens, 364–367; SIS; LRBC, II, 1270.
2 AE Valentinian I, 364–367; SIS; LRBC, II, 1273.
1 AE Valentinian sau Valens, 364–367; SIS; LRBC,
II, 1273–1274.
1 AE Valens, 364–367; SIS; LRBC, II, 1289.
1 AE Valentinian I, 364–367; SIS; LRBC, II, 1292.
1 AE Valens, 367–375; SIS; LRBC, II, 1300.
1 AE Valens, 367–375; SIS; LRBC, II, 1364.
1 AE Valentinian I, 367–375; SIS; LRBC, II, 1405.
1 AE Gratian, 378–383; SIS; LRBC, II, 1539.
1 AE Constantius II, 351–354; SIRM; LRBC, II, 1597.
1 AE Constantius II, 351–354; SIRM; LRBC, II, 1603.
1 AE Constantius II, 351–354; SIRM; LRBC, II, 1609.
1 AE Constantius II, 351–354; SIRM; LRBC, II, 1613.
1 AE Constans, 335–337; THE; LRBC, 848.
1 AE Constantius II, 347–348; THE; RIC, VIII, 99.
1 AE Constans, 348–350; THE; RIC, VIII, 108.
1 AE Constantius II, 351–354; THE; LRBC, II, 1575.
1 AE Constantius II, 351–354; THE; LRBC, II, 1679.
1 AE Constantius II, 355–361; THE; LRBC, II, 1689.
1 AE Constantius II, 355–361; THE; LRBC, II, 1691.
1 AE Constantius II, 330–335; HER; LRBC, I, 905.
1 AE Constans, 337–341; HER; LRBC, I, 954.
1 AE Constantius II, 351–354; HER; LRBC, II, 1893.
1 AE Valentinian I, 366–367; HER; LRBC, II, 1934.
1 AE Valentinian I, 364–365; CON; LRBC, II, 2068.
1 AE Constantinus I, 330–335; CON; LRBC, I, 1010.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 335–337; LRBC, I, 1039.
1 AE Constantinus II, 337–341; CON; LRBC, I, 1043.
1 AE Valens, 366–367; CON; LRBC, II, 2088.
1 AE Constantinus I, 324–330; NIC; LRBC, I, 1073.
1 AE Constantinus I, 337–341; NIC; LRBC, I, 1132.
1 AE Constantius II, 351–354; NIC; LRBC, II, 2300.
1 AE Constantinus I, 324–330; CYZ; LRBC, I, 1172.
1 AE Constantinus II, 335–337; CYZ; LRBC, I, 1263.
1 AE Valens, 367–375; CYZ; LRBC, II, 2530.
Eug. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaure și
descoperiri monetare din Muzeul județean Mureș, Tîrgu
Mureș*, 1980, p. 29–30 (17–49, 51–76).
- OLTENIA** (regiune).
La Muzeul din Craiova și în colecții particulare: Constan-
tinus I (3 ?), Constantinus II (1), Crispus (1), Constau-
tius II (1 AR; ANT), Iulian (1), Valentinian I (7 AR),
Valens (1 AE și 6 AR).
Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 213; B. Mitrea,
BSNR, 124–128, 1976–1980, p. 588 (210).
- SUD-ESTUL TRANSILVANIEI** (regiune).
Din catalogul colecției numismatice donate Colegiului
reformat din Odorhei în 1868 rezultă că din regiune
proveneau emisiuni de la Constantinus I, Constantinus II,
Iulian, Valentinian I, Valens, Gratian.
K. Horedt, *Contribuții*, p. 36–37; D. Protase, *Problema
continuității*, p. 168 (50); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975,
4, p. 485.
- ADDENDA**
- BICAȘ** (jud. Neamț).
212) Într-o ladă de lemn, sub un copac, înainte de
1947, s-au găsit 16 emisiuni de argint, din care s-au
mai păstrat 9: 1 tetradrahmă Alexandru, 3 denari
romani republicani (sec. I î.e.n.), 4 denari romani im-
periali (sec. I–III e.n.) și 1 *siligua* Constantius II,
351–354; SIRM; tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.

- Și noi credem că monedele au făcut parte dintr-o colecție și nu dintr-un tezaur.
- I. Țigăra, SNC, 2, 1958, p. 468–469; C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 459; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 254 (28).
- APA SĂRATĂ — sat desființat, înglobat la orașul Cîmpulung (jud. Argeș); în apropierea castrului, pe lînsul transalutan.
- 213) Emisiuni de bronz Constantinus I și Iulian;
D. Protase, *Problema continuității*, 1966, p. 179 (131);
C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 470.
- OSICA DE SUS (jud. Olt).
- 214) 1 AR Valens, 367–375; NIC; RIC, IX, 20 b. Dintr-un tezaur?
B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 17, 1973, p. 413 (72), *idem*, SCIV 24, 1973, 1, p. 149; Gh. Popilian, SCN, 6, 1975, p. 232;
C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 475; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 214.
- PADEA (com. Drănic, jud. Dolj); la punctul „Dealul Viilor”.
- 215) 1 AR Constantius II; dintr-un tezaur?
B. Mitrea, SCIV, 24, 1973, 1, p. 149; Gh. Popilian, SCN, 6, 1975, 4, p. 231; C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 475; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 209.
- CORABIA, cartier Celei — „SUCIDAVA” (jud. Olt).
- 216) Din cetate, așezarea ei civilă, necropolă și împrejurimi provin numeroase emisiuni de bronz Constantinus I — Gratian. C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 462; Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 207–208 și anexa 20; Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1975, p. 73–78.
- DROBETA — TURNU SEVERIN — „DROBETA” (jud. Mehedinți); de pe teritoriul orașului.
- 217) ? Constantinus I
1 AE Helena;
8 AE URBS ROMA.
5 AE CONSTANTINOPOLIS.
23 AE Constantinus II.
89 AE Constantius II.
19 AE Constans;
9 AE Iulian.
1 AE Iovian.
22 AE Valentinian I.
18 AE Valens.
8 AE Gratian.
Oct. Toropu, *Romanitatea tirzie*, p. 210; D. Protase, *Problema continuității*, p. 182 (149); C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 483; B. Mitrea, BSNR, 124–128, 1976–1980, p. 585 (179).
- ORȘOVA — „DIERNA” (jud. Mehedinți).
- 218) 1 AE Constantinus I, 326–328; THE; 2,50 g; 18,5 mm; RIC, VII, 153.
1 AE Constantinus I, 328–329; SIS; 2,35 g; 19 mm; RIC, VII, 215.
1 AE Constantinus I, 330–333; CON; 1,76 g; 18 mm; RIC, VII, 59.
1 AE Constantinus II, 330–333; CON; 2,37 g; 18 mm; RIC, VII, 60.
1 AE URBS ROMA, 330–333; SIS; 1,70 g; 18 mm; RIC, VII, 223.
1 AE URBS ROMA, 330–333; THE; 2,22 g; 18 mm; RIC, VII, 197.
1 AE URBS ROMA, 330–333; HER; 2,19 g; 17 mm; RIC, VII, 124.
2 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–333; SIS; RIC, VII, 224.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–333; CON; 2 g; 18,5 mm; RIC, VII, 63.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 331, 333–334; CYZ; 1,92 g; 18 mm; RIC, VII, 92.
2 AE Constantinus I, 330–335; SIS; 1,92 g; 17 mm; 1,87 g; 18 mm.
1 AE Constantinus I, 330–337; SIS; 0,95 g; 18,5 mm; tip GLORIA EXERCITUS.
1 AE URBS ROMA, 330–337; 1,90 g; 19 mm.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–337; 1,93 g; 18 mm.
2 AE Constantinus II, 334–335; SIS; RIC, VII, 236.
1 AE Constantius II, 334–335; SIS; RIC, VII, 237.
1 AE Constantius II, 335–336; HER; 0,95 g; 17 mm; RIC, VII, 200.
1 AE Constantinus II, 330–335; tip GLORIA EXERCITUS (1 st).
1 AE URBS ROMA, 335–337; tip GLORIA EXERCITUS (1 st).
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 335–337; 1,93 g; 18 mm.
1 AE Constantinus II, 336–337; CON; 1,09 g; 16 mm; RIC, VII, 138.
1 AE Constans, 336–337; THE; 0,47 g; 15 mm; RIC, VII, 226.
1 AE Constantinus I, 337–341; CON; LRBC, I, 1041.
1 AE Constantinus I, 337–341; NIC; 1 g; 15 mm; LRBC, I, 1132.
1 AE Constans, 337–341; CON; 0,88 g; 15 mm; LRBC, I, 1044.
2 AE Constans, 337–341; HER; LRBC, I, 856, 952.
1 AE Constantius II, 337–341; THE; 0,63 g; 15 mm; LRBC, I, 855.
2 AE Constantinus I, 337–341.
2 AE Constans, 337–341.
3 AE, 337–341.
1 AE Constantinus I; 341–348; NIC; 0,95 g; 15 mm; RIC, VIII, 48.
2 AE Constantinus I, 347–348; CYZ; RIC, VIII, 46.
1 AE Constantinus I, 347–348; tip VICTORIAE DD AVG Q NN.
1 AE Constans, 347–348; AQU; 1,20 g; 15 mm; RIC, VIII, 76.
1 AE Constans, 340–348; SIS; 1,44 g; 27 mm; RIC, VIII, 195.
1 AE Constans, 347–348; 1,01 g; 17 mm; RIC, VIII, 100.
1 AE Constantius II, 347–348; AQU; 1,52 g; 15 mm; RIC, VIII, 86.
2 AE Constantius II, 340–348; SIS; RIC, VIII, 184.
1 AE Constantius II, 347–348; THE; RIC, VIII, 99.
1 AE Constantius II, 347–348; HER; 1,67 g; 15 mm; RIC, VIII, 46.
1 AE Constantius II, 347–348; ANT; 1,65 g; 14 mm; RIC, VIII, 113.
7 AE Constantius II, 347–348; VOTIS/XX/MVLTIS/XXX;
3 AE, 347–348; tip VOTIS/XX/MVLTIS/XXX;
1 AE Constans, 348–350; THE; 3,23 g; 20 mm; RIC, VVV, 109.
1 AE Constantius II, 348–350; THE; 1,50 g; 18 mm; RIC, VIII, 119.
1 AE Constantius II, 348–351; HER; 4,20 g; 22 mm; RIC, VIII, 69.
1 AE Constantius II, 351; SIS; 4,64 g; 27 mm; LRBC, II, 1186.
1 AE Constantius II, 351–354; SIS; 1,97 g; 18 mm; LRBC, II, 1218.
1 AE Constantius II, 351–354; SIRM; 1,82 g; 16,5 × 18 mm; LRBC, II, 1603.
2 AE Constantius II, 351–354; HER; LRBC, II, 1679, 1681.
1 AE Constantius II, 352–354; AQU; 3,29 g; 25 mm; LRBC, II, 919.
1 AE Constantius Gallus, 353–354; 1,81 g; 19 mm; tip FTR.
1 AE, 351–353/354; tip FTR.
7 AE, 353/354–357/358; tip FTR.
1 AE Constantius II, 355–360; AQU; 2,25 g; 17 mm; LRBC, II, 953.
2 AE Constantius II, 355–361; SIS; LRBC, II, 1228.
1 AE Constantius II, 355–361; SIS; 2 g; 18 mm; LRBC, II, 1238.
2 AE Constantius II, 355–361; HER; LRBC, II, 1689.
9 AE Constantius II, 357/358–361; tip SPES REIPUBLICAE.
2 AE Iulian, 355–361; SIS; LRBC, II, 1245, 1254.
1 AE Iulian, 355–357/358; tip FTR.
2 AE Iulian, 357/358–361; tip SPES REIPUBLICAE.
1 AE Iovian, 363–364; SIRM; 2,38 g; 20 mm; LRBC, II, 1623.
1 AE Valens, 364–365; CON; 2 g; 18 mm; LRBC, II, 2075.

- 1 AE Valentinian I, 364–367; SIS; 1,05 g; 17 mm; LRBC, II, 1271.
- 1 AE Valens, 364–367; SIS; 1,80 g; 18 mm; LRBC, II, 1276.
- 1 AE Valens, 364–367; SIS; 1,84 g; 19 mm; LRBC, II, 1284.
- 1 AE Valens, 364–367; SIS; 1,90 g; 17 mm; LRBC, II, 1285.
- 1 AE Valens, 364–367; HER; 2 g; 17 mm; LRBC, II, 1707.
- 1 AE Valens, 364–367; HER; 1,62 g; 18 mm; LRBC, II, 1714.
- 1 AR Valens, 364–367; CON; 1,57 g; 18 mm; RIC, IX, 13d.
- 3 AE Valentinian I, 364–375; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; SIS; 1,75 g; 16 mm; LRBC, II, 1308.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; SIS; 1,64 g; 17 mm; LRBC, II, 1308.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; SIS; 1,60 g; 15 × 19 mm; LRBC, II, 1319.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; SIS; 1,75 g; 19 mm; LRBC, II, 1331.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; SIS; 1,59 g; 18 mm; LRBC, II, 1436.
- 1 AE Valens, 367–375; SIS; 1,77 g; 17 mm; LRBC, II, 1334.
- 1 AE Valens, 367–375; SIS; 1,72 g; 17 mm; LRBC, II, 1374.
- 1 AE Valens, 367–375; SIS; 2,79 g; 18 mm; LRBC, II, 1379.
- 1 AE Gratian, 367–375; SIS; 1,54 g; 17 mm; LRBC, II, 1368.
- 1 AE Gratian, 367–375; SIS; 1,90 g; 19 mm; LRBC, II, 1381.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; ARL; 2,17 g; 15 mm; LRBC, II, 512.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; HER; 1,90 g; 17 mm; LRBC, II, 1731.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; HER; 1,55 g; 18 mm; LRBC, II, 1749.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; HER; 2,47 g; 20 mm; LRBC, II, 1752.
- 1 AE Valens, 367–375; HER; 2,37 g; 17 mm; LRBC, II, 1729.
- 1 AE Valens, 367–375; HER; 1,76 g; 16 × 18 mm; LRBC, II, 1739.
- 1 AE Valens, 367–375; HER; 2,13 g; 17 mm; LRBC, II, 1745.
- 1 AE Valens, 367–375; HER; 2,11 g; 17 mm; LRBC, II, 1796.
- 1 AE Valens, 367–375; ANT; 1,20 g; 18 mm; RIC, IX, 34d.
- 1 AR Valentinian I, 367–375; ANT; fragment; RIC, IX, 33a.
- 4 AE Valens, 364–378; tip GLORIA ROMANORUM.
- 3 AE Valens, 364–378; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
- 4 AE, 364–378; tip GLORIA ROMANORUM.
- 1 AE, 364–378; 1,58 g; 17 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
- 4 AE, 364–378; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
- 1 AE Gratian, 378–383; SIS; 4,05 g; 22 mm; LRBC, II, 1512.
- 1 AE Valentinian II, 378–383; SIS; 4,90 g; 27 mm; LRBC, II, 1513.
- 1 AE Valentinian II, 378–383; SIS; 6,03 g; 24 mm; LRBC, II, 1513.
- M. Chișescu, Gh. Poenaru Bordea, *BSNR*, 129–130, 1981–1982, p. 173–182.
- DOBROGEA**
- ABRUD** (com. Adamclisi, jud. Constanța).
- 219) 1 AE Constantius II, 324–330; HER; 2,10 g; 27,8 mm; LRBC, I, 872.
- Al. Popcea, *SCN*, 7, 1980, p. 155.
- AGIGEA** (jud. Constanța); pe ogorul CAP.
- 220) 1 AE epoca valentiniană, 364–378; tip SECURITAS

- REIPUBLICAE; 1,70 g; 16,5 mm; MINAC, inv. 9532.
- R. Ochșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 8, 1975, p. 439.
- BABADAG** (jud. Tulcea); „la podul Topraichini”.
- 221) 1 AE Constantinus I, 330–335; tip GLORIA EXERCITUS.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335.
- 1 AE Constantinus I, 337–341; tip GLORIA EXERCITUS.
- 1 AE Constantius II, 348–361; 2,28 g; 14 mm; tip FTR.
- 1 AE Valens, 364–375; 1,34 g; 16 mm; tip GLORIA ROMANORUM; MDDT, inv. 42336.
- 1 AE Valens, 366–375; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MDDT, inv. 40090.
- 1 AE Valens.
- Gh. Poenaru Bordea, *Peuce*, 4, 1973–1975, p. 152; A. Opaif, *Peuce*, 8, 1980, p. 432; E. Oberländer-Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 505; A. Opaif, M. Zahariade, *Materiale*, 1980, p. 340; E. Oberländer-Târnoveanu, Cr. Opaif, *Peuce*, 9, 1984, p. 268.
- BAIA** (jud. Tulcea); imprejurimi; 1952.
- 222) 1 AE Constantinus I, 330–335; NIC; 2,52 g; 18 mm; LRBC, I, 1117; MINAC, inv. 25 a.
- R. Ochșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 471.
- 1 AE Constantius II, 351–354; CON; 4,62 g; 19 mm; LRBC, II, 2035; MINAC, inv. 25 b.
- Ibidem*.
- BIRUINȚA** (com. Topraisar, jud. Constanța).
- 223) 1 AE Constantinus I, 330–335; HER; 2,54 g; 18 mm; Coh., 253, tip GLORIA EXERCITUS.
- 1 AE, 348–361; tip FTR.
- 1 AE, 348–361; tip FTR.
- Inst. arh. București, inv. 826.
- Informație Gh. Poenaru Bordea, *Incdite*.
- CAMENA** (com. Baia, jud. Tulcea).
- 224) 1 AE Constantinus I, 330–335; THE; 2,62 g; 18 mm; LRBC, I, 835; MINAC, inv. 9510.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; THE; 2,75 g; 18 mm; LRBC, I, 839; MINAC, inv. 9505.
- 1 AE Constantinus II, 330–335; CON; 1,55 g; 17 mm; LRBC, I, 1019; MINAC, inv. 9502.
- 1 AE Constantius II, 330–335; 2,51 g; 17 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 9507.
- 1 AE Constantinus II, 335–337; CYZ; 1,50 g; 15,5 mm; LRBC, I, 1264; MINAC, inv. 504.
- 1 AE Constantius II, 347–348; 1,53 g; 16 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX; MINAC, inv. 9509.
- 1 AE Constantius II, 355–361; THE; 1,65 g; 16,5 mm; LRBC, II, 1687; MINAC, inv. 9508.
- 1 AE Iulian, 355–361; 2,57 g; 17 mm; tip FTR; MINAC, inv. 9501.
- 1 AE Valens, 364–378; 2,37 g; 19 mm; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 9503.
- R. Ochșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 8, 1975, p. 439–440.
- CATALOI** (com. Cataloi, jud. Tulcea); „La pietriș”; 1961.
- 225) 1 AE Constantinus I, 337–341; NIC; 2 g; 14,5 mm; LRBC, I, 962; MDDT, 10724.
- E. Oberländer-Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, 505.
- CERBU** (com. Topolog, jud. Tulcea).
- 226) 1 AE Constantius Gallus, 351–354; NIC; 1,77 g; 15 mm; LRBC, II, 2310; MDDT, inv. 42331.
- 1 AE Iulian, 361–363; CYZ; 8,97 g; 27,3 mm; LRBC, II, 2511; MDDT, inv. 42334.
- E. Oberländer-Târnoveanu, Cr. Opaif, *Peuce*, 9, 1984, p. 269.
- CERNA** (com. Cerna, jud. Tulcea).
- 227) 1 AE Constantius II, 337–341; 1,42 g; 15 mm; tip GLORIA EXERCITUS.
- 1 AE Constantius II, 351–354; SIS; 2,42 g; 18 mm; LRBC, II, 1218.
- 1 AE Constantius Gallus, 351–354; NIC; 1,55 g; 15 mm; LRBC, II, 2310.
- 1 AE Constantius II, 351–361; 1,35 g; 17 mm; tip FTR.
- 1 AE Constantius II, 355–361; 1,70 g; 15 mm; tip SPES REIPUBLICAE.
- 1 AE Valentinian I, 364–375; 1,14 g; 14 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
- În colecția școlii generale din localitate.

- E. Oberländer-Târnoveanu, Cr. Opaiț, *Pence*, 9, 1984, p. 269.
- CERNAVODA (jud. Constanța).
- 228) 1 AE Constantinus I, 324–327; TIC; 2,60 g; 18,5 mm; LRBC, I, 466; MINAC, inv. 3472.
- 1 AE Constantinus II, 324–330; SIS; 2,95 g; 18,7 mm; LRBC, I, 724; MINAC, inv. 3608.
- 1 AE Constantinus I, 324–330; HER; 3,04 g; 19,7 mm; LRBC, I, 865; MINAC, inv. 3473.
- 1 AE Constantinus I, 326–330; CON; 2,85 g; 16,6 mm; LRBC, I, 984; MINAC, inv. 3476.
- 1 AE URBS ROMA, 330–335; 2,08 g; 17 mm; MINAC, inv. 3471.
- 1 AE Constantinus II, 330–335; CYZ; 2,75 g; 18,6 mm; LRBC, I, 1242; MINAC, inv. 3468.
- 1 AE Constantinus II, 330–335; ANT; 1,30 g; 16,8 mm; LRBC, I, 1364; MINAC, inv. 3604.
- 1 AE Constantinus II, 330–335; 1,73 g; 17 mm; THE; LRBC, I, 841; MINAC, inv. 3603.
- 1 AE Constantinus II, 330–335; CYZ; 2,31 g; 17,4 mm; LRBC, I, 1228; MINAC, inv. 3605.
- 1 AE Constantinus II, 330–335; ANT; 1,52 g; 17,4 mm; LRBC, I, 1358; MINAC, inv. 3490.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; HER; 2,50 g; 18 mm; LRBC, I, 903; MINAC, inv. 3488.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; CON; 2,16 g; 16,5 mm; LRBC, I, 1009; MINAC, inv. 3486.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; CYZ; 2,27 g; 17,6 mm; LRBC, I, 1249; MINAC, inv. 3489.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; 1,40 g; 19 mm; VICTORIA la proră; MINAC, inv. 3487.
- 1 AE Constantinus I, 330–335; CON; 2,16 g; 16,5 mm; LRBC, I, 1017; MINCA, inv. 3526.
- 1 AE URBS ROMA, 330–335; 2,52 g; 17,6 mm; CYZ; LRBC, I, 1232; MINAC, inv. 3607.
- 1 AE Constans, 337–341; 1,34 g; 16 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 3601.
- 1 AE Constantinus II, 337–341; 1,26 g; 17 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 3492.
- 1 AE Constantinus I, 337–341; CON; 1,60 g; 14,5 mm; LRBC, I, 1041; MINAC, inv. 3510.
- 1 AE Constantinus I, 347–348; 1,42 g; 14,7 mm; tip VN-MR MINAC, inv. 3511.
- 1 AE Constantinus II, 340–348; SIS; 2,11 g; 17,4 mm; RIC, VIII, 184; MINAC, inv. 3500.
- 1 AE Constantinus II, 347–348; ANT; 1,40 g; 13,6 mm; RIC, VIII, 113; MINAC, inv. 3598.
- 1 AE Constantinus II, 347–348; 1,10 g; 13 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX; MINAC, inv. 3523.
- 1 AE Constans, 340–348; SIS; 1,46 g; 16,5 mm; RIC, VIII, 192; MINAC, inv. 3475.
- 2 AE Constantius II, 351–354; SIRM; LRBC, II, 1605; MINAC, inv. 3595, 3499.
- 1 AE Constantius II, 351–354; HER; 2,68 g; 18,5 mm; LRBC, II, 1896; MINAC, inv. 3599.
- 1 AE Constantius II, 351–354; HER; 2,35 g; 18,8 mm; LRBC, II, 1900; MINAC, inv. 3600.
- 1 AE Constantius II, 351–354; CON; 1,84 g; 17 mm; LRBC, II, 2041; MINAC, inv. 3602.
- 1 AE Constantius II, 351–354; CON; 2,05 g; 16 mm; LRBC, II, 2043; MINAC, inv. 2597.
- 1 AE Constantius II, 351–354; CYZ; 4,95 g; 21,2 mm; LRBC, II, 2482; MINAC, inv. 2503.
- 1 AE Constantius II, 351–354; NIC; 3,68 g; 21,5 mm; LRBC, II, 2486; MINAC, inv. 3502.
- 1 AE Constantius II, 351–354; 2,56 g; 17 mm; tip FTR-FH₃ MINAC, inv. 3596.
- 1 AE Constantius Gallus, 351–354; 2,98 g; 18 mm; LRBC, II, 940; MINAC, inv. 3498.
- 1 AE Constantius II, 355–361; AQU; 2,72 g; 17 mm; LRBC, II, 1610; MINAC, inv. 3497.
- 1 AE Constantius II, 355–361; SIRM; 2,12 g; 17,5 mm; LRBC, II, 1610; MINAC, inv. 3496.
- 1 AE Constantius II, 355–361; THE; 1,75 g; 15,4 mm; LRBC, II, 1687; MINAC, inv. 3494.
- 1 AE Constantius II, 355–361; 1,89 g; 16 mm; tip FTR-FH₄ MINAC, inv. 3491.
- 1 AE Constantius II, 351–361; 2,40 g; 17,5 mm; tip FTR-FH₃; MINAC, inv. 3495.
- 1 AE Constantius II, 351–361; 2,22 g; 17,6 mm; tip FTR-FH₃; MINAC, inv. 3493.
- 1 AE Valens, 364–365; CON; 2,69 g; 15,5 mm; LRBC, II, 2067; MINAC, inv. 3481.
- 1 AE Valens, 364–365; HER; fragment; 17 mm; LRBC, II, 1915; MINAC, inv. 3482.
- 1 AE Valentinian I, 364–367; SIS; 2,48 g; 17,7 mm; LRBC, II, 1269; MINAC, inv. 3484.
- 1 AE Valentinian I, 364–375; fragment; 17,1 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 3485.
- 1 AE Valens, 367–375; THE; 2,43 g; 17,3 mm; LRBC, II, 1750; MINAC, inv. 3483.
- 1 AE Valens, 364–378; 2,10 g; 19 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 3480.
- A Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 12, 1979, p. 230–231; *ibidem*, 13, 1980, p. 349, 351, 353–354.
- CETATEA (com. Dobromir, jud. Constanța).
- 229) 1 AE Constantinus I, 330–335; CYZ; 2,18 g; 19 mm; LRBC, I, 1251.
- 1 AE Constantinus I, 330–335; 1,70 g; 16,6 mm; tip GLORIA EXERCITUS.
- 2 AE URBS ROMA, 330–335; LRBC, I, 1232.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; CON; 2,0 g; 19 mm; LRBC, I, 1009.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; NIC; 2,32 g; 18 mm; LRBC, I, 1121.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; SIS; 1,90 g; 17,6 mm; LRBC, I, 746.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–337; THE; 1,69 g; 19 mm; LRBC, I, 839.
- 1 AE Constantinus II, 330–335; HER; 1,37 g; 17,6 mm; LRBC, I, 899.
- 1 AE Constantinus II, 330–335; NIC; 2,32 g; 17 mm; LRBC, I, 1118.
- 1 AE Constantinus II, 330–335; 1,92 g; 18,5 mm; CYZ; LRBC, I, 842.
- 1 AE Constantius II, 330–335; HER; 2,38 g; 17 mm; LRBC, I, 906.
- 1 AE Delmatius, 335–337; CON; 1,42 g; 16,5 mm; LRBC, I, 1032.
- 1 AE Constantius II, 337–339; CYZ; 3,38 g; 17 mm; LRBC, I, 1280.
- 1 AE Constans, 337–341; 1,32 g; 16,1 mm; tip GLORIA EXERCITUS.
- 1 AE Constantinus I, 347–348; CON; 1,55 g; 15 mm; RIC, VIII, 68.
- 1 AE Constantinus I, 347–348; tip VOT/XX; distrusă.
- 1 AE Constantius II, 347–348; NIC; 1,44 g; 14,6 mm; RIC, VIII, 58.
- 1 AE Constantius II, 347–348; tip VOT/XX/MVLT/XXX.
- 2 AE Constantius II, 348–361; tip FTR.
- 1 AE Constantius II, 351–354; SIRM; 1,76 g; 17,1 mm; LRBC, II, 1605.
- 2 AE Constantius II, 351–354; CON; LRBC, II, 2037.
- 2 AE Constantius II, 351–354; THE; LRBC, II, 1681.
- 1 AE Constantius II, 351–354; THE; 2,64 g; 15 mm; LRBC, II, 1683.
- 1 AE Constantius II, 351–354; NIC; 2,52 g; 18,2 mm; LRBC, II, 2309.
- 2 AE Constantius Gallus, 351–354; CYZ; LRBC, II, 2491.
- 1 AE Constantius II, 355–361; CON; LRBC, II, 2049.
- 1 AE Valens, 364–363; CON; 1,83 g; 16 mm; LRBC, II, 2077.
- 1 AE Valentinian I, 364–367; SIRM; 2,55 g; 18,5 mm; LRBC, II, 1627.
- 1 AE Valentinian I, 364–365; CON; 1,61 g; 18,2 mm; LRBC, II, 2066.
- 1 AE Valentinian I, 364–365; 1,62 g; 16,7 mm; tip RESTITUTOR REIP.
- 2 AE Valentinian I, 364–365; CON; LRBC, II, 2076.
- 1 AE Valens, 364–367; AQU; 1,87 g; 17,8 mm; LRBC, II, 968.
- 2 AE Valentinian I, 364–375; tip SECURITAS

- REIPUBLICAE.
1 AE Gratian, 367–375; NIC; 1,57 g; 17,8 mm; LRBC, II, 2342.
1 AE Valentinian II, 378–383; SIS; 2,17 g; 18,8 mm; LRBC, II, 1516.
Al. Popoca, *SCN*, 7, 1980, p. 156–157.
- CORBU DE SUS (com. Corbu, jud. Constanța).
230) 1 AE Constantinus II, 351–361; ALE; 2,52 g; 17 mm; LRBC, II, 2844 sau 2846.
- CUMPĂNA (jud. Constanța).
231) 1 AE Constantinus I, 327–328; ANT; 3,25 g; 18,5 mm; LRBC, I, 1347.
1 AE Constantius II, 324–330; NIC; 3,48 g; 19 mm; LRBC, I, 1090.
MINAC, inv. 102.
R. Ocheșanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 405–406.
- DERVENT (com. Lipnița, jud. Constanța).
232) 1 AE Constantinus I, 324–330; THE; 2,55 g; 19 mm; LRBC, I, 829; MINAC, inv. 55.
1 AE Constantius II, 340–348; SIS; 1,58 g; 15 mm; RIC, VIII, 194; MINAC, inv. 57.
1 AE Constantius II, 355–360; 1,74 g; 17,5 mm; tip SPES REIPUBLICAE; MINAC, inv. 53890.
R. Ocheșanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 477;
A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 17, 1984, p. 247.
- DOBROMIR VALE (com. Dobromir, jud. Constanța).
233) 1 AE Constantius II, 327–329; HER; 2,90 g; 19 mm; RIC, VII, 96; MINAC, inv. 9.
R. Ocheșanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 474.
- DULCEȘTI (com. 23 August, jud. Constanța).
234) 1 AE Constantius II, 351–354; CON; 2,20 g; 17 mm; LRBC, II, 2046; MINAC; 101.
- ENISALA (com. Sarichiol, jud. Tulcea).
235) „*La Călugăra*”.
1 AE URBS ROMA, 330–335; CYZ; 2,31 g; 17 mm; LRBC, I, 1218; MDDT, inv. 42448.
1 AE Constantius II, 348–361; 3,56 g; 17 mm; tip FTR; MDDT, inv. 10716.
1 AE Constantius II, 351–355; SIRM; 2,22 g; 18 mm; LRBC, II, 1603; MDDT, inv. 42459.
1 AE Valentinian I, 364–365; CON; 1,38 g; 18 mm; LRBC, II, 2070; MDDT, inv. 10717.
1 AE Valens, 367–378; THE; 1,97 g; 17 mm; LRBC, II, 1709; MDDT, inv. 42452. (La „*Ripa Șopulesei*”).
E. Oberländer-Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 505;
Gh. Mănușu-Adameșteanu, E. Oberländer-Târnoveanu, *Peuce*, 9, 1984, p. 351.
- FAUREI (com. Băneasa, jud. Constanța).
236) 1 AE Constantinus I, 330–335; CON; 2,17 g; 17,5 mm; LRBC, I, 1005; MINAC, inv. 9340.
1 AE Constantius II, 330–335; TREV; 2,48 g; 16 mm; LRBC, I, 57; MINAC, inv. 9339.
A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 12, 1979, p. 232.
- FÎNTÎNELE (com. Cogea, jud. Constanța); 1978.
237) 1 AE Constantius Gallus, 351–354.
1 AE Constantius II, 355–361.
Al. Suceveanu, *Materiale*, Oradea – 1979, p. 256.
- HORIA (jud. Tulcea); în zona vilae-ei care prezintă urme de incendiu.
238) 1 AE Constans, 335–337; ANT.
1 AE Valentinian I, 364–375.
V. Henrich-Baumann, *Peuce*, 4, 1973–1975, p. 65–66.
- INDEPENDENȚA (com. Murighiol, jud. Tulcea); în așezarea civilă din preajma cetății; 1957.
239) 1 AE Constantius II.
Espectatus Bujor, *Materiale*, 6, 1959, p. 239; *Materiale*, Vaslui – 1982, p. 181.
- IZVOARE – fost Pirjoia (com. Lipnița, jud. Constanța).
240) 1 AE Constantinus I, 324–330; HER; 2,28 g; 18 mm; LRBC, I, 863; MINAC, inv. 51172.
1 AE Constantinus I, 324–330; 2,70 g; fragm.; tip PROVIDENTIAEAVGG; MINAC, inv. 51171.
1 AE Constantius II, 355–360; 3,18 g; 22 mm; tip FTR; MINAC, inv. 53873.
1 AE Constantius II, 355–361; ALE; 1,41 g; 15 mm; LRBC, II, 2846–2847; MINAC, inv. 51174.
1 AE Constantius II, 355–361; 2,38 g; 15,5 mm; tip SPES REIPUBLICAE; MINAC, inv. 51173.

- 1 AE, 367–375; 1,71 g; 14,8 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 51175.
1 AE, 367–375; 1,95 g; fragm.; tip GLORIA ROMANORUM MINA; inv. 51176.
A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 15, 1982, p. 277–278; *ibidem*, 17, 1984, p. 247.
- IZVOARELE (com. Izvoarele, jud. Tulcea).
241) *Passim*
1 AE Constantinus I, 324; THE; 2,72 g; 18 mm; RIC, VII, 123.
1 AE Constantinus I, 325–326; CYZ; 2,84 g; 18 mm; RIC, VII, 34.
În colecția școlii generale din localitate.
E. Oberländer-Târnoveanu, Cr. Opaiț, *Peuce*, 9, 1984, p. 271.
„*Dealul Consul*”
1 AE Valentinian I, 367–375; CON; 2,30 g; 17 mm; LRBC, II, 2109; MDDT, inv. 10423.
E. Oberländer-Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 505.
- LESPEZI (com. Dobromir, jud. Constanța); pe teritoriul așezării romane.
242) 1 AE Constantinus I, 324–327; TIC; 3,14 g; 18,5 mm; LRBC, I, 466; MINAC, inv. 88.
1 AE Constantinus II, 324–330; HER; 2,32 g; 18 mm; LRBC, I, 871; MINAC, inv. 61 b 1.
1 AE Constantinus II, 324–330; NIC; 2,15 g; 18 mm; LRBC, I, 1112; MINAC, inv. 88.
1 AE Constantinus II, 335–337; SIS; 2,45 g; 17 mm; LRBC, I, 755; MINAC, inv. 61 b 2.
1 AE Constantinus I, 337–339; CYZ; 1,83 g; 15 mm; LRBC, I, 1273; MINAC, inv. 69.
1 AE Constans, 337–339; CYZ; 1,86 g; 14 mm; LRBC, I, 1283; MINAC, inv. 61 b 7.
1 AE Constantinus I, 330–333; HER; 2,54 g; 18 mm; LRBC, I, 904; MINAC, inv. 88.
1 AE Constantinus I, 330–335; NIC; 1,12 g; 15,5 mm; LRBC, I, 1125; MINAC, inv. 88.
1 AE Constantinus I, 331 sau 333–334; CYZ; 2,32 g; 17 mm; LRBC, I, 1235; MINAC, inv. 88.
1 AE Constantinus I, 330–335; THE; 2,84 g; 18 mm; LRBC, I, 840; CNARSR, inv. 69 a 1.
1 AE URBS ROMA, 3330–335; CON; 1,64 g; 18 mm; MINAC, inv. 61.
1 AE URBS ROMA, 330–335; CYZ; 2,39 g; 18 mm; LRBC, I, 1248; MINAC, inv. 88.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; CYZ; 2,19 g; 17 mm; LRBC, I, 1234; MINAC, inv. 61 b 3.
1 AE Constantius II, 330–335; CON; 1,99 g; 17 mm; LRBC, I, 1012 sau 1019; MINAC, inv. 61 b 7.
1 AE 330–335; 2,25 g; 15 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 61.
1 AE Constantinus I, 347–348; 1,10 g; 13 mm; tip VN/MR; MINAC, inv. 61.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 335341; 1,32 g; 13 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 61.
1 AE, 335–341; ST; 1,23 g; 13,5 mm; tip GLORIA EXERCITUS, MINAC, inv. 69.
1 AE Constans, 337–341; CON; 1,30 g; 15 mm; LRBC, I, 1056; MINAC, inv. 61.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, după 340; ALE; 1,45 g; 15 mm; RIC, VIII, 9; MINAC, inv. 61 b 5.
1 AE Constantinus I, 347–348; ANT; fragm.; RIC, VIII, 112; MINAC, VIII, 69.
1 AE Constantinus I, 347–248; ALE; 2 g; 16 mm; RIC, VIII, 32; MINAC, inv. 88.
1 AE Constans, sau Constantius II, 347–348; HER; 1,16 g; 13 mm; RIC, VIII, 46 sau 48; MINAC, inv. 61.
1 AE Constans sau Constantius II, 347–348; 1,20 g; 14 mm; tip VOTIS/XX/AVLTIS/XXX; MINAC, inv. 61.
1 AE Constans, 348–351; CON; RIC, VIII, 92; 3,03 g; 21 mm; MINAC, inv. 88.
1 AE Vetrano, 350; SIS; 5,35 g; 22 mm; LRBC, II, 1172; MINAC, inv. 61 c 5.
1 AE Constantius II, 352–354; AQU; 2,27 g; 17 mm; LRBC, II, 932; MINAC, inv. 61 c 1.
1 AE Constantius II, 351–354; CON; 4,98 g; 20 mm; LRBC, II, 2035; MINAC, inv. 61 c 4.

- 1-AE Constantius II, 351-354; CON; 2,12 g; 17 mm; LRBC, II, 2039 sau 2041; MINAC, inv. 69.
- 1 AE Constantius II, 351-354; HER; 2 g; 18 mm; LRBC, II, 1900; MINAC, inv. 69.
- 1 AE Constantius II, 351-354; NIC; 4,53 g; 21 mm; LRBC, II, 2300; MINAC, inv. 88.
- 1 AE Constantius II, 351-354 sau 355-361; HER; LRBC, II, 1900-1902; MINAC, inv. 61.
- 1 AE Constantius II, 351-354 sau 355-361; ANT; LRBC, II, 2634-2635; MINAC, inv. 61.
- 1 AE Constantius II, 351-361; tip FTR; MINAC, inv. 61.
- 1 AE, 351-361; 1,93 g; 16 mm; FTR; MINAC, inv. 69.
- 1 AE Constantius II, 355-361; SIS; 2,43 g; 19 mm; LRBC, II, 1234; MINAC, inv. 61 c 2.
- 1 AE Constantius II, 355-361; SIRM; 2,55 g; 18 mm; LRBC, II, 1609; MINAC, inv. 69.
- 1 AE Constantius II, 355-361; THE; 1,63 g; 15 mm; LRBC, II, 1961; MINAC, inv. 61 c 3.
- 1 AE Iulian, 355-361; 2,26 g; 15,5 mm; SIS; LRBC, II, 1237; MINAC, 61 c 5.
- 1 AE Iulian, 355-361; SIS; 2,20 g; 17 mm; tip FTR-FH₂; MINAC, inv. 88.
- 1 AE Iulian, 355-361; 2,03 g; 16 mm; tip FTR-FH₃; MINAC, inv. 61.
- 1 AE Valens, 364-365; HER; 2,10 g; 17 mm; LRBC, II, 1918; MINAC, inv. 61.
- 1 AE Valens, 364-365; CON; 2,32 g; 17 mm; LRBC, II, 2073; MINAC, inv. 88.
- 1 AE Valens, 364-367; THE; 2,78 g; 17 mm; LRBC, II, 1707; MINAC, inv. 61 c 7.
- 1 AE Valentinian I, 364-375; CON; 1,96 g; 17 mm; tip GLORIA ROMANORUM (8); MINAC, inv. 61.
- 1 AE Valentinian I, 364-375; 1,88 g; 17 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 61.
- 1 AE Valens, 364-375; NIC; 2,29 g; 16,5 mm; LRBC, II, 2330 sau 2337; MINAC, inv. 61 c 9.
- 1 AE Valens, 367-375; CON; 2,10 g; 18 mm; RIC, IX, 42 b 13; MINAC, inv. 61 c 8.
- 2 AE Valens, 364-378; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 61.
- 1 AE Valens, 367-378; 2,50 g; 17 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 88.
- R. Ochescanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 474-475; *ibidem*, 7, 1974, p. 406-410.
- LUNCĂVITA (com. Luncăvița, jud. Tulcea).
- 243) 1 AE Constantius I, 330-335; HER; 2 g; 17 mm; LRBC, I, 909; MDDT, inv. 42303.
- 1 AE Constantius I, 347-348; NIC; 1,74 g; 13,5 mm; RIC, VIII, 48; MDDT, 42301.
- 1 AE Constans, 347-348; THE; 1,34 g; 16 mm; RIC, VIII, 100; MDDT, inv. 42309.
- 1 AE Constantius II, 347-348; 1,24 g; 13 mm; tip VOTIS/XX/MVLTI/XXX; MDDT, inv. 42306.
- 1 AE Constantius Gallus, 351-354; SIS; 3,80 g; 20 mm; LRBC, II, 1201; MDDT, inv. 42304.
- 1 AE Constantius II, 351-361; 2,55 g; 20 mm; tip FTR; MDDT, inv. 42305.
- 1 AE Constantius II sau Iulian, 355-361; NIC; 1,45 g; 14 mm; LRBC, II, 2315-2316; MDDT, inv. 42308.
- 1 AE Valens, 367-375; CYZ; 2,20 g; 17 mm; LRBC, II, 2527; MDDT, inv. 42307.
- E. Oberländer-Târnoveanu, Cr. Opaiț, *Peuce*, 9, 1984, p. 271.
- MAHMUDIA - „SALSOVIA” (jud. Tulcea).
- 244) 1 AE Constantius II, 347-348; NIQ; 3,92 g; 20,5 mm; RIC, VIII, 67.
- 1 AE Constantius Gallus, 351-354; 1,10 g; 19 mm; tip FTR; MDDT, inv. 39738.
- Gh. Poenaru Bordea, V. Baumann, *Peuce*, 4, 1973-1974, p. 152; E. Oberländer-Târnoveanu, *Pontica*, 8, 1980, p. 505.
- MĂNĂSTIREA COCOȘ (jud. Tulcea); la „Grădina mănăstirii”
- 245) 1 AE Constantius I, 325-326; THE; 2,25 g; 18 mm; RIC, VII, 153; M-rea Cocos, inv. 512.
- 1 AE Constantius I, 325-326; ANT; 2,54 g; 19 mm; RIC, VII, 63; M-rea Cocos, inv. 513.
- 1 AE Constantius I, 330-335; THE; 1,56 g; 17 mm; LRBC, I, 835 sau 840; M-rea Cocos, inv. 514.
- 1 AE URBS ROMA, 330-335; THE; 1,48 g; 18 mm; LRBC, I, 838; M-rea Cocos, inv. 515.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330-335; THE; 2; 19 mm; LRBC, I, 839; M-rea Cocos, inv. 516.
- 1 AE Constans, 347-348; THE; 1,41 g; 14 mm; LRBC, I, 860; RIC, VIII, 100; M-rea Cocos, inv. 551.
- 1 AE Vetrano, 350; THE; 5,17 g; 23,5 mm; LRBC, II, 1657; M-rea Cocos, inv. 552.
- 1 AE Constantius Gallus, 351-354; NIC; 3,72 g; 17 mm; LRBC, II, 2310; M-rea Cocos, inv. 553.
- 1 AE Constantius Gallus, 355-361; SIRM; 2,54 g; 17 mm; LRBC, II, 1614; M-rea Cocos, inv. 557.
- 1 AE Constantius Gallus, 355-361; CYZ; 2,14 g; 16,5 mm; LRBC, II, 2503; M-rea Cocos, inv. 554.
- 1 AE Valentinian I, 364-365; NIC; 2,77 g; 19 mm; LRBC, II, 2329; M-rea Cocos, inv. 564.
- E. Oberländer-Târnoveanu, Cr. Opaiț, *Peuce*, 9, 1984, p. 272.
- MURIGHIOL (com. Murighiol, jud. Tulcea); „La Cetate” 1967.
- 246) 1 AE Procopius, 364-365; CON; 2,10 g; 15 mm; LRBC, II, 2079; MDDT, inv. 10736.
- E. Oberländer-Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 506.
- NICULIȚEL (jud. Tulcea).
- 247) *Monumentul paleocrestin.*
- 1 AE Crispus, 324-326; THE; 2,70 g; 19 mm; LRBC, I, 814; MDDT, inv. 10520/76.
- 1 AE Constantius I, 330-335; CON; 1,86 g; 17 mm; LRBC, I, 1005; MDDT, inv. 10526/76.
- 1 AE Constans, 335-337; ROMA; 1,60 g; 15 mm; LRBC, I, 574; MDDT, inv. 10518/76.
- 1 AE Constantius II, 335-337; THE; 1,30 g; 14 mm; LRBC, I, 847; MDDT, inv. 10503.
- 1 AE Constantius I, 337-341; NI; 1,18 g; 16 mm; LRBC, I, 1132; MDDT, inv. 10527/76.
- 1 AE Constans, 347-348; THE; 1,18 g; 17 mm; RIC, VIII, 100; MDDT, inv. 10500/76.
- 1 AE Constantius II, 347-348; CON; 1,14 g; 0,86 mm; RIC, VIII, 69 sau 74; MDDT, inv. 10506/76.
- 1 AE Constantius II, 348-350; THE; 1,90 g; 18 mm; RIC, VIII, 108; MDDT, inv. 10508/76.
- 1 AE Constantius II, 348-350; 4,66 g; 22 mm; tip FTR; MDDT, inv. 10495/76.
- 1 AE Constantius II, 348-350; 2,16 g; 17 mm; tip FTR; MDDT, inv. 10524/76.
- 1 AE Constantius II, 348-350; AQU; 3,36 g; 21 mm; RIC, VIII, 113; MDDT, inv. 10516/76.
- 1 AE Constantius II, 348-354; 2,14 g; 17 mm; MDDT, inv. 10496/76.
- 1 AE Constantius II, 348-361; 2,30 g; 18 mm; tip FTR; MDDT, inv. 10522/76.
- 1 AE Constantius II, 348-361; 2,26; 17 mm; tip FTR; MDDT, inv. 10521/76.
- 1 AE Constantius II, 348-361; 1,38 g; 16 mm; tip FTR; MDDT, inv. 10515.
- 1 AE Constantius II, 348-361; 1,28 g; 16 mm; tip FTR; MDDT, inv. 10504/76.
- 1 AE Constantius II, 351-354; NIC; 2,28 g; 16 mm; LRBC, II, 2309; MDDT, inv. 10501/76.
- 1 AE Constantius II, 351-354; CYZ; 2,76 g; 17 mm; LRBC, II, 2494; MDDT, inv. 10528/76.
- 1 AE Constantius Gallus, 351-354; 1,40 g; 16,5 mm; tip FTR; MDDT, inv. 10502.
- 1 AE Iulian, 355-361; 1,34 g; 14 mm; MDDT, inv. 10532/76.
- 1 AE Valentinian I, 364-375; 1,92 g; 27 mm; MDDT, in v. 10510/76.
- 1 AE Valens, 364-375; THE; 1,32 g; 17 mm; LRBC, II, 2056; MDDT, inv. 10514/76.
- 1 AE Valens, 367-375; 2,26 g; 17 mm; LRBC, II, 2107; MDDT, inv. 10523/76.
- 1 AE Valens, 364-375; 1,34 g; 15 mm; MDDT, inv. 10519/76.
- 1 AE Valentinian I, 367-375; CON; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MDDT, inv. 10498/76.

- 1 AE Valens, 367–375; CON; 2,06 g; 19 mm; LRBC, II, 2118; MDDT, inv. 10505/76.
1 AE Valens, 367–375; CYZ; 2,20 g; 18 mm; LRBC, II, 2530; MDDT, inv. 10507/76.
V. H. Baumann, *ActaMN*, 14, 1977, p. 252–254.
Villa rustica
1 AE Constantius II, 337–341; CON; LRBC, I, 1055.
1 AE Constantius II, 355–361; NIC; LRBC, II, 2316; arsa; MDDT, inv. 10547.
1 AE Valentinian I, 364–375; tip GLORIA ROMANORUM; MDDT, inv. 10548.
Valca Iancului
1 AE Constantinus I, 333–335; CON; 2,52 g; 18 mm; RIC, VII, 80; MDDT, inv. 467.
1 AE Constantius II, 347–348; SIS; 1,50 g; 15 mm; RIC, VIII, 182; MDDT, inv. 467.
1 AE Constantius II, 348–361; 2,28 g; 15 mm; tip FTR; MDDT, inv. 467.
1 AE Constantius II, 351–354 sau 355–361; NIC; 1,61 g; 15 mm; LRBC, II, 2309 sau 2311; MDDT, inv. 467.
1 AE Valens, 364–367; SIS; 2,04 g; 18 mm; LRBC, II, 1278; MDDT, inv. 467.
1 AE Valens, 364–367; THE; 1,71 g; 16 mm; LRBC, II, 1707; MDDT, inv. 467.
1 AE Gratian, 367–375; HER; 2,17 g; 16 mm; LRBC, II, 1939–1940; MDDT, inv. 467.
Passim
1 AE Constantinus I, 326–330; CON; LRBC, I, 983–984.
1 AE Constantius II, 355–361; NIC; LRBC, II, 2316.
Gh. Poenaru Bordea, V. Baumann, *Peuce*, 4, 1973–1975, p. 150–151; V. H. Baumann, *Peuce*, 4, 1973–1975, p. 112; V. H. Baumann, *Peuce*, 8, 1980, p. 383.
NIFON (com. Hamcearca, jud. Tulcea).
248) 1 AE Constantius II, 337–341; 1,45 g; 14 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 50.
NISTOREȘTI (com. Pantelimon, jud. Constanța); ferma zootehnică.
249) 1 AE Constantinus I, 324–330; 3,12 g; 20,5 mm; tip PROVIDENTIAEAVGG; MINAC, inv. 53867.
1 AE Constantinus I, 335–337; 1,67 g; 16,5 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 53885.
1 AE Constantius II, 348–351; CON; 2,08 g; 16 mm; RIC, VIII, 84–86; MINAC, inv. 53869.
3 AE Constantius II, 355–360; tip FTR-FH; MINAC, inv. 53866, 53870, 53871.
1 AE Valentinian I, 364–367; SIS; 2 g; 18,5 mm; LRBC, II, 1271 sau 1273; MINAC, inv. 53872.
1 AE Valentinian I, 367–375; 2,18 g; 17 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 53868.
A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 17, 1984, p. 247–248.
NUFĂRUL (com. Nufărul, jud. Tulcea).
250) 1 AE Constants, 337–341; THE; 1,56 g; 16 mm; LRBC, I, 856; MDDT, 42340.
E. Oberländer-Târnoveanu, Cr. Opaț, *Peuce*, 9, 1984, p. 273.
OLTINA (jud. Constanța); deasupra platformei de ardere a cuptorului nr. 3 din epoca romano-bizantină.
251) 1 AE Constantius II, 348–351; NIC; 4,76 g; 19,5 mm; RIC, VIII, 67; MINAC, inv. 9214.
R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 8, 1975, p. 442.
PĂCUIUL LUI SOARE (jud. Constanța).
252) 1 AE Constantinus I, 324–327; TIC; 2,85 g; 18 mm; LRBC, I, 489; MINAC, inv. 46535.
1 AE Constantinus I, 330–335; NIC; 1,49 g; 17 mm; LRBC, I, 1116–1117; MINAC, inv. 45957.
1 AE Constantinus I, 330–335; CYZ; 2,22 g; 18 mm; LRBC, I, 1212–1213; MINAC, inv. 46530.
1 AE Constants, 348–350; 2,59 g; 20 mm; RIC, VIII, 120; THE; MINAC, inv. 45937.
1 AE Julian, 354–358; THE; 1,64 g; 17,5 mm; tip FTR; MINAC, inv. 45905.
1 AE Constantius II, 355–361; 1,44 g; 17,5 mm; SPES REIPUBLICAE; MINAC, inv. 45946.
1 AE Iovian, 363–364; ALE; 2,46 g; 19 mm; LRBC, II, 2855; MINAC, inv. 45949.
1 AE Valentinian I, 367–375; 1,14 g; 15 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 45939.
1 AE Gratian, 367–375; 1,93 g; 17 mm; SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 46529.
2 AE Valens, 364–378; tip GLORIA ROMANORUM (8); MINAC, inv. 45945, 45955.
A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 14, 1981, p. 336–338.
PECINEAGA (jud. Constanța).
253) 1 AE Constantinus II, 324–330; ANT; 2,72 g; 18 mm; LRBC, I, 1384; MINAC, inv. 1963.
1 AE Constantinus II, 330–335; CON; 2,33 g; 17 mm; LRBC, I, 1010; MINAC, inv. 1908.
1 AE Constantinus II, 330–335; HER; 2,67 g; 17 mm; LRBC, I, 1119; MINAC, inv. 1957.
1 AE Constantinus I, 330–335; CYZ; 2,60 g; 17 mm; LRBC, I, 1225; MINAC, 1907.
1 AE URBS ROMA, 330–335; 1,65 g; 18 mm; LRBC, I, 1232; MINAC, inv. 1946.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; HER; 2,14 g; 17 mm; LRBC, I, 908; MINAC, inv. 1932.
1 AE Constantinus II, 335–337; SIS; 1,52 g; 16,5 mm; LRBC, I, 755; MINAC, inv. 1925.
1 AE Constantinus I, 335–341; CON; 1,30 g; 16,3 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 1916.
1 AE Constantinus I, 337–341; NIC; 1,17 g; 14 mm; LRBC, I, 1132; MINAC, inv. 1935.
1 AE Helena, 337–341; CON; 1,06 g; 15,5 mm; LRBC, I, 1046; MINAC, inv. 1929.
1 AE Constantinus II, 337–341; CON; 0,89 g; 15 mm; LRBC, I, 1042; MINAC, inv. 1126.
1 AE Constants, 337–341; 0,97 g; 13,7 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 1913.
1 AE Constantius II, 337–341; CYZ; 1,66 g; 16,5 mm; LRBC, I, 1652; MINAC, inv. 1916.
1 AE Constantinus I, 347–348; 1,35 g; 14,5 mm; tip VN-MR MINAC, inv. 1919.
1 AE Constantius Gallus, 351–354; CON; 4,50 g; 20 mm; LRBC, II, 2029; MINAC, inv. 1927.
1 AE Constantius Gallus, 351–354; 4,24 g; 17,2 mm; tip FTR-FH; MINAC, in 1921.
1 AE Constantius II, 351–354; CYZ; 2,27 g; 17,5 mm; LRBC, II, 2496; MINAC, inv. 1936.
1 AE Constantius II, 351–361; 2,46 g; 17,6 mm; tip FTR-FH; MINAC, inv. 1940.
1 AE Julian, 361–363; CON; 3,52 g; 20 mm; LRBC, I, 2060; MINAC, inv. 1958.
1 AE Valens, 364–365; CON; 2,38 g; 18 mm; LRBC, II, 2073; MINAC, inv. 1928.
A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 12, 1979, p. 233–234.
PIĂTRA (com. Kogălniceanu, jud. Constanța).
254) 1 AE Valens, 364–365; CON; 2,18 g; 18 mm; LRBC, II, 2067; MINAC, inv. 87.
R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 410.
PIETRENI (com. Deleni, jud. Constanța).
255) 1 AE Constantinus II, 330–335; CON; 2,08 g; 18 mm; LRBC, I, 1011; MINAC, inv. 9514.
R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 8, 1975, p. 442.
1 AE Constantius II, 351–361; 2,20 g; 16 mm; tip FTR-FH; MINAC, inv. 9513.
Ibidem.
PLOPENI (com. Chirnoieni, jud. Constanța).
256) 1 AE Constantius II, 351–354; THE; 2,22 g; 18 mm; LRBC, II, 1681; MINAC, inv. 100.
R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 411.
RACHELU (com. Luncavița, jud. Tulcea).
257) 1 AE Constantius II, 351–354; CON; 2,10 g; 16 mm; LRBC, II, 2039; MDDT, inv. 42335.
E. Oberländer-Târnoveanu, Cr. Opaț, *Peuce*, 9, 1984, p. 273.
RĂZBOIENI (com. Casimcea, jud. Tulcea); la „Baba Caira”
258) 1 AE Constantinus I, 326–327; CYZ; 3,35 g; 19 mm; RIC, VII, 44; MDDT, inv. 468.
1 AE Constantinus I, 329–330; CYZ; 3,05 g; 18 mm; LRBC, I, 1202; MINAC, inv. 84.

- 1 AE Constantius II, 337-341; tip GLORIA EXERCITUS (Ist) MDDT, inv. 468.
 1 AE Constantius II, 351-354; CON; 4 g; 22,7 mm; LRBC, II, 2028; MDDT, inv. 468.
 1 AE Constantius II, 351-354; CYZ; 2,09 g; 16 mm; LRBC, II, 2496; MDDT, inv. 468.
 1 AE Constantius II, 351-354 sau 355-361; NIC; 1,55 g; 15,5 mm; LRBC, II, 2309 sau 2311; MINAC, inv. 84.
 2 AE Constantius II, 351-361; fragm.; tip FTR-FH₂; MINAC, inv. 84.
 1 AE Iulian, 355-361; 1,96 g; 16 mm; tip FTR; MDDT, inv. 468.
 1 AE Constantius II, 355-361; 1,64 g; 14 mm; tip FTR; MDDT, inv. 468.
 2 AE Valentinian I sau Valens, 364-375 sau 364-378; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 84.
 R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 411;
 Gh. Foenaru Bordea, V. Baumann, *Peuce*, 4, 1973-1975, p. 151-152.
- SĂCELE** (jud. Constanța).
 259) 1 AE Constantinus I (URBS ROMA), 330-335; SIS; 2,08 g; 18,5 mm; LRBC, I, 750; MINAC, inv. 103.
 R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 412.
- SIMINOC** (com. Murfatlar, jud. Constanța).
 260) 1 AE Valentinian I, 364-375; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 28.
 R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 477.
- 6 MARTIE** (com. Juriilovca, jud. Tulcea).
 261) 1 AE Constantius II, 351-354; HER; 2,40 g; 16 mm; LRBC, II, 1900; MDDT, inv. 42339.
 E. Oberländer-Târnoaveanu, Cr. Opaiț, *Peuce*, 9, 1984, p. 273.
- ȘIPOSE** (com. Deleni, jud. Constanța). În mormint, depusă cu o altă monedă romană pe orbitole defunctului; păstrează urme de țesătură, 1971.
- 262) 1 AE, 330-341; tip GLORIA EXERCITUS.
 C. Stavu, *Pontica*, 5, 1972, p. 236.
 M. 2. 1 AE Iulian, 355-361; CYZ; 1,90 g; 16 mm; LRBC, II, tip SPES REIPUBLICAE.
 R. Ocheșeanu, *Pontica*, 5, 1972, p. 489.
- TELIȚA** (com. Frăcței, jud. Tulcea); villa rustica; 1979-1980.
 263) 1 AE Constantinus I, 330-335; HER; 1,94 g; 17,2 mm; LRBC, I, 909; MDDT, inv. 41474.
 1 AE Constantius II, 335-337; SIS; 16 mm; LRBC, II, 756; MDDT, inv. 42250.
 2 AE Constantius II, 337-341; ALE; LRBC, I, 1456; MDDT, inv. 42249, 42251.
 1 AE Constantius II, 337-341; 1,21 g; 15,5 mm; LRBC, I, 858; MDDT, inv. 41479.
 1 AE Constantius II, 337-341; CON; 1,51 g; 15 mm; LRBC, II, 1042; MDDT, inv. 41485.
 1 AE Constantius II, 337-341; CON; 1,25 g; 15 mm; LRBC, II, 1052; MDDT, inv. 41493.
 1 AE Constantinus I, 337-341; 2,17 g; 14 mm; LRBC, I, 1454; MDDT, inv. 41477.
 1 AE Constantinus I, 347-348; 1,26 g; 19,5 mm; tip VN-MR; MDDT, inv. 41476.
 1 AE Constantinus I, 347-348; HER; 14 mm; RIC, VIII, 53; MDDT, inv. 42274.
 2 AE Constantius II, 347-348; HER; RIC, VIII, 54; MDDT, inv. 41513, 41490.
 1 AE Constans, 347-348; THE; 1,06 g; 15,5 mm; RIC, VIII, 100-101; MDDT, inv. 41484.
 1 AE Constans, 347-348; THE; 1,53 g; 15 mm; RIC, VIII, 100; MDDT, inv. 41481.
 1 AE Constans, 347-348; HER; 1,52 g; 16 mm; RIC, VIII, 48; MDDT, inv. 41482.
 1 AE Constans, 347-348; CYZ; 1,56 g; 15 mm; RIC, VIII, 51; MDDT, inv. 41483.
 1 AE Constantius II, 348-350; PLG; 19 mm; tip FTR; MDDT, inv. 42252.
 1 AE Constans, 348-350; NIC; 20 mm; tip FTR; 1 AE Constans, 348-350; NIC; 20 mm; FTR; MDDT, inv. 42253.
- 4 AE Constantius II, 348-361; tip FTR; MDDT, inv. 42258, 42259, 42260, 42261.
 1 AE Constantius II, 353-360; tip FTR; MDDT, inv. 42262.
 2 AE Constantius II, 351-361; tip FTR; MDDT, inv. 42256, 42257.
 1 AE Constantius II, 351-361; tip FTR; 1,85 g; 17,5 mm; MDDT, inv. 41521.
 6 AE Constantius II, 351-361; CYZ; tip FTR; LRBC, II, 2496 sau 2498; MDDT, inv. 41488, 41494, 41503, 41498, 41518, 41516.
 1 AE Magnentius, 351-353; 19 mm; tip VICTORIAE DD NN AVG ET CAES; MDDT, inv. 42267.
 1 AE Constantius II, 351-354; CON; 16 mm; tip FTR; MDDT, inv. 42277.
 1 AE Constantius Gallus, 351-354; THE; 18 mm; tip FTR; MDDT, inv. 42255.
 1 AE Constantius II, 351-354; CON; 22 mm; tip FTR; MDDT, inv. 42254.
 2 AE Constantius Gallus, 351-354; CYZ; LRBC, II, 2497; MDDT, inv. 41501, 41502.
 1 AE Constantius Gallus, 351-354; 1,99 g; 15 mm; tip FTR; MDDT, inv. 41515.
 1 AE Constantius II, 351-354; CON; 1,95 g; 16 mm; LRBC, II, 2045; MDDT, inv. 41500.
 1 AE Constantius II, 351-354; NIC; 1,19 g; 16 mm; LRBC, II, 1900; MDDT, inv. 51495.
 1 AE Constantius II, 351-354; CON; 2,08 g; 17 mm; LRBC, II, 2039; MDDT, inv. 41489.
 1 AE Constantius II, 351-354; CYZ; 5,10 g; 21 mm; LRBC, 2486; MDDT, inv. 41492.
 1 AE Constantius II, 351-354; NIC; 2,69 g; 17 mm; LRBC, II, 2306; MDDT, inv. 41497.
 5 AE Constantius II, 355-361; 15 mm; tip SPES REIPUBLICAE; MDDT, inv. 42264-42266, 42268, 42269.
 1 AE Constantius II, 355-360; ROMA; 17 mm; LRBC, II, 687; MDDT, inv. 42263.
 2 AE Iulian, 355-361; CON; LRBC, II, 2054; MDDT, inv. 41487, 41486.
 1 AE Constantius II, 355-361; 1,62 g; 13,5 mm; tip SPES REIPUBLICAE; MDDT, inv. 41520.
 2 AE Constantius II, 355-361; tip SPES REIPUBLICAE; MDDT, inv. 41478, 41475.
 1 AE Constantius II, 355-361; HER; 1,29 g; 14,5 mm; LRBC, II, 1905; MDDT, inv. 41519.
 1 AE Constantius II, 355-361; CON sau ARL; 1,73 g; 18 mm; LRBC, II, 2043 sau 406; MDDT, inv. 41491.
 1 AE Constantius II, 355-361; THE; 2,04 g; 16 mm; LRBC, II, 1684; MDDT, inv. 41496.
 1 AE Iulian, 361-363; CYZ; 7,37 g; 28 mm; LRBC, II, 2311; MDDT, inv. 41504.
 1 AE Valentinian I, 364-367; CON; 2,42 g; 17 mm; LRBC, II, 2072; MINAC, inv. 41511.
 3 AE Valens, 364-365; CON; LRBC, II, 2073-2074; MDDT, inv. 41506-41508.
 1 AE Valens, 364-365 sau 366-367; HER; 1,80 g; 17 mm; LRBC, II, 1920 sau 1935; MDDT, inv. 41095.
 1 AE Valens, 364-367; SIS; 17 mm; LRBC, II, 1276; MDDT, inv. 42270.
 1 AE Valens, 364-367; ANT; 1,47 g; 19,2 mm; tip VOT X MVLTI XX; MDDT, inv. 41510.
 1 AE Procopius, 365-366; CON; 2,87 g; 17 mm; LRBC, II, 2082; MDDT, inv. 42330.
 1 AE Valentinian I, 364-375; 2,25 g; 16,5 mm; tip GLORIA ROMANORUM; MDDT, inv. 41512.
 1 AE Valens, 367-375; CON; 1,75 g; 16 mm; LRBC, II, 2110; MDDT, inv. 41505.
 1 AE Valens, Valentinian I sau Gratian, 364-375; 1,47 g; 14 mm; tip GLORIA ROMANORUM; MDDT, inv. 41517.
 1 AE Valentinian I sau Gratian, 367-375; 15,5 mm; 2 AE Gratian, 367-375.
 * V. H. Bauman, *Peuce*, 9, 1984, p. 59-63.
- TÎRGUȘOR** (jud. Constanța)
 264) 1 AE Constantinus I, 330-335; 2,37 g; 19 mm;

- tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 53833.
1 AE Constantius II, 330-335; 1,44 g; 18 mm; CON; LRBC, I, 1007; MINAC, inv. 53559.
1 AE Constans, 335-337; THE; 1,17 g; 16 mm; LRBC, I, 848-849; MINAC, inv. 53555.
1 AE Constans, 335-337; 1,63 g; 16 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 53540.
2 AE Constantius II, 335-337; CON; LRBC, I, 1028; MINAC, inv. 53558, 53556.
1 AE Constantinus I, 335-337; 0,82 g; 14 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 53835.
1 AE Helena, 337-341; CON; 1,76 g; 14 mm; LRBC, I, 1046-1047 a; MINAC, inv. 53560.
1 AE Constantinus I, 347-348; 1,33 g; 14,3 mm; tip VN-MR; MINAC, inv. 53834.
1 AE Constantius II, 347-348; ANT; 2,03 g; 18 mm; RIC, VIII, 113; MINAC, inv. 53537.
1 AE Constantius II, 347-348; CON; 2,39 g; 18,2 mm; RIC, VIII, 84 sau 86; MINAC, inv. 53542.
3 AE Constantius II, 348-350; tip FTR; MINAC, inv. 53539, 53561, 53557.
1 AE Constantius II, 348-350; CYZ; 1,76 g; 18 mm; RIC, VIII, 70 sau 72; MINAC, inv. 53832.
1 AE Iulian, 355-361; 1,94 g; 18 mm; tip SPES REIPUBLICAE; MINAC, inv. 53827.
1 AE Constantius II sau Iulian, 355-360; 1,74 g; 15,8 mm; tip SPES REIPUBLICAE; MINAC, inv. 53541.
1 AE Valentinian I sau Valens, 364-365; 1,48 g; 17 mm; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 53831.
1 AE Valentinian I, Valens sau Gratian, 364-375; 1,55 g; 16 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 53538.
A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 16, 1983, p. 302, 304; *ibidem*, 17, 1984, p. 248.
- TUZLA (jud. Constanța).
265) 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 335-337; ALE; 1,39 g; 14,5 mm; LRBC, I, 1440; MINAC, inv. 7724.
A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 12, 1979, p. 235.
- VALEA NUCARILOR (jud. Tulcea).
266) 1 AE Constans, 337-341; 1,03 g; 13 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MDDT, inv. 469.
1 AE Constans, 348-351; NIC; 3,46 g; 19 mm; RIC, VIII, 70; MDDT, inv. 469.
1 AE Constantius II, 348-351; CON; 5,90 g; 24 mm; RIC, VIII, 79; MDDT, inv. 469.
1 AE Constantius II, 351-354; ANT; 2,20 g; 17 mm; LRBC, II, 2632; MDDT, inv. 469.
1 AE Constantius II, 355-361; ALE; 1,63 g; 16 mm; LRBC, II, 2846; MDDT, inv. 469.
1 AE Iulian, 361-363; CON; 8,36 g; 23 mm; LRBC, II, 2057; MDDT, inv. 469.
Gh. Poenaru Bordea, V. H. Baumann, *Peuce*, 4, 1973-1975, p. 152.
- VALEA TEILOR (com. Izvoarele, jud. Tulcea).
267) 1 AE, 324-330; 2,20 g; 19 mm; HER; LRBC, I, 865 sq; MDDT, inv. 470.
1 AE Constantius II, 347-348; 1,49 g; 15,5 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX; MDDT, inv. 470.
1 AE Constans, 348-351; SIS; 4,40 g; 21 mm; RIC, VIII, 201; MDDT, inv. 470.
1 AE Constantius II, 348-351; CON; 4,33 g; 21 mm; RIC, VIII, 82; MDDT, inv. 470.
1 AE, 348-361; 1,99 g; 16,5 mm; tip FTR-FH; MDDT, inv. 470.
1 AE Valens, 364-365; CON; 2,62 g; 19 mm; LRBC, II, 2073; MDDT, inv. 470.
2 AE Valens, 364-378; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MDDT, inv. 470.
Gh. Poenaru Bordea, *Peuce*, 4, 1973-1975, p. 149-150.
- VASILE ALECSANDRI (com. Stejaru, jud. Tulcea); „La Iurlic”;
268) 1 AE Valentinian I, 364-475; 2,55 g; 15 mm; tip RESTITUTOR REIPUBLICAE; MDDT, inv. 10885.
E. Oberländer-Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 506.
- VIIȘOARA (com. Sacidava, jud. Constanța); 1970-1971, 269) 1 AE Constantius II, 351-354; THE; 1,99 g; 17,5 mm; LRBC, II, 1681;
R. Ocheșanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 6, 1973, p. 375.
- VÎȘINA (com. Jurilovca, jud. Tulcea).
270) 1 AE Constantius II, 324-330; CYZ; 2,25 g; 19 mm; LRBC, I, 1188; MDDT, inv. 42338.
1 AE Constantius II, 335-337; CYZ; 1,30 g; 14 mm; LRBC, I, 1262; MDDT, inv. 42337.
E. Oberländer-Târnoveanu, Cr. Opaît, *Peuce*, 9, 1984, p. 274.
- ZORILE (com. Adamclisi, jud. Constanța).
271) 1 AE Constantinus I, 325-326; CYZ.
R. Ocheșanu, în *Tropaeum Traiani*, II, p. 175.
1 AE Crispus, 324-327; HER; 1,98 g; 18 mm; tip VOT/X; MINAC, inv. 53889.
1 AE Constantius II, 351-361; 2,12 g; 19 mm; tip FTR; MINAC, inv. 53552.
1 AE Constantius II sau Iulian, 355-361; 1,53 g; 15,5 mm; tip SPES REIPUBLICAE; MINAC, inv. 53551.
1 AE Valentinian I sau Valens, 364-365; 0,81 g; fragment; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 53888.
A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 16, 1983, p. 304; *ibidem*, 17, 1984, p. 248.
- NORDUL DOBROGEI (regiune).
1 AE Constantius II, 324-325; CYZ; RIC, VII, 26; MDDT, inv. 466.
1 AE Fausta, 325-326; HER; RIC, VII, 80; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantinus I, 325-326; HER; RIC, VII, 69; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantinus I, 328-329; NIC; RIC, VII, 159; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantinus I, 324-330; NIC; tip PROVIDENTIAEAVGG; MDDT, inv. 466.
2 AE Constantinus I, 330-333; HER; RIC, VII, 111; MDDT, inv. 466.
1 AE URBS ROMA, 330-333; HER; RIC, VII, 124; MDDT, inv. 466.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330-335; HER; RIC, VII, 125; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantinus I, 330-333; CON; RIC, VII, 143; în colecția Lic. Pedagogic, Tulcea.
1 AE Constantinus II, 330-335; CON; RIC, VII, 60; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantinus I, 330-335; NIC; RIC, VII, 188; în colecția Liceului Pedagogic Tulcea.
1 AE URBS ROMA, 330-334; CYZ; RIC, VII, 71; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantius II, 330-333; CON; RIC, VII, 61; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantinus II, 331, 333-334; NIC; RIC, VII, 83; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantius II, 330-335; tip GLORIA EXERCITUS; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantius II, 332-333; CYZ; RIC, VII, 101; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantinus I, 333-336; RIC, VII, 136; în colecția Lic. Pedagogic Tulcea.
1 AE Constantinus II, 333-335; CON; RIC, VII, 74; MDDT, inv. 466.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 331, 333-334; CYT; RIC, VII, 93; MDDT, inv. 466.
1 AE URBS ROMA, 335-337; tip GLORIA EXERCITUS; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantinus II, 337-341; ANT; LRBC, I, 1378; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantinus II, 337-341; tip GLORIA EXERCITUS; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantius II, 337-339; CYZ; LRBC, I, 1280; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantius II, 337-341; tip GLORIA EXERCITUS; MDDT, inv. 466.
1 AE CONSTANTINOPOLIS, 336-337; HER; LRBC, I, 157; MDDT, inv. 466.
1 AE Constantinus I, 336-337; THE; RIC, VII, 22; MDDT, inv. 466.

- 2 AE Constantinus I, 336-337; CON; RIC, VII, 137; MDDT, inv. 466.
 1 AE, 335-341; tip GLORIA EXERCITUS; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constans, 337-341; CON; LRBC, I, 1056 sau 1057; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 337-341; ANT; LRBC, I, 1381; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 337-341; CON; LRBC, I, 1064; MDDT, inv. 466.
 3 AE Constantinus I, 337-341; CON; LRBC, I, 1041; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 337-341; ANT; LRBC, I, 1381; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantinus I, 347-348; QUADRIGA și VN-MR; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantinus I, 347-348; NIC; RIC, VIII, 48; MDDT, inv. 466.
 2 AE Constantius II, 347-348; CON; RIC, VIII, 69; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constans, 347-348; CON; RIC, VIII, 70; MDDT, inv. 466.
 2 AE Constans, 347-348; NIC; RIC, VIII, 51, 59; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 347-348; NIC; RIC, VIII, MDDT, inv. 466.
 2 AE Constantius II, 348-351; NIC; RIC, VIII, 67, 71; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constans, 348-350; THE; RIC, VIII, 122; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constans, 348-351; CON; RIC, VIII, 92; MDDT, inv. 466.
 2 AE Constantius II, 348-354; tip FTR; MDDT, inv. 466.
 6 AE Constantius II, 348-361; tip FTR; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 351-354; CON; LRBC, II, 2033; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 351-354; CON; LRBC, II, 2035; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 351-354; CON; LRBC, II, 2037; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 351-354; NIC; LRBC, II, 2302; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 351-354; ANT; LRBC, II, 2632; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 351-354; HER; LRBC, II, 1900; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 351-354; THE; LRBC, II, 1681; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 351-354; THE; LRBC, II, 1683; in colecția Lic. Pedagogic Tulcea.
 1 AE Constantius II, 351-354; ANT; LRBC, II, 2632; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius Gallus, 351-354; SIRM; LRBC, II, 1602; in colecția Lic. Pedagogic Tulcea.
 1 AE Constantius Gallus, 351-354; THE; LRBC, II, 1682; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius Gallus, 351-354; CON; LRBC, II, 2040; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius Gallus, 351-354; NIC; LRBC, II, 2310; in colecția Liceului Pedagogic Tulcea.
 3 AE Constantius Gallus, 351-354; ALE; tip FTR; MDDT, inv. 466.
 1 AE, 351-354; tip FTR; in colecția Lic. Pedagogic Tulcea.
 1 AE Constantius II, 355-361; CYZ; LRBC, II, 2502; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 355-361; CYZ; LRBC, II, 2504; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 355-361; SIS; LRBC, II, 1231; MDDT, inv. 466.
 1 AE Constantius II, 355-361; SIS; LRBC, II, 1234; MDDT, inv. 466.
 2 AE Constantius II, 355-361; THE; LRBC, II, 1684; MDDT, inv. 466.
 1 AE Iulian, 355-361; AQU; LRBC, II, 934; MDDT, inv. 466.
 1 AE, 355-361; tip SPES REIP; MDDT, inv. 466.
 6 AE, 348-361; tip FTR; MDDT, inv. 466.
 2 AE, 355-361; tip FTR; MDDT, inv. 466.
 1 AE Iulian, 361-363; CON; LRBC, II, 2056; MDDT, inv. 466.
 1 AE Iulian, 361-363; NIC; LRBC, II, 2317; MDDT, inv. 466.
 1 AE Iovian, 363-364; CON; LRBC, II, 2062; MDDT, inv. 466.
 1 AE Iovian, 363-364; CON; LRBC, II, 2063; in colecția Lic. Pedagogic Tulcea.
 1 AE Valentinian I, 364-365; CON; LRBC, II, 2066; MDDT, inv. 466.
 1 AE Procopius, 365-366; CON; LRBC, II, 2083; MDDT, inv. 466.
 1 AE Procopius, 365-366; NIC; LRBC, II, 2333; MDDT, inv. 466.
 1 AE Valentinian I, 364-367; THE; LRBC, 1708-1710; MDDT, inv. 466.
 1 AE Valentinian I, 364-367; tip GLORIA ROMANORUM; in colecția Lic. Pedagogic Tulcea.
 1 AE Valens, 364-367; AQU; LRBC, II, 997; MDDT, inv. 466.
 1 AE Valens, 364-367; SIS; LRBC, II, 1272; MDDT, inv. 466.
 1 AE Valens, 365-367; THE; LRBC, II, 1705; MDDT, inv. 466.
 1 AE Valens, 367-375; CON; LRBC, II, 2112; MDDT, inv. 466.
 1 AE Valentinian I, 367-375; LUG; LRBC, II, 317; MDDT, inv. 466.
 1 AE Valentinian I, 367-375; SIS; LRBC, II, 1299; in colecția Lic. Pedagogic Tulcea.
 1 AE Valens, 367-375; CYZ; LRBC, II, 2527; MDDT, inv. 466.
 1 AE Valens, 367-375; ANT; LRBC, II, 2659; MDDT, inv. 466.
 1 AE Valens, 367-375; ANT; RIC, IX, 8; in colecția Lic. Pedagogic Tulcea.
 4 AE Valens, 364-378; tip GLORIA ROMANORUM; MDDT, inv. 466.
 3 AE Valens, 364-378; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MDDT, inv. 466.
 3 AE, 364-378; CON; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MDDT, inv. 466.
 1 AE, 364-378; tip GLORIA ROMANORUM; MDDT, inv. 466.
 4 AE Gratian, 378-383; CYZ; LRBC, II, 2535; MDDT, inv. 466.
 Gh. Poenaru Bordea, V. H. Baumann, *Peuce*, 4, 1973-1975, p. 135-148.
 CAPIDAVA - „CAPIDAVA” (com. Topalu, jud. Constanța).
 272) 1 AE Constantinus I, 326-328; THE; 3,01 g; 18 mm; RIC, VII, 154.
 1 AE Constantinus II, 327-329; HER; 2,63 g; 18 mm; RIC, VII, 96.
 1 AE Constantius II, 326-330; CON; LRBC, I, 987.
 1 AE Constantinus I, 330-333; CON; 1,91 g; 17 mm; RIC, VII, 59.
 1 AE Constantinus I, 330-333; HER; 1,91 g; 18 mm; RIC, VII, 111.
 1 AE URBC.ROMA, 331, 333-334; CYZ; 3,15 g; 18 mm; RIC, VII, 90.
 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 331, 333-335; CYZ; 1,95 g; 18 mm; RIC, VII, 92.
 1 AE Constans, 336-337; CON; 1,50 g; 15 mm; RIC, VII, 140.
 1 AE Constantius II, 337-341; THE; 1,62 g; 15,5 mm; LRBC, I, 858.
 1 AE Constantius II, 337-341; 0,95 g; 14 mm; tip GLORIA EXERCITUS.
 1 AE Constans, 337-341; ANT; 1,28 g; 15 mm; LRBC, I, 1382.
 1 AE Constans, 337-341; CON; LRBC, I, 1056.
 1 AE Constans, 347-348; 1,31 g; 13 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX.
 1 AE Constantius II, 347-349; NIC; 1,25 g; 14 mm; RIC, VIII, 48.

- 1 AE Magnoentius, 350; 2,95 g; 19 mm; RIC, VII, 193.
- 1 AE Constantius II, 351-354; THE; 2,30 g; 16x18 mm; LRBC, II, 1681.
- 2 AE Constantius II, 353/354-357/358; tip FTR.
- 1 AE Constantius II, 351-361; 1,85 g; 15,5 mm; tip FTR-FH; MINAC, inv. 46040.
- 1 AE Constantius II, 358-361; CON; 1,82 g; 16 mm; RIC, VIII, 153.
- 1 AE Valens, 364-375.
- 1 AE Valens, 364-375; tip GLORIA ROMANORUM.
- 1 AE Valens, 364-378; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 46111.
- 1 AE Valens, 364-378; 1,64 g; 15 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
- Z. Covacef, *Materiale*, 1979, p. 176-177; idem, *Pontica*, 13, 1980, p. 269; A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 14, 1981, p. 335; Gh. Poenaru Bordea, *BSNR*, 124-128, 1976-1980, p. 247-248; *ibidem*, 131-133, 1983-1985, p. 170.
- CAPUL DOLOJMAN - „ARGAMUM” (com. Jurilovca; jud. Tulcea).
- 273) 1 AE Valentinian I, 364.
- 1 AE Valentinian I, 365-366.
- M. Coja, *Peuce*, 2, 1971, p. 180; 188.
- CONSTANȚA - „TOMIS” (jud. Constanța).
- 274) *Edificiul roman cu mozaic*
- 1 AE Constantius II, 335-337; CON; 1,03 g; fragment; LRBC, I, 1028; MINAC, inv. 51160.
- 2 AE Constantius II, 335-337; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 51158-51159.
- 1 AE Constantius II, 347-348; HER; 2,04 g; 15 mm; RIC, VIII, 44; MINAC, inv. 51161.
- 1 AE Constantius II, 347-348; 1,38 g; 15 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX; MINAC, inv. 51162.
- 1 AE Constantius II, 355-361; 1,35 g; fragment; LRBC, II, tip SPES REIPUBLICAE; MINAC, inv. 51163.
- 1 AE Iulian, 355-361; 1,65 g; 16 mm; SPES REIPUBLICAE; MINAC, inv. 51164.
- A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 15, 1982, p. 277
- Port MINAC, inv. 98).
- 1 AE Constantian I, 324-330; TIC; 3,13 g; 16 mm; LRBC, I, 466; MINAC, 98.
- 1 AE Constantianus I, 324-330; SIS; 2,63 g; 18 mm; LRBC, I, 737.
- 2 AE Constantianus I, 324-330; THE; LRBC, I, 829, 830.
- 1 AE Constantianus I, 324-330; HER; LRBC, I, 888.
- 2 AE Constantianus I, 324-330; CYZ; LRBC, I, 1171, 1172.
- 1 AE Constantius II, 324-330; NIC; 3,71 g; 19 mm; LRBC, I, 1114.
- 1 AE Constantius II, 324-330; CYZ; 3,22 g; 18 mm; LRBC, I, 1211.
- 1 AE Helena, 324-330; ANT; 3,20 g; 20 mm; LRBC, I, 1341.
- 1 AE Constantianus II, 324-330; SIS; 3,48 g; 18 mm; LRBC, I, 739.
- 2 AE Constantianus I, 330-333; CON; LRBC, I, 1005.
- 2 AE Constantianus I, 333-335; CON; LRBC, I, 1010.
- 1 AE Constantianus I, 330-335; NIC; 2,27 g; 18 mm; LRBC, I, 1117.
- 2 AE Constantianus I, 330-333; HER; LRBC, I, 904.
- 1 AE Constantianus I, 333-335; ALE; 2,43 g; 17,5 mm; LRBC, I, 1428.
- 1 AE Constantianus I, 330, 334; CYZ; 2,04 g; 17 mm; LRBC, I, 1221.
- 1 AE Constantianus II, 330-335; THE; 2,37 g; 17 mm; LRBC, I, 841.
- 2 AE Constantianus II, 330-335; CON; LRBC, I, 1018.
- 2 AE Constantianus II, 330-335; CYZ; LRBC, I, 1214-1215, 1238.
- 2 AE Constantius II, 330-335; HER; LRBC, I, 906, 911.
- 1 AE URBS ROMA, 330-335; HER; 2,19 g; 18 mm; LRBC, I, 907.
- 1 AE URBS ROMA, 330-335; CON; 2,66 g; 18 mm; LRBC, I, 1008.
- 1 AE URBS ROMA, 330-335; NIC; 2,85 g; 17 mm; LRBC, I, 195.
- 3 AE URBS ROMA, 330-335; CYZ; LRBC, I, 1231, 1232, 1249.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330-335; 2,30 g; 16 mm; LRBC, I, 541.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330-335; 2,15 g; 17 mm; LRBC, I, 839 sau 853.
- 3 AE CONSTANTINOPOLIS, 330-335; LRBC, I, 908.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330-335; 3,42 g; 17 mm; LRBC, I, 1234.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330-337; 2,80 g; 17 mm; VICTORIE pe prora.
- 1 AE Constantius II, 330-335; NIC; 2,55 g; 17,5 mm; LRBC, I, 1119.
- 1 AE Constantius II, 330-335; CYZ; 2,29 g; 17,5 mm; LRBC, I, 1217.
- 2 AE Constantius II, 330-335; CYZ; LRBC, I, 1228.
- 1 AE Constantius II, 330-335; CYZ; LRBC, I, 1229.
- 1 AE Constantius II, 330-335; CYZ; LRBC, I, 1238.
- R. Ocheșanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 401-405.
- Portul nou
- 1 AE Constantianus I, 324-330; CYZ; 3,27 g; 19 mm; LRBC, I, 1172; MINAC, inv. 2488.
- 1 AE Constantius II, 324-330; CYZ; 2,49 g; 18,5 mm; LRBC, I, 1168; MINAC, inv. 2489.
- 1 AE Constantius II, 326-330; CON; 2,46 g; 20 mm; LRBC, I, 1004; MINAC, inv. 2477.
- 1 AE Constantianus I, 326-327; HER; 3,12 g; 19 mm; LRBC, I, 883; MINAC, inv. 2474.
- 1 AE Constantianus I, 327-329; HER; 3,68 g; 18 mm; LRBC, I, 888; MINAC, 2482.
- 1 AE Constantianus I, 330-335; CON; 1,83 g; 18 mm; LRBC, I, 1005; MINAC, inv. 2476.
- 1 AE Constantius II, 330-335; CON; 2,24 g; 20 mm; LRBC, I, 1007; MINAC, inv. 2479.
- 1 AE URBS ROMA, 330-335; SIS; 1,97 g; 18 mm; LRBC, I, 750; MINAC, inv. 2478.
- R. Ocheșanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 472-473.
- Port dragaj
- 1 AE Constantianus II, 324-330; CYZ; 3 g; 19,5 mm; LRBC, I, 1193; MINAC, inv. 97.
- 1 AE Constantianus I, 3124-330; NIC; 3,17 g; 18 mm; LRBC, I, 1103; MINAC, inv. 97.
- 1 AE Constantianus II, 324-330; CYZ; 3,38 g; 18 mm; LRBC, I, 1174 sau 1192; MINAC, inv. 97.
- 1 AE Constantianus II, 327-329; HER; 3,20 g; 18 mm; RIC, VII, 96; MINAC, inv. 97.
- 1 AE Constantianus I, 330-333; THE; 2,58 g; 17 mm; LRBC, I, 835; MINAC, inv. 99.
- 1 AE Constantianus I, 330-335; HER; 2,53 g; 18 mm; LRBC, I, 904; MINAC, inv. 99.
- 1 AE Constantianus I, 330-335; NIC; 2,15 g; 18 mm; LRBC, I, 1117; MINAC, inv. 99.
- 1 AE Constantianus II, 330-335; ROMA; 2,55 g; 19 mm; LRBC, I, 532; MINAC, inv. 97.
- 1 AE Constantianus II, 330-335; NIC; 1,79 g; 17 mm; LRBC, I, 1118; MINAC, I, 1118; MINAC, inv. 97.
- 1 AE Constantianus II, 330-335; HER; 2,53 g; 17 mm; LRBC, I, 906; MINAC, inv. 99.
- 1 AE Constantianus II, 330-335; 2,04 g; 18 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 97.
- 1 AE Constantianus I, 330-333; CON; 2,55 g; 18 mm; LRBC, I, 1005; MINAC, inv. 97.
- 1 AE Constantianus I, 330-335; CON; 2,26 g; 18 mm; LRBC, I, 1010; MINAC, inv. 97.
- 2 AE Constantianus I, 330-335; NIC; LRBC, I, 1117; MINAC, inv. 97.
- 1 AE Constantianus I, 331, 333-334; CYZ; LRBC, I, 1221; MINAC, inv. 97.

- 1 AE URBS ROMA, 330–335; SIS; 2,23 g; 18 mm; LRBC, I, 745; MINAC, inv. 97.
- 1 AE URBS ROMA, 330–335 sau 335–337; 2,58 g; 18 mm; LRBC, I, 838 sau 852; MINAC, inv. 97.
- 1 AE URBS ROMA, 330–335; HER; 2,31 g; 18 mm; LRBC, I, 907; MINAC, inv. 97.
- 1 AE URBS ROMA, 330–335; HER; 2,17 g; 18 mm; RIC, VII, 134; MINAC, inv. 97.
- 1 AE URBS ROMA, 330–335; CON; 2,66 g; 18 mm; MINAC, inv. 97.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; HER; 2,55 g; 16 mm; LRBC, I, 908; MINAC, inv. 97.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; HER; 2,27 g; 17 mm; LRBC, I, 913; MINAC, inv. 97.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; NIC; 2,07 g; 17,5 mm; LRBC, I, 1121; MINAC, inv. 97.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; HER; 2,95 g; 17 mm; LRBC, I, 903; MINAC, inv. 99.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335 sau 335–337; THE; 3,74 g; 18,5 mm; LRBC, I, 839 sau 853; MINAC, inv. 99.
- R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 7, 1974, p. 399–401.
- Parcul catedralei*
- 1 AE Constantinus I, 330–335; THE; fragment; LRBC, I, 840; MINAC, inv. 9575.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; HER; 1,76 g; 18 mm; LRBC, I, 923; MINAC, inv. 9581.
- 1 AE Constans, 337–341; CON; 1,83 g; 14,5 mm; LRBC, I, 1056; MINAC, inv. 9582.
- 1 AE Constans, 337–341; ALE; 1,72 g; 16 mm; LRBC, I, 1449; MINAC, inv. 9676.
- 1 AE Constans, 337–341; ALE; 1,39 g; 15 mm; LRBC, I, circa 1457; MINAC, inv. 9675.
- 1 AE Constantinus I, 347–348; HER; fragment; RIC, VIII, 53; MINAC, inv. 9576.
- 1 AE Constans sau Constantius II, 347–348; NIC; LRBC, I, 1149–1150=RIC, VIII, 49 sau 51; MINAC, inv. 9654.
- 1 AE Constantius II, 351–361; SIS; 2,73 g; 18 mm; LRBC, II, 1222 sau 1228; MINAC, inv. 9610.
- 1 AE Constantius II, 351–361; CYZ; 2,16 g; 15,5 mm; LRBC, II, 2496 sau 2498; MINAC, inv. 9585.
- 1 AE Constantius II, 355–361; SIS; 1,86 g; 18 mm; LRBC, II, 1238; MINAC, inv. 9674.
- 1 AE Constantius, 355–361; fragment; LRBC, II, 1905; MINAC, inv. 9611.
- 1 AE Constantius II, 355–361; NIC; 2,59 g; 16,5 mm; LRBC, II, 2313; MINAC, inv. 9678.
- 1 AE Valens, 364–365; CON; 1,39 g; 16 mm; LRBC, II, 2073; MINAC, inv. 9698.
- 1 AE Valens, 364–365; CON; fragment; LRBC, II, 2075; MINAC, inv. 9658.
- 1 AE Valens, 364/365–366/367; HER; 2,02 g; 16 mm; LRBC, II, 1919 sau 1932; MINAC, inv. 9697.
- 1 AE Valens, 367–375; CON; 2,31 g; 19 mm; LRBC, II, 2103; MINAC, inv. 9657.
- 1 AE Valentinian I, 367–375; SIS; 2,61 g; 17 mm; LRBC, II, 1382; MINAC, inv. 9677.
- 1 AE Valens, 367–378; CON; 1,98 g; 16 mm; LRBC, II, 2095; MINAC, inv. 9699.
- 1 AE Valens, 364–378; CON; 2,40 g; 17 mm; GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 9656.
- 1 AE Valentinian I sau Gratian, 364–375; fragment; NIC; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 9646.
- R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 9, 1976, p. 223.
- Bulvardul I. Gh. Duca*
- 1 AE Valens, 364–365; CON; 2,24 g; 16,5 mm; LRBC, II, 2073; MINAC, inv. 23 a.
- R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 473.
- Bulvardul Lăpușnicu – Obor*
- 1 AE Constantinus I, 324–330; NIC; 2,65 g; 19 mm; LRBC, I, 1073; MINAC, inv. 51329.
- 1 AE Constantinus I, 324–330; CYZ; 2,74 g; 19 mm; LRBC, I, 1158; MINAC, inv. 51330.
- 1 AE Constantius II, 350–351; 3,43 g; 19 mm; tip FTR-FH₁; MINAC, inv. 53884.
- 2 AE Constantius II, 355–361; tip SPES REIPUBLICAE; MINAC, inv. 51321, 51322.
- A. Vertan, G. Căsturea, *Pontica*, 17, 1984, p. 247.
- Grădina cinematoscop*; 1970.
- 1 AE Constans, 347–348; VOT/XX/MVLT/XXX; 1,54 g; 15 mm; MINAC, inv. 46 a.
- R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 473.
- Strada Cerealelor*
- 1 AE Constantius II, 330–335; HER; 2,39 g; 17 mm; LRBC, I, 909; MINAC, inv. 85.
- R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 6, 1973, p. 368.
- Strada Costache Burea*
- 1 AE Constantius II, 355–361; SIS; 1,37 g; 16 mm; LRBC, II, 1228; MINAC, inv. 19 b.
- R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 473.
- Strada 1907*
- 1 AE Constantius II, 351–354; CON; 3,15 g; 19 mm; LRBC, II, 2035; MINAC, inv. 47.
- Ibidem*
- Școala Profesională SNC*
- 1 AE Constans, 337–341; CON; LRBC, I, 1056; MINAC, inv. 18.
- Ibidem*
- Passim*
- 1 AE URBS ROMA, 330–335; HER; 1,86 g; 17 mm; LRBC, I, 908; CNARSR, inv. 70 a 1.
- 1 AE Constantius II, 348–361; 2,02 g; 17 mm; tip FTR-FH₃; CNARSR, inv. 70 a 3.
- 1 AE Constantius II, 351–354; CON; 4,03 g; 23 mm; LRBC, II, 2028; CNARSR, inv. 70 a 2.
- 1 AE Constantius II, 355–361; 1,81 g; 14 mm; tip SPES REIPUBLICAE; CNARSR, inv. 70 a 4.
- 1 AE Constantius Gallus sau Iulian, 350–361; 1,83 g; 16,5 mm; tip FTR; CNARSR, inv. 70 a 5.
- R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 6, 1973, p. 368, 370.
- DUNĂRENI – „SACIDAVA” (com. Aliman, jud. Constanța).
- 275) 1 AE Constantinus I, 324–330; NIC; 1,16 g; 16 mm; LRBC, I, 1107–1111; MINAC, inv. 46123.
- 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; THE; 1,58 g; 16 mm; RIC, VII, 188;
- 1 AE, 330–335; 1,16 g; 12 mm; tip GLORIA EXERCITUS.
- 1 AE URBS ROMA, 330–335; THE; 1,49 g; 16 mm; MINAC, inv. 46139.
- Constantinus I, 330–335; THE; 1,41 g; 18 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 21464.
- 1 AE URBS ROMA, 335–341; 1,42 g; 16 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 21466.
- 1 AE Constantinus I, 335–337; THE; 1,70 g; 17 mm; LRBC, I, 845; MINAC, inv. 46137.
- 1 AE Constans, 337–341; 1,25 g; 14 mm; tip GLORIA EXERCITUS.
- 1 AE Constantinus I, 337–341; CON; 1,14 g; 14 mm; LRBC, I, 1041; MINAC, inv. 46136.
- 1 AE Constans, 347–348; SIS; 0,89 g; 15 mm; RIC, VIII, 195; MINAC, inv. 21470.
- 1 AE Constantius II, 347–348; 0,88 g; 14 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX.
- 1 AE Constantius II, 347–348; 1,27 g; 16 mm; NIC; RIC, VIII, 48; MINAC, inv. 46141.
- 1 AE Constans, 347–348; 0,92 g; fragment; tip VOT/XX/MVLT/XXX; MINAC, inv. 46127.
- 2 AE Constantius II, 348–350; tip FTR; MINAC, inv. 46140, 46125.
- 2 AE Constantius II, 351–361; tip FTR-FH₁; MINAC, inv. 21468, 21471.
- 1 AE Constantius II, 351–354; 2,49 g; 17 mm; SIRM; LRBC, II, 1594.
- 1 AE Constantius II, 351–354; CON; 4,62 g; 21 mm; LRBC, II, 2037–2038; MINAC, inv. 46121.
- 1 AE Constantius II, 351–354; THE; 2,62 g; 16 mm; LRBC, II, 1681; MINAC, inv. 21475.
- 1 AE Constantius II, 355–361; THE; 1,99 g; 17 mm; LRBC, II, 1684–1686; MINAC, inv. 46134.
- 1 AE Valentinian I, 364–365 sau 367–375; NIC; 3,16 g; 18 mm; LRBC, II, 2328 sau 2336; MINAC, inv.
- 2 AE, 367–378; tip SECURITAS REIPUBLICAE.

- 2 AE Valens, 364–378; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 46133, 46131.
 1 AE Valens, 364–378; 1,31 g; 19 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 21478.
 1 AE Valens, 364–378; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 21461.
 1 AE Valentinian I, 364–375; 1,79 g; 16,5 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 21477.
 1 AE Valentinian I, 364–375; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 21469.
 1 AE Gratian, 367–375; CON; 1,74 g; 15 mm; LRBC, II, 2111.
 1 AE Valens, 367–375; THE; 2,02 g; 18,5 mm; tip GLORIA ROMANORUM (8); MINAC, inv. 46133.
 1 AE Valentinian I, 367–375; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 46122.
 3 AE Valentinian I, 367–375; tip GLORIA ROMANORUM (8); MINAC, inv. 46142, 46138, 46130.
 1 AE Valentinian I, 367–375; CON; 1,59 g; 17 mm; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 21463.
 1 AE Gratian, 378–383; CON; 4,95 g; 22 mm; LRBC, II, 548.
 R. Ocheșanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 6, 1973, p. 373–374; A.
 Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 13, 1980, p. 354–355; *ibidem*, 14, 1981, p. 339–341.
 GARVÂN – „DINOGETIA” (com. Jijila, jud. Tulcea).
 276) 1 AE Constantius Gallus, 351–354; NIC; 2,02 g; 18 mm; MDDT, inv. 12110.
 E. Oberländer-Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 505.
 HINOG – „AXIOPOLIS” (jud. Constanța).
 277) 1 AE Constantius II, 4,85 g; 18 mm; FTR-FH₄; 348–354; MINAC, inv. 9517.
 1 AE Valentinian I sau Valens, 364–365; 2,42 g; 16,5 mm; HER; LRBC, 1919–1920; MINAC, inv. 9516.
 R. Ocheșanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 8, 1975, p. 439.
 HÎRȘOVA – „CARSIUM” (jud. Constanța).
 278) 1 AE Constantinus I, 330–335; NIC; 2,52 g; 18 mm; LRBC, I, 1356; MINAC, inv. 14834.
 1 AE Constantinus I, 330–335; THE; 2,46 g; 18 mm; LRBC, I, 835; MINAC, inv. 14857.
 2 AE Constantinus I, 330–335; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 14833, 14847.
 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; HER; 1,27 g; 17,5 mm; LRBC, I, 908; MINAC, inv. 14850.
 1 AE Constantius II, 330–335; THE; 1,70 g; 19 mm; LRBC, I, 837–838 a; MINAC, inv. 14829.
 1 AE Constantius II, 330–335; THE; 2,09 g; 18,5 mm; LRBC, 842; MINAC, inv. 14814.
 1 AE Constantius II, 330–335; CYZ; 2,24 g; 18 mm; LRBC, I, 1216–1217; MINAC, inv. 14823.
 1 AE Constantinus I, 335–337; NIC; 1,33 g; 16 mm; LRBC, I, 1363; MINAC, inv. 14835.
 1 AE Constantinus I, 337–341; 1,32 g; 16 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 14836.
 1 AE Constantinus I, 342; NIC; 5,01 g; 22,8 mm; RIC, VIII, 45; MINAC, inv. 14854.
 1 AE Constantius II, 347–348; THE; 1,38 g; 16,8 mm; RIC, VIII, 99; MINAC, inv. 14852.
 1 AE Constantius II, 348–350; 2,47 g; 18,5 mm; RIC, VIII, 223; MINAC, inv. 14842.
 3 AE Constantius II, 348–350; tip FTR-FH₅; MINAC, inv. 14844, 14838, 14832.
 4 AE Constantius II, 348–350; MINAC, inv. 14825, 14805, 14804, 14792.
 2 AE Constantius II, 348–361; tip FTR-FH₉; MINAC, inv. 14827, 14826.
 1 AE Constantinus I, 324–325; CYZ; 2,34 g; 16 mm; LRBC, I, 1207; MINAC, inv. 15 b 2.
 1 AE Constantinus I, 330–335; HER; 2,45 g; 18 mm; LRBC, I, 904; MINAC, inv. 32.
 1 AE Constantinus II, 335–337; CYZ; 1,04 g; 15 mm; LRBC, I, 1263 sau 1264; MINAC, inv. 15 b 4.
 1 AE Constantinus I, 337–341; 1,72 g; 15 mm tip QUADRIGA; MINAC, inv. 32.
 1 AE Constantius II, 347–348; 1,35 g; 15 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX; MINAC, inv. 32.
 1 AE Constantius II, 348–361; tip FTR-FH₉; 1,54 g; 16,5 mm; MINAC, inv. 15 b 3.
 1 AE Constantius sau Constantinus II; 1,43 g; 15 mm; tip FTR-FH₉; MINAC, inv. 32.
 1 AE Valentinian I, 364–367; SIS; 2,11 g; 18 mm; LRBC, II, 1271–1274; MINAC, inv. 14849.
 1 AE Valentinian I, 364–367; 2,05 g; 17 mm; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 14822.
 1 AE Valens, 364–367; 2,55 g; 18,2 mm; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 14824.
 1 AE Valens, 267–275; CYZ; 2,13 g; 18,5 mm; LRBC, II, 2526–2531; MINAC, inv. 14828.
 1 AE Gratian, 367–375; 2,76 g; 17,5 mm; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 14793.
 R. Ocheșanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 476; *ibidem*, 7, 1974, p. 410; A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 15, 1982, p. 280–281.
 ISACCEA – „NOVIODUNUM” (jud. Tulcea).
 279) 1 AE Constantius II, 325–326; HER; 2,41 g; 19 mm; RIC, VII, 78; MINAC, inv. 20026.
 1 AE Constantinus II, 325–326; HER; 2,26 g; 17 mm; RIC, VII, 77; MINAC, inv. 20024.
 1 AE Constantius II, 326; ROMA; 2,35 g; 19 mm; RIC, VII, 289; MINAC, inv. 20018.
 1 AE Constantinus II, 327–329; HER; 2,09 g; 17,5 mm; RIC, VII, 96; MINAC, inv. 20025.
 FI. Topoleanu, *Peuce*, 9, 1984, p. 198–199.
 1 AE Constantinus I, 326–327; NIC; 2,41 g; 19 mm; RIC, VII, 114; MINAC, inv. 20030.
 1 AE Constantinus I, 328–329; CYZ; 3,10 g; 19 mm; RIC, VII, 55; MINAC, inv. 20031.
 1 AE Constantius II, 330–333, 335; HER; 1,79 g; 17 mm; RIC, VII, 88; MINAC, inv. 20032.
 2 AE URBS ROMA, 330–333; HER; MINAC, inv. 20027, 20028.
 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–333; HER; 2,20 g; 16 mm; RIC, VII, 115; MINAC, inv. 20029.
 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 334–335; AQU; 1,85 g; 15,5 mm; MINAC, inv. 20019.
 1 AE Constantius II, 330–335; CON; 1,33 g; 17,5 mm LRBC, II, 1017; MDDT, inv. 42430.
 2 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; CYZ; LRBC, I, 1220; MDDT, inv. 42377, 42429.
 1 AE URBS ROMA, 330–335; HER; 2,27 g; 17,5 mm; LRBC, I, 930; MDDT, inv. 42376.
 1 AE Constantinus I, 330–335; CON; 2,08 g; 17 mm; LRBC, I, 1005; MDDT, inv. 42428.
 1 AE Constantinus I, 335–337; CON; 1,35 g; 14 × 16 mm; LRBC, I, 1025; MDDT, inv. 42370.
 1 AE Constantinus I, 335–337; CYZ; 1,30 g; 17 mm; LRBC, I, 1265; MDDT, inv. 42380.
 1 AE Constantinus I, 335–337; CON; 1,30 g; 15 mm; LRBC, I, 1028; MDDT, inv. 42431.
 1 AE Constantinus I, 335–337; THE; 1,42 g; 15 mm; LRBC, I, 845; MDDT, inv. 42369.
 2 AE Constantinus I, 335–337; tip GLORIA EXERCITUS; MDDT, inv. 42371, 42381.
 1 AE Constantius II, 335–341; 0,93 g; 14 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MDDT, inv. 42382.
 1 AE Constantius II, 337–339; CYZ; 1,52 g; 15 mm LRBC, I, 1281; MDDT, inv. 42383.
 1 AE Constantinus II, 337–339; CYZ; 1,32 g; 16 mm; LRBC, I, 1281; MDDT, inv. 42378.
 1 AE Constantius II, 337–341; 1,37 g; 15 mm; ANT; LRBC, I, 1391; MDDT, inv. 42384.
 1 AE Constantinus I, 337–339; CYZ; LRBC, I, 1273; MDDT, inv. 42375.
 1 AE Constantinus I, 342–347; CYZ; 1,70 g; 15 mm; RIC, VIII, 37; MDDT, inv. 20033.
 1 AE Constantius II, 347–348; CON; 1,44 g; 14 mm; RIC, VIII, 69; MDDT, inv. 42385.
 1 AE Constantius II, 347–348; 1,14 g; 14 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX; MDDT, inv. 42386.
 1 AE Constantius II, 348–351; CON; 3,08 g; 21 mm; RIC, VIII, 87; MINAC, inv. 20002.
 1 AE Constantius II, 348–351; NIC; 3,28 g; 20 mm; RIC, VIII, 67; MINAC, inv. 20014.
 1 AE Constantius II, 351–354; CON; 1,58 g;

- 16 mm; LRBC, II, 2039; MDDT, inv. 42433.
 1 AE Constantius II, 351-354; HER; 1,85 g; 14,5 mm; LRBC, II, 1900; MDDT, inv. 42387.
 2 AE Constantius II, 351-354; CON; MINAC, inv. 20005; 20006.
 2 AE Constantius Gallus, 351-354; CON; MDDT, inv. 42396, 42395.
 1 AE Constantius II sau Iulian; 351-361; 2,10 g; 15 mm; tip FTR; MDDT, inv. 42389.
 2 AE Constantius II, 351-361; tip FTR-FH₃; MDDT, inv. 42434, 42390.
 1 AE Constantius II, 351-361; tip FTR-FH₃; MDDT, inv. 42388.
 1 AE Constantius II, 351-361; NIC; tip FTR-FH₃; MINAC, inv. 20010.
 1 AE Constantius II, 355-360; LUG; 1,50 g; 12 mm; LRBC, II, 256; MDDT, inv. 42391.
 4 AE Constantius II, 355-361; tip FTR-FH₃; MDDT, inv. 42392-42395.
 1 AE Constantius II, 355-361; THE; 1,85 g; 14 × 15,5 mm; LRBC, II, 1690; MDDT, inv. 42432.
 1 AE Constantius II, 355-361; SIS; tip FTR; MINAC, inv. 20008.
 1 AE Constantius II, 355-361; CYZ; tip SPES REIPUBLICAE; MINAC, inv. 20007.
 1 AE Iulian, 355-361; THE; 2,13 g; 15 mm; LRBC, II, 1686; MINAC, inv. 20003.
 3 AE Valens, 364-365; CON; LRBC, II, 2068, 2068, 2069; MDDT, inv. 42397, 42398, 42335.
 1 AE Procopius, 365-366; CON; 3,34 g; 18 mm; LRBC, II, 2081; MDDT, inv. 42436.
 1 AE Procopius, 365-366; 2,71 g; 16,5 mm; tip REPARATIO FEL TEMP; MDDT, inv. 42402.
 1 AE Valens, 364-375; 1,60 g; 15,5 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MDDT, inv. 42399.
 1 AE Valentinian I, 364-375; SIS; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 20009.
 1 AE Gratian, 367-375; SIS; 1,78 g; 17 mm; MDDT, inv. 42403.
 1 AE Valens, 367-375; CON; 1,56 g; 15 mm; LRBC, II, 2099; MDDT, inv. 42400.
 1 AE Valens, 367-375; 1,50 g; 15 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MDDT, inv. 42401.
 R. Ochseanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 9, 1976, p. 229; ISTRIA - „HISTRIA” (jud. Constanța).
 280) 1 AE Constantinus I, 324-325; CYZ; 2,10 g; 19 mm; LRBC, I, 1159.
 1 AE Constantinus I, 324-330; fragment;
 1 AE Constantinus II, 325-326; NIC; 3,28 g; 19 mm; RIC, VII, 122.
 1 AE Constantinus I, 325-326; TREV; 2,33 g; 20 mm; RIC, VII, 461.
 1 AE Constantinus I, 325-326; CYZ; 2,40 g; 20 mm; RIC, VII, 34.
 1 AE Constantinus II, 325-326; HER; 2,18 g; 19 mm; RIC, VII, 83.
 1 AE Constantius I, 326-327; HER; 3,77 g; 18 mm; RIC, VII, 87.
 1 AE Constantinus II, 326-328; THE; RIC, VII, 157.
 1 AE Constantinus I, 327-329; HER; 3,16 g; 19,6 mm; RIC, VII, 90.
 1 AE Constantinus I, 327-329; HER; 3,87 g; 19 mm; RIC, VII, 90.
 1 AE Constantinus I, 330-333; THE; 2,08 g; 17 mm; RIC, VII, 187.
 1 AE Constantinus I, 330-333; HER; 2,44; 18 mm; RIC, VII, 114.
 1 AE Constantinus I, 330-333; HER; fragment; RIC, VII, 115.
 2 AE Constantinus I, 330-333; CON; RIC, VII, 59.
 1 AE Constantinus I, 330, 334 sau 335-336; CYZ; LRBC, I, 1249-1250.
 1 AE Constantinus I, 332-333; CYZ; 2,07 g; 18 mm; RIC, VII, 94.
 1 AE URBS ROMA, 330-335; HER; 1,13 g; 17,7 mm; RIC, VII, 119.
 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330-333; CON; 2,10 g; 18 mm; RIC, VII, 79.
 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 332-333, 335; CYZ; 1,88 g; 17 mm; RIC, VII, 108.
 1 AE Constantius II, 330-333; HER; 2,52 g; 18 mm; RIC, VII, 113.
 1 AE Constantius II, 330-335; 2,78 g; 20 mm; tip GLORIA EXERCITUS.
 1 AE, 330-333 sau 333-336; HER; RIC, VII, 115 sau 144.
 3 AE Constantinus I, 330-337.
 1 AE URBS ROMA, 330-337; 2,77 g; 18 mm.
 2 AE Constantius II?, 337-340.
 1 AE Constantius II, 337-341; AQU; 1,04 g; 16 mm; LRBC, I, 692 b.
 1 AE Constans, 337-341; 0,85 g; 12 mm; tip GLORIA EXERCITUS.
 1 AE Constantius II, 348-351; CON; fragment; LRBC, II, 2010 = RIC, VIII, 84.
 1 AE Constantius II, 340-348; 2,15 g; 19 mm; Coh., 716.
 1 AE Constantius II, 347-348; 1,65 g; 16 mm; tip VICTORIAE DD AVGG Q NN; RIC, VII, —.
 2 AE Constans, 337-350.
 3 AE Constantius II, 337-361.
 1 AE Constantius II, 337-361; 1,51 g; 16 mm; Coh., 308.
 8 AE Constantius II, 348-361; tip FTR.
 1 AE Constantius II, 351-354; THE; 1,85 g; 18,7 mm; LRBC, II, 1681.
 1 AE Constantius II, 351-354; 5,94 g; 24 mm; THE; LRBC, II, 1672.
 1 AE Constantius II, 351-354; CON; 3,80 g; 20 mm; LRBC, II, 2039.
 1 AE Constantius Gallus, 351-354; 1,91 g; 16,6 mm; 1 AE Constantius II, 355-361; THE; 1,37 g; 16 mm; LRBC, II, 1689.
 1 AE Iulian, 355-361; CON; 1,30 g; 16 mm; LRBC, II, 2054.
 1 AE Constantius II, 355-361; CON; 1,68 g; 15 mm; LRBC, II, 2033.
 1 AE Iulian, 361-363; HER?; 14,2 g; 28 mm; LRBC, II, 1910.
 1 AE Iulian, 361-363; CON; 3,17 g; 21,7 mm; LRBC, II, 2060.
 1 AE Iulian, 361-363; NIC; 6,52 g; 17,5 mm; LRBC, II, 2318.
 1 AE Iulian, 361-363; 1,02 g; 16 mm.
 1 AE Valentinian I, 364-375; CYZ; 1,58 g; 17 mm; LRBC, II, 2519 sau 2592.
 1 AE Procopius, 365-366; CON; 2,50 g; 20 mm; RIC, IX, 17 a.
 1 AE Valens, 364-367; THE; 2,57 g; 17 mm; LRBC, II, 1707.
 1 AE Valens, 364-367; SIS; 2,17 g; 17,2 mm; LRBC, II, 1287.
 1 AE Valentinian I, 364-367; SIS; 2,36 g; 18,7 mm; LRBC, II, 1275.
 1 AE Valentinian I, 364-367; SIS; 2,30 g; 19 mm; LRBC, II, 1271.
 1 AE Valentinian I, 364-367; THE; 1,95 g; 18 mm; LRBC, II, 1715.
 1 AE Valentinian I, 364-367; THE; 2,90 g; 18 mm; LRBC, II, 1702.
 1 AE Valentinian I, 364-367; CON; 1,76 g; 18 mm; LRBC, II, 2074.
 1 AE Valentinian I, 364-367; CYZ; 2 g; 19 mm; LRBC, II, 2515.
 1 AE Valens, 364-365; CON; 1,75 g; 16 × 19 mm; LRBC, II, 2077.
 1 AE Valens, 364-365; NIC; 1,85 g; 16 mm; LRBC, II, 2329.
 1 AE Gratian, 367-375; SIS; 1,52 g; 17 mm; RIC, IX, 14 (c).
 1 AE Gratian, 367-375; THE; 2,25 g; 17 mm; RIC, IX, 26 (c).
 1 AE Valentinian I, 367-375; SIS; 1,50 g; 17 mm; RIC, IX, 15 a.
 1 AE Valentinian I, 367-375; SIS; 1,75 g; 17,35 mm; LRBC, II, 1370.

- 1 AE Gratian, 378–383; SIS; 4,47 g; 20 mm; RIC, IX, 26 a.
 1 AE Theodosius I, 378–383; HER; 5,80 g; 24 mm; LRBC, II, 1954.
 1 AE Valentinian II, 378–383; CON; 2,42 g; 19 mm; RIC, IX, 56 (b).
 C. Preda, H. Nubar, *Histria*, 3, 1973, p. 181–184;
 Gh. Poenaru Bordea, *Histria*, 6, 1983, p. 153–154.
MANGALIA – „CALLATIS” (jud. Constanța)
 281) Pe terenul Fabricii de lapte, în necropolă
 M 92. 1 AE Constantinus I, 324–330; HER; 2,26 g; 17 mm; LRBC, I, 887.
 M 53. 1 AE Constantinus I, 330–335; THE; 2,47 g; 18 mm; LRBC, I, 835.
 Passim. 1 AE Constantinus I, 330–335; ANT; 3,63 g; 19 mm; LRBC, I, 1356.
 M 92. 1 AE URBS ROMA, 330–335; CON; 2,11 g; 20 mm; LRBC, I, 1022.
 M 53. 1 AE URBS ROMA, 330–335; CON; 1,93 g; 17 mm; LRBC, I, 1021.
 M 92. 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; 2,17 g; 18 mm; CYZ; LRBC, I, p. 28.
 Passim. 1 AE Constantinus II, 330–335; ANT; 1,83 g; 19 mm; LRBC, I, 1357.
 M 92. 1 AE Constantius II, 330–335; THE; 2,45 g; 19 mm; LRBC, I, 836.
 M 11. 1 AE Constantius II, 330–335; NIC; 2,18 g; 18 mm; LRBC, I, 1119.
 M 252. 1 AE Constantius II, 335–341; ANT; 1,28 g; 14×15 mm; LRBC, I, p. 31.
 M 53. 1 AE Constantius II, 330–335; CON; 2,75 g; 16 mm; LRBC, I, p. 22–23.
 Passim. 1 AE 335–341; 0,93 g; 14 mm; tip GLORIA EXERCITUS.
 Passim. 1 AE Delmatius, 335–337; CON; 1,12 g; 16 mm; LRBC, I, 1032.
 M 80. 1 AE Constans, 335–337; CYZ; 1,47 g; 15 mm; LRBC, I, 1267.
 M 348. 1 AE Constantius II, 335–337; 1,40 g; 17 mm.
 Passim. 1 AE, 335–337; 1,36 g; 17 mm; tip GLORIA EXERCITUS.
 Passim. 1 AE Constantinus II, 337–340; NIC; 1,27 g; 14 mm; LRBC, I, 1133.
 M 15. 1 AE Constantinus I, 347–348; tip VN-MR.
 M 225. 2 AE Constantinus I, 347–348; tip VN-MR.
 M 53. 1 AE Constans, 347–348; CON; 1,65 g; 16 mm; RIC, VIII, 70.
 Passim. 1 AE Constans, 347–348; ANT; 1,49 g; 15 mm; RIC, VIII, 116.
 M 53. 3 AE Constans, 347–348; tip VOT/XX/MVLT/XXX.
 M 339. 1 AE Constans, 348–350; CON; 3,55 g; 22 mm; LRBC, II, 2021.
 M 339. 1 AE Constantius II, 348–350; CYZ; 4,17 g; 20×22 mm; RIC, VIII, 84.
 Passim. 1 AE Constantius II, 348–350; 2,45 g; 18 mm.
 Passim. 1 AE, 348–350; 3,25 g; 21 mm; tip FTR.
 Passim. 1 AE Constantius II, 351–361; CON; 3,27 g; 20 mm; LRBC, II, p. 86–87.
 Passim. 1 AE Constantius II, 351–361; NIC; 2 g; 16 mm; tip FTR.
 M 356. 1 AE Constantius II, 351–361; 1,67 g; 16 mm; tip FTR.
 M 15. 1 AE Constantius II, 351–361; 2,13 g; 15 mm; tip FTR.
 M 356. 1 AE Constantius II, 351–354; THE; 2,31 g; 18 mm; LRBC, II, 1681.
 M 347. 1 AE Constantius II, 351–354; CYZ; 2,40 g; 16 mm; tip FTR.
 M 347. 1 AE Constantius II, 355–360; ROMA; 2,05 g; 18 mm; LRBC, II, 689.
 Passim. 1 AE Constantius II, 355–361; CON; 1,53 g; 15 mm; LRBC, II, 2053.
 M 211. 1 AE Constantius II, 355–361; 1,50 g; 13 mm.
 Passim. 5 AE Constantius II, 355–361; tip FTR.
 Passim. 1 AE Constantius II – Julian, 351–361; 2,25 g; 16 mm; tip FTR.
 M 230. 1 AE Constantius II – Julian, 351–361; 1,75 g; 14 mm; tip FTR.
 M 254. 1 AE Constantius II – Julian, 355–361; 1,23 g; 14 mm; tip FTR.
 M 267. 1 AE Constantius II – Julian, 355–361; 1,32 g; 16 mm; tip FTR.
 M 314. 1 AE Constantius II – Julian, 355–361; 1,21 g; 16 mm; tip FTR.
 M 354. 1 AE Constantius II – Julian, 355–361; 1,44 g; 16 mm; tip FTR.
 Passim. 1 AE Constantius II – Julian, 355–361; 1,83 g; 12 mm; tip SPES REIPUBLICAE.
 M 18. 1 AE Julian, 355–361; HER; 1,96 g; 17 mm; LRBC, II, 1903.
 M 16. 2 AE Valens, 364–375; tip GLORIA ROMANORUM.
 M 167. 1 AE Valens, 364–375; HER; 1,80 g; 16 mm; Passim. 1 AE Valens, 364–375; NIC; 2,15 g; 16 mm; LRBC, II, p. 93.
 M 341. 1 AE Valens, 364–367; THE; 2,15 g; 19 mm; LRBC, II, 1703.
 1 AE Procopius, 365–366; HER; 1,98 g; 19 mm; tip FTR; passim.
 M 5. 1 AE Valentinian I, 366–367; CON; 1,60 g; 16 mm; LRBC, II, 2085.
 M 356. 1 AE Valens, 367–375; CON; 2,08 g; 17 mm; LRBC, II, 2110.
 Passim. 1 AE Valens, 367–375; CON; 1,76 g; 18 mm; LRBC, II, p. 88.
 M 218. 1 AE Valens, 366–375; CON; 1,47 g; 18 mm; RIC, IX, p. 216.
 M 261. 1 AE Valens, 366–375; 1,57 g; 17 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
 M 345. 1 AE, 367–375; 1,57 g; 18 mm; tip GLORIA ROMANORUM.
 Passim. 1 AE Valens, 366–375; 1,90 g; 16 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
 C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 68–71.
Passim
 1 AV Iovian, 363–364; NIC; 4,48 g; 21,5 mm.
 R. Ocheșeanu, SCN, 6, 1975, p. 235.
Strada Otuz – cantină
 1 AE Constantius II, 351–354; 2,11 g; 19 mm; tip FTR-FH₃; MINAC, inv. 22 b.
 1 AE Constantius II, 355–361; CYZ; 1,89 g; 18 mm; LRBC, II, 2502; MINAC, inv. 22 a.
 R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 477.
OSTROV – „DUROSTORUM” (jud. Constanța)
 282) 1 AE Constantius II, 347; SIS; 1,80 g; 18 mm; RIC, VIII, 180, MINAC, inv. 49472.
 2 AE Constantius II, 348–354; tip FTR-FH₃; MINAC, inv. 49465, 49477.
 1 AE Julian, 355–361; SIS; 3,07 g; 18,5 mm; tip FTR-FH₃; MINAC, inv. 49471.
 A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 15, 1982, p. 278
SLAVA RUSĂ – „LIBIDA” (com. Slava Cercheză, jud. Tulcea)
 283) 1 AE Constantius II și Constantius Gallus, 351–354; THE; 1,94 g; 17 mm; LRBC, II, 1681.
 1 AE Constantius II și Constantius Gallus, 351–354; NIC; 3,36 g; 19 mm; LRBC, II, 2304.
 În colecția școlii din localitate.
 E. Oberländer-Târnoveanu, Cr. Opaiț, *Fence*, 9, 1984, p. 273.
 1 AE Valentinian I, 364–365; CON; 2,05 g; 18 mm; LRBC, II, 2074; MDDT, inv. 11920.
 E. Oberländer-Târnoveanu, *Fence*, 8, 1980, p. 506.
 1 AV Valentinian I, 364–367; ANT; 4,40 g; 21 mm; RIC, IX, 2 (a).
 R. Ocheșeanu, SCN, 6, 1975, p. 235.
TROPÆUM TRAIANI – „TROPÆUM TRAIANI” (com. Adamclisi, jud. Constanța)
 284) 1 AE Constantinus I, 324–325/326; SIRM; 1,93 g; 18,5 mm; LRBC, I, 802; MINAC, inv. 9480.

1 AE Constantinus I, 324–330; CYZ; 2,47 g; 18 mm; LRBC, I, 1158; MINAC, inv. 9140.
 1 AE Crispus, 324–326; 2,57 g; 19,5 mm; tip PRO-VIDENTIAE CAESS; MINAC, inv. 53875.
 1 AE Constantinus I, 324–325; CYZ.
 1 AE Constantinus I, 325–326; ANT.
 1 AE Constantinus I, 325–326; NIC.
 2 AE Constantinus I, 325–326; CYZ.
 1 AE Constantinus I, 328–329; SIS.
 1 AE Constantinus I, 329–330; CYZ; 3,05 g; 18 mm; LRBC, I, 1158; MINAC, inv. 44 d.
 1 AE Constantinus I, 330–333; THEFRERIC, VII, 548.
 1 AE Constantinus I, 330–333; THE.
 1 AE Constantinus I, 330–335; HER; 2,43 g; 17 mm; LRBC, I, 904; MINAC, inv. 9142.
 1 AE URBS ROMA; 330–335; HER; 2,16 g; 18 mm; LRBC, I, 930; MINAC, inv. 9127.
 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; CYZ; 2,18 g; 17 mm; LRBC, I, 1249; MINAC, inv. 9136.
 1 AE Constantinus I, 330–335; ANT; 2,82 g; 16,5 mm; LRBC, I, 1360; MINAC, inv. 9128.
 1 AE Constantius II, 330–335; 2,12 g; 18,5 mm; LRBC, I, 1011; MINAC, inv. 9141.
 1 AE, 330–335; CON; 1,98 g; 19 mm; tip VICTORIE la proră, MINAC, inv. 21501.
 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; HER; 1,97 g; 18,5 mm; LRBC, I, 923; MINAC, inv. 27.
 1 AE Constantinus II, 330–335; THE; 2,06 g; 17 mm; LRBC, I, 841; MINAC, inv. 13.
 1 AE Constantinus I, 331, 333–334; CYZ.
 1 AE Constantinus I, 333–335; CON.
 2 AE Constantinus, 333–335; NIC.
 1 AE Constantinus I, 335–337; THE; 1,23 g; 16 mm; LRBC, I, 845; MINAC, inv. 53548.
 1 AE Constantinus I, 335–337; SIS; 1,30 g; 16 mm; LRBC, I, 757; MINAC, inv. 9137.
 1 AE Constantinus I, 335–337; HER; 2,12 g; 15 mm; LRBC, I, 934; MINAC, inv. 9131.
 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 335–337; 1,12 g; 14,5 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MINAC, inv. 9130.
 1 AE Constans, 335–337; CYZ; 1,55 g; 15 mm; LRBC, I, 1268; MINAC, inv. 9124.
 1 AE Constantinus I, 337–339; CYZ; 1,25 g; 16,5 mm; LRBC, I, 1291; MINAC.
 1 AE Constantinus I, 337–341; CON; 1,22 g; 15,5 mm; LRBC, I, 1041; MINAC, inv. 53550.
 1 AE Constans, 337–341; CYZ; 2 g; 15,5 mm; LRBC, I, 1283; MINAC, inv. 9091.
 1 AE Constantius II, 337–341; ANT; 1,65 g; 15 mm; LRBC, I, 1391; MINAC, inv. 9096.
 1 AE Constans, 347–348; SIS; 1,10 g; 15 mm; RIC, VIII, 195; MINAC, inv. 9115.
 1 AE Constans, 347–348; 1,96 g; 15 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX; MINAC, inv. 9106.
 1 AE Constantinus I, 347–348; tip VOT/XX/MVLT/XXX; MINAC, inv. 53549.
 1 AE Constans sau Constantius II, 347–348; 1,11 g; 13 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX; MINAC, inv. 9112.
 1 AE Constantius II, 348–350; CYZ; 3,14 g; 20 mm; LRBC, II, 2480 = RIC, VIII, 83; MINAC, inv. 9535.
 1 AE Constantius II, 348–361; tip FTR.
 2 AE Constantius II, 348–361; tip FTR-FH₂; MINAC, inv. 44 c, 46115.
 1 AE Constantius II, 351–354; 2,23 g; 18 mm; HER; LRBC, II, 1900; MINAC, inv. 21495.
 1 AE Constantius II, 351–354; CYZ; 4 g; 18 mm; LRBC, I, 2492; MINAC, inv. 9104.
 4 AE Constantius II, 351–361; tip FTR-FH₂; MINAC, inv. 9153, 9154, 9086, 9129.
 1 AE Constantius II, 351–361; tip FTR-FH₂; 1,22 g; 14 mm; MINAC, inv. 46559.
 1 AE Constantius II, 351–361; CYZ; 2,20 g; 16,4 mm; LRBC, II, 2496 sau 2498; MINAC, inv. 63.
 1 AE Constantius II, 355–361; CON; 2,42 g; 15 mm; LRBC, I, 2049; MINAC, inv. 9132.
 4 AE Constantius II, 355–361; tip SPES REIPU-

BLICE; MINAC, inv. 9087, 9121, 9133, 9111.
 1 AE Constantius II, 355–361; 1,75 g; 15 mm; tip SPES REIPUBLICAE; MINAC, inv. 44 b.
 1 AE Constantius II, 355–361; 1,37 g; 15 mm; tip SPES REIPUBLICAE; MINAC, inv. 6.
 1 AE Constantius II, 355–361; ANT; 1,87 g; 14 mm; LRBC, II, 2637; MINAC, inv. 53876.
 1 AE Iulian, 355–361; CON; 1,68 g; 15 mm; LRBC, II, 2050–2051; MINAC, inv. 17.
 1 AE Iulian, 355–361; THE; Coh., 16.
 1 AE Valentinian I, 364–395; 1,64 g; 14 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 9107.
 1 AE Decapins, 365–366; CON; 2,96 g; 18 mm; LRBC, II, 2082; MINAC, inv. 9110.
 1 AE Valens, 364–365; CYZ; 2,28 g; 16,5 mm; LRBC, II, 2517–2520; MINAC, inv. 19968.
 1 AE Valens, 367–375; HER; 1,55 g; 17 mm; LRBC, II, 1937; MINAC, inv. 9116.
 1 AE Valentinian II, 378–383; 1,02 g; 12 mm; tip VOT/V; MINAC, inv. 21493.
 2 AE Valentinian I, 364–375; CON; RIC, IX, 7 (a).
 1 AE Valentinian, Valens sau Gratian, 364–378; 2,28 g; 15 mm; tip GLORIA ROMANORUM; MINAC, inv. 9095.
 1 AE Valentinian I, Valens sau Gratian, 364–378; 2,18 g; 15 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MINAC, inv. 9114 AE Valentinian I, 364–357; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
 1 AE Valentinian I, 364–375; 2,14 g; 15 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
 2 AE Valens, 364–378; tip SECURITAS REIPUBLICAE MINAC, inv. 53892, 53893.
 Gh. Poenaru Bordea, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 409–410; R. Ocheseanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 470–471; *ibidem*, 8, 1975, p. 434–437; A. Panaitescu, *Pontica*, 12, 1979, p. 198; A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 14, 1981, p. 333; *ibidem*, 16, 1983, p. 302; *ibidem*, 17, 1984, p. 246;
 TURCOAIA – „TROESMIS” (com. Turcoia, jud. Tulcea); la punctul „Iglia”.
 285) 1 AE Constantinus I, 324–325; CYZ; 1,66 g; 20 mm; RIC, VII, 24; MDDT, inv. 39626.
 1 AE Helena, 324–330; HER; 2,14 g; 18 mm; LRBC, I, 893; MDDT, inv. 11125.
 1 AE Constantius II, 324–330; NIC; 2,56 g; 20 mm; LRBC, I, 1080; MDDT, inv. 39687.
 1 AE Constantinus I, 330–335; NIC; 1,32 g; 18 mm; LRBC, I, 1117; MDDT, inv. 10658.
 1 AE URBS ROMA, 330–335; THE; 2,42 g; 18 mm; LRBC, I, 838; MDDT, inv. 39683.
 1 AE URBS ROMA, 330–335; CYZ; 2,50 g; 18 mm; LRBC, I, 1218; MDDT, inv. 10945.
 1 AE URBS ROMA, 330–335; CYZ; 2,45 g; 17 mm; LRBC, I, 1231; MDDT, inv. 11036.
 1 AE CONSTANTINOPOLIS, 330–335; CON; 1,76 g; 18 mm; LRBC, I, 1009; MDDT, inv. 39684.
 1 AE Constantinus II, 330–335; CON; 2,15 g; 17 mm; LRBC, I, 1018;
 1 AE Constans, 330–335; THE; 1,92 g; 19 mm; LRBC, I, 837 sau 842; MDDT, inv. 11130.
 1 AE Constantius II, 330–335; CYZ; 2,20 g; 18 mm; LRBC, I, 1228; MDDT, inv. 39688.
 1 AE Constantius II, 330–335; CYZ; 2,26 g; 17 mm; LRBC, I, 1241;
 1 AE Constantius I, 335–337; NIC; 1,25 g; 15,5 mm; LRBC, I, 1125.
 1 AE Constans, 335–337; THE; 1,90 g; 16 mm; LRBC, I, 848; MDDT, inv. 39701.
 1 AE Constans, 335–337; NIC; 2,10 g; 16 mm; LRBC, I, 1144; MDDT, inv. 39702.
 1 AE Delmatius, 335–337; THE; 1,70 g; 16,5 mm; LRBC, I, 850; MDDT, inv. 39704.
 1 AE Constantius II, 335–341; 1,09 g; 14 mm; tip GLORIA EXERCITUS; MDDT, inv. 10660.
 1 AE Constantinus I, 337–341; HER; 1,27 g; 14 mm; LRBC, I, 957; MDDT, inv.
 1 AE Constantinus I, 337–341; CON; 1,43 g; 14 mm; LRBC, I, 1041.

- 1 AE Constantius II, 347–348; NIC; 0,44 g; 13 mm; LRBC, I, 1149 – RIC, VIII, 49; MDDT, inv. 39653.
1 AE Constans, 347–348; NIC; 1,50 g; 16 mm; RIC, VIII, 51; MDDT, inv. 39703.
1 AE Constantius II, 347–348; 1,16 g; 14 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX; MDDT, inv. 39689.
1 AE Constantius II, 350; SIS; 5,66 g; 21,5 mm; LRBC, II, 1171; MDDT, inv. 39690.
2 AE Constantius II, 348–351; tip FTR – FH₃.
3 AE Constantius II, 351–354; THE; LRBC, II, 1681; MDDT, inv. 39692, 39694, 39697.
1 AE Constantius II, 351–354; THE; LRBC, II, 1683; MDDT, inv. 10659.
1 AE Constantius II, 351–354; CON; 5,76 g; 19 mm; LRBC, II, 2037; MDDT, inv. 39695.
1 AE Constantius II, 351–354; NIC; 2,94 g; 18 mm; LRBC, II, 2300; MDDT, inv. 2300.
1 AE Constantius II, 351–354; HER; 2,46 g; 17 mm; LRBC, II, 2309; MINAC, inv. 39693.
1 AE Constantius Gallus, 351–354; HER; 2,99 g; 17 mm; LRBC, II, 1901.
1 AE Constantius Gallus, 351–354; 1,16 g; 14 mm; tip FTR – FH₃.
3 AE Constantius II, 355–361; tip FTR; MDDT, inv. 39696, 39691, 39700.
1 AE Constantius II, 355–361; 1,13 g; 14,5 mm; tip SPES REIPUBLICAE; MDDT, inv. 39653.
1 AE Constantius II, 355–361; CYZ; 2,64 g; 15 mm; LRBC, II, 2504.
1 AE Constantius II, 355–361; NIC; 1,76 g; 16,5 mm; LRBC, II, 2314; MDDT, inv. 39706.
1 AE Constantius II, 355–361; CYZ; 2,10 g; 16 mm; LRBC, II, 2507; MDDT, inv. 39705.
1 AE Constantius II, 351–361; CYZ; 1,58 g; 17 mm; LRBC, II, 2495 sau 2498; MDDT, inv. 39654.
1 AE Jovian, 363–364; 1,29 g; 13 mm; tip VOT/V/MVLT/X.
1 AE Valens, 364–365; CON; 1,64 g; 16 mm; LRBC, II, 2075; MDDT, inv. 39712.
1 AE Valens, 364–365; NIC; 2,74 g; 17 mm; LRBC, II, 2329; MDDT, inv. 39707.
1 AE Valens, 364–367; THE; 2,90 g; 19 mm; LRBC, II, 1707; MDDT, inv. 39709.
1 AE Valens, 364–367; HER; 2 g; 17 mm; LRBC, II, 1920 sau 1933; MDDT, inv. 39711.
1 AE Valens, 364–367; CON; 1,64 g; 16 mm; LRBC, II, 2075; MDDT, inv. 39710.
1 AE Valens, 364–365 sau 366–367; HER; 2,44 g; 18 mm; LRBC, II, 1922 sau 1935; MDDT, inv. 11137.
1 AE Valens, 364–365; CON; 1,43 g; 17 mm; LRBC, II, 2075; MDDT, inv. 39656.
1 AE Valentinian I, 364–375; 1,84 g; 17 mm; tip SECURITAS REIPUBLICAE; MDDT, inv. 39713.
1 AE Valens, 364–378; 2,20 g; 15 mm; tip GLORIA ROMANORUM; MDDT, inv. 39708.
1 AE Gratian, 367–378; SIS; 1,46 g; 17 mm; MDDT, inv. 10661.
E. Oberländer-Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 263–273.
TULCEA – „AEGYSSUS” (jud. Tulcea); Ferma „9 Mai”, 286) 1 AE Constantinus I, 330–333; CON; 2 g; 17 mm; RIC, VII, 59.
1 AE Constantius II, 330–335; CON; 1,89 g; 19 mm; LRBC, I, 1006.
1 AE Constantius UU și Constantius Gallus, 351–354; 2,65 g; 18 mm; LRBC, II, 1218.
E. Oberländer-Târnoveanu, Cr. Opaț, *Peuce*, 9, 1984, p. 274.
II. U.R.S.S.
ANTONOVCA (r. Leova, R. S. S. Moldovenească); 1970, 287) 1 AR Constantius II, 351–355; 3,32 g; 21,4 mm; tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
A. A. Nudelman, *Archiss*, 1972, (1974), p. 190; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 438.
BOLGRAD (reg. Odessa).
288) 1 AE Constantius II, 347–348; 1,72 g; 14 mm; Coh., VII, 335, tip VOT/XX/MVLT/XXX.
P. O. Karyškovski, *KCOdessa* (1961), 1963, p. 62 (3).
A. A. Nudelman, *Očerki istorii monetnogo obraščeniia v Dnestrovsko-prutskom regione*, Chișinău, 1985, p. 163 (6) (în continuare *Očerki istorii*).
1 AE Iulian, 355–361; SIRM; 22 mm; tip SPES REIPUBLICAE.
A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 163 (6).
BUMBATA (r. Ungheii, S. R. S. Moldovenească); 1973 289) 1 AR Constantius II; ANT.
A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 164 (8).
BORTNIKI (r. Hodorovski, reg. Lvov).
290) 2 AE Constantinus I.
M. Yu. Brajčevskij, *Prinsu na moneta na teritorii Ukraini*, Kiev, 1959, p. 130 (121) (în continuare *Rims'ka moneta*).
BUKACIȚI (r. Bucița, reg. Ivano-Frankovski).
291) 1 AE Constantinus I, 324–330?
1 AE Fausta.
1 AE Crispus, 324–325.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 166 (369–371).
CHILIA (reg. Odessa).
292) 1 AE Constantius II, 330–337; 1,91 g; 15 × 17 mm; tip GLORIA EXERCITUS.
1 AE Constantius II, 347–348; 1,65 g; 14 × 15 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX.
P. O. Karyškovski, *KCOdessa* (1961), 1963, p. 62 (2); A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 165–166 (20).
CHIRIV (r. Chiriv, reg. Lvov).
293) 1 AE Constantinus I.
2 AE Constantius II.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 130 (120).
COSTEȘTI (r. Cotovsk, R. S. S. Moldovenească); 1957.
294) 1 AE Constantinus I, 330–337; 2 g; 16 mm; Coh., 122, tip GLORIA EXERCITUS.
1 AE Constantius Gallus, 351–354;
A. A. Nudelman, *Topografija kladoi nachodok ediničnykh monet (Arheologičeskaja karta Moldavskoj SSR, 8)*, Chișinău, 1976, p. 63 (79) (în continuare *Topografija*).
COTUL MORII (r. Cotovsk, R. S. S. Moldovenească); 1969.
295) 1 AE Constantius II, 351–355; 3,14 g; 21,1 mm; tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
A. A. Nudelman, *Topografija*, p. 69 (81).
CUCOARA (r. Cahul, R. S. S. Moldovenească); 1968.
296) 1 AE Constantius II, 347–348; Coh., VII, 396, tip VICTORIAE DD AVGG Q NN.
A. A. Nudelman, *Topografija*, p. 72 (196).
CUIZOVCA (r. Rezina, R. S. S. Moldovenească); 1979.
297) 1 AR Constantius II; 351–355; 2,89 g; 20,9 mm; tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 166 (24).
DANILOVA BALKA (r. Ulianov, reg. Kirovograd); în necropolă.
298) M 3 înhumatie. 1 AE Constantius II, oxidată și perforată, E. V. Machno, *MIA*, 82, 1960, p. 35–36 (28).
DOBROMIL (r. Dobromil, reg. Lvov).
299) 1 AE Constantinus I.
1 AE Iulian.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 128 (97, 98).
GALIȚ (r. Galiț, reg. Ivano-Frankovski).
300) Emisiuni Constantinus I, Constantius II și Valens.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 167 (580).
GOREȘTI (r. Palești, R. S. S. Moldovenească); 1971.
301) 1 AR Constantius II; tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
A. A. Nudelman, *Archiss*, 1972, (1974), p. 206 (24); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468.
GULIA (reg. Odessa).
302) 1 AE Constantius II, 330–337; 1,91 g; 15 × 17 mm; tip GLORIA EXERCITUS.
1 AE Constantius II, 337–347; ANT; 1,65 g; 14 × 15 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX.
P. O. Karyškovski, *KCOdessa* (1961), 1963, p. 62 (2).
ISMAL (reg. Odessa).
303) 1 AE Constantius II, 348–361; CON; 2,27 g; 17 mm; tip FTR.
1 AE Magnentius, 350–353; THE; 25 mm;
A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 165 (18).
IURCENI (r. Nisporeni, R. S. S. Moldovenească); 1979.
304) 1 AE Constans, 347–348; 1,77 g; 14 × 15 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX.
A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 170–171 (61).

- IVANOVKA (r. Peremiškansk, reg. Lvov).
305) 1 AE Constantinus I.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 154 (430).
- KOLOMIJA (r. Kolomijsk, reg. Ivano-Frankovsk).
306) 1 AE Constantinus I.
1 AE Constantinus II.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 169 (601, 602).
- KRASIV (r. Gorochivsk, reg. Volinia).
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 126 (74).
- KRILOS (r. Galič, reg. Ivano-Frankovsk).
308) 1 AR Valentinian I.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 168 (585).
- KRINIČKI (r. Liobaševsk, reg. Odessa); in necropolă;
1959.
309) 1 AR Constantius II, 351—355; CON; 3,10 g; 20 × 22 mm; tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
1 AV Constantius II, 351—355; SIRM; 2,51 g; 19 × 20 mm; tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX.
P. O. Karyškovskij, *KCOdessa* (1961), 1963, p. 65 (18);
A. A. S'monovich, *MIA*, 82, 1960, p. 240.
- KRISTINOPOL (r. Zabuzk, reg. Lvov).
310) 1 AE Crispus.
2 AE Constantinus II.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 152 (401).
- MAXIMOVIKA (r. Dobroveličkovsk, reg. Kirovograd).
311) Emisiuni de bronz: Constantinus I, Constans, Valentinian I.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 147 (245).
- MIHAILENI (r. Briceni, R. S. S. Moldovenească); 1978.
312) 1 AR Constantius II; 3,31 g; 18 mm.
A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 167 (29).
- MIKOLAEV (r. Mikolaevsk, reg. Lvov).
313) 2 AE Constantinus I.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 128 (106).
- NADEJDA (r. Sarata, reg. Odessa); 1955.
314) 1 AE Constantius II.
A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 167 (31).
- NEMIROV (r. Camenița, R. S. S. Moldovenească); 1970.
315) 1 AE Theodosius I, 378—383; perforată.
A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 167 (34).
- NERUȘANI (r. Tarutinsk, reg. Odessa); 1975.
316) 1 AE Constantius II, 330—337; tip GLORIA ROMANORUM.
A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 167 (35).
- NIŽANKOVIČ (r. Nižankovsk, reg. Lvov).
317) Emisiuni de bronz: Constantinus I, Constantius II, Valentinian I.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 129 (108).
- NOVE MISTO (r. Dobromil, reg. Lvov).
318) 1 AE Constantinus I.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 128 (100).
- ORLOVCA (reg. Odessa).
319) 1 AE Constantinus I, 347—348; 1,56 g; 15 mm; Coh., 716; tip VN—MR.
Pamiatniki rimskogo i srednevekovogo vremeni v severo-zapadnom pričernomor'e, Kiev, 1982, p. 157, 160 (27).
- PALANCA (R.S.S. Moldovenească); 1968.
320) 1 AE Constantius II, 330—337; tip GLORIA EXERCITUS.
A. A. Nudelman, *Archiss*, 1972 (1974), p. 206 (21);
C. Preda *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 475.
- PAVLOVCA (r. Arciz, reg. Odessa).
321) 1 AE Valens; 3,20 g; 19 × 20 mm; Coh., 46, tip SECURITAS REIPUBLICAE.
A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 168 (41).
- PERERITA (r. Briceni, R. S. S. Moldovenească); 1973.
322) 1 AE Constantius II.
A. A. Nudelman, *Archiss*, 1972, (1974), p. 190; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476.
- PERVOMAISK (r. Pervomaisk, reg. Nikolaevka).
323) Emisiuni de bronz: Constantinus I, Constantius II.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 156 (451).
- PIKULOVİK (r. Novojaričevsk, reg. Lvov).
324) 1 AE Constantinus I.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 153 (425).
- PODGHIRNE (r. Irșavsk, reg. Zakarpatskaja).
325) 1 AR Constantinus I.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 135 (168).
- RUSIANI (r. Edineț, R. S. S. Moldovenească); in așezare Sîntana de Mureș-Černjachov.
326) 1 AE Constantius II.
A. A. Nudelman, *Archiss*, 1972 (1974), p. 190; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478; A. A. Nudelman, *Topografija*, p. 58—59 (5).
- SAMBOR (r. Sambir, reg. Lvov).
327) Emisiuni de bronz: Constantinus I, Iulian, Valentinian I.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 130 (113).
- SAPOCHIV (r. Derživsk, reg. Tarnopol).
328) 1 AE Constantinus I.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 175 (672).
- SAPOGHIV (r. Galič, reg. Ivano-Frankovsk).
329) 1 AR Valentinian I.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 168 (585).
- SKELIVKA (r. Starosambirsk, reg. Lvov).
330) 1 AE Crispus.
1 AE CONSTANTINOPOLIS.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 130 (114, 115).
- SMILA (r. Smiljansk, reg. Čerkas); 1905.
331) 1 AR Constantius II.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 196 (978).
- SOLOTVINA (r. Rachivsk, reg. Zakarpatskaja).
332) 1 AE Constantinus I.
1 AE Valens.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 136 (178).
- STANISLAV (r. Stanislav, reg. Ivano-Frankovsk).
333) 1 AE Gratian.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 170 (617).
- STRATEVKA (r. Četelnik, reg. Vinita); 1955.
334) 1 AR Constantinus II, 331—336?
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 123—124 (57).
- SUHULUCENI (r. Telenești, R. S. S. Moldovenească); 1977.
335) 1 AV Gratian; CON; 1,37 g.
A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 169 (50).
- SUVOROV (r. Vulcănești, R. S. S. Moldovenească); 1957.
336) 1 AE Constantius II, 347—348; 1,85 g; 17 × 18 mm; tip VOT/XX/MVLT/XXX.
A. A. Nudelman, *Topografija*, p. 73 (112).
- TARNOPOL (r. Tarnopol, reg. Tarnopol).
337) Emisiuni de bronz: Constantinus I, Crispus.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 180 (763 b).
- TEJA (r. Grigoriopol, R. S. S. Moldovenească); 1979.
338) 1 AE Constantius II, 340—350; CYZ; 3,27 g; tip PAX AVGVSTORVM; Muzeul școlii din localitate.
A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 170 (54).
- TEKOVE (r. Vinogradov, reg. Zakarpatskaja).
339) 1 AE Constantinus I.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 134 (163).
- TEPLIȚA (r. Arciz, reg. Odessa); 1948 și 1949.
340) 1 AE, 355—361.
1 AE Iulian, 355—361; 2,50 g; 15 × 17 mm; tip FTR.
A. A. Nudelman, *Očerki istorii*, p. 170 (53).
- TLUMAČ (r. Tlumač, reg. Ivano-Frankovsk).
341) 1 AE Constantinus I.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 170 (628).
- TREBUJENI (r. Orhei, R. S. S. Moldovenească).
342) 1948, 1 AR Constantius II.
1971, 1 AE Constantius II; 4,88 g; 18,8 mm; tip FTR?
A. A. Nudelman, *Topografija*, p. 64 (48, 49).
- VALUL LUI TRAIAN (r. Bolgrad, reg. Odessa).
343) 6 AE Constantinus I (SIS — 1; HER — 2; CYZ — 1; ? — 2).
2 AE Constans (CON; THE).
3 AE Constantinus II (SIS — 1; CYZ — 2).
1 AE Constantius gallus, 351—354; CYZ.
G. B. Fedorov, *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, 1960, p. 180; A. A. Nudelman, *Topografija*, p. 74.
- VOINILOV (r. Voimilov, reg. Ivano-Frankovsk).
344) 1 AE Constantinus I.
1 AE Constantius II.
M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 166 (574).
- VORNICENI (r. Nisporeni, R. S. S. Moldovenească); 1973.
345) 1 AR Constantius II.
A. A. Nudelman *Archiss*, 1972, (1974), p. 190; C. Preda,

- SCIVA, 26, 1975, 4, p. 484; A. A. Nudelman, *Topografija*, p. 65 (54).
- ŽOVTEN (r. Žovten, reg. Ivano-Frankovsk).
- 346) Emisiuni de bronz; Constantinus I, Constantinus II. M. Yu. Brajčevskij, *Rim'ska moneta*, p. 168 (595).
- III, R. P. *Polona*
- BRZESKO (m., woj. Tarnowskie); 1872.
- 347) 1 AE Constans, 347–348; SIS; 1,4 g; tip VICTORIAE DD AVGG Q NN.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet rzymskich z Małopolski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1985, p. 33.
- (17) in continuare *Znaleziska monet*
- DUKLA – regiune (woj. Krosnienskie); 1952.
- 348) 1 AE Constantinus I.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 59 (48).
- DZIAŁOSZYCE (m., woj. Kielekie).
- 349) 1 AE Constantinus I, 326–328; THE; tip PROVIDENTIAEAVGG.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 59 (50).
- GNOJNO – Mogilice (woj. Kielekie); 1939–1944.
- 350) 1 AE Constantinus II, 348–361; tip FTR.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 62 (55/II).
- GRABINY (gm. Strazęcin, woj. Tarnowskie); 1972.
- 351) 1 AE Gratian, 378–383; TREV; 4,25 g.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 65 (63).
- CŁECZA DOLNA (gm. Wadowice, woj. Bielskie); înainte de 1939.
- 352) 1 AE Constantinus I.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 85 (103).
- KRAKÓW
- 353) *Lobzów*; 1825.
- 1 AV Constantinus II, 351–355; SIS; tip VOTIS/XXX/ MVLIS/XXX; RIC, VIII, 320 sau 322.
- Nowa Huta*; 1967.
- 1 AE Constantinus II, 348–354; ALE; 5,39 g; tip FTR.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 94 (111/V) și 103(111/XXIX).
- KRZEMIONKI (gm. Boria, woj. Kielekie); 1959.
- 354) 1 AE Constantinus I.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 106 (117).
- LUBARTÓW (m., woj. Lubelskie)
- 355) 1 AE Constantinus I.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*
- NISKO (m., woj. Tarnobrzescie); 1886.
- 356) 1 AE Constantinus I, 326–328; TREV; 3,25 g; tip PROVIDENTIAEAVGG.
- 1 AE Constantinus II, 324–330; TREV; 2,95 g; tip PROVIDENTIAECAESS.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 149 (161).
- PADEW NARODOWA (gm., woj. Tarnobrzescie); 1872.
- 357) 1 AE Constantinus I, 326–328; TREV; 2,15 g; tip PROVIDENTIAEAVGG.
- DENTIAEAVGG.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 160 (185).
- PIKULICE (gm. Przemyśl, woj. Przemyśle); 1871.
- 358) 1 AE URBS ROMA, 330–337; AQU; 1,7 g.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 162 (190).
- PULAWY – regiune (woj. Lubelskie); înainte de 1957.
- 359) 1 AE Constantinus I.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 182 (214).
- PYSNICA (gm., woj. Tarnobrzescie).
- 360) 2 AE Constantinus II Caesar, 324–330; 2,7 g și 2,75 g; tip PROVIDENTIAECAESS.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 182 (215).
- RZESZÓW (m., woj.); 1871.
- 361) 1 AV Valentinian I, 364–367; SIS; tip RESTITUTOR REIP.
- SANDOMIERZ (m., woj. Tarnobrzescie); 1932.
- 362) 1 AE Constantinus I, 330–333; SIS; RIC, VII, 219.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 196 (235).
- SĘDZISZÓW MAŁOPOLSKI (m., woj. Rzeszowski); 1869.
- 363) 1 AE Constantinus I, 324–330; TREV; 2,2 g; tip PROVIDENTIAEAVGG.
- STAŁOWA WOLA – Rozwadów – regiune (woj. Tarnobrzescie); 1934.
- 364) 1 AE Constantinus II Caesar, 324–337.
- 1 AE Constantinus II, 348–361; tip FTR.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 207 (256).
- ŚWIECANY (gm. Skolyszyn, woj. Krosnienskie); înainte de 1958.
- 365) 2 AE Constantinus I.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 215 (272).
- TUZLE POLE (gm. Brzozów, woj. Krosnienskie).
- 366) 1 AE Constantinus I.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 236 (286).
- ZAWICHOST (m., woj. Tarnobrzescie); 1869.
- 367) 2 AE Constantinus I, 326–328; TREV; 3,45 g și 2,95 g; tip PROVIDENTIAEAVGG.
- 1 AE Constantinus II, 324–330; 4,15 g; tip PROVIDENTIAECAESS.
- A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 255–256 (326).
- IV. R. P. *Ungar*
- BÖKÉNY-MINDSZENT (kom. Csongrád); descoperire germanică.
- 368) 1 AE Constans, 347–348; tip VICTORIAE DD AVGG Q NN.
- L. Huszár, *Acta Arch Budapesta*, 5, 1955, p. 67 (XVII, 33).
- CSANYTELEX (kom. Csongrád), Dilitor; mormint sarmatic.
- 369) M 2, 1 AE, 348–361; tip FTR.
- Ibidem*, p. 70 (XXIII, 79), pl. XXII/79.
- GÁTER (kom. Bács-Kiskun), Kunkisszállás; necropolă avarică.
- 370) 1 AE Constantinus I, 326–328; tip PROVIDENTIAEAVGG.
- 1 AE Constantinus II, 335–341; SIS; Coh., 92; tip GLORIA EXERCITUS.
- Ibidem*, p. 76 (LVIII, 162, 163).
- GÁVA (kom. Szabolcs-Szatmár), Katóhalom; in tumul sarmatic.
- 371) 1 AE URBS ROMA, 330–335.
- Ibidem*, p. 76 (LIX).
- KISKUNFÉLEGYHÁZA (kom. Bács-Kiskun), Marktplatz; descoperire avarică.
- 372) 1 AE Constantinus II, 335–341; tip GLORIA EXERCITUS (1 st).
- Ibidem*, p. 86 (CXI, 309).
- KISZOMBOR (kom. Csongrád); in mormint avaric.
- 373) 1 AE, 330–341; tip GLORIA EXERCITUS.
- Ibidem*, p. 87 (CXVIII, 325).
- MAGYARCSÁNAD (kom. Csongrád), Bökény.
- 374) 1 AE Constantinus I.
- Ibidem*, p. 88 (CXXVIII).
- NYÉKLÁDHAZA (kom. Borsod-Abaúj-Zemplén); descoperire avarică.
- 375) 1 AE Constantinus II sau Constans, 347–348; tip VICTORIAE DD AVGG Q NN.
- Ibidem*, p. 89 (CXXXVI, 350).
- SÖVÉNYHÁZA (kom. Csongrád), Dilitor; mormint avaric.
- 376) 1 AE Constantinus I.
- Ibidem*, p. 94 (CLXXVIII).
- SZEGED (kom. Csongrád).
- 377) Kundomb; necropolă avarică.
- 3 AE Constantinus II, 348–361; SIS; tip FTR.
- 1 AE Constantinus II, 348–361; SIRM; tip FTR.
- 1 AE Constantinus II, 348–361; THE; tip FTR.
- 1 AE Constantinus Gallus, 351–354; tip FTR.
- 1 AE Valentinian I; SIS; tip GLORIA ROMANORUM.
- 1 AE Valens; SIS; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
- Ibidem*, p. 95 (CLXXXVII).
- SZENTES (kom. Csongrád)
- 378) Strada Rakóczi, 87; mormint sarmat.
- 2 AE Constantinus I, 337–348.
- 1 AE Urbs ROMA, 330–335; SIS.
- 1 AE Constans, 330–340; tip GLORIA EXERCITUS.
- 1 AE Constantinus II, 347–348; SIS; tip VICTORIAE DD AVGG Q NN.
- Ibidem*, p. 97–98 (CCVIII, 432–437), p. XV, XIX, XXI, XX. Berékhat; necropolă germanică.
- M. 87, 1 AE Constans, 347–348; THE; tip VICTORIAE DD AVGG Q NN.
- M 102, 1 AE Valentinian I.
- Ibidem*, p. 97 (CCI), pl. XX, XXIV.
- Kökényzug; necropolă germanică.
- 1 AE, 348–361; tip FTR.

- 1 AE Valens; SIS; tip SECURITAS REIPUBLICAE.
Ibidem, p. 97 (CCVI, 430, 431), pl. XXIV, XXII.
 SZIRÁK (kom. Nógrad); necropolă avarică.
 379) 1 AE Constantinus I.
Ibidem, p. 99 (CCXX, 453).
 TÁPÉ (kom. Csongrád). Lebő; descoperire sarmatică.
 380) 2 AE Constantinus II.
Ibidem, p. 100 (CCXXVIII).
 TAPICSENYMÁRTON (kom. Pesta); mormint sarmatic.
 381) 1 AE Constantinus II, 348-351; SIS; tip FTR.
Ibidem, p. 100 (CCXXIX), pl. XXI.
 TISZAESZLÁR (kom. Szabolcs-Szatmár); Katóhárom; mormint sarmat.
 382) 1 AE URBS ROMA, 330-335.
Ibidem, p. 100 (CCXXX).
 V. R. S. F. Jugoslavia
 HANATSKI BRESTOVAČ
 383) Emisiuni Constantinus I, Constans.
 I. Berkeszi, *Délméreml.*, p. 12; D. Protase, *Problema continuității*, p. 171 (71).
 BANATSKI KARLOVAC
 384) Emisiuni de bronz Constantinus I.
Num. Kéz., 9, 1910, p. 140; I. Berkeszi, *Délméreml.*, p. 23; D. Protase, *Problema continuității*, p. 171 (72).
 BANATSKA PALANCA
 385) Emisiuni de bronz de la Constantinus I, Constantinus II, Constans, Constantinus II, Constantinus Gallus, Valentinian I, Gratian.
 I. Berkeszi, *Délméreml.*, p. 32; D. Protase, *Problema continuității*, p. 171 (73).

BELO BLATO.

- 386) 1885. Emisiuni de bronz Constantinus I; Muzeul Timisoara.
 1 AE Constantinus II; Muzeul Szeged.
 I. Berkeszi, *Délméreml.*, p. 18; *Num. Kéz.*, XI, 1912, p. 10; D. Protase, *Problema continuității*, p. 173 (78).
 BELA CRKVA (Biserica Albă); 1875.
 387) Emisiuni de bronz Constantinus II, Valentinian I. Muzeul Budapesta.
 I. Berkeszi, *Délméreml.*, p. 18-19; D. Protase, *Problema continuității*, p. 173 (77).
 BOGOJEVO; necropolă sarmato-avarică.
 388) M 3, 1 AE Constantinus II, 337-340; tip PRO-VIDENTIA AVG.
 M 3, 1 AE Valentinian I, tip GLORIA ROMANORUM.
 L. Huszár, *Acta Arch. Budapesta*, 5, 1955, p. 77 (LX, 166).
 DELIBLATO
 389) 1 AE Constantinus II.
 I. Berkeszi, *Délméreml.*, p. 16; D. Protase, *Problema continuității*, p. 174 (86).
 HETIN
 390) 2 AE Constantinus I.
 I. Berkeszi, *Délméreml.*, p. 17; D. Protase, *Problema continuității*, p. 174 (90).
 NOVI URBS; în mormint sarmatic.
 391) 1 AE Constantinus II.
 L. Huszár, *Acta Arch. Budapesta*, 5, 1955, p. 101 (CCXXXIX, 489), pl. XXII.

B. TEZAURE

I. R. S. ROMANIA

- ANIEȘ (com. Măieru, jud. Bistrița-Năsăud); înainte de 1850.
 1) Determinate 46 exemplare de bronz: Maximinus Daza, 305; Maxentius, 310-312; Constantinus II, 351-355, SIRM, tip VOTIS/XXX/MULTIS/XXXX. Azi pierdute.
 B. Bașotă, *Arhiva Someșeană*, 26, Năsăud, 1939, p. 79-80; K. Horedt, *Contribuții*, p. 29 (4); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 458.
 BASARABI - fost Comani (oraș Calafat, jud. Dolj).
 2) 27 emisiuni de bronz:
 11 AE Constantinus I (ROMA - 1; AQU - 1; CON - 1; NIC - 1; NIC - 4; ? - 4);
 3 AE Constans (THE - 2; ? - 1);
 1 AE Procopius (SIS);
 2 AE Valentinian I (NIC);
 10 AE nedeterminate.
 Al. Dinu, *Rev. Mus.*, IX, 1972, 6, p. 571; B. Mitrea, *ESNR*, 121-123, 1973-1975, p. 321 (55); *ibidem*, 124-128, 1976-1980, p. 580 (132 bis).
 BILED (jud. Timiș); 1847.
 3) Circa 2000 exemplare de aur, argint și bronz: Traian, Hadrian, Caracalla, Gordian III, Claudius II, Constan-

tinus I și „alții”. Citeva se păstrează la Cabinetul Numismatic din Viena.

- J. C. Seidl, *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst*, 4, 1847, p. 969; D. Protase, *Problema continuității*, p. 173; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 459; Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte des 4. Jahrhunderts aus dem Banat*, Lugoj, 1974, p. 71 (3) (în continuare *Drei Münzhorte*).
 BORLOVA (com. Turnu Rușeni, jud. Caraș-Severin); 1885.
 4) „Citeva sute”; recuperate: 1 AR Caracalla, 1 AR Maximian Trax, 1 AR Filip Arabs, 1 AE Constantinus I. I. Berkeszi, *Délméreml.*, 1907, p. 11; D. Protase, *Problema continuității*, p. 173; Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 72 (5); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 459.
 BORSEC (jud. Harghita); în „Valea Corbului”; înainte de 1873.
 5) Podocabe și monede de aur și argint; și Constantinus I? Inventarul a fost dispersat; azi dispărut.
 G. Margitay, *AE* 7, 1873, p. 139; K. Horedt, *Contribuții*, p. 29 (6); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 459;
 CIPĂU (com. Iernut, jud. Mureș); la hortașul satului, la punctul „Girle”, pe vatra de foc a unei locuințe de secol IV; 1953.

6) TREV AQU SIS THE CON CYZ ANT total

275-324	1		1					2
324-330			1		1			2
330-340		1		2			1	4
340-348								
348-361			2	1		1		4
361-364								
364-367			2	1				3
total	1	1	6	4	1	1	1	15

B. Mitrea, *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 150 (31); N. Vlăssă, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 510-512; D. Protase, *Problema continuității*, p. 162-163 (11) și nota 413 cu precizarea că este vorba de un singur tezaur și nu de două; C. Preda,

SCIVA, 26, 1975, 4, p. 463, menționează două tezaure.
 CURTEA DE ARGEȘ (jud. Argeș); 1962.

- 7) Circa 20 exemplare: Domitian, Traian, Maximinus Trax, Probus, Maximian Herculis, Valens.

Tudor D. Moldovan, *Istoria oraşului Curtea de Argeş pînă la 23 August 1944* (text dactilografiat), p. 7, apud B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 375 (94).

DALBOŞET (jud. Caraş-Severin); la punctul „Moara pitulată”, la 7 km sud-est de sat, pe Valea Birzului; 1927–1928.

8) ROMA SIS SIRM THE HER CON CYZ ANT ? total

sec. II									1 ¹	1
sec. III									2 ²	2
275–324										
324–330										
330–340		1								1
340–348		2		2						4
348–354	2	4	1	1	1	5	2	1	6	23
351–361									11 ³	11
355–361		6	7						7	20
?									12 ⁴	12
Total	2	13	8	3	1	5	2	1	39	74

Muzeul Banatului, Timişoara, inv. 203–265, 375, N. Gudea, *Tibiscus*, 2, 1977, p. 53–60; Eug. Chirilă,

N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 72 (6); C. Preda, *SCIYA*, 26, 1975, 4, p. 465.

DEUŞU (com. Chinteni, jud. Cluj); în aşezare.

9) SIRM HER CYZ ? total

324		1			1
324–330					
330–340			2		2
340–348					
348–354	1			1	2
Total	1	1	2	1	5

D. Protase, *AIAC*, 1976, extras, p. 3–6; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 23, 1976, p. 366 (43); idem, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 584 (173).

DRĂNIC (jud. Dolj); la punctul „Recea”, situat la aproximativ 400 m de o aşezare daco-romană de secolele II–IV într-un vas de lut (azi pierdut); 1967.

10) TREV SIS SIRM ANT total

351–355			2		2
355–361					
361–364					
364–367					
367–375		1		5	6
375–378	1				1
total	1	1	2	5	9 ⁵

Muzeul Olteniei din Craiova.

B. Mitrea, *SCIYA*, 24, 1973, 1, p. 147 (56); C. Preda, *SCIYA*, 26, 1975, 4, p. 466; Gh. Popilian, *SCN*, 6, 1975, p. 229–232; D. Tudor, *OR*, p. 119; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 585 (178).

FĂGET (jud. Timiş); 1957).

11) 29 emisiuni de bronz; Constantinus I 11), Constans (5), Constantius II (13).

Într-o colecţie particulară din Timişoara; inf. T. Nussbaum, B. Mitrea, *SCIYA*, 18, 1967, 1, p. 198; idem, *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 386; Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 72 (9); C. Preda, *SCIYA*, 26, 1975, 4, p. 467.

FIZEŞ (jud. Hunedoara); 1912.

12) 11 AE Valentinian I sau II.

Muzeul Deva, 670/4792–4802.

K. Horedt, *Contribuţii*, p. 32 (19); D. Protase, *Problema continuităţii*, p. 164–165 (24); C. Preda, *SCIYA*, 26, 1975, 4, p. 476.

GALOŞPETRU (jud. Bihor); în pădurea Frater, la punctul „Găttelc”; 1938.

13) Din numărul neprecizat de piese se păstrează: 4 AR (Octavian Augustus, Faustina I, Marc Aurelius, Commodus) şi 1 AE Valens, 367–375; ROMA; LRBC, II, 713.

În col. dr. Andrassi Ernest din Valea lui Mihai, Z. Székely, *SCN*, 1, 1957, p. 472 (III); Al. Săşianu, *Moneda antică*, p. 126 (53/I).

¹ 1 AR fals Antoninus sau Commodus.

² 2 ant Gallienus.

³ 10 AE Constantius II şi o imitaţie barbară.

⁴ Constantius II (3 AE) şi 9 AE nedeterminate.

⁵ Siliquae.

GHERLA (jud. Cluj); 1974.

14) LUG ARL ROMA AQU SIS SIRM THE CON ? total

sec II			2 ^a							2
sec III									1 ^a	1
324—330		1								1
330—340			1		2		2	2	7	15
340—348			1	2	6				2	11
348—354					4		1		2	7
355—361	1	1		1	3	1			25	32
361—364										
364—367					3			1		4
367—375		1			7				2	10
total	1	3	4	3	25	1	3	4	39	83

Muz. Gherla.

Eug. Chirilă și colab., *ActaMP*, 3, 1979, p. 525—527.

GORNEA (com. Sichevita, jud. Caraș-Severin.

15) AQU SIS SIRM HER CYZ ANT ? total

351—354	1	1	3	1	1	1	1	8
355—361			1			1		2
361—364		1						1
364—367								
total	1	2	4	1	1	1	1	11

Donat Muzeului satului din Gornea.

N. Gudea, *Banatica*, 1, 1971, p. 139—140; B. Mitrea, *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 148; Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 73 (10); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468.

GURA IALOMIȚEI (jud. Ialomița); 1937.

16) 46 siliquae de tip VOT/V emise la Constantinopolis:—
23 AR Valentinian I, 365—366; 23 AR Valens, 365—366.

Inst. arh. București, inv. 1160.

I. Mititelu, *SCN*, 1957, p. 133—147; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 468; C. Deculescu, *BSNR*, 124—128,1976—1980, p. 228; R. Ocheșcanu, *Pontica*, 17, 1984, p. 146—150.

HUNEDOARA (jud. Hunedoara); 1905.

17) 1138 exemplare, din care: 25 drahme (Apollonia — 5; Dyrrhachium — 20), 1033 denari republicani, 54 denari și antoninieni (Nero-Salonina), 2 AE sec. III (Niceea), 3 AE Constans, 21 nedeterminate.

Ö. Gohl, *NM*, IV, 1905, p. 46; *ibidem*, V, 1906, p. 136—139 (emisiunile lui Constans nu aparțin tezaurului); K. Horedt, *Contribuții*, p. 33 (22); D. Protase, *Problema continuității*, p. 165 (29); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 469.

ISLAZ (jud. Teleorman); 1872.

18) 160 emisiuni; 152 denari romani republicani⁸; 4 denari romani imperiali (Nerva, Traian, Lucius Verrus, Faustina); 1 AE Constantius II, 324—330; 1 AE Constantinus I, 330—335; 2 AE nedeterminate.B. Mitrea, *SCN*, 5, 1970, p. 305—326; Oct. Toropu, *Romanitatea țirzie*, p. 96—97.

JUPA — „TIBISCUM” (com. Caransebeș, jud. Caraș-Severin; în ruinele unei clădiri din castrul roman, într-un vas de lut; 1924.

D. Protase, *Problema continuității*, p. 175 (94) menționează 1616 AE, din care 1188 se află la Muzeul din Lugoj; Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 5—15, 47; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 470—471.

19) ROMA AQU SIS SIRM THE HER CON NIC CYZ ANT ? Total

sec. II											1 ^a	1
sec. III											3 ¹⁰	3
275—324											2	2
324—330												
330—340			2		1		1					4
340—348												1
348—354	1	10	54	562	26	123	29	8	8	1	126	948
355—361			1	1	2						1	5
361—364												
364—367			1									4
367—375			2								3	2
375—378												
378—383			1									1
TOTAL	1	10	61	563	29	123	30	8	9	128	10	971

⁸ 2 AE: Faustina I și Marc Aurelius.¹⁰ 1 ant emis în Gallia.⁹ 149 AR datați 172—38 l.e.n.; 3 AR imitații.^a 1 AR Traian (?), denar suberăt.¹⁰ 1 AE Gordian III, Viminacium; 1 ant suberăt; 1 ant Claudius II.

LASLEA (jud. Sibiu); la punctul „Unghiul Prodului”, probabil într-un vas de lut, din care au fost recuperate, 28 de monede.

20)	TIC	TRIER	SIS	THE	?	total
sec. I-II					17 ¹¹	17
sec. I-II					4 ¹³	4
275-324	1		1		2 ¹³	4
324-330						
330-340		1				1
340-348						
348-354				1		1
355-361						
361-364						
364-367			1			1
367-375						
total	1	1	2	1	23	28

B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 478 (64); idem,

SCIV, 21, 1970, 2, p. 342; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 471.

MOLDOVA NOUĂ (jud. Caraș-Severin); 1965.

21) Circa 900 exemplare Constantius II, Constantius Gallus și Iulian.

Achiziționate de Muzeul din Timișoara.

I. Miloia, *Analele Banatului*, 2, 1929, 3, p. 63-64; D. Protase, *Problema continuității*, p. 175 (99); B. Mitrea, *Dacia*, N. S., 10 1966, p. 410; Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzsorte*, p. 73 (11b); C. Preda, *SCIVA* 26, 1975, 4, p. 473.

MOLDOVA VECHIE - oraș Moldova Nouă (jud. Caraș-Severin).

22) Descoperite 963 emisiuni de bronz: Constantinus I (1); Constantinus II (2), Constantius II (766), Constantius Gallus (11), Iulian (79), neprecizate (23). Inst. arh. București, inv. 1187.

Inf. D. Tudor; B. Mitrea, *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 221; idem, *Dacia*, N.S., 6, 1962, p. 537; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 473.

23) ROMA TREV AQU SIS SIRM THE HER CON NIC CYZ ALE ? total

sec. III	1 ¹⁴													1
275-324								1						1
324-330														2
330-340					1		3	1	2	1	1		5	15
340-348		1		1		3						1	20	26
348-354			2	8	4	7						1	13	35
351-360													11	11
355-361					1								8	9
nedet.													16	16
total	1	1	2	10	5	13	2	2	3	2	2		73	116

D. Bălănescu, *Acta MN*, 19, 1982, p. 375-385.

NIREȘ (jud. Cluj); 1953; la punctul „Virful Vulcanului”;

24) Păstrate 30 de monede: denari - Nero (1), Vespasian (3), Traian (1), Marc Aurelius (2), Faustina I (1), Lucius Verrus (1), Crispina (1), Clodius Albinus (1), Septimius Severus (9), Julia Domna (1), Caracalla (3), Geta (3), Aquilia Severa (1), Severus Alexandru (1) și 1 AE ORȘOVA (Jud. Caraș-Severin); în port; 1934.

Constantius II (aes 2), tip FEL TEMP REPARATIO.

Achiziționate de Muzeul din Dej.

D. Protase, *SCN*, I, 1957, p. 149-171; K. Horedt, *Contribuții*, p. 33 (27); D. Protase, *Problema continuității*, p. 166 (39); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 34, p. 473.

25) ARE ROMA AQU SIS SIRM THE HER CON NIC CYZ ? total

sec. II												2 ¹⁵	2
sec. III												4 ¹⁶	4
275-324													1
324-330					1		1						
330-340					1		1						1
340-348								1					
348-354	2	5	13	42	100	68	22	56	19		46	170	54
355-361		2	6	62	38	22	2	3			4	30	16
361-364													
364-367											1		1
367-375					1						1		2
total	2	7	19	107	138	92	24	61	19	51	210	730	

¹¹ 1 AE Augustus; 2 AE Traian, 108-113 și după 114; 5 AE Hadrian, 118-119, 119, 136, 137 (2); 1 AR Antoninus Pius, 139; 1 AR Faustina II; 2 AR Marc Aurelius, 155; 3 AE Marc Aurelius, 156, 161, 2; 1 AE Septimius Severus, 195-196.

¹³ 4 ant; Galienus, Claudius II - 2, Aurelian.

¹⁵ 2 ant Probus.

¹⁶ 1 ant Caracalla, 213-217, Roma, fragment.

¹⁵ 1 AE Traian, 107, 1 AR suberat.

¹⁶ 1 AE Severus Alexandru; 2 ant Aurelian (sau Probus); 1 ant suberat nedeterminat.

Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 17-47; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 475.

PASUL VULCAN (jud. Hunedoara); 1859.

- 26) Emisiuni de bronz: Tiberius (1), Claudius I (2), Hadrian (1), Antoninus Pius (2), Marc Aurelius (1), Severus Alexandru (1), Gordian III (1), Filip-Arabs (1), Probus (1), Maximinus Daza (1), Licinius I (3), Licinius II (1), Constantinus I (4), CONSTANTINOPOLIS (1), Constantinus II (2), Constans (1), Constantius II (10), Iulian (1). C. Gooss, *AVSL*, 13, 1976, p. 338; M. Macrea, *AISC*, 3, 1941, p. 303; K. Horedt, *Contribuții*, p. 39 (48); D. Protase, *Problema continuității*, p. 171 (68); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 475.

RĂCĂJIDIA (jud. Caraș-Severin); la hotarul satului; părți din tezaur se află păstrate în mai multe locuri.

PITEȘTI (jud. Argeș).

27) 1977. Strada Craiovei, la punctul „Fintina”. Recuperate (86 exemplare)

4 AE: Antoninus Pius, Marc Aurelius, Septimius Severus, Constantius Gallus.

28) 1978. Recuperate: 1 AR Traian, 1 ant Salonina, 1 ant Galienus, 1 AE Constantius II tip FEL TEMP REPARATIO. B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 1980, p. 376 (120, 122).

POJEJENA (jud. Caraș-Severin); la punctul „Tifun”; 1883.

29) Un număr neprecizat de emisiuni de bronz (7 kg):

Constantinus I, Constans, Constantius II, Iulian.

Muzeul Lugoj și Muzeul Timișoara, inv. 723.

I. Berkeszi, *Dălmércml.*, 1907, p. 35; D. Protase, *Problema continuității*, p. 176-177 (111); Eug. Chirilă,

N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 74 (15);

C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 476-477.

Muzeul de Istorie al Transilvaniei (86 exemplare)

(30) AQU SIS THE HER CON NIC CYZ ? total

330-340	1				1			2	2	4
340-348	6	12	12	1		1	2	47	81	
nedet.								1	1	
total	7	12	12	1	1	1	2	50	86	

În col. prof. Oct. Răuș din Reșița (160 exemplare)

ROMA AQU SIS THE NIC CYZT AAN ALE ? total

330-340	1		1			1			2	5
340-348		4	22	18	4	3	1	2	101 ¹⁷	155
total	1	4	23	18	4	4	1	2	103	160

B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 382 (64); idem, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 578 (64); D. Protase, *Problema continuității*, p. 183 (155); Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 74 (17); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 477; N. Gudea, *ActaMN*, 12, 1975, p. 183-190.

31) Descoperit în 1963.

LUG ROMA AQU SIS THE HER CON NIC CYZ ANT ALE ? total

324-330												5	5
330-340	1	2		3		2	6	4	3	5		30	56
340-348	1	1	12	73	56	7	5	20	12	14	3	361	565
348-354				2								3	5
355-361												1	1
nedet.												95	95
total	2	3	12	78	56	9	11	24	15	19	3	495	727

N. Gudea, *ActaMN*, 18, 1981, p. 483-490, amintește de 725 ex.

32) Descoperit în 1981.

AQU SIS THE CON NIC CYZ ALE ? total

330-340	5	3	7	4	3	7	1	6	6
340-348								37	67
nedet.								6	6
total	5	3	7	4	3	7	1	49	79

D. Bălănescu, N. Gudea, *ActaMN*, 20, 1983, p. 485-488.

¹⁷ Lipsă 10 exemplare de la numerele 86-95; N. Gudea, *ActaMN*, 12, 1975, p. 188.

REDEA (jud. Olt); între Caracal și Valea Soarelui; 27 siliquae.

33)	SIS	SIRM	CON	NIC	ANT	total
331-334	1	21	1			23
335-361						
361-364						
364-367				1	3	4
367-375						
total	1	21	1	1	3	27

B. Mitrea, *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 152 (43); Oct. Iliescu, *Caiet selectiv de informare asupra creșterii colecțiilor Bibliotecii Academiei R.P.R.*, 6/1962, p. 304-305; idem, *RRH*, 4, 1965, p. 341-344; D. Protase, *Problema continuității*, p. 182 (145); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.

REGHIN (jud. Mureș); împrejurimi; 1859 ?

34) 16 exemplare sec. I-III (Tuitus - 1; Domitian - 1; Nerva - 1; Traian - 2; Hadrian - 2; Antoninus Pius - 1; Marc Aurelius - 1; Faustina II - 1; Geta - 1; Caracalla - 1; Gordianus III - 1; Filip Arabs - 3) și 17 emisiuni postaureliene (3 AR Maximianus Herculis; 1 AE Constantius Chlorus; 7 AE Constantinus I, ROMA - 1, CON - 2, ? - 4; 1 AE Helena, SIS; 2 AE Constantinus II; 1 AE Constantius II Caesar, THE; 2 AE Constantius II, tip FTR, THE). Donate de preotul Samuil Fritsch din Dedrad la 20 februarie 1859 liceului săsesc din Sighișoara.

K. Horedt, *Contribuții*, p. 34-35 (32); D. Protase, *SCN*, 1, 1957, p. 158-159, nota 4; idem, *Problema continuității*, p. 167 (46); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 478.

RÎNCĂCIOR (com. Călinești, jud. Argeș); la punctul „Dealul Olarului”;

35) Aproximativ 200 exemplare, din care în jur de 30 se află în colecția școlii din localitate: 1 AR Nero, 1 AR Septimius Severus, 1 AE Galerius, 1 AE sec. III-IV foarte uzate, 1 AE Constantius Gallus.

B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 376 (124).

SARMIZEGETUSA - „ULPIA TRAIANA” (jud. Hunedoara); într-o lojă a amfiteatrului; 1890.

36) Un număr rămas nedeterminat de emisiuni Valentinian I, sau Valens.

G. Teglás, *AE*, 17, 1897, p. 288; J. Jung, *Mitteilungen des Inst. für österreichische Geschichtsforschung*, 4, 1892, 17, 3; K. Horedt, *Contribuții*, p. 36 (33); D. Protase, *Problema continuității*, p. 168 (48); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 479.

SĂPATA DE JOS (jud. Argeș); lângă castrul roman; 1939.

37) 27 emisiuni bronz sec. II-III (Traian - 4; Antoninus Pius - 3; Marc Aurelius - 9; Faustina II - 3; Lucius Verrus - 2; Lucilla - 1; Commodus - 2; Crispina - 1; Septimius Severus - 1; Caracalla - 1) și 11 AR (Constantius II - 2; Valens - 8; Valentinian I - 1).

B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 591 (15); idem, *SCIV*, 11, 1960, 1, p. 192 (15); D. Protase, *Problema continuității*, p. 182 (147); C. Petolescu, *Apulum*, 10, 1972, p. 193 (8b); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 479.

SIBIU (jud. Sibiu); împrejurimi; înainte de 1785.

38) Podoabe de aur în formă de semilună și monede de argint 1 AR Didius Iulianus¹⁸, 1 AR Constantius Gallus, ? AR Constantius II (cele mai numeroase).

J. Seivert, *Nachrichten von siebenbürgischen Gelerthen*, Pressburg, 1795, p. 6-7; K. Horedt, *Contribuții*, p. 37 - 38 (40); I. Pop și G. Bákó, *CSC-Brașov*, 1, 1957, p. 110

¹⁸ Probabil Iulian; apud B. Mitrea, *SCN*, 3, 1960, p. 578 - 579.

¹⁹ Se păstrează mențiuni pentru aleliere: TREV. (3), ROMA (3), THE (3), CON (1), ANT (1), CYZ (1).

²⁰ Într-un vas de lut de culoare cenușie, puternic ars, de dimensiuni 11,8 x 10,5 cm. Numărul monedelor a rămas

(45); B. Mitrea, *SCN*, 3, 1960, p. 578 - 579; D. Protase, *Problema continuității*, p. 168 - 169 (53); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 480.

SÎNMARTINU SÎRBESC (com. Peciu Nou, jud. Timiș).

39) 31 AE Constantinus I și Constans.

Achiziționate de Muzeul Timișoara în 1905.

I. Berkeszi, *Délmérem.*, 1907, p. 37; D. Protase, *Problema continuității*, p. 177 (121); Eug. Chiriță, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte*, p. 74 (18); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 480.

ȘIMLEUL SILVANIEI (jud. Sălaj); 1797.

40) Obiecte de podoabă din aur și 14 medalioane¹⁹:

2 AV Maximianus Herculis

1 AV Constantinus I

1 AV Constantius II Caesar; tip GAUDIUM ROMANORUM

1 AV Constantius II; tip GLORIA ROMANORUM

4 AV Valens; tip GLORIA ROMANORUM

3 AV Valens (2 falsuri)

1 AV Valens

1 AV Valentinian I

1 AV Gratian, 376; monedă transformată în pandantiv.

L. Huszár, *FolArch*, 3-4, 1941, p. 138 - 144; N. Vlăsa, *SCIV*, 20, 1969, 1, p. 151-159; S. Dumitrașcu,

Tezaurul de la Tăușeni, Oradea, 1973, p. 49, nota 21;

C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 481; Al. Sășanu,

Moneda antică, p. 186 - 187 (XI)

TEI - municipiul București (SAILIov); în așezarea dacilor liberi.

41) 1 AR Faustina I; bronzuri coloniale (Septimius Severus, Caracalla, Geta, Macrinus, Diadumenianus, Filip Arabs, Traianus Decius, Gallienus); AE 1 Valens. D. V. Rosetti, *Germania*, 18, 1934, p. 207; C. Petolescu, *Apulum*, 10, 1972, p. 193 (11); V. Mihăilescu-Birliba, *La monnaie*, p. 215.

TRAIAN (com. Săbăoani, jud. Neamț).

42) SIS THE HER CON NIC CYZ ? total

351-355				2	1	1		4
355-361	1	1		3				5
361-364				1		6	2	9
364-375				8	2	1		15
364-367	2	1	1	1		1		2
367-375				1				
total	2	2	2	15	3	9	2	35

V. Mihăilescu-Birliba, V. Ursachi, *Ark Mold*, 12, 1988, p. 117-130.

UNGUREI (jud. Alba); 1875.

43) Siliquae Constantius II²⁰.

neprecizat. K. Horedt aprecia aproximativ 75 exemplare iar B. Mitrea, după calcularea capacității vasului, evalua numărul lor la peste 200, „limită sub cea mijlocie”. Datate ante 358, apud Jean-Pierre Callu, *BAR International Series*, 76, 1980, p. 179, nota 88.

K. Horcđt, *Contribuții*, p. 38 (45); B. Mitrea, *SCIVA*, 3, 1960, p. 579; D. Protase, *Problema continuității*, p. 170–171 (65); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 483. UNIP (com. Sacoșul Turcesc, jud. Timiș); 1900.

44) 96 AE, din care emisiuni Constantin I și succesorii. I. Bérkeszi, *Dél-magyar*, p. 44; D. Protase, *Problema continuității*, p. 178 (126); Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzsorten*, p. 74 (21); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 483.

VIESPEȘTI (com. Sprincenata, jud. Olt): într-un vas de lut, care s-a pierdut, 30 siliquae; 1974.

45)	SIRM	CON	NIC	total
351–354	1		1	2
355–364				
361–361		2	2	4
364–367		24		24
total	1	26	3	30

C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 484, nota 370; C. Știrbu, *MuzNaf*, 3, 1976, p. 193–204; B. Mitrea, *BSNR*, 124–128, 1976–1980, p. 594 (259).

MĂCIN (jud. Tulcea); pe dealul cetății Arrubium; 1908.

47) Circa 2000 AE argintați; recuperate și identificate 389.

LOND TREV ARL TIC AQU SIS SIRM THE HER NIC CYZ total

275–324	1	2	10	33	10	52		19	22	2	9	161
324–330							1	19	6			26
total	1	2	10	33	10	52	1	38	28	2	9	187

C. Moisil, *Convorbiri Literare*, 43, 1909, p. 751–755; idem, *BSNR*, 10, 1913, p. 22 (15/3); idem, *Arhiva Dobregi*, 1, 1916, p. 122 (4); Em. Condurachi, *Hrisovul*, 1, 1941, p. 77–99 și 2 pl., idem, *Tezaur monedare din regiunea carpato-dunăreană și însemnătatea lor pentru trecutul românesc*, în vol. *Leții de deschidere* (Școala de arhivistică), București, 1943, p. 13 (6); idem, *Balkanica*, 7/1, 1944, p. 33 (7); C. Moisil, *Buletin lunar* (Biblioteca Academiei Române), 2, 1947, nr. 3, p. 8–9 (6/8); Oct. Iliescu, *Studii*, 5, 1952, 3, p. 179 (12); idem, *Studii asupra tezaurului restituit de URSS*, București, 1958, p. 16; I. Barnea, Oct. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 186–171.

NALBANT (jud. Tulcea); 1910.

48) 120 exemplare, din care 117 AE și 3 AR: Constantinus I, Helena, Constantis, Crispus, Constans, Constantin II, Iulian, Valens, Valentinian I. În colecția pr. V. Ursăcescu din Dolhești, C. Moisil, *BSNR*, 11, 1914, 22, (p. 55 42).

⁴¹ 2 AE și 1 AR, anii 219–220.

⁴² Lotul a fost selectat de C. Bolliac, din colecția bancherului M. Vlasto, pentru MNA, și cuprinde azi 489 piese de argint, ce dovedește că în componența sa au intrat ulterior piese provenite din alte descoperiri.

⁴³ Publicat de A. Missong, *Wiener Numismatische Monatshefte*, 1865, p. 248–267, apud B. Mitrea, *SCIVA*, 30, 1979, 1, p. 63–77. Apartenența acestui lot la „tezaurul”

CORABIA – cartier Celci, „SUCIDAVA” (jud. Olt); 1928–1929.

46) 3 emisiuni sec. III ⁴¹

1 AE Aurelian

1 AE Probus

1 AE Diocletian

14 AE epoca constantiniană.

Oct. Toropu, E. Nicolescu, *Comunicări*, Seria Numismatică, 3, Centrul din Craiova al Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S.R., Craiova, 1968, p. 3–12; Oct. Toropu, *Romanitatea țării*, p. 207; C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 462.

ROMANAȚI – Iostul județ.

6000 siliquae Constantius II – Grațian. O parte din piesele tezaurului se mai păstrează în colecții:

CNARSR – 31 exemplare: Constantius II (11), Valentinian I (9), Valens (11).

MNA – 400 exemplare: Constantius II (57), Iulian, (21), Iovian (13), Valentinian I (95), Valens (96), Gratian (16), 308 nedeterminate ⁴².

Lotul Viena – 105 exemplare: Constantius II (11), Iulian (3), Iovian (7), Valentinian I (24), Valens (50), Procopius (9), Gratian (1) ⁴³.

Lotul publicat de C. Bolliac = 250 exemplare: Constantius II, Constans, Constantius Gallus, Iulian, Valentinian I, Valens, Procopius, Gratian ⁴⁴.

Lotul C. Severianu – 39 exemplare: Constantius II (5), Valentinian I (2), Valens (27), Gratian (5) ⁴⁵.

B. Mitrea, *SCIVA*, 30, 1979, 1, p. 63–77; C. Știrbu, *CercetNum*, 3, 1980, p. 152–153 stabilește că proveniența lotului aflat în MNA este de la Zimnicea; R. Ocheșeanu, *BSNR*, 131–133, 1983–1985, p. 159–167.

RASOVA – „MUZAIT” (com. Rasova, jud. Constanța): pe podeaua unei locuințe incendiate; 1971.

49) 1 AE Constans sau Constantius II, 340–350; tip VOTIS/XX/MVLTIS/XXX.

1 AE Constantius II, 347–348; tip VICTORIAE DD AVG Q NN.

1 AE Constantius II, 355–360; ROMA.

4 AE Constantius II, 348–361; tip FTR.

1 AE Valens, 364–367; THE.

1 AE Valens, 364–367; HER.

1 AE Valens, 364–367; HER.

1 AE Valens, 364–367; ANT.

2 AE Valens, 364–378; tip SECURITAS REIPUBLICAE.

2 AE Valentinian I, 364–375; tip GLORIA ROMANORUM.

1 AE Gratian, 378–383; tip REPARATIO REIPUB ?

1 AE secolul IV nedeterminată.

R. Ocheșeanu, *Pontica*, 5, 1972, p. 309; R. Ocheșeanu,

Gh. Papuc, *Pontica*, 6, 1973, p. 374–375.

SARATU (jud. Constanța); 1950.

50) 4146 AE Constantinus I – Iulian.

B. Mitrea, *N.S.*, 28, 1984, 1–2, p. 188 (119).

Vlasto este discutabilă (vezi R. Ocheșeanu, *BSNR*, 131–133, 1983–1985, p. 168).

⁴⁴ C. Bolliac, „Trompeta Carpaților”, 7, 1869, nr. 699 din 23 ian/4 febr. p. 2986–2987; Al. I. Odobescu, *AARMSI*, 10, 1878, p. 256–261.

⁴⁵ Reconstituit după patru planșe de monede cu runde pe care erau scrise numele emitentilor. R. Ocheșeanu, *BSNR*, 131–133, 1983–1985, p. 159–167.

NICULIȚEL (jud. Tulcea); în punctul „Sarica”; 191q.

51) SIS THE HER CON NIC CYZ NT ? total

330—340	1	2	12	19	17	14	1	57	123
340—350				2				2	2
nedet.								12	12
total	1	2	12	21	17	14	1	71	139

C. Moisil, *BSNR*, 10, 1913, 20, p. 63 (19); R. Ocheșean

BSNR, 129—130, 1981—1983, p. 209—235.

ȘIPOSE (jud. Constanța); într-un mormint cu inventar roman, într-un vas de lut; 1971.

STRAJA (com. Cămpăna, jud. Constanța); 1980.

52) 741 exemplare; 330—340 (4), 340—348 (21), 348—353 (—), 353/4—357/8 (109), 357/8—362 (110), 364—378 (497).

B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 29, 1985, 1—2, p. 172 (19).

C. Stăvru, *Pontica*, 5, 1972, p. 241—244.

53) SIRM THE HER CON NIC CYZ ? total

348—361			1	1	1			1	1
348—354									3
351—361							1		1
355—361	1	1	2	2	2	2	2	12	12
361—363			1			1		2	2
total	1	2	4	3	2	4	3	19	19

JUDEȚUL CONSTANȚA

44 AR emise la Constantinopol;

363—364: Iovian (1 *siliqua*)

364—367: Valens (2 *argenteus*)

DOBROGEA — passim

Valentinian I (15 *siliquae*)

Valens (18 *siliquae*)

Procopius (8 *siliquae*)

R. Ocheșeanu, *Pontica*, 17, 1984, p. 146—150.

ROMA THE HER CON NIC CYZ ANT ALE ? total

330—340					1		1 ²⁸		1
340—348					1			2	3
348—354			1	1		1			3
351—361								14	14
355—361	1	1	1	1				12	16
361—364									
364—367		2	3	1					6
364—375				1	3	2	1	5	12
367—375			2	1			1		4
364—378								18	18
375—383								1	1
nedet.								29	29
total	1	2	1	7	6	3	4	2	81
									107

R. Ocheșeanu, *Pontica*, 17, 1984, p. 136—146.

II. U.R.S.S.

BEREGOVO (r. Beregov, reg. Zakarpatskaja).

54) Emisiuni din sec. I—II (Vespasian, Domitian, Traian, Antoninus Pius, Faustina, Commodus); Probus²⁷, Constantinus I. M. Yu. Brajčevskij, *Archeologija*, 6, Kiev, 1952, p. 77; idem, *Rims'ka moneta na teritorii Ukraini*, Kiev, 1959, p. 134 (156).

BOROCIȚE (r. Berestečevskij, reg. Volinia); 1929.

55) 1362 AR: Vespasian (1), Traian (5), Hadrian (21), Sabina (2), Antoninus Pius (121), Faustina I. (72), Lucius Verus (6), Marc Aurelius (34), Lucilla (6), Commodus (18), Crispina (2), nedeterminate, (64) și 1 AV Iovian²⁸.

²⁸ LRBC, I, 1381 sau RIC, VIII, 49, anii 337—347.

²⁷ Cu înel de susținere.

O. V. Fenin, *Archeologija*, 5, Kiev, 1951, p. 94; M. A. Tichanova, *SA*, 15, 1956, p. 301—317.

BRĂNEȘTI (r. Rîșcani, R. S. S. Moldovenească); 1971.

56) În tezaur și 1 AR Constantius II, 342—347; TREV;

Coh., 150 = RIC, VIII, 161—163, 170.

A. A. Nudelman, *Archeologija issledovania v Moldavii*, (1972), Chișinău, 1974, p. 206 (25); idem, *Topografiia*, p. 50 (4); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 460.

BREȘTOV (r. Mukadevo, reg. Zakarpatskaja).

57) 25 emisiuni de aur²⁹: Sabina (1); Marc Aurelius (1); Diocletian (1); Maximianus Herculis (1); Licinius (1—ARL); Constantinus I (4); Crispus (1—SIRM); Constantinus II (1); Constant (2—TRIER); Vetrano (1—SIS); Magnentius (1—TRIER, 1—AQU); Constantius Gallus (1—THE); Iulian (1—CON);

²⁸ Medalion.

²⁹ 10 exemplare c u înel de prindere și 3 perforate.

Valentinian I, 364–375 (1 – LYON, 1 – ?); Valens, (364–375 (1 – SIS; 1 – ?).

AE. 12, 1892, nr. 379; M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 135 (169); V. V. Kropotkin, *Archeologija SSSR*, G4–4, 1961, p. 56 (398).

BUDAI (r. Orhei, R. S. S. Moldovenească); 1951.

58)	SIRM	CYZ	ANT	?	total
340–348	28	88	7	4	127
total	28	88	7	4	127

A. A. Nudelman, *Topografija*, p. 52–53 (8).

CERNEEV (r. Lisejk, reg. Ivano-Frankovsk); 1878.

59) 45 exemplare: Antioch II, Augustus, Iulia Augusta, Tiberius, Nero, Constantinus I, Valentinian I.

Pasternak, *Ruske Karpaty v archeologii*, Praga, 1928, p. 145–146; M. Yu. Brajčevskij, *Archeologija*, 3, Kiev, 1950, p. 97; V. V. Kropotkin, *VDI*, 4, 1951, p. 100; M. Yu. Brajčevskij, *Archeologija*, 6, Kiev, 1952, p. 78; V. V. Kropotkin, *VDI*, 1954, p. 165; M. Yu. Brajčevskij, *Rims'ka moneta*, p. 169 (606).

CHIȘINĂU (R. S. S. Moldovenească); 1973.

60)	SIRM	CYZ	ANT	?	total
351–355	9	10	1	1	21
total	9	10	1	1	21

A. A. Nudelman, *Archiss*, 1973, (1974), p. 191; idem, *Topografija*, p. 53–54 (9); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 463.

HOLMSKOE (r. Arbiz, reg. Odessa); 1982.

61)	ARL	SIRM	CON	NIC	total
351–355		36	55	1	92
353–355	1				1
total	1	36	55	1	93

E. S. Stoliarik, *Vizantijskij vremennik*, 47, 1986, p. 219–221.

KLITINKA (r. Stari Konstantinovsk, reg. Hmelnički); 1916.

62) Emisiuni de argint (Vespasian, Titus, Antoninus Pius, Faustina I, Marc Aurelius, Commodus) și 1 AE Constantinus I (THE; 2,49 g). Muzeul din Varșovia.

A. Kietlinska, *Monety starożytne w zbiorach Państwowego Museum Archeologicznego w Warszawie*, in *Materiały starożytne*, V. II, Varșovia, 1957, p. 280–281 (90–98); V. V. Kropotkin, *Archeologija SSSR*, G4–4, nr. 1138.

KRILOS (r. Galick, reg. Ivano-Frankovsk).

63) Emisiuni Vespasian, Antoninus Pius, Faustina, Valerian, Postumus, Filip Arabs²⁰, Aurelian, Licinius, Constantinus I, Constantinus II, Iovian, Gratian. M. Yu. Brajčevskij, *Archeologija*, 6, Kiev, 1952, p. 78; idem, *Rims'ka moneta*, p. 167–168 (582).

²⁰ Marcianopolis.

²¹ Siliquae tip VOTIS/XXX/MVLIS/XXXX.

²² 1 AR Faustina I; 1 AR Commodus.

²³ 1 AE Galienus.

²⁴ 1 AE Filip Arabs; 1 ant Filip Arabs.

LUCAȘOVCA (r. Orhei, R. S. S. Moldovenească); 1953.

64) AQU SIS SIRM THE CON CYZ ALE ? total

337–350					1				1
348–358	7	7	9	3		4	1		31
351–354								1	1
355–358		1	3	1		1		1	7
nedet.								3	3
total	7	8	12	4	1	5	1	5	43

V. V. Kropotkin, *Archeologija SSSR*, G4–4, 1961, p. 95

(1350); A. A. Nudelman, *Topografija*, p. 53–54 (9);

C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 471.

ORHEI (R. S. S. Moldovenească); 1951.

65)	SIRM	CYZ	ANT	?	total
351–355	27	87	7	5	126 ²¹

V. V. Kropotkin, *Archeologija SSSR*, G4–4, 1961

p. 95 (1355); C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 474.

SNIATIN (r. Sniatin, reg. Ivano-Frankovsk).

66) 1973. 4 exemplare recuperate: 1 ant Gordian; 1 AE Probus; 1 AE Diocletian; 1 AE Constantinus II, 324–325; TRIER; 2,85 g.

67) 1974. 3 exemplare recuperate: Aurelian; Constantinus II, 317–324; SERDICA; Helena, 324–326; TRIER; 3,15 g. V. V. Kropotkin, *Archeologija SSSR*, G4–4, 1961, p. 76 (918) și 77 (919).

ZABOLOTOV (r. Zabolotov, reg. Ivano-Frankovsk); 1875.

68)	LUG	TRIER	?	total
sec. II			2 ³²	2
sec. III			1 ³⁰	1
275–324	1			1
324–330		1		1
364–375			1	1
total	1	1	4	6

V. V. Kropotkin, *Archeologija SSSR*, G4–4, 1961 p. 75–76 (897).

III. R. P. POLONA

JAROSLAW (m., woj. Przemyskie); 1963.

69)	TIC	ROMA	AQU	SIS	total
sec. III		2 ³⁴			2
275–324	1 ³⁵	1 ³⁶		3 ³⁸	6
351–354				1	1
total	1	3	1	4	9

³⁵ 1 ant Probus.

³⁶ 1 ant Probus.

³⁷ 1 AE Maxentius.

³⁸ 1 ant Probus; 1 AE Maximianus Herculis; 1 AE Galerius.

A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 76 (88/III).
WOLA BUCHOWSKA (gm. Jarosław, woj. Przemyskie).

70) LUG ARL ROMA THE CYZ ? total

sec. II i.e.n.			1 ³²				1
sec. II-III	1 ⁴⁰		7 ⁴³	2 ⁴²	1 ⁴³		11
275-324						1 ⁴⁴	1
324-330							
330-340				1			1
340-348							
348-361						1	1
351-353		1				1	1
nedet.						1	1
total	1	1	8	3	1	3	17

A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 249-250 (311).
ZAMOSĆ (m. woj.); 1839.

71) SIRM THE NIC CYZ total

340-350			1		1
351-354	8	2		5	15
total	8	2	1	5	16 ⁴⁵

A. Kunisz, *Znaleziska monet*, p. 253 (320/I).
IV. R. P. UNGARĂ
OCSÖD (Szolnok)

72) 4872 exemplare sec. : I-III (2); 330-340 (16); 340-348 (14); 348-358 (100); 348-367 (4); 358-361 (212); 361-364 (9); 364-378 (4500).
NK, 28-29, 1929-1930, p. 30-34.

Anexa 1

LOTUL DOBROGEAN

Nr. crt.	324-330	330-340	340-348	348-354	355-361	361-364	364-367	367-375	375-378	378-383	nedet.	Total
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
219	1											1
a	100											0,08
b	1,61											
220											1	1
a											100	0,08
b											0,57	
221		3						1			3	7
a		42,8						14,2			42,8	0,60
b		0,80						1,49			1,72	
222		1										1
a		100										0,08
b		0,26										
223		1									1	2
a		50									50	0,17
b		0,26									0,57	
224		5	1		2						1	9
a		55,5	11,1		22,2						11,1	0,77
b		1,24	1,04		1,48						0,57	
225		1										1
a		100										0,08
b		0,26										
226				1		1						2
a				50		50						0,17
b				0,66		7,69						
227		1		2		2					1	6
a		16,6		33,3		33,3					16,6	0,51
b		0,26		1,32		15,3					0,57	
228		19	5	10	4		3	1			4	46
a		41,3	10,8	21,7	8,69		6,52	2,17			8,69	3,97
b		5,09	5,20	6,62	2,96		3,89	1,49			2,29	
229		15	4	9	1		7	1		1	4	42
a		35,7	9,52	21,4	2,38		16,6	2,38		2,38	9,52	3,63
b		4,02	4,16	5,96	0,74		9,09	1,49		11,1	2,29	

³² 1 AE Numitorius.

⁴⁰ 1 AE Nero.

⁴¹ 3 AE: Traian, Hadrian (2); 4 AR: Domitian, Antoninus Pius, Faustina I, Marc Aurelius.

⁴² 2 ant (a doua jumătate a sec. III).

⁴³ 1 ant Aurelian.

⁴⁴ 1 ant Maximianus Hercules.

⁴⁵ Siliquae de tip VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX/ (15 exemplare).

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
230 a b											1 100 0,57	1 0,08
231 a b		2 100 0,53										2 0,17
232 a b		1 33,3 0,26	1 33,3 1,04		1 33,3 0,74							3 0,25
233 a b		1 100 0,26										0,08
234 a b				1 100 0,66								1 0,08
235 a b		1 20 0,26		1 20 0,66			1 20 1,29	1 20 1,49			1 20 0,57	5 0,43
236 a b		2 100 0,53										2 0,17
237 a b				1 50 0,66	1 50 0,74							2 0,17
238 a b		1 50 0,26									1 50 0,57	2 0,17
239 a b											1 100 0,57	1 0,08
240 a b		2 28,5 0,53			3 42,8 2,22			2 28,5 2,98				7 0,60
241 a b		2 66,6 0,53						1 33,3 1,49				3 0,25
242 a b		18 31,08 4,82	6 10,3 6,25	9 15,5 5,96	6 10,3 4,44		3 5,17 3,89	1 1,72 1,49			15 19,2 8,62	58 5,01
243 a b		1 12,5 0,26	3 37,5 3,12	1 12,5 0,66	1 12,5 0,74			1 12,5 1,49			1 12,5 0,57	8 0,69
244 a b			1 50 1,04	1 50 0,66								2 0,17
245 a b		5 45,4 1,34	1 9,09 1,04	2 18,1 1,32	2 18,1 1,48		1 9,09 1,29					11 0,95
246 a b							1 100 1,29					1 0,08
247 a b		8 20,5 4,82	3 7,69 3,12	8 20,5 5,29	3 7,69 2,22		2 5,12 2,59	5 12,8 7,46			10 25,6 5,77	39 3,37
248 a b		1 100 0,26										1 0,08
249 a b		2 25 0,53		1 12,5 0,66	3 37,5 2,22		1 12,5 1,29	1 12,5 1,49				8 0,69
250 a b		1 100 0,26										1 0,08
251 a b				1 100 0,66								1 0,08
252 a b		3 27,2 0,80		1 9,09 0,66	2 18,1 1,48	1 9,09 7,69		2 18,1 2,98			2 18,1 1,14	11 0,95

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
253 a b		13 65 3,48	1 5 1,04	3 15 1,98		1 5 7,69	1 5 1,29				1 5 0,57	20 1,72
254 a b							1 100 1,29					1 0,08
255 a b		1 50 0,26									1 50 0,57	2 0,17
256 a b				1 100 0,66								1 0,08
257 a b				1 100 0,66								1 0,08
258 a b	2 16,6 3,22	1 8,39 0,26		3 25 1,98	2 8,33 1,48						4 33,3 2,29	12 1,03
259 a b		1 100 0,26										1 0,08
260 a b											1 100 0,57	1 0,08
261 a b				1 100 0,66								1 0,08
262 a b		1 50 0,26			1 50 0,74							2 0,17
263 a b		8 10,9 4,82	8 10,9 8,33	14 19,1 9,27	14 19,1 10,3	1 1,36 7,69	7 9,58 9,09	5 6,84 7,46			16 21,9 9,18	73 6,30
264 a b		8 42,1 4,82	3 15,7 3,12	4 21 2,64	2 10,5 1,48		1 5,26 1,29				1 5,26 0,57	19 1,64
265 a b		1 100 0,26										1 0,08
266 a b		1 16,6 0,26		3 50 1,98	1 16,6 0,74	1 16,6 7,69						6 0,51
267 a b		1 12,5 0,26	1 12,5 1,04	2 25 1,32			1 12,5 1,29				3 37,5 1,72	8 0,69
268 a b											1 100 0,57	1 0,08
269 a b				1 100 0,66								1 0,08
270 a b		2 100 0,53										2 0,17
271 a b		2 40 0,53			1 20 0,74		1 20 1,29				1 20 0,57	5 0,43
272 a b	3 12,5 4,83	9 37,5 2,41	2 8,33 2,08	4 16,6 2,64	1 4,16 0,74						5 20,8 2,87	24 2,07
273 a b							2 100 2,59					2 0,17
274 a b	22 18 35,4	71 58,1 19,03	5 4,09 5,20	3 2,45 1,98	9 7,37 6,66		3 2,45 3,89	2 1,63 2,98			7 5,73 4,02	122 10,5
275 a b	1 2,63 1,61	8 21 4,82	4 10,2 4,16	5 13,1 3,31	1 2,63 0,74			7 18,4 10,4		1 2,63 11,1	11 28,9 6,32	38 3,28

0 7	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
276				1								1
a				100								0,08
b				0,66								
277				1			1					2
a				50			50					0,17
b				0,66			1,29					
278	1	13	3	8			3	2			4	34
a	2,94	38,2	8,82	23,5			8,82	5,88			11,7	
b	1,61	3,48	3,12	5,29			3,89	2,98			2,29	2,93
279	6	21	3	8	9		5	3			7	62
a	9,69	33,8	4,83	12,9	14,5		8,06	4,83			11,2	
b	9,67	5,63	3,12	5,29	6,66		6,49	4,47			4,02	5,35
280	10	21	2	5	3	4	11	4		3	15	78
a	12,82	26,9	2,56	6,41	3,84	5,12	14,1	5,12		3,84	19,2	
b	16,12	5,63	2,08	3,31	2,22	30,7	14,2	5,97		33,2	8,62	6,74
281	1	16	8	7	9		3	6			14	64
a	1,56	25	12,5	10,9	14,06		4,68	9,37			21,8	
b	1,61	4,28	8,33	4,63	6,66		3,89	8,95			8,04	5,53
282			1	1	1							3
a			33,3	33,3	33,3							0,25
b			1,04	0,66	0,74							
283				2			1					3
a				66,6			33,3					0,25
b				1,32			1,29					
284	10	23	4	3	16		3	1		1	11	72
a	13,8	31,9	5,55	4,16	22,2		4,16	1,38		1,38	15,2	
b	16,12	6,16	4,16	1,98	11,8		3,89	1,49		11,1	6,32	6,22
285	3	16	3	10	8	1	7				5	53
a	5,66	30,1	5,66	18,8	15,09	1,88	13,2				9,43	
b	4,83	4,28	3,12	6,62	11,85	7,69	9,09				2,87	4,58
286		2		1								3
a		66,6		33,3								0,25
b		0,53		0,66								
267 (tot)	2	36	23	10	28	1	7	20		3	19	149
a	1,34	24,6	15,4	6,71	18,79	0,67	4,69	13,4		2,01	12,7	
b	3,22	9,65	23,9	6,62	20,7	7,69	9,09	29,8		33,3	10,9	12,8
TOTAL	62	373	96	151	135	13	77	67	—	9	174	1 157

ANEXA 2

TEZAURE CU EMISIUNI DE BRONZ ȘI TEZAURE MIXTE DIN PERIOADA 324–383 (după RIC)

Localitatea	Sec. I–III	275–324	324–330	330–340	340–348	348–350	351–354	351–361	355–361	361–364	364–367	367–375	375–378	378–383	Nedet.	Total
Anieș		x					x									46
Cipău		2	2	4							3			4		15
Dalboșeț	3			1	4		23	11	20						12	74
Deușu		1		2			2									5
Galospetreu	4											1			?	+5
Gherla	3		1	15	11	1	6		32		4	10				83
Gornea							8		2		1					11
Islaz	156		1	1											2	160
Jupa	4	2		4	1	4	944	5			4		1			971
Laslea	21	4		1		1						1				28
Moldova																
Veche	1	1	2	15	26	8	27	11	9						16	116
Orșova I	6	1	1	4	3	2	541		169		1	1				730
Răcășdia I				4	81										1	86
II			5	56	565	1	4		1						95	727
III				6	67										6	79
Rincăcior	3	?					1								2	30?
Traian-							4		5		15	2			9	35
TOTAL	201	+11	12	113	758	17	+1560	22	243		28	17		5	+141	+3196

TEZAURE CU EMISIUNI DE ARGINT DIN PERIOADA 324—383 (după RIC)

LOCALITATEA	340—350	351—255	355—361	361—364	364—367	367—375	375—378	Total
Drănic		2				6	1	9
Gura Ialomiței					46			46
Redea		23				4		27
Ungureni		?						?
Viespești		2		4	24			30
Județul Constanța				1	43			44
Brănești	1							?
Budei	127							127
Chișinău		21						21
Holmskoe		93						93
Orhei		126						126
Zămosc	1	15						16
TOTAL	129	+282		5	113	10	1	+520

LES MONNAIES ROMAINES POST-AURELIENNES DANS LES TERRITOIRES CARPATO-DANUBIANO-PONTIQUES (LES ANNÉES 275—491)

II. LA PERIODE 324—383.

RÉSUMÉ

La poursuite des investigations sur le matériel numismatique provenant des territoires de l'ancienne province de la Dacie, l'aire de la culture Sântana de Mureș-Cernjachov et la province Scythia Minor, a permis l'établissement des limites chronologiques de la période suivante, qui débute dans les circonstances de la restauration de la monarchie impériale et de l'imposition d'un système monétaire unitaire dans l'empire et finit dans la neuvième décennie du IVe siècle, approximativement les années 381/383. Après cette date les découvertes numismatiques des territoires mentionnés plus haut suggèrent des changements fondamentaux dans la pénétration monétaire.

Le répertoire des monnaies découvertes isolément et en trésors, établi selon des critères déjà élaborés, comprend plus de 10 mille exemplaires de 463 localités. Comme on pouvait s'y attendre, les plus nombreuses émissions continuent à être en bronze, suivies d'émissions d'argent et d'or. Certaines investigations de détail sur le volume tout entier d'informations ne sont pas possibles dans le stade actuel de la recherche parce que de nombreuses pièces sont restées sommairement examinées et certains trésors ont été récupérés partiellement ou perdus. C'est pourquoi l'ouvrage est basé sur des informations sûres, offertes en spécial par le matériel numismatique bien daté.

A la suite de la constitution d'une statistique de fréquence chronologique des découvertes isolées des territoires de l'ancienne province de la Dacie, l'aire de la culture Sântana de Mureș-Cernjachov et la province Scythia Minor, qui ont permis certaines estimations sommaires sur la fréquence de la pénétration des monnaies romaines dans ces régions, malgré les difficultés de datation d'un nombreux matériel numismatique, nous avons délimité la période 324—383 en trois étapes, dont la chronologie absolue correspond à quelques moments importants de l'activité des ateliers monétaires et à des événements politico-militaires passés dans l'empire: 324—348, depuis la restauration de la monarchie impériale et l'imposition d'un système monétaire unitaire jusqu'à la réforme monétaire de 348 et la fin de la guerre civile dans l'empire, 348—366/367, constitue la deuxième étape qui finit par la fortification du limes pannonique par Valentinien I et l'arrêt de l'émission des monnaies du type *aes 3* dans les ateliers orientaux; 367—383 est la dernière étape dont la fin correspond à la fin du règne de Gratien et l'inauguration d'une politique concessive de l'empire au Bas-Danube, à la suite de laquelle les découvertes de monnaies des territoires carpato-danubiens suggèrent des changements fondamentaux.

I. L'étape 324—348 comprend des émissions Constantin I, Helena, Crispus, Constantin II, Constans et Constance II. Le matériel monétaire provenant de l'ancienne province est nombreux et bien représenté par des micro-régions. Nous tenons à souligner la concentration des découvertes isolées dans les plaines Blahnița et Romanatini, dans le secteur compris entre le bassin inférieur de Mureș et le cours du Danube, et dans l'arc intracarpatique, dans la plaine de Fizeș et le Plateau de Tirnave.

A la différence de la période antérieure, 275—324, les accumulations de trésors sont fréquentes comme conséquence de la pénétration de numéraire dans ces régions.

Un nombreux matériel numismatique provient également du territoire situé dans le bassin supérieur de la Vistula et le cours supérieur du Dniester, la plupart des monnaies étant émises dans les ateliers orientaux.

Dans l'aire de culture Sântana de Mureș-Cernjachov les découvertes monétaires sont moins nombreuses en comparaison avec le territoire de l'ancienne province et apparaissent concentrées dans la plaine de Teleorman, la plaine de la Moldavie et le Massif de Suceavă. Nous consignons, de même, la concentration, dans les régions est-carpatiques, du premier "horizon" de *siliquae* datée 340—348.

Le lot de la Dobroudja qui comprend pour cette étape approximativement 45% de la totalité des découvertes isolées est concentré par micro-régions, comme le Massif Niculițel et la dépression Nalbant au nord, le Massif de la Visterne et le Glacial de Babadag au nord-est et le Massif de l'Oltine à l'ouest.

Une analyse différenciée du matériel numismatique de l'étape, selon des ateliers et les années d'émission, nous a conduit à la remarque que la pénétration de celui-ci dans les régions mentionnées n'a pas été constante. Les années 324—330 sont faiblement

représentées, même en rapport avec l'étape antérieure, 317–324. C'est à peine après 330 que nous assistons à la multiplication considérable des émissions de bronze, découvertes isolément et dans des trésors, pour que, après 340 le matériel numismatique enregistre une réduction appréciable, parallèlement avec la mise en évidence de l'„horizon” de *siliquae* dans les régions est-carpatiques.

II. L'étape 348–367 comprend des monnaies attribuées aux derniers Césars et Augustes de la dynastie constantinienne, Constance II, Constance Gallus, Magnentius, Julian, l'empereur Jovian et les premiers empereurs de l'époque valentinienne, Valentinian I et Valens.

Le tableau de la diffusion des émissions datées 348–367 reflète des changements notables enregistrés dans la pénétration monétaire. Pour l'aire de l'ancienne province nous remarquons la rareté des points à découvertes isolées entre le bassin inférieur de l'Olt et le cours du Danube entre Drobeta et Sucidava, et pour le secteur du Banat la restriction de l'aire de pénétration au sud du cours de Nera.

Pour les régions intracarpatiques nous remarquons, comme une image globale de l'étape, la concentration des plus nombreuses monnaies en bronze dans les Massifs Someșan et Silvania, et celle en argent entre le Massif des Tîrnave et le cours supérieur de l'Olt.

Les découvertes monétaires de l'aire de la culture Sintana de Mureș-Cernjachov offrent une image différente. On remarque la rareté des émissions en bronze, tandis que dans les régions de sud et est-carpatiques les *siliquae* provenant de trésors et de découvertes isolées deviennent nombreuses et se concentrent par régions.

Le lot de la Dobroudja comprend un nombre plus réduit d'émissions dans cette étape qui proviennent du Massif Niculițel et la Dépression Nalbant (environ 22%), le Massif de Babadag et Istria (11,7%) et le Massif de la Dobroudja de sud (65%).

Une attentive corrélation des données offertes par le matériel numismatique de l'étape, les années d'émission, le métal et l'aire de diffusion, nous conduisent à une appréciation plus nuancée des phénomènes monétaires mais politiques aussi développées dans les régions carpatho-danubiennes. C'est pourquoi, on a apprécié que les années 351–355 et 364–367 limitent des étapes significatives dans la séparation régionale distincte des émissions en bronze et en argent.

L'accumulation des émissions de bronze atteint dans cette étape des cotes supérieures. Les monnaies les plus nombreuses sont de type *aes 3 FEL TEMP REPARATIO* et *aes 4 SPES REIPUBLICAE*, des modules qui ont représentés le principal instrument de financement du *limes*.

III. L'étape 367–383 comprend les émissions des empereurs Valentinian I, Valens, Gratian et Theodosius I (pour les années 378–383). Le tableau des découvertes numismatiques de l'aire de l'ancienne province de la Dacie, qui offrent l'image de la réduction plus accentuée de la pénétration de monnaies au nord du Bas-Danube, diffère peu de la situation enregistrée pour les années 364–367, surtout pour l'Olténie et le Banat.

La même réduction du matériel numismatique apparaît dans les régions intra-carpatiques, avec la précision que, entre le cours du Mureș et Olt, la pénétration des émissions de bronze a cessé après 364–367.

Dans l'aire de la culture Sintana de Mureș-Cernjachov on remarque „le retour” des émissions en bronze en nombre réduit dans la plaine de Bărăgan et les régions septentrionales, des régions est-carpatiques, mais sans dépasser vers l'est le cours du Dniester. Les émissions d'or et d'argent sont rares et proviennent des mêmes territoires.

Le lot de la Dobroudja comprend environ 7% de la totalité des émissions datées. Les plus nombreuses découvertes se concentrent dans le Massif Niculițel et le Massif de l'Olténie, ce dernier gardant quelques émissions pour les années 378–383.

Les observations formulées sur la diffusion des monnaies postauréliennes, à la suite de l'établissement des étapes de pénétration et tétrasaïsation du matériel numismatique dans les régions carpatho-danubiano-pontiques ont été complétées par la recherche des facteurs économiques, politiques et militaires de l'empire et du nord du Danube, de l'interaction desquels a apparu le tableau numismatique présenté plus haut.

L'étude finit par certaines conclusions se rapportant au statut de certains territoires du nord du Danube, la Plaine Roumaine et le Banat dans la politique impériale. De même, on souligne l'appréciation qu'à la suite d'une pénétration monétaire „filtrée” de *limes* au nord du Danube le matériel numismatique en bronze provenant des territoires carpatho-danubiens reflète seulement en partie la circulation monétaire de l'empire.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. La diffusion des monnaies romaines postauréliennes de la période 324–383. a : bronze ; b : argent ; c : or ; d : trésor mixte 1 – découvertes isolées ; 2 – trésors ; 3 – cités, villes ; 4 – l'aire de la Culture Sintana de Mureș-Cernjachov.

Fig. 2. La diffusion des monnaies romaines postauréliennes en bronze de la période 324–383 dans la province Scythia Minor. 1 – découvertes isolées ; 2 – trésors ; 3 – cités, villes ; 4 – limite de province.

Fig. 3. La diffusion des monnaies romaines postauréliennes de l'étape 324–348. a : bronze ; b : argent ; c : or ; d : trésors mixtes. 1 – découvertes isolées ; 2 – trésors ; 3 – cités, villes ; 4 – l'aire de la culture Sintana de Mureș-Cernjachov. A, B : les années 340–348.

Fig. 4. La Diffusion des monnaies romaines postauréliennes en bronze de l'étape 324–348 dans la province Scythia Minor. 1 – découvertes isolées ; 2 – trésors ; 3 – cités, villes ; 4 – limite de province.

Fig. 5. La diffusion des monnaies romaines postauréliennes de l'étape 348–367. 1 : bronze ; b : argent ; c : or ; d : trésors mixtes. 1 – découvertes isolées ; 2 – trésors ; 3 – cités, villes ; 4 – l'aire de la culture Sintana de Mureș-Cernjachov.

Fig. 6. La diffusion des monnaies romaines postauréliennes en bronze de l'étape 348–367 dans la province Scythia Minor. 1 – découvertes isolées ; 2 – trésors ; 3 – cités, villes ; 4 – limite de province.

Fig. 7. La diffusion des monnaies romaines postauréliennes de l'étape 351–355 a : bronze ; b : argent ; c : or ; d : trésors mixtes. 1 – découvertes isolées ; 2 – trésors ; 3 – cités, villes ; 4 – l'aire de la culture Sintana de Mureș-Cernjachov. A. Les territoires carpatho-danubiano-niprovieniens ; B. Scythia Minor.

Fig. 8. La diffusion des monnaies romaines postauréliennes de l'étape 364–367, a : bronze ; b : argent ; c : or ; d : trésors mixtes. 1 – découvertes isolées ; 2 – trésors ; 3 – cités, villes ; 4 – l'aire de la culture Sintana de Mureș-Cernjachov. A. Les territoires carpatho-danubiano-niprovieniens ; B. Scythia Minor.

Fig. 9. La diffusion des monnaies romaines postauréliennes de l'étape 367–383. a : bronze ; b : argent ; c : or ; d : trésors mixtes. 1 – découvertes isolées ; 2 – trésors ; 3 – cités, villes ; 4 – l'aire de la culture Sintana de Mureș-Cernjachov. A, B. années 378–383.

Fig. 10. La diffusion des monnaies romaines postauréliennes en bronze de l'étape 367–383 dans la province Scythia Minor. 1 – découvertes isolées ; 2 – trésors ; 3 – cités, villes ; 4 – limite de province

CONSIDERAȚII PRIVIND FIBULELE ROMANO-BIZANTINE DIN SECOLELE V-VII E.N. ÎN SPAȚIUL CARPATO-DUNĂREANO-PONTIC*)

DE

DAN GH. TEODOR

Cercetarea elementelor și influențelor romano-bizantine și bizantine în regiunile carpato-dunăreano-pontice în perioada celei de a doua jumătăți a primului mileniu al e.n., prezintă, fără îndoială, o deosebită importanță, mai ales pentru înțelegerea exactă a conținutului și evoluției civilizației locale din această parte a Europei de sud-est, într-o vreme caracterizată, după cum se știe, prin numeroase și însemnate transformări etno-lingvistice, culturale și politice.

În acest sens, contribuții valoroase au adus în ultimele decenii cercetările arheologice, prin intermediul lor fiind posibilă scoaterea la iveală a unui număr considerabil de vestigii, pe baza cărora au putut fi formulate temeinice concluzii referitoare la diversitatea, permanența și consecințele relațiilor care au existat între societatea carpato-dunăreano-pontică și civilizația bizantină¹.

Între numeroasele descoperiri arheologice, care atestă multitudinea legăturilor neîntrerupte dintre populația autohtonă din aceste regiuni și lumea bizantină, un loc aparte îl ocupă și anumite categorii de fibule folosite în perioada secolelor V-VII e. n.

Asemenea obiecte vestimentare, cu anumite excepții, nu au fost publicate decât izolat, în rapoarte de săpături arheologice sau sporadic în unele monografii sau lucrări mai largi de sinteză, lipsind până în prezent un studiu mai amplu, în care să fie analizate toate tipurile cunoscute în regiunile carpato-dunăreano-pontice, originea, evoluția și cronologia lor, în pofida importanței deosebite a unor asemenea descoperiri, pe care unele lucrări, deși tangențial, au subliniat-o totuși mai demult, cu justificat temei².

În afară de unele lucrări mai vechi, care au avut în vedere numai fibulele bizantine scoase la iveală în anumite regiuni exclusiv de la sud de Dunăre³, un excelent studiu consacrat fibulelor romano-bizantine turnate, cu unele referiri (incomplete) și la descoperirile de pe teritoriul României, a fost

* Acest studiu reprezintă forma mult amplificată a comunicării prezentată la cel de al XI-lea Congres internațional de științe pre și protoistorice, Mainz—august—septembrie, 1987.

¹ C. Niculescu, *Aspecte ale relațiilor culturale cu Bizanțul la Dunărea de jos în sec. X—XIV e.n.* în SMIM, V, 1962, p. 7—55; A. Petre, *Contribuția atelierelor romano-bizantine la geneza unor tipuri de fibule „digitate” din veacurile VI—VII e.n.*, în SCIV, 17, 1966, 2, p. 255—276; M. Constantin, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a Munteniei în secolele VI—VII e.n.*, în SCIV, 17, 1966, 4, p. 665—677; D. Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI—XI e.n.*, în SCIV, 21, 1970, 1, p. 97—114; idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981; R. Theodorescu, *Despre periodizarea și unele aspecte ale artei metalelor pe teritoriul României în secolele IX—XIV*, în *Pagini de veche artă românească. De la origini până în secolul al XVI-lea*, București, 1970, p. 9—93; idem, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București, 1976, p. 11—152; I. Barnea, O. Iliescu, C. Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1976; Z. Székely, *Elements byzantins dans la civilisation matérielle des VIe—VIIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, în *Dacia*,

N.S., XV, 1971, p. 353—358; M. Comșa, *Quelques données concernant les rapports des territoires danubiens avec Byzance au VIe—VIIIe siècles*, în RESEE, IX, 1971, 3, p. 377—390; C. Freda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—413; V. Teodorescu, *Centre meșteșugărești din sec. V/VI—VII e.n. în București*, în București, IX, 1972, p. 73—97; O. Toropu, *Romanitatea tirzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele II—XI)*, Craiova, 1976, p. 119—210; I. Mitrea, *Influențe bizantine în cultura materială și spirituală din regiunea subcarpatică a Moldovei în sec. VI—IX e.n.*, în SCIVA, 30, 1979, 2, p. 145—161; I. Barnea, *Artă creștină în România (secolele III—VI)*, 1, București, 1979; S. Dolinescu-Ferche, *La culture Ipotești—Ciurel—Cindești (V^e—VIIe siècles)*, în *Dacia*, N.S., XXVIII, 1984, 1—2, p. 117—147.

² A. Petre, *op. cit.*, p. 271—272; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în SCIV, 21, 1970, 1, p. 108—109; idem, *op. cit.*, Iași 1981, p. 33—34; I. Mitrea, *Cîteva fibule romano-bizantine descoperite în Moldova*, în SCIV, 24, 1973, 4, p. 663—666.

³ Cf. Pescheck, *Zur Südausbreitung der Fibel mit umgeschlagenem Fuss*, în PZ, XXXIV/V, 1949—1959, II, p. 255—267.

publicat, cu aproape un deceniu și jumătate în urmă, de către S. Uenze⁴. La puțină vreme după acesta, A. Bejan valorifica importante vestigii, de același tip, provenite de la Drobeta-Turnu Severin, Orșova și Clisura Dunării, luând în considerație și alte descoperiri de fibule turnate din restul teritoriului țării noastre, precum și din regiunile Jugoslaviei, Bulgariei, Albaniei sau din alte părți⁵.

Pe lângă contribuțiile amintite mai sus și în alte studii, anterioare sau ulterioare celor menționate, s-au formulat unele puncte de vedere interesante privind fibulele romano-bizantine, evidențiindu-li-se valoarea cultural-istorică aparte, în contextul relațiilor populațiilor din Peninsula Balcanică și de la nordul Dunării de Jos cu civilizația imperiului⁶.

Cum în ultimii ani, în spațiul carpato-dunăreano-pontic, numărul diferitelor tipuri de fibule romano-bizantine a sporit considerabil, a apărut, evident, necesitatea de a fi cercetate în totalitatea lor și într-un context mai larg, care să țină seama, pe lângă tipologia, cronologia și difuziunea lor și de desfășurarea și consecințele evenimentelor istorice petrecute în aceste regiuni ale Europei.

Ca urmare a cercetărilor arheologice întreprinse, precum și datorită unor descoperiri întâmplătoare, până în prezent, pe teritoriul carpato-dunăreano-pontic sînt cunoscute un număr de aproximativ 135 exemplare de diferite tipuri de fibule romano-bizantine⁷.

Ținînd cont, în primul rînd, de tehnica de lucru, forme și materia primă din care sînt lucrate și, în subsidiar, de la caz la caz, de dimensiuni și ornamente, asemenea piese vestimentare pot fi împărțite, în principal, în trei categorii distincte, fiecare cu mai multe variante și anume:

- I. Fibule din bronz cu piciorul înfășurat, lucrate manual;
- II. Fibule din bronz turnate în întregime;
- III. Fibule din fier lucrate manual sau prin turnare.

I. *Fibule din bronz cu piciorul înfășurat*. Prima dintre aceste categorii de fibule, aceea lucrată din bronz cu piciorul înfășurat, asamblată manual, este cunoscută în regiunile carpato-dunăreano-pontice prin aproximativ 40 de exemplare, cele mai multe provenind din Muntenia și Dobrogea.

Analizînd piesele publicate sau unele din descoperirile inedite, care ne-au fost accesibile⁸, se constată că cele mai multe exemplare au corpul bine arcuit, lucrat dintr-o bandă, mai mult sau mai puțin lătită, piciorul îngust sau lat de formă dreptunghiulară sau trapezoidală alungită, terminat în numeroase cazuri cu un mic apendice, prin care se leagă de port-agrafă. Manșonul port-agrafei, mai lat sau mai îngust, este prevăzut la capăt cu o bandă subțire sau o sîrmă, cu ajutorul căreia este prins de corpul fibulei prin metoda înfășurării în spirală, în zona unde partea arcuită a piesei se unește cu piciorul. Resortul este în general mic, format din patru-opt spire, axul lui fiind fixat de capătul părții arcuite a fibulei printr-un orificiu sau, printr-o buclă în formă de capăt de baston, formată prin prelungirea subțiată a părții arcuite a piesei. Acul de prindere este din fier la marea majoritate a exemplarelor.

În principal, această categorie de fibule a fost lucrată fie din tablă subțire obținută prin batere (forjare) și finisare, ulterior modelindu-se manual și forma piesei, fie prin turnarea părților principale componente, finisate prin batere și pilire, apoi asamblate manual, prin îndoirea piciorului și legarea sa prin înfășurare de corpul fibulei.

În funcție de formele care au rezultat din raporturile stabilite între corpul arcuit al piesei, picior și port-agrafă, considerăm că, deocamdată, pot fi deosebite mai multe variante, susceptibile însă de amendări, pe măsură ce noi tipuri vor fi scoase la iveală.

Varianta I-1a, o constituie fibulele avînd corpul bine arcuit, lucrat din bandă de formă dreptunghiulară, identic ca dimensiuni și formă cu piciorul. Banda din care sînt lucrate piesele este de obicei îngustă, semicirculară, ovală sau dreptunghiulară în secțiune. Port-agrafă cu manșonul de prindere a acului este relativ lată, destul de apropiată de corpul fibulei, fiind fixată de aceasta prin înfășurarea capătului ei subțiat, în spirală, în așa fel, încît să împartă piesa aproximativ în două părți egale. Exemplare aparținînd acestei variante sînt deocamdată destul de rar întîlnite. Ele sînt cunoscute doar la

⁴ S. Uenze, *Gegossene Fibeln mit Scheinmünzwicklung, des Bügels in den Östlichen Balkanprovinzen*, in *Festschrift Joachim Werner*, II, München, 1974, p. 483-494.

⁵ A. Bejan, *Un atelier metalurgic din sec. VI e.n., de la Drobeta-Turnu Severin*, in *ActaMN*, XIII, 1976, p. 257-278.

⁶ Z. Vinski, *Kasnoantični starosjedioci u salomitaškoj regiji prema arheološkoj ostavštini predlovenskog supstrata*, in *Vjesnik*, LXIX, Split, 1967, p. 38-41, pl. XXXII/5-15; XXXIII; XXXIV; XXXV/2, 4-5, 7-8; XXXVI; D. Jancović, *Podunavski dio oblasti Akvisa u VI i početkom VII veka*, Beograd, 1981, p. 168-175, pl. XIV; XV; XVI/1-11.

⁷ În cadrul acestui studiu am luat în considerare numai exemplarele de fibule, a căror cronologie a putut fi cu certitudine limitată posterior anului 400 e.n. și care, tipologic, sînt legate de întreaga evoluție a fibulelor romano-bizantine de mai tîrziu.

⁸ Informații deosebit de utile am primit, pentru descoperirile încă inedite, de la cercetătorii Eug. Zaharia, Gh. Diaconu, A. Petre, R. Harhoiu, O. Toropu și muzeografilor V. Teodorescu, M. Irîmia, M. Bucovăla, C. Chera, V. Lungu, Gh. Papuc, L. Musca, A. Opaț și M. Ignat, cărora le aducem și pe această cale călduroasele noastre mulțumiri.

TABELUL I

Cronologia principalelor descoperiri de fibule din bronz, cu piciorul înfășurat pe dedesubt.

LOCALITATEA	PRINCIPALELE ETAPE CRONOLOGICE				
	400—450	450—500	500—550	550—600	600—650
BRATEI					
GURA VĂII					
CIREȘANU					
ORLEA					
TOPRAICHIOI					
ȚIRGȘORU VECHI					
BĂLENI					
MOLDOVENI					
DAVIDENI					
POIAN					
OVIDIU					
ORADEA					
BUCUREȘTI					
ADAMCLISI					
HISTRIA					
CELEI					
PIATRA FRECĂȚEI					
BUDUREASCA					
MUNTENIA—OLTENIA ?					

Cireșanu ⁹, Budureasca ¹⁰ și Țirgșoru Vechi ¹¹—Prahova, Gura Văii—Vaslui ¹², Băleni—Dimbovița ¹³, Bratei—Sibiu ¹⁴ și Oradea—Bihor ¹⁵ (fig. 1/1,3—4, 7; 2/8; 3/2).

Varianta I-1b, o constituie fibulele avind corpul bine arcuit, lucrat din bandă de formă dreptunghiulară, mai îngustă decât aceea a piciorului, port-agrafa, mai mult sau mai puțin depărtată de corpul piesei, înfășurată de obicei la mijloc, împărțind fibula în două părți aproximativ egale. Placa piciorului, de formă trapezoidală, alungită în cele mai multe cazuri, dar uneori și foarte scurtă, este lucrată din bandă mai lată decât partea arcuită a fibulei. Cele mai multe exemplare sînt lucrate prin batere (forjare) și finisare și mai rar prin turnarea arcului și piciorului, ulterior forma definitivă fiind modelată manual. Numeroase piese sînt ornamentate atît pe partea arcuită, cît și pe picior, cu motive geometrice realizate prin gravare și ștanțare, într-un caz sau două obținute chiar prin turnare. Exemplare care por fi incluse în această variantă sînt atestate la Histria ¹⁶, Adamclisi (Tropaeum Traiani) ¹⁷, Izvoarele (Pirjoia)-

⁹ V. Teodorescu, *Cireșanu-un aspect cultural daco-roman din secolele IV—V e.n. la sud de Carpați*, în *Anuar Prahova*, 1, 1984, p. 33, fig. 5/A1.

¹⁰ V. Teodorescu, M. Peneș, *Matricea de incidență a siturilor arheologice de la Budureasca* (Budureasca 31), jud. Prahova, oglindă a continuității multimilenare de viață, a unității culturale și a densității paleodemografice în zonă, în *Anuar Prahova*, 1, 1984, p. 47, fig. 22/1a—1b.

¹¹ Gh. Diaconu, *Über die Fibeln mit umgeschlagenem Fuss in Dacien*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, 1971, p. 254, pl. IX/11; idem, *Elemente timpurii ale culturii romanice la Țirgșoru Vechi*, în *SCI'VA*, 29, 1978, 4, p. 522, fig. 3/6.

¹² G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 170, fig. 143/7.

¹³ Piesă inedită, cercetată prin bunăvoința muzeografei L. Musca de la Muzeul de Istorie din Țirgoviște.

¹⁴ I. Nestor, Eug. Zaharia, *Raport preliminar despre săpăturile de la Bratei, jud. Sibiu (1950—1972)*, în *Materiale*, X, 1973, p. 194, fig. 1/10 și informații suplimentare datorate bunăvoinței cercetătoarei dr. Eug. Zaharia de la Institutul de arheologie—București.

¹⁵ D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (455—568 u.Z.)*, Budapest, 1961, p. 110, pl. CCXII/5; S. Dumitrașcu, *Podoabe și piese de îmbrăcăminte din mileniul I e.n.*, în *Crisia*, XIII, 1983, p. 88, pl. II/2. Piesa provine din cartierul Salca—Fabrica de cărămizi Guttman, din zona unui cimitir în care au fost descoperite și alte numeroase fibule și obiecte de podoabă din secolele V—VI e.n., astfel că și fibula romano-bizantină aparține aceleiași vremi.

¹⁶ Em. Condorachi și colab., *Șantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 21, fig. 7/b.

¹⁷ I. Bogdan-Cătănciu, Al. Barnea, în *Tropaeum Traiani, I-Cetatea*, București, 1979, p. 189, 192, fig. 174/10 . 3—10 . 4; 175/10 . 3—10 . 4.

Constanța ¹⁸, Ovidiu—Constanța ¹⁹, Celei (Sucidava) ²⁰, București—Militari ²¹, Tirgșoru Vechi—Prahova ²², Davideni—Neamț ²³ și Poian—Covasna ²⁴ (fig. 2/1—3, 5, 7, 9; 3/1—4—5, 9).

Varianța I-7c, este reprezentată de fibule având partea arcuită lucrată din bandă de formă dreptunghiulară sau ușor trapezoidală, mai lată decît aceea a piciorului. Piciorul, lucrat din bandă îngustă este, fie de formă dreptunghiulară, fie (mai rar) de formă trapezoidală, mai mult sau mai puțin alungită. Și la aceste exemplare port-agrafa, mai depărtată sau mai apropiată de picior, este prinsă prin înfășurarea în spirală de corpul fibulei, aproximativ la mijloc, împărțind de obicei piesa în două părți egale. Partea arcuită și piciorul sînt de regulă ornamentate, cu diverse motive geometrice, obținute prin gravare și ștanțare. În această variantă pot fi încadrate unele exemplare descoperite la Adamclisi (Tropaeum Traiani) ²⁵, Piatra Frecăței (Beroe) ²⁶ și Topraichioi-Tulcea ²⁷, București—Militari ²⁸, Moldoveni—Neamț ²⁹, Orlea-Olt ³⁰, Celei (Sucidava) ³¹, precum și două piese provenite din localități necunoscute, probabil din Muntenia sau Oltenia, aflate în colecțiile fostului Muzeu de Antichități din București ³² (fig. 1/2, 5—6; 2/4, 6; 3/3, 6—8).

Originea și cronologia acestei categorii de fibule cu piciorul înfășurat, datînd în general din secolele V—VII e.n., deși nu a constituit, așa cum s-a menționat, obiectul unui studiu special, mai amplu, au fost totuși discutate parțial (și incomplet) în raport cu alte categorii de fibule, obiecte vestimentare și de podoabă din această vreme ³³.

Astfel, mulți cercetători consideră, cu justificat temei, că fibulele cu piciorul înfășurat, lucrate manual, întîlnite în obiectivele din secolele V—VII e. n., își au originea în exemplarele documentate, în număr foarte mare, în așezările și necropolele aparținînd lumii barbare din secolele II—IV e. n., îndeosebi din regiunile nord-dunărene și nord-pontice, din vecinătatea imperiului sau aflate sub directă influență a civilizației sale ³⁴.

Într-adevăr, obiceiul de a purta fibule cu piciorul înfășurat, fie de tip roman, dacic, gotic sau sarmatic ³⁵, s-a răspîndit mai ales în cursul secolelor III—IV e. n. pe o arie geografică foarte întinsă care, în regiunile de est și sud-est ale Europei corespundea în mare parte cu aceea a culturii Sintana de Mureș-Cerneahov, puternic influențată în conținutul și evoluția ei de civilizația romană. Într-o anumită măsură, mai ales ca urmare a pătrunderii și stabilirii temporare a unor grupuri de goți la sud de Dunăre, moda unor astfel de obiecte vestimentare a fost acceptată treptat și în anumite zone ale imperiului, din Peninsula Balcanică sau din Pannonia.

Analizînd originea și evoluția acestei categorii de piese vestimentare, se constată că prototipurile din care au putut deriva exemplarele din secolele V—VII e. n. sînt atestate din perioada secolelor III—IV e. n., dar mai ales din a doua jumătate a secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, atît printr-descoperirile aflate în zonele din vecinătatea nemijlocită a imperiului sau puternic influențate de aceasta, cît și în regiunile propriu-zise ale imperiului roman tîrziu. Asemenea exemplare, aparținînd

¹⁸ Piese inedite, cercetate prin bunăvoința cercetătorilor dr. Gh. Diaconu și dr. R. Harhoiu, de la Institutul de arheologie București.

¹⁹ Piesă inedită, cercetată prin bunăvoința muzeografului dr. M. Bucovăla de la Muzeul de arheologie Constanța.

²⁰ D. Tudor, E. Bujor, A. Matrosenko, *Sucidava-V, in Materiale*, VII, 1961, p. 477, 480, fig. 2/5; D. Tudor, *Sucidava-une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles-Berchem, 1965, p. 88, fig. 19/3,5.

²¹ M. Sgîbea, *Fibule din sec. III și VI e.n. descoperite în săpăturile arheologice de la Militari*, în *CAB*, I, 1963, p. 379—380, pl. II/2.

²² V. Teodorescu, *O nouă cultură recent precizată în țara noastră—Cultura Ipotești—Cîndești (sec. V—VII e.n.)*, în *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie—decembrie, 1964*, II, București, 1971, p. 110, fig. 2/2; Gh. Diaconu, *op. cit.*, în *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 522, fig. 3/7.

²³ I. Mitrea, *Contribuții la cunoașterea populației locale dintre Carpați și Siret în secolele V—VI e.n.*, în *MemAntiq.*, II, 1970, p. 361, fig. 13/5; idem, *op. cit.*, în *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 665, fig. 1/2.

²⁴ Z. Székely, *op. cit.*, p. 357, fig. 2/2.

²⁵ I. Bogdan-Cătanicu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 189, fig. 165/10,20.

²⁶ A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure (IIe—VIIe siècles de notre ère)*, București, 1987, p. 79, pl. 146/240, b.

²⁷ Piesă inedită, studiată prin amabilitatea muzeografului A. Opaiț, de la Muzeul de istorie Tulcea.

²⁸ M. Sgîbea, *op. cit.*, p. 379—380, pl. II/1.

²⁹ I. Mitrea, *op. cit.*, în *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 663—664, fig. 1/1.

³⁰ O. Toropu, *op. cit.*, p. 59, pl. 18/1. După părerea

noastră, fibula de la Orlea, prin caracteristicile pe care le prezintă, face parte din categoria tipurilor mai tîrzii, din prima jumătate a secolului al V-lea e.n., cf. A. K. Ambroz, *Fibuly evropeiskoj Ėasti SSSR*, Moscova, 1966, p. 58, pl. 11/4—5; A. Salamon, L. Barkoczi, *Bestattungen von Csádvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts*, in *Alba Regia*, XI, 1971, p. 56, 70, fig. 11/15; idem, *Archeologicheskie dannye k periodizatsii poznerimskoj Pannonii (376—476)*, in *Drevnosti epochi velikogo pereseleniya narodov V—VIII vekov*, Moscova, 1982, p. 33, 41, fig. 8/70.

³¹ D. Tudor, *Sucidava-III*, in *Dacia*, XI—XII (1945—1947), 1948, p. 197, fig. 41/14.

³² D. Popescu, *Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in București*, in *Dacia*, IX—X (1941—1944), 1945, p. 505, fig. 10/115—116.

³³ O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen*, Leipzig, 1923, p. 71—76; Cr. Pescheck, *op. cit.*, p. 255—267; Z. Vinski, *op. cit.*, p. 38—41; E. A. Gorunov, M. M. Kazanski, *O proisshozhdenii širokoplazhatykh fibuly*, in *KS*, 153, 1978, p. 25—31; D. Janković, *Pozneantične fibule V—VII vekov i slavijane*, in *Rapports du IIIe Congrès international d'archéologie slave-Bratislava, 7—14 sep. 1975*, II, Bratislava, 1980, p. 171—181; L. V. Vakulenko, O.M. Prihodniuk, *Slavjanskije poselenija I tys. n.e.s. Sokol na Svedenem Dnestre*, Kiev, 1984, p. 71—73, fig. 40.

³⁴ O. Almgren, *op. cit.*, p. 71—76, pl. VII/158—160; Cr. Pescheck, *op. cit.*, p. 255—266; G. Gomolka-Fuchs, *Kleinfunde aus Metall, in Iatrus-Krivina, Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau*, II, Berlin, 1982, p. 151—152.

³⁵ A. K. Ambroz, *op. cit.*, p. 9, 57—66; Gh. Diaconu, *op. cit.*, in *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 253—263.

secolului al IV-lea și primei jumătăți a secolului al V-lea (și chiar mai târziu) sînt întîlnite cu o serie de alte vestigii, din aceeași vreme, în unele obiective de la nordul Dunării de Jos³⁰ și Mijlocii³², în Grecia³³, Bulgaria³⁴ și Jugoslavia³⁵, precum și în regiunile nord pontice din sudul Uniunii Sovietice³⁶.

Ținînd cont de linia evolutivă, care poate fi precizată pe baza existenței unor numeroase exemplare cu o cronologie bine stabilită, aflate atît în imperiu, cît și în zonele din afara lui, putem aprecia că, în spațiul carpațo-dunăreano-pontic cele mai timpurii fibule, lucrate din bandă subțire avînd corpul arcuit și piciorul de formă dreptunghiulară, de obicei mai îngust, iar port-agrafa înfășurată spiralic mai apropiată de picior, provin din complexe arheologice datînd cel mai tîrziu pînă la mijlocul secolului al V-lea, fiind descoperite împreună cu alte obiecte vestimentare, piese de podoabă, monede, ceramică etc., aparținînd cronologic aceleiași vremi. Este cazul exemplarelor descoperite în așezarea nr. 1 de la Bratei—Sibiu⁴², a unei fibule aflată în complexul romano-bizantin de la Topraichioi—Tulcea⁴³, găsită în asociație și cu o monedă de la Teodosius al II-lea, precum și a pieselor de la Cireșanu⁴⁴ și Tirgșoru Vechi⁴⁵—Prahova, provenite din orizontul post-Sintana de Mureș al așezărilor respective, aparținînd primei jumătăți a secolului al V-lea, datat pe baze stratigrafice și prin asocierea pieselor amintite cu obiecte și ceramică specifice acestor perioade. Aceleași vremi trebuie să i se raporteze și exemplarele descoperite izolat la Gura Văii-Vaslui⁴⁶ și Orlea—Olt⁴⁷.

Prototipurile acestor fibule, precum și piese asemănătoare ca formă, tehnică de lucru și ornamente, sînt întîlnite, așa cum s-a menționat, în lumca barbară din zonele de influență ale imperiului⁴⁸, dar și în Peninsula Balcanică⁴⁹, unde sînt datate în principal din secolul al IV-lea și pînă în prima jumătate a celui următor.

Cronologic și tipologic, ulterior, pe linie evolutivă se situează exemplarul descoperit la Moldoveni-Neamț, datat în secolele V—VI e. n.⁵⁰, precum și piesele din aceeași vreme, încadrate de noi în varianta I-1b, de la Davideni—Neamț și Poian—Covasna, ca și fibula provenită dintr-o localitate necunoscută din Muntenia sau Oltenia, toate prevăzute cu picior scurt, de formă trapezoidală, care își au și ele, evident, prototipurile în fibulele din secolele III—IV e. n., folosite atît în imperiu⁵¹, cît și în regiunile de la nordul Dunării de Jos și Mijlocii⁵², precum și în unele zone din sudul Uniunii Sovietice⁵³, unde sînt atestate în complexe de locuire conținînd de regulă un bogat inventar, caracteristic perioadei respective.

Din acest tip de fibulă vor deriva exemplarele din secolele VI—VII e. n. avînd placa arcuită de formă dreptunghiulară sau ușor trapezoidală și piciorul, fie dreptunghiular, fie trapezoidal, mai lung sau mai scurt, ambele ornamentate, încadrate de noi în variantele I-1b—I-1c, ca cele descoperite în cetățile romano-bizantine din Dobrogea⁵⁴ sau de la nordul Dunării⁵⁵, precum și în alte obiective din restul spațiului carpațo-dunăreano-pontic⁵⁶.

³⁰ Gh. Diaconu, *op. cit.*, *passim*; L. Bărză, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V* (Căminul nr. 1 de la Bratei), București, 1973, p. 60—63, pl. XXIII/3—5, 7—8; XXIV/1—5.

³¹ M. Părducz, J. Korek, *Germanen befoljtes Máros-Tisza-Körös-Szageinlekanagaban*, în *AE*, 1946—1948, pl. LV/3—4; LX/9; M. Părducz, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit*, Budapest 1963, fig. 4/8; D. Csallany, *op. cit.*, p. 81—82, 212, 225, pl. XLXXV/1 CXCXVII/33; CCXI/1—2.

³² H. Philipp, *Bronzeschmuck aus Olympia*, Berlin, 1981, p. 341—342, pl. 74/1218—1219.

³³ V. Lybenova, în *Pernik, poselišcen život na cholma Kraka ot V hil. pr.n.e. do VI v na n.e.*, I, Sofia, 1981, p. 168—169, fig. 109/2; 110/5, 13, 15; G. Gomolka-Fuchs, *op. cit.*, p. 150—154, pl. 55/261—262.

³⁴ D. Mrkobrad, *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*, Belgrad, 1980, p. 15, 26, pl. IV/5—8; IX/1, 4; D. Janković, *op. cit.*, Belgrad, 1981, p. 168—169, pl. XIII/1, 3, 5, 8.

³⁵ A. K. Ambroz, *op. cit.*, p. 9—67.

³⁶ I. Nestor, Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 194, fig. 1/10.

³⁷ Piesă inedită, în muzeul de istorie Tulcea.

³⁸ V. Teodorescu, *op. cit.*, în *Anuar Prahova*, 1, 1984, p. 53, fig. 5/A1.

³⁹ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 254, pl. IX/11.

⁴⁰ G. Coman, *op. cit.*, p. 170, fig. 143/7.

⁴¹ O. Toropu, *op. cit.*, p. 59, pl. 18/1.

⁴² A. K. Ambroz, *op. cit.*, p. 58, fig. 3/10; J. Teitai, *Morava na sklonku antiky*, Praga, 1982, p. 83—84, 216, fig. 26/1; 27/7; 94/4; idem, *Naši země Finské podunají na počátku dobi stěhování národů*, în *PA*, XXVI, 1985, 2, p. 348, 378, 384, fig. 23/4—5; 48/15; D. Csallany, *op. cit.*, p. 225, pl. CCXI/1—2.

⁴³ D. Dimitrievic, J. Kovacevic, Z. Vinski, *Seoba naroda. Arheološki nalazi jugoslavenskog Podunavija*, Zemun, 1962, p. 117—118, fig. 7; D. Mrkobrad, *op. cit.*, p. 26, pl. IX/6—8.

⁴⁴ I. Mitrea, *op. cit.*, p. 663—664, fig. 1/1.

⁴⁵ M. Părducz, J. Korek, *op. cit.*, pl. LV/3—4; LX/9; D. Mrkobrad, *op. cit.*, pl. IV/7—8.

⁴⁶ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 240, 248—250, 254, 256, pl. VII/11—16; VIII/10—11; IX/4, 6, 8.

⁴⁷ A. K. Ambroz, *op. cit.*, p. 69, pl. 12/8—11; L. M. Rutkovskaja, *Arheologičeskie pamiatniki IV—VI vv v raione Kremenčinskogo Morija (Ukraina)*, în *SlovArch.*, XXVII, 1979, 2, p. 341, 347, 359, fig. 21/5; 25/25; 31/6; 34/5, 10; A. V. Dimitriev, *Rannesrednevekovye fibuly iz mogil'nika na r. Diurso*, în *Drevnosti epochi velikogo pereselenija narodov V—VIII vekov*, Moscova, 1982, p. 100, fig. 3/1, 3.

⁴⁸ Em. Condurachi și colab., *op. cit.*, p. 21, fig. 7/b; I. Bogdan-Cătănciu, Al. Harnea, *op. cit.*, p. 189, 192, fig. 165/10, 20; 174/10, 3—10, 4; 175/10, 3—10, 4; exemplare inedite, așa cum s-a mai amintit, sînt cunoscute la Izvoarele (Pirjoaia), Topraichioi-Tulcea, Piatra Frecăței (Beroc) și Constanța (Tomis).

⁴⁹ D. Tudor, *op. cit.*, în *Dacia*, XI—XII, 1948, p. 197, fig. 41/14; idem, *op. cit.*, Bruxelles-Berchem, 1965, p. 88, fig. 19/3, 5—6; D. Tudor, E. Bujor, A. Matrosenko, *op. cit.*, p. 480, fig. 2/5.

⁵⁰ D. Popescu, *op. cit.*, p. 505, fig. 10/115—116; M. Sgi-bea, *op. cit.*, p. 378—380, pl. 11/1—2; I. Mitrea, *op. cit.*, în *MemAntiq.*, II, 1970, p. 361, fig. 13/5; V. Teodorescu, *op. cit.*, în *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie*, II, 1971, p. 110, fig. 2/2; Z. Székely, *op. cit.*, p. 357, fig. 2/2; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1981, p. 33—34, fig. 7/1—3, 5—6.

Datarea acestor exemplare în perioada secolelor VI—VII e. n. este bine asigurată de contextul arheologic în care ele în mod obișnuit au apărut. Astfel, la Histria ⁵⁷, Adamclisi (Tropaeum-Traiani) ⁵⁸, Piatra Frecăței (Beroe) ⁵⁹ și Celei (Sucidava) ⁶⁰, fibulele de acest gen au fost descoperite în ultimile două niveluri de locuire din existența acestor cetăți, împreună cu numeroase alte obiecte vestimentare și de podoabă, unelte și ceramică, specifice, precum și cu monede bizantine, emisiuni eşalonate de la Anastasius I și până la Mauricius Tiberiu și chiar Focas. Prin urmare, asemenea fibule au avut o perioadă de folosire îndelungată, fiind întâlnite destul de frecvent încă de la începutul secolului al VI-lea și până în primele decenii ale secolului al VII-lea. Aceeași largă încadrare cronologică, în general, o au și variantele de fibule, identice ca formă, tehnică de lucru, ornamente și dimensiuni, descoperite în Peninsula Balcanică ⁶¹, îndeosebi în obiectivele romano-bizantine din Jugoslavia ⁶² și Bulgaria ⁶³. Un exemplar este cunoscut în sud-estul Ungariei ⁶⁴ și alte citeva în unele complexe din regiunile sudice ale Uniunii Sovietice ⁶⁵, unde sînt datate în aceeași vreme.

Din acest tip de fibulă s-au dezvoltat desigur și exemplarele cu placa arcuită foarte lată și piciorul îngust, de formă romboidală, trapezoidală sau dreptunghiulară, cum sînt cele descoperite în Albania ⁶⁶, Jugoslavia ⁶⁷ și Grecia ⁶⁸, precum și din regiunile crimeano-niprovien și ale Mării de Azov ⁶⁹, datate în general în secolul al VII-lea și după unii specialiști chiar în secolul al VIII-lea ⁷⁰. Fibule de acest tip, cu excepția unui exemplar care ar putea, eventual, prezenta unele caracteristici asemănătoare, provenit dintr-o localitate necunoscută din Muntenia sau Oltenia ⁷¹, nu sînt atestate deocamdată în regiunile carpato-dunăreano-pontice.

II. *Fibule turnate din bronz.* O altă categorie de fibule romano-bizantine, atestată în regiunile carpato-dunăreano-pontice, o constituie cele din bronz, lucrate prin turnarea întregii piese, inclusiv a port-agrafei și a barei ei de legătură. Resortul de prindere a acului este, ca și la alte categorii de fibule, asamblat manual. La multe exemplare acul de prindere și chiar resortul sînt lucrate din fier.

Considerată, pe drept cuvînt, un produs specific culturii bizantine ⁷², această categorie de fibule a fost, după cum s-a mai amintit, mult mai bine studiată, decît aceea cu piciorul înfășurat, datorită și numărului considerabil mai mare al exemplarelor descoperite, în comparație cu a altor tipuri de piese vestimentare.

Pînă în prezent, în regiunile carpato-dunăreano-pontice au fost descoperite aproximativ 60 de exemplare de acest tip, repartizate geografic inegal, cele mai multe provenind din zonele de sud-vest ale României și din Dobrogea, dar nelipsind, cu excepția Transilvaniei, deși mai rare, în celelalte provincii ale țării.

O deosebită concentrare de fibule din bronz turnate s-a constatat în cetatea romano-bizantină de la Drobeta-Turnu Severin ⁷³, unde au fost găsite 10 exemplare nefinisate, turnate în tipare bivalve, împreună cu alte obiecte caracteristice, provenite dintr-un atelier specializat în producerea unor astfel de piese vestimentare, apoi la Orșova (Dierna) ⁷⁴, unde au fost scoase la iveală 11 fibule întregi sau fragmentare, precum și la Celei (Sucidava) ⁷⁵, de unde provin alte 7 exemplare de același tip sau ase-

⁵⁷ Em. Condurachi și colab., *op. cit.*, p. 16, 19, 21.

⁵⁸ I. Bogdan-Cătănicu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 226.

⁵⁹ A. Petre, *Săpăturile de la Piatra Frecăței*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 579; idem, *op. cit.*, București, 1987, p. 109—117.

⁶⁰ D. Tudor, *op. cit.*, Brucelles-Berchen, 1965, p. 87—88, 105—107.

⁶¹ Cr. Pescheck, *op. cit.*, p. 256—262, fig. 1/1,5; 2/1; 4/1.

⁶² Z. Vinski, *op. cit.*, p. 39—40, pl. XXXII/5, 9, 12, 14—15; XXXIII/1—2, 4—9, 11; XXXIV/4—5, 10—11; XXXV/2; D. Jancović, *op. cit.*, p. 221, fig. 69/d—e; 70; pl. XV/15—21; XVI/1—4, 9.

⁶³ St. Stefanov, *Kasnovinski fibuli ot Novae*, în *Izsledovaniya v pамет na Karel Skorpil*, Sofia, 1961, p. 348, fig. 3/13, 18—19; D. P. Dimitrov și colab., *Arheologičeski razkopki v iztočnija ektor na Novo prez 1967—1968*, în *Izvestia Sofia*, XXXIV, 1974, p. 182, fig. 10; P. Slancev, I. Kokorov, *Antični material ot zemleshevo na s. Chotnitsa, Velikotyrnovski okrug*, în *Godišnik na muzeite Sevrna Balgaria*, I, Sofia, 1975, p. 9, pl. VII/k; V. Lybenova, *op. cit.*, p. 168—169, fig. 109; 110; G. Gomolka-Fuchs, *op. cit.*, p. 151—152, p. 155/261—262.

⁶⁴ D. Csallany, *op. cit.*, p. 180, pl. CXXXV/2.

⁶⁵ N. I. Repnikov, *Nekotorye mogil'niki oblasti Krymskikh gotov*, în *Zapiski*, XXVII, Odesa, 1907, p. 143, fig. 112—113.

⁶⁶ O. Velimirović-Žižić, *Mijeće. Vtr Pazar-ranno-srednjovekovna nekropola*, în *Arheološki Pregled*, 8, 1966, p. 155, pl. XXXIV/4; Z. Vinski, *op. cit.*, p. 40, pl. XXXVI; I. Rajterić-Sivce, *Oris arheološkoga stanja in potojna razis-*

kovanja zgodnjesevrednjeveške arheologije v Albaniji, în *Arheološki Vestnik*, XXV (1974), 1976, p. 558, pl. V/2—3, 5—H, Spahiu, *Varreza arbërore e Kalasë së Dalmaces in Iliria*, 9—10, 1979—1980, p. 32—33, pl. IV/11—13; S. Anamali, H. Spahiu, *Varreza arbërore e Kryfës*, în același volum, p. 83—84, pl. T/1; VII/1—8; D. Komata, *Varreza arbërore e Shurdhaut*, în același volum, p. 109—110, pl. IV/9—11.

⁶⁷ Z. Vinski, *op. cit.*, p. 40, pl. XXV/8a—8b.

⁶⁸ H. Bulle, *Ausgrabungen bei Aphiona auf Korfu*, în *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts*, 59, 1934, p. 227—229, fig. 28; 29.

⁶⁹ Ju. V. Kuharenko, *Širokoplasičnate fibuly*, în *RS*, 74, 1959, p. 143—145, fig. 60/1—2, 4, 7; A. V. Bodijanski, *Arheologičeski nachodki v Dneprovskum Nadporožje*, în *SA*, 1960, 1, p. 275—276, fig. 1/12; 4/3; E. A. Goriunov, M. M. Kazanski, *op. cit.*, p. 25—31, fig. 1/1—6.

⁷⁰ P. Träger, *Neue Funde aus Albanien*, în *Zeitschrift für Ethnologie* 34, 1902, p. 56—62; H. Bulle, *op. cit.*, p. 237—249; E. A. Goriunov, M. M. Kazanski, *op. cit.*, p. 29—30.

⁷¹ D. Popescu, *op. cit.*, p. 505, fig. 10/115.

⁷² J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 169.

⁷³ A. Bejan, *op. cit.*, p. 257—262, fig. 1; 2; pl. I; II.

⁷⁴ Ibidem, p. 266—267.

⁷⁵ D. Tudor, *Sucidava I*, în *Dacia*, V—VI, 1938, p. 411, fig. 15/14; idem, *Sucidava II*, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 374, fig. 8/g—j; idem, *op. cit.*, în *Dacia*, XI—XII, 1948, p. 197, fig. 41/13, 15.

TABELUL 2.

Cronologia principalelor descoperiri de fibule din bronz turnate.

LOCALITATEA	PRINCIPALELE ETAPE CRONOLOGICE				
	400—450	450—500	500—550	550—600	600—650
A DAMCLISI					
DROBETA-TURNU SEVERIN					
CELEI					
ORȘOVA					
BANAT					
HISTRIA					
ISACCEA					
GARVÂN					
TÎRGȘORU VECHI					
HANSKA					
BACĂU					
PIATRA FRECĂȚEI					
MUNTENIA—OLTENIA					
SUCEAVA					
BIRLALEȘTI					
SĂRATA MONTEORU					
BORNIȘ					

mănătoare. De asemenea, în zona Clisurii Dunărene și Banat au mai fost descoperite încă 13 piese de același fel, întregi sau fragmentare⁷⁶.

Pornindu-se de la numărul relativ mare de fibule turnate, descoperite în regiunile de sud-vest ale României, precum și în zonele imediat învecinate de la sud de Dunăre, s-a încercat o primă clasificare tipologică a acestor obiecte vestimentare, stabilindu-se în principal patru variante și trei subvariante⁷⁷, în care s-au inclus însă și unele fibule din fier care, după părerea noastră, trebuie tratate special, deoarece constituie o categorie aparte.

Ținând cont numai de descoperirile cunoscute în regiunile carpato-dunăreano-pontice, aceste exemplare din bronz turnate pot fi clasificate, după noi, în următoarele variante și subvariante.

Varianta II-1 este reprezentată prin fibule a căror corp este împărțit în părți egale de bară care unește port-agrafa de partea arcuită. Partea arcuită a piesei și piciorul sînt semicirculare sau dreptunghiulare în secțiune avînd uneori suprafața turnată în trei fafete. Capătul părții arcuite înspre resort este prevăzut cu un buton dreptunghiular sau romboidal perforat, de care este asamblat resortul. Acul, de obicei din fier, este prins de corpul fibulei prin sistemul „țifinei” sau printr-un resort special alcătuit din mai multe spire înfășurate în jurul unui ax, nu prea mare, lucrat de regulă, tot din fier. Dimensiunile acestor piese sînt variate, măsurînd între 3,5 cm și 7—8 cm lungime. După formă și unele detalii ornamentale etc., această variantă se divide în mai multe subvariante și anume:

Subvarianta II-1a, cuprinde fibule care prezintă pe corp imitația înfășurării sirmei de legătură a port-agrafei, turnată odată cu întreaga piesă și reprezentînd circa 8—12 spire înfășurate. Suprafața piciorului este împărțită prin nervuri (nodozități) paralele, transversale, de obicei semicirculare, mai rar fafetate, dispuse în două sau trei registre, dintre care unul este rezervat imitației spiralice. În această subvariantă pot fi incluse unele exemplare descoperite la Dobreta—Turnu Severin⁷⁸, Orșova (Dierna)⁷⁹, Clisura Dunării⁸⁰, Celei (Sucidava)⁸¹, cele patru exemplare descoperite în localități necunoscute, pro-

⁷⁶ A. Bejan, *op. cit.*, p. 267.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 258—261.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 259—260, pl. I/a—b; II/a.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 266—267, pl. III/2—4, 7; IV/5.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 267, pl. III/1; IV/6.

⁸¹ D. Tudor, *op. cit.*, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 378, fig. 8/1; *idem*, *op. cit.*, în *Dacia*, XI—XII, 1948, p. 197, fig. 41/13, 15.

babil din Muntenia sau Oltenia ⁵², piesele aflate la Piatra-Frecăței (Beroe) ⁵³, Adamclisi (Tropaeum Traiani) ⁵⁴, Histria ⁵⁵, Izvoarele (Pirjoia)-Constanța ⁵⁶, Hansca, r. Kutuzov (Basarabia) ⁵⁷ și Bacău—Curtea Domnească ⁵⁸ (fig. 4/1—2, 6; 5/1, 3—4, 6—10; 6/7—11; 7/1—2, 6, 8, 10, 12).

Subvarianta II-1 b, o alcătuiește exemplarele identice ca formă și uneori dimensiuni, în care imitația înfășurării spirelor pe arc este redată prin turnare, dar care nu mai sînt prevăzute cu nervuri pentru delimitarea unor registre. Astfel de piese au fost descoperite la Suceava—Șipot ⁵⁹, Isaccea (Noviodunum) ⁶⁰, Dinogetia ⁶¹, Piatra Frecăței (Beroe) ⁶² și Căzănești-Vilcea ⁶³ (fig. 6/1—5).

Subvarianta II-1c, cuprinde fibule asemănătoare ca formă care, pe lângă imitația spirelor și existența nervurilor transversale au prevăzută pe partea arcuită o protuberanță alcătuită din mai multe discuri suprapuse, de dimensiuni diferite. Pînă în prezent este cunoscut doar un singur exemplar, provenit din Clisura Dunării ⁶⁴, cu analogii identice în descoperirile din Jugoslavia ⁶⁵ (fig. 5/5).

Subvarianta II-1 d este asemănătoare cu II-1 b, fiind lipsită însă de nervuri, dar imitația înfășurării spirelor este redată prin turnare sub forma unei sfere striate (ghem). În această subvariantă poate fi inclus doar un singur exemplar, de dimensiuni mici, descoperit la Celei (Sucidava) ⁶⁶, pentru care nu se cunosc analogii (fig. 7/3).

Varianta II-2, cuprinde, în general, fibule asemănătoare variantei II-1, dar la care le lipsește imitația înfășurării spirelor pe arc. În principal, în funcție de raportul dintre partea arcuită a piesei și picior, precum și alte elemente, în cadrul acestei variante pot fi deosebite următoarele subvariante:

Subvarianta II 2 a, cuprinzind piese lipsite de imitația înfășurării spirelor pe arc, dar care mai păstrează, încăsebi pe picior și numai uneori pe partea arcuită, nervurile transversale. Bara de legătură dintre port-agrafă și picior împarte piesa în două părți aproximativ egale. În această subvariantă pot fi incluse unele exemplare de la Drobeta-Turnu Severin ⁶⁷, Clisura Dunării ⁶⁸, Tîrgușorul Vechi—Prahova ⁶⁹ și Bîrlălești—Vaslui ⁷⁰ (fig. 4/1—4, 6; 5/2; 6/6).

Subvarianta II-2 b, este reprezentată prin piese fără imitația înfășurării spirelor și a nervurilor transversale, corpul fibulei fiind împărțit de bara de legătură a port-agrafei cu piciorul în două părți inegale, aceea a piciorului fiind mai scurtă. Acestei subvariante i se pot raporta, deocamdată, două exemplare descoperite la Celei (Sucidava) ⁷¹ (fig. 7/4, 11).

Subvarianta II-2 c, caracterizată prin exemplare de dimensiuni mici, cărora le lipsește, de asemenea, imitația spirelor și nervurile transversale. Capătul piciorului se termină în unghi drept, bara care îl leagă de port-agrafă fiind egală cu aceea cu care acesta se prinde de partea arcuită a fibulei, formînd un fel de dreptunghi ajutat. În această subvariantă poate fi inclus numai un exemplar, descoperit în așezarea de la Borniș—Neamț ⁷², care nu-și găsește, deocamdată, analogii în aria de difuziune a fibulelor turnate romano-bizantine (fig. 6/12).

Fibulele din bronz turnate încadrate în variantele și subvariantele prezentate mai sus, au fost folosite în același timp, contemporaneitatea unora dintre ele fiind, de exemplu, clar dovedită de faptul că, la Drobeta-Turnu Severin în aceleași tipare s-au turnat concomitent împreună și cu alte obiecte, piese aparținînd atît variantei II-1, cît și variantei II-2 (fig. 4/1—2, 6).

În ceea ce privește originea, evoluția și mai ales cronologia acestei categorii de fibule turnate, în stadiul actual al cercetărilor, se impun unele precizări.

În cetățile romano-bizantine, fibulele turnate, care apar de regulă însoțite de numeroase alte obiecte vestimentare și de podoabă, unelte, ceramică etc., au fost datate, fie în funcție de emisiunile monetare bizantine descoperite împreună cu ele în aceleași niveluri de locuire, fie în raport cu cronologia, bine stabilită, a unora din vestigiile cu care sînt asociate.

⁵² D. Popescu, *op. cit.*, p. 505, fig. 11/117—120.

⁵³ A. Petre, *op. cit.*, București, 1987, p. 79, pl. 144/239, d.

⁵⁴ I. Bogdan-Cătănicu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 191, fig. 169/10.2; 171/10.3.

⁵⁵ E. Condurachi și colab., *op. cit.*, p. 19, fig. 7/a.

⁵⁶ Piese inedite la Institutul de arheologie București.

⁵⁷ I. A. Rafalovici, *Slavjane VI—IX vekov v Moldavii*, Chișinău, 1972, p. 33, fig. 3/10.

⁵⁸ I. Mitrea, Al. Artimon, *Descoperiri prefeudale la Curtea Domnească Bacău*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 236, fig. 13/1.

⁵⁹ D. Gh. Teodor, *Regiunile vădăritene ale României în secolele VI—VII*, în *MemAntiq.*, I, 1969, p. 199, fig. 16/1.

⁶⁰ I. Barnea, B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, în *Materiale*, V, 1959, p. 470, fig. 10/7.

⁶¹ Gh. Ștefan și colab., *Șantierul arheologic Garvăn (Dinogetia)*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 59, fig. 4/5.

⁶² A. Petre, *op. cit.*, p. 79, pl. 144/239, d.

⁶³ Gh. I. Petre-Govora, *Continuitatea daco-romană în nordul Olteniei în secolele IV—VII e.n. în lumina noilor des-*

coperiri arheologice și numismatice, în *Drobeta*, III, 1976 p. 113.

⁶⁴ A. Bejan, *op. cit.*, p. 267, pl. IV/4.

⁶⁵ D. Janković, *op. cit.*, p. 172, pl. XV/10; M. Serećenović, *Mokranjske Stene, in Berdapske Sueke*, II, Belgrad, 1984, p. 224, 229, fig. 216/2.

⁶⁶ D. Tudor, *op. cit.*, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 373, fig. 8/j.

⁶⁷ A. Bejan, *op. cit.*, p. 257—260, pl. I/a—b; II/b—d.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 267, pl. IV/1.

⁶⁹ Piese inedite în colecțiile Institutului de arheologie București.

⁷⁰ G. Coman, *Cercetări arheologice cu privire la secolele V—XI în sudul Moldovei (Ștepa colinară Horincea-Elan-Prid)*, în *ArkMold.*, VI, 1969, p. 291, fig. 17/a—b.

⁷¹ D. Tudor, *op. cit.*, în *Dacia*, V—VI, 1938, p. 411, fig. 15/14, *idem*, *op. cit.*, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 374, fig. 8/h.

⁷² R. Popovici, *Două piese vestimentare din secolele VI—VII e.n. descoperite la Borniș—Neamț*, în *prezentul volum*, p. 249—251.

La Histria, Adamclisi (Tropaeum Traiani), Piatra Frecăței (Beroe), Dinogetia, Celei (Sucidava), Drobeta-Turnu Severin și Orșova (Dierna), în complexele arheologice sau în orizonturile de cultură care conțin asemenea fibule turnate, au fost descoperite numeroase monede bizantine, emisiuni care se eșalonează, pe o perioadă de timp relativ întinsă între domniile lui Anastasius I și până la Focas inclusiv. În marea majoritate a cazurilor, ultimile niveluri de existență a cetăților menționate, în care apar de obicei și fibulele turnate sînt datate mai ales cu emisiuni monetare de la Justin II și Sofia, Mauriciu Tiberiu și uneori și Focas¹⁰³, ceea ce pare să indice cu destulă claritate că piesele vestimentare respective au fost folosite cu precădere în a doua jumătate a secolului al VI-lea și pînă în primele decenii ale celui următor. Pînă în prezent, nu avem nici o dovadă că asemenea fibule turnate au apărut cu monede sau alte vestigii caracteristice, datînd numai din prima jumătate a secolului al VI-lea.

Aceeași încadrare cronologică largă o oferă, de exemplu și descoperirile din cetățile romano-bizantine de la sud de Dunăre, din Jugoslavia și Bulgaria, unde au apărut numeroase exemplare de astfel de fibule turnate.

În acest sens sînt semnificative descoperirile unor fibule turnate la Caričin Grad (Justiniana Prima), în nivelurile datate cu monede bizantine, mai ales cu emisiuni din a doua jumătate a secolului al VI-lea și pînă la începutul celui următor¹⁰⁴. De asemenea, fibule turnate, de același tip cu unele variante precizate mai sus, au fost descoperite la Brazigovo¹⁰⁵, însoțite de 170 de monede, emisiuni eșalonate între anii 518–578; precum și la Sadoveț¹⁰⁶, unde asemenea piese vestimentare apar cu monede de la Justinian I, Justin II și Mauriciu Tiberiu. Numeroase fibule de același tip, însoțite de monede bizantine, emisiuni de la Anastasius I și pînă la Justin II și Sofia (circa 577) au fost scoase la iveală și la Pernik¹⁰⁷.

Departajarea cronologică pe bază de monede, antî și post Justinian I, a orizonturilor culturale din cetățile menționate, în care apar fibule turnate nefiind clară, este necesar să se ia în considerație și situațiile în care asemenea piese apar însoțite de alte obiecte vestimentare și de podoabă etc., cu o cronologie bine stabilită.

O asemenea posibilitate a fost oferită de descoperirile din unele așezări și necropole din spațiul carpato-dunăreano-pontic, ca cele de la Suceava-Sipot¹⁰⁸, Hanska¹⁰⁹, Borneș-Neamț¹¹⁰, Sărata Monteoru¹¹¹, Bratei¹¹² sau Piatra Frecăței (Beroe)¹¹³, unde fibulele turnate au apărut, fie în aceleași complexe, fie în aceleași niveluri stratigrafice, cu fibule digitate, cătărămi de tip „Sucidava”, „Siracuza” sau „Histria”, cercei, aplice și brățări de origine bizantină sau barbară, datate către sfîrșitul secolului al VI-lea și primele decenii ale secolului al VII-lea. Asemenea asociere a fibulelor bizantine turnate cu piese vestimentare și de podoabă de la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul celui următor a fost documentată și în multe din cetățile romano-bizantine din spațiul carpato-dunăreano-pontic¹¹⁴, precum și din Peninsula Balcanică¹¹⁵.

După cum o arată în mod clar piesele în curs de finisare descoperite la Drobeta-Turnu Severin sau concentrarea unui număr relativ mare de piese la sud de Dunăre, la Prahovo¹¹⁶, Negotin¹¹⁷ sau

¹⁰³ D. Tudor, *op. cit.*, Bruxelles-Berchen, 1965, p. 117, 122–124; I. Bogdan-Cătăniciu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 225–226; A. Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantine dans la Scythie Mineure aux VIe–VIIe siècles de notre ère*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 317–353; B. Mitrea, *Monedele și prăbușirea Dinogetiei la sfîrșitul secolului al VI-lea*, în *Pontica*, 7, 1974, p. 60–62; M. Davidescu, *Drobeta în secolele I–VI e.n.*, Craiova, 1980, p. 220, 227.

¹⁰⁴ V. Kondić, Vl. Popović, *Caričin-Grad*, Belgrad, 1977, p. 380–383, 420.

¹⁰⁵ K. Tackenberg, *Germanische Funde in Bulgarien*, în *Zeitschrift für Balkanologie*, V, 1928–1929, 257, p. 265–266.

¹⁰⁶ J. Welkov, *Eine Gotenfestung bei Sadoveț (Nordbulgarien)*, în *Germania*, 19, 1935, p. 156–157.

¹⁰⁷ V. Lybenova, *op. cit.*, p. 228–234.

¹⁰⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 108, fig. 6/1; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p. 21–22, fig. 11/4,7; 12/6,11; 13/2.

¹⁰⁹ I.A. Rafalovici, *op. cit.*, p. 32–33, fig. 2; 3/1–4, 8, 10.

¹¹⁰ R. Popovici, *op. cit.*, în prezentul volum, p. 249–251.

¹¹¹ I. Nestor, *La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 292; I. Nestor, Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Sărata Monteoru*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 191–192, fig. 1; idem, în *Materiale*, V, 1959,

p. 516, fig. 3; idem, în *Materiale*, VI, 1959, p. 512–513; idem, în *Materiale*, VII, 1961, p. 514, fig. 1.

¹¹² Piesă inedită, descoperită împreună cu fibule digitate, cătărămi, aplice etc. în același orizont cultural, informații R. Harhoiu, Institutul de arheologie București.

¹¹³ A. Petre, *op. cit.*, p. 67–68, 70, 77–79, pl. 122–129, 141.

¹¹⁴ D. Tudor, *op. cit.*, p. 117–124, fig. 29; 31; 34; I. Bogdan-Cătăniciu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 189–192, fig. 165; 166; 167; 171; 174; 175; M. Davidescu, *op. cit.*, p. 216–236.

¹¹⁵ J. Welkov, *op. cit.*, p. 149–158; Z. Vinski, *op. cit.*, p. 7–50, pl. XVIII/5–7; XXI/3–4,18; XXIII/3; XXIV/11; XXV/10; XXIX/7, 11; XXXI/2,8; XXXII/6–8, 10–11; XXXIV/1–3, 6–9, 13–14; XXXV/3–5, 7–8; V. Kondić, Vl. Popović, *op. cit.*, p. 389–399, 413–420, pl. X–XXXVIII; H. Spahiu, *op. cit.*, p. 31–41, pl. III–V; S. Anamali, H. Spahiu, *op. cit.*, p. 79–92, pl. I; IV–XI; D. Mrkobrad, *op. cit.*, p. 25–68, pl. IX; XI–XVIII; XXXV–XXXVI; XLVIII; LXXVIII; CXXIX; V. Lybenova, *op. cit.*, p. 168–202, fig. 107–122, D. Janković, *op. cit.*, p. 214–222, pl. XIII–XIX; G. Gomolka-Fuchs, *op. cit.*, p. 150–201, pl. 55–72.

¹¹⁶ D. Janković, *op. cit.*, p. 168–174, pl. XIV/1–6, 8–15; XV/1–15, 17–21.

¹¹⁷ Idem, *op. cit.*, în *Rapports du IIIe Congrès international d'archéologie slave-Bratislava*, 1975, I, Bratislava, 1980, p. 171–181.

Pernik ¹¹⁸, acest tip de fibulă bizantină a fost produs numai în anumite centre specializate, fiind răspândit cu precădere în unele zone ale Peninsulei Balcanice și în regiunile carpato-dunăreano-pontice, locuite în cursul secolelor V—VII c. n. de o numeroasă populație romanică. Asemenea fibule turnate sînt rare sau chiar lipsesc, din cite știm, în regiunile imperiului, de la sud de munții Balcani, unde au circulat mai mult fibule cu piciorul înfășurat.

Citeva exemplare turnate sînt documentate, în mod excepțional și în mediul populațiilor slave din Ucraina de vest ¹¹⁹, prezența lor acolo datorîndu-se faptului că au putut fi vehiculate fie de prizonieri romani, fie de meșteri bizantini itineranți, nu mai devreme însă de a doua jumătate și, mai probabil chiar la sfîrșitul secolului al VI-lea. Un exemplar de fibulă turnată a fost semnalat în Cehoslovacia ¹²⁰, iar un altul în Ungaria, în bazinul inferior al Tisei ¹²¹.

În general, ținînd cont de cronologia orizonturilor arheologice în care, în marea lor majoritate, au fost descoperite fibulele romano-bizantine turnate de pe teritoriul carpato-dunăreano-pontic și avîndu-se în vedere și asocierea lor frecventă cu obiecte vestimentare și de podoabă cu o cronologie bine stabilită, opinăm că ele pot fi datate cu începere din al treilea sfert al secolului al VI-lea, în regiunile lor de maximă difuziune, fiind folosite cel puțin pînă în primele decenii ale secolului al VII-lea. Către o asemenea datare s-au pronunțat și alți cercetători, în urma unei atente și documentate analize, încercînd cu justificat temei, să precizeze, în același timp și originea și linia lor de evoluție ¹²².

Pornind de la realitățile arheologice constatate, am considerat și noi, la fel ca alți specialiști ¹²³ și contrar unor opinii formulate mai demult ¹²⁴, că fibulele cu piciorul înfășurat lucrate manual, au constituit prototipul din care au apărut și s-a dezvoltat apoi în cursul secolului al VI-lea exemplarele turnate.

După cum se poate ușor constata, fibula bizantină turnată imită, într-o foarte mare măsură, forma celor cu piciorul înfășurat manual, uneori nelipsind nici cele mai mici detalii, cum ar fi, de exemplu, striajiile de pe partea arcuită a pieselor, care sugerează, evident, sirma port-agrafei răsucită spiralic, unele ornamente, sistemul de prindere a acului de fier etc.

Prototipurile cu piciorul înfășurat care ar putea constitui capete de serie sînt, deocamdată, mai puțin bine datate. Tipologic, piesele cu placa arcuită și piciorul în prealabil turnate, apoi asamblate manual prin înfășurarea capătului port-agrafei de corpul fibulei, ca cele de la Moldoveni-Neamț și Tîrșoru Vechi-Prahova, datate cel mai tîrziu pînă la jumătatea secolului al VI-lea, ar putea fi considerate exemplarele intermediare pe linia evolutivă, către tipurile turnate în întregime, specifice celei de a doua jumătăți a secolului al VI-lea și începutul celui următor. În cadrul acestei evoluții, exemplarul descoperit la Borniș-Neamț ar reprezenta, după părerea noastră, tipul cel mai tîrziu, în acest sens ple-dînd nu numai asocierea sa, în aceeași locuință, cu o cataramă de bronz de tip „Sucidava” tîrzie, ci și dimensiunile sale miniaturale, forma mult simplificată, neglijența în execuție și evidenta lui „barbarizare”, elemente vizibile de altfel și la catarama amintită.

În general, fibulele de bronz turnate, așa cum s-a presupus ¹²⁵, coexistă un anume timp cu fibulele cu piciorul înfășurat, lucrate manual, cel puțin între a doua jumătate a secolului al VI-lea și primele două decenii ale veacului următor.

Apariția tipului de fibulă din bronz turnată în întregime a fost determinată, fără îndoială, de folosirea pe scară tot mai largă a unor asemenea obiecte vestimentare, cu o utilitate destul de importantă pentru vremea respectivă, precum și de cererea, mereu crescîndă, a celor care le purtau, fapt ce a necesitat producerea lor în serie, prin turnare și, prin urmare, obținerea prin acest procedeu tehnic a unui număr sporit de exemplare, într-un timp mult mai scurt ¹²⁶.

După cum am mai presupus, existența atelierelor menționate de la Drobeta-Turnu Severin și poate și a celorla de la Orșova, Prahovo, Negotin sau Pernik este o dovadă certă că asemenea piese vestimentare s-au produs local, în zonele Dunării de Jos, de unde apoi s-au răspîndit, îndeosebi în spațiile locuite de o numeroasă populație romanică. De aceea, denumirea de „fibule bizantine dunărene” care li s-a dat acestor tipuri turnate ¹²⁷ este întru totul justificată, putînd fi tot atît de bine, avîndu-se în vedere existența sigură a unui atare centru de producție, să fie denumită și „fibulă de tip Drobeta”.

III. *Fibule din fier*. Concomitent cu fibulele din bronz romano-bizantine, de tipul cu piciorul înfășurat sau turnate, în regiunile carpato-dunăreano-pontice, în perioada secolelor V—VII c. n. au fost folosite și unele tipuri de fibule lucrate din fier.

¹¹⁸ V. Lybenova, *op. cit.*, p. 168—175, fig. 107—113.

¹¹⁹ I.S. Vinokur, *Dejaki jazičitski simboli v ornamentu pamjatok tšchernjachovskoi kul'tury*, în *Arheologia Kiev*, XIII, 1970, p. 116—117, fig. 5/4; V.D. Baran, *Pamjatniki tšchernjachovskoi kul'tury baseina zapadnogo Buga*, în *MLA*, 116, 1964, p. 247, fig. 6/19.

¹²⁰ S. Uenze, *op. cit.*, p. 494.

¹²¹ D. Csállány, *op. cit.*, p. 136, 266, 324, pl. CCXXIII/27; CCXXIV/39.

¹²² S. Uenze, *op. cit.*, p. 486, 491—493.

¹²³ Idem, p. 489—493; A. Bejan, *op. cit.*, p. 259; D. Gh. Teodor, *op. cit.* Iași, 1981, p. 34; L.V. Vakulenko, O.M. Prihodniuk, *op. cit.*, p. 71—73.

¹²⁴ D. Jancović, *op. cit.*, p. 171—181; E. A. Goriunov, M. M. Kazanski, *op. cit.*, p. 28.

¹²⁵ S. Uenze, *op. cit.*, p. 490—491; A. Bejan, *op. cit.*, p. 259; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 33—34; L.V. Vakulenko O.M. Prihodniuk, *op. cit.*, p. 72.

¹²⁶ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 33—34.

¹²⁷ A. Bejan, *op. cit.*, p. 261.

Dezvoltate și ele din tipuri de fibule mai timpurii, de sorginte romană sau chiar barbară, specifice secolelor II—IV e. n., ele au fost preluate și produse în atelierele romano-bizantine, parțial modificate, apoi răspândite pe spații geografice destul de largi, în cursul secolelor V—VII e. n. cunoscându-se mai multe tipuri, lucrate atât manual, cât și prin turnare, printre variantele atestate fiind și unele care imită, ca formă și tehnică de lucru, fibulele din bronz de tipul celor prezentate mai sus.

Luind în considerare numai exemplarele care pot fi datate cu mai multă certitudine, după părerea noastră, cu începere din prima jumătate a secolului al V-lea și până în primele decenii ale secolului al VII-lea, în regiunile carpato-dunăreano-pontice se cunosc până în prezent circa 35 de exemplare întregi sau fragmentare, inegal repartizate geografic, provenite din așezări și necropole sau descoperiri întâmplătoare, deocamdată numai din Moldova, Transilvania și Dobrogea.

Ținând cont de tehnica lor de producere, precum și de formele principale, dimensiuni și ornamente, exemplarele cunoscute pot fi încadrate în două categorii distincte și anume:

TABELUL 3

Cronologia principalelor descoperiri de fibule din fier.

LOCALITATEA	PRINCIPALELE ETAPE CRONOLOGICE				
	400—450	450—500	500—550	550—600	600—650
BRATEI					
KODIN					
OVIDIU					
CONSTANȚA					
GHELAIEȘTI					
BOTOȘANA					
DAVIDENI					
MOREȘTI					
BOROȘEȘTI					
TOPALU					

III-1, Fibule din fier cu piciorul înfășurat;

III-2, Fibule din fier turnate în întregime.

Fiecare din aceste două categorii, în funcție de o serie de elemente prezintă mai multe variante.

III-1. *Fibule din fier cu piciorul înfășurat*, executate prin forjare și finisare, apoi asamblate manual. Ele au corpul bine arcuit, lucrat din bandă lată sau îngustă, dreptunghiulară, ovală sau semi-circulară în secțiune, piciorul fiind îngust sau mai lat, de formă dreptunghiulară mai rar trapezoidală. Manșonul port-agrafei, mai scurt sau mai lung, este prevăzut la capăt cu o sîrmă sau bandă îngustă cu ajutorul căreia este prins de partea arcuită a fibulei prin metoda înfășurării în spirală, în zona unde partea arcuită se unește cu piciorul. Resortul de prindere al acului este mic, format de obicei din trei-patru spire, uneori fiind prevăzut cu o coardă petrecută pe dedesupt.

Luind în considerare forma părții arcuite și a piciorului putem deosebi mai multe variante și anume:

Varianta III-1a, în care au fost incluse fibulele cu partea arcuită lucrată din bandă lată dreptunghiulară, uneori și carenată, piciorul fiind mai îngust, dar avînd aproximativ aceeași formă dreptunghiulară. Port-agrafa destul de lungă este relativ mai depărtată sau mai apropiată de corpul piesei. Exemplare care pot fi raportate acestei variante sînt cunoscute la Botoșana-Suceava¹²⁸, Boroșești-Iași¹²⁹, Morești-Mureș¹³⁰ și Topalu-Constanța¹³¹ (fig. 8/1, 5—6, 9; 9/6, 8).

Varianta III-1b cuprinde fibule cu partea arcuită lucrată din bandă relativ lată, de formă dreptunghiulară, piciorul fiind identic ca formă și mărime. Port-agrafa destul de lungă este, în general,

¹²⁸ D. Gh. Teodor, *Civilizația romană la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșana-Suceava*, București, 1984, p. 55, fig. 29/2.

¹²⁹ Piesă inedită, studiată prin bunăvoința cercetătorului dr. M. Babeș de la Institutul de arheologie București.

¹³⁰ K. Horedt, *Morești. Gräbungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p. 145, fig. 51/4; pl. 41/4.

¹³¹ Piesă inedită, studiată prin bunăvoința muzeografului V. Lungu de la Muzeul de arheologie din Constanța.

mai apropiată de corpul piesei. Fibule de acest fel au fost descoperite la Bratei-Sibiu¹³², Botoșana-Suceva¹³³ și Gheleşti-Neamț¹³⁴ (fig. 8/3, 8, 10; 9/2, 5).

Varianta III-1c. Fibule cu partea arcuită lucrată din bandă lată de formă dreptunghiulară, piciorul fiind trapezoidal sau ușor lobat spre capăt, terminat cu un mic apendice prelungit către port-agrafă. Manșonul port-agrafei este relativ apropiat de corpul piesei. Exemplare aparținând acestei variante au fost scoase la iveală la Bratei-Sibiu¹³⁵ și Davideni-Neamț¹³⁶ (fig. 8/2; 9/7).

Varianta III-1d. Fibule cu partea arcuită foarte lată de formă dreptunghiulară și piciorul îngust, părțile componente ale piesei fiind realizate, fie prin turnare, modelarea formei definitive și legarea port-agrafei de partea arcuită executată manual, fie prin forjare și apoi asamblată prin metoda înfășurării spiralice. În această variantă pot fi incluse doar două exemplare, unul de la Davideni-Neamț¹³⁷, ornament cu nervuri longitudinale pe placa arcuită și transversale pe picior, realizate parțial prin turnare și altul, lucrat manual, de la Topalu-Constanța¹³⁸ (fig. 8/7; 9/9).

III-2. *Fibule din fier turnate în întregime.* A doua categorie de fibule din fier o constituie cele turnate. Acestea au, în general, corpul arcuit lucrat din bandă îngustă, dreptunghiulară, circulară sau ovală în secțiune, uneori chiar torsionată, piciorul scurt, port-agrafă și manșonul de prindere a acului realizate prin lățirea părții inferioare a piciorului și îndoirea ei. Din cauza stării precare de conservare, ca și a descoperirii multora din ele în stare fragmentară, este dificil încă de precizat variante în cadrul acestei categorii. Se observă totuși că unele fibule au manșonul de prindere a acului mai lung sau mai scurt, format fie prin turnarea lui directă odată cu piesa, fie prin ciocănirea și lățirea ulterioară a părții inferioare a piciorului. Acul este prins în sistemul arcului cu două-trei spire și coardă petrecută pe sub partea arcuită a fibulei. Exemplare de fibule turnate din fier, unele încadrate în așa numitul tip „Praga”¹³⁹ sînt cunoscute la Kodin, r. Cernăuți¹⁴⁰, Botoșana-Suceava¹⁴¹, Morești-Mureș¹⁴², precum și la Ovidiu-Constanța¹⁴³, de unde provine o piesă de tipul „cu capete de ceapă”, aparținând secolului al VI-lea.

Ținînd cont de contextul arheologic în care au fost descoperite, în general, fibulele din fier, cele mai timpurii exemplare pot fi considerate cele aflate în cimitirul nr. 1 de la Bratei și din așezarea de la Kodin. În ambele cazuri, cronologia complexelor închise în care astfel de piese vestimentare au apărut, uneori și în asociație cu alte obiecte, ceramică etc. este fixată aproximativ între anii 400–450 e.n.¹⁴⁴. În aceeași vreme se datează și fibula de dimensiuni mari, semiturnată și ornamentată cu nervuri longitudinale și transversale, de la Davideni. Este interesant de reținut că, atît la Bratei, cît și la Davideni, în același orizont cultural apar atît fibule turnate, cît și cu piciorul înfășurat manual, situație întilnită și în prima fază a așezării de la Botoșana (secolele V–VI e. n.), precum și în așezarea de la Morești din secolul al VI-lea, ceea ce demonstrează clar că ambele categorii au fost folosite concomitent în perioada secolelor V–VI e. n.

Prototipurile acestor fibule din fier, în special a celor turnate, precum și exemplare asemănătoare și chiar identice ca formă și tehnică de lucru sînt întilnite în unele complexe arheologice din necropolele romano-bizantine de la Histria¹⁴⁵ și Callatis¹⁴⁶ sau din alte obiective cercetate în restul spațiului carpato-dunăreano-pontic¹⁴⁷, unde sînt datate, în principal, în secolul al IV-lea, dar care au fost, mai mult ca sigur, folosite și în secolul următor.

Exemplare asemănătoare, încadrate cronologic în perioada secolelor IV–VI e. n. au fost descoperite și în unele obiective din Ungaria¹⁴⁸, Jugoslavia¹⁴⁹, Bulgaria¹⁵⁰ și Albania¹⁵¹, în aceste

¹³² L. Bărbu, *op. cit.*, p. 63, pl. XXV/2, 3a–b, 6a–b.

¹³³ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 55, fig. 29/3; 31/2.

¹³⁴ Piesă inedită, studiată prin bunăvoința muzeografului dr. St. Cucos, Muzeul de istorie Bacău.

¹³⁵ L. Bărbu, *op. cit.*, p. 63, pl. XXV/4a–b.

¹³⁶ I. Mitrea, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea de la Davideni (sec. V–VII e.n.)*, în *Mem. Antiq.*, VI–VII (1974–1976), 1981, p. 83, fig. 15/3.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 83, fig. 15/4.

¹³⁸ Piesă inedită, studiată prin bunăvoința muzeografului V. Lungu de la Muzeul de arheologie Constanța.

¹³⁹ M. Schulze-Dörflamm, *Romanisch oder Germanisch? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelknopffibeln des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. aus den Gebieten westlich des Rheins und südlich der Donau*, în *Jahrbuch RGZ*, 33, 1980, p. 600–605, fig. 7/8.

¹⁴⁰ I. P. Rusanova, B.A. Timošciuk, *Kodyn, slavjanskije poselenija V–VIII vv na r. Prut*, Moscova, 1984, p. 22, fig. 19/1–2.

¹⁴¹ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 55, fig. 29/1; 31/1.

¹⁴² K. Horedt, *op. cit.*, p. 145, pl. 41/5–8.

¹⁴³ M. Bucovăla, Gh. Papuc, *Date noi despre fortificația de la Ovidiu-Municipiul Constanța*, în *Pontica*, XIV, 1981, p. 212.

¹⁴⁴ M. Schulze-Dörflamm, *op. cit.*, p. 600–605, 670, fig. 7, tabel 1.

¹⁴⁵ H. Nubar, *Contribuții la topografia cetății Histria în epoca romano-bizantină. Considerații generale asupra necropolei din sectorul basilicii „extra muros”*, în *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 204–205, fig. 5/5–7.

¹⁴⁶ C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 36–37, pl. XIV/M. 98, M. 301; XXXIII/3.

¹⁴⁷ Gh. Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din secolele III–IV e.n.*, București, 1965, p. 65, 92, pl. CXII/3; *idem*, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 254; Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntania în epoca romană*, București, 1984, p. 49, pl. XXXVIII/7–10.

¹⁴⁸ D. Csállany, *op. cit.*, p. 34, 226, pl. XIV/9–10; CCCIV/4.

¹⁴⁹ L. Zotović, *Necropola iz vremena seobe naroda sa vje gradska teritorije Viminacija*, în *Starinar*, N.S., XXXI, 1980–1981, p. 101–103, pl. I/1; II/2; VII/1; IX/3,6–7; XI/1; D. Mrkobrad, *op. cit.*, p. 47, pl. XXXV/1–2; D. Janković, *op. cit.*, Belgrad, 1981, p. 168–220, pl. XIII/4–8.

¹⁵⁰ G. Gomolka-Fuchs, *op. cit.*, p. 152, pl. 55/243–244, 249, 255–258, 264; 56/245–248, 250–256; V. Lybenova, *op. cit.*, p. 168, fig. 108.

¹⁵¹ F. Prendi, *Një varrezë h kulturës arbërore në Lezhë, în Iliria*, 9–10, 1979–1980, p. 127, pl. III; IV/V8; XXX/1.

din urmă regiuni, din tipurile amintite derivând, probabil, și fibulele cu placa arcuită mai lată și piciorul mult mai îngust, de formă romboidală, trapezoidală sau dreptunghiulară, cu sau fără protuberanță la capăt, care au circulat în unele părți ale imperiului, de la sud de Dunăre, nu numai în secolele VI—VII e. n., ci și în secolele VII—VIII e. n.¹⁵², iar în regiunile nord-pontice ale Uniunii Sovietice chiar și în secolele VIII—IX e. n.¹⁵³.

Așa cum am arătat, prin forma și sistemul de prindere a port-agrafei de partea arcuită a piesei, ca și prin construcția resortului, dimensiuni și chiar ornamente, unele fibule din fier, mai ales cele cu piciorul înfășurat manual, imită pe cele din bronz, din perioada V—VI e. n., cum este cazul cu unele exemplare de la Morești¹⁵⁴ (fig. 8/1, 9).

În ceea ce privește aria de difuziune a fibulelor din fier, în general se observă că, la fel ca și exemplarele din bronz turnate, ele sînt mai rare sau chiar lipsesc în zonele imperiului de la sud de munții Balcani. Aceasta ar pleda în favoarea producerii lor în unele ateliere specializate din regiunile Dunării de Jos și Mijlocii, unde de altfel folosirea lor a avut o mai îndelungată tradiție, aici fiind întâlnite, așa cum am amintit și prototipurile principale din secolele II—IV e. n. din care au și derivat.

De aceea, în pofida aspectului „barbarizat” al unora dintre ele, prin forma și tehnica de lucru noi le-am considerat, în egală măsură, un produs al atelierelor meșteșugărești din imperiu sau din zonele imediat învecinate, puternic înrîurite de dezvoltarea meseriilor artistice din Bizanț.

*

Din analiza succintă a anumitor aspecte privind originea, evoluția și cronologia unor categorii de fibule, care au circulat în perioada secolelor V—VII e. n. în spațiul carpato-dunăreano-pontic, a reieșit clar că astfel de piese vestimentare sînt, incontestabil, un produs al meseriilor artistice din Bizanț, fiind specifice numai anumitor zone ale Europei.

Cercetarea numeroaselor exemplare descoperite în regiunile carpato-dunăreano-pontice, ca și compararea lor cu piesele atestate, de asemenea, în număr foarte mare, în Jugoslavia și Bulgaria mai ales, relevă faptul că astfel de fibule s-au produs în teritoriile bizantine de la Dunărea de Jos, fiind create și difuzate în perioada secolelor V—VII e. n., în principal de populația romanică.

Faptul că un asemenea obiect vestimentar, specific pentru anumite zone și grupuri etnice, a avut o evoluție aparte și oarecum-limitată în timp, s-a datorat, într-o anumită măsură și evenimentelor istorice petrecute în această parte a Europei de sud-est în perioada respectivă, epocă în general caracterizată prin numeroase și profunde transformări etno-culturale, determinate de amploarea unor noi migrații de populații și de situația politică și economică precară din imperiu, creată de aceste mișcări etnice.

Cauzele adoptării de către civilizația romano-bizantină a acestui tip de fibulă de sorginte barbară trebuie, prin urmare, căutate, așa cum de altfel au și opinat unii cercetători¹⁵⁵, în procesul general al transformărilor etno-demografice și culturale din regiunile balcano-dunărene ale imperiului, care au dus nu numai la acceptarea de către populațiile migratoare, stabilite temporar sau definitiv aici, a unor importante elemente din sfera culturii materiale și vieții spirituale bizantine, ci și într-o anumită măsură, la preluarea creatoare de către Bizanț a unor bunuri aparținînd lumii barbare.

Întradevăr, încă din cursul secolului al IV-lea, infiltrarea unor numeroase grupuri de populație gotică pe teritoriul imperiului și stabilirea unora din ele mai mult sau mai puțin îndelungată aici, a avut drept consecință o serie de mutații demografice, structura etnică a unor orașe sau zone devenind extrem de compozită. În aceste noi condiții, fenomenele de aculturație s-au putut desfășura pe un plan relativ larg și indiferent de sensul, evident romanic și bizantin al direcției în care acestea au evoluat, unele elemente ale lumii barbare s-au impus ca o nouă modă, curînd acceptată pe spații destul de întinse.

În acest context, evoluția fibulelor cu piciorul înfășurat, ca derivînd din tipurile specifice secolului al IV-lea, apare ca firească, acceptarea noilor tipuri „bizantinizate” fiind favorizată și de producerea lor, pe scară largă, în atelierele specializate ale imperiului sau în centrele meșteșugărești din zonele imediat învecinate ale acestuia, locuite de o populație romanică aflată în permanente și multiple legături cu lumea bizantină¹⁵⁶.

Odată însă cu amplificarea atacurilor populațiilor slave, din prima jumătate a secolului al VI-lea, în zonele balcano-dunărene ale imperiului, viața economică, mai ales în regiunile din apropierea Dunării, încep să fie tot mai mult perturbată.

Declanșarea unor noi ofensive slave, la mijlocul secolului al VI-lea, care cunoaște apoi o și mai mare amploare prin adăugarea atacurilor avarilor, din a doua jumătate a acestui veac, a înrăutățit

¹⁵² Z. Vinski, *op. cit.*, p. 40—41, pl. XXXV/8a—b; XXXVI/1—3, 4a—b.

¹⁵³ A.K. Ambroz, *op. cit.*, p. 46—47; A. V. Dimitriev, *op. cit.*, p. 79—81, 101, fig. 4/1—9.

¹⁵⁴ K. Horedt, *op. cit.*, p. 145, pl. 41/4,8.

¹⁵⁵ A. Petre, *op. cit.*, în SCIV, 17, 1966, 2, p. 272.

¹⁵⁶ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1981, p. 27—42.

și mai mult situația din regiunile respective, incursiunile avaro-slave în întreaga Peninsulă Balcanică având ca rezultat și ruinarea sau decăderea multora din centrele de producție meșteșugărească¹⁵⁷.

În această nouă situație politică restrângerea activității de producție a unor asemenea centre meșteșugărești, ca și încetarea definitivă a altora, a impus, mai ales în a doua jumătate a secolului al VI-lea, apariția și producerea fibulei din bronz turnată, prin acest procedeu putându-se satisface necesitatea obținerii în serie a unor asemenea piese vestimentare, în număr sporit și în timp mai scurt¹⁵⁸.

Centrele meșteșugărești unde asemenea fibule din bronz turnate au început să fie produse, cam de pe la mijlocul secolului al VI-lea, dar mai ales în a doua lui jumătate, cel puțin după concentrarea unor exemplare și existența certă a dovezilor despre o atare activitate, au fost situate într-o zonă geografică relativ restrinsă, limitată de orașele bizantine de la Drobeta-Turnu Severin, Orșova, Prahova, Negotin și Pernik care, în pofida ofensivelor slavo-avare, au fost probabil mai ferite de aceste atacuri și și-au putut continua îndelung activitățile, urmele de viață urbană fiind atestate în interiorul lor neîntrerupt, prin numeroase vestigii, până la începutul secolului al VII-lea.

Restringerea activității meșteșugărești în domeniul producerii fibulelor bizantine de tipul unora menționate mai sus, mai ales a aceloră cu piciorul înfășurat manual, lucrate în alte centre ale imperiului, ar explica circulația lor îndelungată și folosirea concomitentă a acestora cu cele turnate, în a doua jumătate a secolului al VI-lea.

Încetarea producției în centrele meșteșugărești specializate din aceste zone ale imperiului a unor asemenea categorii de piese vestimentare trebuie, desigur, pusă în legătură cu distrugerea lor, ca urmare a situației militare precare creată în jurul anului 602, care a determinat prăbușirea *limes*-ului dănărean al Bizanțului, permițând instalarea definitivă a slavilor în Peninsula Balcanică.

În unele regiuni care, datorită unei situații politice aparte și a unor condiții geografice mai prielnice, au fost mai puțin afectate de amintitele invazii avaro-slave, ca cele ale Albaniei, de exemplu, fibulele de bronz sau fier au continuat să fie produse local, în forme noi sau apropiate, până în secolul al VIII-lea¹⁵⁹, situație întâlnită, deși în alte circumstanțe istorice, și în zonele nord pontice din sudul Uniunii Sovietice, unde variante ale acestor tipuri de fibule sînt atestate până în secolele VIII și IX e. n.¹⁶⁰

În felul acesta, fibula cu piciorul înfășurat și categoria derivată direct din ea, aceea turnată, își încheie sinuoasa ei evoluție.

Importanța aparte a acestor piese vestimentare pentru teritoriile carpato-dunăreano-pontice este subliniată nu numai de numărul și varietatea lor, ci și de faptul că, fiind un produs al meseriilor artistice bizantine, apărut ca urmare a sintezei culturale desăvîrșită în aceste regiuni, ele ilustrează în chip elocvent atât continuitatea populației autohtone romanice aici, cât și legăturile ei multiple și permanente cu civilizația Bizanțului, într-o epocă istorică în care marile transformări etno-demografice, lingvistice și culturale fixează definitiv limitele spațiale în care va continua să se afirme, în veacurile următoare, romanitatea orientală.

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR

I. FIBULE DIN BRONZ CU PICIORUL ÎNFĂȘURAT

1. ADAMCLISI (TROPÆUM TRAIANI), JUD. CONSTANȚA
3 exemplare, cf. I. Bogdan-Cătănicu, Al. Barnea, *Tropaeum Traiani Cetatea*, I, București, 1979, p. 189, 192, fig. 165/10.20; 174/10.3-10.4; 175/10.3-10.4.
2. BĂLENI-ROMĂNI, JUD. DÎMBOVIȚA.
1 exemplar inedit, inf. L. Musca, Tîrgoviște.
3. BRATEI, JUD. SIBIU.
3 exemplare, cf. I. Nestor, Eug. Zaharia, *Materiala*, X, 1973, p. 194, fig. 1/10.
4. BUCUREȘTI-MILITARI.
2 exemplare, cf. M. Sgibea, *CAB*, I, 1963, p. 378-380, pl. II/1-2.
5. BUDUREASCA, JUD. PRAHOVA.

1 exemplar, cf. V. Teodorescu, M. Peneș, *Anuar Prahova*, I, 1984, fig. 22/1a-b.

6. CIREȘANU, JUD. PRAHOVA.

1 exemplar, cf. V. Teodorescu, *Anuar Prahova*, I, 1984, p. 53, fig. 5/A1.

7. CELEI (SUCIDAVA), JUD. OLT.

3 exemplare, cf. D. Tudor, *Dacia*, XI-XII, 1948, p. 197, fig. 41/14; idem, *Sucidava-une cité daco-romaine et byzantine*, Bruxelles-Berchen, 1965, p. 88, fig. 19/3,5-6; D. Tudor și colab., *Materiala*, VII, 1961, p. 480, fig. 2/5.

8. CONSTANȚA (TOMIS), JUD. CONSTANȚA.

Exemplare inedite, neprecizate ca număr, inf. M. Irimia, Constanța.

9. DAVIDENI, JUD. NEAMȚ.

¹⁵⁷ Vl. Popović, *Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum byzantin*, în *MEFRA*, 87, 1975, I, p. 448-454, 469, 471-473, 486-497, 502.

¹⁵⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 34.

¹⁵⁹ H. Spahiu, *Gërmimet e vitit 1961 në varrezën herëshme*

mesjetare të Kalasë së Dalmaces, în *Studime Historike*, XVIII (1), 1964, 3, p. 82, 84, 93, pl. IV/10-12; S. Anamali, *Antikiteti i vjetër dhe mesjeta e hershme në kërkimet Shqiptare*, în *Iliria*, 9-10, 1979-1980, p. 8-10.

¹⁶⁰ V.A. Dimitrov, *op. cit.*, p. 106, fig. 4/1-9.

- 1 exemplar, cf. I. Mitrea, *MemAntiq.*, II, 1970, p. 361, fig. 13/5.
10. GURA VĂII, JUD. VASLUI.
1 exemplar, cf. G. COMAN, *Statornicie, continuitate*, București, 1980, p. 170, fig. 143/7.
11. HISTRIA, JUD. CONSTANȚA.
1 exemplar, cf. Em. Condurachi și colab., *Materiale*, IV, 1957, p. 21, fig. 7/b.
12. IZVOARELE (PÎRJOAIA), JUD. CONSTANȚA.
Circa 10 exemplare inedite, inf. Gh. Diaconu, R. Harhoiu, București.
13. MOLDOVENI, JUD. NEAMȚ.
1 exemplar, cf. I. Mitrea, *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 663-664, fig. 1/1.
14. ORADEA, JUD. BIHOR.
1 exemplar, cf. D. Csallany, *Archäologische Denkmäler der Gepiden*, Budapesta, 1961, p. 110, pl. CCXII/5; S. Dumitrașcu, *Crisia*, XIII, 1983, p. 88, pl. II/2.
15. ORLEA, JUD. OLT.
1 exemplar, cf. O. Toropu, *Romanitatea tirzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 59, pl. 18/1.
16. OVIDIU, JUD. CONSTANȚA.
1 exemplar inedit, inf. M. Bucovăla, Constanța.
17. PIATRA FRECĂȚEI (BEROE), JUD. TULCEA.
1 exemplar, cf. A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure (IIe-VIIe siècles de notre ère)*, București, 1987, p. 79, pl. 146/240, b.
18. POLAN, JUD. COVASNA.
1 exemplar, cf. Z. Székely, *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 357, fig. 2/2.
19. TÎRȘORU VECHI, JUD. PRAHOVA.
2 exemplare, cf. Gh. Diaconu, *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 254, pl. IX/11; idem, *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 522, fig. 3/6-7; V. Teodorescu, *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie - 1964*, II, București, 1971, p. 110, fig. 2/2.
20. TOPRAICHOI - BABADAG, JUD. TULCEA.
1 exemplar inedit, inf. A. Opaț, Tulcea.
21. LOCALITĂȚI NECUNOSCUTE (MUNTENIA, OLTEANIA?).
2 exemplare, cf. D. Popescu, *Dacia*, IX-X, 1945, p. 505, fig. 10/115-116.
- II. FIBULE DIN BRONZ TURNATE
1. ADAMCLISI (TROPAEUM TRAIANI), JUD. CONSTANȚA.
3 exemplare, cf. I. Bogdan-Cătănică, Al. Barnea, *Tropaeum Traiani Celat. a*, I, București, 1979, p. 191, fig. 169/10.2; 171/10.3.
1 piesă inedită, inf. M. Irimia, Gh. Papuc, Constanța.
2. BACĂU, JUD. BACĂU.
1 exemplar, cf. I. Mitrea, Al. Artimon, *Carpica*, IV, 1971, p. 236, fig. 13/1.
3. BANAT (LOCALITĂȚI NECUNOSCUTE).
4 exemplare, cf. A. Bejan, *ActaMN*, XIII, 1976, p. 267.
4. BÎRLĂLEȘTI, JUD. VASLUI.
1 exemplar, cf. G. Coman, *ArchMold.*, VI, 1969, p. 291, fig. 17/1a-b.
5. BORNÎȘ, JUD. NEAMȚ.
1 exemplar, cf. R. Popovici, *ArchMold.*, XII, 1988, p. 249-251.
6. CĂZĂNEȘTI, JUD. VÎLCEA.
1 exemplar, cf. Gh. I. Petre-Govora, *Drobeta*, III, 1976, p. 113.
7. CELEI (SUCIDAVA), JUD. OLT.
7 exemplare, cf. D. Tudor, *Dacia*, V-VI, 1938, p. 411, fig. 15/14; idem, *Dacia*, VII-VIII, 1941, p. 373, fig. 8/g-j; idem, *Dacia*, XI-XII, 1948, p. 197, fig. 41/13-15.
8. CLISURA DUNĂRII, JUD. MEHEDINȚI.
9 exemplare, cf. A. Bejan, *op. cit.*, p. 267, pl. III/1; IV/1, 4, 6.
9. CONSTANȚA (TOMIS), JUD. CONSTANȚA.
Exemplare inedite, neprecizate ca număr, inf. M. Irimia, Constanța.
10. DROBETA-TURNU SEVERIN, JUD. MEHEDINȚI.
10 exemplare nelineșate, cf. A. Bejan, *op. cit.*, p. 257-260, 266, fig. 1-2; pl. I-II.
- 10a. GALIȚA (DERVENT) JUD. CONSTANȚA.
1 exemplar, cf. P. Diaconu, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, I, 1985, p. 89, fig. 7.
11. GARVÂN (DINOGETIA), JUD. TULCEA.
1 exemplar, cf. Gh. Ștefan și colab., *Materiale*, VII, 1961, p. 59, fig. 4/5.
12. HANSCA, RAION KOTOVSK, R.S.S. MOLDOVE-NEASCĂ.
1 exemplar, cf. I.A. Rafalovici, *Slavjane VI-IX vekov v Moldovii* Chișinău, 1972, p. 33, fig. 3/10.
13. HISTRIA, JUD. CONSTANȚA.
1 exemplar, cf. Em. Condurachi și colab., *Materiale*, IV, 1957, p. 19, fig. 7/a.
14. ISACCEA (NOVIODUNUM), JUD. TULCEA.
1 exemplar, cf. I. Barnea, B. Mitrea, *Materiale*, V, 1959, p. 479, fig. 10/7.
15. IZVOARELE (PÎRJOAIA), JUD. CONSTANȚA.
Circa 10 exemplare inedite, inf. Gh. Diaconu, R. Harhoiu, București.
16. ORȘOVA (DIERNA), JUD. MEHEDINȚI.
10 exemplare, cf. A. Bejan, *op. cit.*, p. 266-267, pl. III/2.4, 6-7; IV/3-5.
17. PIATRA FRECĂȚEI (BEROE), JUD. TULCEA.
2 exemplare, cf. A. Petre, *op. cit.*, p. 79, pl. 144/239.
18. SĂRATA MONTEORU, JUD. BUZĂU.
1 exemplar, cf. S. Uenze, *Festschrift J. Werner*, II, München, 1974, p. 494, 7; inf. Eug. Zaharia, București.
19. SUCEAVA, JUD. SUCEAVA.
1 exemplar, cf. D. Gh. Teodor, *MemAntiq.* I, 1969, p. 199, fig. 16/1.
20. TÎRȘORU VECHI, JUD. PRAHOVA.
1 exemplar inedit, inf. Gh. Diaconu, București.
21. LOCALITĂȚI NECUNOSCUTE (MUNTENIA, OLTEANIA?).
4 exemplare, cf. D. Popescu, *Dacia*, IX-X, 1945, p. 505, fig. 11/117-120.
- III. FIBULE DIN FIER
1. BOROSEȘTI, JUD. IAȘI.
1 exemplar inedit, inf. M. Babeș, București.
2. BOTOȘANA, JUD. SUCEAVA.
3 exemplare, cf. D. Gh. Teodor, *Civilizația romană la est de Carpați în sec. V-VII. Așezarea de la Botoșana-Suceava*, București, 1984, p. 55, fig. 29/1-3; 31/1-2.
3. BRATEI, JUD. SIBIU.
6 exemplare, cf. L. Bârză, *Co tinuitatea populației autohtone în Transilvania (Cimitirul 1 de la Bratei)*, București, 1973, p. 63, pl. XXV/2-6.
- 3a. BUDENI, JUD. SUCEAVA.
1 exemplar inedit, inf. M. Ignat, Suceava.
4. CONSTANȚA (TOMIS), JUD. CONSTANȚA.
Exemplare inedite, neprecizate ca număr, inf. M. Irimia, V. Lungu, C. Chera, Constanța.
5. DAVIDENI, JUD. NEAMȚ.
2 exemplare, cf. I. Mitrea, *MemAntiq.* VII-VIII, 1981, p. 83, fig. 15/3-4.
6. GHELĂEȘTI, JUD. NEAMȚ.
1 exemplar inedit, inf. Șt. Cucos, Bacău.
7. KODIN, RAION CERNĂUȚI, R.S.S. UCRAINA.
2 exemplare, cf. I. P. Rusanova, B. A. Timoșciuk, *Kodyn slavjanskoe poselenja V-VIII v na r. Prut*, Moscova, 1984, p. 22, fig. 19/1-2.
8. MOREȘTI, JUD. MUREȘ.
5 exemplare, cf. K. Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p. 145-146, fig. 55; pl. 41/4-8.
9. OVIDIU, JUD. CONSTANȚA.
1 exemplar, cf. M. Bucovăla, Gh. Papuc, *Pontica* XIV, 1981, p. 212.
10. TOPALU, JUD. CONSTANȚA.
2 exemplare inedite, inf. V. Lungu, Constanța.

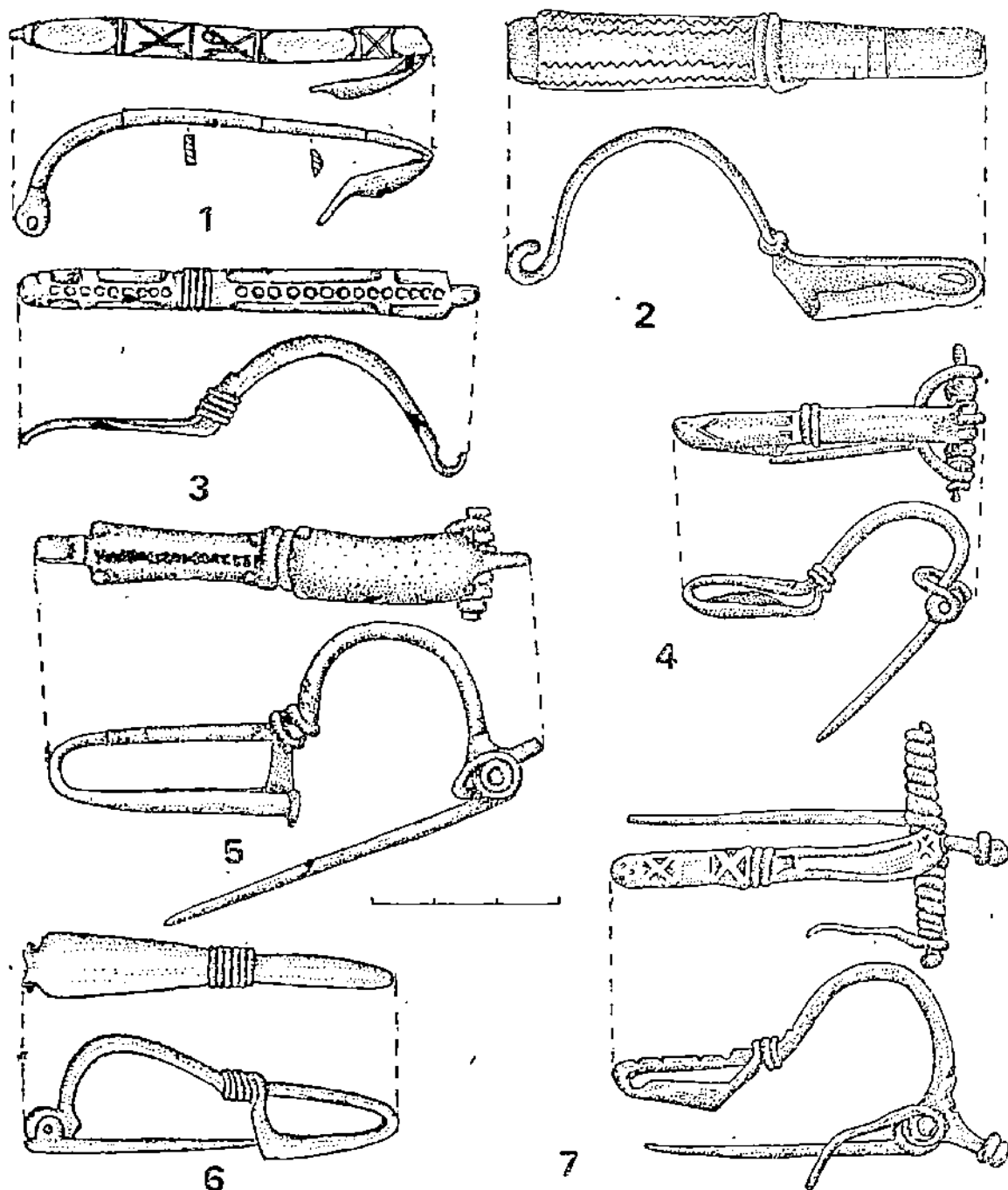

Fig. 1. Fibule din bronz cu piciorul înfășurat, din secolele V–VI e.n. 1, Cireșanu–Prahova ; 2, Topraichioi–Tulcea ; 3, Tîrșoru Vechi–Prahova ; 4, Bratei–Sibiu ; 5, Moldoveni–Neamț ; 6, Orlea–Olt ; 7, Gura Văii–Vaslui.

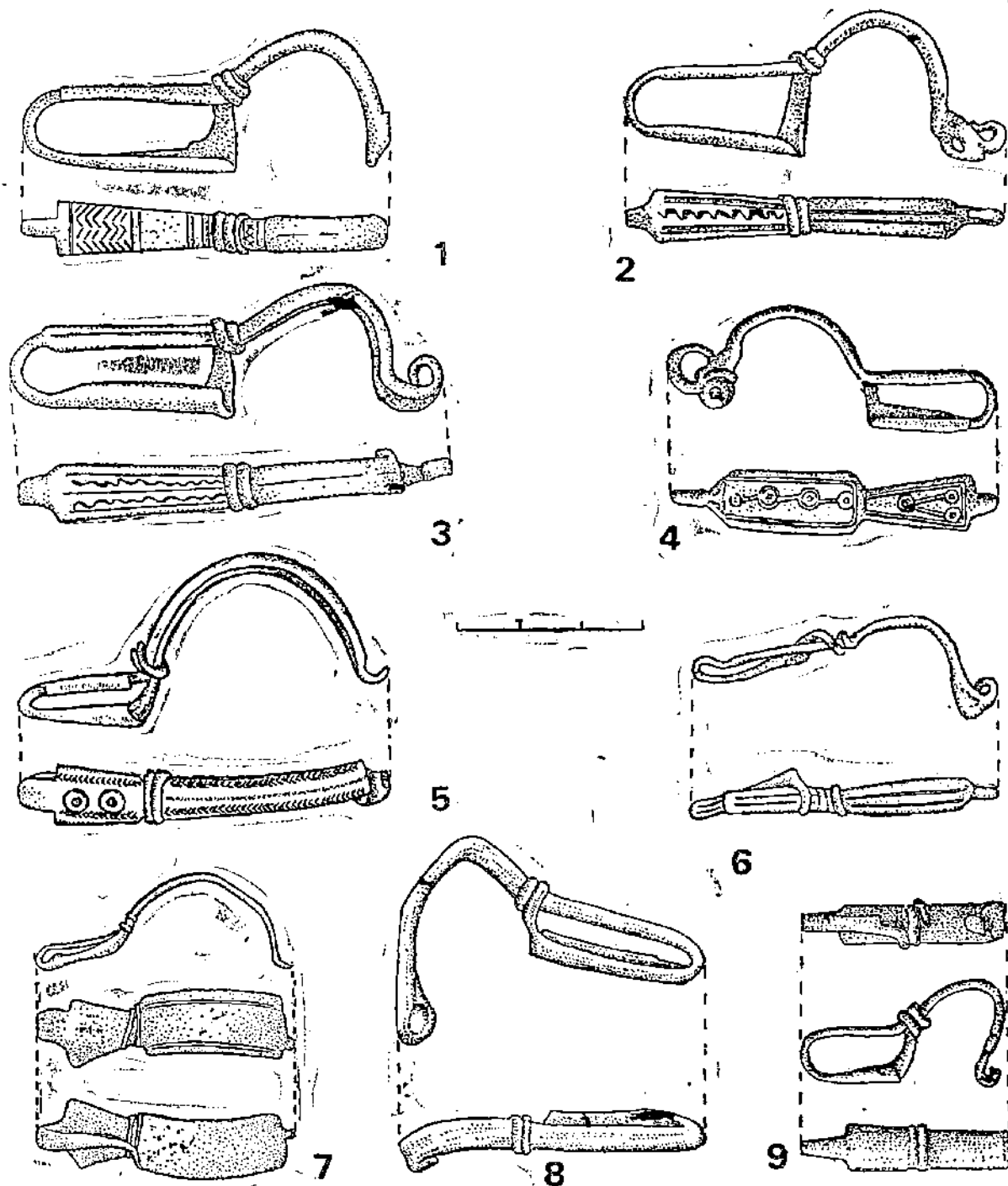

Fig. 2. Fibule din bronz cu piciorul înfășurat, din secolul al VI-lea e.n. 1-2, 6, Adamclisi—Constanța ; 3, Histria—Constanța ; 4, Piatra Frecăței—Tulcea ; 5, Ovidiu—Constanța ; 7, Davideni—Neamț ; 8, Oradea—Bihor ; 9, Poianu—Covasna.

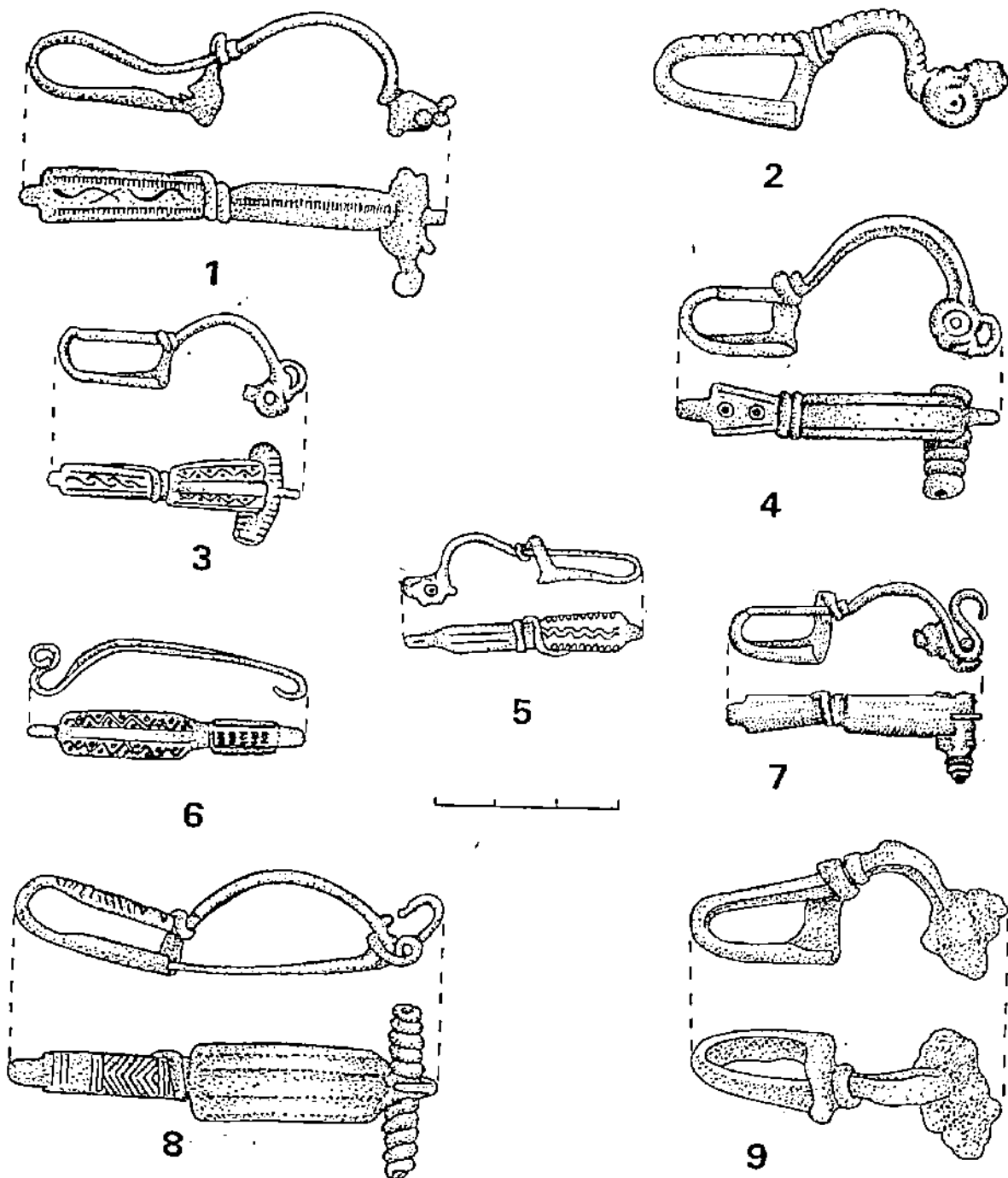

Fig. 3. Fibule din bronz cu piciorul înfășurat, din secolul al VI-lea e.n. 1,3-4, Celei—Olt ; 2, Budurcasca—Prahova ; 5-6, București—Militari ; 7-8, Localități necunoscute (Muntenia, Oltenia ?) ; 9, Tîrșoru Vechi—Prahova.

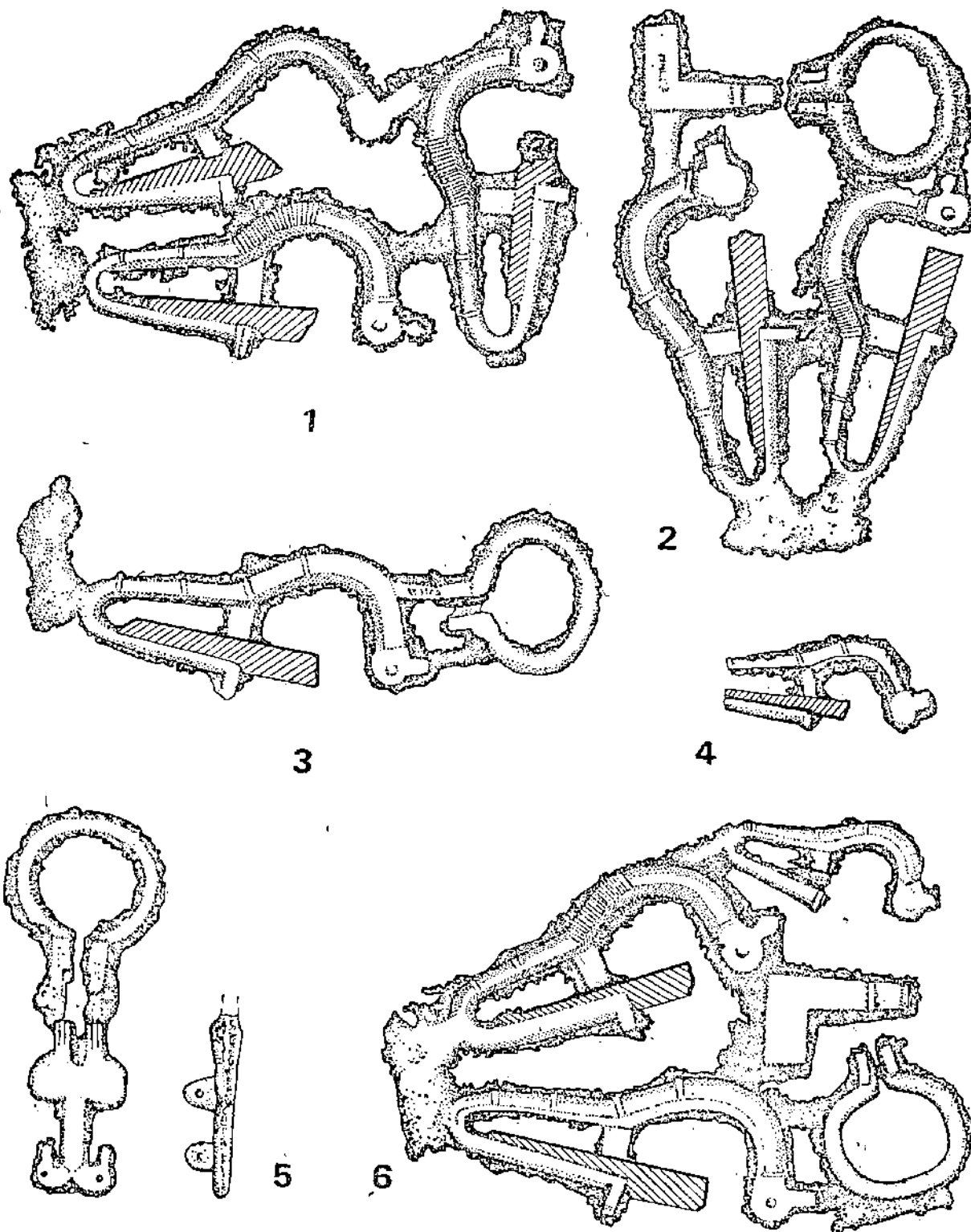

Fig. 4. Fibule și chei din bronz turnate (nefinisate), din secolul al VI-lea, găsite la Drobeta—Turnu Severin (După A. Bejan).

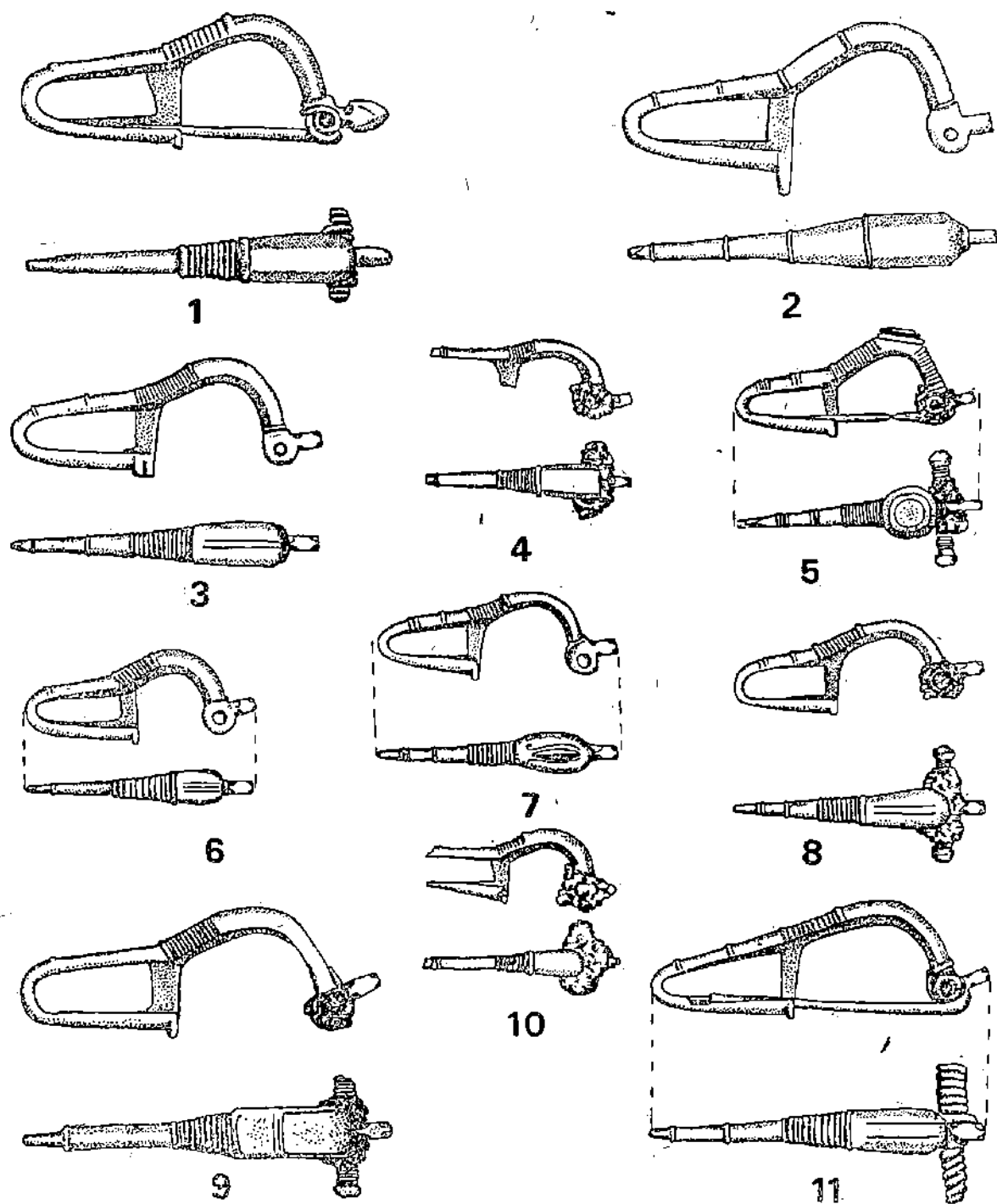

Fig. 5. Fibule din bronz turnate, din secolul al VI-lea. 1, 3-4, 6, 8-9, Orșova-Mehedinți; 2, 5, 7, Clisura Dunării-Mehedinți (După A. Bejan).

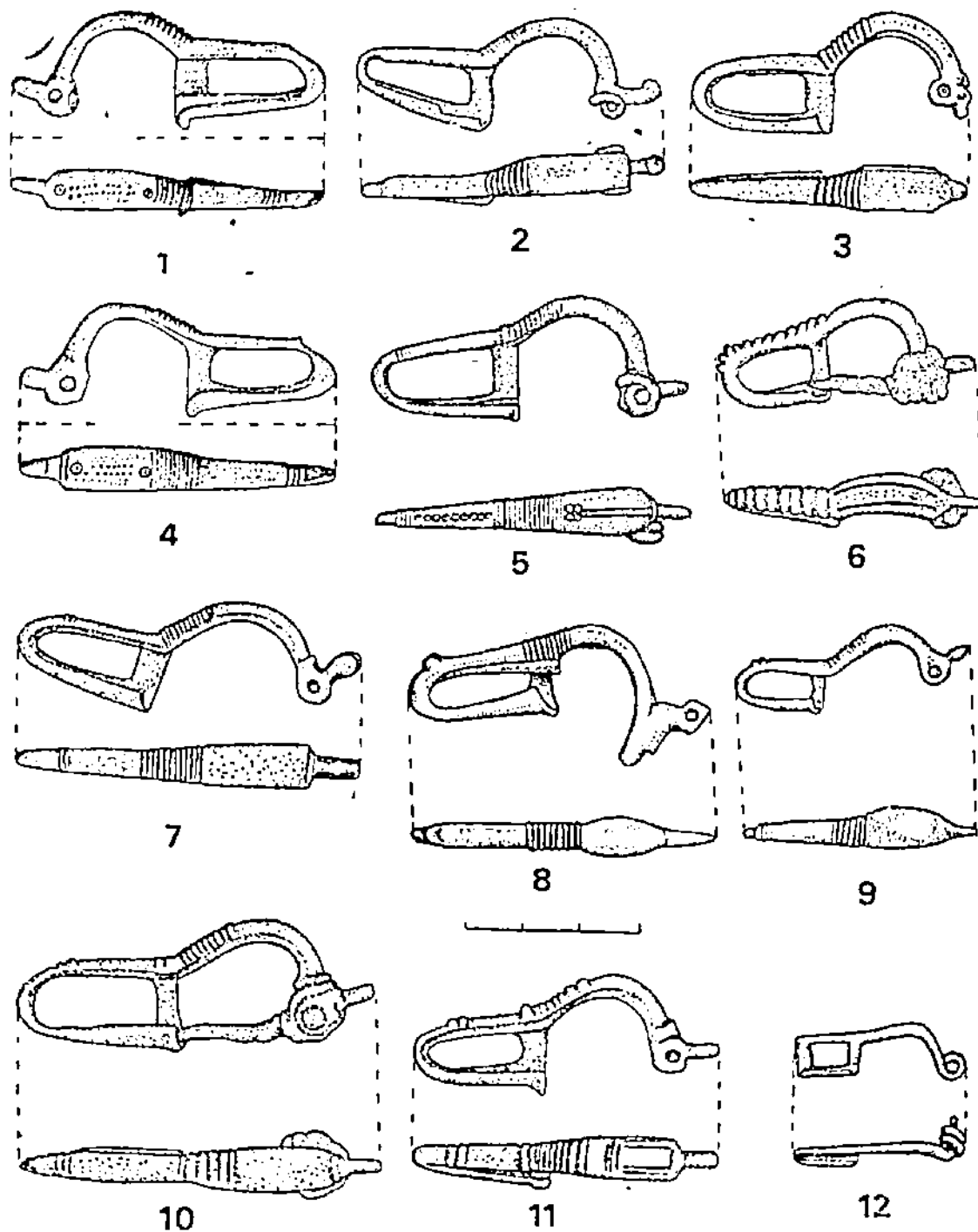

Fig. 6. Fibule din bronz turnate, din secolele VI–VII e.n. 1, 4, Piatra Frecăței– Tulcea; 2, Isaccea– Tulcea; 3, Dinogetia– Tulcea; 5, Suceava „Șipot”– Suceava; 6, Bîldărești– Vaslui; 7, 10, Alamelisi– Constanța; 8, Hanska– Kotoriza; 9, Bacău „Curtea Domnească”– Bacău; 11, Histria– Constanța; 12, Borneș– Neamț.

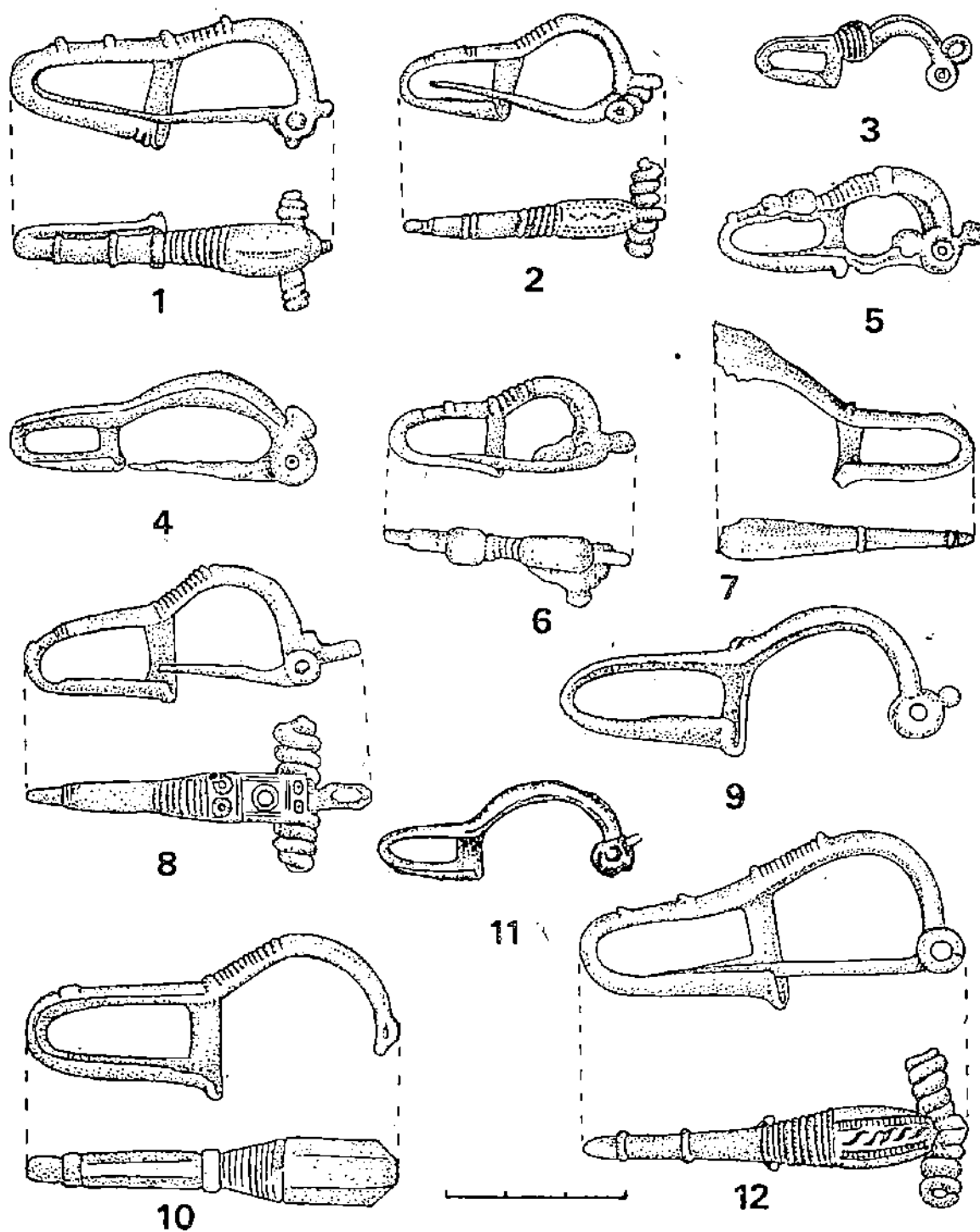

Fig. 7. Fibule din bronz turnate, din secolele VI–VII e.n. 1–2, 8, 12, Localități necunoscute (Muntenia, Oltenia ?); 3–6, 9–11, Cei–Olt; 7, Tîrșoru Vechi–Prahova.

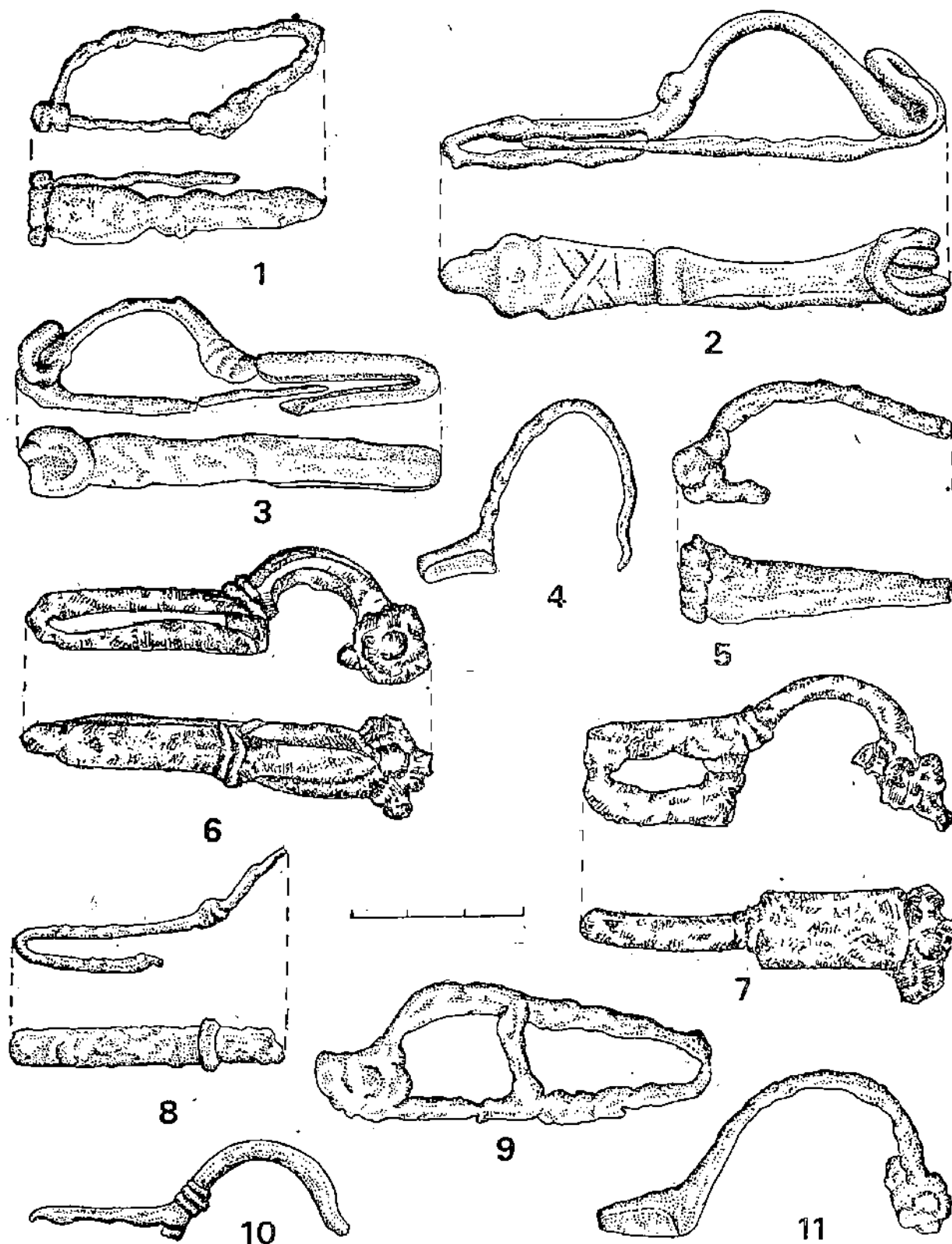

Fig. 8. Fibule din fier cu piciorul înfășurat (1-3, 5-10) și turnate (4, 11), din secolele V-VII c.n. 1, 4-5, 9, 11, Morești - Mureș
2-3, 8, 10, Bratej - Sibiu ; 6-7, Topalu-Constanța.

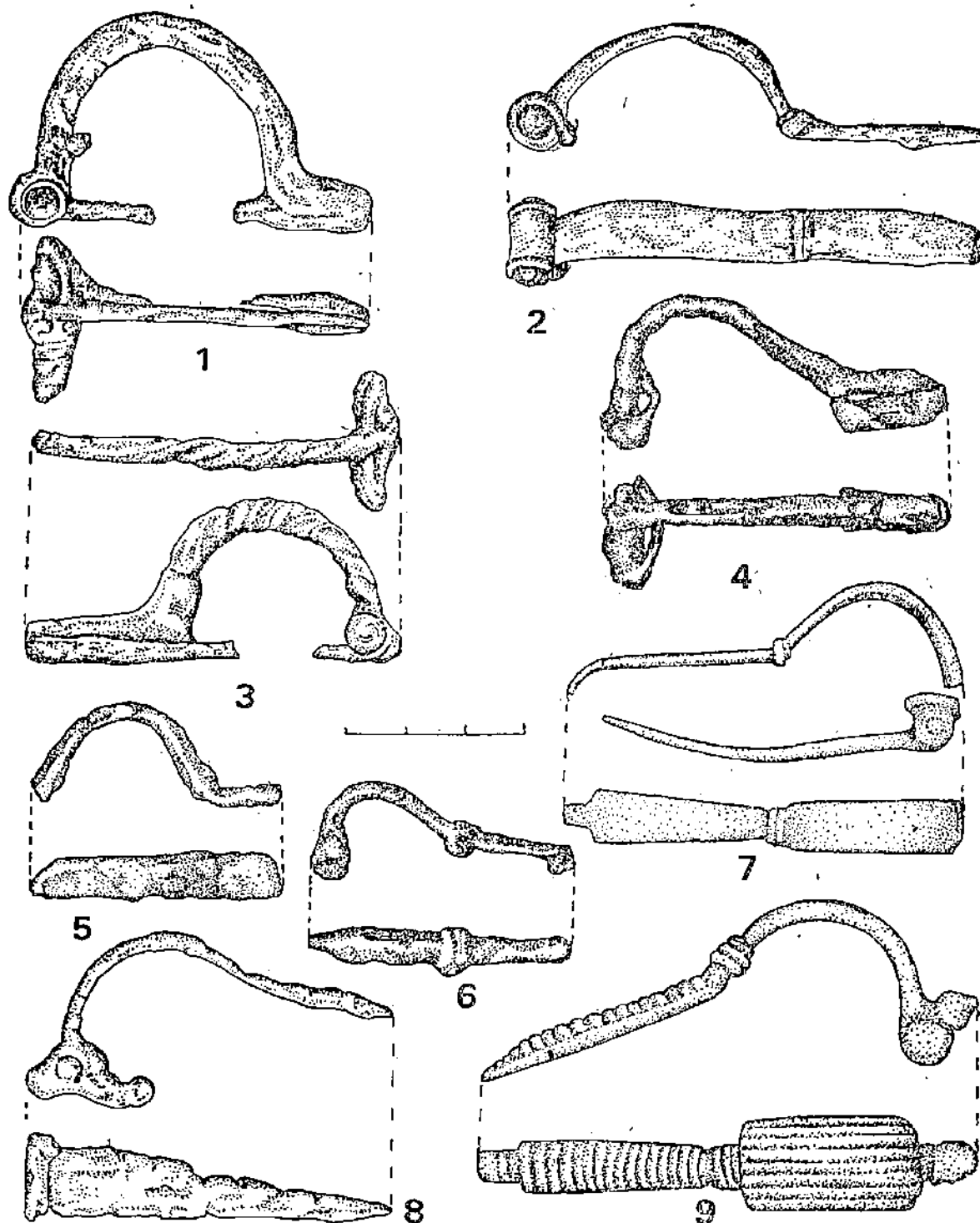

Fig. 9. Fibule din fier cu piciorul înfășurat (2,5-9) și turnate (1, 3-4), din secolele V-VII e.n. 1, 3, Kodin-Cernăuți; 2, Gheleștei-Neamț; 4,6-7, Botoșana-Suceava; 5,9, Davideni-Neamț; 8, Borosești-Iași.

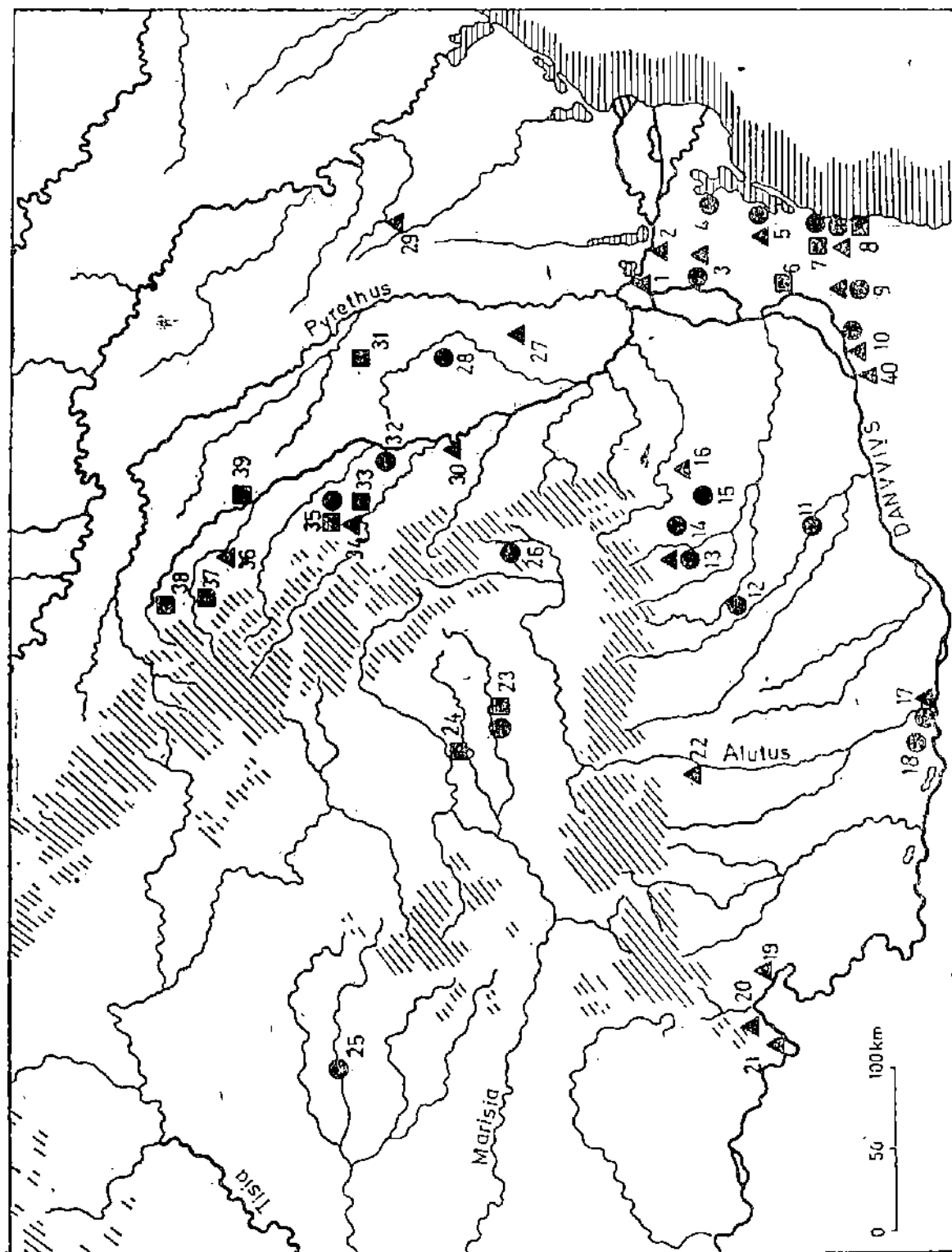

Fig. 10. Harta răspândirii fibulelor romano-bizantine din secolele V–VII c.n. în teritoriul carpato-dunăreano-pontic. ● = fibule din bronz cu piciorul înfașurat; ▲ = fibule din bronz turnate; ■ = fibule din fier.

1, Garvân (Dinogefia); 2, Isaccea (Noviodunum); 3, Piatra-Frăcâței (Beroe); 4, Topraichioi – Babadag; 5, Histria; 6, Topalu; 7, Ovidiu; 8, Constanța (Tomis); 9, Adamclisi (Tropaeum – Traian); 10, Izvoarele (Prizonia); 11, București, Militari; 12, Băleni – Români; 13, Tîrșoru – Vechi; 14, Budureasca; 15, Ciresanu; 16, Sărata Monteoru; 17, Celei (Sucedava); 18, Orlea; 19, Drobeta – Turnu Severin; 20, Orșova (Dierna); 21, Clisura Dunării; 22, Căzănești; 23, Brațu; 24, Morești; 25, Oradea; 26, Poian; 27, Birlălești; 28, Gura Văii; 29, Harska; 30, Bacău; 31, Boroșești; 32, Moldovești; 33, Ghebești; 34, Borneș; 35, Davident; 36, Suceava; 37, Botoșana; 38, Kodin; 39, Budeni; 40, Galita (Derzent).

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES FIBULES ROMANO-BYZANTINES DES Ve – VIIe SIÈCLES N. È. DANS L'ESPACE CARPATO-DANUBIANO-PONTIQUE

RÉSUMÉ

Parmi les nombreuses découvertes archéologiques qui attestent la multiplicité et la permanence des liaisons entre la population autochtone des régions carpato-danubio-pontiques et la civilisation romano-byzantine, une place à part tiennent certaines catégories de fibules utilisées surtout aux Ve – VIIe siècles n. è.

Jusqu'à présent, ces types de fibules provenues de ces régions et dénommées en général romano-byzantines, n'ont été étudiées et publiées qu'isolément, excepté quelques études plus spéciales qui, elles non plus, n'ont traité, incomplètement d'ailleurs, que certaines catégories de ces objets vestimentaires.

Par suite des recherches archéologiques entreprises dans les régions carpato-danubio-pontiques on connaît un nombre approximatif de 135 exemplaires de fibules romano-byzantines.

Tenant compte de la technique de travail, de la matière utilisée, de leurs formes, dimensions, ornements etc., elles peuvent être classifiées généralement en trois catégories distinctes, à savoir : I, fibules en bronze à pied enroulé travaillées à la main ; II, fibules en bronze coulées ; III, fibules en fer travaillées par les deux techniques.

La première de ces catégories, les fibules en bronze à pied enroulé, présentant plusieurs variantes, est connue par approximativement 40 découvertes.

En analysant les pièces de ce type, on constate que la plupart ont le corps arqué fait d'une bande un peu élargie et le pied plus étroit, de forme rectangulaire ou trapezoidale, terminé par un appendice par lequel il est lié au porte-agrafe. Le manchon du port-agrafe est pourvu au bout d'une bande étroite ou d'un fil de bronze à l'aide desquels il est relié au corps de la fibule par la méthode de l'enroulement en spirale, dans la zone où le pied est relié à l'arc. Le ressort est en général petit étant fixé au bout de la partie arquée de la fibule par un orifice ou par une boucle formée par le prolongement aminci de l'arc. L'épingle est en fer dans la plupart de ces exemplaires.

Les exemplaires les plus anciens ont été découverts dans l'habitat nr. 1 de Bratei-Sibiu, dans la cité romano-byzantine de Topraichioi—Tulcea, ainsi qu'à Cireșanu et Tirgșoru Vechi-Prahova, Băleni-Dîmbovița, Gura Văii-Vaslui, Moldoveni-Neamț et Orlea-Olt. De ce type de fibule dérivent les exemplaires au corps arqué de forme rectangulaire et à pied trapezoidal, d'habitude ornés, du genre des fibules découvertes dans les cités romano-byzantines de Dobroudja ou du nord du Bas-Danube, ainsi que dans beaucoup d'autres habitats et nécropoles du reste du territoire carpato-danubio-pontique.

La datation de ces exemplaires, dérivés des types ci-dessus, présentant une série de variantes et sous-variantes, surtout en ce qui concerne la forme du pied, est bien assurée par le contexte archéologique où ils apparaissent. Ainsi, à Histria, Adamclisi (Tropaeum Traiani), Piatra Frecăței (Beroe) et Celei (Sucidava), les fibules de ce genre ont été découvertes dans les deux derniers niveaux d'habitation de l'existence de ces cités avec beaucoup d'autres objets, céramique et outils caractéristiques, ainsi qu'avec des monnaies byzantines, émises durant tout le VIe siècle.

Le même encadrement chronologique, dans certains cas plus ancien même, ont également les fibules identiques du point de vue, forme et technique de travail, découvertes dans de nombreux endroits de la Péninsule Balkanique. On les retrouve aussi dans certains complexes archéologiques de Crimée.

De ce type de fibule dérivent aussi, probablement, les exemplaires ayant la plaque de l'arc large et le pied étroit ou de forme romboïdale, comme les fibules découvertes dans de nombreux endroits d'Albanie, de Yougoslavie et de Grèce, ainsi que dans certains endroits criméo-niprovien des régions sud de l'Union Soviétique.

Une autre catégorie de fibules romano-byzantines, attestées dans les régions carpato-danubio-pontiques, est constituée par les fibules en bronze travaillées par coulage.

Jusqu'à présent, dans les régions carpato-danubio-pontiques ont été découvertes environ 60 exemplaires de ce type, la plupart provenant des cités romano-byzantines de Dobroudja ou du nord du Danube. De telles pièces sont connues aussi en Moldavie, Valachie, Olténie et Banat, mais inconnues pour le moment dans les régions de Transylvanie.

Une remarquable concentration de fibules de ce genre a été constatée dans les cités de Drobeta-Turnu Severin, où l'on a trouvé 10 exemplaires non finis, coulés dans des moules bivalves, à côté d'autres objets caractéristiques provenant d'un atelier spécialisé, puis à Orșova (Dierna), où l'on a mis à jour 11 exemplaires complets ou fragmentaires, ainsi qu'à Celei (Sucidava) où l'on a découvert encore 7 autres pièces. De même dans la zone de Clisura Dunării et de Banat ont été trouvées encore 13 fibules coulées.

Pour ce qui est de l'évolution et surtout de la chronologie de ce type de fibule coulée, quelques précisions s'imposent. A Histria, Adamclisi (Tropaeum Traiani), Piatra Frecăței (Beroe), Dinogetia, Celei (Sucidava), Drobeta-Turnu Severin et Orșova (Dierna) les complexes ou les niveaux d'habitation qui contiennent de telles fibules sont datés sur des monnaies byzantines émises pour la plupart entre les années 550 – 602. Cette datation est confirmée aussi par les découvertes de Suceava, Hânsca ou Sărata-Monteoru, où les fibules coulées sont apparues au même niveau stratigraphique que des fibules digitées, boucles de ceinture, bracelets, boucles d'oreille d'origine byzantine ou barbare, datés vers la fin du VIe siècle et le début du VIIe siècle. De telles fibules byzantines ainsi que des pièces vestimentaires, de parure et de fibules digitées apparaissent aussi dans les cités romano-byzantines mentionnées ci-dessus. On rencontre une situation semblable dans les centres byzantins de Bulgarie, Yougoslavie et Albanie.

Comme le prouvent les découvertes de Drobeta-Turnu Severin et Orșova au nord du Danube et celles de Prahovo, Negotin ou Pernik au sud du fleuve, ce type de fibule était produit dans des centres spécialisés et répandu ensuite dans toute la Péninsule Balkanique et dans les régions carpato-danubio-pontiques, habitées par une nombreuse population romanisée. Exceptionnellement, certains exemplaires sont arrivés même plus loin, dans les zones ouest de l'Ukraine, au sein de populations slaves, transités probablement par des prisonniers romans, mais pas avant la seconde moitié du VIe siècle.

D'ailleurs, les exemplaires de fibules de ce type, du territoire carpato-danubio-pontique, compte tenu du contexte archéologique où on les a trouvés, ne peuvent pas être datés avant le troisième quart du VIe siècle, étant utilisés dans ces zones au moins jusqu'aux premières décennies du VIIe siècle.

Par conséquent, ce type de fibule, comme on l'a d'ailleurs supposé, coexiste un certain temps avec les fibules à pied enroulé, du moins entre la seconde moitié du VIe siècle et le début du VIIe siècle. Aussi considérons-nous, contrairement à des opinions formulées avant, que les fibules à pied enroulé ont constitué le prototype à partir duquel se sont développées au cours du VIe siècle les fibules coulées. Ce nouveau type de fibule coulée imite en très grande mesure la forme des fibules à pied enroulé manuellement, quelquefois jusqu'aux moindres détails.

L'apparition de ce type de fibule a été probablement déterminée par l'utilisation de plus en plus large d'un tel objet vestimentaire, assez important, et par la demande toujours croissante de ceux qui les portaient, fait qui a rendu nécessaire leur production en série par coulage, procédé technique qui permettait d'obtenir un plus grand nombre d'exemplaires en un délai de temps beaucoup plus court.

Parallèlement aux fibules byzantines à pied enroulé et coulées ont été utilisées dans les régions carpato-danubio-pontiques les fibules travaillées en fer. Développées elles aussi dans des époques plus reculées, spécifiques aux IIe – IVe siècles n. è. et répandues sur des espaces géographiques très larges, les fibules en fer ont continué d'être utilisées jusqu'aux VIe – VIIe siècles, travaillées

autant à la main que par coulage. Parmi les nombreuses variantes connues il y en a qui imitent les types de fibules byzantines en bronze, du genre mentionné ci-dessus.

Jusqu'à présent, dans les régions carpatodanubio-pontiques on ne connaît qu'environ 35 exemplaires de fibules en fer. Les fibules en fer ont été trouvées plus la plupart avec d'autres objets et de la céramique dans des habitats à niveaux d'habitation datés en général dans la période comprise entre la première moitié du Ve siècle et le commencement du VIIe siècle.

Par conséquent, ce type de fibule aussi a été utilisé durant un certain temps parallèlement et en plusieurs variantes avec les fibules en bronze à pied enroulé et coulées, surtout au cours des Ve–VIIe siècles.

L'analyse d'ensemble, présentée succinctement, concernant certains aspects de l'origine, de la production, de l'évolution et de la chronologie des fibules romano-byzantines des Ve–VIIe siècles, des régions carpatodanubio-pontiques, prouve sans nul doute, que de telles pièces vestimentaires sont incontestablement des produits de la culture byzantine. Les fibules de ce genre, par une longue et intéressante évolution sont devenues un objet spécifique à la civilisation de l'empire, porté de prédilection par la population locale romanisée. Les causes de l'adoption par la civilisation byzantine de ce type de fibule d'origine barbare, au cours de V^e–VIIe siècles n.è. doivent être cherchées dans le processus général des transformations ethno-démographiques dans les régions balkano-danubiennes de l'empire, qui ont mené non seulement à l'acceptation par les peuples migratoires d'importants éléments de la culture matérielle et de la vie spirituelle byzantines, mais aussi en une certaine mesure, à l'adoption créative par Byzance de certains biens appartenant au monde barbare.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Fibules en bronze à pied enroulé, des Ve–VIe siècles n.è. 1, Cireșanu–Prahova ; 2, Topraichioi–Tulcea ; 3, Tirgșoru Vechi–Prahova ; 4, Bratei–Sibiu ; 5, Moldoveni–Neamț ; 6, Orlea–Olt ; 7, Gura Văii–Vaslui.

Fig. 2. Fibules en bronze à pied enroulé du VIe siècle n.è. 1–2, 6, Adamclisi–Constanța ; 3, Histria–Constanța ; 4, Piatra Frecăței–Tulcea ; 5, Ovidiu–Constanța ; 7, Davideni–Neamț ; 8, Oradea–Bihor ; 9, Poian–Covasna.

Fig. 3. Fibules en bronze à pied enroulé du VIe siècle n.è. 1, 3–4, Celei–Olt ; 2, Budureasca–Prahova ; 5–6, București–Militari ; 7–8, Localités inconnues (Valachie, Olténie ?) ; 9, Tirgșoru Vechi–Prahova.

Fig. 4. Fibules et clefs (boucles de ceintures ?) en bronze coulées (non finies), du VIe siècle n.è., trouvées à Drobeta–Turnu Severin (D'après A. Bejan).

Fig. 5. Fibules en bronze coulées, du VIe siècle n.è. 1, 3–4, 6, 8–9, Orșova–Mehedinți ; 2, 5, 7, Clisura Dunării–Mehedinți (D'après A. Bejan).

Fig. 6. Fibules en bronze coulées, des VIe–VIIe siècles n.è. 1, 4, Piatra Frecăței–Tulcea ; 2, Isaccea–Tulcea ; 3, Dinogetia–Tulcea ; 5, Suceava „Șipot”–Suceava ; 6, Birlălești–Vaslui ; 7, 10, Adamclisi–Constanța ; 8, Hansca–Kotovsk ; 9, Bacău–„Curtea Domnească”–Bacău ; 11, Histria–Constanța ; 12, Borniş–Neamț.

Fig. 7. Fibules en bronze coulées, des VIe–VIIe siècles n.è. 1–2, 8, 12, Localités inconnues (Valachie, Olténie ?) ; 3–6, 9–11, Celei–Olt ; 7, Tirgșoru Vechi–Prahova.

Fig. 8. Fibules en fer à pied enroulé (1–3, 5–10) et coulées (4, 11), des Ve–VIIe siècles n.è. 1, 4–5, 9, 11, Morești–Mureș ; 2–3, 8, 10, Bratei–Sibiu ; 6–7, Topalu–Constanța.

Fig. 9. Fibules en fer à pied enroulé (2, 5–9) et coulées (1, 3–4), des Ve–VIIe siècles n.è. 1, 3, Kodin–Cernăuți ; 2, Gheleşti–Neamț ; 4, 6–7, Botoșana–Suceava ; 5, 9, Davideni–Neamț ; 8, Borosești–Iasi.

Fig. 10. Carte de la diffusion des fibules romano-byzantines des Ve–VIIe siècles n.è. dans le territoire carpatodanubio-pontique. ● = fibules en bronze à pied enroulé ; ▲ = fibules en bronze coulées ; ■ = fibules en fer.

1, Garvăn (Dinogetia) ; 2, Isaccea (Noviodunum) ; 3, Piatra Frecăței (Beroe) ; 4, Topraichioi–Babadag ; 5, Histria ; 6, Topalu ; 7, Ovidiu ; 8, Constanța (Tomis) ; 9, Adamclisi (Tropaeum Traiani) ; 10, Izvoarele (Pirjoaia) ; 11, București–Militari ; 12, Băleni–Români ; 13, Tirgșoru Vechi ; 14, Budureasca ; 15, Cireșanu ; 16, Sărata Monteoru ; 17, Celei (Sucidava) ; 18, Orlea ; 19, Drobeta–Turnu Severin ; 20, Orșova (Dierna) ; 21, Clisura Dunării ; 22, Căzănești ; 23, Bratei ; 24, Morești ; 25, Oradea ; 26, Poian ; 27, Birlălești ; 28, Gura Văii ; 29, Hansca ; 30, Bacău ; 31, Borosești ; 32, Moldoveni ; 33, Gheleşti ; 34, Borniş ; 35, Davideni ; 36, Suceava ; 37, Botoșana ; 38, Kodin ; 39, Budeni ; 40, Galița (Dervent).

Tableau nr. 1. La chronologie des principales découvertes des fibules en bronze à pied enroulé.

Tableau nr. 2. La chronologie des principales découvertes des fibules en bronze coulées.

Tableau nr. 3. La chronologie des principales découvertes des fibules en fer.

TERITORIUL MOLDOVEI FAȚĂ DE PRINCIPATELE KIEV ȘI HALICI*)

DE

ALEXANDRU V. BOLDUR

Există păreri potrivit cărora teritoriul Moldovei în secolele X, XI și XII s-ar fi aflat sub dominația politică a principatului Kiev, apoi a principatului Halici.

În lucrarea de față ne propunem să analizăm argumentele aduse în sprijinul acestor păreri și să demonstrăm netemeinicia lor, arătând totodată că teritoriul Moldovei a avut în acel timp o viață proprie, independentă de principatele ruse.

În legătură cu secolul al X-lea se invocă două argumente, care ar servi de dovadă cum că teritoriul moldovenesc ar fi fost încorporat în principatul kievean: pretinsa încorporare de către principele Igor a ulicilor, înrudiți cu tiverții, precum și expedițiile lui Sviatoslav la Dunăre.

Examinând primul argument ne vom ocupa de cele două popoare înrudite, pretinse slave, ulicii și tiverții¹. Cronica Niconovskaia, care nu cunoaște pe tiverți și se referă numai la ulici, ne relatează că războaiele lor cu Kievul au început încă sub Ascol și Dir, că Igor (912—945) și voievodul lui, Svendeld, i-au învins în anul 914, obligându-i să plătească tribut („danie“). Orașul ulicilor Peresecen nu s-a supus și a fost cu greu cucerit, în urma unui asediu de trei ani. Cronica adaugă că ulicii (uglicii, ulucii) locuiau „pe Nipru în jos și apoi au venit între Bug și Nistru și s-au așezat acolo“².

Relatarea cronicii privitoare la cucerirea Peresecenului provoacă îndoieli, deoarece e greu de imaginat ca locuitorii acestui oraș să fi putut suporta un asediu atât de îndelungat. După cit se pare, știră face parte din aceeași categorie de legende ca și expediția lui Oleg împotriva grecilor din 907, pe care istoricul sovietic S. V. Bahrușin o denumesc te fantezistă³.

* Studiul profesorului Alexandru V. Boldur (1886—1982), fost director al Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol” din Iași în perioada 1943—1948, reprezintă o versiune prescurtată a comunicării intitulate *Moldova între Kiev și Halici*, susținută la Institutul de Istorie „N. Iorga” în ședința publică de la 20 octombrie 1964, convocată în urma memoriului adresat de istoric forurilor superioare, prin care protesta împotriva teoriilor vehiculate în volumul al II-lea al tratatului de Istorie a României, București, 1962, privind stăpânirea kieveană și haliciană în regiunile est-carpătice, în secolele X—XII. Forma sa actuală a fost definitivată în decembrie 1964. Importanța articolului rezidă atât în faptul că sint combătute cu argumente peremptorii aserțiuni fără suport științific real, cit și pentru că, față de alte lucrări mai vechi sau mai noi abordând aceeași gamă de probleme, colportează informații nepuse în valoare în istoriografia românească și interpretări originale, motive pentru care s-a socotit oportună publicarea sa, chiar dacă în anumite chestiuni de amănunt redacția revistei noastre nu împărtășește întru totul punctele de vedere ale autorului.

Cu excepția unor pasaje inserate în cadrul lucrării *Teritoriul moldovenesc și cetățile de la Nistru și Chilia*, apărută în fasciculele din martie 1984—februarie 1985 ale publicației *Europa și Neamul Românesc*, tipărită de Editura Nagard din Italia, studiul este înedit. Manuscrisul său a fost pus la dispoziția lui C. C. Giurescu pentru a-l consulta în vederea elaborării

volumului *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, unde, de altfel, este și citat (Cf. p. 28, 29, 31 și 33). Menționăm că în legătură cu tiverții și ulicii, asupra cărora se fac referiri succinte în articol, Alexandru V. Boldur a revenit cu detalii în lucrarea *The Enigma of the Ulichy-Tivertsy People*, în *Balkan Studies*, IX, 1968, I, p. 55—90. De asemenea, istoricul, excelent cunoscător al izvoarelor medievale vechi rusești, a făcut o traducere integrală poemului *Cuvînt despre expediția lui Igor*—evocat și în prezentul studiu,—însoțind-o de consistente comentarii, lucrare rămasă din păcate deocamdată inedită.

Pentru amabilitatea de a ne fi încredințat spre publicare textul acestui meritoriu articol și pentru informațiile furnizate, ținem să adresăm calde mulțumiri fiicei istoricului, Nina A. Boldur, ale cărei eforturi de a-i valorifica lucrările postume merită întreaga considerație (*Nota redacției*—V.Sp.)

¹ Nu ne ocupăm, în studiul nostru de caracterul etnic al celor două popoare, deoarece această chestiune nu intră în cadrul preocupărilor noastre de față.

² *Polnoe sobranie russkikh letopisej* (în continuare—P.S.R.L.), t. IX, *Niconovskaia letopis'*, St. Petersburg, 1862, p. 26 sub anul 914 (6422).

³ S. V. Bahrușin, *Nekotorye voprosy istorii Kievskoj Rusi*, în *Istorič-Marxist*, t. III, 1937, p. 172.

Atît cronică Ipatievskaia, cît și Lavrentievskaia, cele mai apropiate de locurile discutate, păstrează tăcere în privința cuceririi acestui oraș. Chiar dacă am admite știrea ca perfect verosimilă, orașul Pereșecen se afla undeva pe Nipru și nu în hotarele Moldovei.

Ulicii și tîverții reprezentau două ramuri ale aceluiași popor: tîverții erau așezați între Bug și Nistru pînă la Marea Neagră, iar ulicii formau ramura răspîndită mai spre nord-est de tîverți. Prin urmare, faptul că Igor i-a învins pe ulici, obligîndu-i la plata tributului, după cum se proceda în acel timp, nu afectează teritoriul Moldovei. Totuși, avînd în vedere că privitor la așezarea ulicilor și tîverților s-au emis păreri diferite vom examina și alte aspecte ale problemei.

În primul rînd ne vom referi la subrezenia raporturilor intertribale. Istoricul B. D. Grekov afirmă pe bună dreptate că legătura dintre pămînturile principatului kievean pestriț, compus din diferite părți, nu putea fi trainică⁴. Astfel, drevleanii, pe care principele Oleg i-a obligat să plătească tribut, îndată după moartea sa s-au scuturat de supușenie, refuzînd să-l mai achite. A fost nevoie ca Igor să-i atace din nou și să-i oblige la plata tributului, dar drevleanii revoltați l-au ucis. Prin urmare, chiar dacă am admite că ulicii s-au obligat să-i plătească lui Igor tribut, nu există nici o certitudine că ei, cu timpul, n-au refuzat să-l plătească. După cum nu se poate aduce nici o dovadă în sprijinul părerii despre încorporarea ulicilor.

În ceea ce privește pe tîverți, faptul că au luat parte la expedițiile lui Igor în Bizanț nu înseamnă că ei i-au fost supuși, deoarece la expediția din 944 au participat și varegii și pecenegii, care în tot cazul nu i-au fost popoare aservite⁵. Tîverții, ca și celelalte popoare chemate să ia parte la expediție, mergeau pentru prada de război, fiind ademîniți de împărțeala care se făcea după terminarea expediției.

În afară de aceasta, tîverții erau răspîndiți între Bug și Nistru pînă la mare, iar gurile Bugului de Sud⁶; după cum se știe, aproape că se unesc cu gurile Niprului. Prin urmare, dacă tîverții ar fi fost cucerii de Igor și „încorporați”, bizantinii n-ar fi putut impune rușilor în tratatul din 945 o condiție foarte importantă potrivit căreia ei „nu au dreptul să ierneze la gurile Niprului la Beloberejie, nici pe insula Sf. Elefterie și cînd va veni toamna să se întoarcă la casele lor în Rusia”⁷. Casele lor se aflau dincolo de râul Stugna, deoarece kieveenii erau răspîndiți pînă la acest râu.

Încorporarea e o noțiune juridică legată de concepțiile actuale despre hotarele unui stat. Fenomenul de „încorporare” a învîșilor nu era cunoscut atunci. Afirmatia contrară duce la modernizarea istoriei vechi. Nu există nici un document care să probeze existența încorporării în acel timp. Fiecare popor (trib) învins era lăsat să trăiască ca și înainte, cu condiția să plătească tribut. Astfel procedau principii kieveenii nu numai față de triburile vecine, dar și față de Bizanț. Toate expedițiile rușilor în Bizanț, dacă erau încununete de succes, se terminau cu „daruri”.

O serie de istorici sovietici nu recunosc calitatea de stat a principatului kievean din acel timp și-i înfățișează pe principii ruși din secolul al X-lea ca pe niște șefi de „drujine”⁸, conducători militari. interesați mai mult de prada de război decît de încorporarea unor teritorii; numai de la sfîrșitul secolului al X-lea începe, propriu-zis, să se formeze statul rus ca organizație militară.

După cum am arătat mai sus, expedițiile principeului Sviatoslav constituie un argument invocat în favoarea stăpînirii kieveene la Dunăre în secolul al X-lea. Sviatoslav (957—972), ca și predecesorii săi, privea Kievul doar ca un punct de oprire și de sedere temporară⁹. În cronică rusă Lavrentievskaia găsim o relatare amănunțită a expediției sale¹⁰. În 967 Sviatoslav a pornit spre Dunăre împotriva bulgarilor și după o luptă a ocupat 80 de orașe, ceea ce pare neverosimil. El stătea la Pereiaslavet, pe partea dreaptă a Dunării și lua tribut de la greci. În 968 Kievul a fost atacat și asediat de pecenegi, încît locuitorii cetății suferau de foame și de sete. Mama lui Sviatoslav, Olga, a trimis o solie la fiul său pentru a-l chema în țară. Solii, găsindu-l la Dunăre, i-au spus: „Tu, principe, cauți pămînt străin..., lepădîndu-te de al tău și era cît pe ce să fim cucerii de pecenegi”. Sviatoslav a dat ascultare mamei sale și, întorcîndu-se la Kiev, i-a gonit pe pecenegi și a făcut pace cu ei.

În 969 Sviatoslav spunea că nu-i place să stea la Kiev, că preferă să locuiască la Pereiaslavet, deoarece acolo se aduc toate bunătățile din lume: de la greci aur și țesături scumpe, vin și legume, de la cehi și unguri argint și cai, din Rusia blănuri, ceară, hidromel și sclavi. În anul 971 el a plecat din nou la Dunăre, la Pereiaslavet. Bulgarii s-au închis în oraș, dar apoi a avut loc o mare bătălie și Sviatoslav i-a învins. El intenționa să pornească împotriva grecilor, dar aceștia s-au oferit să-i plătească tribut calculat după numărul ostașilor săi. Sviatoslav a afirmat că are 20 000 de ostași, deși, de fapt, avea numai 10 000. Grecii au adunat 100 000 de ostași, refuzînd să plătească tribut. Sviatoslav s-a luptat din nou, dar văzînd că după bătălie i-a rămas puțină oaste, s-a gîndit că e mai bine să facă pace, deoarece grecii șireți ar putea, prin înșelăciune, să-i bată drujina: „Pămîntul rusesc e departe, iar cu pecenegii

⁴ B. D. Grekov, *Kievskaja Rus'*, Moscova, 1939, p. 232.

⁵ P.S.R.L., t. I, *Lavrentievskaja letopis'*, St. Petersburg, 1897, p. 44, sub anul 944 (6452).

⁶ Există și Bugul de Nord, un afluent al Vistulei.

⁷ P.S.L.R., *Lavrentievskaja letopis'*, p. 50 sub anul 945 (6453).

⁸ Detașamente inarmate formate din oameni de încredere ai principelui care au luat parte la războaie și la administrarea țării.

⁹ S. M. Sereudin, *Istoričeskaja geografija*, Petrograd, 1916, p. 162.

¹⁰ P.S.R.L., *Lavrentievskaja letopis'*, p. 64—72.

sintem în război; cine ne va ajuta?"¹¹ După încheierea păcii, Sviatoslav, încărcat de bunuri, a plecat pe luntre spre cataractele Niprului. Din cauza primejdiei pe care o prezentau pecenegii, a fost nevoit să ierneze la gurile Niprului, unde a avut de suferit de foame. Odată cu venirea primăverii, el a pornit spre Kiev, însă pecenegii, sub conducerea principelui lor Kurea, fiind preveniți de greci, l-au atacat și l-au ucis (în 973).

Cronicarul bizantin Leon Diaconul aduce unele completări la povestirea cronicii ruse¹². Împăratul Ioan Tzimiskes i-a propus lui Sviatoslav prin solii săi să părăsească imediat Bizanțul și i-a amintit înfrângerea suferită de Igor, dar Sviatoslav, încrezător în forțele sale, n-a dat ascultare cererii împăratului. Ca urmare, a avut loc o bătălie crîncenă în care preponderența forțelor bizantine era covârșitoare și Sviatoslav a fost silit să se retragă. Leon Diaconul dă cifre exagerate în legătură cu oastea lui Sviatoslav, afirmînd că el a adus 60 000 de ruși, din care au rămas în urma bătăliei numai 22 000 și din acest număr mai puțin de jumătate erau capabili de luptă. Așa s-a terminat expediția în două rinduri la Dunăre a acestui principe kievean.

După cum am văzut, nu se poate vorbi de o stăpînire rusă la Dunăre și istoricii ruși serioși nu fac caz de acțiunile lui Sviatoslav pentru a afirma stăpînirea kieveană asupra Dunării și a teritoriilor limitrofe, înțelegînd că este vorba numai de peripeții ale unui război ruso-bizantin.

În acea perioadă, rușii erau amenințați de pecenegi. Potrivit lui Constantin Porfirogenetul, pecenegii se aflau la Dunărea de Jos încă din 896 și erau cel mai puternic popor din stepa de la nordul Mării Negre. Rușii căutau să păstreze pace cu ei, deoarece nu puteau pleca în expediții de teamă că, în absența lor, vor veni pecenegii și vor jefui și distruge pămîntul rusesc. Pe de altă parte, numai cu condiția de a avea pace cu pecenegii, rușii puteau întreține legături comerciale cu Țarigradul bizantin¹³.

După o luptă fratricidă între urmașii lui Sviatoslav, la Kiev s-a instalat Vladimir I (978—1015). Acest principe a reușit să se apropie de Marea Baltică și a avut de luptat împotriva polonezilor, viaticilor, iatviagilor și horvaților. S. M. Seredonin ne atesta că numai începînd cu Vladimir principii kieveeni s-au decis să stea la Kiev¹⁴. Regiunea dinspre sud de Kiev, pe ambele maluri ale Niprului, era slab populată, deoarece populația fugea departe de aceste locuri de teama pecenegilor. Pentru a apăra pămîntul rusesc, Vladimir a început să construiască cetăți, populîndu-le cu oameni aduși din nord, cu crivici, viatici și chiar cu o populație finică — ciudi. Astfel, populația noilor așezări se compunea din elemente nelibere și din prizonieri. În afară de cetăți, Vladimir a ridicat valuri de pămînt pe malurile Stugna, însă tocmai atunci a început „lupta neîncetată” cu pecenegii. Vladimir a mai construit Belgorodul, o cetate foarte puternică, situată pe riul Irpen, în apropiere de Kiev. Pe timpul acestui principe hotarul principatului kievean se afla la riurile Stugna și Ros, afluenți ai Niprului.

Începînd cu ultima decadă a secolului al X-lea, atacurile pecenegilor împotriva Rusiei devin foarte dese¹⁵. Cronică inițială (*Povest' vremennykh let*) menționează sub anul 997 „o luptă mare, necontenită” cu pecenegii, iar cu un an înainte de aceasta Vladimir abia a reușit să scape de pecenegi cu o „drujină” mică, ascunzîndu-se sub un pod. Linia cetăților de la Stugna nu putea rezista năvălirilor pecenege și Vladimir era nevoit să se ocupe numai de apărarea propriei sale țări.

De la 1015 pînă la 1036 principii kieveeni au luptat împotriva pecenegilor de opt ori¹⁶. Între 1031 și 1054 principele kievean Iaroslav a început să construiască cetăți pe riul Ros, populîndu-le cu prizonieri leși¹⁷. În 1036 pecenegii, într-un număr mare, s-au năpustit asupra Kievului. Atacul a fost cu totul neașteptat. Potrivit cronicii, a avut loc „un măcel groaznic” și abia către sfîrșitul zilei Iaroslav a reușit să-i învingă¹⁸.

Poziția acestui principe față de Bizanț a fost diferită de cea a principelui kievean Vladimir din trecut. În 1043 el a trimis pe fiul său Vladimir împotriva bizantinilor cu o oaste comandată de Vișata. Vladimir cu oastea sa a pornit pe corăbii întii spre Dunăre și apoi spre Țarigrad, ținîndu-se aproape de țărmul mării. Furtuna a distrus multe vase rusești, printre care și corabia în care se afla Vladimir, fapt în urma căruia el a fost nevoit să treacă pe alt vas; 6 000 de oameni au fost aruncați pe mal, într-un loc neprecizat și aveau intenția să se întoarcă în Rusia sub comanda lui Vișata. Împăratul Constantin Monomah a trimis în urmărirea rușilor 14 corăbii, dar Vladimir cu drujina lui i-a învins pe bizantini, iar vasele sale, cite au mai rămas, s-au întors în Rusia. Totuși, potrivit cronicii, Vișata ar fi căzut prizonier împreună cu 6 000 de oameni, care au fost duși la Țarigrad și în bună parte orbiți. După trei ani a fost restabilită pacea între ruși și greci și Vișata s-a întors în Rusia¹⁹. Înfrîngerea a fost atît de mare, încît, desigur, nu se poate vorbi nici pe departe de o dominație rusă la Dunăre în acel timp.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Leon Diaconul, *Istoria*, traducere rusă din limba greacă de D. Popov, St. Petersburg, 1820, p. 65 și urm. 93 și urm.

¹³ S. M. Seredonin, *op. cit.*, p. 164.

¹⁴ *Ibidem*, p. 162, 166 și urm.

¹⁵ *Ibidem*, p. 167.

¹⁶ B. D. Grecor, *op. cit.*, p. 243.

¹⁷ S. M. Seredonin, *op. cit.*, p. 167.

¹⁸ P. S. R. L., *Laurentievskaja letopis'*, p. 147.

¹⁹ *Ibidem*, p. 150—151.

În curînd după această înfrîngere, în 1060, apar în Rusia cumanii, denumiți în cronică rusă polovcîni sau polovîi, popor migrator bine organizat și foarte dîrz. În bătălia dintre Vsevolod și cumani din 1060, acesta a fost învins, iar cumanii i-au devastat țara și s-au retras. Invazii mari, în care principii kieveîni au suferit înfrîngeri, s-au repetat în 1067, 1079, 1093 și 1096, fiind însoțite de cumplite devastări. Este evident că principii kieveîni nu puteau pune stăpînire la Dunăre într-o perioadă cînd propria lor țară a suferit cinci invazii consecutive la scurte intervale de timp.

Pentru a dovedi stăpînirea rusă la Dunăre în secolul al XII-lea deseori se face referire la „posadnicii”²⁰ ruși instalați la Dunăre”. Cronică Ipatievskaja ne spune următoarele (sub anul 1116) : „În 1116 țareviciul Leon, ginerele lui Vladimir (Monomah), a pornit împotriva împăratului bizantin Alexe ; i s-au supus cîteva orașe dunărene dar în orașul Delstr (Dristor) la 15 august el a fost omorît prin înșelăciune de către doi saracini trimiși de împărat”. „Tot în acest an, continuă cronică, marele principe Vladimir a trimis pe Ivan Voitișici și a așezat la Dunăre pe posadnicii săi”. „Tot în acest an Viaceslav (fiul principelui Vladimir) s-a îndreptat spre Dunăre cu Toma Ratiborici și, ajungînd la Nistru, s-a întors fără nici un succes”²¹.

Prin urmare, în anul 1116, în perioada august-decembrie au avut loc trei expediții. Din relatarea cronicii reiese că prima expediție a lui Vladimir Monomah a fost întreprinsă pentru instalarea ginereului său Leon Dioghenovici în scaunul împăraților bizantini și nu pentru ocuparea teritoriilor dunărene. După cum s-a văzut, expediția s-a sfîrșit fără să-și fi atins scopul. Se pune întrebarea : dacă în cadrul celei de a doua expediții au fost instalați „posadnicii” la Dunăre, ceea ce ar fi însemnat simbolul stăpînirii rusești la acest fluviu, cine l-a oprit pe Toma Ratiborici la Nistru și l-a determinat să se întorcă fără succes din cea de a treia expediție ? Nu cumva acești „posadnicii” au dispărut imediat ce au pus piciorul la Dunăre și Toma Ratiborici a constatat că nu mai este posibil să-i instaleze din nou ? În tot cazul, după anul 1116 nu găsim în cronici nici un cuvînt despre „posadnicii”. Este de reținut că în cronică Lavrentievskaja, care acordă o atenție deosebită evenimentelor pereiaslavlene și kieveîne, la anul 1116 se relatează numai prima expediție și nu se spune nimic despre instalarea „posadnicilor”²². Dacă ar fi existat o stăpînire rusă la Dunăre, n-ar fi semnalat oare cronică acest fapt ? Oricum, nu se poate numi „stăpînire” atunci cînd este vorba de trei expediții în cinci luni de zile, terminate cu un deplin eșec.

Chestiunea este atît de clară, încît bizantinologul sovietic M. V. Levcenko recunoaște aceasta, scriînd : „Apare izolat un act ostil întreprins împotriva Bizanțului de către principele Vladimir în 1116. Toate acțiunile întreprinse s-au terminat cu un eșec”²³. Iar S. M. Seredonin, călăuzindu-se de simțul realității, scrie : „În 1116 Vladimir Monomah, potrivit unei știri oarecum enigmatice a cronicii Ipatievskaja, a instalat la Dunăre pe posadnicii săi, însă dacă acești posadnici au și stat (acolo), în tot cazul puțin timp”²⁴. Vom adăuga că expedițiile lui Vladimir au fost posibile numai datorită ciocnirii care s-a produs în acel timp între cumani și torci, uniți cu pecenegii la riul Don. După bătălie torcii și pecenegii au venit la Vladimir să-i ceară adăpost în Rusia, ceea ce li s-a încuviințat. Lupta cu popoarele din stepă fusese o preocupare constantă a principatului kievean și a celorlalte principate din imediata vecinătate a stepii. Astfel, în perioada dintre 1060 și 1215, adică timp de un secol și jumătate, principatul Kievului și principatele ruse Pereiaslav și Cernigov au avut de dus lupte extrem de dese și grele împotriva cumanilor. Potrivit istoricului rus Pogodin, cumani au atacat țara Pereiaslavlului de 25 de ori, țara Kievului de 19 ori, iar țara Cernigovului de 5 ori²⁵. Firește, cronicarii n-au semnalat chiar toate incursiunile cumane, deoarece Vladimir Monomah în testamentul din 1096 către fiii săi mărturisește că a luptat împotriva cumanilor de 19 ori ; Mstislav Izeaslavici, strănepotul lui, spunea în 1170 principilor ruși că în fiecare vară vin cumani și periclitează siguranța drumurilor comerciale. Dat fiind că principatul kievean era mereu atacat și hărțuit de cumani, nu se poate vorbi de o dominație rusă asupra teritoriului moldovenesc în acea perioadă.

Potrivit cronicilor ruse, în secolele XI—XII și XIII, hotarele principatului Kiev nu se întindeau pe partea dreaptă a Niprului decît la sud pînă la riul Ros, afluent al Niprului, iar la vest pînă la riul Sluci. În imediata vecinătate a principatului Kiev, la vest se aflau Volînia și bolohovenii, iar la sud clobucii negri sau berendeii, așezați pe Ros. Pe partea stîngă a Niprului erau situate principatele Cernigov la nord și Pereiaslav la sud. Nu există nici o dovadă documentară, că în tot acest timp principii kieveîni și-ar fi putut stabili sau menține dominația la Dunăre.

Credem că este util să ne oprim asupra unei știri din cronică Ipatievskaja, în care se menționează Dunărea, dar în realitate prin Dunăre se înțelege Niprul. Un istoric nefamiliarizat cu descifrarea cronicii ar putea fi indus în eroare. În 1136 a avut loc o bătălie între principii ruși împărțiți în două tabere : prima a lui Iaropolk din Kiev cu frații săi, a doua — a lui Vsevolod din Cernigov cu Olgovicii ajutați de cumani. S-a desfășurat o luptă tipic feudală pentru acapararea orașelor rusești. Kieveîni i-au învins

²⁰ Locuitori, administratori.

²¹ P.S.R.L., t. II, *Ipatievskaja letopis*, St. Petersburg, 1843, p. 7—8.

²² P.S.R.L., *Laurentievskaja letopis*, p. 276.

²³ M. V. Levcenko, *Očerki po istorii rusko-vizantijskich otnošenij*, Moscova, 1956, p. 477.

²⁴ S. M. Seredonin, *op. cit.*, p. 184.

²⁵ *Ibidem*, p. 171.

pe cumani, dar au fost înfrinși la rindul lor de Olgovici. Descriind fazele luptei, cronica ne informează că, la un moment dat, Olgovicii cu cumanii au trecut din nou „Dunărea” în ziua de 20 decembrie și „au început să devasteze localitățile de la Trepolie de lângă riul Krasna și Vasilev până la Belgorod, iar în altă parte până la Kiev și pe (riul) Jelani până la Visegorod și Derev și prin (riul) Libedi trăgeau săgeți”²⁶.

Am identificat localitățile menționate în cronică și am constatat că toate se află pe Nipru sau în apropierea lui²⁷.

Substituirea Niprului cu Dunărea constituie o reminiscență din secolul al VI-lea și următoarele, cînd slavii aflați la Dunăre au fost atît de impresionați de mărimea și frumusețea acestui fluviu, încît, după ce s-au răspîndit în diferite direcții, slavii de est (ruși) au folosit denumirea lui pentru orice fluviu mare. Ca urmare, în cronicile ruse, în cîntecele populare rusești și ucrainiene, sub denumirea Dunării apar atît Nipru cît și Donul.

Într-un cîntec popular rusesc citim: „A curs Dunărea pînă la Kiev”²⁸. Firește, aici este vorba de Nipru și nu de Dunăre. În „bîlina” (cîntec popular eroic rus) despre Dunai Ivanovici la cuvîntul „Dunai” se pune în paranteze cuvîntul „Don” (Don Ivanovici), pe care de fapt îl și are în vedere²⁹. „Dunărea” este astfel un simbol al riului mare în general și nu o noțiune geografică³⁰. Un cunoscut istoric al literaturii ruse, Orest Miller, a emis opinia că Dunărea a fost la ruși un nume comun, și nu propriu, pentru a desemna orice fluviu mare³¹. Chiar și istoricii străini, de exemplu Iornand, au observat că aborigenii ruși prin Dunăre înțeleg Niprul³².

În continuare, vom analiza părerea potrivit căreia teritoriul moldovenesc s-ar fi aflat sub dominația principatului Halici. Unul dintre argumentele invocate în sprijinul acestei păreri este în legătură cu activitatea principelui Ivan Rostislavici din Zvenigorod, oraș situat în principatul halician. Se pretinde că în 1141 acest principe, aflîndu-se sub autoritatea superioară a principelui din Halici (?), administra „Ponizie” și „Podunavie”, în care era inclus și teritoriul moldovenesc și cel bucovinean. Sub administrarea lui s-ar fi aflat orașele Tecuci, Hotin, Belgorod (Cetatea Albă), Chilia, Haliciul Mic (Galați), Berlad și altele³³. Se susține că teritoriile nistro-dunărene ar fi ieșit de sub autoritatea superioară a principilor kievieni și ar fi fost încorporate de Rusia haliciană. Ca dovadă se aduce în discuție „Cuvîntul despre expediția lui Igor”, în care însă nu găsim nici orașele menționate mai sus, nici alte mărturii în favoarea acestei păreri.

În realitate, Ivan Rostislavici³⁴ a fost un principe rus lipsit de mijloace materiale, deoarece nu avea „udel”, adică teritoriu asupra căruia să domnească și își cîștiga existența ca mercenar luînd bani pentru serviciile făcute altor principii ruși și nesfiindu-se să jefuiască pe unde putca. El a rîvnit mereu la scaunul halician, dar nu l-a putut căpăta. În 1144, suferind un eșec în încercarea de a-l ocupa, fugi la Dunăre, apoi la Kiev. După o serie de peripeții, în 1159, auzind de intenția principelui halician de a-l lua captiv din Kiev, unde se afla, a fugit la Dunăre, la cumani. Cu acest prilej i-a jefuit pe pescari halicieni și le-a luat toată marfa. Acțiunile lui pe pămîntul moldovenesc s-au redus la adunarea unei oști de strînsură, formată din mulți cumani și 6 000 de berladnici, cu care a încercat să atace marginile sudice ale principatului halician. După ce orașul Kucelmin s-a predat, Ivan Rostislavici a ajuns la Ușița unde s-a certat cu cumanii și aceștia l-au părăsit. Rămînînd numai cu berladnicii, el n-a încercat să ia acest oraș și a plecat la Kiev. Ulterior fugi în Grecia la Thessalonik, unde moare otrăvit în 1162. Firește, acest principe refugiat în nici un caz nu poate fi socotit un reprezentant al principatului halician, întrucît nu a întreprins acțiunile sale în numele acestui principat, ci, dimpotrivă, l-a atacat și a luptat împotriva lui.

Avem o dovadă în cronicile ruse că Birladul nu era supus rușilor. În 1174, principele Andrei din Suzdal, avînd pretenția de a dispune de scaunele princiare ruse, a spus fraților Rostislavici: „De nu voiți să faceți pe voia mea, tu, Riurik, du-te la Smolensk, la fratele tău, în ocina ta, iar tu, David, du-te la Berlad, căci în țara rusească nu-ți îngădui să stai”³⁵.

Deci, din informațiile prezentate mai sus s-a putut constata că granița de sud a Haliciului era la Kucelmin și Ușița, orașe atacate de Ivan Rostislavici, iar Birladul se afla departe de țara rusească³⁶.

²⁶ P.S.R.L., *Ipatievskaja letopis'*, sub anul 1136.

²⁷ *Enciklopediceskij slovar'* de F. A. Brockhaus și I. A. Efron, Petersburg, 1890—1907; pentru Belgorod pe riul Irpeni, t. IX (V), 1891, p. 176; pentru Vasilev și Krasna — t. X (V—a), 1892, p. 576; pentru Visegorod — t. XIV (VII—a), 1892, p. 588; pentru împrejurimile Kievului — t. XXIX (XV), 1893, p. 267 și urm.

²⁸ P. N. Ribnikov, *Pesni*, ed. a 2-a, t. I—II, 1909—1910, sub îngrijirea lui A.E. Gruzinski. Citez după prima ediție, t. I, p. 50 și 130, t. II, p. 463.

²⁹ V. A. Cheltnială, *Kurs istorii russkoj literatury*, partea I, caietul 1, St. Petersburg, 1906, p. 513—514.

³⁰ L. A. Dimitriev, *Glagol „Kaiati” i reka Kaiata v „Slove o polku Igoreve”*, în *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. IX,

1953, p. 38. Vezi, de asemenea, E. V. Barsov, *Slove o polku Igoreve*, t. II, Moscova, 1888, p. 64.

³¹ Orest Miller, în *Jurnal Ministerstva Narodnago Prosvetšeniija*, 1877, nr. 9, p. 37—61.

³² A. V. Longhinov, *Slove o polku Igoreve*, Odessa, 1911, p. 72.

³³ Termenul geografic „Ponizie”, după cum îl înțelege cronica Ipatievskaja, înseamnă partea sud-estică a principatului Halici, cu orașele ei Plav, Kucelmin și Bakota, care e centrul ei. Iar „Podunavie” înseamnă malul Dunării.

³⁴ Amănunte despre viața acestui principe vezi în P.S.R.L., *Ipatievskaja letopis'*, p. 20, 27—28, 80—81, 83—84, 91.

³⁵ P.S.R.L., *Ipatievskaja letopis'*, p. 109.

Se mai face caz de o operă literară rusă de la sfârșitul secolului al XII-lea, „Cuvînt despre expediția lui Igor”, în care s-ar afla o dovadă a stăpînirii haliciene pînă la Dunăre.

Pasajul respectiv suna astfel:
 „Principe halician Osmomisl Iaroslav!
 Sus stai tu pe scaunul tău de aur,
 Ai ferecat munții ungurești
 Cu oștile tale de fier,
 barînd regelui calea,
 închizînd Dunării porțile (pămîntului tău),
 aruncînd bolovanii de cremene peste nori,
 ducînd judecăți pînă la Dunăre”.
 Frica de tine curge prin țări,
 tu deschizi porțile Kievului,
 săgetezi de pe scaunul părintesc de aur
 pe sultani peste țări”.

Pentru a înțelege acest text trebuie să știm că principele Igor de Novgorod-Seversk, eroul „Cuvîntului despre expediția lui Igor”, era căsătorit (a doua oară) cu Eufrosina, fiica principelui halician Iaroslav, care figurează în această operă sub numele de Iaroslavna. Cunoscînd că Iaroslav este un principe puternic și se află în rudenie prin alianță cu principele Igor, autorul „Cuvîntului” a vrut să-l măgulească folosind la adresa lui citeva hiperbole lingvistice, pe care le găsim inserate în pasaje de mai sus. „Scaunul de aur” este o simplă metaforă. „Ferecarea” munților ungurești (Carpați) constituie o hiperbolă. În expresia „închizînd Dunării porțile”, Dunărea stă la cazul dativ, nu genitiv, și întregul pasaj înseamnă închiderea porților propriului său pămînt pentru acei care ar putea veni de la Dunăre, adică pentru popoarele situate la Dunăre și supuse Bizanțului. Interpretarea aceasta o găsim la D. S. Lihaciiov³⁶, unul din cei mai de seamă cercetători ai acestei opere literare ruse. Pasajul nu are sensul că „porțile Haliciului se aflau la Dunăre”, deci că pămîntul principatului halician se întindea pînă la Dunăre. „Porțile” reprezintă, desigur, un simplu simbol.

Expresia „ducînd” (sau extinzînd) judecata sa pînă la Dunăre, nu înseamnă că acest principe și-a instalat judecătorii la Dunăre. Prezența unor judecători presupune existența unui personal special însărcinat cu traducerea în viață a sentințelor și a unor închisori pentru chestiuni penale, ceea ce nu rezultă de nicăieri. Nu există nici măcar o singură diplomă și nici un document din care să reiasă instalarea unor judecători pe pămîntul moldovenesc. După cum, nu vedem nici oastea prin care Haliciul și-ar fi putut exercita pretinsa putere princiară asupra acestui pămînt. Judecățile lui Iaroslav reprezintă o hiperbolă, la fel ca și „aruncarea bolovanilor de cremene peste nori” sau „săgetarea sultanilor peste țări”.

În general, trebuie să menționăm că autorul „Cuvîntului despre expediția lui Igor” este înclinat spre întrebuințarea hiperbolelor la adresa principilor puternici. De pildă, apelînd la marele principe Vsevolod din Suzdal, îi spune că „el poate vărsa apa Volgăi din albie și numai cu ajutorul viselor”, iar riul Don îl poate „deșerta cu coifurile”. Din seria unor asemenea hiperbole fac parte și toate hiperbolele inserate cu dărnicie la adresa lui Iaroslav.

Din punct de vedere economic, Iaroslav avea interesul de a naviga liniștit pe Nistru. Pe această magistrală de apă, el își transporta sarea pe litoralul Mării Negre, ceea ce se vede dintr-un fapt povestit în cronică; în urma revărsării acestui rișu pe cursul lui inferior s-au înecat peste 300 de oameni veniți cu sare din Udeci-ul halician³⁷. De aici nu rezultă că puterea lui se întindea pînă la Dunăre. Această ipoteză se află în contradicție cu ceea ce cunoaștem noi despre hotarele principatului halician. Se știe că hotarul de sud al țării Haliciului îl formau orașele Ușița, Kucelmin, Onut, Kolomeea și hotarul de est cu Volinia — orașul Mikulin.

Istoriografia rusească din trecut în frunte cu N. M. Karamzin întindea hotarele haliciene pînă la gurile Siretului și Prutului³⁸. Părerea aceasta și-a găsit deplina aprobare la istoricii ucraineni³⁹. Istoriografia rusă și ucraineană obiectivă mai nouă a restrîns aceste hotare în concordanță cu mărturia

³⁶ Nu ne ocupăm de fuga în 1164 a lui Andronic Comnenul, din închisoare, unde era ținut din ordinul împăratului. Manuil povestită de Nicetes Choniates, ed. Bonn, p. 171, deoarece din povestirea cronicarului bizantin nu se poate trage nici o concluzie cu privire la hotarele principatului halician. Orice speculație în această privință este de domeniul fanteziei.

³⁷ Expresia „ducînd judecăți pînă la Dunăre” este o traducere exactă, cea mai apropiată de ediția originală din 1800. A. S. Orlov, *Slovo o polku Igoreve*, ed. 2-a, Moscova-Leningrad, 1946, p. 83.

³⁸ D. S. Lihaciiov, *Ustnye istoki chudožestvennoj sistemy*

Slova o polku Igoreve, în *Sbornik issledovanij i statej*, sub îngrijirea d-nei V. Adrianova-Perett, Moscova-Leningrad, 1950, p. 82 și 90. De același autor, *Slovo o polku Igoreve*, 1955, p. 78.

³⁹ P. S. R.L., *Ipatievskaja letopis'*, p. 359.

⁴⁰ N. M. Karamzin, *Istoriia gosudarstva Rossijskogo*, 12 t., 1816–1829, t. VIII, p. 80.

⁴¹ D. Zubrički, *Istoriia drevnego galičisko-russkogo kneazestva*, t. II, Lvov, 1852, p. 121; I. Šaranevici, *Istoriia Galicko-Volodimirskoj Rusi*, Lvov, 1863, p. 37; I. Ogonovski, *Slovo o polku Igoreve*, Lvov, 1876, p. 95.

documentelor istorice. Astfel, istoricul ucrainean V.B. Antonovici scria în 1885 că Nistrul, atît în partea lui dreaptă, cît și în partea lui stîngă de la gurile Ușitei pînă la mare, „nu a aparținut nici principilor halicieni, nici altor principii ruși”⁴². În 1905, un alt istoric ucrainean, M. Hrușevski, de asemenea fixează granița de sud a principatului Halici la riul Ușîța, afluent stîng al Nistrului și pe cursul superior al Prutului⁴³. S. M. Seredonin fixează în 1916 hotarul halician în același sens la orașele Ușîța, Kucelmin, Onut, Mikulin și Colomeea⁴⁴.

În privința cumanilor ne prezintă lămuriri esențiale D. A. Rassevski, care într-un studiu amplu privitor la limitele de răspîndire a cumanilor a încercat să localizeze așezările lor oarecum stabilizate pe timpul iernii⁴⁵. Autorul constată că unul din punctele de așezare a cumanilor a fost la Dunăre. După părerea sa, cumanii apar prima dată la Dunăre între anii 1070 și 1080 la hotarele Bizanțului. Zdrobind pe pecenegi în 1091, împăratul bizantin Alexie Comnen a deschis calea pentru incursiunile cumane. D. A. Rassevski consideră că cumanii s-au stabilit la Dunăre din 1159, cînd cronica rusă Ipatievskia ne informează privitor la fuga principelui rus Ivan Rostislavici în cîmp la cumani, despre care am vorbit mai sus.

Avem date potrivit cărora la sfîrșitul secolului al XII-lea cumanii erau așezați la Dunăre în mod temeinic. Nicetas Choniates scrie: „Petru și Asan, cu tovarășii lor de răscoală, s-au repezit spre Dunăre și trecînd-o cu luntrile s-au dus la vecinii lor cumani”⁴⁶. Deci cînd Asăneștii au fugit în 1186 din Bulgaria la cumani, pentru a le cere ajutor împotriva bizantinilor, cumanii se aflau la Dunăre. În sfîrșit, și cronica rusă Ipatievkaia sub anul 1190 ne vorbește despre „clobucii negri” (torcii), care s-au plîns principilor ruși că sînt atacați de cumani, dar ei nu știu dacă acești cumani sînt „dunăreni” sau veniți din altă parte⁴⁷. E o nouă dovadă că la sfîrșitul secolului al XII-lea cumanii erau stăpîni la Dunăre și, firește, pe meleagurile moldovenesti și muntenesti, înlăturînd posibilitatea extinderii haliciene pînă la Dunăre. După părerea lui D. A. Rassevski, cumanii s-au răspîndit repede pînă la Porțile de Fier, iar spre nord pînă în Bucovina și pînă la granița sudică a principatului halician, românii aflîndu-se deci sub stăpînirea cumană.

În continuare, ne vom referi la două lucrări, prima fiind publicată înainte de primul război mondial, iar a doua înainte de cel de al doilea război mondial. Astfel, în 1909 a apărut Atlasul Istoriei Rusești de N. N. Tornau, recomandat de ministerele rusești respective pentru uzul școlilor secundare de cultură generală, militară și comerciale⁴⁸. Harta nr. 4, înfățișînd Rusia în 1054—1240, tratează hotarul Haliciului abia pînă la cursul superior al Prutului și Siretului, adică așa cum îl fixau istoricii menționați mai sus V. B. Antonovici, M. Hrușevski și S. M. Seredonin. Atlasul se afla, desigur, la nivelul științei istorice ruse din timpul publicării lui. În 1932, într-o lucrare foarte temeinică privitoare la istoria Rusiei, publicată de trei istorici bine cunoscuți în toată lumea, Paul Miloukov, Ch. Segnobos și L. Eisenmann, este prezentă o hartă a principatelor ruse din secolul al XII-lea, în care se vede că atunci cumanii își aveau pe teritoriul Moldovei o așezare tot atît de stabilă ca și între Nipru și Doneț. Principatul halician este cuprins în hotarele lui adevărate⁴⁹. Printre altele, acolo mai aflăm că în secolul al XII-lea principatul Kievului a decăzut, devenind o arenă a luptelor singeroase dintre diferiți pretenzenți la domnie și trecea din mină în mină, iar în a doua jumătate a acestui secol unul din principii kieveeni se plîngea că toate drumurile sînt ocupate de cumani⁵⁰.

Trebuie să subliniem că ideea unei dominații kievene și haliciene este în flagrantă contradicție cu realitățile istorice de la est de Carpați. Către secolul al XII-lea s-a evidențiat existența unor formațiuni politice românești total independente. În această perioadă vedem în nordul Moldovei Șepenițul, o veche localitate și regiune care își trage originea din preistorie, de pe timpul culturii ceramicii pictate. În vest, la mijloc, se afla țara brodniciilor, compusă din regiunea Neamț și teritoriul dinspre sud, inclusiv Vrancea. Între aceste două formațiuni se situa Cimpulungul (Moldovenesc), veche „republică”, după terminologia lui Dimitrie Cantemir. La sud se afla țara Birlad, după cum rezultă din studierea mai amănunțită a cronicilor ruse. În secolul al XII-lea Birladul avea o regiune întinsă și o populație numeroasă. Pe ambele maluri ale Prutului și în spațiul pînă la Nistru se afla Cumania⁵¹.

Pe baza argumentelor expuse în această lucrare, sîntem îndreptățiți să afirmăm că păreriile privitoare la existența unei dominații kievene și haliciene asupra teritoriului Moldovei în secolele X, XI și XII sînt neîntemeiate.

⁴² V. B. Antonovici, *Monografii po istorii juznoj i jugozapadnoj Rossii*, t. I, Kiev, 1885, p. 122—123.

⁴³ M. Hrușevski, *Istoria Ucraini-Rusi*, t. II, Lvov, 1905, p. 460—461.

⁴⁴ S. M. Seredonin, *op. cit.*, p. 184 și 186.

⁴⁵ D. A. Rassevski, *Polovcy. Predely Polca poloveckogo*, în *Annales de l'Institut de Kondakov (Seminarium Kondakovianum)*, t. X, Praha, 1938, p. 155—177.

⁴⁶ Nicetas Choniates, *De Isaacio Angelo*, lib. I, 5, după traducerea lui G. Murru, în *Analele Acad. Rom. seria II, Mem. Secf. Ist.*, vol. 28, București, 1906, p. 381.

⁴⁷ P. S. R. L., *Ipatievskaja letopis'*, sub anul 1190.

⁴⁸ N. N. Tornau, *Učebnyj atlas po ruskoi istorii*, ed. a 7-a, St. Petersburg, 1909.

⁴⁹ Paul Miloukov, Ch. Segnobos și L. Eisenmann, *Histoire de Russie*, t. I—III, t. I, Paris, 1932, harta în t. I, la p. 110.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 97 și 99.

⁵¹ Astfel se explică de ce Ivan Rostislavici a putut să adune cu ușurință o oaste compusă din cumani și berladnici și unii și alții se aflau aproape.

LE TERRITOIRE DE LA MOLDAVIE PAR RAPPORT AUX PRINCIPAUTÉS DE KIEV ET DE HALITCH

RÉSUMÉ

L'étude du professeur Alexandre V. Boldur (1886—1982), ancien directeur de l'Institut d'Histoire Nationale „A. D. Xenopol” de Iassy pendant les années 1943—1948, représente une version abrégée de la communication portant le titre *Moldova între Kiev și Halici (La Moldavie entre Kiev et Halitch)*, soutenue à l'Institut d'Histoire „N. Iorga” de Bucarest dans la séance publique du 20 octobre 1964.

Sous sa forme actuelle elle a été mise au point au mois de décembre 1964. L'importance de l'article réside tant dans le fait qu'on y combat avec des arguments péremptoires des assertions sans support scientifique réel, que par le fait qu'il comporte des informations inédites dans l'historiographie roumaine et des interprétations originales. C'est pourquoi l'on a considéré comme opportune sa publication, même si dans certaines questions de détail la rédaction de notre revue ne partage pas tout à fait les points de vue de l'auteur.

À l'exception de quelques passages insérés dans l'ouvrage *Teritoriul moldovenesc și cetățile de la Nistru și Chilia (Le territoire moldave et les châteaux-forts du Dniestr et de Kilia)*, paru dans les fascicules de mars 1984 — février 1985 de la publication *Europa și Neamul Românesc (L'Europe et le Peuple roumain)*, imprimée par l'Édition Nagard, l'étude est inédite. Le manuscrit en a été mis à la disposition de C. C. Giurescu pour qu'il le consulte en vue de l'élaboration du volume *Tirguri sau orașe și cetăți moldave din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea (Bourgs ou villes et cités moldaves du Xème jusqu'au milieu du XVIème siècle)*, Bucarest, 1967, où d'ailleurs il est également cité (Cf. p. 28, 29, 31 et 33). Nous mentionnons que sur les Tiverts et les Oulitchs, sur lesquels on fait des remarques succinctes dans l'article, Alexandre V. Boldur est revenu avec des détails dans l'ouvrage *The Enigma of the Ulichy-Tivertsy People*, dans *Balkan Studies*, IX, 1968, I, p. 55—90. De même, l'historien, excellent connaisseur des sources médiévales vieilles russes, a fait une traduction roumaine intégrale du poème *Chant sur l'expédition d'Igor* — évoqué aussi dans l'étude sus-mentionnée — en l'accompagnant de consistants commentaires, ouvrage resté, malheureusement, inédit jusqu'à présent.

Pour ce qui est du problème du statut politique des régions roumaines est-carpatiques aux Xe—XIe siècles, l'auteur s'arrête à l'analyse des arguments invoqués par certains historiens pour démontrer la prétendue domination politique des principautés de Kiev et de Halitch sur la Moldavie. On y examine le caractère des rapports du prince Igor avec les Oulitchs et les Tiverts, en considérant que ces tribus n'ont pas été incorporées à l'État kiévien. De même, les expéditions initiées par Sviatoslav dans les Balkans n'ont pas conduit à l'accaparement durable de certains territoires du Bas-Danube. Les tentatives ultérieures de Vladimir le Monomakh du début du XIIème siècle d'imposer son administration dans la zone du grand fleuve ne se sont pas soldées, elles non plus, par des résultats positifs. L'établissement et le renforcement des populations touraniennes nomades dans les steppes nord-pontiques ont empêché en grande mesure l'offensive des princes russes de Kiev vers l'embouchure du Danube.

La présence temporaire du prince Ivan Rostislavitch de Zvenigorod dans les régions est-carpatiques ne peut pas être interprétée dans le sens d'une imposition de la domination halitchienne sur les territoires respectifs, car Ivan non seulement qu'il n'était pas soumis aux knès de Halitch, mais, bien au contraire, il se trouvait en conflit avec ceux-ci. Étant dépourvu de moyens militaires, il s'est allié avec les Berladniques et les Coumans, puis il s'est engagé comme mercenaire des différents princes russes. L'emploi de certaines informations offertes par *Chant sur l'expédition d'Igor* à l'appui de la soi-disant domination halitchienne au Bas-Danube est d'ailleurs repoussée par l'auteur. La frontière de sud du knésat de Halitch était formée au XIIe siècle par les villes Ouchitza, Koutchelmîn et Onut. À la même époque en Moldavie sont attestées plusieurs formations politiques locales indépendantes.

Traduit par MICHAELA SPINEI

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN NECROPOLA MEDIEVALĂ DE LA HUDUM (1987)

DE

VICTOR SPINEI și RODICA POPOVICI

După o întrerupere prelungită, cauzată de diverse motive, cercetările arheologice din necropola medievală de pe Dealul Hudumului, din localitatea Hudum (com. Mihai Eminescu, jud. Botoșani), investigată în anii 1970—1972, au fost reluate în luna august 1987. Lucrările de pe șantier au fost coordonate de Institutul de Istorie și Arheologie din Iași, prin semnatarii acestor rânduri, care au beneficiat de sprijinul material al Muzeului de Istorie din Botoșani¹.

Continuarea săpăturilor în obiectivul amintit a fost considerată necesară datorită rezultatelor importante obținute prin cercetările anterioare. Pe de altă parte, pentru problemele rămase încă insuficient clarificate se impunea să se încerce elucidarea lor în consonanță cu stadiul actual al cunoștințelor privind realitățile vieții rurale medievale. În cele trei campanii de săpături anterioare din zonă necropolei au fost descoperite 132 de morminte, repartizate, după toate probabilitățile, în două cimitire diferite, situate la mică distanță unul de celălalt. Din primul, amplasat în capătul nord-vestic al Dealului Hudumului, fuseseră dezvelite 88 de morminte, iar din cel de-al doilea, care se întindea spre sud-est de cel dintîi, 44. Cele două cimitire erau separate de o porțiune de teren neutilizată pentru înmormîntări, lungă de cel puțin 35 de metri. Potrivit observațiilor făcute pe baza inventarului funerar recuperat, necropola 1 este anterioară cronologic necropolei 2².

În timpul săpăturilor întreprinse în anul 1987 s-au urmărit mai multe obiective: continuarea dezvelirii celor două necropole, precizarea limitelor spațiale ale necropolei 1, verificarea anumitor observații anterioare, obținerea de date noi privind ritualul practicat și stabilirea unei cronologii cât mai exacte a complexelor funerare, toate acestea pentru a se reliefa un tablou cuprinzător al vieții materiale și spirituale a comunităților românești din părțile septentrionale ale spațiului est-carpatic în secolele XIII—XV. Nu ne-a preocupat investigarea așezării adiacente cimitirului, unde ultimele cercetări fuseseră acelea practicate în anii 1973 și 1974³.

Ca sistem de săpătură, s-a apelat la aceeași metodologie utilizată în timpul campaniilor de cercetări din 1970—1972: trasarea de șanțuri paralele, de lungime variabilă, cu lățimea de 1—1,5 m, adîncite pînă la nivelurile sterile din punct de vedere arheologic. În cazul cînd mormintele interceptate nu se încadrau perfect în cuprinsul secțiunilor, s-a recurs la casete. Secțiunile au fost dispuse paralel cu acelea excavate în anii anteriori, fiind orientate 2100°/° ESE — 5300°/° VSV. Întrucît ne-am propus să epuizăm cercetarea necropolei 1, am investigat și spațiile nesăpate dintre șanțurile trasate în 1970—1972, iar ulterior ne-am extins lateral, pentru a delimita întinderea complexului. În linii mari, acest obiectiv a fost realizat. Totuși, în anumite zone s-ar mai fi impus excavarea unor șanțuri de control, pentru a avea o deplină certitudine că grupuri izolate de morminte nu s-au extins și dincolo de presupusa extremitate a cimitirului. Întrucît în perioada cît șantierul a fost deschis, în perimetrul unde intenționam să amplasăm respectivele șanțuri de control se aflau încă culturi agricole nerecoltate, a trebuit să amînăm trasarea lor pentru o viitoare campanie arheologică. Cîteva morminte ar mai putea fi eventual depistate în marginea de vest a necropolei 1, dar numărul acelorora nu poate fi prea mare,

¹ La bunul mers al lucrărilor de pe șantier a contribuit IEELIF—Botoșani, îndeosebi prin ing. Constantin Purice, directorul întreprinderii, și ing. Dimitrie Cantemir, cărora le mulțumim și pe această cale.

² V. Spinei și R. Popovici, *Cercetările arheologice din*

necropola medievală de la Hudum, jud. Botoșani, în *ArkMold* X, 1985, p. 74—88. Cf. și idem, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum—Botoșani din anii 1970—1972*, în vol. *Din trecutul județului Botoșani*, I, Botoșani, 1974, p. 115—134.

³ Rezultatele acestor săpături sînt deocamdată inedite

atît datorită spațiului redus din promontoriu rămas neseccionat, cît și a faptului că, în zona respectivă, stratul vegetal fiind subțiat prin alunecări succesive, mormintele au fost distruse foarte probabil prin lucrări agricole, ceea ce, de altfel, s-a constatat și în imediata apropiere cu prilejul săpăturilor precedente. Totodată, estimăm că și mai redusă este posibilitatea ca necropola să se fi extins spre nord-est, unde terenul coboară în pantă destul de accentuată, neadecvată pentru înmormintări fără amenajări prealabile.

În cursul campaniei de săpături din vara anului 1987 au fost excavate șapte secțiuni (=S) (nr. 12—18) — toate paralele — dispuse astfel: S 12 între vechile S 1 și S 2, S 13 între S 4 și S 9, S 14, 15 și 16 la nord-est de S 10, S 17 între S 1 și S 3, S 18 între S 11 și S 5⁴. Lungimea lor este următoarea: S 12=62+94=156 m (între cele două segmente ale sale au fost lăsați 18 m nesăpați), S 13=78 m, S 14=81 m, S 15 și S 16=62,5 m, S 17=57 m și S 18=48 m. Totodată, s-au făcut două prelungiri de 3 m spre sud-est la S 9 și S 10, excavate în 1972. S 15, 16 și 18 aveau lățimea de 1,0 m, iar celelalte de 1,5 m. Cu excepția secțiunii 12, care a traversat suprafața ambelor necropole, celelalte șase au avut menirea să se circumscrie în prezumtiva arie a necropolei 1⁵.

Pe traseul secțiunilor au fost interceptate 38 de morminte, ceea ce ridică la 170 numărul total al mormintelor descoperite pînă în prezent pe Dealul Hudumului. Dintre aceste 38 de morminte, 18 (nr. 133—147, 165—167) aparțin primei necropole și 20 (nr. 148—164, 168—170) celei de-a doua. Mormintele (=M) 133—137 și 147 din necropola 1 și toate cele 20 din necropola 2, adică în total 26 de morminte, s-au aflat pe traseul secțiunii 12, restul de 12 fiind descoperite după cum urmează: M 144 în S 13, M 138—143 în S 14, M 165—167 în S 17 și M 145—146 în S 18. În S 15 și S 16 nu a apărut nici un mormint, ceea ce lasă să se întrevadă că necropola nu se continua spre panta de nord-est a promontoriului. Un singur mormint — 136 — era dublu, cuprinzînd resturi osoase de la doi copii (fig. 4/2). Spre deosebire de campaniile anterioare, nu s-a înregistrat nici un caz de suprapunere de morminte.

Starea de conservare a majorității scheletelor era precară, fapt datorat mai multor motive. Scheletele aflate la adîncime mică — îndeosebi acelea din necropola 1 — au fost adesea deteriorate de lucrările agricole. O parte dintre ele au avut de suferit și de pe urma altor deranjamente moderne, ca și a crotovinelor. Datorită solului acid, în care au fost îngropate, scheletele din necropola 2 au devenit extrem de friabile, așa încît, îndeosebi oasele de copii s-au macerat adesea. Pe de altă parte, seceta excesivă din luna iulie, adăugată deficitului pluviometric din ultimii ani, a dus la întărirea cu totul deosebită a solului în care erau depuși înhumatii, ceea ce a ridicat mari probleme la dezvelirea lor. Astfel, în timpul lucrărilor de degajare a resturilor osoase, nu puține au fost cazurile cînd nu s-a putut evita distrugerea acestora, ceea ce a furnizat antropologilor un material dificil de analizat.

Redăm în rîndurile de mai jos o succintă descriere a fiecăruia din cele 38 de morminte descoperite [numerotate în continuarea celor 132 dezvelite în anii anteriori. Nu vom indica categoria de vîrstă căreia presupunem că i-a aparținut înhumatul, ci doar adîncimea la care s-a aflat scheletul (luată de la nivelul actual al solului, întrucît în multe situații nivelul de călcare din vechime nu a putut fi stabilit cu precizie), consemnînd totodată cîteva date referitoare la starea de conservare a acestuia, cu privire specială asupra dispoziției brațelor, lungimea și orientarea sa, precum și la inventarul funerar. Toți înhumatii erau așezați pe spate, cu capul orientat spre vest, brațele îndoite din cot și sprijinite pe piept sau abdomen și picioarele întinse, adică conform normelor rituale creștine (fig. 1—4). Inițial, decedatul era depus, ca și astăzi, cu privirea îndreptată spre răsărit, dar, prin presiunea pămîntului aruncat deasupra sa, craniul s-a aplecat foarte adesea pe o parte.

Necropola 1

M 133. Adîncimea: — 0,25 m. Capul și membrele superioare (exceptînd un fragment de humerus și cîteva falange) nu se păstrează. Lungimea scheletului, fără cap: cca. 1,50 m. Orientarea: 4300°/∞ VSV — 1100°/∞ ENE.

M 134. Adîncimea: — 0,30 m. Coloana vertebrală, brațele și alte oase distruse. Lungimea scheletului: cca. 1,0 m. Orientarea: 4100°/∞ VSV — 900°/∞ ENE.

M 135. (fig. 1/1). Adîncimea: — 0,60 m. Oasele bazinului și, parțial, membrele inferioare (exceptînd tibia, peroneul, calcaneum și tarsul unui picior) nu se păstrează. Brațele îndoite din cot, palmele fiind așezate pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,75 m. Orientarea: 4200°/∞ VSV — 1000°/∞ ENE.

M 136. Mormint dublu: doi copii îngropați alături (fig. 4/2). Adîncimea: — 0,40 m. Starea de conservare precară. La înhumatul din dreapta, brațul stîng — singurul păstrat — era îndoit din cot, radiusul fiind fixat pe piept. Lungimea scheletelor: cca. 1,0 și 1,10 m. Orientarea: 4000°/∞ SV — 800°/∞ NE.

M 137. Adîncimea: — 0,30 m. Scheletul distrus aproape total. S-au păstrat doar cîteva oase de la craniu, printre care s-a descoperit un cercel de cupru argintat (fig. 5/2).

M 138. Adîncimea: — 0,30 m. Singurele oase păstrate sînt de la craniu, celelalte dezagregîndu-se în sol.

M 139. (fig. 1/2). Adîncimea: — 0,60 m capul; — 0,45 m picioarele. Starea de conservare destul de bună. Brațele îndoite din cot și palmele așezate pe piept. Lungimea scheletului: cca. 1,55 m. Orientarea: 4100°/∞ VSV — 900°/∞ ENE.

M 140. (fig. 1/3 = 4/5). Adîncimea: — 0,40 m capul; — 0,45 m picioarele. Starea de conservare bună. Brațele îndoite din cot și palmele puse pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,55 m. Orientarea: 4100°/∞ VSV — 900°/∞ ENE.

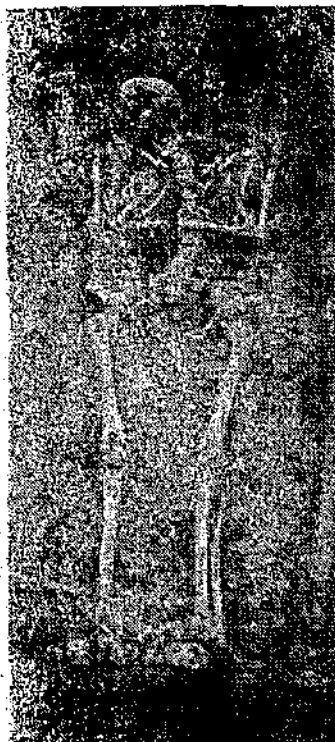
⁴ Cf. planul publicat în *ArkMold*, X, 1983, p. 75, fig. 1.

⁵ Numerotarea secțiunilor, ca și a mormintelor, de altfel,

s-a făcut în continuarea aceloră din campaniile de săpături din anii 1970—1972.

1

2

3

4

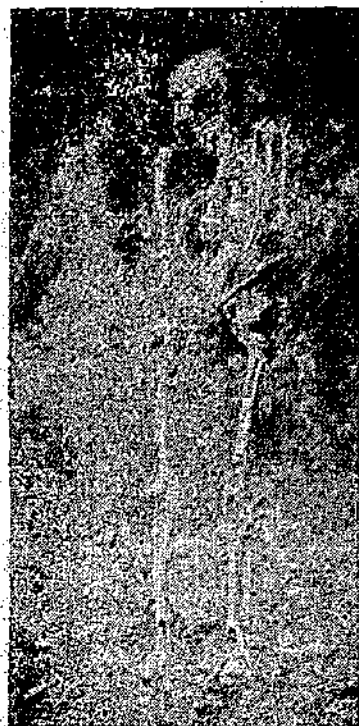

5

6

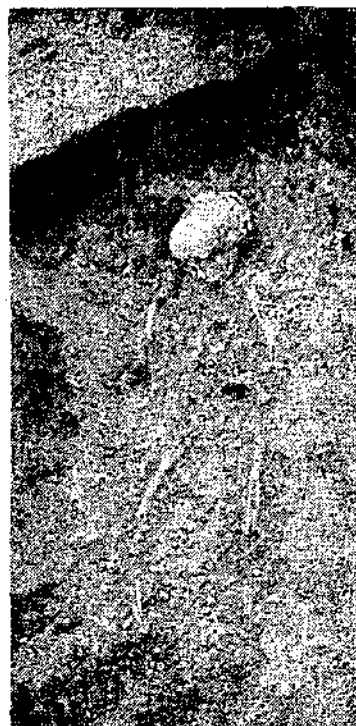
Fig. 1. Hudum. Mormintele 135 (1), 139 (2), 140 (3), 143 (4), 144 (5) și 145 (6) din necropola 1.

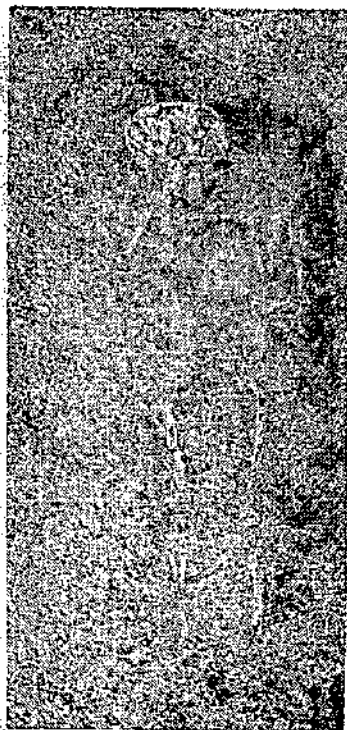
1

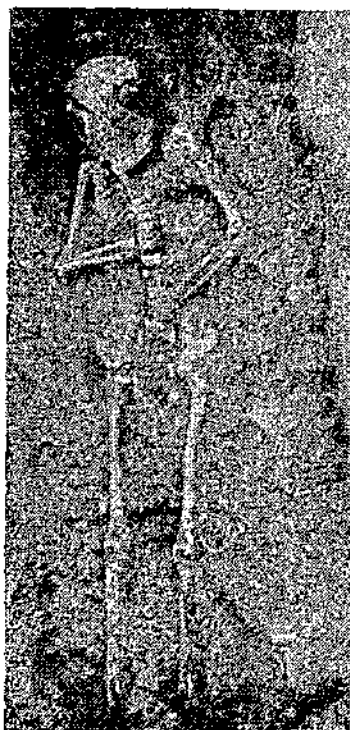
2

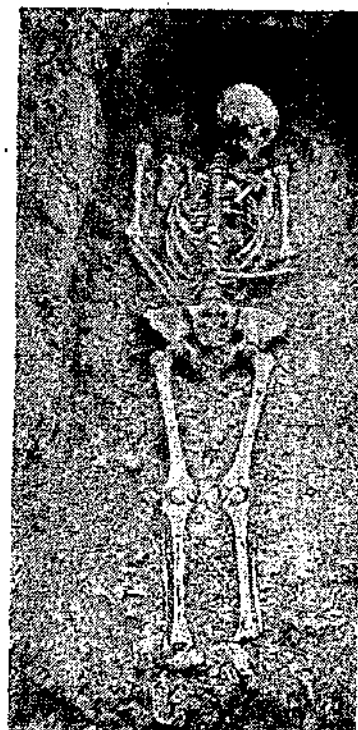
3

4

5

6

Fig. 2. Hudum. Mormintul 147(1) din necropola 1 și mormintele 150 (2), 152 (3), 161(4), 162(5) și 163 (6) din necropola 2.

M 141. (fig. 3/3). Adâncimea : — 0,40 m capul ; — 0,45 m picioarele. Conservat destul de bine, cu excepția extremității picioarelor. Brațele ușor îndoite din cot și palmele dispuse lângă oasele iliace. Lungimea scheletului : cca. 1,10 m. Orientarea : $4500^{\circ}/_{00}$ VSV — $1300^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 142. (fig. 3/4). Adâncimea : — 0,45 m. Păstrat destul de bine. Brațele îndoite din cot și palmele așezate pe piept. Lungimea scheletului : cca. 1,60 m. Orientarea : $4100^{\circ}/_{00}$ VSV — $900^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 143. (fig. 1/4 = 3/1). Adâncimea : — 0,45 m. Oasele bazinului afectate de deranjamente moderne. Brațele îndoite din cot, palmele fiind așezate pe piept, cele ale mâinii drepte ceva mai sus. Lungimea scheletului : cca. 1,15 m. Orientarea : $4700^{\circ}/_{00}$ VSV — $1500^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 144. (fig. 1/5 = 4/6). Adâncimea : — 0,80 m capul ; 0,75 m picioarele. Starea de conservare destul de bună. Brațul drept îndoit puternic, cu palmele spre urmărul opus. Celălalt braț cu palmele pe abdomen. Lungimea scheletului : cca. 1,60 m. Orientarea : $4200^{\circ}/_{00}$ VSV — $1000^{\circ}/_{00}$ ENE. De-a lungul oaselor iliace și ale picioarelor s-au păstrat bucăți de la pereții sicriului. Lățimea sa mică, de circa 0,40 m, arată că sicriul a fost construit exact după dimensiunile înhumatului fără nici-o risipă de material lemnos. În jurul și în apropierea craniului s-au descoperit opt plăcuțe de argint (fig. 5/4) de la diademă, fixate pe o bandă de țesătură, lată de aproximativ 2,5 m. Plăcuțele erau delimitate de un șir de mărgelă, străbătute de un fir cusut de țesătura pe care au fost aplicate. Mărgelă, de formă circulară, erau lucrate dintr-o pastă sticloasă, colorată indeosebi în grenă și numai câteva în verde, galben și albastru.

M 145. (fig. 1/6 = 4/1). Adâncimea : — 0,25 m. Cîteva oase au fost dislocate sau distruse de lucrările agricole. Lipsese ambele humerusuri și omoplații. Brațele îndoite din cot, palmele mâinii drepte fiind sprijinite pe piept, cele ale mâinii stîngi pe abdomen. Lungimea scheletului : cca. 1,55 m. Orientarea : $4100^{\circ}/_{00}$ VSV — $900^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 146. Adâncimea : — 0,25 m vertebrele dorsale ; — 0,30 m picioarele. Distrus în cea mai mare parte, între altele lipsindu-i craniul, oasele bazinului și, parțial, membrele. Brațele îndoite din cot, cu palmele pe abdomen. Lungimea scheletului, fără craniu : cca. 1,45 m. Orientarea : $4300^{\circ}/_{00}$ VSV — $1100^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 147. (fig. 2/1 = 4/4). Adâncimea : — 0,55 m capul ; — 0,60 m picioarele. Cu excepția unor oase distruse de crotovițe, scheletul se prezintă într-o stare destul de bună de conservare. Brațele îndoite din cot, palmele fiind dispuse pe abdomen. Lungimea scheletului : cca. 1,60 m. Orientarea : $4500^{\circ}/_{00}$ VSV — $1300^{\circ}/_{00}$ ENE. Pe o extremitate a osului iliac drept se afla o cataramă de fier, fără spin (fig. 5/6), iar lângă iliacul stîng o verigă rotundă, tot din fier (fig. 5/7).

M 165. Adâncimea : — 0,35 m. Distrus aproape în întregime de lucrările agricole. Numai cîteva oase de la picioare se mai găseau în poziția inițială.

M 166. Adâncimea : — 0,40 m. Distrus în cea mai mare parte. Orientarea : $4200^{\circ}/_{00}$ VSV — $1000^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 167. Adâncimea : — 0,35 m. Cu excepția craniului, celelalte oase s-au dezintegrat, ori au fost distruse de arături.

Necropola 2

M 148. Adâncimea : — 0,30 m capul ; — 0,35 m picioarele. Starea de conservare precară. Brațele îndoite ușor din cot, cu minile așezate pe bazin. Lungimea scheletului : cca. 0,90 m. Orientarea : $4500^{\circ}/_{00}$ VSV — $1300^{\circ}/_{00}$ ENE. Cîteva resturi lemnoase păstrate lângă membrele superioare par a proveni de la sicriu.

M 149. Adâncimea : — 0,30 m. Cu excepția calotei craniene, celelalte oase s-au macerat. Lângă oasele craniului s-a descoperit un cercel de cupru argintat în formă de verigă ovală, care la unul din capete avea un fir înfășurat (fig. 5/1).

M 150. (fig. 2/2) Adâncimea : — 0,45 m capul ; — 0,50 m picioarele. S-au păstrat numai oasele mari. Brațele îndoite puternic din cot, cu palmele sprijinite pe partea superioară a pieptului. Lungimea scheletului : cca. 1,55 m. Orientarea $4400^{\circ}/_{00}$ VSV — $1200^{\circ}/_{00}$ ENE. Între oasele craniului s-au găsit cîteva fragmente de la două plăcuțe de diademă din cupru, prînse pe o bandă de țesătură, precum și cîteva cărbuni. Din pămîntul de umplutură a gropii provine un fragment ceramic din pastă cărămizie, avînd drept degresant microprundisuri.

M 151. Adâncimea : — 0,30 m. S-au păstrat doar cîteva fragmente din calota craniană, restul scheletului dezagregându-se în mare parte. Palmele erau așezate pe abdomen. Orientarea : $4400^{\circ}/_{00}$ VSV — $1200^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 152. (fig. 2/3 = 3/2). Adâncimea : — 0,30 m capul ; — 0,40 m picioarele. Exceptînd oasele craniului și ale membrilor, celelalte oase mai mici s-au macerat. Brațele îndoite din cot, palmele fiind așezate pe abdomen. Lungimea scheletului : cca. 1,05 m. Orientarea : $4400^{\circ}/_{00}$ VSV — $1200^{\circ}/_{00}$ ENE. La circa 0,30 m de craniu, în zona corespunzătoare oaselor bazinului, s-a descoperit o monedă din bronz, care, fiind exfoliată, s-a distrus la lucrările de degajare a resturilor înhumatului, astfel că nu a putut fi determinată.

M 153. Adâncimea : — 0,45 m. Dezagregat sau distrus aproape total. S-au mai recuperat bucăți de la calota craniană și de la tibii. Lungimea scheletului : cca. 1,0 m. Orientarea : $4100^{\circ}/_{00}$ VSV — $900^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 154. Adâncimea : — 0,40 m capul — 0,30 m picioarele. Distrus în mare parte. Brațele îndoite din cot, palmele așezate probabil pe abdomen. Lungimea scheletului : cca. 1,05 m. Orientarea : $4000^{\circ}/_{00}$ VSV — $800^{\circ}/_{00}$ NE.

M 155. Adâncimea : — 0,40 m. Cu excepția citorva oase de la cutia craniană și de la membrele inferioare, dezagregat aproape total. Lungimea scheletului : cca. 1,30 m. Orientarea : $4200^{\circ}/_{00}$ VSV — $1000^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 156. Adâncimea : — 0,45 m. În cea mai mare parte macerat. Lungimea scheletului : cca 0,75 m. Orientarea : $4500^{\circ}/_{00}$ VSV — $1300^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 157. (fig. 4/3). Adâncimea : — 0,40 m capul ; — 0,45 m picioarele. Oasele mai puțin solide s-au dezagregat în mare măsură. Brațele îndoite din cot și palmele sprijinite pe abdomen. Lungimea scheletului : cca. 1,50 m. Orientarea : $4200^{\circ}/_{00}$ VSV — $1000^{\circ}/_{00}$ ENE. Sub femur s-au păstrat resturi de lemn carbonizat, provenind probabil de la sicriu. În locul unde ar fi trebuit să se afle osul iliac stîng s-a descoperit o cataramă de fier (fig. 5/10), iar mai jos de locul unde ar fi trebuit să fie sacrum s-au găsit o verigă ovală din fier (fig. 5/9) și o monedă de argint, emisiune de la Alexandru cel Bun. Paralel cu femurul stîng se găsea un cuțit de fier (fig. 5/11).

M 158. (fig. 3/5). Adâncimea : — 0,40 m capul ; — 0,45 m picioarele. În afară de oasele mai masive, de la cap, mâini și picioare, nu s-au mai păstrat decît cîteva coaste, fragmente de omoplat și vertebre dorsale. Brațele ușor îndoite din cot, palmele fiind sprijinite pe abdomen. Lungimea scheletului : cca. 1,65 m. Orientarea $4300^{\circ}/_{00}$ VSV — $1100^{\circ}/_{00}$ ENE. În dreapta înhumatului, lângă jumătatea superioară a femurului, s-a descoperit un cuțit din fier (fig. 5/12).

M 159. Adâncimea : — 0,45 m capul ; — 0,50 m picioarele. Starea de conservare destul de rea. Brațele îndoite din cot și palmele fixate pe abdomen. Lungimea scheletului : cca. 1,60 m. Orientarea : $4300^{\circ}/_{00}$ VSV — $1100^{\circ}/_{00}$ ENE. În dreapta craniului era depusă o grămăjoară de semințe.

M 160. Adâncimea : — 0,55 m. Macerat aproape în totalitate. Se păstrează cîteva bucăți de la frontal, tibie și calcaneum. Lungimea scheletului : cca. 0,70 m. Orientarea : $4100^{\circ}/_{00}$ VSV — $900^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 161. (fig. 2/4). Adâncimea : — 0,65 m. Starea de conservare precară. Brațele îndoite din cot și palmele pe abdomen. Lungimea scheletului cca. 0,75 m. Orientarea : $4100^{\circ}/_{00}$ VSV — $900^{\circ}/_{00}$ ENE. Sub craniu s-au găsit cîteva cărbuni, iar în dreapta sa o grămăjoară de semințe.

M 162. (fig. 2/5). Adâncimea : — 0,65 m. Starea de conservare precară. Brațele îndoite din cot. Radiulul mâinii drepte îndreptat spre vertebrele lombare, iar cel al mâinii stîngi spre sacrum. Lungimea scheletului : cca. 1,45 m. Orientarea : $4300^{\circ}/_{00}$

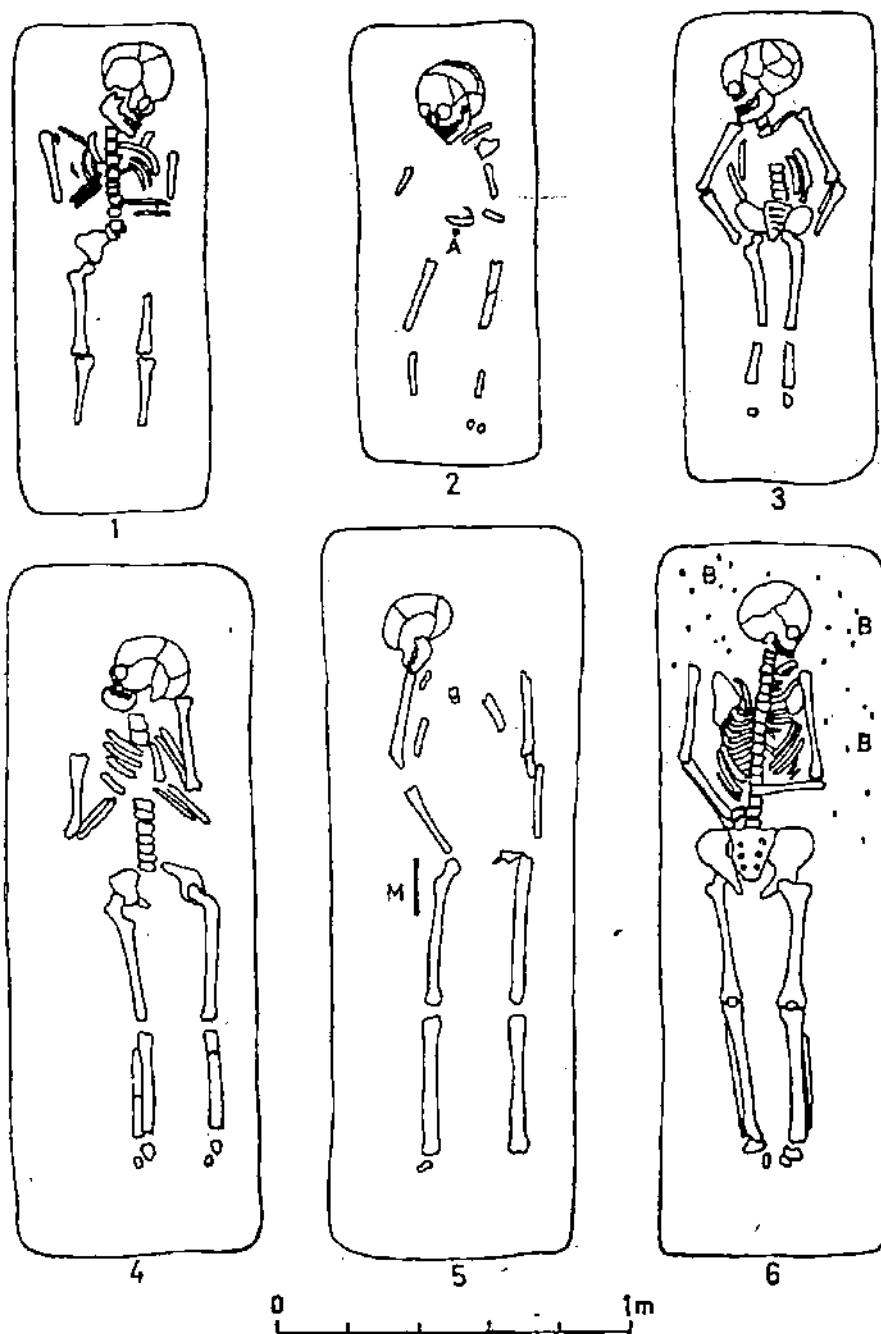

Fig. 3. *Hudum*. Mormintele 143 (1), 152 (2), 141 (3), 142 (4), 158 (5) și 163 (6) din necropolele 1 (1, 3, 4) și 2 (2, 5, 6) A = monedă ; B = cărbuni ; M = cuțit.

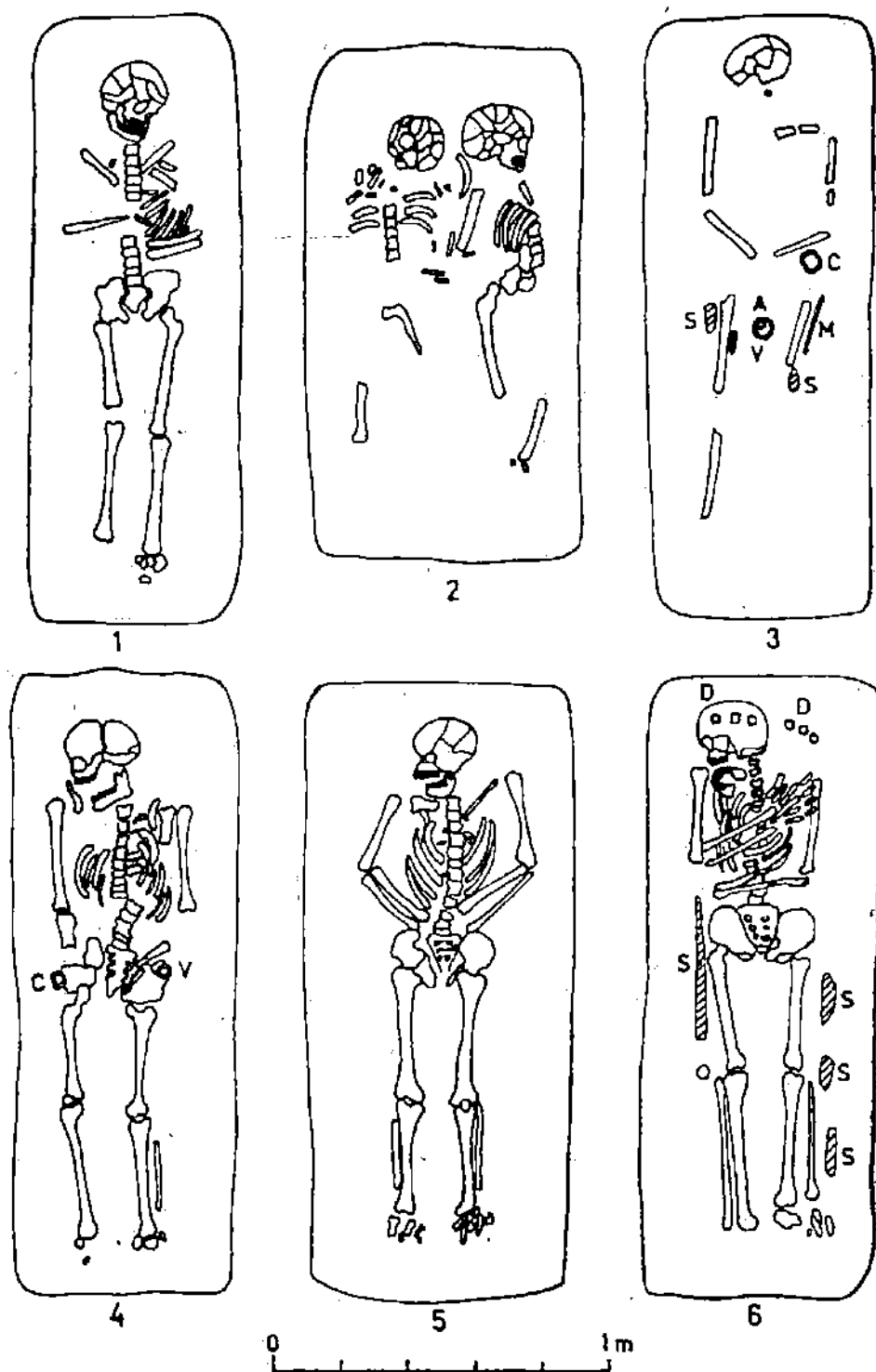

Fig. 4. Hudum. Mormintele 145 (1), 136 - dublu (2), 157 (3), 147 (4), 140 (5) și 144 (6) din necropolele 1 (1, 2, 4, 5, 6) și 2 (3). A = monedă ; C = cataramă ; D = plăcuțe de diademă cu mărgelă ; M = cuțit ; S = bucăți de lemn de la sicriu ; V = verigă.

VSV — $1100^{\circ}/_{00}$ ENE. În jumătatea superioară a corpului și îndeosebi în zona craniului, spre fundul gropii, s-au descoperit numeroși cărbuni. Cîteva cărbuni s-au observat și sub cutia craniană, dovadă că ei fuseseră azvîrliți în groapa mormintului înainte de depunerea decedatului. În zona oaselor iliace s-a găsit un ac de cusut din fier (fig. 5/8).

M 163. (fig. 2/6=3/6). Adîncimea: — 0,80 m capul; — 0,65 m picioarele. Schelet păstrat în stare bună. Brațele îndoite din cot. Rădusul mîinii stîngi îndreptat spre vertebrele lombare, iar cel al mîinii drepte spre sacrum. Lungimea scheletului: cca. 1,65 m. Orientarea: $4400^{\circ}/_{00}$ VSV — $1200^{\circ}/_{00}$ ENE. Pe fundul gropii și în pînîntul ei de umplutură din partea unde se afla jumătatea superioară a corpului defunctului erau presărați cărbuni.

M 164. Adîncimea: — 0,50 m capul; — 0,45 m picioarele. Oasele mai mîrînte dezintegrate în totalitate. Brațul stîng nu s-a păstrat. Cel drept, puternic îndoît din cot, cu rădusul îndreptat spre omoplat. Lungimea scheletului: cca. 1,40 m. Orientarea: $4000^{\circ}/_{00}$ SV — $800^{\circ}/_{00}$ NE. Spre fundul gropii și printre oase erau presărate bucăți de cărbuni.

M 168. Adîncimea: — 0,85 m capul; — 0,60 m picioarele. Starea de conservare proastă, oasele fiind atît dezintegrate de sărurile din sol, cît și deranjate de o intervenție ulterioară înhumării. După poziția în care a fost găsit un fragment de la rădusul mîinii drepte, deducem că palmele au fost așezate pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,15 m. Orientarea: $4400^{\circ}/_{00}$ VSV — $1200^{\circ}/_{00}$ ENE.

M 169. Adîncimea: — 0,60 m. Stare de conservare precară. Brațele îndoite din cot, cu palmele așezate pe abdomen. Lungimea scheletului: cca. 1,50 m. Orientarea: $4300^{\circ}/_{00}$ VSV — $1100^{\circ}/_{00}$ ENE. Bucăți de cărbune au fost presărate lîngă cap și bazin. Între femure s-a descoperit o grămăjoară de semințe. În jurul frontalului și parietalului se aflau trei plăcuțe de diademă din cupru și cîteva mărgelile circulare din pastă sticloasă albă, toate prinse de o bandă de țesătură lată de aproximativ 1,7 cm. La extremitatea tibiei piciorului stîng s-a descoperit o țintă de fier, provenind desigur de la încălțăminte (fig. 5/3).

M 170. Adîncimea: — 0,60 m. Starea de conservare foarte proastă, majoritatea oaselor descoperindu-se. Poziția brațelor a rămas neprecizată. Lungimea scheletului: cca. 0,75 m. Orientarea: $4200^{\circ}/_{00}$ VSV — $1000^{\circ}/_{00}$ ENE. În jurul calotei craniene s-au observat bucăți de cărbune. În zona vertebrelor cervicale se afla un șirag de mărgelile din pastă sticloasă, marea majoritate de culoare neagră și formă elipsoidală, între care au fost intercalate cîteva albe, circulare (fig. 5/5).

Pe baza observațiilor înregistrate în timpul cercetărilor se pot defini cîteva din trăsăturile complexelor funerare descoperite în cursul campaniei de săpături din august 1987.

Adîncimea la care au fost depuși decedații, măsurată de la nivelul actual de călcare, oscilează între — 0,25 și — 0,80 m în necropola 1 și între — 0,30 și — 0,85 m în necropola 2. În majoritatea lor, mormintele din prima necropolă se găsesc la o adîncime cuprinsă între — 0,30 și — 0,45 m, iar cele din a doua necropolă între — 0,40 și — 0,65 m. Aceste cifre nu sînt întru totul revelatoare, căci în anumite zone din necropole, în special în prima dintre ele, straturile superioare au fost îndepărtate, solul vegetal scurgîndu-se treptat în pantă, îndeosebi datorită utilizării mijloacelor mecanizate în lucrările agricole. Așa se explică, de altfel, de ce numeroase morminte au apărut atît de aproape de suprafața solului, astfel că unele dintre ele au fost grav afectate sau chiar distruse total de arături. Totodată, arăturile adînci au făcut imposibil de determinat nivelul de călcare din perioada de utilizare a necropolelor pentru cea mai mare parte a lor. Luînd în considerare toate aceste elemente, deducem că, în general, adîncimea gropilor mormintelor descoperite în vara anului 1987 varia între — 0,40 și — 0,70 m. În cazul mormintelor din necropola 1, înhumății adulți erau îngropați, de regulă, la o adîncime mai mare decît copiii.

Gropile mormintelor erau de formă rectangulară, cu pereții drepi și colțurile ușor rotunjite. Ele erau astfel dimensionate încît între înhumat, depus sau nu în sicriu, și pereții gropilor să nu rămîna decît spații suplimentare infime (fig. 1—4). Prin săparea gropilor exact după dimensiunile decedatului nu numai că se realiza o economie de efort, dar se împlinea, în primul rînd, o cerință a ceremonialului funerar. Potrivit credințelor populare, existența unor asemenea spații trebuia evitată, întrucît ele ar atrage după sine decesul altor persoane din familie, chemate să fie așezate lîngă defunct⁹.

În ceea ce privește repartitia scheletelor după vîrstă, se constată procentajul foarte mare de copii, reflectînd o mortalitate infantilă extrem de ridicată. Dacă în cazul mormintelor din necropola 1 numărul scheletelor de copii era aproximativ egal cu cel al adulților, în necropola 2 acestea din urmă nu constituiau nici jumătate din total. Ceea ce ne face să ne gîndim la declanșarea unor epidemii care să fi decimat îndeosebi pe cei de vîrstă infantilă.

Potrivit ritualului tradițional creștin, toți înhumății erau depuși cu capul spre vest, deci cu privirea spre răsărit, micile oscilații de orientare — de la $4000^{\circ}/_{00}$ SV — $800^{\circ}/_{00}$ NE la $4700^{\circ}/_{00}$ VSV — $1500^{\circ}/_{00}$ ENE — fiind legate de anotimpul în care s-a făcut înmormîntarea. Înhumății aveau brațele îndoite din cot și palmele așezate în cele mai numeroase cazuri pe abdomen și mai rar pe piept. Din cele 11 schelete din necropola 1, la care s-a putut determina poziția mîinilor, șase aveau rădusul și cubitusul sprijinite pe oasele iliace și numai două pe sternum; la altele două antebrațul drept era așezat pe piept, iar cel stîng pe abdomen. În necropola 2, 12 din cele 14 schelete, la care condițiile de conservare a membrilor superioare au permis observațiile, aveau palmele pe abdomen și numai două pe piept. În timpul săpăturilor din vara anului 1987 nu au fost descoperiți înhumăți cu brațele întinse paralel cu corpul, ca în precedentele campanii.

Urme de lemn provenind de la sicrie au fost reperate la numai trei morminte, unul din necropola 1 (M 144) (fig. 4/6) și două din necropola 2 (M 148 și M 157) (fig. 4/3). Nu excludem faptul că și alți înhumăți au fost depuși în sicrie, dar, din cauza perisabilității lemnului, acesta nu s-a putut păstra.

⁹ T. T. Burada, *Dătinele poporului român la înmormîntări*, în *Opere*, III, *Folclor și etnografie*, ed. V. Cosma; București, 1978, p. 23; I. H. Ciobotaru, *Folclorul obiceiurilor familiale*

din Moldova (*Marea trecere*) (Caietele arhivei de folclor, VII), Iași, 1986, p. XL.

Judecând după dispoziția în care s-au descoperit oasele, considerăm că majoritatea mormintelor erau lipsite de sicrie.

Cu prilejul dezvelirii scheletelor au fost sesizate anumite indicii asupra unor practici rituale, săvârșite în momentul propriu-zis al înhumării.

Pe fundul gropilor de la șapte morminte din necropola 2 (M 150, 161, 162, 163, 164, 169 și 170), aparținând deopotrivă la înhumați copii și adulți, au fost observate mici bucăți de cărbune, unele găsite sub oasele scheletului, altele deasupra lor, ceea ce dovedește că respectivii cărbuni erau aruncați în mormintă atît înainte, cît și după așezarea decedatului în groapă.

Această practică a fost sesizată și în alte necropole medievale din spațiul carpato-dunărean. Astfel, în cimitirul de la Vornicenii Mari (com. Moara, jud. Suceava) (sat identificat cu Tulova, atestată în actele cancelariei domnești în secolul al XV-lea), în 24 din cele 52 de morminte cercetate s-a constatat prezența cărbunilor lingă schelete și deasupra lor, în cele mai numeroase cazuri în zona toracelui, situație similară aceleia înregistrată la Hudum. Într-unul din mormintele (M 9) de la Vornicenii Mari cărbunii erau reușiți într-un vas bifononic, așezat lingă craniul înhumatului⁷. În jumătate din cele 22 de morminte recuperate prin săpăturile din jurul bisericii reședinței boierești de la Giulești (com. Boroaia, jud. Suceava) au fost, de asemenea, semnalati cărbuni, de cele mai multe ori lingă cap și mai rar pe pieptul, abdomenul și picioarele decedatului. Totodată, fundul gropii unui mormint (M 10) pare să fi fost ars⁸. Din rapoartele de săpături privind cele două necropole amintite nu rezultă că bucăți de cărbune ar fi fost descoperite și sub oasele scheletului, ceea ce s-a constatat însă la Hudum, în M 161 și M 162, precum și la Chileni (sat în componența orașului Sf. Gheorghe, jud. Covasna), în M 1 din secțiunea Ic, amplasat lingă absida unei biserici romane, unde scheletul, orientat SV—NE, avea brațele întinse de-a lungul corpului⁹. Dintre complexele funerare menționate mai sus cel mai timpuriu este cel de la Chileni, atribuit secolelor XII—XIII, în timp ce acelea de la Vornicenii Mari și Giulești datează din secolele XIII—XIV¹⁰ și, respectiv, XIV—XVII.

Așa cum s-a remarcat, obiceiul presărării cu cărbuni a decedaților atunci cînd erau depuși în groapă este atestat în mediul monahal, în secolul nostru, la mai multe mănăstiri din Moldova, unde, în anumite cazuri, se puneau vase cu cărbuni la căpătîiul morților sau se răsturna peste ei conținutul încandescent al cădelnițelor în momentul coborîrii în mormintă¹¹. Observațiile făcute la investigarea mormintelor de la Hudum, ca și din alte necropole medievale, vin să ateste că ritualul respectiv avea o vechime foarte mare și nu reprezenta un apanaj exclusiv al obștei călugărești, ci și al mirenilor. Germanul Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel, care străbătuse vreme de mai mulți ani Moldova la începutul secolului al XVIII-lea, în calitate de mercenar în armatele suedeze, relatează că apropiații decedatului îi presărau la căderea nopții tăciuni aprinși peste mormint, pentru a-i da acestuia posibilitatea să-și poată aprinde luminarea ce i se punea în mină¹². Mai consemnăm și practica, atestată la sfîrșitul secolului trecut, de a se arunca peste mormintele celor îngropați la drumuri bucăți de lemn, fin, nuiele etc., cărora li se dădea foc periodic, cînd se adunau în cantități mai mari¹³.

În trei morminte (M 159, 161 și 169), aparținînd, de asemenea, necropolei 2, au fost descoperite grămăjoare de semințe, depuse în două cazuri (M 159 și 161) în dreapta capului și într-unul singur (M 169) între femurile înhumatului. Studiul lor preliminar nu a condus pînă în prezent spre unanimitate de vederi în privința identificării speciei din care fac parte¹⁴. În orice caz, nu poate fi vorba de cereale. Așa cum s-a constatat, în anumite situații, în morminte au fost descoperite semințe de cereale, regenerarea bobului aflîndu-se, potrivit credințelor ancestrale, în raport de interdependență cu renașterea defunctului. Prezența cerealelor în practicile mortuare medievale a fost semnalată în partea septentrională a Moldovei, la Vornicenii Mari, unde, în M 10, în dreapta capului înhumatului, fusese depuse boabe de grîu, mei, secară și orz comun (*Triticum aestivum* ssp. *vulgare*, *Panicum miliaceum* L., *Secale cereale* L. și *Hordeum vulgare*)¹⁵. De asemenea, în nordul Dobrogei, la cele mai multe schelete

⁷ M. D. Matei, E. I. Emandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Sîmuzului Mare (Secolele XI—XVII)*, București, 1982, p. 118—119 și 125—129.

⁸ L. Bătrîna, A. Bătrîna, I. Vătămanu și St. Scorțanu, *Ansamblul reședinței feudale de la Giulești, jud. Suceava*, în CA, VI, 1983, p. 82. Cf. și *Materiale*, București, 1986, p. 245.

⁹ Z. Székely, *Cimitirul și biserica datînd din feudalismul timpuriu de la Chileni (oraș Sf. Gheorghe, jud. Covasna)*, în *Materiale*, București, 1986, p. 216 și 219.

¹⁰ Cadrul oferit de acest raport nu ni se pare cel mai adecvat spre a ne expune considerentele pentru care nu am adoptat încadrarea cronologică — secolele XI—XII — propusă de autorii cercetărilor de la Vornicenii Mari.

¹¹ P. Mihail și Z. Mihail, *Necropola de la Vornicenii Mari, jud. Suceava (sec. XI—XII): o ipoteză*, în *Alia Iasi*, XXIII, 1986, I, p. 407. Cf. și T. T. Burada, *op. cit.*, p. 31, notă 2.

¹² *Călători străini despre țările române*, VIII, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1983, p. 363.

¹³ T. T. Burada, *op. cit.*, p. 33. Dacă acest obicei constituie o reminiscență a ritului incinerării proliferat la romani — de altfel, ca și la daci — așa cum s-a propus (*ibidem*, p. 41), rămîne discutabil.

¹⁴ Semințele examinate ar fi de soc (*Sambucus nigra*), după opinia muzeografei Felicia Monah de la Muzeul Județean din Piatra Neamț, sau de busuioc (*Ocimum basilicum* L.), potrivit părerii dr. Rodica Rugină de la Grădina Botanică din Iași.

¹⁵ E. I. Emandi, *Cultura plantelor în nordul Moldovei (secolele IX—XV) în lumina cercetărilor paleobotanice*, în *Hierasus*, 1980, p. 54 și 56—58. În M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 120 și 126, sînt amintite doar semințele de grîu și orz.

descoperite în necropola de la Garvăn-Dinogetia (jud. Tulcea), datînd de la începutul mileniului al II-lea, s-au observat, printre și lingă oase, boabe de griu, alături de care apar uneori și boabe de orz, secară, linte, mei și simburii de struguri¹⁹. Vom mai consemna că, potrivit unor mărturii de proveniență germană, din secolele XVII—XVIII, asupra obiceiurilor tradiționale românești din mediul rural, lingă decedat se depunea pline, pentru ca în drumul spre ceruri acesta să nu sufere de foame²⁰. Pînă la începutul secolului al XX-lea în satele Olteniei s-a perpetuat uzanța de a se depune în sicriu o mină de mei lingă umărul sting al defunctului și de a se arunca boabe de mei în jurul acestuia, uneori amestecat cu pămînt și pietricele. Așezării meiului în sicriu și aruncării sale după procesiunea mortuară i se atribuiau rațiuni apotropaice, în sensul că apăra pe decedat de spirite malefice²¹. În lipsa posibilității de a se recurge la paralelisme etnografice, prezența semințelor în cele trei morminte de la Hudum rămîne dificil de explicat. Considerăm că nu este exclus ca practica presărării acestor semințe să fi avut o semnificație simbolică apropiată măcar în parte de aceea a boabelor de cereale.

Inventarul funerar prezent în mormintele descoperite în 1987 este, în general, sărac. În cadrul pieselor ce alcătuiesc respectivul inventar se diferențiază două categorii: prima cuprinde obiecte de podoabă și accesorii vestimentare, care făceau parte din portul curent al celor ce le-au purtat; a doua înserează obiecte a căror prezență se explică prin existența anumitor practici rituale. În cea dintîi se includ cerceii, plăcuțele de diademă, cu sau fără mărgel, cataramele, verigile, țințele de încălțăminte și siragurile de mărgel, iar în cea de-a doua: cuțitele, acele și monedele.

Cerceii, reprezentați prin două exemplare descoperite în două morminte diferite (M 137 din necropola 1 și M 149 din necropola 2), aparțin unui tip foarte simplu, de formă ovală. Ei au fost realizați dintr-o sîrmă îngroșată, de cupru argintat, cu secțiunea circulară, capetele fiind împreunate (fig. 5/1—2). Cîțiva cercei identici, modelați din cupru, fuseseră descoperiți la Hudum, în ambele necropole, în campaniile de cercetări anterioare²², precum și la Trifești (jud. Iași)²³. Acest tip de cercei a avut o răspîndire extrem de largă în timp și spațiu, neconstituind din acest motiv un element de datare de prea mare utilitate. În necropolele românești contemporane cu cele de la Hudum el are o frecvență mai limitată, întîlnindu-se, în schimb, destul de des în arealurile învecinate. Totodată, la începutul mileniului al II-lea, cerceii cu veriga simplă au fost semnalati în regiunile carpato-nistriene în necropolele de la Brănești (raionul Orhei)²⁴, din secolele X—XI, și Hansca-„Limbari” (raionul Kutuzov, R.S.S. Moldovenească)²⁵, din secolele XI—XIII.

Plăcuțele de diademă au fost semnalate în trei morminte: M 144 din necropola 1 și M 150 și M 169 din necropola 2. Cele din M 150, aflate într-o stare de conservare cu totul precară, s-au distrus fără a li se putea determina motivele ornamentale, ceea ce nu a fost cazul pentru plăcuțele din celelalte două morminte. Acestea erau din tablă subțire dreptunghiulară, cu perforații la colțuri, necesare pentru a fi cusute pe banda de țesătură ce era petrecută în jurul frunții. Între plăcuțe erau cusute, de asemenea, mărgel, ovale din pastă sticloasă, de culori și nuanțe diferite. Decorul plăcuțelor, realizat prin tehnica imprimării, constă din motive geometrice. Marginal toate aveau un chenar segmentat, iar în registrul central plăcuțele din M 144 — din argint — cîte o concavitate rotundă, încercuită de nouă concavități romboidale (fig. 5/4), în timp ce plăcuțele din M 169 — din cupru — un decor format din linii drepte și spiralate. Remarcăm că ultimul tip de plăcuțe fusese semnalat anterior numai în mormintele din necropola 1, în necropola 2 întîlnindu-se numai diademe cu alte motive ornamentale.

Judecînd după lipsa unor astfel de piese în așezările și necropolele corespunzătoare secolelor X—XII de la est de Carpații Orientali, portul diademelor nu pătrunsese încă în moda vremii. În schimb, în secolele XIII—XIV ele capătă o largă răspîndire în mediul românesc carpato-nistrian, relevant fiind nu numai numărul mare, ci și diversitatea lor tipologică. Plăcuțe rectangulare de diademă din cupru sau argint, cu decor geometric sau zoomorf, au fost semnalate în necropolele de la Sîncăuți (= Sankivți, raionul Hotin, reg. Cernăuți, R.S.S. Ucraineană)²⁶ din secolele XII—XIII, Doina (com. Girov, jud. Neamț)²⁷, Izvoare (com. suburbană Dumbrava Roșie a municipiului Piatra Neamț)²⁸,

¹⁹ E. Comșa, *Cîmîtirul*, în Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia, I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța—Garvăn*, București, 1967, p. 371.

²⁰ *Descriere „curioasă” a Moldovei și Țării Românești*, în: *Călători străini...*, VIII, p. 634; E. H. Schneider von Weismantel, în *ibidem*, p. 363.

²¹ R. Vulcănescu, *Mitologie românească*, București, 1985, p. 551.

²² V. Spinei și R. Popovici, *op. cit.*, în *ArchMold*, X, 1985, p. 81 și fig. 5/1—3.

²³ I. Ioniță, *Săpăturile de salvare de la Trifești*, în *Materiale*, VIII, 1962, fig. 7/3,4.

²⁴ G. B. Fedorov, G. F. Cebotarenko, M. S. Velikanova, *Braneștiskij mogil'nik X—XI vv.*, Chișinău, 1984, p. 11 și urm.

fig. 5/6—1,8—1; 6/10—2, 17—1, 21—1; 7/35—1, 2, 37—3, 4, 5; 8/40—3,4 etc.

²⁵ I. Hincu, *Limbar'-srednevekovij mogil'nik XII—XIV vekov v Moldavii*, Chișinău, 1970, fig. 5/1, 2, 6, 8; 10/2; idem, *Raskopki na poselenii X—XIV vv. u sela Hanska*, în *Arheologičeskie issledovanija v Moldavii* (1972 g.), Chișinău, 1974, p. 171—172 și fig. 13.

²⁶ B. O. Timoščuk, *Pivnična Bukovina-zemlja slov'jansk'ka*, Ujgorod, 1969, p. 121 și 174.

²⁷ V. Spinei, M. Alexianu și V. Butnaru, *Săpăturile arheologice de la Doina-Girov din 1982—1983*, în *Mem. Antiq*, IX—XI (1977—1979), 1985, p. 235 și 14/1—7 = 15/1—8.

²⁸ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, p. 50, 325 și fig. 338/2 = 341/3—4.

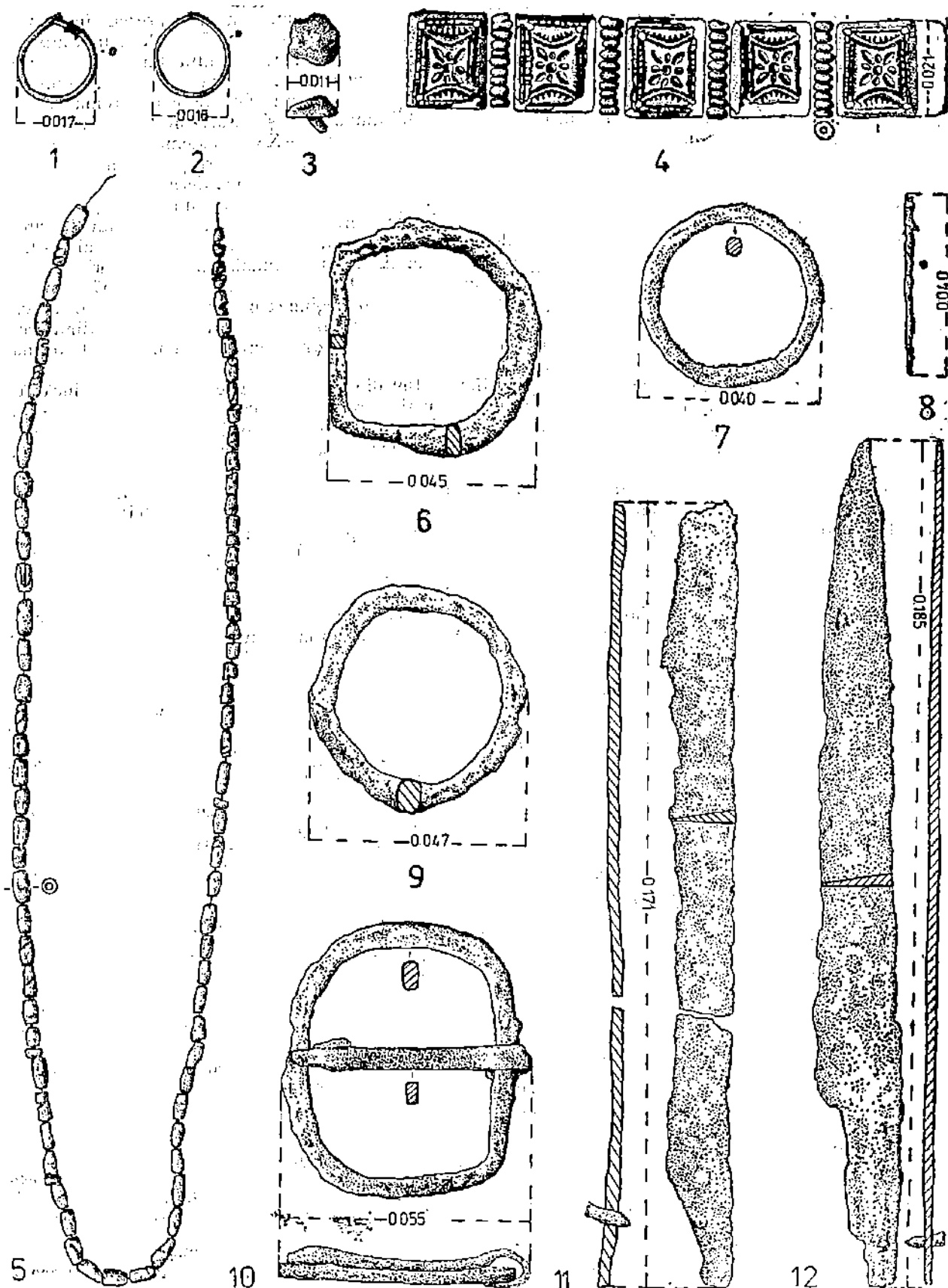

Fig. 5. Hudum. Cercei (1-2), știntă de la încălțăminte (3), plăcuțe și mărgelile de la diademă (4), șirag de mărgelile (5), cataramă (6, 10), verigi de la centură (7, 9) ac de cusut (8), cușite (11-12) descoperite în mormintele 149 (1), 137 (2), 169 (3), 144 (4), 170 (5), 147 (6-7), 162 (8), 157 (9-11) și 158 (12) din necropolele 1 (137, 144, 147) și 2 (157, 158, 169, 170).

Trifești (jud. Iași) ²⁶, din secolele XIII—XIV, Hlincea-Iași (fost în com. Ciurea, în prezent în orașul Iași) ²⁷, Piatra Neamț—„Dărmănești” ²⁸ și Netezi ²⁹ (jud. Neamț), din secolele XIV—XV, în timp ce de la Cotnari (jud. Iași) provine o diademă semicirculară din argint aurit, alcătuită din trei segmente prinse cu balamale, mediul arheologic de unde s-a recuperat aceasta din urmă nefiind cunoscut ³⁰. Plăcuțe de diademă pătrate sau dreptunghiulare au fost descoperite și în celelalte regiuni românești ³¹, precum și în întreg estul și sud-estul Europei, la slavii sud-dunăreni ³² și răsăriteni ³³, unguri ³⁴, la populațiile din Crimeea ³⁵ etc., fiind datate îndeosebi în secolele XII—XV. Diademele alcătuite din plăcuțe rectangulare, deosebite însă ca decor de cele medievale, au continuat să se poarte în Bucovina până în secolul trecut, așa cum dovedește o piesă aflată în circulație în regiunea Cernăuților ³⁶. Faptul că ele nu mai apar ca inventar funerar în a doua jumătate a mileniului al II-lea nu dovedește ieșirea lor din uz, ci doar renunțarea la obiceiul de a fi depuse în morminte. Alături de diademele din plăcuțe metalice rectangulare s-au răspândit și diademe de alte categorii. Astfel, la începutul secolului al XVII-lea românecii transilvăneni purtau diademe din mătase sau din argint asemănătoare șaptelelor ³⁷.

Mormintele în care s-au descoperit cataramă de fier (M 147 din necropola 1 și M 157 din necropola 2) conțin și cite o verigă din același metal, găsită tot în regiunea bazinului, ceea ce arată că ambele obiecte serveau ca piese de centură. Cataramele au trei laturi drepte și una arcuită, fiind rectangulare în secțiune (fig. 5/6, 10). Numai uneia dintre ele i s-a păstrat limba. Verigile sînt de formă rotundă, secțiunea lor fiind circulară (fig. 5/7, 9).

Singura țință de fier recuperată provine din M 169 din necropola 2, ea fixînd talpa încălțămîntului. Probabil că numărul acestor piese era cu mult mai mare, dar din cauza oxidării puternice la care au fost supuse nu s-au păstrat. Astfel de țințe de fier au mai fost descoperite în patru morminte de la Hudum, tot numai în necropola 2, în cursul campaniilor de săpături precedente ³⁸, precum și în câteva morminte de la Trifești ³⁹.

În afara mărgelilor prinse de diademă, într-un mormînt (M 170) din necropola 2 a fost descoperit un șirag de mărgelă elipsoidale, din pastă sticloasă neagră, printre care se aflau și câteva rotunde de culoare albicioasă (fig. 5/5). În cimitirele de la răsărit de Carpații Orientali, apropiate ca încadrare cronologică cu cel de la Hudum, șiraguri de mărgelă, de tipuri diferite, au mai fost găsite la Piatra Neamț—„Dărmănești” ⁴⁰ și Trifești ⁴¹. Dintr-o perioadă anterioară provin podoaabe asemănătoare din necropola de la Brănești ⁴².

Din categoria obiectelor fără legătură directă cu portul curent fac parte, după cum aminteam, cuțitele, acele și monedele, toate aceste piese semnalîndu-se numai în morminte din necropola 2: cuțite

²⁶ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 737 și fig. 6; V. Spinei, *Săpăturile de la Trifești (jud. Iași)*, în *Materiale*, București, 1986, p. 240 și fig. 2/24—28.

²⁷ M. Petrescu-Dimbovița și colaboratorii, *Șantierul arheologic Hlincea—Iași*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 244 și fig. 6.

²⁸ V. Spinei, *Cercetările arheologice de la Piatra-Neamț—Dărmănești*, în *Danubius*, VI—VII, 1972—1973, p. 23 și fig. 6/8.

²⁹ L. Bătrina, A. Bătrina, *Reședința feudală de la Netezi (jud. Neamț)*, în *SCIVA*, 36, 1985, p. 309, fig. 6/3—4.

³⁰ M. M. Popescu, *Obiecte de podoaabă sud-dunărene*, în *RevMuz*, IV, 1967, 1, p. 53—54; idem, *Podoaabe medievale în țările române*, București, 1978, p. 49 și pl. 10.

³¹ K. Horedt, *Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedeňda*, în *Materiale*, II, 1956, p. 22 și fig. 17/4; I. Stîngă, *Repertoriul arheologic al zonei hidrocentralei Porțile de Fier II, jud. Mehedinți*, în *Materiale*, București, 1986, p. 13 și 15.

³² M. Corović-Ljubinković, *La nécropole slave de Brestovik*, în *Archaeologia Jugoslavica*, II, 1956, fig. 4, mijloc; S. Georgieva, *Bălgarskîte srednovekovni nahiti*, în *Archeologia*, III, 1961, 1, p. 7 și fig. 2/1; D. Jelovina, D. Vrsalović, *Die materielle Kultur der altherkroatischen Gräberfelder auf dem Gebiete des dalmatinischen Kroatien*, în *Archaeologia Jugoslavica*, VII, 1966, p. 93 și pl. XIII, 9—12; *Archeološko blago Berdapa*, Belgrad, 1978, p. 252 și fig. 259; L. Bobčeva, *Sochranennye drevnie slavyanskîe obyčai v žizni bolgarskogo naselenija XIV veka (po dannym srednovekovogo bolgarskogo kladbišča na myse Kaliakra)*, în *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7—14 septembre 1975*, 2, Bratislava, 1980, p. 67—69 și fig. 6 și 7; S. Ercegović Pavlović, *Srednovekovni nahiti od uhranishnih pločica*, în *Zbornik Narodnog Muzeja*, Belgrad, IX—X, 1979, p. 280—283 și fig. 2—4; G. Džingov, *Kaliakra*, Sofia, 1979, pl. 34, jos.

³³ *Predpolagaemyja drevnosti Černoj Rusi*, în *Trudy otdelenija slavyanskoi i russkoi arheologii*, 4, red. S. T. Platonov în *Zapiski Imperatorskago Russkago arheologičeskago obščestva* N.S., XI, 1—2, p. 305 și fig. 16 și pl. V, 1—11, 14, 15, 18; F. D. Gurevič, *Pogrebal'nye pamjatniki žitelej Novogrudka (koniec X—70-e gody XIII vv.)*, în *KS*, 175, 1983, p. 51—52 și fig. 1/4—17; M. V. Sedova, *Iaropol'e Zalesšij*, Moscova, 1978, p. 45 și fig. 19.

³⁴ G. Fehér jr., *Az 1949. évi Mohács-Csele-pataki mentőátszási, in AE*, 82, 1955, 2, p. 220 și pl. XLIV, 12; L. Papp, *Újabb kutatások a mohácsi csataterén*, în *A Janus Pannonius, Múzeum Évkönyve*, 1962, Pécs, 1963, p. 203, 205 și fig. 5/14; A. Pálóczi-Horváth, *A vakacsizendi református templom régészeti-kutatása*, în *Communicatioes Archaeologicae Hungariae*, 1984, fig. 15/2.

³⁵ O. A. Machneva, *O plitovykh mogil'nikach srednovekovogo Kryma*, în *Archeologičeskie issledovaniia srednovekovogo Kryma*, Kiev, 1968, p. 158 și fig. 9/28; A. I. Romančuk, *Izučenie slovo XII—XIII vv. na učastke portovogo kvartala v Chersonese*, în *Archeologičeskie otkrytiia 1981 goda*, Moscova, 1983, p. 311—312.

³⁶ B. O. Timoščuk, *op. cit.*, p. 122; I. P. Rusanova, B. A. Timoščuk, *Drevnerusskoe Podnestrov'e*, Ujgorod, 1981, p. 101.

³⁷ David Frölich, în *Căldători străini despre țările române*, V, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1973, p. 49.

³⁸ V. Spinei și R. Popovici, *op. cit.*, în *ArhMold*, X, 1985, p. 76 și fig. 3/14—17.

³⁹ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 737; V. Spinei, *Săpăturile de la Trifești*, p. 240 și fig. 2/11.

⁴⁰ V. Spinei, *Necropola medievală de la Piatra Neamț—Dărmănești*, în *MemAntig*, I, 1969, p. 218—219 și fig. 3/3 și 4; idem, *op. cit.*, în *Danubius*, VI—VII, 1972—1973, p. 22—23 și fig. 5 și 7.

⁴¹ Idem, *Săpăturile de la Trifești*, p. 240.

⁴² G. B. Fedorov, G. F. Čebotarenko, M. S. Velikanova, *op. cit.*, p. 52.

în M. 157 și 158, un ac de cusut în M. 162 și monede în M. 152 și M. 157. Dintre aceste obiecte, singurele care au apărut pentru prima dată în cursul campaniei programate în 1987 sînt cuțitele.

Cuțitele din fier aparțin unui tip avînd minerul rectangular în secțiune, cu perforații pentru prinderea cu nituri a plăselelor din lemn (fig. 5/11—12). La nivelul secolelor XIII—XV, practica depunerii cuțitelor în complexe funerare din spațiul românesc est-carpatic este destul de rar atestată. O lamă de cuțit s-a găsit sub femurul piciorului drept al scheletului din M. 46 de la Vornicenii Mari⁴³, altele două provenind din M. 1 și M. 9 de la Mateuți (raionul Rezina, R.S.S. Moldovenească), acestea din urmă cu înhumării orientați nord-sud, cu minile întinse paralel cu corpul⁴⁴, care nu par însă să fi aparținut localnicilor. Includerea cuțitelor în inventarul funerar are o frecvență mai mare în perioada anterioară, așa cum dovedesc exemplarele descoperite la Brănești⁴⁵, Hansca—„Căprăria”⁴⁶ și „Limbari”⁴⁷. Cuțitele se întîlnesc, de asemenea, în inventarul mormintelor călăreților turanici de la nordul Dunării Inferioare⁴⁸. În mormintele turanice (M. 51, 52 și 53) de la Siliște (raionul Orhei, R. S.S. Moldovenească), în afară de cuțite, s-au descoperit cataramă, verigi, cercei și mărgelă⁴⁹ de tipuri apropiate cu cele găsite la Hudum, prezentate în rîndurile de mai sus, ceea ce ar sugera, dacă nu înînririi în ritual, cel puțin legături de altă natură între autohtoni și alogeni, în eventualitatea că similitudinile obiectelor amintite nu constituie o simplă adaptare la canoanele modei timpului, în sensul uniformizării tipologice a unor piese de uz curent la populațiile din răsăritul și sud-estul Europei. O parte a obiectelor din categoriile discutate, a căror producere nu presupunea un nivel superior de calificare meșteșugărească, erau realizate foarte probabil în atelierele din mediul rural, după cum sugerează prezența lor și în unele așezări de la Hudum, Borniș (com. Dragomirești, jud. Neamț)⁵⁰, Berchișești (jud. Suceava)⁵¹ etc.

Descoperirea în M. 162 a acului de cusut ne obligă să revizuiam atribuirea destinației unor obiecte găsite la Hudum în campaniile de săpături anterioare. Este vorba de cîteva bucăți subțiri de fier, aflate în stare de conservare precară, considerate de noi, cu anumite rezerve, drept fragmente de cataramă⁵². La o nouă reexaminare, ele par că în realitate sînt proveniță de la ace de cusut. Obiceiul punerii acelor lingă morți — alături de pline, bani și alte obiecte — este consemnat de o descriere germană a țărilor române de la sfîșitul secolului al XVII-lea⁵³.

Moneda găsită în M. 157 a fost puternic deteriorată din cauza agenților naturali și acoperită cu oxizi de fier proveniți de la catarama sub care a fost descoperită. Deși bătută în argint, ea este într-o stare precară de conservare, fapt ce nu permite aprecieri asupra greutății sale inițiale. Cu toate acestea, ca valoare nominală, moneda poate fi inclusă în categoria dubli groșilor. Ea are diametrul de 21 mm și greutatea actuală de 0,21 g. Pe avers se mai observă capul de bour cu steaua între coarne, rozeta, semiluna, ca și legenda fiind șterse. Pe revers se distinge cu claritate scutul despîcat, cu fasciile în primul cîmp, în al doilea mai păstrîndu-se doar două flori de crin din cele avute inițial; scutul, timbrat de capul de bour, are în dreapta sa sigla T. Ca și pe avers, legenda este ilizibilă. După caracteristicile pe care le prezintă, moneda poate constitui o variantă a seriei a IV-a a emisiunilor monetare bătute în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, fiind emisă, probabil, între anii 1415—1430, potrivit clasificării propuse de Octavian Iliescu⁵⁴. Ea se adaugă celor patru monede descoperite anterior în necropola 2 de la Hudum, dintre care trei emise în vremea domniei lui Petru I și numai una singură în timpul lui Alexandru cel Bun.

În perimetrul celor două necropole de la Hudum, în afară de mormintele amintite, au mai fost descoperite fragmente ceramice din secolele XIII, XIV și din prima parte a secolului al XV-lea, precum și cîteva așchii de silex datînd probabil din neolitic. Pe traseul secțiunilor excavate în aria de răspîndire a necropolei 1 s-au găsit cîteva mici fragmente de vase cărămizii-gălbui, cu pietricele mărunte în pastă, caracteristice secolului al XIII-lea și primei jumătăți a celui următor. Ceramică de aceeași factură provine și din cuprinsul secțiunii 12, care a traversat necropola 2, unde apar însă și fragmente ceramice

⁴³ M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 119 și 128; fig. 11/6.

⁴⁴ I. G. Hincu, *Srednevekovyj mogil'nik Școala nouă iz sela Mateuzy*, în *Dalekoe prošloe Moldavii*, Chișinău, 1969, p. 162 și 169; pl. 1/2, 3.

⁴⁵ G. B. Fedorov, G. F. Cebotarenko, M. S. Velikanova, *op. cit.*, p. 13, 18, 22 și 31; fig. 9/59—6; 12/75—1, 77—1. Interesant de remarcat că unul din cuțite provenea dintr-un mormînt de femeie (M. 45) (*Ibidem*, p. 18 și 31).

⁴⁶ I. G. Hincu, *Kăprăria-pamjatnik kul'tury X—XII vv.*, Chișinău, 1973, p. 16 și 35; fig. 11/8 și 33/3.

⁴⁷ Idem, *Limbari*, p. 17, 29, 35, 44, 52, 55, 57 și fig. 6/1, 2; 14/1, 3, 4; 16 a; 20/1; 22/2; 23/1.

⁴⁸ V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X—XIII. Români și turanici*, Iași, 1983, p. 110 și urm.

⁴⁹ I. A. Rafalovič, V. L. Lăpușnean, *Raboty Reutskoj arheologičeskoj ekspedicii*, în *Arheologičeskije issledovanija*

v Moldavii (1972 g.), Chișinău, 1974, p. 142—147 și fig. 14—15.

⁵⁰ R. Popovici, *Cercetări arheologice în așezarea rurală medievală Mălești (secolele XIV—XVII)*, în *ArhMold*, XI, 1987, p. 173 și urm.

⁵¹ M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Sîmuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV—XVII)*, Suceava, 1982, p. 37 și urm.

⁵² V. Spinei și R. Popovici, *op. cit.*, în *ArhMold*, X, 1985, p. 76 și fig. 3/5, 6, 9, 11.

⁵³ Descriere „curioasă”..., în *Călătorii străine*..., VIII, p. 634.

⁵⁴ O. Iliescu, *Moneda în România (491—1864)*, București, 1970, p. 28. Pentru variantele seriei a IV-a, vezi și G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Opreșcu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977, p. 61.

de pastă cenușie, cu nisip fin ca degresant, tipice pentru sfârșitul secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului al XV-lea.

Pe baza descoperirilor făcute în cursul campaniei de săpături din 1987, colționate cu acelea din 1970—1972, se poate conchide că prima necropolă se datează în secolele XIII—XIV⁵⁵, iar cea de-a doua în ultima parte a secolului al XIV-lea și primele decenii ale celui următor. Datele de care dispunem până acum nu lasă să se întrevadă vreo cezură între durata de folosire a celor două cimitire. Inventarul, cu analogii apropiate în tot spațiul carpato-dunărean, anumite elemente ale ritualului funerar, perpetuate până în zilele noastre, ca și descoperirile din așezarea corespunzătoare necropolei, fac dovada că aceste complexe arheologice au aparținut populației românești.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT HUDUM MEDIEVAL NECROPOLIS

SUMMARY

In 1987 archaeological research has been resumed at Hudum medieval necropolis (Mihai Eminescu commune, Botoșani county), previously investigated between 1970—1972. Taking up further research at the respective site was considered necessary both in view of the fruitful results of the excavations already carried out and as a step towards full elucidation of a couple of problems.

The 1987 excavations led to the discovery of 38 graves belonging to the two proximate, yet distinct cemeteries. Out of the 38 graves investigated, 18 pertain to the former necropolis while the other 20 belong to the latter. The total figure of the graves investigated so far amounts to 170.

In accordance with the traditional Christian ritual, all the deceased are interred head to the west, arms bent at the elbows, hands placed in most cases on the abdomen or, in rare instances, on the chest (fig. 1—4).

The grave pits are carefully sized lest no extra space should be left between the person buried, in a coffin or not, and the walls; otherwise, according to folk belief, other deaths would have occurred in the family.

As regards the age distribution of skeletons, infant mortality was noticed to have been extremely high, especially in the second necropolis, a fact that lends weight to the hypothesis of some disease that might have killed mostly those in their infant years.

Upon uncovering the skeletons, various ritual practices performed at the very time of burial were noticed. For instance, pieces of coal that had been thrown into the grave pit both before and after the laying down of the deceased were found. Such a custom, current as far back as the beginning of our century in monachal media is thus proved to be much older and likely to be met with the laity as well.

The burial inventory discovered in the graves is rather scant and has been classified in two main categories: one that incorporates objects of adornment and clothing items of current wear, and the other — accounted for by existing ritual practices.

The former category includes ear-rings (fig. 5/1—2), diadem plates (fig. 5/4), buckles (fig. 5/6, 10), large iron rings (fig. 5/7, 9), footwear tacks (fig. 5/3) and bead strings (fig. 5/5). The ear-rings, represented by two pieces discovered in two different grave pits from both necropoleis, are wrought in silver-covered copper and belong to a type extremely frequent, both in time and in space, as far back as the beginning of the 2nd millennium (fig. 5/1—2). The diadem plates, found in three graves from both necropoleis, are made of a thin sheet of copper or silver and adorned by imprinting them with geometric motifs (fig. 5/4). The buckles and the large iron rings, both girdle items, were discovered in two graves from the two necropoleis (fig. 5/6—7, 9—10), an iron footwear tack in a grave from the second necropolis (fig. 5/3) while a bead string made of a black glassy paste was found in only one grave from the second necropolis (fig. 5/5).

As to the latter category, mention must be made of the knives (fig. 5/11—12), needles (fig. 5/8) and coins, all of which were discovered in grave pits from the second necropolis exclusively. Of these, the iron knives — two in number — appear for the first time at Hudum. Actually, laying them in graves is a practice rarely enough to be met in the Romanian East-Carpathian space during the 13th and 14th centuries. Of the two coins available, only one was in a fair state of preservation. It was minted during the rule of Alexandru cel Bun and seems likely to have been put into circulation between 1415—1430.

On the basis of recent discoveries, corroborated with those of 1970—1972, it may be concluded that the first necropolis covers the 13th and 14th centuries while the second concerns the latter part of the 14th century as well as the opening decades of the 15th. The available data provide no reason at all to suspect the existence of any caesura in the use of the two cemeteries. The inventory, revealing close analogies throughout the Carpathian-Danubian area, alongside with certain elements of the burial rite that have come down to our day, as well as the discoveries from the settlement corresponding to the necropolis — investigated in 1968—1969 and 1973—1974 — prove that these archaeological complexes belong to the Romanian population.

⁵⁵ Menționăm că atunci când — pe baza cercetărilor întreprinse în anii 1970—1972 — am fixat încadrarea cronologică a primei necropole de la Hudum într-o perioadă anterioară domniei lui Petru I (cf. V. Spinei și R. Popovici-Baltă, *op. cit.*, în vol. *Din trecutul județului Botoșani*, I, 1974, p. 130), considerentul „decisiv” după care ne-am condus nu a fost,

după cum s-a apreciat (cf. M. D. Matei, E. I. Emăndi, O. Monoranu, *op. cit.*, p. 85, nota 69), lipsa monedelor din morminte, ci trăsăturile tipologice ale pieselor din componența inventarului funerar și anumite caracteristici rituale, absența monedelor fiind doar un argument subsidiar pentru datarea cimitirului.

LIST OF FIGURES

Fig. 1. Hudum. Graves 135 (1), 139 (2), 140 (3), 143 (4), 144 (5) and 145 (6) from the first necropolis.

Fig. 2. Hudum. Grave 147 (1) from the first necropolis and graves 150 (2), 152 (3), 161 (4), 162 (5) and 163 (6) from the second necropolis.

Fig. 3. Hudum. Graves 143 (1), 152 (2), 141 (3), 142 (4), 158 (5) and 163 (6) from the first necropolis (1, 3, 4) and the second (2, 5, 6). A = coin; B = coal; M = knife.

Fig. 4. Hudum. Graves 145 (1), 136-double (2), 157 (3), 147 (4), 140 (5) and 144 (6) from the first necropolis (1, 2, 4, 5, 6) and the second (3). A = coin; C = buckle; D = diadem plates with beads; M = knife; S = wood pieces from the coffin; V = large iron ring.

Fig. 5. Hudum. Ear-rings (1-2), footwear tack (3), diadem plates and beads (4), bead string (5), buckles (6, 10), large iron rings from the girdle (7, 9), sewing needle (8), knives (11, 12) discovered in graves 149 (1), 137 (2), 169 (3), 144 (4), 170 (5), 147 (6-7), 162 (8), 157 (9-11) and 158 (12) from the first necropolis (137, 144, 147) and the second (157, 158, 169, 170).

Translated by ȘTEFAN COLIBABA

DOUĂ PIESE VESTIMENTARE DIN SECOLELE VI-VII DESCOPERITE LA BORNIȘ-NEAMȚ

DE

RODICA POPOVICI

Cu prilejul săpăturilor arheologice, întreprinse în vara anului 1987 în punctul Milești, situat în apropiere de satul Borniș, com. Dragomirești, jud. Neamț au fost cercetate importante vestigii aparținând unei așezări din secolele VI—VIII e. n.

Zona investigată se află la o distanță de circa 1,5 km NE de satul amintit, așezarea fiind amplasată pe o terasă joasă, mărginită la est de pârâșul Milești¹.

Săpăturile efectuate în așezarea din secolele VI—VIII, cu începere din anul 1979 și continuate cu unele întreruperi pînă în 1987, au scos la iveală 12 locuințe, dezvelite total sau parțial, precum și anexele aferente acestora.

Între complexele cercetate, o importanță aparte o are locuința 25, investigată în anul 1987, cu care prilej au fost descoperite cele două piese vestimentare ce vor face obiectul prezentării noastre.

Locuința 25, cu nimic deosebită în ceea ce privește sistemul de construcție și dimensiunile față de celelalte complexe de locuire descoperite pînă acum, este de tipul acelor adîncite în sol. Ea avea laturile de circa $3,75 \times 4,75$ m, cea nordică fiind parțial distrusă, probabil odată cu dărîmarea construcției. Adîncimea gropii în care a fost amenajată locuința era de aproximativ 0,65 m față de nivelul inițial de călcare. În colțul nord-vestic se afla cuptorul, construit din pietre mari de rîu, așezate ușor oblic pe două din laturi și vertical în spatele vetrei. Bine delimitată de pietrele de rîu, vatra avea dimensiunile de $0,40 \times 0,70$ m și era dispusă direct pe podeaua nivelată și bătătorită a locuinței. În interior, de-a lungul laturilor, au fost surprinse patru gropi de la stilpii ce susțineau pereții sau acoperișul.

Inventarul locuinței, constînd mai ales din ceramică, dar și din obiecte, între care menționăm trei fusaiole și un străpungător de os, conținea și două piese vestimentare, o fibulă și o cataramă.

Fibula este lucrată din bronz, prin turnare în tipar bivalv (fig. 1/1). Ea are lungimea de 0,30 cm, partea arcuită de formă ușor trapezoidală, semicirculară în secțiune și piciorul mult subțiat. Acesta din urmă are bara de prindere a portagrafei în unghi drept, ca și aceea cu care se leagă de piesa propriu-zisă. Manșonul portagrafei este realizat prin ciocănire și îndoire. Corpul fibulei, finisat prin pilire, după turnare, nu prezintă ornamente și nici imitația înfășurării în spirală a sirmei de legătură a portagrafei. Resortul, păstrat parțial, pare să fi fost alcătuit din cîte trei spire, de o parte și de alta a piesei, răsucite în formă de spirală în jurul axului de fier, prins de corpul fibulei prin prelungirea părții ei arcuite în formă de buclă.

Catarama, avînd lungimea de 0,60 cm, este lucrată tot din bronz, prin turnare în tipar bivalv (fig. 1/2). Ea are bucla fixă, de formă dreptunghiulară, prevăzută cu două protuberanțe în dreptul lăcașului de sprijinire a spinului. Placa, de forma unui scut alungit, este, de asemenea, prevăzută cu cîte o protuberanță, de o parte și de alta, în apropierea legăturii ei cu bucla, realizată prin turnare; scutul se termină cu o altă protuberanță de formă semilunară, obținută prin pilire. În cîmpul ei, placa are ajurată o cruce cu brațele egale, dreptunghiulare, plasată înspre buclă, imediat sub lăcașul de prindere a spinului.

Pe partea interioară, placa are trei urechiușe de prindere, de formă dreptunghiulară, perforate, două mai mari dispuse lîngă lăcașul de prindere a spinului, iar alta, mai mică, înspre capătul alungit al scutului, turnate odată cu piesa.

¹ Pentru cercetările efectuate la „Milești” și pentru stratigrafia zonei investigate vezi R. Popovici, *Cercetări arheologice*

în așezarea rurală medievală Mălești (secole XIV—XVII), în *ArchAidol*, XI, 1987, p. 169—170 și nota 3.

După turnare, piesa a fost finisată prin pilire, pe ambele fețe.

Pe partea exterioară, catarama este ornamentată prin ștanțare și pilire. Astfel, protuberanțele buclei și ale plăcii au ca decor una sau două linii adincite, de altfel ca și bara de jos a buclei cu lăcașul delimitat de prindere a spinului. Cu cite o linie au fost ornamentate și colțurile barei de sus a buclei. De asemenea, de o parte și de alta a barei de sus a buclei, lângă protuberanțele lăcașului de sprijin a spinului a fost ștanțat cite un cerc concentric. Astfel de cercuri concentrice au fost plasate și în jurul crucii ajurate, cit și în restul plăcii, pe aceasta din urmă fiind dispuse orizontal cite trei și numai unul singur în dreptul protuberanței semilunare.

Fibula face parte din categoria pieselor de origine romano-bizantină, care au circulat în secolele VI–VII atît în spațiul carpato-dunăreano-pontic, cit și în zonele imperiului de la sud de Dunăre sau în regiunile influențate de civilizația acestuia.

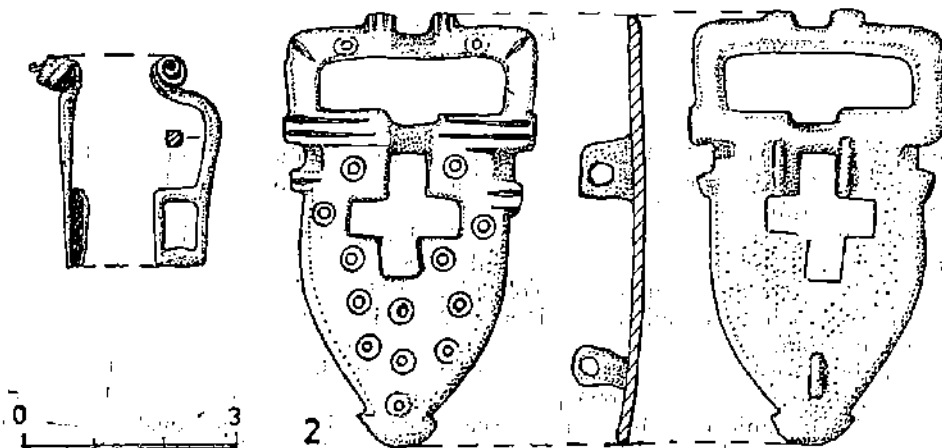

Fig. 1. Borniș–Neamț. Piese vestimentare descoperite în locuința 25. 1, fibulă; 2, cataramă.

Pe teritoriul țării noastre se cunoaște un centru de producere a acestei categorii de fibule bizantine turnate, la Drobeta-Turnu Severin², precum și numeroase alte descoperiri, care, după formă și ornamente, nu prezintă analogii cu piesa de la Borniș-Neamț³. Avînd în vedere tipologia acestor piese vestimentare, precum și asocierea ei cu catarama, de asemenea, de tip romano-bizantin, este posibil ca exemplarul de la Borniș-Neamț să aparțină sfîrșitului secolului al VI-lea și începutului celui următor⁴.

Catarama, după caracteristicile ei generale (buclea fixă, dreptunghiulară, placa în formă de scut, crucea ajurată, decorul ștanțat), aparține categoriei pieselor romano-bizantine de tip „Sucidava”, datate în mod obișnuit în secolul al VI-lea, dar și cu prelungiri în secolul următor⁵. Exemplarul nostru este însă puțin modificat, mai ales în ceea ce privește forma plăcii, dar el păstrează, în mod cert, elementele esențiale care îl plasează printre obiectele vestimentare de tipul amintit.

Unele analogii mai apropiate pot fi găsite, în ceea ce privește atît forma buclei, a plăcii sau a ornamentelor, în descoperiri de la nordul Dunării⁶, dar și la sudul ei⁷, precum și în alte zone aflate

² A. Bejan, *Un atelier metalurgic din sec. VI e.n. de la Drobeta-Turnu Severin*, în *Acta MN*, XIII, 1976, p. 237–268.

³ Z. Vinski, *Rasnoantički starosjedioci u salonijanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata*, în *Vjesnik*, LXIX, 1967, p. 38–39, pl. XXXII/10; pl. XXXIV/1–3, 6–9, 12–14; S. Uenze, *Gegossene Fibeln mit Scheinunwicklung des Bügels in den östlichen Balkanprovinzen*, în *Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag*, II, München, 1974, p. 484–493; A. Bejan, *op. cit.*, p. 257–262; D. Janković, *Podunavski deo oblasti Avoisa u VI i početkom VII veka*, Belgrad, 1981, p. 169–172, fig. 69/a, b, v, g; pl. XIV/1–13; pl. XV/1–12; pentru fibulele descoperite pe teritoriul României vezi D. Gh. Teodor, *Considerații privind fibulele romano-bizantine din spațiul carpato-dunăreano-pontic în secolele V–VII e.n.*, în prezentul volum.

⁴ D. Gh. Teodor, *Considerații...*, p. 197–223.

⁵ J. Werner, *Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts aus der Sammlung Diergardt*, în *Kölner Jahrbuch*

für Vor- und Frühgeschichte, I, Berlin, 1955, p. 39, 42–43, pl. 8/9 b, 10; D. Csallány, *Pamjatniki vizantijskogo metallo-obraščajajuščego iskusstva II*, în *Acta Antiqua*, IV, 1956, 1–4, p. 264, 268–269, pl. I/6; pl. II/2, 2a, 7; idem, *Byzantinische Schnallen und Gürtelbeschläge mit Maschenmuster*, în *Acta Antiqua*, X, 1962, 1–3, p. 70–72, pl. II–IV; Z. Vinski, *op. cit.*, p. 37, pl. XXX/5 și XXXI/6; V. B. Kovalevskaja, *Pojasnye nabory Evrazij V–IX vv. Prjajhi*, Moscova, 1979, p. 45, pl. 21/12–14.

⁶ D. Tudor, *Sucidava II*, în *Dacia*, VII–VIII, 1937–1940, p. 371, fig. 8/a, b, c; M. Rusu, *The Prefeudal Cemetery of Noșlac (VIth–VIIth Centuries)*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 279, fig. 2/35; D. Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 131, fig. 34/1–2; O. Toropu, C. Tătulea, *Sucidava Celei*, București, 1987, p. 137, fig. 52/6–9; A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure (IIe–VIIe siècles de n.è.)*, *Recherches archéologiques*, București, 1987, p. 70, pl. 200e.

⁷ Z. Vinski, *op. cit.*, p. 37; pl. XXX/5 și pl. XXXI/6; 10.

sub influența civilizației bizantine⁸, datate, în general, în aceeași vreme. Dimensiunile mai mari, ca și aspectul oarecum „barbarizat” par să indice că exemplarul nostru, găsit cu fibula împreună, aparține unei perioade mai târzii, cuprinsă între sfârșitul secolului al VI-lea și începutul celui următor.

Prezența unor obiecte de tip romano-bizantin în așezarea de la Borniș-Neamț atestă, alături de multe alte descoperiri de pe întreg cuprinsul țării, legăturile populației autohtone cu Imperiul, deosebit de intense în secolele VI-VII⁹. Asemenea piese vestimentare, atât de variate ca formă, dimensiuni și ornamente sînt documentate în număr mare mai ales în zonele puternic romanizate de la nordul și sudul Dunării de Jos și Mijlocii¹⁰. Caracteristice populației romanice, piesele vestimentare de la Borniș-Neamț se adaugă descoperirilor de același tip din Moldova și din întreg spațiul extracarpatic românesc.

DEUX PIÈCES VESTIMENTAIRES DES VIe-VIIe SIÈCLES DÉCOUVERTES À BORNIS-NEAMȚ

RÉSUMÉ

À l'occasion des fouilles archéologiques entreprises l'été 1987 au point „Milești” situé dans le voisinage du village de Borniș, com. de Dragomirești, dép. de Neamț (zone des sous-Carpates de Moldavie), on a trouvé d'importants vestiges archéologiques, appartenant à un établissement des VIe-VIIIe siècles n.è.

Dans l'une des habitations fouillées, la n° 25, dont l'inventaire était constitué surtout de céramique, mais également d'objets (fusaïoles, poinçons), on a découvert deux pièces vestimentaires : une fibule et une boucle de ceinture.

Les deux pièces ont été travaillées en bronze, par moulage dans des matrices bivalves et polies à la lime. La fibule fait partie de la catégorie des pièces d'origine romano-byzantine qui ont circulé aux VIe-VIIe siècles autant dans l'espace carpato-danubio-pontique que dans les zones de l'empire au sud du Danube ou dans les régions influencées par la civilisation impériale (fig. 1/1). La boucle de ceinture, en jugeant sur ses caractéristiques (anneau rectangulaire fixe, plaque en forme de bouclier, croix ajourée etc) appartient aux pièces romano-byzantines du type „Sucidava” (fig. 1/2). Ses dimensions grandes, son aspect quelque peu „barbare” semblent indiquer que l'exemplaire, trouvé avec la fibule, peut être daté de la période comprise entre la fin du VIe siècle et le début du VIIe.

Caractéristique à la population romane, les pièces vestimentaires de Borniș-Neamț viennent s'ajouter aux découvertes du même type de Moldavie et de tout l'espace roumain extérieur aux Carpates.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Borniș-Neamț. Pièces vestimentaires découvertes dans l'habitation n° 25. 1, fibule ; 2, boucle de ceinture.

⁸ D. Csallány, *Byzantinische Schnallen...*, p. 56-58, 60-62, pl. II/6, 8 ; pl. III/1-3, 6, 8 ; pl. IV/1, 5.

⁹ D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1981, p. 34-36.

¹⁰ A. Petre, *Contribuția atelierelor romano-bizantine la geneza unor tipuri de fibule „digitate” din veacurile VI-VII e.n.*, în *SCI V*, 17, 1966, 2, p. 265-268, 271-275 ; A. Bejani, *op. cit.*, p. 263-264 ; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 34.

CONSIDERAȚII PRELIMINARE CU PRIVIRE LA VIAȚA SPIRITUALĂ A LOCUITORILOR AȘEZĂRII DE LA GARA BANCA—VASLUI DIN SECOLELE IX—X

DE

RUXANDRA MAXIM—ALAIBA

În ultimii ani au devenit tot mai numeroase cercetările arheologice întreprinse pe valea Birladului mijlociu în așezările populației autohtone de la sfârșitul mileniului I. Între acestea menționăm pe cele de la Negrești—„Cimitirul evreiesc”, Roșiești-Gară—„La stină”, Gura Idrici—„La coșere”, Dodești—„Călugăreasca” și „Șipot” și Birlad—„Prodana”¹, la ele adăugându-se săpăturile mai noi efectuate la aproximativ 30 km în amonte de orasul Birlad, la punctul numit de localnici „Șapte case”, din satul Gara Banca, com. Banca, jud. Vaslui. Perimetrul investigat corespunde cu lunca inundabilă, care desparte colinele Tutovei de subgrupa dealurilor Banca—Grivița din cadrul dealurilor Fălciului². Stațiunea este situată pe dreapta și stînga Birladului și are mai multe niveluri de locuire. Cele mai importante descoperiri de aici provin din două așezări, una aparținînd culturii Sintana de Mureș și alta culturii vechi românești de tip Dridu. În partea de nord a stațiunii au fost descoperite și două morminte caracteristice nomazilor turanici³.

Pentru înțelegerea cadrului general de evoluție a comunităților locale din Moldova Meridională trebuie avută în vedere conjunctura externă de la sfârșitul mileniului I. Astfel, după climatul politic mai liniștit din secolele VIII—IX de la nordul Mării Caspice, Caucazului și Mării Negre, se produc noi invazii ale migratorilor.

În partea de răsărit a continentului, în bazinul mijlociu al Niprului, apare și se consolidează statul kievean, pentru ca la sud de Dunăre să se formeze țaratul bulgar. Acesta din urmă, urmînd mai vechile ambiții ale Imperiului bizantin, a manifestat pretenții de supremație și la nordul Dunării de Jos⁴.

Așezarea veche românească de la Gara Banca este reprezentată de un nivel de locuire corespunzător mai multor generații, fiind încadrată cronologic în secolele IX—X. Cercetările arheologice întreprinse aici, pe parcursul mai multor campanii de săpături sistematice din anii 1981—1983 și 1986, au dus la dezvelirea a 23 de locuințe.

Locuințele descoperite la Gara Banca se încadrează în tipul caracteristic populației autohtone, cunoscut în teritoriul carpato-danubiano-pontic din epoca română și postromană⁵. Ele au forma patrulateră, sint ușor adîncite față de nivelul de călcare din vechime și au, de obicei, cuptorul amplasat într-un colț. Unele păstrează urme evidente de la lemnăria folosită la construcția lor. Astfel de locuințe nu sînt cunoscute la populațiile în migrație.

Din inventarul acestora ne-am oprit la cîteva piese, care, prin particularitățile lor, aduc noi dovezi referitoare la viața spirituală a comunității locale.

1. Dintre complexele de locuire cercetate în așezarea de la Gara Banca cea mai bine păstrată este locuința 13 (fig. 1/1). În interiorul ei remarcăm prezența unui vas borcan, modelat la roata cu tura-

¹ G. Coman, R. Maxim, *Raport asupra săpăturilor de salvare de la Negrești*, în *Materiale*, Oradea, 1979, p. 333—335; G. Coman, R. Alaiiba, *Săpăturile arheologice de la Gura Idrici—Vaslui*, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 451—454; D. Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodești—Vaslui*, Iași, 1984; G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 71—72.

² V. Băcănuș și colaboratori, *Podișul Moldovei*, București, 1980, p. 321.

³ R. Maxim-Alaiba, *Două morminte turanice tirzii de la Banca*, în *ArchMold*, XI, Iași, 1987, p. 235—240.

⁴ V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X—XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 50.

⁵ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p. 105.

ție lentă, cu cioburi pisate și microprundișuri în compoziție. S-a păstrat numai o parte din jumătatea sa inferioară, care are ca ornament o cruce incizată înainte de ardere (fig. 3/3). Nu credem că este vorba de un ornament oarecare, chiar dacă pe fragmentul de vas mai apar incizii de cu totul altă factură. Urmărind ornamentarea ceramicii din așezare, constatăm că apar frecvent fie grupuri de linii paralele, fie în val. Obiceiul de a inciza semne cruciforme pe suprafața vaselor este destul de des întâlnit în a doua jumătate a mileniului I atît pe ceramica lucrată cu mîna, cît și pe cea lucrată la roata rapidă. Analogii pentru descoperirile de la Gara Banca, dintre care unele sînt mai timpurii, se cunosc la Gura Idrici — „La Coșere”,⁶ Murgeni — „Ilișoia”, Horga — „Școală” (jud. Vaslui), Botoșana (jud. Suceava), Bacău — „Curtea Domnească” (jud. Bacău), Cucorani (jud. Botoșani).⁷

Pentru o mai corectă încadrare a vasului de la Gara Banca socotim necesară cunoașterea contextului în care a apărut, fapt pentru care vom prezenta locuința 13, unde s-a descoperit. Locuința, situată în sectorul A, pe dreapta Birladului, este de formă patrulateră, cu laturile de 2,70 × 2,60 m și este ușor adîncită în pămînt (—0,60 m). Datorită umezelii întreținute de infiltrările din valea Birladului, s-a păstrat lemnăria carbonizată de la pereți, podea, precum și de la furca și grinda de susținere a acoperișului. Podeaua era acoperită cu loazbe cu grosimea de aproximativ 4,5 cm și lățimea de 40 cm. La baza locuinței, lângă fiecare mal era o talpă de lemn, peste care s-au construit, tot din lemn, pereții ce continuau și deasupra solului. La jumătatea peretelui opus cuptorului nu apar lemne carbonizate, ceea ce presupune existența unei întreruperi în structura peretelui de sud, deci a intrării. După urmele de lipituri surprinse pe nivelul de călcare din vechime, se pare că pereții erau construiți din pari verticali și din împletitură de nuiele, fiind acoperiți probabil pe ambele fețe cu lipitură de lut amestecat cu paie. Grosimea lipiturilor variază de la 3,7 la 6 cm. După toate probabilitățile această deosebire se datora locului de desprindere a lipiturii de pe verticala peretelui, fiind la bază mai groasă, pentru o mai bună rezistență a acestuia. Este vorba de sistemul de construcție numit în etnografie al „paiantei”. În interior, pe mijloc, s-a descoperit grinda și una din ușile pe care se sprijinea aceasta. Furca se pare că era dispusă pe perețele de la sud, pe latura opusă gurii cuptorului, iar grinda era probabil pe perețele din față, lateral de cuptor. După felul amplasării grindelor și a furcii, acoperișul era în două ape. Cuptorul era din piatră cu boltă, avînd vatra circulară, cu diametrul de 0,70 m. Tipul acesta de locuință, cu analogii apropiate în Moldova (Botoșana, Fundu Herței, Dodăști)⁸ și Dobrogea (Capidava, Garvăn-Dinogetia)⁹, este de veche tradiție romană.

2. Din locuința 12 provine partea inferioară a unui vas lucrat cu mîna, cu cioburi pisate și microprundișuri în compoziție. De la bază pereții pornesc larg în afară. Pe fundul acestuia a fost realizat, cu un virf ascuțit, printr-o incizie fină în pasta crudă a vasului, un semn (fig. 3/5), care nu este exclus să fie o copie nereușită a unei cruci de felul celor ce apar în complexul de la Basarabi (Murtfatlar)¹⁰ sau să reprezinte un alt motiv. În cazul nostru nu este vorba de un semn în negativ de pe discul roții olarului, ce se imprima pe fundul vasului.

3. Un alt semn incizat a apărut în locuința 23 (fig. 2/1), în preajmă vetrei și se află pe un borcan lucrat la roata cu turație medie; dintr-o pastă cu nisip ca degresant, arsă neunitar și ornamentată pe umăr cu linii orizontale și paralele, peste care, meșterul a trasat, tot în pasta crudă, un semn de formă unei săgeți (fig. 4/3). Acest semn incizat, confruntat cu alte descoperiri, poate fi considerat fie o rună, ca semn alfabetic, fie o imagine schematizată a unei săgeți. El are o vastă arie de răspîndire atît în Peninsula Balcanică, cît și în nordul Mării Negre și la răsărit de acest spațiu¹¹. Pe teritoriul țării noastre se întîlnește la Garvăn-Dinogetia și Bucov, în compunerea altor semne¹². Prezența ornamentelor incizate este semnalată pe ceramica lucrată la roată și pe alte materiale¹³.

4. În locuința 21, descoperită în anul 1986, printre pietrele căzute pe vatra cuptorului, se afla un vas lucrat cu mîna, ars incomplet, din pastă de culoare gălbuie cenușie ce are ca degresant pietricele calcaroase. Din vas s-au păstrat trei părți, fără ca ele să mai poată fi întregite. Forma vasului este de borcan, cu corpul aproape cilindric. Diametrul buzei este de 9,6 cm, al bazei 8,6 cm, iar înălțimea nu

⁶ Săpături D. Gh. Teodor și R. Maxim-Alaița.

⁷ G. Coman, *Mărturii arheologice privind creștinismul în Moldova secolelor VI—XII*, în *Danubius*, V, 1971, p. 76, fig. 2,4/1, nota 7.

⁸ Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia*, București, 1967, p. 30—50; R. Florescu, *Capidava*, București, 1965, p. 22—23; idem, *Date noi de la Capidava. În legătură cu cultura materială a zonei Dunării de Jos în perioada anterioară campaniilor lui Ioan Tzimisceș*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 259—268.

⁹ D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII r.n. (Așezarea de la Botoșana—Suceava)*, București, 1984, p. 22 și urm.; idem, *Continuitatea populației autohtone...*, p. 49 și urm.; M. Petrescu-Dimbovița, D. Gh. Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de*

Carpați. Așezarea de la Fundu Herței (jud. Botoșani), Iași, 1987, p. 34 și urm.

¹⁰ I. Barnea, *Les monuments rupestres de Basarabi en Dobroudja*, în *Cahiers archéologiques*, XIII, 1962, p. 187—208; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, *Bizantinii, românii și bulgarii la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 180—233; R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400—1400)*, București, 1976, p. 122—124.

¹¹ T. I. Makarova, S. A. Pletneva, *Tipologija i topografija znakov-masterov na stenuach v vnutrennevo gorodu Pitski*, în *Sbornik v pami na prof. Stančo Vahlinov*, Sofia, 1984, p. 214.

¹² I. Barnea, *op. cit.*, p. 187—208; M. Comșa, *Cultura materială veche românească. Așezările din secolele VIII—X de la Bucov—Plotești*, București, 1978, p. 94—96, fig. 87/1.

¹³ M. Comșa, *op. cit.*, p. 128—136.

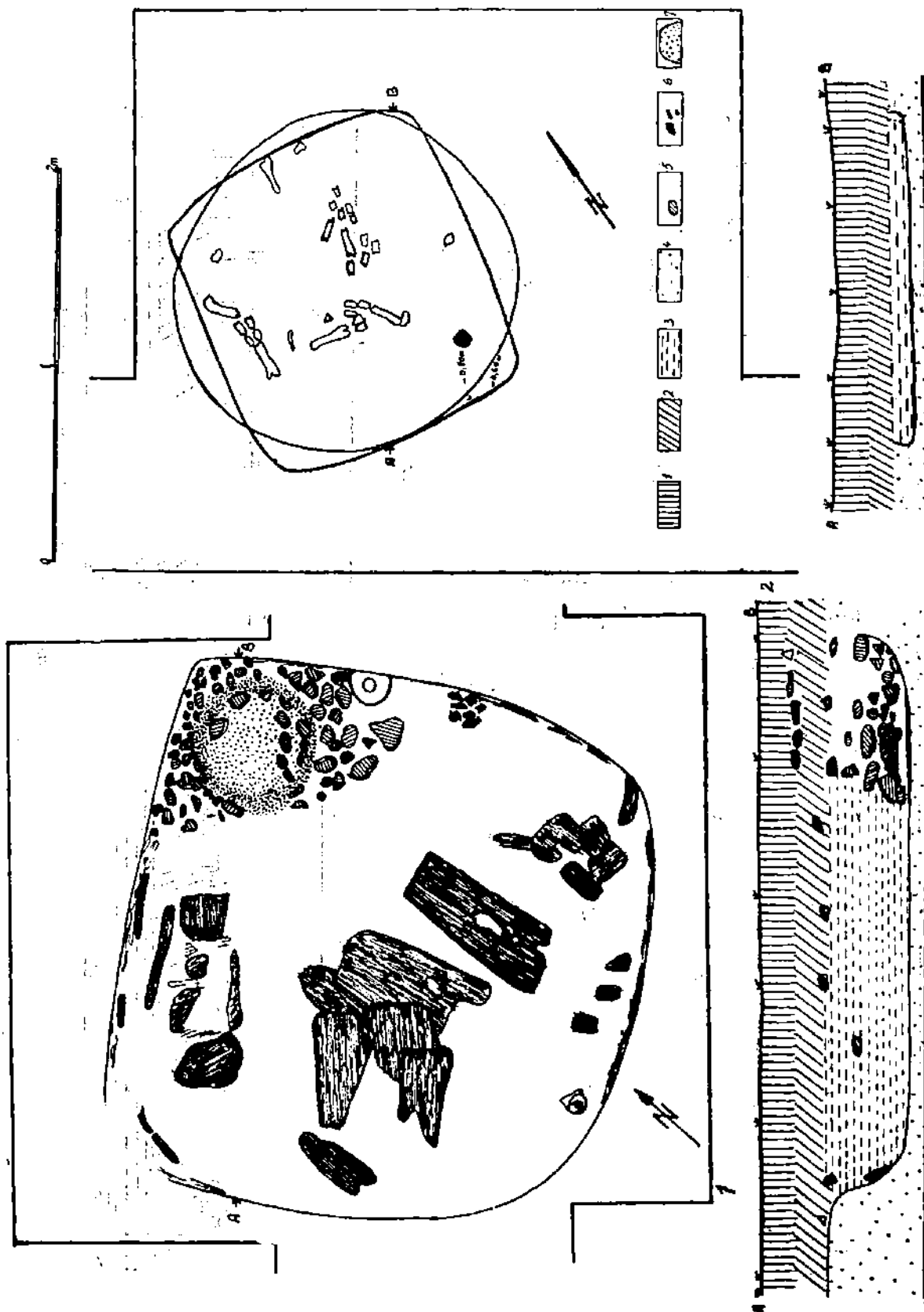

Fig. 1. Gara Banca. Planul și profilul locuinței nr. 13 (1) și al gropii rituale (2). 1, sol vegetal ; 2, nivel medieval ; 3, uniplan locuințelor și gropilor ; 4, sol steril ; 5, pietre ; 6, birne carbonizate ; 7, vetre și cupioare.

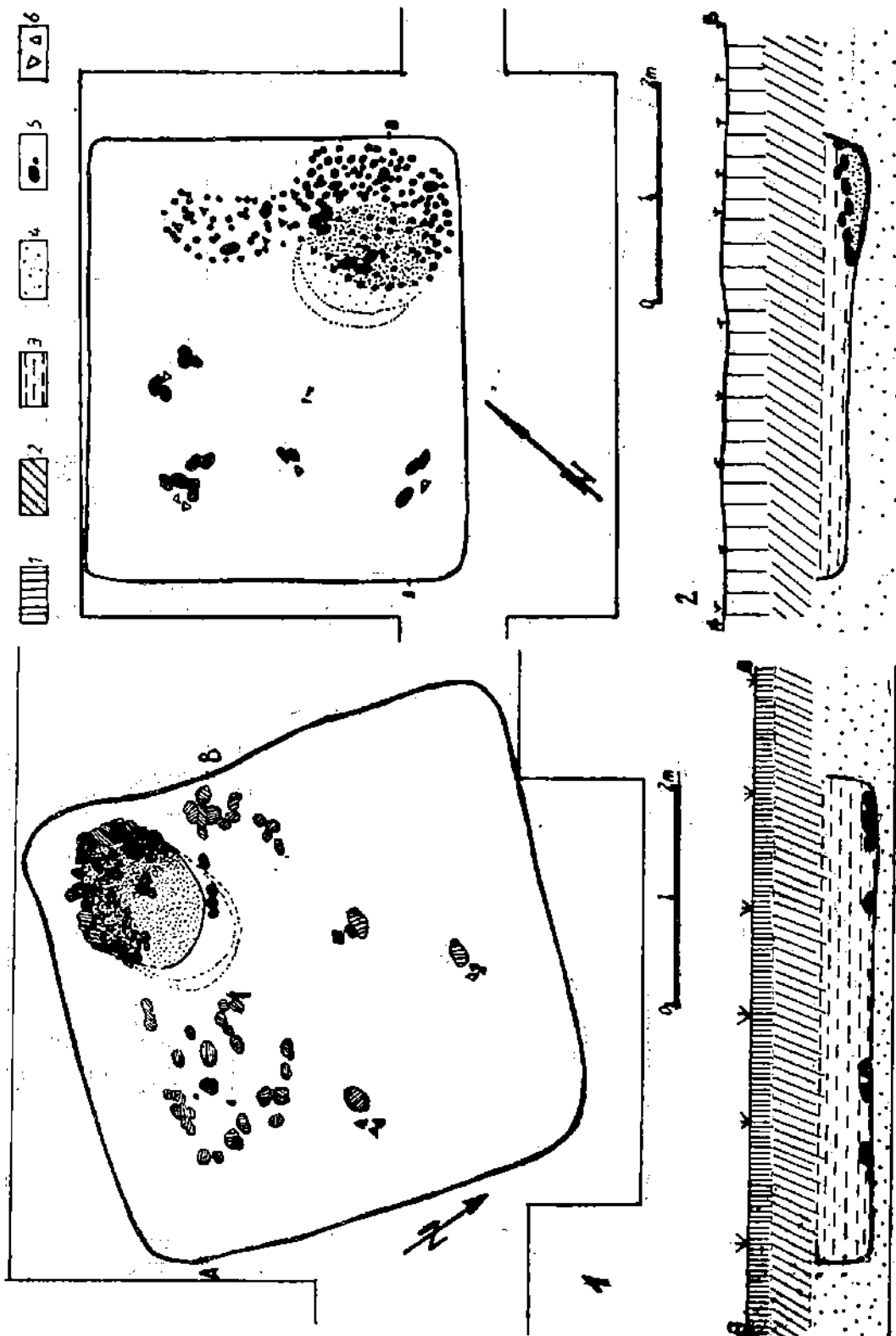

Fig. 2. Gara Dancu. Planul și profilul locuințelor nr. 23 (1) și 21 (2). 1, sol vegetal; 2, nivel medieval; 3, umplutura locuințelor; 4, sol steril; 5, pietre; 6, băne carbonizate; 7, vetre și cupitoare.

depășea 12—14 cm. Buza pornește din gîtul abia conturat și este trasă în afară. În exterior fundul este concav (fig. 3/1 a-c). Menționăm că locuința în care s-a găsit acest vas are o caracteristică distinctă față de restul locuințelor descoperite la Gara Banca. (fig. 2/2). Cuptorul ei, alcătuit dintr-o vatră circulară, cu diametrul de 0,90 m, are pereții construiți din pietre de râu. Numărul mare de pietre căzute în jurul cuptorului provin desigur de la boltă. Locuința, descoperită pe stînga Bîrladului, în sectorul A, este patrulateră, cu laturile de 3,5 × 4,1 m, făcînd parte din tipul celor ușor adîncite în pămînt (-0,40—0,50 m).

Ornamentul vasului descoperit este alcătuit din reprezentări zoomorfe. După modul în care sînt redată schematic siluetele de animale, este vorba probabil de cabaline, înfățișate întotdeauna din lateral. Inciziile destul de adînci, trasate în pasta crudă a vasului, au fost realizate cu un obiect ascuțit. Ornamentul a fost dispus imediat sub gîtul vasului, în două registre. Sub buza și gîtul vasului, abia conturat, apar capul, corpul și picioarele din față de la trei siluete zoomorfe (fig. 3/1 a). În spatele acestora bănuim că au mai fost două reprezentări similare. Pe al doilea fragment din vasul amintit, ce cuprinde ornamentarea registrului următor, este redată tot o siluetă animalieră, incizată în maniera celor prezentate mai sus, dar, după înclinarea capului și deschiderea unghiului liniilor ce redau picioarele, se pare că este în mișcare. Partea din spate a acestui animal este suprapusă de o altă imagine, pentru ca, în fața lui, puțin mai jos să apară coada și piciorul altei figuri, restul ei lipsind. Animalul care suprapune pe cel în fugă este cel mai bine conturat. Corpul este marcat de două linii, una a spatelui formînd în continuare partea superioară a liniei capului, din care se desprind două linii scurte, oblice, pentru a sugera urechile. Aceeași linie superioară, la extremitatea opusă capului, se desparte după terminarea corpului animalului pentru a trasa coada și un picior. Printr-o altă linie mai scurtă este sugerat abdomenul animalului și curbarea ei realizează al doilea picior din spate. Alte două linii redau piciorul din față, pentru ca apoi cea din exterior să-și schimbe traseul ca să realizeze linia de la baza capului (fig. 3/10). Al treilea fragment provine de la partea inferioară a vasului. Pe el apar doar linii arcuite ale picioarelor animalelor din registrul inferior (fig. 3/16).

În locuința 21 și în așezare au apărut și alte fragmente de vase lucrate cu mîna, de aceeași factură, dar neornamentate, aparținînd unei categorii ceramice inferioare, ce putea fi lucrată pe loc, fără prea mari dificultăți tehnice de realizare. Inventarul locuinței și al așezării, alături de foarte puține fragmente ceramice lucrate cu mîna, cuprinde mai ales ceramică de bună calitate (fig. 4/1—4). Prezența în aceste locuințe a elementelor de viață spirituală, proprie populației autohtone, poartă pecetea vremurilor tulburi în care au apărut.

Reprezentări zoomorfe aproximativ contemporane cu cele amintite sînt cunoscute în Dobrogea, în bisericuțele de pe dealul Tibișirului de la Basarabi (Murfatlar) ¹⁴. Încercări de redare a unor animale apar și pe ceramica de la Davideni ¹⁵, Vetrișoia ¹⁶ și Bucov ¹⁷. Imagini de animale se întîlesc, în număr mare și la sudul Dunării, în cuprinsul țaratului bulgar, la Preslav și Pliska ¹⁸. Compoziția figurată descoperită la Gara Banca nu-și găsește analogii perfecte în privința tehnicii de execuție și a compoziției în nici una din reprezentările amintite.

5. O altă reprezentare artistică de la Gara Banca este o figură umană de mici dimensiuni, sculptată în piatră, în gresie roșietică. Ea are înălțimea de 5,8 cm, lățimea de 4,7 cm și grosimea de 2,0 cm. Este realizată din aceeași materie primă folosită la construirea cuptoarelor, rîșnițelor, cutelor și a altor unelte din cuprinsul așezării. Acest chip uman a fost descoperit pe podeaua locuinței 19, fiind păstrat fragmentar. Din el lipsește partea dreaptă, inclusiv ochiul. Din elementele feței, ochiul stîng a fost figurat printr-o incizie ovală, gura este alungită, iar carena nasului este sugerată de forma bombată a pietrei (fig. 5/1).

O altă reprezentare similară a chipului uman, modelată în piatră, a fost descoperită prin cercetările de suprafață de la Delești (jud. Vaslui) ¹⁹. Este vorba de o figură umană de dimensiuni mai mari (lățimea 32 cm, înălțimea de 23 cm și grosimea de 13 cm), lucrată dintr-o bucată de gresie galbenă, ușor concavă pe avers și convexă pe revers. Ochii sînt modelați prin adîncituri ovale, la fel ca și în reprezentarea de la Gara Banca. Cel stîng, prin adîncitura ce sugerează orbita, păstrează în centru globul ocular, care, la ochiul drept s-a desprins probabil din vechime. Deasupra ochilor sînt sprîncenele ușor arcuite. Nasul a fost realizat din trei linii dispuse în triunghi, iar gura s-a trasat printr-o linie cu extremitățile lăsate în jos (fig. 5/2). Imaginile sculptate ale figurii umane descoperite la Gara Banca și Delești sînt deosebit de singulare în mediul autohton de la est de Carpați, relevînd noi forme de manifestare ale vieții spirituale ale comunităților vechi românești din Moldova Meridională de la sfîrșitul mileniului I.

¹⁴ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 124, fig. 133—134.

¹⁵ I. Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI—IX*, în *Carpița*, XII, 1980, pl. XXVI, 3.

¹⁶ G. Coman, *op. cit.*, p. 262 și fig. 147/6.

¹⁷ M. Comșa, *op. cit.*, p. 132, fig. 99/10.

¹⁸ Dimităr Ovčarov, *Graffiti médiévaux de Pliska et de Preslav*, în *Culture et art en Bulgarie médiévale (VIII—XIVe s.)*, Sofia, 1979, p. 50—53, fig. 1—5.

¹⁹ G. Coman, *op. cit.*, p. 108, fig. 160/1 a și b.

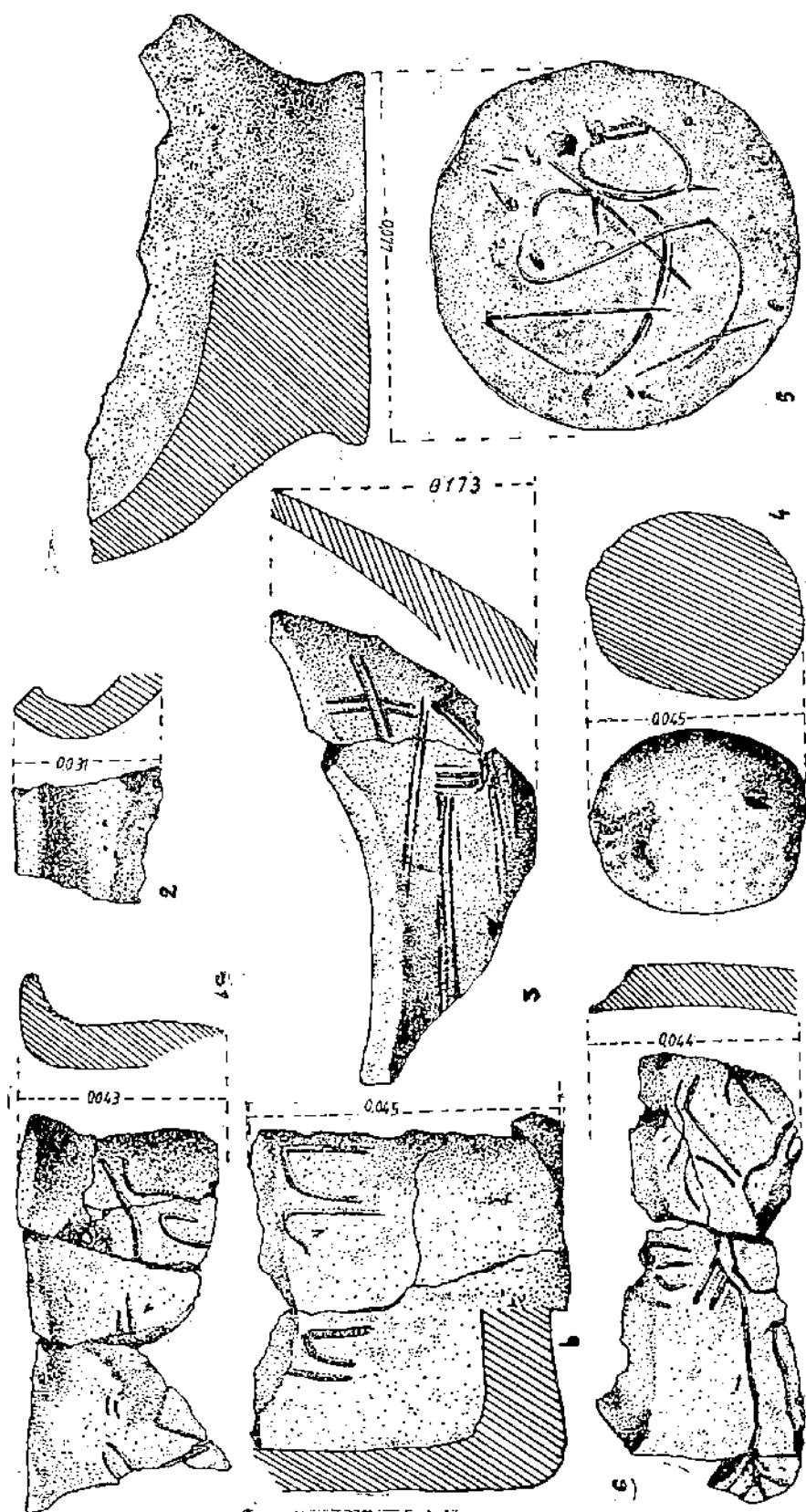

Fig. 3. Gara Banca. Ceramici decorată cu incizii (1 a-c, 3, 5) și fară ornamente (2) și bilă din piatră (4) descoperite în locuințele nr. 21 (1 a-c), 13 (3) și 12 (5) și în groapa rituală (2, 4).

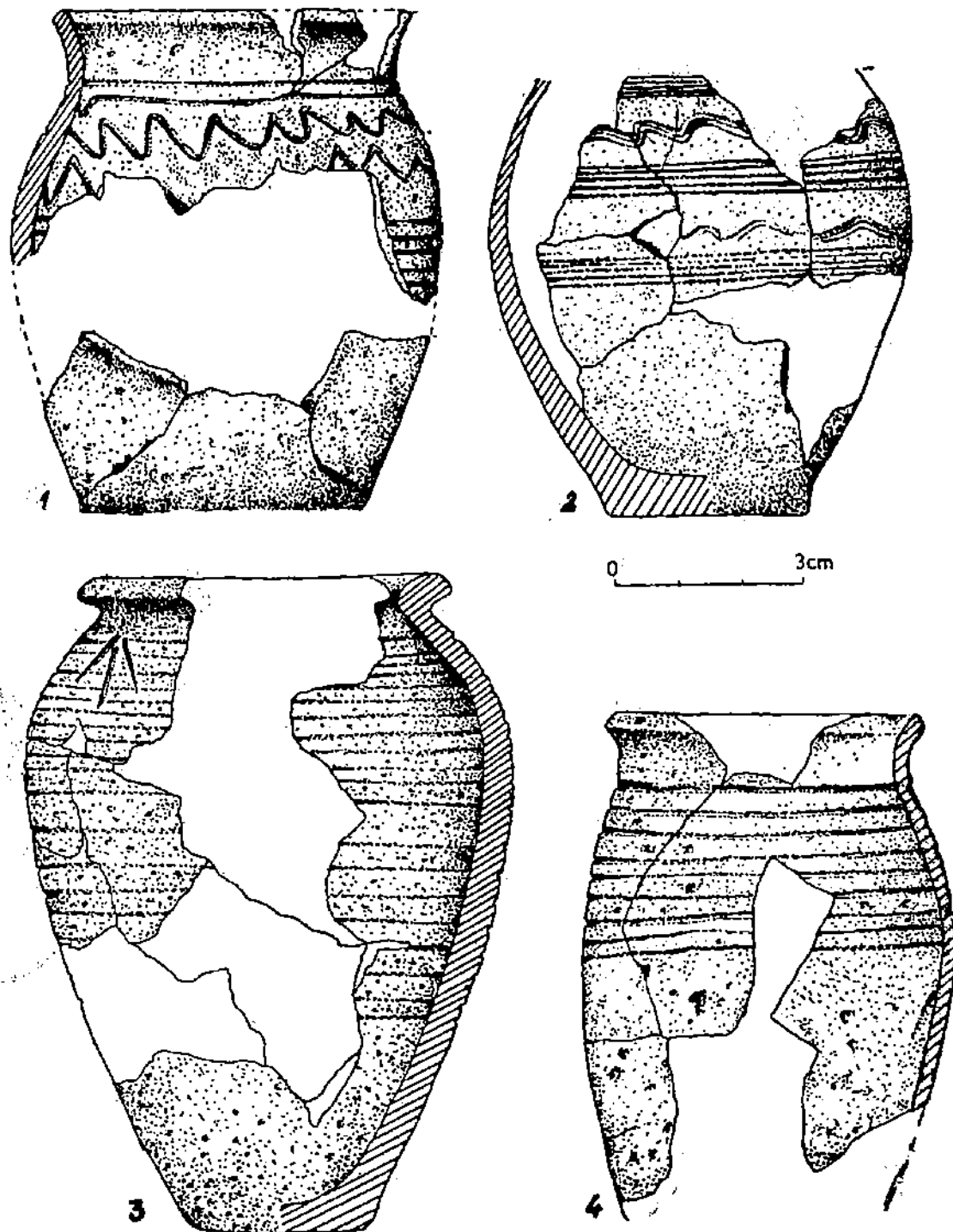

Fig. 4. Gara Banca. Ceramică lucrată cu roata cu turație medie (1, 3, 4) și rapidă (2) din locuința nr. 23.

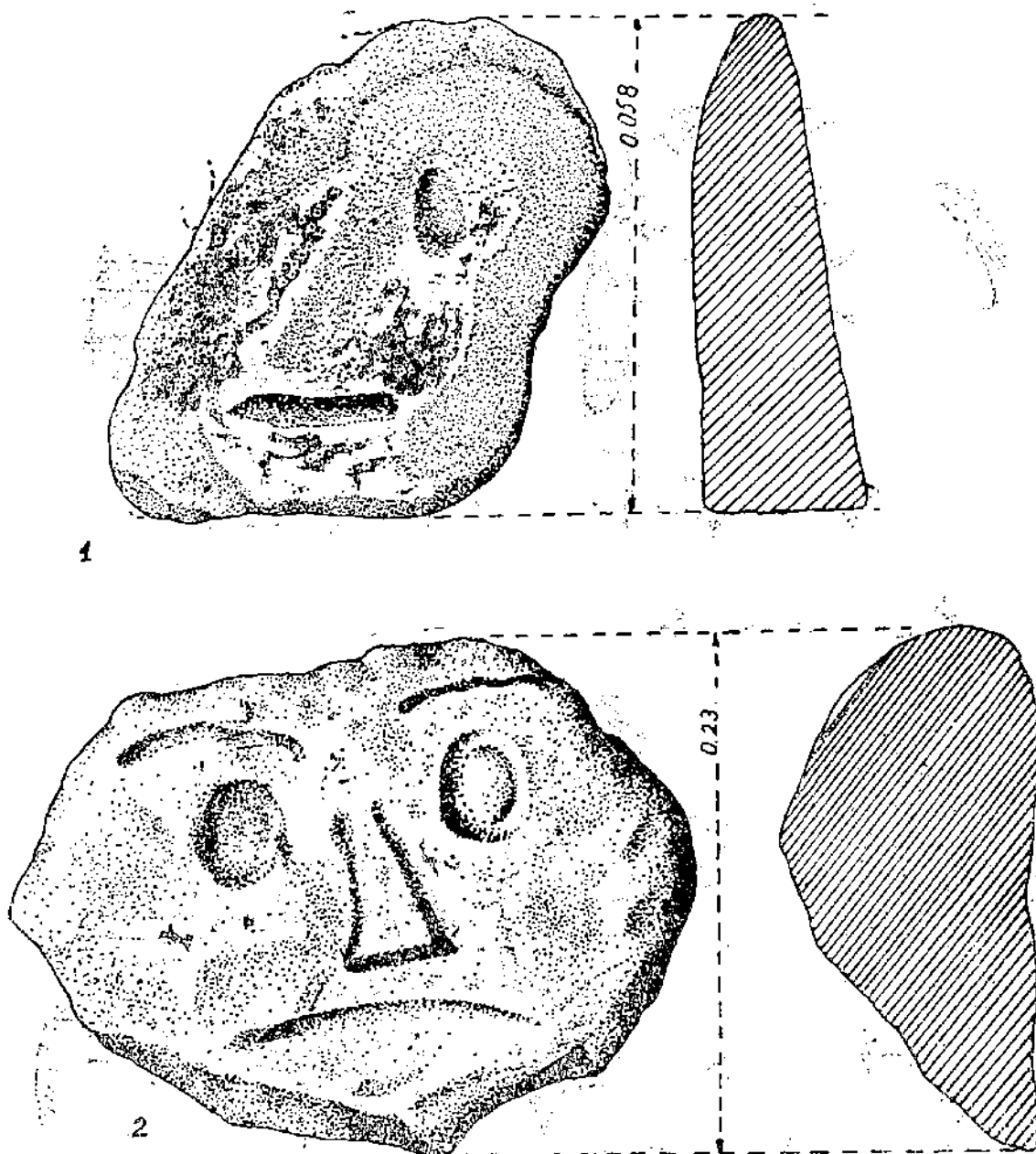

Fig. 5. Figuri umane sculptate în gresie roșietică (1) și gălbuiie (2), descoperite la Gara Banca (1), și Delești (2).

6. Tot cu viața spirituală a locuitorilor din așezarea de la Gara Banca ar putea eventual fi pusă o groapă, care este posibil să fi avut o destinație rituală. Ea avea la gură forma patrulateră, devenind în adâncime cilindrică (fig. 1/2). Din inventarul ei provin câteva fragmente ceramice, o bilă din gresie albă, a cărei utilizare nu o putem încă preciza (fig. 3/2, 4) și 46 de fragmente osoase. Resturile faunistice aparțin taurinelor și se compun din extremitățile membrilor, între acestea remarcându-se patru metapodale întregi aparținând unui exemplar femel. Pe baza studiului celor 13 falange de par-

jate în materialul osos, resturile faunistice din groapă provin de la cel puțin doi indivizi ²⁰. Groapa nu pare a fi uzuală, ea fiind umplută cu ocazia anumitor ritualuri. Astfel de gropi s-au descoperit în Muntenia, la Bucov, având oase de bovine, porcine, ovicaprine ²¹, și la Dridu, având oase de bovine și de cal sau măgar ²².

Descoperirile recente de la Gara Banca sint de natură să ofere elemente noi privind reprezentările artistice și viața spirituală a comunităților vechi românești din spațiul est-carpatic și legăturile lor pe plan cultural cu populația locală din celelalte regiuni carpato-dunărene*.

CONSIDÉRATIONS PRÉLIMINAIRES CONCERNANT LA VIE SPIRITUELLE DES HABITANTS DE L'ÉTABLISSEMENT DES IXe—Xe SIÈCLES DE GARA BANCA—VASLUI

RÉSUMÉ

Dans l'établissement du point „Sept maisons” du village Gara Banca, com. Banca, dép. de Vaslui, l'on a découvert jusqu'à présent 23 habitations des Xe—XIe siècles appartenant à la population vieille roumaine. De leur inventaire l'on a retenu comme cadre de l'analyse quelques pièces, lesquelles, par leurs particularités, constituent de nouvelles preuves concernant la vie spirituelle des communautés locales, ainsi qu'une fosse à possible destination rituelle.

Parmi les matériaux qu'on a eu en vue nous mentionnons les représentations incisées sur le pot, ainsi qu'une figure humaine sculptée en pierre. À la première catégorie appartiennent un ornement en forme de croix sur le fond d'un pot de l'habitation 12, l'image d'une flèche sur la partie supérieure d'un pot de l'établissement 23, et plusieurs représentations zoomorphes qui figurent probablement des chevaux sur les fragments d'un pot travaillé à la main de l'habitation 21.

Sur le plancher de l'habitation 19 on a découvert une sculpture en pierre représentant schématiquement une figure humaine, qui offre de proches analogies avec la figure humaine trouvée dans les environs, à Delești (dép. de Vaslui).

Dans une fosse du même établissement de Gara Banca on a déposé 46 fragments osseux appartenant à du gros bétail. Il n'est point exclu que la fosse respective n'ait pas une signification rituelle.

Les découvertes récentes de l'établissement de Gara Banca sont de nature à offrir des éléments nouveaux pour la vie spirituelle des communautés vieilles roumaines de l'espace est-carpatique pendant les migrations tardives.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Gara Banca. Le plan et le profil de l'habitation nr. 13(1) et de la fosse rituelle (2). 1, sol végétal; 2, niveau médiéval; 3, terre de remblai des habitations et des fosses; 4, sol vierge. 5, pierres; 6, poutres carbonisées; 7, âtres et fours.

Fig. 2. Gara Banca. Le plan et le profil de habitations nr. 23 (1) et 21 (2). 1, sol végétal; 2, niveau médiéval; 3, terre de remblai des habitations; 4, sol vierge; 5, pierres; 6, poutres carbonisées; 7, âtres et fours.

Fig. 3. Gara Banca. Céramique décorée à incisions (1 a—c, 3, 5) et sans ornements (2) et bille en pierre (4) découvertes dans les habitations nr. 21 (1 a—c), 13(3) et 12(5) et dans la fosse rituelle (2, 4).

Fig. 4. Gara Banca. Céramique travaillée au tour à rotation moyenne (1, 3, 4) et rapide (2) de l'habitation nr. 23.

Fig. 5. Figures humaines sculptées en terre glaise rougeâtre (1) et jaunâtre (2), découvertes à Gara Banca (1) et Delești (2).

Traduit par MICHAELA SPINEI

²⁰ Sergiu Haimovici, *Studiul arheozoologic al resturilor provenind din așezarea de la Gara Banca, din secolele IX—X e.n.*, în *ActaMAM*, VII—VIII, 1985—1986 (sub tipar).

²¹ M. Comșa, *op. cit.*, p. 137.

²² E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 76.

* Desenele au fost executate de Georgeta Vrinceanu, desenator pr., și de Liliana Aniței, iar restaurarea pieselor a fost făcută de Cristian Pântea, restaurator pr., în cadrul Muzeului județean Vaslui.

MOLDAVIAN COINS IN THE 15TH CENTURY POLAND

BY

ANDRZEJ MIKOŁAJCZYK

The numismatic sources provide an evidence of the economic, political and even cultural relations between various regions, provinces, countries and states in the past. This concerns also the relations between Poland and Moldavia in the late middle ages, especially in the 15th century. They are witnessed by the finds of the Moldavian coins registered on the territory of the Crown of the Polish Kingdom (called later Crown) ranging from the Great Poland to Red Ruthenia inclusively. The study of the late medieval coinage of Poland with the special attention paid to the 15th century, i.e. to the early Jagiellon reigns in Poland.

The monetary reforms which changed the late medieval mintage of Latin Europe have introduced a bimetallic systems of money founded on the golden floren or ducat and the silver major coins and those of smaller denominations. Thus not only the previous, debased denarii but also denarii grossi, the groats with their divisions were in use. In Poland the European reform, called the great grossi reform¹ was revealed in the form of the Prague grossi — the Bohemian silver pieces struck from 1300 in Kutna Hora. Soon they became dominant on the Polish money markets of Silesia, Little Poland, Great Poland, Central Poland, some west — southern parts of Mazovia, as well as of Red Ruthenia as this region was incorporated to the Crown of Polish Kingdom. The Northern regions of Poland remained in the zone of the circulation of bracteates of the Teutonic Order, which in 1306 conquered the Gdańsk Pomorze cutting Poland off the Baltic sea. A consolidation of the Polish State — divided during the 12th and 13th century into small Piast princedoms — was carried out — with good results — by the Kujavian prince Władysław the Elbow in the first third of the 14th century. He managed to unite Little Poland, Great Poland, Kujavia, Central Poland composed of the Łęczyca and Sieradz lands. His coinage was simply denar struck on both sides or on one side (bracteate) only. Small bullion resources enabled him to introduce the domestic grossi. This function was done the above mentioned Prague grossi flowing to Poland in great quantities. An exiguous reflection of the transformations of advanced monetary systems was an appearance of the Polish golden florens about 1331. As quickly as they appeared as quickly they disappeared from the Polish late medieval mintage since the next Polish gold coin was struck as late as in 1501². Polish silver coinage was reformed ca 1367 during the reign of Casimir the Great [1333—1370], the last Piast ruler of Poland. A hierarchy of coin values was constructed then according to the following relations: 1 grossus = 2 quartense (medii — grossi) = 4 quartergrossi = 16 denarii = 32 obols. The Polish grossi, (weight 3.089 g., silver proof 0.844), struck in Cracow mint, were following the type of the Prague grossi. They displayed on an obverse a crown encircled with the double legend KAZIMIRUS PRIMUS DEI GRATIA REX POLONIE and on reverse the Polish Eagle encircled with inscription GROSSI CRACOVIANSES³. They were made in reduced number so they had no influence upon the structure of coined silver circulating in Poland. After the King's death the issue was abandoned. Larger role in the Casimir the Great's reform was played by the quartenses. They were struck in Cracow and perhaps in Poznań or some other Great

¹ R. Kiersnowski, *Data i kształt reform monetarnych Kazimierza Wielkiego*, WN, XII, 1968; idem, *Wielka reforma monetarna XIII—XIV w.*, część I, W-wa 1969; idem, *Okres wielkich reform monetarnych XIII i XIV wieku*, in: *Monetachwa średniowieczna. Zarys mennictwa europejskiego*, vol. VII, ed. L. Morawiecki, Kraków, 1984, pp. 219—228.

² R. Kiersnowski, *Dukaty Władysława Łokietka*, WN, VIII, 1964; idem, *Złoto na rynku polskim w XIII i XIV w.*, WN, XVI, 1972.

³ R. Kiersnowski, *Grosze Kazimierza Wielkiego*, WN, XVII, 1973.

Polish mint too (weight 1.544 g, silver proof 0.625). Since they were debased soon, they accused some troubles in the exchange providing the necessity of *additiones* i.e. the surcharges in the monetary transactions. They were not struck after the King's death neither. The quarter-grossi (weight 0.772 g, silver proof 0.562) were struck in small quantities and had no economic significance. The denarii and their halves — obols — were the smallest denominations in the new system towards the end of the Piast monarchy. The reform was broken in 1370 since it was not continued by the Casimir the Great's successor — the Hungarian King Louis d'Anjou. Neither his reign in Poland (1370—1382) nor her daughter Jadwiga's (Hedwig) (1384—1386) provided anything else except the denarii.

The hierarchic monetary system worked only few late years of Casimir the Great, but his reform fixed the unity of a state eliminating the previous differences between the Little- and Great-Polish mintages. The so called Wiślica charter from 1347 stated in the King's name... *statuimus... quod una moneta in toto Regno nostro debeat haberi, quae debet esse perpetua and bona in valore and pondere...* In the 14th century Poland the municipal mints were working besides the Crown mint of Cracow. Those mints produced the small coins, the denarii: in Poznań under Casimir the Great, Louis d'Anjou and Jadwiga, in Kalisz under Casimir the Great and in Wschowa under Jadwiga. All of them were situated in Great Poland. During the reign of Louis d'Anjou the minting privilege was given to Władysław, prince of Opole, representing the King's policy in Poland. In the Seventies he struck the denarii in Wieluń⁴.

The monetary unification comprised also the Red Ruthenia, a new province incorporated to the Crown of the Polish Kingdom during the reign of Casimir the Great. The mint that started in Lvov is a direct result of joining Poland. The medii-grossi of a standard similar to the Crown quartenses were made in Lvov. They had the same weight 1.544 g, but higher content of silver (0.875) than the Crown pieces. The regional distinctness in the Lvov mintage was visible in the copper Ruthenian denarii, unknown in Central Europe, but reflecting the influences of different Eastern minting zone regarding pure copper in the monetary circulation. The Ruthenian coins were struck under Casimir the Great and Louis d'Anjou when in the latter case the coins bore the name of Władysław, the prince of Opole⁵. The Ruthenian quartenses struck in the 70-ties weighed 1.236 g and their silver-proof was 0.875, then those from the late 70-ties and early 80-ties had weight reduced to 1.030 g⁶. In Mazovia, then still independent principedom the prince Siemowit III (1341—1381) and Siemowit IV (1381—1426) used to strike unnumerous denari. Silesia and West Pomerania were beyond the political influence of Poland.

Certain activation of mint out-put took place during the reign of the first Jagiellon King of Poland Władysław Jagiello (1386—1434). One's attention should be paid to the issues of the Crown medii-grossi (demi-grossi), struck in Cracow in two periods: between 1394 and 1406 (6 types) and between 1431 and 1434 (5 types) as well as in Wschowa from 1416 to 1422 (3 types). They were struck in such considerable quantities that they fulfilled the need of domestic monetary market as much as they manage to replace the Prague grossi. The demi-grossi displayed a simple type: on obverse a crown encircled with MONE WLADISLAI and on reverse the Polish Eagle and a legend REGIS POLONIE. The coins the 1st Cracow phase weight approximately 1.57 to 1.72 g and the silver proof was 0.320—0.493; those of the Wschowa phase weight 1.47—1.56 g on average and the silver proof was 0.250—0.394; then those of the 2nd Cracow phase weight from 1.54 to 1.58 g with silver proof 0.251—0.430. Besides the Crown demi-grossi the Crown small quartenses were struck. Until 1398 they were equal to 4 denarii, but later only to 3 denari and therefore they were called the ternarii. The Crown ternarii were struck in Cracow in two periods: 1393—1398 and 1406—1410. They displayed on obverse the Jagiellon arms (double cross) and inscription MONE WLADISLAI and on reverse — the Eagle and legend REGIS POLONIE. Their weight was from 0.62 to 0.69 g and silver proof oscillated from 0.277 to 0.405. In the Crown mint in Cracow the denarii were finally struck displaying on front side the crown and on the back side — the Eagle. The Crown denarii struck from 1389 to 1395 weight 0.36 g with silver proof 0.116—0.153; those struck in the years 1390—1414 weight 0.27 g and silver proof was 0.116—0.387; then those from the period 1431—1434 weighed 0.33 g on average and silver proof was 0.129—0.150.

Władysław Jagiello conceded the minting privilege to two Great Polish towns: in 1404 to Wschowa and in 1410 to Poznań. Both were striking the denarii. The Wschowa municipal denarii displayed a shield with the Jagiellon double cross and the Eagle on opposite side, the Poznań municipal

⁴ A. Mikolajczyk, *Denary wieluńskie Władysława Opoleczyka* [in:] *Studia nad kulturą materialną wieków od XIV do XVI*, *Acta Archaeologica Lodziensia*, no. 32, Wrocław-W-wa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1986, pp. 23—32.

⁵ W. Bagiński, *Moneta na Rusi Czerwonej od połowy XIV do połowy XV w.*, Warszawa, 1977. Manuscript at the Historical Department of Warsaw University.

⁶ Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Lódź-Gdańsk, 1981, table 16.

⁷ S. Kubiak, *Monety pierwszych Jagiellonów [1386—1444]*, Warszawa-Wrocław-Kraków, 1970; idem *Okres stabilizacji w mennictwie europejskim w XV wieku*, pp. 285—304.

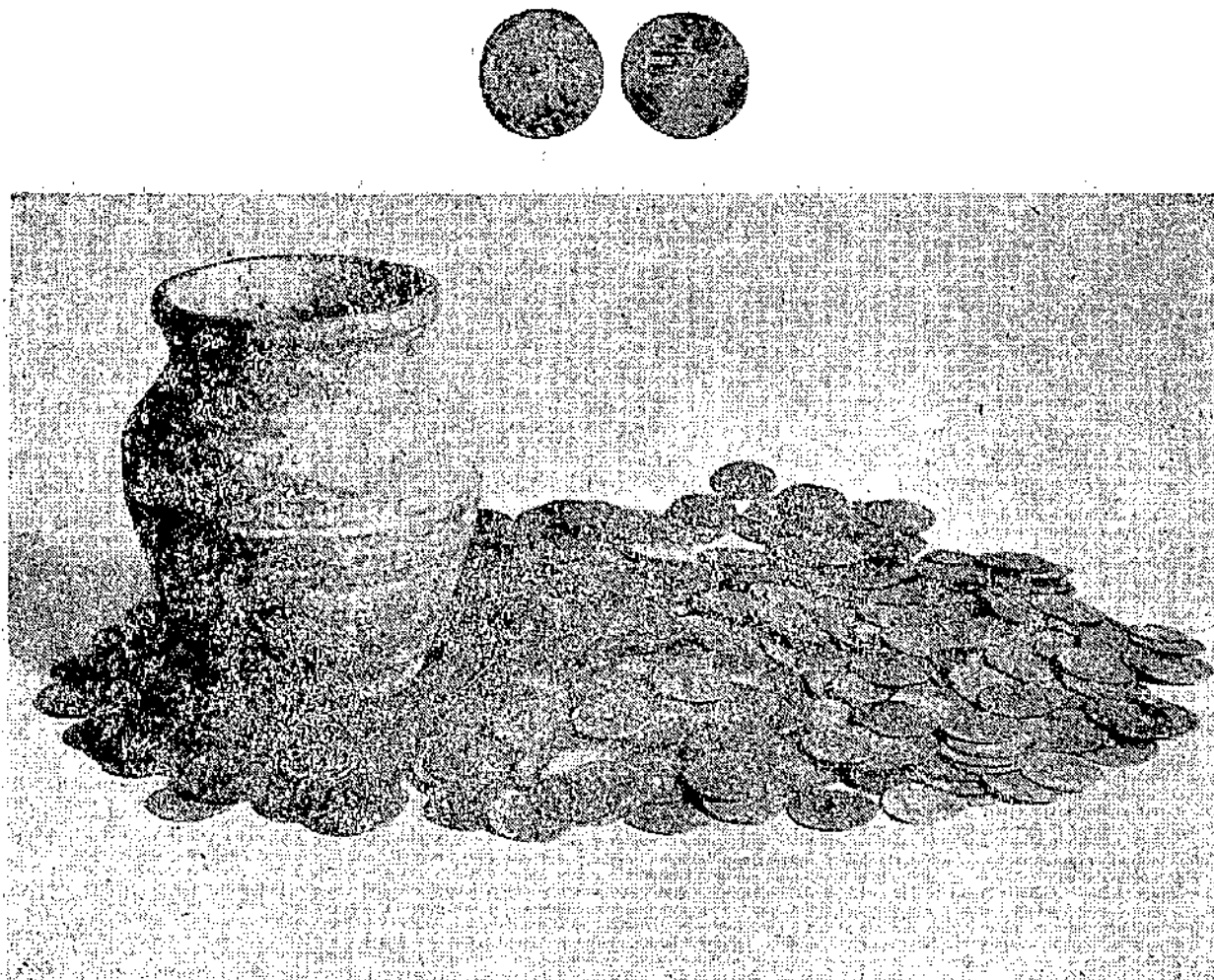

Fig. 1. The Plęsy hoard buried after 1434 and the Moldavian coin.

pieces presented the town arms on front and the Eagle on back side. The average weight of the former pieces was 0.27 g and silver proof 0.175 ; that of the latter was 0.21 g and silver proof 0.317—0.337.

The Ruthenian mintage was still developing. In the Lvov mint the Ruthenian quartenses were coined in the years 1388—1394. They displayed on obverse a lion encircled with MONETA RUSSIE and on reverse the Eagle encircled with WLADISLAUS REX. They weight 0.95 g and silver proof was 0.723—0.788. Later, from 1394 to ca 1414 (with an interruption in 1398 when the Lvov mint was burnt) the Lvov demi-grossi were issued. On obverse they presented a lion and a legend MONETA LEMBURGE, on reverse — the Eagle inscribed WLADISLAUS REX. At the beginning, prior to 1400, they weighed on average 1.51 g with silver proof 0.392—0.420 ; while later 1.47 g with silver proof 0.383—0.476, and on reverse they were inscribed WLADISLAI REGIS. They represented the standard of the Crown demi-grossi. No copper denarii were struck longer which can be regarded as the next sign of defacing the differences between the Crown and Ruthenian coinage.

The Władysław Jagiello's coinage decided about the shape of the 15th century Polish monetary affairs. During the reign of his son Władysław (1434—1444), King of Poland and Hungary, who was killed in the battle of Varna against the Turks, the only Polish issues were the debased Crown denarii, struck in Cracow in considerable number. Their weight was ca 0.35 g and silver proof 0.098—0.217. The denarii alone were struck perhaps in the Interregnum (1444—1447).

Shortage of the Crown demi-grossi about the middle of 15th century, under the Casimir Jagiellon (1447—1492) caused the decision of the parliament at Łęczyca in 1455 to reintroduce this denomination in the Crown mint of Cracow. The new issues started next year. The demi-grossi displayed on obverse the Eagle with a legend MONETA KAZIMIRI and on reverse the Crown and inscription REGIS POLONIE. Prior to 1479 the average weight of the Crown demi-grossi was 1.46 g and silver

proof 0.342–0.486, later when Piotr Kurozwęcki held an office of the Crown Treasurer they were much worse: weight ca 0.89 and silver proof 0.200–0.555. Of course, the Crown denarii were still struck following the former type (weight 0.34 g, silver proof 0.094–0.183).

Regaining of the Gdańsk Pomerania, now called the Royal Prussia, in results of victorious 13-years war with the Teutonic Order (1453–1466) remained the traces in the monetary history of late medieval Poland. Between 1454 and 1457 new mint for striking the shillings for the Prussian province was established. They displayed on one side the shield with the Eagle and inscription KASIMIRUS DG R POLONIE and the Toruń arms with a legend MONETA DUCATUS PRUCIE on the other. They weighed ca 1.65 g and silver proof was 0.530–0.620. In 1457 the King accepted the demands of three large towns from the regained territory – of Gdańsk, Toruń and Elbląg conceding them the minting privileges. The Gdańsk shillings (weight 1.34 g, silver proof 0.210–0.400) displayed a shield with the Eagle and a legend KASIMIRUS DG R POLONIE on obverse and the municipal arms with inscription MONETA CIUIT DAN on reverse. In Toruń municipal mint the one-sided denari (bracteates) showing the Jagiellon double cross (weight ca 0.18 g, silver proof 0.110–0.194) and the shillings showing on one side a shield with the Jagiellon double cross and a legend KASIMIR DG R POLONIE, and the shield with the eagle of the Prussian province (with a crown on the neck and with an arm holding the sword) with inscription MONETA TORUNENSIS on the other (weight 1.27 g, silver proof 0.208–0.385) were produced. The Elbląg mint issued the bracteates showing the municipal arms (weight 0.22 g, silver proof 0.098–0.172) and the shillings displaying on the front side the shield with the Eagle and inscription KASIMIRUS REX and on the back side the municipal arms and inscription MONETA CIVIT ELVI (weight 1.29, silver proof 0.220–0.374). As formerly in Red Ruthenia as presently in Royal Prussia the regional coinage came into being after the given province was incorporated to Poland.

Reigns of two following Kings John Albert (1492–1501) and Alexander (1501–1506) completed the medieval history of the Polish coinage. John Albert continued to strike the Crown denarii since 1499 (weight 0.35 g, silver proof 0.112–0.197) and the Crown demi-grossi. The early issues were debased (weight 0.88 g, silver proof 0.372–0.590) and the Crown Treasurer Piotr Kurozwęcki was accused of the mint malversations and in 1499 ousted of the office. Alexander struck the Crown demi-grossi (weight 0.94 g, silver proof 0.400–0.528) and in 1503 very small number of ducats (no specimen survived until nowadays) and in 1506 the Crown denarii, also unnumerous known in the written records as nummos for the mercenaries' pay. It is necessary to add that during the whole 15th century the following reckoning system was held: 1 mark=48 grossi=96 demi-grossi=288 ternarii=864 denarii. These relations were established in 1398 and confirmed in 1447.

Development of the late medieval coinage in Poland was influenced both by the internal conditions and the external factors

The foreign influence upon the monetary relation of the late medieval Poland is reflected in the foreign coins in domestic circulation as evidenced by the contents of the coin-hoards and stray-finds. In the 14th century, as mentioned above, a considerable part of Poland belonged to the circulating zone of the Prague grossi, while the remaining Northern regions were overrun by the bracteates of the Teutonic Order. Domestic issues of the Piast or d'Anjou denarii made insignificant portion of the hoard contents and were rarely registered after all. The share of the Cracow, grossi and Crown quartenses in the late 14th century deposits was very low too. This picture has changed principally during the reign of Władysław Jagiello whose coins, both demi-grossi and denarii quickly overrun the entire monetary market of the Crown. Domination of the domestic currency is clearly visible in the coin-finds, an analysis of 114 15th century coin-hoards as well as numerous stray-finds from 94 localities recorded all over the Crown territory (without the Royal Prussia enjoying some monetary autonomy) revealed that amongst the total number of 44,044+x coins registered in the hoards the foreign pieces made only 19 per cent and amongst 301+x coins from the stray-finds the foreign element made only 15.6 per cent⁶. The foreign currency registered in the coin-hoards represented the following provenance: Bohemia (mainly the Prague grossi buried in the 1st half of 15th century) 48.0 percent

Teutonic Order	42.5 per cent
Hungary (mainly the gold ducats)	7.4 per cent
Germany (mainly the gold guldens)	0.6 per cent
West Pomerania	0.49 per cent
Silesia	0.46 per cent
Lithuania	0.4 per cent
Moldavia	0.1 per cent

⁶ S. Kubiak, *Udział monet zagranicznych w obiegu pieniężnym w Królestwie Polskim w XV wieku*, / in: / *Nummus et historia*, W-wa, 1985, p. 277–287.

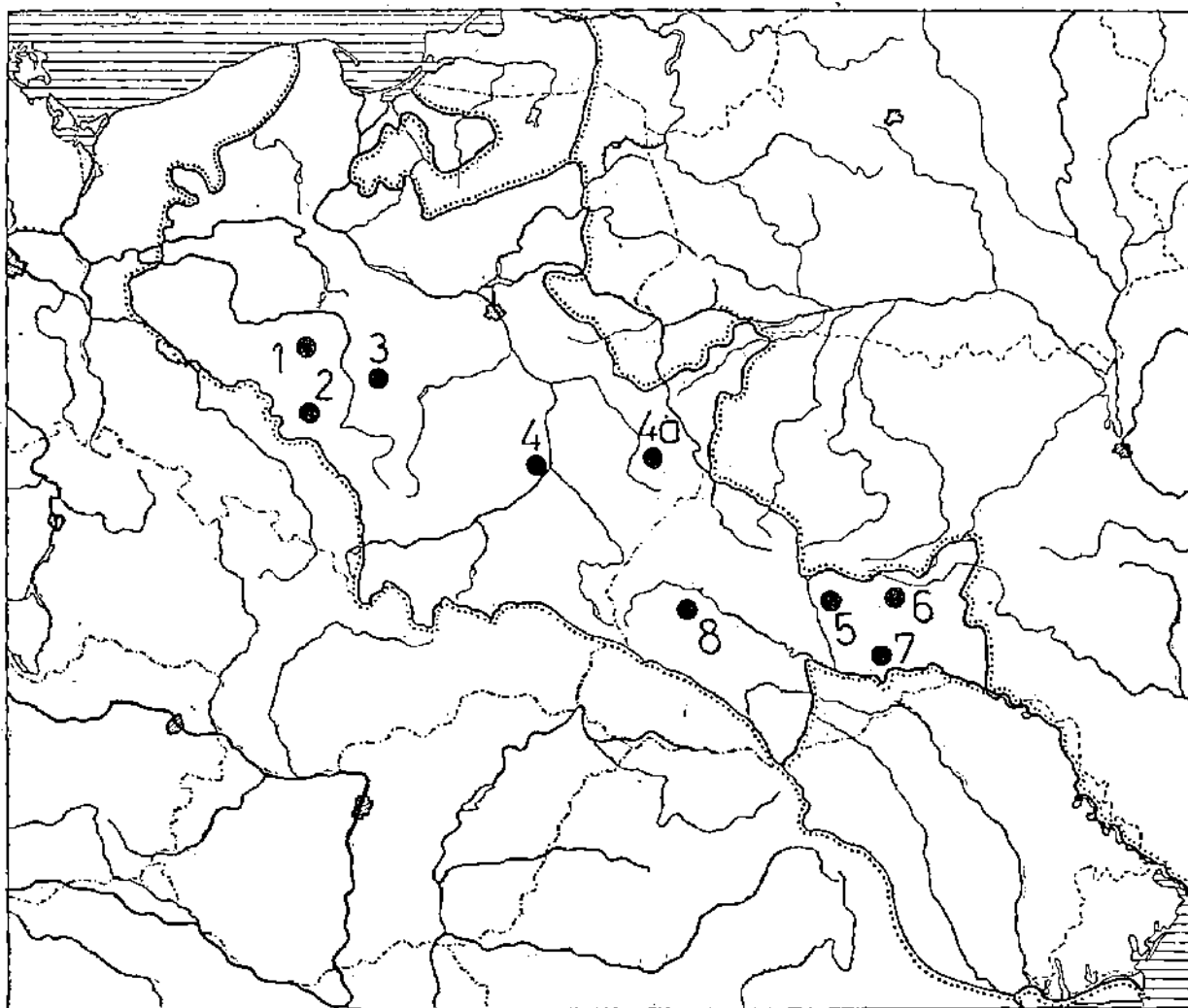

Fig. 2. Map of the finds of the late medieval Moldavian coins on the territory of Poland in the 15th century :
1. Kościelna Wieś ; 2. Plesy ; 3. Krobanów ; 4. Sandomierz ; 4a. Modrynec ; 5. Trembowla ; 6. Rajkowce ;
7. Unknown Podolian locality ; 8. Stryj environs.

Remaining (Livonian Order, Achaia, Croatia)

0.01—0.02 per cent.

The results derived from the stray finds are following :

Teutonic Order

38.2 per cent

Hungary

25.5 per cent

Silesia

13 per cent

West Pomerania

8.5 per cent

Bohemia

6.4 per cent

Germany

Moldavia

Sweden

Crimean Tartars

each

2.1 per cent

Almost all foreign coins made the way to Polish territory in the 15th century from the neighbouring countries. Besides three major elements — those of Bohemia, Teutonic Order and Hungary, the minor foreign admixtures unlike the former still expect some study. I believe that the Moldavian contribution will promote the knowledge of the monetary circulation in the early Jagiellon Poland on one side and of the mutual relations between the 15th century Poland and Moldavia in the light of numismatic sources, especially the coin-finds registered on the Crown territory. It is necessary therefore to present them.

Finds of the medieval Moldavian Coins :

1. KOŚCIELNA WIEŚ, WOJ. KALISZ⁹

Hoard of above 3500 small coins, buried in the second half of the 15th century.

It contained first of all the Polish pieces : of Władysław Jagiello / 1386 – 1434 / – the Crown and Lvov demi-grossi, the Crown ternari and denari ; of Władysław Jagiellon / 1434 – 1444 / – the Crown denari / about 2600 pieces / ; of Casimir Jagiellon / 1447 – 1492 / – the Crown denari and finally of the Casimir Jagiellon or John Albert / 1492 – 1501 / – the Crown denari. The foreign coins were the Teutonic Order's solidi, the West Pomeranian denari, the Silesian hellers and then individual small pieces : the Achajan denar, the Croatian denar, the Hungarian obol and the Moldavian denar. Alexander the Good / 1400 – 1432 /, denar like Sturdza¹⁰ plate I no. 5, weight 0,42 g and diameter 13,2 mm.

2. PŁĘSY, WOJ. KALISZ¹¹

Hoard of above 400 silver and 4 golden coins, buried after 1434.

It contained 4 Hungarian gold florens, but first of all the Polish issues : of Casimir the Great / 1333 – 1370 / – the Cracow quarten-se ; of Władysław Jagiello / 1386 – 1434 / – the Crown and Lvov demi-grossi / bulk of the hoard /, the Crown ternari ; of Władysław Jagiellon / 1434 – 1444 / – the Crown denar. Amongst the foreign pieces were the Prague grossi, the Meissen grossus and the Moldavian coin.

Peter Musat / 1374 – 1391 / ?, grossus, weight 0,58 g.

3. KROBANÓW, WOJ. SIERADZ¹²

Hoard of above 500 coins, buried probably in thirties of the 15th century.

It contained almost exclusively the Polish coins of Władysław Jagiello / 1386 – 1434 / – the Crown demi-grossi / over 200 pieces /, ternari and denari / about 300 /, and moreover the Moldavian coin. Alexander the Good / 1400 – 1432 /, copper denar close to Sturdza¹⁰ plate I, nos. 4–5.

4. SANDOMIERZ, WOJ. TARNOBRZEG¹⁴

During the archaeological excavations carried out on the Gostomianum yard by the foundations of the former St. Peter's church, 97 coins were found in the graves or in various layers. Among them, in the 3rd layer, the Moldavian coin was found. Alexander the Good / 1400 – 1432 /, copper denar, close to Sturdza, plate I no. 4/a rosette on the left side of the shield and updown letter P above the shield /, weight 0,38 g, diameter 13 mm.

4a. MODRYNIEC, WOJ. ZAMOŚĆ^{14a}

Hoard of 462 silver coins, buried after 1456.

It contained first of all the Władysław Jagiello's Crown (232), Lvov (8) and Ruthenian (1) demi-grossi, then the denari of Casimir Jagiellon (1447 – 1492). There was also one Moldavian coin. Alexander the Good (1400 – 1432), „demi-grossus”.

5. TREMBOWŁA, OBL. TARNOPOŁ¹⁵

Hoard of jewellery and ca 4000 coins, buried probably after 1434. It contained first of all the Polish coins : of Władysław Jagiello / 1386 – 1434 / – the Crown, Lvov and Ruthenian demi-grossi, the Crown ternari and denari / ca 3500 /. The foreign coins were the Prague grossi, the Silesian and Hungarian denari and finally four Moldavian „small coins”, probably the denari, not determined precisely.

6. RAJKOWCE, OBL. CHMIELNICKI¹⁶

Hoard of one gold and 1003 silver coins, buried in the late 15th century.

It contained mostly the Tarter and Genua-Crimean dirhems, then the Prague grossi and undetermined Polish coins, as well as one undetermined Moldavian coin.

7. PODOLIA – UNKNOWN LOCALITY¹⁷

Hoard of silver coins, buried probably in the first half of 15th century.

In contained the Tartar dirhems, the Prague grossi, undetermined bracteates displaying the crosses and finally the Moldavian coins of Stephen / 1394 – 1400 /, and Wlad I / 1394 – 1395 /, not attributed precisely.

Additionally I'll put in this list the early post-medieval coin-hoard containing the Wallachian pieces.

8. STRYJ – ENVIRONS, OBL. LVÓV¹⁸

Hoard of above 1200 coins, buried after 1521.

It contained mainly the Polish coins : of Władysław Jagiello / 1386 – 1434 / – the Crown demi-grossi ; of Władysław Jagiello / 1434 – 1444 / – the Crown denari ; of Casimir Jagiello / 1447 – 1492 / – the Crown demi-grossi ; of John Albert / 1492 – 1501 /

⁹ S. Kubiak, *Skarb z XV w. z Kościelnej Wsi, pow. Kalisz*, WN, XV, 1971, pp. 160 – 170 ; L. Kokociński, WN, XXVIII, 1984, pp. 113 – 114.

¹⁰ A. Sturdza, *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Moldau und Walachai*, Wien 1874 ; O. Ilescu, *Indreptări și înțelegiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale Țării Române*, SCN, I, 1957, p. 217 un. dates most similar coin to the years 1409–31.

¹¹ A. Mikolajczyk, *Skarb monet jagiellońskich z 1 połowy XV wieku odkryty w Płesach, pow. Wieruszów*, Rocznik Muzeów i Ochrony Zabytków Ziemi Polski Środkowej, vol. 1, 1973, pp. 237 – 246.

¹² Dr. Stanisławski, *Wykopaliszko w Krobanowie*, WNA, vol. 111, 1897, num. 4, pp. 365 – 366.

¹³ Sturdza, *op. cit.*, p. 17, num. 19, 21.

¹⁴ S. Suchodolski, *Sandomierz, m. p. Monety odkryte w czasie badań wykopaliskowych w 1969 – 1971 r.*, WN, XVI, 1972, pp. 42 – 43.

^{14a} *Zapiski Numizmatyczne*, Lwów, vol. 3, 1928, 1, pp. 7 – 9.

¹⁵ J. Stupnicki, *O dwóch wykopaliskach starych monet w Galicji*, Biblioteka Warszawska, vol. 3, 1850, pp. 561 – 563.

¹⁶ M. F. Kotlar, *Znaleziska monet z XIV – XVII w. na obszarze Ukraińskiej SRR*, Materiały, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1975, p. 36, num. 71.

¹⁷ *Ibidem*, p. 50, num. 154.

¹⁸ Stupnicki, *op. cit.*

— the Crown demi-grossi; of Alexander / 1501—1506 / — the Crown and Lithuanian demi-grossi, the Lithuanian denari; of Sigismund the Old / 1506—1548 / — the Crown and Lithuanian demi-grossi and not determined denari. The foreign pieces were the small Hungarian and Silesian coins as well as three „Wallachian coins”, not determined.

The last hoard, buried during the Sigismund the Old's reign is accompanied by the contemporary written record confirming the presence of the Wallachian (or Moldavian in fact) coins on the Polish late medieval — early modern monetary market. This is a discourse on the monetary affairs by J. L. Decius from 1526 entitled „Josti Ludovici Decii de monete cussione ratio A. D. 1526”, where amongst different domestic and foreign coins circulating in Poland one can read: „Octava est Walachia et varia alia sicut cruciferorum solidi ac varii generis monete Germanice...”¹⁹. Most probably the hoard from environs of Stryj, buried after 1521 illustrates the situation on the monetary market in Poland described in 1526 as far as the Wallachian or Moldavian coins are concerned.

In every Polish find mentioned above the Moldavian element was a minimal admixture: in Krobanów hoard (after 1430) — 0.20 per cent

in Plesy hoard (after 1434)	—0.23 per cent
in Modrynice hoard (after 1456)	—0.2 per cent
in Trembowla hoard (after 1434)	—0.10 per cent
in Kościelna Wieś hoard (2nd half 15th century)	—0.03 per cent
in Rajkowce hoard (end of 15th century)	—0.10 per cent
in environs of Stryj hoard (after 1521)	—0.25 per cent

There is nothing to say about rather numerous 15th century Polish coin-hoards not containing the Moldavian pieces at all.

The Moldavian coins must have been probably unnumerous also in the domestic circulation on the very Moldavian territory. Let us under our considerations two large coin-hoards buried in the period in question in the North-East regions of Moldavia. In the hoard from Kugurești, raî. Florești (1957) 596 silver coins and 16 pieces of jewelry, buried in the second quarter of the 15th century, were registered²⁰. Most numerous group (436 pieces) was made of the Polish issues — the Crown and Ruthenian demi-grossi; moreover the Bohemian grossi (108 pieces) were noted. Small group was made of the Oriental coins: the Genoa-Crimean aspers (5 pieces) and Tartar dirhems of the Golden Horde (46 pieces), than 8 uncertain coins, and finally there was as few as one Moldavian grossus of Alexander the Good. This is a proportion recorded in the distant central Polish hoard from Krobanów. In another Moldavian hoard found in 1890 in the very frontier with Ruthenia, and even on the opposite, left side of Dnestr river in Stroieny, raî. Kamensk, 1 gold and 82 silver coins, buried in the 2nd third of 15th century, was registered²¹. Besides the Hungarian gold floren there were mostly the Bohemian grossi and (Polish?) „demigrossi” (510 pieces altogether); than the Tartar dirhems of the Golden Horde with the Lithuanian countermarks (30 pieces) and finally uncertain two Moldavian coins (grossi?).

Of course, the proportions of the Moldavian coins in the domestic circulation of late 14th and 15th century is still a matter of dispute²², but I'd suggest more careful conclusions drawn from the analysis of the coin-finds.

Distribution of the above finds indicates clearly that the Moldavian coinage spread all over the Crown of the Polish Kingdom despite its share in the hoards was very small. There are distinguished two concentrations of those finds (see the map). One is in Red Ruthenia, especially in Podolia (Trembowla, Rajkowce and unknown Podolian locality). It is a territory next to Moldavia and therefore the Moldavian coins in the Podolian hoards show the starting point of spreading of this currency throughout the Poland. The commercial relations between Moldavia and Red Ruthenia (as a part of Polish Kingdom), and Lwów in particular can explain the presence of the Moldavian coinage in the late medieval Poland. The second concentration is visible in Central Poland and East Great Poland (Kościelna Wieś, Plesy, Krobanów). The Moldavian pieces registered over there must have arrived from the Lvov and Podolian area making a distance several hundreds of kilometers circulating all over the territory of the Crown. The lack of the finds in question in the northern regions is probably resulting from a fact that only in 1466 the victorious 13 years war brought the Gdańsk Pomerania, now called the Royal Prussia, back to Poland.

Certain significance for present considerations is the dating of the coin-hoards burials. The oldest deposits were buried probably as early as in the thirties of 15th century, towards the end of

¹⁹ J. Dmochowski, *Mikolaja Kopernika rozprawy o monacie i inne pisma ekonomiczne oraz J. L. Decjusza traktat o biciau monety*, Warszawa b. d., p. 121.

²⁰ A. A. Nudelman, *Topografia kładow i nachodok ediničnych monet*, Kišinev, 1976, p. 93, num., 5.

²¹ *Ibidem*, num. 4.

²² L. L. Polewoj, *К топografии кладов и находок монет обрашавшихся на территории Молдавии в конце XIII—XV в.в.*, *Izvestije Moldavskogo Filiala ANSSSR*, 1956, num. 4 / 31/; L. L. Polewoj, *Proischoždenije moldavskoj deneznoj sistemy [XIV v.]*, *Kratkije Soobščeniya Instituta Archeologii AN SSSR*, num. 105, 1965, pp. 75—78.

Władysław Jagiełło's reign and in beginning of his son's rule. They are the Plesy hoard, the Krobanów hoard and Trembowla hoard and additionally the Podolian hoard from unknown locality dated back to the 1st half of 15th century. One can suppose that the Moldavian coins appeared on the Polish monetary market in the first third of 15th century or rather in end of this third, and soon they were hoarded together with other coins. In the 2nd half of 15th century the Kościelna Wieś hoard was buried and in the late 15th century the Rajkowce hoard was buried. We obtained thus two instructions concerning the circumstances of the arrival of the Moldavian coins in Poland. One deals with the geography of the finds themselves exposing Red Ruthenia, the other indicates the time of the 1st third of the 15th century or the reign of Władysław Jagiełło. Now it seems useful to compare them with the circumstances resulting from the contemporary commercial relations between Poland and Moldavia which might eventually influence the monetary affairs with the special reference to the Lvov economic centre.

The above question was framed within the evolution of political rapprochement between Poland and Moldavia starting in the late 14th century. In 1387 Peter I accepted the Poland's protection in order to become his policy independent from Hungary on one side and to ensure against from the Ottoman power on the other. The tighten political bonds between two neighbours positively influenced the development of mutual Polish-Moldavian trade contacts. In the latter Lvov played some leading role²³. Two important trade routes run from Lvov to Moldavia: one went via Halicz-Kolomyja-Sniatyn-Cernăuți to Suceava; the other went via Trembowla-Kamieniec Podolski-Chocim to Suceava too. Lvov imported the cattle, horses, sheeps, furs, skins, wax, fishes, silver as well as so called „Tartar commodity” — silk and spices imported from the Black Sea and Balkan regions. Moldavia imported from Lvov the following goods: knives, sickles, scythes, swords, velvet and first of all the cloth. The Lvov merchants were permitted to deliver the cloth as far as to Suceava only, since the Moldavian capital enjoyed from 1408 the privilege for the imported goods, especially for the cloth. Alexander the Good allowed the Lvov merchants to establish and keep the trademen's house in Suceava and this decision was later confirmed twice, in 1456 and in 1460. The Lvov trade with Moldavia flourished in the early 15th century. In 1406 the Lvov merchants acquired from Alexander the Good a privilege of free trade in Moldavia and an immunity from customs. In the same year Lvov extended hospitality to „nuntii de Bessarabia”, the Moldavian envoys who came most probably in connection the commercial treaty. The Moldavian merchants used to visit Lvov frequently since the Polish-Moldavian contacts were very active. Alexander the Good when marrying in 1421, to Ryngalla, a relative of the Polish King Władysław Jagiełło legated her towns of Seret and Rothowicz with environs committing himself to pay 600 Hungarian florins in two rates. The wedding contract called for payment of 1 200 ducats to the Polish King in case of missing the obligation. I mention this event in order to emphasize the monetary aspects occurring in the Polish-Moldavian relations in the 1st third of 15th century²⁴.

The 2nd third of 15th century introduced certain impairment of the Polish-Moldavian contacts. Struggles for power in Moldavia from 1432 to 1456 undetermined the political situation in Suceava. The domestic troubles of Moldavia were multiplied by the external threat from the Ottoman Empire. Towards the end of 15th century Moldavia entered the zone of the Turkish political and economic influences. This put an end to the previous good and developing commercial relations between Poland and Moldavia²⁵.

The Moldavian coins recorded in the Polish finds were mostly the denars. Single grossus, worn and hardly readable, most probably struck by Peter Mușat, was found in the Plesy hoard among number of the Crown and Lvov demi-grossi weighing between ca 1 and 2 g. Weight of the Crown ternari oscillated between ca 0.5 to 0.8 g and single Crown denar in this hoard weighed 0.77 g. Therefore the Moldavian grossus weighing 0.58 g must have been taken as a denar or ternar at best. The Moldavian denars were registered in the hoards from Kościelna Wieś and Krobanów and one piece was excavated in Sandomierz. One can suspect that 4 uncertain small coins from the Trembowla hoards were the denars too. All determined Moldavian denars were struck by Alexander the Good and represented one type (Sturdza plate I, nos. 4 and 5). The quality was rather low since they were made of copper, as stated in Krobanów and Sandomierz. In the Krobanów hoard the Moldavian element was found among ca 300 Crown denari. The denar character of the hoard is more emphasized in Kościelna Wieś deposit, containing ca 3 500 pieces of this denomination. The weight of the Moldavian denar was close to that of the Polish denari. They were struck in debased silver — which — according to the tests made on the coins from this hoard — did not exceed 0.13 to 0.15 of the total metal content of the coin. Also the diameter of Moldavian denar was similar to the Polish pieces. Besides the copper denar of Alexander the

²³ L. Charewiczowa, *Handel Średniowiecznego Lwowa*, Lwów, 1925, p. 62.

²⁵ Charewiczowa, *op. cit.*, pp. 74, 78.

²⁴ S. Lewicki, *Targi lwowskie od XIV—XIX wieku*, Lwów, 1921, p. 15; L. Charewiczowa, *op. cit.*, pp. 67—68, 73—74.

Good from Sandomierz, there were excavated above 10 other late medieval denars, mostly the Polish coins, but none of that number was determined as copper piece. Finally the uncertain coins of Stephen and Wlad found in unknown Podolian locality should be mentioned but since no proper attribution is known there is no possibility to comment them.

As stated above the mutual influences in the field of mintage and monetary system in the late medieval Europe was visible in various aspects of the mint issues, mint-foots and the coin-circulation. Poland was strongly influenced by the main economic tendency shaping the general pattern of her coinage. On the other side the Poland herself was able to influence the neighbouring countries especially those destitute formerly their own coinages. Incorporation of Red Ruthenia in the mid-14th century to the political and economic system of late Piast monarchy influenced the economic development, set up the local mintage never present over there before. Probably the date of foundation of the mint in Lvov was concurred with the Casimir the Great's monetary reform in the late 60-ties, ca 1367. The silver quartenses of the same weight as the Crown pieces but of better silver content indirectly witness to this possibility. The mutual relations did not omitted Moldavia where the first own coins were struck by hospodar Peter Muşat ca 1377, i.e. 10 years later. In opinion of several scholars like I. Nistor, Ţabrea, Moisil, Nudelman the beginning of the Moldavian coinage was connected with economic impulsions from Red Ruthenia as a part of Poland²⁶. The chronological convergence could not be a result of any accident since it concerned as important element of the market relations as the coinage. The earliest Moldavian coins came into being in the time when in the Lvov mint King Louis d'Anjou and prince Wladyslaw of Opole were striking the Ruthenian silver quartenses (weight 1.030—1.236 g, silver proof 0.875) and copper denarii. First Moldavian coins, inscribed SIGILLUM PETRI VOIVODI, called the „grossi” weighed from 0.85 to 0.98 g. The weight was not adequate to the Ruthenian silver quartenses or even later Crown and Lvov demi-grossi. The Moldavian „Grossi” should contain the fine silver only in order to correspond with the standard of Polish quartenses and demi-grossi. The silver content in the earliest Moldavian coins is not known to me, however such possibility is hard accept since there was a constant debasement of the mint-foot towards the end of 14th century under Stephen I (1394—1399) resulting from a lack of domestic silver deposits. Therefore I cannot show any closer metrological similarity between the Moldavian grossi and Polish quartenses or demi-grossi. If they were introduced as some replicas of the latter the mint-foot was not kept properly. Another minting connection between Lvov and Suceava in late 14th century were the copper denarii struck in both mints. More successful attempts of reception of the Polish monetary standard were done during the reigns of Alexander the Good (1400—1432) and Stephen II (1433—1435) when the so called double grossi were introduced weighing about 1.55 g, i.e. as the Crown demi-grossi struck by Wladyslaw Jagiello in Wschowa and in Cracow in the second phase or as the Lvov demi-grossi from the early 15th century. This metrological trace evidences clearly the Polish influence upon the forming of the Moldavian monetary relations in the 1st third of 15th century. The commercial and political circumstances of this tendency were discussed above.

²⁶ I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau*, Czerniowitz, 1912, pp. 119—120; C. Moisil, *Contribuţiuni la istoria monetăriei vechi româneşti*, BSNR, 1915; idem, *Istoria monetei în România*, CNA, 1927, num. 9—10, p. 64, I. Ţabrea, *Influente externe asupra primelor monete moldoveneşti*, CNA,

1944, num. 131—132, pp. 274—277; see also L. L. Polewoj, *Proischojdenije moldavskojdenicnoj sistemy [XIV v.], Kratkije Soobščeniija Instituta Archeologii AN SSSR*, No. 105, 1965, pp. 75—78; Nudelman, *op. cit.*

ADNOTĂRI LA O LUCRARE POSTUMĂ A LUI GHEORGHE I. BRĂTIANU

(În jurul întemeierii statelor românești, în „Ethos”, Paris, Caietul II, 1975, p. 8—67; Caietul III, 1982, p. 37—119)

DE

VICTOR SPINEI

La mai multe decenii scurse de la sfârșitul tragic al marelui istoric care a fost Gheorghe I. Brătianu ne este rezervat privilegiul să luăm cunoștință cu surpriză și emoție de existența unor noi și neprețuite postume ale magistrului. Încercat de momente de grea cumpănă în ultimii ani când i-a mai fost dat să lucreze, ostracizat fiind din viața științifică oficială, reputatul medievist a găsit totuși resurse morale să aștearnă pe hirtie lucrări de largă respirație și erudiție. Ultima care a văzut lumina tiparului privește întemeierea statelor românești de sine stătătoare.

Prima parte a studiului, publicat în 1975, este intitulată „Noile obiecțiuni împotriva tradiției istorice și temeiurile lor”. Tematica sa este apropiată de aceea dezbătută în volumul *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, tipărit în 1945—reunind studii apărute în ultimii ani ai războiului — și reeditat în 1980 grație eforturilor lui Valeriu Răpeanu.

În afară de o introducere, această primă parte cuprinde patru subcapitole intitulate: 1, *Descălecatul privit din Țara Românească*; 2, *Descălecatul privit din Ardeal*; 3, *Descălecatul Moldovei*; 4, *Tradiția istorică privită de un istoric ungur*. După excursul istoriografic din *Introducere*, autorul discută pe larg, cu obișnuita-i obiectivitate, imputările care i s-au adresat în recenzii critice făcute volumului apărut în 1945 de Constantin C. Giurescu, Zenovie Păclișanu, Alexandru Boldur și L. Elekes, revenind apoi cu detalii asupra problemelor controversate prin prisma reanalizării izvoarelor istorice și a interpretărilor făcute în literatura recentă la acel moment, semnată de I. Moga, A. Filipașcu, St. Pascu etc. Istoricul își reafirmă pe baza unui întreg arsenal de argumente statornica sa încredere în valoarea tradiției ca document de cea mai mare valoare pentru deslușirea aspectelor obscure legate de începuturile statale din spațiul românesc.

Supunându-ne răbdarea la grea încercare, a doua parte a lucrării, avind titlul „Contribuții la istoria întemeierii statelor românești” a fost tipărită de-abia după șapte ani. Aceasta cuprinde patru subcapitole: 1, *Înființarea descălecătorului Țării Românești*; 2, *Phynta, descălecător al Moldovei*; 3, *Începuturile Moldovei: cele două țări și cele trei ramuri domnițoare*; 4, *Clăpuriile și mormintele înființării voievozilor Țării Românești*. Parcurgându-le, specialiștii vor avea prilejul să afle opiniile lui Gh. I. Brătianu în legătură cu câteva probleme controversate în istoriografia românească ce privesc dominația bulgară pe malul stîng al Dunării, substratul etnic al descălecătorului în Țara Românească, rolul lui Phynta de Mende în luptele antimongole, etapele eliberării teritoriilor extracarpatiche de sub stăpînirea Hoardei de Aur, interpretarea tradiției descălecătorului din Moldova, disputele pentru tron dintre Ștefan și Petru oglindite într-un pasaj din cronicăa lui Jan Dlugosz, întinderea Moldovei în momentul întemeierii și statutul politic al celorlalte teritorii românești nord-dunărene, genealogia primilor domni ai Moldovei, atribuirea mormintelor voievozilor descoperite la Curtea de Argeș etc. Totodată, autorul a întreprins o riguroasă retrospecție a principalelor teze emise în legătură cu problemele enumerate. Gheorghe I. Brătianu își încheie lucrarea exprimîndu-și speranța că din amintirea faptelor vitejești săvîrșite de cei ce au întemeiat statele românești se va culege „îndemnul de credință și de nădejde în destinele viitoare ale neamului”.

Ambele părți ale studiului sînt însoțite de rezumate în limba franceză traduse de autor.

Dubilele avute de unii istorici — neexprimate însă în scris — privind autenticitatea lucrării lui Gheorghe Brătianu se datorează îndeosebi faptului că, atunci cînd se referă la propriile opinii, autorul folosește persoana a treia („Ethos”, II, p. 10: „Dl. Brătianu a încercat să revizuiască întregul proces al descălecării...”; p. 10: „...argumentele D-lui Brătianu sunt, cum singur o recunoaște, mai mult din domeniul posibilității decît al certitudinii”; p. 12: „Dl. Brătianu înșiră cîteva din informațiile și interpretările ce duc la atari concluzii”; etc.), la fel cum procedează în cazul altor istorici.

Arheologia Moldovei, XII, 1988, p. 273—275.

35 — *Arheologia Moldovei*

Dat fiind situația specială în care se afla istoricul și imposibilitatea de a-și valorifica creațiile într-un periodic din țară sub propria-i semnătură, un asemenea procedeu nu trebuie să mire. Păstrând anonimatul în cazul lucrării în discuție, Gheorghe I. Brătianu întrevădea o șansă de a-și putea apăra punctele de vedere expuse în volumul *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, contestate de unii colegi de breaslă. Pe de altă parte, nu numai ideile prezentate în studiul despre constituirea formațiunilor statale românești, cât și stilul în care a fost redactat poartă pecetea inconfundabilă a marelui istoric.

De altfel, ideea caracterului apocrif al studiului lui Gheorghe Brătianu a fost respinsă și de reputatul medievist Petre Ț. Năsturel, profesor la Sorbona și cercetător la Collège de France, într-o scrisoare din 11 aprilie 1986, ca și într-o discuție purtată cu semnatarul acestor rânduri la Paris, în același an, la 6 septembrie. Mărturia Domnii sale este deosebit de prețioasă prin faptul că s-a numărat printre colaboratorii apropiați ai lui Gh. I. Brătianu în ultimii ani când a condus Institutul de Istorie Universală „N. Iorga” din București (cf. *Cuvînt de deschidere al directorului Institutului, prof. Gh. I. Brătianu, la ședința comemorativă din 1 aprilie 1947, în Institutul de Istorie Universală „N. Iorga” la zece ani de la întemeiere*, București, 1947, p. 6) iar în perioada „repausului involuntar” a menținut legătura cu îndrumătorul său prin intermediul soției acestuia, furnizindu-i cărțile necesare la domiciliu și mijlocind — împreună cu Mihai Berza și Vitalien Laurent — punerea la adăpost a manuscriselor, care poate altfel ar fi fost irecuperabile.

În legătură cu data redactării voluminosului studiu inserat în paginile periodicului românesc din capitala Franței s-a conturat o mică controversă. În timp ce în nota ce însoțește textul propriu-zis — semnată cu inițialele M.B., sub care se ascunde, desigur, numele Mariei Brătianu, fiica cea mai mare a istoricului — se face specificarea că studiul „a fost probabil redactat” în anul 1949, în recenta bibliografie asupra lucrărilor științifice ale lui Gheorghe I. Brătianu, publicată în 1983 la Paris (*Les écrits de G. I. Brătianu*) fără să se specifice cine a întocmit-o, se menționează (p. 14) că a fost scrisă în anul 1946. Această a doua dată este exclusă dat fiind că autorul citează în aparatul critic mai multe lucrări apărute în 1947 și 1948 (cf. „Ethos”, II, p. 61, 63, 67; III, p. 110—112). Totodată, în prima parte a studiului se vorbește despre cercetările arheologice întreprinse sub conducerea lui Ion Nestor la Zimnicea în „cursul verii acestui (s.n.) an (1948)” (p. 24), citindu-se informațiile despre rezultatele săpăturilor publicate în cotidianul „Universul” din 9 octombrie 1948 (cf. „Ethos”, II, p. 63, nota 68).

Din aceste date rezultă că cel puțin prima parte a lucrării a fost elaborată în ultimele luni ale anului 1948. Dacă autorul a izbutit să redacteze în întregime consistentul său studiu încă în cursul anului amintit sau dacă subcapitolele finale au fost terminate în 1949 este deocamdată mai dificil de stabilit. Oricum, știm cu precizie că lucrarea fusese terminată înainte de mai 1950, momentul când s-a sfârșit perioada domiciliului obligatoriu, marele istoric fiind internat la Sighet.

Gheorghe Brătianu a început să lucreze la acest amplu articol probabil imediat după ce și-a încheiat monografia asupra trecutului antic și medieval al Mării Negre, despre care mărturisește că a terminat-o la un an după ce i s-a oferit un „răgaz involuntar” (*La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, München, 1969, p. 37). Avîndu-se în vedere faptul că amintitul „răgaz” îi fusese impus în septembrie 1947 (cf. V. Laurent, *Préface*, la G. I. Brătianu, *La mer Noire...*, p. 8), ar rezulta că elaborarea sintezei despre arealul pontic luase sfîrșit la începutul toamnei lui 1948, astfel că Brătianu putea să-și concentreze eforturile pentru o nouă creație. În *jurul întemeierii statelor românești* succeda, de asemenea, altor citorva articole ale sale concepute în anii 1947—1948 și apărute postum: *Le thème de Bulgarie et la chronologie de l'Anonyme hongrois*, în „Acta historica”, X, München, 1972, p. 105—112; *Autour des Croisades au XVe siècle. En marge de l'Empire du Levant de M. René Grousset*, în „Revue des études roumaines”, V—VI, Paris, 1960, p. 9—20; *Aux origines des assemblées d'états*, în „Revue des études roumaines” XVI, Athena, 1981, p. 5—35.

În *jurul întemeierii statelor românești* reprezintă ultima lucrare de mari dimensiuni a lui Gheorghe I. Brătianu, redactată după propria-i expresie — utilizată însă pentru o altă sinteză a sa — „în condiții amintind ambianța în care a fost scrisă *Cartea Minunilor* a ilustruului Marco Polo” (*La mer Noire...*, p. 39).

Seria postumelor sale nu se încheie însă cu acest studiu. Despre existența unor lucrări de dimensiuni reduse și a unor recenzii, concepute în ultimii ani ai deceniului al 5-lea, sîntem informați în deja amintita bibliografie a operelor științifice ale istoricului, tipărită la Paris în 1983 (*Les écrits...*). Precum ne-a dezvăluit recent pe cale epistolară prof. dr. Petre Ț. Năsturel, un articol despre numele Dobrogei, pregătit de Gh. I. Brătianu pentru un congres internațional de bizantinologie, la care n-a putut participa, se află pregătit pentru tipar. Admiratorii marelui istoric și patriot se pot aștepta prin urmare și la alte surprize plăcute.

Dat fiind că din diferite motive accesibilitatea publicației pariziene „Ethos” este redusă, o reeditare a lucrării despre constituirea statelor românești de sine stătătoare într-un periodic din România sau într-un volum special de studii reunind toate postumele lui Gheorghe I. Brătianu — un mare dezi-derat și o datorie a istoriografiei noastre — ar fi extrem de binevenită.

NOTES ON ONE OF GHEORGHE I. BRĂȚIANU'S POSTHUMOUS WORK
SUMMARY

In 1975 and 1982 the Parisian journal *Ethos* (II, 1975, pp. 8–65; III, 1982, pp. 37–119) published an extensive posthumous work by Gheorghe I. Brătianu concerning the founding of the Romanian states. In the first part the author argues with various other historians on the subject of the validity of certain data recorded by historical tradition and brings further arguments to support his own ideas. The latter part deals with matters of detail regarding the statal origins of Wallachia and Moldavia.

The doubts voiced by some historians as to the authenticity of this work are due to the fact that, when quoting his own opinions, the author uses the 3rd person singular. Keeping in mind that at the time of elaborating this study Gheorghe I. Brătianu had already been dismissed from the University, and that he was under house arrest and could not use his name to sign his own works, such a procedure hardly comes as a surprise. Actually, the ideas as well as the style carry the unmistakable mark of the great historian. The apocryphal nature of Brătianu's work was rejected by the distinguished byzantinist Petre Ș. Năsturel who counted among his close collaborators during the „involuntary rest” period and who arranged for the safety of the unpublished manuscripts.

As regards the date of elaboration, arguments have been put forward that point to the last months of 1948, or even to the first part of the following year.

Translated by ȘTEFAN COLIBABA

TENDINȚE NOI ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ*

DE
ION NESTOR

Istoriografia română modernă este, în urma transformărilor politico-sociale care caracterizează epoca de tranziție postbelică, angajată în adîncirea cu totul altor probleme decît cele care ocupau aproape exclusiv atenția istoricilor militanți înainte de marea conflagrație. Odată cu schimbarea nu numai a bazelor teritoriale ale Europei ci și a însăși structurii spirituale a ei, istoriografia modernă a statelor noi sau reînnoite își caută alte orientări. În ceea ce privește țara noastră — care are probleme speciale în cadrul mișcării spirituale a Europei, cu care este solidară ca structură culturală și ca destin istoric — evoluția s-ar putea caracteriza ca o trecere de la *școala istorică romantică* — pusă în slujba unor *revendicări* naționale, deci în strictă dependență de *ethosul* popular preocupat de înfățișările vremelnice ale permanențelor istorice — la *școala istoric modernă*, de caracter *realist obiectivist*, a cărei tendință este fundamentarea realizărilor național-politice obținute în cadrul orientării depășite și zvirlite cu toată dezinvoltura la recuzita formulelor istorice ruginite. E un semn de sănătate al științei moderne românești — izvorite în postulatele ei esențiale din pulsul spiritual al tinereții postbelice sau al celei contemporane cu glorioasa încordare — faptul că acest suflu nu își are originea în planul director al celei mai complete științe a spiritului: Istoria.

Dacă așadar Istoria națională — așa cum este ea concepută încă în conformitate cu delimitările ei tradiționale — a dus la o diminuare a elementului de oportunitate apocrif, contaminator al metodei strict științifice, în domeniul Istoriei naționale, nu este mai puțin adevărat că noua direcție a Istoriei românești are a-și defini poziția față de ea și a ține seama de un nou romantism istoric, reprezentat aproape numai, — sau, dacă vreți, mai ales de V. Pârvan. Acest romantism de dată postbelică a efectuat defrișarea unui teren al Istoriei naționale, pe care vechea școală romantică românească îl neglija intenționat ori nevoit în capitole introductive și față de care noua școală obiectivistă schitează o simpatie nesuținută de o cunoaștere mai de aproape.

Am arătat pe vremuri, mai acum cîțiva ani, în același ospitalier «subsol» al ziarului «Cuvîntul», cu prilejul apariției grandioasei și semnificativei opere a lui Vasile Pârvan, *Getica*, — operă grandioasă și semnificativă indiferent de valoarea intrinsecă de adevăr a ei, — cum prin eforturile noii școli românești de Arheologie, — care este cu totul o creație, — Minerva ieșită gata înarmată din capul lui Zeus, — a spiritului lucid și îndelung pregătit al «Magistrului», — un întreg domeniu al istoriei

* Prezentul articol, reproduc după numărul din 25 ianuarie 1933 al cotidianului bucureștean «Cuvîntul» (anul IX, nr. 2783, p. 1—2), coordonat în acel moment de Nae Ionescu, este una din puținele lucrări în care regretatul profesor Ion Nestor (1903—1974) își relevă explicit viziunea privind modul de tratare a istoriei noastre vechi și își precizează poziția față de tendințele istoriografiei românești din perioada interbelică. Textul este important atît pentru că permite o apreciere mai exactă a concepțiilor reputatului savant, expuse la foarte scurtă vreme după întoarcerea de la studii din Germania și după elaborarea operei sale capitale *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, cit și pentru că însumează idei fecunde, care își mențin în mare parte actualitatea. Unele din opiniile inserate în articol le regăsim în «Cuvîntul înainte» al primului număr al *Revistei istorice române* (I, 1931, I, p. 3—4), redactat, în numele colegilor și colaboratorilor săi,

de C. C. Giurescu, «Cuvînt» care reprezintă crezul programatic al tinerei generații de istorici români încadrați în așa-numita «noua școală». Rîndurile din *Cuvîntul* evidențiază așlerea marelui arheolog și istoric, primul preistorician român de anvergură europeană, la orientările preconizate de «noua școală». Retipărirea lor o socotim cu atît mai necesară cu cît textul, nefiind inserat într-o publicație cu caracter științific, a rămas practic necunoscut specialiștilor.

Toate formulările autorului au fost păstrate nealterat, micile intervenții fiind menite să adapteze textul potrivit normelor ortografice actuale. De asemenea, s-a renunțat la vechea formă populară de feminin plural *nouă*, redată prin *noi*, și s-au suprimat literele *c* și *h* din grupele consonantice *ch* și *th* de la unii termeni, astfel că *archeologie* și *thrac* au fost transcrise *arheologie* și *trac* (Nota redacției — V. Sp.).

naționale românești a fost reverificat și anexat tradiționalei «Istoriei a românilor». Prin revalorificarea trecutului traco-getic al poporului nostru, cu ajutorul confruntării textelor vechi cu *faptele* arheologice locale sau numai ale acestora din urmă, școala *istorico-arheologică* a lui V. Pârvan a redus, în primul rând, la importanța cuvenită mitul latinității noastre, iar în al doilea rând a pus pentru România modernă problema Istoriei ei *integrale*, fără preferințe cu origini în conjunctura politică. Această atitudine, ea însăși o adaptare la o conjunctură politică nouă, care este aceea a principiilor obiective, deci în mare măsură a adevărului și deci a științei pure, se integrează mai nesilit în orientarea de bază a spiritului occidental european, pentru care cultura, în înțelesul larg de manifestare constructivă, intim și extern, este singura îndreptățire de existență ca atare a unei națiuni și a unui stat.

Se știe că una din ideile noi și predilecte ale lui V. Pârvan a fost și aceea, — justă în fond — a occidentalismului culturii noastre încă din milenii înaintea de Christos.

Judecat în esență, avem de a face în urma realizărilor lui V. Pârvan ca șef de școală cu o îmbogățire și adâncire a trecutului nostru istoric¹ ca o conjugare de prestigii, — la prestigiul latinității, adăugându-se acel, nu mai puțin înălțător, al geto-dacismului nostru —, care trebuie să ducă inevitabil la o explozie a cadrelor tradiționale ale Istoriei Naționale, la saltul de la conceptul «Istoria românilor» la cel al «Istoriei României». Trebuiește înțeles odată că dacă istoriografia noastră s-a limitat atita vreme, nu numai nominal, ci și real, la «Istoria românilor», aceasta s-a întâmplat numai din motive de ordin imediat politic, în raport cu o anumită situație internațională și cu anumite revenidicări. Este oare nevoie numai deocît să amintim că în Franța se spune și se face «*Histoire de la France*» și nu «*Histoire des Français*» și în Germania «*Deutsche Geschichte*» și nu «*Geschichte der Deutschen*»?

Am precizat în foiletonul nostru mai vechi, la care am făcut deja aluzie, necesitatea, ca în urma operei revelatoare a lui Vasile Pârvan — operă fără precursori localnici serioși — să se treacă la prelungirea Istoriei românilor în trecut, tot mai adînc, pînă la confundarea ei cu Istoria României. Aceasta cu atît mai mult, cu cît există instrumentul care poate realiza acest lucru: școala istorico-arheologică lăsată neamului moștenire, odată cu opera lui scrisă, de către V. Pârvan. Se pare însă că această moștenire îl cam apasă pe contemporani, acești «*papuși*», cum obișnuia Pârvan să-i numească. Lucrul merge însă de la sine, în virtutea formidabilei forțe de inerție pe care o reprezintă un curent spiritual sănătos. Astfel trebuie să cunoaștem că într-o oarecare măsură integrarea Pre- și Protoistoriei românești în istoriografia română modernă a fost realizată. După cum constat din răsfoirea unor recente manuale de Istorie a românilor datorate tocmai unor reprezentanți ai școlii moderne istorice, Preistoria pămîntului românesc s-a bucurat din partea acestor istorici de un interes, care deși mai mult teoretic și vădînd o oarecare dezorientare în informație, are totuși avantajul de a fixa în capetele gînditoare ale națiunii, concepția că nu există o Istorie a românilor începînd de la anul 100 d. Chr. sau 1200 d. Chr. dacă vrei, ci o istorie a Neamului românesc în funcțiune de istoria pămîntului pe care îl locuiesc astăzi românii și pe care e foarte probabil strămoșii lor, dintr-o direcție sau alta, l-au locuit mereu.

În ceea ce privește orientarea istoriografiei moderne românești este iarăși semnificativ că C.C. Giurescu, în critica puțin exagerată pe care o face ultimei sinteze asupra Istoriei românilor datorată lui N. Iorga nu poate articula valabil în fond decît obiecții care privesc neluarea în seamă de către N. Iorga a datelor noi relative la Istoria României (și implicit a românilor) stabilite de Vasile Pârvan în ale sale *Getica*.

Noua direcție romantică, — aceea a Protoistoriei românești, — inaugurată de V. Pârvan, este în momentul de față, — datorită ritmului repede în care se mișcă viața spirituală a României moderne, — depășită de către însăși școala creată de el. În parte această depășire a fost inițiată de Pârvan însuși. În felul acesta Pre- și Protoistoria românească se alătură de la sine istoriografiei românești, după ce folosindu-se de condițiile prielnice actuale și de faptul că au fost încetățenite la noi de un *ne-specialist* (V. Pârvan, care era *istoric*, dar nu *preistorician*) spre a fi continuată de specialiști, au evoluat rapid. Alături de școala istoriei moderne cu cadre tradiționale, își face așadar, treptat, loc în sectorul determinant al spiritului românesc modern, și școala obiectivistă istorico-arheologică (sau preistorică). Căci nu se poate contesta că Preistoria, ca și Protoistoria (diferind între ele de fapt numai întrucît se tînde la crearea mai multor catedre!) sunt concepte relative și în parte înșelătoare, deoarece este vorba de unul și același domeniu al Istoriei. Doar *metoda* este diferită.

Pre- și Protoistoria au din punct de vedere social-politic covârșitoarea importanță — pe care o împart egal cu școala modernă a «Istoriei românilor» — că adîncesc în suferințele și spiritele cetățenilor actualei configurații politice care se numește România Mare în chip palpabil conștiința unui trecut adînc infipt în timp. Valoarea din punct de vedere al forței propulsive pe care această conștiință o-dă tendințelor de permanentizare a unor stări politico-sociale ca și aspirațiilor de viitor ale unei națiuni este documentată de exemplul națiunilor din Occidentul Europei, în cadrul spiritual și politic al cărora

¹ Direcția nouă *tracizantă* a fost introdusă în istoriografia română — timid — încă din 1912, ca un ecou al unei direcții a arheologiei germane, de către I. Andriescu. Legăturile

acestui savant cu școala romantică a lui N. Iorga, ca și atmosfera neprielnică, au împiedicat însă aplicarea consecventă a principiilor ce derivau din noile postulate.

ne-am situat — după cit se vede — în chip conștient și definitiv. Conștiința cit mai *reală* a trecutului cit mai îndepărtat este cel mai solid suport al sentimentului național și al coeziunii naționale.

Că este așa o dovedește la noi ecoul pe care resurecția trecutului anteroman al poporului nostru l-a avut în manifestările curente ale spiritualității românești actuale și în interesul maselor, interes manifestat prin frecvența cu care în nenumărate puncte ale țării mai ales învățătorii din sate aprind — licurici sclipind în noaptea indiferentismului «societății» moderne românești — luminița sfântă a dragostei de îndepărtații noștri strămoși.

Datoria și a istoricilor și a oficialității care dirijează știința românească este — după cele spuse — limpede: necunoscându-se, prin grija acordată propășirii studiilor de Istorie Națională, așa cum ea este concepută de noua școală istorică, importanța reconstituirii cit mai exacte și mai plastice a trecutului nostru și a adâncirii cunoașterii lui în spiritele generațiilor moderne, trebuiește integrat definitiv și trainic Istoriei Naționale și domeniul ei anteroman. Prin aceasta Istoria Națională nu numai că se va încheia într-un tot armonic și va ancora cit mai adinc în pământul Țării, dar va căpăta și un nou prestigiu.

NOUVELLES TENDANCES DANS L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE

RÉSUMÉ

Le présent article, repris du quotidien bucarestois *Cuvîntul* (*Le Mot*) du 25 janvier 1933 (année IX, no. 2785, pp. 1-2), dirigé à l'époque par Nae Ionescu, est l'un des rares ouvrages où le regretté professeur Ion Nestor (1905-1974) ait relevé explicitement sa vision sur la manière d'approche de l'histoire ancienne tout en précisant sa position vis-à-vis des tendances de l'historiographie roumaine dans la période de l'entre-deux-guerres. Le texte est important autant par le fait qu'il nous permet une appréciation plus exacte des conceptions du réputé savant, exposées peu de temps après son retour d'Allemagne, où il avait fait des études, et après la rédaction de son oeuvre capitale *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, que par le fait qu'il concentre des idées fécondes, qui conservent en grande partie leur actualité. Certaines des opinions insérées dans cet article, nous les retrouvons dans „L'avant-propos” du premier numéro de *Revista istorică română* (*Revue historique roumaine*) (I, 1931, I, pp. 3-4), rédigé, au nom de ses collègues et collaborateurs, par C. C. Giurescu, „propos” qui représente la profession de foi, le programme de la jeune génération d'historiens roumains, enrégimentés dans la soi-disant „nouvelle école”. Les lignes de *Cuvîntul* mettent en évidence le rangement du grand archéologue et historien, le premier préhistorien roumain d'envergure européenne, sous la bannière des orientations préconisées par „la nouvelle école”. Nous considérons leur réimpression d'autant plus nécessaire, que le texte, n'étant pas inséré dans une publication à caractère scientifique, est resté pratiquement inconnu aux spécialistes.

L'article plaide en faveur d'une approche objective des phénomènes historiques, détachée des critères nationalistes de conjoncture. „Une conscience aussi *sincère* que possible du passé le plus reculé — apprécie l'auteur — est le plus fort support du sentiment national et de la cohésion nationale”. On relève le grand mérite de Vasile Pârvan dans la valorisation du passé thraco-gétique du peuple roumain par son ample programme de fouilles et la corroboration des résultats des recherches archéologiques avec les informations des sources écrites, mais l'on considère en même temps qu'une extension des recherches du domaine de la préhistoire s'impose. L'auteur milite pour l'emploi du concept d'une „Histoire de la Roumanie” au lieu de celui d'„Histoire des Roumains”, ainsi que l'on fait dans l'historiographie occidentale.

Traduit par MICHAELA SPINEI

METODA ARHEOMAGNETICĂ ȘI DATAREA SITURILOR ARHEOLOGICE

DE

CORNELIA-MAGDA MANTU

Printre metodele moderne de datare în arheologie, arheomagnetismul se bucură de un loc aparte, chiar dacă cercetările în acest domeniu au demarat mai greu și au fost mai lipsite de spectaculos, în comparație cu alte metode, ca de pildă, radiocarbonul.

În domeniul arheomagnetismului, o contribuție deosebită a adus-o prof. E. Thellier prin activitatea desfășurată pe o perioadă de peste 40 de ani. Pe baza cercetărilor sale s-a ajuns la concluzia că, arheomagnetismul se bazează pe principiul fizic că un corp ars păstrează după răcire caracteristicile magnetice ale mediului în care a avut loc arderea, adică înregistrează intensitatea și direcția cîmpului magnetic respectiv (al pămîntului) ¹.

Același cercetător a constatat că valorile caracteristicilor cîmpului magnetic terestru, intensitate și direcție (înclinație și declinație), nu sînt constante nici în timp și nici în spațiu ².

În legătură cu variațiile în timp ale cîmpului magnetic terestru, specialiștii care lucrează în acest domeniu consideră că există următoarele tipuri: variații legate de ciclul de 11 ani a activității soarelui; variații pe termen scurt și variații seculare.

Variațiile pe termen scurt se prezintă ca cicluri neregulate, de diferite lungimi, depășesc rar 1° în direcție și doar 1% în intensitate, motiv pentru care pot fi ignorate ³. Variația seculară, apreciază profesorul E. Thellier ⁴, este legată de fenomene necunoscute încă ce se petrec în interiorul soarelui. Ea are în aparență o periodicitate de cîteva sute de ani, dar cea pentru ultimele două milenii nu este încă cunoscută. Cercetările efectuate asupra variației seculare au permis efectuarea unor observații interesante. Astfel, deși ea este lentă, nu este în același timp și constantă: viteza sa, gradul de variație anual al fiecărui element se modifică încet, fără ca să se poată face o previziune pe o perioadă mai îndelungată, și pot apare chiar inversări în cursul secolelor ⁵.

R. M. Cook consideră că în cazul variației seculare pot apare și perturbări regionale ⁶. Acestea au o perioadă limitată de fluctuație și se mișcă de la est la vest, (conform cu latitudinea), cu o rată de 1° la cinci ani. Din această cauză direcția și intensitatea cîmpului magnetic într-un loc nu are aceleași valori cu cea provenind de la o distanță de cîteva mii ⁷.

Cercetătorii sovietici au adus alte precizări interesante în același domeniu al variațiilor seculare ⁸. S-a stabilit astfel, că, curbele variațiilor seculare au un caracter regional și ele descriu schimbările cîmpului numai în interiorul unei regiuni limitate. Această situație vine în contradicție cu cea de pe teren, cînd trebuie să se recolteze probe de pe o suprafață foarte mare. În acest caz, trebuie verificat dacă teritoriul dat reprezintă una și aceeași regiune a mersului solar, iar dacă nu, trebuie uniformizate rezultatele (aceeași latitudine și longitudine) ⁹.

În ceea ce privește legile care determină distribuția elementelor magnetice pe suprafața pămîntului și schimbarea lor în timp, pînă acum se cunosc doar puține date. S-a stabilit caracterul planctar al schimbării intensității cîmpului geomagnetic (ceea ce o face universală pentru datarea pe întregul

¹ E. Thellier, *Le champ magnétique terrestre fossile*, in *Nucleus*, 7, 1966, 1, p. 103.

² *Ibidem*.

³ R. M. Cook, *Archaeomagnetism*, in *Science in archaeology*, Bristol, 1969, p. 78.

⁴ E. Thellier, *Méthode archéomagnétique de datation*, in *Colloque 1, UISPP, IXe Congrès*, p. 133—159.

⁵ *Ibidem*.

⁶ R. M. Cook, *op. cit.*, p. 78.

⁷ *Ibidem*.

⁸ S. P. Budlatskaja, T. B. Nečaeva, *Datirovanie obrazov Cerneachovskoj kultury archeomagnetnim metodom*, in *SA*, 4, 1968, p. 258—263.

⁹ *Ibidem*.

glob); s-a arătat că în ultimii 700 de ani a existat o derivă apuseană în câmpul magnetic, cu o viteză de $0,2^\circ$ într-un an (pe înclinație; se permite astfel o corectare în lungime la construirea variațiilor curbei) și s-a constatat că dependența mărimii medii a înclinației de latitudinea geografică are un caracter bipolar ¹⁰.

Multă vreme s-a crezut că schimbarea înclinației este ciclică și în oval. Pe baza măsurătorilor directe efectuate la Paris, Londra și Roma, deci pentru o regiune foarte mică a globului, s-a realizat graficul valorilor câmpului magnetic terestru pentru ultimii 400 de ani, care este de forma unui oval. De aici s-a născut ideea unei variații periodice a câmpului magnetic terestru, generalizată apoi pentru tot globul și pentru toate secolele. Generalizarea variației în curbă, consideră prof. E. Thellier a fost demonstrată de arheomagnetism ca fiind falsă, ea reprezentând doar o particularitate a țărilor vest-europene pentru ultimele secole. Analizele nepublicate pentru aceeași zonă, pentru ultimii 2 000 de ani resping hotărât această teorie. Direcția câmpului magnetic în această perioadă a divagat foarte tare spre nordul și estul curbei ¹¹.

Pentru acest fel de datare este bine să se înregistreze în afară de intensitate și celelalte două elemente, înclinație și declinație: pe baza acestora, datarea eșantioanelor are un grad mai mare de siguranță ¹². Din păcate, datele referitoare la I , D și F/F_0 sunt recente (au apărut după secolul al XIII-lea e. n., de când știm că se folosește busola în navigație) și nu sunt totdeauna sigure.

Cele mai vechi informații despre înclinație și declinație sunt din 1540 și se referă la Italia ¹³. Tot pentru Italia menționăm activitatea lui Folgheraiter, ce a studiat diferite vase ceramice, datate între secolele 6 î. c. n.—2 e. n., dar ale cărui rezultate sunt considerate nesigure de către Thellier, care afirmă că măsurătorile cu magnetometrul sunt imprecise și pune la îndoială și ipotezele emise de acesta asupra poziției vaselor la ardere ¹⁴.

R. Chevallier a analizat lavele erupte de Etna pentru perioada 1284—1911 ¹⁵.

Amintim și cercetările întreprinse de P. Mercanton, Brunhes și David, care au analizat arheomagnetismul remanent provenind de pe diferite pământuri arse, sau au verificat doar rezultatele unor predecesori, ca de pildă J. Koenigsberger ¹⁶.

Un număr mare de studii datorate în primul rând lui E. Thellier, se referă la componentele câmpului magnetic terestru în Franța. În această țară declinația este cunoscută după 1550, înclinația după 1770, iar intensitatea câmpului magnetic abia după 1840 ¹⁷. Prof. E. Thellier îi revine meritul, de a fi primul care a adus o contribuție remarcabilă în domeniul arheomagnetismului. Meritul său nu se referă doar la cercetările arheomagnetice în sine și ci la unele probleme de detaliu. În primul rând el a pus la punct așa zisa „probă orientată”, pe care sunt trasate atât înclinația cât și declinația magnetică ¹⁸, adoptată apoi în totalitate de cercetătorii din domeniul arheomagnetismului.

Același E. Thellier, împreună cu O. Thellier, a realizat și aparatura necesară măsurării în laborator a magnetismului remanent. Este vorba de un magnetometru și un aparat de inducție. Magnetometrul este ușor utilizabil și folosește la studierea magnetizărilor uniforme. Are meritul de a fi în același timp foarte sensibil, stabil și comod. Aparatul permite studierea magnetizării permanente, susceptibilitatea și proprietățile feromagnetice. Cel de al doilea, aparatul de inducție, permite determinarea magnetizării permanente în mărime și direcție, pe corpuri de diferite forme.

Cercetările efectuate de E. Thellier încă din anul 1938, au arătat că direcția momentului magnetic terestru permanent, măsurat la aparatul de inducție, coincide exact cu cea a câmpului magnetic care a acționat la răcire, chiar pentru corpurile foarte eterogene ¹⁹.

Rezultatele cercetărilor întreprinse de E. și O. Thellier în domeniul arheomagnetismului remanent dau posibilitatea determinării intensității și direcției câmpului geomagnetic în epocile trecute. Conform cu observațiile acestui cercetător, după curățirea termomagnetică probele sunt așezate în laborator în „poziție directă”, iar orientarea lor magnetică urmărește câmpul magnetic al laboratorului. De fapt probele se găsesc aproape în aceeași poziție ca pe teren. Sunt lăsate astfel 15 zile, timp în care ele își recapătă magnetizarea viscoasă și devine astfel posibilă măsurarea componentelor M_x , M_y , M_z ²⁰.

După acest repaos, piesele sunt așezate într-o poziție răsturnată în raport cu cea precedentă, prin rotații cu 180° în jurul normalei la meridianul magnetic al laboratorului. Se lasă astfel câteva luni și se măsoară din nou componentele M_x , M_y , M_z , care dau valorile înclinației și declinației ²¹. Tot în laborator se poate afla și intensitatea câmpului magnetic. Valorile mijlocii obținute pentru înclinație

¹⁰ Ibidem; V. Bucha, *Changes of the earth magnetic field and Radiocarbon Dating*, în *PA*, LVII, 2, 1967, p. 605.

¹¹ E. Thellier, *op. cit.*, p. 143; idem, *Le champ magnétique terrestre fossile*, p. 108.

¹² S. P. Burlatskaja, *O datirovanii archeologicheskikh arheomagnitnim metodom*, în *SA*, 3, 1967, p. 99.

¹³ R. M. Cook, *op. cit.*, p. 79.

¹⁴ E. Thellier, *Sur l'aimantation des terres cuites et ses applications géophysiques*, în *AIPHG*, Paris, 1938, p. 265.

¹⁵ A. Laming, *La découverte du passé*, Paris, 1932, p. 232—233; E. Thellier, *op. cit.*, p. 278—279.

¹⁶ A. Laming, *op. cit.*, p. 221.

¹⁷ E. Thellier, *op. cit.*, p. 263; A. Laming, *op. cit.*, p. 220.

¹⁸ E. Thellier, *op. cit.*, p. 299—300.

¹⁹ Idem, *Méthode archéomagnétique...*, p. 141.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

și declinație corespund ultimei răciri și locului de ardere. Pentru a se trasa curbe de variație ale înclinației și declinației în funcție de timp și pentru a fi utilizate, având în vedere dispersarea geografică a probelor analizate, este necesar să se aleagă un loc standard. E. Thellier a ales în acest fel Parisul, atât pentru valorile obținute de pe structuri din Franța cit și din alte zone apropiate. În acest caz se impunea o corecție geografică pentru înclinație și declinație, transferându-le la Paris. E. Thellier consideră că, corecția geografică pentru înclinație poate fi făcută dacă stațiunile nu sînt prea îndepărtate de Paris. Înclinația se pare că a crescut mereu cu latitudinea ²².

Declinația în Europa de vest este vestică și crește de la vest spre est (devine estică pentru D=0 cînd trece prin Polonia). Hărțile magnetice indică o valoare constantă pentru ultimele două secole, dar pentru perioade mai îndepărtate este greu să se facă precizări ²³. Cei ce lucrează în domeniul magnetismului terestru consideră că ea și-a schimbat valoarea și chiar sensul. Pentru datarea magnetică se folosește curba înclinației. Se poate ca pentru aceeași valoare să apară mai multe puncte posibile (la Paris valoarea înclinației este de 65° și se întîlnește pentru anii 50, 180, 270, 470, 1520 și 1900). Dacă se studiază și curba declinației, se limitează numărul punctelor cu aceeași valoare. În funcție de calitatea curbelor arheomagnetice și de structura care trebuie datată, se poate ajunge la o dată unică. În cazul în care se realizează și o curbă a intensității cîmpului magnetic, atunci pe baza acestor trei coordonate, cu toate condițiile de prelevare și analiză de laborator respectate, se pot obține rezultate interesante.

Franța reprezintă țara cu cea mai veche tradiție în cercetarea arheomagnetice și cu cele mai vechi înregistrări ale componentelor cîmpului magnetic terestru. Prof. E. Thellier își susținea încă în anul 1938 teza de doctorat cu tema „Sur l'aimantation des terres cuites et ses applications géophysiques” ²⁴. Cu această ocazie, autorul, pe baza analizei cărămizilor care proveneau de la monumente franceze de vîrstă cunoscută, a realizat prima curbă a înclinației la Paris din anul 1950 și pînă în 1400. Curba are un maximum de 70°30' spre 1730 și este în concordanță cu măsurătorile făcute la Londra, unde maximumul este în jur de 1732 (fig. 1/1). Aceste valori nu concordă cu variația actuală care este de 2° ²⁵. Începînd din 1951 Thellier a făcut cercetări și pentru perioada 1400—200 e. n., analizînd de la Paris diferite structuri *in situ*. Autorul consideră că rezultatele nu sînt mulțumitoare și că analizele trebuie repetate pe materiale cu o datare mai sigură. El notează că valoarea declinației din primele secole ale erei noastre este foarte slabă, iar în epoca carolingiană atinge valoarea de 20° și este estică. În legătură cu variația ei se cunosc puține date ²⁶.

În alte studii, același autor face precizări referitoare la stadiul arheomagnetismului în Franța. Între 1951—1966 s-au strîns multe probe pentru înclinație de pe ceramică punică și romană, rezultatele nefiind publicate, ci doar discutate cu fizicienii. Din aceste date reiese că înclinația a scăzut la Paris foarte repede de la 70° la 5° spre începutul erei noastre. Un minimum de 54° este observat spre 150 e. n., după care urmează o creștere spre 67° în jur de 250 e. n. ²⁷. E. Thellier consideră că formațiile arheologice de pe care s-au luat probe pentru perioada preistorică sînt în număr prea mic, și că rezultatele obținute nu alcătuiesc o curbă a acestor variații. Au fost abandonate unele probe din perioada 700—400 î. e. n., deoarece păreau a fi alterate. Cu această ocazie s-a constatat că intensitatea cîmpului magnetic în epocile vechi era cu aproximativ 60% mai mare decît astăzi. Pentru Evul Mediu, deși există un număr mare de probe, datările rămîn încă incerte, motiv pentru care cercetătorii francezi preferă să nu publice încă oficial rezultatele, dar afirmă că înclinația pentru Franța a fost totdeauna boreală, fluctuantă cu aproximativ 20°, cu ritm fortuit și neregulat, de ordinul a mii de ani ²⁸.

Analizîndu-se variația valorilor înclinației și declinației în ultimele secole pentru Europa de vest s-a observat că formează un oval. E. Thellier consideră astăzi că variația acestor valori este neregulată, iar ovalul reprezintă un accident statistic și el nu arată de fapt repartitia curbei corespunzătoare ultimelor două milenii. Valoarea actuală a înclinației este de 64°30', adică este plasată cam la jumătatea drumului de variație indicată de analize (20°) ²⁹. În ceea ce privește variația înclinației, din cercetările întreprinse s-a observat că este neregulată, iar duratele care separă un minim de un maxim vecin sînt net variabile și extremele au coordonatele diferite. Valoarea înclinației actuale staționează, dar măsurătorile au arătat că ea descrește cu aproximativ 30' în 25 ani ³⁰. Thellier a demonstrat că declinația a divagat mai mult decît înclinația, cu aproape 45° ³¹.

Cercetătorii francezi au făcut prelevări de probe arheomagnetice și în afara granițelor Franței (Cartagina, Algeria, Maroc, Cambogia, Turcia și Sicilia). Din Sicilia s-au recoltat probe pentru datare din mai multe straturi ale vulcanului Etna. Rezultatele au fost cercetate și interpretate de J. C. Tanguy,

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Idem, *Sur l'aimantation des terres cuites...*, p. 260.

²⁵ Ibidem, p. 263; A. Laming, *op. cit.*, p. 232—233.

²⁶ Idem, *Le champ magnétique terrestre*, p. 109.

²⁷ Idem, *Sur la direction du champ magnétique terrestre*, en

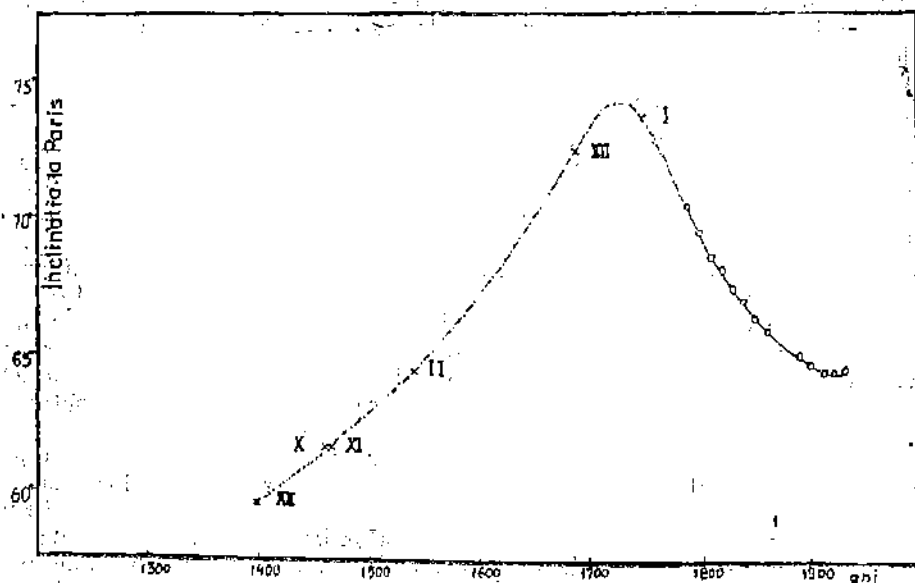
France durant les deux derniers millénaires, in *PHEPI*, 24, 1981, p. 89—132.

²⁸ Idem, *Le champ magnétique terrestre*, p. 108.

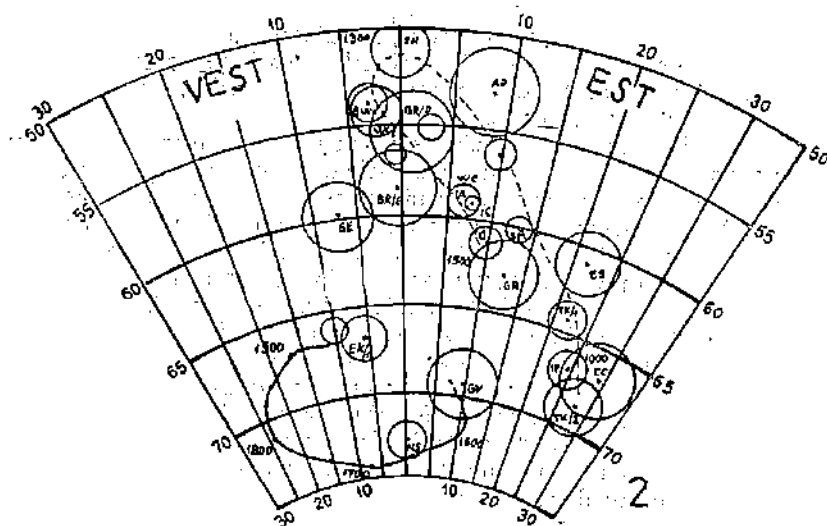
²⁹ Ibidem.

³⁰ Idem, *Sur la direction du champ magnétique...*, p. 95.

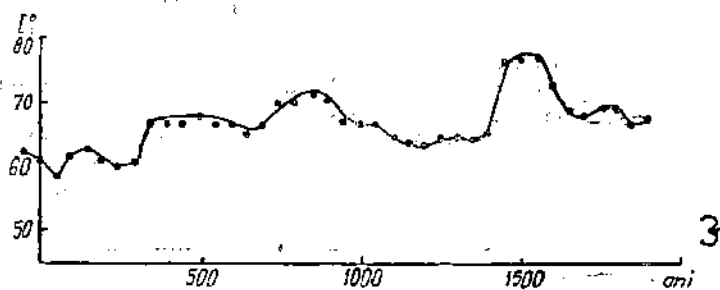
³¹ Ibidem, p. 112, 116—126.

1

2

3

Fig. 1. 1 — după E. Thellier; 2 — după M. J. Aitken, H. N. Hawley și G. H. Weaver; 3 — după S. P. Burlatskaja.

care a stabilit o curbă a înclinației și declinației. Înclinația atinge un maxim spre 1680, este descrescândă spre 1300, după care crește din nou. Declinația este puternic occidentală în jurul anului 1800, se anulează spre 1640 și devine încet puternic orientală ³².

Cea de-a doua țară europeană cu tradiție în cercetarea arheomagnetică este Marea Britanie, unde primele observații directe asupra înclinației și declinației sînt din 1586. Școala engleză, reprezentată în mod special de M. J. Aitken, care este și inițiatorul publicației „Archaeometry”, are rezultate remarcabile. S-au analizat probe din situri arheologice aparținînd perioadei preromane, datate prin C₁₄, între 1700 BC și perioada fierului (Big Moor, Bury Camp, Easington, Rainsborough, Weeming Croos, Weston Wood) ³³. Toate probele provin de pe vetre. Rezultatele obținute (fig. 2/1 — linia continuă este luată după Bauer), consideră Aitken și Hawley, indică faptul că așezările din care provin aceste probe sînt prea distanțate în timp și greu se poate schița o curbă a elementelor geomagnetice. Ei cred totuși că ele sînt interesante de reținut, deoarece demonstrează că direcția cîmpului magnetic în trecut era total diferită de ceea ce se cunoaște în perioade apropiate ³⁴. Cei doi aduc în discuție chiar presupunerea lui Folgheraiter, că direcția cîmpului magnetic s-a schimbat în timpul primului sau celui de-al doilea mileniu î.e.n., observație sugerată și de unele înregistrări paleomagnetice. În Anglia s-au făcut investigații și asupra cîmpului magnetic din perioada romană. S-au recoltat mai multe probe provenind din cuptoare de ars ceramică, care au furnizat însă rezultate eronate. Anomaliile arheomagnetice sesizate se datoresc răcirii neuniforme a cuptoarelor. Weaver, care a efectuat analizele, crede că magnetismul acumulat de părțile care s-au răcit mai întîi a cauzat disturbarea direcțiilor magnetice ³⁵.

Aitken și Hawley au analizat materiale magnetice provenind din perioada postromană și au ajuns la concluzia că variația seculară este mult mai complexă decît s-a crezut (fig. 1/2) ³⁶. Astfel, ei au observat în jurul anului 1000 o puternică mișcare în contra acelor de ceasornic, ca în jur de 1300 mișcarea să se reorienteze în sensul acelor de ceasornic și să atingă curba stabilită de Bauer în preajma anului 1600. Rezultatele obținute de cercetătorii englezi, prin analiza unor materiale provenind din obiective de ev mediu, sînt uneori neconcludente sau se contrazic, motiv pentru care s-a recomandat reluarea cercetării ³⁷.

În Japonia cercetarea arheomagnetică a început mai tîrziu decît în Europa occidentală. Ymamiti, pe baza măsurătorilor directe, făcute cu busolele de navigație după 1600, a încercat să facă aprecieri asupra variației seculare a declinației și variației acesteia. Kato, Nagata și Yukutake au analizat lave vulcanice datate. Ultimul, Yukutake a oferit chiar și date asupra înclinației ³⁸. Avînd însă în vedere imprecizia măsurătorilor pe lave, ca și numărul mic de puncte reținute ca valori, rezultatele publicate de ei, consideră E. Thellier, pot constitui doar indicații asupra divagației în Japonia a direcției cîmpului magnetic, a cărui valoare este mai slabă decît în Europa ³⁹. Rezultatelor obținute de N. Watanabe, deși numeroase, nuli se poate acorda încredere, afirmă prof. Thellier, deoarece cercetătorul japonez a pornit de la presupunerea dovedită a fi greșită, potrivit căreia curba variațiilor cîmpului magnetic terestru este ciclică ⁴⁰. Tot Yukutake a făcut cercetări asupra cîmpului magnetic din insula Oshima ⁴¹. Relativ recent au fost publicate cercetările efectuate de Kawai pentru secolele V—XIV și de Asami pentru așezări din perioada 500—1800 e. n. Mai amintim încercările făcute de Hirooka pentru a completa curba ce se întinde spre 2000 î. e. n. și contribuția sa la completarea curbei dintre 600—1400, pusă la punct de către Domen și Muncoka ⁴².

Cercetările arheomagnetice din U.R.S.S. au fost inițiate de S.P. Burlatskaya începînd din 1960, care a analizat cărămizi provenite din Caucaz ⁴³. Mostrele se plasau din punct de vedere cronologic între secolele IX—XVIII e. n. Rezultatele obținute (fig. 2/2) arată că viteza de schimbare a vectorului cîmpului geomagnetic în timp permite o datare pentru aceste locuri cu aproximație de 50 de ani ⁴⁴. Aceeași cercetătoare prezintă și rezultatele oferite de gubernia Tbilisi pe o perioadă mare de timp, de la începutul erei noastre și pînă în 1962. Concluzia rezultatelor este aceea că viteza de schimbare a direcției cîmpului geomagnetic nu este uniformă, ci se schimbă de la un secol la altul, de unde se trage concluzia că și datarea probelor se face cu o exactitate diferită ⁴⁵. Astfel, pentru obiectele din sec. XVI—XIX, datarea are o exactitate de 1—5 ani, în timp ce pentru un obiect plasat între începutul erei noastre și secolul al XV-lea exactitatea de datare este de pînă la 100 de ani. Se consideră că pentru gubernia

³² Ibidem, p. 128.

³³ M. J. Aitken, H. N. Hawley, *Magnetic Dating III, Further archaeomagnetic measurement in Britain*, în *Archaeometry*, Oxford, 9, 1966, p. 187—188.

³⁴ Ibidem, p. 187.

³⁵ G. H. Weaver, *The firing of a pottery kiln of a romano-british type at Boston, Lincs. (Appendix III. Magnetic dating measurements)*, în *Archaeometry*, Oxford, 1961, p. 25.

³⁶ M. J. Aitken, H. N. Hawley, *op. cit.*, p. 188.

³⁷ M. J. Aitken, M. R. Harold, *Magnetic Dating II, Archaeometry*, Oxford, 2, 1959, p. 18.

³⁸ E. Thellier, *Le champ magnétique...*, p. 110.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Idem, *Sur la direction...*, p. 129.

⁴² K. Hirooka, *Archaeomagnetic study for the past 2000 years in Southwest Japan*, în *Memoirs of the Faculty of Science, Kyoto University, Series of geology and Mineralogy*, 1971, 38, p. 167, 207.

⁴³ S. P. Burlatskaja, *Datirovanie arheologičeskikh ob'ektov arheomagnitnich metodom*, în *SA*, 4, 1963, p. 115.

⁴⁴ Ibidem, p. 100.

⁴⁵ Ibidem.

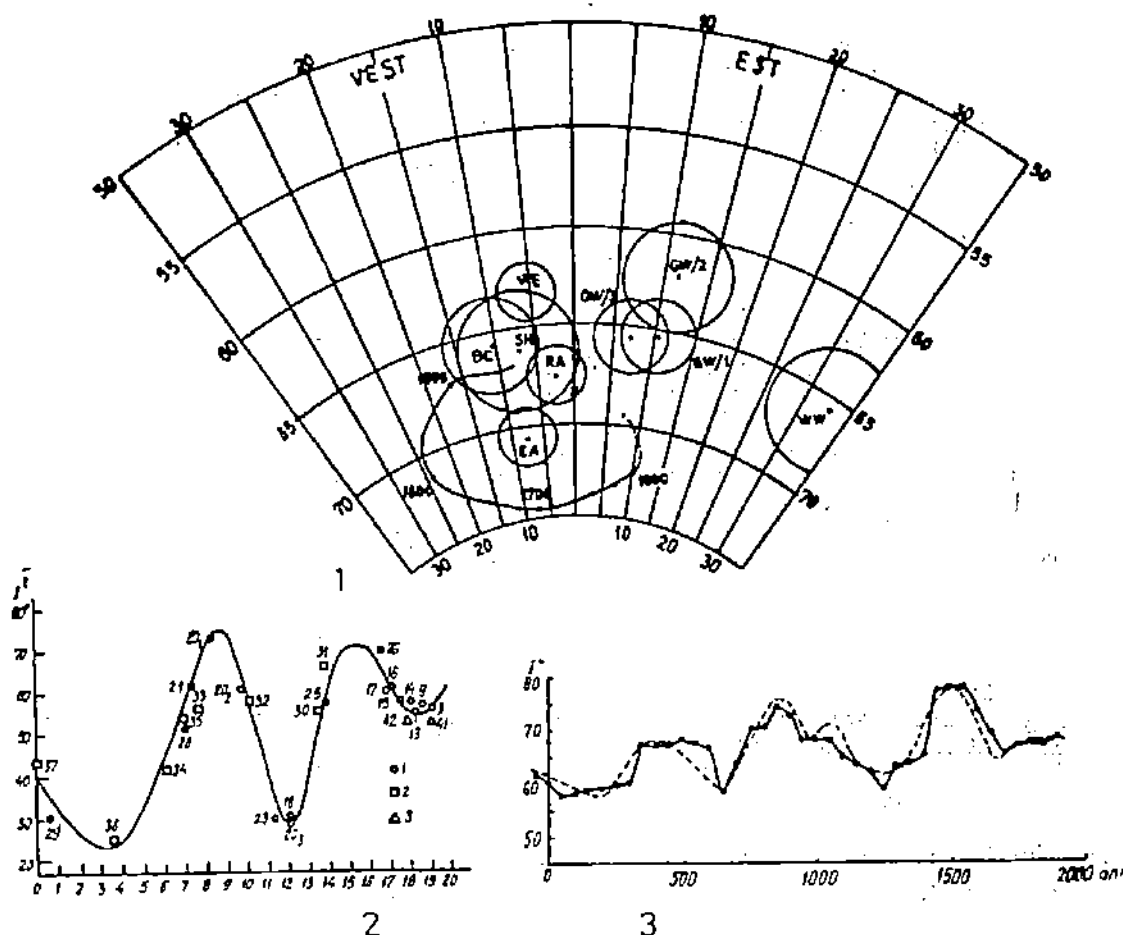

Fig. 2. 1 — după M. J. Aitken și H. N. Hawley ; 2 — după S. P. Burlatskaya ; 3 — după S. P. Burlatskaya, I. E. Nałasova, T. B. Nečaeva, O. M. Rusakov, G. F. Zagniy, E. N. Tarhov, Z. A. Tselidze.

Tbilisi și Baku se poate folosi aceeași curbă a datării. Aceleași cercetătoare îi revine meritul de a fi analizat formațiuni arse din cultura Cerneahov de pe teritoriul Ucrainei și R.S.S. Moldovenesti (zonă de nord a Mării Negre). Eșantioanele analizate provin din cuptoare pentru ars ceramica. Curba datării care a rezultat, consideră autoarea, are însă câteva puncte nesigure situate între sec. VI—VIII, datorate insuficienței probelor⁴⁶. Folosind curbile datării rezultate pentru diferite zone ale U.R.S.S., s-au făcut apoi încercări de precizare cronologică a unor mostre din alte zone. Astfel, o mostră datată între secolele V—VIII e. n., provenind din R.S.S. Azerbaidjană, a fost identificată ca aparținând secolului VII. Alte mostre provenind din Gruzia, după tratarea arheomagnetică, au indicat secolele IX și X e. n.⁴⁷ Înmulțirea cercetărilor arheologice, ca și îmbunătățirea tehnicilor metodei arheomagnetice, au permis recoltarea unor noi date referitoare la Ucraina, Moscova, și Caucaz⁴⁸. Deși s-au folosit numeroase probe, rezultatele obținute sînt dispersate. În fig. 2/3 se pot vedea rezultatele înclinației obținute în Ucraina de către Nečaeva, care este deosebită de cea realizată de O. M. Rusakov și G. F. Zagniy (fig. 1/3), iar în fig. 3/1 se redă intensitatea cimpului magnetic pentru Ucraina, după analizele efectuate tot de Nečaeva. În fig. 3/2 se poate urmări compararea curbelor înclinației și intensității cimpului magnetic pentru Ucraina⁴⁹.

Pentru zona Moscovei s-au analizat probe din obiective datate din perioada 1480—1870. Datele obținute sînt apreciate de geofizicienii sovietici ca fiind acceptabile. S-au construit curbe ale inten-

⁴⁶ *Ibidem*, p. 105.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 103.

⁴⁸ S. P. Burlatskaya, I. E. Nałasova, T. B. Nečaeva, O. M. Rusakov, G. F. Zagniy, E. N. Tarhov, Z. A. Tselidze,

Archaeomagnetic research in the U.S.S.R. Recent results and spectral analysis, in *Archaeometry*, Oxford, 12, 1970, 1, p. 73.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 74.

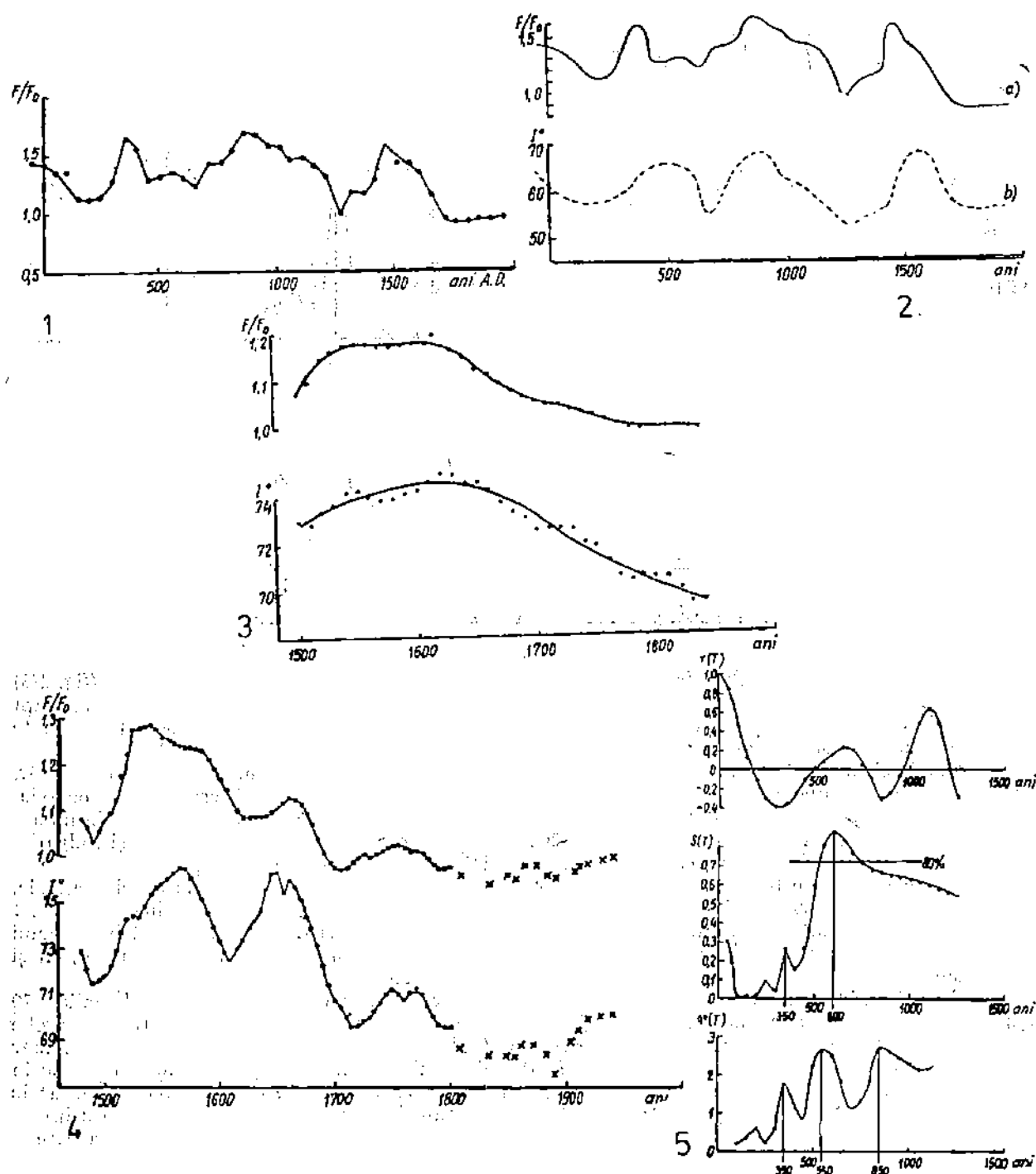

Fig. 3. 1-2 — după S. P. Burlatskaya, I. E. Načasova, T. B. Nečasova, O. M. Rusakov, G. F. Zagniy, E. N. Tarhov, Z. A. Tselidze; 3-5 — după S. P. Burlatskaya, I. E. Načasova, T. B. Nečasova, O. M. Rusakov, G. F. Zagniy.

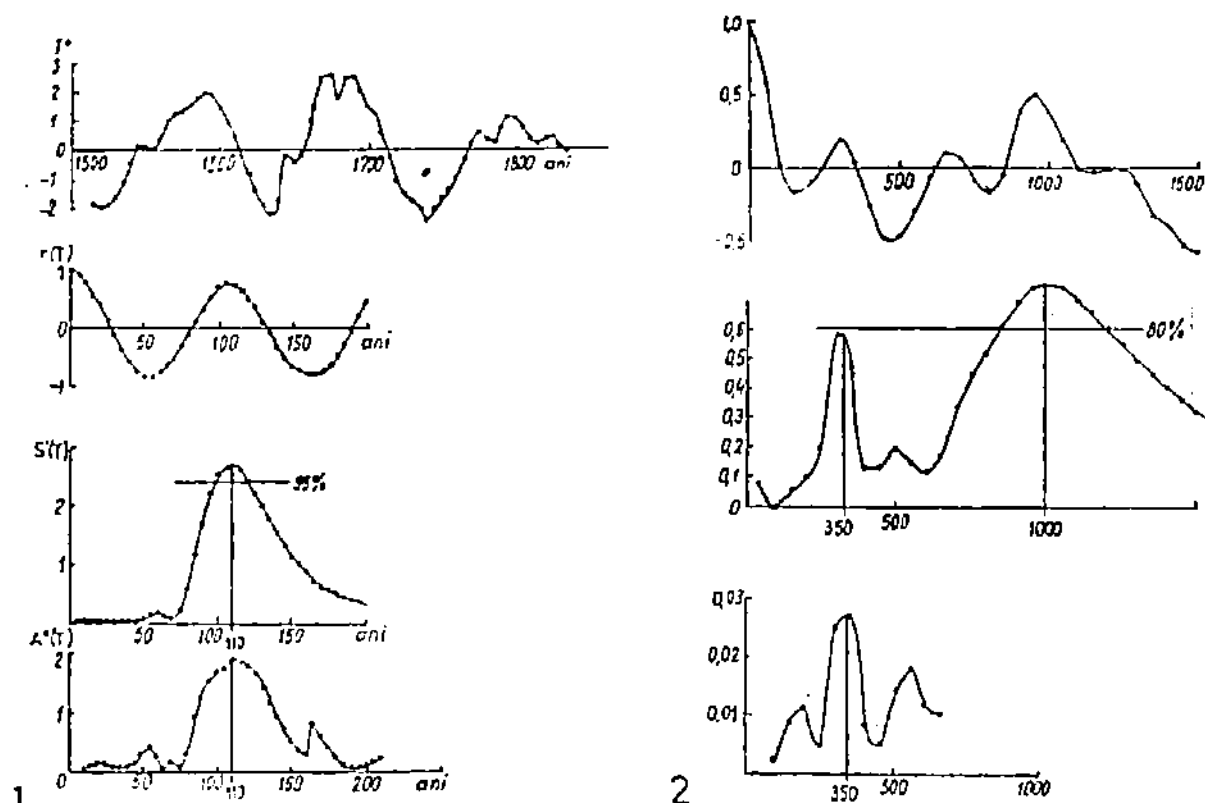

Fig. 4. 1-2 — după S. P. Burlatskaya, I. E. Načasova, T. B. Nečezna, O. M. Rusakov, G. F. Zagniy.

sită(ii) cimpului magnetic și inclinației pentru Moscova, pentru o medie de datare de 150 de ani (fig. 3/3) sau pentru o medie de datare de doar 35 de ani (fig. 3/4) ²⁶. În ambele situații se apreciază ca un fapt semnificativ corelarea vizibilă dintre inclinație și intensitatea cimpului magnetic (valori determinate prin metode independente), verificată și prin rezultatele obținute în Ucraina ²⁷.

Datele obținute de cercetătorii sovietici pentru arheomagnetism sînt impresionante ca număr. Cele mai multe se grupează în perioada 0—1500 e. n. și provin din Georgia, Azerbaidjan, Mongolia, Ucraina, Rusia Mijlocie, Armenia, Crimeea, Polonia, R.S.F. Rusă și R.S.S. Moldovenească. Un număr însemnat de date se grupează în perioada 3000—2000 i.e.n. pentru zone ca Georgia, Ucraina și Bulgaria. Aceste date au fost prelucrate pe calculator, prin analiză spectrală, ceea ce a dat posibilitatea aflării unor perioade dintr-o curbă dată, fără a lua în considerație erorile de măsurare ale datei originale. În fig. 3/5 sînt redatate rezultatele obținute în acest fel pentru curba inclinației în Ucraina, iar fig. 4/1 prezintă același element pentru Moscova, în timp ce fig. 4/2 ilustrează date ale intensității cimpului magnetic în lume ²⁸. Aceste analize arată că variația seculară alit pentru valori ale intensității, cît și ale inclinației, este de 110 ani pentru regiunea Moscovei și de 350 ani pentru Ucraina ²⁹.

Cercetătorii O. M. Rusakov și F. G. Zagniy au efectuat interesante analize în perioada anilor '70 asupra unor probe arheomagnetice din Ucraina și R.S.S. Moldovenească ³⁰. Au fost studiate probe orientate din cuptoare și vetre, care au fost în situ în timpul ultimei conaceri la care se adaugă un număr însemnat de probe de ceramică și cărămizi ³¹. Pentru determinarea intensității cimpului magnetic în această zonă au fost studiate un număr de 200 de probe, provenind din 59 de obiective. Rezultatele obținute sînt prezentate în fig. 5/1 ³². Interpretînd curba, autorii precizează că maximul valorii intensității cimpului geomagnetic ocupă o mie de ani, 500 de ani mai tîrziu se observă o descreștere a acesteia,

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 78.

²⁹ *Ibidem*, p. 82—85.

³⁰ O. M. Rusakov, G. F. Zagniy, *Archaeomagnetism secular variation study in the Ukraine and Moldavia*, in *Archaeometry*, Oxford, 15, 1973, 1, p. 153—157.

³¹ *Ibidem*, *Intensity of the geomagnetic field in the Ukraine and Moldavia during the past 6000 years*, in *Archaeometry*, Oxford, 15, 1973, 2, p. 275—285.

³² *Ibidem*, p. 276.

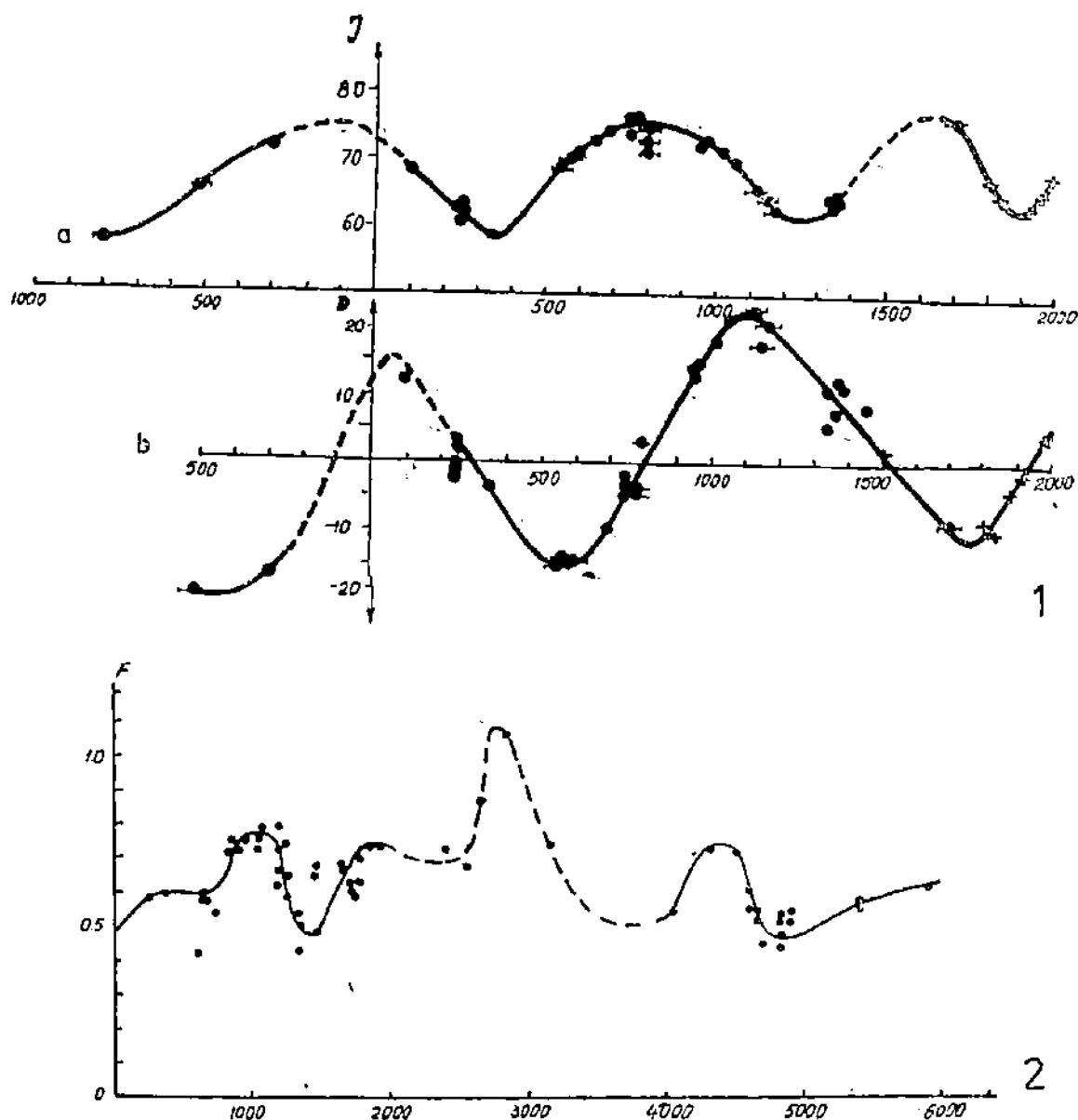

Fig. 5. 1-2 — după O. M. Rusakov, G. F. Zagniy.

în timp ce după 800 BC are loc o descreștere a intensității cîmpului magnetic, iar în jur de 300 BC intensitatea cîmpului magnetic era apropiată de cea observată în prezent la F_0 ⁵⁷. Ei consideră că în aceste condiții este foarte dificil să se detecteze o periodicitate în variația seculară a cîmpului magnetic. Rusakov și Zagniy afirmă că rezultatele obținute pentru înclinație și declinație demonstrează foarte clar că variația seculară în înclinație nu constă din cicluri repetate. Curba conține trei perioade de aproximativ 1 200, 900 și respectiv 600 ani, din care prima a fost determinată pe cale experimentală. Curba înclinației demonstrează schimbări periodice, timpul constant fiind de 1 200 ani⁵⁸. Ea este diferită de cea indicată de T. B. Nečeva și discrepanța este considerabilă mai ales pentru perioada 200—750 e. n. Curba cercetătoarei amintite arată un minimum în jur de 400 e. n., în timp ce curba din fig. 5/2 demonstrează doar minimumul (în jur de 300-e. n.) din timpul scurs⁵⁹.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 284.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

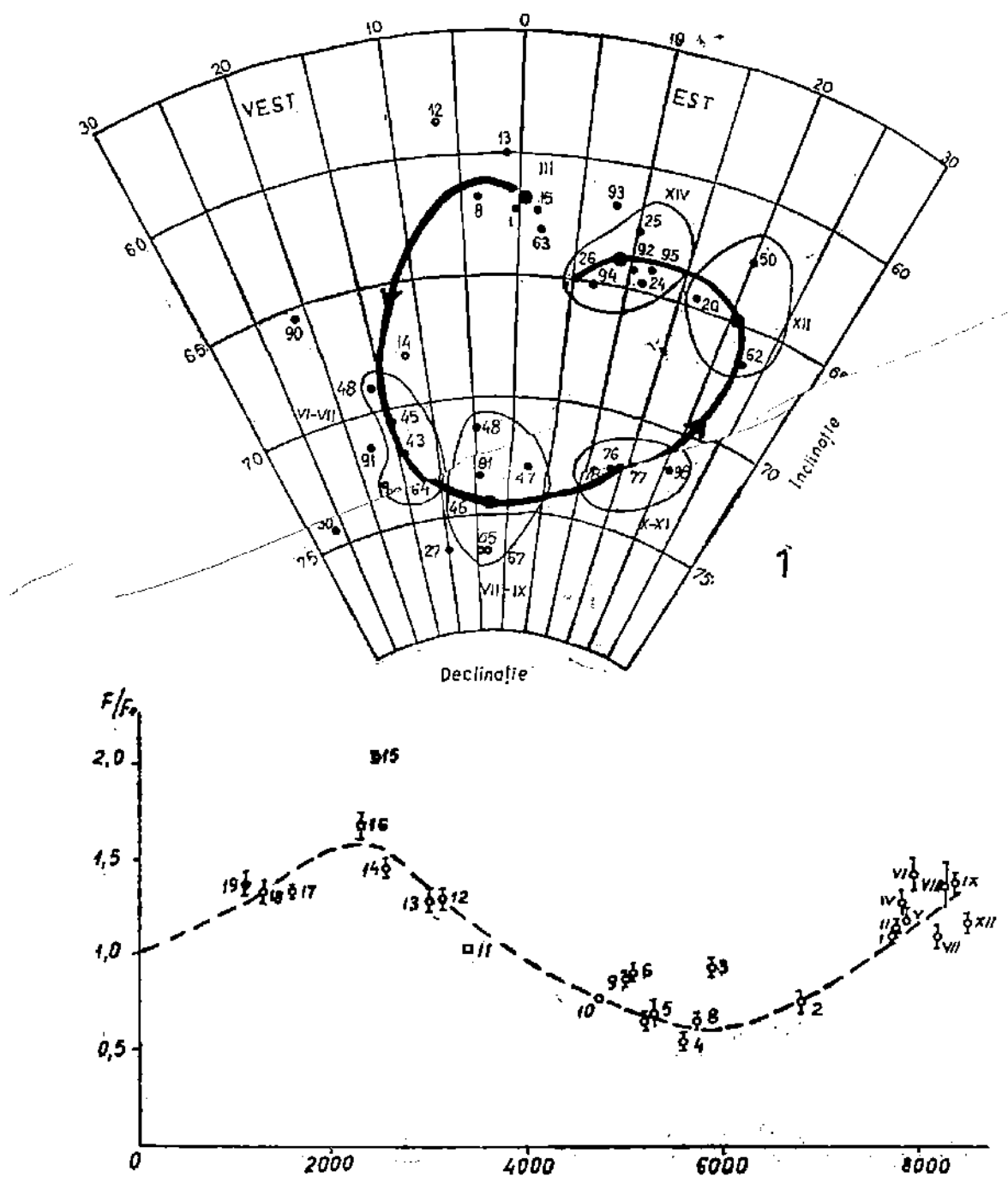

Fig. 6. 1. — după O. M. Rusakov, G. F. Zagniy; 2. — după V. Buchá.

Datele obținute de Rusakov și Zagniy sînt însă în total acord cu cele obținute de M. Kovačeva pentru Bulgaria⁶⁰. Datele despre înclinație și declinație au fost combinate pentru a se obține direcția curbei din fig. 6/1. Punctele și linia îngroșată reprezintă direcțiile medii ale magnetizării structurilor cu aceleași vîrste, iar cele mici și linia subțire direcțiile medii ale magnetizării structurilor individuale⁶¹. Mișcarea curbei, distinct în contra sensului acelor de ceasornic este în acord cu rezultatele obținute de Aitken, primul care a relevat mișcări ale direcției arheomagnetice în perioada 950—1200 e.n.⁶². Cercetătorii sovietici reamintesc și rezultatele japoneze, care indică aceeași mișcare în contra acelor de ceasornic. Meritul lor este că au extins această observație pe o scară de timp de trei ori mai lungă decît cea stabilită de englezi. Rusakov și Zagniy consideră că aceste date, provenind din trei arii separate, sugerează că mișcarea contrară acelor de ceasornic a fost un fenomen global, de vreme ce în ultimele cîteva secole rotația curbei în sensul acelor de ceasornic a fost observată pentru o derivație îndreptată spre apus a cîmpului nondipol. Această mișcare se poate datora deviației spre est a cîmpului dipol⁶³.

Cercetări relativ recente arată atenția de care se bucură arheomagnetismul și în Cehoslovacia. S-a recoltat un bogat material arheologic, care se întinde pe o perioadă de timp între 4400 î.e.n. și zilele noastre. Se încearcă ca prin intermediul rezultatelor obținute să se creeze o curbă proprie pentru valorile cîmpului geomagnetic. Pentru analize au fost folosite materiale de pe teritoriul Cehoslovaciei (neolitic și eneolitic), dar și din orientul apropiat, Çatal Hüyük, care au fost cercetate de V. Buchá în colaborare cu J. Mellart⁶⁴. Intensitatea cîmpului magnetic a fost analizată în Cehoslovacia pentru obiective arheologice datate între 22 800 BC-900 AD⁶⁵. Probele de la Çatal Hüyük provin dintr-o așezare neolitică cu ceramică, datată pe bază de carbon radioactiv la 5750—6500 î.e.n. Rezultatele obținute (fig. 6/2 : 2—19 localități din Cehoslovacia ; I—XII — nivelurile neolitice de la Çatal Hüyük) indică, după cercetătorii amintiți, cel mai vechi grup de valori pentru Çatal Hüyük, cu o intensitate de 1.1 față de valoarea cîmpului actual, iar pentru Cehoslovacia valori între 0.8 și 0.5. Se remarcă o creștere a acestor valori în timpul eneoliticului, continuîndu-se pe o perioadă mai lungă (1.5 în jur de 400 î.e.n.), după care urmează o descreștere a intensității ce se înregistrează și astăzi⁶⁶. V. Buchá consideră că schimbările cîmpului geomagnetic au un caracter periodic și că intervalul de timp dintre un maximum și un minimum reprezintă 3 500 ani (fig. 7/1). După același autor există porțiuni unde valoarea intensității nu atinge puncte prea mari de dezvoltare și acestea au fost interpretate ca posibile erori survenite la măsurători sau chiar în datarea arheologică a obiectelor folosite pentru analiză⁶⁷. Autorul a alcătuit o curbă pentru înclinație (fig. 7/2), pe care observă că în perioada 3500—2000 î.e.n. sînt schimbări rapide și diferențe între valorile minime și cele maxime. Amplitudinea înclinației crește de la 12° la 78°, iar intervalul de timp între valoarea maximă și cea minimă a fost apreciat la 700 ani⁶⁸. V. Buchá consideră că totuși pentru obiectivele arheologice mai vechi de 2 000 BC, cea mai sigură metodă de datare rămîne totuși cea a radiocarbonului, cu rezerva corecțiilor absolut necesare. În afara cercetărilor inițiate de V. Buchá, recent s-au făcut investigații arheomagnetice și pentru alte localități din Slovacia (fig. 7/3)⁶⁹. Au fost recoltate probe provenind din cuptoare, vetre, pereți arși, din formațiuni arheologice cu vîrste cuprinse între 4700 î.e.n. și secolul XIV⁷⁰. Rezultatele obținute au fost corelate (fig. 8/1) cu cele mai vechi ale lui Buchá (linia întregă) și ale M. Kovačeva pentru Bulgaria (linia punctată)⁷¹.

Primele măsurători directe de magnetism terestru în România s-au făcut pentru București, de către Islanief în 1772⁷². În perioada războiului ruso-turc, ofițeri ai statului major rus au efectuat măsurători pentru 28 de localități din România, printre care și Iași (1828) și București (1829)⁷³. Măsurătorile sistematice efectuate tot în secolul XIX se datoresc forurilor militare austriece (1843—1858) sau unor inițiative locale. Astfel, D. Negreanu, profesor la Universitatea din București, a efectuat măsurători magnetice între 1893—1897 și are meritul de a fi alcătuit și prima hartă magnetică a României⁷⁴.

⁶⁰ M. Kovačeva, *Ancient magnetic field in Bulgaria*, în *Compte-rendus de l'Acad. Bulg. Sci.*, 1968, 21, p. 761.

⁶¹ O. M. Rusakov, G. F. Zagniy, *Archaeomagnetic secular variation...*, p. 156.

⁶² M. J. Aitken, M. R. Harold, G. H. Weaver, *Some archaeological evidence concerning the secular variation in Britain*, în *Nature*, 1964, 201, p. 659.

⁶³ O. M. Rusakov, G. F. Zagniy, *op. cit.*, p. 157.

⁶⁴ V. Buchá, *Archaeomagnetic research of some archaeological objects in Czechoslovakia and Near East*, în *BSPF*, 1978, — 25, p. 40—42.

⁶⁵ Idem, *Intensity of the Earth's magnetic field during archaeological times in Czechoslovakia*, în *Archaeometry*, Oxford, 1967, 10, p. 21.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 41.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Oto Orlický, Jan Tírpák, *Archaeomagnetic investigation of selected localities in Slovakia*, în *Acta Interdisciplinaria Archaeologica*, tomus IV, AIA, Nitra, 1986, p. 149—153.

⁷⁰ *Ibidem*; idem, *Archaeomagnetic dating of some archaeological sites in Slovakia*, în *Geofyzika a archeologie*, Praha, 1983, p. 217—235.

⁷¹ *Ibidem*, p. 232.

⁷² Șt. Procopiu, C. Păpușoi, *Les cartes magnétiques de la Roumanie de 1895 à 1954. Les éléments magnétiques de Bucharest de 1772 à 1954 et de Iassy de 1828 à 1954. Les variations cycliques séculaires de la Roumanie*, în *BIP*, Iași, 5(9), 1959, 1—2, p. 161—176.

⁷³ *Ibidem*, p. 162.

⁷⁴ *Ibidem*.

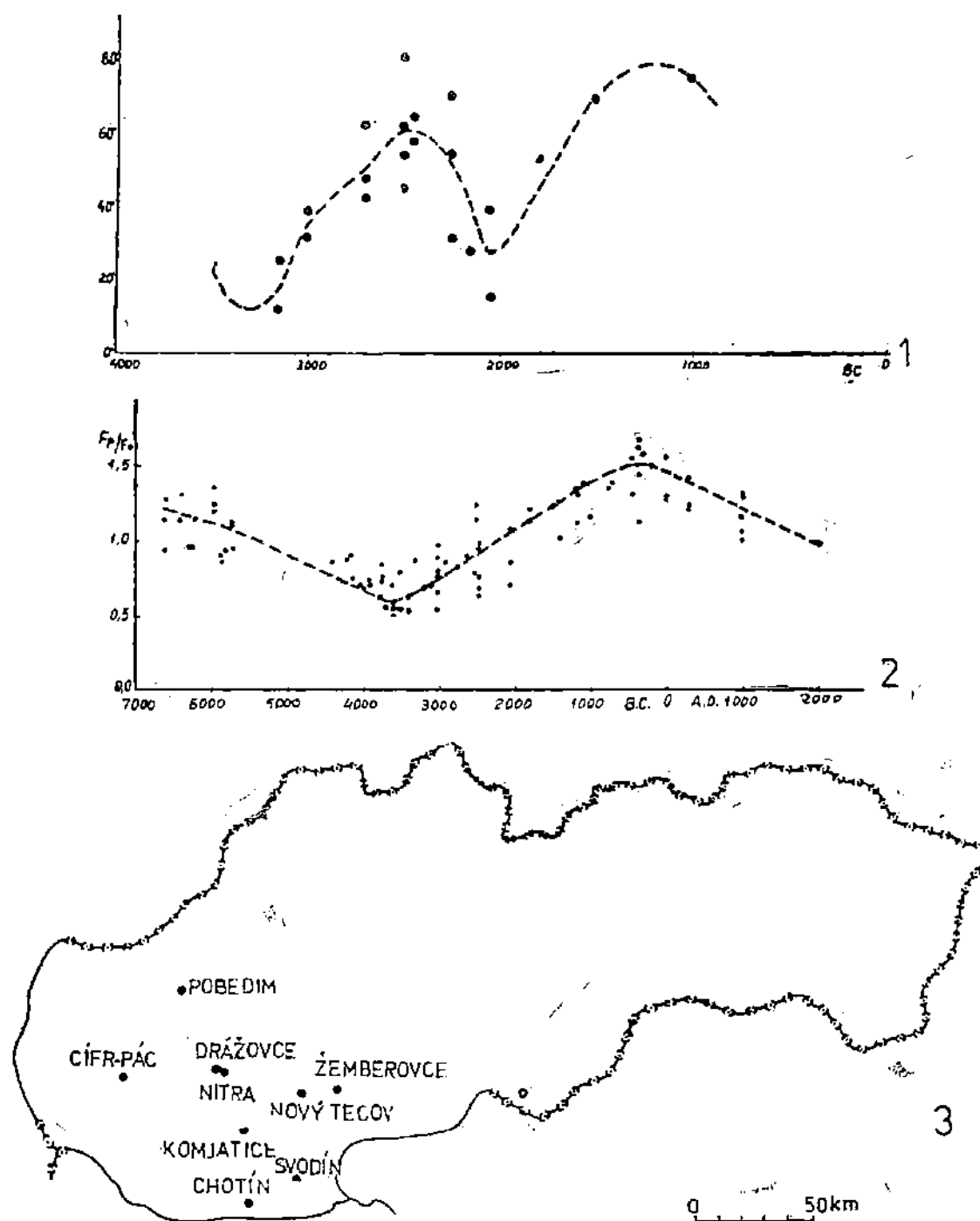

Fig. 7. 1-2 — după V. Buchá ; 3 — după O. Orlický și J. Tírpák.

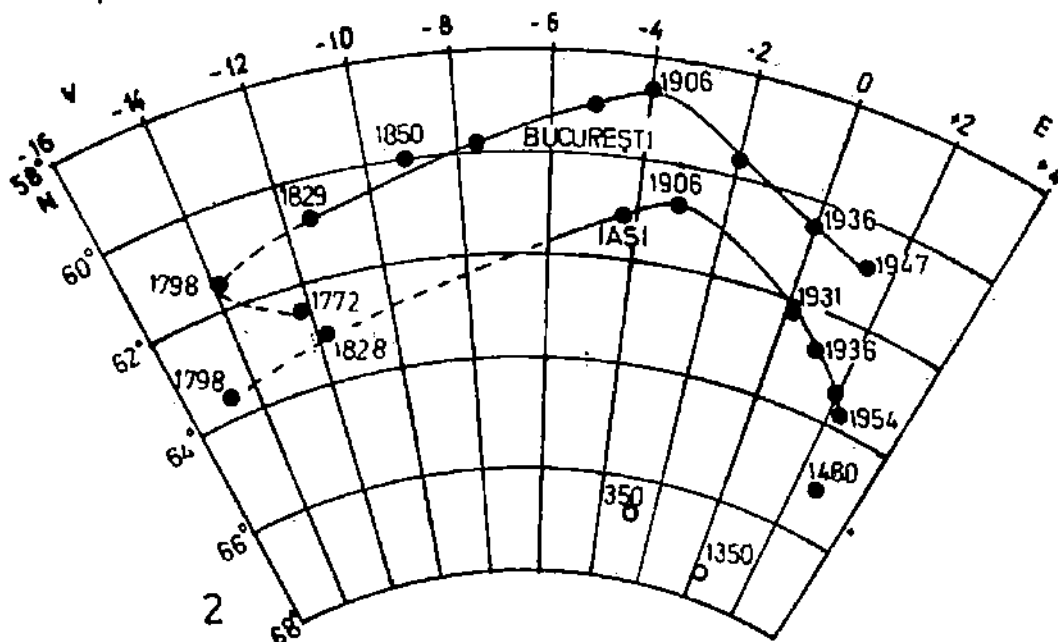
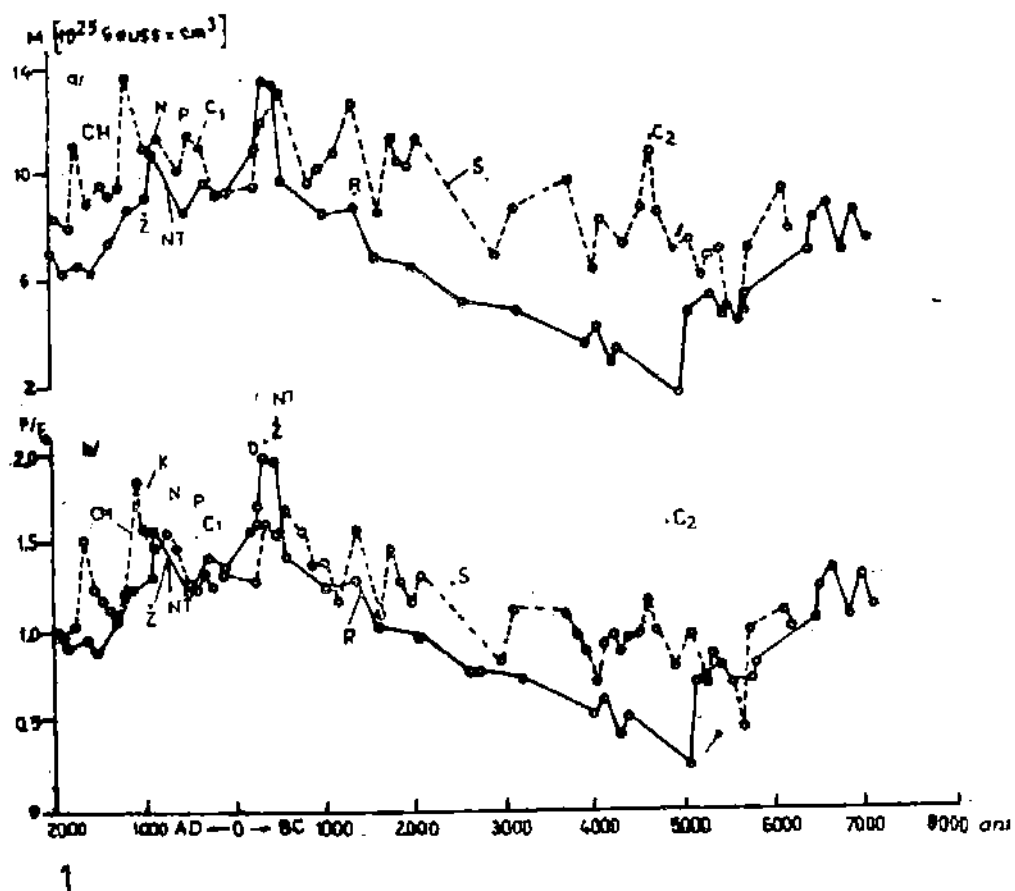

Fig. 8. 1 — după O. Orlický și J. Těrpák ; 2 — după C. Păpușoi, M. Mantu și A. Mantu.

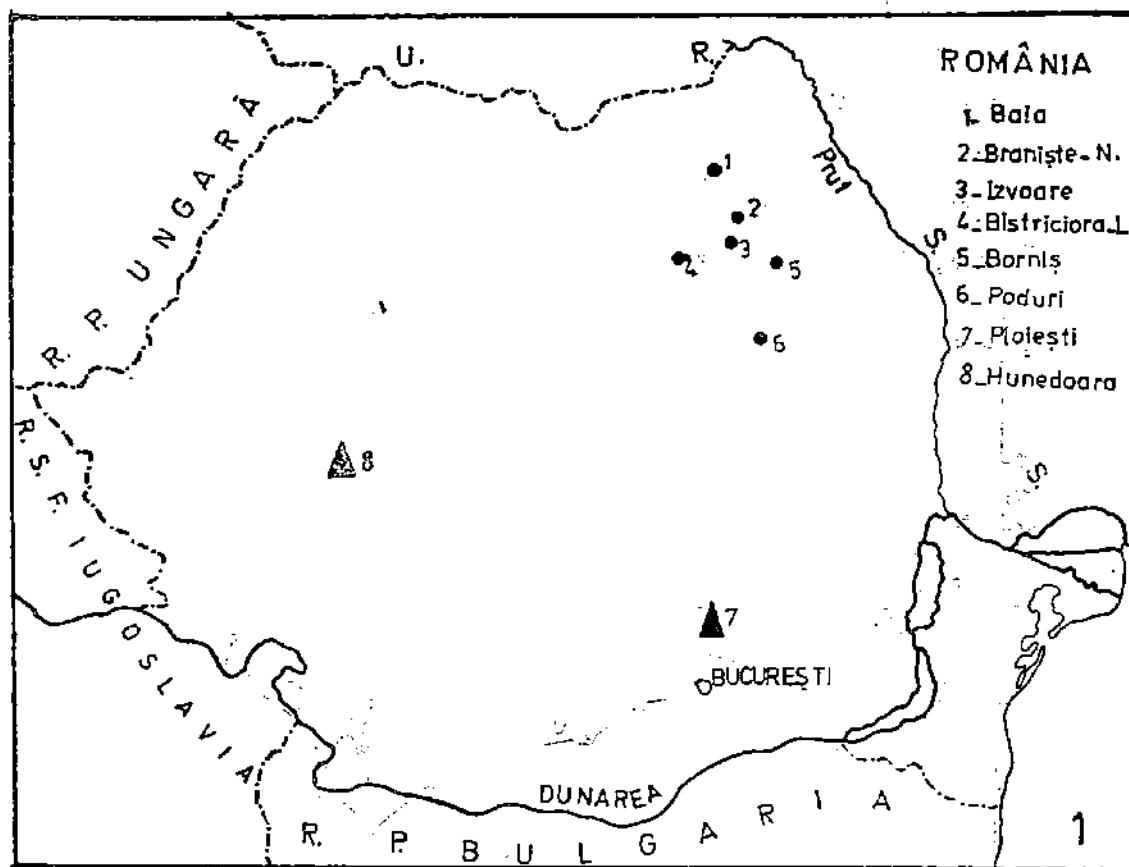

Fig. 9. 1 — după C. Păpușoi, M. Mantu și A. Mantu ; 2 — după M. Kovačeva.

În perioada 1898—1901 și 1901—1906, Șt. Hepites și I. Murat, directori la Observatorul magnetic de la Fălarët, au efectuat măsurători sistematice pentru 72 de localități din România ⁷⁵.

O nouă perioadă în cercetările arheomagnetice de la noi începe o dată cu activitatea desfășurată de Șt. Procopiu, profesor la Universitatea din Iași. Sub conducerea acestuia se înființează laboratoare special dotate pentru cercetările magnetice, care au atras la vremea respectivă interesul și aprecierea unor foruri internaționale. În perioada 1931—1945 colectivul condus de Șt. Procopiu a făcut determinări magnetice pentru 90 localități din România. Măsurătorile efectuate la Iași au servit apoi ca punct de reper pentru celelalte localități. Analizele efectuate în această perioadă au permis stabilirea variației seculare a elementelor magnetismului terestru în România ⁷⁶. Ca o continuare a acestor preocupări, profesorul C. Păpușoi, de la aceeași Universitate, a construit aparatura necesară determinărilor

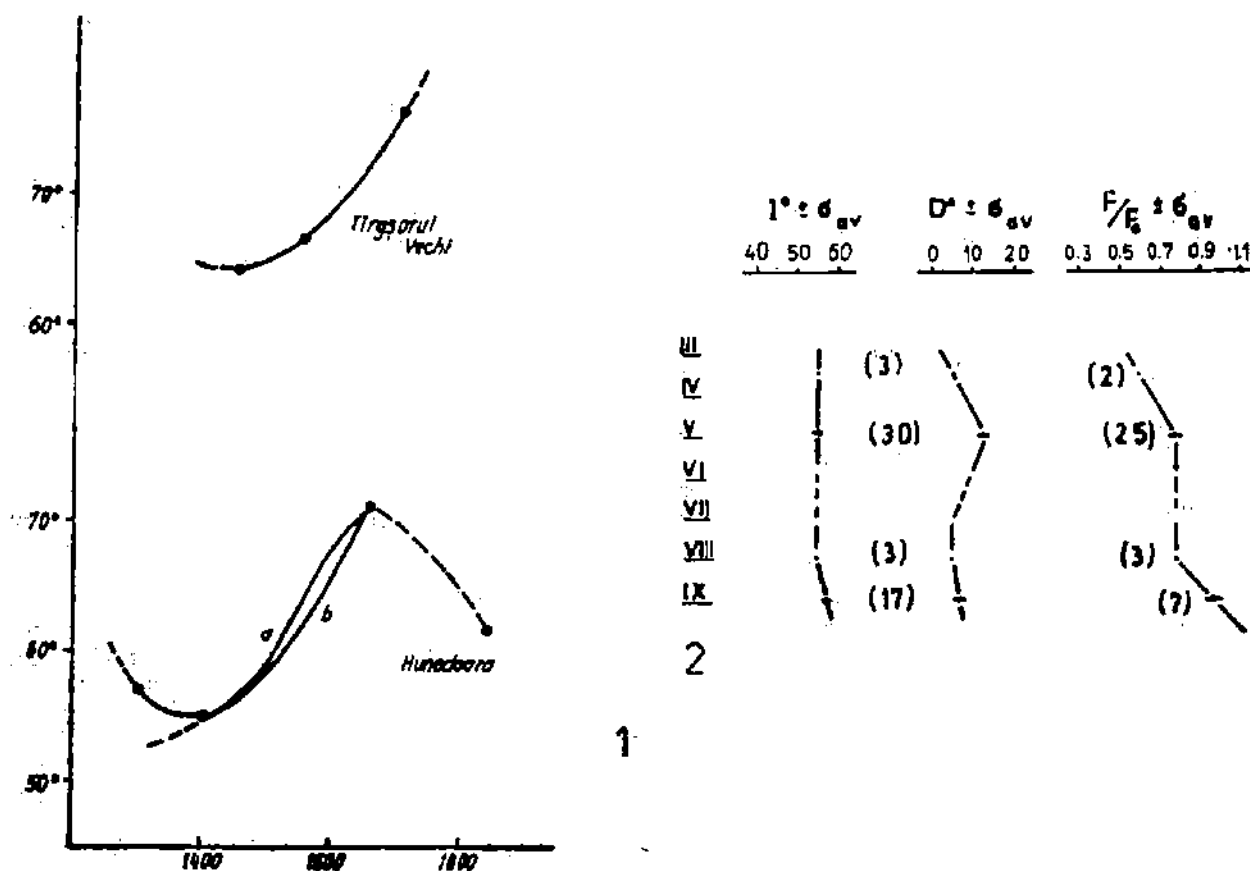

Fig. 10. 1 — după I. Bucur; 2 — după M. Kovačeva.

arheomagnetice, care a fost bine apreciată de specialiști cu experiență din cadrul Fundației Lerici. Realizarea acestei aparaturi este legată și de experiența practică acumulată în perioada conlucrării la Paris cu prof. E. Thellier, atât la prelevări arheomagnetice, cât și la analizarea acestora în laborator. C. Păpușoi a adus contribuții în domeniul metodologiei măsurării intensității cîmpului magnetic terestru ⁷⁷.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ C. Păpușoi, *Effet de la vitesse de refroidissement sur l'intensité de l'aimantation thermorémanente d'un ensemble de grains à structure de polydomaines magnétique en fonction de la vitesse de refroidissement*, în *AȘUIași*, 18, 1972, I-b, p. 156—166; C. Păpușoi et Paula Apostol, *Sur les lois d'addi-*

tion des aimantations thermorémanentes partielles, în *AȘUIași*, 21, 1975, I-b, p. 29—35; C. Păpușoi, *L'effet de la vitesse de refroidissement sur l'intensité de l'aimantation thermorémanente et ses implications en archéomagnétisme*, în *AȘUIași*, 23, 1977, I-b, p. 41—44; idem, *Sur la stabilité de l'aimantation thermorémanente des roches à l'échelle des temps géologiques*, în *AȘUIași*, 25, 1979, I-b, p. 43—46.

Recent au fost prelevate eşantioane de pământ ars provenind din situri arheologice datate, toate din zona de est a României: necropola tumulară de la Braniste-Nemţisor (secolul IV e. n.); aşezarea rurală medievală de la Borniş, jud. Neamţ (secolele XIV—XVII); aşezarea medievală de la Baia (sec. XIV—XV) (fig. 9/1). Rezultatele obţinute prin analizele de laborator sînt cuprinse în tabelul următor:

Nr. crt.	Localitatea	Epoca	Nr. eşantioane	D mediu	I mediu
1.	Borniş	1480	5	2°2/3 E	65°1/4 N
2.	Baia	1350	3	0°1/3 E	67°1/2 N
3.	Braniste-Nemţisor	350	5	2°2/2 V	66°2/3 N

Pe baza acestor date, coroborate cu cele obţinute prin măsurătorile directe, efectuate cu teodolitul şi busola magnetică, pentru diferite epoci, au fost trasate curbele de variaţie seculară ale acestor elemente magnetice, reprezentate pe diagrama lui Bauer (fig. 8/2)⁷⁸. În afara probelor arheomagnetice menţionate şi analizate, la altele, provenind din aşezări paleolitice (Bistricioara-Lutărie), eneolitice (Poduri, Izvoare, Nicolina—Iasi) şi din secolele IX—XI e. n. (Fundul Herţei) a trebuit să se renunţe, deoarece nu erau suficient de stabile din punct de vedere magnetic.

Trebuie să menţionăm faptul că, în afara probelor analizate pentru Moldova, mai există analize şi pentru alte zone. Astfel, au fost prelevate eşantioane de cărămizi din obiective arheologice din Transilvania şi Muntenia: cetatea de la Sebeş (construită în secolele XIV—XV şi restaurată în sec. XVII); cetatea de la Gîrbova (construită în secolele XIII—XIV); reşedinţa medievală de la Tîrgşorul Vechi (construită în secolele XV—XVIII)⁷⁹. Pe baza analizelor efectuate pe materialele de la Tîrgşorul Vechi s-a obţinut variaţia înclinaţiei de-a lungul unei curbe continue, din 1450 pînă în 1700 (fig. 10/1)⁸⁰. În ceea ce priveşte curbele pentru celelalte două localităţi, Gîrbova şi Sebeş, se indică două posibilităţi (fig. 10/1 a şi b). Se consideră că rezultatele obţinute pentru Transilvania şi Muntenia concordă cu cele obţinute de S. P. Burlatskaya şi G. N. Petrova şi indică o tendinţă de minimum spre 1500 şi un maximum spre 1700, sau mai exact, ambele curbe pentru România prezintă un minimum spre 1400—1450⁸¹.

În Bulgaria, din 1970, geofiziciană M. Kovačeva a analizat probe din mai multe situri arheologice, provenind din eneolitic şi perioada bronzului (fig. 9/2), rezultatele obţinute pentru Ovčarovo fiind considerate a fi cele mai bune⁸². Noutatea în cercetarea arheomagnetică din Bulgaria constă în aceea că s-a încercat obţinerea elementelor geomagnetice (înclinaţie, declinaţie şi intensitatea cîmpului magnetic), stratigrafic, pentru fiecare aşezare. În acest scop s-a început numerotarea nivelurilor peste tot de sus, iar cercetătoarea bulgară menţionează că a fost dificilă menţinerea succesiunii în colectarea probelor de la fiecare nivel excavat⁸³. Pe baza rezultatelor obţinute (fig. 10/2 — Kazanlık; fig. 11 — Goliamo Delčevo, Ovcarovo şi Polianitsa) şi a observaţiilor făcute cu prilejul colectării probelor, dar şi a analizei de laborator, M. Kovačeva consideră că se pot face următoarele aprecieri: acuratetea scării timpului arheomagnetic depinde de datarea aşezărilor şi de mijloacele cu care această scară a fost obţinută⁸⁴. Din această cauză ea recomandă ca pentru epoca neolitică şi cea a bronzului să se folosească neapărat datările cu carbon radioactiv şi consideră necesar ca pentru eneolitic să se facă unele corelări între aşezări, deoarece există numeroase contradicţii în datările cu radiocarbon⁸⁵. Datele oferite de analizele prezentate, conchide M. Kovačeva, dau posibilitatea cunoaşterii unor aspecte ale amplitudinii şi variaţiei cîmpului geomagnetic în preistoria Bulgariei, dar atîta vreme cît nu există siguranţă asupra intervalului de timp ce s-a scurs între nivelele de locuire, nu se pot face aprecieri asupra periodicităţii în variaţie⁸⁶.

S-au făcut cercetări şi pe materialele care se datează în ultimii 2000 de ani, secolele IV î.e.n. şi 1894 (probe din aşezări situate geografic între 42°30'—43°20' latitudine nordică şi 25°30'—28°10' longitudine estică), iar rezultatele (fig. 12/1) redau curba variaţiei preliminare a intensităţii vechiului cîmp magnetic pentru ultimii 2000 de ani în Bulgaria (linia întregă; linia punctată redă rezultatele

⁷⁸ St. Procopiu, C. Păpuşoi, *op. cit.*, p. 165.

⁷⁹ I. Bucur, *La variation de l'inclinaison magnétique du XIV au XVIII siècle, établie pour deux régions de la Roumanie*, în *Rev. Roum. Géol. Géophys. et Géogr.-Série de Géophysique*, 11, 2, Bucureşti, 1967, p. 106.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*, p. 107.

⁸² M. Kovačeva, *Archaeomagnetic investigations of some prehistoric sites in Bulgaria*, în *Archaeometry*, Oxford, 18, 1976, 1, p. 99.

⁸³ *Ibidem*, p. 100—101.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 103.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 104.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 105.

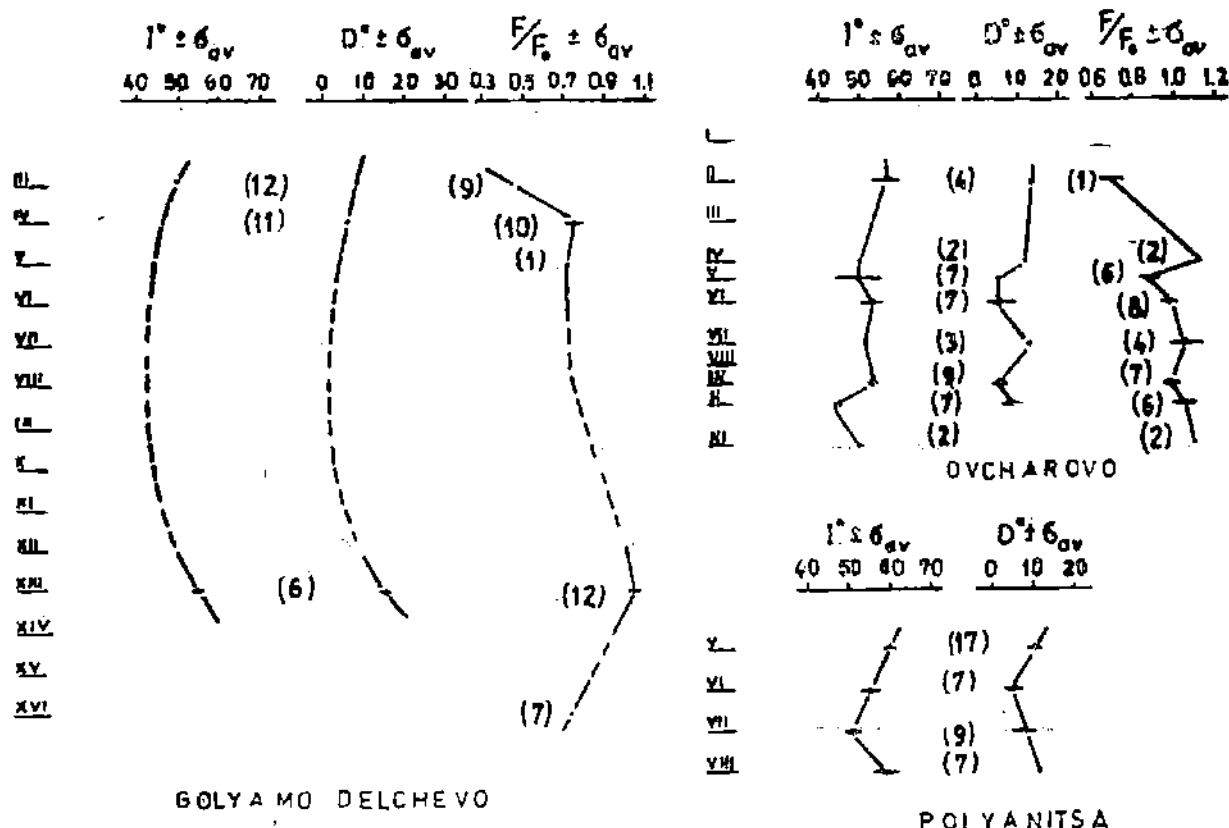

Fig. 11. 1 — după M. Kovačeva.

obținute de V. Buchá pentru Cehoslovacia)⁸⁷. Compararea acestor două curbe, apreciază cercetătoarea bulgară, dă posibilitatea să se observe că există o bună coincidență între rezultatele arheomagnetice din Europa Centrală și cea de sud-est; cursul celor două curbe este similar și coincidența minimului și maximumului de valori este aparentă⁸⁸. Două perioade, în jurul secolelor VII–IX și respectiv XI–XIII, nu au fost suficient investigate, rezultatele nu sînt clare, motiv pentru care M. Kovačeva consideră că ar fi bine să se recolteze un număr mai mare de probe⁸⁹.

Acceași cercetătoare a făcut investigații asupra cîmpului magnetic din Europa de sud-est în ultimii 8 000 ani (secolul XIX e. n. — 6 300 BC). La analiza rezultatelor a avut în vedere noile date de radiocarbon și rezultatele obținute de ea pentru ultimii 2 000 de ani. Pentru recoltare a folosit proba orientată, iar pentru analiză metoda graficului lui Arai⁹⁰. Rezultatele obținute pentru înclinație, declinație și intensitatea cîmpului magnetic indică că pentru anumite perioade nu există nici un fel de date. Ea consideră că pentru ultimii 2 000 de ani (perioada istorică) aceste intervale libere sînt condiționate de rațiuni istorice. M. Kovačeva apreciază curba periodicităților pentru înclinație și declinație la cîteva sute de ani, iar curba intensității ca fiind mai neregulată și, în același timp, crescîndă. Este posibil ca variațiile intensității, cu excepția ultimelor sute de ani, să fi avut o variație lungă, cu o periodicitate a mii de ani. După M. Kovačeva, mersul curbei arată că spre anul 2000 BC momentul dipol geomagnetic a fost considerabil mai mare decît în prezent. Curba momentului dipol indică atît fluctuațiile cîmpului geomagnetic, cît și a direcției, și demonstrează totodată că au loc importante schimbări ale cîmpului geomagnetic⁹¹. Comparațiile făcute, pe baza rezultatelor arheomagnetice obținute pentru situri arheologice din epoca bronzului, provenind din Bulgaria și Ucraina (fig. 12/2), au dus la concluzia

⁸⁷ Idem, *Upon the intensity of the ancient magnetic field during the last 2000 years in the South-eastern Europe*, in *Earth and planetary Science letters*, 17, 1972, p. 199–205.

⁸⁸ Ibidem, p. 203.

⁸⁹ Ibidem, p. 200, 205.

⁹⁰ Idem, *Summarized results of the archaeomagnetic investigation of the geomagnetic field variation for the last 8000 years in southeastern Europe*, in *GJFRAS*, 1980, 61, p. 57–64.

⁹¹ Ibidem, p. 60–64.

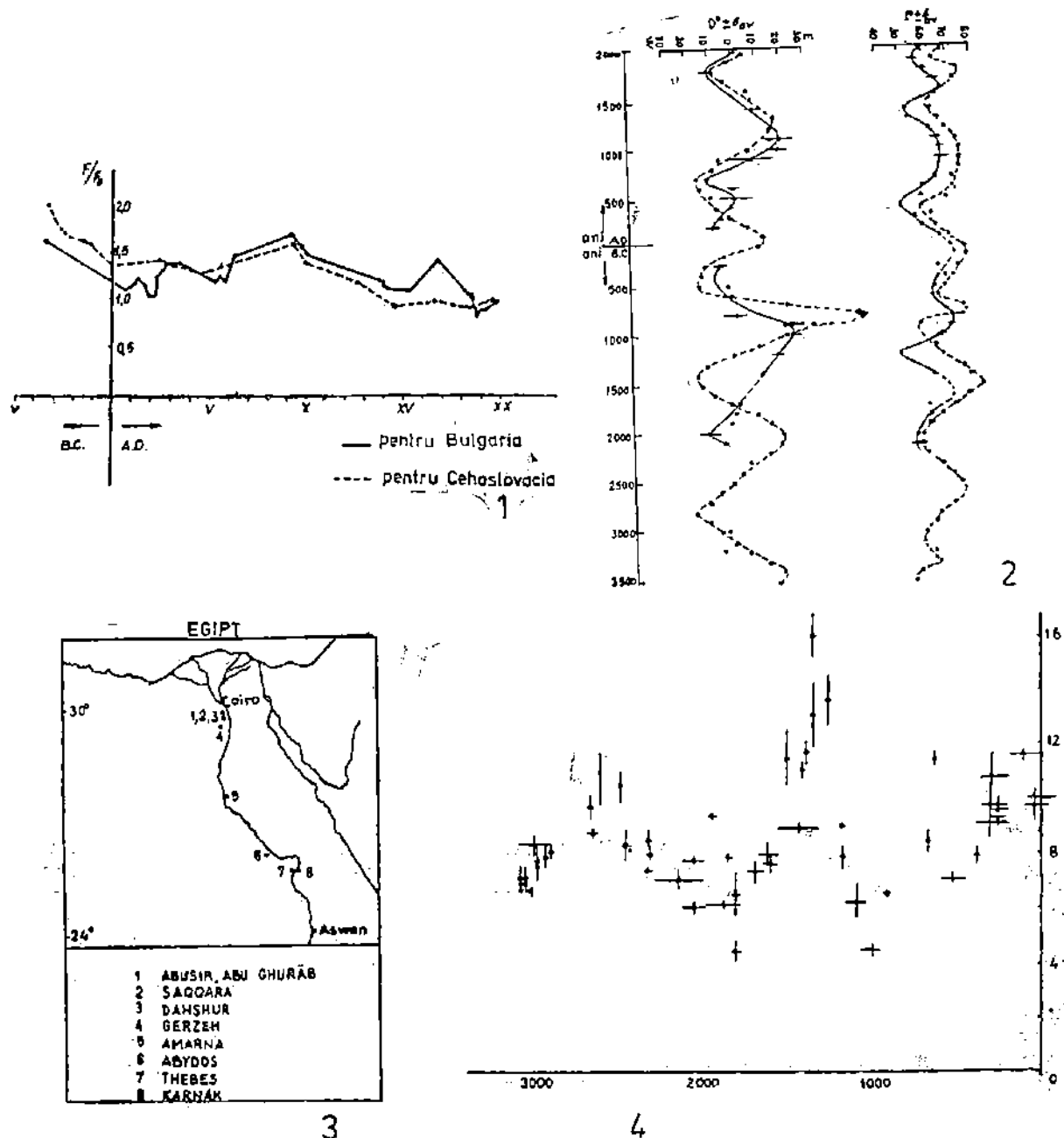

Fig. 12. 1 — după M. Kovačeva; 2 — după M. Kovačeva, G. F. Zagniy, D. Veljović, H. Bucker; 3-4 — după K. P. Games.

că așezările au aceleași virste. Diferența sistematică a inclinației este explicabilă, avînd în vedere că Ucraina are o latitudine geografică mai mare ¹².

Alte comparații s-au făcut apoi cu rezultatele obținute în Anatolia de H. Bucker de la Munchen. Acesta a colecționat probe din așezări arheologice din Anatolia, datate istoric. Pentru așezarea de la Bogazköy, datată 1800 î.e.n., s-au obținut următoarele valori ale elementelor cîmpului magnetic:

¹² M. Kovačeva, G. F. Zagniy, D. Veljovic, H. Bucker, *L'archéomagnétisme et la chronologie relative, in Thracia Praehistorica*, Supplementum Pulpudeva, 3, 1978, p. 288-291.

declinația = 0°, înclinația = 52°⁹³. Datele sînt considerate ca fiind foarte apropiate de rezultatele obținute de cercetătorii bulgari pe formațiuni din aceeași vreme.

O altă zonă cu cercetări arheomagnetice este India. S-au folosit probe (fragmente ceramice și cărămizi), din 16 situri arheologice, unele datate pe baza cronologiei istorice, dar cea mai mare parte prin radiocarbon⁹⁴.

Din datele obținute se desprind următoarele concluzii:

- în trecut intensitatea cîmpului magnetic era mai mică cu 15 % decît cea actuală;
- nu se observă nici o variație seculară;
- cîmpul magnetic terestru avea o valoare mult mai mare decît cea actuală, observație susținută și de rezultatele radiocarbon și dendrocronologie⁹⁵.

Rezultate interesante au fost obținute recent și în Egipt, de școala engleză, reprezentată prin K. P. Games. Alegerea Egiptului, ca loc de obținere a unei secvențe magnetice prezintă avantajul de a avea foarte bine pusă la punct cronologia istorică pînă la 3 000 BC (excepție face perioada 1000—715 BC, din care nu s-au recoltat probe)⁹⁶. Pentru analizele arheomagnetice au fost luate probe din cărămizi arse sau uscate la soare și ceramică, pentru perioada 3100—0 BC⁹⁷. Rezultatele obținute pe baza materialelor arse și a celor nearse coincid. Din datele obținute (fig. 12/3—4) Games a tras concluzia, că, cîmpul magnetic a fluctuat în Egipt rapid în perioada studiată. În perioada 3000—0 BC au existat în cîmpul magnetic trei maxime (2 600, 1350 și 300 BC) și două minime (1 900 și 1 000 BC). S-a observat că perioadele de maxim durează 300 de ani, iar cele de minim în jur de 500 de ani⁹⁸. Rezultatele probelor analizate pentru periodicitatea cîmpului magnetic corespund cu cele obținute de alți autori. Se au în vedere cercetările efectuate de Walton asupra intensității cîmpului magnetic la Atena, pentru perioada 2000 BC și 200 e. n., care au periodicități de 100—300 de ani, cu amplitudini ce variază în jur de 1,6⁹⁹. Variații seculare cu frecvențe de 500 și 5 000 de ani sînt sugerate și de studiul sedimentelor lacurilor¹⁰⁰. În ultimii 20—30 de ani datele oferite de observatoare (Paramaribo, Dallas, Tucson) demonstrează o mare rată a descreșterii intensității cîmpului magnetic central¹⁰¹.

În Statele Unite ale Americii cercetările arheomagnetice au fost inițiate în decenile 6—7 de către Robert DuBois, geofizician, care a introdus în acest spațiu probele orientate. Au fost colectate probe din Arizona, New Mexico, sudul statelor Colorado și Utah (fig. 13/3)¹⁰². Analizînd rezultatele obținute, R. Du Bois a observat că vechea poziție VGP a unor virste similare, pentru două așezări ce se găsesc la distanța de 370 de mile, nu diferă semnificativ, ceea ce reprezintă un cîștig în sensul că regiuni mai îndepărtate pot folosi o singură curbă¹⁰³. Începînd din 1975 R. Du Bois, împreună cu Daniel Wolfman, au colectat probe din regiunea de centru mijloc ale S.U.A., pentru determinarea variației seculare. D. Wolfman, care a publicat rezultatele, este de părere că, curbele obținute pentru centrul continentului diferă puțin față de cele din zona de sud-vest și că, deci, o arie largă de investigații, precum continentul nord-american, poate folosi o singură curbă principală¹⁰⁴.

Pe baza cercetărilor arheomagnetice din S.U.A., care au atins un înalt grad de precizie, s-a ajuns la concluzia, că folosind o curbă arheomagnetică principală, controlată, se pot obține date cu acuratețe de 30 de ani¹⁰⁵. Specialiștii americani acordă o mare încredere metodei arheomagnetice de datare, care consideră ei poate fi depășită în acuratețe doar de cea dendrocronologică.

D. Wolfman a făcut de asemenea analize asupra curbei mișcării polare pentru zona centrală a Americii de Nord. Tot lui îi aparține și încercarea de interpretare a variației seculare pentru Meso-america (fig. 13/2)¹⁰⁶. Este interesant de remarcat faptul că aceste încercări independente nu prezintă discrepanțe majore cu cele publicate de Robert DuBois.

Universitățile din Oxford și Liverpool au întreprins în 1975 o expediție arheomagnetică în Peru, ocazie cu care s-au colectat peste 5 000 de probe (ceramică sau alte materiale), care acoperă ultimile două, trei milenii, de pe o largă arie geografică (5—15° latitudine sudică și 70—80° longitudine

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ R. N. Athavale, *Intensity of the geomagnetic field in India over the past 4000 years*, in *Nature*, 25, 1966, 210, p. 1310—1312.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ K. P. Games, *The magnitude of the archaeomagnetic field in Egypt between 3,000 BC and 0 BC*, in *GJRS*, 1980, 63, p. 45—56.

⁹⁷ Ibidem, p. 50—51.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem, p. 49; D. Walton, *Geomagnetic intensity in Athens between 2000 BC and AD 400*, in *Nature*, 277, 1979, p. 643—644.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ R. Thompson, *European palaeomagnetic secular variation 1300-0 BP*, in *Pol. Arch. Hydrobiol.*, 1978, 25, p. 414—418.

¹⁰² Robert L. Du Bois, *Secular variation in Southwestern U.S.A. as suggested by archaeomagnetic results*, in *Proceedings of the Taketsi Nagata Conference, Magnetic Field: Past and Present*, 1975, edited by R. M. Fischer, M. Fuller, V. A. Schmidt, P. J. Wasilewski, p. 133—144.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ D. Wolfman, *Recent archaeomagnetic results from Arkansas*, in *Paper delivered at the Forty-third Annual Meeting of the Society for American Archaeology*, Tucson, Arizona, 1978, p. 75—90.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Idem, *Re-evaluation of Mesoamerican chronology AD 1—1200*, in *Ph.D. Dissertation, University of Colorado*, Boulder, Colorado, 1973, p. 115—132.

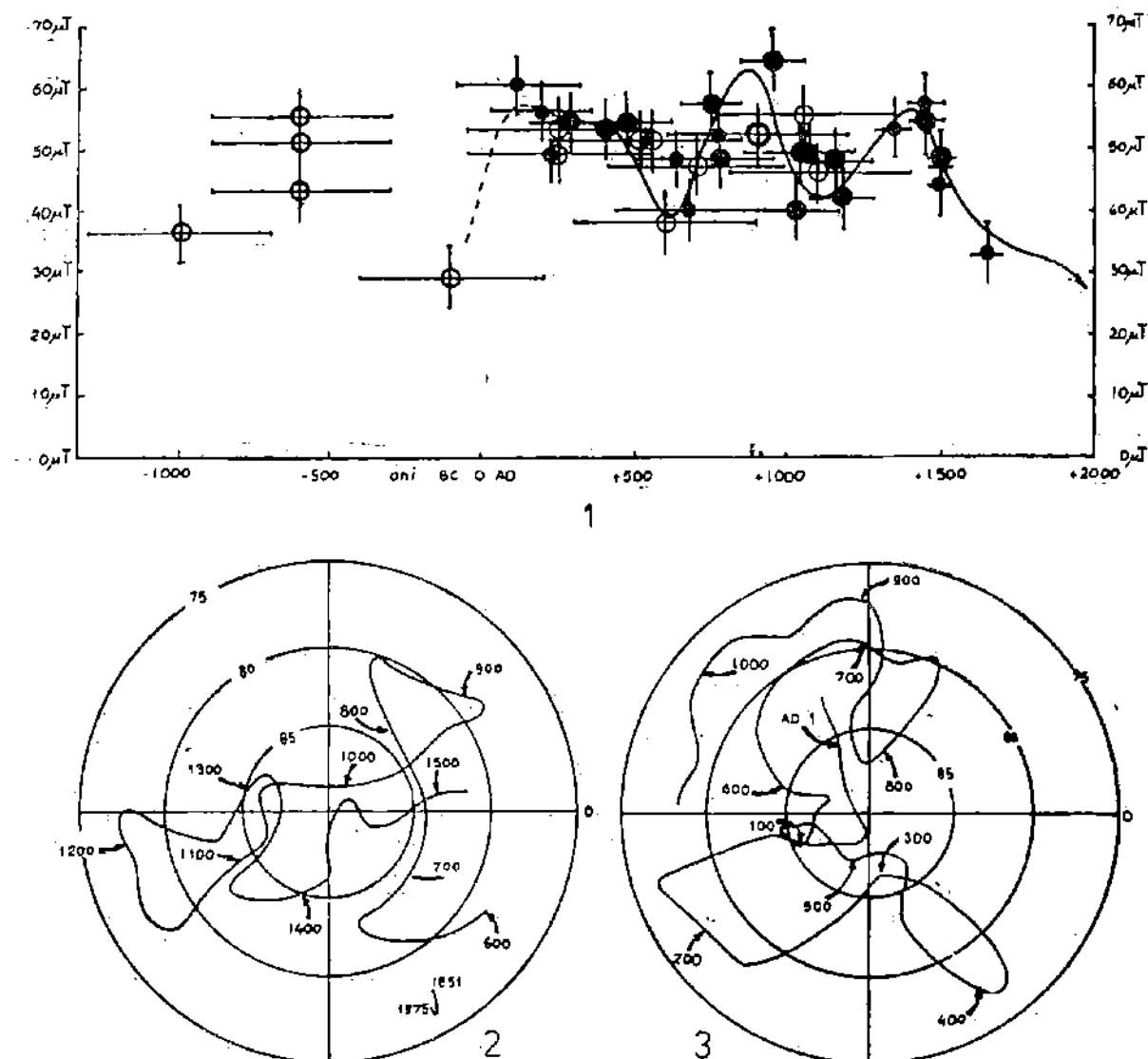

Fig. 13. 1 — după N. M. Gunn și A. S. Murray ; 2—3 — după D. Wolfman.

vestică)¹⁰⁷. Probelor recoltate au fost analizate prin metoda paleomagnetice a lui Shaw și corelat cu aceasta prin termoluminescență. Din rezultatele obținute (fig. 13/1) se observă o anumită descreștere a intensității cimpului geomagnetic, cu un maxim în jur de 900 și respectiv 1400 e. n. și un minim în jur de 600 și 1100¹⁰⁸. Cercetătorii, care au publicat rezultatele, consideră că acestea, comparate cu alte date, indică că variațiile submileniului sint reale, dar nu contemporane pe tot globul¹⁰⁹.

Geofizicienii englezi, respectiv M. J. Aitken au încercat să dateze arheomagnetic ceramica Yüeh și plăci de gresie din districtul Shaohsing, analizând probe din obiecte aflate în colecțiile din Marea Britanie¹¹⁰. În acest scop Aitken a folosit graficele și rezultatele publicate de Watanabe¹¹¹.

Observăm că, de la apariția metodei arheomagnetice de datare, la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la punerea ei la punct, prin eforturile prof. E. Thellier, din anul 1938, și până astăzi, s-au obținut rezultate numeroase și deosebit de interesante. Se poate considera pe bună dreptate, că cercetarea

¹⁰⁷ N. M. Gunn, A. S. Murray, *Geomagnetic field magnitude variations in Peru derived from archaeological ceramics dated by thermoluminescence*, în *GJRS*, 1980, 62, p. 345—366.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 346.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 355.

¹¹⁰ M. J. Aitken, *Magnetic dating II*, p. 19.

¹¹¹ *Ibidem*.

arheomagnetică, apărută mai întâi în Europa, nu a rămas o preocupare pur europeană, ci ea a fost adoptată și chiar îmbunătățită pe baza rezultatelor obținute în Extremul Orient, India și în continentul american. Din datele prezentate se observă faptul că se folosesc pentru analiză de preferință descoperiri arheologice *deja date*, fie pe baza metodei radiocarbon, fie prin cronologia istorică. Datarăa probelor (anterioară deci analizei arheomagnetice), ca și prelevarea lor corectă, constituie condițiile *sine qua non* ale obținerii unor rezultate valide.

Deși s-au obținut numeroase rezultate în domeniul arheomagnetismului, până acum nu se cunosc îndeajuns „legile” care guvernează variațiile cimpului magnetic terestru, și pe baza cărora se face datarea propriu-zisă. Acest lucru generează uneori și erori, care nu pot fi explicate. Astfel trebuie să interpretăm de altfel și scepticismul părintelui arheomagnetismului modern, prof. Theillier. El consideră că metoda arheomagnetică poate fi folosită deocamdată cu rezultate sigure doar pentru analiza materialelor care se plasează în timp până în sec. XIII ¹¹². Afirmatia sa are în vedere faptul, demonstrat deja, că pentru perioada cuprinsă între zilele noastre și sec. XIII există date înregistrate direct, verificate și verificabile, care asigură un plus de siguranță datării făcute. Același autor afirmă că pentru preistorie în general, unde imprecizia până la un anumit număr de ani nu este foarte importantă și nici supărătoare, se poate folosi și este recomandată în continuare metoda radiocarbon ¹¹³.

Cercetări relativ recente au arătat faptul că în funcție de valorile și variațiile cimpului magnetic terestru au loc schimbări și în ceea ce privește concentrația de carbon din atmosferă. Astfel, dacă s-ar ajunge la cunoașterea valorilor cimpului magnetic terestru din trecut, pe baza lor s-ar pune la punct nu numai metoda arheomagnetică, ci și cea a radiocarbonului ¹¹⁴. Cu toate aceste neajunsuri, alți cercetători din domeniul arheomagnetismului apreciază că metoda are un grad mult mai mare de precizie decât metoda radiocarbon și că se pot obține date cu o exactitate de până la 25—50 ani ¹¹⁵.

Există și unele nuanțări în ceea ce privește curba cronologică obținută prin metoda arheomagnetică. Astfel, dacă curba datării cuprinde câteva zeci de secole și este construită pe baza modelelor datate cu exactitate de până la un secol, curba poate fi extrapolată pe câteva sute de kilometri. În schimb, dacă curba datării se construiește pe modele datate cu exactitate de până la cinci ani, aceasta scoate în evidență deosebiri locale și poate fi extrapolată numai în limitele a zeci de kilometri ¹¹⁶.

Cercetătorii americani și englezi consideră că deși metoda arheomagnetică are unele carențe, oferă totuși cele mai avantajoase condiții pentru datare în arheologie. Totodată ei recomandă combinarea și compararea rezultatelor oferite prin această metodă cu cele obținute prin termoluminescență ¹¹⁷. Folosirea acestor două metode combinate oferă posibilitatea verificării rezultatelor, iar datele obținute sînt privite cu mai multă încredere ¹¹⁸.

Fără îndoială că rezolvarea problemelor legate de arheomagnetism și de datarea propriu-zisă nu se pot face decât cu multă răbdare, prin acumulare de noi date. Cercetările arheomagnetice care se fac în momentul de față în tot mai multe țări arată interesul suscitât de această metodă și de posibilitățile sale reale de datare.

THE ARCHEOMAGNETIC METHOD AND THE DATING OF THE ARCHAEOLOGICAL SITES

SUMMARY

The present article is meant to serve as a directory for the archaeomagnetic dating method. Starting from the available bibliography, I have made a survey of the principles of this method and I have given data concerning the variations of the earth's magnetic field, underlining the results obtained in several countries. I objectively mention some of the errors of the above method, which are due — as explained by those working on the problem — to the insufficient knowledge of the „laws” governing the variations of the components of the earth's magnetic field in the past. In the same way, I present the opinions of several geophysicists about the archaeomagnetic method, its dating possibilities, also underlining the contributions of some of the researchers.

In this respect we mention professor E. Thellier, considered as the father of archaeomagnetism, who perfected the archaeomagnetic method, both theoretically and practically, by building up the necessary apparatus. We have also made ample reference to the results obtained by M. J. Aitken (England), by S. P. Burlatskaya and her collaborators (U.R.S.S.), by M. Kovačeva (Bulgaria) by R. DuBois and D. Wolfman (U.S.A.) etc. We underline the fact that the archaeomagnetic method, discovered and perfected in Europe has been enriched through the results obtained in other continents (America, Asia).

¹¹² E. Thellier, *Le camp magnétique...*, p. 113.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ V. Buchá, E. Neustupný, *Changes of the Earth's magnetic field and radiocarbon dating*, in *PA*, 1967, 2, p. 569—613.

¹¹⁵ S. P. Burlatskaja, *Datirovanie arheologičeskich ob'ektov arheomagnitnykh metodom*, in *SA*, 4, 1963, p. 117.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ D. Wolfman, *op. cit.*, p. 130; N. M. Gunn, A. S. Murray, *op. cit.*, p. 365.

¹¹⁸ *Ibidem*.

The article also presents the Romanian contributions to the problem under discussion — We have made a survey of the recorded values of the magnetic field in Romania, beginning with the 18th century. We have also underlined St. Procopiu's and C. Păpușoi's activity in the problem of remanent magnetism, which has allowed the possibility of drawing magnetic maps for Romania. At the same time we have also considered the results obtained by archaeomagnetic analysis. So we mention I. Bucur's older results from the analysis of samples coming from Wallachia and Transylvania (13th to 18th century), as well as more recent results obtained by C. Păpușoi and his collaborators in Moldavia (4th century A. D., 14th to 15th century). The tendency is that an archaeomagnetic scale should be reached for Romania by analyzing an increased number of samples and by comparison with the results obtained in the neighbouring countries.

The data in the present article lead to the conclusion that two aspects are important in order to achieve an efficient archaeomagnetic scale: the method of gathering samples and the dating of the archaeological objects. The archaeomagnetic scale can be achieved for well-dated objects and only afterwards, is it possible to interpret (to date) the objects about which there is no or just incomplete information.

Geophysicists suggest the preliminary dating of objects, through the radioactive carbon method or by historical chronology. It has been noticed that very good results are obtained through analyses combining thermoluminescence and archaeomagnetism, which offer the possibility of simultaneously checking both the methods.

The archaeomagnetic method is appreciated by many specialists as being more advantageous and less expensive than other methods.

The problems still unsolved in the theoretical domain of geomagnetism and which also concern the „laws” governing the variations of the earth's magnetic field will probably get a solution in the next years, by storing further data.

Translated by OCTAVIA OCULI

LIST OF FIGURES

- Fig. 1. — 1 — after E. Thellier; 2 — after M. J. Aitken, H. N. Hawley and G. H. Weaver; 3 — after S. P. Burlatskaya.
 Fig. 2. — 1 — after M. J. Aitken and H. N. Hawley; 2 — after S. P. Burlatskaya; 3 — after S. P. Burlatskaya, I. E. Načasova, T. B. Nečaeva, O. M. Rusakov, G. F. Zagniy, E. N. Tarhov, Z. A. Tčelidze.
 Fig. 3. — 1–2 — after S. P. Burlatskaya, I. E. Načasova, T. B. Nečaeva, O. M. Rusakov, G. F. Zagniy, E. N. Tarhov, Z. A. Tčelidze; 3–5 — after S. P. Burlatskaya, I. E. Načasova, T. B. Nečaeva, O. M. Rusakov, G. F. Zagniy.
 Fig. 4. — 1–2 — after S. P. Burlatskaya, I. E. Načasova, T. B. Nečaeva, O. M. Rusakov, G. F. Zagniy.
 Fig. 5. — 1–2 — after O. M. Rusakov, G. F. Zagniy.
 Fig. 6. — 1 — after O. M. Rusakov, G. F. Zagniy; 2 — after V. Buchá.
 Fig. 7. — 1–2 — after V. Buchá; 3 — after O. Orlický and J. Tirpak.
 Fig. 8. — 1 — after O. Orlický and J. Tirpak; 2 — after C. Păpușoi, M. Mantu and A. Mantu.
 Fig. 9. — 1 — after C. Păpușoi, M. Mantu and A. Mantu; 2 — after M. Kovačeva.
 Fig. 10. — 1 — after I. Bucur; 2 — after M. Kovačeva.
 Fig. 11. — 1 — after M. Kovačeva.
 Fig. 12. — 1 — after M. Kovačeva; 2 — after M. Kovačeva, G. F. Zagniy, D. Veljovič, H. Bucker; 3–4 — after K. P. Games.
 Fig. 13. — 1 — after N. M. Gunn and A. S. Murray; 2–3 — after D. Wolfman.

NOI DETERMINĂRI ARHEOBOTANICE PENTRU MOLDOVA*

DE

FELICIA MONAH

În cursul săpăturilor arheologice se întâlnesc destul de frecvent resturi de plante cultivate sau din flora spontană. Mai bine conservate sînt, de obicei, semințele și fructele care oferă și suficiente elemente de recunoaștere pentru determinări mai sigure. Identificarea corectă a resturilor de plante descoperite în săpături are o importanță deosebită pentru arheologi și, după părerea noastră, ele pot contribui și la elucidarea unor probleme de geobotanică. Datorită acestor considerente nu este surprinzător faptul că, de mult timp, materialele de acest gen au atras atenția arheologilor care au utilizat uneori determinări empirice sau au apelat la botaniști recunoscuți.

Primele determinări arheobotanice din România, pe baza unor eșantioane antracologice, au fost realizate de Radu Popovici de la Universitatea din Cernăuți¹. Același interes l-a arătat și renumitul botanist Traian Săvulescu². După 1946, timp de mai multe decenii, nu s-au mai făcut decît determinări sporadice și doar în ultimul deceniu cercetările arheobotanice au fost reluate la inițiativa lui Marin Cărciumaru de la Institutul de Arheologie din București³. În cadrul acestei acțiuni au fost determinate și uneori reexaminat eșantioane arheobotanice provenind din așezări preistorice, antice sau mai recente. În această perioadă s-au efectuat și primele determinări științifice pentru epoca medievală⁴.

Deoarece nu avem intenția, acum, să facem un istoric al cercetărilor, pe această temă din România, ne vom opri aici, subliniind necesitatea determinării și publicării tuturor descoperirilor arheobotanice, care împreună cu analizele palinologice pot contribui la reconstituirea mediului înconjurător din diferite epoci istorice.

Recent, prin bunăvoința arheologilor de la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol din Iași”⁵, am intrat în posesia a noi loturi arheobotanice, provenind, în cea mai mare parte, din așezări și necropole medievale.

* * *

Materialele arheobotanice de la Răducăneni (jud. Iași) au fost găsite întîmplător de membrii Cercului Muzeografie-Arheologie al C.P.S.P. Iași îndrumați de prof. Marcel Tănăsache. Descoperirea

* Considerăm mai potrivită folosirea termenului „arheobotanică” pentru resturile subfosile de plante și îl utilizăm în textul nostru, răminind ca paleobotanică să desemneze resturile fosile de plante. Mulțumim călduros colegilor Violeta Dinu și Mircea Ceaciru pentru efectuarea desenelor și fotografiilor.

¹ R. Popovici, *Untersuchung prähistorischer Nadelholzkohlen Nord Bessarabiens*, în *BSFC*, V/1, 1931, p. 261–266; idem, *Ein Beitrag zur mikroskopischen Untersuchung von prähistorischen Holzkohlen*, în *BSFC*, VI, 1932, p. 142–144; idem, *Beiträge zur Waldgeschichte Nord Rumäniens*, în *BSFC*, VI, 1932, p. 229–250; idem, *Ein weiterer Beitrag zur Waldgeschichte unseres Landes*, în *BSFC*, VII, 1933, p. 244–249; idem, *Pădurile paleo — și neolitice din nordul României (cu o hartă și 10 figuri în text)*, în *BSFC*, VIII, 1934, p. 277–295. ² Tr. Săvulescu, în *Analele Academiei Române*, 1941/42, p. 73 (ședința din 24 aprilie 1942); idem, în *Natura*, an XXXI, nr. 5, mai 1942, p. 193; idem, *Flora*, în C. Matasă, *Frumușița. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, București, 1946, p. 37–42.

³ Dintre numeroasele publicații apărute în ultimii ani nu vom cita decît cîteva: M. Cărciumaru, *Considerații paleobotanice și contribuții la agricultura geto-dacilor*, în *Thraco-Dacica*, IV, 1983, 1–2, p. 126–134; *ibidem*, în *Thraco-Dacica*, VI, 1985, 1–2, p. 182–187; M. Cărciumaru și F. Monah, *Raport preliminar privind semințele carbonizate de la Poduri-Dealul Ghindaru, județul Bacău*, în *Mem. Antiq.*, IX–XI (1977–1979), 1985, p. 699–708; idem, *Déterminations paléobotaniques pour les cultures Precucuteni et Cucuteni*, în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, 1987, p. 167–174.

⁴ Gh. Comarovschi, *Rezultatele analizelor efectuate la două probe de semințe provenite de la Baia, județul Suceava*, în E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII*, Iași, 1980, p. 274–275; E. I. Emandi, *Cultura plantelor în nordul Moldovei (secolele IX–XV) în lumina cercetărilor paleobotanice*, în *Hiërasus*, 1982, p. 51–84.

⁵ Materialele arheobotanice ne-au fost puse la dispoziție de cercetătorii V. Chirica, R. Popovici și V. Spinei, tuturor le mulțumim călduros.

a fost făcută în stațiunea cunoscută sub numele „La Cireadă” sau „Zagoina” de pe teritoriul fostului sat Bazga⁶, înglobat în prezent în Răducăneni.

Ni s-au prezentat două eșantioane: primul, după notațiile făcute de descoperitor a fost găsit în locuința prăbușită din cauza alunecărilor de teren din apropierea vârfului promontoriului. Împreună cu materialele arheobotanice ni s-a transmis și un mic fragment ceramic aparținând unui vas de provizii, despre care se afirmă că provine „din vasul în care au fost găsite boabe de mei carbonizate din locuința prăbușită”. Fragmentul ceramic, dificil de datat, este ars la exterior oxidant, având culoarea gălbuie. Interiorul său este de culoare neagră datorită unui depozit cărbunos, rezultat, probabil din descompunerea materialului organic. Alte două fragmente, ce par să provină de la același vas, ne-au fost transmise mai târziu împreună cu câteva informații suplimentare⁷. În interior se observă același depozit de culoare neagră, fragmentele având caracteristici similare celui descris mai sus. Pe unul din ele se observă un briu în relief. Pe baza informațiilor de la descoperitori și a ceramicii credem că eșantionul nr. 1, de la Răducăneni, poate fi datat în secolele IV—III î.e.n., materialul arheobotanic fiind atribuit populației geto-dacice.

Eșantionul, care se prezenta sub forma unui bulgăre de culoare neagră, conținea 112 achene (fructe) carbonizate (fig. 1/7; 2/2, 7) de *Cannabis sativa* L. O bună parte dintre achene sînt întregi, avînd lungimea de 3—5 mm și lățimea de 2—3 mm, dimensiuni ce corespund cu cele ale fructelor actuale⁸. Achenele sînt puternic carbonizate, majoritatea avînd pericarpul (învelișul fructelor) crăpat, dar nu se poate face nici o confuzie cu fructele de *Lithospermum purpureocoeeruleum*⁹.

Cultivarea cînepii (*Cannabis sativa* L.) în secolele IV—III î.e.n. și chiar mult mai timpuriu nu este surprinzătoare. În Europa *Cannabis sativa* L. era cunoscută încă din neoliticul band-ceramic¹⁰. Pentru România, după înfirmarea determinării de la Frumușica¹¹, avem o semnalare, fără determinare științifică, despre descoperirea într-un tumul post-eneolitic din Muntenia a unor semințe de cînepă¹².

Cannabis sativa L. putea fi cultivată pentru fibrele textile ce se scot din tulpini, pentru uleiul comestibil extras din achene și poate pentru oleorezinele, cu proprietăți halucinogene¹³, secretate în anumite condiții climatice.

Despre cea de a doua probă de la Răducăneni sîntem informați, de către descoperitori, că a fost găsită într-un vas mic depus ca ofrandă într-un mormînt. Se pare, însă, că este vorba de o urnă în formă de sac, cu buza teșită și ușor reliefată în exterior¹⁴. După descoperitori, eșantionul se datează înainte de nivelul de locuințe, deci în secolele VI—V î.e.n.¹⁵.

Eșantionul cuprinde o cariopsă de *Hordeum* sp. (lungimea de 5,5 mm și lățimea de 2 mm) și 11 cariopse (fig. 1/5; 2/1) de *Triticum aestivum* L. (lungimea de 4,5 mm și lățimea de 2,7—3 mm). Starea de conservare a cariopselor este bună, descoperirea neavînd nimic deosebit pentru epoca căreia îi este atribuită.

* * *

Alte loturi de materiale arheobotanice, provenind din așezări medievale (secolele XV—XVII) din județul Neamț, ne-au fost oferite cu multă amabilitate de cercetătoarea Rodica Popovici.

Pe teritoriul comunei Dobreni, în satul Negrești, a fost descoperită o așezare medievală pe locul numit Dolhești de pe pîrîul Horaia¹⁶, afluent al Cracăului. Așezarea este situată în aria marginală, nordică, a Depresiunii Cracău-Bistrița, zonă în care relieful este mai înalt iar temperatura este mai coborîtă cu 1—2° față de mediile anuale de 6,5—7,5°C, în timp ce precipitațiile medii anuale variază între 600—700 mm¹⁷. Considerăm că este necesar să precizăm că în secolul al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în timpul așa numitei „mici vîrste a gheții”, perioadă de prînătată răcire, temperatura medie anuală era, probabil, mult mai coborîtă decît cea actuală¹⁸. De fapt, în secolul al XVIII-lea, în zona Dobreni, poate și din alte motive, terenul arabil era destul de redus, predominînd pădurile, pășunile și fînețele¹⁹.

⁶ Cf. V. Chirica, M. Tănăsache, *RAJI*, 2, Iași, 1985, p. 334, LXI.L.A.

⁷ Fragmentele ceramice și unele informații ne-au fost oferite de elevul Cătălin Piu cărui îi mulțumim.

⁸ J. M. Renfrew, *Paleoethnobotany. The Prehistoric Food Plants of the Near East and Europe*, Londra, 1973, p. 163.

⁹ Vezi M. Cărciumaru și F. Monah, *Reconsiderări asupra determinărilor de semințe carbonizate de la Frumușica și Valea Lupului*, în *SCIIVA*, 36, 1985, 4, p. 351—552.

¹⁰ J. M. Renfrew, *loc. cit.*

¹¹ M. Cărciumaru și F. Monah, *op. cit.*, p. 351.

¹² D. V. Rosetti, *Moștele funerare de la Gurbănești*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 805.

¹³ E. Grigorescu, U. Stănescu, *Farmacognozie*, II, Iași, 1974, p. 37; Em. Grigorescu, I. Ciulei, U. Stănescu, *Index fitoterapeutic*, București, 1986, p. 84.

¹⁴ Informație de la elevul Cătălin Piu.

¹⁵ Informație de la V. Chirica și M. Tănăsache.

¹⁶ R. Popovici, D. Pop, *Săpăturile arheologice din așezarea rurală medievală de la Negrești-Neamț*, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 588.

¹⁷ I. Ungureanu și Gh. Lupașcu, *Relații între procesul de populare și evoluția solurilor în Depresiunea Cracău-Bistrița (județul Neamț)*, în *Memoriile secțiunilor științifice*, seria IV, t. VII, nr. 1, 1984, p. 20.

¹⁸ M. Cărciumaru, *Considerații generale asupra oscilațiilor climatice în ultimii 5000 de ani*, în *Suceava. Anuarul muzeului județean*, IX, 1982, p. 470.

¹⁹ I. Ungureanu și Gh. Lupașcu, *loc. cit.*, vezi și harta de la fig. 1.

În cursul săpăturilor au fost descoperite resturi de plante doar în locuința nr. 2, cercetată în anii 1978—1982. Construcția, în care au fost găsite materiale arheobotanice, pare după ceramica de bună calitate și soba cu cahle decorate ²⁰ să fi aparținut unui locuitor cu o stare materială deosebită. În casa amintită, datată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a fost găsit un endocarp (sîmbure) foarte bine conservat (fig. 1/2 ; 2/3) de *Prunus domestica* L. (lungimea 17 mm și lățimea de 8 mm). *Prunus domestica* L. este cel mai răspîndit arbore fructifer din zona deluroasă, valorificînd bine locurile improprie pentru alte culturi ²¹. Fructele se consumau proaspete sau conservate prin uscare sau afumare.

În aceeași locuință a fost găsit și un sîmbure (fig. 1/1 ; 2/4) de *Prunus persica* (L.) Batsch (piersic) ²².

Dimensiunile exemplarului nostru (lungimea de 19 mm și lățimea de 14 mm) par să indice că este vorba de un soi cu sîmburi mici și bineînțeles cu fructe mici sau că ne aflăm în fața unei încercări de aclimatizare. Starea de conservare a sîmburelui este foarte bună, observîndu-se bine brazdele regulate și adînciturile în endocarp.

Menționăm și faptul că piersicul este o specie pretențioasă față de climă și sol, dezvoltîndu-se bine pe terenuri adăpostite și calde, iar înmulțirea se face prin altoire ²³.

În depunerile medievale de la Bratislava, datate în secolele XIII—XVII, au fost descoperiți mai mulți sîmburi de piersic ²⁴, cultivarea lui fiind atestată și în alte așezări medievale din Europa centrală.

Alte fructe de prun au fost descoperite în așezarea medievală de la Borniș-Siliște de pe teritoriul satului Borniș (com. Dragomirești), sat situat în zona geografică cunoscută sub numele de Piemontul colinar ²⁵. Microzona menționată are o climă de tip continental, cu temperaturi medii anuale de 8—9°C și precipitații relativ reduse (550—600 mm pe an) ²⁶. În zonă predomină solul brun podzolit, dar de-a lungul piraiei unde se află cele două așezări medievale se găsesc soluri aluviale ²⁷.

Așezarea medievală Borniș-Siliște, aflată pe locul satului feudal Negoști, a fost investigată începînd cu anul 1972 și pînă în prezent au fost săpate 22 de locuințe din secolele XIV—XV și XVI—XVII ²⁸. În locuința nr. 22, datată pe baza materialului ceramic la sfîrșitul secolului al XVII-lea, a fost găsită o drupă (fig. 1/4 ; 2/6) de *Prunus domestica* L. (lungimea de 22,5 mm și lățimea de 17 mm). În sfîrșit, din groapa nr. 4, datată în același secol, a fost recuperată o altă drupă (fig. 1/3 ; 2/6) de *Prunus domestica* L. (lungimea 25 mm) cu o parte a mezocarpului păstrată. Sub mezocarp se observă endocarpul lung de 21 mm și lat de 13 mm.

Autoarea săpăturilor remarcă faptul că între locuințele satului medieval Negoști existau spații destul de mari, care se presupune că erau folosite „drept grădini de pomi fructiferi” ²⁹. Materialul arheobotanic descoperit în săpătură pare să susțină această ipoteză.

În apropierea fostului sat Negoști, tot pe teritoriul actualului sat Borniș, se află vestigiile unei alte așezări medievale datată în secolele XIV—XVII, cunoscută în documente sub numele de Mălești ³⁰. În locuința nr. 11 din secolul al XVII-lea, a fost descoperit un fruct carbonizat, incomplet, de *Cornus mas* L. (corn). Se poate aprecia lungimea la 13 mm și lățimea la 5 mm. În partea ruptă a endocarpului se observă porțiuni din sîmîntă.

Cornul este un arbust cu mare răspîndire, fiind frecvent în pădurile și tufărișurile de la cîmpie și din zona deluroasă ³¹. Fructele astringente, bogate în vitamina C, sînt comestibile.

*

Materialele arheobotanice, puțin numeroase, provenind din așezări medievale tîrzii din județul Neamț nu ridică probleme deosebite. Cultivarea prunilor era, fără îndoială, făcută atît pentru consumul fructelor proaspete cît și pentru alimentația în sezonul rece. În ultimul caz, fructele erau uscate sau afumate, fiind folosite și la diferite fierturi. Ne punem întrebarea, la care nu vom putea răspunde, dacă prunele erau utilizate deja pentru obținerea unor băuturi alcoolice. După F. Braudel, în secolul al XVII-lea băuturile distilate se impun în întreaga Europă, pentru obținerea lor fiind folosite diferite fructe, vinul, drojdia de vin și cereale ³². Problema apariției în Moldova a primelor băuturi alcoolice distilate este deosebit de importantă și va necesita cercetări ample, complexe.

²⁰ R. Popovici, D. Pop, *op. cit.*, p. 588 și informații personale de la primul autor.

²¹ *Flora R.P.R.*, vol. 4, București, 1956, p. 838.

²² *Ibidem*, p. 870—874.

²³ *Ibidem*.

²⁴ E. Opravil, E. Hajnalova, *Beitrag zum kennen von Stein-, Schalenobst und der Weinrebe*, în *SlovArch*, XXVII/1, 1979, p. 186—187, fig. 1—5.

²⁵ C. Martinuc, *Așezarea geografică și relieful*, în *Războieni-Valea Albă și împrejurimile*, Piatra Neamț, 1977, p. 13.

²⁶ El. Mihăilescu, *Caracterizarea climatică*, în *Războieni-Valea-Albă și împrejurimile*, p. 22—23.

²⁷ Gh. Lupașcu, *Tipurile principale de sol*, în *Războieni-Valea Albă și împrejurimile*, p. 20—21.

²⁸ R. Popovici, *Așezarea rurală Negoști (secolele XV—XVII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972—1977*, în *MemAntiq*, IX—XI (1977—1979), 1985, p. 261 și urm.

²⁹ *Ibidem*, p. 264.

³⁰ Idem, *Cercetări arheologice în așezarea rurală medievală Mălești (secolele XIV—XVII)*, în *ArchMold*, XI, 1987, p. 169 și urm., vezi și nota 7.

³¹ *Flora R.P.R.*, vol. VI, București, 1958, p. 317.

³² F. Braudel, *Structurile cotidianului*, București, 1984, p. 280 și urm.

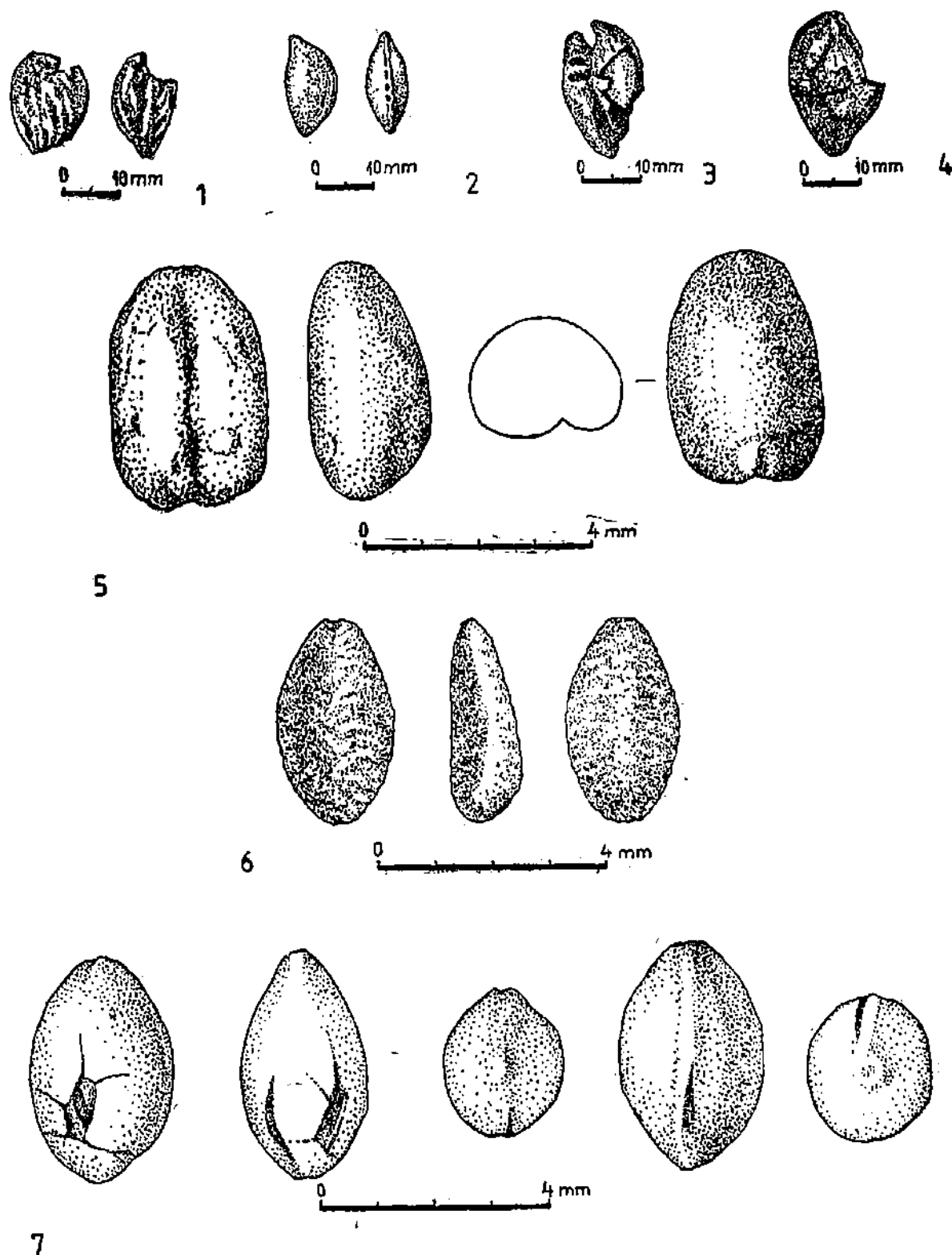

Fig. 1.1. Sîmbure de *Prunus persica* L. Batsch.; 2-4, sîmbure și drupe de *Prunus domestica* L.; 5, cariopsă de *Triticum aestivum* L.; 6, sîmînță de *Sambucus nigra* L.; 7, achenă de *Cannabis sativa* L. (1-2, Negrești-Dolhești; 3-4, Borneș-Siliște; 5, 7, Răducăneni-Zăgoina; 6, Iludum-Botoșani).

Din punct de vedere botanic o discuție mai amplă comportă *Prunus persica* (L.) Batsch, care nu este specific zonei amintite și care nu este cultivat nici în prezent. Dacă ne aflăm în fața unei încercări de aclimatizare tehnica este destul de complexă și reclamă cunoștințe profunde de pomicultură. Așa cum am mai spus, înmulțirea piersicului se face prin altoire, iar în cazul de la Dolhești drept port-altoi puteau fi folosiți *Prunus spinosa* L. (porumbarul sau *Prunus cerasifera* Ehrh.³³ (corcodușul), arbori cunoscuți în flora locală. Oricum, se poate presupune că unii dintre locuitorii de la Negrești-Dolhești cunoșteau tehnica altoirii.

* * *

În sfârșit, ultimul lot de materiale arheologice ne-a fost pus la dispoziție de cercetătorii Victor Spinei și Rodica Popovici. În urma săpăturilor din campania 1987 din necropola nr. 2 de la Hudum (com. Mihai Eminescu, jud. Botoșani), datată pe baza monedelor și a altor obiecte de inventar în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului al XV-lea³⁴, au fost observate, în apropierea craniilor scheletelor din două morminte, aglomerări de semințe.

Pe fundul M 159, în apropierea craniului scheletului, a fost remarcată, pe o suprafață destul de restrânsă, o aglomerare de câteva sute de semințe necarbonizate de soc (*Sambucus nigra* L.). Semințele, de culoare galben-ocru uniformă, prezintă o sculptură superficială formată din șiruri transversale de puncte ușor adâncite (fig. 1/6).

Forma, culoarea, dimensiunile și sculptura superficială sînt identice cu cele ale semințelor de soc actuale. Majoritatea semințelor sînt sparte, în general, longitudinal. S-au putut extrage și câteva semințe întregi, care prezintă următoarele dimensiuni: lungimea variază între 3—3,5 mm iar lățimea între 1,8—2,0 mm.

Semințele din M 159 provin de la soc (*Sambucus nigra* L.)³⁵, neputînd fi confundate cu cele de boz (*Sambucus ebulus* L.), cu care au unele asemănări, dar care sînt mai rotunde³⁶.

În aceleași condiții, dar în cantitate mai mică, semințe de soc au fost găsite în M 161. Și aici semințele erau lipite una de alta formînd un bulgăre „cimentat” în pămîntul de pe fundul gropii. Într-un alt mormînt (M 169), în zona picioarelor scheletului, erau risipite câteva sute de semințe de soc.

Prezența semințelor de *Sambucus nigra* L. în cele trei morminte de rit creștin din necropola nr. 2 de la Hudum este foarte dificilă de explicat.

Sambucus nigra L. este un arbust ce produce mici fructe suculente, de culoare neagră, aflate pe ciorchini cu cinci ramuri. Fiecare fruct are cinci semințe. Un astfel de arbust are o producție apreciazabilă de fructe (aproximativ 3—5 kg). Fructele, de formă sferică (diametrul de 6—8 mm), sînt comestibile, avînd un gust dulce-acrișor destul de fad. În gastronomia tradițională românească sînt relativ puțin folosite în momentul de față, dar în unele sate sînt încă utilizate la dulceață, iar uneori pentru prepararea unui suc. Mai rar sînt conservate în zahăr și consumate în sezonul rece.

Se pare că în unele țări ca Germania și Anglia, în zonele neviticole, erau folosite la obținerea vinului³⁷. În Moldova, în partea muntoasă a județelor Vrancea, Bacău și Suceava, avem informații despre prepararea vinului din fructe de soc folosindu-se drojdia și zahărul pentru a facilita fermentația. În zona Podu Turcului (jud. Bacău) fructele de soc și chiar de boz sînt folosite la colorarea vinurilor negre.

În literatura arheobotanică se citează frecvent descoperiri de semințe de soc necarbonizate în așezările preistorice din zona Alpilor: Burgaschi-see, Bozeman, Neiderwil, Zug, St. Blaise, Sippligen, Monte Covolo, Castione, Parma³⁸. Alte descoperiri provin din R.F.G. de la Waldsee, Sippligen, Dümmersee, Ehrenstein etc.³⁹. De asemenea, în așezarea neolitică de la Hochdorf (R.F.G.) au fost găsite semințe necarbonizate de *Sambucus nigra* L. și de *Sambucus ebulus* L., dar în cantități foarte mici⁴⁰. Descoperiri asemănătoare au fost făcute în așezările preistorice tirzii Glastonbury și Meare din comitatul Somerset (Anglia)⁴¹.

Numărul mare de descoperiri ne asigură că fructele de *Sambucus nigra* L., într-o formă sau alta, erau frecvent folosite în alimentația preistorică și în mod sigur au fost utilizate și în perioadele mai recente.

Revenind la descoperirile de la Hudum-Botoșani trebuie să notăm câteva detalii. Semințele din M 159 și 161, după părerea noastră, nu pot proveni de la depunerea unor fructe de soc. În acest caz semințele ar fi fost mult mai dispersate. Impresia noastră este că semințele se aflau în suspensie într-un lichid. Aceasta ar fi singura explicație pentru aglomerarea lor.

³³ Flora R.P.R., vol. 4, București, 1956, p. 874.

³⁴ V. Spinei, R. Popovici, *Cercetările arheologice din necropola medievală de la Hudum, jud. Botoșani*, în *ArhMold*, X, 1985, p. 74 și urm.

³⁵ J. Renfrew, *op. cit.*, p. 150 și fig. 98.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ J. Renfrew, *loc. cit.*

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*; H. Kuster, *Neolitische Pflanzreste aus Hochdorf, Gemeinde Eberdingen (Kreis Ludwigsburg)*, în *Hochdorf, I, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg*, 19, Stuttgart, 1985, p. 34, pl. 2a, b.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ J. Renfrew, *op. cit.*, p. 150.

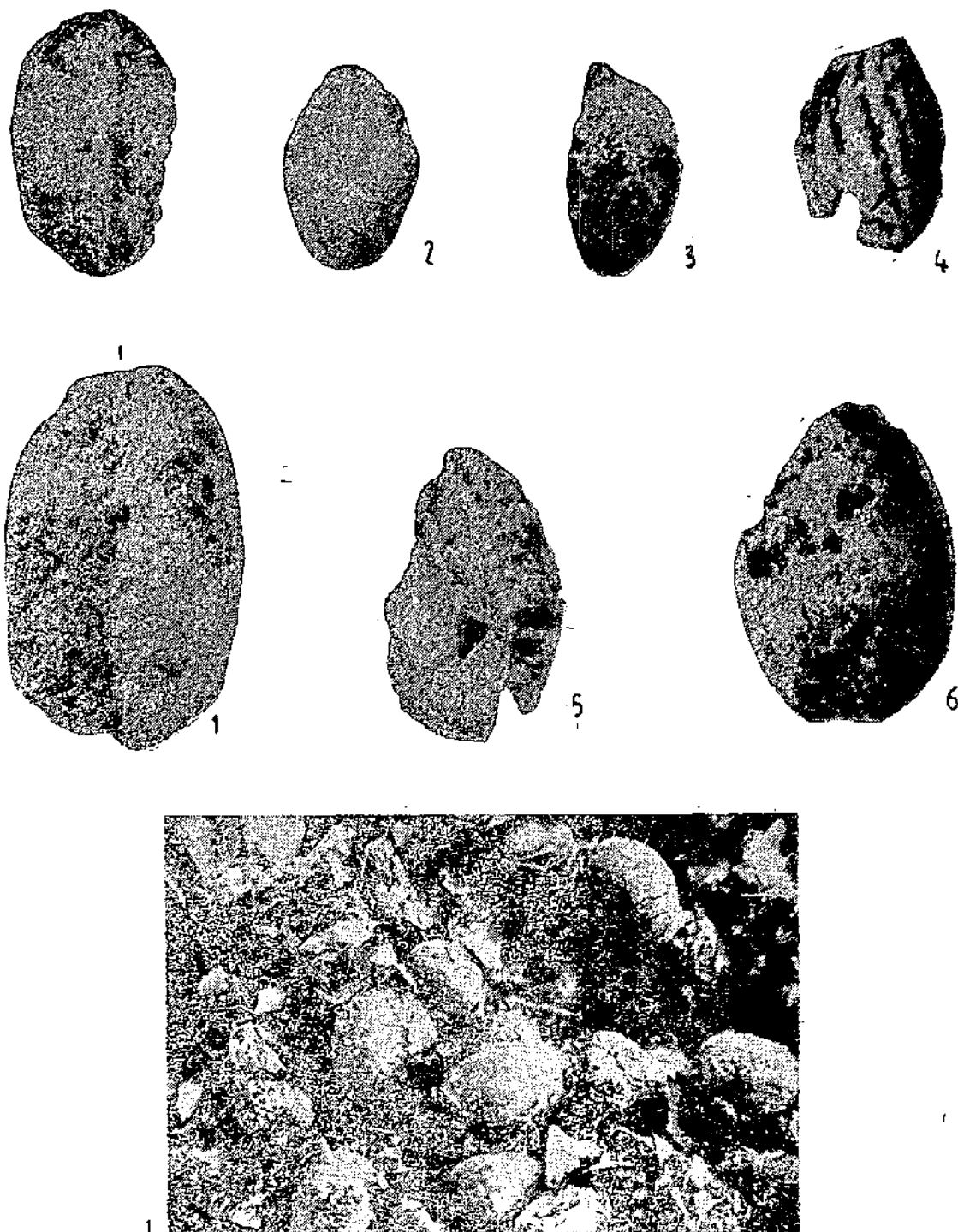

Fig. 2. 1, Cariopsă de *Triticum aestivum* L. ; 2, achenă de *Cannabis sativa* L. ; 3, simbre de *Prunus domestica* L. ; 4, simbre de *Prunus persica* (L.) Batsch. ; 5-6, drupe de *Prunus domestica* L. ; 7, achene de *Cannabis sativa* L. (1-2, 7, Rădăcăneni-Zagoina ; 3-4, Negrești-Dolhești ; 5-6, Borniș-Siliște). Scări diverse.

Se știe că în ritualul de înmormântare de la noi există obiceiul stropirii mortului cu vin și ulei, practică ce poate fi considerată ca o libație. Satul Hudum, situat în nordul Moldovei, se afla într-o zonă mai puțin favorabilă cultivării viței de vie, așa că ne gândim la eventuala folosire, la ritualul de înmormântare, în anumite condiții, a vinului obținut din fructe de soc.

În lipsa unei alte ipoteze, cât de cât plauzibile, ne propunem să urmărim această pistă. Rămîne ca cercetările viitoare să confirme sau să infirme supoziția noastră.

* * *

În ultimul deceniu cercetările arheobotanice de la noi au înregistrat evidente progrese. Pornite din inițiativa preistoricienilor ele au abordat perioade din ce în ce mai recente, iar în ultimii ani au trezit și interesul arheologilor medievaliști.

Materialele arheobotanice discutate de noi sînt puține la număr iar condițiile de descoperire nu permit formularea unor ipoteze mai sigure. Rămîn numeroase întrebări la care vor trebui să răspundă cercetările viitoare. Geto-dacii cunoșteau și foloseau oare proprietățile halucinogene ale olcirezinelor secrete de *Cannabis sativa* L. ? În acea perioadă clima din Dacia era mai caldă și mai uscată, așa cum ar sugera întrebarea precedentă ? La Negrești - Dobreni ne aflăm oare în fața unor încercări de aclimatizare a lui *Prunus persica* ? Care este vechimea băuturilor distilate din fructe de *Prunus domestica* L. ? și, în sfîrșit, ultima întrebare și poate cea mai interesantă : care era rostul și semnificația semințelor de soc din mormintele de la Hudum-Botoșani ?

Întrebările noastre nu-și vor găsi răspunsul decît prin acumularea unui număr cît mai mare de informații, rezultat al colaborării sistematice între arheologi și arheobotaniști, colaborare care sperăm să aducă noi date, mai sigure, atît în cunoașterea mediului înconjurător al diferitelor epoci istorice cît și asupra agriculturii practicate în vechime.

NOUVELLES DÉTERMINATIONS ARCHÉOBOTANIQUES EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

On présente les résultats des déterminations archéobotaniques effectuées sur les matériaux en provenance des suivantes stations archéologiques de la Moldavie : Zagoia, com. de Răducăneni, dép. de Iași, datée dans les IVe - IIIes. av.n.è., les établissements médiévaux des villages Negoiești, com. de Dobreni et Borniș, com. de Dragomirești (dép. de Neamț et la nécropole médiévale du village Hudum, com. de Mihail Eminescu (dép. de Botoșani).

Dans l'établissement de Răducăneni on a découvert par hasard deux échantillons de matériaux archéobotaniques. L'échantillon no. 1 trouvé dans un vase à provisions, contient des achaines de *Cannabis sativa* L. La plupart des achaines sont intactes, collées entre elles, en formant une motte. Le second échantillon découvert dans un petit vase d'offrande en provenance d'une sépulture, contient 1 caryopse de *Hordeum* sp. et 11 caryopses de *Triticum aestivum* L.

De l'établissement médiéval de Negrești proviennent un pèpin de prunier (*Prunus domestica* (L.) et un pèpin de pêcher [*Prunus persica* (L.) Batsch]. Le prunier est une espèce très répandue dans cette zone, tandis que la présence du pêcher ne peut expliquer que par la tentative de l'acclimater dans ces endroits.

Dans la station de Siliște-Borniș (XIVe - XVes et XVIe - XVIIes.) on a découvert 2 fruits de *Prunus domestica* L. dont chez un on observe en cassure l'endocarpe. Dans la station de Mălești - Borniș (XIVe - XVIIes.) on a découvert un fruit de cornouiller en mauvais état de conservation.

D'un intérêt particulier s'avèrent les matériaux archéobotaniques en provenance de la nécropole médiévale (XIVes.) de Hudum. Dans la sépulture no. 159 on a trouvé, dans la proximité de la tête du squelette, de nombreuses semences de sureau, disséminées en argile. Presque toutes sont cassées et collées entre elles.

Dans la sépulture no. 161 on a trouvé une quantité plus petite des mêmes semences. Dans la sépulture no. 169, les semences de sureau sont encore plus rares et se trouvaient dans la zone des pieds du squelette.

Nous supposons que la présence de ces semences doit être mise en relation avec la production du vin de fruits du sureau et son utilisation dans le rituel funéraire.

Traduit par MARIUS ALEXIANU

LÉGENDE DE FIGURES

Fig. 1. 1, Pèpin de *Prunus persica* (L.) Batsch. ; 2-4, pèpin et drupes de *Prunus domestica* L. ; 5, caryopse de *Triticum aestivum* L. ; 6, *Sambucus nigra* L. ; 7, achaine de *Cannabis sativa* L. (1-2, Negrești-Dolhești ; 3-4, Borniș-Siliște ; 5, 7, Răducăneni-Zagoia ; 6, Hudum-Botoșani).

Fig. 2. Caryopses de *Triticum aestivum* L. ; 2, achaine de *Cannabis sativa* L. ; 3, pèpin de *Prunus domestica* L. ; 4, pèpin de *Prunus persica* (L.) Batsch. ; 5-6, drupes de *Prunus domestica* L. ; 7, achaines de *Cannabis sativa* L. (1-2, 7, Răducăneni-Zagoia ; 3-4, Negrești-Dolhești ; 5-6, Borniș-Siliște). Gr. dif.

DESCOPERIRI MONETARE DIN MOLDOVA. I

DE

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA și VIOREL BUTNARIU

Utilitatea demonstrată de-a lungul anilor prin publicarea *Cronicii* descoperirilor monetare în *SCIV(A)*, *Dacia* și *BSNR*¹, ca și îndemnul autorului rubricii, profesorul Bucur Mitrea, au constituit și pentru noi motivații temeinice de a iniția o întreprindere similară și pentru regiunea est-carpatică a țării noastre. Continuând ceea ce începuse Constantin Moisil cu multe decenii în urmă², Bucur Mitrea a ridicat la un nivel deosebit înregistrarea descoperirilor monetare, care s-au dovedit a fi într-o măsură tot mai mare indispensabile întocmirii unor lucrări de sinteză. Succesul acestei realizări a stimulat încercări asemănătoare și în alte regiuni ale țării, cum sint cele datorate lui Eugen Chirilă — sau altele apărute în diverse publicații, ca *Memoria Antiquitatis, Pontica*³ etc.

Ținând seama de existența *Cronicii* susținute de către Bucur Mitrea, poate s-ar putea pune întrebarea în ce măsură este folositoare o nouă lucrare de acest gen. În ceea ce ne privește, considerăm că apariția acesteia se impune datorită următoarelor cerințe: consemnarea cât mai grabnică a fiecărei descoperiri, însoțită de toate datele posibile; concentrarea zonală a descoperirilor încă dintr-o primă fază, facilitându-se astfel alcătuirea sintezelor regionale; crearea unei largi emulații, care să determine tot mai mulți specialiști, profesori, învățători, colecționari, școlari ș.a. de a furniza informațiile numismatice deținute și de a înlătura într-o cât mai mare măsură pericolul pierderii materiale și științifice a descoperirilor.

Pentru publicarea cât mai completă a descoperirilor monetare — am fost ajutați nu numai de concluziile la care a ajuns de mai mult timp cercetarea în domeniu⁴, ci și de progresul vizibil înregistrat de asemenea *cronici* de-a lungul anilor. De aceea, noi preconizăm ca, în lucrarea de față, să cuprindem toate categoriile de monede găsite în teritoriul de care ne ocupăm (grecești, macedonene, dacice, romane, bizantine și medievale românești sau străine), acestea urmînd a fi catalogate cronologic, iar — în cadrul secvențelor respective de timp — se vor consemna într-o succesiune strict alfabetică localitățile cu descoperiri. De aceea, ne propunem ca fiecare dintre aceste categorii de descoperiri să fie cartată separat. Totodată, în cadrul unei acțiuni de perspectivă și pe care o vedem de lungă durată, nu ne vom rezuma doar la prezentarea materialului inedit, ci vom republica în chip sistematic și descoperirile mai vechi, unele destul de greu accesibile celor interesați, altele necesitînd anumite cercetări.

În sfîrșit, vom mai preciza că publicarea descoperirilor din *Cronica* noastră⁵ va respecta următoarele imperative: redarea cu exactitate a punctului și localității, ca și a numelor descoperitorilor sau donatorilor, condițiile detaliate ale descoperirii, inventarul detaliat al acesteia, locul unde se păstrează, cotele inventarelor, datele tehnice numismatice etc.

¹ B. Mitrea, *Descoperiri recente de monede antice pe teritoriul Republicii Populare Române*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 150 — 156.

² C. Moisil, *Monete și tezaure monetare găsite în România și în ținuturile românești învecinate (vechiul teritoriu geto-dac)*, în *BSNR*, X, 1913, 19, p. 19 și X, 1913, 20, p. 62, ca și în numerele următoare.

³ E. Chirilă, *Descoperiri monetare antice în Transilvania*, în *ActaMN*, 2, 1965, p. 645—647 (continuată și în alte publicații transilvănene); V. Mihailescu-Bîrliba, *Descoperiri de monede antice și bizantine*, în *MemAntiq*, 1, 1969, p. 423—433 și numerele următoare ale publicației; R. Ocheșcanu, Gh. Papuc,

Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (I), în *Pontica*, 5, 1972, p. 467—483, care va fi de asemenea continuată.

⁴ B. Mitrea, *Per un „Corpus” di ripostigli di monete romane*, în *Congresso Internazionale di Numismatica*, 11—16 settembre 1961, *Atti*, II, Roma, 1965, p. 446—447; idem, *Concerning a „Corpus” of Roman Monetary Discoveries Intra et Extra Fines Imperii Romani Repertae*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 511—514; V. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 423.

⁵ Abrevierile folosite: MI — Muzeul de istorie; N.I. — numărul de inventar; IIAI — Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași.

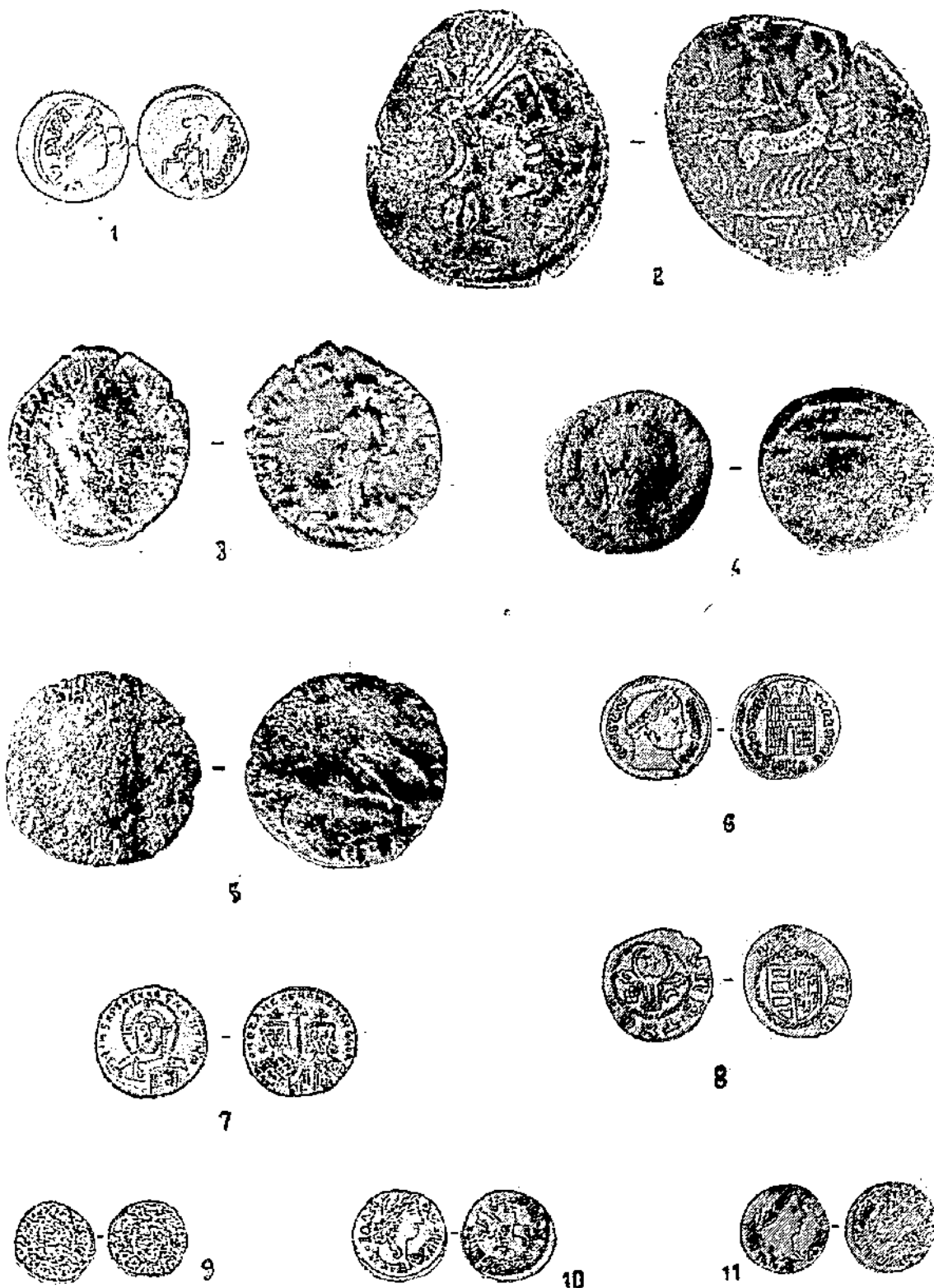

Fig. 1. Monede descoperite în Moldova : 1, 6, Hirliu, nr. 6 (1/1) ; 2, Piatra Neamț, nr. 7 (5/2) ; 3, 4, Brădicești, nr. 16 (2/1) ; 5, Botoșani, nr. 5 (2/1) ; 7, Scobinți, nr. 53 (1/1) ; 8, 9, Zagavia, nr. 64 (1/1) ; 10, 11, Andrieșeni, nr. 56 (1/1).

De asemenea, socotim necesar să mulțumim călduros — și cu acest prilej — celor care ne-au ajutat la întocmirea *Cronicii* noastre, furnizându-ne informațiile necesare: M. Alexianu, M. Andronic, Tr. Bița, A. Ciobanu, M. David, T. Diaconescu, Gh. Dumitroaia, Em. Emandi, Gh. Enache, I. Grădinaru, D. Hordilă, C. Ionomu, I. Ioniță, Gh. Irinei, G. Maxim, D. Monah, E. Nicolae, A. Paragină, E. Petrișor, G. D. Pisciă, C. Potop, A. Scarlat, I. Sion, O. L. Șovan, M. Teclean, V. Ursachi, A. C. Veligura.

A. GRECEȘTI ȘI MACEDONENE

1. *Costești*, oraș Tirgu'Frumos, j. Iași. În colecția Traian Bița se află o monedă de bronz emisă pentru Alexandru cel Mare, găsită în localitate la o dată necunoscută (informație Traian Bița, Pașcani).

2. *Moldova* (?). În anul 1984, ni s-a prezentat pentru identificare o monedă din Caria, provenind dintr-un loc neprecizat: *Halymna*, aramă argintată (tetradrahmă ?); 11,90 g; $\varnothing$ 24 mm. Head, p. 534, aproximativ 350—335 î.e.n. Colecția G. D. Pisciă (informație George Donose Pisciă, fost elev la Liceul „G. Negruzzi” Iași).

B. DACICE

3. *Miroslovesti*, com. Miroslovesti, j. Iași. În colecția Gh. Irinei se afla o monedă dacică de bronz, descoperită în grădina locuitorului Ion Dohofaru, după anul 1945: 11,05 g; 25 × 24 mm, tipul: capul lui Zeus — călărețul; imitație bună. În aceeași colecție mai exista o altă monedă dacică de argint, de tip Jiblea — Frundu Birgăului, găsită în localitate în anul 1953 (informații Gh. Irinei și A. Scarlat; vezi și O. Luchian, în *BSNR*, 67—69, 1973—1975 (1975), p. 335).

4. *Șipote*, com. Șipote, j. Iași. Descoperită, înainte de 1925, de către D. Popa, în colecția A. Scarlat se află o monedă dacică de tip Huși—Vovriești (C. Preda, 1973, p. 121, nr. 31 și informație A. Scarlat).

5. *Todirești*, com. Todirești, j. Iași. În colecția Tr. Bița se află o monedă dacică de argint, de tip Huși—Vovriești, care se pare că a făcut parte dintr-un tezaur dispersat, deoarece se știe că alte două exemplare asemănătoare au dispărut (V. Chirica, M. Tanasachi, *RAJI*, I, p. 403, LXXVI, 7, A și informații de la Traian Bița din Pașcani).

C. ROMANĂ REPUBLICANĂ

6. *Hirlău*, j. Iași. Se semnalează găsirea, în anul 1983, a două monede romane, care au ajuns în colecția A. Scarlat: a). M'. Cordius Rufus. AR. 3,60 g; 19 × 17 mm. RRC, I, p. 473, nr. 1 b, Roma, anul 46 î.e.n. (Fig. 1/1). b). Constantinus I. AE. 2,60 g; 18 mm; în exergă SMKA. LRBC, I, Cyzicus, p. 27, nr. 1158, perioadă I, anii: 324—330 (Fig. 1/6) (informație Aurel Scarlat, Hirlău).

7. *Piatra Neamț*, j. Neamț. În anul 1980, cu ocazia săpăturilor arheologice din stațiunea dacică de la Bîtea Doamnei, s-a găsit în zona zidului de susținere a Terasei I, deasupra sanctuarului I, la — 0,15 m. L. Saturn. AR. 3,302 g; $\varnothing$ 18 × 16 mm. RRC, I, p. 323, nr. 317/3a, anul 104 î.e.n. Litera M, sus, pe revers (control-mark). Complexul muzeal județean Neamț, N. I. 6931 (Fig. 1/2).

8. *Poiana*, com. Nicorești, j. Galați. De pe teritoriul așezării antice s-au recoltat două monede foarte uzate, care au intrat în colecția I. Sion: a). Denar republican. AR. 3,15 g; 19 × 17 mm; secolele II—I î.e.n. b). Augustus. AE. 9,18 g; $\varnothing$ 28 × 26 mm (informație Ion Sion, Tecuci).

9. *Moldova*. În zona situată în sudul județului Iași și nordul județului Vaslui, s-au găsit trei monede romane republicane de argint, care se află în colecția A. Ciobanu: a). T. CLOVLI. AR. 3,77 g; $\varnothing$ 22 × 20 mm. RRC, I, p. 285, nr. 260/1, Roma, anul 128 î.e.n. b). M. Antonius. AR. 2,96 g; 18 × 16 mm; reversul neidentificabil. c). M. Antonius. AR. 2,95 g; 17 mm; contramarca C; ilizibilă, anii: 32—31 î.e.n. (informație Anatolie Ciobanu, Iași).

D. ROMANE IMPERIALE

10. *Andrieșeni*, com. Andrieșeni, j. Iași. Pe teritoriul satului s-au găsit mai multe monede romane imperiale, care au ajuns în colecția A. Scarlat: a). La 17 iunie 1961, în grădina de legume a C.A.P., lângă iaz, s-a găsit un denar de la Traianus: Traianus. AR. RIC, II, p. 245, nr. 6, anii: 98—99; Hill, p. 130, nr. 56, anul 99, emisiunea a 4-a. b). În același loc amintit mai sus, la 19 iunie 1961, s-a descoperit un denar de la Antoninus Pius (RIC, III, p. 54, nr. 229^a, anii: 153—154. c). Spre est de iazul C.A.P., la 2 iunie 1965, eleva Eufrosina Prisecaru a găsit o monedă de bronz emisă pentru Faustina II: AE. 25,12 g; 33 mm. RIC, III, p. 349—350, nr. 1702—1709, anii: 176—180. d). Într-un loc neprecizat, elevul Iulian Ferțu, la 8 aprilie 1962, a descoperit o monedă romană imperială de argint neidentificabilă, poate, de la Antoninus Pius (V. Chirica, M. Tanasachi, *RAJI*, I p. 34 și 36; informație A. Scarlat, Hirlău).

11. *Bacău*. În cartierul „Cremenca” din localitate, în cursul anului 1977, pe cînd săpa în grădina casei sale, I. Popa a găsit o monedă romană de bronz: Gordianus III. AE. 19,85 g; $\varnothing$ 28 mm. Pick, I, p. 37, nr. 92, Viminacium (informație Dan Monah, Iași).

12. *Bădeni*, com. Scobinți, j. Iași. În posesia prof. Doina Părpăriță din Hirlău se află o monedă de argint de la Constans, găsită pe teritoriul satului: Constans. AR. 3,10 g; $\varnothing$ 19 × 18 mm; Siscia, în exergă SIS O. RIC, VIII, p. 362, nr. 171, anii: primăvara 340 — 19 ianuarie 350 (informație Aurel Scarlat, Hirlău).

13. *Băiceni*, com. Cucuteni, j. Iași. Provenind din localitate, în colecția T. Diaconescu se află o monedă romană de argint: Hadrianus. AR. RIC, II, p. 375, nr. 309—311, anii: 134—138 (informație Tudor Diaconescu, Bacău).

14. *Birgăoani*, com. Birgăoani, j. Neamț. a). Cu prilejul lucrărilor agricole de pe dealul Chicera, sâteanca Gherghina Tamaș a găsit o monedă romană de argint: Antoninus Pius (Marcus Aurelius). AR. 3,38 g; $\varnothing$ 17 mm. RIC, III, p. 87, nr. 468, anii: 155—156. Pe același deal, în 1965, s-a mai descoperit un tezaur de denari (vezi V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 255, nr. 30). Complexul muzeal județean Neamț (informație Marius Alexianu, Piatra Neamț). b). Alte trei monede romane au fost preluate aceleiași instituții muzeale de către Mircea Negură din Birgăoani, provenind, posibil, din același tezaur menționat mai sus: 1). Vespasianus. AR. 3,206 g; $\varnothing$ 19,8 mm. RIC, II, p. 16, nr. 10, anii: 69—71 e.n. N.I. 15657. 2). Domitianus. AR. 3,406 g; $\varnothing$ 20,3 mm. RIC, II, p. 166, nr. 101, anul 88 e.n. N.I. 15658. 3). Traianus. AR. 3,476 g; $\varnothing$ 20,7 mm. RIC, II, p. 251, nr. 98, anii: 103—111. N.I. 15659 (informație Elena Petrișor, Piatra Neamț).

15. *Botoșani* (?). În colecția muzeului din Botoșani a intrat de curînd o monedă romană de la Constantius II, de tip FTR (*falling horseman*), cu litera A pe avers, în spatele efigiei: Constantius II. AE₂. 4,59 g; $\varnothing$ 20 × 19 mm; Heraclea Thracica, în exergă SMHB. LRBC, II, p. 83, nr. 1896, anii: 351—354; RIC, VIII, p. 436, nr. 86, anii: 15 martie 351 — 6 noiembrie 355. Litera A plasată pe avers, în spatele bustului împăratului, semnifică un AE₂ redus, care se datează la mijlocul anului 352 (Fig. 1/5) (informație Octavian Liviu Șovan, Botoșani).

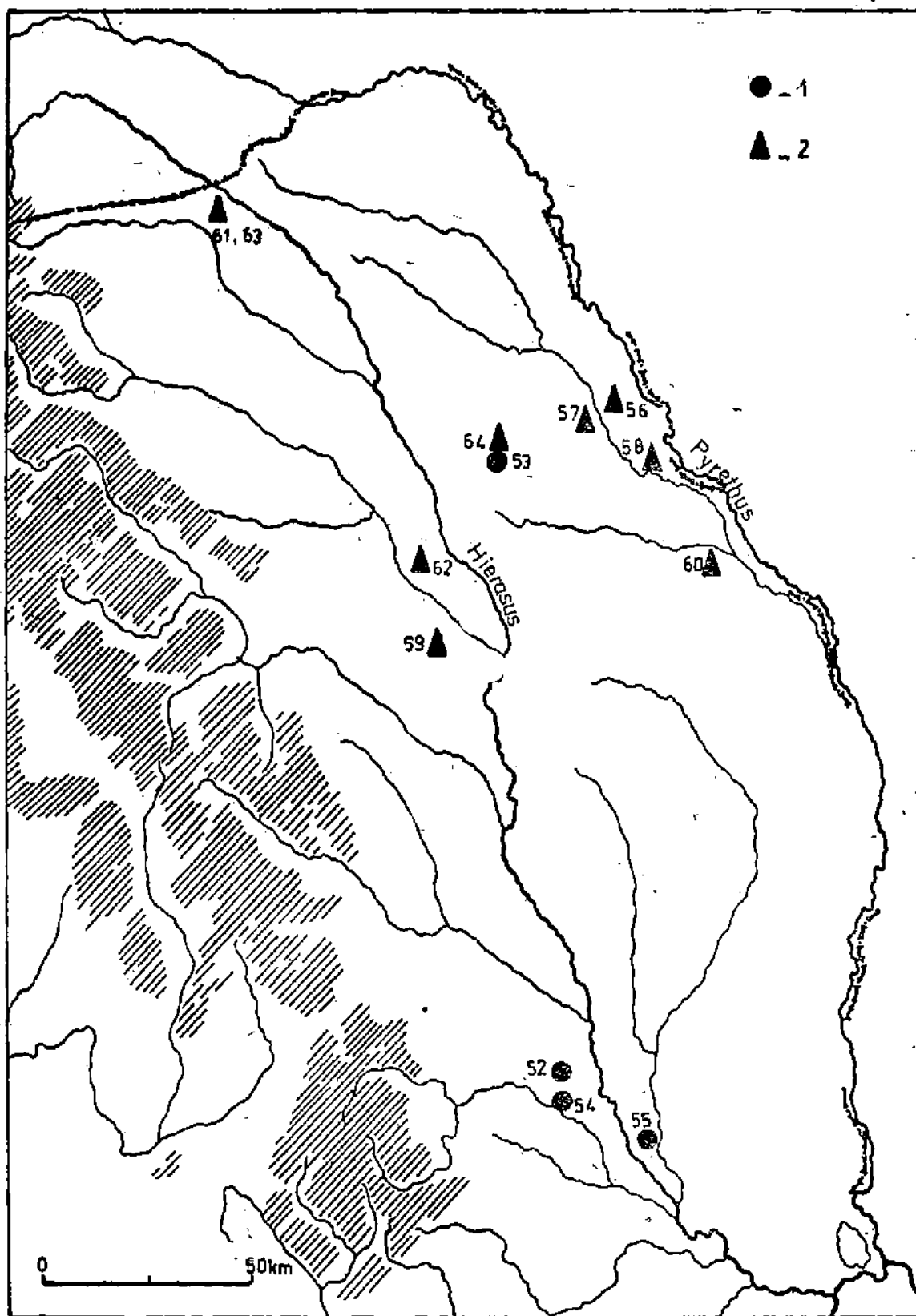

Fig. 2. Monede grecești, macedonene (1) și dacice (2).

16. *Brădicești*, com. Dolhești, j. Iași. În timpul săpăturilor arheologice din punctul „Odaie”, în anul 1979, în stratul aparținând secolului IV, au apărut două monede romane: a). SL (șanțul lung) II, caroul 39, la — 0,60 mm. Commodus. AR. 2,90 g; 18 mm. RIC, III, p. 377, nr. 106 C, anii: 184—185 (Fig. 1/3). b). *Passim*. Elagabalus. AE. 3,0 g; 16 × 15 mm. Markianopolis. Pick, I, p. 270, nr. 923. Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași (Fig. 1/4) (informație Constantin Iconomu, Iași).
17. *Cîmpulung Moldovenesc*, j. Suceava. Din localitate provine o monedă de bronz de la Theodosius II, care se află în colecția G. Maxim. Theodosius I. AE. 4,65 g; 22 mm. Siscia, în exergă BSISC. RIC, IX, p. 150, nr. 26 (a), 1 (A), anii: 9 august 378—25 august 383 (informație Gavril Maxim, Iași).
18. *Costești*, oraș Tirgu Frumos, j. Iași. Se semnalează descoperirea, prin anii 1936—1938, a citorva monede (4—5 ex.) de argint romane (Marcus Aurelius, Faustina ...), care au fost predate: prof. D. Ciurea, de la muzeul din Fălticeni.
19. *Cotnari*, com. Cotnari, j. Iași. În anul 1972, s-a descoperit o *siligua* redusă, emisă la Nicomedia pentru Constantius II și care a intrat în colecția Gh. Enache. Constantius II. AR. 1,90 g; 19 × 18 mm. Nicomedia, în exergă SMN. RIC, VIII, p. 483, nr. 103, anii: 6 noiembrie 355—3 noiembrie 361 (informație Gheorghe Enache, Belcești).
20. *Dragomirești*, com. Dragomirești, j. Neamț. Este semnalată descoperirea întâmplătoare a unui denar roman imperial, care se află la Școala Generală Dragomirești, j. Neamț; Commodus. AR. 2,56 g; 18 × 16 mm. RIC, III, p. 377, nr. 106 D (a), anii: 184—185 (informație Gheorghe Dumitroaia, Piatra Neamț).
21. *Dumonești*, com. Dumonești, j. Iași. Provenind din acest sat, în colecția lui G. Maxim se află un denar roman imperial: Hadrianus. AR. 3,16 g; 18 mm. Hill, p. 170, nr. 727, anul 136 (informație Gavril Maxim, Iași).
22. *Focșani*, j. Vrancea. Descoperirea a fost făcută în Fundătura Comisiei Centrale și este în colecția Muzeului de Istorie Focșani (N.I. 4059): Hadrianus. AE (orichalc). 17,60 g; 30 × 29 mm (informație Anton Paragină, Focșani).
23. *Ghindăoani*, com. Bălățești, j. Neamț. Descoperirea a fost făcută pe lotul lui Gh. Simion, unde anterior apăruse micul tezaur publicat cum mai mulți ani în urmă (SCIV, 19, 1968, 4, p. 597—609 și SCN, V, 1971, p. 385—388): Marcus Aurelius. AR. 2,40 g; 18 mm. RIC, III, p. 267, nr. 662, anul 179 (primăvara) (informație Mihai David, Ghindăoani).
24. *Hîrlău*, j. Iași. În colecția A. Scarlat se află un denar găsit pe teritoriul orașului: Marcus Aurelius. AR. 2,85 g; 17,5 mm. RIC, III, p. 258, nr. 548, decembrie 165—vară 166 (informație Aurel Scarlat, Hîrlău).
25. *Hodora*, com. Cotnari, j. Iași. Pe drumul sătesc spre gara localității, în 1983, s-a găsit o monedă de argint de la Septimius Severus, care a ajuns în colecția Gh. Enache: RIC, IV/1, p. 139, nr. 500, anii: 198—202 (informație Gheorghe Enache, Belcești).
26. *Holboca*, com. suburbană Holboca, municipiul Iași. În colecția Muzeului de Istorie a Moldovei se află un *solidus* (N. I. 3482), descoperit în această localitate: Theodosius II. AV. 2,15 g; Constantinopol, în exergă CONOB (Rv. IMP XXXXII, COS XVII P P). Sabatier, I, p. 115, nr. 6, anul 443 (B. Mitrea, în SCIV, 23, 1972, 1, p. 144, nr. 70; idem, în *Dacia*, N.S., XVI, 1972, p. 370, nr. 70; idem, în SCIV, 24, 1973, 1, p. 148; în SCIV, 26, 1975, 4, p. 469; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 268, nr. 128; V. Chirica, M. Tanasachi, *RAJL*, I, p. 176, XXXV, 8, C).
27. *Iași*. Pe teritoriul orașului s-au găsit mai multe monede romane imperiale: a) În punctul Nicolina, cu prilejul săpăturilor arheologice în așezarea din secolul IV, s-au găsit două exemplare: l). În 1975, locuința 1. Antoninus Pius. AR. 3,07 g; 19 × 18 mm; RIC, III, p. 47, nr. 175, anii: 148—149, 2). În 1978, locuința 9 (sectorul A). Hadrianus. AR. 2,96 g; 19 × 16 mm. RIC, II, p. 370, nr. 256, anii: 134—138. Colecția IIAI (N. I. 1878—1879) (informație Ion Ioniță, Iași; V. Chirica, M. Tanasachi, *RAJL*, I, p. 195, XXXVIII, 46). b). Din împrejurimile orașului provine un denar, care a ajuns în colecția A. Ciobanu: Traianus. AR. RIC, II, p. 248, nr. 58, anii: 101—102 (informație Anatolie Ciobanu, Iași). c). Poate din Iași sau împrejurimi, provine un denar aflat în colecția G. Maxim: Commodus. AR. 2,08 g; 18 × 16 mm. RIC, III, p. 388, nr. 201, anul 189 (informație Gavril Maxim, Iași).
28. *Lunca*, municipiul Pașcani, j. Iași. De pe locul cunoscut sub numele de „Tîntirim”, în anul 1961, s-a recoltat un denar de la Marcus Aurelius (2,80 g; 19 × 17 mm. RIC, III, p. 236, nr. 303, iunie—decembrie 174). Colecția IIAI — N.I. 1876 (informație Ion Ioniță, Iași).
29. *Matca*, com. Matca, j. Galați. În colecția V. Barbu (Iași) a ajuns o monedă de argint emisă pentru Constantius II, provenind — după cit-se pare — dintr-un lot mai mare de piese asemănătoare, astăzi pierdute (informație Dumitru Ioniță, Galu—Neamț).
30. *Măgura*, com. suburbană Măgura, municipiul Bacău. În locul numit „Cujbic” de pe „Dealul Pichiului”, în 1975, s-a găsit o monedă romană de bronz (Antoninus Pius) și mai multe fragmente ceramice — dacice din secolele II—III, care se află în colecția D. Tătaru (informație Dan Monah, Iași).
31. *Miorcani*, com. Rădăuți—Prut, j. Botoșani. În zona cimitirului din secolul IV, în stratul arabil s-a găsit o monedă de argint (*fourrée*): Marcus Aurelius Caesar; 1,34 g (lipsă 2/3). Colecția IIAI — N.I. 1880 (informație Ion Ioniță, Iași).
32. *Miroslovesți*, com. Miroslovesți, j. Iași. În colecția Gh. Irinei se aflau mai multe monede romane găsite pe teritoriul satului: a). În anul 1961, se semnalează descoperirea unei mici monede de bronz neidentificabile de la Traianus (1,85 g; 19 × 18 mm). b). În grădina casei lui Gh. Irinei, înainte de cel de-al doilea război mondial, s-a descoperit o monedă romană de bronz, emisiune Antoninus Pius (2,12 g; 18 × 17 mm). c). De la Irina Catina, Gh. Irinei a achiziționat în 1953 un denar roman de la Antoninus Pius: Faustina I. AR. 3,125 g; 19 mm. RIC, III, p. 193, nr. 1396 sau 1397, anii: 145—146. d). În anul 1969, din localitate, Gh. Irinei a achiziționat un denar roman de la Antoninus Pius: AR. 2,75 g; 18 × 17 mm. RIC, III, p. 39—40, nr. 107—112, anii: 143—144 (?). e). În grădina locuitorului Al. Holbură, a apărut un denar emis pentru Marcus Aurelius (1,97 g; 19 × 18 mm; anii: 161—180). f). În locul numit „Sub gorgane”, la fostele „onoale boierești”, în anul 1971, Elena C. Păduraru a găsit o monedă de argint: Constantius II. AR. 2,95 g; 19 × 18 mm; Siscia, în exergă SIS. RIC, VII, p. 452, nr. 213, anii: 326—327 (informații Gh. Irinei, Miroslovesți și A. Scarlat, Hîrlău; vezi și O. Luchian, în *BSNR*, 67—69, 1973—1975 (1975), 121—123, p. 335, nr. 10).
33. *Muncelul de Sus*, com. Mogoșești—Siret, j. Iași. Un denar emis de Domitianus (2,80 g; 19 mm; RIC, II, p. 173, nr. 166—169, anul 92) a fost achiziționat în anul 1961 de către Gh. Irinei, pentru colecția sa (informație Gh. Irinei, Miroslovesți).
34. *Nemțisor*, com. Vinători—Neamț jud. Neamț. În necropola aparținând „culturii tumulilor carpatici”, din punctul Braniște, în anul 1981, în tumulul 31, complexul I, s-a descoperit o monedă romană de argint, bătută la Constantinopol pentru Constantius II: 2,75 g; 21 × 19 mm; în exergă SCON. RIC, VIII, p. 459, nr. 133, anii: 6 noiembrie 355—3 noiembrie 361. Trecută printr-un foc slab. Colecția IIAI (N.I. 1874).
35. *Nisiporești*, com. Botești, j. Neamț. În primăvara anului 1974, s-a achiziționat de către Gh. Irinei, pentru colecția sa, un denar roman: Marcus Aurelius. AR. 2,87 g; 17 mm. RIC, III, p. 214, nr. 6, anul 161 (martie—decembrie) (informație Gh. Irinei, Miroslovesți).
36. *Panciu*, j. Vrancea. În anul 1981, ne-a fost adus pentru identificare de către A. Paragină, de la muzeul din Focșani, un lot de 11 monede, intrat de curând în colecția amintitei instituții și din care prezentăm aici piesele antice (pentru restul exemplarelor, care sînt bizantine și feudale, vezi nr. 52): a). Hadrianus. AR (*fourrée*). 1,29 g; 17 × 16 mm. N.I. 4185. b). Constantius II. AE. 1,35 g; 16 mm. Tipul FTR. Thessalonica. N.I. 4188. LRBC, II, p. 78, nr. 1683, anii: 351—354 (informație Anton Paragină, Focșani).
37. *Păușești*, com. Fălticeni, j. Iași. Se semnalează descoperirea a două monede: a). În grădina locuitorului Gh. Mihăilescu, a apărut o monedă romană de argint de la Traianus (RIC, II, p. 252, nr. 118 var. AV, anii: 103—111; Hill, p. 140, nr. 481

anul 108). b). Un alt denar de la Traianus s-a găsit în anul 1983 (RIC, II, p. 256, nr. 180, anii: 103—111). Ambele exemplare se află în colecția C. Potop, din Păușești (V. Chirica, M. Tanasachi, *RAJI*, I, p. 136, XXV, 6, D; informație Constantin Potop, Păușești).

38. *Prodănești*, com. suburbană Berești—Meria, oraș Berești, j. Galați. Înainte de anul 1940, este semnalată descoperirea unei monede de la Gordianus III: AR, 3,313 g; 24,5 × 20 mm. Cohen, V², p. 65, nr. 388; RIC, IV/VIII, p. 23, nr. 71, martie—mai (?)—240, a-3-a emisiune (M. Petrescu-Dimbovița, *Inventarul*, p. 10; idem, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940 (1941), p. 437; V. Mihailescu-Birliba, *La monnaie*, p. 279, nr. 209).

39. *Ruși* (contopit în anul 1968 cu satul Belcești), com. Belcești, j. Iași. Provenind din localitate, în colecția Gh. Enache au parvenit trei monede romane: a). În grădina sateanului C. Pinzaru s-a găsit în anul 1980 un denar de la Commodus: AR, 2,65 g; ↑; 18 mm. RIC, III, p. 367, nr. 9 (a), anul 180. b). În anul 1981, lângă complexul de creștere a porcilor, din nord-estul satului, s-a descoperit un alt denar de la Commodus (Divus Marcus Aurelius): AR, 2,35 g; ↑; 18 × 17 mm. RIC, III, p. 397, nr. 264, anul 180 (?). c). Tot în anul 1981, lângă același complex de creștere a animalelor, amintit mai înainte, în grădina locuitorului V. Ciobănița, a apărut o monedă de bronz: Constans. AE³, 3,60 g; ↓; 19 mm; Constantinopol, în exergă a CONSA. LRBC, II, p. 86, nr. 2012, anii: 346—350 (informație Gheorghe Enache, Belcești).

40. *Tansa*, com. Belcești, j. Iași. Prin anii 1981—1982, s-a obținut pentru colecția Gh. Enache un denar, apărut pe teritoriul satului: Antoninus Pius (Faustina I). AR, 2,85 g; ↓; 19 mm. RIC, III, p. 71, nr. 359, anii: după 141 (informație Gheorghe Enache, Belcești).

41. *Traian*, com. Braniște, j. Galați. În 1931 s-a găsit un denar emis de Marcus Aurelius: AR, 2,91 g; 20 × 18 mm. Cohen, III², p. 22, nr. 208, anul 168; RIC, III, p. 228, nr. 185, februarie—decembrie 168 (M. Petrescu-Dimbovița, *Inventarul*, p. 9; idem, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940 (1941), p. 442; V. Mihailescu-Birliba, *La monnaie*, p. 286, nr. 256).

42. *Traian*, com. Săbăoani, j. Neamț. În anul 1986, s-a găsit întâmplător un mic tezaur format din 36 monede romane de bronz, 35 dintre ele intrând în colecția muzeului din Roman (N.I. 22064—22098): Constantius II—7, Iulianus Caesar 2, Valentinianus I—11, Valens 15. Monetării: Siscia 2, Thessalonica 2, Heraclea Thracica 2, Constantinopol 15, Nicomedia 3 și Cyzicus 9. Toate exemplarele aparțin speciei AE³, o singură piesă fiind AE². Tipuri: Securitas Reipublicae 14, Gloria Romanorum 11, PTR 8, Spes Reipublicae 1, Restitutor Reipublicae 1. Depozitul este publicat în acest volum, p. 117—130 (informație Vasile Ursachi, Roman).

43. *Trușești*, com. Trușești, j. Botoșani. În anul 1961, cu prilejul cercetărilor arheologice sistematice de pe „Cuha”, în locuința 2 din așezarea datată în secolul IV, s-a găsit o monedă romană: Marcus Aurelius Caesar (?). AR (*fourrée*). 1,65 g; ↓; 17 × 15 mm; foarte uzată, având distrus învelișul de argint. Colecția IIAI—N.I. 1877 (informație Ion Ioniță, Iași).

44. *Tudor Vladimirescu*, com. Avrămeni, j. Botoșani. În colecția G. D. Pisică, descoperit întâmplător, se află un denar roman: Commodus. AR, 1,92 g; ↑; 18 × 17 mm. RIC, III, p. 386, nr. 187, anul 189 (informație George Donose Pisică, fost elev al Liceului „C. Negruzzi” Iași).

45. *Țibucani*, com. Țibucani, j. Neamț. În anul 1975, Maria Chițoia din Piatra Neamț a semnalat descoperirea, poate, la o dată mai veche, a unui *solidus*: Valentinianus III. AV, 4,30 g; ↓; 20 mm. În cîmp, pe revers R și V; Constantinopol, în exergă COMOB. J.P.C. Kent, B. Overbeck, U. v. Stylow, *Die römische Münze*, München, 1973, p. 178—179, Taf. 165/759, anii: 426—450.

46. *Țibucani de Jos*, com. Țibucani, j. Neamț. La școala generală nr. 2 din localitate—este un denar roman găsit prin anii 1964—1965: Antoninus Pius, RIC, III, p. 45, nr. 153 (c), anii: 145—161 (V. Mihailescu-Birliba, *La monnaie*, p. 287, nr. 262).

47. *Vameș*, com. Piscu, j. Galați. Probabil prin anul 1936, a fost descoperită o monedă romană de bronz: Elagabalus. AE, 30 × 27,5 mm. Litera Δ în exergă. Istros. Pick, I, p. 176, nr. 514, pl. XIV, 27 (M. Petrescu-Dimbovița, *Inventarul*, p. 9; idem, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940 (1941), p. 442; V. Mihailescu-Birliba, *La monnaie*, p. 287, nr. 265).

48. *Văleni*, com. Botești, j. Neamț. În timpul cercetărilor arheologice din necropolele dacice, conduse de către I. Ioniță și V. Ursachi, s-au descoperit mai multe monede romane: a). Necropola I. 1964. Secțiunea 9, m. 10,20, la—0,35 m, în strat. Septimius Severus: Iulia Domna. AR, 1,36 g (lipsă 1/3); ↓; 18 mm; titlul aliajului de argint este foarte scăzut. RIC, IV/I, p. 170, nr. 575, anii: 196—211. MİRoman (N.I. 7802). b). Necropola I. 1967. Mormintul 400. Domitianus. AR (*fourrée*). 1,40 g (lipsă 1/3); perforată și trecută prin foc; titlul aliajului de argint este foarte scăzut. RIC, II, p. 158, nr. 36 a, anul 83 (emisiunea a II-a). MİRoman (N.I. 7800). c). Necropola I. 1970. Mormintul 589. Antoninus Pius. AE (*dupondius*). 10,95 g; ↓; 26 × 23 mm; puternic arsă, ilizibilă. MİRoman (N.I.). d). Necropola II. Mormintul 212. Domitianus. AR. Perforată (informație Ion Ioniță și Vasile Ursachi).

49. *Vlădiceni*, com. Birgăoani, j. Neamț. În așezarea dacică din „Țarina Țiganului”, cu prilejul săpăturilor arheologice în anul 1987, s-au găsit patru monede romane: a). Traianus. AR, 3,23 g; ↓; 18 × 17 mm. RIC, II, p. 252, nr. 126, anii: 103—111; Hill, p. 140, nr. 491, anul 109, emisiunea a 16-a. Secțiunea a 2-a, m. 5,6, la—0,95 m, în strat. b). Traianus. AR, 2,76 g; ↓; 18 mm. RIC, II, p. 258, nr. 218, anii 104—111; Hill, p. 135, nr. 193, anul 104 (spre 107), emisiunea a 10-a. Secțiunea a 2-a, m. 8,9, la—0,40 m, în strat. c). Traianus. AR, 3,23 g; ↓; 19 × 18 mm. RIC, II, p. 264, nr. 295, anii: 112—114; Hill, p. 143, nr. 580, anul 113, emisiunea a 19-a. Secțiunea a 2-a, m. 8,20, la—0,45 m, în strat. d). Commodus. AR, 2,72 g; ↓; 18 × 17 mm. RIC, III, p. 379, nr. 117 (a), anul 176 (prima emisiune). Secțiunea a 2-a, m. 6,20, la—0,75 m, în strat. Ar putea fi un tezaur împrăștiat, cercetările viitoare urmînd să lămurască această chestiune. Complexul muzeal județean Neamț (informație Marius Alexianu, Piatra Neamț).

50. *Zagavia*, com. Scobinți, j. Iași. În colecția A. Scarlat, se află o monedă de argint, provenind din acest sat: Commodus. AR, 3,05 g; ↓; 19 × 18 mm. RIC, III, p. 166, nr. 102, anul 87, emisiunea a 2-a. Din aceeași localitate și în aceeași colecție se mai află și un *folles* din secolul IV: Constantinus I. AE, 18,8 mm. Cyzicus. LRBC, I, p. 27, nr. 1158, anii: 324—330; RIC, VII, p. 652, nr. 58, anii: 329—330 (informație Aurel Scarlat, Hirlău).

51. *Moldova*. Mai multe monede, provenind din locuri neprecizate, dar totuși din Moldova, pot fi semnalate cu această ocazie: a). În colecția lui A. C. Veligura—se află un denar roman, care se pare că a fost găsit în Moldova sau Basarabia, la o dată necunoscută: Vespasianus. AR, 2,68 g; ↓; 18 × 17 mm. RIC, II, p. 16, nr. 7, anii: 69—71 (informație Adrian Cezar Veligura, Iași). b). Pentru colecția G. Maxim s-a achiziționat un denar, descoperit—după cite se pare—in Moldova: Antoninus Pius: Faustina II. AR, 2,90 g; 18 × 17 mm. RIC, III, p. 94, nr. 507 (c), după 145 (informație Gavril Maxim, Iași). c). În colecția G. D. Pisică, în anul 1984, se afla o monedă romană de argint cu loc de descoperire necunoscut: Constantius II. AR (*siligua* redusă), 2,0 g; ↓; 18 × 16 mm. RIC, VIII, p. 277, nr. 302 (fără R și P), anii: 335—361 (informație George Donose Pisică, fost elev al Liceului „C. Negruzzi” Iași). d). Se semnalează descoperirea în regiunea formată de partea meridională a județului Iași și cea septentrională a județului Vaslui—a unei monede romane de argint, care a intrat în colecția A. Ciobanu: Constantius II. AR, 3,0 g; ↑; 19 mm; perforată. RIC, VIII, p. 451, nr. 59, anii: primăvară 340—15 martie 351 (informație Anatolie Ciobanu, Iași). e). În luna octombrie 1974, Filiala Băncii Naționale din Piatra Neamț a preluat o monedă romană de aur, cu loc de descoperire necunoscut: Theodosius II. AV, 4,43 g; ↓; 21 mm. Constantinopol, în exergă CONOB; în cîmp, jos, o stea. Sabatier, I, p. 115, nr. 6, anul 443.

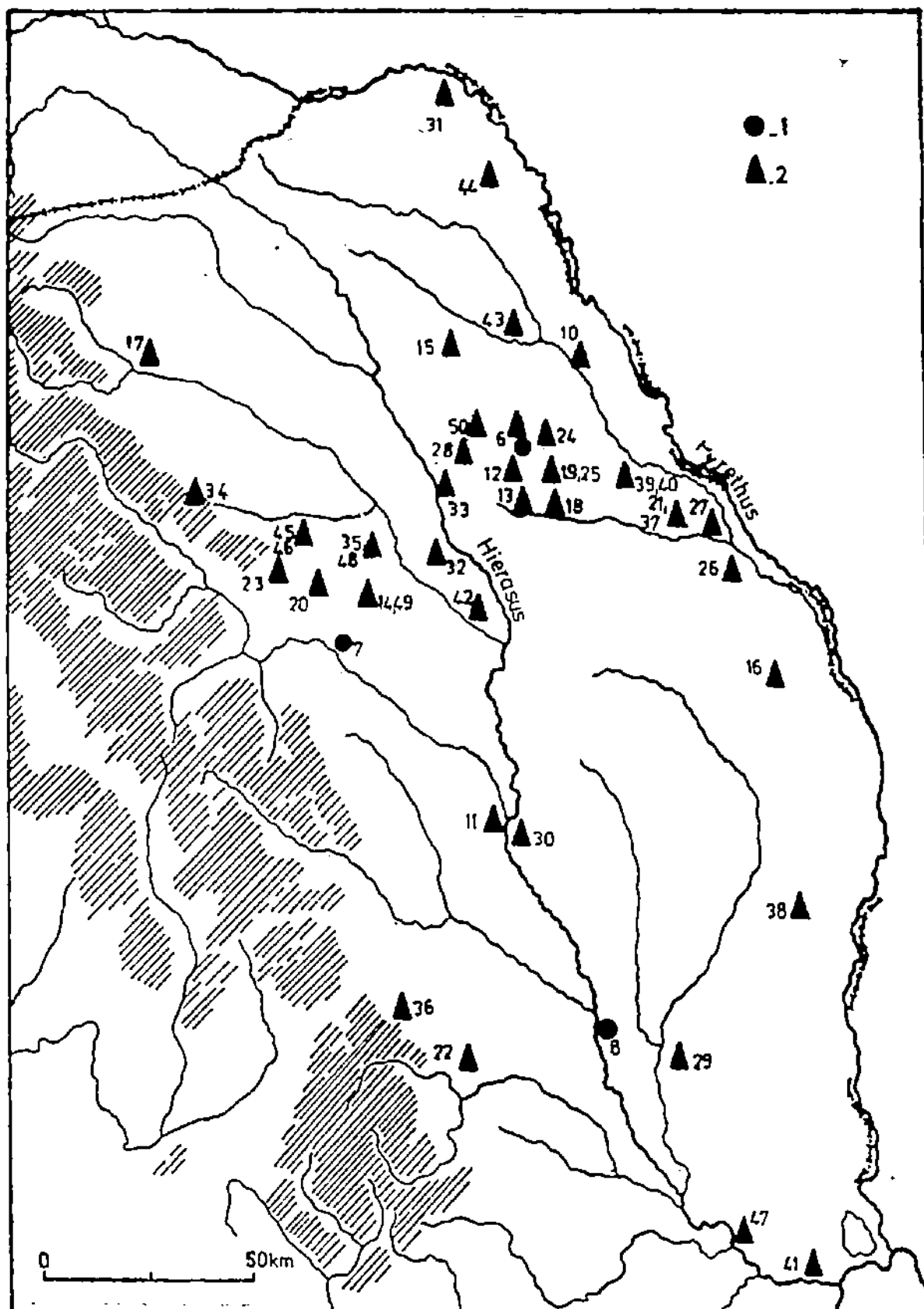

Fig. 3. Monede romane republicane (1) și imperiale (2).

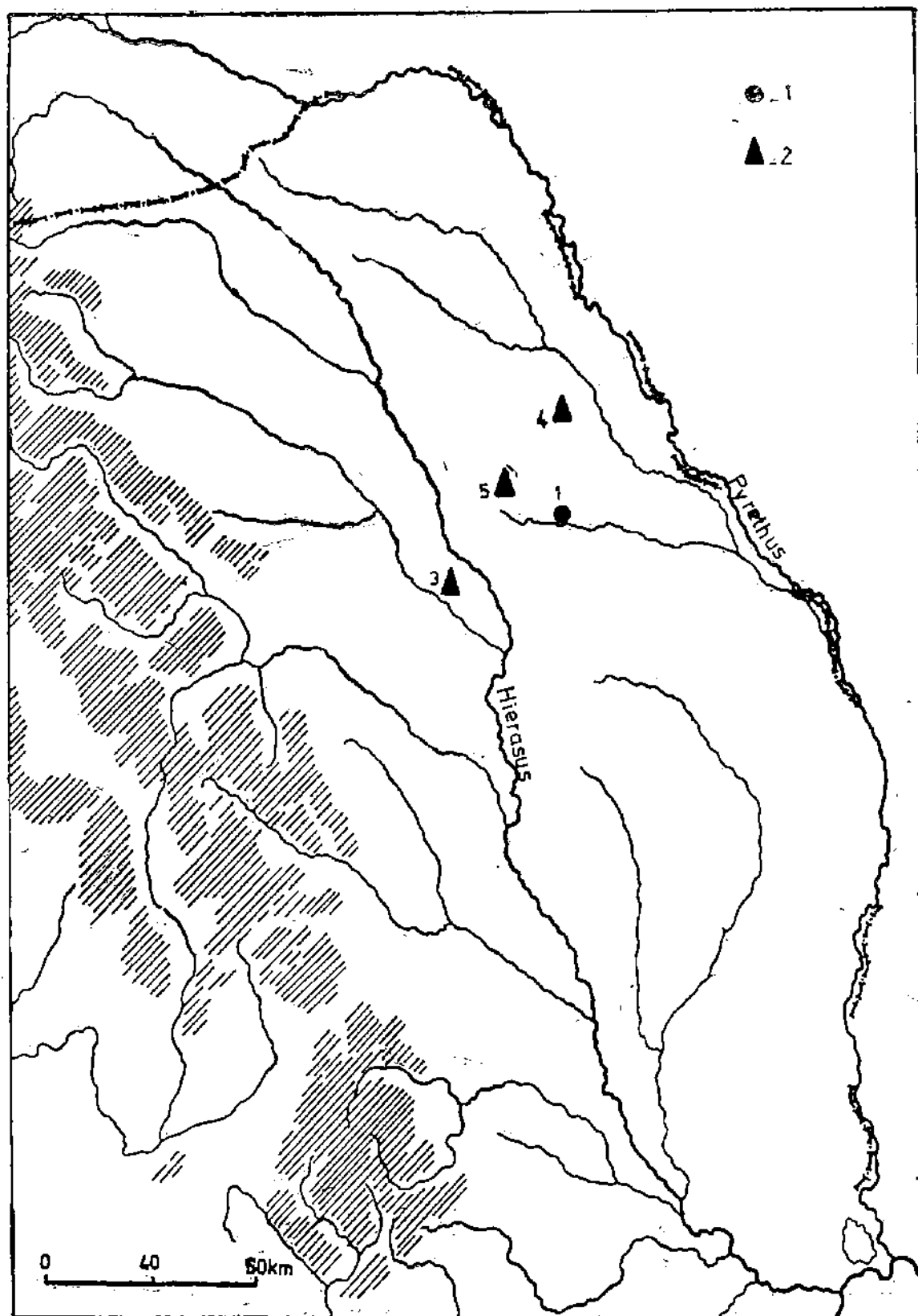

Fig. 4. Monede bizantine (1) și medievale (2).

E. BIZANTINE

52. *Panciu*, j. Vrancea. În 1981, A. Paragină a adus pentru identificare următoarele monede, aflate în colecțiile Muzeului de istorie Focșani: a) 1 AE Iustin I (follis), Constantinopol; 15,35 g; 21 mm; Sabatier, I, pl. X/4; inv. 4178. b) 1 AE tip clasa A₂ (follis); 14,80 g; 26 × 28 mm; Grierson, A₂, var. 41, p. 468–469 (936–1030); Thompson, A₂ (989–1028); inv. 4180. c) 1 AE tip clasa G (follis); 4,98 g; 24 × 26 mm; Grierson, p. 692–694 (1065–1070); Morrisson, p. 602; inv. 4183. d) Ioan II sau Manuel I Comnenul (billon aspron trachy); 4,35 g; 29 × 31 mm; Sabatier, II, pl. LIV/8 sau LV1/2; Hendy, p. 419, Constantinopol, Manuel I (1143–1180); inv. 4179. e) Ioan II sau Manuel I Comnenul (billon aspron trachy); 3,35 g; 28 mm; Sabatier, II, LIV/8 sau LV1/2; Hendy, p. 118, monetăria IV, var. B, em. IV, Constantinopol, Manuel I (1143–1180); inv. 4177; f) Isaac II Angelos (billon aspron trachy); 1,89 g; 24 × 26 mm; Sabatier, II, LVII/19; Hendy, p. 145, var. G, Constantinopol; inv. 4184. g) Isaac II Angelos (billon aspron trachy); 1,55 g; 23 × 27 mm; cu marginile tăiate; Sabatier, II, pl. LVII/19; Hendy, p. 144–145, var., Constantinopol; inv. 4181. h) Andronic II Paleologul (billon aspron trachy); 1,24 g; 18 × 20 mm; Sabatier, II, p. 250 (9); inv. 4186 (informație A. Paragină, Muzeul de istorie Focșani).

53. *Scobinți*, j. Iași. Pe teritoriul localității a fost descoperită o monedă de aur de la Constantin VII și Roman I; 4,31 g; 19 × 20 mm; Morrisson, 15–22, Constantinopol (fig. 1/7). Moneda a fost donată de C. Muzei, din localitate, Muzeului de istorie Iași, inv. 5273 (informație M. Humnic-Teclean).

54. *Trifești*, j. Vrancea. Din această localitate provine o monedă bizantină de bronz, puternic tocită, arsă, de formă dreptunghiulară cu capetele rotunjite; 5,72 g; 18 × 22 mm; sec. VI? Muzeul de istorie Focșani, inv. 4069 (informație A. Paragină, Muzeul de istorie Focșani).

55. *Umbrărești*, com. Umbrărești, j. Galați. Din informațiile primite de la profesorul I. Sion din Tecuci, din localitate provine un follis emis de Phocas; Constantinopol? În colecție.

F. MEDIEVALE

56. *Andrieșeni*, j. Iași. În împrejurimile școlii din localitate au fost descoperite următoarele monede: o emisiune de la Bogdan III în anul 1957 și doi solidi de la Ioan II Cazimir în anii 1960 și 1961 (fig. 1/10, 11) (informație A. Scarlat, Hirău).

57. *Duhdeni*, com. Andrieșeni, j. Iași. Din tezaurul de monede feudale descoperit în 1965, alcătuit din 6150 emisiuni de argint și 7 de aur, au mai fost recuperați 12 aspriti: Selim I (3), Soliman I (6), Selim II (1) și nedeterminate (2). Pieseile otomane se află în colecția profesorului Scarlat A., Hirău. Determinare P. Stancu, Muzeul Național, București.

58. *Cîrniceni*, com. Țigănași, j. Iași. În anul 1981, la punctul „La Holm”, a fost descoperit un șiling emis de Georg Wilhelm principe elector de Brandenburg (1619–1640). Moneda a fost determinată după monogramă, legenda fiind aproape ilizibilă (informație profesor I. Grădinaru, Iași).

59. *Felești* — azi dispărut, com. Trifești, j. Neamț. În anul 1977, pe teritoriul satului, a fost descoperit un tezaur alcătuit din 109 monede de argint; 43 orți polonezi, 19 taleri emiși de orașele imperiale Campen, Deventer și Zwolle, 46 taleri și 1/2 taler emiși de Provinciile Unite. Pieseile din tezaur datează din 1576–1684 (informație D. Hordilă, Muzeul de istorie Roman).

60. *Iași* — Bucium, j. Iași. În anul 1907, în via maiorului Liciu a fost descoperit un tezaur alcătuit din monede de argint și obiecte de podoabă (un inel de aur masiv cu piatră pierdută; un cercel de aur cu toartă; 6 perle; 2 rubine; o piatră veche; un cercel de aur fără toartă cu 14 perle și o piatră roșie; o pietricică mică, roșie, probabil rubin). Din 171 monede, se menționează numai exemplare poloneze emise între anii 1580–1608, 15 au fost predate de arendașii proprietarului. La Institutul de Arheologie București se păstrează obiectele de podoabă și 153 monede: Polonia (6 solidus, 28 jumătăți de groși, 111 triplii groși), Transilvania (2 triplii groși), Ungaria (un denar), Provinciile Unite (un taler), Imperiul Romano-German (trei taleri), Spania (o piesă de 2 scuzi). Arhivele Statului Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 55/1907, fila 1, 19, 25; Gh. Balica, *Rev. Arh.*, 6, 1963, 2, p. 143 (8); V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, 1, 1984, p. 203 (XXXVIII. 73. J). (informație Eug. Nicolae, Institutul de Arheologie București).

61. *Măndăstioara* — localitate componentă a orașului Siret, j. Suceava. În anul 1987, cu prilejul lucrărilor de restaurare la biserica Sf. Onofrei din localitate, sub scara de intrare a bisericii a fost descoperită o salbă alcătuită din 40 de monede de argint: triplii groși polonezi (6), lituanieni (8), ai orașului Riga (14), orți de Danzig (10) și de Brandenburg (1) și un taler emis de Arhiepiscopatul de Salzburg (informație Em. Emandi și M. Andronic, Muzeul de istorie Suceava).

62. *Miroslavești*, com. Miroslavești, j. Iași. Înainte de 1954 preotul Gh. C. Irinci din localitate a descoperit un șiling suedez emis de Gustav II Adolf pentru orașul Riga (informație Gh. C. Irinci).

63. *Siret*, j. Suceava. În anii 1897–1899, pe locul unui vechi cimitir, în piața de lângă biserica Sf. Ioan, la o adâncime de 2,45 m, sub un schelet de om au fost descoperite 60 de monede de argint de la Sigismund III. *Jahrbuch des Bukowiner-Landes-Museums*, 6, 1898, p. 111 și 114; C. Moisil, *BSNR*, XI, 1914, 21, p. 24 (35).

64. *Zagavia*, com. Scobinți, j. Iași. De pe teritoriul localității provin următoarele monede de argint descoperite întâmplător: o emisiune Petru II (1447, 1447–1448) (fig. 1/8) și o monedă de la Ștefan al III-lea (1457–1504) (fig. 1/9) (informație A. Scarlat, Hirău).

MONETARY DISCOVERIES FROM MOLDOVIA. I

SUMMARY

More monetary discoveries older or newer from Moldavia are presented in order to be researched. Here are these discoveries: 1. *Costești*, 1 AE Alexander the Great. 2. *Moldavia*, 1 AR (plated?) Kalymna. 3. *Miroslavești*, 1 AE and 1 AR Dacian coins. 4. *Șipote*, 1 AR Dacian coin, Huși — Vovriești type. 5. *Todirești*, 1 AR Dacian coin Huși — Vovriești type. 6. *Hirău*, 1 AR M'. Cordus Rufus and 1 AE Constantine I (Cyzicus). 7. *Piatra Neamț*, Dacian fortress Bitca Doamnei, 1 AR L. Saturn. 8. *Poiana*, 1 AR Roman Republican and 1 AE August. 9. *Moldavia*, 1 AR T. CLOVLI and 2 AR M. Antonius. 10. *Andrieșeni*, 1 AR Trajan, 2 AR Antoninus Pius and 1 AE Faustina II. 11. *Bacău*, 1 AE Gordianus III, Viminacium. 12. *Bădeni*, 1 AR Constans (Siscia). 13. *Băiceni*, 1 AR Hadrian. 14. *Birgăoani*, 1 AR Vespasian, 1 AR Domitian, 1 AR Trajan and 1 AR Antoninus Pius (Marcus Aurelius). 15. *Botoșani*, 1 AE Constantius II, Heraclea Thracica, FEL TEMP REPARATIO, with the letter Δ on the obverse. 16. *Brădicești*, 1 AR Commodus and 1 AE Elagabalus, Marcianopolis. 17. *Cimpulung Moldovenesc*, 1 AE Theodosius

II, Siscia. 18. *Costești*, 4—5 AR (Marcus Aurelius, Faustina ?...), 19. *Cotnari*, 1 AR (reduced siliqua), Constantius II, Nicomedia. 20. *Dragomirești*, 1 AR Commodus. 21. *Dumesti*, 1 AR Hadrian. 22. *Focșani*, 1 AE Hadrian. 23. *Ghindăoani*, 1 AR Marcus Aurelius. 24. *Hîrlău*, 1 AR Marcus Aurelius. 25. *Hodora*, 1 AR Septimius Severus. 26. *Holboca*, 1 AV Theodosius II, Constantinople. 27. *Iasi*, Nicolina—settlement of the IVth c.A.D., 1 AR Hadrian and 1 AR Antoninus Pius; neighbouring of the town, 1 AR Trajan and 1 AR Commodus. 28. *Lunca*, 1 AR Marcus Aurelius. 29. *Matca*, 1 AR Constantius II (hoard?). 30. *Măgura*, 1 AE Antoninus Pius. 31. *Miorcani*, 1 AR (plated) Marcus Aurelius Caesar. 32. *Miroslavesti*, 1 AE Trajan, 1 AE Antoninus Pius, 1 AR Antoninus Pius (Faustina I), 1 AR Antoninus Pius, 1 AR Marcus Aurelius, 1 AR Constantius II, Siscia. 33. *Muncelul de Sus*, 1 AR Domitian. 34. *Nemșior*, the cemetery of the IVth c. A.D. from „Braniste”, 1 AR Constantius II, Constantinople. 35. *Nisiporești*, 1 AR Marcus Aurelius. 36. *Panciu*, 1 AR Hadrian and 1 AE, Constantius II, FEL TEMP REPARATIO, Thessalonica. 37. *Păușești*, 2 AR Trajan. 38. *Prodnesti*, 1 AR Gordianus III. 39. *Ruși—Belcești*, 2 AR Commodus and 1 AE, Constans, Constantinople. 40. *Tansa*, 1 AR Antoninus Pius (Faustina I). 41. *Traian*, Galați county, 1 AR Marcus Aurelius. 42. *Traian*, Neamț county, coin hoard with 36 AE of the IVth c. A.D. (see pp. 117—130). 43. *Trușești*, 1 AR (plated) Marcus Aurelius Caesar. 44. *Tudor Vladimirescu*, 1 AR Commodus. 45. *Țibucani*, 1 AV Valentinian III, Constantinople. 46. *Țibucanii de Jos*, 1 AR Antoninus Pius. 47. *Vameș*, 1 AE Elagabalus, Istros, with the letter Δ in exergue. 48. *Văleni*, Dacian necropolis, 1 AR (plated) Domitian, 1 AR Domitian, 1 AE Antoninus Pius and 1 AR Septimius Severus (Julia Domna). 49. *Vlădiceni*, 3 AR Trajan and 1 AR Commodus. 50. *Zagavia*, 1 AR Commodus and 1 AE Constantine I, Cyzicus. 51. *Moldavia*, 1 AR Vespasian, 1 AR Antoninus Pius (Faustina II), 1 AR (reduced siliqua) Constantius II, 1 AR Constantius II, 1 AV Theodosius II, Constantinople. 52. *Panciu*, 1 AE Justin I, Constantinople, 1 AE Anonymous A, 1 AE Anonymous G, 2 billon aspron trachy John II or Manuel I Comnen, 2 billon aspron trachy Isaac II Angelos, 1 billon aspron trachy Andronicus II Paleologue. 53. *Scobinți*, 1 AV Constantine VII and Roman I. 54. *Țifești*, 1 AE of the VIth c. (?). 55. *Umbrărești*, 1 AE Phocas. 56. *Andrieșeni*, 1 AR Bogdan III and 2 AR John Căzimir. 57. *Buhădeni*, 12 AR Ottoman (Selim I—3, Soliman I—6, Selim II—1, unidentified 2). 58. *Cîrniceni*, 1 AR Georg Wilhelm, Brandenburg. 59. *Felești*, a hoard with 101 AR (43 Poland, 19 from Campen, Deventer and Zwolle, 47 Holland). 60. *Iasi—Bucium*, a hoard with 84 Poland, 35 Lithuania, 24 Riga, 3 Kurlanda, 2 Transylvania, 1 Hungary, 1 Holland, 3 Roman—German Empire, 1 Spain). 61. *Mănăstioara*, 40 AR (6 Poland, 8 Lithuania, 14 Riga, 10 Danzig, 1 Brandenburg, 1 Salzburg). 62. *Miroslavesti*, 1 AR Gustav II Adolf, Riga. 63. *Siret*, 60 AR Sigismund III. 64. *Zagavia*, 1 AR Petru II (1447, 1447—1448) and 1 AR Ștefan III (1457—1504).

FIGURE EXPLANATIONS

Fig. 1. Coin discoveries from Moldavia; 1, 6, Hîrlău, num. 6 (1/1); 2, Piatra Neamț, num. 7 (3/2); 3, 4, Brădicești, num. 16 (2/1); 5, Botoșani, num. 5 (2/1); 7, Scobinți, num. 53 (1/1); 8, 9, Zagavia, num. 64 (1/1); 10, 11, Andrieșeni, num. 56 (1/1).

Fig. 2. Greek, Macedonian (1) and Dacian (2) coins.

Fig. 3. Roman Republican (1) and Imperial (2) coins.

Fig. 4. Byzantine (1) and Medieval (2) coins.

Translated by MARIA MIHAILESCU-BÎRLIBA

1981, a fost organizat la Groningen primul simpozion internațional cu tema „ ^{14}C și arheologia”. Lucrările susținute au fost dedicate memoriei fizicienilor dr. W. F. Libby și dr. H. de Vries, pentru contribuția adusă în domeniul datării cu radiocarbon și au fost reunite în cel de al optulea volum al revistei PACT, publicația Grupului european de studii pentru tehnicile fizice, chimice, biologice și matematice aplicate în arheologie. La apariția acestui volum au cooperat în calitate de coeditori W. G. Mook și H. T. Waterbolk de la Universitatea din Groningen, care semnează și prefața. Volumul pe care îl prezentăm cuprinde, în funcție de problemele care le tratează, mai multe secțiuni.

Cap. I, Introducerea, conține un memorial dedicat lui W. F. Libby (R. Berger) și o privire retrospectivă asupra celor 30 de ani de datări cu radiocarbon la laboratorul de la Groningen (H. T. Waterbolk). Este pomenită în acest context activitatea depusă de H. de Vries, ce a adus contribuții însemnate la dezvoltarea metodei radiocarbon. El a descoperit și variația naturală a radiocarbonului atmosferic, a publicat primele serii de date mai vechi de 50 000 ani și a contribuit activ la crearea și dezvoltarea laboratorului de la Groningen. În aceeași comunicare se subliniază și aportul palinologiei, corelată cu climatologia și geologia, în ceea ce privește datările absolute.

10 secțiune separată (Cap. II) a fost rezervată aspectelor generale legate de datarea cu ^{14}C . Legat de aspectele fizice (W. G. Mook și H. J. Streuman, Physical and chemical aspects of radiocarbon dating) se prezintă mai multe metode de măsurare a radioactivității folosite de unele laboratoare, în funcție de probă, preferințe și experiența lor; sunt explicate necesitățile pentru care proba trebuie să aibă o anumită greutate și faptul că din cauza contaminărilor trebuie să se lucreze pe serii de date. Aspectele chimice tratează genul de material utilizabil pentru datare, ridică problema contaminării probelor și a tratamentelor ce trebuie aplicate. Se dau mai multe rețete pentru tratarea lemnului înainte de aflarea virstei și se fac unele precizări în legătură cu datarea pe bazele neare, care păstrează colagenul (sunt prezentate rețete pentru separarea acestuia).

În același capitol H. T. Waterbolk prezintă 10 norme pentru interpretarea datelor radiocarbon în arheologie, W. H. Zagwijn posibilitatea datării obiectivelor geologice cu o vechime de până la 70 000 ani și R. L. Otlet în colaborare cu A. J. Walker argumentează introducerea unei fișe de calculator, care să cuprindă toate datele legate de o probă ce trebuie datată. În aceste condiții, se pot eventual revedea, unele date și operațiuni care sînt unice și distructive, și se crează și posibilitatea realizării unei baze de date comune cu Conciliul de British Archaeology Index. R. Nydal se ocupă de numărul optim de probe și acuratețea în probleme de datare. Din cauza posibilității contaminării este necesară recoltarea unui număr mai mare de probe, iar acuratețea datării este asigurată în mare măsură și de stabilitatea pe termen lung a echipamentului electronic, inclusiv a counter-ului.

Volumul cuprinde și o secțiune referitoare la tehnicile de lucru (Cap. III). Cele mai multe articole tratează problemele legate de datarea prin tehnica acceleratorului de particule.

Sunt prezentate posibilitățile, costul, felul în care se face tratarea, precizările a probelor și datele obținute (R. E. M. Hedges, R. P. Benkens, J. Beer, M. Andrée, R. Balzer). Reținem că această tehnică (J. A. J. Cowlett „Contributions to British and European prehistory: The scope and problems of ^{14}C accelerator dating”) oferă posibilitatea datării probelor de dimensiuni foarte mici (1 miligram sau mai puțin) și foarte vechi. Acceleratorul este recomandat, mai ales pentru oase (permite separarea mai multor componente ale sale).

R. L. Otlet și G. V. Evans („Progress in the application of the miniature gas counters to radiocarbon dating of small samples”) consideră că, folosind noi descoperiri din fizica nucleară și diferite programe operaționale pe micro-computer, în următoarea perioadă există posibilitatea să fie analizate anul 100/200 probe de mici dimensiuni la un preț mai scăzut.

O altă lucrare din acest capitol tratează aplicarea datelor calibrate radiocarbon la cercetarea hidratației obsidianului (P. I. van der Hoeven-Stam). Din cercetările întreprinse pe materiale din Mexic și California s-a observat necesitatea utilizării datelor calibrate de ^{14}C pentru determinarea ratei de difuziune a obsidianului. În același articol se arată că pentru datarea prin hidratarea obsidianului un rol important îl joacă felul obsidianului și locul său de proveniență.

Cap. IV reunește cele mai multe comunicări și se referă la problema atât de importantă a materialelor din care se procură probele ce trebuie date. Se au în vedere materialele de origine terestră (J. Evyn) și non terestră (I. U. Olson). În ceea ce privește această ultimă categorie, se atrage atenția asupra rolului jucat de efectul rezervorului de apă, la cărui virstă aparentă trebuie luată în considerație atunci cînd se calculează virsta absolută a unor materiale non terestre.

A. Simonsen abordează într-un interesant articol procedurile legate de prelevarea, sortarea și tratarea cărbunelui în vederea datării prin metoda radiocarbon. Se ia în discuție virsta obținută prin analiza cărbunelui, care trebuie considerată ca atare, deoarece, de cele mai multe ori există o perioadă lungă de timp între momentul tăierii și cel al arderii lemnului. De aceea, fizicienii consideră de un real folos însoțirea eșantionului analizat de un număr cit mai mare de detalii asupra situației stratigrafice și contextului arheologic. Se precizează faptul că unele laboratoare de radiocarbon sînt dotate cu instrumentar și suficiente date pentru a identifica și sorta fragmentele de cărbune care trebuie analizate. Este preferabil, spune autorul, ca cei care expediază probele să încerce și o identificare inițială (fapt ce presupune o colaborare între palinologi și botanisti); analiza acestor resturi lemnoase alături de datări radiocarbon pot aduce în discuție și interesante date legate de tehnicile și economia societăților preistorice.

R. Johnson, Th. Kaufman și Berger se ocupă de datarea cu radiocarbon a obiectivelor aflate în preajma unor vulcani. Pe baza experiențelor și analizelor efectuate pe probe (scoici) din nordul Californiei, Clear Lake, s-a ajuns la concluzia că pot apărea erori mari datorită carbonului eliminat prin erupție.

D. D. Harkness („The extent of natural ^{14}C deficiency in the coastal environment of the United Kingdom”) remarcă faptul că în zona de coastă a Angliei s-au observat unele deficiențe ale concentrației radiocarbonului, care indică în cazul datării o virstă aparentă, ce necesită corecții. Se arată că pe baza analizelor efectuate s-a stabilit că această corecție este de 405 ± 40 ani.

Mai multe articole se ocupă de posibilitatea de datare a resturilor umane prin metoda radiocarbon. Se prezintă o metodă mai sigură de datare, care are la bază măsurarea activității ^{14}C , atât a componentelor organice cit și a celor anorganice din probă (N. Horvatinčić, D. Srdoč, B. Obelić și A. Šlepčević — „Radiocarbon dating of fossil bones, development of a new technique for sample processing”), sau rezultate obținute pe oase umane provenind din zone de coastă ale mărilor și oceanelor. Astfel, analizele efectuate pe resturi fosile din zonele de coastă ale Pacificului (B. S. Chisholm, D.E. Nelson și H.P. Schwarz) și din Groenlanda și Danemarca (H. Tauber) au relevat faptul că, trebuie avută în vedere hrana folosită de oameni. S-a demonstrat că grupele de populații din aceste zone au folosit hrană de origine terestră doar în proporție de $6 \pm 12\%$, restul fiind de origine marină. Acest lucru influențează foarte mult datarea radiocarbon și se pot obține date mai tinere până la 200 de ani. Se recomandă să se aibă în vedere hrana folosită și să se facă corecțiile necesare în cazul unei hrăni bazată pe proteine marine. Există și posibilitatea corectării fracțiunii izotopice, caz în care erorile sînt minime și ele nu mai afectează datarea.

În cadrul acestui capitol ne-a reținut atenția un alt articol referitor la datele de radiocarbon obținute prin analiza unor resturi osoase umane din Ungaria (E. Csongor, I. Bogdár-Kutyan, I. Szabó, E. Hertelendi). Analizele efectuate pe oase provenind din morminte aparținând culturii Bodrogkeresztúr și perioadei La Tene au indicat 5250 / 5150 (până la 4850 / 4750) și respectiv sec. 4 BC.

Cap. V al volumului PACT cuprinde aplicațiile arheologice. J. Clutton-Brock și R. Burleigh („Some archaeological applications of the dating of animal bone by radiocarbon with particular reference to post Pleistocene extinctions”) aduc în discuție pe baza datelor de ^{14}C obținute răspîndirea unor anumite specii animale sălbatice și momentul cînd a avut loc domesticirea lor (calul).

Un alt articol, semnat de A. J. Walker, R. L. Otlet și A. J. Clark prezintă rezultatele obținute de laboratorul Harwell (Marea Britanie) din 1970 încoace. Se analizează anual aproape 450/500 de probe, iar vîrstele obținute se încadrează între 4500 BC—1600 AD. Pentru viitoarea etapă, se preconizează menținerea și înmulțirea chiar a numărului de probe analizate, o mai bună precizie a măsurătorilor și posibilitatea datării probelor foarte mici.

P. M. Dulkhanov prezintă un material referitor la neoliticul din sud-vestul Asiei și sud-estul Europei, prin prisma datărilor radiocarbon. Avînd în vedere săpăturile arheologice, rezultatele palinoclimatice, se analizează apariția neoliticului în zona de sud-vest a Asiei, schimbările care implică acest nou tip de economie. Factorii ecologici și de climă au influențat masiv dezvoltarea așezărilor neolitice timpurii și tot ei au determinat la un anumit monument și migrația populațiilor din această zonă. Pe baza tuturor acestor factori și avînd ca reper datele de radiocarbon obținute, autorul consideră că procesul de neolitizare s-a făcut în cinci valuri.

Ultimul capitol (VI) se referă la calibrare. Cercetătorii care s-au ocupat de această problemă consideră absolut necesară calibrarea datelor de ^{14}C . Legat de aceasta sînt amintite unele observații făcute asupra concentrației radiocarbonului atmosferic (M. Stuiver). Astfel, (M. Bruins, M. Rhein, T. W. Linick și H. E. Suess) s-a observat că ea a scăzut în ultimii 6000 de ani cu peste 10%. Creșterea nivelului de carbon radioactiv din atmosferă nu se face regulat, ci la intervale diferite (1000—2300 de ani). În momentul de față nu se poate determina fluctuația concentrației radiocarbonului atmosferic pentru perioadele în care nu există scară dendrocronologică, iar metodele fizice și chimice existente nu permit obținerea unor date legate de această problemă.

În același capitol W. N. Mook stabilește cele trei categorii de variații seculare ale concentrației radiocarbonului atmosferic (*pe termen lung*—aproape 900 de ani; *medii*— datorate schimbărilor din activitatea solară și duc la o schimbare aparentă a vîrștelor radiocarbon; *pe termen scurt*—legate de ciclul de 11 ani a activității solare: cînd activitatea solară este mai intensă, intensitatea cîmpului magnetic crește, iar atmosfera este mai ocrotită împotriva radiațiilor cosmice) și conchide că, curbe viabile de calibrare pot fi obținute măsurînd mii de probe, cu o precizie de datare care să depășească ± 50 ani.

D. Becker prezintă date foarte importante legate de scara dendrocronologică și calibrarea datelor radiocarbon. Autorul afirmă că s-au făcut progrese importante în ceea ce privește dendrocronologia stejarului din perioada post glaciară, deoarece s-a observat ca această specie prezintă similitudini pe o arie largă în sud-vestul Europei. Din același articol aflăm că E. Hollstein (pentru Vestul Germaniei) și B. Becker (pentru sudul Germaniei) au stabilit două calendare pe baza înțelegerii de creștere a stejarului, ce se întind pînă în perioada Pre-Romana (laboratorul din Trier). Scrii largi au fost reconstituite de laboratoarele din Göttingen și Köln, și ele acoperă porțiuni ce se întind pe aproape 9000 de ani.

Compararea cronologiilor realizate pe închei de arbori între Hohenheim, Neuchâtel și Zürich dau posibilitatea extinderii datelor de la începutul mileniului 4 pînă aproape de începutul mileniului 3 BC. Același autor consideră că datările dendrocronologice sînt foarte importante pentru evoluția culturilor neolitice din centrul Europei, și amintește că perioada 3800—2700 BC are o acuratețe de datare de pînă la 1 an. La aceste performanțe s-a ajuns prin compararea dendrocronologiilor obținute pe stejar-Hohenheim și Bristlecone—Pine.

B. Becker este de părere că se pot face unele borelări între Anglia, Germania și Irlanda de nord pentru cronologiile postglaciale, dar orice legătură cu regiunile Mediteranei trebuie exclusă.

Volumul prezentat reprezintă unul din documentele cheie în ceea ce privește stadiul actual al cercetării în domeniul datării cu radiocarbon și perspectivele oferite de această metodă. În ultima vreme, în mai multe țări (Cehoslovacia, Anglia) au avut loc manifestări cu caracter internațional referitoare la metodele moderne de datare în arheologie, inclusiv metoda radiocarbon, la care s-a accentuat necesitatea organizării pe baze noi a unor cercetări interdisciplinare în domeniul arheologiei, care să ajute la înțelegerea aspectelor complexe ale vieții oamenilor din perioade îndepărtate.

Este de dorit ca manifestări de acest fel de la Groningen să se permanentizeze și să reunească pe cît posibil toți specialiștii din domeniu.

CORNELIA—MAGDA MANTU

* * * PROSPEZIONI ARCHEOLOGICHE, 10, 1986, Fondazione Lerici, 114 p., 7 pl.

Anunțăm apariția, după o întrerupere îndelungată, a prestigioasei reviste „Prospezioni archeologiche”. Numărul zece al acestei publicații, numerotat în continuarea celorlalte volume apărute, tocmai pentru a sublinia continuitatea, este dedicat memoriei a două personalități marcante în domeniul prospecțiilor arheologice. Este vorba de Carlo M. Lerici (+ 1981) și Richard E. Linington (+ 1984).

Carlo M. Lerici are meritul de a fi introdus primul metodele geofizice și mecanice în arheologie. El a fost totodată fondatorul și cel care a subvenționat generos fundația care, îi poartă și numele.

Richard E. Linington a fost vreme îndelungată directorul fundației Lerici și a adus contribuții importante în domeniul geofizicii arheologice.

Volumul pe care îl prezentăm cuprinde în prima parte listele de lucrări ale celor doi dispuși, iar în partea a doua lucrări scrise de prieteni și colegi în memoria celor două personalități.

Primul articol aparține lui M. J. Aitken — „Proton magnetometer prospecting: reminiscence of the first year” (p. 15—17). Autorul amintește primele lucrări de prospecție magnetică pe zone arheologice făcute cu un magnetometru cu protoni, realizat de el (acum 30 de ani în urmă) în laboratorul de la Oxford, care se baza pe un fenomen de fizică nucleară. Cu ajutorul acestui aparat s-au putut detecta cuptoare și gropi, reușindu-se astfel să se lărgească mult cîmpul de aplicare al metodei, care de atunci a devenit una dintre cele mai uzitate în arheologie.

E. Carabelli în „Ecosonda fotografica per il rilievo di cavità sotterranee” (p. 19—23) prezintă rezultatele obținute în necropola etruscă de la Monterozzi din Tarquinia (morminte în cavități), folosind o ecosondă fotografică. Aceasta este

comandată de la distanță prin diverse mijloace electrice și are în dotare un ecometru de ultrasunete pentru măsurarea dimensiunilor cavității. Cu ajutorul ecometrului s-au făcut diagrame și relevee ale perimetrelor mormintelor din necropola menționată. Săpăturile arheologice efectuate ulterior au confirmat rezultatele obținute. Autorul menționează de asemenea că măsurătorile fotogrametrice pot fi ținute ca auxiliare, sau de rezervă, și ele pot fi folosite pentru situații în care, din cauza formeii cavității, nu pot fi obținute reflecții sonice interpretabile.

În articolul „The magnetic susceptibility of soils from central and southern Italy” (p. 25–36), S. Tite și R. E. Lington abordează problema analizei magnetice a solurilor din zona centrală și sudică a Italiei. Se consideră că studiul succesiunii magnetice a terenurilor este interesant atât ca suport pentru interpretarea rezultatelor prospecției magnetice, cât și pentru a se stabili în ce măsură influențează condițiile climatice dezvoltarea proprietăților magnetice. În 1973 s-au recoltat 400 de eșantioane din zonele amintite, cântind să fie exemplificate diverse condiții geografice, climatice și ambientale. S-a avut în vedere ca eșantioanele să fie recoltate atât de la suprafață, cât și de la diverse nivele și din diferite puncte. Autorii fac o descriere a procedurilor urmate pentru prepararea eșantioanelor și a măsurătorilor, iar apoi se prezintă rezultatele obținute. S-au luat în considerație separat eșantioanele provenind din zonele cu depozite sedimentare, de cele cu depozite vulcanice, toate acestea subdivizate la rândul lor în eșantioane din zone sterile și arheologice. Articolul mai conține și patru tabele. Tabelul întâi cuprinde datele despre eșantioanele din zonele sterile, din depozitele sedimentare și comparativ, datele oferite de eșantioanele luate în condiții similare din Anglia. Cel de al doilea tabel conține date despre eșantioane provenind din zone arheologice cu aceeași caracteristici geologice. Aici sunt cuprinse de asemenea și raporturile între valorile medii ale caracteristicilor examinate a eșantioanelor din zonele arheologice și din zonele sterile, și conținutul mediu de carbonat de calciu în două grupe de eșantioane. În tabelul trei sunt prezentate datele despre eșantioanele luate în centrul sau din punctele periferice ale zonelor arheologice. Ultimul tabel conține datele obținute de la eșantioanele prelevate în zonele vulcanice, la nord și la sud de Roma.

Rezultatele obținute prin analiza eșantioanelor demonstrează că în Italia, în zonele sedimentare, pe roca calcaroasă, e posibil să apară anomalii magnetice (uneori chiar în corepondență cu mici elemente arheologice), în timp ce pe alte tipuri de rocă, pentru a se observa anomalii magnetice relevante, zonele respective trebuie să fi fost intens locuite.

Pentru zonele vulcanice există posibilitatea apariției unor elemente arheologice dezgropate și acoperite din nou de depozitele de pământ, în timp ce pentru zonele de coastă, la vest de regiunea vulcanică, Volsinio-Laziale, condițiile sînt asemănătoare cu cele din zonele cu rocă calcaroasă. Articolul atrage atenția asupra posibilității aplicării prospecției magnetice în zonele Italiei centrale și meridionale, și a faptului că, datele succesiunii magnetice pot fi de un real interes și ar fi util să se aplice anterior oricărei prospecții cu această metodă.

J. W. Weymouth și J. A. Lessard pun în discuție în articolul intitulat „Simulation studies of diurnal corrections for magnetic prospecting” (p. 37–47) rezultatele obținute prin prospecția magnetică. Rezultatele acestei metode, împreună cu cele oferite de rezistivitatea solului indică locuiri umane din diferite perioade și ușurează astfel localizarea siturilor arheologice în vederea excavării. Autorii au în vedere variațiile temporale ale cimpului magnetic care în timpul unor zile active magnetice pot fi chiar semnificative. Deoarece nu este posibil să se cunoască cu anticipație activitatea geomagnetică, experiența arată că este indicat să se folosească două magnetometre și nu unul, deoarece pentru prima situație se pot obține rezultate prin metoda diferențială, fără false anomalii. Experiența a arătat că în cazul folosirii unui singur aparat, rezultatele obținute nu sînt precise și ele sînt valabile doar pentru zone foarte mici.

A. Tabbagh în „Sur la comparaison entre la prospection électrique et trois méthodes de prospection électromagnétique pour la détection de contrastes de résistivité associés aux structures archéologiques” (49–63) abordează probleme

legate de detectarea siturilor arheologice, prin rezultatele comparative a mai multor metode. Cea de prospecție (a cărei început se plasează în anii '50) și alte trei metode de prospecție electromagnetică (M. T. Slingram, S.G.D., puse la punct și folosite din perioada anilor '60). Analiza comparată a unor structuri arheologice cu aceste metode pune în evidență faptul că metoda electrică de măsurare a solului rămîne de neînlocuit. Ea oferă posibilitatea detectării în cele mai bune condiții a structurilor rezistente, și are totodată avantajul că poate fi folosită în mediile foarte perturbate. Se consideră că această metodă, alături de utilizarea rețelelor de electrozi, are foarte mari perspective. În această situație, deși ea este prioritară, autorul afirmă că nu trebuie îndepărtate nici posibilitățile oferite de metodele electromagnetice, dintre care M.T. este metoda cea mai sensibilă la structurile conductoare bine orientate; în timp ce metoda Slingram oferă posibilitatea utilizării rețelei de receptoare.

Alt articol din publicația amintită pune în discuție problema recunoașterii de suprafață a unor vechi situri arheologice și rezultatele obținute prin prospecția geofizică — C. F. Gaffney și V. L. Gaffney, „From Boeotia to Berkshire: an integrated approach to geophysics and rural field survey” (p. 65–70). Se ajunge la concluzia că în cele mai multe cazuri, concentrările ceramice de la suprafață nu se află pe același loc cu formațiunile arheologice *in situ* (relevate de săpături), ci în vecinătatea lor.

A. Hesse, G. Bossuet, A. Choquier abordează în „Reconnaissance électrique et électro-magnétique de sites et de structures de métallurgie ancienne” (p. 71–77) problema explorării geomagnetice a așezărilor vechi metalurgice. Autorii au ajuns la concluzia că alături de prospecțiunea magnetică, ceaaltă metodă, electro-magnetică poate identifica mai bine structurile cu zgură și le poate chiar descrie în detaliu. În așezările de dimensiuni mai mari rezultatele combinate ale celor două metode oferă chiar posibilitatea delimitării atelierei de prelucrare a fierului, dar totodată se pot pune în evidență și alte structuri interne. Uneori analizele pot fi chiar mai complexe, ca în cazul așezării de la Tannere din Puisaye, unde prin sondaje electrice s-a putut măsura grosimea reziduurilor de lucru acumulate în timpul perioadei activității atelierei.

Altă posibilitate a folosirii prospecției magnetice este în cazul identificării gropilor din necropole. Această problemă este discutată de M. Cucarzi, „Magnetic survey to locate pit-graves in large cemeteries” (p. 79–84), pe baza rezultatelor obținute pentru trei necropole: Piovego (Italia), Shadar-i-Sokhta (Iran) și Aligrama (Pakistan). Premiza folosirii prospecției magnetice în cazul necropolelor a fost existența inventarului, care poate influența cimpul magnetic local. Rezultatul lucrărilor este apreciat pozitiv de autor. Acesta afirmă că, după studiul caracteristicilor magnetice și a geometriei mormintelor, au fost propuse trei modele magnetice (pentru Piovego o sferă, pentru Shadar-i-Sokhta un cilindru, iar pentru Aligrama cilindri suprapuși), care pe verticală pot fi polarizate în cimpul magnetic terestru. Utilizarea metodei prospecției magnetice la cercetarea necropolelor indică gropile de morminte pînă la o adîncime de doi metri.

I. Scollar în „A magnetic survey near Montalto di Castro in 1966” (p. 85–90) pune problema înregistrării și redării datelor oferite de prospecția magnetică pentru situl arheologic de la Montalto di Castro. Pentru acest obiectiv exista o fotografie aeriană, care indica un oraș antic, prezumtiv identificat ca Regae și datat în sec. IV B.C. Pentru prospecția magnetică a zonei nu a putut fi folosit tradiționalul magnetometru cu protoni, din cauza faptului că la 1 km distanță se construise linia ferată electrică care a dus la apariția de perturbații și anomalii magnetice. S-a folosit un aparat special, un magnetometru diferențial cu protoni, realizat la Bonn de A. Lander. Rezultatele obținute au fost apreciabile. Autorul prezintă o nouă tehnică de punere în evidență a datelor geofizice prin reprezentarea fotografică. Datele sînt în prealabil tratate matematic (analize statistice, filtraje și interpretări, necesare pentru a se elimina elementele nearheologice), iar apoi înscrise pe un film. Tehnica este bazată pe apropierea comune folosite în procesarea imaginilor. S-a ales această metodă, deoarece se consideră că ea aduce arheologului maxi-

mum de avantaje în interpretarea datelor de prospecțiune magnetică.

Tot legată de punerea în valoare a resturilor arheologice, amintim și lucrarea îngrijită de L. Cavagnaro Vanoni, „Prospezione archeologica a Cerveteri nell'area della città antica” (p. 91—101). Sînt prezentate rezultatele obținute prin utilizarea metodelor geofizice și mecanice la prospectarea vechiului oraș antic Cerveteri, efectuate în perioada 1968—1975, de către fundația Lerici, sub conducerea lui R. E. Linington. Rezultatele combinatorii au dus la noi puncte de vedere în interpretarea hărților geomagnetice, putîndu-se aprecia cu mai multă ușurință formațiunile arheologice, intervențiile umane posterioare locuirilor și perturbările datorate condițiilor geologice.

Rubrica „Notiziario” cuprinde două materiale referitoare la sedimentologie, și mai ales la felul cum aceasta poate ajuta înțelegerea unor probleme arheologice. Se au în vedere cazurile a două așezări datînd din perioada greco-etruscă și romană din valea Padului. Astfel la Corte Cavanella, examinarea sedimentologică a seriilor stratigrafice, combinate cu datele despre locuirea romană din perioada imperiului a permis reconstituirea mediului înconjurător al sitului și a adus noi contribuții la explicarea existenței unor structuri de lemn.

La San Basilio, deși nu au putut fi colectate foarte multe informații, s-au putut totuși corela diferite etape de transformare a așezării din perioada greco-romană și etruscă, cu evoluția situației mediului înconjurător, influențată de variațiile regimului hidrografic al Padului.

Revista se încheie cu un bilanț al activității fundației Lerici în perioada 1975—1985, din care reiese că au fost realizate peste 150 de săpături arheologice în situri diferite și cu metode diferite. Un alt aspect al activității desfășurate a fost cel al cercetării, astfel că, după efectuarea săpăturilor propriu-zise, rezultatele obținute au verificat veridicitatea celor furnizate de diferitele feluri de prospecție. Ca o realizare aparte se cuvine menționat și cel de al XXIII-lea simpozion internațional de arheometrie. O preocupare constantă este cea a dotării fundației și se amintește achiziționarea unui calculator IBM PC-XT cu ploter și imprimantă, cu care se pot prelucra datele oferite de prospecția geofizică și cea mecanică. În perioada în discuție au fost organizate și șase cursuri de explorare arheologică, care au avut ca scop cunoașterea posibilităților și limitelor metodelor de prospecție (fotografie aeriană, metode geofizice, mecanice, geochimice, matematice, și probleme de interpretare a datelor geofizice). Între anii 1980—1983 parte din expoziția „Etruschi e Cerveteri”, care se referea la activitatea fundației Lerici (organizată de aceasta în colaborare cu alte instituții), la instrumentele și metodele folosite pentru prospecție a fost deschisă la Stockholm și s-a bucurat de un mare interes.

Volumul în discuție, realizat într-o deosebită manieră grafică, constituie fără îndoială un instrument util și necesar tuturor celor interesați de arheologie, și în mod special de aplicarea metodelor moderne de cercetare în acest domeniu.

CORNELIA-MAGDA MANTU

* * * ARKEOIKUSKA, 84, Vitoria-Gasteiz, f.a., 132 p.

Cel de-al treilea volum dintr-o serie publicată sub patronajul Guvernului Basc de către Direcția Patrimoniului Istoric-Artistic din Departamentul Culturii și Turismului informează (ca și numerele precedente ale anuarului) despre activitatea arheologică desfășurată pe teritoriul Comunității Autonome Basce. Publicația — care apare în ediție bilingvă (spaniolă și bască) — reunește în paginile sale rapoarte de săpături sistematice și de cercetări de suprafață, rezultate ale muncii de conservare și restaurare a patrimoniului arheologic și ale cercetărilor de laborator, date privind conferințe, congrese și publicații unde se fac remarcări arheologice basci; în cadrul fiecărui capitol (așa cum au fost anunțate mai sus) sînt discutate activitățile din cele trei provincii ale Țării Basculor: Alava, Guipuzcoa și Vizcaya.

Numeroase șantiere arheologice deschise pe teritoriul Comunității Autonome Basce urmăresc locuirea umană din paleolitic, în unele cazuri, aceasta fiind urmată și de nivele mai tîrzii de ocupare. Acesta este și cazul peșterii Amalda din Valea Alzolarás (provincia Guipuzcoa), unde Jesús Altuna a descoperit un nivel mustertian și două nivele perigordiene, a căror importanță merită menționată pentru raritatea apariției lor în Spania; ele sînt urmate de un nivel solutrean. În epoca bronzului peștera a servit ca necropolă, aici fiind înmuși mai ales tineri. S-au înregistrat și materiale din perioada stăpînirii romane și din epoca medievală; peștera a fost deci, utilizată aproximativ 40000 ani. Interesantă este și săpătura din peștera Santa Catalina (Vizcaya) unde Eduardo Berganza a evidențiat existența a patru straturi conținînd pe lângă o mare varietate de unelte din silex și o cantitate importantă de oase (între care, unul decorat) și scoici, locuirea fiind datată în magdalenianul final sau în perioada de tranziție spre azilian. La Fuente Hoz (Alava), Amelia Baldeón a descoperit patru nivele, primul — foarte sărac —, dinainte de epipaleolitic, al doilea din epipaleolitic, al treilea din neolitic timpuriu și ultimul din neolitic final.

În așezarea de la Iso Betaio (Vizcaya), pe care J. Gorrochategui și M. J. Yarritu o datează, cu unele rezerve, în eneolitic au fost aduse la lumină numeroase unelte din silex, multe din ele nedeterminate, resturi de cioplire, toate fiind răvășite. Datată tot în eneolitic, la jumătatea mileniului II î.e.n., este și necropola din peștera Urtao II (Guipuzcoa). Au fost descoperite osemintele — complet răscolite — a circa 25 indivizi (inclusiv cîțiva copii) aparținînd, probabil, unei populații de păstori.

Dintre dolmenele, menhirele și cromlehurile descoperite, mai interesant ni s-a părut cercul de pietre de la Mendiluce (Alava). În centrul cercului (cu diametrul de 10,5 m.) de 76 pietre și 4 menhire situate simetric, la 27° față de punctele cardinale, a fost indentificat un loc limitat de pietre, de formă rectangulară, unde s-au descoperit oase calcinate și cioburi. Acest cromleh este unul dintre primele descoperite în afara ariei cunoscute și este datat de către J. Ignacio Vegas în epoca bronzului.

Un caz interesant îl oferă cetatea de la La Hoya (Alava), unde, nivelul de tranziție de la Hallstatt la La Tène-I-a oferit lui Armando Llanos Ortiz de Landaluce surpriza descoperirii unui atelier pentru turnarea bronzului între zidul exterior al cetății și locuințe și a unui mare număr de înmușări de copii (196, după 12 campanii). Pentru sfîrșitul mileniului I î.e.n. important este castrul Maroeleza (Vizcaya), unde ceramici lucrată la roata rapidă — similară cu cea celtiberică — este asociată cu ceramica lucrată la mîină, asemănătoare cu cea din Hallstatt-ul din Aquitania și valea Ebrului.

Locuințele săpate în stîncă de la Atxa (Alava) au fost datate de Eliseo Gil în a doua jumătate a mileniului I (faza de formare a culturilor celtiberice); ele fiind urmate de cele din timpul procesului de romanizare (sec. II e.n.); în acest nivel a fost descoperită — în jurul unei vetre — ceramică terra sigillata hispanică, alături de ceramică obișnuită, dar și de butelii din sticlă cu fundul decorat, cuie și plăcuțe din fier, greutatea din plumb.

Peștera Iruaxpe III (Guipuzcoa) din stîncosul Iruaitz, pe valea râului Arbe, peșteră situată sub o altă, mai amplă, a fost locuită în ultimele momente ale dominației romane. Mercedes Urteaga a descoperit aici, pe lângă o ceramică obișnuită nedecorată sau decorată cu pieptenele, o ceramică tîrzie romană cu conotații religioase (paleocreștine) în decor.

În fine, la San Juan de Momoitio (Vizcaya), săpătura lui Iñaki Garcia Camino a pus în evidență existența unei necropole cu două mari faze de ocupare. Prima datează din epoca romană, iar cea de a doua din epoca medievală, începînd în sec. X (populație creștină). Mormintele formate din lespezi orizontale și verticale, foarte sărace, sînt suprapuse de un alt nivel, datînd din sec. XIII—XIV (după ce necropola fusese abandonată la sfîrșitul primului mileniu), cînd sînt reutilizate materiale din sec. X.

Am selectat numai cîteva din cele 22 de rapoarte descriînd cercetări sistematice. Alte cîteva sute de prospecțiuni (sondaje, cercetări de suprafață, verificări) sînt descrise sumar, ca și cîteva săpături de salvare, între care, mai interesante ni s-au părut cele de la schitul Kurtzio (Vizcaya) și ghefăria de la

Urkiola (Vizcaya). Săpătura lui I. García Camino de la Kúrtzio a scos la iveală un prim nivel al necropolei de lângă schit, cu ceramică medievală (de sec. XIV) amestecată cu olărie romană și cel puțin două faze de îngropare; în nivelul superior al necropolei au fost descoperite două mari gropi colective la poalele schitului și câteva gropi rectangulare în nava centrală (acest nivel este datat în sec. XVII). La Urkiola, Mercedes Urteaga a dezgropat structura exterioră a unei clădiri de formă rectangulară, în jurul gării circulare a ghețării ce deservea un spital din sec. XIV, cercetat anterior. S-au săpat 5 m. până la fund, unde a fost descoperit un canal de drenaj; s-au observat o parte din structura de lemn ce permitea înălțarea zăpezii în ghețarie și scara de acces. Interesant că pe pereții impermeabili ai construcției au fost remarcate resturi ale unei picturi așezate în benzi paralele, al căror rost era, probabil, acela de a marca nivelele straturilor de zăpadă ce umpleau ghețaria.

Dintre celelalte activități de natură arheologică, de valorificare a săpăturilor, am remarcat efortul de clasificare a formelor ceramice, a materialelor osteologice umane și faunistice, dar și numărul mare de publicații de specialitate editate de institutele de arheologie ale provinciilor baze și de muzeele provinciale, ca și participările arheologilor basci la diverse congrese și simpozioane, la cursuri postuniversitare și de specializare.

Apărută în condiții grafice foarte bune, *Arkeotusha* se dovedește a fi un foarte util instrument de lucru prin publicarea rezultatelor tuturor cercetărilor arheologice (săpături sistematice, cercelări de suprafață, de laborator etc.), chiar și sub formă, uneori, foarte concentrată, dintr-o zonă bine determinată istoric și cultural și își justifică, pe deplin, apariția ritmică, anuală.

VIRGIL ȘTEFAN NIȚULESCU

J. LICHARDUS, M. LICHARDUS-ITTEN et G. BAILLOUD, J. CAUVIN, *La Protohistoire de l'Europe. Le Néolithique et le Chalcolithique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1985, 640 p. et 53 fig.

Les grandes synthèses archéologiques sur une époque historique sont relativement rares, et le dernier temps elles sont réalisées d'habitude par plusieurs auteurs. L'immense matériel bibliographique, souvent publié en langues de circulation restreinte et dispersé dans des nombreuses publications, l'absence des synthèses régionales, voilà pourquoi une telle entreprise s'avère particulièrement difficile.

Les auteurs principaux, distingués néolithiciens, avec leurs collaborateurs, réussissent à réaliser une éloquentة panorama du monde néo-énéolithique. Le titre du livre est pour le lecteur romain surprenant en quelque sorte parce que chez nous le terme „prothistoire” comprend seulement la première époque du Fer et le néolithique et l'énéolithique sont encadrés dans la préhistoire. Dans l'archéologie française, le terme de préhistoire est réservé exclusivement pour Paléolithique.

La structure du volume est ingénieuse et judicieuse. Le volume est divisé en trois livres. Le premier, „La documentation”, sauf une „Introduction” et un tableau de prononciation, comprend 331 fiches de sites du Proche Orient et d'Europe. Utiles pour le lecteur, ces succinctes présentations de sites contiennent par endroits quelques inexactitudes qui, cependant, n'empêchent pas sur leur valeur documentaire. La deuxième partie du premier livre est réservée à la bibliographie sélective, présentée dans une formule facile à utiliser par le lecteur.

Quant à la bibliographie, nous remarquons l'excellente documentation des auteurs et leurs efforts de procurer et d'utiliser surtout les sources originales, même publiées dans des langues de circulation restreinte. En ce qui concerne la bibliographie roumaine, il faut remarquer qu'elle comprend 53 ouvrages, dues pour la plupart aux Roumains, dont 14 sont rédigés en roumain. Nous soulignons le fait que les auteurs ont consulté encore d'autres ouvrages mais dans la bibliographie sont mentionnées les plus importantes. Il y a, quand même quelques „vides” bibliographiques, observables dans

les passages consacrés aux quelques cultures archéologiques. Par exemple, manquent les ouvrages de Iuliu Paul sur la culture de Petrești et la monographie de Silviu Marinescu-Bilcu (*Țirpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR-107, Oxford, 1981). Les mêmes petites lacunes sont à observer quant à la bibliographie bulgare et soviétique. Nous répétons que ces omissions n'empêchent pas sur la substance du livre. Riche, judicieusement sélectionné et particulièrement utile pour l'information des archéologues est la bibliographie sur l'archéologie et les sciences de la nature.

Le deuxième livre, qui occupe le plus grand espace de l'ouvrage, constitue une présentation détaillée des connaissances actuelles sur le néo-énéolithique du Proche Orient et de l'Europe. Il faut aussi signaler que les auteurs de chaque chapitre ou même sous-chapitre formulent des appréciations et hypothèses sur l'évolution socio-économique et historico-culturelle des populations néo-énéolithiques.

Le développement du néolithique et du chalcolithique (terme synonyme avec l'énéolithique) du Proche Orient et de l'Europe est présenté compte tenu de logiques découpages géographiques qui facilitent la poursuite de l'évolution historique pour chaque région géographique, tout aussi comme des connexions chronologiques et les interinfluences entre diverses aires culturelles.

Les premiers deux chapitres „Civilisations proto-énéolithique en Asie antérieure” et „Les cultures villageoises et civilisations préurbaines d'Asie antérieure” sont dus au chercheur Jacques Cauvin. L'auteur présente d'une manière synthétique les plus nouvelles interprétations sur l'origine de la néolithisation, en insistant puis sur les cultures villageoises et sur la civilisation préurbaine de cette région.

Le troisième chapitre „Diffusion de la civilisation néolithique en Europe et évolution historico-culturelle jusqu'à la fin du chalcolithique” est rédigé par J. Lichardus et M. Lichardus-Itten. Pratiquement, ce chapitre de plus 300 pages constitue le noyau du livre. Ce chapitre est précédé, lui aussi, par une introduction où on précise l'espace géographique soumis à l'analyse. Mais, selon nous, il serait nécessaire la présentation du milieu environnant comme dans le cas du premier chapitre. C'est aussi dans ce chapitre que figurent quelques explications, assez détaillées, sur les méthodes et les sources de l'archéologie et une explication de la terminologie utilisée.

Dans le premier section du chapitre, les auteurs suivent, logiquement, le processus de diffusion du nord de la Grèce du néolithique que comprend toute la Péninsule Balkanique et d'où il irradie dans d'autres régions de l'Europe. La même observation: il manque la présentation du milieu environnant qui a favorisé ce processus.

Tout naturellement, nous avons accordé une attention tout particulière aux fragments portant sur notre pays. Nous soulignons aussi dans ce cas la bonne documentation et la fouable connaissance des réalités archéologiques de la Roumanie. Les quelques inadvertances s'expliquent surtout par l'absence des ouvrages publiés en langues à circulation internationale. Par exemple, les références à la culture de Petrești sont infimes, en se réduisant aux quelques lignes. Or l'importance de celle-ci pour l'explication de l'apparition des cultures énéolithiques à céramique peinte est majeure.

À propos de fameuses tablettes de Tărtăria, nous croyons que leur position stratigraphique ne doit être mise en doute, car des signes semblables ont été découverts sur quelques vases de type Vinča. Mais cela ne veut dire que nous sommes les adeptes du synchronisme Vinča = Urnk-Warka IIIb. Comme nous l'avons déjà affirmé, avec une autre occasion, les analogies typologiques entre les objets découverts à grande distance ne sont pas toujours relevantes. Selon nous, le problème des tablettes de Tărtăria reste encore une question ouverte.

Quant à la deuxième partie de ce chapitre „La diversification économique et culturelle au chalcolithique”, nous remarquons que les auteurs considèrent la culture de Cucuteni-Tripolye, tout aussi comme les autres cultures contemporaines, comme appartenant au chalcolithique ancien, et les cultures de la période de transition à l'époque du bronze et même quelques cultures du Bronze ancien sont attribuées au chalcolithique moyen et récent. De notre point de vue, régional,

le terminologie traditionnelle utilisée par nous est plus précise et nous ne croyons pas qu'elle va être abandonnée. Il est cependant vrai que dans un ouvrage suprarégionale, notre terminologie pourrait créer des confusion et voilà pourquoi nous acceptons celle proposée par les auteurs de la Protohistoire.

L'ample et la richement documentée exposition sur le chalcolithique européen finit avec deux succints sous-chapitres de conclusions qui traitent les aspects économiques, sociales et historico-culturels.

Le dernier chapitre (IV) rédigé par G. Bailloud présente l'évolution du néolithique et du chalcolithique de la France. Cette séparation n'est pas naturelle, mais les éditeurs ont procédé de cette manière pour répondre plus largement à l'intérêt croissant des lecteurs français, spécialistes ou non, pour cette époque, jusqu'à ce jour moins investiguée en France.

Le troisième livre „Probleme et directions de recherche” comprend quatre chapitres : I. Problèmes archéozoologiques — par S. Bökönyi; II. Dendrochronologie — par U. Ruoff; III. La datation par radiocarbone — par J. Evin et IV. Traces d'utilisation sur outils de pierre — par M.-C. Cauvin et E. Coquengnot. Il est à observer qu'on a assuré la collaboration des éminentes spécialistes dans chaque cas. Les auteurs exposent les principes de chaque méthode et précisent les perspectives et les limites dans chaque domaine. Ce livre s'avère particulièrement utile aux archéologues, qui veulent participer à l'effort de modernisation et d'intégration de la recherche archéologique dans l'histoire générale.

Il n'est vrai qu'il serait désirable que soient succinctement présentés aussi d'autres domaines comme archéobotanique, paléoclimatologie, paléodemographie, métallurgie etc et quelques méthodes de datation : thermoluminescence et archéomagnétisme. C'est probable que par la manque d'espace la chose n'a pas été possible. Mais il reste la plaidoirie pour une recherche interdisciplinaire, complexe. Les auteurs de la Protohistoire de l'Europe ont réussi, dépassant des nombreuses difficultés, à nous offrir une panorama véridique sur le Néolithique et le Chalcolithique. Le projet téméraire des auteurs s'est concrétisé dans une livre intéressant, utile, une véritable réussite éditoriale.

Cet ouvrage est, en conclusion, une valorieuse synthèse sur le néolithique et le chalcolithique de l'Europe. La Protohistoire de l'Europe s'impose, selon nous, comme un ouvrage de référence pour chaque spécialiste dans le domaine.

DAN MONAH.

* * * THE NEOLITHIC OF EUROPE, volume 1, The World Archaeological Congress, 1-7 September 1986, ed. Allen & Unwin, Southampton and London, 1986.

Comunicările referitoare la neoliticul Europei, prezentate la Congresul mondial de arheologie desfășurat în Anglia, în septembrie 1986, au fost structurate pe trei secțiuni, în funcție de marile zone geografice ale continentului: Europa sud-estică și centrală; Europa sudică; Europa de nord și de vest. Concepția organizării aparține lui Andrew Fleming (de la Departamentul de arheologie și preistorie al Universității din Sheffield), cărui i se datorează și scurta prefață a volumului. Diversitatea subiectelor tratate de autori a impiedicat aranjarea comunicărilor după principii tematice, astfel că s-a recurs la criteriul regional, organizându-se 7 secțiuni de lucru (câte trei pentru secțiunile A și C și una pentru secțiunea B). În prezentarea noastră ne propunem să ne ocupăm îndeosebi de lucrările referitoare la Europa sud-estică și centrală, care au tangențe evidente și cu realitățile arheologice din spațiul carpatic.

În această secțiune lucrările au fost grupate, de asemenea, pe trei subzone: sud-estul Europei (cu 4 comunicări din România, Bulgaria, Iugoslavia și Ungaria), Polonia (cu 4 comunicări) și centrul Europei (cu 5 comunicări).

Volumul începe cu o contribuție românească, datorată lui Eugen Comșa (*Les rapports entre les activités économiques et les types d'agglomérations et d'habitations Néolithiques en Roumanie*), care încearcă să prezinte, în funcție de stadiul actual al cunoștințelor arheologice românești despre

modul de economie al comunităților neolitice din țara noastră, evoluția tipurilor de așezări și locuințe din această perioadă. Baza documentară a cercetării ar fi putut fi mult extinsă (cu rezultate pozitive pentru concluziile la care se ajunge), dacă autorul nu s-ar fi limitat doar la utilizarea propriilor studii și ale altor cîțiva specialiști bucureșteni. Prezentarea ar fi avut numai de câștigat dacă s-ar fi utilizat și rezultatele concludente, obținute de cercetători reputați, în domeniul paleobotanicii și arheozoologiei sau rezultatele interesanțelor cercetări interdisciplinare de la Tîrpești și Drăgușeni, precum și rezultatele obținute de arheologii din celelalte centre ale țării, care se ocupă de asemenea cu studierea problemelor neolitice. S-ar fi obținut astfel o sinteză asupra problemei, mai apropiată de nivelul cunoștințelor și interpretării actuale. O asemenea abordare ar fi fost perfect posibilă, fiind bine cunoscute preocupările constante și rodnice ale reputatului cercetător bucureștean în domeniul documentării bibliografice despre epoca neolitică pe teritoriul țării noastre.

Studiul specialistului bulgar K. Kunchev (*Rocks used for the production of Neolithic adzes in Bulgaria*), cunoscut prin analizele pe care le-a efectuat asupra principalei materii prime a neoliticului — piatra, se oprește de această dată asupra tipului de unealtă cel mai utilizat în acea perioadă: tesla. În neoliticul timpuriu de pe teritoriul Bulgariei ea apare într-un raport de 8,14 : 1 față de topor, iar în neoliticul mijlociu de 7,82 : 1. Analiza de față a fost efectuată asupra a 937 piese de acest fel, din neoliticul timpuriu, mijlociu și târziu, provenite din 24 de așezări neolitice, din diferite părți ale Bulgariei (dar mai multe la sud de M-tii Balcani). E interesantă concluzia, că, pe măsură ce comunitățile neolitice evoluează, se reduce numărul tipurilor de rocă utilizate pentru prelucrarea teslelor (29 în neoliticul timpuriu, 13 în cel mijlociu și 11 în cel târziu), ceea ce se explică prin faptul că experiența empirică a condus la reținerea treptată doar a celor mai favorabile. Dintre acestea, se detașează net sisturile și tufurile andezitice, care, împreună, se întinsec la aproape 60% din teslele analizate. Totuși, în timp ce se observă, de la neoliticul timpuriu la cel târziu, o reducere a utilizării sisturilor, lucrurile se petrec invers cu tufurile andezitice, care se impun treptat, datorită proprietăților lor petrografice. Analize de structură și mineralogice adănesc datele studiului. Trei tabele sintetizează raporturile cantitative dintre diferitele roci utilizate pentru prelucrarea teslelor în cele trei mari perioade ale neoliticului din Bulgaria. Semnalăm în mod deosebit acest tip de cercetări (petroarheologice), cu convingerea că promisiunile încă nepăcătuite făcute și la noi (Al. Păunescu, E. Comșa, A. Muraru) se vor extinde, oferindu-ne o imagine mai completă asupra nivelului de dezvoltare al comunităților neolitice, așa cum s-a reușit deja în mai multe țări europene.

Un studiu care se referă direct și la problemele arheologice românești prezintă Nedeljka Ljamić-Valović: *Einige gesichtsformige Deckel der Vinča-Kultur aus Jugoslawien und Rumänien*. Pe baza unor detalii de reprezentare, autoarea propune o nouă tipologie a acestor adevărate piese-emblemă pentru inventarul culturii Vinča, stabilind, pentru Iugoslavia, 5 tipuri principale, cu mai multe subtipuri. Dintre acestea, subtipurile Ib, 2a și 2b se întinsec și în România, iar alte trei variante (1aR, 1bR și 2aR) sînt prezente, pînă acum, numai în țara noastră. Un tabel sintetic prezintă răspîndirea acestor tipuri în diferitele etape de evoluție ale culturii. Materialul ilustrativ prezintă piese reprezentative pentru fiecare variantă.

Studiul cercetătoarei maghiare Csilla Siklodi (*The enclosure — a sign of territorial organization in the Hungarian Late Neolithic — the non-urban way of development*) discută interesanta problemă a stadiului atins de civilizațiile neolitice, în legătură cu delimitările arealului locuibil al așezărilor. Referindu-se concret la situația din cultura Tiszapolgár, de la începutul epocii cuprului, cercetătoarea ajunge la concluzia că delimitările prin șanțuri nu aveau aici un scop defensiv, ci mai ales religios; asemenea stațiuni nu ar fi fost așezări propriu-zise, ci locuri destinate desfășurării unor ceremonii, cu care ocazie se efectuau aici și diferite schimburi comerciale. Asemenea locuri împrejmuite aparțineau unor mari comunități, probabil tribale, care își desfășurau în rest viața cotidiană în mici așezări, legate de practicarea creșterii vitelor și a agriculturii extensive cu plug (cu tracțiune animală). Datele arheologice nu ar permite încă sesizarea unor deose-

biri sociale în cadrul acestor comunități. Considerăm totuși că aceste interpretări nu pot conduce, în mod neîndoiește, la concluzia fermă a autoarei, potrivit căreia ar lipsi acum orice ierarhizare a așezărilor într-un anumit areal.

Comunicările referitoare la Polonia încep cu un documentat studiu al lui Slawomir Jastrzebski: *The south-eastern peripheries of the Funnel-Beaker culture*, care prezintă interes pentru arheologia românească, deoarece analizează tocmai zona de contact dintre cultura paharelor în formă de pilnie și cultura Cucuteni-Tripolie — zonă plasată în regiunea Nistrului superior și a Bugului superior. Așa cum s-a mai subliniat (H. Dumitrescu), de aici, unele influențe ale culturii paharelor în formă de pilnie au atins și arealul culturii Cucuteni din Moldova. Aceste contacte sînt cu atât mai puternice, cu cît cele două civilizații au o evoluție în general paralelă, extinsă deci pe un lung interval cronologic.

Slawomir Kadrow și Andrzej Bronicki, în articolul *Majdan Nowy. — a Middle Neolithic settlement in south-east Poland*, prezintă detaliat o stațiune a culturii paharelor în formă de pilnie.

Anna Kulczycka-Leciejewiczowa (*The oldest Neolithic communities in Poland*) discută răspîndirea graduală a comunităților culturii ceramicii liniare dinspre Europa centrală în bazinele Oderului, Vistulei și Bugului, analizînd totodată trăsăturile modelului primitiv de economie agricolă a acestor grupuri.

Sarunas Milisauskas și Janusz Kriak (*Middle Neolithic exchange systems and development of low level hierarchical societies in south-eastern Poland*) efectuează o analiză detaliată și serioasă a tipurilor de silex întâlnite în marea așezare a culturii paharelor în formă de pilnie de la Bronocice, ajungînd la concluzia că simplul import de produse utilitare nu poate constitui o dovadă sigură a existenței unei specializări și ierarhizări în cadrul comunităților neolitice. Prezența acestei ierarhizări ar fi indicată mai curînd, după părerea autorilor, prin apariția, în cadrul așezărilor, a atelierelor de prelucrare a silexului local.

Cea de a treia grupare zonală începe cu o comunicare cu caracter teoretic a lui Hermann Behrens (*Sozialökonomische Probleme des Neolithikums*), care, după o serie de generalități prea-bine cunoscute despre viața economică în neolitic, face și cîteva interesante considerații asupra organizării sociale. Pornind mai ales de la observațiile etnologice și respingîndu-le

pe cele etnologice, încearcă să transfere relațiile din lumea animală, bazate pe ierarhizarea în funcție de putere și aptitudini, asupra societății primitive din epoca pietrei. De asemenea, autorul prezintă unele considerații personale despre luptă — ca trăsătură de bază a omului epocii pietrei — și rolul ei în întreaga viață social-economică, înainte de apariția războiului în epoca metalelor.

Un interesant model de cercetare a locuirilor neolitice din zona montană ne oferă F. G. Fedele (*Mountain peopling in the Neolithic: a view from central Alps*), lucrarea făcînd parte dintr-o serie elaborată în cadrul unui proiect mai amplu de studiere arheologică a Alpilor centrali. Din punct de vedere metodologic, lucrarea poate prezenta sugestii și pentru cercetarea arheologică a zonei carpatice.

De asemenea, prezintă interes pentru arheologia românească și studiul lui Jiří Paveltík (*Problems of the origin and periodisation of the Baden culture*), care aduce contribuții la dovedirea bazelor locale și a evoluției acestei culturi, care acoperă în chalcolithic o vastă zonă a Europei centrale, inclusiv limita vestică a țării noastre.

Lucrarea lui Jan Rull (*Neolithic settlement and environment in Bohemia*) prezintă o interesantă sinteză interdisciplinară, care oferă un tablou mai nuanțat asupra evoluției comunităților neo-eneolitice din această zonă.

În fine, Milan Zápotočský (*Streitkräfte der Trichterbecherkultur*) realizează o tipologie și o evoluție a acestui important și răspîndit tip de unealtă-armă neolitică.

Dintre lucrările secțiunii B ne-au reținut atenția cele ale lui Kostas Gallis (*Results of recent research in prehistoric Thessaly*) și M.-H. Wijnen (*Tsountas Revisited*), care pot contribui și la elucidarea unor probleme ale neoliticului din România.

Din secțiunea C semnalăm două lucrări, pentru problemele interdisciplinare și metodologice pe care le ridică — cea a lui J. Zammit (*Approche de l'état de santé des populations Néolithique*) și cea a lui Alain Beeching, Jacques L. Brochier și Silvio Matteucci (*Espaces archéologiques et géographiques dans l'analyse d'une culture préhistorique*).

Așa cum credem că a reieșit și din această succintă prezentare, volumul de față, prin contribuțiile aduse, constituie desigur o lucrare utilă pentru cei ce se ocupă de cercetarea neo-eneoliticului european.

NICOLAE URSULESCU

ORIZONTURILE PREISTORIEI

E binecunoscut faptul că teritoriul ancestral al României a atras — chiar de la primele descoperiri — atenția cercurilor științifice internaționale asupra unui spațiu ce a ajuns să fie calificat „placă turnantă a sud-estului european”. Într-adevăr, acest loc, integrat într-o mai vastă arie de convergențe culturale, s-a dovedit a fi jucat un rol de seamă în complexele procese ale întregii preistorii europene. Este lesne de înțeles de ce publicarea relativ periodică a unor sinteze asupra preistoriei românești pentru străinătate reprezintă o necesitate informațională expresă. Se ordonează astfel, se serializează imensa aglomerare de date disparate, se proiectează o panoramă actualizată a progreselor realizate de cercetarea noastră arheologică în cunoașterea unei articulații temporale atât de vaste și de reprezentative, totodată. Inițiativa editării în limbi de circulație internațională nu poate decît să faciliteze introducerea în cel mai larg circuit științific a rezultatelor de dată mai recentă a arheologiei românești, anulînd pretextul necunoașterii limbii în justificarea interpretărilor eronate.

Remarcabilă ne apare în acest context publicarea unei sinteze în limba franceză, sub titlul *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie* (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, 221 p.). Autorii, Vladimir Dumitrescu, Alexandria Boloney și Florența Mogoșanu, reputați și eminenți cercetători în domeniu, au ținut seama, cu inteligență și suplețe, de destinatarul expres al cărții, străduindu-se să familiarizeze lectorul străin cu tot ceea ce ține de o referențialitate specifică.

Perfect justificată este, de aceea, prezentarea de la bun început, a cadrului geografic, realizată în termeni clari ai realității și cu delimitări critice față de o terminologie, uneori interesată în echivocul ei. La fel de util este și scurtul istoric al cercetării arheologice românești, subliniindu-se că ultimele decenii reprezintă „de fapt, a doua etapă prestigioasă a arheologiei românești, după aceea legată de numele lui Vasile Pârvan” care s-a tradus prin investigarea a sute și sute de stațiuni arheologice, prin descoperirea multor civilizații necunoscute, prin înscrierea în circuit științific a principalelor rezultate ale cercetării și, în sfîrșit, prin articularea unei viziuni interpretative integratoare. Cartea de față realizează, în primul rînd, o impresionantă frescă istorică, urmărindu-se să se elucideze originea și evoluția civilizațiilor din regiunile carpatodanubiano-pontice și să se prezinte principalele caracteristici ale fiecărei epoci, ale fiecărei culturi sau grupe de civilizații în parte. Ambițioasă realizarea unui echilibru între maniera tradițională și perspectivele deschise de noua arheologie, autorii s-au racordat metodologiilor moderne, înnoitoare de concepere a discursului arheologic. Ilustrative sînt, în acest sens, capitolele „Om și mediul înconjurător în pleistocen”, „Populațiile neo- și eneolitice din perioada de tranziție. Relațiile lor cu mediul biotic”, precum și „Privire asupra populațiilor umane și utilizării animalelor în epoca bronzului”. De subliniat, pe de altă parte, că autorii nu au realizat numai o prezentare strict expozitivă, comentariul asumîndu-și și problematica,

deosebit de complexă în unele cazuri, ridicată de structura specifică a artefactelor arheologice. Rigoarea științifică a implus, nu o dată, reevaluări critice, inclusiv reveniri proprii, față de concluziile anterioare. Ilustrația ultraselectivă, dar extrem de sugestivă, hărțile referitoare la răspândirea culturilor arheologice, precum și o bibliografie, de asemenea selectivă, dar fundamentală, sint tot atâtea modalități de facilitare a accesului lectorului străin la realitățile preistoriei noastre.

Oportunitatea apariției unei asemenea sinteze, destinate cercurilor științifice de specialitate de pretutindeni, realizarea ei în conformitate cu cele mai înalte exigențe metodologice, caracterul interdisciplinar al comentariului, iată doar cîteva — desigur, — din motivațiile ce au condus la acordarea prestigiosului premiu „Vasile Pârvan” al Academiei Republicii Socialiste România acestei remarcabile și binevenite lucrări.

Aceiași orientări de amplă respirație, de a face cunoscută peste hotare valorile civilizațiilor străvechi de pe teritoriul românesc, i se racordează o altă lucrare de sinteză, *Arta preistorică în România*, de Vladimir Dumitrescu, apărută, în 1985 la Editura Meridiane în mai multe limbi străine, într-o colecție specializată în acest sens și care și-a dobîndit un binemeritat renume atît prin aparițiile de pînă acum, cît și prin programul ambițios anunțat.

Carta are un pronunțat caracter de compendiu de informare, fiind, de fapt, versiunea prescurtată a unui masiv tom publicat în 1974. Textul, scris în întregime și reactualizat, este și de această dată adaptat exigențelor destinatarului extern. Odată clarificate criteriile de apartenență a artefactelor arheologice la sfera artisticului (operație nu ferită de dificultăți dacă ținem seama de sincretismul magico-religios ce prezida la zămislirea lor), autorul evidențiază caracteristicile artei în preistorie, așa cum apar ele în marile segmente temporale, respectiv de la paleolitic pînă la prima epocă a fierului. Evidențele artistice sint tratate în funcție de criteriul materialului de producție (ceramică și metale, îndeosebi) combinat cu criteriul estetic-ornamental. Capitole separate tratează despre arta scitică pe teritoriul României și despre arhitectură. Acuratețea descrierilor, sfințea argumentației în privința atribuirilor etnice și culturale, conceperea adecvată a comentariului în termenii istoriei artei, la care adăugăm o iconografie extrem de sugestivă, conturează o imagine reprezentativă și edificatoare a evoluției artei noastre preistorice.

Donă lucrări de sinteză, așadar, referitoare la preistorie, care, publicate în limbi străine de circulație internațională, nu pot decît să contribuie la împlinirea unuia din dezideratele și obiectivele permanente ale istoriografiei noastre — cunoașterea peste hotare a rezultatelor cercetărilor arheologice din România.

MARIUS ALEXIANU

KALICZ NÁNDOR, *Kőhori falu Ászódon* („Sătul din epoca pietrei de la Ászód”). Petőfi Múzeum, Ászód, 1985, 108 p. text + 85 figuri

Lucrarea, cunoscutului arheolog maghiar prezintă, sub formă de sinteză, rezultatele cercetărilor întreprinse, timp de mai mulți ani, în zona estică a marii stațiuni de la Ászód, din perioada culturii Lengyel. Importanța acestei așezări, subliniată deja într-o serie de studii anterioare (vezi bibliografia de la sfîrșitul lucrării), este determinată și de amplasarea sa la est de marșe cot al Dunării mijlocii, deci la marginea estică a arealului culturii Lengyel, într-o zonă de puternice interferențe culturale cu civilizațiile învecinate, în primul rînd Tisa și Vîna (fig. 1-2). Între 1960-1982, cu intermitențe, s-au dezvoltat circa 5 000 m², ceea ce reprezintă însă abia 2% din întreaga suprafață a vastei stațiuni (estimată la 20-25 ha), considerată una dintre cele mai mari ale cultu-
Lengyel.

În lucrare, al cărei conținut îl prezentăm îndeosebi prin intermediul amplului rezumat german (p. 96-108), sint tratate, pe rînd: istoricul cercetărilor, atît din cultura Lengyel, cît și de la Ászód (p. 9-12); complexele de locuire, cu case, vetre, ateliere, gropi (p. 12-20); înmormintările (p. 21-41);

categoriile de descoperiri — ceramică, obiecte de lut, os și piatră, podoabe și semne ale puterii, plastică (p. 41-62); modul de viață și economia (p. 63-72); credințe și manifestări de artă (p. 72-74); relații sociale (p. 74-75); poziția Ászód-ului în cadrul neoliticului din Ungaria și relațiile cu zonele învecinate (p. 75-83); originea culturii Lengyel și evoluția sa istorică (p. 83-86). Textul e însoțit de o amplă listă bibliografică (p. 87-95), dar în mod surprinzător pentru o lucrare științifică lipsesc orice fel de note în text, incît nu se poate ști în ce măsură și în ce loc au fost utilizate de autor lucrările indicate în final. De altfel, deși în cîteva rînduri se indică, drept analogii, fenomene gumeleștiene, nu este citată, totuși, în lunga listă bibliografică (195 de titluri), nici o lucrare a arheologilor români (?!).

În Ungaria, din toate cele trei faze ale culturii Lengyel, se cunosc circa 230 de stațiuni, iar Ászód se încadrează în faza veche (I) a culturii. Așezarea ocupa o poziție dominantă și, după părerea autorului, s-ar fi compus din mai multe comunități mici, probabil gentilitice. Cele 5 locuințe de suprafață dezvelite se află la distanțe de 30-35 m între ele (fig. 5), fiind considerate ca aparținînd fiecare unei familii. Din punct de vedere al planului, tipul de locuință indică analogii mai mult spre cultura Tisa.

Existența unor familii se reflectă în mod deosebit în dispunerea mormintelor. În suprafața cercetată au fost dezvelite 220 de morminte, dar se fac referiri doar la cele din partea vestică, unde au fost sesizate trei grupe distincte (fig. 14), totalizînd 94 morminte (grupa a: 30; b: 34; c: minimum 29). Autorul presupune că s-ar fi produs, în momente diferite, o alternanță a zonelor locuite și a celor destinate înmormintărilor. De aici, se trage concluzia că morminte ar trebui să se găsească pe întreaga suprafață a stațiunii și, făcîndu-se raportul între această și zonă cercetată, se afirmă că la Ászód ar trebui să existe cel puțin 10.000 de morminte! Evident, aceasta nu poate fi decît o simplă ipoteză, pentru că, tot atît de bine, s-ar putea ca descoperitorul să fi surprins, în cursul cercetărilor sale, tocmai zona necropolei, iar în alte părți să nu existe morminte; deci, numai cercetarea exhaustivă sau măcar întreprinderea de sondaje în restul stațiunii ar permite ca această ipoteză să fie prezentată ca o certitudine. Din cele trei grupe, sint analizate numai mormintele din prima (p. 22-29), iar ilustrația prezintă sistematic planul și inventarul acestora (fig. 16-44). Restul ilustrației redă fațaltă descoperiri din așezare și morminte, fără indicarea complexelor. În cadrul grupei, prin bogăția ofrandelor, se detașează net mormintele centrale 100 (bărbat) și 101 (femeie). Noutatea deosebită a necropolei de la Ászód o reprezintă hiritualismul; în numărare în poziție chircită, aproape întotdeauna pe dreapta și depunerea resturilor incinerate în urnă sau direct pe sol. Cele mai multe morminte de incinerare (8, conform textului; 9, conform planului de la fig. 15) se găsesc în grupa a. În genere, cele 15 morminte de incinerare se află la adîncimi mai mici decît cele de înhumare. Folosirea incinerăției la Ászód este privită ca o continuare a acestui rit; întîlnit anterior și în aria ceramicii liniare. Mormintele nu se întretaie niciodată, ceea ce presupune folosirea unor semne de mormînt, care au existat pe toată durata utilizării necropolei.

Nu s-au sesizat deosebiri de inventar între mormintele de înhumare și cele de incinerare, nici între cele de adulți și cele de copii. În schimb, unele morminte de bărbați au, ca ofrande caracteristice, topoarele de piatră sau de corn, măciuci de marmură perforate, plăci făcute din colț de mistreț, maxilare de mistreț, în timp ce unele morminte de femei conțin piese de podoabă din scoici marine (îndeosebi *Spondylus*) sau din dinți de cerb. În toate, mormintele există cel puțin cîte un vas. Vasele se remarcă printr-o multitudine de forme, ca și prin decoruri realizate prin incizie (datorată îndeosebi influențelor Tisa), pictură sau în relief. În pictură predomină roșul, dar se întrebuintează de asemenea galbenul, albul și negrul. Considerăm că pictura de pe ceramica Lengyel poate servi drept termen de comparație și pentru unele manifestări similare din Transilvania, din momentul formării culturilor Iclod și Petrești.

În inventarul mormintelor de la Ászód frapază mulțimea podoabelor realizate din cochiliile de scoici maritime, ceea ce, alături de alte produse (obsidian, cupru), constituie un indicu

că așezarea se afla la întretăierea unor importante căi de negoț.

Ca manifestări artistice, se remarcă numeroasele reprezentări umane, pictate extrem de schematic pe vase, apoi minerele de capac, tratate în formă de colibă sau cuptor, precum și o capodoperă unică, găsită într-un mormint de față (nr. 205) din grupa b, reprezentând un vas cu partea inferioară în formă de picior uman, iar partea superioară în formă de pasăre (fig. 75).

Modul de viață al locuitorilor de la Aszód era în general cel obișnuit lumii neolitice de cultivatori de plante și crescători de animale. Din punct de vedere social, așa cum arată inventarul mormintelor, în cadrul comunităților familiare, apăruseră unele diferențieri de avere. Autorul presupune că, după moartea șefului familiei, casa sau casele grupului respectiv erau arse și, lângă ruinele lor se amplasau cimitirul, în timp ce cei rămași în viață se mutau în altă parte a stațiunii. Dar acest model, propus pentru explicarea separării grupelor de morminte, prezintă unele aspecte de neverosimilitate, pentru că era mai logic ca cimitirul să se găsească în preajma grupului de locuințe aflate în utilizare (deci, înainte de distrugerea lor, prin incendiu), și, de asemenea, se putea întâmpla ca nu șeful comunității să fie primul decedat, pentru care să se inaugureze necropola. Credem că, mai curând, mutarea locuințelor în altă parte avea drept efect imediat sistarea înmormintărilor în vechiul cimitir și înființarea unui nou, în vecinătatea noului amplasament al caselor. Iar aceste reamplasări ale locuințelor ar trebui puse pe seama unor etape sau faze diferite de locuire, legate de diverse cauze, care puteau să ducă, la un moment dat, la distrugerea caselor.

Din punct de vedere cronologic, se consideră că stațiunea a existat în tot timpul primei faze a culturii Lengyel și poate și la începutul celei de a doua, deși nu au fost sesizate deosebiri între materiale. Pe baza datelor C₁₄ (necalibrate), locuirea de la Aszód e plasată între 4030–3650 î.e.n. Ni se pare totuși greu de acceptat că o așezare care a durat circa 4 secole să nu fi cunoscut decât o singură fază de evoluție, având în vedere, pe lângă vastitatea stațiunii și multitudinea descoperirilor, și faptul că Aszód era amplasat într-o zonă de mari interfelecții culturale și, deci, ritmul modificărilor trebuia să fie mai accelerat. De exemplu, raportându-ne numai la Vinča, descoperirile de la Aszód (care sunt atribuite de autor unei singure faze a culturii Lengyel) îi se găsesc analogii din Vinča B₂/C până la începutul Vinței D. Petru o încadrare cit mai precisă a materialelor de la Aszód ar fi fost binevenită alcătuirea unor tabele statistice și comparative, pe complexe funcționale și de locuire, din care să rezulte asemănările și deosebirile dintre diferitele descoperiri. În acest fel, s-ar fi redus mult gradul de probabilitate al concluziilor prezentate.

Desigur, prezentarea monografică a unei părți din importante descoperiri de la Aszód aduce o contribuție de seamă nu numai la cunoașterea culturii Lengyel, ci și a întregului neolitic din zona centrală a Europei. Probabil, cercetările vor continua, ducând atât la îmbogățirea bazei documentare, cât și la sporirea gradului de certitudine al concluziilor.

Amalia MOZSOLICS, *Arheolog*, NICOLAE URSULESCU

AMÁLIA MOZSOLICS: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 235 p., text + 286 pl.

Autoarea — o personalitate binecunoscută a arheologiei europene — a început cu mai bine de trei decenii în urmă inventarierea tuturor depozitelor de bronzuri din Ungaria. Rezultatul acestei munci uriașe, care ar putea onora un întreg colectiv, se materializează în impunătoarea serie de lucrări monografice, dintre care cea de a treia ne reține acum atenția¹.

¹ Cele două volume anterioare sînt: *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kossiderpáldás*, Budapest, 1967 și *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*, Budapest, 1973 (recenzia noastră: SCIVA, 27: 1, 1976, p. 121–123).

După ce în primele două volume au fost tratate „orizonturile” de depozite aparținînd fazelor IIIa–b (Bronz Vechi / Altbronzzeit, precedat de Bronzul Timpuriu / Frühbronzezeit), respectiv IVa–b (Bronz Mijlociu), în lucrarea de față sînt incluse cele trei orizonturi corespunzînd etapelor Va–c (Epoca nouă a bronzului / Jungbronzezeit) din propriul sistem cronologic al autoarei. Volumul cuprinde: Introducere (p. 9–10); Arme (p. 11–29), Unele (p. 30–47), Vase de metal (p. 48–51), Piese de harnașament și resturi de care (p. 52–57); Podoabe, piese de port, articole de toaletă (p. 58–75); Cronologie (p. 76–84); Lista descoperirilor (p. 85–217); Prescurtări, bibliografie (p. 218–227); Indice de locuri (p. 229–235); Planșele 1–286 (p. 239–524).

După cum e lesne de observat, lucrarea este axată pe trei părți principale: capitolele în care sînt discutate tipurile obiectelor de bronz care apar în cuprinsul depozitelor de tip Aranyos, Kurd și Gyermely; corpus-ul descoperirilor, prezentate în ordine alfabetică, nenumerotate și nedivizate pe „orizonturi”; și bogata ilustrație, conștient din fotografii și desene, grupate pe depozite, cu excepția pl. 275–278 (tipurile de obiecte ale orizonturilor Aranyos, Kurd și Gyermely) și 279–286 (hărți de răspîndire). Spre deosebire de aceste părți ale volumului, de o certă și durabilă valoare documentară, interpretare și cronologie depozitelor, semnificația lor în contextul epocii, sincronizarea cu așezările și necropolele, cu culturile contemporane, posibilele concluzii istorice, în general, sînt tratate mult mai sumar. Drept explicație, este invocată în repetate rânduri (p. 9, 76, 78, 83 etc.) împrejurarea că în momentul de față lipsesc încă condițiile necesare interpretării istorice a depozitelor, resimțindu-se, mai ales, rămînerea în urmă în ceea ce privește dezvelirea și publicarea corespunzătoare a așezărilor și necropolelor epocii studiate. Autoarea intenționa, inițial, să introducă în lucrare și un capitol asupra problemelor metalurgiei, dar, datorită amploarei cercetărilor de acest gen, rezultatele nu au mai putut fi cuprinse în volum, urmînd să fie publicate cu alt prilej (p. 9)².

S-a străduit ca în corpus să fie cuprinse toate depozitele, respectiv toate piesele componente ale acestora — păstrate în original ori cunoscute numai pe bază de desene și descrieri. În schimb, descoperirile sporadice — adesea și ele părți ale unor depozite risipite ori ieșite parțial la iveală — au fost înregistrate, în general, numai în cazul pieselor mai mari (săbi, vase de bronz, de pildă), nu și în cazul celor de dimensiuni mai mici (topoare, culturi, seceri etc.), sau al obiectelor al căror loc de descoperire este necunoscut. Adunarea și prezentarea tuturor acestor piese trebuie realizată — conform opiniei autoarei — în lucrări de tipul colecției PBF. În măsura în care pot fi reconstituite, se precizează condițiile de descoperire, precum și căile de achiziționare (negustori de antichități, colecționari, aramari), explicîndu-se, uneori, în acest fel, compoziția eterogenă a unor (pretinse) depozite³. S-a acordat atenția cuvenită și stabilirii, dacă depozitele sînt conservate în întregime sau numai parțial, problemă care nu poate fi trecută cu vederea la o eventuală evaluare statistică a compoziției depozitelor. Se menționează, de asemenea, locul de păstrare și numerele de inventar ale depozitelor, prima publicare și bibliografia principală. Se precizează, în sfîrșit, datarea, ca

² Cf. lucrarea Amáliei Mozsolics, apărută între timp, *Ein Beitrag zum Metallhandwerk der ungarischen Bronzezeit, Bericht RGK*, 65, 1984, p. 20–72 + 24 pl. În legătură cu sistemul cronologic al autoarei (paralelizat cu cel al lui Reinecke) este foarte instructiv tabelul I (Chronologische Übersicht).

³ Autoarea este de părere, de pildă (cf. p. 9, nota 4 și p. 106) că obiectele achiziționate de Muzeul din Miskolc și publicate de T. Kemenczei (ÉvkMiskolc, 6, 1966, p. 49 și urm.) ca depozitul I de la Bükkaranyos are o compoziție mixtă, conținînd piese provenite din trei orizonturi de depozite (Ópályi, Kurd, Hajdúböszörmény). Acest depozit nu trebuie confundat cu depozitul eponim al orizontului Aranyos, numit de A.M. (p. 104–105) Bükkaranyos (comitat Borsod-Abaúj-Zemplén), Fund I, și care corespunde cu „descoperirea de la Aranyos”, adesea citată în literatura de specialitate și publicată pentru prima dată de J. Hampel (AE, 15, 1895, p. 193–196, pl. I–II; idem, *Bronzhor*, pl. CCXVI–CCXVII).

rezultat al studiului asocierii tipurilor din componența depozitelor. Legătura dintre text și planșe este asigurată, ilustrația este însă selectivă, renunțându-se, în primul rând, la reprezentarea obiectelor mai mici sau a celor publicate.

În concepția autoarei, orizontul de depozite Aranyos inaugurează o nouă perioadă a epocii bronzului în Ungaria. Având în vedere tipurile de obiecte de bronz din componența depozitelor, orizonturile anterioare, Hajdúsámson, Keszlerpadlás, Forró și Ópályi, se caracterizau mai ales prin topoare de luptă de diferite tipuri, săbiile și virfurile de lance fiind, în schimb, rare. Această perioadă a „culturilor topoarelor” (Axtkulturen) se termină cu orizontul Ópályi (B IVb), odată cu sfârșitul culturii momintelor tumulare și al celor înrudite ori influențate de aceasta, ceea ce marchează, în același timp, și încheierea Bronzului mijlociu. Odată cu orizontul Aranyos imaginea oferită de tipurile de obiecte de bronz se schimbă fundamental: topoarele vor fi rare, înmulțindu-se săbiile, care devin arma caracteristică a vremii. Trecearea la noua perioadă (B Va-c: Jungbronzezeit), care mai cuprinde și orizonturile de depozite Kurd și Gyermely, este marcată, prin urmare, și printr-o schimbare în domeniul tehnicii de luptă, al artei militare.

Aria de răspindire a depozitelor de tip Aranyos (B Va) se limitează la o regiune relativ restrânsă din nord-estul Ungariei, fiind cunoscută câteva descoperiri și de pe teritoriul învecinat al Slovaciei. Aceste depozite au fost îngropate probabil într-o fază mai nouă sau către sfârșitul evoluției culturii Pillyn. Asupra situației din Ucraina Transcarpatică, din lipsă de date concludente, nu pot fi făcute aprecieri. De asemenea, autoarea nu se poate pronunța cu siguranță dacă pentru nord-vestul Transilvaniei trebuie să se aleasă în vedere sau nu și descoperiri de tip Aranyos. Depozitele seriei Uriu (conform clasificării elaborate de M. Petrescu-Dimbovița⁴) corespund, în cea mai mare parte, orizontului Ópályi, unele sunt însă, după opinia lui A. M., mai târzii, aparținând orizontului Kurd. Având în vedere limitarea teritorială a descoperirilor de tip Aranyos, autoarea crede că îngroparea acestor depozite se datorează unor cauze locale și nu unor evenimente de însemnătate „supraregională”. Unele posibilități de comparație cu alte regiuni sunt oferite de săbiile de tip Nenzen, larg răspindite din Scandinavia și pînă în Peloponez, săbiile care se răresc deja în orizontul următor, Kurd. În Egeea, săbiile de tip Nenzen sunt răspindite în Helladicul timpuriu III B-C, ceea ce ar însemna perioada secolelor XIII-XII î.e.n., A.M. este însă foarte precaută în privința sincronizărilor și a datărilor absolute, bazate pe acestea. În ceea ce privește Italia, orizontul Aranyos pare a fi contemporan cu o fază mai nouă a perioadei Bronzo Recente, iar raportat la cronologia lui Reinecke, orizontul în discuție poate fi sincronizat cu o etapă timpurie a Bronzului D. În acest context este remarcată valabilitatea și pentru Ungaria a unei observații a lui H. Müller-Karpe, potrivit căreia cezura dintre B D și Ha A₁ nu este atât de accentuată în comparație cu fazele următoare (p. 78)⁵.

Spre deosebire de descoperirile de tip Aranyos, depozitele orizontului Kurd (B Vb) sunt răspindite în întreg Bazinul Carpatic și chiar în Croația. În Ungaria, alături de nord-estul țării, depozitele de acest tip sunt foarte dense mai ales în sudul Transdanubiei (comitatele Tolna, Baranya și Somogy), densitate comparabilă cu frecvența descoperirilor în regiunea cuprinsă între cursul Dravei, al Savei și al Dunării. Pe acest spațiu vast, componența depozitelor prezintă anumite particularități regionale, ilustrate prin ordonarea pe comitate a planșelor cuprinzând descoperirile de tip Kurd. În Ungaria răsăriteană depozitele de acest tip au ajuns în pământ probabil în faza timpurie (I, după terminologia propusă de A.M.) a culturii Gáva, careia îi aparțin, de pildă, așezările de la

Nagykálló și Poroszló-Aponhát⁶. Este mai problematică stabilirea legăturilor depozitelor de tip Kurd cu așezările și necropolele, respectiv cu culturile contemporane din Transdanubia. A.M. optează, după cit se pare, pentru o sincronizare cu cultura Velatice, respectiv Val I. În ceea ce privește sincronizarea cu seriile de depozite din Transilvania, stabilite de M. Petrescu-Dimbovița, orizontului Kurd îi corespunde faza Suseni. A. M. atribuind însă acestui orizont și unele depozite (Cornuțel, de pildă), incluse de profesorul ieșean în faza Uriu⁷. Autoarea, remarcând observația prof. M. Petrescu-Dimbovița cu privire la participarea unor importante elemente vestice în constituirea depozitelor fazei Suseni din Transilvania și Banat, nu acceptă ideea (formulată, de fapt, de M. Rusu) că îngroparea acestor depozite ar fi în legătură cu apariția purtătorilor grupei Lăpuș-Gáva⁸. A.M. consideră că este vorba de evenimente istorice de o însemnătate și de o amploare mult mai mare, care au determinat ascunderea unui important număr de depozite, nu numai în Transilvania ci și în Ungaria de nord-est, Transdanubia, Slovacia și Croația. Mai mult, în perioada corespunzătoare orizontului Kurd au avut loc schimbări profunde în întregul aspect cultural (Kulturhabitus), ceea ce o determină pe autoare să vorbească despre o adevărată cezura. Aceste schimbări sunt comparabile cu cele intervenite aproximativ în aceeași vreme în Italia, odată cu trecerea de la Bronzo recente la Bronzo finale (Protovillanova). Cronologic, această perioadă este sincronizată cu trecerea de la Helladicul (respectiv Minocul) timpuriu III C la Protogeometric (Subminoic) în Egeea.

Depozitele orizontului Gyermely (B Vc) sunt mai unitare, cu deosebiri regionale mai puțin evidente. Sincronizarea cu așezările și necropolele, cu culturile contemporane este, și în acest caz, dificilă. În Ungaria răsăriteană evoluează acum, probabil, faza Gáva II. În Transdanubia această perioadă corespunde probabil cu începutul intensei activități metalurgice în marile așezări întărite, cum este, de pildă, celebra stațiune de la Velem. În Transilvania orizontului Gyermely îi corespunde, în mare, seria de depozite Jupalnic, iar în Italia o fază mai evoluată (mijlocie ?) a perioadei Bronzo finale. Raportate la cronologia lui Reinecke, orizonturile Kurd și Gyermely pot fi sincronizate, având în vedere un anumit decalaj, cu etapele Ha A₁-2.

Referitor la grupele de depozite, stabilite de W.A. von Brunn pentru Bazinul Carpatic, A.M. face observația că prima fază, Uriu-Domănești, poate fi subîmpărțită în Ungaria în două orizonturi, Ópályi și Aranyos. În ceea ce privește următoarele faze (2. Kisapáti-Lengyeltóti; 3. Jászkarajenő-Uzsavölgy; 4. Rohod-Szenes), autoarea are obiecții mai ales în legătură cu denumirile, respectiv depozitele eponime alese. Astfel, depozitul de la Kisapáti nu s-a păstrat, iar cel de la Jászkarajenő s-a păstrat doar parțial, acestea nu pot fi deci verificate; la Lengyeltóti, Rohod și Szenes au fost descoperite mai multe depozite, din epoci diferite, ceea ce ar putea crea confuzii; Uzsavölgy nu figurează pe hartă sau în indicatorul localităților; bronzurile au fost descoperite (în albia unui pîrîu) pe teritoriul localității actuale Lesencsvánd.

Cartea prezentată în rîndurile de mai sus demonstrează — dacă mai era nevoie — că studiul oricât de minuțios al depozitelor de bronzuri, al obiectelor de metal, în general, fără cercetarea corespunzătoare a așezărilor și necropolelor contemporane și fără coroborarea rezultatelor, nu poate oferi decît o imagine istorică mult lacunară. Dincolo de această constatare, valabilă și pentru alte spații și care nu privește, în fond, meritele lucrării, trebuie să fim recunoscători autoarei — în cîrînd octogenara — pentru realizarea noului său volum care, prin prezentarea și analiza competentă a unui material documentar extrem de bogat va constitui, așa cum și-a dorit-o ea însăși, o solidă bază pentru viitoare cercetări.

⁴ Autoarea apelează la clasificarea depozitelor și la sistemul cronologic expus de M. Petrescu-Dimbovița în cartea sa, *Die Siekeln in Rumänien*, BBF, XVIII, 1, München, 1978. Faza Uriu: p. 97—108.

⁵ Cf. H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Frankfurt a.M., 1959, p. 151.

⁶ În legătură cu problemele culturii Gáva a se vedea cartea recentă a lui T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Budapest, 1984, p. 58—86 (recenzia noastră: *ArchMold*, XI, 1987, p. 274—276).

⁷ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, p. 97—108.

⁸ *Ibidem*, p. 91—92 și nota 48.

La rîndul nostru, dorim ca această muncă să fie dusă pînă la capăt, așteptînd apariția cit-mai curînd a celui de al patrulea volum al acestei serii, dedicat orizonturilor de depozite Hajdúböszörmény, Románd și Bükkszentlászló (Mozsolics B. Via-c = Reinecke Ha B.).

ATTILA LÁSZLÓ

ANDREI MIRON, *Das Gräberfeld von Horath. Untersuchungen zur Mittel- und Spätlatènezeit im Saar-Mosel-Raum*, în *Trierer Zeitschrift*, 49, 1986, p. 7-198 + 1 tabel + 1 hartă

Studiul prezentat, în fapt o adevărată monografie, constituie o formă abreviată a tezei de doctorat, susținută sub îndrumarea prof. dr. Rolf Hachmann, la Facultatea de Filozofie a Universității Saarlandului, în semestrul de iarnă din 1982-1983. Între specialiștii cărora autorul s-a simțit dator să le exprime grațitudinea pentru sprijinul direct sau indirect primit pentru elaborarea tezei de doctorat este menționat și prof. dr. Ion Nestor, care, atunci cînd și-a început studiile la Universitatea din București, l-a înconjurat cu căldură și l-a impulsionat să stăruie în direcția cercetărilor arheologice.

Lucrarea își bazează cu prioritate concluziile pe materialele provenind din cimitirul de incinerare de la Horath (raionul Bernkastel-Wittlich, regiunea Trier) din landul Rhein-Pfalz, unde, la punctul „Kaisergarten” („Grădina împăratului”), au fost cercetate 484 de morminte, publicate în mod exhaustiv, în urmă cu cîțiva ani, de Gustav Mahr și Andrei Miron (*Das Brandgräberfeld von Horath, „Kaisergarten”, Kreis Bernkastel-Wittlich, mit Beiträgen von M. Kunter, E. Schmid, U. Thieme*, în *Trierer Zeitschrift*, 43/44, 1980/81, p. 7-262). Catalogul complet al pieselor din necropola de la Horath, însoțit de consemnarea tuturor datelor privind condițiile de descoperire, a constituit o lucrare complementară tezei de doctorat. În afara antichităților de la Horath au fost avute în vedere descoperirile similare din a doua epocă a fierului dintr-un perimețru geografic mult mai întins de pe valea Moselului și a Saarului, corespunzînd cu actualul Saarland, regiunea Trier și raionul Birkenfeld din regiunea Koblenz din Rheinland-Pfalz, între acestea numărîndu-se și alte necropole, cercetate și valorificate de Andrei Miron (*Die Gräberfelder von Biewer und Euren*, în *Trierer Zeitschrift*, 47, 1984, p. 15-95). În demersul său, autorul a putut beneficia, între altele, de materialele publicate din binecunoscuta necropolă de la Wederath — unde, din cele peste 2000 de morminte celto-romane, circa 300 sînt din La Tène —, precum și de studiile de sinteză privind cultura Hunsrück-Eifel aparținînd lui A. Haffner.

Lucrarea este compartimentată în mai multe capitole și subcapitole. După o introducere, unde se prezintă aria geografică luată în considerație, stadiul cercetărilor și modalitatea investigațiilor, se trece la analiza și clasificarea materialului arheologic avut la dispoziție, departajat pe categorii de obiecte. Prima categorie de piese discutată este ceramica, autorul supunînd unei amănunțite analize modul ei de producere, degresanții, arderea, prepararea suprafeței exterioare, ornămîntarea, pictura, funcționalitatea, etc. Din punct de vedere tipologic, s-au diferențiat mai multe forme de vase, unele cu un număr mai mic sau mai mare de tipuri și variante. În continuare, sînt prezentate elementele de port (fibule, lăntișoare metalice, brățări, inele, perle de sticlă și os, piese de centură, pandantive) și obiectele depuse ritual în morminte (arme, cuțite, chei, capsule cilindrice, ace, fusaiole, ofrande de carne de animale și alte mincăruri). 130 din mormintele de la Horath, reprezentînd 67% din totalul lor, conțin și resturi osoase provenind de la animale. În cadrul acestora predomină acelea aparținînd porcinelor (67%), urmate de cele de ovicaprine (27%), mai rar semnalîndu-se păsările.

De asemenea, autorul ia în discuție detaliile legate de amplasarea, dimensiunile, adîncimea și orientarea mormintelor, insistînd asupra tipologiei lor. Sînt diferențiate patru categorii de morminte: de tip „Kosbbsch”, urne, resturi umane incinerate și urne cu resturi umane incinerate. Existența cenotafurilor la Horath, admisă de G. Mahr, nu ar fi după

autorul asigurată. Cu toate că mormintele erau în totalitate de incinerare, analiza antropologică a rămășițelor osteologice recuperat a putut stabili în numeroase cazuri sexul și vîrsta indivizilor. În urma acestor analize s-a constatat prezența unui număr mai mare de femei decît de bărbați și o mortalitate infantilă ridicată, întrucît s-a înregistrat un procent destul de mare de înmormîntări duble, s-a pus problema dacă copiii incinerăți au murit de moarte naturală sau dacă nu cumva au fost sacrificați.

Pe baza metodologiei combinațiilor tipurilor de înmormîntări și deosebi a anumitor categorii de obiecte (ceramică, brățări, fusaiole, lăntișoare, cuțite, pandantive, fibule, arme etc.), Andrei Miron a stabilit patru faze în cronologia relativă a cimitirului de la Horath, ceea ce reprezintă o contribuție însemnată la fixarea reperelor cronologice ale celei de-a doua epoci a fierului din Europa Centrală. Din acest punct de vedere, A. Miron ajunge la o periodizare mai exactă decît reușiseră să o facă G. Mahr și A. Haffner, care se preocupaseră, de asemenea, de fixarea în timp a vestigiilor funerare de la Horath.

În mod firesc, autorul a încercat să stabilească legături între cele patru faze departajate la Horath și alte sisteme cronologice ale La Tène-ului central-european, insistînd deosebi asupra paralelismelor cu necropola de la Wederath. Prima fază a cimitirului de incinerare de la Horath este considerată sincronă cu etapa II B a culturii Hunsrück-Eifel și cu faza La Tène C₁, cea de-a doua cu La Tène C₂, iar ultimele două cu La Tène D₁. Potrivit părerilor celor mai autorizați specialiști, faza La Tène C₁ ar începe în jur de 250 î.e.n., iar faza D₁ s-ar plasa, între anii 130 și 60 î.e.n., date pe care Miron le ia în discuție pentru fixarea cronologiei absolute a necropolei de la Horath, considerînd însă că în această privință rezultatele sînt însă nesatisfăcătoare, și că se impun noi precizări.

Din punct de vedere etnic, necropola — ca și toate celelalte descoperiri contemporane din regiunea Saar-Mosel — aparține cîrcului cultural celtic, iar locuitorii ei sînt desigur treveri menționați de Julius Caesar.

Materialele de la Horath prezintă anumite analogii și cu descoperirile celtice din Transilvania, de care le separă în același timp numeroase deosebiri. Monografia prezentată nu comportă interes numai pentru posibilele paralelisme ce se pot stabili cu vestigiile analizate, ci în special pentru modalitățile cu adevărat exemplare de publicare și interpretare a lor, ca și pentru rigurozitatea metodologiei utilizate. Din acest punct de vedere, Andrei Miron se dovedește un demn discipol al magistrului său de la Universitatea din Saarbrücken, profesorul Rolf Hachmann.

VICTOR SPINEI

N. A. FROLOVA, *The Coinage of the Kingdom of Bosphorus, A.D. 69-238*, translated from the Russian by H. Bartlett Wells, BAR International Series 56, Oxford, 1979, 249 p. și 63 pl. + 6 pl.

Continuînd tradițiile bine cunoscute ale numismaticii rusești, tinăra, dar apreciată cercetătoare de la Cabinetul Numismatic al Muzeului de Istorie din Moscova, dr. Nina Frolova a adîncit de mai mult timp investigațiile sale privind moneda antică din nordul Mării Negre, iar — acum cîțiva ani — ne-a pus la îndemînă monografia de față, a cărei lipsă era de mai multă vreme resimțită de către literatura de specialitate. Tema lucrării o constituie monedele regatului din Bosphor în perioada 68/69 — 238 e.n., cînd, după cum se știe, prezența romană în aceste regiuni atinge maxima sa intensitate. Se știe, de asemenea, cit de însemnată a fost pentru regiunea nordică și nord-estică a Pontului Euxin existența regatului Bosphorului și prin cît de variate și multiple aspecte și-a manifestat influența pînă departe de hotarele sale. Încă dintr-o perioadă timpurie, Bosphorul — alături de alte regiuni ale Pontului, printre care și litoralul dobrogean — a constituit o țintă preferată a colonizării grecești. Pămînturi darnice în cereale și vite, ape bogate în pește și, nu în ultimul rînd, o admirabilă poziție geografică — aflată la hotarul dintre Caucaz și stepa nord-ponică, care-i facilita controlul drumurilor dintre Asia și Europa, ca și dintre nordul

Mării Negre și Asia Mică — au atras cu insistență, continuu, pe cei veniți în acest bazin maritim. Lumea de aici, inițial traco-cimmeriană, mai târziu cu adaosuri scite și sarmate, s-a dovedit ușor permeabilă elementelor sudice și a evoluat treptat spre un nivel de civilizație superior interiorului continental. Sub impulsul factorilor mediteraneeni au loc adinci transformări economico-sociale și, inevitabil, apar formațiuni statale având ca nucleu orașele grecești, pentru ca, în final, să se încheie într-un tot unitar, regatul bosporan. Acesta, cu toate numeroasele frământări și invazii, care s-au abătut asupra sa, va avea o existență neobișnuit de lungă pentru micile state ale antichității, explicația fenomenului necesitând în acest cadru un spațiu care nu credem că se justifică. Jucând un rol de intermediar între lumea avansată din sud și cea mereu în mișcare de la nordul Pontului, Bosporul a fost de-a lungul secolelor o adevărată placă turnată unde se recepțeau agenți de civilizație sosiți aici din direcțiile tuturor punctelor cardinale, se prelucrau și se turnau în forme noi, pentru a fi din nou, îndreptați spre cele patru vânturi. Iată în ce a constat, în mare, importanța acestui regat în cadrul civilizației antice din această parte a *Oikumenei* și de ce studierea lui, în diferitele sale ipostaze, reprezintă — implicit — și un factor de cunoaștere pentru alte zone riverane ale Mării Negre sau, chiar mai mult, pentru întregul răsărit și sud-est european.

Planul lucrării este simplu și clar, totul urmărind să slujească atât numismatului profesionist, cât și celui amator, pentru identificarea și încadrarea cronologică a monedelor bosporane constituindu-se într-un adevărat catalog de referință. După un *Cuvânt înainte* și o *Introducere*, monografia cuprinde 2 mari capitole (I. *Monetăria Bosporului*, 68/69 — 238 e.n. și II. *Circulația monetară a Bosporului*, 68/69 — 238 e.n.), care alcătuiesc studiul propriu-zis al monedelor și circulației monetare din Bospor, în perioada amintită; urmează un *Corpus al monedelor din Bospor* (68/69 — 238), care este partea cea mai consistentă a cărții (p. 93—238, deci 145 pagini !), o bibliografie, o listă a abrevierilor și ilustrații, incluzând atât planșe proprii (63), cât și câteva reproduceri după cele ale lui Buračkov (6).

Dacă expunerea motivelor care au stat la baza întocmirii acestei cărți și un istoric al cercetării constituie obiceiurile *Cuvântului înainte* și, respectiv, al *Introducerii*, capitolul I este consacrat descrierii detaliate a monedelor regilor bosporani dintre 68/69 și 238: Rhescuporis II, Sauromates I, Cotys II, Rhommetalcus, Eupator, Sauromates II, Rhescuporis III, Cotys III, Sauromates III, Rhescuporis IV și Ininthimeus. Se descriu monedele, se clasifică și se fixează o cronologie absolută pentru toate emisiunile din această perioadă, prilejuindu-i totodată autoarei și observații de un maxim interes istoric. De exemplu, studiind monedele lui Sauromates I (93—123 e.n.), N. Frolova ajunge la concluzia că în anii 93—96 și 109—113 au avut loc acțiuni victorioase ale bosporanilor împotriva unor triburi barbare. Un alt exemplu: reforma monetară a lui Sauromates II, care dovedește încă o dată — după opinia noastră — alinierea și pe planul financiar-monetar a politicii Bosporului cu cea a Romei din această vreme. Deși, prin aceasta, se confirmă degradarea continuă a compoziției în metal prețios a staterilor bosporani — fenomen identic cu cel al denarilor —, numismata moscovită socotește că reforma lui Sauromates II a fost cauzată de cheltuielile legate de eforturile militare întreprinse împotriva unor triburi barbare. De asemenea, cercetătoarea sovietică sesizează degradarea continuă a compoziției în metal prețios a monedelor bosporane, pe întreg parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al doilea. Deci, N. Frolova respinge — nu în întregime justificat, după cum am subliniat — legătura dintre cele două reforme — ale lui Sauromates II și Septimius Severus —, argumentând aceasta și prin absența descoperirii vreunui tezaur de denari romani în *Bosporus* (p. 45—46).

Considerând că nu există o legătură între monetăria bosporană și cea a Romei, Nina Frolova socotește că Rhescuporis III bate monedele sale — corespunzând unor greutateți și compoziții în metal prețios mai mici — mai devreme cu 3 ani (în 211 e.n.) decât modificările aduse de Caracalla monedei romane. Însă noi credem că — în această direcție — rămân valabile încheierile lui A. N. Zograf (*Antiknyze monety*, p. 206—207), strinsa relație a monetăriei bosporane cu cea a imperiului — ca și în alte domenii — fiind pe deplin dovedită.

Un capitol tot atât de interesant este și cel de-al doilea, care analizează circulația monetară din Bospor, în această vreme. Având ca punct de pornire înregistrarea descoperirilor, autoarea observă că — până la începutul secolului III — lipsesc tezaurele de monede romane în Bospor și chiar piesele izolate apar destul de rar, ceea ce indică absența participării monedei romane la circulația monetară din Bospor, în perioada amintită. Explicația fenomenului nu ne este dată de către N. Frolova, dar ea se impune pentru oricine cunoaște problemele epocii: până la începutul secolului III, monetăria locală era capabilă să satisfacă cerințele pieței proprii !

Pe de altă parte, monedele bosporane găsite în orașele de la nordul Mării Negre, în Caucaz și chiar în Asia Centrală, atestă cum nu se poate mai bine, legăturile diverse ale regatului cu aceste regiuni, ca și atragerea populațiilor din spațiul amintit la utilizarea monedei. În același timp, se poate observa cum aceste descoperiri jalonează drumul comercial dintre Volga—Marea Neagră și Asia Centrală.

În sfârșit, lucrarea numismatei sovietice este însoțită de o anexă cu lista staterilor din Muzeul din Moscova, cuprinzând greutatea și titlul metalului prețios conținut, ca și de un masiv *Corpus* al monedelor Bosporului din perioada 68/69 — 238 e.n. Mai ales, acest repertoriu — după cum am mai subliniat — poate fi socotit un catalog de maximă utilitate în vederea identificării emisiunilor bosporane. O ilustrație acceptabilă însoțește acest volum la sfârșit, rod al unui efort și al unei documentări deosebite. Dr. Nina Frolova a pus la dispoziția numismatilor, dar și a istoricilor, o lucrare necesară, folositoare și a cărei apariție trebuie apreciată.

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA

IOANA BOGDAN CĂTĂNICIU, *Evolution of the system of defence works in Roman Dacia*, translated from the Romanian by Etta Dumitrescu, BAR International Series, 116, Oxford, 1981, 121 pp. + 85 fig.

Sub multiplele sale aspecte, Dacia romană a constituit și va constitui încă mult timp una din temelile predilecte ale istoriografiei noastre. Atenția acordată este pe deplin justificată prin însemnătatea pe care o are această secvență a istoriei noastre antice, cînd — după cum este bine cunoscut — a început plămădirea poporului nostru și s-au pus fundamentele limbii pe care o vorbim. De aceea, a devenit un truism perfect explicabil, ca orice abordare a istoriei Daciei române — în întregime sau parțială — să trezească nu numai interesul specialiștilor, ci și al unei largi categorii de cititori. Însă, dacă în consecință, tratarea unui asemenea subiect impune o severă acribie, trebuie totodată să admitem că, din diferite motive, el necesită și un efort de informare cu totul deosebit. Implicațiile de natură diversă, care credem că reies cu destulă claritate din rîndurile de mai sus, ne-au condus de altfel și la alcătuirea acestui preambul, datorită căruia dorim să fie înțelese mai bine mobilurile întreprinderii noastre de către cititori.

Deși interesul nostru pentru antichități romane datează de mai mult timp, poate nu am fi prezentat lucrarea de față (cu atât mai mult cu cât ea a mai fost recenzată¹), dacă nu am fi promis acest lucru editorilor englezi și, mai cu seamă, dacă — parcurgînd-o —, nu am fi ajuns la concluzia că este și de datoria noastră să ne pronunțăm asupra citorva din problemele pe care ea le ridică în fața cercetării noastre de specialitate. Autoarea, dr. Ioana Bogdan Cătănicu (mai departe, I.B.C.), se ocupă de o bună bucată de vreme de investigarea castrelor romane din Dacia — mai ales de pe *limes transalutanus* —, ca și de studierea sistemului de apărare dacic în întregul său. Ea se afla deci, după părerea noastră, în măsură să ne ofere o lucrare de sinteză, care să ne prezinte cu un ochi critic stadiul cercetării în domeniul respectiv și, bineînțeles,

¹ Amintim de următoarele două recenzii: Margaret M. Roxan în *Bulletin of the Institute of Archaeology*, 20, London, 1983 (1984), p. 217—218; N. Gudea, *Sistemul defensiv al provinciilor dacice între realitate și ficțiune*, în *ActaMP*, 10, 1986, p. 183—203.

să ne înfățișeze încheierile la care experiența și informarea sa îi permiteau să ajungă. Ne-am fi așteptat să găsim — și sîntem convinși că mulți alți colegi de asemenea ar fi dorit aceasta —, în cartea despre „sistemul defensiv al Daciei române”, răspunsuri la unele întrebări care ne preocupau. Rezumîndu-le, ne gândim la următoarele lucruri utile pentru toți cei interesați de istoria Provinciei Dacia: liniile de apărare strategică ale Daciei române și, în subsidiar, întinderea acestora și frontierele sale; evoluția și transformările suferite de sistemul de apărare, ca și motivele unor astfel de modificări strategice sau tactice; interdependența dintre organizarea apărării și diferiți factori interni sau externi; specificitatea sau, dimpotrivă, apartenența la concepția defensivă romană, în general, a sistemului dacic de apărare ș.a.m.d. La asemenea chestiuni, dar și la altele, de interes particular, am sperat că vom găsi rezolvările corespunzătoare în cartea scrisă de I.B.C. Să vedem însă, în ce măsură dorințele noastre au fost satisfăcute.

Lucrarea cuprinde, în ordine, un cuvînt înainte, 8 capitole despre subiectul propriu-zis, mai mult sau mai puțin consistente (1. *Dacia și Imperiul înainte de cucerire*; 2. *Războaiele lui Traian pentru cucerirea Daciei*; 3. *Organizarea de început a sistemului dacic de apărare*; 4. *Contribuția lui Hadrian la organizarea limes-ului dacic*; 5. *Contribuția antonină la organizarea lucrărilor de apărare a Daciei*; 6. *Domniile lui Marcus Aurelius și Commodus. Războaiele marcomanice*; 7. *Perioada severană*; 8. *Ultimile decade ale Daciei*), note, lista abrevierilor, addendă, un index și ilustrația.

După cum se afirmă în *Cuvînt înainte*, autoarea a dorit să realizeze o „estimare critică” a rezultatelor cercetării limes-ului dacic, sinteza sa avînd ca „nucleu” teza de licență, ceea ce — după părerea noastră — constituie o formulare nefericită aleasă. Și spunem aceasta, deoarece este greu de crezut că ideile principale expuse în lucrarea de față (menționată abreviat în continuare *Evolution*) au fost intuite încă de acum aproximativ două decenii (1967) — iar, în cazul cînd totuși așa ar fi, nesocotirea nolanului de informații apărut în acest interval de timp și care ar fi condus la o firească „remodelare” a „nucleului”, nu poate decît să prejudicieze calitatea unui asemenea demers științific. Mai normal ar fi fost să se indice un început al preocupărilor autoarei în această direcție, cam prin acea vreme. În același *Foreword*, I.B.C. își face publică și așdina sa nemulțumire pentru penuria informațiilor despre lucrările de apărare a Daciei, ca și a studiilor monografice dedicate acestui subiect; însă, fapt curios, cel puțin, „estimarea critică” nu se adresează se pare și domniei sale, cu toate că, printre autorii căror „cîteva” monografii amintite totuși, numele său nu figurează, după cum nici astăzi nu poate fi citat. Răzbate din cele două pagini ale *Cuvîntului înainte* o anumită detașare a autoarei, se pare pe un plan foarte înalt, în propriii ochi, și care — după cum vom vedea — constituie caracteristica de bază a lucrării sale, dîndu-i, de ce nu — pentru cititorii neimplicați — o anume sayoare.

Capitolul 1, care tratează problema unui sistem defensiv roman la nord de Dunăre, databil înainte de cucerirea traiană, nu reușește o aprofundare a izvoarelor și nici nu prezintă cercetări noi, așa încît, probabil, aparține cu adevărat aceluși „nucleu” din perioada studenției, de care pomenea încă de la început I.B.C. Numai așa se explică de ce — și am vrea să fim pe deplin convinși de aceasta —, printre altele, în argumentația sa folosește numai data propusă de R. O. Fink (în 1958 ?) pentru papyrusul Hunt și nici nu amintește de alte propuneri de datare, mult mai credibile, așa cum s-a dovedit a fi — prin noua inscripție care fixează guvernoratul lui L. Fabius Iustus¹ — cea a lui sir Ronald Syme², enunțată încă de acum aproape treizeci de ani!

Însă, abia începînd de la capitolul 2, care se ocupă de sistemul de apărare a Daciei în vremea lui Traian, ni se clarifică treptat și „metoda” folosită de către I.B.C. în cercetarea întreprinsă. Aceasta se fundamentează — fapt evident pentru toți cei care vor zăbovi asupra acestei lucrări — pe asamblarea fișelor de obiective, supuse apoi unor judecăți de valoare, condamnate sau elogiare, iar, în final, „alinieră” lor la schemele

preconcepute ale autoarei despre sistemul dacic de apărare; schemele respective sînt neapărat opuse aproape tuturor opiniilor cercetătorilor actuali din acest domeniu. Cu acest prilej, subliniem din nou un fapt care iarăși ni s-a părut ciudat: potrivit cu I.B.C., cu cit cercetările au o mai mare vechime, cu atît ele sînt mai serioase și concludente (vezi Gr. Tocilescu, A. Buday, C. Torma etc.). Ne grăbim să ne precizăm poziția. Nu vom desconsidera niciodată munca predecesorilor, dar — în mod firesc — rezultatele cercetărilor din trecut au nevoie de revizuire, iar a le aprecia ca surse de prim ordin în detrimentul ultimelor investigații nu ni se pare deloc normal.

În continuare, după cum este de așteptat, vom exemplifica, deși avertizăm cititorul că o vom face cu parcimonie, întrucît redarea tuturor situațiilor care ne-au stat în atenție ar însemna să atragă după sine o supraîmbrășionare a spațiului rezervat acestei recenzii. Astfel, după cum ne spune I.B.C., castrul de la Slăveni nu are o situație clară a fazelor sale (căpături D. Tudor, p. 60, nota 4), iar — la Buridava, unde ar fi fost cartierul general al guvernatorului Moesiei Inferior (ipoteza prof. D. Tudor), ștampilele găsite ar putea proveni de la Stolniceni (p. 7—8), și iată că în asemenea chip, dintr-un condei, se deslințesc o cercetare serioasă de lungă durată, bîncințeles — fără a se pune ceva în loc! Doar, eventual, afirmații de genul că un al doilea drum roman din acea vreme, care trecea prin vestul Munteniei, se documentează prin descoperiri monetare, existența sa fiind dovedită încă din perioada preromană (p. 8) ! După cîte știm, nu avem nici un studiu, privitor la moneda romană din această parte a Munteniei și ar fi fost de dorit ca — măcar pentru cea apărută în castre, să se fi întocmit — de către cei care lucrează în zonă, printre care și I.B.C. — cel puțin un repertoriu ! Cercetări intense nu s-au făcut pe valea transilvană, se plînge I.B.C., cu excepția castrului de la Jidava — Cimpulung, dar și acestea sînt „parțial publicate”. Din nefericire pentru I.B.C., se uită că — pe aceeași pagină (8) — ni se furnizează un alt exemplu, care o implică direct pe autoare: cel al castrului de la Flămînda, unde cercetările pe care le conduce „sînt încă în curs” și „nu-i permit o fixare în timp” (! ?).

Încă din acest capitol (2) — se pot observa în cadrul „metodelor” folosite de către I.B.C., prezentarea unor certitudini, care, însă sînt „argumentate” de presupuneri (de obicei ale autoarei). În această manieră, I.B.C. include încă din 102 sud-estul Transilvaniei printre teritoriile cucerite și apoi atribuite Moesiei Inferior. Din păcate pentru I.B.C., controlul surselor ne-a dezvăluit că afirmația sa are drept suport datarea papyrusului Hunt în 102 (deci, a ajuns și aici !), ca și un studiu numismatic referitor la relațiile dintre Marcus Antonius și Dicomes (p. 9, p. 62 și nota 63, p. 73 și nota 164) ! Perseverînd pe această cale, I.B.C. aduce în discuție și problema „castrului” de pămînt de la Bitca Doamnei, ca singur argument (oare de ce ?) al cuceririi de către Traian și a regiunilor est-carpătice ale Daciei (p. 10, p. 65 și nota 78). În afară de faptul că acest castru este localizat între Piatra Neamț și satul Bistrița (com. Vișoara, jud. Neamț) — deci pe malul rîului Bistrița, opus celui pe care se află Bitca Doamnei — menționăm că el nu a fost niciodată cercetat, de la suprafața sa nu s-a recoltat nici un fel de material arheologic, iar — pe teren — este destul de greu de recunoscut. În asemenea condiții, orice considerație fondată pe existența sa devine caducă ! Să nu fi auzit oare I.B.C. de inscripția de la Corint a lui C. Caelius Martialis³, „secunda expeditio in qua universa Dacia devicta est” (*AnnEp*, 1934, nr. 2), de exemplu ?

¹ I. Bogdan Cătănciu, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 478; „... dacă Traian deținea Poiana (Piroboridava) din 102, e puțin probabil (s.n.) să fi lăsat extremitatea transilvană a pasului Oituz în minile dacilor pînă în 106”. În afară de faptul că, posibil, I.B.C. nu cunoaște discuția privitoare la nesiguranța localizării Piroboridavei, în rest se pare că nu este vorba de sud-estul Transilvaniei, doar dacă nu înțelege aceasta prin sintagma „extremitatea transilvană a pasului Oituz”, ceea ce este cu totul altceva ! Pentru apartenența sud-estului Transilvaniei la Imperiu, chiar înainte de 101—102 e. n., vezi și C. Potolescu, în *Dacia*, N. S., 29, 1985, 1—2, p. 45—48.

² A. Rădulescu, M. Bărbulescu, în *Dacia*, N. S., 25, 1981, p. 356—358.

³ R. Syme, în *JRS*, 49, 1959, p. 26 — 33; idem, în *Danubian Papers*, București, 1971, p. 122—134.

Consecvență în aplicarea „metodei” sale, I.B.C. nu se dezmințe nici în capitolul al treilea unde, cu multă dezinvoltură, utilizează informațiile după bunul său plac, ceea ce nu înseamnă că ele nu converg spre o anumită țintă: cea a susținerii părerii personale a autoarei despre sistemul de apărare a Daciei și de ostracizare sau, dimpotrivă, de supraevaluare, a cercetărilor, în prima categorie fiind incluse cele ale autorilor contemporani. La Arcidava — Vărădia se încearcă demonstrarea unei viețuiri de scurtă durată a castrului, deoarece ultima monedă se datează în anul 117 și, deci, fortificația nu poate dura după începutul domniei lui Hadrian (p. 13); cit privește celelalte monede, ele *pot* proveni — potrivit celor susținute de I.B.C. — din așezarea civilă (p. 67, nota 93)⁵. Și în acest capitol nu lipsește, după cum spuneam, evaluările „sentimentale”⁶ la adresa cercetării și cercetătorilor, cu toate că — de multe ori, înaintind pe această cale — I.B.C. devine confuză și contradictorie: „Excavations at Bologa, the ancient Resculum, ... have provided some of the most (s.n.) ample and most (s.n.) accurate data concerning a Roman fortification in Dacia. But larger scale investigations and greater concern for a more (s.n.) accurate description of the constructions of Trajanic date will bring to light more (s.n.) details about the forts and their component structures” (p. 15—16). Pentru lămurirea cititorilor, precizăm că este vorba despre săpăturile de la Bologa, în primul paragraf făcându-se referiri la prof. M. Macrea, iar în cel de-al doilea la N. Gudea (p. 71, nota 136).

Tot în cadrul efortului de a susține cu orice preț numai propriile păreri, se încadrează și argumentații, de felul celei de la nota 97 (p. 67): „Luând parte, ca studentă, la săpăturile din *principia*, un *bătrân* (s.n.) mi-a spus în 1965 că ei au descoperit blocuri mari de piatră, atât la *principia*, cit și pe latura de nord; pe baza acestei informații...” etc., etc.

În capitolul 4, care se oprește la domnia lui Hadrian, apar noi mostre ale „metodei” folosite de către I.B.C. După ce subliniază că Gr. Tocilescu „folosește date arheologice clare, selectate cu deosebită grijă, prezentate și competent interpretate”, se exprimă regretul că *nu* există o cronologie sigură a valului translatan retentele publicații, „interpretând greșit datele”, iar — datorită unor informații neverificate — apar „unele confuzii”. Dar din a cui vină nu avem o cronologie sigură a acestui monument, nici după aproximativ un secol de la înțepirea cercetării sale? Nu în primul rând din cauza acelor care s-au ocupat direct de studierea lui? I.B.C., care — încă din 1972 — publica „date noi” despre *lines translatanas* în lucrările unui congres internațional⁷, în 1981 reușea — deci după 9 ani — să ne înfățișeze un splendid — dar numai de viitor — plan de cercetare (p. 87—88, nota 294), iar — în 1988 — nu pare a fi avansat prea mult, trebuie să recunoască că aportul său pentru realizarea acestui deziderat încă nu s-a manifestat, eufemistic vorbind, prea vizibil.

Și acest capitol (4), mult mai consistent, se vedește a fi în final, de asemenea, o redare de fișe, pigmentate cu interpretări proprii, „recitiri” de profile, aluzii la incompetența majorității cercetărilor sau, în cazul când aceasta nu se poate face cu niciun chip, aruncarea măcar a unui dubiu asupra rezultatelor săpăturilor altora. Așa se explică, după părerea noastră, de ce, în cazul castrului de la Arutela — unde descrie totuși cu lux de amănunte diferitele părți ale complexului militar de aici —, ajunge la încheierea că săpăturile sînt incomplete și fără clarificări majore. (!?) (p. 28). Iar în

legătură cu durata aceluiași castru (Arutela), bazată pe existența unei monede de la Elagabalus, I.B.C. se arată dotată cu o foarte severă prudență științifică, afirmînd că „nu cunoaștem deloc contextul de asociere în care a fost găsită și *nu este exclusă posibilitatea* (s.n.) ca ea să aparțină la o necropolă, deranjată în timpul săpăturilor” (p. 83; nota 254). În consecință, devine evident pentru toți cei care citesc rîndurile respective — că I.B.C. este departe de o „elementară imparțialitate științifică”, ca și de o indispensabilă probitate, specifică unor relații colegiale de breaslă, întrucît săpăturile arheologice respective au fost întreprinse de un colectiv care nu era pe placul domniei sale (prof. D. Tudor, C. Vlădescu și Gh. Poenaru Bordea). Mai ales C. Vlădescu constituie ținta acestei răfușii personale: „In his characteristic manner of working...” (p. 80, nota 226). Doar așa se poate explica și faptul că notele corespunzătoare cercetărilor de la Arutela nu indică decît publicațiile, fără a da și numele autorilor (p. 81, notele 248, 249, 251 și 255) ! De altfel, această „metodă” economicoasă de citare se întîlnește destul de des în *Evolution*, dar aproape întotdeauna la autori neagrați de către I.B.C. ! Mai dăm un exemplu, cel al castrului de la Boița: „Continued excavations, employing inadequate research equipment, with results largely unpublished; initially conducted by M. Macrea; the dig was later taken over by N. Lupu...” (p. 84, nota 268).

Fără a mai insista, vom mai aminti doar că nu poate fi deloc surprinzătoare încheierea la care ajunge I.B.C.: sistemul dacic de apărare din prima jumătate a secolului II nu are o rezolvare finală (p. 39). După cum se subînțelege, aceasta se datorează, numai, celorlalți cercetători, deoarece — în ceea ce o privește — soluțiile au fost găsite: „For the moment, only (s.n.) the plan sketched following the excavations *we* (s.n.) carried out at Rucăr contains enough data which could help us to recover the *vallum* reinforced with timber of the fortlet; when (s.n.) completed by additional information coming from further (s.n.) investigation this plan will allow precise (s.n.) reconstruction of the structure” (p. 40).

O altă observație minoră: oricît am căuta — nu vom găsi nota 270 care, deși marcată în text, a dispărut la aparatul critic, iar notele 449 și 487 nu sînt semnalate în text !

Deoarece nu dorim — repetăm — să întocmim un „inventar” al erorilor voite și nevoite ale autoarei, la capitolul 5 (perioada Antoninus Pius), ne vom mărgini să atragem atenția doar asupra unor probleme de interpretare istorică. Astfel, I.B.C. socotea că edificarea castrului de piatră a fost precedată de distrugerea celor vechi, datorită atacurilor dacilor liberi din vremea lui Antoninus Pius. Excludînd faptul că asemenea evenimente nu sînt pe deplin dovedite, autoarea se contrazice cînd revine și spune că situația respectivă se petrece numai pe un sector limitat de apărare. Însă, castrul de piatră apar aproape peste tot ! Continuîndu-și demonstrația, I.B.C. dezvoltă teza sa și ajunge la concluzia că în Dacia era o „stare de război”, atât pe frontieră, cit și în interior (p. 42). Am fi profund interesați să aflăm informațiile deținute de către autoare în sprijinul acestei grave afirmații. Din păcate, I.B.C. nu dă nici o trimitere ! De asemenea, pare de neînțeles de ce distrugerea baracilor de la Micia, datată numismatic în anii 165—166, poate fi pusă în relație cu războaiele marcomanice (p. 43). Oare să nu știe I.B.C. că primul război marcomanic are loc între anii 169 și 174 ? Și apoi, de ce tratează această chestiune în cadrul capitolului rezervat lui Antoninus Pius, a cărei domnie ia sfîrșit în 161 ? Pentru a ilustra „starea de război” existentă în Dacia în vremea acestui împărat ? Sînt întrebări la care I.B.C. nu poate răspunde ! Tot în acest cadru mai amintim și de menționarea unor atacuri ale costobocilor în anii 142—143 și 157, afirmații care, din nou, nu au vreo trimitere bibliografică (p. 43). Ne punem iarăși o întrebare normală: să nu știe I.B.C. cînd încep atacurile costobocilor ? Sau este vorba mai degrabă de o „narare” bazată pe supoziții, aduceri amînte și corelări forțate pentru a susține o teză personală ? În orice caz, nu numai că nu putem fi de acord cu asemenea procedee, dar ne socotim datori să atragem atenția asupra urmărilor deosebit de serioase pentru istoria Daciei romane, pe care le pot avea asemenea „inovații” folosite pe scară largă nu demult de către o lucrare din străinătate, subiectivă și lipsită de corectitudine: Teze, ca cele susținute de către I.B.C., nu pot decît sluji de minune unor asemenea „cercetări” !

⁵ Vezi și N. Gudea, *op. cit.*, p. 190. În legătură cu recenzia lui N. Gudea, constatăm că unele din observațiile sale la adresa autoarei nu au totdeauna o susținere temeinică, ca, de exemplu, în cazul castrului de la Bumbesti (p. 186), iar — pe de altă parte — socotim că este necesară continuu o maximă acribie din partea celui care inventariază erorile, inclusiv cele de tipar, pentru a se feri el însuși de ele: Cătușele nu e menționat în *Evolution* la p. 22, ci la p. 6; nota 101 este de fapt nota 182 etc. (Cf. N. Gudea, *op. cit.*, p. 187 și 201). De altfel, aceasta — se știe — se realizează cu destule dificultăți și, probabil, nu vom fi feriți, la rîndu-ne, de asemenea neplăceri.

⁶ N. Gudea, *op. cit.*, p. 186.

⁷ I. Bogdan Cătănicu, în *Actes du IXe Congres International d'Études sur les Frontières romaines. Mamaia, 6—13 septembre 1972*, București — Köln — Wien, 1974, p. 259—265.

Și capitolele următoare abundă în expresii de genul: „rezultate neconcludente”, „planul nu este folosit”, „nu s-a acordat toată atenția” etc., toate la adresa quasi-majorității cercetătorilor români de astăzi, care s-au ocupat sau se ocupă de apărarea Provinciei Dacia. Totodată, și în aceste pagini apar continuu noi afirmații hesuștinate, contradicții și confuzii. De exemplu, după ce susține — alăturându-se unor ipoteze mai vechi, dar fără a aduce alte argumente în discuție — că răsăritul Daciei romane a fost abandonat încă de la Gallienus, menționează că fortificația de la Comalău are un plan tipic pentru cea de-a doua jumătate a secolului al III-lea, iar — la Boroșneul Mare, atestarea unei trupe create după 251 (*ala I Palmyrenorum*) asigură existența acestui castru după acest moment (p. 106, nota 513).

Nici în *Addenda* reținerea autoarei de a pune, sub semnul întrebării rezultatele cercetărilor altor colegi nu devine mai controlată! Despre planurile săpăturilor de la Augusta-Brețcu spune că nu știe cit 'au fost ele de simplificate (p. 111). Pentru castrul Inălăceni, după ce „reinterpretează” săpăturile, își exprimă convingerea că publicarea materialelor rezultate din vechile cercetări va aduce confirmarea tezelor sale (p. 113). La Porolissum, „nimic nu o poate convinge” că nu au fost 2-3 faze în construcția *agger-ului* (p. 113). Și așa mai departe!

În sfârșit, departe de a epuiza observațiile noastre asupra acestei lucrări, trebuie să ne oprim aici, însă nu înainte de a arunca o scurtă privire și asupra părții grafice, adică a ilustrației. Pentru a vedea în ce măsură este utilizabilă, am întocmit o mică statistică privitoare la lipsa unor elemente indispensabile unei înțelegeri adecvate a ilustrației: 6 figuri n-au orientare (11, 13, 47, 66, 79, 80), 9 figuri n-au scară (38, 46, 54, 57, 63 a și e, 74, 79, 84), iar alte 6 figuri prezintă legende cu semnele convenționale incomplete, ori explicațiile acestora lipsesc (6, 30, 49, 73, 76, 81); de exemplu, fig. 76 nu are deloc explicația legendei, deși ea există la sursa primară (*Materiale*, VII, p. 403, nu p. 960, cum apare la I.B.C., deși tot volumul are doar 680 p.). Precizăm că toate desenele originale posedă datele, care lipsesc în *Evolution*! Mai semnalăm și alte inadvertențe: fig. 47 nu reproduce cu exactitate desenul original (*Materiale*, IX, 1970, p. 246); iar — în textul original — este la p. 246 — nu la p. 245, este fig. 1, nu fig. 11 și localitatea se numește Simbotin, nu Simbotin; fig. 69 nu are consemnat obiectivul, căruia îi aparține (?); fig. 81 nu cuprinde în întregime detaliile desenului original (*Materiale*, VIII, 1962, p. 493, fig. 11) ș.a.m.d. Sunt neglijențe care pun sub semnul întrebării utilitatea întregii ilustrații. Nu știm în ce măsură erorile de mai sus aparțin autoarei sau editorilor, însă consecințele rămân aceleași, adică dezastruoase.

Trecind în revistă tezele și concluziile întâlnite în *Evolution*, un cititor neavizat poate căușurina să creadă că sistemul de apărare a Daciei romane — așa cum apare el în urma investigațiilor românești — este ori foarte puțin cunoscut, ori cercetarea acestuia se face în mod eronat: „Contribuția” autoarei la crearea acestei imagini este esențială și „meritele” îi aparțin în întregime, deși face, spre sfârșit, eforturi evidente pentru a atenua impresia făcută; însă — și de această dată — artificiosul este prezent, cum ar fi, de exemplu, în această afirmație bombastică și nerealistă: „... but life comes back to normal (s.n.) in the 4th century as some of them contain evidence definitely belonging to that time” (p. 54).

Nu considerăm inutil să ne oprim, de asemenea, și asupra receptării acestei lucrări de către cercetarea străină de specialitate. O recenzie, de care avem noi cunoștință, își însușește imediat încheierile la care a ajuns I.B.C. și notează — se pare, chiar cu o oarecare satisfacție — că săpăturile românești nu sînt publicate, iar o cronologie a sistemului de apărare romană a Daciei lipsește: „The main emphasis is on the results of excavation but the author stresses the handicaps created through so many of the site reports remaining partially or even wholly unpublished, while for those that are available the absence of a well-founded pottery chronology for the various regions of Dacia makes it difficult to provide reasonable dating criteria unless there happen to be well-stratified coins or epigraphic data”⁹. Autoarea recenziei respective

se poate afla în evidență — după ce a luat drept bune toate afirmațiile făcute de către I.B.C. — faptul că *Evolution* este utilă arheologilor neromâni și este de apreciat efortul de a pune asemenea date (am văzut acuratețea lor, n.n.) în circulație. După ce mai face și câteva observații minore de formă (trăducere, ilustrații, lista figurilor etc.), sau altele, majore, de conținut (datarea papirusului Hunt), specialistul englez susține că „Spre meritul ei, Dna. Cătănciu a lucrat atent... Ea este critică la adresa multor dintre concluziile din acest domeniu”⁹ ș.a.m.d. Și acum urmează concluzia, de fapt o reproducere a opiniei pe care o are I.B.C.: „Alme Cătănciu has demonstrated how far Romanian archaeologists have still to go before any true understanding of Roman defences in Dacia is reached but her work is none the less valuable”¹⁰. Și iată cum o neatență întocmire a unei lucrări de sinteză, la care se adaugă un subiectivism care este foarte îndepărtat de cerințele codului moral al adevăratului om de știință, aruncă o lumină nefavorabilă asupra unor realizări de lungă durată și susținute de eforturi, uncori, de-a dreptul ieșite din comun. Mai mult, o întreagă școală de arheologie, bine cunoscută și apreciată pe plan mondial, devine ținta unor atacuri nejustificate, însă — nu trebuie să uităm — facilitate chiar de către unul dintre noi!

Poate ar trebui să spunem și în ce măsură această lucrare contribuie la o mai bună înțelegere, de către un eventual cititor, a sistemului de apărare a Daciei romane. După cum am încercat să arătăm, socotim că, și în continuare, pentru a afla date sigure și nealterate despre apărarea Daciei romane — este mai recomandabil să ne adresăm surselor primare.

Ar mai fi de spus și câteva cuvinte despre opera de editare întreprinsă de către B.A.R. De-a lungul anilor, de multe ori — am avut ocazia să mă bucur laolaltă cu alți interesați, de publicarea rapidă și acceptabilă a unor lucrări de mare importanță, care reprezentau un real câștig pentru știință. Însă, această a doua nefericită experiență românească mă va face — cel puțin pe mine, personal — mult mai prudent. Atita timp cit o editură nu are un control științific, alături de lucrări deosebit de îngrijite și originale, reale contribuții de specialitate, va exista totdeauna și riscul apariției unor cercetări neconcludente sau superficiale.

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA

MAGDALENA TEMPELMANN — MACZYN-SKA, *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mittlereuropäischen Barbaricum*. Römisch-Germanische Forschungen 43, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1985, XII + 339 p., 24 fig., 16 tabele, 80 pl. și 3 anexe.

Dacă diferite alte categorii de descoperiri au constituit obiectul unor eforturi sistematice și îndelungate, în urma cărora s-au realizat studii și monografii de referință, mărgelile au fost constant neglijate, prezența lor fiind cel mult menționată, adesea fără a fi incluse și în ilustrație. Pe drept cuvânt se poate afirma că, în afara unor excepții, specialiștii perioadei nu tratat această grupă de antichități cu nejustificat dezinteres. Este adevărat, frecvența relativ foarte ridicată a mărgelilor în comparație cu alte tipuri de piese face mult mai dificilă catalogarea tuturor exemplarelor descoperite, ca și prelucrarea și ordonarea lor corectă într-un sistem tipologic și cronologic. Totuși, aceste inconveniente nu pot explica îndeajuns preocupările numai sporadice de pînă acum asupra temei respective.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem. Bineînțeles că, la rîndul ei, Margaret M. Roxan eră datoră să facă o anchetă amănunțită a datelor oferite de I.B.C., înainte de a generaliza sentențios! Și în ceea ce o privește, avem îndoieli asupra obiectivității, care ar fi trebuit să stea la temelie întreprinderii sale.

⁸ M. M. Roxan, *op. cit.*, p. 218.

Publicarea recentă a unei cuprinzătoare monografii asupra descoperirilor de mărgelă din epoca imperială romană și din perioada timpurie a migrațiilor dintr-o întinsă zonă a Europei vine tocmai să acopere o parte din golul menționat în literatura de specialitate. Faptul că subiectul este departe de a fi lipsit de importanță ne este confirmat categoric de lectura cărții, ce arată limpede implicațiile istorice pe care le-a avut producția și vehicularea acestor obiecte de podoabă mărunte la diferite popoare din antichitate.

După un scurt Cuvânt înainte al prof. dr. Ferdinand Maier ca editor și un Cuvânt înainte al autoarei, Tempelmann-Maczyńska își structurează lucrarea după cum urmează: *Introducere* (p. 1–6); *Stadiul cercetării* (p. 7–11); *Tehnica de confecționare a mărgelilor* (p. 12–14); *Clasificarea mărgelilor în grupe și tipuri* (p. 15–26); *Cronologia și răspîndirea tipurilor de mărgelă* (p. 27–92); *Observații generale asupra cronologiei mărgelilor* (p. 93–106); *Răspîndirea mărgelilor* (p. 107–112); *Mărgelile și combinațiile lor pe zone culturale* (p. 113–124); *Numărul mărgelilor raportat la inventarul și încadrarea cronologică a mormintelor* (p. 125–126); *Problema originii mărgelilor* (p. 127–136); *Funcțiile mărgelilor* (p. 137–148); *Considerații finale* (p. 149–150); *Tabele și liste* (p. 151–209); *Catalog* (p. 210–339); *Planșe* (1–80); *Anexe* (1–3).

Problematika abordată în lucrare este cuprinzătoare și include aspecte diverse referitoare la tipologia, cronologia, răspîndirea, originea și funcțiile mărgelilor, descoperite în marea lor majoritate în morminte. Zona studiată (*Mittel-europäisches Barbaricum*) cuprinde în principal bazinele fluviilor Weser, Elba, Oder și Vistula, adică aproape toate regiunile Europei Centrale care în antichitate s-au aflat în afara granițelor romane, Spațiul este foarte larg și corespunde ariilor de răspîndire a mai multor zone culturale (Wielbark, Przeworsk etc.), în care pătrunderea și folosirea mărgelilor a fost desoșbită. Frecvența mărgelilor în cadrul acestor culturi a fost determinată însă nu numai de numărul mai mare sau mai mic de piese ce au însoțit persoanele decedate în morminte, ci și de alți factori, cum ar fi ritul de înmormintare practicat (încinerare sau înhumare), condițiile de zacare în sol etc.

Alcătuind un catalog amănunțit, cu înregistrarea aproape a tuturor descoperirilor de mărgelă din spațiul amintit, unele din ele inedite, altele distruse sau dispărute în timpul celui de al doilea război mondial, Tempelmann-Maczyńska oferă specialistului interesat un excelent instrument de lucru. Autoarea nu s-a mulțumit să prezinte doar piesele descoperite pe localități, ci pe fiecare complex, în cadrul cărora notează și celelalte obiecte de inventar. Mai mult chiar, acolo unde a fost posibil s-au menționat și tipurile de mărgelă din fiecare complex. La rîndul lor, listele separate pe tipuri de mărgelă (p. 166–196) cu hărțile însoțitoare (pl. 21–75) dau posibilitatea de a avea în fiecare moment imaginea reală a zonelor de răspîndire.

Un capitol important din monografie este acela în care se realizează tipologia mărgelilor. În ceea ce privește mărgelile de sticlă, autoarea stabilește 29 grupe cu 387 tipuri, pe baza și în ordinea următoarelor criterii: 1 – vopsirea cu una sau mai multe culori; 2 – formă și decor; 3 – transparență; 4 – culoare.

Dacă valabilitatea și importanța acestor criterii nu pot fi puse la îndoială, ordinea de prioritate dată de autoare pentru stabilirea tipologiei este discutabilă. Astfel, trecerea criteriului formei pe locul al doilea, după acela al vopsirii cu una sau mai multe culori, face ca mărgelile cu o formă identică să fie repartizate în grupe total diferite, care n-au nici o legătură între ele. Spre exemplu, mărgelile cilindrice apar dispersate în grupe total deosebite: XV (tipurile 135–142, 145–150), XXI (tipurile 206 și 229a), XXII (tipurile 304–309, 313b, 321–322, 324–325, 348d-e) și XXIII (tipurile 358, 361a, 363a-b). Situația este asemănătoare și pentru alte forme de mărgelă. În ceea ce ne privește, credem că ele ar fi trebuit clasificate mai curînd după forme (cilindrice, sferoidale, discoidale, prismatice etc.), cu un număr corespunzător de variante și subvariante, în funcție de culoare și ornament. Pe de altă parte, unele mărgelă avînd forme diferite au fost considerate de autoare ca variante ale aceluiași tip. Dintre acestea menționăm exemplarele de la nr. 211a–211b, 226a–226b, 229a–229b, 239a–239b, 259a–259b, 265a, b – 265c, 266a–266b, 276a–276i, 292a–292b, 293a–293b,

precum și multe altele, care nu pot fi atribuite aceluiași tipuri. De altfel, sesizînd unele inconveniente, autoarea a renunțat de cîteva ori la ordinea prestabilită a criteriilor și a acordat prioritate formei. Așa a procedat, și considerăm a fi mult mai judicios, cu mărgelile segmentate (tipurile 91–103), piramidale sau bipiramidale, cu secțiunea de obicei hexagonală (tipurile 123–125) și acelea cu creștături (tipurile 155–178). În cazul mărgelilor segmentate, autoarea nu merge însă pînă la capăt cu aplicarea priorității a criteriului formei. Astfel, mărgelile segmentate aurite au fost incluse într-o cu totul altă grupă (nr. XXIX). La rîndul lor, mărgelile aurite, deși au forme foarte deosebite, au fost tratate ca variante ale unui singur tip (387a–387f).

Tempelmann-Maczyńska menționează clar (p. 18) că pentru ca la stabilirea tipologiei nu a fost hotărît întotdeauna unul și același criteriu. Ea consideră că la mărgelile vopsite cu mai multe culori decorul are un rol mai important decît forma. Alteori dimpotrivă ea crede că forma este decisivă la încadrarea într-o anumită grupă, exemplificînd situația cu mărgelile segmentate, despre care am vorbit deja mai sus. Autoarea nu ne explică și de ce a recurs la această inconsecvență de criterii pentru a realiza tipologia, mulțumindu-se să declare că procedeul unității schematice la clasificarea mărgelilor ar putea duce la realizarea unei împărțiri mecanice.

În linii generale, Tempelmann-Maczyńska folosește criteriul formei pentru tipologia mărgelilor vopsite cu o singură culoare și criteriul ornamentului pentru tipologia exemplarelor vopsite cu mai multe culori. Or, elementul decor, întotdeauna ca la alte piese arheologice, este acela care dă variantele tipologice. De asemenea, orice clasificare tipologică trebuie să aibă în vedere nu numai variabilitatea tipologică dintr-un anumit moment sau dintr-o anumită perioadă, ci și evoluția tipologică a fiecărui tip, de la apariție și pînă la încetarea producției și folosirii sale. Clasificarea oferită de monografie face abstracție totală de evoluția tipologică, nedînd puncte de sprijin pentru înregistrarea modificărilor formale – iar paralel și pe acelea ale diferitelor motive ornamentale – ce intervin de-a lungul etapelor cronologice. Intenția autoarei a fost probabil aceea de a grupa mărgelile după anumite caracteristici care să le ofere o cită mai restrînsă cronologică.

Unele nedumeriri produce și atribuirea de către autoare la aceleași tipuri a unor piese cu totul deosebite, cum ar fi mărgelile de chihlimbar 416a–416c (exemplarul de la 416a ar putea fi mai curînd o variantă a tipului 414a–d), 418a–418b, 427a–427b, 428a–428b, 458a–458b, 478a–478b și acelea de lut 489d–489e.

Un spațiu larg acordă Magdalena Tempelmann-Maczyńska cronologiei și răspîndirii diferitelor tipuri de mărgelă. Cum însă tipologia a fost realizată în maniera deja amintită, în mod evident apar unele dificultăți în discutarea acestor probleme. Astfel, în timp ce unele tipuri fixate de autoare pot fi considerate doar ca variante, altele cuprind piese foarte diferite, ce nu aparțin aceluiași tip. În cazul acestora din urmă, atît cronologia, cît și aria de răspîndire ar trebui discutate separat, pentru fiecare tip sau variantă. De asemenea, realizarea pe culturi a unor tabele cu combinația diferitelor tipuri și variante de mărgelă din complexe închise (morminte), în desfășurarea lor cronologică firească, ar fi oferit o situație mult mai clară pe etape a podoabelor de acest fel aflate în uz.

Pentru a stabili atelierile de proveniență a celor circa 56 000 mărgelă, din care un număr de 35 000 confecționate din sticlă, iar restul în cea mai mare parte din chihlimbar, autoarea trece în revistă descoperirile similare din unele regiuni învecinate, cum ar fi Scandinavia, Germania, Raetia și Noricum, precum și zonele culturilor sarmatice, Sîntana de Mureș, Cernjachov și Zarubinec. Ea admite că marea majoritate a mărgelilor de sticlă provin din Imperiul roman, fără a exclude posibilitatea confecționării unora dintre ele și în atelierile din *barbaricum*.

În ceea ce privește cultura sarmatică din sec. II–III e.n., Magdalena Tempelmann-Maczyńska tratează global descoperirile iazige din bazinul Tisei și pe acelea sarmatice din estul continentului (p. 129–130), făcînd abstracție de faptul că centrele de aprovizionare a populațiilor din cele două zone erau total diferite. De altfel, o comparație sumară între tipurile de mărgelă folosite de iazigii din bazinul Tisei și acelea întîlnite la restul sarmaților din estul Europei arată în mod evident aceste deosebiri.

Magdalena Tempelmann-Maczyńska pune în discuție posibilitatea importului unor mărgelile în zona discutată din ateliere ce funcționau în centrele antice de pe țărmul de nord al Mării Negre (p. 134—135). Unele din aceste mărgelile apar în regiunea Vistulei Inferioare încă din etapa B₁ și se găsesc în număr mai mare în B₂. Având în vedere această situație, autoarea apreciază că drumul comercial care lega Marea Neagră de Vistula, trecând de-a lungul Nistrului, a jucat un anumit rol încă din etapa B₂ (anii 70—150 e.n.) și nu abia din epoca imperială romană, așa cum se susține de obicei. Opinia respectivă ar putea fi confirmată și de unele piese caracteristice regiunilor de la Vistula Inferioară ajunse în etapele B₁—B₂ în așezările dacilor liberi din jumătatea de nord a Moldovei. Între acestea menționăm pandantivul de sîrmă de bronz în formă de verigă de la Cucorăni (Silvia Teodor, *Săpăturile de la Cucorăni, jud. Botoșani, în ArhMold.*, 8, 1975, p. 143, fig. 46,7), cu analogii la morminte de la Rządź și Lipniki (Tadeusz Grabarczyk, *Metale w rzemiosło artystyczne na Pomorzu w okresie rzymskim*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1983, p. 20, 92, 104, 113, 119, pl. III; IX, H; XV, Aa—b, B), precum și varianta timpurie de fibulă Almgren V din așezarea de la Poiana—Dulcești, punctul Varnișă (Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 102—103, pl. CLXVI, 7; CLXXII, 4), pentru care se găsesc piese asemănătoare în necropolele de la Wielbark și Odry (Tadeusz Grabarczyk, *op. cit.*, p. 25—26, 99, 108, 115, 118, pl. XV, C, c, D, b).

Elaborarea unei monografii ca aceea analizată în paginile de față prezintă un mare grad de dificultate, întrucît ea cuprinde descoperirile de pe un spațiu întins, cu o diversitate culturală evidentă, în care folosirea podoabelor de acest tip cunoaște nuanțări distincte. Alunarea imensului material pentru studiu și munca de ordonare a acestuia pe grupe tipologice și etape cronologice solicită eforturi dintre cele mai mari, depuse cu tenacitate de-a lungul a multor ani. Ținînd seama de volumul enorm al materialelor, ca și de posibilitatea de a-l analiza în cele mai mici detalii, ne întrebăm dacă nu ar fi fost mai nimerită elaborare mai întîi a unor lucrări parțiale, pe culturi, cu o tipologie și o cronologie bine puse la punct, și abia după aceea a unei sinteze mai largi. Între altele, avem în vedere și faptul că unul și același tip de mărgelile ar fi putut ajunge în ariile diferitelor culturi în etape deosebite, detaliu ce ar fi de constatat mult mai bine în cazul studiilor separate. Oricum, lucrarea pe care ne-o oferă Magdalena Tempelmann-Maczyńska poate fi considerată ca prima încercare de avertură de abordare generală a acestui subiect, care a scos din „anonimat” o importantă categorie de descoperiri arheologice.

ION IONIȚĂ

DIETRICH CLAUDE, *Der Handel im westlichen Mittelmeer während des Frühmittelalters. Bericht über ein Kolloquium der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas im Jahre 1980*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 144, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1985, 332 p.

Dietrich Claude ne oferă o carte de mare erudiție asupra unui subiect de netăgăduit interes, dar și de o enormă dificultate. Istoria evului mediu timpuriu, chiar atunci cînd este vorba de vestul Europei, pentru care izvoarele scrise s-au păstrat într-un număr sensibil mai ridicat față de celea referitoare la estul continentului, cuprinde încă suficiente aspecte necunoscute, așa încît lucrarea elaborată de prof. Claude de la Universitatea din Marburg se prezintă ca o contribuție deosebită la cunoașterea evului de mijloc.

Autorul își organizează volumul în următoarele capitole: *Introducere* (p. 9—30); *II. Navigație pe mare și corăbii* (p. 31—70); *III. Mărfuri comerciale* (p. 71—120); *IV. Locuri ale tranzacției de mărfuri* (p. 121—130); *V. Legături comerciale* (p. 131—166); *VI. Negustorii și organizarea comerțului* (p. 167—244); *VII. Acțiuni externe asupra comerțului* (p. 245—298); *VIII. Considerații finale* (p. 297—309); *Izvoare și bibliografie* (p. 310—327); *Indice* (p. 328—332).

Cercetarea întreprinsă de prof. Claude a avut în vedere în special spațiul vestic mediteranean, adică circulația către și dinspre porturile Italiei, Africii, Spaniei și Galiei, la care a mai cuprins și Marea Adriatică, de o specială importanță pentru comerțul Peninsulei Italice. De asemenea, în uclt circulația mărfurilor din vestul Mediteranei nu poate fi ruptă de aceea din partea ei estică, autorul s-a oprit cu atenție și asupra comerțului din această regiune. La fel, el a ținut cont că în general de comerțul pe mare este strîns legat și acela de pe continent. În ceea ce privește perioada studiată, cartea tratează intervalul cronologic din secolul al V-lea și pînă la mijlocul celui de al VIII-lea.

Evantaiul de probleme analizate de autor este foarte larg, așa cum rezultă cu claritate din sumarul capitolelor II—VII menționate mai sus. De asemenea, în cadrul fiecărui capitol au fost puse în discuție o multitudine de aspecte, indiferent de abundența, raritatea sau chiar absența izvoarelor scrise. Prin urmare, autorul a înțeles să abordeze tema respectivă în mod exhaustiv și nu doar să se oprească asupra acelor capitole pentru care avea la dispoziție informații satisfăcătoare.

Dietrich Claude dovedește o excelentă cunoaștere a izvoarelor, pe care le utilizează cu acribia istoricului de înaltă ținută. El oferă nu numai sursa exactă a fiecărei afirmații, alcătuiind un impresionant aparat critic, ci și o judicioasă conexiune a știrilor, ce apar disparat uneori în izvoare. Un plan bine alcătuit, nu numai în ceea ce privește capitolele principale ale cărții, ci și al conținutului fiecărui capitol în parte, a condus la tratarea logică și corectă, în cele mai mici detalii, a numeroase chestiuni. Spre a oferi o imagine reală asupra diversității aspectelor tratate, menționăm că numai în cap. II, de exemplu, acela despre navigația pe mare și corăbii (p. 31—70), autorul a avut în vedere, între altele, condițiile climatice în diferitele zone ale spațiului tratat în cele patru anotimpuri ale anului, fenomenele naturale care influențează navigația și consecințele acestora (vînturi, uragane, naufragii, curenți maritimi), construcția corăbiilor, tipurile și mărimea corăbiilor, navigația de coastă și din largul mării, viteza de navigație, echipajul și tarifele pentru transporturi. De asemenea, o mare diversitate o au și subiectele discutate în cap. VI despre negustorii și organizarea comerțului (p. 167—244), din care reținem următoarele: denumirea negustorilor în izvoare; definiția negustorului; migrația negustorilor sirieni în vest; proveniența negustorilor orientali; activitatea negustorilor sirieni și în general a celor orientali în Italia, Gallia și Spania și a comercianților autohtoni creștini în Gallia, Spania, Africa și Italia; poziția socială și gradul de pregătire a negustorilor; organizarea comerțului; armatorii de corăbii; proprietarii de corăbii și negustorii; banii ca mijloc de plată; capitalul comercial; creditele comerciale și proveniența lor; investirea beneficiilor; specializarea negustorilor pe mărfuri sau grupe de mărfuri; specializarea pe rute comerciale; negustori dependenți de împărat din punct de vedere economic; comerțul bisericii; clerici comercianți.

Interesantă pentru a fi reținută este constatarea lui Dietrich Claude cu privire la momentele și perioadele de creștere și scădere ale comerțului maritim. Astfel, el observă că începutul evului mediu timpuriu cunoaște o etapă cu un negoț pe mare de o mai slabă intensitate, ca urmare a crizei puternice de la sfîrșitul antichității. De asemenea, el face unele nuanțări și pe zone. Spre exemplu, autorul sesizează că în prima jumătate a sec. VI comerțul maritim era înfloritor în bazinul estic al Mediteranei, dar se afla într-o recesiune evidentă în partea de vest a acesteia, ca urmare, printre altele, a atacurilor prin surprindere ale flotei vandale. După ce arată că diferitele regate germane au constituit un element de desintegrare (p. 307), iar migrațiile germane și ale altor popoare în spațiul mediteranean au avut darul de a influența și negoțul, încetinindu-l, Dietrich Claude ajunge la concluzia că această stare de decădere a comerțului maritim în vestul Mediteranei are deopotrivă cauze politice și economice. Diferențierile dintre vestul și estul Mediteranei se datorează evident și organizărilor statale diferite ce se impuseseră în regiunile respective după mutarea capitalei imperiului la Bizanț. De altfel, autorul subliniază că fenomenul de decădere nu este singular, limitat la comerțul maritim, ci se extinde

și asupra altor compartimente ale istoriei evului mediu timpuriu, cum ar fi viața economică, arta etc. În mod justificat, autorul conchide totuși că în general comerțul și navigația pe Marea Mediterană au contribuit la constituirea unității spațiului mediteranean.

Dietrich Claude abordează istoria evului mediu timpuriu pe spații întinse, oferind orizont larg cititorului. Chiar dacă se implică uneori în unele aspecte mai mărunte, el o face pentru a explica mai bine ansamblul, pe care nu-l pierde nicodată din vedere. Unele din constatările și concluziile formulate de autor ar putea fi valabile și pentru alte zone, cum ar fi, spre exemplu, bazinul Mării Negre. Tema, generoasă prin complexitate și volum de informații, își așteaptă istoricul potrivit.

ION IONIȚĂ

G. A. FYODOROV—DAVYDOV, *The Culture of the Golden Horde Cities*, Translated from the Russian by H. Bartlett Wells, BAR International Series 198, Oxford, 1984, 278 p + 113 pl.

Editorii prestigioasei colecții BAR International au avut o fericită idee de a publica în limba de cea mai mare audiență mondială monografia lui German A. Fyodorov-Davydov privind cultura orașelor Hoardei de Aur. După lucrările capitale referitoare la antichitățile nomazilor turanici tirzii din Rusia Meridională, la organizarea socială a Hoardei și la numismatica mongolă și vechi-rusă, sinteza asupra vieții citadine din Imperiul Hoardei relevă încă o dată marile disponibilități științifice ale profesorului moscovit, specialist reputat în domeniul orientalisticii, arheologiei și numismaticei.

Aproape concomitent cu volumul imprimat la Oxford, la München a apărut lucrarea aceluiași autor *Städte der Goldenen Horde an der unteren Wolga* (Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie des Deutschen Archäologischen Instituts Bonn, Band 11, 131 p.), tradusă de A. v. Schebek, care are un conținut asemănător. O parte din textul și din ilustrația aferentă publicate în BAR International Series sînt redată integral și în volumul din capitala Bavariei, în timp ce ample pasaje se găsesc numai în prima lucrare. Publicarea contribuțiilor lui Fyodorov-Davydov în cele două colecții de largă circulație relevă interesul lumii științifice pentru rezultatele cercetărilor obținute în ultimele decenii privind centrele urbane din Imperiul mongol constituit în răsăritul Europei. Menționăm că monografiile lui G. A. Fyodorov-Davydov au fost succedate la scurtă vreme de alte lucrări care întregesc viziunea asupra problematicei în discuție. Avem în vedere în acest sens volumele recente ale lui V. L. Egorov (*Istoričeskaja geografiia Zolotoj Ordyn XIII—XIV vv.*, Moscova, 1985) și A. A. Kravčenko (*Srednevekovyj Belgorod na Dnestre (konec XIII—XIV v.)*, Kiev, 1986).

Revenind la monografia specialistului moscovit, aceasta este structurată în 12 capitole, precedate de o introducere și succedate de concluzii, bibliografie, lista ilustrațiilor, abrevieri și ilustrație.

Justificînd rosturile demersului întreprins, autorul arată în introducere că imaginea asupra Hoardei de Aur, din felul cum s-a reflectat pînă în prezent în consemnările medievale precum și în operele istoricilor contemporani, nu este prea fidelă, intrucît au fost relevate cu prioritate aspectele legate de evenimentele de ordin politic, privind războaiele de cucerire și lupta popoarelor subjugate împotriva opresorilor, neglijîndu-se studierea organizării sociale și a nivelului cultural, care „au rămas în umbră”. Se consideră că pînă prin 1950 arheologia Hoardei de Aur s-ar fi menținut într-un „stadiu embrionar” și că, de-abia prin săpăturile intensive, posterioare anului 1960, din centrele de pe cursul inferior al Volgăi, a devenit posibilă reconstituirea culturii Hoardei de Aur, a circumstanțelor și formelor de viață și muncă, a datelor de natură tehnică, a elementelor de viață cotidiană (p. 1).

După cum se afirmă, „bazele cărții constau din materialele provenind îndeosebi din lucrările Expediției arheologice Volga din 1959 pînă în 1980 din orașele Hoardei de Aur de

pe Volga Inferioară — Tarevo, Vodianskoie și Selitronnoie” întreprinse de un colectiv de arheologi coordonat de G. A. Fyodorov-Davydov (p. 2). Investigarea arheologică a aglomerărilor urbane controlate de hanii mongoli pe cursul Volgăi a atras pe specialiști încă spre sfîrșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, dar tot ceea ce s-a întreprins pînă în ultimele decenii nu poate fi integrat în categoria cercetărilor metodice. Săpăturile mai vechi, avîndu-l drept pionier pe A. V. Tereșcenko, chiar dacă au purtat amprenta amatorismului, au scos la iveală materiale arheologice și numismatice bogate și diverse, ceea ce a permis relevarea unui nivel de civilizație incomparabil mai înalt decît lăsa să-l întrevadă informațiile izvoarelor medievale. Arheologul de origine lituaniană F. V. Balodis (Ballod), care a continuat cercetările pe Volga după revoluția din 1917, a găsit o formulare foarte plastică pentru orașele Hoardei, pe care le-a denumit „Pompeii-urile de pe Volga” (cf. F. V. Balodis, *Privolžskie „Pompeii”*, Moscova—Petrograd, 1923). Dintre istoricii români, Gheorghe I. Brătianu a subliniat însemnătatea componentei urbane din civilizația Imperiului mongol din răsăritul continentului european, făcînd în această direcție observații de substanță, ce își mențin în cea mai mare parte valabilitatea (cf. *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, München, 1969, p. 204 și urm.).

Pentru G. A. Fyodorov-Davydov „Hoarda de Aur constituie simbioza a două lumi — o cultură urbană și elementul local de steapă al nomazilor, cu specificul lor cultural și sistemul propriu de organizare socială” (p. 1). Monografia și-a propus să trateze numai prima din cele două componente, cea de-a doua reprezentînd tema unui volum special, publicat de autor în urmă cu un deceniu și jumătate (*Obščestvennyj stroj Zolotoj Ordyn*, Moscova, 1973).

Primul capitol este dedicat problemei formării Hoardei de Aur și a evoluției vieții urbane în cadrul acestui stat. Se arată că hanii mongoli dominau în stepe, neadmițînd administrația acestor teritorii de către reprezentanții populațiilor locale. În schimb, aristocrația nomadă nu s-a implicat în exploatarea zonelor agricole și a centrelor citadine, preferînd să lase pe seama comunităților sedentare munca cîmpului, meșteșugurile și comerțul, din impozarea cărora obțineau importante surse de venit. În rîndurile clasei conducătoare mongole s-au profilat două atitudini în ceea ce privește comportarea față de populația supusă: cea dintîi, tradiționalistă, era adeptă a păstrării nomadismului pur, iar cealaltă manifesta mult interes pentru o economie mai complexă, fiind receptivă la adoptarea sistemelor de producție ale etniilor subordonate. Autorul stabilește, de asemenea, mai multe faze evolutive ale orașelor Hoardei de Aur, făcînd unele considerații și asupra administrației lor.

Celelalte capitole valorifică importantul lot de descoperiri din așezările de pe Volga și din celelalte regiuni supuse mongolilor, încercîndu-se colajonări cu informațiile extrase din cronici, însemnări de călătorie și din alte surse medievale.

Înainte de a se trece la analiza globală a diferitelor componente ale vieții economice și ale celei cotidiene, autorul întreprinde succinte prezentări ale principalelor centre urbane din Imperiul Hoardei, începîndu-și demersul, în mod firesc, cu cele două capitale, ambele denumite în izvoare *Sarai*. Descrierile contemporane făcute de Ibn Battuta, al-Omari, Ibn-Arabshah etc., ca și indicațiile cartografice, au fost insuficiente pentru localizarea lor, în acest sens fiind necesare ample săpături arheologice și investigarea unui consistent material numismatic. Pe baza tuturor acestor izvoare, F. V. Balodis, urmat de A. I. Jakubovskii, a ajuns la concluzia că Saraiul Vechi („Sarai-Batu”) s-ar plasa la Selitronnoie, iar Saraiul Nou („Sarai-Berke”) la Tarevo, identificări adoptate și de Fyodorov-Davydov. Pe de altă parte, în așezarea de la Vodianskoie, situată la 40 km de Volgograd, pe malul drept al Volgăi, se presupune că s-ar localiza Beljamenul cartografilor italieni (p. 25). Autorul enumeră în continuare alte așezări ale Hoardei pe Volga, în interfluviul Volga-Don, pe Ural, în nordul Caucazului, Crimeea, Moldova etc. Din această din urmă regiune se fac scurte referiri la cele de la Moncastro (= Cetatea Albă), Orheiul Vechi, Costești și Lozova. Se menționează, de asemenea, că „undevea între delta Nistrului și cea a Dunării era situat marele oraș al Hoardei de Aur de la

Chilia" (p. 30), apreciere ce ni se pare nefondată, întrucât localizarea Chiliei în Delta dunăreană este indubitabilă, iar din punct de vedere politic acest oraș avea regimul Tanei, Caffei și a altor centre din Crimeea unde se stabiliseră coloniști genovezi și venețieni. În ceea ce privește identificarea Orheiului Vechi cu Shehr al-Djedid („Orașul Nou”), propusă de S.A. Ianina, aceasta este calificată de Fyodorov-Davydov drept nesigură, considerându-se că înfringerea de la Sinie Vodi, provocată de lituanieni, ar fi subrezit prea mult pozițiile mongole în estul Moldovei, pentru ca acolo să se mai poată emite monedele cu inscripția „Shehr al-Djedid” (p. 30). Continuitatea vieții urbane în așezările Hoardei dintre Prut și Nistru până la sfârșitul secolului șapte din secolul al XIV-lea dovedește, după părerea noastră, că lupta de la Sinie Vodi nu ar fi avut consecințe imediate în sud-estul Moldovei, așa încât din acest punct de vedere ipoteza lui S. A. Ianina nu se află în dezacord cu realitățile politice medievale.

Una din caracteristicile orașelor Hoardei este absența sistemelor de fortificație, fapt ce a fost pus pe seama politicii de combatere a tendințelor de separatism ale feudaților mongoli, care, în eventualitatea că ar fi dispus de cetăți, ar fi fost desigur tentați să le folosească cu eficiență ca nucleu de împotrivire față de puterea centrală. De-abia în jurul anului 1360, când a izbucnit un îndelungat război civil, hanii de la Saraiul Nou au decis prevederea capitalei cu alinamente defensive. După cum am mai avut prilejul să relev (cf. *Formațiuni prestatale la răsărit de Carpați Orientali, în Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII–XVI*, Suceava, 1986, p. 50), este posibil ca și lipsa așezărilor fortificate la comunitățile românești din spațiul est-carpatic în perioada anterioară constituirii statului feudal de sine stătător să se fi datorat interdicțiilor impuse de mongoli și de predecesorii lor turanici.

Autorul analizează în continuare diferitele tipuri de construcții de caracter privat și public, punând în valoare îndeosebi rezultatele propriilor săpături de la Țarevo, Vodianskoie și Selitronnoie, unde au fost depistate sisteme variate de ridicare a locuințelor, departajate atât prin materialele utilizate, cât și planimetric. Cercetările din așezările enumerate, ca și din alte regiuni din zona meridională a Europei Răsăritene, au relevat, de asemenea, existența unui sistem complex de lucrări de drenaj și de captare a apei. Aceste cercetări au permis concluzii importante privind rețeaua stradală din centrele Hoardei, structurarea cartierelor pe baza ocupațiilor preponderante și al straturilor sociale etc.

Un spațiu amplu se rezervă în monografie analizei ceramicii, care, ca prețutinderi în complexele arheologice antice și medievale, este foarte abundentă. Materialul ceramic aparține speciilor smălțuite și celor nesmălțuite, lucrate de meșterii locali sau importate din alte regiuni. Analiza ceramicii smălțuite produsă în bazinul Volgăi reflectă o întretăie influență, venită în primul rând din țările lumii islamice, din Iran și Asia Centrală, în al doilea rând din Bizanț, Chersones și estul Caucazului și în al treilea rând din țările Orientului îndepărtat. În categoria ceramicii smălțuite o pondere însemnată o deține așa-numita specie *kashi* (*kashinnaja keramika*) – denumire preluată de la orașul Kashan din Iran –, care a fost semnalată și la Orheiul Vechi (cf. E. N. Abyzova, P. P. Birnea, A. A. Nudelman, *Drevnosti Starogo Orheja, Zolotoordynskij period*, Chișinău, 1981, p. 60–70) și Cetatea Albă (cf. A. A. Kravčenko, *op. cit.*, p. 93). Alături de acest tip ceramic, mai apar vasele din lut roșu și gălbui, fiecare din aceste categorii ceramice având un număr mare de forme, decorate în tehnici diferite. La ceramica *kashi* motivele decorative constau din ornamente florale, zoomorfe, geometrice, la care se adaugă inscripții în limba arabă. Pe ceramica roșie se întăleşte adesea pictura cu angobă, decorarea incizată și sgraffitată. O mare varietate de forme și ornamente cuprinde și ceramica nesmălțuită. În ceea ce privește geneza sa, se consideră că o parte a acesteia își are prototipurile în ceramica pre-mongolă a alanilor de la nord de Caucaz și a bulgarilor de pe Volga, cu care are apropiate analogii tipologice. Alte analogii trimit spre Horezm și Transcauzia. Importurile ceramice sînt în general puțin numeroase, reducându-se la porțelanuri chinezești și vase horezmiene, acestea din urmă fiind la un moment dat imitate și de olarii locali.

Un număr important de clădiri publice și câteva locuințe private beneficiază de o bogată ornamentație policromă cu plăci ceramice, mozaicuri, piatră sculptată, pictură etc., care fac dovadă unor preocupări estetice constante și a unor largi posibilități artistice. Majoritatea elementelor decorative se realizează de meșterii localnici, recrutați din rândurile populației ingenuchiate. Aceeași origine o aveau piesele de uz comun și de podobaă, făcute din sticlă policromă, ca și cele din os, piatră, metal, fie că este vorba de uelte, arme, podobaie etc. Cîteva obiecte din sticlă par să fi fost produse în manufacturile din Siria, Egipt și Orientul îndepărtat, de unde au fost aduse pe calea schimbului.

Analizele osteologice realizate pentru materialele recuperate la Selitronnoie, Țarevo, Vodianskoie și Madjar relevă procentajul mare al oaselor de cornute mici, alături de care apar în număr destul de însemnat și oasele de cornute mari, urmate de cele de cabaline. Oasele de porcine lipsesc aproape cu totul, ceea ce nu este deloc surprinzător pentru niște centre unde predomină populația musulmană, pe care rigorile cultului o împiedică să consume carnea de porc. Judecînd după numărul resturilor osteologice de la animale sălbatice, vînațoarele nu pare să-i fi revenit un rol prea mare în procurarea resurselor de hrană.

Vestigiile descoperite au putut completa în mod fericit cunoștințele privind tehnica de luptă, viața cotidiană și credințele religioase ale locuitorilor orașelor Hoardei de Aur. Varietatea riturilor funerare reflectă eterogenitatea etnică și confesională. Pe lângă rămășițe ale riturilor bulgarilor și ale nomazilor turanici (pecenegi, uzi, cumani), o largă răspîndire o aveau acelea ale musulmanilor. Datele investigațiilor antropologice au relevat amestecul elementelor mongoloide cu acelea europoide, confirmînd lipsa de omogenitate rasială din centrele urbane. Totodată, ele au indicat procente destul de reduse pentru tipul mongoloid, fapt ce arată o dată în plus că mongolii nu au reprezentat etnia predominantă numeric în cadrul Hoardei.

Considerații extrem de interesante se fac în legătură cu comerțul exterior, circulația monetară, științele, scrierea, limba, literatura și arta. Pentru relațiile comerciale ale Hoardei de Aur cu republicile italiene și cu voievodatele românești autorul s-a folosit și de lucrările lui Gh. I. Brătianu și P. P. Panaitescu. Din punct de vedere lingvistic, pe baza inscripțiilor descoperite și a informațiilor narative, se confirmă largă proliferare a limbilor turanice, limba literară din orașele Hoardei fiind așa-numita „turcă de pe Volga”. Inscripțiile arabe și persane atestă influențele puternice venite din Orient.

Volumul conține în partea sa finală o amplă bibliografie selectivă, inserînd aproape numai literatură științifică în limba rusă și ignorînd în mare măsură contribuțiile elaborate în alte limbi. În afara textului, acesta mai cuprinde 113 planșe conținînd planșuri, fotografii și desene de calitate după antichitățile descoperite în orașele Hoardei de Aur, care contribuie mult la o mai bună înțelegere a celor afirmate, fiind grătore prin ele însele pentru nivelul tehnic și artistic atins de meșteșugarii din mediul citadin de sub obediența hanilor mongoli.

Parcursirea monografiei lui German A. Fyodorov-Davydov ne lasă cu convingerea că ne aflăm în fața unei lucrări fundamentale pentru cunoașterea intimității culturii urbane a Hoardei de Aur. Avînd în vedere că în hotarele Hoardei au fost cuprinse pentru mai mult de un secol și unele teritorii de la răsărit de Carpați și de la gurile Dunării, această lucrare prezintă mult interes și pentru istoria medievală românească.

VICTOR SPINEI

JULIE RICHTEROVÁ, *Středověké kachle. Muzium hlavního města Prahy, Praha, 1982, 173 p.*

În cadrul ceramicii medievale, cabiele de sobă constituie un element important și specific, ele fiind, în același timp, la începuturile lor cele mai reprezentative piese ale arhitecturii de interior. Studiul complex al acestora și îndeosebi al diverselor scene decorative reflectă multe din aspectele vieții, ideologiei și mentalității acelorora pentru care au fost create. Studiarea lor este însă adesea stînjită din cauza lipsei unor

grupări de colecții, a unor cataloage care să includă cahilele de sobă depozitate în muzee. Acesta este, de altfel, și unul din temerile publicării cărții Juliei Richterová.

În lucrarea sa, Julia Richterová prezintă colecția de cahle existență la Muzeul Municipal din Praga, căutând, totodată, să creeze o imagine cât de cât obiectivă asupra valorii informaționale a acestora și a utilității ei pentru viitoarele cercetări în domeniul ceramicii ornamentale de interior.

Cartea atinge multe probleme ale dezvoltării și evoluției producției de cahle din Praga și ale cahleurilor în general, probleme care necesită unele clarificări. În numeroase cazuri, ea încearcă să aducă soluții noi și date care corespundătoare.

În elaborarea lucrării, autoarea adoptă criteriile generale stabilite de Zdeněk Smetánka cu privire la evoluția și morfologia cahleurilor de sobă din Boemia, urmărindu-le îndeaproape și aplicându-le la studiul colecției din Muzeul Municipal.

Primul capitol cuprinde o scurtă caracterizare a colecției, iar următorul prezintă clasificarea cahleurilor de sobă pe grupe și tipuri. Grupa cahleurilor de sobă cu fața plină, a cărei dezvoltare tehnologică și evoluție au fost mai bine stabilite, este subdivizată în funcție de motivele temelor decorative înregistrate.

Cele mai vechi exemplare de cahle de sobă aflate în colecția muzeului completează cunoștințele insuficiente de clare asupra fazei de început a construcțiilor de sobe din Boemia. Așa-numitele cahle în formă de oală-crezet, având un orificiu circular, apar, în cadrul colecției, într-un număr limitat de variante, comparativ cu acelea cunoscute pînă acum (pl. 1). Spre deosebire de acestea, cahleurile-olă cu deschiderea rectangulară sînt cu mult mai bine reprezentate. Produse în cantitate apreciabilă, ele au dăinuit în tot cursul evului mediu și, odată cu începutul secolului al XVII-lea, au devenit elemente de mobilier ale casei țărănești, atît în sate bogate, cît și în acelea mai puțin prospere.

O atenție aparte se acordă cahleurilor cu fața plină, care oferă, ca decor, variate teme artistice.

În faza cea mai veche, pe cahleurile de dimensiuni mici este semnalat motivul heraldic inspirat din decorul dalilor de podea. Acestei faze îi aparțin trei exemplare, datînd de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, considerate ca autohtone și nu importuri din cauza legăturii lor directe cu dalele de podea din castelul de la Pisek. Ele au ilustrate, în relief, leul Boemiei și vulturul heraldic, cu rozetele împărțite în sferturi (pl. 13/1-2 și 14).

În perioada gotică, cahleurile cu fața plină și decor în relief cunosc o înflorire remarcabilă, motivele decorative evoluind pe exemplare mai mari în comparație cu acelea din faza anterioară (pentru evoluția dimensiunilor vezi tabelele I, II și III de la p. 10 și 12). Elementele heraldice includ acum nu numai blazonul țării, dar și acelea municipale, ecleziastice și nobiliare.

Majoritatea temelor iconografice au însă subiecte alese din mitologia creștină și biblică. Multe din motivele decorative care au ca reprezentări sfinți (Sfîntul Gheorghe, pe cal sau în picioare, omorînd balaurul, evangheliști, desemnați uneori numai prin simbol, cu însemnele gotice ale numelui), diverse personaje biblice, Adam și Eva, Melusina etc. interesează, în mod deosebit, întrucît sînt întîlnite frecvent în numeroase descoperiri din spațiul românesc, ca, de pildă, în Moldova, la Baia, Suceava, Iași, Vaslui și în alte locuri (pentru asemănări vezi pl. 35, 37-38, 49). Nu mai puțin bine ilustrate sînt scenele de turnir și temele populare de vînațoare, care reflectă spiritul acelor timpuri cavaleresti (pl. 56-57).

O actualizare a evenimentelor populare și a ecoului lor în societatea vremii este evidentă în realizarea motivelor „hulsite”. Ele apar, în mod obișnuit, într-o formă simplă, militară, cu imagini care înfățișează căpetenii de oaste, războinici, care de luptă cu vizitii huliști (pl. 55) sau asociate cu un blazon, pătrunzînd astfel în sfera heraldică (pl. 28/1, blazonul municipal din Kouřim).

Pozițiile scene din viața cotidiană sînt explicabile dacă se are în vedere faptul că sobele decorate cu motive în relief corespundeau unui anumit grad al posibilităților materiale ale orașenilor medievali. Cererea mică justifică slaba reprezentare a unor scene, cum sînt acelea de muncă, cu atelierul de olar (pl. 58/5), sau unele privind diverse jocuri (pl. 58/2).

Odată cu venirea Renașterii, repertoriul temelor se îmbogățește și tratarea figurilor umane capătă o nouă expresie

artistică. Ornamentele animaliere și florale cunosc acum noi valențe și se accentuează funcția lor decorativă (pl. 62-67).

În ciuda realelor greutăți întîmpinate în localizarea unor descoperiri de cahle, a problemelor legate de date și clasificări cit mai corecte, lucrarea Juliei Richterová reprezintă un adevărat model de catalog, judicious compartimentat și cu ilustrație adecvată. Apărută într-o frumoasă formă grafică, ea constituie un excelent instrument de lucru, deosebit de util tuturor acelor preocupări de o mai bună cunoaștere a numeroaselor probleme pe care le implică studiul complex al cahleurilor de sobă în evul mediu.

RODICA POPOVICI

PAVEL CHIHAIA, *Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, München, 1983, 213 p.

Continuînd preocupări persistente și fructuoase, Pavel Chihaia reia problematica incitantă, dar încă insuficient limpezită în resorturile ei lăuntrice, a contactelor pe plan cultural ale Țării Românești cu Orientul și Occidentul în decursul evului mediu. Volumul cuprinde 11 studii, precedate de un „Cuvînt înainte”, și succedate de un rezumat în limba franceză. Paleta tematică a studiilor este diversă, remarcîndu-se totuși o predilecție pentru aspectele culturale și arhitecturale.

Cele 11 studii se referă la scenele redată în cele trei miniaturi din *Chronicon Pictum Vindobonense* privind războiul dintre Basarab I și Carol Robert de Anjou (1, p. 9-17), cetățile ridicate și stăpînite de Mircea cel Bătrîn și rolul lor defensiv (2, p. 18-38), calitatea de cavaler al Ordinului Dragonului — întemeiat de Sigismund de Luxemburg — al lui Vlad Dracul și implicațiile heraldice și politice ale acestei apartenențe (3, p. 39-77), sensul însemnelor armoriale din redarea sculpturală a stemei lui Radu cel Mare (4, p. 78-81), raporturile romanului „Varlaam și Ioasaf” cu „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie” și cu scenele de pe unele icoane din Muntenia (5, p. 92-102), semnificația imaginii ecevestre de pe piatra de mormînt a lui Radu de la Afumați și referirile cronicărești la fațetele sale (6, p. 103-117), tipologia portalurilor din secolul al XVI-lea din Țara Românească și originea motivelor ornamentale cu care erau împodobite (7, p. 118-129), componentele tradiționale și cele de curînd adoptate de pe portalurile din epoca domniei lui Matei Basarab (8, p. 130-149), elementele sculpturale de pe casele Năstureilor de la Herăști și interferențele lor artistice (9, p. 150-157), ambianța culturală din centrele citadine ale Țării Românești la mijlocul secolului al XVII-lea, componentele, trăsăturile și tendințele vieții artistice și literare orașenești (10, p. 158-179), modelele ecumenice și voievodale în cadrul reprezentărilor artistice medievale din Țara Românească (11, p. 180-205).

Pornind de la o penetrantă analiză a unor elemente de amănunt, însumînd însă adesea valențe definitorii, Pavel Chihaia reușește să distingă și să reliefeze componente majore ale fenomenului artistic și literar din Țara Românească, particularismele sale, axate pe valorile autohtone, pe care s-au grefat în decursul timpurilor, într-o succesiune și intensitate nu întotdeauna cadenciată, înfrîuriri de sorginte orientală și occidentală. Cu toate că nu toate aspectele dezbătute poartă amprenta unei stricte originalități, iar pe alocuri anumite formulări concludive sînt pasibile de remanieri prin prisma materialelor informative puse în valoare în ultimul timp (dintre lucrările cu tematică tangentă cu cea abordată de autor, pe care însă autorul nu le-a mai putut consulta, selecțăm: Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească. Secolele XIII - XVI*, București, 1981; Veniamin Nicolae, *Citirile lui Matei Basarab*, București, 1982; N. Constantinescu, *Civita de Argeș (1200-1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984), demersul lui Pavel Chihaia își păstrează din plin utilitatea. Desigur că dacă volumul ar fi fost însoțit de o ilustrație mai bogată, pledoariile din text ar fi fost percepute incomparabil cu mai multă facilitățe.

Disponind de o variată informație, recoltată nu numai de pe tărîmul istoriei artei și a literaturii, ci și din cercetările arheologice, numismatice, heraldice etc., autorul a reușit să redea o imagine plurivalentă a manifestărilor de ordin cultural, punînd în evidență aspectele mai puțin investigate ale spiritualității românești. Studiile incluse în volum, chiar dacă nu reconstituie în ansamblu tema anunțată de titlu, se inscriu drept referințe de neignorat, alcătuiind trepte indispensabile ale celui edificiu major ce se cere înălțat: sinteza globală a culturii medievale românești, în toate componentele sale.

VICTOR SPINEI

* * * **MONUMENTE ISTORICE ȘI IZVOARE CREȘTINE. MĂRTURII DE STRĂVECHE EXISTENȚĂ ȘI DE CONTINUITATE A ROMÂNILOR PE TERITORIUL DUNĂRII DE JOS ȘI AL DOBROGEI**, preș. comit. de îndr. și red. arhiepiscop dr. ANTIM NICA, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1987, 349 p.

Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos se dovedește cu preocupări mai statornice decît alte înalte foruri ecleziastice românești de același rang în elaborarea lucrărilor de evocare a vieții religioase din spațiul carpato-dunărean în evoluția sa istorică mult milenară, editînd în numai un deceniu nu mai puțin de trei consistente volume. După *De la Dunăre la Mare — Mărturii istorice și monumente de artă creștină* (1977, reeditare în 1979) și *Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos în trecut și astăzi* (1981), semnalăm apariția recentă a volumului care face obiectul prezentei note, prin grija unui comitet de îndrumare și redacție prezidat de arhiepiscopul dr. Antim Nica și avînd ca membrii pe episcopul-vicar Lucian Tomitanul, arhimandritul Ieronim Motoc și pe preoții Eugen Drăgoi, Neculai Grosu și Igor Jechiu.

În *Cuvîntul înainte* — semnat de președintele comitetului editorial —, unde se fac cîteva considerații privitoare la scopul și conținutul cărții, se relevă că „ideea principală ce străbate întreaga lucrare [...] este strîns legată de precizarea cadrului specific român și creștin, în care s-a realizat etnogeneza strămoșilor noștri” (p. 5). Ca o justificare a necesității întocmirii volumului, se înscrie aprecierea potrivit căreia, „organic atașată de destinele poporului, Biserica noastră a reușit să aducă o contribuție de seamă pentru conservarea conștiinței naționale și pentru ridicarea nivelului cultural al fiilor ei duhovnicești de pe aceste locuri” (p. 6). În concepția arhiepiscopului Antim Nica, materialele reunite în volum, ca și altele similare, ar putea servi drept punct de plecare pentru elaborarea unei sinteze asupra istoriei Bisericii Ortodoxe Române la Dunărea de Jos, monografie a cărei utilitate nu mai este cazul să fie subliniată.

Volumul conține șapte studii referitoare la viața bisericească și la lăcașele de cult, care, prin tematica lor, acoperă o largă perioadă istorică, cuprinsă între secolul al III-lea și sfîrșitul secolului trecut.

Șirul lor este deschis de acela datorat lui Adrian Rădulescu, intitulat „Bazilici și monumente creștine în contextul etnogenezei românești din sec. II-VII în Dobrogea” (p. 7—77), unde se realizează un repertoriu ce se vrea exhaustiv al vestigiilor creștine din teritoriul dintre Dunăre și Mare, pe baza cărora se fac consistente considerații concluzive. În demersul său autorul pornește de la premisa că „este de neconceput vreo considerație istorică legată de românii de la Carpați și de pe ambele maluri ale Dunării pînă la Marea-Neagră înțelegerea fondului sufletesc creștin care se naște odată cu începutul simbiozei daco-romane” (p. 9). Rolul Scythiei Minor sau Moesiei Inferior în receptarea creștinismului și în iradierea sa spre ținuturile dacilor liberi de la nordul Dunării este apreciat ca de o excepțională importanță, după cum și alte influențe etnice, spirituale și culturale au avut tot de acolo punctul de demarare spre nord-vest și vest.

Potrivit informațiilor disponibile în acest moment, pe teritoriul Dobrogei românești au fost semnalate 35 de bazilici,

răspîndite în 14 localități. La toate aceste monumente se face o succintă descriere, însoțită în majoritatea cazurilor de un plan corespunzător. Între bazilici se numără și aceea de la Niculițel, în a cărei criptă erau adăpostite osemintele a șase martiri, presupuși a fi căzut victime persecuțiilor dezlănțuite de vizigoți în 369—372. În continuare sînt prezentate materialele epigrafice grecești și romane — în original și în traducere — ce aduc mărturie asupra răspîndirii creștinismului, fiind reunite un număr de 41 de astfel de inscripții din piatră, toate însoțite de desene sau fotografii. La acestea se adaugă un numeros fond de monumente sculptate și arhitecturale anepigrafe, conștinnd mai cu seamă din fragmente de capiteli, pe care s-au sculptat motive cruciforme sau alte simboluri creștine. Cele mai multe monumente de acest tip provin de la Tomis, altele fiind recuperate la Callatis, Tropaeum Traiani etc. O ultimă categorie de piese evocate sînt cele cu caracter liturgic, de uz curent sau de podcobă, prevăzute cu inscripții sau numai cu simboluri creștine. Chiar dacă majoritatea pieselor enumerate au fost deja publicate și discutate în amănunțime în literatura de specialitate (cf. deosebi lucrările lui Ion Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Vatican, 1977; idem, *Artă creștină în România*, I, București, 1979), prezentarea lor sistematică este binevenită, contribuind la creionarea unei imagini mai cuprinzătoare a tezaurului de vestigii creștine din Scythia Minor.

Al doilea studiu inserat în volum, care constituie prin problematica tratată o continuare firească a celui dintîi, aparține lui Ion Barnea: „Monumente creștine și viața bisericească în secolele VII—XIV” (p. 79—124). Lucrarea a fost structurată în trei capitole, corespunzătoare perioadelor delimitate de evenimentele de însemnătate primordială pentru sud-estul Europei: I, 602—971; II, 971—1185; III, 1186—1417. Autorul face o amplă prezentare a cadrului politic în care a avut loc evoluția comunităților umane din regiunile mărginite de Dunăre și Mare. Prilejul este folosit pentru precizarea poziției față de anumite chestiuni controversate, în legătură cu care în literatura de specialitate românească și străină s-au avansat în ultimii ani opinii din cele mai diverse. Pentru Ion Barnea a doua etapă a procesului de etnogeneza românească, cea „de desăvîrșire a formării poporului român și a limbii sale”, ar fi avut loc în secolele VII—IX. În perioada anterioară constituirii formațiunilor prestatale se propune utilizarea denumirii de *străromâni* pentru populația prelatină de la Dunărea Inferioară, desemnată în izvoarele externe sub numele de *slahi* sau *blaci*.

Răspîndirea slavei vechi la români și adoptarea ei în Biserică s-ar fi petrecut în secolele IX—X, cu urmare a extinderii stăpînirii politice a primului țarat bulgar asupra unor teritorii românești, precum și a contactelor permanente dintre români și slavo-bulgari. Autorul evită un verdict ferm în cazul atribuirii etnice a momintelor bîrîtuale din Dobrogea de la sfîrșitul mileniului I, punîndu-și întrebarea dacă ritualul incinerării a putut fi practicat de comunitățile autohtone romanizate și creștinate, în condițiile în care în lumea mediteraneană se generalizase *ab initio* înhumarea. Minucius Felix relevînd încă în ultima parte a secolului al II-lea condamnarea de către creștini a rugurilor și a incinerării. Poziția dubitativă asupra acestor aspecte cu adevărat spinoase ni se pare mai adecvată în actualul stadiu al cercetărilor decît adoptarea unor verdicte tranșante, de felul acelor care supralicitează enunțurile axiomatice în locul examinărilor riguroase și lipsite de prejudecăți. Fără limpezirea deplină a trăsăturilor ritului funeral adoptat de populația romanizată, la care este așteptată contribuția responsabilă a tuturor specialiștilor, cîmpul supozițiilor și al interpretărilor tendențioase ale adversarilor continuității daco-romane în stînga Dunării Inferioare nu va putea fi îngustat.

În ceea ce privește valorile de apărare care brăzdecă transversal Dobrogea, I. Barnea menține datarea valului mare de pămînt în vremea domniei lui Ioan I Tzimiskes, iar a valului de piatră probabil în timpul stăpînirii lui Vasile II Bulgaroctonul, ambele fiind destinate să zdărnicească invaziile pecenege (p. 92). După cum se știe, aceste puncte de vedere se află în contradicție cu acelea exprimate de Petre Diaconu (*Zur Frage der Datierung des Steinwalles in der Dobrukscha und der Lokalisierung der im Berichte des griechischen Topographen geschilderten Ereignisse*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 317—335), care consideră că valul de piatră a fost ridicat

de bulgari la sfârșitul secolului al X-lea. Un spațiu mare se acordă descrierii și interpretării monumentelor rupestre de la Basarabi (Murfațlar), de unde provin șase biserițe și mai multe încăperi, galerii și morminte — descrierea lor fiind preluată aproape identic din I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 192 și urm., ca și lăcașelor de cult de la Garvăn-Dinogetia și Niculițel — „Cetățuia”. Din perioada cuprinsă între formarea statului Asăneștilor și cucerirea otomană este cunoscută până în prezent numai o singură biserică — cea de la Niculițel, cu hramul Sfântului Atanasie —, precum și numeroase obiecte de cult, dintre care un loc important ocupă cruciulițele duble relieviar.

Un studiu de un real interes publică Emilian Popescu: „Știri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea: Episcopia de Axiopolis” (p. 125—147), în care se valorifică un text grecesc publicat recent de bizantinologul francez Jean Darrouzès, de unde rezultă existența efemeră la sfârșitul secolului al XI-lea a unei reședințe episcopale la Axiopolis, renumit centru getic și romano-bizantin de pe Dunăre, situat la numai 3 km sud de Cernavodă. Textul respectiv este un așa-zis *Tratat de transferuri*, în fapt un registru al Patriarhiei constantinopolitane, ce consemna transferurile marilor ierarhi. Meritul de a fi semnalat primul valoare acestui izvor pentru istoria ecleziastică a Dobrogei revine reputatului bizantinolog Petre Ș. Năsturel, profesor la Universitatea Sorbona, care a promis un studiu mai amplu, unde să valorifice în amănunțime interesantul text grecesc (cf. *Le christianisme roumain à l'époque des invasions barbares. Considérations et faits nouveaux*, în *Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești*, S.N., XI (XV), Freiburg i.Br., 1984, p. 233—234 și 263). Mai prompt în această privință s-a dovedit însă Emilian Popescu, potrivit căruia mutarea episcopului de la Axiopolis la Abydos, în Asia Mică, — ceea ce însemna desființarea diocesei, — ar fi fost cauzată de perturbațiile produse de invazia cumană din 1095. Această opinie diferă de aceea a lui P. Năsturel (*Ibidem*, p. 234), care în mod „provizoriu” considera că mutarea s-a datorat luptelor purtate în 1087—1090 de Alexios I Comnenos cu pecenegii.

În mod adiacent Emilian Popescu evocă problema adoptării slavonci ca limbă de cult în spațiul românesc, declarându-se partizan al ideii că introducerea ei este mult ulterioară secolelor IX—X, părere contravenind cu aceea impusă în literatura de specialitate mai veche. În favoarea aserțiunii amintite se citează preponderența în regiunile românești a manuscriselor muzicale grecești în secolele XV—XVI, față de aceea slave (p. 139). În ceea ce privește aprecierea concludivă că în tema Paristrion „limba slavonă nu fusese încă introdusă aici în cult” (p. 141), aceasta este în anumit dezacord cu o formulare anterioară mai nuanțată, potrivit căreia, în ținutul amintit, „limba principală (subl.n.) de cult era greacă” (p. 139), pe care o considerăm mai adecvată, măcar și prin prisma inscripțiilor chirilice și glagolitice din complexul monahal de la Basarabi (Murfațlar) (cf. G. Mihăilă, *Inscripții slave vechi de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XV, 1964, 1), ce reflectă faptul că slavona dobindise anumite poziții în cult în Paristrion, disputându-și supremația cu greaca, revitalizată după cuceririle lui Ioan I Tzimiskes și Vasile II Bulgaroctonul.

Pe linia statornicilor preocupări de clasificare a diferitelor probleme ale trecutului medieval și modern al Dobrogei se înscrie studiul lui Tudor Mateescu „Biserica Ortodoxă Română din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane (1417—1877)” (p. 149—187). Mai sîrac pentru primele două secole luate în discuție, materialul informativ capătă consistență pentru perioada următoare. După cucerirea otomană, populația ortodoxă din Dobrogea depindea confesional de Mitropolia Dîrstorului (Sîlistre), care după mijlocul secolului al XVI-lea, cînd s-a întemeiat Mitropolia Proilaviei (Brăilei), îi cedază acesteia jurisdicția canonică pentru zona nordică a provinciei. Dacă o vreme slujbele din bisericuțele locale — făcute probabil în grecește — se țineau pentru toți enoriașii ortodocși, indiferent de naționalitate, cu timpul se produc diferențieri în cadrul acestor lăcașe, care sînt împărțite de diversele comunități etnice, serviciul divin săvîrșindu-se în românește sau bulgărește. Articolul este însoțit de un interesant material iconografic, care ne oferă o imagine sugestivă asupra înfățișării exterioare a lăcașelor de cult românești din Dobrogea,

lărgindu-și considerabil sfera preocupărilor față de acelea care i-au consacrat, Paul Păltănea semnează în volum studiul intitulat „Vechi locașuri de cult și viață bisericească în sudul Moldovei pînă în anul 1864” (p. 189—255), unde investigația coboară pînă în secolul al III-lea, de cînd datează cele mai vechi urme creștine de pe teritoriul Moldovei Meridionale. Date mai certe pentru organizarea vieții bisericești și pentru edificiile de cult din partea sudică a Moldovei apar de-abia după întemeierea statului feudal de sine stătător. Autorul se dovedește pe deplin familiarizat cu documentele medievale din epoca modernă — elocvente în acest sens fiind și recente sale studii privind toponimia ținutului gălățean din *Limba română*, XXXIII, 1984; XXXVI, 1987 —, din care a selectat informații pline de interes privind răspîndirea bisericilor, etapele lor de construcție și refacere, poziția socială a preoților etc., preocupîndu-se să coroboreze datele diplomatice cu cele furnizate de cronică, însemnări de călătorie, recensămînt și alte categorii de izvoare.

În studiul „Aspecte ale vieții bisericești din Episcopia Dunării de Jos în anii 1864—1886” (p. 257—303), pr. Eugen Drăgoi se ocupă de prima perioadă de existență a Episcopiei Dunării de Jos, întemeiată în anul 1864 prin decizia lui Al. I. Cuza. Noua episcopie își extindea autoritatea canonică în județele Covurlui, Brăila, Ismail și Bolgrad, apariția sa fiind o consecință a războiului Crimeii, soldat cu pacea de la Paris, care readucea Moldovci o parte din teritoriile răpite în 1812, precum și a Unirii Principatelor. În fruntea noului organism ecleziastic a fost numit ca episcop Melchisedec Ștefănescu, a cărui păstorie în eparhia amintită s-a bucurat pînă în prezent de mai puțină atenție din partea exegeților. Pînă în anul 1879, cînd a fost mutat ca titular al Episcopiei de Roman, Melchisedec s-a preocupat, între altele, de ridicarea a numeroase biserici. Demersul lui Eugen Drăgoi se oprește la 1886, cînd, ca urmare a instaurării administrației statului român în Dobrogea și a reluării celor trei județe basarabene de către Rusia, s-a operat o nouă modificare în prerogativele Episcopiei.

Dacă E. Drăgoi a insistat asupra realizărilor pastorale și de gospodărire ecleziastică ale episcopului Melchisedec — și numai asupra acestora din vremea păstoririi în Episcopia Dunării de Jos —, studiul lui Al. Zub „Contribuția episcopului cărturar Melchisedec Ștefănescu la procesul renașterii naționale” (p. 305—320) relevă alte fațete ale acestei personalități complexe. Ca și alți intelectuali ai generației sale, Melchisedec s-a implicat atît în viața politică, cît și în domeniul istoriografic, preocupările din sfera istoriei fiind un mijloc „de a conștientiza poporul pe linia drepturilor sale la o viață liberă și demnă” (p. 310). Sferile intelectuale largi pe care le-a îmbrățișat n-au însemnat nici la Melchisedec și nici la alți istorici contemporani cu el alunecarea pe panta subiectivismelor și a naționalismului pătimaș. Dimpotrivă, scrierile sale din domeniul istoriei reflectă nu numai erudiție, ci și responsabilitate. Ca om al Bisericii, înaltul ierarh a considerat întotdeauna că instituția pe care o servea trebuie să se dovedească permanent receptivă față de interesele majore ale țării, activitatea sa fiind o punere în practică a acestui precept.

Toate studiile sînt însoțite de rezumate în limbi străine, grupate la sfârșitul volumului, unde se mai află o listă a abrevierilor, un glosar și un indice, acestea din urmă fiind întocmite de pr. Eugen Drăgoi.

Abordînd aspecte pe nedrept neglijate în ultimele decenii, volumul aduce importante mărturii pentru viața spirituală la Dunărea de Jos, domeniu fără de care problemele legate de continuitatea și de evoluția istorică a poporului român nu vor putea fi pe deplin clarificate și înțelese.

VICTOR SPINEI

ALEXANDRU ANDRONIC, *Iașii pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Editura Junimea, Iași, 1986, 142 p + 56 pl.

Înțele peste patru decenii de intensă și laborioasă activitate științifică, Alexandru Andronic, reputat medievist, s-a dedicat cu pasiune, în multiplele și diversele sale investigații

privind evul mediu românesc, nu numai istoriei politice, economice sau sociale, dar în mod constant și stărilor, de mai mulți ani a urmărit — în cazul Iașului în mod special — caracteristicile evoluției urbane, ca factor esențial în cristalizarea vieții statale la est de Carpați. Fenomenul urban constituie, fără îndoială, una din trăsăturile cele mai caracteristice ale civilizației evului mediu românesc. Precizând în sensul acesta importanța covârșitoare în explicarea cât mai aproape de realitate a genezei orașelor medievale la est de Carpați în formarea unor noi structuri sociale, specializate și mai dens concentrate, Alexandru Andronic i-a acordat acestei problematici un loc predilect. Numeroase studii publicate în periodicele de specialitate în răstimpul menționat stau mărturie acestei evidente preocupări. În acest sens, ca o contribuție științifică de valoare a istoriografiei românești se înscrie și recenta lucrare intitulată: „Iași pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție”, apărută în anul 1986, în prestigioasă editură „Junimea” din Iași.

Cercetătorul consacrat și cunoscut ca unul dintre specialiștii de marcă în studiul perioadei de început a orașelor din Moldova, Alexandru Andronic, în cartea recent apărută, tratează aspecte noi sau mai puțin cunoscute privind geneza și evoluția urbană a orașului Iași (aici avem în vedere cap. I, 41—74 din cunoscuta monografie *Istoria orașului Iași*, vol. I, ed. Junimea, Iași, 1980) de un real și actual interes științific, bazându-se pe numeroase și variate izvoare documentare, numismatice, cartografice și arheologice, acestea din urmă ocupînd un loc predominant în tratarea problemei. Lucrarea de față se bazează mai ales pe cercetările arheologice proprii, efectuate de mai mulți ani în fosta reședință voievodală a domnilor Moldovei. Temele abordate în cadrul lucrării reflectă nu numai structura acesteia, dar constituie în același timp modele în abordarea interdisciplinară a genezei orașelor medievale; ea reprezintă, în egală măsură, și o lucrare de serioasă referință istorică, alături de prima monografie de acest gen, închinată fostei capitale a Moldovei, Iași. Fiecare capitol în parte reprezintă, așadar, o certă contribuție la mai buna cunoaștere a istoriei Iașului, capitole care, reunite în prezentul volum, oferă nu numai o viziune de ansamblu, dar dă și posibilitatea desprinderii unor înțelesuri noi, prin raportarea directă și nemijlocită ocazională de alcătuirea tematică.

În *Introducere*, autorul precizează rolul determinant al arheologiei în explicarea genezei orașelor din Moldova în general, și a istoriei Iașului în special, într-o perioadă cînd izvoarele scrise aproape că lipsesc. În sensul acesta, autorul face remarcă: „săpăturile arheologice de la Iași, din vatra tirgului medieval, dar mai ales de pe locul fostei Curți domnești au avut scopul să stabilească topografia nucleului inițial al așezării medievale de caracter urban de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și să precizeze, pe baza datelor arheologice coroborate cu sursele scrise narative și documentare, evoluția ulterioară în timp și spațiu a orașului pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, cînd bogăția informațiilor istorice scrise permite o cunoaștere mult mai amănunțită a vieții urbane de aici sub toate aspectele” (p. 9).

Un prim studiu introductiv, dedicat *Istoriografiei* problemei, face o trecere în revistă a tuturor cercetărilor istorice și arheologice legate de orașul Iași, precum și problematicii pe care o ridică *stratigrafia* primului nucleu urban al orașului, făcînd, în felul acesta, cititorului posibilitatea desprinderii coordonatelor majore ale genezei și evoluției ulterioare a orașului, prin formarea unor temeinice judecăți de valoare.

Cercetările arheologice întreprinse în decursul a peste trei decenii la Iași au dus la precizarea principalelor zone (platoul Palatului Culturii, în zona străzilor A. Pann și C. Negri, Hala Veche și cea Nouă, zona bisericii Sf. Sava, pe strada Ștefan cel Mare, pe ambele laturi pînă în Piața Unirii) mai dens populate, unde concentrarea de locuire în decursul secolelor XIV—XVII a fost destul de mare. Pentru înțelegerea procesului îndelungat de transformare a așezării rurale Iași într-o așezare de tip urban, de o importanță deosebită au fost descoperirile de pe terasa inferioară a Bahluiului a primului nivel de locuire din perioada feudalismului timpuriu. Această și explică de fapt preluarea din lumina satului a principalelor componente ale civilizației viitorului oraș. Nivelul de locuire de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul

celui următor, cînd la Iași s-a manifestat din plin procesul de urbanizare, a beneficiat de o datare sigură, bazată pe descoperirile monetare din vremea lui Alexandru cel Bun. Descoperirea unor nivele de locuire de factură urbană în diferite puncte din vatra orașului a dat la iveală, pe lîngă numeroase locuințe ale orașenilor negustori și a unor complexe meșteșugărești, legate de prelucrarea metalelor și practicarea olăritului; Dezvelirea a numeroase cuptoare, în diverse puncte special amenajate din fosta vatră medievală a tirgului Iași constituie mărturie certă a unei dezvoltări deosebite a olăritului în secolele XV—XVII. Cele mai importante descoperiri, precum subliniază și autorul, referitoare la vechimea și evoluția teritorială a Iașilor în epoca feudală, au fost furnizate de sistematicele săpături arheologice efectuate pe locul fostei Curți domnești, începute în 1960 și continuă în anii următori. Cercetările din această zonă au avut drept scop depistarea, datarea și stabilirea tuturor succesiunilor în timp a depunerilor arheologice, precizarea continuității de locuire, precum și a fazeologiei propriu-zise a Curții domnești. În acest amplu context al investigațiilor arheologice, autorul a recurs la cercetări comparate privind vestigiile arheologice de caracter urban din principalele centre orașenești care au beneficiat de ample săpături arheologice (Baia, Suceava, Piatra-Neamț, Roman, Bacău, Vaslui), precizînd că, în cadrul acestui context arheologic, procesul de urbanizare al unor așezări medievale din spațiul est carpatic, început către mijlocul secolului al XIV-lea, a evoluat în funcție de condițiile specifice ale fiecărei așezări în parte și a continuat pînă în prima jumătate a secolului următor.

Al doilea capitol al lucrării, dedicat *Cadrului fizico-geografic*, tratează în mod complex toate elementele geografice ce compun mediul înconjurător, în care a evoluat viața orașenească a Iașului. Unitatea mediului geografic și anumite particularități zonale ale reliefului (etajarea teraselor au imprimat evoluției topografice a ansamblului urban al Iașului o notă specifică, evoluția în trepte a intravilanului orașului pe principalele terase de pe partea stîngă a Bahluiului. În felul acesta, așezarea rurală de la Iași s-a aflat, datorită și anumitor condiții geografice, pe axul principalelor drumuri comerciale care, alături de celelalte elemente sociale, demografice și politice, au contribuit la transformarea treptată a așezării într-un timp relativ scurt în oraș medieval, important centru de producție și schimb.

O cuprinzătoare trecere în revistă privind principalele urne de cultură materială descoperite în perimetrul urban al Iașilor și zona sa înconjurătoare, din paleolitic pînă în perioada feudalismului timpuriu, sînt prezentate și descrise în capitolul al treilea al lucrării (*Locuirea pe teritoriul Iașilor pînă în feudalismul timpuriu*). Astfel, sînt analizate, în mod sistematic și minuțios, principalele etape cronologice și culturale ce le corespund, a căror bogăție și varietate de materiale arheologice reflectă, în cazul Iașilor, îndelungatul proces antropogeografic și demoeconomic ce a caracterizat și individualizat zona în care a evoluat viitorul centru urban. Permanența și stabilitatea de locuire în zonă, subliniate în dese rînduri de autor prin varietatea culturilor ce se succed în timp și bogăția materialelor autohtone, contribuie în mod substanțial la înțelegerea ulterioară a procesului de geneză și transformarea treptată a locuirii rurale într-una de tip urban.

În capitolul al patrulea (*Numele Iașilor*), după ce autorul prezintă istoriografia problemei privind etimologia cuvîntului Iași, respinge teoria cu privire la derivarea numelui „de la un popor” (teoria albană) și admite opinia potrivit căreia numele Iașilor derivă de la „antroponimul Iaș, care la singular — Iașul este larg răspîndit pe pămîntul românesc”. În felul acesta se acceptă explicația numelui Iașilor menținută de tradiția populară și consensată, încă în secolul al XVII-lea de călătorul străin M. Bandini și formulată apoi de învățatul domnitor Dimitrie Cantemir care, scriind despre Iași, arată că, înainte de a fi capitala țării, așezarea respectivă a fost „un sat păcătos locuit de vreo trei sau patru țărani, avînd o moară pe care o ținea un morar bătrîn numit Ioan sau cu numele diminutiv Iași”. În încheierea acestui capitol, autorul respinge teoria cu privire la identificarea „orașului medieval Iași cu un municipium iasorum, care de fapt se află la Daruvar în Croația”, și acceptă ipoteza, așa cum de fapt au dovedit-o și cercetările

arheologice, potrivit căreia „dezvoltarea orașului s-a făcut dintr-o așezare rurală medievală, iar numele și l-a luat de la întemeietorul său, stăpînul așezării”.

Numeroase și dintre cele mai consistente pagini au fost acordate analizei (în capitolele V și VI) începuturilor vieții urbane la Iași, precum și evoluției acestui proces de urbanizare. Astfel, autorul reușește, prin comparațiile făcute cu cercetările de la Suceava, să evidențieze aceasta în mod complex în capitolul al cincilea, *„Începuturile vieții urbane la Iași”* (capitolul cuprinde două subcapitole: *„Așezarea din secolul al XV-lea de la Iași și procesul de urbanizare”* și *„Vechimea istorică a Iașilor ca oraș medieval”*). Deși intensitatea fenomenului de urbanizare aici a fost mai lentă ca în alte părți, totuși el s-a produs la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, Curtea domnească jucînd un rol important în privința unificării „diverselor piețe locale mărunte și sărăcite, accelerînd, în felul acesta și pe cale militar-administrativă, procesul de închegare al centrului economic de la Iași”. În legătură cu această nouă etapă, este de făcut observația că cea mai mare contribuție la accelerarea rapidă a evoluției urbane a orașului a avut-o inițiativa domnească de implantare aici, la Iași, a unei curții domnești, ceea ce a impus o prezență activă a autorității domnești acolo. Așezarea spre periferie a Curții domnești (caz asemănător și la Suceava) față de vatra tirgului medieval a avut drept consecință imediată „dezvoltarea tirgului și extinderea teritorială a nucleului inițial al așezării cu caracter urban spre vest și nord”. În ordinea ideilor enunțate mai sus, autorul surprinde cu multă claritate toate elementele de caracter urban, ce au concurat la geneza și evoluția de tip urban a așezării: varietatea producției meșteșugărești, concentrarea locuirii și creșterea densității demografice din jurul Curții domnești, cristalizarea unei piețe locale, modificarea structurilor sociale în cuprinsul respectivei așezări în favoarea producătorilor specializați, cu zone rezidențiale bine definite în perimetrul urban, existența unei pături de meșteșugari diferențiați pe ramuri de producție și a unor negustori cu bogate și variate mărfuri locale și de import.

Din analiza acestui proces, în care Curtea domnească a jucat un rol bine definit, autorul observă de la bun început, pe de o parte o asemănare cu același fenomen petrecut la Suceava, iar pe de altă parte constată existența a două etape în evoluția sa, și anume: o primă etapă anterioară instalării Curții domnești, cînd a avut loc un proces îndelungat de urbanizare și etapa a doua (din prima jumătate a secolului al XV-lea), posterioară instalării Curții domnești, cînd se produce accelerarea acestui proces.

În prima etapă, corespunzătoare sfîrșitului secolului al XIV-lea, tirgul Iașilor se găsea în plină dezvoltare urbană, dovada făcînd-o numeroasele descoperiri arheologice de factură urbană, cărora li se pot găsi analogii în principalele orașe medievale din Moldova: Baia, Siret și Suceava. Ca o particularitate a acestui proces, autorul remarcă cu multă scrupulozitate lipsa aportului elementului alogen colonizator, fapt constatat în celelalte orașe din Moldova, ceea ce îl determină să afirme că „progresul realizat de localnicii de la Iași este opera propriului lor efort”. În ceea ce privește dezvoltarea Iașului ca centru urban, edificatoare este și constatarea legată de inserarea numelui său în lista orașelor moldovenești din secolul al XIV-lea, sub denumirea de „Iasyskij torg”. Menționarea Iașilor în această listă, alături de alte orașe moldovenești, cu specificarea de „tirg”, confirmă ipoteza autorului, sugerată de altfel de descoperirile arheologice, că la epoca înșării sale în lista orașelor moldovenești (1388) „așezarea se afla în plină dezvoltare, în care însă procesul de urbanizare nu se cristalizase pe deplin”. Interesantă, în încheierea acestui capitol, este și concluzia la care ajunge autorul, cu privire la sincronizarea acestui amplu proces de urbanizare petrecut la est de Carpați (se arată în mod diferențiat, cu specificul corespunzător, principalele etape pe care le-au parcurs diferitele localități din Moldova în procesul de constituire ca centre urbane, proces relevant, de altfel, și în alte studii semnate de cunoscutul istoric Mircea D. Matei) cu „geneza statului medieval unitar și independent Moldova”.

În capitolul al VI-lea, care tratează *„Cetatea Iașilor în secolele XV–XVI”* (și acest capitol cuprinde două subcapitole: *„Iașii și Curtea domnească în prima jumătate a secolului al XV-lea”*, *„Iașii și Curtea domnească în vremea lui Ștefan cel*

Mare”), autorul analizează principalele etape ale procesului de urbanizare, specificînd că, în cadrul acestui proces din prima jumătate a secolului al XV-lea, un rol important l-a jucat „instalarea vămii la Iași, pentru comerțul local și de tranzit cu Orientul”.

În etapa a doua, procesul de urbanizare a așezării de la Iași a fost accelerat de existența Curții domnești, ale cărei temelii inițiale, din piatră, s-au construit în prima jumătate a secolului al XV-lea, acestea reprezentînd, de fapt, și *prima fază constructivă* în evoluția ansamblului curții. Nivelul de locuire din această perioadă, bine reprezentat de numeroase resturi de cultură materială (ceramică de uz comun și de lux, ceramică ornamentală de interior, feronerie etc.), are apropiate analogii cu alte materiale arheologice descoperite în cele mai reprezentative centre urbane din Moldova, ceea ce dezvăluie nu numai unitatea de cultură materială a vieții orășenești, dar evidențiază în mod pregnant conturarea unei noi mentalități feudale, generate de alt mediu decît cel rural, preexistent. Curtea domnească din Iași a cunoscut o amplă dezvoltare în vremea lui Ștefan cel Mare. Descoperirile arheologice de la Curtea domnească, la care autorul a avut o contribuție determinantă, i-au permis să precizeze caracteristicile „sistemului de fortificație, fiind vorba în speță de construirea unor ziduri cu o grosime de un metru, însoțite de turnuri pătrate care, după toate probabilitățile, flancau curtilele”. Cercetările arheologice de la Iași documentează o fază Ștefan cel Mare, ilustrată de descoperirea unei varietăți bogate ceramică de uz casnic și decorative de interior: numeroasele plăci de teracotă sau cahle smălțuite provenind de la sobele din camerele Palatului domnesc, ornamente cu decor geometric, antropomorf, zoomorf și heraldic (stema dezvoltată a Moldovei) pun în evidență caracteristicile structurilor urbane medievale, „cu nimic mai prejos decît cele europene”. Luxul ce domnea la curte vădește și o participare a modei occidentale, atît în vestimentația curentă (ornamentele de pe cahle, autorul le consideră ca primele încercări de portretistică în tehnica basoreliefului), cît și în viața zilnică.

Tot acum, Ștefan cel Mare construiește biserica Sf. Nicolae Domnesc (1492), cu o destinație specială, ca făcînd parte efectiv din întregul ansamblu al complexului medieval al Curții domnești, cu fortificație proprie și cu incintă exterioară. În acest perimetru, fortificația de piatră a Curții domnești se completa nu numai cu zidul de incintă al bisericilor și mănăstirilor existente în vechea vatră, dar și cu valul de apărare din pămînt, de pe laturile de vest, nord și nord-est, și cu amenajarea pantei pe restul terasei inferioare a Bahluiului.

Orașul Iași a cunoscut în vremea lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi o deosebită dezvoltare. Acum se încheie procesul de urbanizare, Iașul devenind un adevărat centru orășenesc, cu o piață proprie.

În ultimul capitol al lucrării, al VII-lea, intitulat *Iașii – Capitală a Moldovei* (și acest capitol cuprinde două subcapitole: *„Evoluția orașului pînă la mijlocul secolului al XVII-lea”* și *„Fortificarea Curții domnești în vremea lui Vasile Lupu”*), autorul relevă importanța politică a mutării capitalei de la Suceava la Iași și urmările acesteia asupra dezvoltării ulterioare a orașului. Descoperirile arheologice fac dovada că în secolul al XVI-lea orașul cunoaște o amplă perioadă constructivă, Curtea domnească continuînd și ea să se fortifice. În această etapă constructivă se încadrează cronologic *faza a doua* a Curții domnești de la Iași. În sensul acesta, călătorii străini nu se sfîșesc să afirme că, deși orașul Iași, numit „sedem Palatarum Moldaviensium”, nu este fortificat cu o incintă de piatră, totuși Curtea domnească a constituit „o adevărată cetate din piatră în cadrul ansamblului de fortificare cu șanț, val de pămînt și palisadă. Edificat din piatră, Palatul, o construcție masivă, a impresionat pe călătorii străini care l-au considerat drept „o cetate”. Construcții importante s-au ridicat la Curtea domnească, îndeosebi în secolul al XVII-lea, în vremea lui Vasile Lupu. Astfel, au fost construite ziduri și turnuri noi, iar zidurile existente anterior au fost întărite prin adosări. Fortificarea Curții domnești în secolul al XVII-lea este considerată de autor ca reprezentînd, în sens cronologic, *faza a treia* a „cetății Iașilor”, cercetările arheologice făcînd dovada extinderii acesteia pe latura de sud-est. Autorul observă și, ceea ce frapază chiar de la bun început, pentru această fază, este masivitatea construcțiilor, precum și „proporția lor nemaiîntîlnită la alte curți domnești, sub

raportul incintei exterioare, cit și al turnurilor care flancau curtilele". Aceleași remarci pentru această perioadă le face și cronicarul Miron Costin care menționa că la Iași, în vremea lui Vasile Lupu, s-au construit grajduri din piatră, iar palatul a fost ornăt „cu cini”, adică cu faianță smălțuită policromă de tip Iznik, cea mai veche ceramică otomană descoperită în Moldova. Reședința voievodului de la Iași, așa cum pe bună dreptate remarcă autorul, „a devenit în secolul al XVII-lea, nu numai o reședință permanentă, ci și cea mai mare Curte domnească din Moldova”. De asemenea, trebuie remarcat că cercetările arheologice din vechea vatră a Iașilor au scos la iveală și alte vestigii de egală importanță referitoare la sistematizarea urbanistică a tirgului medieval, pe primul plan situându-se aducerea apei în oraș și la curte. În oraș și în incinta curții s-au descoperit canale de scurgere constituite numai din piatră iar străzile „erau acoperite cu birne de lemn”. Din această vreme datează și o foarte bogată ceramică de uz comun, de import, precum și plăcile de faianță otomană ce căptuseau pereții palatului sau a altor case ce aparțineau păturii înstărite din oraș. Atât ceramica de uz comun din faianță și semifaianță otomană și cea de tip Delft, cit și plăcile de faianță otomană de tip Iznik și teracotele policrome transilvănene și lituaniene dovedesc nivelul luxului ce caracteriza curtea din Iași în tot cursul secolelor XVI—XVII. Acordând un spațiu larg prezentării acestei ceramici de lux decorative, autorul conchide că prezența acesteia la curțile voievoda-

din Iași și București dovedește că „voievozii români se aflau la curent cu moda și luxul epocii, căutând a se menține la nivelul curților orientale și europene”, fapt remarcat, de altfel, de unii călători străini ce au trecut prin Iași.

În concluzie, autorul acestei valoroase monografii subliniază că, începând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, orașul Iași își va întări și mai mult poziția sa social-economică; devenind în scurt timp cel mai mare centru urban, meșteșugăresc și comercial din Moldova. Bazată, în cea mai mare parte, pe izvoarele arheologice, monografia închinată Iașilor îi permite autorului să releve că aici s-a desfășurat o amplă activitate umană pe parcursul tuturor etapelor cronologice ale evoluției sale de la sat la oraș, Iașul devenind, în virtutea procesului de urbanizare, un centru citadin medieval cu nimic mai prejos față de alte centre „similare ale luguîi civilizate din cadrul evului mediu european”.

Volumul prezentat constituie o însemnată realizare a istoriografiei românești contemporane, cu idei și concluzii bine fundamentate, bazată pe o amplă și variată documentație. Informația bogată, ca și argumentația temeinică folosită în acest demers științific conferă monografiei lui Alexandru Andronic atributele unei lucrări de valoare, utilă în egală măsură atât publicului larg cit și istoricului, cu adevărat de referință în istoriografia temei abordate.

EMIL IOAN EMANDI

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL CU TEMA: „CALUL ȘI CĂRUȚA ÎN EPOCA FIERULUI PREROMANĂ DIN CENTRUL ȘI SUD-ESTUL EUROPEI (OTZENHAUSEN, 11-15 DECEMBRIE 1984)“

Institutul de Pre- și Protoistorie și de Arheologie a Asiei Anterioare din cadrul Universității Saarland-ului din Saarbrücken, de sub conducerea prof. dr. Rolf Hachmann, a organizat în intervalul de la 11 la 15 decembrie 1984 la Academia Europeană de la Otzenhausen, la circa 500 km de Saarbrücken, un Simpozion internațional, cu tema „Calul și căruța în epoca fierului preromană din centrul și sud-estul Europei“.

La acest Simpozion au participat circa 30 specialiști din opt țări ale Europei, respectiv din Anglia, Belgia, Bulgaria, Franța, Luxemburg, Republica Federală Germania, România, și Ungaria. Din România am fost singurul participant, beneficiind de faptul că mă aflu în Republica Federală Germania în perioada respectivă, ca invitat al Comisiei Romano-Germane din Frankfurt a. M. În acest scop am plecat la Saarbrücken în după amiaza zilei de 11 decembrie, unde după o scurtă vizită la Institutul de Pre- și Protoistorie și de Arheologie a Asiei Anterioare, pe care îl cunoșteam din anii anteriori, ca invitat al prof. dr. Rolf Hachmann, m-am deplasat, împreună cu ceilalți participanți, la Academia Europeană din Otzenhausen, instituție cunoscută pentru găzduirea diferitelor manifestări cu caracter internațional.

Datorită faptului că în ziua de 13 decembrie, orele 18, urma să țin o conferință despre cultura Cucuteni la Comisia Romano-Germană din Frankfurt a. M., nu am putut rămâne la Otzenhausen decât până la ora prinzului din această zi. Așa se explică faptul că, în cele ce urmează, mă voi referi cu mai multe detalii la comunicările la care am fost prezent, limitându-mă pentru rest a menționa doar titlurile acestora.

În partea introductivă, după cuvântul de deschidere al Simpozionului, rostit de prof. dr. Rolf Hachmann, a urmat salutul prof. dr. Peter Robert Franke, decanul Facultății de filosofie a Universității Saarland-ului din Saarbrücken, profesor de istorie veche și reputat numismat, care, în cuvântul său, o adevărată comunicare, s-a referit la reprezentările de cai și căruțe, îndeosebi de pe monedele din spațiul tracomacedonean, cu analogii și în alte zone din Balcani și Orientul Apropiat, precum și la colul cu coarne de bou, simbol atestat numismatic al unor regi macedoneni, a cărui tradiție s-a păstrat și mai târziu, până în vremea eroului albanez Skanderbeg din sec. XV. La rîndul său, prof. dr. Hummel, președintele Universității Saarlandului din Saarbrücken, după ce, în salutul său, a arătat că această Universitate are legături nu numai cu vestul, ci și cu estul Europei, respectiv cu Sofia, Varșovia, Tbilisi și Moscova, a accentuat asupra importanței colaborării internaționale pentru pace, precum și asupra necesității cercetării interdisciplinare.

Au urmat apoi comunicările participanților la Simpozion, însoțite de proiecții și urmate de discuții, din care desprindem următoarele constatări:

1) Îmblinzirea reprezintă o parte a procesului domesticirii, proces complicat, care nu a avut loc numai într-un centru, în faza inițială coexistind forma sălbatică și cea domestică, iar în ceea ce privește calul, ilustrat pînă astăzi și prin unele specii sălbatice, a fost la început îmblinzit, trăind în turme și apoi domesticit, fiind folosit pentru călărie și tracțiune (prof. dr. Sándor Bököny, Budapesta). La discuții autorul a admis că sînt dovezi pentru cai domesticiți în mileniul IV î.e.n. în centrul și sud-estul Europei.

2) Diferite aspecte tehnice ale evoluției carului ușor, cu două roți, pentru doi cai, precum și pentru patru cai, în vechea Chină, înainte de dinastia Han și apoi în timpul acestei dinastii, scoțindu-se în evidență progresul realizat atît prin modalitățile adoptate pentru o mai mare stabilitate, cit și prin montarea roților, la exterior, la părțile laterale ale carului (dr. Magdalene von Dewall, Heidelberg).

3) Menționarea calului în inscripțiile din Orientul vechi de la sfîrșitul mil. III și începutul mil. II î.e.n. prezintă interes, cu toate dificultățile de datare, de altfel ca și ilustrarea din punct de vedere arheologic a cailor și carelor de luptă la hititiți, mesopotamieni și egipteni din mil. II și prima jumătate a mil. I î.e.n. (prof. dr. B. Hrouda, München).

4) În vechea Europă sînt dovezi arheologice din mil. IV și III î.e.n. relativ la calul domesticit și care, respectiv în culturile din cele trei perioade, denumite de autor A (Sredni Stog II), B (morminte în gropi) și C (morminte cu catacombe), precum și în culturile corespunzătoare în timp din centrul și sud-estul Europei, fiind atestat, printre altele, în aceste teritorii pentru vremea în discuție rolul calului și carului în cult și ritualul funerar (prof. dr. Jan Lichardus, Saarbrücken).

5) Calul domestic se întîlnește în Grecia în Helladicul mijlociu și tirziu (epoca miceniană) și apoi masiv în perioada mormintelor regale de la Micene, fiind atestat arheologic, printre altele, prin reprezentări de care de luptă, precum și prin saibe de os, care, în comparație cu piesele corespunzătoare din Ungaria, România și Uniunea Sovietică, prezintă anumite deosebiri, punindu-se în discuție, cu acest prilej, atît conceptul de cultură miceniană, cit și problema spațiului micenian sau a influențelor civilizației miceniene în teritoriile apropiate ori mai îndepărtate (prof. dr. Rolf Hachmann, Saarbrücken).

6) În epoca fierului din bazinul carpatic și regiunile vecine sînt atestate în mod cert, prin resturile osteologice păstrate, speciile de cal răsăritean (scitic), iliric și trac, acesta din urmă foarte apropiat de cel iliric însă cu înălțimea ceva mai mare, recomandîndu-se, în schimb, prudență pentru interpretarea speciilor de cai atît după reprezentările artistice de pe produsele torcice din vremea respectivă, cit și în contextul în care caili au fost achiziționați din alte părți, respectiv din Veneția pentru zonele de vest ale Greciei sau din Carpați, așa cum s-a putut constata pe baza analizelor osteologice (prof. dr. Sándor Bököny, Budapesta). Discuțiile care au urmat s-au referit la specia de cal de la Senthopolis, pusă în legătură cu grupul estic din Tracia din sec. IV-III î.e.n., nu numai cu cel scitic.

7) O problemă aparte, a „capetelor de cai cu coarne“ a fost pusă în legătură cu piesele de aur din tezaurul de la Băiceni (jud. Iași), din sec. IV î.e.n., respectiv brățara spiralică și restul de colier, ambele terminate cu capete de cai cu coarne, denumite ca atare după O. Jansé (IPEK, X, 1935), în sensul că este vorba de capete de cai cu măști de bovidee, ca la Pazyrik în Altai, unde, în solurile înghețate, s-au conservat măștile din piele de pe capetele cailor din mormînt, în sprijinul acestei interpretări putînd fi invocate și asemănarea dintre aceste capete de cai și altele de acest fel de pe unele piese ale acestui tezaur (prof. dr. Mircea Petrescu-Dimbovița, Iași).

8) La nord de Alpi se cunosc descoperiri de care cu patru roți din morminte, depozite și așezări din Hallstatt-ul C și D și La Tène-ul timpuriu, precum și cu două roți, cu funcție de luptă, în La Tène-ul mijlociu și târziu, carul preluat în această zonă a Europei din acea mediteraneană a avut, după autor, și rol de cult (prof. dr. Alfred Haffner, Kiel).

În alte comunicări, la care nu am mai putut asista, din motivul mai sus-menționat, s-au mai pus în discuție următoarele teme:

1) Carul ca element al culturii morților în Hallstatt (docent dr. G. Mansfeld, München).

2) Care și cai în sec. V î.e.n. în Ardenti din Belgia (dr. A. Cohen-Delhayce, Bruxelles).

3) Considerații tehnice relativ la carul de la Theley (prof. dr. Alfred Haffner, Kiel).

4) Morminte cu cai din La Tène-ul timpuriu din nordul Franței: probleme cronologice și sociologice (dr. J.-P. Demoule, Paris).

5) Sacrificiile de cai în mormintele tractice (docent dr. M. Čičikova, Sofia).

6) Calul și carul în ideologia regală tracă (docent dr. D. Popov, Sofia).

7) Mitul hipic în Tracia (docent dr. I. Marazov, Sofia). La sfârșitul Simpozionului, după discuții, s-au tras concluziile de către prof. dr. R. Hachmann.

În încheierea acestei dări de seamă asupra prestigioasei manifestări științifice, organizată în foarte bune condiții de prof. dr. Rolf Hachmann și colaboratorii săi de la Institutul de pre- și protoistorie și Arheologie a Asiei Antice a Universității Saarland-ului din Saarbrücken, ținem să relevăm climatul de colaborare și înțelegere din tot timpul lucrărilor, care a contribuit la strângerea relațiilor științifice dintre participanți. De asemenea, din convorbirile purtate cu prof. dr. Rolf Hachmann a reieșit interesul său, în continuare, pentru activitatea arheologilor români și, îndeosebi, a acelor, care în calitate de bursieri ai Fundației Humboldt, la recomandarea sa, au beneficiat în timpul stagiilor la Saarbrücken de îndrumarea și sprijinul său. Totodată, din convorbirile purtate cu prof. dr. Jan Lichardus, care, împreună cu prof. dr. Rolf Hachmann, efectuează săpături într-un tell din Bulgaria, a reieșit interesul său pentru neo-eneoliticul balcanic-dunărean, în special pentru cultura Gumelnița, fiindu-i necesară o perioadă de documentare și în România.

În afară de acestea, în urma discuțiilor avute cu arheologii bulgari M. Čičikova, D. Popov și I. Marazov, m-am informat asupra celui de al IV-lea Congres internațional din 1984 de la Rotterdam, la care au participat numeroși specialiști bulgari.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN R. P. BULGARĂ (1986)

Prin mijlocirea Academiei de Științe Sociale și Politice, în perioada 27 octombrie – 14 noiembrie 1986, am întreprins o călătorie de documentare științifică în mai multe localități bulgare, spre a mă documenta în legătură cu tema „Raporturile româno-bulgare în secolele X–XIV”, inserată la o temă mai cuprinzătoare – implicând colaborarea dintre specialiștii din cele două țări vecine, intitulată „Istoria relațiilor româno-bulgare, politice, economice și culturale, din evul mediu până după cel de-al doilea război mondial”, – stabilită printr-un acord interacademic.

Programul complet al călătoriei de documentare, perfectat în linii mari încă anterior, a fost definitivat chiar în prima zi a sejurului, la Institutul de Arheologie din Sofia, împreună cu acela al colegelor bucureștene Elena Busuioc și Catriel Domăneanu, astfel că, după o primă luare de contact cu ambianța capitalei Bulgarei și după discuții instructive cu dr. Peio Gatev, m-am deplasat a doua zi cu avionul la Varna, iar de aici cu trenul spre Șumen, Pliska, Veliko Tîrnovo, Stara Zagora, Plovdiv și apoi, din nou, spre Sofia. Pentru orașele provinciale mi-am rezervat câte două sau trei zile, iar pentru Sofia o săptămână, timp desigur, de cele mai multe ori, insuficient pentru investigarea amănunțită a colecțiilor muzeelor, pentru vizitarea monumentelor medievale și pentru schimbările de opinii cu colegii bulgari. Incluziunea în program a unui număr destul de mare de centre muzeale și de monumente a oferit totuși prilejul de a dobîndi o imagine de ansamblu asupra colecțiilor muzeelor și a disponibilităților științifice ale specialiștilor cu care am intrat în contact.

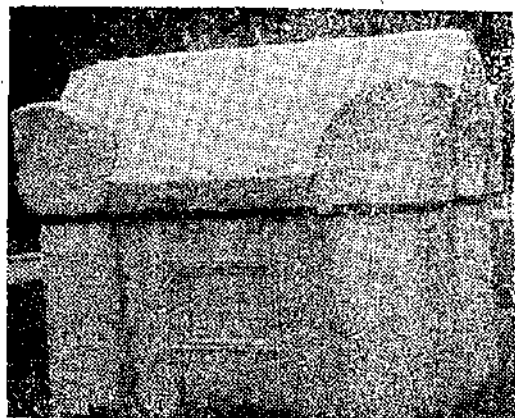
La Varna, în afara vizitării vestigiilor anticului Odessos (fig. 1), întemeiat de grecii milesieni, am putut lucra cu multă eficiență în depozitele Muzeului de Istorie și Artă, unde am desenat și fișat diverse materiale arheologice inedite – îndeosebi arme și piese de cult – cu analogii apropiate în Imperiul bizantin și în regiunile românești. Discuțiile cu dr. Dimităr Dimitrov și dr. Alexander Kuzev au vizat sfera contactelor medievale româno-bulgare, atribuirea etnică a unor complexe arheologice din ținuturile de la Dunărea de Jos, căile pătrunderii protobulgarilor spre Peninsula Balcanică, datarea valorilor de pământ și piatră din Dobrogea etc.

Grație amabilității conducerii Filialei din Șumen a Institutului de Arheologie, mi s-a oferit posibilitatea de a vedea renumitele monumente de la Madara și Pliska, însoțit de dr. Pavel Gheorghiev, ale cărui explicații competente mi-au fost de real folos. La Madara, pe lângă faimosul călăreț sculptat

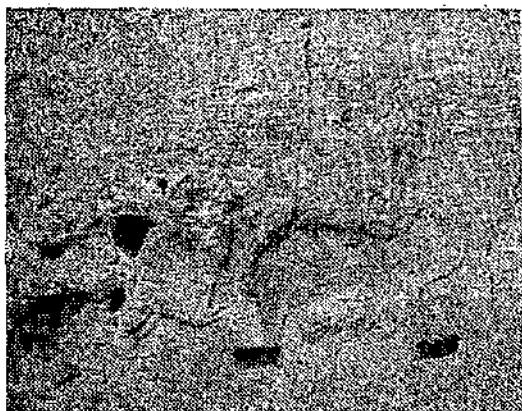
pe un perete abrupt de stîncă (fig. 2), am vizitat ruinele complexelor monahale din a doua jumătate a mileniului I, în timp ce orele petrecute la Pliska au fost utilizate spre a examina centurile fortificate și reședințele hanilor care au consolidat primul stat bulgar. Influența revigoratoare a Bizanțului este vizibilă atât în ansamblurile arhitecturale (fig. 5), cât și în inventarul complexelor de locuire, conservate într-un mic muzeu local.

Vizitarea Preslavului, capitală a primului țarat bulgar după creștinare, mi-a fost, de asemenea, extrem de profitabilă pentru înțelegerea evoluției civilizației bulgare în epoca de mare prosperitate de la sfârșitul mileniului I. Ca și la Pliska, am putut admira aici grija deosebită pentru punerea în valoare muzeistică și pentru includerea într-un larg circuit turistic a vestigiilor cu rezonanță pentru istoria țării (fig. 3–4). În micul dar modernul muzeu din Preslav am avut ocazia să desenez piese încă nepublicate în literatura de specialitate și să studiez în bibliotecă. Asupra unor aspecte legate de istoria vechilor capitale de la Pliska și Preslav, m-am întreținut cu colegii de la Filiala din Șumen a Institutului de Arheologie, dr. Totiu Totev, dr. Rașo Rașev, dr. Pavel Gheorghiev și dr. Ivan Iordanov. Muzeul de istorie, cu numeroase exponate din cetatea medievală din marginea orașului, a constituit o altă țintă a escalrei de la Șumen.

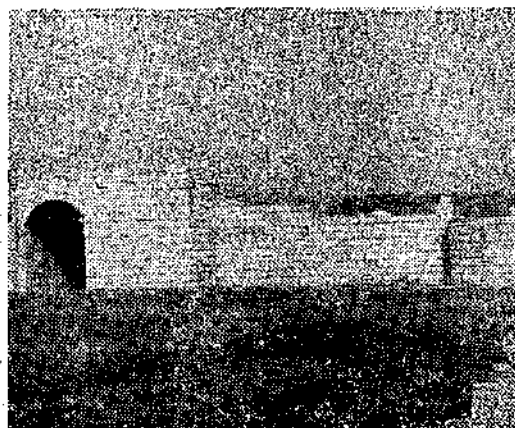
Următoarea etapă a călătoriei de documentare a reprezentat-o Veliko Tîrnovo, capitala statului Asăneștilor, unde, pentru început, am lucrat la Muzeul orașenesc – în care am fost ghidat de Atanas Pisarev – și la Filiala Institutului de Arheologie. A urmat apoi vizitarea impresionantelor vestigiilor de la „Tarevet” (fig. 6), unde am beneficiat de explicațiile documentate și nuanțate – greu de șters din memorie – ale cercetătoarei Zlatka Ghenova. Am reținut interesul cu totul aparte al factorilor competenți pentru conservarea și restaurarea cetății, bisericilor și palatelor suveranilor Asănești, la care continuă să se lucreze cu cea mai mare grijă. Prezența la Tîrnovo a fost folosită și pentru a mă informa de la dr. Atanas Popov și dr. Iordan Aleksiev în legătură cu rezultatele săpăturilor recente de la „Tarevet”, „Trapezița” și „Marea Lavră” și cu valorificarea lor pe plan publicistic, ca și pentru a mă edifica, cu concursul Zlatkai Ghenova, asupra stadiului cercetărilor din Bulgaria privind perioada stăpînirii otomane. Am dedus că acestei epoci nu i s-a acordat pînă în prezent o atenție adecvată, fapt confirmat ulterior prin vizitarea unor obiective arheologice, în care vestigiile corespunzătoare ocu-

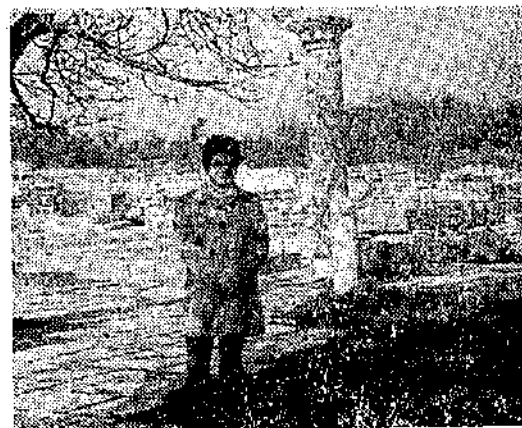
1

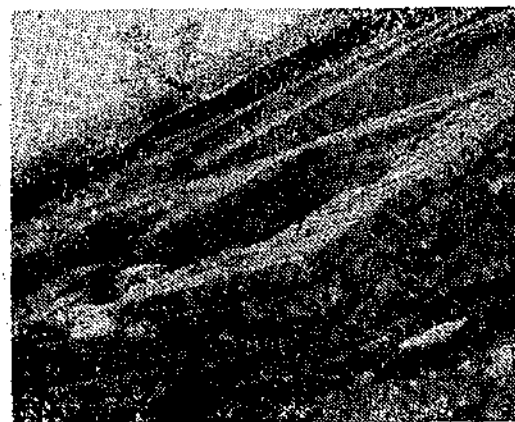
2

3

4

5

6

Importante obiective arheologice din Bulgaria : 1, Varna ; 2, Madara ; 3—4, Preslav ; 5, Pliska ; 6, Veliko Tîrnovo.

paței turcești erau aproape total ignorate. Nici la Tîrnovo și nici în alte muzee din Bulgaria nu am remarcat consemnarea aportului real al vlahilor balcanici la înălțarea stăpînirii bizantine și la întemeierea celui de-al doilea țarat. De asemenea, nădări în așezămintele muzeale nu am observat vreo mențiune asupra originii românești a dinastiei Asăneștilor. În aceste privințe, literatura istorică bulgară recentă se situează pe poziții similare.

La Stara Zagora am avut ocazia să fiu martor la săpăturile de salvare întreprinse în zona centrală a orașului — vechea Beroe — unde colegul Krasimir Kalcev mi-a prezentat succesiunea depunerilor arheologice și un bogat lot de ceramică și de obiecte din metal, piatră și sticlă. M-am putut edifica asupra marilor diferențieri existente în evul mediu între materialele arheologice, de pe cei doi versanți ai Balcanilor, datorate deosebirilor etnice și politice: la nord de lanțul montan predomina populația slavo-bulgară, aflată sub stăpînirea țaratului bulgar, iar la sud cea grecească, supusă autorității Imperiului bizantin. Discuțiile purtate la Muzeul orașului cu Dimităr Tankov au contribuit la clarificarea unor probleme privind circulația anumitor obiecte de origine bizantină în regiunile necontrolate politic de administrația constantinopolitană.

Mai puțin fructuos s-a dovedit sejurul la Plovdiv, programat nelușurat în zilele de 7 și 8 noiembrie, avînd în R. P. Bulgară statutul de sărbătoare națională. În lipsa posibilității de a mă întreține cu specialiștii de la muzeu, m-am mulțumit cu vizitarea sa și a vestigiilor tractice, grecești, romane și turcești ale vechilor Pulpudeva, Philippopolis, Trimontium și Philibe, ca și a orașului modern, care, cu rămășițele sale de arhitectură orientală, deține o individualitate distinctă.

Reîntors la Sofia, m-am preocupat de fișarea și desenarea unor materiale arheologice din secolele IX—XIV, păstrate în colecțiile Muzeului Național de Istorie și ale Institutului de Arheologie, paralel cu studii în biblioteca Institutului și cu schimbul de opinii pe teme profesionale cu cîțiva arheologi și istorici de prestigiu: dr. Liudmila Donceva-Petkova, dr. Ghergana Kabakchieva, dr. Margareta Vărlinova, dr. Ivan Božilov etc.

Ca orice deplasare de documentare științifică în țările învecinate, cea din Bulgaria mi-a fost de mare utilitate pentru înțelegerea unor probleme privind civilizația balcanică, relațiile româno-bulgare și circumscrierea fenomenelor istorice românești într-un cadru mai larg, continental.

VICTOR SPINEI

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN U.R.S.S.

Sînt bine cunoscute strînsele relații existente de-a lungul secolelor între diversele zone ale spațiului vestic și nord-pontic, clar manifestate într-o multitudine de fenomene și procese istorice. Ele ne apar, poate, mai puțin vizibile spre începuturile civilizației, însă vor deveni pentru noi tot mai evidente — pe măsură ce ne apropiem de timpurile antichității clasice. Aceste realități au fost de mult timp relevate și subliniate, ceea ce a impus oricărei cercetări o abordare a temei și din acest unghi de vedere. Iată de ce — preocupat atît de legăturile economice dezvoltate în nordul Pontului Euxin în epoca clasică, greco-romană, cit și de monumentele culturale din prima jumătate a mileniului I al erei noi — am primit cu cel mai mare interes prilejul oferit de Academia de Științe Sociale și Politice a R. S. România, împreună cu Academia de Științe a U.R.S.S., de a lua contact cu descoperirile și realizările cercetărilor sovietice din domeniul respectiv, în cadrul unui stagiului de documentare cu o durată de trei săptămîni (aprilie 1986). Este adevărat însă, că timpul amîntit, rezervat unei asemenea călătorii, pare la prima vedere descurajant de insuficient, dacă ținem seama de imensul spațiu și de vasta problematikă pe care o ridică evoluția sa istorică, totuși, este departe de noi gîndul că trebuie negată utilitatea unui demers de acest fel, chiar cu o durată mai scurtă, rezultatele fiind în măsură să atingă cote satisfăcătoare în cazul cînd tematica urmărită nu va fi prea extinsă.

Deși programul nostru ar fi avut nevoie și de includerea altor obiective, el s-a limitat doar la două dintre centrele sovietice de cercetare — e drept, majore —, Moscova și Kiev. Primit de la început cu multă amabilitate la Academia de Științe a U.R.S.S., am întîlnit aceeași bunăvoință și interes peste tot, atît la Institutul de Arheologie al U.R.S.S., cit și la Muzeul de Istorie a Moscovei sau la Institutul de Arheologie al R. S. S. Ucrainene. În aceste instituții, ca și în multe altele, am cunoscut sau am reîntîlnit o serie de reputați oameni de știință, care mi-au dat ocazia unor convorbiri deosebit de sincere și instructive — după cum credem noi — pentru toată lumea, ca și posibilitatea examinării unor materiale arheologice și numismatice sau a consultării celor bibliografice — totul, de o mare utilitate în vederea înțelegerii adevrate a situației din perioada pe care o studiem.

Încă din prima zi, la Institutul de Arheologie al U.R.S.S. din Moscova, cu multă colegialitate, dr. L. V. Letnikova (secretar științific) și dr. L. V. Miroschina mi-au oferit un sprijin larg pentru asigurarea unor condiții cit mai bune de cercetare. Biblioteca acestui institut — deînfăptuirea a numeroase și pentru

mine, adesea, inaccesibile lucrări —, ca și colecțiile arheologice, provenite din toate colțurile Uniunii Sovietice, mi-au permis nu numai o completare a informației, dar m-au îndemnat și la o reanalizare a cîtorva dintre ipotezele și concluziile spre care inclinam pînă atunci. Astfel, am putut studia în detaliu rezultatele săpăturilor efectuate de către dr. V. V. Kropotkin și dr. O. A. Gej în așezarea de la Romos (reg. Lvov) și mai ales ceramica de tip Wielbark, ca și contextul arheologic-istoric în care se ivise aceasta.

Deși aflat în plin proces de restructurare și modernizare — stare de lucruri care încă nu-i asigură pe deplin măsura valorii sale — Muzeul de Istorie a Moscovei (Gossudarstvennyj Istoriceskij Muzej) impresionează atît pe vizitatorul obișnuit, cit și pe specialist, pe de-o parte prin enorma cantitate de antichități pe care le expune sau le depozitează, iar pe de altă parte, prin marea varietate a acestora, izvorîtă din diversitatea temporală și spațială a culturilor pe care le ilustrează. Aici se află de altfel și unul din cele mai vechi cabinete numismatice ale țării, care de-a lungul timpului a atins o bună organizare și o înaltă pregătire a specialiștilor săi. Dr. N. A. Frolova, cunoscută numismată și custode al colecției numismatice, mi-a furnizat o plăcută surpriză cînd mi-a pus la dispoziție o frumoasă serie de monede din Tyras, rod al activității lui A. V. Orešnikov, unul din fondatorii Cabinetului și al numismaticii ruse — totodată. Printre aceste piese se află și cîteva emisiuni ale cetății din limanul Nistrului, bătute pentru Domitianus (N. I. 27—28, 30), care constituie dovezi certe că, cel puțin din vremea acestui împărat, orașul își pierduse multe — dacă nu toate atributele suveranității,¹ și aparținea, sub o formă sau alta, Imperiului Roman, deși — probabil — ca și în alte cazuri cunoscute, își păstrase o anumită autonomie². Că la această situație nu se ajunsese decît treptat ne-o demonstrează și existența printre aceleași monede a unor exemplare bătute la Roma în timpul lui Claudius, dar contramarcate cu TYPA sau TYP, după care puteau circula în oraș și hinterlandul său³ (GIM — Muzeul de Istorie a Moscovei, N. I. 129 și 131). De aceea, socotim că datele de mai sus pot fi interpretate ca dovezi ale existenței unei etape „pregătitoare” pe care a parcurs-o Tyras-ul, înainte de a fi pe deplin înglobat frontierei Romei.

¹ V. O. Anochin, în *Arheologija Ukrain'skoj RSR*, II, Kîiv, 1971, p. 431.

² *Ibidem*.

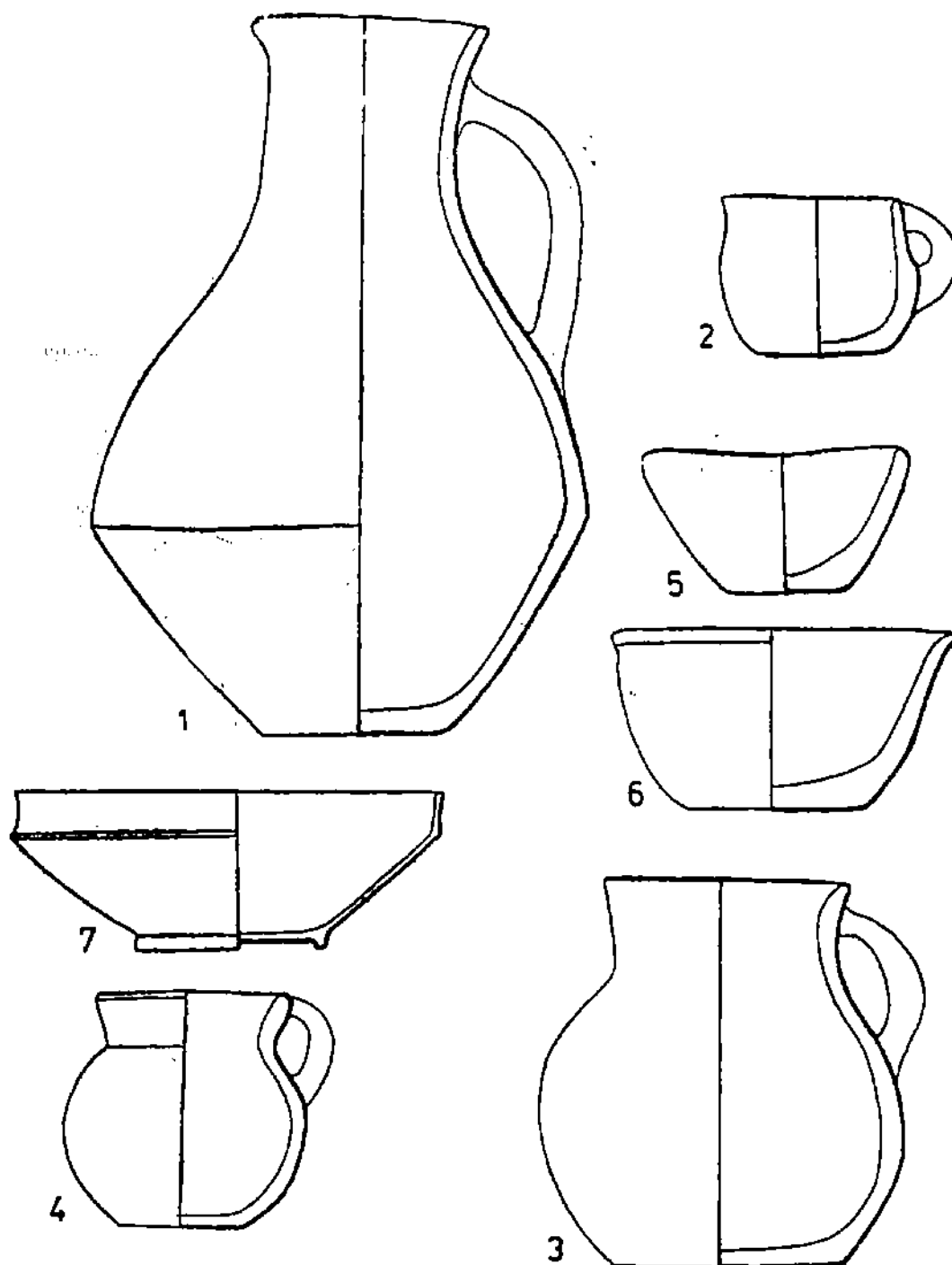

Fig. 1. Ceramică din mormântul 421 de la Baklinsk (1/2) (Crimeea) (după N. A. Bogdanova).

Și depozitul de arheologie al muzeului din Moscova — după cum am subliniat — deține remarcabile descoperiri. Cu multă înțelegere, și de această dată, dr. N. A. Bogdanova mi-a dat posibilitatea, la rîndul ei, să studiez cîteva complexe deosebite. Unul dintre acestea, care mi-a atras în mod special atenția, prin implicațiile de natură arheologico-istorică pe care le ridică, socotim necesar să-l prezentăm cu această ocazie. Este vorba de mormîntul 421, de înhumatie, din necropola de la Baklinsk (Crimeea), cercetat de către dr. N. A. Bogdanova, care a avut — de altfel — și bunăvoința de a ne pune la dispoziție toate datele și desenele solicitate, fapt pentru care o asigurăm încă o dată de întreaga noastră recunoștință. Mormîntul respectiv, explorat în anul 1960, se datează în secolul IV e.n. și are următorul inventar: o fibulă de bronz, o brățară din același metal, un pandantiv de os, fusiole, mărgelile și 8 vase, 3 lucrute la roată și 5 cu mîna (Fig. 1). Dintre vasele lucrute cu mîna se detașează o cană bitronică (Fig. 1/1), cu gît înalt, confecționată dintr-o pastă cenușie, de culoare brun-gălbui și lustruită la exterior (GIM, N.I. 100068, opis XXX/1517). Cu toate că unele detalii nu conduc la analogii care să recurgă pînă la identitate, formă vasului respectiv se apropie de cele specifice secolului IV, — dar, totodată, păstrează și unele trăsături caracteristice formelor mai vechi, de sorginte traco-dacică³; în același sens ne îndrumă, de asemenea, pasta, arderea și colorantul cu totul neobișnuit în această vreme. Faptul nu pare a fi cu totul surprinzător, dacă ținem seama de puternicul fond tracic al regatului bosporan, și devine cu totul semnificativ în această perioadă timpurie, cînd — după cum se constată — el încă se mai manifestă destul de activ. Și din acest punct de vedere, credem că arheologia mai are încă multe de întreprins.

Această atmosferă propice cercetării am reințîlnit-o și la Institutul de Arheologie din Kiev, unde conducerea instituției respective (dr. I. I. Artemenko, dr. V. D. Baran) și numeroși colegi mi-au asigurat cele mai bune condiții de

lucru și mi-au pus la îndemînă informațiile de care aveam nevoie. De un real folos mi-au fost și convorbirile avute cu dr. V. O. Anochin, dr. D. N. Kozak, dr. O.M. Prihodnjuk și dr. L. V. Vakulenko. Prezentarea materialelor rezultate din cercetările dr. D. N. Kozak mi-a ușurat în mare măsură înțelegerea fenomenelor care au avut loc în spațiul volinopodolian în prima jumătate a mileniului I e.n., ca și a caracteristicilor fațeturilor locale Przeworsk, Zarubinec și Wielbark sau rolul esențial jucat de vechiul element local de origine tracică — mai nou, geto-dac — în această zonă de mare interferență culturală.

Dr. L. V. Vakulenko mi-a pus la dispoziție documentația completă a propriilor cercetări, precum și materialele rezultate, cum a fost cazul la Pylypy — unde o necropolă aparținînd „culturii tumulilor carpatici” suprapunea o așezare de tip Kuștanovice —, Zavalje (primul cimitir Lipica de pe malul drept al Prutului), Korolevka și Pečenežin. Mai ales ultima stațiune, unde s-au găsit și 2 cuptoare de ars ceramică, pare a căpăta o mare însemnătate în discuția privitoare la cronologia și componentele „culturii tumulilor carpatici”. Într-unul din cuptoarele de olari excavate în așezarea de la Pečenežin, alături de fragmente ceramice dacice — s-au întîlnit și numeroase altele din categoria ceramicii zgrunțuroase, asemănătoare — după cum observa și autoarea săpăturilor — cu cele provinciale romane din Dacia.

Este îndeobște bine știut rolul jucat de orașele grecești în Pont, însă — oricît de multe lucruri am cunoaște — rămîn sau apar altele, care necesită în continuare laborioase investigații. Comerțul și monetările din Tyras sau Olbia, legăturile lor cu autohtonii și etapele de dezvoltare ale acestora, toate au fost studiate asiduu și de către specialiștii sovietici. Dr. V. O. Anochin m-a pus la curent cu încheierile cele mai noi privitoare la acest domeniu al cercetării — și am efectuat împreună o amplă trecere în revistă a numeroaselor aspecte pe care le ridică studiul economiei orașelor vest- și nord-pontice.

În sfîrșit, un ansamblu bogat de cunoștințe mi-a fost furnizat de bibliografia la care am apelat, absolut necesară într-o investigație ca cea pe care am întreprins-o. Aceste date, indiferent de natura lor, mi-au întărit sentimentul că stagiul nostru de documentare poate fi apreciat ca fructuos, cu toate că în rîndurile de față, probabil, nu am reușit într-un totu să redăm elocvent realizările obținute.

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA

³ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, fig. 50/1; M. Petrescu-Dîmbovița, în vol. *În memoria Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, fig. 1/7 (Ciolănești din Deal); vezi și E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983, p. LVIII/7 pentru un alt vas de la Baklinsk (Fig. 1/2).

FIGURE EXPLANATION

Fig. 1. Pottery of the grave num. 421 from Baklinsk (1/2) (Crimea) (after N. A. Bogdanova).

NICOLAE VLĂSA

(1934–1984)

O veste nedorită de la Cluj ne-a întristat. A încetat din viață Nicu Vlăsa, omul care dădea atîta culoare breslei noastre. A dispărut cel care era atît de iubit și prețuit de întreaga suflare arheologică românească. Nu-mi vine să cred dar de acum înainte nu ne vom putea strînge în jurul lui, nu-l vom mai asculta povestind cu înegalabilul său haz întâmplări de pe șantier și de la reuniunile științifice. Nu-i vom mai putea cere sfatul și ajutorul în fața unor descoperiri enigmatice, a dificilelor probleme de interpretare.

Deodată lumea noastră, a arheologilor s-a micșorat, pierzîndu-și din originalitate.

Nicu Vlăsa nu mai este !

Era mic de statură, masiv, cu capul mare în care lucea scînteia vie a ochilor mici, ghiduși, vioi și inteligenți. Știam de citva timp că este grav bolnav, dar speram că vracii vor avea puterea să facă o minune. Refuzam să-mi închipui că Nicu Vlăsa ar putea dispărea. Din păcate, inevitabilul s-a produs și noi am pierdut un pîieten, un sfătuitor, iar arheologia românească un slujitor devotat și de mare talent.

S-au stins, la 3 martie 1984, vocea lui caldă cu neaș accent ardelenesc, scripitoarea lui inteligență, impresionanta lui erudiție.

Nicolae Vlăsa s-a născut la 20 noiembrie 1934, în satul Iernut, pe care l-a făcut bine cunoscut în literatura arheologică. Aici a urmat școala primară și gimnaziul îndreptîndu-se, apoi, spre Tîrgu Mureș unde frecventează reputatul liceu teoretic „Al. Papiu-Ilarian” pe care-l absolvă în anul 1952.

Atras încă din timpul liceului de mirajul arheologiei, participînd la săpăturile de la Cristești, Lechința de Mureș și Morești, Nicu Vlăsa se înscrie în anul 1953 la Facultatea de Istorie a Universității din Cluj. După studii remarcabile, în 1957, obține licența în istorie cu mențiunea „foarte bine”.

Încă din timpul studiilor universitare Nicolae Vlăsa începe să lucreze, la Muzeul de Istorie al Transilvaniei, mai întîi ca îndrumător, iar după absolvire ca muzeograf. Cariera sa este în bună parte legată de muzeul clujean, unde din 1968 a fost numit șef de secție.

Dotat cu un real talent pedagogic, cu vaste disponibilități pentru învățămînt, intelegîndu-i și iubindu-i pe cei mai tineri, Nicolae Vlăsa a fost scurt timp asistent la Facultatea de Istorie și apoi lector la Conservatorul „Gh. Dima” din Cluj. Dar, așa cum am mai spus, cea mai mare parte din energia sa a consacrat-o muzeului clujean. Aici contribuția sa în organizarea secției de preistorie a fost decisivă, Nicolae Vlăsa avînd merite deosebite în relansarea cercetărilor de preistorie din Transilvania, mult

Arheologia Moldovei, XII, 1988, p. 353—355.

timp neglijate. Trebuie să remarcăm că cercetătorul clujean a adus importante contribuții, în special, în investigarea și elucidarea diferitelor aspecte ale neo-eneoliticului din Transilvania.

Descoperirea tabletelor de la Tărtăria l-a făcut, încă de tânăr, celebru. În jurul acestei descoperiri s-a stîrnit o aprinsă polemică care nu s-a stins nici acum. Invocate, chiar de descoperitor, în favoarea cronologiei scurte, în contradicție cu datările radiocarbon, tabletele de la Tărtăria, confirmate și de alte descoperiri, rămîn încă acoperite de mister.

În cariera sa, din păcate atît de scurtă, Nicolae Vlassa a avut, uneori, ocazia să călătorească în străinătate. În 1974 a beneficiat de bursa „Inter Nationes” și a vizitat Republica Federală a Germaniei. Prezent la mai multe congrese și simpozioane (UISPP-1966 și 1976, EIRENE, Tracologie-1976, Nitra-1976, Lepenski Vir-1981 și Xanti-1981) Nicolae Vlassa era bine cunoscut și apreciat de colegii străini, iar Clujul devenise, datorită lui, un centru renumit pentru cercetarea preistoriei europene. Cercetători aflați la începutul carierei, dar și savanți cu renume, luau drumul Clujului pentru a-l cunoaște și a discuta cu descoperitorul tabletelor de la Tărtăria. Dar ar fi nedrept să-l considerăm pe Nicolae Vlassa numai prin prisma descoperirii care-l făcuse celebru. El era autorul a numeroase studii de referință care îmbrățișau întreaga preistorie și chiar alte epoci.

În anul 1981 i s-a acordat titlul de doctor în științe istorice, dar, din păcate, nu a mai avut timp, împiedicat de multiplele și diversele sale preocupări, ca și de acribia sa, să-și definitiveze lucrarea pentru tipar.

Ca o recunoaștere a reputației sale științifice internaționale N. Vlassa a fost ales membru în Consiliul Permanent al Uniunii Internaționale de Studii Pre- și Protoistorice, reprezentînd în acest organism România.

În decursul anilor cercetarea arheologică din Transilvania, prin tradiție dar și din motive obiective, a acordat mai puțină atenție preistoriei. Este meritul lui N. Vlassa care, după reputații Fr. László și M. Roska, alături de profesorii săi K. Horedt și Mircea Rusu, a contribuit la crearea unei școli de preistorie pentru Transilvania.

Personalitate complexă, cu vaste și profunde cunoștințe asupra preistoriei, antichității clasice și a mileniului I e. n., N. Vlassa aborda cu aceeași dezinvoltură și siguranță, date de profunzimea cunoștințelor sale, teme de cercetare diverse: de la cele mai obscure probleme ale preistoriei pînă la subiecte ce reclamau serioase cunoștințe de latină și istoria religiilor. Erudiția și valoarea contribuțiilor sale și în aceste domenii au primit recunoașterea prin cooptarea sa în cadrul Institutului de Studii Clasice din Cluj și a Institutului de Tracologie din București.

Nicolae Vlassa era un excelent arheolog de teren, dublat de un adevărat savant de cabinet. Temele cunoștințelor sale și asiduitatea documentării i-au permis să abordeze, cu competență, cercetările interdisciplinare dintre care vom cita doar arheozoologia (vezi *Dacia*, XXII, 1978) și etnografia.

Entuziast, mereu optimist, întotdeauna disponibil pentru orice acțiune ce servea arheologia, N. Vlassa a participat, muncind cu uitare de sine, la organizarea unor prestigioase expoziții în străinătate. „Aurul Carpaților—Suedia, 1970”, „Iliri și daci-Lublana, 1972” sînt doar cîteva dintre expozițiile la a căror realizare a participat și pe care le-a însoțit, ducînd faima arheologiei românești. Cu același profesionalism, cu aceeași atenție și amabilitate, Nicu Vlassa organiza și prezenta expozițiile într-o mare capitală europeană sau într-un mic oraș din țară.

În plină forță creatoare, atunci cînd avea nenumărate proiecte, cînd avea încă atîtea lucruri de făcut, atîtea enigme de descifrat, colegul nostru a fost învins de boala necrutătoare.

Arheologia românească a pierdut un slujitor de neprețuit, eu, noi am pierdut un prieten de neînlocuit, știința românească a pierdut un savant.

Nu pot spune acum decît: SIT TIBI TERRA LEVIS!

Dan Monah

LISTA LUCRĂRILOR

1. O contribuție la problema epocii scitice din Transilvania. Cimitirul scitic de la Cipău-Gard, în *Bul. Cerc. Științ. Stud. Soc.*, 1955—1956, 1, p. 298—299.
2. Cultura Criș pe teritoriul Transilvaniei, în *Bul. Cerc. Științ. Stud. Soc.*, 2, 1956—1957, p. 77—99.
3. *Cultura ceramicii tîniare în Transilvania, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 239—246.
4. Săpăturile de la Lechința de Mureș și Cipău. *O aşezare neolitică la Cipău, în *Materiale*, VI, 1959, p. 445—452 (în colaborare).
5. Cu privire la poziția culturii Băkk în Transilvania, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 131—133.
6. O contribuție la problema epocii scitice în Transilvania cimitirul de la Cipău „Gară”, în *Apulum*, IV, 1961, p. 19—50.
7. *O contribuție la problema legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice din Transilvania, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 17—24.
8. Contribution à l'aspect anthropologique de l'homme de la culture Criș, în *VIème Congrès Inter. de Sc. Anthr. et Ethnogr.*, I, 1962.

9. *Probleme ale cronologiei neoliticului mijlociu în lumina stratigrafiei aşezării de la Tărtăria, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Series Historia*, fasc. 2, 1962, p. 23–30.
10. Chronology of the Neolithic in Transylvania, in the Light of the Tărtăria Settlement's Stratigraphy, in *Dacia*, NS., VII, 1963, p. 485–494.
11. *Materiale neolitice de la Tihos (R. P. Ungaria) în Muzeul de Istorie de la Cluj, în *ActaMN*, I, 1964, p. 367–375.
12. *În legătură cu neoliticul timpuriu de la Dârju-Ceahlău, în *ActaMN*, I, 1964, p. 463–464.
13. Două descoperiri monetae post-aureliene în Transilvania, în *SCIV*, 15, 1964, I, p. 139–141.
14. *Contribuţii la cunoaşterea culturii Bodrogherestir în Transilvania, în *SCIV*, 15, 1964, 3, p. 351–367.
15. Sabia feudală timpurie de la Ernei, în *ActaMN*, II, 1965, p. 669–671.
16. Quelques problèmes de chronologie du néolithique de la Transilvanie à la lumière de la stratigraphie de l'établissement de Tărtăria în *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche*, II, Roma, 1965, p. 267–299.
17. Cercetări arheologice în regiunile Mureş-Autononă Maghiară şi Cluj, în *ActaMN*, II, 1965, p. 19–38.
18. O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia, în secolul al IV-lea, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 501–518.
19. Un mormânt de înhumatie aparţinând culturii Criş timpuriu din Transilvania, în *Apulum*, V, 1965, p. 13–17 (în colaborare).
20. Asupra unor probleme ale neoliticului final şi ale începutului epocii bronzului în Transilvania, în *RevMuz*, II, 1965, nr. special, p. 417.
21. Cultura Criş în Transilvania, în *ActaMN*, III, 1966, p. 9–48.
22. Săpăturile arheologice de la Iernut, în *ActaMN*, III, 1966, p. 399–410. (în colaborare).
23. *Douăsprezece figurine cu cap mobil de la Turdas, în *Sargefia*, IV, 1966, p. 9–16.
24. Tot despre locul de descoperire a „sabiei de la Moreşti”, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 511–512.
25. Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 403–423.
26. Săpăturile de la Şieu-Măgheruş (r. Bistriţa, reg. Cluj), în *Apulum*, VI, 1967, p. 39–47 (în colaborare).
27. Sondajul de salvare de la Gura Baciului, or. Cluj (... şi câte ceva despre cultura vaselor caliciforme în România), în *ActaMN*, V, I, 1968, p. 371–379.
28. Einige Bemerkungen zu Fragen des Neolithikums in Siebenbürgen, în *Studijur zvesti AUSAV*, 17, Nitra, 1969, p. 513–540.
29. Noi documente privind descoperirea primului tezaur de la Simleul Silvaniei, în *SCIV*, 20, 1969, I, p. 151–159.
30. Aşezarea neolitică de la Dăbica, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 27–45.
31. Kulturelle Beziehungen des Neolithikums Siebenbürgens zum Vordenen Orient, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 3–39.
32. Contribuţii la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat (I), în *Apulum*, IX, 1971, p. 2–63.
33. Sondajul arheologic de la Bistriţa, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 572–582.
34. Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criş în România, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 7–28.
35. Zona balcano-asiatică şi Transilvania, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 367–373.
36. Eine frühneolithische Kultur mit bemalter Keramik der Vor-Starčevo-Körös-Zeit in Cluj-Gura Baciului, Siebenbürgen, în *PZ*, 47/2, 1972 p. 174–197.
37. Săpăturile arheologice de la Codău (jud. Bistriţa-Năsăud), în *ActaMN*, X, 1973, p. 11–37.
38. *Asupra unor probleme ale neoliticului final şi ale începutului epocii bronzului în Transilvania, În memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974, p. 409–419.
39. Consideraţii privind unele descoperiri arheologice din zona Cluj-Napoca, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 5–18 (în colaborare).
40. Interpretarea plăcuţei de la Dierna, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 125–141.
41. Noi contribuţii la problema influenţelor orientale în neoliticul Transilvaniei, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 1–12; în *PZ*, 49/2, 1974.
42. Două noi piese paleocreştine din Transilvania, în *ActaMN*, XII, 1976, p. 215–230.
43. O nouă plăcuţă de aur gnostică de la Dierna, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 205–219.
44. Piese turdăşene de influenţă „orientală”, în *Apulum*, XV, 1977, p. 603–612.
45. Consideraţii asupra neoliticului timpuriu din România, în *Marisia*, VIII, 1978, p. 25–34.
46. Problema existenţei cecidoelor domestice în cadrul culturii Vinča-Turdaş, în *ActaMN*, XV, 1978, p. 19–47; Sur l'existence des équidés domestiques dans la culture de Vinča-Turdaş, în *Dacia*, NS., XXII, 1978, p. 37–64.
47. „Căsuţe de cult” de la Turdaş, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 9–24.
48. Piese paleocreştine inedite din Dacia intercarpatică, în *ActaMN*, XVI, 1979, p. 171–188.
49. Din nou despre poziţia stratigrafică şi cronologică a orizontului „Gura Baciului I”, *Marisia*, X, 1980, p. 691–697.
50. Despre inscripţia unei game magice de la Porolissum, în *Marisia*, X, 1980, p. 65–68.
51. Sfîrşul de bronz de la Potaissa, în *Potaissa*, II, 1980, p. 133–153.
52. Interpretarea unei game magice greco-egiptene, în *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 483–493.
53. O categorie neamenţată de pietre gravate magice, în *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 111–128.
54. O gamă magică din Transilvania cu o temă iconografică rară, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 367–374.
55. A fost oare citit discul de la Phaistos?, în *Potaissa*, III, 1982, p. 118–127.
56. O rectificare necesară. Despre poziţia cronologică a două piese de fier de la Codău, în *Apulum*, XX, 1982, p. 65–73.
57. Neoliticul Transilvaniei – Studii, articole, note, *Bibliotheca Musei Napocensis*, III, Cluj-Napoca, 1976, 264 p. Studiile, articolele şi notele marcate cu * sînt cuprinse şi în volumul de la nr. 51 al acestei liste.

ADRIAN C. FLORESCU

(15 august 1928—11 septembrie 1986)

Cercetătorul științific principal, Adrian C. Florescu, unul din cei mai valoroși colaboratori ai Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” al Universității „Al. I. Cuza” din Iași, a încetat din viață prematur, la 11 septembrie 1986, la vîrsta de 58 ani, spre marele regret al familiei, colegilor și al tuturor celor care l-au cunoscut și pretuit.

S-a născut la 15 august 1928 în satul Glăvăneștii Vechi, comuna Andrieșeni (jud. Iași), unde sub îndrumarea competentă și afectivă a părinților săi, distinși învățători Constantin și Veronica Florescu, a urmat cursurile școlii primare. După absolvirea acestei școli, în perioada 1939—1947, a fost elev al Liceului Național din Iași, unde datorită străduinței profesorilor de elită ai acestui liceu, și-a însușit o frumoasă cultură generală, amintindu-și deseori, cu nostalgie și respect, de foștii lui dascăli, cărora le-a păstrat totdeauna o vie recunoștință. De remarcat, că deși a absolvit secția reală totuși a fost atras de studiile de istorie veche și arheologie, cărora li s-a dedicat cu totul, căutînd să-și completeze în continuare cultura generală, ca student eminent al Facultății de istorie și filosofie a Universității din Iași, în perioada 1947—1951. A acordat în același timp o atenție aparte și muzicii clasice, pe care a îndrăgit-o, urmînd doi ani, pe lingă alți doi ani făcuți anterior ca elev de liceu, cursurile Conservatorului din Iași, principal secția dirijare corală, condusă de prof. Antonin Ciolan, și secundar canto.

Fiind remarcat ca student pentru pasiunea sa în domeniul arheologiei și rezultatele foarte bune obținute la examene, a devenit, în mod excepțional în anul al III-lea, la 1 ianuarie 1950, preparator la catedra de Istorie a României de la Facultatea de istorie și filosofie din Iași, funcție pe care a deținut-o pînă la 1 septembrie 1954.

În legătură cu activitatea de teren din această perioadă a vieții sale, merită să fie menționat faptul, că prin recunoașterile efectuate de el ca student în zona satului natal Glăvăneștii Vechi și pe teritoriul comunei Perieni (jud. Vaslui), precum și de alți doi colegi-ai săi, Pompiliu Poghirc și Alexandru Brăteanu, ultimul încadrat și el preparator, s-au semnalat pentru prima dată în mod cert la est de Carpați resturi neolitice aparținînd culturii Criș și aspectului ceramicii lineare cu capete de note muzicale, ceea ce a contribuit, în mare măsură, la instalarea la Glăvăneștii Vechi, ca și în alte localități de pe valea Jijiei, a unui mare șantier arheologic, condus de regretatul profesor Ion Nestor, precum și efectuarea de către noi a unor sondeje stratigrafice la Perieni, la ambele lucrări participînd, ca practicant, și Adrian C. Florescu. Tot în acești ani a participat, în aceeași calitate, la lucrările șantierelor arheologice de la Hăbășești (jud. Iași), de sub conducerea prof. Vladimir Dumitrescu, Stoicani (jud. Galați) și Trușești (jud. Botoșani), de sub responsabilitatea noastră.

De la 1 iulie 1953 pînă la 1 septembrie 1954 a fost încadrat și cercetător cu jumătate de normă la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, la care a funcționat apoi în calitate de cercetător

de la 1 septembrie 1954 până în 1960, când a fost promovat, prin concurs, cercetător principal și după aceea, tot prin concurs, din 1967, șef de sector, devenind din 1984 șeful colectivului de istorie străveche, funcție pe care a deținut-o până la încetarea sa din viață din 1986, fiind, în același timp, mulți ani și membru al Consiliului Științific al Institutului.

În calitate de cercetător, la început la Muzeul de Antichități, transformat ulterior în Muzeul de Istorie al Moldovei, din cadrul Academiei R.S.R. până în 1968, când a fost subordonat Consiliului Popular Județean Iași, și-a adus o prețioasă contribuție, de data aceasta în calitate de colaborator, la săpăturile arheologice de la Trusești (jud. Botoșani), Bicăz (jud. Neamț), unde a avut conducerea sectorului Buhănița, Hlincea și Cucuteni-Băiceni (jud. Iași), remarcându-se în mod deosebit prin seriozitate și competență, de altfel ca și soția sa Marilena Florescu și alți participanți la aceste săpături, care s-au evidențiat ulterior prin cercetări personale de teren, precum și prin lucrări publicate, bine apreciate în țară și străinătate.

La acestea se adaugă recunoașterile efectuate în microzonele Glăvăneștii Vechi, Andrieșeni, Buhăeni, Gîrbovăt și din alte locuri, precum și participarea sa împreună cu alți arheologi români și sovietici la lucrările din 1958 ale șantierului de la Lukașovka din R.S.S. Moldovenească.

Prin săpăturile arheologice de sub conducerea sa de la Trusești—Movila Șesul Jijiei (jud. Botoșani), Andrieșeni (jud. Iași), Gîrbovăt (jud. Galați), Gîrceni (jud. Vaslui) și în alte locuri din Moldova a adus contribuții deosebit de valoroase în domeniul preistoriei, îndeosebi relativ la cultura Noua de la sfîrșitul epocii bronzului, a cărei interpretare arheologică și istorică, într-un context larg, a constituit o adevărată cotitură în istoriografia problemei respective. De altfel, studiile sale cu privire la această cultură, care pe drept cuvînt pot fi considerate de referință, l-au consacrat pe plan național și internațional, ca pe unul din cei mai buni cunoscători ai sfîrșitului epocii bronzului din spațiul carpato-dunăreano-pontic. În această privință, cunoașterea profundă a materialelor arheologice din zonele nord-vest-pontică și carpato-dunăreană l-a condus, cu începere din 1964, când i-a apărut studiul său exhaustiv privind cultura Noua, la concluzii istorice revelatoare, care l-au impus în lumea științifică, fiind apreciat ca unul din cei mai buni cercetători în acest domeniu.

În continuare, în ultimele două decenii de viață s-a dedicat în întregime, cu toată energia, pasiunea și competența, cercetării cetăților geto-dacice din secolele VI—III î.e.n. din Moldova, efectuînd săpături de mare amploare la Stîncești (jud. Botoșani), Cotnari (jud. Iași) Cîndești și Mănăstioara-Fitionești (jud. Vrancea), precum și de mai mică întindere la Moșca (jud. Iași), acelea de la Cîndești și Mănăstioara-Fitionești în colaborare cu soția sa Marilena Florescu. Pentru prima dată, prin cercetările lui Adrian C. Florescu, s-au investigat în mod științific asemenea obiective la est de Carpați, reușindu-se, cu multe strădăni, care i au zdrucinat sănătatea, să se conserve mulți ani, cu mijloace ingenioase realizate de el și devotații săi lucrători de la Cotnari, o parte din întăriturile dacice din sec. IV î.e.n. de pe înălțimea Cătălina, complex care recent, cu sprijinul autorităților locale, județene și centrale a fost inclus într-o rezervație arheologică modernă, ca și mormîntul princiar dacic de la Cucuteni, cercetat și conservat de colegul său lector Marin Dinu, ambele fiind înglobate în circuitul turistic al județului Iași.

Rezervația arheologică de la Cotnari și lucrările științifice întocmite de Adrian C. Florescu cu privire la sistemul de fortificație al acestei cetăți geto-dacice vor trebui valorificate în continuare, muzeistic și științific, cu toată grija, cîstînd și pe această cale memoria aceluia, care nu a precupețit nici un efort, pînă la dispariția sa din viață, pentru cercetarea și conservarea importantelor vestigii geto-dacice de la Cotnari. În această privință, conducerea Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, în amintirea valorosului arheolog Adrian C. Florescu, va trebui să aibă în permanență în vedere obiectivul geto-dacic de la Cotnari, ca osteneala lui fără de prihană să nu fi fost zadarnică.

Paralel cu activitatea de teren, studiile sale cu privire la topoarele de silex eneolitice, sistemele de fortificație ale așezărilor culturii Cucuteni și geto-dacice, diadema din foiță de aur și cu pietre semiprețioase din sec. V e.n. de la Buhăeni (jud. Iași) și altele se disting prin temeinicia argumentării, probitate și valoarea științifică a interpretărilor.

Aceleași calități le-au prezentat și cele peste 100 comunicări susținute cu prilejul diferitelor congrese, simpozioane și sesiuni științifice, organizate de muzeele din cadrul Consiliului Culturii și Educației Socialiste, Institutul de Arheologie din București, institutele de istorie și arheologie din Iași și Cluj-Napoca și alte instituții de cultură și învățămînt din țara noastră. De asemenea, au fost foarte bine apreciate și comunicările sale la Congresele internaționale de pre- și protoistorie de la Praga (1966) și Belgrad (1971) și de tracologie de la Sofia (1972) și București (1976), ca și la Simpozionul internațional de la Male Vozokany (1967) și la seminariile româno-sovietice de la Lukașovka (1958) și București (1960).

Paralel cu activitatea de cercetare științifică și didactică, aceasta din urmă desfășurată ca practicant și apoi în calitate de invitat al Facultății de Istorie și Filosofie din Iași, cercetătorul Adrian C. Florescu s-a remarcat printr-o susținută muncă în domeniul muzeografiei. În această privință, este de menționat contribuția sa, alături de alți colaboratori, la întocmirea tematicii și organizarea expo-

ziției de bază și a depozitului Muzeului de Istorie a Moldovei, precum și grija deosebită pentru evidența materialelor arheologice.

În ceea ce privește activitatea redacțională, în calitate de secretar de redacție la „Arheologia Moldovei”, au apărut, sub îngrijirea sa, șapte volume ale acestei publicații, bine apreciate în țară și peste hotare.

În toată activitatea sa, desfășurată peste 35 de ani, cercetătorul științific principal A. C. Florescu a fost înconjurat cu dragoste și stimă de toți cei cu care a venit în contact.

Munca sa științifică, plină de abnegație și cu rezultate deosebit de prețioase a contribuit la sporirea prestigiului Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, urmînd să se valorifice prin tipărire lucrările monografice personale lăsate sau la care a colaborat de-a lungul anilor acest eminent cercetător.

Mircea Petrescu-Dîmbovița

LISTA LUCRĂRILOR

1. Șantierul arheologic Trușești (Movila din șesul Jijiei ; săpături. 1953), în SCIV, V, 1-2, 1954, p. 59-63.
2. Cîteva noi descoperiri arheologice în depresiunea Jijiei, în AȘU, Iași, I, 1955, 1-2, p. 51-62.
3. Șantierul arheologic Trușești (Movila din șesul Jijiei ; Dancu. Săpăturile din 1954), în SCIV, VI, 1-2, 1955, p. 176-177.
4. Toporul de aramă cu două tășuri în cruce de la Florești (r. Vaslui r. Iași), în SCIV, VI, 1955, 3-4, p. 435-440.
5. Șantierul arheologic Trușești (campania de săpături din 1955), în Materiale, III, 1957, p. 203-218.
6. Șantierul arheologic Trușești (campania de săpături din 1956), în Materiale, V, 1959, 175-183.
7. Săpăturile de salvare de la Andrieșeni (campania din 1956), în Materiale, V, 1959, p. 329-337.
8. К вопросу о кремневых топорах в Молдове, în Dacia, NS, III, 1959, p. 79-192.
9. Săpăturile de la Andrieșeni (campania 1957) în Materiale, VI, 1960, p. 117-126.
10. Șantierul arheologic Trușești (campania de săpături din 1957), în Materiale, VI, 1960, p. 117-155, 3 fig și 1 pl. (în colaborare).
11. Șantierul arheologic Bicăz (reg. Bacău), în Materiale, VI, 1960, p. 57-88 (în colaborare).
12. Depozitul de unelte de caracter neolitic de la Valea Adîncă (com. Uricani, reg. Iași), în OmD, București, 1960, p. 215-224.
13. Diadema din zolotej epochi pereseleniia narodov, naideniia v Buhdeni, în Dacia, NS, IV, 1960, p. 561-568.
14. Sondașul de la Gîrceni (r. Vaslui, reg. Iași), în Materiale, VI, 1960, p. 224-230 (în colaborare).
15. Șantierul arheologic Trușești (campania de săpături din 1958), în Materiale, VII, 1961, p. 79-89, 10 fig. (în colaborare).
16. Șantierul arheologic Trușești (campania de săpături din 1959), în Materiale, VIII, 1962, p. 227-234.
17. Contribuții la cunoașterea culturii Noua, în ArhMold, II-III, 1964, p. 143-217.
18. Des éléments est-européens sur le territoire de la R. P. Roumanie à la fin de l'Age du Bronze, în Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze preistoriche e protoistoriche, Roma, 1964, p. 438-446.
19. Cetățile traco-getice din sec. VI-III î.e.n. de la Stîncești-Botoșani (Rezultatele campaniilor de săpături din 1960-1964), în RevMuz, NS, 1-11, 1965, p. 70-92.
20. Așezarea din epoca bronzului de la Gîrbouș (r. Tecuci, reg. Galați), în Danubius, I, 1966, p. 68-81.
21. Observații asupra sistemului de fortificare al așezărilor cucuteniene din Moldova, în ArhMold, IV, 1966, p. 23-38.
22. O nouă descoperire hunică pe teritoriul Moldovei, în OmC, București, 1966, p. 427-439.
23. Sur les problèmes du bronze tardif de l'espace carpato-danubien et nord-ouest pontique, în Dacia, NS, XI, 1967, p. 59-95.
24. Cetatea traco-getică din a doua jumătate a mil. I î.e.n. de la Mogna, în SCIV, XIX, 1, 1968, p. 128-136.
25. Așezarea Noua-II de la Piatra Neamț - „Steagul Roșu” (Cîrștei), în MemAntiq, I, 1969, p. 83-93.
26. Befestigungsanlagen der spätneolithischen Siedlungen in Donaukarpatenraum, în Studijné Zvesti Arch. Ustavu Slovenskej Akad. Vied, 17, Nitra, 1969, p. 111-126.
27. Complexul fortificat traco-getic de la Stîncești-Botoșani (Date preliminare asupra săpăturilor efectuate în perioada 1965-1967), în StMat Suceava, I, 1969, p. 9-21.
28. Cetăți hallstattiene, recent descoperite în zona de N-E a Moldovei centrale, în Carpica, IV, 1971, p. 129-133.
29. Le problème des établissements fortifiés hallstattiens tardifs de la zone orientale de la Roumanie, în Actes du VII-e Congrès International des Sciences Pré- et Protohistoriques, II, Prague, 1971, p. 884-888.
30. Unele considerații asupra cetăților traco-getice (hallstattiene) din mileniul I î.e.n. pe teritoriul Moldovei, în CercetIst, II, 1972, p. 103-120.
31. Sur le problème des sites fortifiés chez les Thraces nord-danubiens au cours du I-er millénaire av. n.è., în Résumé des Rapports et communications „II-e Congrès International de Thracologie”, București, 1976, p. 59-60.
32. Aspecte ale civilizației traco-getice în mileniul I î.e.n. în Moldova, în Transilvania, IX, 6, 1980, p. 26-29.
33. Contribuții la cunoașterea sistemului de fortificație al cetăților traco-getice din Moldova, în BCMI, 1981, p. 35-41.
34. Observații cu privire la sistemul de fortificații al stațiunii de la Mănăstioara-Filonești, în Materiale, Brașov, 1983, p. 124-131 (în colaborare).
35. Cercetările arheologice de la Cîndești-Coasta Banului, com. Dumbrăveni, jud. Vrancea (1976-1980), în Materiale, Brașov, 1983, p. 112-123 (în colaborare).
36. Aspecte ale civilizației traco-getice în zona de curbură a Carpaților răsăriteni, în Studia antiqua et archaeologica, Iași, 1983, p. 72-93.

GRIGORE FOIT

(1917—1987)

În ziua de 10 mai 1987, obștea muzeografilor din domeniul istoriei s-a despărțit pentru totdeauna de Grigore Foit, binecunoscut muzeograf, arheolog și numismat, pasionat și entuziast cercetător al trecutului îndepărtat al frumosașelor sale meleaguri bucovinene.

Născut la 14 noiembrie 1917 în satul Plăvălari, com. Udești, jud. Suceava, Grigore Foit a urmat între anii 1928—1936 cursurile Liceului „Ștefan cel Mare” din Suceava, iar între anii 1936—1940 pe cele ale Facultății de Litere și Filozofie a Universității din Cernăuți, luîndu-și la sfîrșitul lor licența în limbile clasice și istorie antică. După practica pedagogică efectuată la Liceul „Aron Pumnul” din Cernăuți și-a susținut în 1943 examenul de capacitate în învățămînt cu specialitatea în limbi clasice.

După satisfacerea stagiului militar, între anii 1944—1945 a funcționat ca profesor suplinitor asistent la Liceul „Mihai Viteazul” din București. În toamna anului 1945 a fost numit profesor de latină-elină la Liceul „Ștefan cel Mare” din Suceava, ulterior anului 1948 predînd și lecții de limba română, filozofie, istorie, cultura greco-romană.

În toamna anului 1950 a fost numit în funcția de director al Muzeului de istorie din Suceava, unde a funcționat neînterupt pînă la pensionarea sa în 1975.

Între anii 1962—1967 a fost încadrat ca muzeograf principal, șef de secție, la același muzeu.

Tot din anul 1962 a funcționat, cu un număr de ore, ca profesor de limba latină la Liceul „Ștefan cel Mare” din Suceava și ca lector universitar la Institutul Pedagogic de 3 ani din acest oraș, predînd cursuri de limbă latină și de istorie universală. Concomitent, a activat și ca profesor de istoria artelor plastice la Școala Populară de artă din localitate.

Ca director al Muzeului de istorie din Suceava, timp de aproape două decenii, Grigore Foit a depus o susținută activitate pe tărîm organizatoric, străduindu-se să facă din instituția pe care o conducea, nu numai depozitarul unor valori ale istoriei și culturii noastre naționale, ci și un lăcaș de cercetare științifică cu rosturi tot mai însemnate în deslușirea tainelor trecutului nostru multimilenar.

Pe lîngă activitatea muzeistică și didactică, Grigore Foit și-a consacrat o importantă parte din munca sa cercetării științifice, abordînd și studiînd diverse și importante aspecte din domeniul numismaticei și arheologiei, precum și al evului mediu și istoriei artei.

În cadrul acestor preocupări a participat activ la efectuarea unor importante săpături arheologice cum au fost cele întreprinse în fosta capitală a Moldovei, Suceava, la Botoșana, Scheia, Vlăsinești etc. desfășurînd, în același timp și unele cercetări arheologice de suprafață pe teritoriul județului Suceava în scopul îmbogățirii repertoriului arheologic al zonei respective.

O parte din rezultatele cercetărilor sale au fost valorificate prin publicarea lor în reviste de specialitate, prin aceasta aducîndu-și o prețioasă contribuție la clarificarea unor interesante aspecte, mai ales din domeniul numismaticei și muzeisticii.

Concomitent, a elaborat și publicat câteva ghiduri ale Muzeului din Suceava și a întocmit, pentru uzul studenților și elevilor, cursul de gramatică a limbii latine, istoria literaturii române și istoria artelor plastice.

Paralel cu propria sa activitate publicistică el s-a străduit, în calitate pe care o avea să asigure apariția unor publicații ale Muzeului de istorie din Suceava.

O susținută muncă a depus Grigore Foiț și pe linia activității de culturalizare, participând la numeroase brigăzi științifice, aducându-și o prețioasă contribuție și la organizarea unor expoziții muzeale permanente, temporare sau itinerante, susținând totodată conferințe de popularizare a istoriei locale și românești.

Între anii 1953–1954 a inițiat înființarea primei comisii de reorganizare a muzeelor din fosta regiune Suceava, obținând o serie de rezultate, unanim apreciate.

Membru al P.C.R., din anul 1946, Grigore Foiț a activat neobosit și pe linie politică cu un înalt simț de răspundere, achitându-se întotdeauna exemplar de sarcinile ce i-au fost încredințate. Meritele sale i-au fost răsplătite de-a lungul anilor prin acordarea unor distincții, de către organele de stat centrale.

Temeinicile sale cunoștințe însușite încă de pe băncile liceului și universității, sporite în decursul anilor de activitate, capacitatea sa de a aborda cu acuritate problemele studiate i-au evidențiat pe deplin experiența și competența, impunându-l ca pe un excelent muzeograf și merituos cercetător, mai ales în domeniul numismaticii, unde Grigore Foiț s-a distins ca un apreciat specialist.

Deși era suferind de mai mulți ani de o grea și necruțătoare boală, Grigore Foiț nu a pregetat, până în ultima clipă a vieții sale, să desfășoare o susținută muncă de cercetare a trecutului nostru istoric, năzuind să limpezească multe din problemele pe care le studia, animat continuu de pasiunea de a cunoaște și înțelege exact ansamblul și desfășurarea unor evenimente istorice și culturale.

Manuscrisele sale, care urmau să fie definitivare pentru tipar privind interesante aspecte ale dezvoltării istorice a orașului sau ale ținutului Sucevei, a monumentelor istorice și culturale, din regiunea respectivă a circulației monetare medievale din Bucovina și altele sînt o mărturie clocventă a preocupărilor sale, a pasiunii și interesului cu care s-a aplecat permanent asupra cercetării meleagurilor natale, până în ultimul moment din preajma prematurului său sfîrșit. De aceea, trecerea sa în neființă constituie o grea și dureroasă pierdere pentru întreaga obște a muzeografilor din Moldova, regretul de a fi dispărut pentru totdeauna un om cu o temeinică cultură, cu o îndelungată și bogată experiență, care ar mai fi putut aduce încă noi și valoroase contribuții.

Muzeografului, cercetătorului și omului Grigore Foiț, de o nedesmințită modestie, de o exemplară cinste și omenie, animat întotdeauna de dragoste pentru profesia aleasă și nobila ei menire, îi aducem și pe această cale prinosul nostru de recunoștință pentru tot ce s-a străduit să realizeze spre binele semenilor săi.

Dan Gh. Teodor

LISTA SELECTIVĂ A LUCRĂRILOR ȘTIINȚIFICE

1. *Celatea de scaun a Sucevei — ghid turistic*, București, 1958.
  2. *Muzeul Sucevei — ghid*, Suceava, 1959 (în colaborare cu M. Nicorescu, I. Nemeș și R. Calancea).
  3. *Un tezaur monetar din secolele XV—XVIII descoperit la Suceava*, în SCN III, București, 1960.
  4. *Depozitul de obiecte de bronz de la Iligeni (raion Botoșani, reg. Suceava)*, în ArchMold, II—III, 1964.
  5. *Noi tezaur monetar medievale descoperite în regiunea Suceava*, Suceava, 1967.
  6. *Un tezaur de monede moldovenești din prima jumătate a secolului al XV-lea, descoperit la Suceava*, în ArchMold, V, 1967 (în colaborare cu O. Iliescu).
  7. *Așezarea dacică de la Siliștea Scheii (sec. II—III e.n.)*, în Studii și materiale, I, Suceava, 1969.
  8. *Mormintele sarmatice de la Vlăsinești*, în SCIV, 121, 1970, 4.
  9. *Suceava — mic îndreptar turistic*, Ed. Stadion, București, 1970 (în colaborare cu I. Paranici).
  10. *Șantierul arheologic Suceava—Siliștea Scheii*, în Materiale, IX, 1970.
  11. *Ciprian Porumbescu — confesiuni autobiografice*, în Ciprian Porumbescu — Documente și mărturii, Suceava, 1971.
  12. *Tezaurul de obiecte și monede feudale descoperite la Păun, comuna Mihălășeni (județul Botoșani)*, în ArchMold, în VII, 1972 (în colaborare cu Eug. Neamțu).
  13. *Cimitirul de incinerare dacic din secolele II—III e.n. de la Suceava* în Studii și materiale — Suceava, III, 1973.
  14. *Două morminte ale culturii amforilor sferice descoperite la Suceava* în același volum.
  15. *Successes ale cercetării numismatice pe teritoriul județului Suceava în anii puterii populare*, în același volum (în colaborare cu Al. Artimon).
  16. *Două inscripții medievale inedite descoperite în vechia capitală a Moldovei, Suceava*, în același volum (în colaborare cu Șt. Olteanu).
  17. *Un tezaur de denari din secolul al XV-lea la Suceava*, în SCN, 7, 1980.
  18. *Tezaur monetar răzleț (inedit)*, în Studii și materiale Suceava, VI—VII, 1979—1980.
  19. *Un documentarist al penclului — Franz Xaver Knapf*, în același volum.
- LUCRĂRI ÎN MANUSCRIS
20. *Repertoriul monumentelor de cultură, al monumentelor naturii și muzeelor din regiunea Suceava* (50 p.).
  21. *Contribuția muzeului județean la îndrumarea organizării și activității muzeelor școlare* (50 pag. + 1 hartă).
  22. *Suceava — centru de interes major pentru numismatica medievală a Moldovei* (65 pag.).

LISTA ABREVIERILOR

AA	— Archäologischer Anzeiger, Berlin.
AARMSI	— Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice, București.
ACMT	— Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
ActaMM	— Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui.
ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj (-Napoca).
ActaMP	— Acta Musei Porolissensis, Zalău.
AE	— Archaeologiai Értesítő, Budapest.
AEM	— Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen, Wien.
AIGR	— Anuarul Institutului Geologic al României, București.
AIAC	— Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj (-Napoca).
AIAT	— Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași.
AIPhG	— Annales de l'Institut de physique du globe de l'Université de Paris et du Bureau Central de magnétisme terrestre, Paris.
AISC	— Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Sibiu.
AKM	— Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSR, 8, Chișinău, 1976.
Archiss	— Archeologičeskie issledovanija v Moldavii, Chișinău.
ArchKözl	— Archaeologiai Közlemények, Budapest.
ArchJugoslavika	— Archaeologia Jugoslavika, Beograd.
ArchPolski	— Archaeologia Polski, Wrocław — Warszawa — Kraków.
ArchMold	— Archeologia Moldovei, I—X, București, XI, și urm. Iași.
AȘUIași	— Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași.
AVSL	— Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu-Brașov.
BerRGK	— Deutsches Archäologisches Institut, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main.
BIPIași	— Buletinul Institutului Politehnic, Iași.
BSNR	— Buletinul Societății Numismatice Române, București, I—XLI, 1904—1916, 1919 și urm.
BSPF	— Bulletin de la Société Préhistorique Française.
Carpica	— Carpica, Muzeul de istorie și artă, Bacău.
Celticum	— Celticum, Supplément à Ogam, tradition celtique, Rennes.
CercetIst	— Cercetări istorice, Iași.
CercetNum	— Cercetări numismatice, București.
Cohen?	— H. Cohen, <i>Description des monnaies frappées sous l'Empire romain communément appelées médailles impériales</i> , 2 ^{ed.} , 8 vol., Paris, 1880—1892.
CrestColect	— Caiet selectiv de informare asupra creșterii colecțiilor Bibliotecii Academiei R.P.R., București.
CSCBrașov	— Culegere de studii și cercetări, 1, Brașov, 1967.
Dacia	— Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, I—XII, 1924—1947; N.S., <i>Revue d'archéologie et d'histoire ancienne</i> , I, București, 1957 și urm.
Danubius	— Danubius, Muzeul de Istorie, Galați.
Délméremi	— Délmagyarország éremleletei, Timișoara.
DissPann	— Dissertationes Pannonicae, Budapest.
Dolgozatok	— Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj.
FolArch	— Folia Archaeologica, Budapest.
GJRAS	— Geophysical Journal of Royal Astronomical Society, London.
Head	— Barclay V. Head, <i>Historia numorum. A Manual of Greek Numismatics</i> , Oxford, 1887.
Hill	— Philip V. Hill, <i>The Dating and Arrangement of the Undated Coins of Rome A. D. 98—148</i> , London, 1970.
Inventarul	— M. Petrescu-Dimbovița, <i>Inventarul materialului arheologic de la Rezidența Regală din Galați, cu o planșă</i> , Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1940.
Közlemények	— Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből, Cluj.
KS = KSIA	— Kratkie soobščeniia v doklady i polovykh issledovaniiax, Moskva.
KSodessa	— Kratkie soobščeniia, Odessa.

- LRBC — *Late Roman Bronze Coinage A.D. 324–498, Part I*; Ph. V. Hill, J.P.C. Kent, *The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324–346*; *Part II*; R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire A.D. 346–498*, London, 1965.
- Materiale — Materiale și cercetări arheologice privind istoria veche a R.P.R., I, 1953; Materiale și cercetări arheologice, București, II (1956) și urm.
- MBDT — Muzeul de istorie „Delta Dunării”, Tulcea.
- MEFRA — *Mélanges de l'école française de Rome — Antiquité*, Roma.
- MemAntiq — *Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț*.
- MIA — *Materialy i issledovaniia po arheologii SSSR*.
- V. Mihăilescu-Birliba, — V. Mihăilescu-Birliba, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, București, 1980.
- La monnaie
- MINAC — Muzeul de istorie națională și arheologie, Constanța.
- MIÖG — *Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung*, Wien.
- NC — *The Numismatic Chronicle*, London.
- NÉH — *Nouvelles Études d'Histoire*, București, I (1956) și urm.
- NK — *Numizmatikai Közlemények*, Budapešť.
- OR³, OR⁴ — D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, București, 1958; ed. a IV-a, București, 1978.
- PhEPI — *Physics of the Earth and Planetary Interiors*.
- Pick — B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 1, Berlin, 1930.
- C. Preda, 1973 — C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
- Repertoriu Botoșani — Al. Păunescu, P. Șadurschi și V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani, I–II*, București, 1976.
- Repertoriu Iași — V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, I, 1984; II, 1985, Iași.
- RevMuz — *Revista muzeelor*, București.
- RIC — *Roman Imperial Coinage*, 9 vol., London, 1924–1982.
- RIR — *Revista istorică română*, I–XVII, București, 1931–1947.
- RRC — Michel H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, I–II, Cambridge, 1974.
- RRH — *Revue Roumaine d'histoire*, București.
- SA — *Sovetskaja arheologija*, Moskva.
- SAA — *Studia Antiqua et Archaeologica. Corolla memoriae Nicolai Gostar dedicata*, I, Iași, 1983.
- Sabatier — J. Sabatier, *Description générale des monnaies byzantines frappées sous les empereurs d'Orient depuis Arcadius jusqu'à la prise de Constantinople par Mahomet II*, I–II, Leipzig, 1930.
- SCIV(A) — Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
- SCN — Studii și cercetări de numismatică, București.
- SCȘIași — Studii și cercetări științifice, Iași.
- SlovArh — *Slovenska Arheologia*, Bratislava.
- SMIM — Studii și materiale de istorie medie, București.
- SMIMM — Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, București.
- SNR — *Schweizerische Numismatische Rundschau-Revue Suisse de Numismatique*.
- SRIR — Studii și referate privind istoria României, I, București, 1954.
- StComBaia Mare — Studii și comunicări, Baia Mare.
- StComSibiu — Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări, Sibiu.
- StMatSuceava — Studii și materiale, I, II, Suceava.
- Sudeta — *Sudeta. Zeitschrift für Vor- u. Frühgeschichte*, Bodenbach.
- TRÉT — *Történeti és régészeti értesítő. Délmagyarországi történeti és régészeti múzeum társulat, Timișoara*.
- VDI — *Vestník dřevnej istorij*, Moskva.
- Vjesnik — *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku*, Split.
- ZIN — *Zeitschrift für Numismatik*.

COLI TIPO : 46,5

Tipărit sub cd. nr. 193 la
Întreprinderea poligrafică Iași
str. 7 Noiembrie nr. 49